De Tijdspiegel. Jaargang 69

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 69. L.J. Veen, Amsterdam 1912

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008191201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

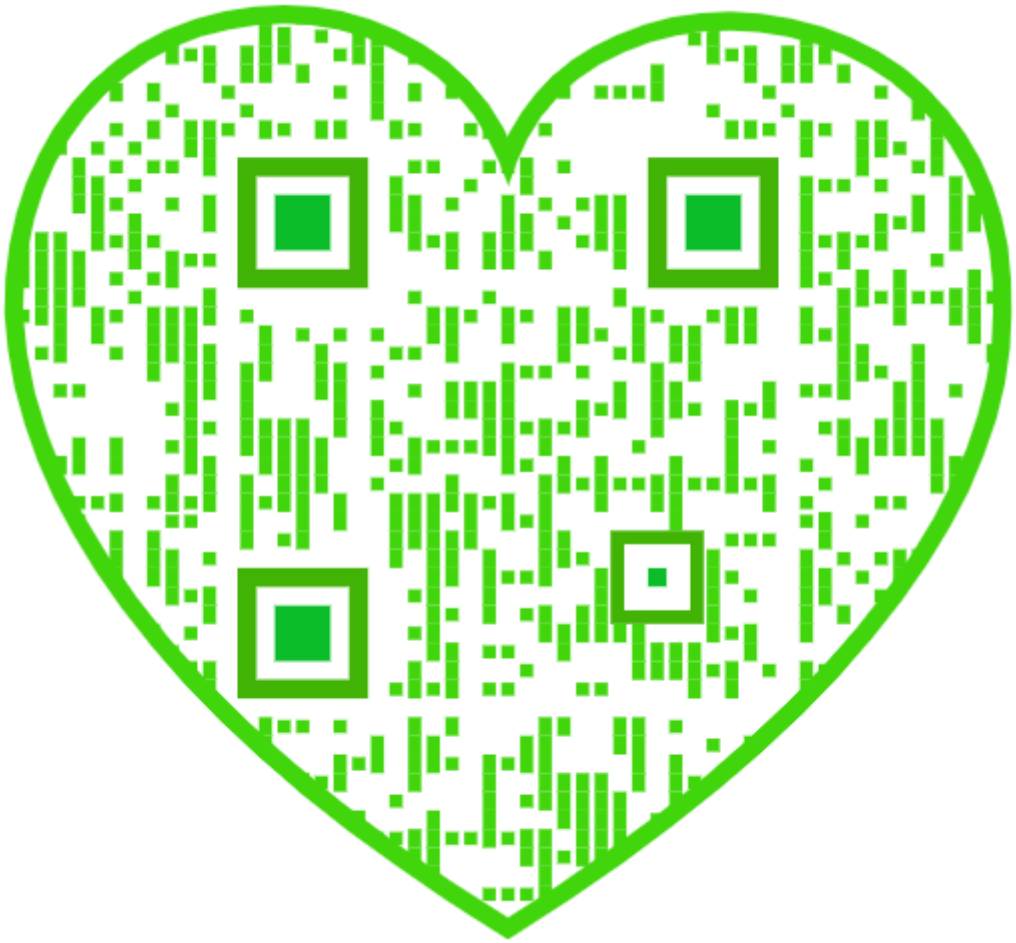

[Deel 1]

Nederlands internationale stelling.
Prof. Dr. J. de Louter.

HET is bijna eene eeuw geleden, dat Nederland uit de diepste vernedering, welke het sedert zijn onafhankelijk volksbestaan onderging, werd verheven tot Europa's bolwerk tegen Frankrijks overmoed. Het denkbeeld was ontleend aan de bepalingen van den vrede van Utrecht in 1713, maar bleek thans evenmin levensvatbaar als eene eeuw vroeger. Ofschoon oogenschijnlijk veel steviger gebouwd door de vereeniging der zeventien gewesten tot het Koninkrijk der Nederlanden, dan door het zwakke barrière-tractaat der 18de eeuw, bezweek het stelsel nog spoediger dan destijds: ditmaal niet door vreemd geweld, doch door innerlijke tweedracht. De onafhankelijkheid van België en de hieraan gewaarborgde voortdurende neutraliteit maakte aan den droom van een krachtigen voormuur tegen Frankrijk voor goed een einde.

Sedert 1830 is Nederland ingekrompen tot het bescheiden grondgebied, dat het thans nog bezit. Het had geen internationale opdracht meer te vervullen en kon zich voortaan rustig wijden aan zijne binnenlandsche en koloniale belangen. Het deed dit sedert 1840 met toenemenden ijver en voorspoed en dankte daaraan grootendeels het vreedzaam doorstaan der crisis van 1848, die bijna gansch Europa beroerde. Tegelijkertijd trad het echter in den raad der volken meer en meer op den achtergrond. Gekortwiekt in zijn Europeesch grondgebied, van Frankrijk gescheiden door een voortdurend neutralen staat, ten oosten begrensd door eene groote mogendheid, die eerlang gansch Duitschland onder haren scepter vereenigde, kon Nederland er niet aan denken een internationale rol te spelen en moest het zich noodwendig bepalen tot de handhaving van zijn onafhankelijk bestaan en de daaruit

voortspruitende rechten. In de groote oorlogen, die sedert 1854 Europa teisterden, somtijds tot in de nabijheid der Nederlandsche grenzen, bleef het standvastig onzijdig en toonde het door woord en daad, dat het deze onzijdigheid onder alle omstandigheden wilde handhaven. Een enkel maal, zooals in 1870 te land, in 1904 ter zee, scheen deze houding inderdaad eenige inspanning te vereischen, doch de wolken dreven voorbij en bij elken vrede, die aan eenen oorlog een einde maakte, bevond Nederland zich in denzelfden toestand als bij den aanvang van den strijd. Alleen zijne Aziatische koloniën brachten het nu en dan in nauwer aanraking met vreemde mogendheden, doch ook deze betrekkingen werden geleidelijk geëffend en de verdeeling van Afrika ging buiten Nederland om. Aldus genoot Nederland gedurende drie vierden eener eeuw zonder offers van beteekenis eene ongestoorde internationale rust, waardoor het zijne stoffelijke welvaart belangrijk verhoogde.

Uit het halfduister, waarin het dreigde in te dommelen, werd Nederland nog vóór het eind der 19de eeuw gelokt door twee gelijktijdige gebeurtenissen van uiteenloopenden aard: de uitnoodiging van den Russischen keizer om eene eerste vrede-conferentie op zijn grondgebied te ontvangen en de uitbarsting van den Zuid-Afrikaanschen oorlog.

Wat de beslissende reden was om Nederland als zetel der vrede-conferentie te kiezen, is tot dusver niet volkomen opgehelderd. Ongetwijfeld was Nederland gunstig gelegen voor eene internationale samenkomst, maar hetzelfde geldt voor België en Zwitserland, waar reeds verscheidene internationale conferentiën hadden plaats gehad en zelfs eenige internationale organen gevestigd waren. Overigens bepaalde de keuze zich tot de kleine staten, omdat men elken schijn van pressie eener groote mogendheid wilde weren en zich alleen in een kleinen staat volkomen vrij gevoelde. Waarschijnlijk heeft de voortdurende neutraliteit van België en Zwitserland ook deze staten doen voorbijgaan. Hoe het zij, Nederland genoot de eer der uitverkiezing en verleende weldra gastvrijheid aan een groot aantal afgevaardigden, die over de gewichtigste internationale vragen binnen zijne grenzen kwamen beraadslagen. Men kent den uitslag. Ieder weet, dat wel is waar de hooggespannen verwachtingen niet werden vervuld, doch desniettemin belangrijke vorderingen werden gemaakt op den weg der internationale rechtsbetrekkingen. Een hof van arbitrage, ten onrechte

permanent genoemd, werd te 's-Gravenhage gevestigd en aldaar de kiem geplant van een internationale organisatie, welke reeds thans meerdere loten deed ontluiken. Het kon niet anders, of Nederland moest door deze gebeurtenissen meer op den voorgrond treden, ja de oogen van gansch Europa op zich vestigen.

Van gansch anderen aard was de Zuid-Afrikaansche oorlog, die na lang dreigen eindelijk uitbrak en in heel Europa weerklank wekte. Had de naderende vredes-conferentie bovenal de Regeering bezig gehouden en de openbare meening koud gelaten, omgekeerd veroorzaakte de tijding van de uitbarsting van den oorlog in Zuid-Afrika eene levendige ontroering in alle lagen der bevolking, terwijl zij de regeering ternauwernood in beweging bracht. Dat dit verschil treffend, doch tegelijkertijd onvermijdelijk was, behoeft hier niet nader te worden aangetoond. Genoeg, dat de onafhankelijkheidskrijg onzer Afrikaansche stamverwanten hier te lande een gevoel van machteloozen spijt teweeg bracht, hetwelk een oogenblik de hoop scheen te wettigen op eene nationale krachtsinspanning ten einde straks in geval van nood althans eigen onafhankelijkheid te kunnen verdedigen. Beide gebeurtenissen, onafhankelijk van elkander, hebben Nederlands internationale stelling op den voorgrond gebracht en wettigen de tweeledige vraag: 1°. Welke plaats bekleedt Nederland in het Europeesche statenstelsel? 2°. Welke gevolgen vloeien daaruit voort?

I.

Een blik op de kaart leert onmiddellijk, dat Nederlands internationale stelling inzonderheid bepaald wordt door zijne verhouding tot de drie groote mogendheden, die het omringen; terwijl deze wederom in hooge mate afhangt van de onderlinge verhouding dezer drie. De geschiedenis bevestigt volkomen deze stelling. Na den onafhankelijkheids-oorlog tegen het verre en vreemde Spanje bepalen onze internationale betrekkingen zich grootendeels tot Engeland, Frankrijk en Duitschland. Wel is waar mengen onze uitgebreide scheepvaart en onze koloniale heerschappij ons menigmaal in verwikkelingen met meer verwijderde staten, zooals in de Oostzee en in de Middellandsche zee of in de Indische wateren, doch zulke tijdelijke stoornissen worden geheel in de schaduw gesteld door het standvastig en overwegend belang van de

verhouding tot onze naaste buren. Behoorde Spanje hiertoe nog gedurende de geheele 17de eeuw, sedert den Spaanschen successie-oorlog trad Oostenrijk in zijne plaats en heerschte zoowel ten zuiden als ten oosten onzer grenzen een gezag van Duitschen oorsprong. Desniettemin was het Frankrijk, dat ons land tegen het einde der 18de eeuw veroverde, later inlijfde en danken wij het herstel onzer onafhankelijkheid aan Napoleons val.

Deze overbekende herinneringen verspreiden licht over het heden en behelzen waarschuwingen voor de toekomst. Vergeten wij niet, dat Engeland en Frankrijk met het toenmalig Pruisen in 1815 hebben medegewerkt tot de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden in zijn toenmaligen omvang van de Noordzee tot de Fransche grenzen, doch niettemin deels lijdelijk hebben toegezien, deels actief zijn opgetreden bij de verminking hunner eigene schepping na 1830. Op consequentie in de internationale politiek valt niet te rekenen. Sedert Nederlands afgedwongen berusting in de beslissing der groote mogendheden heeft het met zijne drie machtige buren gestadig op goeden voet verkeerd en meermalen hunne vriendschap ondervonden. Koloniale geschillen met Groot-Brittannië werden in 1871 en 1891 op vreedzame wijze bij tractaat geregeld. Grensgeschillen in Europa zijn doorgaans zonder moeite vereffend. Handels-, scheepvaart- en andere verdragen bevestigden of versterkten de goede verstandhouding. Aan de meeste collectieve internationale tractaten nam Nederland ijverig deel. Kortom de verhouding tusschen Nederland en naburige staten laat weinig of niets te wenschen over, omdat het zich zorgvuldig onthield van eenige inmenging in hunne binnen- en buitenlandsche aangelegenheden.

Op zichzelf bestaat er geen reden om hierin eenige verandering te brengen of te wenschen. Bij de tegenwoordige machtsverhoudingen kan Nederland moeilijk iets meer verlangen dan te worden gelaten in het rustig bezit van zijn grondgebied en van zijne onafhankelijkheid. Volkomen in staat in eigen behoeften te voorzien en zijne eigen zaken te besturen, is het buiten machte invloed te oefenen op den loop der staatkundige verhoudingen van anderen. Het kan daarom geen verstandiger gedragslijn volgen dan door zorgvuldig te waken, dat het niet zijns ondanks wordt gewikkeld in de internationale geschillen zijner naburen. De bekende Luxemburgsche

quaestie van 1867 heeft dit duidelijk bewezen. In het dreigend conflict tusschen Frankrijk en Duitschland was Nederland destijds bijna medegesleept en het mag met reden worden betwijfeld, of het verstandig handelde door deel te nemen aan de garantie van Luxemburgs voortdurende neutraliteit. Onthouding van directe bemoeiing en feitelijke medewerking is het onvermijdelijk wachtwoord geworden voor staten van den tweeden en derden rang, die hun vollen wasdom hebben bereikt en hun behoud niet in de waagschaal willen stellen.

De vraag is intusschen gewettigd, of de onderlinge verhouding zijner machtige buren zulk een politiek van onthouding gedoogt.

Het is doorgaans ijdele moeite over internationale betrekkingen in gedetailleerde beschouwingen te treden, laat staan, zich aan voorspellingen te wagen. Wie anders dan de ingewijde had op hetzelfde oogenblik, waarop aller maandenlang gespannen aandacht gevestigd was op den afloop der Duitsch-Fransche onderhandelingen over Marokko, eene plotselinge oorlogsverklaring van Italië aan Turkije verwacht? Zonder deze onberekenbaarheid uit het oog te verliezen, kan men intusschen opmerken, dat de spanning tusschen Frankrijk en Duitschland, die in den grooten oorlog van 1870/71 tot uitbarsting kwam en na den vrede aanhield, langzamerhand is afgenomen en, ofschoon in golvende lijn op en nedergaande, blijkens de moeilijke en langdurige onderhandelingen over Marokko door den ernstigen wensch van beide regeeringen om een gewelddadige botsing te vermijden, voorloopig heeft plaats gemaakt voor wederkeerige toegeefelijkheid en verzoeningsgezindheid. - De verhouding tusschen Frankrijk en Engeland, die geruimen tijd door den wederkeerigen naijver ten opzichte van Egypte en Afrika's binnenland veel te wenschen overliet, is belangrijk verbeterd, nadat Frankrijk zich uit Egypte had laten verdringen en te Fachoda den aftocht geblazen om zich te vergenoegen met twijfelachtige vooruitzichten in Marokko. Sedert dien tijd is de machtige mededinger, wien het reeds in de 18de eeuw gelukt was Frankrijk uit Azië en Amerika te verdrijven en die ook thans met zeldzaam politiek beleid in Afrika had gezegevierd, een welkome bondgenoot geworden. Niet alleen ten aanzien van Marokko rekende Frankrijk op Engelands zijdelingschen steun, ook voor eene mogelijke gelegenheid om het in 1871 verlorene te herwinnen koesteren

vele Franschen eene heimelijke hoop op Britsche medewerking. - Ontegenzeggelijk verdient ook daarom de verhouding tusschen Groot-Brittannië en Duitschland de meeste aandacht en bekommering. Het valt niet te ontkennen, dat Groot-Brittannië, welks koloniale en maritieme overmacht nog ongeschokt is, met klimmend misnoegen de snelle ontwikkeling van Duitschland gadeslaat en met kwalijk verholen wrevel zijne eigene industrieele en commercieele meerderheid bedreigd en ondermijnd ziet. Duidelijk blijkt dit zelfs nu en dan uit officieele verklaringen, terwijl de pers en andere organen der openbare meening daarvan onophoudelijk getuigen. Hier wringt de schoen en schuilt een onmiskenbaar gevaar. Intusschen hebben de jongste gebeurtenissen ook hier de spanning verminderd en de lucht opgeklaard: bij beide partijen toch bleek de oprechte wensch om den vrede te bewaren en de verstandhouding te verbeteren. Zonder daarop staat te maken, mag dit feit evenmin worden onderschat.

Het zou eene onvergefelijke dwaasheid wezen, indien de Nederlandsche regeering voor de verschijnselen aan den politieken horizon blind of onverschillig was. Mocht het ooit tot een openlijken strijd tusschen Groot-Brittannië en Duitschland komen, dan zou Nederland ongetwijfeld nog grooter gevaar loopen daarin te worden betrokken dan toen Frankrijk en Duitschland tegen elkander te veld trokken. Zijne havens, rivieren en koloniën bieden aan beide partijen kostbare hulpmiddelen en begeerlijke aanwinsten. Beide partijen zien dit zeer goed in; in Engeland wordt niet zelden Nederlands grondgebied in woord en beeld niet anders aangeduid dan als den natuurlijken doortocht uit en naar Duitschland. In omgekeerden zin maakt de Duitsche pers zich aan soortgelijke buitensporigheden schuldig. Moet Nederland door deze en dergelijke onloochenbare feiten zich laten bewegen tot voorzorgsmaatregelen in den vorm van internationale onderhandelingen en overeenkomsten? Velen achten dit wenschelijk en wenden den blik hetzij naar Duitschland, hetzij naar Frankrijk, om zich aldus bij voorbaat te dekken tegen den aanval van een vermoedelijken vijand. Met schrille kleuren worden de gevaren geschilderd, welke uit het oosten of westen dreigen, en met nadruk betoogd, dat Nederland zich alleen kan redden door nauwe aansluiting bij een zijner machtige buren. Een besliste keuze wordt geeischt voor eene politiek, die allen twijfel opheft en

ondubbelzinnig toont, aan welke zijde Nederland zich schaart.

Ik acht zulk een raad, hoe goed ook bedoeld, met hoeveel warmte ook bepleit, verderfelijk en beroep mij daarvoor op de volgende eenvoudige gronden. Vooreerst en vooral op de volslagen onzekerheid der toekomstige oorlogspartijen; deze maakt elke kansrekening omtrent den aard, het tooneel en den uitslag van den strijd volstrekt onmogelijk en dientengevolge elke combinatie, op deze wankele grondslagen gebouwd, tot een roekeloos spel. In de ure des gevaars kon allicht blijken, dat eene voorbarige afspraak alle kans op zelfbehoud had afgesneden; ja, wat als waarborg en voorzorg was bedoeld, kon wel eens uitloopen op een valstrik en een onheil. - In de tweede plaats ontneemt zulk eene aansluiting aan de regeering hare vrijheid van handelen, omdat zij haar blootstelt aan overdreven eischen eenerzijds, aan ongegronde verwijten anderzijds. Immers een machtig bondgenoot zal zich niet ontzien omtrent onze levende en doode strijdkrachten bepaalde wenschen te koesteren, welhaast eischen te stellen; terwijl de tegenpartij in elken zelfstandigen maatregel eene bedreiging ontdekt of vermoedt. In een bondgenootschap tusschen ongelijke partijen gaat reeds vóór het casus belli de zelfstandigheid van den zwakkeren te loor. Aanvankelijk geldt dit uitsluitend op militair en maritiem gebied, eerlang geraken andere financieel daarmede samenhangende diensttakken onder vreemden invloed. Kortom voor een kleinen staat, die zich niet zoo gemakkelijk aan eene gemaakte afspraak kan onttrekken, is eene politieke overeenkomst, in welken vorm ook, alleen verdedigbaar wegens hare volstrekte onvermijdelijkheid.

Men zou meer kunnen noemen en in de derde plaats wijzen op het gevaar, dat elke verbintenis jegens den een den ander in staat stelt tot toebereidselen, welke op een critiek oogenblik hunne noodlottige gevolgen openbaren. Verre verkieselijk schijnt het voor een kleinen staat als Nederland, omringd door machtige en naijverige mogendheden, om, niet gebonden door eenige verbintenis, bij elke gebeurlijkheid naar omstandigheden te kunnen handelen. Hierdoor blijft hij vrij in het bestuur zijner binnenlandsche aangelegenheden, met inbegrip van de inrichting zijner weermiddelen te land en ter zee. Hierdoor blijft hij een zelfstandige factor in de internationale politiek, die, voorzoover levensvatbaar en strijdvaardig, niet kan worden verwaarloosd noch weerloos gemaakt, voordat hij

zelf vrijmachtig zijne houding bepaald en zijne gedragslijn afgebakend heeft. Juist de onzekerheid dezer houding en gedragslijn kan een heilzamen invloed uitoefenen op de partijen in geschil en haar terughouden van een oorlog of van bepaalde oorlog-operatiën, waartoe zij anders allicht zouden overgaan.

Op bovengenoemde gronden ben ik derhalve beslist van oordeel, dat Nederland volstrekt zelfstandig, zonder aarzeling of afwijking, zijn eigen weg moet bewandelen, niet vervaard door bedreigingen, noch verlokt door toezeggingen of voorspiegelingen; m.a.w. dat het, uitsluitend bedacht op zijn eigen belang, elke politieke toenadering tot de grooten der aarde standvastig moet afwijzen en als onafhankelijk vertegenwoordiger van recht en humaniteit zijne plaats in den kring der cultuur-staten vastberaden moet handhaven.

II.

Indien de voorafgaande beschouwingen juist zijn en de internationale verhoudingen Nederland niet dwingen tot eene nauwere aansluiting bij eenigen vreemden staat, maar destemeer tot eene goede verstandhouding met allen zonder onderscheid, dan volgen hieruit rechten en plichten van zeer onderscheiden aard. Men kan ze gevoegelijk verdeelen in rechtsbetrekkingen in tijd van *vrede* en in tijd van *oorlog*.

De internationale rechten en plichten in tijd van vrede mogen niet worden onderschat en trekken doorgaans veel te weinig aandacht. Zij zijn van niet gering belang. Vooreerst behoort daartoe eene in aantal voldoende en in hoedanigheid voortreffelijke diplomatieke en consulaire vertegenwoordiging. De tegenstand tegen de daaraan verbonden kosten getuigt van schromelijke kortzichtigheid of lichtzinnigheid. Juist voor een kleinen staat is het van overgroot belang, door zijne diplomatie nauwkeurig op de hoogte te blijven van alle staatkundige voorvallen en plannen, ten einde tijdig voor zijne belangen in de bres te kunnen springen. Waar de repressieve kracht te kort schiet, is de praeventieve zorg des te meer noodig. Onze eigen geschiedenis kent menig voorbeeld van onvoldoende voorzorg tengevolge van onkunde en onnoozelheid. Ongeveer hetzelde geldt van het consulaat; niet alleen vervult het op eenvoudiger voet en hoofdzakelijk economisch gebied dezelfde taak als de diplomatie, maar bovendien openbaart zich een

toenemend streven om beide diensttakken nauwer te verbinden. Nederland heeft getoond voor dit belang een open oog te hebben en daarom opleiding en inrichting van het consulaat in de laatste jaren aanmerkelijk verbeterd.

Heeft Nederland aldus zijne voelhorens allerwege uitgestrekt en omgekeerd aan die van andere staten vrijen toegang verleend, dan moet het met behulp daarvan ijverig deelnemen aan al wat geschiedt tot bevordering van de vreedzame toenadering der staten. Nederland heeft eene te groote beteekenis op economisch en intellectueel gebied om niet werkdadig deel te nemen aan al wat de internationale samenwerking ten goede komt. In het algemeen heeft Nederland dien plicht met eere vervuld en wakker deelgenomen aan de talrijke collectieve verdragen van sociale strekking, welke in de laatste halve eeuw sedert de telegraaf-overeenkomst van 1865 in Europa zijn gesloten.

Eene betreurenswaardige uitzondering vormt de hardnekkige weigering om toe te treden tot de Berner conventie van 1886 en 1908 tot bescherming van den letterkundigen en artistieken eigendom, waardoor Nederland niet slechts eene rechtmatige bescherming onthoudt aan zijne eigene onderdanen, doch ook in wijden kring ontstemming wekt in het buitenland en de verdenking op zich laadt van enghartige baatzucht. Gelukkig bestaat er gegronde hoop, dat deze smet op Nederlands goeden naam eerlang zal worden uitgewischt. - In verband hiermede is het te bejammeren, dat de tegenwoordige regeering een eind wil maken aan Nederlands vrijhandelstelsel en een beschermend tarief heeft voorgesteld. Ongetwijfeld heeft Nederland daartoe het recht; doch daargelaten de bezwaren uit economisch en nationaal oogpunt, verdient ook het nadeel aan onze internationale betrekkingen toegebracht meer aandacht dan daaraan doorgaans ten deel valt. Retorsie-maatregelen staan te wachten en deze bevorderen geenszins de vriendschap.

Nederlands deelneming aan de werken des vredes is door de bijeenroeping der vrede-conferentiën te 's Gravenhage stilzwijgend erkend en door hare gevolgen aanmerkelijk vergemakkelijkt. Een staat, uitverkoren tot den zetel van periodieke beraadslagingen over al wat vrede en recht kan dienen, van een permanent hof van arbitrage, van een vredespaleis, straks wellicht van nog andere internationale organen, heeft overvloedige aanleiding, om zijne bevoorrechte stelling aan te wenden tot het doen van nieuwe stappen op de geopende baan.

Deze moeten natuurlijk bestaan in voorstellen tot aanvulling van leemten, verbetering van gebreken in het tegenwoordig volkenrecht, daarbij voorgelicht door de mannen der wetenschap en door een helder inzicht in de werkelijke verhoudingen en hetgeen daarin bereikbaar is. Elders vind ik wellicht een geschikter plaats om mijne denkbeelden hierover nader toe te lichten. Hier zij het genoeg, op de schoone gelegenheid te wijzen, welke zich voor Nederland aanbiedt om voor te gaan en niet te volgen op den weg der internationale rechtsontwikkeling. Evenmin als een privaatpersoon mag een staat de zeldzame gelegenheid verwaarloozen om eene bijdrage te leveren tot den stoffelijken en zedelijken vooruitgang der maatschappij. Er zijn vraagstukken rijp voor internationale regeling, waarbij Nederland bijzonder belang heeft en daarom met recht kan optreden.

Gewichtiger, ofschoon veelal eenzijdig overdreven, is de vraag naar Nederlands toestand in tijd van oorlog. Zijne ligging, zijn verleden, zijne aanzienlijke hulpmiddelen en koloniën: ziedaar drie factoren, welke zijne verwikkeling in den krijg geenszins onmogelijk maken. Welke rechten en plichten rusten alsdan op Nederland? Reeds is betoogd, dat elke voorafgaande staatkundige verbintenis, welke in zulk een geval zijne vrijheid van handelen kon belemmeren, zorgvuldig moet worden vermeden. Zeer bijzondere omstandigheden buiten rekening gelaten, moet Nederland zijne vredespolitiek alsdan voortzetten door de handhaving eener strenge neutraliteit.

Na het voorafgaande behoeft dit eigenlijk geen betoog. Elke deelneming aan den oorlog stelt Nederland bloot aan het verlies zijner koloniën, zoo al niet zijner onafhankelijkheid, zonder het minste vooruitzicht op eenige aanwinst of voordeel. De eenige redelijke vraag kan zijn: door welke middelen moet het zijne neutraliteit handhaven? m.a.w. welke waarborgen bezit het voor de eerbiediging zijner neutraliteit? Ik geef daarop een drieledig antwoord: *weerbaarheid*, *onthouding*, *waakzaamheid.* Eene korte toelichting van een en ander moge volstaan.

1°. *Weerbaarheid* is zonder twijfel het eerste vereischte voor neutraliteit: niet alleen in den bloot feitelijken zin, dat alleen een weerbare staat zijne neutraliteit desnoods met de wapenen kan verdedigen, maar ook in den juridischen zin, dat een staat, die de plichten der neutraliteit niet kan ver-

vullen, ook geen aanspraak heeft op hare rechten. Op de tweede vrede-conferentie, waar de neutraliteit voor het eerst eene haar waardige plaats verwierf, *o*penbaarde zich een oprecht streven om hare plichten niet noodeloos te verzwaren; doch dit loffelijk motief ging gepaard met den ernstigen wensch om ze, voorzoover onvermijdelijk, nauwkeurig te omschrijven en stevig te grondvesten. De vervulling dezer plichten eischt eene behoorlijke land- en zeemacht, evenredig aan de krachten van den neutralen staat en den omvang zijner internationale verplichtingen. Wie daarin faalt verliest zijn recht.

De meening, dat Nederland zijn leger en vloot alleen heeft interichten met het oog op eene hardnekkige verdediging tegen een rechtstreekschen aanval, berust op dwaling. Rechtstreeksche aanvallen heeft het veel minder te duchten dan min of meer grove schending zijner neutraliteit. Hoe beter het in staat is en ook in staat geacht wordt deze te verdedigen, des te geringer wordt het gevaar voor eene opzettelijke schending. Weerbaarheid werkt praeventief en is het beste voorbehoedmiddel. 'Quantité négligeable' is de gevaarlijkste qualificatie voor een neutralen staat. Alleen de belligerent, die overtuigd is, dat schending der neutraliteit op ernstig verzet zal stuiten en gewichtige krijgs- en staatkundige gevolgen voorspelt, zal zich zorgvuldig hoeden haar noodeloos of lichtvaardig te veronachtzamen. Daarom was het advies van een Engelsch geleerde, die zijn gevoelen over de voorgenomen versterking der Wester-Schelde uitsprak, onjuist en tevens beleedigend. Hij durfde Nederland aanraden om deze versterking achterwege te laten ten einde zich te kunnen beroepen op onvermogen, indien later het verwijt werd vernomen, dat het de schennis zijner neutraliteit lijdelijk had aangezien! Een advies, dat intusschen uitnemend strookte met de welbekende Britsche belangen! Alsof zulk lijdelijk toezien niet terstond en terecht een krachtig protest zou uitlokken van de daardoor benadeelde tegenpartij en Nederland niet op oneervolle wijze in den krijg zou betrekken. Zulke adviezen zijn inderdaad verderfelijk.

Het past wederom niet in het kader van dit opstel, in bijzonderheden nategaan wat Nederland vermag tot bescherming zijner neutraliteit en welke maatregelen het best aan dit vermogen beantwoorden. Over de eischen eener goede legerinrichting bestaat sedert lange jaren groot verschil van gevoelen tusschen deskundigen, dat wordt gevoed en bestendigd

door het gebrek aan ware belangstelling van het volk. Dit verschijnsel gaf onlangs aan de liberale partij in de Tweede Kamer den treurigen moed om te stemmen tegen een onmiskenbare verbetering der militiewet van 1901, welke uit haar eigen kamp was voortgekomen en welker leemten en gebreken door niemand werden ontkend. Toch belooft deze wet eene belangrijke versterking onzer weerbaarheid en dientengevolge van ons aanzien in Europa. De langzame vergrooting der jaarlijksche lichtingen, de afschaffing der plaatsvervanging, de verlenging van den diensttijd door het verband van leger en landweer, de verbetering der militaire oefening, de meerdere zorg voor de vorming van het kader, e.d.m. zijn lichtpunten, sedert de grondwetsherziening van 1887 ontstoken. Zij verspreiden weliswaar nog geen klaarheid, doch wettigen eenig vertrouwen op de toekomst. Aan militaire deskundigen zij het overgelaten critiek te oefenen en vooral den weg tot aanvulling en voltooiing te wijzen[1].

Naast de levende zijn de doode strijdkrachten, ook uit een oogpunt van neutraliteit, van niet gering belang. Wel is het onmogelijk eenen vestingmuur langs onze landgrenzen en een slagboom voor onze zeegaten op te richten, doch bruggehoofden en zeeforten behooren geenszins tot de onmogelijkheden. Veeleer schijnt het redelijk, de toegangen tot ons grondgebied te land en te water aldus in te richten, dat zij voor overrompeling gevrijwaard zijn en een ernstig verzet mogelijk maken. Militaire en marine-autoriteiten moeten beslissen, waar dit wenschelijk en mogelijk is. Natuurlijk moet daarbij rekening worden gehouden met alle gebeurlijkheden en wachte men zich zorgvuldig om aan eene enkele casuspositie te denken en zich dezen of genen bepaalden vijand voor te stellen. Niet deze of gene combinatie zij aanleiding en prikkel tot activiteit, doch uitsluitend het vaste voornemen om onder àlle omstandigheden Nederlands volstrekte vrijheid en strenge neutraliteit te handhaven. Daarom aarzele de regeering noch de wetgevende macht om voorzorgmaatregelen te treffen op plaatsen, waar de kans op schennis het grootst is, omdat zij aldaar de meeste voordeelen belooft. Verwijten en verdenkingen, dat wij daarbij geleid worden door sympathie voor dezen, door antipathie tegen genen, moeten ons volkomen koud laten en mogen niet den geringsten invloed oefenen op ons doen en laten.

1. Zie o.a. de leerzame opstellen van den Luit. Gen. Snijders in *De Tijdspiegel* van 1911.

2°. Is Nederland voldoende toegerust om zijne neutraliteit niet alleen met het woord maar ook met de daad te handhaven, dan zorge het in de tweede plaats voor strenge *onthouding* van al wat daarmede strijdt. Deze negatieve zijde der neutraliteit vordert, dat de regeering zich wachte om eenige hulp te verleenen aan een of meer der belligerenten, hetzij in troepen, schepen of oorlogsbehoeften, hetzij in geld of zelfs officieele verklaringen van sympathie of antipathie. Welke gevoelens de onderdanen in woord en geschriften ook mogen uitdrukken, officieel blijft de regeering en elk harer organen onzijdig tegenover de oorlogspartijen. Elke afwijking wekt wrevel en rechtmatig protest, voor een kleinen staat natuurlijk dubbel gevaarlijk. Maar dit is niet genoeg. De onthouding, hem zelven opgelegd, kan hij niet van zijne onderdanen eischen. Zij kunnen hunne voorkeur uiten in de pers of in vergadering binnen de grenzen der wet, zelfs financieelen of materieelen steun verleenen of individueel persoonlijk te hulp snellen. Doch de regeering mag niet dulden, dat zulks in het openbaar geschiedt of wordt aangemoedigd. Zij mag niet toelaten, dat het grondgebied wordt gebruikt als verzamel- of uitrustingsterrein voor troepen of schepen; zij moet openlijke aanwerving of uitrusting ten behoeve van een of meer oorlogvoerenden verbieden of beletten; - kortom, zoover hare macht reikt, alles voorkomen wat ook maar den schijn van directe of indirecte deelneming kon wekken en verder lijdelijk de gevolgen aanvaarden, die hare onderdanen door schennis van der wetten der neutraliteit zich zelven op den hals halen.

3°. Eindelijk kan strenge *waakzaamheid* niet worden gemist: eene waakzaamheid niet slechts ten aanzien zijner eigen organen en onderdanen naar aanleiding van den plicht der onthouding, doch eene waakzaamheid tegen elke overschrijding zijner rechten door de belligerenten. Het grondgebied van den neutralen staat is onschendbaar en mag door geen der belligerenten als zoodanig worden betreden. Troepen, ammunitie of ander krijgsmaterieel mag over zijn gebied niet worden vervoerd; geen gevecht mag er worden geleverd, geen voorraad opgeslagen, geen waarneming gedaan. Dit te beletten of te voorkomen vordert vaak groote krachtsinspanning, de actieve zijde der neutraliteit. Streng toezicht door een voldoend aantal troepen tot bewaking der grenzen

is niet altijd genoeg. Indien de strijd wordt gevoerd in de nabijheid van het neutraal gebied en ten gevolge heeft, dat verslagenen of vluchtelingen de wijk nemen over de grenzen, is de neutrale staat verplicht hen te ontwapenen en te interneeren tot aan het eind van den oorlog. Groote activiteit kan noodig zijn om aan dezen eisch te voldoen en in de daaruit voortvloeiende gevolgen te voorzien. Ook de volkenrechtelijke verplichtingen ten aanzien van zieken en gewonden kunnen den neutralen staat niet geringe moeilijkheden berokkenen.

Zwaarder eischen stelt de oorlog ter zee aan den neutralen staat. Voor Nederland met zijne lange kustlijn, menigvuldige zeegaten en uitgestrekte koloniën zijn deze juist van overwegend belang. Een volledig overzicht is hier misplaatst en ook onnoodig[1]. Men bedenke slechts, dat wat van de onschendbaarheid van neutraal grondgebied is gezegd, in beginsel ook geldt van de territoriale wateren, doch van wege de vrijheid der opene zee en het aldaar geldende oorlogsrecht aan menige uitzondering is onderworpen. Nog is niet algemeen en nauwkeurig vastgesteld, hoeveel oorlogsschepen van belligerenten een neutrale staat gelijktijdig in zijne havens mag toelaten, hoe lang zij er mogen vertoeven, onder welke omstandigheden en in welke mate zij aldaar in hunne behoeften mogen voorzien, aan welke verplichtingen hun verblijf in neutrale wateren hen onderwerpt. Veel minder staat het vast, welke maatregelen de neutrale staat kan of moet nemen om de naleving der algemeene verplichtingen of gestelde voorwaarden te verzekeren. Nauwkeurige kennis van het neutraliteitsrecht, dat zich meer en meer begint te ontwikkelen, voorts vertrouwdheid met de aanhangige vraagstukken en voorgestelde oplossingen, moet de Nederlandsche regeering en hare organen vrijwaren tegen vergissingen, welke de noodlottigste gevolgen kunnen hebben.

Denkt men na deze vluchtige opmerkingen aan de talrijke kwetsbare plekken van Nederlands land- en watergebied in Europa, in Oost- en in West-Indië, dan beseft men eenigermate den omvang en de beteekenis van de zware plichten der neutraliteit, welke toch den prijs vormen, die voor hare rechten moet worden betaald. Ook hier gaat de plicht niet boven de kracht, doch de kracht moet met zorg versterkt en met ernst aangewend worden.

1. Belangstellenden verwijs ik naar mijn *Stellig Volkenrecht*, dl. II, blz. 401, v.g., Mart. Nijhoff 1910.

Vatten wij het voorafgaande samen, dan leidt een onderzoek naar den rechtstoestand van Nederland als neutralen staat tot de slotsom, dat deze niet geringe eischen stelt, waaraan slechts door een vasten wil en tijdige voorbereiding kan worden voldaan. Deze overweging werpt een eigenaardig licht op de talrijke mislukte pogingen en de langdradige beraadslagingen om het vaderland weerbaar te maken en derhalve in staat te stellen in de ure des gevaars zijne neutraliteit met klem te handhaven. Zeven wetsontwerpen tot verbetering der nationale militie moesten schipbreuk lijden, voordat het gelukte de grondwettige klippen op te ruimen, waarop alle waren gestrand. Nadat het vaarwater vrij was geworden, verliep wederom een tiental jaren, voordat een gewichtige stap voorwaarts werd gedaan door de afschaffing der plaatsvervanging in 1898 en een nog grooter aantal, voordat eene bruikbare militiewet tot stand kwam. Doch erger dan dit tijdverlies schijnt mij de geringe bezieling, welke bij eene zoo bij uitstek nationale zaak aan het licht komt. Men schroomt niet, om allerhande bijredenen ministers van oorlog te bestrijden en af te breken, excepties van uitstel te pleiten, onuitvoerbare theorieën te verkondigen, stokpaarden te berijden, ja de verdedigbaarheid van den staat te betwijfelen en openlijk alle uitgaven voor de defensie als noodeloos en nutteloos te verwerpen. De geduldige lezer der jongste militaire debatten krijgt vaak den indruk, of het meer te doen is om op een nationalen plicht zooveel mogelijk af te dingen dan daaraan op eervolle wijze te voldoen. - Wie eene eeuw achterwaarts blikt weet, welke straf de lauwheid en lichtzinnigheid van het huidige geslacht wacht.

Tot dusver was de aandacht gevestigd op de drie groote mogendheden in onze nabijheid en werd te haren aanzien eene strenge neutraliteit bepleit. Over België werd opzettelijk gezwegen. Immers het verkeert tot ons in gansch andere verhouding. Vooreerst is het nauwelijks denkbaar, dat na de definitieve scheiding tegenstrijdige belangen ooit eene breuk tusschen beide staten zouden doen ontstaan. Voorts is België's rechtstoestand eener voortdurende en gegarandeerde neutraliteit zoowel een waarborg als een hinderpaal tegen eene actieve politiek. Desniettemin zijn de internationale belangen van beide aangrenzende en verwante staten zóó nauw aan elkander verbonden, dat de verklaring van een beroemd Belgisch staatsman: ‘Wij kunnen u en gij kunt ons niet missen’,

mij onlangs niet overdreven in de ooren klonk. Natuurlijk is de Nederlandsche nationaliteit dieper geworteld dan de Belgische en de onafhankelijkheidszin in het noorden wellicht sterker dan in het zuiden, toch heeft ook het Belgische volk zijne zelfstandigheid leeren hoogschatten en den ernstigen wil, haar tegen elken aanrander te verdedigen. Op dezen gemeenschappelijken grondslag is verstandhouding, ja samenwerking mogelijk en wenschelijk. Geen alliantie, welke m.i. reeds door België's rechtstoestand is uitgesloten, doch eene oprechte en hartelijke vriendschap moet beide staten vereenigen. Dit versterkt niet alleen ieder hunner afzonderlijk, maar verzekert eene gemeenschappelijke houding en gedragslijn, welke voor andere mogendheden tegelijk een waarschuwing en een waarborg beduidt. Het zou daarom hoogst wenschelijk zijn, indien de netelige Schelde-quaestie in dien zin werd opgelost, dat althans elk misverstand tusschen Nederland en België verdween. Kon de Nederlandsche regeering de Belgische overtuigen van haar goed recht, om den mond der Schelde te versterken, en van haren plicht om in geval van oorlog den doortocht van belligerenten op haar grondgebied te beletten, dan ware het geenszins onmogelijk gemeenschappelijk op de derde vrede-conferentie eene volkenrechtelijke beslissing uit te lokken, dat eenvoudige handhaving der neutraliteit en afwering der daartegen gerichte aanslagen nimmer als oorlogsdaad mag worden beschouwd en daarom ook aan den bondgenoot niet verboden is. Door zulk eene verklaring, welke geheel strookt met de jongste ontwikkeling van het neutraliteitsrecht, zou de bijstand door een der garandeerende mogendheden aan België verleend, uitsluitend tot handhaving zijner neutraliteit, niet vallen onder het bereik van het oorlogsrecht en mitsdien een derde neutrale macht niet verplicht zijn zulks te beletten[1]. Hoe dit zij, eene goede verstandhouding met België is voor Nederland van het grootste belang tot bevestiging en versterking zijner eigen internationale stelling.

Ik kan niet eindigen zonder eene laatste opmerking. Men meene niet, dat Nederlands internationale stelling het dwingt zich te bepalen tot hetgeen hierboven werd aangevoerd voor den tijd van vrede en den tijd van oorlog. Elf jaren geleden

1. Men vergelijke de talrijke artikelen over de Schelde-quaestie van den Luit.-Gen. *Den Beer Poortugael*, laatstelijk in ‘Themis’ 1911, No. 4.

opende ik mijn cursus in de staatswetenschap te Utrecht met eene toespraak, waarvan door de vriendelijkheid van den toenmaligen hoofdredacteur van het Utrechtsche Dagblad eene fraai gedrukte uitgaaf verscheen. Zij handelde over ‘de taak van een kleinen staat’ en strekte om te betoogen, dat bij de rechtsvorming in het algemeen en bij die van het internationaal recht in het bijzonder ook voor kleine en oogenschijnlijk zwakke staten eene schoone en dankbare taak is weggelegd. Na de algemeene stelling, dat alle staten evenzeer belang hebben bij de handhaving en toepassing der internationale rechtsbeginselen en dat physische overmacht slechts zelden de zege verschaft aan ethische krachten, noemde ik de rechtsovertuiging der volken den eenigen waren oorsprong der rechtsontwikkeling. ‘Haar te vertolken is bovenal de taak van die staten, welke geen zoogenaamd politieke rol kunnen noch willen spelen. Zij zijn de grootste belanghebbenden bij de ongeschonden handhaving der ongeschreven beginselen van het internationaal recht. Zij staan niet boven, maar buiten de verdenking van heerschzucht. Hunne stem moge aanvankelijk zwak klinken in de kabinetten der groote mogendheden - door vereeniging met anderen in dezelfde of soortgelijke omstandigheden doet zij zich luider en zuiverder hooren; terwijl zij hare kracht en innerlijke waarde ontleent aan den ernst en de diepte der volksovertuiging, waaruit zij oprijst.’

De vrede-conferentiën hebben deze opvatting aanvaard en bevestigd. In de conventie tot vreedzame oplossing van internationale geschillen van 11 October 1907, zelve eene herziene uitgaaf van die van 29 Juli 1899, verklaren thans 44 staten vóór alles in art. 1 hunnen overeenstemmenden wil om al hunne krachten aan te wenden ten einde eene vreedzame oplossing van internationale geschillen te verzekeren. Wat meer zegt, in de volgende artikelen komen zij overeen, om in geval van een ernstig geschil vóór het beroep op de wapenen gebruik te maken van de goede diensten of de bemiddeling van één of meer bevriende derden, voorzoover de omstandigheden zulks toelaten. Zij oordeelen het nuttig - sedert 1907 bovendien wenschelijk - dat een of meer derden alsdan uit eigen beweging hunne goede diensten of bemiddeling aanbieden, zelfs na het uitbreken der vijandelijkheden, en verklaren nadrukkelijk, dat zulk een aanbod nooit door een der partijen in geschil als een onvriendschappelijke daad mag

worden beschouwd. Deze laatste bepaling dateert van 1899 en is afkomstig van den Italiaanschen afgevaardigde, Graaf Nigra. Een beroep hierop zou daarom tegenover Italië een eigenaardigen indruk maken, indien een bevriende staat van zijne bevoegdheid wilde gebruik maken om zijne tusschenkomst aan te bieden in den onrechtvaardigen oorlog tegen Turkije. Dat dit niet is geschied tot voorkoming en evenmin later tot beeindiging van den krijg, ligt aan de noodlottige voorwaarde 'voor zoover de omstandigheden zich daartoe leenen.' Deze uitdrukking biedt een welkom voorwendsel voor elke exceptie. Te vergeefs werd zij door den Nederlandschen afgevaardigde Mr. T.M.C. Asser bestreden. Zij ontzenuwt de goede bedoeling en verlamt hare werking. Nader onderzoek leert intusschen, dat hier niet zoozeer moet gedacht worden aan de omstandigheden der partijen in geschil als wel aan de verhouding tusschen dezen en derden. De laatsten mogen niet door nevenbedoelingen worden geleid noch van staatkundige drijfveeren worden verdacht. Bij kleine staten is voor een en ander geen gevaar. Zonder aarzelen kunnen juist zij gebruik maken van bij collectief verdrag erkende bevoegdheden. Uit den aard der zaak buiten bereik van politieke combinatiën en aspiratiën kunnen juist zij het best voor het recht en den vrede opkomen en de sluimerende stem van rechtvaardigheid en menschelijkheid doen hooren. Zij staan niet bloot aan argwaan en vijandschap en stellen zich ten hoogste bloot aan teleurstelling en ijdele moeite. Deze zullen echter rijkelijk worden opgewogen door het bewustzijn van een edelen internationalen plicht te hebben vervuld en in het aanzien van de volken en hunne leidslieden te zijn gestegen.

Moge Nederland dit niet vergeten en aan zijne verhoogde plaats in de rij der staten den moed en de geestkracht ontleenen om in dezen geest mede te arbeiden aan den vooruitgang der maatschappij!

De opvoeding onzer academische jeugd.
Prof. Dr. A.E.J. Holwerda.

Prof. de Groot heeft zich door zijn krachtig optreden tegen het groenwezen zeer verdienstelijk gemaakt tegenover het vaderland. Ik moet erkennen dat ik daar zeer lang ernstig aan getwijfeld heb. Thans echter, nu wij met de meest volkomen officieële zekerheid weten, wat er op den 9^{en} October van dit jaar in Leiden is voorgevallen, schijnt mij elke twijfel uitgesloten.

Laat ik eens zeggen, hoe het komt, dat ik zoolang nog maar niet overtuigd was. Mijne eigen studenten-herinneringen zijn nog niet bij mij uitgewischt. Ik wist zeer goed, dat verhalen omtrent hetgeen in studentenkringen zou zijn voorgevallen, niet zelden schromelijk overdreven zijn. Verkeerdheden grepen er ook in mijn studententijd genoeg plaats, doch dat aan het lage en gemeene ooit eene zekere openbare sanctie zou gegeven worden, dat was toen vrij wel ondenkbaar. Ik studeerde in Utrecht tusschen 1860 en '70. De studenten, die toen het meest op den voorgrond kwamen, - ik noem G. van Tienhoven, J. Röell, W.H. de Beaufort, A. Kerdijk, J. Esser, - waren jonge mannen van de meest verschillende levensrichting, maar consideratie met gemeene ontgroeningspraktijken zouden zij geen van allen ooit gehad hebben. Het is voorgekomen dat een student - een jonge man van adelijke afkomst - een groen geslagen had. Hij werd door den senaat van het corps als corpslid geschorst en dit vonnis werd, - hoe sterk ook de vrienden van den geschorste zich roerden, - door het corps bekrachtigd. Dat de reglementeering van het groenwezen een uitstekende maatregel was, scheen door de praktijk bewezen. En dat een beetje groenloopen voor die jongetjes een zeer goede zijde had, ook dat liet zich in meerdere gevallen zeer duidelijk vaststellen. Zoo kon ik en zoo

konden de meeste mijner tijdgenooten geen sterke tegenstanders van het groenwezen zijn en meerderen uit dien tijd, waaronder strenge moralisten, zijn het nog niet. Ik voor mij hield mij altijd de vraag voor: waarom zouden die jongelieden nu slechter zijn dan mijn tijdgenooten? Het bovenmatig prijzen van den eigen tijd is een klip, waarop de ouderdom niet zelden strandt.

Toch maakte wat wij af en toe vernamen, indruk ook op mij. Als er zoo verhaald werd van met bier gooien en dergelijke geestigheden, dan kon eene verzuchting als 'wat misselijke jongens' niet uitblijven. Het volle licht is echter voor mij eerst langzaam opgegaan en thans straalt het, dunkt mij, in volle duidelijkheid: het groenwezen is een schandelijk misbruik en de reglementeering doet meer kwaad dan goed.

Maar is dan het geslacht studenten werkelijk achteruitgegaan? Dat de enkele individuen buiten hun kring genomen minderwaardig zouden zijn, is niet aan te nemen; maar dat op den algemeenen geest veel valt aan te merken, is eene andere kwestie.

Ons wordt allerlei omtrent die studentenmaatschappij bericht, dat wij niet controleeren kunnen. Zich een volledig beeld van haar te vormen is den buitenstaander niet wel mogelijk. Ons oordeel moet stukwerk blijven; maar toch, wat wij weten, zegt reeds genoeg.

En laten wij nu maar zeggen, dat ook buiten de groenenschandalen zeer bedenkelijke verschijnselen zich voordoen, verschijnselen die iedereen ziet en wier beteekenis iedereen begrijpen kan. Dat op het vijfjaarlijksche feest soms veel schoons geboden wordt, is op zich zelf zeker te prijzen. Er wordt door corpsleden bij die gelegenheid ook wel eens eenige geestesarbeid verricht, die waardeering verdient. Evenwel, welk een onbenulligheid kan ook hierbij aan het licht komen. Precies 100 jaar nadat Napoleon de Utrechtsche Academie opgeheven had, wilden Utrechtsche studenten diens plechtigen intocht voorstellen. Zeker heeft men de kracht en de behendigheid te bewonderen, zooals die bij ridderspelen en wagenrennen tentoongespreid werden. Over het geheel echter hangt het welslagen van zulke feesten vooral af van de talenten en bekwaamheden van niet-studenten. En toch kweeken zij in het jeugdig gemoed vaak een niet onbedenkelijk grootheidsgevoel aan. Verderfelijk werkt in dit opzicht vooral de bekende interacademiale wedijver. Wie zal het het mooiste doen? Wie

kan het meeste geld stuk slaan? Toen de Utrechtsche feesten eens bijzonder goed geslaagd waren, ontmoette ik een Leidsch student in zak en assche: ja, die Utrechtsche aristocraten hadden veel geld, maar in Leiden had men veel burgerlui ‘met breede ruggen’. De Leidsche feesten van 1910 waren hoogst verdienstelijk. Het speet mij in zekeren zin dat de Utrechtsche van 1911 eene mislukking waren. Ik dacht, wat zal dat bedenkelijk op het hersengestel van de Leidsche jeugd werken. En werkelijk is dit het geval geweest. Men gevoelt zich in hooge mate, en toch is de opmerking, die ik hoorde maken, volkomen juist, dat er alleen bewezen is dat de Leidenaars gelukkiger in de keus hunner regisseurs geweest zijn dan hunne Utrechtsche collega's. Maar men vraagt zich af: waar dient een corps voor? Voor opwekkenden, kameraadschappelijken omgang onderling of voor pronk en praal naar buiten? Men zou wel eens willen weten, hoe staat het met dien kameraadschappelijken omgang? Is die soms in een hoek gedrongen?

Het ergste echter is dat geld, geld en nog eens geld sterk gaat overheerschen. Het corpslid-zijn wordt bedenkelijk duur en het is niet te zeggen hoevele voortreffelijke elementen daardoor buiten het corps gehouden worden. Het tegenwoordige Leidsche corps[1] is zeer overwegend een corps van juristen en nu zijn er onder deze zeker uitstekende elementen, doch hoe men over de studie der groote meerderheid te oordeelen heeft, is bekend genoeg. Vele professoren weten zeer goed dat er uitstekende jongelieden zijn, die geen lid van het corps zijn of zouden kunnen zijn; en nu zouden dat de ‘varkens’ zijn en de dichters van 9 October de heeren. Ik hoor reeds de opmerking: ook minder gegoeden kunnen in het corps op den voorgrond komen. Mindergegoeden, maar toch altijd lieden die het vrij goed doen kunnen. En dan heb ik bij minder chique studenten wel eens een droevigen eerbied voor het geld stukslaande gedoe der groote hanzen kunnen waarnemen. Met recht vraagt men: heeft de geldaristocratie (een gek woord; geld in dien zin en aristocratie sluiten elkaar uit) niet

1. Dat ik vooral Leidsche toestanden voor den geest heb, zal men begrijpelijk vinden. Voor eene beoordeeling van die aan andere inrichtingen van Hooger Onderwijs heb ik uit den aard der zaak minder gegevens. Mogelijk slaat het een en ander wat ik hier mededeel, niet of minder op de academische maatschappijen buiten Leiden. Toch is er in de hoofdzaken zeker altijd groote overeenkomst. Zeer veel wat men van elders hoort, is ook hoogst onverkwikkelijk. De verhoudingen in Amsterdam zijn voor een buitenstaander nog al ingewikkeld.

haar naloop? Geldvereering werkt allerverderfelijkst op de moraliteit. Als geld het hoogste is, zinkt al het waarachtig edele weg en treedt brutale grofheid daarvoor in de plaats. Geld imponeert helaas. Wat een rijk persoon doet, wordt licht toegejuicht en zoo wordt de standaard van geestigheid en fatsoen vanzelf naar beneden gedrukt, tot het peil van lieden die wel geld maar geen geest of echte beschaving bezitten. Zou daaruit wellicht ook het karaker van sommige groentijdspraktijken te verklaren zijn?

Men mag er echter de oogen niet voor sluiten dat er tegenwoordig toestanden zijn, die in het algemeen op het studentenleven een zeer ongunstigen invloed oefenen en in het bijzonder eene goede organisatie der studentenmaatschappijen veel moeilijker maken dan vroeger. Het aantal studeerenden is twee-, driemaal zoo groot. Groote corpsen kunnen zeer moeilijk eene innerlijke eenheid vormen. Ook het spoorstudentschap werkt niet gunstig. Vooral echter brengt het opdringen der democratie groote bezwaren met zich mede. Het zou zeer verkeerd wezen, het studeeren van jongelieden uit geringen stand tegen te willen gaan; doch dat groote standenverschillen, ook nog zonder dat er van standentrots sprake behoeft te zijn, het kameraadschappelijk samenzijn zeer bemoeilijken kunnen[1], is duidelijk. Er zijn werkelijk ‘democraten’, waarmee een welopgevoed man onmogelijk in vriendschappelijk verkeer kan staan. En grove ongemanierdheid in den omgang is nog het ergste niet. Er vertoonen zich in de studentenwereld, - dit schijnt voor geen tegenspraak vatbaar, - nog andere zeer bedenkelijke verschijnselen, die ontegenzeggelijk met de opkomst der democratie moeten samenhangen. De eigendom bijv. van professoren en medestudenten wordt, zoo het schijnt, niet aan alle universiteiten in die mate geëerbiedigd als vroeger. En wie denkt bij zoo iets nog aan goede maatschap?

Wat echter die slechte manieren betreft, ook die jongelieden, die zich de heeren wanen, hebben niet altijd het recht zich daarover te bezwaren. Wat toch mannen uit een vroeger tijdperk zeer bijzonder treft, is de verregaande ongemanierdheid, ja onbeschoftheid, die zich, - aan de eene universiteit waarschijnlijk meer dan aan de andere, - bij een grooter of kleiner deel ook der zoogenaamd chique studenten laat

1. Uidrukkelijk zeg ik *kunnen.* Dat dit niet altijd het geval is, is eene andere zaak.

waarnemen. Hooge boorden en zorgvuldig geplakte haren maken niet den edelman. In onze jeugd waren er niet velen, die vrouwen en oude heeren van de kleine steentjes liepen. Tegenover ouderen en hooger geplaatsten gevoelden wij ons de minderen; 'égards' tegenover de zoodanigen spraken vanzelf. Dat daarvan niet zoo heel veel is overgebleven, laat zich onophoudelijk waarnemen. Het is voorgekomen dat de hoogste academische autoriteit, de curatoren, in het academiegebouw zich met eenige moeite een weg moesten banen door een groote groep studenten, die het voorportaal vulden, en er niet aan dachten uit zichzelf plaats te maken. Een verdediging van dergelijke gedragingen luidt wel eens, 'ik was aan die heeren niet voorgesteld'; alsof een gentleman eerst fatsoenlijk wordt, als hij zich in een salon met behoorlijk aan hem voorgestelden beweegt. Een uiterlijk vernisje van van buiten geleerde maniertjes moet niet zelden een ruwen inhoud van onhebbelijkheid bedekken.

Een corps zooals vroeger, dat nagenoeg alle studenten omvatte, kan zeker tegenwoordig zeer moeilijk bestaan. De gevolgen kunnen niet uitblijven. Als men vroeger met het corps handelde, handelde men met de studenten. Dat gaf aan het corps en vooral aan zijn bestuur een zeker relief. Zoo iets is natuurlijk niet meer in zijn geheel te handhaven, maar toch wil men er van behouden, wat er van te behouden is. Ook hier weder iets van een uiterlijken luister, dien men niet gaarne opgeeft.

Nu zijn wij in Leiden nog al erg beroemd en werkelijk is de aloude roem onzer universiteiten voor ons kleine land een groote kracht tegenover de geheele beschaafde wereld. Die roem is echter een nationaal bezit, niet iets, waarop enkele individuen zich kunnen gaan zitten vergasten. Geen enkel professor is een haar beter, omdat hij beroemde voorgangers gehad heeft. De roem van het voorgeslacht moet tot nederigheid stemmen en legt zware verplichtingen op. Reeds Huet waarschuwde er tegen, op dien roem te 'sabbelen'.

En zou men nu wel gelooven, dat ook corpsstudenten vaak lustig mee sabbelen? De Heer de Groot heeft volkomen gelijk: senaat en corpsbestuur staan vaak tegenover elkaar als waren het twee groote mogendheden, die beide weten wat zij aan hunne waardigheid verplicht zijn, maar toch in het belang der goede zaak tot samenwerking bereid zijn. De ontmoetingen tusschen het studentencorps en de professoren

zijn dan ook niet dikwijls wat zij wezen moeten. Men bemerkt zeer weinig van bescheiden leerlingen, die aan hunne leermeesters komen verklaren, dat zij hun best willen doen later de universiteit niet al te zeer tot oneer te verstrekken. O neen, de toon is zoo geheel anders. De roem is bij de toespraken op recepties gewoonlijk schering en inslag en het komt dan eigenlijk daarop neer, dat het corps zich bereid verklaart in samenwerking met de professoren dien roem te handhaven. Het is nu maar te hopen, dat de academische senaat nimmer vergeet, hoe hij zich tegenover dien machtigen bondgenoot te gedragen heeft! Gaat de zin voor het komieke dan heelemaal verloren? Wat weten de meesten dier jongelieden van de mannen die in de 17e en 18e eeuw Leiden groot gemaakt hebben? Boerhave zullen zij wel kennen, - aan zijn standbeeld, zijn klontjes en dien brief met het onvolledige adres. Wat zelfs weten zij van de meeste der thans levende professoren? Wat kunnen die hun eigenlijk schelen? Ik heb bijgewoond dat een onzer meest beroemde en in allerlei kringen meest algemeen bekende geleerden door den woordvoerder van het corps met een verkeerden familienaam werd toegesproken, die op den zijnen wel geleek, maar door geen beschaafd mensch er mee zou verward worden. Zijn er niet ook studenten die, als zij examen moeten doen, niet weten wie van die onbekende heeren, die zij daar tegenover zich zien zitten, hen ondervragen zal? Wees ook overtuigd, dat niet zelden zulk een handhaver van den roem der Universiteit op een der volgende dagen met een gekocht dictaat onder den arm naar een pomper zal stevenen om zich met het oog op een aanstaand examen te laten volgieten. Studenten, die maling aan hunne professoren hadden, waren er ook vroeger; het waren vaak aardige jongens, die somtijds wonderwel terechtkwamen. Doch als men die gevraagd had of zij soms ook de wetenschap wilden gaan beschermen, dan zouden zij u verzocht hebben van dien flauwen praat verschoond te blijven. En ja, als men nu die aanstellerij heelemaal niet ernstig opnam, dan zou het nog wat zijn. Maar neen, de grootheid der Universiteit moet de grootheid van het corps wezen. Men is nog niets, zal mogelijk nooit iets worden en toch verbeeldt men zich, een indrukwekkende macht in de wereld te zijn. Laten wij echter medelijden hebben met die jongelieden; er zijn ook professoren, bij wie het corps eigenlijk de academische jonge-

lingschap is, ja hoe dikwijls worden zij niet door professoren en andere mannen van positie op een ergerlijke wijze in hun waan versterkt. Anders, ook corpsgrootheden laten zich alles behalve onbetuigd. Ik heb het bijgewoond, dat zoo iemand ons verzekerde, dat hij tal van Universiteiten, ook buitenlandsche, bezocht had, maar eene zoo voortreffelijke studenten-maatschappij als die van het Leidsche studentencorps, - ik geef wat ik hoorde, zonder eenige overdrijving weer, - bestond er op de wereld nergens. De jonge man was volmaakt nuchter, sprak niet op een gloeiend studentenfeest, maar op een kalme bijeenkomst, grootendeels bestaande uit niet-corpsleden, waaronder vele studenten van andere Universiteiten. Waar blijft bij dat alles de frissche, krachtige jonkheid?

Wat wij buitenstaanders met zekerheid omtrent het studentenleven kunnen opmerken, is dus in menig opzicht hoogst bedenkelijk. Het moet ons echter ook reeds duidelijk zijn dat wij hier met geen losstaande, tot de studentenmaatschappij alleen beperkte verschijnselen te doen hebben. De geest van het studentencorps is niet de geest van het studentencorps alléén. Wij leven in een tijd van emancipatie, van het verbreken van allerlei banden, het opzeggen van elke onderdanigheid. Dat heeft zeker zijne goede zijde. Oude, ziellooze conventies moeten niet uit sleur gehandhaafd blijven. Ook voeren elementen, die uit de lagere volksklassen omhoog komen, aan onze beschaving zeer dikwijls nieuwe en frissche krachten toe. Een kring van *upper ten* zonder zulke invloeden van onderen op zou zeer spoedig uitdrogen. Dat echter eene democratie als heerschende macht ontzettende gevaren voor staat en maatschappij, voor onze gansche beschaving met zich meebrengt, wordt door de ervaring van het heden en het verleden afdoende bewezen. Mateloos is ook het zelfbewustzijn, dat een zoo juist volbrachte bevrijding van vroegere banden pleegt te schenken. In iedere redeneering van zijn ongeschoold verstand ziet menig democraat een nieuw ontdekte gewichtige waarheid, waar die domme ‘conservatieven’ maar geen begrip van hadden; zijn plompe grofheden ziet hij vaak aan voor de heerlijke openbaringen van een frisschen niets ontzienden vrijheidsgeest. Nu is het helaas waar, dat democratische ruwheid en oppervlakkigheid ook buiten democratische kringen propaganda maken. Ook in ons tegenwoordig maatschappelijk en staatkundig leven, - denk maar eens aan onze Tweede Kamer, -

teekent zich dat vrij duidelijk af. De ongemanierdheid ook in onze chiquere studentenkringen vindt daarin hare verklaring. Toch slechts zeer ten deele. Hoofdzakelijk heeft men hier te doen met een parallel verschijnsel, een gelijksoortig product op denzelfden akker. Men erkent eigenlijk geen meerderheid, is vreemd aan allen eerbied, verwerpt oude begrippen van welvoegelijkheid alleen omdat ze oud zijn, men leeft zijn eigen leven en wat dat leven is, openbaren onder meer sommige ontgroeningspraktijken, toont zich in onhebbelijkheden in het groote maatschappelijke verkeer. Dat verder tegenover de democratie het geld op den voorgrond komt, is ook geen verschijnsel van de studenwereld alleen. Ook elders trekt de hoogere volksklasse zich in het bolwerk van haar geldmacht terug. Dat zij daarmee zich een compliment maakt, kan niet gezegd worden, doch dat zij het doet, is begrijpelijk. De macht van het geld toch erkent in den grond der zaak ook de tegenpartij. En dit is niet uitsluitend de macht van het klinkende argument. Ook als men niets krijgt, dwingen de rijkdom op zichzelf en ook de pracht en praal van den rijkdom eerbiedige bewondering af. Het overwicht en de zedelijke invloed van het geld in de studentenwereld, waar boven sprake van was, is menschelijk verklaarbaar (niet verschoonbaar), maar bovenal een teeken des tijds.

Het verbreken van het oude is echter nog niet het vestigen van een nieuw edel geestesleven. Onze tijd is geen tijd van algemeen erkende waarheden, van grootsche machtige gedachten, die de geesten tot eenheid verbinden en aan het streven van duizenden eene hoogere wijding geven, die ook minder hoog aangelegde geesten althans eenigermate uit de sfeer van het eigen ik weten omhoog te heffen. Een diep gevoel voor hoogere verplichtingen is in het algemeen niet iets voor onzen tijd en is het nu te verwonderen dat men bij al zijn doen en laten onophoudelijk zich de vraag stelt, wat de wereld er wel van zeggen zal? Schijn, uiterlijk vertoon, glans en praal naar buiten, roem, ware of vermeende, dat is het, waar alles hoe langer hoe meer op aankomt. Die neiging heeft de mensch altijd. Thans gaat zij heerschen zonder tegenwicht.

Maar nu hoor ik reeds zeggen door een kind van onzen tijd: de verkeerdheden in het studentenleven zijn dus een noodzakelijk gevolg van algemeene oorzaken; zien wij hier niet weer de werking van ijzeren wetten, waaraan toch niemand

iets veranderen kan? Waarom zullen wij ons dus de moeite geven zulk een verandering te beproeven? Zeker, ‘determinisme’ is een geliefkoosd stopwoord van onzen tijd, doch de vraag is of men wel goed weet wat determinisme is. Meent men dan werkelijk, dat de determineerende macht, die de ontwikkeling van het menschdom regelt, hoe men zich die ook denken moge, zoo aan de oppervlakte ligt, dat men haar als met den vinger kan aanwijzen? Met hetgeen wij ons initiatief noemen, gevoelen wij ons in tegenstelling met den natuurlijken loop der dingen, doch wie zegt u dat dit zoo is? Voor een werkelijk determineerende macht moet ook dat een gedetermineerde factor zijn. Laten wij echter ook dat stof van den tijdgeest, een plomp ondoordacht determinisme, van ons afschudden. Doen wij zonder speculatie al wat onze hand vindt om te doen.

En dan is er veel, heel veel te doen in het belang eener goede opvoeding van onze academische jongelingsschap. Beseffen wij wel goed, dat er ook aan eene universiteit opgevoed moet worden? Wat wordt er voor de opvoeding van onze academische jeugd gedaan? Een jong student maakte eens eene visite bij een hoogleeraar: ‘zoo, mijnheer, bent u pas student geworden. Welnu dan bent u een jongen hond gelijk, die in het water geworpen wordt en zelf maar moet zien te zwemmen.’ Daarmee kon de jongeling heen gaan; de opmerking was echter volkomen waar. Als er een werkelijk goed corpsleven ontbreekt, ontbreekt er veel, het is een der machtigste opvoedingsmiddelen die er bestaan; maar ouderen die zich met de jeugd bemoeien, hoevelen zijn er? Wat heeft een student soms een voordeel van de raadgevingen van zijn vroegeren rector of leeraren. Een voortdurende aanraking met ouderen, wat zou zij een zegen kunnen zijn. Katholieken bijv. en ook wel orthodoxe protestanten zien dat zeer goed in, en laat men toch vooral niet te ‘verlicht’ zijn om dat goede voorbeeld na te volgen; natuurlijk dat men hetzelfde zou moeten doen ieder op zijn eigen wijze. Gelukkig worden er ook wel in andere kringen pogingen in dien geest aangewend. Veel te weinig verkeeren onze studenten ook in de burgermaatschappij. Bij familiën aan huis komen, was de schrik van vele, althans van vele Leidsche studenten reeds in de dagen van Klikspaan. Officieren hebben hun vooroordeel tegen politieken veelal afgelegd, de ontwikkelde academische jonge-

lingschap gaat er mee door en toch wat missen zij ook daardoor in hunne opvoeding. Is er niet iets te doen om zulk een omgang te bevorderen? Verder, men gaat prat op de vrijheid van studie en toch is absolute vrijheid niet in alle opzichten aan te raden. Een wat streng vastgestelde studiegang zou in de eerste jaren een zegen zijn, eerst daarna zou een onbelemmerde vrijheid dienen te volgen. Doch die hooggeroemde vrijheid is ook al tamelijk nominaal en zij is dat door den ganschen studietijd. De geheele studie wordt beheerscht door examendwang, de groote vloek van het tegenwoordige Nederland. Lesjes leeren en pompen is voor een goed deel, en waarlijk niet alleen voor juristen, de tegenwoordige studie. Opwekking tot eigen onderzoek, oefening in het zelfstandig nadenken, lust in studie, liefhebberij in een vak, dat buiten het eigen kader valt, alles wordt binnen de meest enge grenzen gedrongen. Zulk een studie wekt de geesten niet op, geeft niet het heerlijke verheffende gevoel van welvolbrachten eigen arbeid. Als men zijn pomper betaalt, kan de echte zelfvoldoening toch niet groot zijn, al is men dan terecht blijde dat men weer van een examen af is. Wetenschap kan de moreele kracht verhoogen, maar de caricatuur van wetenschap verlaagt zeker.

Wetenschap *kan* de moreele kracht verhoogen, maar wat zij kan, doet zij zeker niet altijd. Men schijnt somtijds te meenen dat, als men maar goed studeert, - braaf sommen maakt, proeven neemt, woorden afleidt, - dat dan de zedelijke kracht wel van zelf achteraan komt hinken. Er zijn echter zelfs uitnemende vertegenwoordigers der wetenschap, die men als moreele menschen volstrekt niet heeft te bewonderen. Wetenschap heeft voor de moraliteit zelfs een groot gevaar. Er is zeker voor opvoeding heel wat meer noodig, - in den studententijd, maar vooral ook vroeger. De vraag is gewettigd: hoedanig was de huiselijke opvoeding dier jonge mannen, die thans onze universiteiten bezoeken? Zoo zij in een godsdienstigen kring werden opgevoed, hoedanig was dan die godsdienst? Ik vraag niet Joodsch of Christelijk, Protestant of Katholiek, orthodox of modern. Ik vraag: was het er een waarbij men onophoudelijk bij iedere handeling, ieder woord, iedere gedachte als voor den troon des vlekkeloos Reinen zich gesteld voelde, of was het er een van doode conventie, ja uiterlijk vertoon? Groeide daarentegen de student op onder

ongeloovigen, waren dat, zooals men het heeft uitgedrukt, ‘de slaven van hun plicht’, mannen die niet naar boven blikten, maar ook niet ter rechter of ter linker zijde, die eenvoudig onbekommerd deden wat een machtige zedelijke aandrift hen beval, of leefde men in eene omgeving van een leven zonder stuur, een moraal op de bonne fooi, zielverpestend cynisme misschien? Was de moeder eene vrouw van de wereld wellicht, toch eene die het huisbestier en de opvoeding harer kinderen een heiligen plicht achtte? Was de vader een man van strenge ernstige werkzaamheid, die de kinderen alleen reeds door zijn voorbeeld stichtte? Hoe waren de vermaken, hoe was het gezellig verkeer? Opvoeden is een zware taak, vooral in huishoudens, die rijk met aardsche goederen gezegend zijn.

En wat den invloed betreft, dien ouders en andere belangstellenden op het studentenleven zelf kunnen oefenen, is het niet duidelijk dat zij daarbij zich zeer sterk kunnen doen gelden? Stelt u voor, de mannen met historische namen, wier zonen in Utrecht studeeren, vinden dien wedloop in uiterlijken pronk en praal beneden hun waardigheid als edelman en verbieden hunne zonen aan zulke feesten deel te nemen, zij geven er eenvoudig het geld niet voor. Stelt verder, zij wenden hun invloed aan om het geheele corpsleven op eenvoudiger voet te brengen; - dat adelijke huishoudens zonder karigheid soms doodeenvoudig waren, is bekend. Stelt dat zij hun kinderen voorhouden, dat aristocratie van geboorte en aristocratie van den geest elkaars natuurlijke bondgenooten zijn en geldploerterij beider natuurlijke vijand. Doch wie kan in ernst aan zoo iets denken? Hebben wij wel een aristocratie, eene, die zich bewust is overal, waar de hoogste belangen der natie op het spel staan, voor te moeten gaan?

Van de hervorming der bestaande corpsen heeft men niet veel te verwachten en dat er, althans aan onze meer bezochte universiteiten, ooit weder één corps zich vormen zal, dat de geheele studentenwereld vertegenwoordigt, is naar het hetgeen boven werd opgemerkt, hoogst onwaarschijnlijk. Wat moet men dan doen? Nieuwe corpsen oprichten nevens de oude? Dit verdient zeker overweging en de pogingen, die dezer dagen te Utrecht werden aangewend, schijnen dat te bedoelen of althans daarop te zullen uitloopen. Dergelijke bemoeiingen verdienen onze sympathie. Toch moeten wij beginnen met ons den aard van het vraagstuk, dat wij hebben op te lossen, duidelijk voor oogen te stellen.

Er bestaan en er bestonden reeds studentenvereenigingen, bonden of hoe zij heeten mogen, naast de oude corpsen. Of het daarin echter altijd zoo toeging of toegaat als het behoort, is ook de vraag. Laten wij vooral niet meenen dat men slechts de sluizen der democratie heeft open te zetten om het vaderland gelukkig te maken. Ook de niet-corpsleden ondergaan den invloed van den tijdgeest. Men treft onder hen dezelfde fouten aan als bij de corpsstudenten, zij het ook in gewijzigden vorm. De zucht naar ijdel vertoon bijv. heb ik bij zulke jongelieden soms in hooge mate kunnen waarnemen. Dan behoeft men ook niet te meenen, dat vele niet-corpsleden principiëel iets tegen het corps hebben. Het tegendeel is dikwijls waar. Ook buiten het corps wordt de corpsgrootheid dikwijls met eerbied aangestaard. Dat komt soms op komische wijze aan het licht. Een enkel staaltje. Een zeer bekwaam niet-corpsstudent voorzag in zijn onderhoud door het geven van privaatlessen; hij was werkelijk niet de eerste de beste. Daar meldt zich als een zijner leerlingen een corpsstudent aan. Zoo iets brengt den jongen man in verwarring. Hoe moet men zulk een heerschap nu recipieeren? De thee, die hem gebracht wordt, zal er anders uit moeten zien, dan die voor de overige leerlingen; een koekje bijv. moet er bij; ‘want het is een lid van het corps.’ Het komt voor, dat zeer onbemiddelde jongens voor den bluf in de eerste klasse reizen; ik heb iemand in die klasse gezien, toen hij ging vragen of de beurs, die hem was toegekend, bestendigd zou worden. Zelfs als niet-corpsleden krachtig tegen het corps uitvaren, moet men dat niet al te zwaar opnemen. Tijdens de Fransche revolutie hing men eerst de aristocraten aan de lantaarn op om ze daarna in al hunne gebreken na te apen. ‘Jan student spelen’ komt ook onder niet-corpsleden voor en men volgt studenticositeiten na, waarvan men wel eens heeft hooren vertellen, die in originali al niet veel bijzonders waren, maar nu in den namaak geheel onuitstaanbaar worden. Niet ieder nieuw corps behoeft een aanwinst in de studentenmaatschappij te zijn. Zulk een corps zou in nog wanstaltigeren vorm de gebreken van het oude corps kunnen hebben. Niet onwaarschijnlijk zou men zelfs niet voor ontgroeningsschandalen of eenig aequivalent daarvan gewaarborgd zijn.

Laat men echter vooral ook niet vergeten, dat een nieuw corps evenmin als het oude eene organisatie der geheele

studentenwereld zal kunnen zijn en het waarschijnlijk ook nooit zal kunnen worden. De eenige grond, waarop men een nieuw corps kan oprichten, is deze, dat corpsen een goed opvoedingsmiddel zijn kunnen en dat men er nu eens een maken wil, dat geheel aan dien eisch beantwoordt, dat een goeden opbouwenden onderlingen omgang onder studeerenden zal bevorderen. Het groenwezen sluite men natuurlijk uit; eenvoud in de gansche levenswijze zij een vereischte. Exclusief zou men in geen enkel opzicht mogen zijn. Jongelieden uit burgerkringen, jongelieden van meer aanzienlijken huize doch zonder fortuin zouden er lid van moeten kunnen zijn. Daarnevens echter zou de aanwezigheid van jongelieden, wier geldelijke omstandigheden een lidmaatschap van een oud corps zeer goed zouden toelaten, ten hoogste gewenscht zijn. Niet in de eerste plaats minder gunstige finantiën mogen de grond tot stichting van een nieuw corps zijn. Vooral echter wordt eene studentenvereeniging eerst dan werkelijk opvoedend, als jongelieden uit zeer verschillenden maatschappelijken kring daar samenkomen. Niet in de denkbeelden en opvattingen van zijne eigen omgeving vast te groeien, is èn voor de hoogeren èn voor de lageren eene eerste voorwaarde voor waarachtige geestesontwikkeling. De mindere zal zeker eenige vooroordeelen tegen hoogere standen hebben af te leggen. In manieren zal hij van werkelijk welopgevoede jongemannen uit hoogeren kring veel kunnen leeren. In vele gevallen zal hij dat gemakkelijk doen, het doen zonder dat hij het haast bemerkt; is hij fijner aangelegd, dan schikt hij zich van zelf naar die welgemanierdheid, die werkelijk een uitvloeisel van fijn gevoel en edele geestesbeschaving is. En de meer aanzienlijke, hij zal in sommige opzichten met een grootere onbevangenheid van oordeel kennis maken, dan waaraan hij in zijn eigen kring gewoon was. De jongelieden uit de lagere volksklassen zijn ook in vele gevallen de meest begaafden uit hun kring en gelukkig is de zedelijke atmosfeer in vele onzer meer burgerlijke gezinnen nog uitstekend. Zulk een studentencorps zou een voorbeeld geven van eene verhouding tusschen verschillende standen zoo als die wezen moet. Dat er altijd aristocratische en democratische elementen blijven zouden, waarmede in die richting niets zou zijn aan te vangen, is geen reden om het werk niet ter hand te nemen.

Voor zulk een studentencorps zouden buitenstaanders wat

over moeten hebben. Het zou een eenvoudig vereenigingslokaal noodig hebben. Als echter de tegenwoordige corpsen bij de oprichting hunner societeiten financieelen steun ontvingen, waarom de nieuwe niet? Zakenmenschen zouden in dergelijke aangelegenheden den jongen mannen van grooten dienst kunnen zijn. Waarschijnlijk hebben ook de oude corpsen zulk een hulp wel eens gehad, althans noodig gehad.

Evenwel men moet zich de vraag voor leggen: kan men zulk een corps eigenlijk wel maken, moet het niet van zelf ontstaan? Zeer zeker, als men niet met een echten innigen afkeer van het ploertige en gemeene bezield is, als bijoogmerken de hoofdrol spelen, niet de echte wensch eener zedelijke vernieuwing van het studentenleven de hoofddrijfveer is, dan verkrijgt men het ellendigste wat men krijgen kan, eene stichting der schijnheiligheid. Men heeft zich dan ook werkelijk te hoeden voor alle kunst en vliegwerk: liever geen nieuwe corpsen dan corpsen die geen nieuw frisch leven brengen[1]. Dat men echter van buitenaf de zaak niet zou kunnen bevorderen, is ook niet juist. Zij die trachten onder studenten voor betere gevoelens propaganda te maken, werken reeds in die richting. Maar nu, altijd komt men weder bij de opvoeding door de ouders te recht. Die opvoeding dient nog voort te duren na de kinderjaren. Ook op het leven der zonen aan de Universiteit kunnen ouders, die zelf een goed voorbeeld geven, nog zooveel invloed oefenen. Het is geen gemakkelijke taak, die aan jongelieden van fortuin hier wordt opgelegd: het corps den rug toe draaien en zich aansluiten bij de minder gegoeden. Ook voor ouders is het misschien eene opoffering, hunne zonen in die richting te raden. Doet men dat echter niet, welk recht heeft men dan nog, tegen de verkeerdheden van het studentenleven op te komen?

Ook de Regeering zou iets kunnen doen, minder wellicht dan de anderen, maar toch het een en ander van groot belang. Laat ons eens vragen: hoe staat het met de regeling der academische tucht? In vroeger tijden was er een academische vierschaar. Die is opgeheven. Eene rechtspraak, die de leden eener corporatie ook maar eenigszins aan het gemeene recht zou kunnen ont-

1. Volgens de dagbladen gaat het met de nieuwe studentenvereeniging te Utrecht geheel naar wensch. Dat zou een groot geluk zijn. Laten die jonge menschen hunne verantwoordelijkheid toch diep beseffen. Indien het hun niet gelukt den geest in hunne vereeniging goed te houden, doen zij de zaak, die zij zeggen voor te staan, onberekenbare schade. Slagen zij, dan hebben zij een voorbeeld gegeven, dat zeer beslist zegenend werken zal.

trekken, is met de thans heerschende begrippen ten eenenmale in strijd. Thans is de tucht aan rector en senaat opgedragen. Een senaat is echter daartoe een zeer ongeschikt lichaam. Dat hij door vijandschap tegen het studentencorps zou bezield zijn, is eene belachelijke bewering. Veeleer is precies het tegendeel waar. Eene verantwoordelijkheid echter, die zich verdeelt over 60 menschen, heeft niet zoo heel veel te beduiden en in eene groote vergadering neemt parlementaire discussie van zelf de plaats van gerechtelijk onderzoek in. Het zou wenschelijk zijn, zulk een tucht aan een jury van enkele personen op te dragen.

Wij zijn echter een tuchteloos volk, van de straatjeugd af tot de academische jongelingschap, ja hooger. Zeer vele studenten vinden iedere inmenging in hunne zaken eene inpertinentie. Zij zijn vrije staatsburgers en komen alleen aan de Universiteit om daar een brokje wetenschap en vooral hun papier van daan te halen. Die beschouwingswijze is echter geheel onjuist. De Universiteiten zijn instellingen voor wetenschap, onderwijs, en opvoeding, en ieder die daarvan gebruik wil maken, heeft zich te onderwerpen aan regelen, die gesteld moeten worden om de instelling aan haar doel te doen beantwoorden. Iedere ingeschrevene treedt dus met de Universiteit in zekere betrekking en het is de vraag of ook hier geene regeling van de verhoudingen noodig is. Vroeger is zulk een regeling als het ware van zelf uit het leven voortgekomen; de studentencorpsen waren eene van zelf ontstane corporatieve regeling van de studenten-maatschappij, die door den academischen senaat erkend werd. Nu echter geen corps dat meer zijn kan, komt de vraag of het geen zaak is, officieel te regelen, wat vroeger officieus zichzelf geregeld had. De academische autoriteit kan door alle ingeschreven studenten een lichaam laten kiezen, dat hen vertegenwoordigt en waarmee die autoriteit officieel handelt[1]. Daarnevens zouden de corpsen, als particuliere instellingen met een gansch ander doel kunnen blijven voort-

1. Van bevriende zijde werd er mijne aandacht op gevestigd dat mijne opvattingen over het geheel sterk overeenstemmen met die ontvouwd in eene reeks artikelen in den ‘Nederlander’ van 13, 14 en 15 November. Mij waren die ontgaan. Ik leerde ze eerst later kennen. Die overeenstemming verheugt mij zeer. Als dezelfde overtuiging bij twee verschillende menschen opkomt, die van elkaar niets weten, is dat wel een bewijs voor de kracht waarmee zij zich opdringt, en is de kans dat zij algemeen doordringt, te grooter. In een praktische vraag verschil ik echter van dien schrijver. Hij wil (als ik hem goed begrijp) dat particulieren beproeven eene organisatie van de corporatie van alle studeerenden in het leven te roepen. Dit nu acht ik praktisch onmogelijk of althans hoogst moeilijk. Voor de wetgevende macht echter is het een kleinigheid.

bestaan. Zoodra er zulk een officieele studentenvertegenwoordiging bestond, zou het ook mogelijk zijn studenten zitting te doen nemen in die jury's voor orde en tucht. Die zouden dan echter ook veel actiever dienen gehandhaafd te worden dan tegenwoordig. Er zouden in dit opzicht scherper omschreven bepalingen dienen gemaakt te worden.

Niet minder echter is eene betere regeling der studiën noodwendig. Eene zoodanige is niet alleen zeer goed mogelijk, doch het is voor de tegenwoordige regeeringspartij eigenlijk een dure plicht die ter hand te nemen. Waaraan zijn de vele gebreken van ons hooger en lager onderwijs te wijten? Aan het bekrompen intellectualisme en het daarmede gepaard gaande platte utilisme, dat den Nederlandschen geest, niet het minst sedert de helft van de 19e eeuw, beheerscht heeft. De democratie doet aan de zaak ook al geen goed. Het is zeer begrijpelijk dat lieden uit geringeren stand slechts naar het geldelijk voordeel der baantjes blikken, toch wordt een zeer lage opvatting van de studie daardoor in de hand gewerkt. Dat intellectualisme en utilisme zijn echter van ouderen datum dan onze democratie. De rechtsche partijen nu beweren, m.i. zeer terecht, dat zij onder die geestesrichting sterk geleden hebben. Nu echter, nu zij aan het bewind zijn, rust op hen de taak, Nederland daarvan te verlossen. Ik houd de bezwaren, die men tegen het openbaar onderwijs heeft, in het minst niet voor ongegrond; doch als een groote politieke actie alleen ten doel heeft de eigen kinderen tegen het ongeloof in veiligheid te brengen, dan bewijst men eigenlijk, dat men niet aan zich zelf gelooft en zal er ook in de toekomst van die veiligheid van het eigen kroost niet veel terecht komen. Zeker, men mag nooit vergeten, hoezeer elke regeering door het parlementaire gedoe in haar werkzaamheid belemmerd wordt, de verplichting echter blijft en zij is wel te vervullen, als men maar niet alles opeens wil doen. Partieele wijziging is het eenig mogelijke, en als men nagaat welk een invloed van bovenaf op den volksgeest wordt geoefend, dan is er alle reden om met eene wijziging van de wet op het Hooger Onderwijs aan te vangen. De stof voor zulk eene wijziging is in het rapport der aaneenschakelingscommissie en in allerlei andere geschriften voldoende voorhanden. Het pompen en lesjes leeren moet binnen de zeer enge grenzen, waar binnen het een zeker recht van bestaan heeft, worden teruggebracht. Dit zal

in de praktijk niet zoo gauw geheel gelukken, er moet en kan echter lucht gemaakt worden voor de echt universitaire studie, zoodat deze niet meer door een dom geexamineer wordt doodgedrukt. Want werkelijk zijn er vele elementen, die door de bestaande instellingen in hunne ontwikkeling belemmerd worden. Velen van het thans levend geslacht zullen in zulke nieuwe toestanden niet zoo gauw kunnen ingroeien, de oude sleur zal nog lang blijven, maar zij zal van lieverlede worden teruggedrongen, de betere studie zal steeds meer den toon gaan aangeven. Een bekwaam man, die de toestanden kent, zal gemakkelijk iets veel bruikbaarders kunnen maken dan wij thans bezitten. Een eigenlijke partijzaak behoeft het ook niet te zijn. Het misnoegen over het bestaande is in zeer wijde kringen verbreid.

Er is hier voor regeering en natie zulk een schoone taak te verrichten. Indien de verstandelijke krachten onzer jeugd niet langer door kunstmatige belemmeringen worden ingeperkt, indien men bij de opvoeding onzer academische jongelingschap er zich diep van doordringt wat zedelijke kracht, wat leven onder hooge inspiratie vermag, dan zullen onze universiteiten buiten eenigen twijfel de onuitputtelijke bron voor de edelste volkskracht worden.

Over vrouwe Courtmans.
Stijn Streuvels.

WIJ vieren het eene eeuwfeest na het andere. Men kan het een toeval heeten, dat vele onzer voormannen, dichters en schrijvers nu honderd jaar geleden geboren werden. Maar meer dan toevalligheid en van grooter belang is het feit dat het eeuwfeest onzer kunstenaars en schrijvers door het volk herdacht en gevierd wordt, - dat men ze niet vergeet en dat na honderd jaar hun aandenken nog levend blijft onder de menigte, - dat hun honderdsten geboortedag nog stemt tot vreugde en uiting van dankbaar herdenken, - dat die geboortedagen feestdagen worden, die men viert gelijk heiligdagen.

Het is een goed teeken, als een volk zijne kunstenaars gedenkt en hunne gedachtenis in eere houdt.

Waar het wereldberoemde geniëen geldt, kunstenaars van eersten rang, is zulk eene herdenking een van zelf sprekend feit - iets dat zich opdringt als eene noodzakelijkheid, iets dat zich al te zeldzaam voordoet en door heel het volk met spanning en ongeduld afgewacht wordt. Zulke feesten worden dan ook met spontane geestdrift gevierd. Groote kunstenaars maken den roem uit eener natie en het herdenken van hun geboorte- of sterfdag is voor het volk eene gegronde gelegenheid tot openbare feestviering - dat zijn de nationale Hoogdagen in den almanak van een volk.

Met kunstenaars van beperkter beroemdheid - schrijvers en dichters van tweeden of derden rang, met lokale artiesten is het anders gelegen. Het vieren van zulk een eeuwfeest komt niet spontaan uit het gemoed der menigte - het gaat meestal uit van enkele vereerders, van een plaatselijk comiteit en het is soms eerder eene gelegenheid om zulken kunstenaar, na verloop eener eeuw, uit de vergetelheid weer op te diepen en de herinnering aan hem en aan zijn werk te doen herleven

in 't geheugen der medekunstenaars zoowel als in 't gedacht der menigte.

De tijden gaan snel, honderd jaar is een lang eind en beroemdheid is zoo gauw uitgesleten als ze niet bestaat uit vaste, oorspronkelijke en persoonlijke materie.

Tegenover kunstenaars van dien aard vind ik het bijzonderlijk eene daad van piëteit hun 100sten geboortedag in eere te houden, om alzoo hun naam en hun werk eens op te dringen in de gedachtenis van het volk.

Daarom is het mij vooral aangenaam, ter gelegenheid van Vrouwe Courtmans' 100sten geboortedag enkele dingen uit haar leven en over haar werk aan te halen, om alzoo de gedachtenis aan die verdienstelijke vrouw wat op te frisschen.

JOHANNA DESIDERIA BERCHMANS werd geboren den 6den September 1811 te Mespelare, waar haar vader burgemeester was. Haar eerste onderwijs kreeg zij in de dorpsschool, maar op negenjarigen ouderdom werd het meisje naar eene kostschool gestuurd in het Walenland, waar zij verder in 't fransch werd onderwezen en opgevoed, zoover dat de 16-jarige juffrouw BERCMANS, toen zij naar Gent kwam inwonen bij hare tante, haar eigen moedertaal geheel verleerd had. De beschaafde wereld eischte dat zoo van de Vlaamsche freulen te dien tijde.

Te Gent miek juffrouw BERCHMANS kennis met JAN BAPTISTE COURTMANS, die aldaar onderwijzer was aan de stadsschool. Op 25jarigen ouderdom trad zij met hem in het huwelijk.

Mijnheer COURTMANS, die een zeer begaafd en bekwaam man was, begon eerst met zijne vrouw te onderwijzen en de jonge vrouw van haren kant deed haar uiterste best om hare moedertaal weer machtig te worden.

Als secretaris van ‘De Taal is gansch het volk’ was heer COURTMANS in betrek en in omgang met RENS, SNELLAERT, VAN DUYSE, SERRURE, e.a. Te zijnen huize was het een soort çenakel, waar de meest gekende letterkundigen en dichters bijeenkwamen, 't zij om over hunne eigene werken voor te lezen 't zij om over hunne kunst te spreken. De jonge vrouw stelde algauw belang in die zaken en op korten tijd was zij er zoodanig in opgegaan, werd zij tevens bewust van haar aangeboren talent, dat zij eraan mee deed en op eigen hand ging verzen maken.

Hare eerste dichtproeven dagteekenen van 1835 en in 1841 won haar gedicht over Maria-Theresia den eersten prijs in de rederijkerskamer der stad Veurne.

Korts daarop behaalde zij meerdere prijzen, bzl. met vaderlandsche of geschiedkundige gedichten in prijskampen te Eecloo, Dixmuide, Antwerpen, Roeselare en elders nog.

In 1844 werd J.B. COURTMANS tot leeraar bevorderd aan de normaalschool te Lier. Hij was tevreden met zijne nieuwe betrekking, en met den opkomenden roem zijner vrouw: - het jonge paar zag eene toekomst van louter geluk te gemoet.

Het lot besliste er anders over en het rad was gauw gekeerd. De ijverige leeraar werd ziek, kwijnde weg en nadat vrouwe COURTMANS haren man 18 jaren lang verzorgd had en opgepast, stierf hij in 1856. Zij bevond zich alleen op de wereld met acht minderjarige kinderen.

Van hier voort is het leven der dichteres eene lange en droevige lijdensgeschiedenis. Maar de wijze waarop zij haar lijden gedragen heeft, leert ons dat zij uitmuntte in sterkte en in goedheid.

Er is moed noodig om zonder eigene middels acht minderjarige kinders groot te brengen en eene deftige opvoeding te geven. Er is goedheid noodig en geduld om zonder steun of verweer, alleen op de wereld, mis begrepen, verdacht en vervolgd, kalm te blijven en lijdzaam en bedaard door te werken en den wrok te smoren en zijn goede inzichten niet in kwade te keeren.

't Is hier de gelegenheid niet, eene uitvoerige levensbeschrijving te geven van Vrouwe COURTMANS. Ik wil enkel de voornaamste feiten en gebeurtenissen aanhalen, die oorzaak waren of aanleiding gaven tot ontwikkeling van haar letterkundigen arbeid.

In haren rampspoed verloor vrouwe COURTMANS geen oogenblik het hoofd. Zonder dralen zocht zij naar middels om haar huisgezin te redden voor den nood. Hare oudste dochter kwam thuis met een diploma van onderwijzeres en zoo kwam het als van zelf bij de weduwe op om eene school te stichten. Door een geheimen drang aangezet en met eene wondere vooringenomenheid bezield voor de plaats die zij niet eens

kende, wilde vrouwe COURTMANS volstrekt naar Maldeghem komen. Daar stichtte zij eene kostschool en alles zou er goed gaan - de nood was geweerd;... maar nu eerst zou de wilskracht der weduwe hard op de proef gesteld worden. Zij werd er tegengekant, zij had er namelijk te strijden tegen vooroordeel en bekrompen dorpsgeest. De plaatselijke overheid scheen er weinig op gesteld, dat er onderwijs gegeven werd op het dorp. Zoodanig dat de poging van vrouwe COURTMANS mislukte. Er moest dus iets anders gevonden worden. 't Was dan dat zij op 't gedacht kwam met boeken te schrijven geld te verdienen en haar huisgezin recht te houden.

De strijd heeft haar als 't ware aangezet tot schrijven - terwijl rond haar de kleine hatelijkheden en de bekrompen dorpsnijdigheden aan het vunzen waren, zat vrouwe COURTMANS rustig voor haar tafel en in haar hoofd verwerkten de dagelijksche gebeurtenissen uit het dorpsleven mede met de visioenen harer verbeelding tot stil gemoedelijke verhalen, die zij 't eene na 't andere in de wereld zond. Hare pen werd voortaan het vredig wapen waarmede zij alles wat tegen haar opstond van zich afkeerde; het schrijven was haar een middel om haar volgepropt gemoed te ontlasten en de bewijsvoering harer principepen levend uit te beelden.

Dat die strijdvoering en dat verweer met de pen schade toegebracht heeft aan den aard van haar letterkundige voortbrengst, lijdt geen twijfel. De dorpsgebeurtenissen krijgen in hare verhalen eene te groote verhouding; de kleine kring harer onmiddelijke omgeving houdt 't overige van den wijden gezichteinder voor haar gesloten. Zij kent of zoekt geen andere toestanden dan deze, waarin zij, door haar stelling op 't dorp, zelf betrokken is. Maldeghem en hare eigen verhouding tegenover hare tegenstaanders zullen haar voortaan al het materiaal leveren voor haar geestelijken arbeid. 't Geen zij daar te verduren heeft gehad, is eigenlijk de schuld geweest dat Vrouwe COURTMANS' kunst zich niet breeder heeft ontplooid en dat de opzet harer verhalen lijdt aan eenzijdigheid.

Na vele kommervolle jaren kwam er eindelijk beternis in haren toestand. In 1862, na 't verschijnen van de ‘Gemeente-onderwijzer’ schonk het Staatsbestuur haar eene geldelijke toelage - en later kreeg zij nog meermaals ondersteuning al dien kant. Dat gaf haar nieuwen moed en zette haar aan om door te werken. Hare voortbrengsels werden nu ook meer

gewaardeerd en zij zag hare bijdragen in noord-nederlandsche tijdschriften opgenomen. Voortaan zou haar eigen werk voldoende zijn om hare kinderen eene degelijke opvoeding te geven en de krachtinspanning der moedige moeder zou beloond worden. Haar doel was bereikt.

Kalm en bezadigd wrocht zij voort. Jaren naareen kwamen hare boeken geregeld van de pers en werden met smaak gelezen en genoten door het volk.

In 1883, op haar 72sten verjaardag, werd de vruchtbare schrijfster eene plechtige hulde gebracht. De koning vereerde haar met de Leopoldsorde en al wat aan kunst of letterkunde meédeed kwam, den 14 Mei van dat jaar, naar Maldeghem om Vrouw COURTMANS te vieren.

Den 22sten September 1890 overleed de achtbare vrouw, nadat zij een 50tal romans en vertellingen had achtergelaten.

Welk is nu de beteekenis van Vrouwe COURTMANS en haar werk voor het Vlaamsche volk en voor de Vlaamsche Letterkunde?

Hare tijdgenooten zijn vol bewondering voor de begaafde schrijfster. Hare boeken werden gretig gelezen. In eene studie over haar werk lees ik:

Dat zij begaafd was met eene bevallige bescheidenheid, fijn gevoel, liefde tot de natuur, afkeer van gruwelijkheden, geestdrift voor het goede en het schoone, voorliefde om bij lieve tafereelen van vrede en geluk te vertoeven.

Waar het hare zuiver letterkundige begaafdheid geldt, is de bewondering even hoog gestemd. Zóó luidt het: Hare taal is zeer zuiver - het is een oprecht genoegen die gekuischte taal te lezen. Vrouw Courtmans heeft van die woorden, waarbij men onwillekeurig stil blijft staan, uitdrukkingen die treffen door hunne dichterlijkheid, hunne figuurlijkheid of iets schilderachtigs.

Hier geeft de beoordeelaar een aantal voorbeelden ter verduidelijking - ik pik er een paar uit:

- De ketel die over den haard hangt te zingen.
- Er stonden twee blinkende koeien in den stal.
- Een poldersknecht met trompetterskaken - enz.

Zijn algemeen oordeel over haar werk vat hij samen in dezen zin: - De schrijfster tracht meest altijd op het einde harer

verhalen den slechten indruk weg te nemen, die de fouten of gebreken van sommigen harer personaadjes op den lezer gemaakt hebben. Zij verschoont hunne misslagen en doet den glans hunner goede hoedanigheden uitschijnen: zoo laten verre weg het grootste getal harer werken eenen bevredigden indruk. Het ‘Geschenk v.d. Jager’ oogstte vooral veel bijval en vestigde de faam der schrijfster voorgoed.

Bovengemelde studie zegt:

- Al had mevr. Courtmans slechts dat ééne verhaal geschreven, toch zou zij verdienen gehuldigd te worden als eene onzer beste romandichters. Het Geschenk van den Jager aarzel ik niet een meesterstuk te noemen.

Frans de Potter getuigt van haar: - Dat zij zich beijverde om de oude Vlaamsche zeden te verheerlijken, deugd, werkzaamheid en overleg aan te prediken, vooroordeel en slechte driften te keer te gaan.

Zulke uitspraken doen ons nu een beetje glimlachen en half verwonderd opkijken. Zij zijn in elk geval teekenend voor den tijd en dat bewijst dat de critiek het zoo hoog niet opnam met zuivere kunst en ook dat ze van op een raar standpunt hare uitspraken deed. Letterkundige kritiek wordt tegenwoordig anders gevoerd!

Alles hangt er van af te bepalen wat men bedoelt met kunst en letterkunde. In den loop van heel korten tijd kan een en 't zelfde woord soms heel verschillende begrippen voorstellen.

Om een zuiveren blik te krijgen op het werk van dien tijd, behoeven wij ons vooreerst goed voor te stellen wàt de Vlaamsche letterkunde was rond de jaren 40-60. Een toestand die misschien éénig was en niet kan vergeleken worden met dien van een ander land.

De rederijkers - of liever, een late nabloei der rederijkers, dat waren vooreerst en vooral de vertegenwoordigers der Vlaamsche letterkunde hier te lande. Letterkunde als zuivere kunst beschouwen en beoefenen, daar dacht niemand aan. Al wie de taal- en spelregels kende, achtte zich daardoor al gerechtigd mee te doen in de gilde en aanspraak te maken op den titel van dichter of letterkundige. Maar dan mocht zijne bekwaamheid ook enkel aangewend worden, mocht alleen maar dienen als middel om goed te doen, te onderwijzen in een min of meer aangenamen of dichterlijken vorm. Zoo zien we ook meestal die kunst beoefend door onderwijzers of beambten.

Als die lieden bij hunne aangeleerde taalkennis ook nog beschikten over aangeboren talent, dan schoten ze algauw boven de menigte uit en verkregen gemakkelijk hunne beroemdheid.

Maar het *nuttige* bleef altijd *noodzaak* en '*t voornaamste.* Een boek schrijven werd meer aangezien als het verrichten eener goede daad, dan het voortbrengen van kunst. Wat er als 'kunst' of loutere 'schoonheid' aan was, gold maar als bijzaak - dat heette men liefhebberij. Men wist van niets beters; heel de omgeving der schrijvers en dichters wilde het zóó.

Van aanvoeling met Europeesche letterkunde, van invloed door vreemde schrijvers kan er nauwlijks sprake zijn, - van breede algemeen menschelijke ontwikkeling, van hoog bewust zijn of poging tot ontworsteling evenmin.

En hoe was het gesteld met het Vlaamsch te dien tijde, voermiddel, het materiaal van den Vlaamschen schrijver? Wie en hoe waren de Vlamingen te dien tijde die Vlaamsche boeken lazen? Als wij met dien algemeenen toestand rekening houden, zullen we onze eischen niet te hoog stellen, we zullen veeleer de schrijvers bewonderen, die den moed hadden in zulk een tijd, zulk eene ondankbare taak aan te vatten; - we zullen vooral bewonderen hun aanpassingsvermogen, het gezond verstand, het helder doorzicht, waarmede zij hun werk opvatten om in voeling te blijven met hun volk. Op een wondere manier wisten zij den toon te treffen en hunne onderwerpen te kiezen, waarmede hunne 'stichtelijke verhalen' insloegen op de menigte en 't gemoed roerden van de eenvoudige lieden uit hun onmiddelijke omgeving. Niet te verwonderen ook dat hun werk op spontane wijze bijval vond en indruk miek. Op korten tijd verrichtten de schrijvers dan ook dat groote mirakel: zij leerden het volk lezen!

De groote oorzaak van dien bijval 't was: dat zij konden... *vertellen!* Dit hadden zij allen met elkander gemeen: zij bezaten die kostelijke gave van gemoedelijk, smakelijk, hertelijk te kunnen vertellen. Zij bezaten die kunst, die men niet aanleert, die ingeboren is, die den lezer boeit zonder dat hij ooit denkt aan onvolmaaktheden van letterkundige samenstelling, aan onbeholpenheid van taal of stijl.

Hunne eenvoudige, ongekunstelde verhalen, met hun elementairen bouw, hun kinderlijke psychologie en hun nuchter verloop, ze bezaten die ééne groote hoedanigheid, ze waren *levend* en gezond; ze bezaten het tooverachtige der middel-

eeuwsche sprookjes: eens dat ze geboren zijn leven ze voort, ze woekeren overal zonder men nog weet of vraagt van waar ze komen - de moeder vertelt ze aan het kind op haren schoot en de kinderen vertellen ze voort ondereen - zij zijn bevattelijk voor een ieder. Zoo waren de boeken onzer Vlaamsche romantici en 't is gemakkelijk nu nog na te gaan welken invloed ze op 't volk gemaakt hebben, als men enkel bestatingen wil, dat het volk heden ten dage zoodanig verwend is aan den gemakkelijken kost, dien het vroeger te smaken kreeg, dat het er nu nog van geen anderen weten wil en moedwillig erbij blijft zonder smaak te vinden in 't volmaaktere, 't beschaafder, 't kunstvoller werk dat door de tegenwoordige schrijvers geleverd wordt. 't Blijft bewezen dat het volk bij ingeving en met een fijne gevoeligheid aanpakt 't geen hem past en verwerpt 't geen 't niet verbruiken kan. Of het kunst is of niet, dat laat de menigte onverschillig; maar geef het smakelijke vertelling, geef het dat greintje ideaal, dat sprankelke bovenwerkelijkheid, de *fantazie* die 't gewone leven wat opfleurt en waar elke ziel naar snakt als naar een koelen drank, en het volk zal als één man in jubeling opgaan en 't zal den *verteller* eeren als een koning, dankbaar blijven als een redder, hem roem toedragen als een held.

Dat is eene natuurlijke behoefte, waaraan iedere mensch wil voldoen; wij allen dragen in ons een nood aan ideaal, aan levensschoonheid en dat vinden wij alleen - de ontwikkelden in zuivere kunst, de mindere man in de voorstelling zelf van die levens-vermooiing, in de verhaalde schoonheid, in de fantazie.

Dat ding staat in onze verbeelding overeind als een tooverpaleis, iets dat geen grond genaakt en wazig is als de ether zelf, iets dat wisselt en wendt van vorm en fatsoen, iets dat kleur en schakeeringen aanneemt al naar gelang de omstandigheden het willen. Onze verbeelding bouwt eraan, vermooit of wijzigt er het uitzicht van, maar het paleis blijft er steeds in zijn zelfde geheimzinnige bekoorlijkheid als een loksel in de verte tusschen droom en werkelijkheid. Dat tooverpaleis werd in onze verbeelding opgetrokken door de sprookjes eerst - eene heele wereld ging er aan 't leven, waar de natuur bezield was, waar de menschen en dingen, dieren en boomen, sterren en lucht onderling vertrouwd, samen omgingen en één en dezelfde spraak voerden - 't was het aardsch paradijs, het

kinderlijk ideaal. Datzelfde kinderlijke droompaleis zou later, verder in onze jeugd, gewijzigd, menschelijker, wezenlijker worden opgetrokken door onze romantische dichters en vertellers. Hunne boeken zouden in onze verbeelding nieuwe vormen, nieuwe gedaanten scheppen en onzen nooddruft aan wonderbaarheid vullen met de vruchten hunner eigen verbeelding. In ons gemoed zullen ze doen ontstaan, heel en levend worden die wereld van stemmingen, die bovenzinnelijke gesteltenis, die als een droomwaas zweeft over de werkelijkheid der gebeurtenissen, die zij ons voortooveren.

Met een enkelen oogopslag kunnen we beseffen wat zulk een verhaal uitwerkt, welk een schat het is voor iemand, die anders den dag lang naar den grond gebogen staat en enkel bij korte en zeldzame verpozing kan genieten van 't geen hem voor zijne eenvoudige verbeelding aan ideaal geboden wordt.

Een goede 15 jaar geleden, toen ik den eersten keer in het land kwam en vóór het huizeken stond waar Vrouwe COURTMANS gewoond had en gewerkt, was het me ineens alsof ík een deelke van dat romantische droomland daar nu werkelijk vóór me had. Het kleine, lage huizeke met witte gevels en roode dak, met de vier gelijke vensters van weerskanten de opene deur en het vriendelijke hovetje daarvóór, het groen langs de wegel, de bloemen in de perkjes, de groote breedkruinige, donkere çeder met het witgeschilderde tafeltje en stoeltjes... en boven en rond dat alles, de zonneglans, de blauwe hemel, de rust der omliggende, stille streek, het witte zand en de donkere dennebosschen en de herinneringen aan het oud kasteel.....

Ik dacht niet zoozeer aan Vrouwe COURTMANS of aan wie ook, - ik onderging de stemming dat al die nieuwe dingen mij bekend en vertrouwd waren, dat ik ze meer gezien had, of er vroeger in geleefd of gewoond had - heel de verbeelding mijner jeugdfantazie had ik hier in dat landschap gesynthetiseerd vóór mij - 't was een kant van het romantische droompaleis, de algemeene herinnering van 't geen uit de boeken der Vlaamsche schrijvers in mij was ontstaan en blijven leven als eene werkelijkheid. In één slag ondervond ik hier onder dien çeder 't geen Vrouwe COURTMANS jaren lang rond haar had gezien en gevoeld - hetgeen door langen omgang in haar was opgenomen en geworden was tot idyllische verhalen. Op denzelfden stond werd ik gewaar hoe het gegaan was en hoe het niet anders kon gegaan zijn.

Telkens ik dat visioen in mijn verbeelding voel opkomen, word ik overdaan door een gevoel van onzeggelijken vrede en stil genot. Ik denk aan die vrouw, die hier in den lommer van dien grooten boom eens haar verhalen schreef, hoe die verhalen dan over dat stille land verspreid werden om door den geringen man gelezen en genoten te worden en hoe de schrijfster en hare lezers beiden vonden dat het goed was en tevreden waren zonder meer. Kan men een zuiverder genot droomen? Werken in vrede en genieten van werk en van vrede. Werken en overtuigd zijn dat het werk goed is, dat het deugd doet, dat het genoten wordt in allen eenvoud en dat er verlangd wordt naar meer. Vertellen effenaam 't geen de verbeelding uitspint, zonder dat er hoeft aan kunst, aan taal en bizonderlijk aan critiek gedacht te worden.

't Was de goede, gouden tijd, toen de schrijver in rechtstreeksche aanvoeling was met zijn lezers, toen hij als de genoode bij den heerd, in den huiselijken kring binnen kwam als een vriend en vertelde terwijl de anderen luisterden. Toen de schrijver, aanzien als een hooger wezen, onderwijzen mocht en de deugd aanprediken, aanzien als de vinder die altijd nieuwe beelden schept en 't gemoed der menschen verrijkt en een waas van zachtheid spant, een soort droomnevel die alle hardheid en hoekigheden der werkelijkheid afrondt en alle wangeluiden vervaagt tot een gezoem als een gezang van bijen in de zon. Toen de schrijver aanzien was als de heerscher in die tooverwereld waar er menschen in wandelen en handelen den glimlach der voldoening op het wezen en waar de ondeugd enkel dient om de deugd glansrijker te doen uitkomen en waar de wereldorde geleid wordt door zijne alwijze voorzienigheid, die op tijd de rampen doet ophouden en alles ten goeden einde weet te brengen.

Te dien tijde werd een schrijver nog niet aanzien als beoefenaar van kunst - en de kunstenaar niet als een buiten de gemeenschap staanden zonderling die moet vechten om er boven te komen; - hij was: een mensch onder menschen - iemand die vertellen kan en de bende verlustigen - een volksvriend, een gezellige kameraad dien men liefheeft om zijn gezelligheid; iemand die de menschen door zijne vondsten en schattige verbeelding, een poos uit het lastig bestaan van 't gewone leven brengt en voor een tijd dat lastige leven doet vergeten, het omschept in een tooverwarande vol heerlijke visioenen. Hij

was aanzien, in een woord, niet als een luxe-ding dat men missen kan en veronachtzamen, maar: als een nuttig lid in de samenleving, als de bewerker van het boven-werkelijke - het edelste wat de menschen aan genot bedenken kunnen.

Die goede tijd is voorbij. En niet te verwonderen zijn er menschen en schrijvers die 't betreuren dat die tijd voorbij is. Nu immers bestaat er als middelaar tusschen schrijver en publiek: de letterkundige critiek, nu wordt er jacht gemaakt naar roem en naam, nu is er kamplust en werkt men om *best*, nu denkt men aan taalfijnheid en aan woordkunst en techniek, terwijl de edele gave van ‘vertellen’ verloren is geraakt en niet meer bestaat.

Is het te verwonderen dat er zijn die beweren, dat we een schakel missen, die aansluiting maakt met de vroegere geneneratie? Dat men het eene ramp acht dat er te veel werk gemaakt wordt van den vorm en te weinig van den inhoud? Dat kunst een vak geworden is dat op zich zelf bestaat, een virtuositeit, een goochelkunst met woorden - een luxe-artikel voor dilettanten, een wedstrijd om 't best, 't volledigst een stuk werkelijkheid, een gemoedstoestand, eene zielsontleding weer te geven die enkel dienen moet om de knapheid, de belezenheid van den schrijver te doen uitschijnen? Menschen zijn er, die 't betreuren dat er niet meer gedacht wordt bij 't schrijven aan 't verrichten eener goede daad, aan 't beleeren van den lezer of aan de deugd en 't genot dat de lezing moet verschaffen. Dat er om die dingen getreurd wordt, is niet te verwonderen, maar treuren helpt niet.

De tijden zijn veranderd en de dingen ook - wat voorbij is blijft voorbij en de verandering is een gevolg van den tijd en van de duizend andere oorzaken die in den tijd besloten liggen; die verandering is niet het willekeurig gevolg van de werkers, zij zelf zijn 't gevolg van hun tijd en hunne nieuwe omgeving. Wij kunnen enkel en alleen nog denken hoe het vroeger geweest is. En om dat beter na te gaan, heb ik nog eens eenige boeken uit dien romantischen tijd herlezen. Die lezing heb ik geeindigd met ‘het Geschenk van den Jager’. Ik heb eens willen nagaan hoe Vrouwe COURTMANS het aanlegde om een landelijk verhaal, dat een meesterstuk heet, op te bouwen en uit te werken.

Ik heb er inderdaad 't zelfde gevoel van frischheid in opgedaan gelijk 25 jaar geleden, toen ik het boek den eersten keer

las, - dezelfde atmosfeer van stille, gemoedelijke reinheid heb ik erin gevonden, diezelfde sprookjes-zachte natuurstemming en die wazige teederheid, die zweeft als een uchtendmist in de dennenbosschen van het Meetjesland. Maar nu heb ik met meer inzicht het werk bekeken, de doenwijze nagegaan, den schrijver erin gezocht en dit heeft me wel eenigszins het loutere genot bedorven.

De eindindruk was alevenwel bevredigend; na de lezing was het mij alsof ik eene goede wandeling gedaan had een zomerschen morgen als de zonne schijnt, de vogels fluiten en de menschen overal nijverig aan de bezigheid zijn. De handeling der personen vond ik wel romantisch, maar de gebeurtenissen waren de geleidelijke gevolgen der handeling - zij waren reëel menschelijk. Nergens werden er zotte sprongen gemaakt of de verbeelding geweld aangedaan. De beschrijvingen vond ik uiterst eenvoudig, alhoewel de dichterlijkheid er tamelijk dik op ligt. Want al spreken de vogels en de planten geen menschelijke taal, toch gevoelen zij vreugde en leed gelijk de menschen en 's morgens in de zonne heffen zij, in hun taal, het danklied aan om hunnen Schepper te loven! Met een lijntje en een stipje wordt de karakteristiek der personen aangeduid; hunne kleederdracht wordt beschreven; verder kunnen zij zonder verdere plastische uitbeelding loopen gaan het geheele boek door - de rest wordt aan de verbeeldingskracht van den lezer overgelaten. Maar in alles wat de personen doen en zeggen, houden ze de rechte lijn van hun aangeduid karakter. 't Zijn eerder vooropgezette abstracties die ‘goed’ en ‘kwaad’ verbeelden en op elkaar inwerken - gelijk de zwarte en witte patakons van het damberd in twee partijen geschaard tegenover elkaar de kansen zullen uitvechten naar een bevredigend verloop.

Er is geen engel zoo goed als de brave Regina, die na al haar goedheid en lankmoedigheid, gekweld langs alle kanten, vol heimwee naar de lieve bosschen die ze verlaten heeft, verdacht eindelijk zelfs door haar braven man, nog altijd haar geduld recht houdt en alleen in 't stille haar lijden durft uitweenen. Nooit jongeling met dichterlijker gemoed is er geweest dan de brave Petrus de Bie, de Gentsche fabrieksjongen, die plots zijn gemoed voelt los komen als hij voor 't eerst in aanraking komt met de vrije natuur. De andere personen dienen slechts als tegenstelling. Het verloop der gebeurtenis-

sen is uiterst eenvoudig, maar wat sterk van contrast. In het bosch is 't de hemel, in 't achterbuurtje te Gent is 't de hel. De hemel, die verloren was, wordt dan ook ten slotte, na veel leed en lijden weer veroverd en, als in eene eind-apotheose werpt de kwade partij het masker af, dat haar een tijd afkeerig deed schijnen en nu staan ze allen met den glimlach der tevredenheid getooid en vormen één zelfden groep, als acteurs die goed hun spel hebben ten einde gebracht. Maar de toon van 't verhaal is van zulken aard en zulken ernst, dat men nooit een oogenblik twijfelt of 't geen Vrouwe COURTMANS vertelt, is waar gebeurd. Dàt is dan ook de groote hoedanigheid, die boeken van dien aard redt en aangenaam lezen laat door 't volk.

Ik heb alle achting voor de schrijvers en voor het werk van dien tijd, maar eerlijk gezegd: ik kan het niet betreuren dat die tijd voorbij is! En wat die ontbrekende schakel betreft, dat is onze, noch iemands schuld. Dat er nu iemand zou gaan schrijven gelijk Conscience of Courtmans, ware effenaf onmogelijk. Dat er geen voeling meer bestaat tusschen de huidige schrijvers en het volk, dat het modern werk geen lezers vindt - daar heeft de *tijd* en de omstandigheden alleen schuld aan en dat bewijst enkel: dat de schrijvers nu, door aanvoeling met den heerschenden tijdstroom, geëvolueerd hebben en dat het volk onveranderd ter plaats gebleven is. Daarvoor zijn de schrijvers niet verantwoordelijk.

De lezers zijn dezelfde gebleven en de letterkunde is iets anders geworden; zij is opengebloeid tot zuivere kunst en is opgeklommen tot een hoogeren trap van volmaking en verfijning.

De tijd is voorbij, dat het enkel schoolmeesters waren en alwie de taalregels kende, die zich geroepen achtten te mogen schrijven. Nu is het eene echte roeping geworden, een zwaarwichtige taak, waar de kennis der taalregels een kleine bijkomstigheid van is.

Men vraagt niet meer dat letterkunde enkel dienen zou om te onderwijzen of als voermiddel diensten te doen voor 't verspreiden van zedeleerende tractaatjes. Nu stelt men andere eischen aan een boek, nu moet de schrijver er anders voorzitten en er dieper ingaan.

We staan eenvoudig in een anderen tijd. En al wie treuren wil, blijft staan langs den weg en zijn gekerm is zonder nut.

Al is de zomer nog zoo schoon, er blijft altijd een weemoed over hangen om de heerlijke lente die voorbij is. Er zijn menschen, die geen blad van een boom zien vallen zonder weemoedig te worden; 't gedacht dat er ter jaren andere en schoonere zullen uitschieten kan hen niet troosten - zij willen dezelfde bladeren behouden. Men moet kunnen afbreken en vaarwel zeggen met alles wat dood is of vergaan.

Ten andere, wat zin heeft het, de richting van een heele generatie schrijvers uit principepen te willen afleiden??! Is elke kunstvoortbrengst niet de eigen uiting van den loopenden tijd? Gegeven dat de kunstenaar een weinig 'leidende' hoedanigheden bezit, is hij niet altijd: het product van zijn ras, en 't geen hij levert is het niet onbewust gegrepen uit het leven dat rondom hem woekert, is het niet geschapen uit zijn eigen leven, dat ook het leven is zijner medemenschen?

Mevr. COURTMANS, niet meer dan onze huidige schrijvers, is uit haar zelf geworden 't geen zij was; zij stond niet alleen. Toen ze vooreerst aan verhalen schrijven dacht - was het uit nood of door andere oorzaken - gedwongen - laat het zijn, maar haar eerste gedacht was: 'Waarom zou ik niet doen gelijk Conscience?'

Hoort ge 't? Conscience en boeken-schrijven was voor haar één! Is het dan te verwonderen dat ze het doen zal *gelijk hij*? Hoe zou zij het anders kunnen dan dezen, die rond haar 't zelfde werk doen? Als ze niet beschikte over een geweldig genie dat al 't bestaande omverwerpt en bewust is van zijn nieuwe middels, dan lag de weg voor haar gereed en de manier waarop ze de werkelijkheid tot kalme, zachtvloeiende verhalen omtooveren zou, was haar vóórgewezen.

Al 't andere, dat kunstmatig wordt uitgedacht en uit doode gegevens, spitsvondig wordt opgebouwd, heet... pastichage. Wonderlijk is 't om na te gaan hoe men vooral in letterkunde gaarne met theorieën en principepen goochelt. In al andere kunstvakken laat men den kunstenaar gaan, welwetend dat hij geleidelijk de bane volgt, die de algemeene ontwikkeling hem voorhoudt. Heeft er al ooit iemand een schilder eenig bezwaar gemaakt omdat hij niet in voeling is met het volk? Want het is van een ieder geweten, dat de gewone man meer van de figuren houdt die geschilderd zijn op den voorgevel eener kermistent, dan van de figuren door Israëls of Rembrandt op doek getooverd! Zal het ooit iemand in den bol komen te

beweren dat landschapschilderij b.v. eene zedelijke strekking moet hebben om goed te zijn en zal men eischen van Claus dat hij God-den-Vader in de zonhemels zijner landschappen uitbeelde om ons te beduiden dat God al die landschappen uit het niet heeft geschapen? De schilderkunst evolueert van de eene manier in de andere; de eene school bestaat nevens de andere - van stippelachtig worden ze schemerachtig, - de eene zijn gelekt, de andere gekladderd - realisme en impressionisme volgen elkaar op. Het volk gaat meê of gaat niet meê. De schilders gaan hun gang en later eerst wordt men gewaar dat die gang de geleidelijke, de onvermijdelijke historische ontwikkeling is eener cultuur - iets dat aan duizend geheime oorzaken vast is en den tijdstroom volgt. Later eerst wordt men gewaar dat in alle richtingen het SCHOONE te bereiken valt - dat men enkel behoeft talent te hebben en ernstig en rechtzinnig moet zijn.

Waarom aanveert men die stelregels niet voor 't geen de letterkunde betreft?

Heden offert men te veel aan den vorm en te weinig aan den inhoud. Heden houdt men van verfijnde taal, persoonlijken stijl, men verwaarloost het verhaal. Maar wie verzekert mij dat die sappige, eenvoudige manier van vertellen, die men nu verwaarloost, eerstdaags niet weer voor den dag komt in een rijkeren bloei dan ooit te voren? Men betreurt het ontbreken der zedelijke strekking in 't moderne werk; maar heeft men al ooit nagegaan of die '*zedelijke strekking*' bij de romantici wel altijd een bevredigend uitwerksel heeft gehad? Zou men inderdaad niet mogen spreken van een verkeerd uitwerksel? Dat de strekking en de meening *goed* waren lijdt geen twijfel, maar al schemerde er in elk verhaal eene tastelijke zedeles, toch kan men wijzen op 't gevaar dat zulke lezing bijbrengt op jonge en teedere gemoederen die, na een tijd met de verbeelding in die heerlijke flauwe, bleek-roze atmospleer van romantiekerigheid verwijld te hebben, het ware, werkelijke leven niet meer aandurven, de verbeelding vervalscht krijgen en zich in 't benauwd gewone bestaan niet meer wennen kunnen. Nu is men toch zoo ver dat men weet hoe een zedelijk tractaat en een roman twee heel verschillende dingen zijn en hoe gezonde kunst op zich zelf, zonder meer, ook al een heilzamen invloed uitoefenen kan.

Laat den tijd toch alles in orde brengen - het evenwicht

ontstaat toch altijd weer.... ondanks alles. We hoeven maar wat geduld te hebben - spreekt men nu niet reeds van een opbloeiend neo-romantisme? iets dat, verrijkt met de middels der moderne kunsttechniek, met de verfijning van woordkunst en geestes- en zielontleding, den overdreven zucht naar brute weergave van werkelijkheid zal komen temperen met een idealisme, waar de twee elementen tot hun recht zullen komen om eene volledige en goed geëvenredigde kunst te vormen?

Laat ons dus gerust al die tegenstrijdigheden buiten beschouwing laten en ons houden aan het eenvoudige historische standpunt.

Het werk onzer voorgangers heeft wel andere verdiensten en die moeten wij waarlijk niet zoeken in de volmaaktheid van den vorm en de verfijning van den inhoud. Zij hadden wel anders te doen: zij stonden aan 't begin, aan 't geborenworden eener kunst - hoe kon die kunst ineens haar vollen bloei hebben? Onze voorgangers hebben lastige tijden beleefd - zij hadden te kampen tegen onverschilligheid en bijzonder tegen de vreemde indringster, die 't al overheerschte. Maar omdat hun werk echt was en zuiver en kerngezond, heeft het stand gehouden in den tijd en met de werktuigen, die ze hadden, hebben de werkers hun volk veroverd en hun land. Den Vlaming hebben zij zijns ondanks leeren lezen en den geringen man, den wroeter hebben zij vatbaar gemaakt voor iets hoogers, zij hebben een beetje zon gebracht in zijn dompig bestaan - zij hebben zijn leven wat schoonheid gegeven. Dat is hun groote verdienste. Het volk, dat onbewust van die weldaad genoten heeft, spontaan in eene krachtige opwelling van bewondering, heeft zijne dankbaarheid betuigd en zijn vertrouwen gesteld in die kunstenaars. Die vereering is nu nog levend onder de menigte en zij zal zoo gauw niet vergaan. Dat is wel de schoonste belooning, die een kunstenaar voor zijn werk kan te beurt vallen.

Voor 't bestaan en de ontwikkeling onzer Vlaamsche letterkunde is het werk van onze romantici van niet minder beteekenis. Ze zijn de ploegers geweest, die het lastige werk verricht hebben, zij hebben den barren grond bewerkt en gereed gemaakt voor dezen, die maar enkel het zaad hoefden te strooien om onmiddelijk de vruchten te zien groeien.

Zonder hen was 't bestaan eener letterkunde gelijk wij ze nu kennen, in een land en bij een volk gelijk het onze, eene

onmogelijkheid. Zij hebben het ontstaan van meer ontwikkelde, vrijer ontschoten en hooger staande kunst bevorderd. Zij hebben den stoot gegeven en den weg gewezen. Wij kunnen hun nooit genoeg hulde brengen!

Vrouwe COURTMANS miek deel van die bende kloeke werkers; onvermoeid heeft zij haar deel gedaan en haar beste krachten gebruikt ter verwezenlijking niet van eigen voordeel, niet van eigen roem; maar 't geen er in haar tijd met hare middels, in hare omgeving, in haren toestand kon en mocht gedaan worden heeft ze gedaan, onbaatzuchtig ter wille van 't geen ze zich had voorgesteld als haar plicht: te werken voor een ideaal - de verbetering, de opbeuring, de veredeling van het Vlaamsche Volk.

Haar werk zal nog lang en door veel Vlamingen genoten worden en wij zullen haren naam in eere houden en hare gedachtenis hoog stellen.

Gedichten.
Constant Eeckels.

Gelui.

Reeds gansch den morgen luien de urenklokken
plechtstatig in den jarentoren: Droef
verwijten om een plots, ontijdig sterven.
Ver vaagt het weg in 't zoevend windgewoef
van ballingsheimwee langs verwaarloosde erven.

Door nauwe straat gaat op het bronzen-bonzen
de lange lijkstoet in den natten mist.
Dof boft de stap der dragers, die moe bukken:
Want bij het lijk ligt ook in looden kist
al wat het eens aan raadsels wilde ontrukken.

Doodsch klompt het huis bij 't vroege duister-vallen.
Geen licht verguldt de ruit. Geen meisjeszang
verheerlijkt nog de liefde op 't snarenbeven.
De deur staat gapend. Keldrig kuilt de gang.
Er zit een rif bij 't ledig bed van 't leven.

En elken avond luien de urenklokken
voor hem die zonk bij de' eersten bonk ten grond,
- zoo'n spijker wijkt voor forsch-getroffen drevel. -
Dan huilt vervaard de sterk gehande hond,
zijn dooden meester roepend door den nevel.

Het duistert...

Voelt ge om uw hoofd ook de avondkoelte labbren:
Een teer gestreel van vroeg-gestorven dag,
die ons beblonk met een verarmde zonne,
en, snakkend, ons nog groet met meepschen lach?
Hij groet ons nog van 't uiterste der wereld,
waar andren, minnend ook, zijn zoenen wachten,
en laat ons, als een troost, het heelend nachten,
waarvan reeds bloo een sterrenoogje perelt.

Het duistert. Schimmen vlotten langs de velden,
en waren rond de boomen, die daar plomp
oparmen als in wanhoop, en sluiks ritslen,
of elke tak voor komend wintren kromp.
Het duistert. 't Groote bosch, waardoor we dwaalden,
dreigt donker, roerloos. Moe-gestoeide winden
suizen gedempt, of zij 't gebed herhaalden
der dolers, die in 't woud hun weg niet vinden.

Het duistert. De aarde slaapt, bedwelmd. Als droomend
zien vele sterren thans rond de oude maan
hoe witte wolkjes, van heel verre komend,
loom nader glijden en naar 't Westen gaan.
Ze drijven naar den dag, ginds weggezonken,
en h*o*oren 't lokkend murmlen niet van rusten
voor hen die keeren naar bekende kusten,
en zien de lampkens niet, die vriendlijk lonken.

Ze drijven voort, naar dooden dag. Wij blijven
saâm bij den nacht, waarin slechts heimwee leeft.
't Gevaar groeit aan en giert, wijl elke sterre
als kaarsevlamke bij een sterfbed beeft.
Wij, God, wij blijven bij den nacht, en voelen,
- wijl wij vertwijflend naast elkander dringen, -
zijn noordenadem 't heete hart verkoelen,
en hooren diep in 't woud een uitvaart zingen.

Avondstond.

Ovalig rekt het vlamke, en wiegelt zoet,
terwijl de stonden in bescheiden stoet
uit klokkekast door kleine kamer glijden,
en zakken in het graf van vroeger tijden.

't Is of de vreugd van 't leven sneven moet.
Kort klopt door 't hart het loom-bewegend bloed,
als klepelslag na uitgestreden lijden,
wijl vrome handen 't doodenlaken spreiden.

Het lampje brandt zoo ziekelijk, zoo mat.
Er sluipen geesten door het winnend duisteren,
en blijven in de hoeken heimlijk fluisteren.

't Is of men lange litaniën bad,
klagende litaniën, die nooit einden,
om lichtjes die, beroofd van olie, kwijnden.

Slaapliedje.

Slaap, zoete doover
van fellen brand,
kom, sluit mijn oogen
met fulpen hand.

Kom, wieg mijn weeën
op uwen schoot.
Kom, draag mijn trachten
naar rustgen dood.

Sprei over 't krijt, waar
't verlangen strijdt,
uw donzen deken
voor luttel tijd.

Laat al dat graven
van 't scherp gedacht
wat staken, 't voerend
in vrede-nacht.

Weef wollen windsels
rond diepe wond.
Kus gloeiende oogen
met koelen mond.

Breng me op uw wieken
naar 't wonderland,
waar 't liefdeslot rijst
aan 't vreugdestrand;

waar blauwe baren
van 't sprokenmeer
graflieders ruischen
voor 't droef weleer;

waar staatge palmen
wuiven in 't woud;
waar vreemde vogels
orglen in 't hout.

Slaap, goede vader,
koos toch uw kind,
krank, daar het al te
veel heeft bemind.

Licht geeft ge een ure,
licht geeft ge een stond
heil, dat hij wakend
zocht, doch niet vond...

De Israëlietische wijzen.
Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck.

Dr. J.C. Matthes, Oud-Hoogleeraar te Amsterdam, De Israëlietische Wijzen met een aanhangsel over den Talmud. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

'**Z**IJN onwetendheid is heerlijk. Behalve eenige weinige feiten uit het uiterlijk leven van Jezus, de vlucht naar Egypte op een ezel, de vermeerdering van de brooden op de bruiloft van Kana, de zweep opgeheven tegen de wisselaars voor den tempel, enkele uitdrijvingen van demonen, weet hij niets van de Evangeliën, die hij toch *erg mooi* vindt. In de leer van Jezus is hij even vreemd als in de filosofie van Hegel. Van het Oude Testament kent hij ook alleen losse voorvallen, die hij zeker van oleografieën heeft geleerd - de Ark van Noach, Simson die de poorten van Gaza wegneemt, Judith, die voor Holofernes danst.'[1.]

Op deze wijze teekent de ondeugende Portugees Eça de Queiroz, die, gelijk uit het bovengaande blijkt, zelf niet goed in den bijbel te huis is, een van zijn vrienden. Pastoor te Lissabon. Het behoeft geen betoog, dat zulke figuren in Nederland ondenkbaar zijn. Ons volk is een bijbelsch volk en dankt daaraan een deel van zijn kracht. Niets is gewoner dan een eenvoudigen man of vrouw bij een passende gelegenheid een van die treffende woorden van Jesaja of de Psalmen te hooren citeeren, die vleugelen geven aan de ziel en den blik omhoog richten. Intusschen moet de bijbellezer dikwijls veel weten om ook maar eenigermate te begrijpen wat er geschreven staat. Natuurlijk kan men niet van leeken en zelfs niet van geestelijken verlangen, dat zij zich de daartoe vereischte kundigheden eigen maken. De beroepsplichten der laatsten zijn oneindig vele en beletten hen, iederen dag eenige uren in het studeervertrek door te brengen. Onze predikanten zouden

1. Eça de Queiroz, Briefwisseling van Fradique Mendes. Herinneringen en Aanteekeningen. Uit 't Portugeesch vertaald door M.J. Kollewijn.

meer aanleiding hebben om de Schrift met al de hulpmiddelen, die de wetenschap thans ter hunner beschikking stelt, te ontcijferen, als zij voor de talrijke schare, die zich iederen Zondag onder hun gehoor verzamelt, echte bijbellezingen hielden en niet, gelijk de gewoonte meebrengt, een tekst van twee of drie regels kozen, die enkel als motto voor een lange predikatie dient en waar zij alles uithalen en inleggen wat zij tot stichting der gemeente in overeenstemming met hun dogmatiek meenen te moeten zeggen. Wegens dat veelvuldig gebrek aan degelijke bijbelkennis en die geneigdheid om wat er geschreven staat averechts op te vatten, is het een geluk, dat er althans enkele geleerden zijn, die ernstig en aanhoudend de Schrift en alles wat met haar in verband staat bestudeeren en de uitkomsten van hun onderzoek in populaire boeken nederleggen, die door breede volksscharen met vreugde en vrucht kunnen gelezen worden.

Tot de zoodanigen behoort Prof. Dr. Matthes. Zijn frissche, levendige, soms zelfs gemeenzame stijl laat ons nooit in twijfel betreffende wat hij ons zeggen wil. Hij is als misschien weinigen op de hoogte van zijn onderwerp. Na ons een paar jaar geleden een hoogst belangrijk boek over de Israëlietische profeten te hebben gegeven, heeft hij thans een dergelijk boek over de Israëlietische Wijzen in het licht gezonden. De Hr. Matthes zegt ergens: ‘bijgeloof is beter dan ongeloof’. Toch is zijn werk misschien niet geschikt voor allen. Het is bestemd voor godgeleerden en verder voor die leeken, die vrij tegenover den bijbel staan en enkel door redenen gewonnen kunnen worden voor erkenning van zijn geheel eenige waarde als het groote opvoedingsboek van een zeer aanzienlijk deel der menschheid. Heele en halve rechtzinnigen zullen er zich aan ergeren en om die reden er weinig of niets uit leeren of wellicht gevaar loopen datgene te verliezen, wat hun tot dusverre een troost was ‘in leven en sterven’.

In een breede, frisch geschreven inleiding toont Dr. Matthes het karakteristiek verschil aan tusschen de Profeten, mannen die als tolken Gods optraden, en de Wijzen, gewoon uit eigen naam te spreken. De Wijzen gaven raad, een enkelen keer zelfs voor geld. Maar ze grepen niet, gelijk de Profeten, in het godsdienstig leven der menigte in, en voerden niet, gelijk sommige der laatsten, oppositie tegen de bestaande maatschappelijke orde. Zij gingen kalmer hun weg en deden minder

van zich spreken. Vandaar dat ons slechts weinige namen van Wijzen bekend zijn, terwijl wij zooveel Profetennamen weten op te sommen. Als hervormers traden zij niet op, van bedreiging en boetprediking onthielden zij zich. Ook is hun wijsheid meer algemeen menschelijk dan Joodsch. De naam Israël komt in de Spreuken, in Job, in Prediker zelfs niet voor. Van 's volks uitverkiezing is in die boeken geen sprake. De Wijzen leeren dat rechtschapenheid iedere natie verhoogt, gelijk zonde overal een schandvlek is. Zij geven goede lessen, maar nooit wekken zij op tot meer trouw aan den volksgod of tot vuriger geloof. Hiermee hangt samen dat de Messias niet door hen genoemd wordt en de Messiaansche toekomst, 'waarvoor het Profetisch idealisme de schitterendste beelden en tinten heeft gevonden,' nergens door hen geschilderd wordt. De Wijzen zijn om het zoo eens uit te drukken eer cosmopolieten dan nationalisten. Het neemt niet weg, dat de beschouwíngen der jongere Wijzen door de zegepraal van het Jahvisme een nationaal godsdienstige kleur vertoonen.

In zes achtereenvolgende hoofdstukken spreekt Prof. Matthes over het oudste Spreukenboek, de Jobeïde, het jongere Spreukenboek van Jezus Sirach, Prediker, het Boek der Wijsheid en den Talmud.

Door opschrift en overlevering wordt het oudste Spreukenboek aan Salomo toegeschreven. Dat het niet van dien wijzen koning kan zijn, is duidelijk. Om slechts twee redenen te noemen: in onze Spreuken is polygamie niet bekend en evenmin afgoderij. Hier heeft ieder man slechts ééne vrouw en één God. Zoowel het een als het ander wijst op een betrekkelijk jongen tijd. Meestal hebben de spreuken een zedelijke strekking. Soms bepalen zij zich tot het meedeelen van ervaringen. 'Als de zin niet duidelijk is, dan denkt men licht aan overgroote diepzinnigheid. Intusschen ligt het duister menigmaal aan den slecht overgeleverden tekst en de daarop steunende vertaling.' Zoo lezen wij: 'in den mond van den dwaas is een *stok* der hoovaardij,' maar er heeft, volgens Dr. M., gestaan: 'in den mond van den dwaas bruischt de hoogmoed.' Elders heet het: 'bij gemis aan runderen is de krib leeg.' Het moest zijn: 'waar geen runderen zijn (om de akkers te ploegen), komt geen graan.' Desgelijks is natuurlijk nooit beweerd: 'de zotheid der dwazen is *bedrog*,' maar: 'de zotheid der dwazen doet hen dwalen.'

In de Spreuken wordt dikwijls van de Hel melding gemaakt. De hel is in het oude testament niet wat de Christelijke kerk er later van gemaakt heeft: een strafplaats voor ongeloovigen en goddeloozen. Volgens de Israëlieten en de andere oude volken was de hel een donker oord in de diepten der aarde, waarheen de zielen der dooden neerdaalden om er als schimmen een soort van schijnbestaan te voeren. Nog de Apostolische geloofsbelijdenis bevat een herinnering aan deze voorstelling, waar ze leert dat Christus na zijn dood is nedergedaald ter helle. De kerk begreep die uitdrukking later zoo weinig, dat zij haar verklaarde uit 'de helsche smarten en benauwdheden die Christus aan het kruis had doorstaan'. De oorspronkelijke bedoeling was evenwel, dat de ziel van Christus, gelijk die van alle afgestorvenen, naar het schimmenrijk was afgedaald. De blik der Wijzen, van wie de Spreuken zijn, reikte niet verder dan het graf, behoefde ook niet verder te reiken; want het was de algemeene overtuiging, dat ieder hier op aarde loon naar werken krijgt.

Prof. M. citeert een passage, waarin de jonge mannen onder bedreiging van dood en verderf zeer nadrukkelijk tegen de kunstgrepen van Venus Vulgivaga gewaarschuwd worden. De talentvolle dichter weet hier alles zoo aanschouwelijk voor te stellen, dat sommige Rabbijnen er aanstoot aan hebben genomen en om die reden tegen de opname van het boek der Spreuken in hun heiligen bundel verzet hebben aangeteekend.

Aangaande de Jobeïde heeft Prof. M. een eigen, van de gewone afwijkende meening. Hij maakt onderscheid tusschen de volkssage aangaande Job, die kader van het gedicht is, en het gedicht zelf, en beweert vervolgens dat omlijsting en gedicht niet bij elkander passen. In het gedicht bestrijdt Job de leer van de goddelijke rechtvaardigheid, zooals zij onder het volk en bij de Wijzen gangbaar is. Hier is hij verre van geduldig. Het leed hem aangedaan beschouwt hij als onrecht; hij begint terstond met deze jammerklacht: 'vervloekt zij de dag, waarop ik ben geboren, en de nacht, die gezegd heeft, een kind is ontvangen.' Hij begrijpt niet, waartoe het lijden van den rechtschapene dient; evenmin als zijne drie vrienden kent hij een ander lijden dan dat als straf voor schuld. Daarom klaagt hij vol bitterheid over het hem door God opgelegde lot. Zoo komt hij tot bestrijding der algemeen aangenomen vergeldingsleer, terwijl de vrienden haar verdedigen onder

opmerking dat hij onbekende zonden op zich moet hebben geladen. Hij bedilt het wereldbestuur en daagt Jahve uit: ‘de Almachtige geve mij antwoord; ik wil hem tegemoet treden fier als een vorst.’ Dan verschijnt God in een onweer, in een storm, en houdt een rede vol goddelijke hoogheid en diepen zin. De dichter toont zich bij deze wending, zegt Prof. M., literarisch en aesthetisch opgewassen voor zijn taak. In plaats van God, wat Zijner onwaardig zou zijn geweest, een rechtstrijd met een mensch te doen voeren, spreekt Jahve woorden van verheven ironie, door welke het onbehoorlijke van Job's uitdaging wordt in het licht gesteld. Reeds de aanhef imponeert: ‘Wie verduistert daar mijn raadsbesluit met woorden vol onverstand?’ Job doet ten slotte boete, ofschoon hij gelijk heeft tegenover de vrienden, wier holle vergeldingstheorie niets verklaart. Hij erkent nu, dat het eenige wijze is niet te murmureeren tegen het wereldbestuur, maar het hoofd te buigen bij de voor menschen onoplosbare raadselen des levens.

En nu de omlijsting der Jobeïde. In de volkssage wordt het raadsel wèl opgelost. De menschen dienen u, zegt Satan tot God, maar niet belangeloos. Trekt gij uwe hand van hen af, dan verloochenen zij u. Zoo dient het lijden van Job als beproeving. Hij doorstaat haar glansrijk. Wanneer zijn vrouw hem zegt: ‘laat God varen en sterf!’ dan antwoordt Job: ‘gij spreekt als een zottin; zullen wij het goede wel aannemen en het kwade niet?’ Aan het slot van het verhaal krijgt Job dubbel en dwars vergoeding voor al zijn ellende.

Zelfs in bijzaken ontbreekt de eenheid tusschen het gedicht en de volkslegende. Volgens de laatste is het een van Job's zwaartste beproevingen, dat al zijn kinderen zijn omgekomen. In het gedicht zegt de melaatsche: ‘ik ben mijn eigen zonen een walg’.

Dus bracht de schrijver groote offers aan de logica, om gebruik te kunnen maken van een populair verhaal, en de lezers bij de behandeling van het moeilijk door hem gekozen thema dadelijk op bekend terrein te plaatsen.

De Leviatan, op het eind van dit gedicht ten tooneele gevoerd, is er volgens Prof. M. door een lateren bewerker ingebracht. Men denke hier niet aan een dier, maar aan een god der oude mythologie, aan den Semitischen Poseidon-Neptunus. Na dien god te hebben overwonnen, bediende

Jahve zich van hem om overstroomingen te weeg te brengen. Het ‘spelen’ van Jahve met dit zeemonster, waarvan in de Jobeïde gewag wordt gemaakt, bestaat daarin dat Jahve hem aan een snoer heeft, dat hij beurtelings ophaalt en laat vieren. Als de lijn losser wordt, springt Leviatan vooruit tegen het land op en neemt zooveel zeewater met zich mee, dat de aarde er ten deele mee bedekt wordt. Wil God de overstrooming doen ophouden, dan trekt hij Leviatan terug en legt hem in zee voor anker. ‘Zoo stelden de Ouden zich de natuur en hare werkingen voor.’

Prof. M. stelt dat de Jobeïde later met de redenen van Elihu, welke weinig te beteekenen hebben, is vermeerderd geworden. Zij leveren een kritiek op het gedicht, die bedoelt scherp te zijn, maar inderdaad zwak is en eigenaardig genoeg in het gedicht later is ingeslopen. Elihu oordeelt, dat zoowel Job als zijn drie vrienden zonder inzicht spraken, hij is advokaat der vergeldingstheorie, maar weerlegt met geen enkel woord wat er tegen haar werd aangevoerd.

Jezus Sirach (Jezus is de Grieksche vorm van Jozua) levert een bloemlezing van tegen elkander indruischende lessen voor de praktijk. De schrijver schijnt verzamelaar te zijn geweest en uit onderscheiden bronnen te hebben geput. Zoo laat het zich verklaren dat we het eene oogenblik lezen: ‘behandel den slaaf als een broeder en raas niet tegen hem’; en later: ‘gelijk voeder, stok en last voor den ezel passen, zoo brood, slaag en werk voor den slaaf. Laat hem hard werken, dat komt een slaaf toe, en doet hij het niet, leg hem voetboeien aan.’ Van den dokter heet het: ‘houdt hem in eere, Jahve gaf de artsenijen waarmee de dokter de kwalen verwijdert. De apotheker bereidt er zijn drankjes uit en nauwlijks heeft hij dat gedaan of de patient bevindt zich al beter.’ Maar elders heet het, dat men enkel dan iets van den arts verwachten moet, wanneer hij en de patient beiden vroom zijn en bidden. Orthodox Joodsch was het te zeggen: ‘in het geheel geen dokters; Jahve geneest ons, Hij alleen.’ Misschien heeft men dus in de waardeering van den arts den invloed der Grieksche filosofie te zien.

Iets nieuws is het bij Jezus Sirach, dat één enkel levensuur voldoende is om de goddelijke rechtvaardigheid te doen zegevieren. ‘Eén uur van lijden doet een leven vol vreugde vergeten.’ ‘Het valt Jahve gemakkelijk op den sterfdag ieder

naar zijn werken te vergelden.' Daar aan deze compensatie soms wel wat hapert, is het natuurlijk dat de theodicee bij Daniël en Jesaja weldra nog een schrede verder ging, en van loon en straf in het hier-namaals sprak.

En nu het boek van den pessimist en fatalist, die den zonderlingen naam van 'Prediker' draagt. Hier wordt zoo nadrukkelijk mogelijk geleerd, dat wereld en leven doelloos zijn. Het bestaan levert enkel een vervelenden kringloop op. Alle inspanning is ijdel. De eenige troost is goed te eten en te drinken en er zijn genoegen van te nemen. Bij het lezen van de treffende karakteristiek, die Prof. M. van dit boek geeft, komt ons onwillekeurig het gebed voor den geest, dat Beaudelaire, wijl hij zich verveelt en naar iets nieuws hunkert, tot den ouden kapitein, den Dood, richt:

> Verse nous ton poison pour qu'il nous réconforte!
> Nous voulons, tant ce feu nous brûle le cerveau,
> Plonger au fond du gouffre, enfer ou ciel, qu'importe?
> Au fond de l'inconnu pour trouver du nouveau!

Maar bij den Prediker wordt het vooruitzicht gemist, dat er aan de overzij van het graf nog iets te vinden zou zijn. 'Het menschenlot is hard, verklaart hij. Levenslang is het menschenhart vol wanhoop en het einde is de dood, het niet-zijn, de vergetelheid.' Vreemd is, dat onmiddellijk daarop de uitspraak volgt: 'want wie bij de levenden is, heeft hoop; een levende hond is beter dan een doode leeuw.' Men staat, zooals Dr. Matthes opmerkt, versteld over dat 'want'.

Elders lezen wij: 'verheug u, o jongeling, in uw jeugd en wees vroolijk in de dagen uwer jongelingschap; wandel in de wegen van uw eigen zin en in de aanschouwing uwer oogen. *Maar weet dat om dit alles God u in het gericht zal brengen.* En doe de smart weg van uw hart en houd het leed verre van uw vleesch.' Het is duidelijk, dat de zin vroeger zonder de cursief gedrukte woorden moet hebben doorgeloopen en toen als zin beter sloot.

Daar dergelijke voorbeelden in ons boek voor het grijpen zijn, wordt ondersteld, dat onze uitgave een copie is van een handschrift, waarin een conservatief man voor eigen gebruik allerlei had bijgevoegd. 'Wat na de uitvinding der boekdrukkunst onmogelijk werd: een boek van een ander wijzigen voor het lezend publiek, dat geschiedde in den ouden tijd geregeld en van zelf. Het is een betrekkelijk toeval, dat

tot ons juist gekomen is het manuscript van een tegenstander, die er telkens het zijne bij schreef.' Wellicht zou Prediker niet tot ons zijn gekomen, indien het niet geacht werd door koning Salomo geschreven te zijn. Daar deze vorst als de personificatie der wijsheid op aarde gold, dacht men er niet aan woorden van hem te schrappen, maar liet ze als onfeilbaar staan; alleen maakte men er aanteekeningen bij, niet om ze te bestrijden, doch veeleer, naar het heette, om er den zin beter van te doen uitkomen.

Prediker is, gelijk de dichter der Jobeïde het puntig zou hebben gezegd, geen 'pleitbezorger van God', geen verdediger tot elken prijs van traditioneele geijkte begrippen. Zijn verstand is te scherp om ter wille eener eenmaal aangenomen dogmatiek zwart wit te noemen. Prof. M. acht het een geluk, dat ook dit boek in den bijbel staat. Het is niet kerkelijk of stichtelijk, maar het is oprecht. Een blijvend protest tegen alle napraten, een opwekking tot eigen denken.

Het apocriefe boek der Wijsheid is een werk, ontstaan onder de Joden, die het Nijldal bewoonden en hun Hebreeuwsch vrij wel vergeten waren. Oorspronkelijk is het in het Grieksch geschreven. Van Plato heeft de auteur het denkbeeld overgenomen, dat enkel het lichaam bij den dood ontbonden wordt, maar de ziel tot God weerkeert, van wien ze kwam. Eveneens is het onder den invloed der Grieksche filosofie, dat door dezen tijdgenoot der Ptolomeën de Wijsheid, weerkaatsing van het Eeuwige Licht, alles heet geschapen te hebben, alles te doordringen, te bewegen, te vernieuwen. Zijn rationalisme is een Alexandrijnsche karaktertrek. Zoo spreekt hij van een hooge zoutzuil, welke ergens bij de Doode zee zou staan, en die de vrouw van Lot zou heeten. De wolkkolom, die Israël den weg naar Kanaän wijst, is het beeld van de wijsheid van Mozes. Zoo vinden wij hier de symboliek, welke een figuur of gebeurtenis als teeken van iets anders beschouwt en weldra het Oude Testament als de profetie van het Nieuwe deed gelden. De Apostel Paulus verklaart, dat alles wat den Hebreën weervoer, als zinnebeeld, als parabel moet worden opgevat, als allegorie, waarvan de beteekenis door het Evangelie onthuld is geworden.

Thans komen wij tot wat misschien het belangrijkste gedeelte van het werk van Prof. M. is, zijne beschouwing over den Talmud. Volgens Joodsche telling staan er in het wet-

boek van den Pentateuch 613 geboden en verboden, die naar het oordeel der rabbi's alle verklaring behoeven. De twaalf groote deelen van den Talmud behelzen die verklaring en zijn, gelijk de wet zelve, zoo leert de jongere Joodsche traditie, van Mozes afkomstig. Dat er zooveel op naam van één man werd gesteld, behoeft niet te verwonderen. Zoo is het overal en altijd bij de oude volken gegaan. De Babylonische wetgeving werd in haar geheel aan Hammurabi toegeschreven. Op de monumenten staat hij afgebeeld, terwijl hij de wetten ontvangt van den zonnegod.

In den Talmud heerscht de overtuiging, dat eer hemel en aarde zouden voorbijgaan, dan dat een tittel of jota der wet zou vervallen. Om den menschen stipte wetsvervulling mogelijk te maken, mocht er volstrekt niets onbepaald blijven. Daarom werd er door de Rabbijnen over zin en strekking der afzonderlijke bepalingen beraadslaagd en bij meerderheid van stemmen telkens beslist wat er te doen en te laten was. De uitkomst van dat groote werk, waaraan in den loop der tijden wel duizend schriftgeleerden arbeidden, is in dat aanzienlijk deel van den Talmud neergelegd, dat Halacha, levenswandel, levensregel heet. Een enkel voorbeeld. Op den sabbat ontsteke men geen licht, zoo gebood de wet. Mocht men het echter wel door een ander, die geen Jood of Jodin is, door de zoogenaamde sabbatsvrouw laten doen? Jawel, was het antwoord, maar men bevele het niet, omdat dit gelijkstaat met het zelf te doen. Er werd wat op gevonden. Men mocht tot een gedienstige zeggen: het is koud of het is donker, dan begreep zij wel wat men wenschte. Begreep ze het onverhoopt nog niet, dan mocht men zijn wensch door gebaren uitdrukken.

Door het Evangelie, dat in Galilea geboren is, waar men zich weinig om de wet bekreunde, werd die angstvallige afbakening van wat de Jood ieder uur van dag en nacht te doen en te laten had, afgekeurd. Het juk werd zacht, de last werd licht, de vermoeiden en beladenen werden verlost van den tuchtmeester, terwijl er een hooger en eenvoudiger, alomvattend beginsel, dat rechtstreeks in ieders geweten steun vond, in de plaats der talrijke wetsartikelen kwam.

Naast de Halacha treffen wij in den Talmud de Hagada aan, d.i. verkondiging, stichtelijke lektuur, welke door de Halacha henenloopt als een groene oase door een woestijn van wets-

bepalingen. Hier vindt men den geest der oude profetie terug in verhalen, gelijkenissen, spreuken, welke soms aan die van het Evangelie doen denken. Zoo leest men: ‘een Heiden kwam tot Hillel en zeide: leer mij de geheele wet, terwijl ik op één been sta. Hillel antwoordde: wat gij niet wilt dat anderen u doen, doe ook hun dat niet. Ziedaar de hoofdsom der wet, al het overige is toelichting.’ Elders lezen wij: ‘de booze neiging gelijkt eerst op den vreemdeling, dan op den gast, ten slotte op den heer des huizes.’ Of wel: ‘tot den hoogmoedige zegt God: wij tweeën kunnen niet tegelijk in de wereld wonen.’

De Talmud verspreidt soms licht over de verhalen van het Evangelie. Te Jeruzalem was een vereeniging van vrome vrouwen, welke zich tot taak hadden gesteld den ter dood veroordeelde, die zijn straf onderging, een drank van myrrhe en wijn aan te bieden; deze werkte als opium, bedwelmend. Men denkt dit lezende aan Jezus op Golgotha.

Ook blijkt uit den Talmud, dat de Farizeën een afkeer van de doodstraf hadden. Over de schuld van den misdadiger moest tweemaal gestemd worden. Wie hem den vorigen dag veroordeeld had, kon hem den volgenden vrijspreken; het omgekeerde was niet geoorloofd. Staakten de stemmen of was er slechts één stem meer voor de doodstraf, dan gold dat als vrijspraak.

Jezus is gekruisigd, maar kruisstraf is nooit een Joodsche straf geweest. ‘Het is de vraag, zegt Prof. M., in hoever de oud-christelijke traditie, volgens welke de Joden zooveel aandeel in de executie hadden, historisch is.’

Ik moet mij beperken. Anders ware er nog veel te zeggen over verschil en overeenkomst tusschen Evangelie en Talmud, over het wonderlijk assimilatievermogen der Joden, waardoor zij zich, als de tempel eens verwoest is en de synagoge er voor in de plaats is gekomen, overal te huis gevoelen, over den Babylonischen Talmud, die, ofschoon in het oord der ballingschap ontstaan, nog hooger gesteld wordt dan de Talmud van Jeruzalem, over het kolossale verschil tusschen de vrijzinnige Joden van het noorden en de wettisch-gezinde van het zuiden van Palestina. Men leze het boek van Prof. M. Zij, die hun eenige reden om te gelooven in het verleden vinden, in zoogenaamd historische feiten, zullen zich ergeren, maar wie in staat zijn levenden godsdienst te waardeeren, zullen uit menige bladzijde van dit boek leering putten.

Merejkowsky als profeet.
Annie de Graaff.

‘**J**'OFFRE ce livre aux personnes chaque jour plus nombreuses, qui s'intéressent à la littérature russe’, zegt Vicomte de Vogüé in het voorwoord van zijn interessant werk: Le Roman russe. Inderdaad zullen voor weinigen, die zich eenigszins met letterkunde bezig houden, de namen van Tolstoï, Dostojefskiej, Gorki, Andrejef, Tsjechof, e.a. onbekende klanken meer zijn. Is men de Russische taal niet machtig genoeg om deze auteurs in het oorspronkelijke te lezen, dan bestaan nauwkeurige, met zorg bewerkte vertalingen in Fransch, Duitsch en Hollandsch om dat wondere voor ons zoo onbegrijpbare volk te leeren kennen, sympathiek, niettegenstaande vele fouten en tekortkomingen, bijgeloovig, dichterlijk, systematisch dom gehouden, maar slim, sluw en geslepen, aan den drank verslaafd, in staat echter tot de grootste heldedaden en zelfopofferingen.

Een hoogst belangwekkende figuur in de hedendaagsche Russische letterkunde is de persoon van Merejkowsky. Hoe verschillend ook de onderwerpen zijn die hij behandelt, altijd zijn het dezelfde religieuse, philosophische ideeën en vraagstukken, die hij bespreekt en tracht op te lossen. Een Russisch criticus zegt van hem: ‘Merejkowsky is de interessantste schrijver, dien we op het oogenblik bezitten. Hij is een van onze weinige auteurs, die voor volwassenen schrijven. In Rusland wordt het meestal als een groote verdienste aangerekend om algemeene waarheden te verkondigen. Merejkowsky is echter baanbreker en wegvinder, geen bemiddelaar. Hij stelt nieuwe vragen. Zijn boeken richten zich tot de menschheid in het algemeen, niet tot één bepaalden kring; hierin wordt over dingen gesproken die voor ieder ten allen tijde van belang moeten zijn.’

Bij het lezen van Merejkowky's gedichten krijgt men dikwijls den indruk dat de denker grooter is dan de dichter; in zijn philosophische en kritische studies komen zijn dichterlijke gaven echter ten volle tot hun recht. Zijn essays zijn meester-

stukjes, daar hij bewonderenswaardig de kunst verstaat om te karakteriseeren. Hij weet door te dringen tot in het diepst van het innerlijke wezen van Dostojefskiej, Tsjechof, Gorki en Gogol; met een enkel kernachtig woord doet hij die personen voor ons leven, en weet hij ze in een nieuw daglicht te plaatsen, dat toch geheel overeenkomstig de werkelijkheid is.

De tegenstelling tusschen het Hellenisme en de leer van den Nazarener houdt den geest van Merejkowsky voortdurend bezig. Zijn innig godsdienstige natuur gevoelt zich aangetrokken tot de 'Gefilden hoher Ahnen,' doch hij kan niet gelooven dat God deze wereld zou hebben geschapen om haar te ontvluchten en te vervloeken. Een synthese of verzoening moet mogelijk zijn. Is de klove niet te overbruggen, dan komen we tot een dualisme; behelst een van die leerstellingen echter de waarheid - waarom dan dat eeuwige ontevreden zijn - die voortdurende tweestrijd in de ziel van den denkenden mensch, bij wien de geest in opstand komt?

'Das dritte Reich wird kommen! Er ist das Reich des grossen Geheimnisses, das Reich, das auf dem Baum der Erkenntnis und des Kreuzes zugleich gegründet werden soll, weil es beide zugleich hasst und liebt, und weil es seine lebendigen Quellen in Adams Garten und unter Golgotha hat.'

Zoo spreekt Maximos, de mysticus, in Ibsen 's Keizer en Galileër. Ook Merejkowsky predikt dit derde rijk. Hij geeft alleen een anderen naam aan het rijk der Drieeenheid, het rijk van den heiligen geest, dat den Vader en den Zoon vereenigt. Tegenover het historische 'Zwarte Christendom' stelt hij het apokalyptische 'Witte Christendom'. Het Christendom kwijnde, omdat het zich afkeerde van de kultuur-beschaving, waartegenover het zich vijandig toonde. Het verkilde omdat het in den Zoon van God niet meer den bemiddelaar zag, die voerde naar den geest. Het verkilde als het Jodendom, dat slechts den Vader kent en niet den Zoon, door wien de Vader werkt. Merekowsky vraagt zich af, of de tempel, die te Konstantinopel aan den drievoudigen God werd gewijd, toevallig in een moskee werd veranderd.

'Wat van de onwetenden werd geduld,' zegt hij, 'dat kan den wetenden niet worden vergeven. De menschen, die den tempel bouwden van den Drievoudigen God - die wisten, en daarom werd veel van hen verlangd. Ze kenden den Vader, den Zoon en den Geest, en dit is de Christelijke godsdienst.

Doch toen Byzantium den tempel had gebouwd, vergat het de Drieeenheid; dat is te zeggen theoretisch, volgens de letter bleef het die slechts indachtig. In het leven was men bij Christus blijven staan en had men den Vader en den Geest vergeten. En daardoor werd het Christendom even slap en betoogend als de Islam en het Jodendom, die slechts den Vader erkennen.

En toen in Byzantium de scheiding tusschen Vader en Zoon eindelijk volkomen was en men zich uitsluitend verdiepte in overpeinzingen en spitsvondigheden - toen verliet de geest dit zwakke volk, dat gehoord had maar niet gehandeld, en de Heidensche barbaren bleken de sterksten. Zij maakten zich meester van den tempel en het beeld van den Zoon verdween voor langen tijd.'

'Religie en kultuur zijn geen tegenstellingen,' zegt Merejkowsky; 'zij behooren bij elkander. Alleen die kultuur is vruchtbaar, die op godsdienstige leerstellingen is gegrondvest - en alleen die godsdienst is levensvatbaar, die de kultuur niet verwerpt, doch in zich opneemt en doordringt van zijn geest. Komen deze met elkaar in botsing of wordt de een ten koste van de ander verdrongen, dan gaat de mensch te gronde.' Merejkowsky toont op meesterlijke wijze aan, hoe dit het geval was met de tragische figuur van Gogol, die zulk een ontzettenden strijd heeft gestreden. Tot in het diepst van diens ziel is Merejkowsky doorgedrongen. Hij was het, die het eerst besefte wat is omgegaan in de ziel van Gogol, die inzag hoe slap en krachteloos het Christendom was geworden - en het menschelijk leven en werken - onchristelijk en goddeloos. Gogol lijdt hieronder, doch tevens beseft hij dat het Christendom opnieuw zou kunnen hereenigen. Hij heeft een flauw vermoeden dat het Christendom geen duisternis is maar licht, geen wereld-verloochening maar wereld-erkenning, geen kruisiging maar opstanding.

Dit vage vermoeden wordt bij Gogol echter geen duidelijk besef. Het evenwicht wordt als het ware bij hem verstoord, voor de duisternis is opgeklaard in zijn ziel. 'In God leven is reeds buiten het leven leven', roept hij uit, 'en op aarde is dit onmogelijk, want we zijn gebonden aan ons lichaam.'

Gogol heeft onbeschrijflijk geleden. 'Hij wil zijn zondig vleesch dooden', zegt Merejkowsky, 'doch al duidelijker wordt hem, dat dit hem nooit zal gelukken, en nu begint hij

zich te beschouwen als een verloren man, op wien een vloek rust. De natuurlijke driften en hartstochten, die hij niet kan onderdrukken, komen nu en dan tot zulk een uitbarsting, dat hij zelf hierdoor tot wanhoop wordt gebracht. In die oogenblikken van vertwijfeling klampt hij zich vast aan de tradities, die door de Schrift zijn verdraaid en misvormd, en dan roemt hij de autocratie en lijfeigenschap als echte Christelijke instellingen, waarom de bekende criticus Bjelinski hem uitmaakt voor prediker van den knoet en loftrompetter van Tartaarsche zeden! En daarom wordt de wanhoopskreet van dien rampzaligen genialen man door moderne biografen nog beschouwd als de ziekelijke phantasie van een dweper!'

Gogol zinkt al dieper en dieper. Hij komt geheel onder den invloed van den bekrompen, fanatieken asceet, priester Matwei uit Rshef, die den dichter er op wees dat niet zijn heidendom, zijn kunstscheppingen, zijn humor, de liefde die hij de wereld toedraagt, alleen uit den duivel zijn, maar ook zijn Christendom, zijn boete en zijn wroeging!

Gogol is diep rampzalig, doch als de priester van hem verlangt dat hij zijn schrijversloopbaan zal vaarwel zeggen en zich in het klooster terug trekken, dan weifelt en weigert Gogol, daar hij niet weet of dit Gods wil is.

'Gogol besefte dat God de wereld heeft lief gehad en daarom zijn zoon aan die wereld heeft geschonken', zegt Merejkowsky. 'De mensch kan zonder God niet zijn; opdat de mensch de Godheid echter zal begrijpen, moet God zelf tot mensch worden. De Godmensch Jezus is de bemiddelaar en de verzoener. Het historische Christendom ontdeed den Heiland echter van zijn menschelijkheid. Het zag in Hem uitsluitend den God, die de wereld wil verloochenen. De wereld bleef alleen, doch de mensch had een Godheid noodig en verhief toen zichzelf tot God. Hij zag in zichzelf het middenpunt der schepping. En deze mensche-goddelijkheid leidde tot wanhoop en vertwijfeling.'

Deze theorie verklaart Merejkowsky nader door wederom Russische schrijvers tot voorbeeld te nemen. Zijn essay 'Tsjechof en Gorki' behoort tot het allerbeste wat over deze auteurs is geschreven. Merejkowsky is te veel dichter om zich uitsluitend te bepalen bij het psychologische en ethisch-religieuse, waarin hij met zijn natuur het levendigst belang stelt. Zijn studie bevat een aantal fijn-schrandere opmerkingen, die vooral op Tsjechof als kunstenaar een helder licht werpen.

Gorki wordt door Merejkowsky zeer scherp beoordeeld. In Tsjechof daarentegen ziet hij den rechtmatigen erfgenaam van de Russische litteratuur. De eigenaardige kenmerken van de Russische poëzie, - eenvoud en natuurlijkheid - treden bij hem duidelijker op den voorgrond dan bij wien ook.

Eens werd een gesprek gevoerd over de wijze waarop de natuur moet worden beschreven. ‘Onlangs kreeg ik een school-opstel in handen,’ zei Tsjechof. ‘Het onderwerp luidde: Beschrijving van de zee, en het heele opstel bevatte slechts de enkele woorden: De zee was groot.’

Die beschrijving vond Tsjechof uitstekend. Zijn natuurschilderingen doen denken aan dit lakonieke opstel. Nooit vergeet Tsjechof dat ‘de zee groot was’. De menschen zien het gewichtigste niet meer, omdat ze hieraan zijn gewend geraakt; maar de kunst om de dingen van het uiterlijk gecompliceerde te ontdoen en tot de kern te geraken, dat is de eigenschap van een Tsjechof, Poesjkien en van de Russische vereenvoudigde aesthetika.

Het zou te ver voeren om de voorbeelden aan te halen, waardoor Merejkowsky de waarheid van deze bewering duidelijk maakt. Dit opstel moet bovendien niet Tsjechof doch Merejkowsky karakteriseeren, en daarom is het mogelijk belangwekkend om na te gaan hoe zijn geest deze dichters beschouwt.

Beiden zijn in de oogen van Merejkowsky de typische dichters van het Russische intellect. Hun ongodsdienstigheid is hiervan het bewijs. Tegenover het zoeken naar God, dat een Gogol, Dostojefskiej en Tolstoï kenmerkt, hebben zij een litteratuur in het leven geroepen, die geen God maar slechts den mensch erkent, en die den mensch tegenover den mensch doet staan en niet den mensch tegenover God. Deze religie van de mensch-goddelijkheid is de geloofsbelijdenis van het Russische intellect.

Tsjechof en Gorki zijn de eersten geweest, die deze mensch-goddelijkheid bewust hebben onderwezen en geprofeteerd. Doch zonder dat ze dit mogelijk zelf beseffen, hebben ze hun leer tot in het dwaze doorgedreven in hun werken. Hoe vuriger (vooral Gorki) zij prediken, des te duidelijker komt aan het licht hoe onhoudbaar de stelling is, die zij verkondigen. Merejkowsky heeft dit aangetoond in zijn meesterlijk essay.

Tsjechof zegt: ‘De mensch moet zich gevoelen boven den leeuw, den tijger en de sterren; hij staat hooger dan alles in

de natuur, hooger dan dat wat onbegrijpelijk schijnt en wonderbaar.' En verder: 'Wij zijn wezens van hoogeren rang, en als we ons werkelijk zouden bewust worden van de gansche kracht van het menschelijk genie, dan zouden we zijn als goden.'

Trapsgewijze naderen we dus de mensch-goddelijkheid: de menschheid zonder God - de menschheid tegen God - de menschheid als God - de mensch als God - het eigen ik als God. Op de onderste sport van dezen ladder staat de intellectueel van Tsjechof; op de bovenste - de vagebond van Gorki.

Wat is nu de oorzaak van de geestdrift, die werd verwekt door Gorki's Vagebonden? Ten eerste moet die gezocht in het medelijden, dat opwelde voor die 'ex-hommes', want in Rusland wordt nog altijd innige deernis gevoeld met degenen die worden onderdrukt en die de slachtoffers zijn van de sociale wanverhoudingen. Ten tweede zag men in die brute vagebonden een bondgenoot, die in den vrijheid-strijd mogelijk van nut kon zijn - een verwachting die werd beschaamd, want de 'Zwarte Honderd' wordt hoofdzakelijk uit deze paria's aangeworven. Bovendien wordt nog een derde, metaphysische oorzaak door Merejkowsky genoemd.

De philosophie van die vagebonden is het nihilisme, doorgevoerd tot den hoogsten trap. En dit nihilisme is eigenlijk niet anders dan het logische gevolg van de religie der mensch-goddelijkheid. Het menschelijke vernuft wordt als maatstaf genomen voor alle dingen. Boven dit vernuft bestaat niets; daardoor wordt de mensch echter tot een radertje in de groote machine, die hij niet beheerscht, waarvan hij de werking niet kan regelen. De schijnbare vrijheid wordt tot vreeselijke slavernij. Twee wegen staan den mensch open; hij kan òf zich bukken, òf zich tegen de wereldorde verzetten en verwoesten, verwoesten tot de oude chaos wederom is ontstaan.

Dezen laatsten weg hebben de helden van Gorki gekozen. Hier en daar spreekt een enkele wel groote woorden van 'scheppen'; maar waarom zou men scheppen, als alles toch weer wordt vernietigd? 'Wij willen niets, wij willen het niet', klinkt de leus. De intellectueelen van Tsjechof slaan denzelfden weg in. Gorki zegt: 'Er zijn wetten en machten. De mensch kan voor- noch achterwaarts. Wij weten niets. Overal heerscht duisternis.' En Tsjechof zegt: 'Houdt u bij de exacte weten-

schappen. Gelooft slechts datgene wat ge ziet. Tweemaal twee is vier.'

Tegenover het Christendom, de religie van den 'leegen hemel' stellen de intellectueelen van Tsjechof, evenals de vagebonden van Gorki, de religie van den vooruitgang, die leidt naar den toekomst-staat.

Een philosophie, een religie, die echter den dood vreest, heeft geen waarde. In 'Een vervelende geschiedenis' van Tsjechof gelooft de professor dat de wetenschap het gewichtigste, mooiste en noodzakelijkste is in het leven van den mensch en dat slechts door haar de mensch de natuur en zichzelf kan overwinnen. Maar dat geloof bevrijdt hem niet van de vrees voor den dood. Geen philosophie kan hem verzoenen met den dood, dien hij beschouwt als totale vernietiging. Hij rilt en huivert, alsof hij plotseling siddert van vrees voor een dreigenden, machtigen vuurgloed. En deze zelfde vrees brengt er de vagebonden van Gorki toe om alles te verslaan en te vernietigen. Tsjeboetoekien in de Drie gezusters van Tsjechof roept uit: 'Misschien ben ik geen mensch doch neem ik maar den schijn aan alsof ik handen heb en voeten en een hoofd; misschien besta ik niet en verbeeld ik me maar dat ik loop en eet en slaap. Ik weet niets en niemand weet iets.'

Dat is het slot van de moraal. Moeten zulke menschen profeten worden genoemd? 'Ja', antwoordt Merejkowsky; 'het zijn profeten, omdat zij zegenen wat ze wilden vervloeken en vervloeken wat zij wilden zegenen. Zij wilden aantonnen dat de mensch zonder God zelf een God is, en zij hebben getoond in veel opzichten lager te staan dan de dieren. En toch houden wij van hen, omdat zij voor ons lijden en voor ons te gronde gaan. Slechts één middel kan redding brengen: we moeten wederom terugkeeren tot den God, dien wij verstieten.' De zucht naar vrijheid, die den Russischen staat op zijn grondvesten doet trillen, is voor Merejkowsky meer dan een politieke en sociale beroering; hij ziet daarin een religieuse beweging.

Hoogst belangrijk zijn ook zijn beschouwingen over de verhouding tusschen revolutie en Christendom, tusschen staat en kerk, en zijn opvattingen over democratie, autocratie en theocratie.

'In de samensmelting van Cultuur en religie ligt het heil der toekomst', zegt Merejkowsky. In de groote beweging, die is ontstaan in het reusachtige rijk, ziet hij een voorbode van

den terugkeerenden Heiland. Zij die aan de spits staan vermoeden dit niet, en zouden mogelijk spottend lachen over deze bewering; doch dit is een bewijs dat de beweging nog in het begin-stadium verkeert. Ze ligt nog 'onder den drempel van het bewustzijn', zooals Merejkowsky het uitdrukt.

Eigenaardig zijn zijn beschouwingen over het 'geele gevaar'. Zoolang Europa betere kanonnen en pantserschepen bezat dan de Mongolen, zoolang behaalde het overwinningen op het geele ras, en dit scheen den triomf van de kultuur op de Barbaren. Doch nauwelijks bezit Japan dezelfde kanonnen en schepen, of het heeft onzen trap van kultuur bereikt. Japan heeft Rusland overwonnen en China zal Europa verslaan, indien daar geen geestelijke omwenteling plaats grijpt.

Dan vraagt Merejkowsky zich af of Rusland de staat zal zijn, die geroepen is om den weg naar de bevrijding aan te duiden. Het rijk bevindt zich in een hoogst kritieken toestand. Vanboven drukt het verouderde despotisme, van onderen stuwt de brute kracht omhoog van het ruwe volk. Wat zal het einde zijn? Nog is het een voortdurend zoeken. Eerst werd Marx verafgood, toen Nietzsche. Ten slotte zal men tot rust komen en tot Christus terugkeeren. Maar om hiertoe te geraken, moet een scheiding gemaakt tusschen religie en reactie, of tusschen kerk en staat. In Rusland luidt dit nog iets anders, n.l. samoderzjavie ie pravoslave = autocratie en orthodoxie.

Toen Peter de Groote de heilige synode instelde en die afhankelijk maakte van den wil des keizers, dus den keizer maakte tot hoofd der kerk, toen gaf hij den genadeslag aan het 'Christendom' van de Russische Orthodoxe kerk. Daardoor heeft de Grieksche kerk, die het pausdom verwerpt, zich nog verder van het ware Christendom verwijderd.

Peter de Groote wilde echter een eind maken aan de heerschappij van den patriarch, die zich ook in wereldlijke zaken mengde. Door de opheffing van het patriarchaat redde hij de kerk voor het Caesaro-papisme.

Peter was het eveneens, die de Europeesche kultuur in Rusland invoerde. Merejkowsky is de eerste, die in dit hervormingswerk een 'religieuse' daad ziet. Zijn opvatting over dit punt is hoogst eigenaardig. 'Een volk, dat niet verder komt dan den engen kring van zijn nationale kultuur, kan zijn hoogste christelijke plichten niet vervullen. De Russische kerk was bekrompen en onverdraagzaam. Ieder die buiten

haar stond, werd beschouwd als afvallige en Godloochenaar. Peter stond nu voor de vraag: of de kultuur te offeren aan de kerk, of de kerk (beter gezegd wat destijds voor kerk doorging) aan de kultuur. Hij verkoos dit laatste en daardoor heeft hij aan de ware kerk en het ware christendom een grooteren dienst bewezen, dan al de vrome vaderen, die hem als antichrist vervloekten en zich al meer en meer terugtrokken. Dezen dachten hun plicht te doen als ze den meester tot zachtheid aanspoorden en den knechten tot lankmoedigheid en geduld.'

De opvolgers van Peter hebben de religieuse beteekenis van die hervormingen echter niet begrepen. Zij vernederden de kerk tot slavin. Doch een scheiding tusschen kerk en staat alleen is niet voldoende om uit de slavernij te geraken. Een godsdienstige omwenteling moet plaats grijpen, een omwenteling zonder bommen of kanonnen. Merejkowsky gelooft oprecht aan de goddelijke openbaring en het goddelijke wonder.

Er zijn menschen, die al deze opvattingen als hersenschimmen beschouwen. Heel wat pennen zijn hierover in beweging gebracht en heel wat strijd is gevoerd over de zending, die het Russische volk al of niet zou hebben te volbrengen in de werelgeschiedenis. Voor een man als Merejkowsky, die zoo zichzelf blijft te midden van deze woelige, onrustige tijden, moet men echter eerbied en hoogachting gevoelen.

Zijn laatste drama. Keizer Paul, verscheen in het maandblad, de Roeskaja Moesl. De censuur legde hierop beslag. Een zonderling willekeurig optreden, want een roman van Nicolai Engelhardt, getiteld 'De Bloedbevlekte Troon', waarin hetzelfde onderwerp uitvoerig werd behandeld, mocht wel het licht zien, en de lang geheim gehouden mémoires van generaal Sabloekof, die het drama van 12 Maart 1801 beleefde, zijn eveneens uitgegeven.

Dit werk van Merejkowsky is een hoogst eigenaardig, hier en daar zeldzaam boeiend drama. Uit de voorafgaande schets blijkt duidelijk genoeg, dat hij dezen crime de palais niet uit sensatie-lust als onderwerp heeft gekozen. Het lokte den dichter aan om het begin op te sporen van de groote vrijheidsbeweging, die het onmetelijke rijk in beroering brengt. We weten nu hoe hij de godsdienstige omwenteling ziet komen na de politieke en sociale revolutie. De leiders kennen zelf het doel

niet, waarnaar zij heenstuwen. Zij vervullen hun verheven taak *onbewust.* En daarin ligt juist het groote gevaar; daarom dreigt de beweging op een valsch spoor te geraken. De dichter heeft nu in dit drama willen aantonnen, hoe de drang naar vrijheid honderd jaar geleden slechts den tyran omver wierp maar niet de tyrannie, doordat de samenzweerders, die het vaandel van de vrijheid omhoog hieven, maar slaven waren, die hun ketenen verbraken om in nieuwe te worden geklonken.

De handeling van het drama speelt zich af in enkele dagen van 9 tot 12 Maart 1801. De samenzweerders zijn het eens dat de tyran moet vermoord; doch een plan, dat goed en juist in elkaar zit, hebben ze niet gemaakt. Graaf Pahlen is de eenige, die weet wat hij wil. De anderen tasten in het donker, en als de moord eindelijk geschiedt, dan komt dit voor de meesten onverwacht.

Zooals Merejkowsky Keizer Paul weergeeft, is hij geen dramatische held. De autocraat gaat blindelings zijn weg, overtuigd van zijn goed en goddelijk recht. Hij aarzelt noch twijfelt, en als een waanzinnige angst hem aangrijpt en hij zich wil hoeden voor de moordenaars, die aan alle kanten op hem loeren, dan is dit een zuiver physiologische - geen zieleangst, als b.v. van Baumeister Solnez, die zulk een vrees koestert voor de jeugd.

De figuur van den keizer - die mengeling van soldaat, dweper, wereldverbeteraar en lafaard - is meesterlijk weergegeven. De persoon van grootvorst Alexander is dramatischer; deze zoon van Paul is de zachtzinnige, teergevoelige droomer, die tegen wil en dank in de politiek wordt gedreven; hij ziet de onhoudbaarheid van den toestand in en lijdt daaronder, doch voor elke poging tot krachtdadig optreden deinst hij angstig terug. Hij vormt echter, evenmin als zijn vader, het middenpunt van het drama, dat eigenlijk een reeks van boeiende, schilderachtige tooneelen is, die elk op zichzelf staan.

Het drama begint met een zeer levendige scène op het exercitie-terrein voor het Michaël-paleis. Paul drilt zijn soldaten. Een oude korporaal, vergrijsd in den dienst, wordt tot 400 stokslagen veroordeeld omdat zijn pruik niet de voorgeschreven lengte heeft! Een brief van vorstin Gagarien, die door grootvorst Alexander sidderend en bevend wordt overhandigd, verhindert verdere wreedheden. De Keizer wordt plotseling zacht en vriendelijk gestemd. Over dit gansche tooneel ligt

iets van onweerszwoelte. Men gevoelt dat de toestand zoo niet lang meer kan duren. Na elk verhaal van wreedheden, dat grootvorst Konstantijn opdischt, spreekt hij de karakteristieke, onvertaalbare woorden: 'naplevatj, vsje tam boedjem'[1], terwijl zijn teergevoelige broeder zich de tranen uit de oogen wischt.

Grootvorst Alexander leeren wij beter kennen in het tweede tooneel van het eerste bedrijf. Door zijn jeugdige echtgenoote laat hij zich voorspelen op de harp; hij verdiept zich in overpeinzingen.

Als hij eenmaal den troon heeft bestegen, zal hij allen toonen dat hij niets zoo haat als het despotisme; hij zal de 'droits de l'homme' erkennen, Rusland tot republiek uitroepen en dan wegtrekken met zijn Lieschen 'naar den oever van den Rijn of in de blauwe Jura, daar zal hun leven zachtkens verglijden in een eenzame hut door slingers omrankt, daar zullen zij leven te midden der natuur.'

De grootvorstin zit echter voor het raam; zij ziet hoe elke voorbijganger de muts afneemt en met ontbloot hoofd langs het paleis loopt in de felle, nijpende koude.

Dan verschijnt Pahlen: vreeselijke dingen deelt hij mede van den tsaar, en vaag duidt hij aan op welke wijze verbetering kan worden gebracht in den toestand. De grootvorstin leent een gewillig oor, doch Alexander stuift woedend op. Als Pahlen is heengegaan, valt hij zijn vrouw om den hals en roept uit: 'Moet onze weg dan gaan door bloed!'

In het tweede bedrijf is de Keizerlijke familie tegenwoordig bij een concert, dat in het paleis wordt gegeven. Dit is het symbolieke tooneel, waar de tsaar in een aanval van waanzin de dalmatiek aantrekt in tegenwoordigheid van het gansche hof. Deze scène toont duidelijk aan, waarom Merejkowsky zich aangetrokken gevoelde tot dit onderwerp. De auteur vindt den Christelijken staat een onding. Staat en Kerk zijn onverzoenlijke vijanden. Anti-christelijk is het hoofd der Kerk dat streeft naar wereldlijke macht - de Paus, en Anti-Christelijk is het hoofd van den staat, dat ook in kerkelijke zaken zich macht wil aanmatigen - de Russische autocraat. In de figuur van Paul heeft de schrijver het caesaro-papisme belichaamd.

Het derde bedrijf geeft een historisch overzicht van het gesprek tusschen den Keizer en Pahlen. Nu gevoelen we

1. het best weder te geven door: 'ik spuw er op, mij laat alles onverschillig.'

plotseling medelijden met den despoot, als de tsaar de hand legt op den schouder van den verrader en uitroept: ‘Lieg je? Neen! Zoo kan niemand liegen! Anders ben je geen mensch maar een duivel!’

Op het tooneel zou deze scène ongetwijfeld een machtigen indruk maken, evenals de scène waarin Alexander door Pahlen wordt overreed het manifest te onderteekenen, waarin zijn vader van den troon wordt gezet, dien hij zelf moet bestijgen.

Na langen tijd van aarzelen vraagt Alexander: ‘Moet ik teekenen? Maar dan niet met inkt, doch met bloed; een verdrag met den duivel wordt immers met bloed geschreven?’

In het vierde en vijfde bedrijf zijn de samenzweerders aan het woord: een zonderlinge mengeling van onzinnige toekomstplannen en visioenen van den dood. In den aanvang van het vijfde bedrijf wordt de moord gepleegd; de slotscène speelt in den vroegen morgen na de misdaad. Bij het doodsbericht valt Alexander in zwijm. Als hij tot bewustzijn komt spreekt hij onsamenhangende woorden, evenals op den dag toen hij door Pahlen werd gedrongen het manifest te onderteekenen. Zijn liefelijke droombeelden van Rijn en Jura zullen nimmer worden verwezenlijkt. Wederom gevoelt hij zich het willooze werktuig in de hand van een vreeselijke macht die hij nimmer zal begrijpen. ‘Men moet... en men kan niet.... men moet en men moet niet.... Groote God, wat beduidt dit alles!’....

Het stuk eindigt met hoera-geroep ter eere van Alexander. De half waanzinnige Koejelef roept uit: ‘Gezegend zij hij die komt in naam des Heeren! Hozanna tot in de hemelen!’

De samenzweerders staan op zijde. De ‘bevrijders’ waren niet meer dan lage moordenaars. De weg tot de waarachtige vrijheid wordt niet gebaand door gruweldaden en nachtelijke overvallen. Die zal komen als de volken hiervoor rijp zijn![1.]

1. Een Russisch letterkundige was zoo vriendelijk mij een exemplaar te doen toekomen van het in beslag genomen werk. Paul I verscheen als no. 17 in de Russische bibliotheek. Deze bibliotheek stelt zich ten doel voor uiterst geringen prijs (35 à 70 cent) de Russische meesters van vroeger en nu bekend te maken. Tot dusver verschenen: No. 1. Ant. Tsjechof: Een Toeval. No. 2. J.W. Gogol: De mantel. No. 3-4. F.M. Dostojefskiej: Witte nachten. No. 5. J.S. Toergienef: Klop.... klop... klop. No. 6-7. Maxim Gorki: Zonnekinderen. No. 8. L. Andrejef: In de Slaapstee. No. 9, 10. M. Lermontof: Een held van onzen tijd. No. 11, 12. J.W. Gogol: De revisor. No. 13-14. Judas Iskarioth en de anderen. No. 15-16. Z. Stokvis: Inleiding tot de Russische litteratuur. No. 17-18. De Merejkowsky: Paul I, Tooneelspel.

Levenswoorden.

De beschaafde mensch kan na het gebruik van zijn physieke kracht, in plaats van te slapen zooals de wilde doet, nog op een intellectueele en aesthetische wijze genieten. En dat genot kan van langer duur zijn dan eenig ander; lang nadat men een symphonie van Beethoven heeft gehoord, weerklinkt zij nog in ons binnenste.

GUIJAU.

Niet elke waterdroppel uit een wolk afkomstig valt in den kelk van een roos; niet al onze handelingen loopen uit op het geluk, dat verwacht werd, maar wij handelen om te handelen, evenals de waterdroppel valt door zijn eigen gewicht. Wanneer die waterdroppel daar weet van had, zou hij een zeker genot smaken bij het dalen in het luchtruim, bij het glijden in een onbekende ruimte. Dat genot maakt de basis uit van het leven, het verdwijnt echter uit de herinnering.

GUIJAU.

Onderzoek welke uw innigste gevoelens en uw krachtigste sympathieën zijn en waarvoor gij den meest normalen afkeer hebt; stel daarna bovennatuurlijke hypothesen over den aard der dingen, over de bestemming van de menschen en over uw eigen bestemming en gij zijt op het punt genaderd van ‘self-government’.

GUIJAU.

Tegenover de zucht naar macht, eer, rijkdom, weelde, zinnelijke genietingen, die als zij naar bevrediging zoekt en eenig richtsnoer van het handelen wordt, niets anders dan 't bankroet der staten en dat van 't geestelijk leven met zich brengen kan, is 't noodig dat steeds meer nadruk gelegd wordt op de waarde der eenvoudigheid, dat er gewezen wordt op het schoone van een leven zonder behoeften.

CASIMIR.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

De algemeene toestand in Europa.

DE strijd om Tripoli heeft tot dusverre een verloop, als mogelijk en gewenscht aangegeven in het artikel, hetwelk in het Novembernummer van dit tijdschrift aan de zaak werd gewijd:

de occupatie van Tripoli wordt bemoeielijkt (honderd millioen lire zijn er reeds voor uitgegeven en 75.000 soldaten worden er mede bezig gehouden), maar heeft toch goeden voortgang;

alle de Europeesche grootmachten hebben krachtig hun invloed geldend gemaakt om den vrede op den Balkan en in Kreta te bewaren en den oorlog te localiseeren - een oogmerk waarin zij volkomen zijn geslaagd, daar de gebeurtenissen in de Roode Zee als incidenten van geen beteekenis kunnen worden beschouwd;

de verstandhouding tusschen de Midden-Europeesche Staten, hoezeer ook op een zware proef gesteld, is niet opgeheven; er blijft *zeer goed* uitzicht bestaan, dat de Triple-Alliantie, waarop de Europeesche vrede het derde van een eeuw heeft gesteund, in stand zal blijven;

de *hoop* blijft gewettigd, dat Turkije, behoudens het verlies van de weinig waardevolle Afrikaansche Provincie, niet ernstig gedeerd uit den strijd te voorschijn zal komen en dan in toenemende mate zijn groote militaire zwaarte ten gunste van het Europeesche evenwicht in de schaal zal kunnen leggen, d.w.z. ten gunste van de Duitsche en de met hen verbonden landen.

De omstandigheid, dat tusschen Engeland en Rusland ernstige wrijving is ontstaan over de Perzische aangelegenheden en dat terzelfder tijd de opstand in China, die Rusland reeds welkome aanleiding was zijne positie in Mongolië te verbeteren, spanning tusschen de Entente-Mogendheden verwekt, geeft ook voedsel aan de verwachting, dat hunnerzijds geen gemeenschappelijke actie zal worden gevoerd ten nadeele van Turkije en ten nadeele van de Midden-Europeesche Staten, die bij het voortbestaan van een sterk Turkije belang hebben.

Maar hoezeer nu het verloop der dingen tot dusverre hoop geeft op eene vreedzame afwikkeling der critieke toestanden, die door het Tripoli-avontuur geboren werden, geheel geruststellend is de algemeene toestand zeker niet! Aan teekenen, dat Engeland en Rusland begeerig zijn in de Italiaansche verovering aanleiding en ‘recht’ te zoeken om nu ook hunne belangen tegenover Turkije geldend te maken en zoodoende hunne internationale positie te versterken, ontbreekt het niet:

reeds is een iradé van den Sultan van Turkije uitgevaardigd, waarbij een uitgestrekt gebied, insluitende de haven van Soloem, hetwelk door de Italianen tot het door hen geannexeerde Benghasi of Cyraneïka gerekend wordt, als eene 'tijdelijke' regeling, bij Egypte wordt ingelijfd. Deze inlijving bij het land, dat feitelijk onder Engelsch gezag staat, werd voorzien en zij is onderwerp van Engelsch-Italiaansche besprekingen geweest vóór de veldtocht in Benghasi ondernomen werd. Tot op zekere hoogte geldt het hier (evenals in het Zuiden) een grensgeschil, dat nu echter ten gunste van Engeland (en Frankrijk) wordt beslist;

de rede, door den Franschen Premier in de Kamer gehouden, waarin hij opmerkte, dat Frankrijk's positie onder de met Duitschland getroffen overeenkomsten in Marokko sterker is dan die van Engeland in Egypte, schijnt te moeten worden aangemerkt als een aanwijzing, dat Frankrijk bereid is Britsche actie ter versterking zijner staatkundige positie in Egypte te steunen, overeenkomstig de Entente van 1904;

ernstig karakter dragen de berichten betreffende den door Engeland aan de Porte kenbaar gemaakten wensch om besprekingen in te leiden over Koweit en de Perzische Golf, zoomede over aangelegenheden in verband met den Bagdad-spoorweg (ter zake waarvan Engeland en Frankrijk reeds jaren lang de gevestigde Duitsche belangen hebben bestreden); en eenigszins onrustwekkend kan het worden genoemd, dat de Russische Gezant te Constantinopel, quasi op eigen autoriteit, de Dardanellen-kwestie heeft ter sprake gebracht en zelfs reeds voorstellen heeft geformuleerd ter compenseering van Turkije voor het gezochte doortochtsrecht.

Er zal wel geen staatsman in Europa zijn, die niet rekent met de mogelijkheid, dat we aan den vooravond kunnen staan van gebeurtenissen, waardoor de kaart van Europa belangrijke verandering zou ondergaan.

De vrienden van den vrede kunnen en zullen intusschen hun hoop gevestigd houden op Duitschland en Oostenrijk.

Gelukt het de Duitsch-Oostenrijksche diplomatie spoedig den Italiaansch-Turkschen strijd te beëindigen - een doel waarop ontwijfelbaar al haar energie is gericht, met name die van den hoogst bekwamen en invloedrijken Duitschen Gezant, Baron Marschall von Bieberstein, dan is het evenwicht in Europa en de vrede bijna zeker gered. Italië zal zich, naar de verwachtingen van Weenen en Berlijn, dan weer *volkomen* bij de oude bondgenooten aansluiten. Een strijd op den Balkan toch zou Oostenrijk zekere aanleiding geven zijn gezag langs de oostkust van de Adriatische Zee uit te breiden, waardoor het overwicht van Oostenrijk in die zee drukkend worden zou. Men meent te mogen aannemen, dat Italië, onmiddelijk na de erkenning van zijne verovering, oprecht zal medewerken aan de handhaving van de integriteit van het Turksche Rijk en aan Turkije's toenadering tot het Drievoudig Verbond.

Al wat noodig schijnt om de crisis te beëindigen, is een sterke Turksche Regeering, die aan het land den vrede met Italië kan opleggen, die onafwijsbare voorwaarde is, zal de dreiging van ernstiger rampen worden afgewend, die aan Turkije den ondergang zouden kunnen brengen en aan Europa een verwoestenden oorlog. Italië, welks handel ten gevolge van den oorlog ontzettend lijdt, schijnt bereidt te zijn een tegemoetkomende houding aan te nemen: den Sultan als kerkelijk hoofd over de Muzelmansche bevolking in Tripoli te erkennen en een zekere schadeloosstelling voor den afstand der Provincie te betalen.

Is de politieke horizon donker van wolken, die woeste stormen over Europa kunnen brengen, mogelijk is het dat de dag, die een helderen hemel geeft te zien, althans een lucht niet langer zwaar-zwanger van slecht weer, zeer aanstaande is. - De spanning in en ter zake van China voedt sterk zulke hoop.

De revolutie in China.

De groote omvang, dien de revolutionaire beweging in China verkreeg, doet de mogelijkheid voorzien, dat de wereldpolitiek er ernstig door kan worden beïnvloed, zoo niet beheerscht.

Sir Henry Blake, tijdens den bokser-opstand Gouverneur van Honkong, brengt in een artikel in het Decembernummer van de *Nineteenth Century* verschenen de groote revolutie van 1851 in herinnering. Hij noodigt uit een parallel te trekken tusschen den huidigen en dien vroegeren opstand. Hij oordeelt - een gevoelen waarmede naar ons bleek ook andere autoriteiten instemmen - dat aan de tegenwoordige revolutie dezelfde oorzaken ten grondslag liggen als aan de groote beroering van voor 60 jaren en dat de loop der gebeurtenissen nu ook wellicht een gelijke ontwikkeling kan hebben. De revolutie van 1851 moet z.i. worden aangemerkt een direct gevolg te zijn geweest van buitenlandsche inmenging. In 1851 was het keizerlijk gezag door de militaire operaties van Engeland aangetast en thans heeft het volk den eerbied voor de Mantsjoe Regeering verloren, doordien de vreemdelingen, die spoorwegen bouwen en mijnen exploiteeren uit kracht der hun verleende concessies, geheel boven de landswetten staan.

In de opvatting, dat het volk als gevolg van verdrukking en uitzuiging door de Mantsjoe's zoude zijn opgestaan, deelt hij niet. Zij wordt ook door andere kenners van land en volk van China bestreden. Het is wel heel duidelijk, dat het absurd is het Chineesche Gouvernement te beoordeelen naar den maatstaf van de ideëen, die West Europeanen van goed gouvernement hebben; maar toch doet men dat voortdurend. De Chinees is gewend aan gezag en dat gezag is geenszins zoo exclusief door de Mantsjoe's uitgeoefend, noch, naar Chineesche begrippen, streng, hebzuchtig of verdorven. A.R. Colquhoun, een ander schrijver over China, zegt, dat er slechts één Mantsjoe ambtenaar is tegen vier volbloed Chineezen, die in het minst niet van de hoogste waardigheden zijn uitgesloten. Aan de verschillende provinciën van het Rijk is trouwens bijna volmaakte autonomie toegestaan: zij hebben eigen wetten, eigen militie en politie, eigen belastingen en zelfs eenigszins locaal ‘parlement’, waarin wel degelijk de inzichten van de bevolking tot uitdrukking komen. Ook deze autoriteit ziet allerminst in verdrukking of uitzuiging de oorzaak der revolutie; ook hij oordeelt, dat de buitenlandsche inmenging als *de* oorzaak bij uitnemendheid van de revolutie moet worden beschouwd. Hierdoor is het gezag der keizerlijke regeering omlaag gehaald in het oog der meer ontwikkelden, die de massa van het volk, achter zich hebben.

Van hoe groote beteekenis nu echter de vraag mag zijn, wat in het complex van oorzaken voor welke een groote revolutionaire beweging ontstaat als de voornaamste en de meest dadelijke oorzaak moet worden aangemerkt, van overwegend belang is het *feit*, dat we inderdaad met een heel grooten opstand te doen hebben.

De overeenstemming tusschen de beweging van 1851 en die van 1911 kan

leerzaam zijn. Ook de berichten, die uit China inkwamen sedert de heer Blake zijn artikel schreef, steunen de opvatting van de parallel: in '51, als nu, verbreidde de opstand zich snel van stad tot stad en was de nadering van de rebellen voldoende, om tot dusverre trouw gebleven steden en heele districten met hunne bezetting te doen overgaan naar de opstandelingen; toen, als nu, waren Hankow en Woetsjang brandpunten der beweging; nu, als toen, lieten de legerscharen der opstandelingen, die onder den aanvoerder Tien Wang een half millioen man sterk zouden zijn geweest, in de (zestien) provincies, die zij (in verloop van tijd) waren doorgetrokken, wetteloosheid en groote ellende achter zich, weldra gevolgd door hongersnood; toen, als nu, werd Nankin het hoofdkwartier der opstandelingen..... Doch of nu ook, als destijds, veertien jaar zullen verloopen en, naar men gewaagd heeft te schatten, twintig millioen menschen aan de beweging ten offer zullen vallen, alvorens de opstand, waarbij de Fransche Revolutie kinderspel gelijkt, is uitgewoed? Zietdaar eene vraag, die de schrijver zich niet heeft gesteld; maar die hij, hadde hij dat wel gedaan, toch vermoedelijk in ontkennenden zin zou hebben beantwoord.

Immers het zal nu niet als in het midden der vorige eeuw vijf jaar duren, alvorens de opstand ernstig nadeel en gevaar oplevert voor de vestiging der Europeanen, en aanleiding en oorzaak geeft voor inmenging der Europeesche mogendheden.

En als die inmenging komt, zal men haar niet, als voor vijftig jaren, een paar jaar lang toebetrouwen aan eene geheel onvoldoende macht. Europa toch heeft in de laatste 15 jaar anderhalf milliard guldens aan China geleend; en de buitenlandsche handel van China beloopt ongeveer 1½ milliard gulden 's jaars. De materieele belangen van het buitenland in China zijn van een zoo enorme beteekenis, dat, zou de toestand van onrust voortduren, krachtdadige inmenging spoedig te verwachten is.

De droom van den Chineeschen, naar we meenen in Londen gepromoveerden Dr. Sun Yat Sen, om eene Republiek te stichten en aan het volk het keizerschap te ontnemen, dat nauw samenhangt met zijn godsdienstig ceremonieel, zal niet waarschijnlijk verwerkelijkt worden, ook niet voor een jaar. Men maakt van ongeletterde Chineezen niet als bij tooverslag Europeesch of Amerikaansch kiezersvolk! Tien tegen een zullen de intellectueelen, die alsnog de leiding hebben, indien niet vrijwillig, dan onder drang van buiten, er spoedig toe gebracht worden het keizerschap in eere te herstellen, zij dan dat het gevestigd wordt in het kind-keizer, in een der andere Prinsen of in Yuan Sji Kai of anderen bekwamen leider, ter zijde gestaan door eene Grooten Raad of ander lichaam, waarin de Jong-Chineezen ook behoorlijk vertegenwoordigd zijn. Doen *zij*, de leiders der revolutie het niet, uit eigen inzicht of door zachten drang van buiten geleid, dan staan Japansche troepen gereed om de Keizerlijke Regeering, die slechts over 60.000 man geregelde troepen beschikt(te), ter hulp te komen en dan zal ook Europa moeielijk werkeloos kunnen blijven.

Maar dat nu China - een conglomeraat van volken, die verschillenden graad van ontwikkeling hebben bereikt en in de Provincies zekere autonomie vonden, door het oude gezag der Mantsjoe's tot een eenheid gehouden - de hevige beroering zal ondergaan zonder afbrokkeling, is onwaarschijnlijk. Japan en Rusland hebben in den grooten opstand natuurlijk reeds aanleiding en inderdaad ook goed recht gevonden hun autoriteit in hunne respectieve invloedsferen in Mantsjoerije te versterken. Engeland woelt

in Thibet. Rusland versterkt zijne betrekkingen met de zich praktisch steeds als onafhankelijk gedragende Mongoolsche vorsten. En als straks de rust is hersteld, zullen alle de mogendheden niet alleen goedmaking der geleden schade vragen, maar zullen zij ook naar waarborgen zoeken tegen nieuwen opstand, waarborgen, die waarschijnlijk in de grensstreken het gezag der nieuwe regeering aantasten zullen, en die zeker tot onderlingen naijver aanleiding zullen geven.

Welke de onmiddelijke loop der gebeurtenissen zal zijn in het uitgestrekte Rijk, dat een vierde deel van de bevolking der wereld herbergt, is niet te zien; maar wel kan de veronderstelling worden gewaagd, dat de groote opstand misschien aan de krijgsmachten onmiddelijk, maar zeker aan de kabinetten van Europa voor onafzienbaren tijd zeer ernstig werk zal geven; want de revolutie, onder leiding der in Japan gestudeerd hebbende jongelingschap aangevangen, kan worden aangemerkt als het begin van groote politieke veranderingen in het Hemelsche Rijk.

Duitschland en de Open-Deur-politiek.

De Fransche Minister van Buitenlandsche Zaken heeft in zijne rede betreffende de Marokko-Overeenkomst(en) verklaard, dat Duitschland bij de besprekingen aanvankelijk eeonomische *bevoorrechting* in eene bepaalde zône had verlangd.... doch dat deze voorstellen onaannemelijk waren verklaard. Het zou juister, maar met het oog op aangelegenheden van binnenlandsche politiek misschien minder diplomatiek geweest zijn, te zeggen: dat Duitschland *waarborgen heeft geëischt voor de eerbiediging van* zijne in eene bepaalde zône *gevestigde belangen* - en dat, zij het dan in een anderen dan den aanvankelijk voorgestelden vorm, die waarborg gegeven is, eensdeels in de bepalingen van het Marokko-Verdrag zelf, anderdeels in daarmede samenhangende Verstandhoudingen (in zake spoorwegaanleg) en getroffen regelingen, die reeds effect genomen hebben (fusie van de Union Minière en het Duitsche Marokko-Mijnen-Syndikaat). De contentie door de vijanden van de Duitsche Regeering voorgebracht, als zoude uit de rede van Minister de Selves blijken, dat Duitschland ontrouw zou hebben willen zijn aan het beginsel der gelijkberechtiging, steunt op een spelen met woorden. Het land met zijn zich buitengewoon snel en voorspoedig ontwikkelende industrie en zijn krachtig vooruitstrevenden handel is, als het ware door de natuur, gedrongen, om de vrije mededinging, op voet van volkomen gelijkheid, overal ter wereld te verdedigen. Het beginsel van de ‘Open Deur’ is dan ook reeds lang een der voornaamste beginselen waarnaar de politiek van het Rijk wordt gericht. In Azië en overal waar een vrije markt is, of kan worden gemaakt, staat de Duitsche diplomatie voor dat principe in de bres. Die politiek komt niet aan Duitschland alleen ten goede, maar ook aan alle de kleine handeldrijvende Staten, die zelden of nooit concessies of compensaties kunnen afdwingen, zoomede van de slecht georganiseerde Staten, als b.v. Turkije en China, aan welke vóórdat Duitschland als wereldmogendheid optrad en de vrije mededinging verdedigde, op bezwarende voorwaarden respectievelijk door Frankrijk en Engeland duur geld werd opgedrongen voor doeleinden die de belangen van den geldgever, niet die van den geldnemer tegen wil en dank betroffen. Ook in de Marokko-onderhandelingen heeft

Duitschland het beginsel der gelijkberechtiging van alle de Verdragsmogendheden nooit prijs gegeven. Het is aan de krachtige

actie van de Duitsche diplomatie, dat heel Europa het dankt, als het principe van de vrije mededinging op voet van gelijkheid, door Frankrijk als occupator van Marokko niet geëerbiedigd, thans opnieuw is geproclameerd en door een reeks van bepalingen beschermd.

De critiek over het Marokko-Verdrag, in de Fransche Kamer uitgeoefend, leert, dat Frankrijk - het kan in één woord worden gezegd - met de overeenkomst niet voldaan is. De phrases over de vriendschap van Engeland worden gelogenstraft door het feit, dat die vriendschap aan Frankrijk niet *op alle gebied* die vrije hand heeft kunnen geven, welke de Entente van 1904 in vooruitzicht stelde. Of de krachtige houding van de Duitsche diplomatie tegenover de Engelsche Regeering in Juli j.l. als oorzaak moet worden beschouwd van de omstandigheid, dat de Britsche vriendschap in Marokko niet de gewenschte resultaten bracht, dan wel of Engeland, ongeacht de Duitsche actie, toch niet geneigd was de zeven jaar geleden gewekte verwachtingen te helpen verwezenlijken? Of dat beide oorzaken hebben samengewerkt? Het is eene hoogst interessante vraag, welker latere beantwoording echter niets afdoet aan het groote feit dat de resultaten der Engelsche vriendschap tot nu toe zeer pover, om niet te zeggen in hooge mate teleurstellend worden geacht.

De rede van Jaurès, waarin hij het goed recht van Duitschland in de Marokko-kwestie volmondig erkende, de Duitsche diplomatie zelfs als bescheiden prees en de hoop uitdrukking gaf dat een Fransch-Duitsche entente zou ontstaan, zal niet nalaten ook buiten den kring zijner partij indruk en, naar men mag hopen, proselieten te maken voor de leer, dat Frankrijk niet handelde in het belang van het recht noch in zijn eigen voordeel, toen het, voor acht jaar, wel goeddeels als gevolg van de persoonlijke bemoeiingen van Edward VII, wiens entente-politiek zoo groote onrust in Europa heeft ingeleid, met Engeland samenspande.

De Fransch-Spaansche Onderhandelingen.

De onderhandelingen tusschen Parijs en Madrid hebben tot dusverre weinig succes. Spanje staat op zijne historische rechten en wil geen Fransch protectoraat, zoomin in den vorm als in het wezen der dingen, erkennen over het geoccupeerde gebied, aan Spanje onder de Ententes van 1904 toegewezen. Naar alle aanwijzingen worden de Fransche eischen beslist door Engeland bestreden.

De Engelsch-Fransche verhouding zal onder deze kwestie zeer ernstig kunnen lijden. Engeland *schijnt* gedetermineerd Frankrijk niet het meesterschap te laten over de geheele Marokkaansche kust.

Onze leestafel.

Onze neutraliteit.

Neutraliteit van Nederland. Pro: H. van der Mandere. Contra: Jhr. Mr. W.T.C. van Doorn. - Baarn, Hollandia-Drukkerij, 1911.

Nummer zooveel van de bekende serie ‘betreffende vraagstukken van algemeen belang’. Zeker is het ‘algemeen belang’ der behandelde stof niet te loochenen, maar geldt het hier inderdaad een ‘vraagstuk’? De gemoedelijkheid, waarmede beide schrijvers hun onderwerp behandelen, met alle gemis aan hartstochtelijkheid en zelfs aan eene energieke bewijsvoering, de oppervlakkige behandeling der aan de geschiedenis en het internationaal recht ontleende argumenten, wijzen er reeds op, dat het ‘vraagstuk’ brandend kan zijn bij een after-dinner-kout, wanneer de geurige havanna en de gemakkelijke armstoel uitlokken tot het opzetten van een ‘boom’; maar ook in eene meer ernstige omgeving?

Het ‘vraagstuk’ werd in 1906 en 1907 in de Tweede Kamer te berde gebracht en dit was blijkbaar een voldoende motief om het aan het oordeel van het publiek te onderwerpen. Twee Kamerleden hadden een andere meening, dan een minister en een ander Kamerlid-oud-minister; zóó wordt een ‘vraagstuk’ geboren! Het onderhavige was op 4 December j.l. precies vijf jaar oud; wellicht heeft het daarom nog zoo bitter weinig belangstelling opgewekt.

De heer Van de Mandere wijst er op, dat er verschillende opvattingen zijn van het begrip ‘neutraliteit’ en omtrent den omvang van zijne werking. Zoodra dit echter is aangeduid en omlijnd in een tractaat, wordt de uit het verschil van meening voortspruitende moeilijkheid opgeheven, althans voor den schrijver, die voorts geen principiëel onderscheid ziet tusschen de vroegere verdragen betreffende Zwitserland, België, Luxemburg en den Congo-staat en de huidige ‘integriteits’-tractaten (Thibet, Noord- en Oostzeestaten, enz.) Misschien dat de lezing van de opmerkingen van den heer Van Doorn hem er toe zal brengen in te zien, dat tractaten een verschillenden grondslag kunnen hebben en toch op een enkel punt hetzelfde resultaat bereiken; het komt ons echter wel gewaagd voor om dan ‘in beginsel’ geen onderscheid aan te nemen.

De grond van eene blijvende onzijdigheid van Nederland zou gelegen zijn in het eigenbelang der groote Mogendheden om ons nimmer aan de zijde te zien van een eventueelen tegenstander.

Schr. meent, dat, - daar de stelling van Nederland na 1870 een andere is geworden, sedert de kans op een grooten oorlog aan zijne land- en zeegrenzen is toegenomen - het gevaar van daarin medegesleept te worden ook grooter is geworden en het bij het uitbreken van den strijd wellicht de vrijheid zal missen zich tot de gewilde neutraliteit te beperken. (Dit

laatste is juist en had met een beroep op de houding van Pruisen tegenover de Bondsstaten in 1866 nader kunnen zijn toegelicht.)

De gevolgen der neutraliteit zouden natuurlijk zijn, dat Nederland zich buiten iederen oorlog hield, tenzij zijne onafhankelijkheid en zijne souvereiniteit gevaar liepen. In deze opsomming van de redenen, die deelneming aan een oorlog zouden rechtvaardigen, ligt o.i. het zwakke punt van het geheele betoog. De schr. vraagt niet meer dan rust en rustig gedijen voor wat er *leeft* en *bestaat* in moederland en koloniën; naar steun van wat er *streeft* naar verhooging van bloei en vermeerdering van welvaart taalt hij niet; voor handelsbelangen mag dus nimmer het zwaard getrokken worden. Ons dunkt dit het standpunt van een oude juffer, die tevreden is met een rustigen ouden dag in eigen woning en alleen nog aanspraak maakt op een eerbiedvolle bejegening op grond van haar afkomst en verleden. Zeker, *nu* zit zij in het zonnige huisje aan haar fraai tuintje, waar bloemen geuren en moeskruiden haar tafel vullen, maar wie waarborgt haar, dat straks geen groote fabrieksgebouwen haar zon en uitzicht zullen benemen en kilheid de schoone gaarde zal doen verkwijnen? En de straatjongens laten haar ook niet met rust.

De schr. moet van zijn standpunt onze houding tegenover Venezuela wel eervol vinden; immers, men moet zich liever laten bespotten en verdringen van de wereldmarkt dan zich daarop eene plaats veroveren door zich te laten gelden. Het is jammer, dat de schr. drie eeuwen te laat geboren is en onzen Jan de Witt niet van advies heeft kunnen dienen! Wij houden het echter meer met eene politiek, die beoogt Neêrlands handel en nijverheid hunne plaatsen aan de zonzijde te doen behouden, en dan kunnen handelsbelangen wel degelijk een gewelddadig optreden noodzakelijk maken.

De voordeelen eener neutraliteit zijn in de eerste plaats rust en zekerheid binnen de grenzen maar ook voor de omliggende landen, die aan onze landzijde geen observatiekorpsen behoeven in stand te houden; er zou bovendien vastheid komen in onze buitenlandsche politiek, omdat naar geen bondgenooten behoeft te worden uitgezien en ongewenschte bemoeiingen jegens ons uitgesloten zouden zijn. De schr. moet evenwel erkennen, dat die rust en zekerheid door een neutraliteitsverdrag zoo weinig gewaarborgd zijn, dat leger en vloot steeds behoorlijk in staat moeten blijven, om er voor te waken, dat dit verdrag door de andere mogendheden (hoewel in hun belang tot stand gekomen) geëerbiedigd worde!

De schr. zou het geenszins een vernedering voor Nederland vinden, indien het initiatief dezerzijds genomen werd; er is zelfs ‘periculum in mora’; als onze Regeering zich niet haast, wordt ons de neutraliteit opgelegd. Daarom acht hij een dergelijk initiatief ook niet in strijd met het souvereiniteitsbeginsel, omdat eene onafhankelijke daad juist eene uiting van het souvereiniteitsbegrip is.

Zoolang wij niet weten, wat de schr. onder ‘souvereiniteit’ verstaat, welk begrip toch geenszins bij iedereen hetzelfde is, zullen wij op dit argument niet nader ingaan.

Stippen wij nog aan, dat de neutraliteit ook deze goede zijde zou hebben, dat zij de Regeering zou beletten ‘offensieve’ verplichtingen op zich te nemen. Nu, dàt gevaar is zoo héél groot niet, waar men op het Buitenhof steeds de leer is toegedaan, dat men nooit kan weten, of men zich aan koud water ook eens niet zou kunnen branden!

Op blz. 12 komt eene zinstorende (druk?)fout voor. De vrede van Utrecht, gemeenlijk geacht op 11 April 1713 gesloten te zijn, werd in April 1712 reeds door alle gezanten, behalve de Duitsche, geteekend. Het aan den Abt de Polignac toegeschreven gezegde: 'nous traiterons de vous, nous traiterons chez vous, nous traiterons sans vous' moet door hem uitgesproken zijn bij den aanvang der onderhandelingen, dus niet in 1713, maar in 1711.

De contra-schrijver, Jhr. Mr. Van Doorn, verzuimt niet, al dadelijk een hel licht te laten vallen op het schijnbare der te verkrijgen voordeelen, met name op het onmisbare om zich te blijven inspannen voor eene behoorlijke verdediging, waardoor er dus niet ettelijke millioenen vrij komen om aangewend te worden voor de ecomische ontwikkeling van den staat, en op den onvoldoenden grondslag, welke, ook blijkens de geschiedenis, tractaten in dit opzicht bieden. Met enkele voorbeelden geeft de schr. ook aan, hoe ongewenscht het kan zijn, dat de Regeering zich gebonden ziet, wanneer het landsbelang een optreden noodig zou maken ter wille van handel en verkeer.

Zwitserland, België en de Congostaat hebben alle ondervonden, dat zij niet vrij waren zelfs ten aanzien van zaken, die alleen op binnenlandsche verhoudingen betrekking hadden. De bemoeiingen van andere mogendheden worden niet uitgesloten maar juist uitgelokt, omdat de borgen toezicht moeten houden op de wijze, waarop de neutrale staat zich gedraagt.

Eene zelf geproclameerde neutraliteit, zonder medewerking van anderen, heeft geen beteekenis, daar niemand gehouden is zich daarnaar te voegen.

De schr. blijft daarom vrijheid van gedragslijn gewenscht achten, met versterking van eigen kracht. Hij ziet evenwel de mogelijkheid niet voorbij, dat de gestadige toeneming van internationale regelingen op allerlei gebied er toe leiden zal, dat eenmaal landsgrenzen geen andere beteekenis zullen hebben dan die van gewesten en steden thans, en aan onafhankelijkheid eene andere waarde zal worden toegekend dan thans. Nu evenwel behooren wij daar nog prat op te zijn.

v. V.

Sociologie.

Prolegomena der Sociologie door C. Gerretson. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon.

Behalve met pluizen naar bijzonderheden, die voor verruiming van inzicht geen waarde hebben en alleen genot verschaffen aan hem, die zich het zoeken om den wille van het zoeken ten doel stelde - de 'Regenwürmer' van Wagner uit Goethe's Faust, de vlooievoeten uit de 'Wolken' van Aristophanes - wordt in wetenschappelijke kringen veel tijd verspild met twisten over de begrenzing van wetenschap-vakken en over het goed recht van afbakening van nieuwe vakken.

Wanneer wij, als redelijke wezens, ons het systeem der wereld moeten denken als een samenhangende orde, dan zullen wij ons oog ook niet kunnen sluiten voor het feit, dat reeksen van oorzaken en gevolgen zich uitstrekken over tal van die vakken heen, waarin de mensch, met het oog op zijn beperkte vermogens, het veld van het

heelal ter wille van een systematisch onderzoek verdeeld heeft. Te recht verklaart dan ook de schrijver van het werk, welks titel hierboven is vermeld, dat de grootst-

mogelijke bewegelijkheid der grenzen van de vakken van wetenschap voor den voortgang der wetenschap, d.i. voor de vruchtbaarheid van het onderzoek naar de waarheid, uiterst wenschelijk is. Door splitsing, afscheiding of segmentatie, - juist veelal op de aanrakingsvlakken, hebben zich sedert de ontwikkeling der wetenschap dan ook voortdurend nieuwe vakken gevormd. Men behoeft niet zoo ver te gaan als de moderne geographie in hare encyclopaedische neigingen, om toch te erkennen dat nog veel ruimte voor nieuwe wetenschapsvakken aanwezig is en in de toekomst ook aanwezig zal blijven.

Zoo moest van verschillenden kant behoefte ontstaan aan een leer van den mensch als in gemeenschap levend natuurwezen: geschiedenis en cultuurgeschiedenis, staathuishoudkunde en rechtswetenschap lieten die leemte nog open. De biologie of levensleer der organismen vroeg om een voortzetting door eene leer van de gemeenschapsorganisatie; de praktijk der politiek vroeg om een wetenschappelijke basis.

Maar natuurlijk kan gemakzucht niet nalaten te roepen: ‘'t Is altijd zoo geweest, wat zouden wij gaan veranderen’ en willen verschillende wetenschapbeoefenaars de ‘onmogelijkheid’ betoogen eener sociologie. Tegenover dat conservatisme wenscht de heer Gerretson te toetsen, *wat* de sociologie is, *waarom* ze er is en *waartoe* ze er is en wat alzoo haar recht van bestaan is als vak van wetenschap.

Het mag worden getuigd, dat de jeugdige doctorandus in de sociologie dit onderzoek heeft gevoerd niet alleen met scherpzinnigheid en degelijke, zoowel wijsgeerige als natuurwetenschappelijke kennis, maar ook met een strenge en systematische methode en een fijnheid van denken, die hem op een plaats in de rij der wetenschappelijke mannen het volste recht geven.

De theoretische sociologie, aldus concludeert de schrijver, houdt zich bezig met het systematisch zoeken naar de wettelijkheden in de sociale verschijnselen. Daaraan moet dus een kennis dier verschijnselen voorafgaan. Hare methode kan derhalve geen andere zijn dan de inductive. De schr. onderscheidt dan achtereenvolgens: sociographie of beschrijvende sociologie, sociologie in ergeren zin of vergelijkende sociologie en sociosophie of dogmatische sociologie. In de practische sociologie ten slotte worden langs deze drieledige methode der theoretische sociologie gevonden sociale wetten op de concrete verhoudingen toegepast.

Is de methode der theoretische sociologie de inductive, die der practische sociologie is de deductive: uit de kennis der sociale wet leidt de socioloog met absolute zekerheid af, wat bij hare toepassing in het bijzondere geval moet geschieden. En, hetzij men nu alreeds dan wel nog niet van sociale *wetten* kan spreken, in elk geval is omtrent de causaliteit in verschillende groepen van sociale verschijnselen voorloopig reeds zooveel kennis verkregen, dat op beperkt terrein de uitkomst van sociale maatregelen met vrij groote nauwkeurigheid kan worden voorspeld. De taak der practische sociologie zal dus zijn: wetenschappelijke politiek.

De tegenwoordige practische politiek is empirische kwakzalverij. Zelfs strijden de politieke partijen over twee zaken tegelijk: omtrent de sociale doelstelling. m.a.w. omtrent wat voor de samenleving wenschelijk moet worden geacht en omtrent de sociale techniek, nl. omtrent de middelen, die tot bereiking van zeker doel moeten worden aangewend. Ieder, die met zekere welbespraaktheid is toegerust, wordt verkiesbaar geacht om voor de gezondheid der samenleving te waken. Deze toestand, meent de

schr., kan niet altoos duren. Van de sociologie verwacht de schr., dat zij als wetenschappelijke politiek het tegenwoordige politieke knoeien zal vervangen.

Voor sociologische deskundigen, die in de toekomst de samenleving zouden moeten leiden, zouden echter de juristen het allerminst geschikt zijn: van de functie der samenleving leert hun studie hun volstrekt niets. Zij zijn in den regel door hun opleiding zoozeer bevangen in deductief denken, dat het meerendeel slechts hoogst zelden in staat zal zijn tot de eenvoudigste waarneming van sociale verschijnselen, laat staan tot de vorming van eenig begrip daarvan.

Het ideaal, dat de deskundigen, d.z. de sociologen, voortaan den staat zullen besturen, schijnt den schr. nog ver; maar dat het parlementair-dilettantische politieke gekonkel op den duur onhoudbaar is, zal niemand, tenzij hij tot de belanghebbenden behoore, hem betwisten. Zou de schr. niet eens naslaan wat Schopenhauer zegt over het belang dat een republikeinsch bewind heeft bij onkundige, een monarch echter bij kundige staatslieden?

Intusschen is hier in Nederland voor sociologische studiën een onvruchtbaar veld; maar de opzet van deze Prolegomena is zoo goed en zoo degelijk, dat den schrijver gerust de raad mag gegeven worden, aan de volledige uitwerking daarvan nog eenigen tijd te besteden en zijn werk dan in breeder omvang te doen verschijnen. Met de anthroposociologie zal de schr. dan ook rekening dienen te houden.

V.K.

Nieuwere oeconomie.

C.R.C. Herckenrath, De oeconomische voorwaarden van het maatschappelijke leven. I. De behoeften en hunne bevrediging. - Groningen, J.B. Wolters.

Over gemis aan ‘werking’ in de oeconomie valt zeker niet te klagen. Mr. Stoop v. Strijen eischt de aandacht voor het verbruik (resp. gebruik) in verhouding tot de welvaart; de heer Gerretson tracht het terrein der sociologie naast dat der oeconomie af te bakenen; de heer Herckenrath wil ‘een poging doen om de oeconomische wetenschap in verband te brengen met de psychologie en de sociologie’.

De heer Herckenrath had daar wel bij mogen vermelden, dat op het verband tusschen oeconomie en psychologie reeds voor geruimen tijd nadruk is gelegd door Gustav Schmoller en Adolf Wagner. Zelfs zijn deze beide groote onderzoekers hierin fijner en uitvoeriger dan de schr. van het hier aangekondigde boekje. Maar zeker heeft de schr. gelijk - en hij zal ook daarvoor bij Schmoller steun vinden -, wanneer hij er zich over beklaagt, dat de oeconomie vaak al te veel van commercieel standpunt werd behandeld.

Hij komt er tegen op, dat de oeconomie uitgaat van de voortbrenging, alsof, wanneer de goederen er maar eerst zijn, ze dan vanzelf wel zullen verdeeld en verbruikt worden. Integendeel, zoo wijst hij aan, is verbruik (resp. gebruik) einddoel en oorzaak van alle oeconomische werkzaamheid, immers, men gebruikt niet wat toevallig is voortgebracht, maar men brengt voort datgene aan welks gebruik of verbruik behoefte is. Een ruim en oordeelkundig verbruik of gebruik is welvaart.

Men ziet de overeenstemming tusschen den heer Herckenrath en den heer Stoop van Strijen.

De mensch met zijn behoeften en begeerten moet het uitgangspunt zijn; de oeconomie is geen leer van de beweging van goederen; maar een leer van een kant van het menschelijke leven, nl. de oeconomische (voortbrengende, verdeelende, verbruikende) werkzaamheid.

Daardoor komt dan van zelf uit, dat de (sociale) oeconomie een onderdeel is van de leer van het menschelijke gemeenschapsleven, de sociologie (Gerretson). En zeker draagt het tot verheldering van oeconomisch inzicht bij, wanneer de heer Herckenrath telkens van oeconomische onderwerpen uit doorzichten opent op het sociale leven in het algemeen.

Om den grooten voorraad feitenmateriaal behoorlijk te kunnen verwerken, is in beginsel scheiding noodig tusschen speciaal staathuishoudkundig en algemeen sociologisch onderzoek; maar aangezien in de natuur de oeconomische en sociologische verschijnselen inéénloopen, zal het vooreerst altijd een quaestie van conventie blijven, waar men precies de grens tusschen oeconomie en sociologie wil trekken en zal het steeds vruchtbaar zijn om voortdurend het verband tusschen oeconomische en sociologische feiten in het oog te houden.

Dit nu doet de heer Herckenrath met talent, oorspronkelijkheid en scherpzinnigheid, al zou men hem op sommige punten (over de beteekenis van den oorlog o.a.) tot ampeler overleg nog wel even vast willen houden. Evenwel bevreemdt, dat hij nergens zijn standpunt ten opzichte van Schmoller en Ad. Wagner afbakent; op menig punt (ten opzichte van het onderscheid van verbruik en gebruik bijv.) ziet men den heer Herckenrath worstelen tegen verkeerde theorie of terminologie, zonder dat hij gebruik maakt van de hulp, die een eenvoudig beroep op reeds eerder door deze groote voorgangers eener nieuwere richting verrichten arbeid hem zou kunnen verschaffen.

V.K.

Eens dichters nalatenschap.

Adriaan v. Oordt. Eduard van Gelre. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck.

In gestijlde uitgaaf ligt dan dit posthume drama voor ons - van hem, den verscheiden grootmeester van het historisch oeuvre, den begeven dichter met de oude, oude ziel, die den Graventijd gekend heeft.

Er is iets bevreemdends in dit treurspel, hetwelk onze verbeelding heenleidt naar ijle transhoogten, die neer doen zien op verre landouwen en havezaathen, bezocht door de oorlogsplaag. Maar het davert niet tegen de transen op, het krijgsgerucht en de brandende burchten verven de luchten niet rossig. 't Is een zwijgend stil bewegen, als Maya zoo schaduwig, op verren, verren afstand van den aanschouwer. De dichter heeft den scheidswand tusschen heden en verleden aangeraakt, en deze is blauwig doorzichtig geworden als dik geplaat glas. Toch komt geen leefemotie over de verwijdering, 't gaat alles gedempt.

En de hoofdfiguren zijn geen karakters, noch zijn zij karakterloozen. Als in het oude mirakelspel doen zij, wat ‘die vertelder’ den toeschouwers tevoren verwittigt.

‘Eduard van Gelre’ geeft een episode uit de warrelingsvolle veete tusschen de Bronckhorsten en de Heeckerens. Op het voorplan staat bij wijze van den middeleeuwschen vertelder het gegeven, de inhoudsopgave: dat Gijsbrecht, baroen van Bronckhorst, die Holland bijstaat tegen het bisdom Utrecht, de hulp inroept van Reinald, hertog van Gelre, voornamelijk tegen zijn vijand Frederick, baroen van Heeckeren. Maar deze verzoent zich met de Van Heeckerens en drijft de Bronckhorsten van zijn hof, waarop de laatsten de partij van Reinald's broeder Eduard kiezen. Dat gegeven op het voorplan doet beseffen, waarom het op het middentooneel zulk een voortdurende warreling geeft, een gedurig partijverwisselen, waarbij de staatkunde naievelijk en middeleeuwsch primitief geen andere beweegredenen kent dan kleinmenschelijke hebzucht en begeerte naar vuistrecht. Ieder der partijgenooten overweegt in ter zijde's, naar welken wind hij zijn huik zal hangen, en op dien primitieven toon, zonder bij- of middentonen, is het gansche stuk gestemd. Zoo is in parelmoeren kleurvervloeiingen een tijdsbeeld gegeven, dat boven het historische niet uitgaat, dan alleen met de figuur van Eduard van Gelre, de eigenlijke korrel, waarom heen deze kleurig doorzichtige, inerte substantie gestold is. Eduard van Gelre is de eenige tragische figuur, die over het historische maya heenkomt als een wezen van vleesch en bloed, van verlangen en willen. Een Hamlet-verschijning, die tevergeefs in de wilszwakke tijden poogt, zich een karakter te beitelen. Op niemand vermag hij te betrouwen, en zijn steun betrekt hij van karakterloozen. Zijn voeten treden op drijfzand, en hij ontzinkt zijn muichelende omgeving, verlaten van zijn getrouwen, doorstoken met zijn eigen zwaard. Deze tragedie groeit uit het vlakkige milieu op met iets van Shakespeariaansche verve, zonder het echter te overwoekeren of tot eenheid aan zich te verklinken. Zooals bij Van Eedens ‘Lioba’, staan we ook hier voor een allerfijnzinnigst stuk lyriek met één tragisch karakter daarin. Hier is de lyriek gebondener, vaak te sterk en te grootsch in den mond der halfslachtige roofheeren. De dichter Adriaan Van Oordt komt ons uit deze verzen tegen, de rijke zanger, wiens geest verre einders omvaemt. De beelden zijn klaar en schoon gekozen, de taal verknoopt het oude diets aan de precieuze spraak der modernen, zonder dat het lasschen of oneffenheden geeft. Gansch en al Germaansch werkt deze heerlijk blanke taal, waartusschen hier en daar een glinsterglaasje van andere herkomst:

> 't Is gruwbre werklijkheid, 't gevaat dat lijk
> Een zwarte ziekte lijf en leven zwelgend,
> Alom de menschelijkheid vergiftigt met
> Haatspreuken en verraadgefluister en
> *Mixtuur* van laster, logen, verre sproke
> Van sedert lang beraamde wraak.

In de verwijtingen van Eduard tot zijn broeder is een indrukwekkende kracht gelegen, de woorden, tot zijn lief Lidewijde gesproken, vloeien als minstreelzang. Er is overal klare, spiegelende diepte in de taal en dit treurspel doet het ons nog eens droef beseffen, welk een edel en fijn woordkunstenaar met v. Oordt heenging. Ten voorbeeld laten wij hier een vers volgen, waarin Eduard v. Gelre zijn koortsige gedachten den vrijen teugel geeft, wanneer het toeval hem met Lidewijde alleen doet zijn. Er is iets van den Hamlet in deze scène:

O, hel van vreugde, booze geesten, die
Op ongetemperde manier huishoudt
In dit mijn hoofd, de ongereede zaal
Van mijn gedachten, dolle tuimeling
Van liefd' en haat- en wraakaanslagen, waar
Ik nauwelijks mijzelven vinden kan.
Eduard, breng uwen harteslag tot rust
Van evenmaat, slijp uw tong, waarmee
Gij uwe woorden likken gaat tot waalsch
Gegroet en hoffelijk verzoek, de taal
Voor lief te nemen. Zie, een traan hangt lijk
Een droppel morgendauw aan eene bloem,
Zoo zilvrig aan haar wimpers, en haar borst
Beweegt zich als een deurtapijt in tocht,
Haar heele wezen siddert en haar blik,
Verwijderd in een gouden mist, drenkt weer
In tranen. Zie, haar handen beven ook.
Zal ik, och arm, de droefheid lang aanschouwn
En haar op mijne armen wiegend, haar
Geklaag gemoeten met een lief berouwn
En door mijn krachten stagen haar vertrouwn
In mij, dat ik haar binnen de omheining
Van mijne hulpe houde tegen hen
Aan dezen narrenhof, die haar uit nijd
Verbloeden doen aan 't harte. Vleesch en pees
Aan deze krijgsengien, verhart u tot
Een ijzerharde kracht, om hare jeugd
Te schutten voor den barren tros van hen,
Baroenen, bannerheeren, heel den tros,
Ik kom al op de vlucht van mijnen wil!
(Hij nadert Lidewijde):
De nacht ontluikt zich tot een dag, mijn stem
Ontvliegt mij uit het hart, mijn ziel
Gaat als de zonne op in vasten gloed,
Mijn donkre zijde overlichtend, als
Ik u, Liedwijde, jonkvrouw, zoo ontgroeid
Aan dezen grond als eene bloeme tref,
Een tooverbloem uit morgenlanden, die
Verarmt in deze kille lucht. Ik zag
De tranen wel en de verwelking van
Uw handen, troosteloos in uwen schoot,
Den droeven overhang van 't hoofd - verdriet,
Dat u daar beven deed als ranke riet
In vlagen van der winden wild verschiet....

Wie zich tot de lezing van dit treurspel zetten wil, zal zuiver lyrische schoonheden smaken, en uit het karakter en de tragische ontwikkeling van Eduard van Gelre's levensloop een tijdsbeeld van eeuwige geldigheid kunnen lezen. Want heeft de dichter met dit werk wellicht niet dezelfde gedachte uitgedrukt als Verhulst in zijn ‘Semini's Kinderen’ en Arthur van Schendel in diens ‘Een zwerver verliefd’ uitsprak, nml. dat de vooruitgang van een volk de volstrekte zelfopoffering en vergruizeling zijner beste elementen vordert?

A. ZELLING.

Nieuwe Shakespeare-uitgaven.

Behoudens dan degenen, die gewoon zijn, nu ook alles te lezen wat onder hun handen komt, zullen er weinig lezers zijn, die zich sterk geïnteresseerd voelen bij de boekbesprekings-rubriek. Er is reden voor. 't Is een nooit uitgepraat rakende afdeeling van de ergste subjectiviteiten, en wie zijn eerste boeken- en leeshonger op edeler paden heeft geleid, zal alreeds van het leven hebben geleerd, dat boeken zijn als vrienden: zij komen op den tijd, dat we er rijp voor zijn, en eerst dan erlangen zij een beteekenis in ons leven. Waarom dan al die kritieken te volgen!

Toch, er is ook een andere kant aan deze beschouwing, en met een dankbaar oog geslagen op Arthur van Schendel's ‘Shakespeare’ moet ik er toch op aandringen, dat men nooit moet verzuimen, zich buiten den cultuurkring te houden, en er voor ijveren, steeds de nauwste aansluiting te houden met de geestesproductie van zijn dagen. Gewis, men kan niet àlles lezen, integendeel, de rede moet ons zelfbeperking, ook hierin, opleggen. Maar waar men een klank hoort, en kans op wedertrilling bestaat, daar sluite men zich niet.

Welnu dan, voor een werk als bovengenoemd, moet ieders gemoed openstaan. Arthur van Schendel - een dichterziel, in romaneske mijmeringen gedoken, voor wie de Middeleeuwen van *geweten* dingen vol zijn uit anticipatisch geheimenis - geeft hier Shakespeare in zijn dagen. Welverstaander van dien tijdgeest, openbaart hij met stoute zekerheid schoone bijzonderheden uit diens verschillende periodes, en de Shakespeare-bestudeerders vinden hier een verhandeling, waarin exacte kennis van zaken op kunstvolle wijze aan een gevoelig-dichterlijke voorstelling is verknoopt. Reeds eerder konden wij er als opstellen in *De Gids* kennis van nemen. Thans zouden wij het in de handen van elkeen wenschen, in wien het verlangen naar kennismaking met Shakespeare's genius nog niet tot vrome bearbeiding zijner werken is gekomen. Zou de tijd nog verre zijn, dat een boek als dit in de school zijn blijde incomste doet?

Mij even waardevol zijn de bij W.J. Thieme & Cie, Zutphen, prachtig uitgegeven ‘Verhalen uit Shakespeare’. Dr. Thomas Carter heeft een attentie-waard litérair procédé verricht met de oververtelling der Shakespeariaansche drama's. Een tooneelspel uit een roman of novelle-gegeven te destilleeren is een tweede rangs artistieke daad, maar omgekeerd een novelle te puren uit een drama is een kunstzinnig procès, dat, buiten éclat omgaand, enkel uit is op schoone belijning, zielsoverbrengst. Dit is het geval met deze verhalen, en ik geloof dat wie Thomas Carter's excursie volgt, nog tal van schoonheden ziet aangewezen, die tevoren niet gezien waren. Als verhalen uit ‘Duizend-en-één-Nacht’ doen ze aan, en de ‘Sheherazade’ die ze vertelt, is een schoone geest, immer levend in vrome verwondering over de grootsche schepping van den Meester. Wie zich in den kosmos van Shakespeare's drama's verdiept heeft, ervaart spoedig, dat onder het schoone gebaar, de poëzie-volle taal van den oververteller een geestelijk inzicht werkzaam is geweest, dat in vollen luister elke schoonheid en verborgen beteekenis in de meesterwerken weerspiegelt. Dat moet zelf een meesterhand zijn, die zulks vermag.

Dr. Edw. B. Koster - van wien wij hier altevens een vertaling van den Coriolanus en Julius Caesar (W.B.-uitgave) eerbiedig hebben te vermelden - heeft zich niet ten onrechte aangewezen gevoeld tot de Nederlandsche

bewerking. Zijn door-en-door kundige en kunstzinnige vertaling doet ons hier voor een groot en gaaf kunstwerk treden, dat ons boeit en bekoort met een vreugde en verkwikking, als hadden wij nog nooit van Shakespeare gehoord. De 16 gekleurde illustraties van Gertrude Demain Hammond doen het boek een kunstwaarde geven, ver boven den prijs van het werk uit. De opvattingen van de illustrator(e) zijn buitengewoon grootsch van stijl, levendig en tegelijk streng historisch. Ik geloof, dat ze niet onder die van Edmond Dulac gesteld behoeven te worden.

A. ZELLING.

Faust vertaald?

C.S. Adama van Scheltema, Faustvertaling. Wereldbibliotheek.

Is er naast Shakespeare in de literatuur wel een figuur aan te wijzen, om wie zooveel deining wiegelt als om Goethe? Zij, die op de boekenmarkt thuis zijn, weten het, dat er geen golfje is, of het kabbelt ter zijner tijd ook eens tegen de ijzeren rusting van dien immensen Pharestoren. Doop uw vingertoppen maar even in het lettermeer, en er glinsteren al droppen met Goethe-bestanddeelen aan. Vat een tijdschrift op - 'Nieuwe Goetheboeken' rubriceeren u tegen. En dan, wie hoorde niet van den met schrijfkriebel ongeneeslijk belasten dr. Wilhelm Bode, die in zijn uit Dante-Goethe-Vondelen-gaan er nog eens toe komt, te onderzoeken aan welk beddegoed de mensch van Weimar voorkeur schonk.

Hand in hand met die belangstelling gaat de zucht tot vertalen; helaas niet steeds in den zin van wat prof. Wilamowitz-Moellendorff, de eminente Sophocles-vertaler, tot hoogsten eisch van overzetting stelt: onpersoonlijkheid, zuivere metempsychose. *Pierre Masclaux* in Frankrijk heeft het eerste deel magnifiek overgebracht, en de idee, die deze Faustverklaarder over den Vuur-Homunkulus gegeven heeft, is er een van diepe en grootsche opvatting. Wat *Rostand* van de vertaling terecht zal brengen, dienen wij af te wachten. In Hongarije heeft de geleerde aestheticus *Abel v. Barabas* den Faust binnen geleid, vergezeld van een eerste Hongaarsche Goethe-biografie. De sluizen zijn dus ook daar open.

In Nederland zijn we ook zoover. Eerst de biografie van d'Oliveira en nu Adama van Scheltema's vertaling van Faust I. Men begrijpe wel, dat we het hier over de allerlaatste Goethe-vangst hebben, want als men wilde nagaan, wat er alzoo in ons land van deze vertalingen geleverd is - we zouden tot dezelfde conclusie komen als dr. van Loon omtrent de Molière-vertalingen: het beste is hun ontsnapt.

Royaards zal het drama opvoeren. Dùs moest er een vertaling wezen - ofschoon.... zou het zoo ongerijmd geweest zijn, de tragedie in de luisterrijke ongereptheid der oorspronkelijke tale op te voeren? Moet het den blos, de fleur, het bouquet niet verliezen, wanneer een zoo woordfijn en gedachtendiep gedicht als een tapijt omgekeerd wordt? Want behoudens in de hand van zoo uiterst sensitieve woordkunstenaars als Couperus, Boutens, v. Eeden, v. Oordt, is onze taal vergeleken bij het fijngesnoerde, wendingslenige Duitsch zwaar geschalmd. Schopenhauer vergelijkt Zwitserland bij Pommeren, hij had het ook tusschen Hollandsch en Duitsch

doen kunnen. Goethe intusschen zeide, dat geen taal zich te beklagen had, want dat elke

haar onuitputtelijk arsenaal heeft. 't Komt er intusschen maar op aan, wie er de sleutels van heeft.

Men legge de nieuwste vertaling eens naast het origineel. Vooraf zij gezegd, dat zij veel beter is, dan wat ik vroeger voor overzettingen las, o.m. die van dr. Muller, die om te beginnen ‘leider auch Theologie’ met ‘waarachtig ook nog Theologie’ vertaalde. Maar ‘an sich’ bekeken - waarom moest het zoo persé allemaal rijmen, geprangd in een keurslijf, dat de schoone vormen der zinrijke gedachten veronnatuurlijkt? Op ‘verbrast’ en ‘zweeten’ zien we het volgende woord onherkenbaar schier tot rijm verhanseld:

> Wat vaders erfnis u heeft afgepast
> Wordt, eerst verworven, pas bezeten.

en dito danst op zin en kijken:

> Want juist waar zulk een zin moet blijken,
> Neemt 'n woord zijn plaats te rechter me in.

Zoo iets moest niet kunnen gebeuren.

De opdracht is rijmwoordelijk correct, maar de mystieke toon is er niet. ‘Schwankende Gestalten’ met ‘die schimmen waart gebleven’, ‘Um mich steigt’ met het verlept Vondeliaansche ‘om mij *troont*’ te zien overgezet, is nu juist geen feest van aesthetisch welbehagen. Waar Goethe zijn gedachten in occulte formules uitdrukte, en zijn zieningen in een glasheldere poezie weergaf, gaat het niet aan, de beteekenisvolheid bij de overzetting terwille van een aangenamen (?) vorm te verminken.

Ook in het voorspel treffen ons in aller haast en zonder zorgzaam navijlen en nawegen gedane overzettingen, ook in het hemelsproloog wemelt het van eigengerechtigheden, die den zin half, driekwart of heelemaal verduisteren. Waar verderop de vertaler niet eigenmachtig op equivalenten uitgaat, is hij goed en rhytmisch vast, zelfs fijngevoelig geweest, maar overal waar hij tot mystieke plaatsen komt, daar vervlakt hij de beteekenis, en ontneemt haar daardoor tevens de poezie.

Men kent de strophe: ‘Wie anders wirkt dies Zeichen auf mich ein!’ Dat wordt dus veranderd:

> Hoe anders *wil* dit teeken *voor mij zijn!*
> Gij, geest der aarde, *zijt mij eigen.*

Daarmede bewijst de vertaler, nooit studie gemaakt te hebben van de mystiek, de occulte beteekenis in den Faust. Hij ware dan toch zuiverder van weergave geweest. Het wèmelt van deze verzwakkingen, tekortkomingen. Daarentegen is Faust's alleenspraak na Wagner's heengaan weer voortreffelijk in den geest weergegeven, al kreupelt 't vaak. ‘'t Geloof ziet liefst naar wonderen en schijn’ is weer een kapitale eigenmachtigheid voor ‘Das Wunder ist des Glaubens liebstes Kind’. Men kan zoo doorgaan, en nog honderden dingen aanwijzen. Het blijkt dat de vertaler niet overal zijn stof beheerschte, en het werk soms alleen maar quantitatief tot een einde heeft gebracht. Dit is een met eigen woorden navertellen - een surrogaat van vertalen, dat men zelfs ook den fijnzinnigsten woordciseleur tot een zonde zou moeten aanrekenen. Leggen wij het origineel onwillig ter zijde, besluitend de vertaling niet meer als een

lichtgevoeligen afdruk te nemen, maar als een mediocre probeersel van regel voor regel omzetten in Hollandsch vers, dan mag echter een zekere waardeering niet uitblijven. Een

met de muts er naar gooien is het toch ook weer niet geweest, en de criticus, die om zijn pennenhouder de spreuk: ‘De beste stuurlui staan aan wal’ heeft gewonden, verzacht allicht zijn oordeel, waar anderen onverbiddelijk zouden zijn in den eisch, dat universeele geniën universeel bejegend moeten worden. Er is vaak ongewrongenheid, er is rhytme in de goed ‘bekkende’ verzen en menigmaal wordt men door de vindingrijkheid bij het kiezen van het rijmwoord verrast.

Goethe, over de opvoerbaarheid van zijn drama met Eckermann sprekende, zeide: ‘Es ist alles sinnlich und wird, auf dem Theater gebracht, jedem gut in die Augen fallen. Und mehr habe ich nicht gewollt. Wenn es nur so ist, dass die Menge der Zuschauer Freude an der Erscheinung hat, dem Eingeweihten wird zugleich der höhere Sinn nicht entgehen.’ Welnu, naar deze woorden mijn gevoelen uitsprekend over A.v.S.'s vertaling zou ik willen zeggen, dat alleen voor de menigte deze uitgave der W.B. haar interesse hebben kan.

A. ZELLING.

Homeros vertaald?

Homeros' Ilias, proza-bewerking door Karel van der Woestijne. Mij. v. goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In zijn inleiding noemt de bewerker die vertaling de beste, welke, ‘naar tekstbeteekenis en naar karakter, naar inhoud en naar vorm, 't oorspronkelijke zoo nabij komt, dat ze op den lezer denzelfden indruk als het oorspronkelijke maakt.’

Want, voegt hij er aan toe: ‘het woordelijk overbrengen uit de eene taal in een andere maakt nog geen goede vertaling uit; de woorden van het oorspronkelijke suggereeren eene atmosfeer, eene stemming, die de poëtische hoogte van het werk vaststellen en die de vertaler uit eigen spraak weer te scheppen heeft, wil zijn arbeid naar kunstwaarde die van zijn model benaderen.’

Het probleem is dus door den vertaler goed gesteld; de vraag blijft nu of hij het heeft weten op te lossen.

Het probleem eener Ilias-vertaling in het bijzonder bergt groote moeilijkheden. De Homerische gedichten zijn volkskunst, die tegelijk hooge kunst was. De Attische tragici gebruikten uit weloverwogen opzet een kunsttaal, die ver boven de spreektaal van hun tijd uitzong, gelijk de kothurn de illusie van bovenmenschelijke gestalte voor hun helden moest scheppen. De Homerische rhapsoden zingen in die taal van hun volk, rythmisch en poëtisch veredeld.

De mondelinge voordracht - want eerst Peisistratos liet omstreeks 528 v. Chr. den tekst op schrift brengen - biedt daarbij nog eigenaardige moeilijkheden voor een wedergave. De epitheta ornantia, de telkens gelijkluidend terugkeerende adjectiva ter kenschetsing der figuren, zijn voor mondelinge voordracht een prachtig middel: dadelijk staat met dat ééne woord de persoon getypeerd; bij wedergave in geschrifte is er iets doods in die herhaling. De uitweidende vergelijkingen hebben bij mondelinge voordracht een plastisch effect, bij het hooren stoort zulk een onderbreking, zulk een afwisseling door een ander beeld niet; bij geschrifte kan de samenhang er los door schijnen.

Wilde men nu dat alles in rekening brengen en door aequivalenten weergeven, dan zou niets overblijven dan het gedicht geheel om te dichten, met de zekerheid, dat het iets geheel anders werd. Terecht besluit de heer Van de Woestijne dus tot zoo getrouw mogelijke wedergave.

Alleen maar: zijn wedergave is in het geheel niet getrouw en ook niet een zelfstandig op nieuw verhalen.

Tot den 'vorm' van het oorspronkelijke, de 'atmosfeer' waarin het is gehuld, de 'stemming' die er uit klinkt, behoort zeer zeker de kabbelend vertellende dreun der hexameters. Dit is een der meest typeerende elementen; en omdat wij nu dat rythme niet meer met de wisseling van lange en korte, doch alleen met de wisseling van betoonde en minder betoonde syllaben kunnen weergeven,... 'benadert' de vertaler niet het oorspronkelijke zooveel mogelijk door ons geaccentueerde hexameters te geven, maar schrijft hij slechts een hier en daar dactylisch gerythmeerd proza.

Nog meer. Er zijn enkele langdradige gedeelten in de Ilias; niet veel trouwens. Dit is voor den vertaler een reden om niet te gaan vertalen, maar te gaan 'bewerken', dat is bekorten. Evenwel trekt hij niet de consequentie om dan ook de epitheta ornantia en de vergelijkingen te gaan 'bewerken'. Er gaat op deze wijze een tweede element eener getrouwe wedergave verloren: de gemoedelijke breedheid, - ook al weer bij mondelinge voordracht zoo van pas.

En wat er onder die 'bewerking' van het heldendicht te-recht komt, dat leert al dadelijk de aanhef. Met prachtig pathos brengt ons in het oorspronkelijke de aanroeping der Muze onmiddellijk *in medias res.* De wrok van Achilleus, dat is het onderwerp dat de dichter bezingen zal. De ellende, die deze over de Achaioi bracht, de ten Hades gevaren krachtige heldenzielen, de lijken, ten prooi aan de honden en roofvogels, wij zien ze voor ons; maar Gods wil geschiede.

Hoe ontstond de twist tusschen Atreus' zoon, den beheerscher der helden, en den goddelijken Achilleus? Daarvan was Apolloon, Zeus' en Leta's zoon de oorzaak; want deze was vertoornd op den Koning en zond een booze ziekte over het kamp en de manschappen stierven, omdat Atreus' zoon zijn priester Chrusês oneerbiedig bejegend had.

Deze kwam namelijk naar de snelle schepen der Achaioi om zijn dochter los te koopen, brengende geschenken van groote waarde als losprijs, in zijn handen, aan zijn gouden staf bevestigd, den lauwerkrans van Apolloon en smeekend sprak hij tot alle Achaioi, het meest echter tot beide Atreuszonen, de leger-aanvoerders.

Zoo begint ook Shakespeare: - Dadelijk voorop: de hoofdzaak, het fond: de strijd tusschen Montague en Capulet. Aanstonds die strijd in actie: eerst bedienden van beide partijen, dan edelen, dan de hoofden zelf, dan heel de burgerij, met knuppels gewapend, in twee partijen. Na beslechting van het gevecht door den Vorst, onmiddellijk de spraak over Romeo; een oogwenk later Romeo zelf verschenen: de expositie is gedaan, reeds onder de actie, de actie vangt aan en gaat voort.

Niet anders bij Homeros: een, twee of drie breede trekken: wij voelen en zien het tooneel, het milieu: de met lijken bedekte slagvelden, den wrok van Achilleus, den wil der Goden: en onmiddellijk in het verband daarmede vangt de actie aan met den tocht van den priester met zijn gouden staf naar het kamp.

En wat maakt de 'vertaler' daar nu van?

‘Ten negende jare belegerd reeds, had Ilias, de weidsche en rijke stad van den ouden Priamos, zegevierend weerstand geboden tot heden, aan 't leger der verzamelde stammen uit Hellas. Dezen, uit alle streken vergaârd en saamgeloopen, te wreken den smaad aan Menelaos begaan, wien schoone Paris’... en zoo nog drie alinea's verder.

Een lamme, kreupele verklarende noot, die aan den voet van de bladzijde, waar zij thuis hoorde, naar den aanhef van 't gedicht is gestrompeld! Een dor-drooge mededeeling, baar van alle plastiek, waarvan men niets ziet - want wie *ziet* er, dat Troje 9 jaar belegerd was, wie *ziet* er iets bij ‘weidsch en rijk’, wie ziet *hier* Priamos, Menelaos, Paris e tutti quanti, wie *ziet* den zegevierenden weerstand, wie de komst der ‘stammen uit Hellas’? - zulk een lamlendig hinkend stukje proza-verhandeling werd voor den aanhef van het *kunstwerk* ondergeschoven.

Meerdere staaltjes, na dit ergerlijke, van zulken *on*dichterlijken zin zijn er vele. Nog slechts dit eene:

Achilleus zegt in zijn twist met Agamemnoon, dat hij niets met de Trojanen te maken heeft, daar zij niet bij hem konden komen om het vee te steelen of den oogst te vernielen in Phthiê (zijn land; maar Homeros, concreet-plastisch, noemt alleen den naam); ‘want er zijn zeer veel schaduwrijke bergen en de ruischende zee tusschen.’

Dit is poëtisch en plastisch: men *ziet* die zeer vele bergen en de zee en begrijpt den afstand. De heer Van de Woestijne vindt het noodig, ‘landen’ te interpoleeren: ‘vermits zeer talrijk tusschen ons landen liggen en bergen vol schaduw en de zee die geluidt.’

Door die verklarende tusschenvoeging van ‘landen’, een begrip, wordt de zoo heldere-plastisch *visie* van het oorspronkelijke natuurlijk totaal bedorven.

En dat voert ons tot de derde hoofdgrief, de overzetting. De qualiteit daarvan is dadelijk aan datzelfde staaltje te demonstreeren. ‘Vermits’ - ‘zeer talrijk’ - ‘bergen *vol* (!!) schaduw’ - ‘de zee, die geluidt’. Alles kunstmatige stadhuiswoorden. Constructie: erger dan stadhuistaal: ‘En dan nog mijn belooning *te rooven bedreigt ge*, voor welke ik veel heb *gewrocht*, en die me gegeven werd door de zonen der Achajers.’

Of dit schoone: ‘een zwarte boot sleuren wij ten godlijken zoutplas, erin laat ons hoorlijk de roeiers verzaâmlen, en *zij* zelve Chruseïs, schoone van konen.’ Maar hieraan ware geen eind; want zoo is het doorloopend; de vertaling geeft niet alleen de nuance der ‘tekstbeteekenis’ lang niet altijd weer, maar de ‘vorm’, de ‘atmosfeer’, de ‘stemming’ van het oorspronkelijke worden door dat noodelooze wringen met woordenklank en woordschikking geheel valsch weergegeven.

Bepaalde fouten, waarvan deze dat het *brons* der wapenrustingen en gebruiksvoorwerpen consequent als *koper* wordt aangeduid wel de hinderlijkste is, hinderen niet zoo erg als deze gekunstelde, valschklinkende taal.

In het gymnasium pleegt Homeros vertaald te worden in een onmogelijk Nederlandsch, dat geen Hollandsch en geen Grieksch is en deels dient als contrôle of de leerlingen de woorden mannetje voor mannetje hebben begrepen, deels een onmisbaar surrogaat is voor het manco aan poëtisch gestaltingsvermogen bij leeraar en leerlingen. Het lijkt wel of de ‘vertaler’ dit gymnasiumtaaltje op zijn manier heeft gestyleerd.

Hij schijnt in het Homerische dialekt een soort kunsttaal te zien, analoog aan die der tragici en die nu te willen weergeven met een taalbrouwseltje van eigen gisting.

Maar al vinden *wij* het Homerische dialekt nog zoo vreemd, voor tijd en plaats waarop de heldenzangen ontstonden was dit dialekt heel gewoon. En om het zuiver weer te geven, om den 'vorm', de 'atmosfeer', de 'stemming' te herscheppen of, gewoon gezegd, den indruk weer te geven, dien de zangen op de hoorders maakten, moeten wij woordvormen en woordschikkingen, die hun *heel gewoon en natuurlijk* klinken, weergeven door woordvormen en woordschikkingen, die ons *heel gewoon en natuurlijk* klinken. Als men maar een beetje in Homeros leest, dan *hoort* men onmiskenbaar, met zijn inwendig oor, den na*i*even ongekunstelden, gemoedelijken klank van zijn taal. Dat vloeit alles zoo zuiver en natuurlijk en gemakkelijk, dat de bewondering voor de fijne kunst, waardoor deze volksspraak tot allerhoogste epische poëzie werd gemaakt, ons hart doet kloppen.

't Is alles heel rustig, simpel en sober.

Het klinkt zoo rein en in zijn eenvoud ontroerend als ons lied van de Coninckskinderen en andere van de beste Middeneeuwsche liederen.

En wij slaan deze drukdoenerige, holle parodie van een 'bewerking' met ergernis dicht!

Als Karel van de Woestyne *zelf* als dichter optreedt, kan hij ons bekoren.

J. SPEELMAN.

Helen Keller.

Helen Keller, Het lied van den steenen muur. Vertaald door P.H. Hugenholtz Jr. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

De Helen-Keller-literatuur is thans een geheel nieuw stadium ingetreden.

Aanvankelijk werd een internationale belangstelling gewekt door het feit, dat een Amerikaansch meisje, doof en blind, ondanks het gemis der twee voornaamste zintuigen, langs den weg van gevoel, reuk en smaak met de buitenwereld in een menschwaardig contact gebracht, ten slotte als een wèl-opgevoede jonge dame voor den dag was gekomen. Men bewonderde dit resultaat als een meesterstuk van geduldige en tactvolle opvoedkunst, en gaf daaraan met recht de eer aan Helen's gouvernante, Miss Sullivan.

Gaandeweg bleek intusschen dat Helen, ondanks hare doof-blindheid, een bijzonder begaafd meisje was, meer dan millioenen normale menschen in staat om zich rekenschap te geven van haar voelen en denken. Zonder twijfel was het interessant, van haar zelve te vernemen, wat er al zoo in haar omging, bij haar ongewone verhouding tot menschen en dingen. Daaruit laat zich het groote succes verklaren van een paar door haar geschreven boekjes, waarvan er een, 'De wereld waarin ik leef', ruim een jaar geleden door Mej. L. Stuart werd vertaald. 't Was niet meer dan natuurlijk, dat wie zich de moeite gaf Helen Kellers gedenkschriften te lezen, voornamelijk alles weten wilde wat haar zelve betrof: de aandoeningen en gewaarwordingen van dit zeldzame menschenkind, - een verklaring van de wijze, waarop zij zich ontwikkeld had.

Doch juist dit verdroot de jonge auteur. Zij wou als een gewoon mensch genomen worden. Zij beklaagde zich dat de uitgevers er steeds bij haar op aandrongen,

hoofdzakelijk over haar persoon en haar eigen ervaringen te schrijven. Zij wenschte nu eindelijk eens een onderwerp buiten zich onderhanden te nemen en dat objectief te behandelen.

En ziet, dat heeft zij nu gedaan in: '*The Chant of the Stone Wall*', die vertaald voor ons ligt. Waarlijk: men mag haar geluk wenschen met de energie, waarmee zij dat plan heeft doorgezet en het talent waarmee zij het ten uitvoer heeft gebracht.

De 'steenen muur,' waarvan hier sprake is, wordt ons op de bijbehoorende illustraties vertoond als een wal van opgestapelde veldsteenen, weleer dienend als omheining van een hoeve, door een der 'pelgrimvaders' gebouwd en bewoond. Dit feit bezingt onze dichteres. En het is het laatste werk van den bekenden, thans ontslapen Voorganger der Vrije Gemeente geweest, haar lied over te brengen in het Hollandsch, in rijmlooze verzen, zoo rhytmisch, dat men ze zonder voorafgaande inzage kan voorlezen:

'Kom, ga met mij, en 'k deel u mee
Wat 'k las in dezen steenen wal.
Ik spel dit schrift op heuvel en op wei;
't Is een Kroniek van vroom arbeiders-volk,
De voorvaadren onzer natie, -
Mijl op mijl verzegelde historie, een vertolker wachtend.
Dit is Nieuw-Englands kleed, uit steen geweven,
Vol van herinneringen, kloppend en trillend
In 't hart der eeuwen,
Als de profetieën van ouds in 't hart van Gods woord, -
De muren hebben nog veel dingen te vertellen...

De schrijfster treedt bijna geheel op den achtergrond. Slechts af en toe, als zij schrijft 'ik voel,' waar een ander zou zeggen: 'ik zie', wordt men herinnerd aan haar abnormalen toestand.

De prentjes, waarop zij tastende wordt voorgesteld, danken waarschijnlijk hun aanwezigheid aan de reclame-gewoonte van den Amerikaanschen boekhandel. Maar dank zij Helens gracieus figuurtje, ontsieren zij het boekje volstrekt niet.

G.C.

Selma Lagerlöf.

Selma Lagerlöf, Niels Holgersson's wonderbare reis. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

In ons land zijn tegenwoordig vele menschen bang dat sprookjes hun kinderen kwaad zullen doen.

In Zweden schijnt men van een andere meening te zijn, - in te zien dat een gezonde oefening der fantasie even nuttig is als die van andere faculteiten. Was dat niet het geval, dan zou de Zweedsche Regeering geen genoegen hebben genomen met de wijze, waarop Selma Lagerlöf zich kweet van haar officieele opdracht, om een schoolboek over vaderlandsche aardrijkskunde te schrijven.

Want het geheele werk is eigenlijk niets anders dan een heel onderhoudend sprookje. De schrijfster laat een jongen, uit straf voor vadsigheid en gemakzucht, in een kaboutertje veranderen, op den rug van een ganzerik de lucht invliegen, en zoo den heelen tocht meedoen, dien de trekvogels in den loop van een zomer van

lieverlede, eerst noordwaarts en dan weer zuidwaarts terug, over heel Zweden maken. Af en toe laten zij zich neer, hetzij te water of te land, en zoo bezoekt Niels allerlei landstreken en steden, ziet het onderscheid tusschen hoogten en vlakten in de verschillende

Zweedsche provinciën, kortom neemt een praktische geografie-les, vol indrukwekkende variatie. Na afloop van de reis krijgt hij zijn vroegere gestalte weerom, en heeft dan niet alleen een goede portie kennis van zijn vaderland opgedaan, maar is, dank zij de doorleefde ervaringen, van lui vlug, van onbeholpen redzaam, en van zelfzuchtig hulpvaardig geworden.

Ik verbeeld mij, dat een Nederlandsch auteur, in Selma Lagerlöf's geval, om dat dubbele doel te bereiken, zoo'n jongen een padvinderspakje had aangetrokken, of hoogstens een reis met een luchtschip had doen meemaken, maar stellig zulke ‘buitenissigheden’ als kaboutertjes en sprekende vogels weg gelaten.

Selma Lagerlöf is zich volstrekt niet bewust, met hare buitenissigheden kwaad te doen. Zij geeft (Deel II, blz. 232) den volgenden uitleg van hare opvatting der zaak.

‘Nu moet ik vertellen, hoe wonderlijk het trof, dat er juist in dat jaar, toen Niels Holgersson rondvloog met de wilde ganzen, een mensch was, die er over liep te denken, een boek over Zweden te schrijven, dat geschikt zou wezen voor kinderen, om op school te lezen. Zij had er al over gedacht van Kerstmis tot den herfst toe. Maar ze had nog geen regel geschreven, - en eindelijk was ze van al dat denken zóó moe geworden, dat ze tegen zichzelve zei: ‘Dit kan-je niet. Schrijf sagen en verhalen, en laat een ander het boek schrijven, dat zóó leerzaam en ernstig moet zijn, dat er geen onwaar woord in mag voorkomen.’ ‘'t Was zoo goed als uitgemaakt dat ze 't plan zou opgeven; maar ze vond toch dat het prettig zou wezen, iets moois over Zweden te schrijven, en dus kostte het haar moeite, dit werk aan anderen over te laten. Eindelijk kwam ze op de gedachte, dat haar onmacht om het werk te beginnen misschien kwam doordien ze in een stad was en niets dan straten en huismuren om zich heen had. Als ze naar buiten ging, waar ze bosschen en akkers kon zien, zou 't misschien beter lukken. Ze was uit Wermeland, en toog naar het landgoed, waar zij geboren was....’ En, ofschoon dat sinds lang aan vreemde menschen toebehoorde, waarde zij daar rond.

En ziet: toen kwam het over haar: het rechte inzicht hoe zij de zaak moest aanpakken.

‘Zij zag een vlucht duiven en zei, terwijl zij om zichzelve lachte: ‘Wil jelui even naar vader gaan en vragen..... of hij het niet zoo kan schikken.....’

De duiven waren al uit haar gezicht verdwenen. En haar vader was sedert lang ontslapen. Daarom lachte zij zelve, weemoedig. Maar, ‘de duiven waren nauwelijks weg, of ze hoorde een paar luide kreten uit den tuin, en toen ze daar haastig op afging, zag ze iets heel vreemds. Daar stond een klein, klein dwergje, niet veel grooter dan een handbreed, en vocht met een katuil. Eerst was zij zóó verbaasd, dat zij zich niet kon bewegen. Maar toen de dwerg steeds jammerlijker schreeuwde, greep ze snel in en scheidde de vechtenden van elkaar.

‘Ik dank u wel voor uw hulp,’ zei het kaboutertje.

‘Zij had veel sagen gedicht, en was niet weinig verwonderd, dat ze nu zoo onverwachts met een van 't kleine volkje in gesprek was geraakt. Doch eigenlijk was ze niet zoo heel verrast: 't Was alsof ze aldoor had verwacht dat ze iets bijzonders zou beleven, terwijl ze daar in den maneschijn buiten haar oude huis liep.....

‘De jongen had er niet tegen, zijn avonturen te vertellen. Terwijl ze

naar hem luisterde, werd ze steeds meer verbaasd, - verbaasd en blij, al naar 't verhaal luidde.

‘Wat is dat een geluk’ - dacht ze - ‘dat ik iemand ontmoette, die op den rug van een gans over heel Zweden reisde! Juist wat hij me vertelt, zal ik in mijn boek schrijven. Nu hoef ik daarover niet meer bezorgd te zijn. Wat vreemd toch, dat ik daar hulp voor kreeg, zoodra ik in mijn ouders tuin kwam.....’

Het resultaat van deze ‘hulp’ is, dat haar ‘schoolboek’ er per slot een werd, dat alle kinderen van niet aan sprookjesvrees lijdende ouders op gezonde wijze uitermate boeit, maar bovendien hoogst geschikt is om aan volwassenen op behagelijke wijze een denkbeeld van Zweden te geven.

Deskundigen verzekeren dat, van alle hedendaagsche Zweedsche auteurs, Selma Lagerlöf diegene is, die den genius van haar land en volk het zuiverst representeert. En Margaretha Meyboom is er als gewoonlijk in geslaagd, dien geest ook in de vertaling vast te houden. Daarom kan ik ieder, die voornemens is, in den aanstaanden zomer, per meer gebruikelijke reisgelegenheden Scandinavië te bereizen, den raad geven, vooraf, in den loop van dezen winter, zich te amuseeren met de lektuur van Niels Holgersson's ganzen-expeditie!

G.C.

Vertaalde romans.

Op den Tweesprong, Roman van Henri Bordeaux - Amersfoort, G.J. Slothouwer.

Een belangwekkend levensbeeld, dat verdiende vertaald te worden als... zij, die deze soort van lectuur kunnen begrijpen en genieten, niet tevens het Fransch voldoende meester waren, om het boek in het oorspronkelijk te lezen. Want Henri Bordeaux' werk is geen alledaagsche, lichte kost. Het milieu, waarin de held van het verhaal, een medicus, zich beweegt, brengt dit van zelf mede, ook de roman, er doorheen gevlochten, heeft iets ongewoons.

Getracht is den overwegenden invloed te schetsen van familie-traditie, van het verleden, op een eerzuchtig niet ongevoelig karakter, op een man vol van de nieuwste denkbeelden. Jammer vind ik het dat wij van Pascals leven juist den moeilijksten tijd missen, als hij Parijs heeft verlaten, met een verscheurd hart, zich opofferend jaar aan jaar voor de zijnen.

Mooi is de strijd tusschen broeder en zuster geteekend, evenals de verhouding tusschen Pascal en zijn zachte, diepvoelende vrouw, een karakter als dat zijner moeder.

Er komen eenige bijzonder goede vrouwenfiguren in dit werk voor, zelfs de perverse Laurence is niet geheel egoïsme.

De schrijver tracht hier en daar de oplossing der diepe raadselen van het leven te vinden; menigeen zal die op andere wegen zoeken. Het boek wordt er niet minder aantrekkelijk door.

De vertaling doet het oorspronkelijke geen eer aan. Ook de correctie laat veel te wenschen. Dat is zeer jammer.

E.S.

Als de natuur roept, naar het Engelsch van Jack London, schrijver van 'Pit-tah, de Grijze Wolf' enz., door S.J. Barentz - Schönberg. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Dank zij den heer Becht, die de uitnemende vertaling van dit dieren-epos het licht deed zien, is onze litteratuur verrijkt met een meesterstuk. Daar schuilt nog in velen onzer, laat ons hopen, iets, waardoor wij die roepstem der natuur kunnen hooren, medevoelen, als 't ware. Den lang aangehouden, half onderdrukten klank, die van zoo verre komt, van geslachten uit een grijs verleden; den lokroep uit voorhistorische wouden, uit de jachtvelden van wilde voorouders, plotseling trillend te midden onzer moderne beschaving, ons dwingend tot stilstaan, tot luisteren....

Heerlijk is hij geschetst, de reusachtige hond, Buck, die van het Zuiden naar het Noorden wordt gevoerd, uit weelderige omgeving, in de koude der Poolstreken. Daar, te midden van een bestaan vol avonturen, leed en pijn, ontbering en gevaar, ontwikkelt hij zich tot het prachtdier, dat in liefde zoowel als in haat onverwinlijk blijkt.

Van oudsher heeft de mensch zich den hond tot metgezel gekozen. Het wezen, in verstand en beleid den meester soms overtreffend, werd zijn hulp, zijn steun, dikwijls zijn redder. Hoe vaak ook al te slecht beloond, al te grievend miskend, blijft zijn ridderlijke trouw en waakzaamheid. De oergenegenheid tusschen meester en hond is onvernietigbaar, niet alleen in de wildernissen, ook in onze door overbeschaving vaak vermoeide steden. De hond leert zich immers met gemak bewegen tusschen het drukst gewoel op onze straten; zijn instinct voor gevaar, levendiger nog dan bij den nakomeling der jagers- en visschersvolken, doet hem vlug uitwijken, snel terugspringen. Hij voorziet het onheil, ontslipt er nog juist aan. Dit assimilatievermogen van den hond schildert Jack London, naast het ontwaken zijner oerinstincten, in zeldzaam schoone taal. Het is een genot den 'roman' van Buck te lezen, de met krachtig penseel geschetste tafereelen uit het leven der wildernis, waarin domheid en wreedheid, naast trouwe liefde en opoffering, zoo scherp te voorschijn treden; waarin het karakter van Buck zich ontwikkelt, tot hij als heerscher over velen, leider en aanvoerder, een wonder der natuur is, in het wilde woud.

E.S.

Johan Bojer. Het geweten, naar het Noorsch, door Mevrouw D. Logeman - van der Willigen. Utrecht, Honig 1911.

Wat het geweten is heeft geen wijze ons nog verklaard, maar niemand kan zelfs bij benadering schatten den invloed dier geheimzinnige macht op de handelingen van den mensch. In deze richting dóór denkende, landt men spoedig aan op een terrein vol voetangels en klemmen, het veel omstreden gebied van den al of niet vrijen wil.

Is het gewetenloos een onzeewaardig schip uit te zenden, eene brug te bouwen met ondeugdelijk materiaal, woningen op te richten op onvasten bodem? Op zulke vragen in dezen oorspronkelijken vorm kan het antwoord niet twijfelachtig zijn. Maar de gevallen, die het practische leven medebrengt, zijn dikwijls niet zóó eenvoudig, zóó klaar en scherp te stellen; de meeste vragen hebben een ondergrond, worden beheerscht door bijomstandigheden en verwikkelingen, voor den buitenstaanden

onzichtbaar, voor den betrokken persoon overwegend. Aan zichzelf heeft hij rekenschap te geven of wellicht eene optimistisch gekleurde waarheid, eene uitgestelde handeling, eene verschoven beslissing ongeluk te weeg brengt.

Soortgelijke toestand is in dit werk geschetst en de gedachtengang en beginselstrijd van den hoofdpersoon, in verband met hetgeen in zijn leven voorafging, komen ons interessant genoeg voor om ze met belangstelling te volgen.

Misschien zou de vraag gerechtigd zijn of grondeigenaars en boeren, in eene streek gewonnen en geboren, niet méér weten omtrent de ongunstige eigenaardigheden hunner omgeving dan hier ondersteld wordt; gewoonlijk zijn de landbouwers - in beperkten kring - vrij wel op de hoogte van toestanden, die hun rechtstreeks aangaan. Misschien is dit in Noorwegen eenigszins anders.

Ook onder de bijtooneelen en bijpersonen zijn goed verzorgde. Zoo trof ons een bizonder echt type in zekere Mevrouw Sara Rein, een goedhartige medelijdende ziel, die met vermakelijke logica het hoofdpunt eener kwestie op een verkeerd spoor weet te brengen en b.v. haar man een onchristelijken wreedaard noemt, omdat hij herhaaldelijk tegen een dringend gevaar waarschuwt, immers zij zou het zoo heerlijk hebben gevonden zoo dit gevaar niet bestond. Dat type is geld waard.

Mevrouw D. Logeman - van der Willigen bewerkte, zooals slechts weinigen dat kunnen, zóó vlot dat de taal den vreemden oorsprong niet verraadt, en 't geheel zich aangenaam laat lezen.

B.

D. Zwilgmeyer, Inger Johanna. Uit het Noorsch door Mevrouw A.M. van der Linden - Van Eden. - Amsterdam, Van Kampen.

‘Goeden morgen, daar ben ik, Inger Johanna, oud zeventien jaar en met opgestoken haar.’

Reeds door deze opgewekte wijze van zich voorstellen pakt de gezellige vertelster den lezer dadelijk in, en als de lezeres geen al te stemmig humeur heeft, of familie is van tante de Harde (zie Sara Burgerhart) zal ook bij haar de sympathie niet ontbreken.

Een jong meisje, naar haar eigen getuigenis niet heel mooi, maar geestig, wakker en bij de hand, er prijs op stellend altijd naar den eersten indruk te handelen - een echt onbesuisd natuurkind met een hart van goud, onder toezicht van een vrij ongemakkelijke tante in een sanatorium - die gegevens doen denken aan een aapje bij een desserttafel en wij kunnen ons tantes verzuchting begrijpen: ‘Ik dank den hemel dat je mijn kind niet bent en houd m'n hart vast als je de deur uitgaat.’

Er gebeurt dan ook bijna altijd iets geks met de lieve zeventienjarige en zij mag van geluk spreken dat alles, buiten haar eigen wijsheid, zoo goed terecht komt. Zij zal, naar wij hopen, met behoud van haar opgewektheid, wel wat ‘besuisder’ worden.

Een weinig overdrijving der naïviteit, laten wij voor rekening van den auteur, misschien zijn de Noorsche meisjes anders dan de onze; wij herinneren ons een roman getiteld ‘Zeventien’, van eene bij uitstek deskundige schrijfster, wier heldin op dien aanvalligen leeftijd de wereld met heel andere oogen aanzag dan Inger Johanna deed. Toch blijft het een allergezelligst boek, dat we gaarne aan elk opgeruimd en vriendelijk gestemd mensch ter lezing aanbevelen.

Niet weinig draagt daartoe bij de uitnemende Hollandsche bewerking; men heeft geen oogenblik het gevoel dat het werk vertaald is; hooger lof weten we aan een vertaling niet toe te kennen.

B.

Francisco Acebal. Droeve moeder, naar het Spaansch van Dr. A.A. Fokker. - Holkema en Warendorf, Amsterdam.

Een eenigszins vreemd boek, waarvan het vreemde misschien hoofdzakelijk ligt in den vorm; inplaats van een aaneengeschakelde roman, waarin de gebeurtenissen zich geleidelijk voor het oog van den lezer afspelen, treedt eene reeks tafereelen, elkâar met ongelijke tijdruimten opvolgend en waaruit de lezer zich het tusschenliggende kan denken.

De voorstelling kan daardoor winnen aan levendigheid. In 't begin b.v. hebben we een echtpaar, dat z'n eenige zoon schromelijk bederft en we zien dáár reeds aankomen dat die jongen niet beminnelijk zal blijven, 't geen dan ook uitkomt, daar hij in eenige volgende tafereelen een crescendo van bar égoïsme vertoont. Heftig romantische toestanden of groote dramatische effecten heeft de auteur niet gezocht; wij meenen dat, de exotische omgeving in aanmerking genomen, menschen en toestanden niet onnatuurlijk zijn voorgesteld. Enkele gewrongen zinnen zijn wellicht op rekening van het subtropisch klimaat te zetten; zoo is het b.v. in deze warme zomer-dagen geen onaardige tijdpasseering, zich eens *in* te denken in eene kamer waarvan (blz. 174) gezegd wordt: '*Binnen het vertrekje hing een lucht van waterig-groene bescheiden lauw-koele klaarte.*'

In het algemeen laat het boek zich wel lezen, waartoe de vlotte, wel verzorgde vertaling veel bijdraagt; de vertaler huldigt niet de z.g. 'vereenvoudigde spelling' maar heeft, blijkbaar voorbedachtelijk, gebroken met geslachts- en naamvalsbeslommeringen, zoodat hij schrijft: *in de kelder*, *op de zolder* enz.

Wij weten dat dit door sommigen verdedigd wordt, maar vonden het toch bij de lectuur *zeer* onaangenaam.

B.

Bernhard Kellerman, de Dwaas. Vertaald door Marianne de Voogt. Uitgave der Wereldbibliotheek-Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur onder leiding van L. Simons.

Een geheele reeks van stemmingen heerscht in dit boek. Er zijn bladzijden van diepgevoelde, in fijnste toonen uitgeklaagde melancholie; er zijn ook jubeltonen in, herinnerend: 'seid umschlungen Millionen.'

In daartusschen liggende schakeering, vaak vermoeiend, niet altijd bevredigend, komen voor lange droomverhalen, waarin men een diepen zin schijnt te moeten zoeken, beuzelpraat van beschonkenen, langdradige beschouwingen van onbeteekenende menschen, onzin van gedéséquilibreerden enz. terwijl men niet altijd inziet welke functiën deze elementen eigenlijk vervullen.

De opzet, beschouwingen en handelingen van verschillende personen ten opzichte eener ongehuwde moeder, belooft heel wat, maar gaat terzake uit als een nachtkaars: zoo is het ook met een, door den hoofdpersoon aangebonden strijd op wijsgeerig-godsdienstig-maatschappelijk terrein; men gevoelt dat de strijder een door en door braaf man is, maar niet sterk gewapend en geen meester op zijn wapen.

Veel lezenswaardigs en verdienstelijks in de detailteekening waardeerende, vreezen wij dat op dit werk van toepassing is: qui trop embrasse mal étreint. Wij missen een *hoofdmotief*, een *hoofdhandeling*, een *hoofdgedachte*, terwijl de *hoofdperso*on dit meer is door zijn veelvuldig dan door zijn krachtig optreden. Op de vraag wie eigenlijk de titelrol heeft, wie DE

eigenlijke dwaas is, blijven wij een stellig antwoord schuldig; er zijn meerdere die, wij voor deze onderscheiding in aanmerking zouden willen brengen.

Minder juist gezien achten wij dat de auteur een paar stelselmatige spelers zwaar beschonken aan de speeltafel brengt; de speler, wien het om geldwinst te doen is, drinkt - water.

De vertaling is goed en vlot; de verhaalster kan niet helpen dat het verhaal soms wat stroef en treuzelig loopt.

B.

Cecile, door Jens Zedlitz Kielland; de roman van twee Steden; bewerkt door Jhr. Op ten Noort. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

'A tale of two cities' ditmaal niet van Londen en Parijs, maar van Marseille en Christiania, bijzonderlijk in hun karakter van zee- en handelsplaatsen; aan dit karakter zijn dan ook meer of minder geslaagde tafereelen gewijd.

In de behandeling treden op detective- liefdes- schandaal- en finantie-motieven, wat nogal afwisseling brengt; wij zouden niet willen beslissen of de auteur de gave heeft in één dezer motieven dieper in te gaan en er wat belangrijks over te verhalen; in *dit* boek bleef hij zeer aan de oppervlakte.

Er is wel gestreefd naar sensatie-wekkende tooneelen; zoo is b.v. een kwaadaardig misdadiger, die schipbreuk lijdt maar gered wordt, te vergelijken met een dollen hond in een drukke straat of een op drift geraakte schokmijn in een bezocht vaarwater; uit zoo'n gevaarlijk element is allerlei ongeluk te verwachten en de schrijver heeft dit gegeven dan ook behoorlijk benut.

Voor de zich krachtig verjongende Noorsche hoofdstad willen wij hopen dat haar een beter lot beschoren is, dan hier door een zwartgallig ingezetene voorspeld wordt; Ibsen vond in het Noorwegen van *zijn* tijd veel af te keuren, maar 't schijnt dat de sedert ingetreden groote veranderingen op sociaal en maatschappelijk gebied velen weder met andere zorgen voor de toekomst vervullen.

Blijkbaar denkt de auteur zich reeds in die toekomst, hij laat althans Z.K.H. den kroonprins van Noorwegen (thans naar wij meenen 8 jaar oud) zelfstandig optreden.

Nog al gezocht kwam ons voor dat de auteur aan het bekende *Château d' If* een *misdadigersuiterlijk* toekent; is dat nog naar aanleiding van die griezelige ijzeren-masker-historie of de befaamde musketiers?

De lezer zoeke in dit werk geen kunstgenot, geen hoogte en geen diepte - slechts een licht bezigheidje in een totaal verloren uur.

B.

Het legaat van Benarbia ben Uhamed, M V. Snoek - Amsterdam P.N. van Kampen en Zoon.

Twee halve waarheden maken geen waarheid en 't is lastig om uit twee onbelangrijke gegevens een belangrijk verhaal samen te stellen.

Als één der gegevens vertelt de auteur hoe hij, reizende in Algerie, eene bekoorlijke jonge dame aantreft, verliefd op haar wordt en zich verlooft; ongetwijfeld voor den belanghebbende uiterst gewichtig; maar het lezend publiek heeft iets soortgelijks wel eens meer beleefd of hooren zeggen.

Een tweede gegeven is dat de auteur, op diezelfde reis door een paar candidaat-schatgravers voor een regeerings-beambte wordt aangezien en zich dit laat aanleunen, uit nieuwsgierigheid hoe het zal afloopen. Hieruit ware misschien een aardig incident te spinnen geweest, maar de bewerking van dit gegeven scheen ons zwak. Schatgravers met schavuiterigen aanleg zijn waarschijnlijk allen verliefden auteurs te glad af, als 't op geldverdienen aankomt en bieden geen klinkende munt aan in ruil van medewerking, zonder zich ter dege overtuigd te hebben dat die medewerking iets waard is.

We waardeeren in den schrijver de noodige opmerkingsgave, een leuken verhaaltrant en verrassende beweringen; hij valt niet lastig met afgezaagde natuurbeschrijvingen, steekt op zijn tijd den draak met eenige ingeroeste begrippen en opvattingen, ook met de a.s. critiek (blz. 45) roert en passant een paar staathuishoudkundige raadsels aan (blz. 74) zonder ze op te lossen, is hier en daar wat gezocht in zijn uitdrukkingen, terwijl in het algemeen zijn verhaaltrant boven zijn onderwerp staat.

Wij meenden dat het hoofddeksel van den muzelman (behalve de fez) ‘tulband’ heet, in 't fransch ‘turban’. In dit werk wordt een paar maar gebezigd ‘turband’. Elders is *stijl* gebruikt waar *steil* bedoeld werd; het beteekent niet veel, maar sedert men van zekere zijde aanbeveelt er maal op los te schrijven ‘zooals men spreekt’ hoede men zich voor alle tuchteloosheid.

B.

De reis om het ebbenhouten paard, door Hossein Hassan van Haleb. - Zwolle, Tjeenk Willink.

Si duo cum faciunt idem - hoe was het ook weêr?

Verhalen schrijven als 1001 Nacht is niet ieders werk, al nemen wij aan dat Hossein Hassan mogelijk een verre verre naneef was van den arabischen verzamelaar.

Eene korte inleiding brengt ons in het slaapvertrek van Sultan Shahryar en zijne beide sultanes; de beroemde vertelster Sheherazade klaagt dat zij den halven nacht heeft opgetobd met Mahomedje, die tanden krijgt, de grootvizier van Harun-al-Raschid wil even telefoneeren, deze vermaarde sultan zelf vertelt van zijn collega Napoleon en zijn bisbilles met Karel den Groote, eene grof triviale niet griezelige spookgeschiedenis speelt in de Merlemmerhaarstraat (Haarlemmerstraat?) te Bagdad enz. enz. De lezer kent nu wel den toonaard, waarin de humor van dit boekje valt; de auteur gaf zich voldoende moeite om grappig te zijn.

In de verte worden wij even herinnerd aan de figuur van Sindbad den Zeeman en aan den vogel Rock; ook schijnt de auteur de Marine-Schetsen van W. Bunink te kennen.

Maar met dat al blijft van kracht de spreuk waarmede wij begonnen.

B.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Decemberaflevering wordt geöpend met een reisverhaal van den heer C.M. Vissering: Van Tandjonk-Priok naar Soerabaja. Prof. d' Aulnis de Bourouill plaatst het slot zijner in de Kon. Academie uitgesproken rede over Mr. N.G. Pierson. De dames M. en C. van Herwerden schreven eene novelle 'Uit een pension'. Dr. E.B. Kielstra beschrijft den Java-oorlog 1825-1830. Van den heer Louis Carbin eene schets 'Gebruik toch je hersens!' Dr. A.S. Kok geeft een studle over Dante en zijn vrienden. De verzen zijn van René de Clercq.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De Decemberaflevering wordt geöpend met een gedicht van Karel van de Woestyne: 'Het gelaat des dichters'. Volgen eene dramatische schets 'Haar noodlot', door Edzard Norman en mijmeringen van Frans Erens over Stefan George. Dr. P.H. van Moerkerken plaatst het tweede deel van zijn novelle 'Het Diogenes-ideaal'. Prof. A.J. der Kinderen bespreekt de quaestie van het gebrande glas voor het Vredespaleis. De heer J. de Gruyter bespreekt den Engelschen dichter James Thomson. Dr. J.H.F. Kohlbrugge stelt de vraag of Goethe's natuurbeschouwing eene teleologische of eene mechanische was. De heer G.H. Marius zegt iets over schilderijlijsten. Johan Toot plaatst een gedicht aan zijn moeder.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de Decemberaflevering besluit Hendrik van der Wal zijn gloedvol drama 'Nero en Agrippina'. Over reincarnatie en karma worden wij ingelicht door A.E. Thierens. Aan Ibsen's drama Peer Gynt wijdt Edward Visser een korte beschouwing, aan Wodan en Loke J.B. Schepers een heldendicht, gevolgd door verzen van Joannes Reddingius. Willem Kloos waardeert Adriaan van Oordt's nagelaten werk. Naar aanleiding van Dr. Wijnaendts Franken's boekje over het bewustzijn, behandelt Mr. G.J. Grashuis het probleem der ziel. P.N. van Eyck behandelt den Engelschen aestheticus Walter Pater.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de Decemberaflevering behandelt de heer H.P. Berlage Nz. zijn geliefkoosd onderwerp: kunst en gemeenschap. Albert Verwey vertaalt den X^{en} zang van Milton's verloren paradijs. De heer J. Koopmans vervolgt zijn literatuurhistorie van Kist tot Daalberg. Prof. Is.P. de Vooys besluit zijn studie over de grenzen der oeconomie. Albert Verwey bespreekt de verzen van A. Roland Holst en Prof. Bavinck's rede over modernisme en orthodoxie.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In het Decembernummer besluit Dr. W.J. Aalders zijn studie over herlevend polytheisme. Naar aanleiding van Dr. Dyscerinck's boek wijdt de heer P.J. Molenaar een studie aan mevrouw Bosboom-Toussaint. Mej. H.S.S.K. vervolgt hare vertelling van twee heldinnen. Dr. J. Slotemaker de Bruine ompaalt de sociologie. Willem van Merode en I.I. Brants dragen verzen bij. De oeconomische kroniek behelst een studie van Prof. Dr. P.A. Diepenhorst over de duurte.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Decembernummer zijn brieven uit Indië van Augusta de Wit opgenomen, geïllustreerd. De heer R. Casimir bespreekt Dr. Rudolf Eisler's Sociologie, vertaald door Jhr. Dr. N. v. Suchtelen; de heer F.H. Fischer Mr. H.L.A. Visser's compilatie 'Psychologie der menigte'. Jules Schürmann bezingt den herfstwind.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Decembernummer beschrijft de heer Arnold Goffin de tentoonstelling van oude kunst te Mechelen; voorname stukken daaruit worden in beeld gebracht. De heer C. Hofstede de Groot presenteert twee nieuw aan het licht gekomen portretten van Frans Hals, in fraaie lichtdrukken gereproduceerd. De heer J.O. Kronig desgelijks een portret door Judith Leyster. De heer S.H. de Roos bespreekt het kunsthandwerk van den heer J.B. Smits.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

Twee oude en buitengewoon schilderachtige Zeeuwsche steden, Zierikzee en Veere, worden in het Decembernummer beschreven, waarna het vroeger verminkte, thans in oorspronkelijken staat herstelde raadhuis van Haastrecht en het gerestaureerde huis 'Bethlehem' te Gorinchem ons worden voorgesteld. Fraaie gezichten uit oud-Alkmaar worden ons nog vertoond. Ten slotte worden nog eenige architektonische teekeningen gegeven van het sanatorium te Groesbeek.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 December bespreekt de heer E. Heimans gevallen van incrustatie in koolzuren kalksteen (Travertyn). Dr. A.C. Oudemans verklaart embryologisch de zg. veulenmilt als rest der ademhalingsblaas. Een in Indië zeer algemeen tuinvogeltje, de Priendjak of Prinia familiaris, wordt door den heer W. Doctors van Leeuwen te Semarang beschreven. De heer D.A.G. Bruggeman voegt aan de lijst der Nederlandsche zwammen een nieuwe soort toe. De heer A.T. verhaalt van Australisch dierenleven.

In het nummer van 15 December zet de heer Jac. P.Th. zijn interessante mededeelingen over paddestoelen voort. Geertruida Carelsen predikt tegen de lineaalmanie, die thans onze tuinen wil overheerschen, nadat hare boosaardigheid in den stedenbouw is erkend. Over de flora der kusten van de Middellandsche Zee vertelt Dr. H.H. Blaauw veel wetenswaardigs. De heer P.A. Pijnappel wijdt een uitvoerige studie aan den boomklever. De heer W.H.P. Loggere deelt natuurervaring uit de bosschen om Baarn mede.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Het nummer van 15 December wordt geöpend met een reeks photographieën uit een Amerikaansche nachtreigerkolonie met bijschrift van den heer J.H. van Balen. De heer C.L. de Veer stelt een onderzoek in naar de waarde der volksuitspraken over het weder. De heer G.J.A. Mulder besluit zijn beschouwingen over veen. De heer R. Tepe verhaalt een en ander van koolmeezen en Dr. C.J. Enklaar deelt de jongste gegevens mede over kunstmatig bereide caoutchouc. De heer D. Stavorinus stelt ons nieuwe gloeilichtbranders voor en de heer J.H. Nagel schrijft iets over het magnetische kompas.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde staat het portret van den heer Is. Querido. Verhaald wordt van het werk der Heidemaatschappij, van de cultuur van het Zuidelijke landschap, en van het ontstaan van den kalender. De karakterschets van pastoor Dr. A.M.A.J. Ariëns wordt beëindigd.

Ontvangen boeken.

De Roo - Rozen Serie 30-31. René de Clercq, *Uit de Diepten.* S.L. van Looy, Amsterdam.
Frits Portielje, *Blijde Beelden.* Verzen. P.N. van Kampen & Zn., Amsterdam.
H.L. Lando, *Gedichten.* N.V. Electr. Drij. ‘Luctor et Emergo’, Voorburg.
Haagsche Boekjes, II. S.G. Reddinguis - van Harlingen, Van het schoone geluk. Gedichten. C. Bredée, 's Hage.
Moderne Bibliotheek. Louis Couperus, *De Zwaluwen neergestreken.* Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, *Gestalten en Gedachten.* De Erven F. Bohn, Haarlem.
Willem Kloos, *Bilderdijk.* Bloemlezing. Tweede druk. Nederl. Bibl. 4/5. Mij. voor goede en goedkoope Lectuur, Amsterdam.
Multatuli, *Vorstenschool.* Zesde druk. Nederl. Bibliotheek 18. Mij. voor goede en goedkoope Lectuur, Amsterdam.
L. van Deyssel, *Verzamelde Opstellen.* Elfde bundel. Scheltema en Holkema's bbl., Amsterdam.
M.H. van Campen, *Schetsen en Critische Opstellen.* N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’, 's Gravenhage.
Frans Coenen, *Charles Dickens en de Romantiek.* Geïllustreerd. Wereldbibliotheek. Mij. voor goede en goedk. lectuur, A'dam.
M. Scharten - Antink. *Sprotje's verder leven.* Tweede druk. Nederl. Bibliotheek 82. Mij. voor goede en goedkoope Lectuur, Amsterdam.
H. van Loon, *Onder een dak.* Een bundel vertellingen. L.A. Dickhoff Jr., 's-Gravenhage.
H. van Loon, *Nederlandsche vertalingen naar Molière uit de 17de eeuw.* L.A. Dickhoff, Jr., 's-Gravenhage.
Marie Corelli, *Het eeuwige leven.* L.J. Veen, Amsterdam.

Selma Lagerlöf, *Het huis van Liljecrona.* Naar het Zweedsch. H.J.W. Becht, Amsterdam.
Ingeborg Maria Sick, *De klokken luiden.* Naar het Deensch van D. Logeman - Van der Willigen. H. Honig, Utrecht.
W.A. Mallock, *Kritisch onderzoek van het Socialisme.* Uit het Engelsch door Jhr. Mr. W.H. de Savornin - Lohman. D.A. Daamen, 's Gravenhage.

Neerslagwater in den aardbodem.
Prof. J.A. van der Kloes.

VOOR eenigen tijd had ik het voorrecht een paar weken met mijn familie bij Thun in Zwitserland door te brengen.

Kort na mijn terugkomst in het vaderland maakte ik kennis met een geleerde en natuurkenner van Zwitsersche afkomst, een aartswandelaar als ik, doch een van hoogere orde, die der alpinisten, die kort vóór mij ook te Thun geweest was. Wij spraken over onze wandeltochten en over al het schoons en goeds, dat Zwitserland oplevert; wij vergaten ook de dranken niet, den kostelijken wijn, het heerlijke bier en het *voortreffelijke water*.

In de omgeving van Thun kan men zijn wandeltochten niet zoo ver en zoo hoog uittrekken of men vindt er waterstralen, die zelfs in den droogsten der droge zomers, dien wij beleefd hebben, niet ophouden te loopen. Overal stuit men op gemetselde bakken, waarin bronnen zijn ingesloten en waaruit het water door pijpleidingen gebracht wordt waar het noodig is. Meest zijn die bakken dicht, doch op een zeer groote hoogte trof ik er een open aan, die altijd door overliep. Elke boerderij in het gebergte heeft haar waterstraal; langs de wegen in de dorpen en daarbuiten vindt men talrijke uitloopen boven troggen voor het drenken van mensch en dier.

‘Dat is de macht van het kleine’ zei mijn nieuwe kennis, ‘de neerslag van water in de holten en poriën van den bodem is zoo sterk, dat de verdamping dezen niet te niet kan doen.’

‘Een waar woord’ zei ik, ‘is 't niet vreemd, dat er tal van knappe menschen, geleerden, vakmannen zijn, die dit maar niet schijnen te kunnen vatten?’

‘Wa-a-a-t? Hoe is dat mogelijk?’

Het zij mij vergund dit onderwerp hier een weinig uit te werken.

Onze dampkring wordt niet begrensd door het aardoppervlak; hij zet zich tot op groote diepte daaronder voort. Elke

ruimte in de aardkorst, die niet ingenomen wordt door vaste stof, water of andere vloeistoffen of gassen, is met lucht gevuld. Zelfs de meest dichte gesteenten zijn niet volkomen luchtvrij. De voorraad lucht in de gesteenten neemt toe, naarmate zij poreuzer zijn of uit meer losse stukken bestaan.

Beneden het aardoppervlak is de dampkring aan dezelfde natuurwetten onderworpen als daarboven. Met name neemt ook in den grond zijn waterdampgehalte toe, als de temperatuur stijgt, en wordt vloeibaar water neergeslagen, zoodra zij daalt.

In de vrije atmosfeer boven den grond valt de waarneming dezer feiten binnen ieders bereik. Niemand verbaast zich erover dat het gaat regenen als, tengevolge van plaatselijke afkoeling, het vermogen der dampkringslucht om water te bevatten vermindert, m.a.w. als de waterdamp in de lucht zijn dauwpunt bereikt. Niet moeielijk ook, hoewel minder voor de hand liggend is de verklaring van den oorsprong van den *dauw.* Daartoe moeten wij in aanmerking nemen, dat de dampkring door het aardoppervlak wel in tweeën gedeeld, doch niet vaneengescheiden wordt. Beiden deelen blijven voortdurend met elkaar in gemeenschap en de lucht is zeer bewegelijk. Aanhoudend heeft uitwisseling van warmere en koudere lucht plaats en die uitwisseling is te levendiger, naarmate het verschil in temperatuur boven en onder den aardbodem grooter wordt.

Als wij in ons vochtig Hollandsch klimaat 's avonds buiten zitten, dan bemerken wij maar al te goed den invloed van het dalen der temperatuur op het watergehalte der lucht. Nauwelijks is de zon ondergegaan of wij zien water neerslaan op stoelen, tafels, leuningen, op onze kleeren; het wordt merkbaar kil.

Langer dan de dampkring houdt de bodem de warmte vast en, als de dampkring eenige graden is afgekoeld, begint het uitwisselen van lucht tusschen beide. De bodem geeft warme lucht aan den dampkring af en krijgt daar koudere voor terug. Uit de opstijgende warme lucht slaat vloeibaar water neer op den grond, op de planten en de andere voorwerpen, die zich in de onmiddellijke nabijheid bevinden; dit is de dauw. Dauw is dus niet zoozeer het gevolg van *warmte-uitstraling* als wel van *uitstrooming* en *opstijging* van *warme*, *waterdamprijke lucht.*

Dit alles *zien* wij gebeuren. In de voor ons onzichtbare ondergrondsche atmosfeer zijn de voorwaarden voor het ontstaan van water veel gunstiger. De lucht kan er door haar geringere bewegelijkheid meer water opnemen. Min of meer onttrokken aan den invloed van wind en zon, is vloeibaar water er minder aan verdampen onderhevig. De zonnestralen dringen niet diep in den bodem door; op een paar meter beneden de oppervlakte is de gemiddelde temperatuur der lucht nauwelijks half zoo hoog als die der buitenlucht. Het gevolg is een overschot van water dat, aan de zwaartekracht gehoorzamende, omlaag zakt en uitwegen vindt ter plaatse waar de tegenstand het geringst is. De plaats van het wegzinkende water wordt door lucht ingenomen, die weer nieuw water afgeeft. Zoo gaat het altijd door. Zoo en zoo alleen is de overvloed van water te verklaren, die men in bergachtig terrein tot op groote hoogten uit den bodem ziet ontspringen.

De hoeveelheid, waarin de onderaardsche dauw ontstaat, is te grooter naar gelang de boden poreuzer is of meer holten bevat. In een kleibodem is hij niet waar te nemen.

In den omtrek van Thun is de *Nagelfluhe* (spijkerrots) het heerschende gesteente. Het is een aaneenbaksel van graniet- en granietachtige balsteenen met een poreuze zandsteenachtige massa van geringe vastheid. In de gelijkenis van de half ontbloote balsteenen met groote spijkerkoppen schijnt de oorsprong van den naam gezocht te moeten worden. Hier en daar krijgt de poreuze zandsteen de overhand, 't zij in afzonderlijke lagen, 't zij, zooals in de Kohlerenschlucht, in geheele rotswanden. In zulk gesteente zijn de gegevens voor het ontstaan van bodemwater bij uitstek gunstig.

In grooten overvloed trof ik het vroeger aan op den een kalksteen- of dolomietachtig aanzien vertoonenden Frohnalp in de buurt van Glarus.

Eenige jaren geleden waren wij te Friedensthal bij Pyrmont. Daar werd mijn oog telkens geboeid door het silhouet van een gehucht op een berg in de verte; 't was een wandeling van uren, voor 't gros der gasten veel te ver. Op een goeden dag trok ik erheen en vond tot mijn groote verbazing boven op den berg een moerassig poeltje, waarin eenden lustig plasten. De samenstelling van den bodem aldaar is mij niet bekend.

Een scherpe tegenstelling met zulke waterrijke bergstreken

vormt Thüringen. Daar zijn de beken 's zomers meest zoo goed als droog. De oorzaak daarvan moet in den hoogen graad van dichtheid van het gesteente gelegen zijn. In den omtrek van Eisenach is dit zgn. *Rotliegendes*.

In bijzonder gunstige omstandigheden voor het doen ontstaan van water verkeert de aardbodem in onze duinen. Op elkaar gepakt duinzand bevat 25 pCt. holten. Vochtig zand is een goede warmtegeleider en de groote uitgestrektheid van het gezamenlijk oppervlak der zandkorrels biedt een uitermate gunstige gelegenheid aan tot het neerslaan van vocht uit lucht, die warmer is dan het zand. Een bijzonder gunstige omstandigheid is nog de hooge graad van vochtigheid der zeelucht. De neerslag ter plaatse zelf is dan ook de hoofdoorzaak, zoo niet de eenige oorzaak van het voorhanden zijn van water tot in de toppen van duinen en bergen

De binnenwaartsche stroomingen zijn bij de duinbewoners welbekend. In dezen bij uítstek drogen zomer verwonderde een kennis van mij, die te Bergen in Noord-Holland vertoefde, zich over den gunstigen toestand van het gras op de geestgronden langs den duinvoet. Een boer uit de streek, daarnaar gevraagd, antwoordde: ‘De duinen geven zooveel af.’

Dat grondwater in 't algemeen ook aan andere oorzaken zijn bestaan te danken kan hebben, wie zal het ontkennen? Al naar gelang van de plaatselijke gesteldheid kan het grondwater zijn:

Zakwater, afkomstig van ongeveer terzelfder plaatse op het oppervlak gevallen regen of sneeuw, al of niet verontreinigd met daarop uitgestort huis-, schrob-, spoel-, wasch- en bevloeiingswater enz.;

Kwelwater uit rivieren, vaarten, boezemwateren enz., onder dijken en kaden heen opgeperst;

Welwater in de gedaante van wateraderen en onderaardsche stroomen van elders aangewend of

Opstijgend water, ook wel *Artesisch water* genoemd, dat onder meer of minder hoogen druk verkeert en opgeperst wordt, soms tot ver boven het aardoppervlak, als men de waterdichte lagen, die het tegenhouden, doorboort.

Van deze vier watersoorten komen hier alleen de eerste en de laatste voor een nadere beschouwing in aanmerking; doch als wij de omstandigheden in aanmerking nemen, moeten wij wel tot het besluit komen dat geen van beide van noemenswaar-

digen invloed kan zijn op den waterstand en den watervoorraad binnen bergen en heuvelen.

Op de bergen in de omgeving van Thun was in dezen zomer alles even droog en dor als in ons land. De landerijen snakten naar regen; in de bosschen waren tallooze boomen verdroogd en bruin. Toch vloeiden de bronnen onverdroten voort.

De Frohnalp bij Glarus is een berg van ongeveer 2200 M. hoogte; zijn top is een steile kale kalkrots, waar het regenwater afloopt voordat het tijd heeft gehad er in te trekken, doch regen of geen regen, een paar honderd meter lager vloeít het bronwater in onafgebroken stroomen.

En wat het artesische water betreft, is het toch niet denkbaar dat dit water tot honderden meters in de bergen zou kunnen opstijgen, zonder in de omliggende dalen aan den dag te komen!

Gaan wij nu den werkelijken toestand in de duinen na. Zelfs op de toppen der duinen, tientallen meters boven den waterspiegel in het aangrenzend binnenland, is de bodem over het algemeen slechts tot een zeer geringe diepte volkomen droog. Op een paar decimeters diepte wordt de droogte reeds twijfelachtig; iets dieper is het zand nat. De eigenlijke waterspiegel in de duinen, die veel lager ligt, vormt geen plat vlak, maar volgt min of meer de golvingen van het bodemoppervlak. Op vele punten bereikt hij een zoodanige hoogte, dat andere het laagst gelegen plekken een aanzienlijken *waterdruk* ondervinden, die aanleiding geeft tot het ontstaan van meer of minder krachtige grondwaterstroomen en beken, eenerzijds naar het aangrenzende binnenland, de zgn. *geestgronden*, anderszijds naar de zee heen, stroomingen, die weinig of geen blijk geven van met den regenval in betrekking te staan.

Door de geestgronden bij Vogelenzang stroomt een beek, die dagelijks 10000 M^3. water afvoert. Zij maakte vooorheen deel uit van den watervang der Amsterdamsche duinwaterleiding. In vervolg van tijd ontstond echter de overtuiging dat de beek verontreinigd 'boerenwater' bevat en werd zij door een zinker onder door het aanvoerkanaal van het duinwater afgeleid. Daardoor werd de dagproductie der Amsterdamsche waterleiding, die toentertijd 25000 M^3. bedroeg, tot 15000 M^3. verminderd. Waarom men het water niet aan zijn oorsprong, d.i. voordat het gelegenheid had om verontreinigd te worden, in een pijpleiding heeft opgevangen, is mij een raadsel gebleven.

Aan de strandzijde kunnen de bedoelde grondwaterstroomen op eigenaardige wijze aan den dag komen in aldaar voorhanden *welputten* en in het zgn. *drijf-, loop-* of *duikelzand.*

Wordt in den strandbodem een welput gezonken, dan zal die uit den uit het duin vloeienden waterstroom worden gevoed en dienovereenkomstig zoet water opleveren.

In het bestek van een geniewerk in de duinen tusschen Scheveningen en Wassenaar was indertijd gebruik van zoetwater voor de mortelbereiding voorgeschreven. De gegadigden voor het werk, in de meening verkeerende dat zij dit water over grooten afstand zouden moeten aanvoeren, schreven allen op een na zeer hoog in; alleen deze eene was bekend met het zoo even vermelde feit en werd dienovereenkomstig aannemer van het werk.

De door hem gemaakte welput in het strand heeft langen tijd als voorwerp van waarneming voor de directie der Haagsche waterleiding gediend. Eenmaal kreeg hij tijdens een buitengewoon hoogen vloed zeewater binnen. Men liet hem aan zijn lot over, maar bleef waarnemen en ziet, langzamerhand werd het water weer zoet, doordien de waterstroom uit het duin de zoutoplossing hoe langer hoe meer verdunde totdat ten slotte elk spoor van bestanddeelen van het zeewater eruit was verdwenen. De put werd door een lateren stormvloed vernield.

Ten opzichte van het *drijfzand* heerscht ten onrechte vrij algemeen de meening dat dit met betrekking tot den aard der mineralen, waaruit het bestaat, de korrelgrootte en de gedaante der korrels, een afzonderlijke soort van zand is. Dit is niet het geval. Drijfzand wordt overal aangetroffen, waar water uit een dicht opeengepakten zandbodem krachtig omhoog welt; waar men het vindt, is dit een bewijs van het voorhanden zijn van een krachtigen opwaartschen waterstroom, die alleen kan ontstaan door hydrostatischen druk van uit hoogere lagen afkomstig water. Natuurlijk moet in verband met de kracht van den opwaartschen stroom, het zand een zekere korrelfijnte hebben om in het water zwevende te kunnen blijven; ook is het een vereischte dat het zand in den toestand van rust vast genoeg op elkaar gepakt ligt om het water niet al te gemakkelijk door te laten. Grof grindzand b.v. zal niet opwaarts gedreven worden, ten eerste omdat de stukjes gruis te zwaar zijn en ten tweede omdat de tusschenruimten groot genoeg zijn om het water een vrijen doortocht te bieden.

Geringere korrelgrootte dan die van duinzand wordt echter voor het ontstaan van drijfzand niet vereischt. Drijfzand van Terschelling bleek mij bij onderzoek met een vergrootglas en in een slibtoestel volkomen hetzelfde te zijn als het duinzand van daar; loopzand uit een fundeeringsput in Overijsel bleek volkomen gelijk te zijn aan Zuid-Hollandsch duinzand en ook dit bood met dat van Terschelling geen het minste verschil aan.

Op Terschelling is drijfzand, aldaar duikelzand genoemd, niet zeldzaam. Dit staat in verband met een groot verschil in getijhoogte. In het algemeen zal zich het verschijnsel in het strand dan het sterkst voordoen, wanneer op een buitengewoon hoogen vloed, die den duinwaterstroom tegengewerkt en opgestuwd heeft, een zeer lage eb volgt.

Uit het vorenstaande blijkt, dunkt mij, duidelijk de gelijkheid in herkomst en wijze van ontstaan van het grondwater in het gebergte en in de duinen. Dat het hemelwater veel tot den watervoorraad *in* den bodem van heuvelen en bergen zou kunnen bijdragen, is niet waarschijnlijk. Tijdens mijn verblijf te Thun heb ik één stortbui bijgewoond. Ik heb toen kunnen opmerken hoe het regenwater grootendeels boven den grond zijn weg neemt en slechts een klein gedeelte tijd vindt om in den poreuzen bodem in te trekken. In het bosch vond men na de bui overal de duidelijke sporen van een krachtigen bovengrondschen afloop in opeenhoopingen van dennennaalden en kleine takken en de ontblooting van het grind, waar de fijnere gruisdeelen tusschenuit gespoeld waren. De eerst zoo heldere beken waren opgezwollen tot woeste troebele stroomen. De wet der zwaartekracht doet zich hier geweldig gelden. Wat er van den gevallen regen in de humuslaag trekt, waarmede de bodem in het bosch en op de landerijen overdekt is, komt aan den plantengroei ten goede en men mag wel als zeker aannemen dat in het gebergte geen druppel hemelwater den grondwatervoorraad vermeerdert.

In de duinen zijn de voorwaarden in dit opzicht ontegenzeggelijk gunstiger: Minder hooge, minder steile hellingen, grootere poreusheid van den bodem, geringere plantengroei, minder gelegenheid tot bovengrondschen afvoer in de dalen. Wat niet onderweg verdampt of voor den schralen plantengroei verbruikt wordt, zal dus in de duindalen wel door den bodem opgenomen worden, doch degenen die beweren dat de gemeentelijke duinwaterleidingen van den regen moeten

bestaan, hebben het mis. Dit wordt zonneklaar bewezen door de waarnemingen van de directie der Haagsche waterleiding. De cijfers, die daarvan in mijn bezit zijn, dagteekenen van de laatste jaren der vorige eeuw, maar zij zijn daarom niet minder sprekend. De gemiddelde regenval over 7 jaren was toen 63 c. M.; daarvan ging ⅓ door verdamping verloren. Het waterverbruik overschreed den regenval met gemiddeld 1.600.000 M^3. per jaar, in het jaar 1901 met 2.400.000 M^3. Toch is de overvloed water in de duinen tusschen Scheveningen en Wassenaar zoo groot dat, niettegenstaande de toename der bevolking en de daaruit voortvloeiende vergrooting van het waterverbruik, het gemeentebestuur van Den Haag er geen bezwaar in ziet ook nog de gemeente Hof van Delft van drinkwater te voorzien.

Wij behoeven de mogelijkheid van het plaatselijk voorkomen van artesisch water in de duinstreken geenszins uit te sluiten, doch dat dit water door het geheele duingebied heen zoodanig zou kunnen opstijgen, dat een gegolfde waterspiegel ontstaat als er in werkelijkheid aanwezig is, mag men toch evenmin aannemen als dat het tot in de toppen van het gebergte zoo rijkelijk voorhanden grondwater iets met artesische werking uit te staan heeft.

Legt men in de duindalen een net van draineerbuizen op gepaste diepte in den bodem en laat men ze uitmonden in een vergaarbak om daaruit het water voor het dagelijksch gebruik op te pompen, dan zal bij toenemend verbruik de waterspiegel in het duingebied verlaagd, doch tevens de ondergrondsche atmosfeer, waarin het duinwater ontstaat, vergroot worden. Dit is het beginsel waarop het Haagsche stelsel is gegrond. Dat dit stelsel deugdelijk en goed is, bewijst de overvloed voortreffelijk drinkwater, waarover men in Den Haag beschikt.

Waarom dit stelsel zoo weinig is nagevolgd, waarom men bij den aanleg van duinwaterleidingen in later tijd meest een stelsel van door een zuigbuis verbonden welpijpen heeft toegepast en hoe het komt dat men te Amsterdam, in tegenstelling met Den Haag, met betrekking tot den voorraad duinwater de toekomst bezorgd tegemoet ziet, dit zijn vragen die ik hier niet wensch te beantwoorden.

Een geval, dat ik tot slot van dit opstel even wil aanroeren, is: werkelijke schaarste van water, als de behoefte te groot is

om er uit den beschikbaren duininhoud in te voorzien. Wat staat ons dan te doen? Het duin inrichten tot filter voor boezemwater. Immers heeft de ervaring geleerd, dat door zandfilters van voldoende grootte zelfs het meest verontreinigde water te zuiveren en drinkbaar te maken is. Het denkbeeld van water te moeten drinken, dat door stadsgrachten heeft gestroomd, zal zeker menigeen tegenstaan, doch dit zou geen reden zijn om, waar er aanleiding toe is, het niet op gepaste schaal bij wijze van proef uít te voeren.

Tooverplanten.
Een studie over vergelijkende mythologie.
B.P. van der Voo.

> The dreams of magic may one day be the waking realities of science.
> (Frazer, The Golden Bough, III, 460.)

I.

HET groote werk van Frazer, *The Golden Bough*, mag zonder overdrijving genoemd worden het gulden boek der vergelijkende mythologie. Uitgaande van een enkele rite, wordt licht ontstoken over de vorming van legenden en de ontwikkeling der magie, bij volkeren die op de meest verschillende trappen van beschaving staan. De gouden twijg is de heilige mistel, de tooverstaf van Persephone, en het vraagstuk dat Frazer wilde oplossen, was de legende van den priester, die in het heilige woud van het oude Italië koning werd door zijn voorganger te dooden, en koning bleef tot hetzelfde lot zijn deel werd,

> 'The priest who slew the slayer,
> And shall himself be slain'

zooals Macaulay de legende onder woorden bracht. Uit den rijken schat analoge gebruiken, dien Frazer heeft nagespoord, besluit deze geniale mytholoog dat deze priester de opperste godheid van het Arische ras belichaamt.

Aan het eind van het derde deel van zijn boek vergelijkt Frazer den weg, door de menschelijke gedachte tot heden afgelegd, met een netwerk, bestaande uit zwarte, roode en witte draden. De zwarte draad is de magie, de roode draad is de godsdienst, de witte draad is de wetenschap. In den beginne bestaat het net uit zwarte en witte draden, uit valsche en ware begrippen, waarin nauwelijks een roode draad te

bespeuren valt. Later komt in het midden een roode vlek, die lichter wordt, wanneer de witte draad meer en meer het weefsel doortrekt. Zal het netwerk rood worden of wit? vraagt de scherpzinnige onderzoeker. Maar hij beantwoordt deze vraag niet, want hij bespeurt aan het eene einde van het netwerk een flauw licht, terwijl dichte wolken en diepe duisternis het andere einde verbergen.

Voor Frazer, evenals voor de meeste beoefenaars van vergelijkende mythologie, is de wetenschap verwant aan de magie, omdat beide zoeken naar een verklaring der natuurverschijnselen in en niet buiten de Natuur[1].

Wat heeft men veel kwaads gezegd van tooverij en alchimie, van heksengeloof en duivelbanners! Lange jaren werden al die begrippen voorgesteld als merkwaardige afwijkingen van het menschelijk denken, als vruchten der overspannen verbeelding, als uitvindsels van gewetenlooze bedriegers. Toen men door vergelijkende, ernstige studie eindelijk de ontwikkeling van het geestesleven begon te begrijpen, zag men in dat de tooverij de bakermat der wetenschap was, dat de tooverkunsten van het verleden ons experiment voorstelden, dat de heksenkeuken ons laboratorium vertegenwoordigde en de tooverboeken voorloopers van onze biologische en kosmische stelsels waren.

In de primitieve maatschappij, waar de mannen vechten en jagen, zoeken de vrouwen kruiden om aan te wenden als geneesmiddelen. Men kookt die medicijnen, men voegt steeds meer, steeds zeldzamer kruiden bij het brouwsel, en in de keuze laat men zich leiden door voorteekenen, door geheimzinnige vormen, door de ontoegankelijkheid der groeiplaats, door de indrukwekkende stilte van ravijnen en wouden, door geuren en door kleuren. De vrouwen, die medicijnen bereid hadden, werden aansprakelijk gesteld voor de uitwerking, en vooral wreekte men op haar de bezoeking van vreeselijke epidemiën - Heeft men niet in de negentiende eeuw nog gevallen bijgewoond, waar het volk in zijn radeloosheid slachtoffers zocht, die het schuldig verklaarde aan het uitbreken van een epidemie? Wie denkt niet dadelijk aan de gruwelen, door Eugène Sue beschreven in zijn *Wandelende Jood?* - Deze vrouwen werden in de middeleeuwen de heksen, aan wie het

1. Frazer, The Golden Bough, 1890, 2. vol. - Tweede druk, 1900 in 3 groote deelen. - Derde druk, in 6 deelen, is bezig te verschijnen.

misdaad werd geacht niet te gelooven. Deze heksen werden beschuldigd van met den duivel in betrekking te staan; zelfs is dit geloof nog niet verdwenen. In een onlangs verschenen werk over Heksenwaan en Heksenprocessen in Duitschland, leest men: ‘Het volk was verwilderd, in de plaats van het ware geloof in God en in goddelijke zaken, waren onverschilligheid, bijgeloof en ongeloof getreden. Daar de menschen van den rechten weg afgeweken waren, had God's grootste vijand, de Duivel, een gemakkelijk spel, en hij heeft dan ook met toestemming van God meerdere tientallen jaren de menschen om den tuin geleid en tot de ongeloofelijkste ruwheden en de meest duivelsche boosheden verleid. De heele heksenwaan is zuivere hocuspocus, maar toch kan men moeilijk ontkennen, dat de Duivel daarbij zijn handen in het spel had.’[1.]

Dat de magie een vorm was van het streven naar waarheid, een gestalte van de zucht om de geheimen der Natuur te doorgronden, zou reeds voldoende blijken uit de namen van enkelen der mannen die als ‘toovenaars en alchimisten’ geboekt staan. Men noemt Paus Sylvester II, Albertus Magnus, Roger Bacon, Paracelsus, Pico della Mirandolla, Cornelius Agrippa en Van Helmont. Men zoekt immers ook heden nog naar ‘den steen der wijzen’, dien wij nu opvatten als symbool van het streven der wetenschap, de raadselen der Natuur op te lossen, de geheimzinnige wetten te ontsluieren, die ons meer aantrekken naarmate we meer weten. En wie den eenvoud van het oprecht streven naar kennis niet mist, erkent gaarne dat we nog steeds staan voor den ingang van een tempel, die ongekende geheimnissen omsluit.

In de dagen der vervolging van heksen en toovenaars - die zoozeer kinderen van hun tijd waren, dat ze vaak innig geloofden aan eigen bezetenheid! - was de menschheid doordrongen van het geloof aan helsche machten, die kennis en dus bovennatuurlijke kracht meedeelden aan de beoefenaars der verboden wetenschappen. Ook nu is de wetenschap een gesloten boek voor de menigte. Zoo werd bijvoorbeeld in 1680, toen de paniek van voorspellingen, geheimmiddelen, talismans en vergiften hevig woedde te Parijs, zelfs een invloedrijke veldheer, de Maréchal du Luxembourg, een gunsteling van Lodewijk XIV, van tooverij beschuldigd en in de Bastille opgesloten[2.].

1. J. Kemper, Hexenwahn und Hexenprozesse in Deutschland, Regensburg 1908, (16e deel van de ‘Geschichtliche Jugend-und Volksbibliothek’).
2. Pierre de Ségur, in de Revue des deux Mondes, 1903.

De ziener Nostradamus is nog steeds niet vergeten. Hij werd onlangs nog gebruikt als dankbaar sujet van een Franschen ‘avontuurlijken roman’. Dumas heeft Joseph Balsamo vereeuwigd, en van dien charlatan, ook bekend onder den naam Cagliostro, heel ten onrechte natuurlijk de ziel der revolutie van 1789 gemaakt. Voorbeelden hoe nog in onzen tijd op de lichtgeloovigheid van het publiek wordt gespeculeerd, ontbreken niet. Ze bewijzen dat het wondergeloof steeds voortduurt. In een advertentie in een Parijsch dagblad vinden we, onder het opschrift ‘Zwarte Magie’ de middeleeuwsche geheimmiddelen aangeboden: ‘Verband met booze geesten, ontdekking van schatten, liefdedrank, voorspellingen, middelen om in de loterij en in het spel te winnen, om zich onzichtbaar te maken, enz.’

Behalve bij kwakzalvers met onzuivere bedoelingen, vindt men echter het geloof in den duivel ook met overtuiging verkondigd in ernstige werken, zooals in het boek van een pater, die zich ten doel stelde ‘de werkelijkheid te betoogen van de verschijningen van den booze, en vooral de physische werkelijkheid van de verzoeking van Jezus Christus in de woestijn’[1].

Een spiritist heeft in een groot werk de Magie bestudeerd, en daarbij de wonderen der moderne wetenschap opgesomd, de draadlooze telegrafie met de telepathie vergeleken, de helderziendheid verklaard door de X-stralen. Deze schrijver heeft het levensraadsel willen verklaren, de onafhankelijkheid en het voortbestaan der ziel willen bewijzen; tafeldans, tooverroede, materialisatie en dematerialisatie, - verschijnselen van oude en moderne magie - behandelt hij als wetenschappelijke vraagstukken[2].

De tooverij berust op de voorstelling, dat iedere oorzaak overeenkomstige gevolgen na zich sleept, en dat lichamen, die eenmaal in aanraking zijn geweest, invloed op elkander blijven uitoefenen ook nadat de aanraking opgehouden heeft. Dit zijn de twee wetten van ‘overeenkomst’ en van ‘besmetting’. De toovenaar leidt er uit af, dat hij door nabootsing een gevolg kan voortbrengen naar verkiezing en dat al wat hij aan een

1. Le Père Maréchaux, La Réalité des apparitions démoniaques. (Bibliothèque des Sciences Psychiques), Paris 1899.
2. Dr. Carl du Prel, La Magie, Science Naturelle, 2 vol., Paris 1908. (Oorspronkelijk is dit werk in het Duitsch verschenen.)

voorwerp doet, de persoon zal treffen die met dat voorwerp in aanraking geweest is[1].

De mysteriën van Egypte, de inwijding der neophanten in de geheimen van den dienst der moedergodin Isis, de hermetische boeken - boeken van Hermes - waarop zich de middeleeuwsche alchimisten beriepen, de zwarte magie[2], neemt steeds de gestalte aan van een streven naar kennis, een verlangen om in de duistere spelonken van het groote levensraadsel een blik te werpen. De verschijnselen der Natuur waren voor den mensch openbaringen van geheimzinnige, vreesaanjagende machten, en men heeft deze vrees nagespoord niet slechts bij de nog heden natuurlijke volkeren, doch zelfs bij de dieren[3]. Zoodoende ontwikkelde zich de alchimie tot scheikunde, zoo werd de magiër de voorganger van den natuuronderzoeker De magiër gebruikte het vleesch van den doode voor zijn tooverkunsten, met de lijk-reliquie bracht hij wonderen tot stand[4], en de geneeskunde ontwikkelde zich uit de nasporingen dezer door de moderne wereld gesmade natuuronderzoekers.

De tooverij houdt zich bezig met de aanwending van bovennatuurlijke krachten. De magiër is een duivelskunstenaar, de heksen zijn bezeten door helsche machten. Het dualisme van goed en kwaad beheerscht iedere oorspronkelijke natuurfilosofie; maar deze beide begrippen moesten onvermijdelijk vaak samenvloeien en zich verwarren. Daarom vinden we boven de Germaansche goden het Noodlot als anonyme en onwederstaanbare macht, waaraan zelfs Wodan onderworpen was. Dit Noodlot wordt door den godsdienst niet uitgesproken, doch slechts vermoed; het heeft geen tempels, geen priesters, geen naam, het is geest zoo min als stof, het wordt niet vereerd, doch slechts gevreesd. Dit Noodlot bepaalt 's menschen levens-

1. Frazer, Lectures on the early History of Kingship, 37; Shotwll, The Role of Magic. (American Journal of Sociology, 1910, 785 e.v.)
2. Het offeraltaar van tegels veranderde in een aarden oven en later in een distilleerkolf. Dioscorides beschrijft de tegels waarop wierookroet werd ingezameld. Het Arabische woord alkohol (al-koh'l) beteekent: fijn zwart roet, en gaf aan de magie den naam ‘zwarte kunst’. M. Höfler, Organotherapie, 16.
3. Augusto Villa, Le Religioni e la Scienza, Cap II: La Religione negli Animali. Milaan, 1911.
4. Men geloofde dat de zielen der dooden en de booze geesten dorstig waren naar bloed. Men bracht hun offers van menschen, dieren en geurige kruiden, om ze gunstig te stemmen. Door een gedeelte van het offer te eten, wilde men in gemeenschap met de godheid treden, haar in zich opnemen. Van daar de hooge waarde van lijken in de tooverij en van de door Arabieren in den handel gebrachte mummie's, die in de middeleeuwsche apotheken ook in Europa gebruikt werden. Zie Dr. M. Höfler, Volksmed. Organotherapie, 1908, 3, 4, 5, 286 etc.

duur, het is de Wereldorde en het heette in de oud-Noorsche taal Scöp, welk woord verwant is met scheppen en verschaffen (deensch: skabe en skaffe). Ook dit Noodlot vormt een element in de natuurverklaring der middeleeuwen; we erkennen sporen van dit begrip in menige wijsgeerige bespiegeling, zooals we het terugvinden in de magische en animistische geloofs-stelsels van de natuurvolkeren, die door de ethnographen onzer dagen bestudeerd worden.

Deze zelfde magie is ook de eerste poëzie; dichterlijke beschouwing der Natuur en de begeerte haar werkingen te doorgronden, vereenigen zich bij den primitieven mensch tot éénzelfde streven. De legenden van den natuurmensch zijn bezield door den adem van het woud en den dauw van de weide, en ze zingen, als echo van de ruischende dennen, ze weerkaatsen het geratel van den donder in de bergen, het golfgeweld der groote rivieren; ze spreken ons van zonneschijn en schaduw, van wind, van regen en sneeuw. Dit leeren we uit Longfellow's *Song of Hiawatha.*

Wanneer we ons nu de plantenwereld voorstellen, zooals die zich in verschillende streken der aarde voordoet, kunnen we gemakkelijk begrijpen welke diepe indrukken haar weeldevormen, haar eindelooze verscheidenheid en haar rijkdom van karakter maken moesten op den geest van den mensch, die aan de moederborst der Natuur leefde. Het woud moest het heiligdom der Natuur worden. De eenzaamheid der wouden werd onvermijdelijk een zinnebeeld van de geheimzinnige raadselen, die als een magische bekoring het gemoed van den mensch vervulden. Woestijn en steppe boezemden vrees in, bergen en klippen, waterval en zee maakten diepe indrukken, doch de plantengroei slechts was in staat om een landschap leven bij te zetten. De cactus van de dorre Mexicaansche rotsen, die aan zijn drooge bladerlooze vertakkingen wonderschoone bloemen ontwikkelt, is een fantastische verschijning. De plantengroei van Australië - Casuarina, Eucalyptus en Araucaria -, de weelde van Indië, de palmen die in symmetrische vormen oprijzen, de loofbosschen en heidevelden van Noord-Europa, tot de bloemen onzer moerassen en duinen, alles, alles roept andere gedachten te voorschijn, geeft nieuwe en nog eens nieuwe stof ter overpeinzing aan den menschengeest.

We zullen ons in de volgende bladzijden bezighouden met de studie van tooverplanten, dat wil zeggen: we zullen enkele

grepen doen uit den rijkdom van materiaal, die op dit gebied bestaat. Deze voorbeelden zullen we vergelijken met elkander; soms zal daaruit de verklaring van een demonistisch geloofsartikel voor den dag springen. Doch aan theorieën behoeven we ons niet te wagen. Ernstig, wetenschappelijk onderzoek wordt in de laatste jaren op het terrein der ethnographie gedaan, de laatstovergebleven natuurvolkeren worden bestudeerd, hun geestelijk leven, hun sociologie en hun filosofie worden nauwgezet nagespoord, vergeleken met de volksoverleveringen in beschaafde landen, en uit de resultaten van dit onderzoek ontwikkelt zich langzamerhand een volkomener kennis van de ontwikkeling der menschelijke gedachte. Deze nieuwe wetenschap heeft reeds menig begrip op zijde gezet, dat voor onomstootelijk werd aangezien; doch daar we ons hier slechts met een onderdeel der vergelijkende mythologie bezighouden, en een scherp afgebakend terrein bewerken, behoeven we weinig algemeene begrippen aan te roeren, terwijl gevolgtrekkingen natuurlijk van zelf opduiken uit de feiten, die we op onzen weg ontmoeten zullen.

Enkele werken der duisternis.

Vreeselijke giftplanten werden door de toovenaars gretig aangewend. De aftreksels deden het slachtoffer sterven in krampen en stuiptrekkingen en de dood werd niet steeds toegeschreven aan de plant, doch vaak aan de bezweringen, die onder het toedienen werden uitgesproken. Om het vraagstuk anders dan door magischen invloed op te lossen, had men de scheikunde moeten uitvinden, de alcaloïden uit de plant afscheiden, en de theorieën over affiniteit der atomen moeten kennen.

Deze giftplanten werden tooverkrachten, zooals de slang, die met venijn het leven uitbluscht. De vereering van het gift berustte op vrees en zelfs op afschuw. In de giftplant openbaarde zich een booze geest.

In het leven der giftplanten doen zich merkwaardige verschijnselen voor, we vinden daar karaktertrekken, die ongetwijfeld hebben bijgedragen tot het ontstaan der magische geloofsartikelen. Wat vergift is voor den één, is specerij of zelfs voedsel voor den ander, en zelfs heeft men beweerd dat elk voedsel vergift kan worden voor een ander individu en dat

elk vergift op een andere plaats voedsel zou heeten. Men zegt dat in Schotland de scheerling niet giftig is en dat in koude landen de monnikskap onschadelijk wordt. Diezelfde scheerling, die den dood gaf aan Socrates en aan Phocion, zou door de koeien straffeloos gegeten worden, terwijl peterselie vergift is voor papegaaien. Vaak geeft een zelfde plant voedsel en gift. Arrowroot is een soort zetmeel, dat men verkrijgt uit een plant, die tevens gift voor de pijlen der inboorlingen verschaft. Zoo wordt ook manioc, een soort sago, schoongewasschen van de giftige sappen waarvan het doortrokken was, en een dergelijk zetmeel kan men door wasschen verkrijgen uit de wortels van onze giftige Bryonia. Onze ‘genotmiddelen’, tabak, thee, koffie, danken hun faam aan heftige giften. De geneeskunde, die erfgename is van de tooverij, gaat steeds door met het voorschrijven van strychnine, aconitine, morphine, digitaline nevens de giftige metaalzouten die in onzen tijd de kruiden meer en meer uit de apotheek bannen. Sydenham - de moderne Hippocrates - verklaarde dat hij de geneeskunst zou opgeven, indien men hem het opium ontnam.

De toovenaars hadden bepaald een besef ervan, dat die giftplanten krachtige individuen waren, en niet er om vroegen om gegeten te worden. ‘Ik ben met mezelf tevreden’ - zei scheerling of monnikskap - ‘ik heb niet noodig den menschen te behagen.’ Zulk een giftplant was Jeanne d'Arc voor de Engelschen, de Engelschen namen een dergelijke gestalte aan voor de katholieken, en de Albigenzen voor Paus Innocentius III. In de verwarde middeleeuwen, toen de magie welig bloeide, was gift gelijk aan ketterij, aan onafhankelijkheid, individualiteit, vrije gedachte.

Reeds bij de Romeinen - en eeuwen vóór hen - was het samenstellen van giftdranken bekend, van tooverdranken, die symptomen voortbrachten welke aan den toovenaar bekend waren, en welke hij dus met nauwkeurigheid voorspellen kon. De Monnikskap (Aconitum), die uit het speekselschuim van den hond Cerberus afkomstig heette, was zoo algemeen in gebruik, dat keizer Trajanus het aankweeken dezer plant door gansch het Romeinsche rijk verbood. De herfsttijloos (Colchicum) houdt de herinnering levendig aan Medea, de tooveres van het eiland Colchis. Een soort boterbloem (Ranunculus sceleratus) werd ‘Sardonisch kruid’ genoemd, naar het eiland Sardinië, en in de tooverdranken gemengd, met het doel den ‘Sardonischen lach’ op te wekken.

Giftige paddestoelen in de schaduw van het stille woud, scheerling en andere met venijn zich wrekende planten, die het volle zonlicht schuwen, werden helsche machten, evenals de brandnetels, welke in tropische landen onze brandnetels overtreffen in giftigheid, zooals de tijger de kat overtreft in kracht. Dit gift is de demon, de geest van de plant; in dit levenssap openbaart zich een krachtig individu. De menschen hebben, van hun standpunt, de distels boos genoemd, omdat ze zich tegen den aanvaller verdedigen; de giftplanten zijn nog slechter, want ze verkondigen: 'wie me opeet zal sterven!' Maar we hebben reeds gezegd, dat die giftplanten niet vroegen om opgegeten te worden.

Sommige natuurvolkeren vereeren de verborgen kracht van giftplanten, en maken van zulke planten amuletten, die ze hun kinderen om den hals hangen, om die kinderen zoodoende te beschermen tegen ziekte of tegen aanvallen van wilde dieren[1]. En indien we ons de soorten Strychnos voorstellen, die lianen welke haar buigzame stammen als slangen voortbewegen, en wier verschrikkelijk giftige wortels met een slangehuid bedekt zijn, dan wordt het ons meer en meer duidelijk, dat gift een der werkzaamste motieven van tooverij en magische natuurbeschouwing zijn moest. Op de landengte van Panama groeit een dergelijke liaan, waarvan de aanraking wonden veroorzaakt die zeer langzaam genezen; het onder den neus houden van een bloem was voldoende om een man een verzwering aan de lippen te bezorgen[2].

In de opera l' Africaine aanschouwt men een boom met schitterende roode vruchten - een Manzanillo - waaronder de ongelukkige Selica den dood komt zoeken. In den giftigen adem van dezen boom wordt haar levensvlam uitgebluscht. Deze Manzanillo, die ondanks de dichterlijke vrijheid van Meijerbeer's opera in Afrika ontbreekt, komt op de Antillen voor en behoort tot de familie der Euphorbia's, waaronder zooveel befaamde gifplanten zijn. Op de meeste West-Indische eilanden heeft men dezen gevaarlijken boom zoo goed als uitgeroeid. De giftigheid van zijn schaduw schijnt een weinig overdreven, maar men heeft beweerd dat eigenlijk alle bloemengeuren onder de betrekkelijke vergiften gerekend moeten wor-

1. In N. Mexiko, (Bancroft, The native Races of the Pacific States of North America, I, 588). Bij de Seri van het eiland Tiburon (Elisée Reclus, Geogr. Univ. XVII.)
2. Armand Reclus, Panama, Tour du monde 1880, I, 380.

den. Sommige menschen kunnen bepaalde geuren niet verdragen; anderen blijven er ongevoelig voor. Er wordt beweerd dat viooltjesgeur meer menschen, en vooral meer vrouwen, gedood heeft dan de Manzanillo. Sommige menschen kunnen de nabijheid van de Koningin der Bloemen niet verdragen. Catherine de Medicis kon geen rozen zien zelfs op schilderijen. Wanneer de doge van Venetië, Francesco Venerio, op feestdagen naar de kerk ging, liet hij van te voren de rozenguirlandes wegnemen, waarvan de geur hem buiten kennis zou doen vallen. Hetzelfde gebeurde met den kardinaal Henri de Cordova en met een dominikaan der Venetiaansche familie Barberigi[1].

Het gebruik van vergift tegen vergift werd ongetwijfeld het eerst door de toovenaars uitgevonden en door hen begroet als een welkome bevestiging van hun wereldbeschouwing. Zoo kwam men tot de ontdekking dat het extract van de giftige monnikskap (Aconitum) andere vergiften neutraliseeren kan die het in de ingewanden ontmoet. De gasten van Lucullus dronken scheerling-afkooksel, opdat de doodsangst hen zou aansporen tot het verzwelgen van de grootst mogelijke hoeveelheid wijn; want wijn werd in Rome en in Griekenland beschouwd als het tegengift voor scheerling. Sommige volkeren gelooven dat men immuun wordt tegen vergift, door de handen en voeten met radijssap in te wrijven, terwijl de geur van radijs de slangen op een afstand houdt[2]. In China en Ceylon beweert men dat vaatwerk van kokosnootbast de aanwezigheid van vergift verraden zal[3] de Annamieten werpen een pepervrucht in een waterkruik, welke vrucht zal openbarsten indien het water vergiftigd is[4]. Onder de menigvuldige tegengiften der Oudheid noemt men ook de bittere wijnruit (Ruta graveolens)[5].

Onovertroffen in de geschiedenis der tooverij is de mandragora-wortel, waarin men een menschelijke gestalte zien wilde, een

1. Rosenberg, Rhodologia 216 - Schleiden, Die Rose, 182. - Zie over het onvermogen van sommige menschen om de nabijheid van bepaalde planten te verdragen, Dr. F. Kanngiesser, Phytonosen (Gartenflora, 1910), Zum Kapitel der Phytonosen (Naturw. Wochenschrift, 1910, 177 e.v., 408 e.v.), Vergiftungen durch Pflanzen und Pflanzenstoffe, Jena, 1910.
2. Dobrizhoffer, The Abipones, II, 304.
3. Dennys, The Folk-Lore of China, 139.
4. Landes, Superstitions Annamites.
5. Billerbeck, Flora Classica, 111.

gelijkenis, die men met behulp van een mes wist te verscherpen. Deze tooverwortel was krachtig werkzaam in de grijze oudheid. De bessen worden genoemd als aphrodisiacum in Genesis, en de werkzaamheid der plant als vruchtbaarmakend middel werd onweerstaanbaar geacht in de middeleeuwen; men dreef een grooten handel in deze tooverwortels. De heilige Hillegardis beweerde in haar Physica dat de Mandragora ontstaan was uit dezelfde aardsoort, waaruit de eerste mensch geschapen was, en de tomaten zullen den naam ‘Pomme d'amour’ wel te danken hebben aan het feit dat ze met de Mandragora verward werden. Deze plant groeide onder de galgen, men groef haar uit met bepaalde voorzorgen, want zij kon ijselijk geschreeuw doen hooren, waardoor degeen die er naar luisterde het verstand verliezen kon. Shakespeare zinspeelt hierop:

> ‘And shrieks like mandrake torn out of the Earth,
> That living mortals hearing them run mad.’

Toen Hannibal ten strijde toog tegen de Afrikanen, liet hij eens, schijnbaar bij toeval, een hoeveelheid amphoras met wijn op het slagveld achter, en veinsde zich met zijn Karthagers terug te trekken. Doch in den wijn was mandragora-wortel gemengd, en het vijandelijk leger werd na het drinken van dezen slaapdrank een gemakkelijke prooi voor den grooten veldheer. Zoo werd ook bij operatie's gebruik gemaakt van mandragora als verdoovend middel.

Deze plant groeit bij voorkeur op beschaduwde plaatsen, in spleten en ravijnen. De kracht was het grootst, indien men haar inzamelde onder de galgen. Geheimzinnige machten, draken en monsters, bewaakten dezen kostbaren schat. De tooverkracht is grooter, naarmate zulk een amulet onder moeilijker omstandigheden en met grooter gevaar verworven is.

De mandragora gaf inlichtingen over de toekomst, maakte onkwetsbaar, deed den bezitter slagen in alle ondernemingen, verschafte geld en roem. Zij diende aan dieven zoowel als aan veldheeren, zij was liefdedrank en drong zich op als onmisbaar hulpmiddel in alle werken der duisternis. Natuurlijk stelden afgunst en nijd alle gelukte avonturen en alle welslagen op rekening van dezen wonderwortel. De maagd van Orleans werd beschuldigd zich van dit toovermiddel bediend te hebben, dat in het Duitsch Alraun heette, hetgeen herinnert aan de Alrunen, die geheimzinnige offerpriesteressen waren en aan het

heilige runen-schrift. Het woord beteekent de ‘Gansche Tooverij’. Deze alruin was een orakel, en nog in 1611 verbood Maximiliaan, hertog van Beieren, het graven van alruinwortels.

Een Duitsch schrijver beklaagde zich in 1703 er over, dat men hem in Bohemen in plaats van een mandragora-wortel een uitgerekten, gedroogden en opgesierden kikvorsch had verkocht en in het (nog steeds herdrukte) tooverboekje ‘La Magie Naturelle du Petit Albert’ leest men hoe een Zigeunervrouw aan een boer leert om een alruin te snijden uit een Bryonia-wortel, dien men in Normandië ‘navet du diable’ noemt. Elders werden varenwortels in den vorm van een hand besneden en verkocht om ze in de kleederen van kinderen te naaien als amuletten. Zooals Laban uit den dudaïm-wortel (mandragora) zijn huisgoden sneed, wordt een plant door de Chirokie-Roodhuiden als Groote Man aangesproken en die plant is de voornaamste der plantgoden. De Gin-Seng (Mensch-Wortel) wordt sedert onheugelijke tijden in China op hoogen prijs gesteld, omdat deze wortel den vorm van het menschelijk lichaam zou nabootsen. Deze Gin-Seng vormt in het Oosten een belangrijk handelsartikel en de groote gelijkenis van het geloof in haar wonderkracht met het blind vertrouwen dat Europa stelde in de mandragora, werd reeds opgemerkt door een zendeling in de 17e eeuw[1]. - Schweinfurth verhaalt, dat de Nijam-Nijams in Midden-Afrika gelooven aan het bestaan van wortels, die een gelukkige jacht verzekeren.

De mandragora dankte haar roem aan de suggestieve vormen die haar wortel soms aanneemt, doch ook aan de onheilspellende plekken waar men haar zoeken moest, en bovenal aan de giftigheid, die de magische bekoring van al de Solaneën uitmaakt.

Geen toovermacht is grooter dan die van bloed, dat vloeibaar leven is. Wanneer Mozes aan de Egyptenaren de inzetting der ongezuurde brooden verklaart, beveelt hij hun het Paaschlam te slachten: ‘Neemt dan een bundelken hijzop[2], en doopt het in het bloed, dat in een bekken zal wezen; en strijkt aan

1. Martini, Atlas Sinicus, meegedeeld door Kircher, China illustrata.
2. Volgens Höfler, Organotherapie, 39, slaat dit op de marjolein (Origanum majorana). Deze schrijver ontsteekt veel licht over de aanwending van bloed in de tooverij. Hij geeft (17-20) een lange lijst symbolische plantennamen, die aantoonen hoe bloed door de Egyptische priesters met planten in verband gebracht werd. Een aantal dezer planten dienden eeuwen lang in de tooverij. De oorsprong van al deze begrippen ligt in de offerplechtigheden.

den bovendorpel en aan de beide zijposten van dat bloed' (Exodus 12:22). De Heer zal de Egyptenaren slaan, doch de deuren voorbijgaan, waar het bloedig teeken aangebracht is.

Soms bevatten de bloemstelen van het St. Janskruid (Hypericum perforatum) een bloedrood vocht, maar dit sap kan ook grijs zijn. De plant werd in Silezië een orakel: 'Bist mir gut, gibst mir Blut; bist mir gram, gibst mir Schlamm.' In Westfalen wilde men bloed stelpen door het opzeggen van een bezweringsformulier, waarin sprake was van drie rozen die in den hemel bloeien[1.] en in Denemarken bereikt men hetzelfde doel met een esschentak, in den naam Gods gesneden[2.]. Elders worden planten met roode bloemen of met rood sap voor dezelfde aanwending gekozen.

Tot de magische verschijnselen behoort ook de profetie. De plant is orakel, zij geeft geluk en ongeluk. In Denemarken geeft het eerste hoofdje van de klaver een goed geheugen aan wie het opeet. Wanneer de paddestoelen welig groeien, zijn de boeren bang, vooral vreezen zij dan onder de wapenen te worden geroepen[3.]. In China dient de stengel van duizendblad (Achillea millefolium) tot waarzeggen. In Engeland bloeit nog welig het geloof, dat wie peterselie verplant, zich daarmee ongeluk op zijn hals haalt. Op die peterselie zijn hazen en konijnen belust, maar zij is schadelijk voor kippen en vooral voor papegaaien. In het peterselie-bed zoekt de kinderlegende de pasgeboren kinderen; vrouwen gelooven in Engeland (nog onlangs gekonstateerd in Surrey door den schrijver) dat als zij peterselie zaaien, moederschap onvermijdelijk is. Als in Silezië de eikels op Sint Michel van binnen gaaf zijn en mooi, zullen de vruchten het volgend jaar goed gedijen; op vochtige of dorre eikels volgt een natte of drooge zomer; een mug in den eikel voorspelt een middelmatig jaar, een vlieg is voorteeken van oorlog, een worm van misgewas en duurte, een spin van pest of van een in het algemeen slecht jaar. Dezelfde voorteekenen leest men in de galnoten, die als geheimzinnige voortbrengselen, niet van den boom doch van insektensteken, de aandacht der tooverij vroegen[4.]; en de IJslander Finn Magnussen geeft hetzelfde verhaal.

1. A. Kuhn, Sagen aus Westphalen, II, 199.
2. Pedersen, in Deutsche Bot. Monatschr. 1893.
3. Erman's Archiv, I, 628.
4. Brebel, Haus-und Feldweisheit des Landwirths; Knoop, Dendrologia, 27.

In het Soana-dal (Piëmont) gelooft men te zullen sterven in den loop van het jaar, indien men gedroomd heeft van een stuk linnen dat in water gedompeld was[1]. Vlas, de weelderig groeiende plant, waarvan de draden worden gesponnen die symbolen van het Lot, symbolen ook van zonnestralen werden, moest een zinnebeeld van het leven zijn, en de hemelsblauwe bloemen versterkten nog de mythische waarde der vlasplant. De vlaskultuur is overoud. Ten tijde van den Egyptischen koning Amenemhat, den stichter der twaalfde dynastie, kweekte men reeds vlas, benevens erwten en boonen, terwijl de graankultuur pas aanving. In het Noorden was het vlas aan Freya gewijd. Het kattengespan dezer Noorsche Isis was met strengen bloeiend vlas verbonden. De verbouwing en bewerking van het vlas stonden onder de hoede van Freya, terwijl de plant wegens de blauwe bloemen ook gewijd was aan den hemelheer Wodan. We begrijpen, dat de Nornen, die de draden van Leven en Dood spinnen, vormen zijn van de moedergodin Frigga, die niet altijd scherp van Freya onderscheiden is. In de middeleeuwen kwamen ontelbare legenden de toovergodinnen en witte vrouwen voorstellen aan het spinnewiel, en werd dit spinnewiel het attribuut der vlijtige Germaansche huisvrouw. Dit vlas van Freya, dat zonnestralen en leven in zich heeft, moest tooverkracht bezitten. In sommige streken van Duitschland maakt men gebruik van deze kracht om traag groeiende kinderen wat sneller te doen opschieten. Het kind wordt den dag voor St. Jan naakt op het gras gelegd, rondom en over het kind wordt lijnzaad gestrooid, en het kind zal groeien en gaan loopen zoodra dit zaad opkomt. In Saksen dansen en springen de meisjes om den vlasakker. Zij heffen haar beenen zoo hoog op als zij kunnen en vragen aan het vlas om zóó hoog zijn stengels te doen opschieten. Elders ontkleeden de meisjes zich en wentelen zich rond in het vlas, omdat, naar men gelooft, ‘het vlas dat plezierig vindt.’

Deze laatste rite herinnert de bezwering der maïsvelden, door een naakte vrouw, zooals verschillende Roodhuiden-stammen deze rite toepassen:

‘Once, when all the maize was planted
Hiawatha, wise and thoughtful,
Spake and said to Minnehaha,
To his wife, the Laughing Water:

1. De Gubernatis, Myth, d. Plantes, II, 199.

You shall bless to-night the cornfields,
Draw a magic circle round them,
To protect them from destruction,
Blast of mildew, blight of insect,
Wagemin, the thief of cornfields,
Paimosaid, who steals the maize-ear!
In the night, when all is silence,
In the night, when all is darkness,
When the Spirit of Sleep, Nepahwin,
Shuts the doors of all the wigwams,
So that not an ear can hear you,
So that not an eye can see you,
Rise up from your bed in silence.
Lay aside your garments wholly,
Walk around the fields you planted,
Round the borders of the cornfields,
Covered by your tresses only,
Robed with darkness as a garment.
Thus the fields shall be more fruitfull'.[1.]

In het oude Peru verzekerde men zich van een goeden maïs-oogst door menschenoffers. Pasgeboren kinderen dienden daartoe zoolang de planten jong waren, doch met het groeien van het graan nam de ouderdom der offers toe. Nog in de negentiende eeuw, verhaalt Bancroft, werd een Sioux-meisje doodgemarteld door de Pawnies, om met haar jeugdig bloed het maïsveld te bevruchten. Elders worden kruidnagelboomen zoozeer als gevoelige individuen gedacht, dat men in den aanvang van den bloeitijd de boomen niet 's nachts met vuur mag naderen, ook moet men in hun nabijheid niet klagen, of met gedekt hoofd voorbij een kruidnagelboom gaan, want dat alles zou den boom kunnen doen schrikken en ontijdig vrucht doen dragen. Azteken, negers en inboorlingen van Assam bevestigen dit geloofsartikel van de Ukiasses. In iedere woning der Arikaree-Indianen bevindt zich een maïs-aar, die reeds menschengeslachten oud is. Deze amulet steekt uit de opening van een medicijnzak. Bij feestelijke gelegenheden brengt men offers aan dezen huisgod, door er een stuk vleesch over te wrijven; terzelfder tijd richt men een gebed tot deze Heilige Aar, die met den naam 'Moeder' wordt aangesproken, en men verwacht van deze Moeder natuurlijk tusschenkomst bij de Groote moeder Aarde, die de velden met rijkdom overdekt.

Dat de oude Papoea-taal nog niet geheel van het Maleische schiereiland verdwenen is, heeft een oorzaak. De inboorlin-

1. Longfellow, Hiawatha XIII.

gen gelooven dat ze beter zullen slagen bij het zoeken naar kamfer in het woud, indien zij de oude taal spreken. De kamferboom verdwijnt als rook voor hun oogen, zoodra hij Maleisch hoort spreken. De oude taal wordt daarom ook wel 'kamfertaal' genoemd en de Maleiers trachten die taal aan te leeren, om in goede verstandhouding met de kamferboomen te geraken[1]. De Grieken geloofden dat het zaaien van Basilicum - een plant die ten zeerste vereerd was en verwant is aan de heilige Tulasi van Indië - het beste gelukt indien men het zaad verwenscht, terwijl men het uitstrooit. Deze plant verlangt op een onbeleefde manier te worden aangesproken, doch niettemin staat zij in Zuid-Italië nog in geur van heiligheid als een liefdemiddel, dat de jonge mannen op hun oor dragen, doch niet aan hun geliefde geven. In Toskane heet deze plant 'amorino' en te Chieti dragen de meisje Basilicum, waarschijnlijk als symbool van kuischheid[2].

Als middel tegen de koorts neemt men in Normandië en in Voigtland de meeldraden van roggenaren in[3]. Het stuifmeel van de tule, een soort bies die algemeen is in het Zuid-Westen der Vereenigde Staten, wordt algemeen aangewend door de Apachen, als amulet en als toover-medicijn. Dit stuifmeel - dat men 'Hoddentin' noemt - wordt in kleine lederen zakjes door de krijgslieden aan hun gordels gedragen, en de medicijnman bezigt het toovermiddel voor alle plechtigheden en voor alle magische bewerkingen. Hoddentin wordt geworpen naar de opgaande Zon, naar de Maan en soms naar den Grooten Beer of den Wagen; hoddentin strooit men als zegening op het maïsveld onder begeleiding van gezang, en dansende besprenkelt men met het poeder een zieke. De Apachen strooien hoddentin wanneer het bliksemt, zij bedienen zich er van om slangen meester te worden voor den slangendans, zij offeren het wanneer zij een beer gedood hebben, en dansen dan soms een heelen nacht. 'Wanneer wij ten strijde trekken, wanneer wij op jacht gaan of een akker bebouwen, werpen wij een weinig hoddentin naar de Zon en zeggen: Met toestemming van de Zon, ga ik vechten (of jagen, of planten) en ik hoop dat de Zon met me zal zijn' verhaalde een Apache aan den reiziger Bourke, die een menigte voorbeel-

1. Miklucho Maclay, Die Melanesier der Malaiischen Halbinsel.
2. De Gubernatis, Myth. d. Plantes, II, 35.
3. Köhler, Voigtland, 417.

den van de aanwending van hoddentin noteerde. Het poeder dient bij de ceremonie waarmee men de intreding der puberteit van meisjes viert, terwijl ook de lijken er mee bestrooid worden. De Mohave-Apachen verbrandden hun lijken; eer echter het vuur werd aangestoken, plaatste de medicijnman hoddentin, in kruisvorm, op de borst van het lijk en strooide het poeder op voorhoofd en schouders. De Melkweg is voor de Apachen uit hoddentin-poeder ontstaan, dat door een godheid uitgestort werd.

Alarcon zag in 1540 aan de Rio Colorado volksstammen, waarvan alle individuen zakjes poeder droegen. Deze inboorlingen kwamen den 'Zoon der Zon' begroeten, zij waren in hun meest ceremoniëel gewaad en droegen dus zonder twijfel hun amuletten. Naar den vreemdeling, die hen in den waan bracht dat hij 'Zoon der Zon' was, wierpen zij 'maïs en andere zaden', die zij in den mond hadden, en verklaarden hem dat zij op die manier gewoon waren om aan de zon offers te brengen. Sahagun en Torquemada verhalen dat de Azteken een zeker poeder strooiden over het gelaat der offers die aan den Vuurgod werden gebracht, en Padre Sahagun beweert dat dit diende om de slachtoffers eenigszins ongevoelig te maken, voor de smarten, die zij gingen uitstaan, en zoo hun doodsangst te verminderen. Het is evenwel mogelijk dat dit heilig poeder slechts werd aangewend om te betoogen dat het offer een heilig karakter aangenomen had. Het strooien van hoddentin naar de Zon herinnert aan de Zon-vereering der oude rassen van Zuid- en Midden-Amerika. Azteken zoowel als Apachen geloofden uit een moeras vol biezen te stammen. De god Napatecutli der Azteken beschermde de tule en de mattenmakers. Deze biezen werden bij godsdienstige plechtigheden uitgestrooid, zooals trouwens ook in verschillende deelen der Oude Wereld gebruikelijk was.

Bloedige offerplechtigheden ter eere van de goden der Aarde hebben den landbouw vergezeld in andere werelddeelen dan in Zuid-Amerika. Een voorbeeld er van vinden we ook bij de Khonds van Orissa in Indië[1]. Met bloed, dat het leven symbolizeert, wilde men de gunst der goden koopen, zoowel in Gallië en Scandinavië als bij de oude Semieten. In Bohemen volgde vroeger de dorpsbevolking bij nacht in

1. Zie de studie over dezen volksstam in Elie Reclus, Les Primitifs.

optocht den ploeg, om de eerste vore te openen. Onmiddellijk achter den ploeg liep een naakt meisje; in haar armen droeg zij een kat, die even zwart was als de nacht. De vore, die door den ploeg gemaakt was, werd verbreed en uitgediept en levend begroef men daarin de zwarte kat[1], terwijl in een vroeger tijdperk de maagd hetzelfde lot zal ondergaan hebben. Het offeren van deze maagd beschouwde men als een magische voorbereiding van den akker. De landman zal het zaad aan den schoot der aarde toevertrouwen, die aarde is moeder, zij zal baren. De nacht is voor de werken der duisternis, en de zwarte kat is een symbool der magie. De kat vertegenwoordigt de leeuwen van Cybele; de katten van Freya - de Isis van het Noorden - zijn tooverdieren gebleven, die de heksen overal vergezellen, evenals de uil, dat typische nachtdier. In Oost-Pruissen zaaide men 's nachts; de zaaier was naakt.[2]

(Wordt voortgezet).

1. Grohmann, Aberglaube aus Böhmen, 1864, 143. Dergelijke riten vonden plaats in Nassau en in de Vogezen. Te Metz verbrandde men jaarlijks op Sint-Jan zes katten. Te Parijs brandde het Sint-Jansvuur op de Place de Grève, dikwijls door den koning zelf aangestoken. Er werden vier en twintig levende katten in geworpen.
2. Töppen, Aberglaube aus Masuren, 1867, 91. In Littauen sloeg men in den Kerstnacht de vruchtboomen met een bosje stroo, geweekt in het nat van kokende erwten. Deze rite om heksen af te keeren en de boomen vruchtbaar te maken, komt op verschillende plekken der aarde voor. Zulke magische handelingen openbaren steeds een neiging om de natuurvoorwerpen als met rede bezield voor te stellen. Men wilde de geesten dwingen, die in de boomen ondersteld werden te huizen.

De sterkste.
H. v. Loon.

I.

EVEN zocht zijn hand met den sleutel naar het slot, toen knarste de deur open. Boven aan de steile trap, hoog in den koker van vaal-witte muren, bleekte een lichtje in het neerrillende duister.

‘Pas op,’ zei hij, ‘de treden zijn glad, nu er geen looper ligt.’

Zij, meenend, verwijt te hooren in zijn onverschillige zeggen, - hij was op die huishoudelijke dingen soms zoo angstig precies - vergoelijkte dadelijk:

‘'t Is gelukkig de laatste dag. Morgen op dezen tijd zijn we over.’

‘Ja, ja,’ antwoordde hij vluchtig, nog even voor het binnentreden, de hand aan den deurknop, de stille, smalle straat doorziende, waar geen mensch nu liep; alleen aan den overkant, bij den dominee, brandde nog licht op de tweede verdieping. De studeerkamer. 't Was immers Vrijdag, dan werkte dominee altijd nog laat aan zijn preek. Goed, dat hij daaraan dacht: morgenmiddag moest hij er nog even aanloopen. Dominee was dien dag dat de vorige meid wegliep, zoo vriendelijk geweest, hun een kip te sturen.....

Toen bonsde de deur dicht. Boven, op het portaal, draaide Greet het gas op, waardoor hij ineens met schrik weer de kale naaktheid van de muren zonder prenten, de trap zonder looper zag, de gang zelf versperd met rommelige koffers. Overdag had het hem al gedrukt, droefgemelijk gestemd, zooals daar stuk voor stuk de gezellige kamers werden leeggehaald. Het had hem onrust gegeven, of hij nu nergens meer veilig was. Of de wereld nu alles van hem weten ging, juist dat, wat ze niet weten mòcht, wat hij opzettelijk, maar zonder moeite, immers koesterend, verborg, om dààr althans een toevlucht,

een warmte van iets geheel eigens, iets hem slechts behoorends te hebben.

Zoo was het huis, zoo was het meest zijn kamer hem geworden. Al sinds zijn huwelijk, sinds dien geldelijken tegenslag, voelde hij zich grievend wat ontroofd, wat hem slechts toekwam; kwelde het zijn prikkelbare rusteloosheid, zijn teleurgestelde eerzucht, dat hij terrein had moeten afstaan, dat niet meer te herwinnen scheen.....

Niet wetend, wat te doen, opgejaagd uit wat hem door gewoonte lief was geworden, liep hij zijn eigen kamer in. Het ganglicht liet genoeg te zien. Vervreemd stond hij er. Die wanden, het dof-blauwe behang, de met hoe veel moeite niet liefdevol-zorgvuldig geschikte prenten aan den muur - wat 'n toer, vóór die verschillende dingen eindelijk een vak vulden, voor geen enkele lijn, boven of beneden, hinderde, voor het geheel den indruk van rust en niet-anders-kunnen maakte, - de geur van de kamer, het was toch een stuk van hemzelf geworden..... Nu herkende hij in dit smalle, ontredderde, havelooze hok zijn eigen oude, gezellige ‘hol’ niet meer.....

Weer binnenkomend vond hij Greet aan de kale tafel zitten schrijven:

‘Voor de werklui, morgenochtend;’ lichtte ze, doorkrassend, toonloos in.

‘Hoe laat komen ze?’

‘Ik heb ze half zeven besteld....’

‘Dan moeten we dus òp....’

‘Nou, ik wel, maar jij niet, hoor. Jij blijft gerust nog maar een uurtje liggen. Ze zullen het bed nog wel niet hoeven af te breken.’

Vleiend voor hem staand, legde ze beide armen om zijn hals, zag hem even ernstig-onderzoekend, met iets schuws van schimmige zorg in de oogen aan, kuste hem toen, dringend, op den mond, om den stijgenden angst te verstikken, een kus, diè, onverwacht, hem verward deed glimlachen, zonder dat-ie eraan dacht, haar in zijn armen te nemen, zooals-ie toch vroeger steeds deed, als zij hem wel-te-rusten kwam wenschen. Zij wachtte er nog even op; toen met een plotse verdonkering in de oogen, keerde ze zich om, begon ze opzettelijk-opgewekt over de voordeelen van het nieuwe huis.

't Lag toch beter dan dit, ja, óók in een straat, maar dat

kon nu eenmaal niet anders. Hij moest in het centrum van de stad blijven, dicht bij kantoor; dan veroorloofden de middelen niet, niet waar, te wonen waar ze maar wilden. Op een gracht, natuurlijk, was het mooier, maar dan had je, vooral in voor- en najaar, dien ondragelijken stank, en dat was voor geen van beiden goed, zei de dokter. En Huub zou'es zien, wat een lieve kamer hij daar kreeg, nog veel mooier dan deze, en aan den voorkant, maar toch héél stil, want de straat dáár was nog stiller dan waar ze nu huisden. Dat was nu wel een beetje ongezellig misschien, maar hij moest toch niet vergeten, dat ze nu àchter zoo'n beeldig uitzicht kregen, enkel op tuinen. Niet-waar, dat was toch deftiger, dan hier met die lorrenbuurt....

Zoo snapte ze door, hopend Huub wat warmer voor de nieuwe woning te stemmen. Hij toonde niet de minste belangstelling. Eerst wel. Toen ging hij iederen dag kijken. Dit moest vermaakt, en dààr moest een schel worden aangelegd, en..... Maar de laatste weken, de laatste dàgen eigenlijk, was hij omgeslagen, sprak hij geen woord over het huis, ontliep hij zooveel mogelijk de toch noodige overleggingen.....

Nu weer: soms glimlachte hij even, één keer zelfs streek hij haar goedkeurend-medelijdend onder de kin, maar er heelemaal 'bij' scheen hij toch niet, z'n oogen stonden zoo vreemd, zoo flauw, of hij aan heel andere dingen dacht,....

Ineens barstte zij in snikken uit. Dit bracht Huub tot bezinning.

'Wat 's dàt nou..... Toe Greet, wat héb je?' vroeg-ie meewarig, haar over het voorhoofd strijkend.

Greet, op den stoel naast de tafel neergevallen, sloeg de tranen-doffe oogen op, en hem strak aanziend, zei ze flink:

'Het spijt me, dat ik die.... verhuizing heb doorgedreven.... 'k Had het niet moeten doen....'

'Ach wel nee. We hebben het toch dikwijls samen bepraat. Ik wou het toch òòk.....'

'Jij..... wou het ook..... Nu heb je spijt..... Nu wil je hier blijven, is het niet'?

'Nee, nee, nee. Toe, begin nou niet weer. Je weet, ik..... ik kan niet goed tegen verhuizen. Jullie, vrouwen, voelen dat anders. Jij zit niet zoo vast aan je omgeving. Of..... jullie zijn doortastender. Ik..... kan dat moeilijk. Maar wat duvel, wat doet dat er-toe? Ga jij nu maar slapen. Morgen help ik je met de rest. Dan schenken we champagne, ter eere van het nieuwe huis, goed.....'

‘Voor ons beidjes toch, he.....?’

‘Natuurlijk.....’

‘Dan blijven we toch den eersten avond alléén!.... Dan.... vraag je geen ànderen.....?’

‘Welnee, wie zou ik.....?’

‘Nou..... Enfin, afgesproken. Nacht vent.’

En zacht aan z'n oor:

‘Je zal 'es zien, wat 'n geluk dat nieuwe huis zal brengen.....’

‘Hoe zoo.....?’ schrok Huub. ‘Geluk.....?’

‘Let maar 'es op;’ lachte Greet 'r eigen vrees weg.

‘Nou best hoor, wees jij maar een braaf vrouwtje. Dan komen we er wel.....’

Ze kusten elkander, vluchtiger, schuwer dan anders. Greet slikte een zucht weg, toen ze de porte-brisée van de slaapkamer doorging. Hij zette zich met de krant op de sofa.

‘Blijf je niet te lang zitten?’

‘Nee, nee, even de krant inzien. Heb je al geschreven van het nieuwe adres?’

‘Morgenochtend gaan alle briefkaarten in zee. Ze staan op de klok. Wel te rusten.’

‘Nacht vrouwtje.’

Zij sloot de deuren, hij hoorde haar nog rommelen in koffers. Die kille, gehavende kamer hinderde. Na een poos piepte de deur open, kwam zij terug, in de wel erg grove, burgerlijke nachtpon, die hij zoo graag anders wou hebben, zoo'n zijig-dunne, als de dames tegenwoordig droegen. Hij had het haar wel eens gezegd, maar dan lachte ze, vroeg ze, hoe hij dat wist, en het was zoo gebleven. Maar mèt die ergernis voelde hij ineens lust, haar in z'n armen te nemen en weg te dragen uit dit verstorven, duldeloos-nuchtere huis, zooals ze daar stond, blozend, het blonde hoofd even verlegen neer, met de leuksprietige vlecht links over de borst, en de teenen voor de ruwe kou van de plankenvloer opgewipt: 't was haast nog een kind.

‘Wel kleine.....?’ lachte hij, haar op z'n schoot trekkend, maar zij weerde ernstig af, naar het open venster wijzend: de menschen konden, zoo, alles zien. Maar hij lachte haar zwarigheid weg, en toen gaf zij toe, maar hij zag wel: er scheelde wat aan.

‘Nou, wat ìs er.....? Hè popje.....’

'r Oogen zochten vochtig-lachend den grond weer.

‘'k Wou je vragen, Huub,..... ik had toch geen rust in bed..... Hoù je van Marie?’

‘Van Marie Wieder.....? Hoe kòm je erbij?’

‘Nee, he? Toe, Huub, heusch, ik zal goed voor je zijn. Je mag me alles vragen. Ik..... wìl, dat je me alles vraagt. Maar..... toe, hou van me. Je weet wel, buiten jou heb 'k niemand. Ik geef om niemand, dan om joù.....’

Krampachtig knelden haar armen om zijn hals. Zij bedekte zijn wangen met kussen, ze hijgde. Hij duwde haar zacht terug.

‘Vertel 'es, hoe je aan dat..... màlle idee komt.’

‘Nou, zóó maar; ze keek op 'r nagels: - ik dacht het dadelijk, toen je kennis had gemaakt, en..... eigenlijk is ze misschien..... eigenlijk hòòrt ze meer bij jou, dan ik. Ze kan zoo mooi over schilderijen praten.....’

‘Maar ze is toch getrouwd. Dat gaat zóo maar niet.’

‘Nu ja, ik geloof niet, dat jij me zou laten..... Maar.....’

‘In vrije liefde?!’

‘Zoo iets.....’

Driftig de handen in de zakken, stapte hij de kamer door. Hij had dit niet verwacht. Eigenlijk had hij nooit aan Marie gedacht. Zeker, ze was een aardige vrouw, maar..... nee, méér toch niet. En nu Greet ineens, zoo bruusk, lomp bijna..... Het ergerde hem: rimpels trokken in zijn voorhoofd. Zij zag het, toch speet het haar niet, het er uit te hebben geflapt. 't Wàs beter, zulke dingen te zèggen. Ze wachtte, hem met de oogen volgend. Hij liep in gedachten..... Als ze zòò begon; daarmee lokte ze het uit.....

‘Kom, ga jij nou maar gauw in bed. Er is geen sprake van, hoor.’

Vaderlijk trachtte hij haar toe te spreken, met welwillende meerderheid. Dat prikkelde haar. Die toon was nu juist geheel niet van pas. En beslister, dan hij van haar gewoon was, ging ze door:

‘Ik zou het héél gemeen van je vinden, Huub, als jij me nu in den steek liet. Je weet, toen we trouwden, was je in zak en asch. We wisten geen van beiden, wat dat worden ging. Toch, moet je toegeven, ik heb geen oogenblik geweifeld. Nee, 't was geen deùgd van me, ik wil geen bedankje. Ik hield van je. Zielsveel..... Tot nu toe is alles meegeloopen. Dank zij jouw energie, natuurlijk. Maar..... ik heb toch òòk geholpen. Je moeilijke jaren heb ik meegemaakt. Heb ik ooit gekláagd? Nee, wees nu even stil. Lààt me nu even. We zijn zoo weinig..... ernstig, zoo weinig..... wààr met elkan-

der..... Nu begint de mòòie tijd, niet-waar? Nu begint ons..... geluk eigenlijk pas..... Ja, dat eene, dat ik je dat niet geven kan..... och jongen, het spijt me zoo. Je weet, hoe ik zelf..... Maar ik geef alle hoop nog niet op. Trouwens, de dokter ook niet. Gisteren nog: Mevrouw Loffelt, twaalf jaar getrouwd, nu pas een baby..... En de vrouw van Daan Bergeik dan? Die was over de veertig, toen ze trouwde. Nu hebben ze er al twee.....'

In een storm had ze door gesproken, de wangen hittigrood, met stralende oogen. Buiten adem zweeg ze, zeeg ze in den stoel, plots klein kindje weer in de kinderlijke nachtjapon.

Hij was korzelig gaan zitten: wat hoefde dat nou? Hij hield niet van scènes, van die opgewondenheid. En èrnst, dat verwachtte hij in 't geheel niet van haar. Hij stond vleugellam, een beetje schùldig zelfs. En..... en..... maar er wàs toch niets aan 't handje met Marie.....

Weer stond hij, in tweestrijd, op, hervatte zijn verbijsterd loopen door de planken kamer.

'Dus..... daar hoef 'k niet bang voor te zijn?' begon ze, hardnekkig, nog eens.

'Ach, ik zeg je toch: néé, néé, néé. Wat kan ik nou meer doen.....?'

'Goed..... dan ben ik gerust..... gekke vrouw heb je toch, he? Ik weet immers wel: niemand kan zoo veel van je houden, als ik.....'

'Nou, wat wil je nog méér?..... Toe, ga nu slapen.' En hij kuste haar op het hoofd.

Langzaam, weifelig stond ze op, aarzelde ze nog op den bedrand. De deuren bleven open.

'Is je krant uit?'

'Nog even'.

Hij dacht aan geen krant. Wat bezielde haar toch? Marie Wieder, zeker, ze tròk hem. Allerplezierigst hadden ze kennis gemaakt. Maar..... vèrder ging het niet. De tijd van avonturen was voorbij..... Hij dacht aan haar frissche onafhankelijkheid, haar geestig oordeel, de vlugge beradenheid van haar gaan, bewegen, aan haar lenige slankheid..... Dat was iets prettigs, iets, dat hij in zich zelf miste, dat hem bekoorde en niet losliet, als zij in de kamer was. Dat was toch iets frisch' en levenswijs, tegelijk, iets ongedwongens, zonder als lompheid of aanstellerij te hinderen, waar hij naar verlangde,

Om daar van zoo nu en dan, wanneer hij beu was van het dagelijksch gemier, van de knellende verveling, als van een fontein te genieten. Maar och, 't was immers tòch niets. Hij kende háár, zij hém nauwelijks: wat hoefde hij zichzelven dan voor de zooveelste maal te ontgoochelen.....?

Willoos, met een onverschilligheid van dat het dan maar loopen moèst, naar het liep, dat je daarbij zelf toch niet in kon grijpen, stapte hij in bed.....

Toen hij den volgenden ochtend wakker werd, regende het met straffe stralen uit een effen-grijze lucht. Grete was al weggevlucht, in de kamer er naast hoorde hij haar bezig met de verhuizers. Heel de kamer lag overhoop. Dat moest ze zachtjes hebben gedaan: aankleeden, wasschen.....

Kregel keerde hij zich om, met het gezicht naar den muur; dan zag je tenminste die desolate herrie niet. Kom..... dat moest-ie vergeten, nog..... vijf minuten half dommelen, dróómen. Plotseling zag hij de groote, lichte, de helle, klare, gesperde, toch zoo wonderlijke, de als vijvers wonder-effen en wonder-diepe oogen van Marie. Daar had je het nu: al die dagen was Marie uit zijn gedachten geweest en nu, na dat twijfelend vragen van Grete..... Hij voorzag lammigheid, niet bevredigde onrust, misschien..... Hij kneep, niet willend, nu onmachtig iets te beginnen, wat hem stellig tè zwaar zou vallen, vol te houden, de oogen dicht.....

Toen hij dien middag op zijn nieuwe kamer kwam, vond hij Marie Wieder.

'Och, 'k wou Grete wat bloemen brengen in het nieuwe huis,' zei ze enkel, onverschillig naar buiten ziend, op zijn verwonderde kijken.

'Ze zijn prachtig;' en naar de tafel loopend, rook hij aan de achteloos neergestrooide rozen, 'wacht, ik zet ze even in 't water.'

''n Goed huis, he?' begon Marie, toen hij met een volle karaf terug was, het eene been nonchalant over het andere, het bovenlijf naar voren geleund.

'Och;' plaagde hij terug, maar zij ging er ernstig, met groote, wat wilde oogen op in:

'Hoe zoo? De entree is veel beter en jij bent er ook op vooruitgegaan.'

'Ja, ja,' dempte hij haar verdediging. Toen, zich uitstrekkend op de sofa die al gebracht was:

‘Màg ik?’

‘Waarachtig. Ben je ziek?’

‘Wel nee, maar..... moe.’

‘Moe.....? Waarvan?’

‘Ach, die strubbelingen van een verhuizing. En.....’

‘Ik geloof niet, dat jij er veel last van hebt.’

‘Nee, schande genoeg. Grete doet alles mèt jou.’

‘Pf, met mij.....’

‘Ik dacht, dat jij 'r zoo goed had geholpen?’

‘Zóó.....? 'k Weet niet, hoor.’

Marie was opgesprongen. Keek naar beneden in de straat.

‘Zeg Rie, wat 'n mooie hoed.....’

‘Vin-je? Doet me plezier.’

‘Doet het je misschien géén plezier.....?’

‘Dat zeg ik niet..... 'k Moet visites maken.’

‘Ja, ja, ik begrijp wel dat je zóo'n mooie hoed niet voor mij heb opgezet.’

‘Ik dacht toch, dat Grete thuis was.....?’

‘Zeg ik wat ànders.....?’

Ze ging weer zitten, zorgeloos, een beetje wrevelig.

‘Zal 'k 'm weer afzetten....?’

‘Graag.’

‘En..... je vindt 'm zoo móói?’

‘Ja, maar..... dat is nóg mooier.’

‘Ach kom..... Ik zet 'm toch af. 't Is veel te lastig.’

Gewoon, neuriënd was ze opgesprongen. Had ze, blijkbaar aan andere dingen denkend, ook de kamer rondziend, den hoed op den grond in een hoek neergeploft. Even bleven ze zwijgend over elkander, zij onverschillig op den eenigen stoel voor de sofa, waar hij, met moe-zwaar hoofd, onrustig op lag. Die hél-tartende, onnadenkende, als met hem spelende toon prikkelde hem, maakte hem licht wrevelig. Vooral vandaag. Zulke dagen was hij toch al overspannen.

‘Geven jullie geen feestje?’; vroeg Marie, hem niet aanziend.

‘Een feestje.....?’; dacht Huub na. ‘Dat wil zeggen, morgen, of née, als het huis op orde is; over twee, drie weken schenk ik panje, natuurlijk. Een huis moet je inwijden.’

‘Leuk zeg, dan kom ik ook. 'k Ben dòl op champagne.’

‘Natuurlijk wachten we joù.....’

‘Wie komen er meer?’

‘Nou..... laat 'es kijken’; en Huub, moeizaam opelle-

bogend, wilde met de linker op de vingers van de rechterhand aftellen. ‘Wij drieën, en Gelen met z'n vrouw.....’

Terwijl-ie verder dacht, schoot het hem plotseling te binnen, hoe hij gister Grete beloofd had, op het eerste fuifje in het nieuwe huis geen vreemden te vragen..... Hij fronsde de wenkbrauwen. Vervelend was dat weer. Die idiote invallen van Grete ook. Altijd was ze bàng. Ze had toch geen rèden. Als alle mannen tegen hun vrouwen waren, als hij tegen Grete..... Vandaar kwàm het juist. Hij gaf altijd toe. Aan 'r dwááste grillen. Dat wist ze drommels goed. Ze speculeerde erop. Hij kòn nou eens niet weigeren, als ze werkelijk verdriet had, of..... verdriet voorwendde. Al die soesa had hij liefst zoo gauw mogelijk uit de wereld.....

Krachteloos-driftig draaide hij op de sofa. Hij kon Marie toch niet zeggen, dat hij zich vergist had. Dat Grete niet woù..... Ze zou wat gaan denken..... Daar had je nou de poppen aan het dansen. Getergd, balde hij de vuisten. Het wervelde in zijn hoofd.... Hij moest Greet dan maar 'es een lesje geven. Ze moest ééns begrijpen, dat ze hier niet de báás was. Dat ze niet te ver moest gaan. Misbruik maken van zijn goedheid..... Bah. ‘Laten we 'es optellen’; besloot-ie bruusk z'n eigen gedachten: ‘wìe zullen we vragen?’; onderwijl, toch gehinderd, bedenkend, dat hij het Grete best als een verrassing kon doen voorkomen; alsof hij die, immers half ontpèrste, belofte niet ernstig nam; of als iets, dat van zelf sprak; alsof hij de vraag van Grete gisterenavond gedachteloos had bevestigd.....

Toch was hij niet heelemaal gerust. Hij kènde Grete. Toen zij na dien middag, terwijl het nieuwe huis àl gezelliger werd, dank zij Grete's toewijding, er eenige malen over begon, was hij vaag de vraag ontweken. Had hij dien eersten middag zich tegenover Marie maar niet laten gaan! Toen leek het zoo makkelijk-natuurlijk. Wat drommel, 't spràk ook van zelf, alleen niet voor Grete. Die was zoo akelig jaloersch..... Wat bereikte ze ermee? Zij zelf had hem, méér dan anders gebeurd zou zijn, aan Marie doen denken. Ze begonnen elkander geregeld te zien. Met haar man, Rudolf, raakte hij op besten, zij het niet op vriendschappelijken voet. Huub wàs niet jaloersch. Hij begeerde immers niet meer, althans niet bewust.....

Tot - ze bewoonden nu een máánd het nieuwe huis - het hooge woord er uit moest. Hij had Grete willen verrassen, en daarom, behalve de Wieders, nog zes anderen gevraagd.... Grete zei enkel, nauw schrikkend ‘zoo’, en ging door met haar werk.....

Allen hadden aangenomen, ook voor den avond, behalve Wieder zelf, die dadelijk na het eten voor zaken op het spoor moest. Nog tijdens het eten had Marie, opgewekt, doch niet heelemaal ècht, immers een weigerend antwoord verwachtend, Ru voorgesteld, dan maar mee naar huis te gaan; zij alleen hier.....; maar Ru had haar vaderlijk-glimlachend, alsof ze een kind was, op het voorhoofd gekust, zeggend, dat dàt nu heelemaal onnoodig was. Zoo waren allen tevreden gesteld, geen schaduw van ontstemming bleef hangen.

Huub had den vorigen dag zelf feestelijk den oudsten wijn zorgvuldig uit den kelder opgediept, - raggig-beslagen flesschen -; den heelen dag was Grete bezig geweest, ze op temperatuur te krijgen: nu werd er geschonken. Aan tafel had Anton Gelen, zijn oudste vriend, die ieder familiefeest nog had meegemaakt, hem en Grete hartelijk-luidruchtig toegesproken en Huub had, waarachtig een beetje ontroerd, met een stem, die, zich flink trachtend te houden, grappig oversloeg, terwijl hij naar adem hapte, geantwoord en toen waren de menschen, het volle glas geheven, naar hen toe gekomen, en allen hadden aangestooten, Grete het eerst, en ook Marie, natuurlijk, maar..... raar, hij had er niet op gelet, hij had feitelijk niemand gezien, want zijn oogen glimlachten door een vochtig floers, en zijn hand met het glas beefde, waardoor hij wijn stortte op het feestdamast, het móóie, nog uit den boedel van grootma; wat zou Grete morgen brommen, dacht hij dadelijk met schrik.

Grete had hem tusschen Anton's vrouw en Liesbeth Geluk, zijn nichtje, gezet. Dat was prettig-rustig: nu hoefde hij zich tenminste niet te bedwingen, om niet te veel met Marie te praten, die aan den anderen hoek zat. Zoo nu en dan wisselden zij wel eens een woord, vroolijk, ongedwongen, maar verder dacht hij niet aan haar, geboeid door het vertellen van Annie, Anton's vrouw, die hij in maanden niet gezien had. Een oogenblik, toen hij, even stil, luisterde naar het stemmengegons, dacht hij zelfs, dat zoo'n vriendschap als met Anton en Annie toch veel sterker en natuurlijker was. Dat smartte nooit, daar

kon je voor uitkomen, daar hoefde je niets in flirt te verdwingen. Dat was alles open en klaar. En met Marie.....? Over twee weken..... nee, over twee màànden dàcht-ie niet meer aan haar. Hij schaamde zich, dat hij zoo mal kon doen! Goddank, dat hij nooit iets had laten merken.... Zoo dikwijls had Grete zonder reden argwaan gehad. Maar, alsof hij dit voorzien had, altijd had hij Marie in gezelschap bijna..... vermeden, zelden haar het eerst aangesproken, bang, iets te verraden, toch willend, dat ze het wist, maar zóó, dat hij de baas bleef, niet als smeekeling.... Malle overwegingen, teeken van lafheid: een man, die wist, wat hij waard was, handelde anders, had hij zich zelf vroeger gescholden. Nu was hij dolblij. Nu hoefde hij niets terug te trekken.... Verder gedacht had hij niet. Liesebeth wou een phillippien met hem hebben.....

Later op den avond, in den hellen schijn van den salon, tusschen die menschen, met een warmen blos van het licht en den wijn, had hij plotseling medelijden met Grete gehad, en, zonder bijgedachte, was hij eensklaps op haar toegeloopen en had haar op beide wangen gekust, waarop de anderen hen samen juichend op een stoel beurden en om hen beiden luidruchtig een patertje-langs-den-kant dolden.

Later was weer de stemming gezakt, door een hatelijkheid van Grete tegen Huub. Annie Gelen, aan de ingevallen stilte een eind willend maken, boog zich tot hem over, doch zweeg, toen ze zag, dat hij in gesprek was, maar hij keerde zich dadelijk, wat schichtig, om: ‘Nee, niets, wat is 't, Annie?’

‘Ik hoorde, dat je mooie etsen heb gekregen. Mag ik ze 'es zien?’

‘Graag, maar ze zijn boven, op m'n kamer.’

‘Dan ga ik even mee, als 't mag.’

‘Natuurlijk..... Misschien zijn er meer liefhebbers.’

Liesbeth sprong op, ook Marie.

‘Zal ik dan maar vóórgaan.....?’

‘Waar gaan jullie heen?’ kwam Grete, wat bits een verhaal van Hermine Verkerk onderbrekend, ertusschen.

‘De dames wilden even die etsen op m'n kamer zien....’

‘Ze zijn van hem, hoor. Ik hou niet van dat soort.’

‘Hé, ze moeten zoo mooi zijn’; weerlei Annie met teleurgestelde warmte in de stem.

‘Ik zeg niets. Je weet, 'k heb daar geen verstand van. En Huub dwéépt ermee. Kijk zelf maar 'es.’

Grete, de handen aan de te korte armen knusjes in den schoot gevouwen, wendde zich weer, welwillend-glimlachend, tot Hermine.

‘Maar misschien wilt U ook 'es gaan zien?’

‘O gut nee’; weerde die schrikkig af: ‘Schilderijen of etsen, da's voor mij dood kapitaal. Daar ben ik niet fijn genoeg voor, zegt Verkerk altijd.’

‘Wàt zeg ik altijd?’ vroeg nu Verkerk, die, doof, de laatste, opzettelijk luid-gesproken woorden opgevangen had, met een onnoozel-vriendelijken plooi om den half open mond, de hand aan het rechter oor getrechterd.

‘Ik zeg, dat jij zegt, dat ik voor schilderijen niet fijn genoeg ben;’ schreeuwde Hermine terug.

Verkerk lachte geluidloos, enkel met een schokken van het zware lichaam en een beven van den neus.

‘Net als ik, zeg;’ stootte Grete Hermine vertrouwelijk aan, en, met een steelschen blik naar de deur, waardoor Huub met de dames was gegaan: ‘Ik zeg het maar nooit, als mijn man erbij is, hij houdt daar erg van, maar ik voel er niets voor. En dan die modernen: laatst nog in den Kunstkring.....’

Boven op zijn kamer had Annie het zich dadelijk gemakkelijk gemaakt; sans-géne, als oude vriendin, was ze met een genotgilletje in een leunstoel gevallen. Ook Marie en Liesbeth moesten snuffelen in den rommel op de tafel, wilden weten van dìt en van dàt. Annie had al een sigaret uit het open doosje gepikt, en toen maar rondgepresenteerd, ook de anderen namen, - Marie gul-prettig, de anderen lacherig, aarzelend, - Huub zelf had dat eens aangekeken, en ze een lucifer voorgehouden, blies dien per ongeluk uit; dat gaf een schel-plagend gejoel. Toen was-ie ook maar gaan zitten, op de punt van de sofa; Annie had wat te vragen, en zoo waren ze, langer dan voorgenomen, blijven zitten dampen en praten, allen gevoelend, dat het hier, onder elkaar, op die rustig-stemmige kamer, met de enkele, bruingetinte prenten tegen het effen-bruine behang, toch veel gezelliger was dan beneden, tusschen al die praatgrage menschen; maar niemand, die er op zinspeelde, zelfs Annie niet, welke anders graag voor enfant terrible speelde.

Hij was eigenlijk de geheele partij vergeten, toen de meid kwam kloppen:

‘Ik kom, Betje. Ja, we moeten hier weg. Ik ten minste; als jullie nog willen.....’

‘Nee, ik ga mee’; en Annie was al rumoerig opgesprongen, rekte hoog, ongedwongen de armen, liet ze vlug weer vallen; ‘hè, wat ben 'k onbeleefd.’

De anderen lachten, behalve Huub, hij voorzag herrie.

‘Nee, nee, ga voor. Dan doe ik 't licht uit.’

Achter de anderen, die zongen en joelden, kwam hij de trap af. De gasten waren achter; vóór stond, alleen, Grete, ze wenkte. Opgewekt begon hij:

‘We hebben boven leelijk den tijd vergeten, he? Annie Gelen had zoo veel te vertellen, ik dorst 'r niet in de rede te vallen. Je heb toch niet gewacht.....?’

‘'t Komt eenvoudig niet te pas, wat je gedaan hebt. Mij hier te laten wachten, met al die vreemde menschen.....’

‘Die menschen zijn joù toch niet vreemd.....’

‘Natuurlijk wel. Wat heb ìk met ze noodig? Je weet heel goed, om jou plezier te doen, heb ik me al die moeite gegeven. Ik hou niet van die drukte. Da's goed voor rijke menschen. Wij hèbben dat eenvoudig niet. Ik ben op me zelf al zoo zuinig, als ik maar kan. Ik loop er soms voor gek bij. Ik heb ook betere tijden gekend. En jij.....? Jij smijt het over den balk, jij.....’

‘Zacht wat. Dat hoeven de gasten toch niet te hooren.....’

‘De gasten, joùw gasten. Wat hebben ze mij ooit gedaan.?.... Ja, ze verdragen me om jou, maar als ze dùrfden..... Enfin, dat weet ik wel; zoo'n partijtje nóóit meer.....’

‘Best. Als jij het noodig vindt, op die manier m'n plezier te vergallen.....’

‘Wat doe jij anders?..... Een uur blijf je boven. Ach, had Annie zooveel te vertellen? Dorst jij niet te zeggen: Annie, Grete wacht me beneden.....? Nou, zoo fijngevoelig ken ik je niet. Maar 't wàs niet voor Annie. Nou ja, of jij nou je schouders ophaalt: ik begrijp best, voor wie je wèl naar boven wou. Jammer maar, dat die anderen meegingen.....’

‘Ja Grete, als je zóó doorgaat, ben ik genoodzaakt.....’

‘Schànde is het, schànde. De menschen vragen: waar blijft de gastheer? Is je man uitgegaan?..... Wat moest ik zeggen.....? Nee, hij is boven met Marie!..... Ik dacht dat jij de wereld zoo goed kende. Dat jij je over mij te beklagen had!..... Nou hoor, *ik* had dat anders.....’

Hij draaide zich, met een wrevelige trekking om den mond, half om, trappelde ongeduldig op den grond. Ze liet hem alleen staan.....

Grete háátte hem soms, hij bemerkte het in een blik, een woord van glimlachend-vernederende minachting, als was hij zelfs geen haat waard..... Wat kon hij zeggen, wat doen.....? Eigenlijk àchtte hij haar er nog te meer om. Nooit had hij ondervonden, dat Grete tot een zoo fellen drift in staat was. Ze moest dan toch wel heel veel van hem gehouden hebben, om, daardoor zoo ontgoocheld, tot dit uiterste gedreven te worden. Misschien hield ze nòg van hem.... Bijna dacht hij milder over haar, had hij lust, haar alles ronduit te zeggen. Te bekennen, dat hij niet meer aan Marie dacht, dat hij ongelijk had gehad. Maar dan kwam onverwacht weer een vinnigbijtend woord, een uitbarsting van opgekropte drift, die hem al zijn goede voornemens vergeten deed. Dan haatte hij haar ook. Maar bij hem zakte dat gauwer.....

Toch ging het zoo niet langer. Een hèl was het na de verhuizing geworden. Dien avond nog, dadelijk na het partijtje. Marie had hij niet eens thuis gebracht, uit vrees voor Grete. Toch was ze begonnen te verwijten, zoodra de laatsten vroolijk hadden afscheid genomen. Om niets, hij was het waarlijk weer vergeten. Van het eene woord kwam het andere, hij had haar zacht trachten te overreden, dat het niet behoorlijk was geweest, wat zij tegen hem had gezegd, en toen had zij gegild, gekrijscht, en opeens was ze snikkend naar boven geloopen. Boven zijn hoofd, op hun slaapkamer, bolderde ze door. Het bonsde op den vloer, dat de kroon er van schudde. Ademloos, met trillende beenen en een leegte in z'n koortsige hoofd, had hij zitten luisteren. Toen het stil was geworden, vloog hij de trap op. Hij kon het alleen niet meer houden. Er moest ééns een einde aan komen. Hij had zich wel willen dwingen, rustig beneden te blijven, om haar niet te doen blijken, dat hij hechtte aan die zenuwachtige buien, maar hij kòn niet stil blijven zitten. De berooide, feestverlaten kamer ontrustte geweldig.

De slaapkamer vond hij leeg. Het licht, angstig fladderpiepend, suisde hoog. Hij stiet de deur naar de logeerkamer open. Daar lag ze op het onopgemaakte bed, het hoofd nukkighalsstarrig naar den muur, slordig gedekt onder een haastig weggesleepten deken.

Op den rand van het bed ging hij zitten, trachtte te overreden, zeggend, dat hij zelf schuld had. Dat het hem niet kon

schelen, dit te bekennen. En z'n ouden trots afschuddend - alsof er nu niets meer hinderde tusschen hen, alsof ze nu pas geheel eerlijk konden zijn - praatte hij, dat het toch tijd werd, elkander het leven zoo dragelijk mogelijk te maken. Dat zij eens zou zien: over niets zou ze zich meer te beklagen hebben, opzettelijk den naam van Marie vermijdend, maar ze moest begrijpen, wie en wat hij meende. En warmer aandringend, bekende hij, dat hij op háar hulp rekende, dat één dat niet kon.....

Vol verzoenende voornemens, uitgeput door die huiselijke strubbelingen, was hij, toen Grete, koppig-stuursch met het hoofd naar den wand, geen antwoord gaf op zijn flauw-weifelend gevraag, zich zelf minachtend, zachtjes, op zijn kousen, de kamer uitgeslopen, hún kamer in. Daar had hij zich rustig uitgekleed, had hij alleen in het groote bed geslapen, rilleriggedrukt, alsof dat alleen-slapen, terwijl Grete toch in hetzelfde huis vlak bij lag, nu eigenlijk het ergste was, of dàt nu eens voor al het tafellaken tusschen hen had doorgesneden. Of dàármee nu de feitelijke scheiding begonnen was, nog slechts door de wettelijke te bekrachtigen.....

De gedachte van scheiding was hem niet vreemd. Zelfs scheen het een rust. Toch schrok hij, toen hij even dieper nadacht: hoe de dagen dan zouden zijn..... Hij moest afwachten. De tijd, - of de wispelturigheid van Grete, beide waren van te voren even weinig te berekenen! - zou beslissen.

Het opstaan was kil geweest, alsof er iets vreeselijks gebeurd was..... Hij had willen schreeuwen van ellendigheid. Als Grete toen binnen was gekomen: hij had 'r hoog opgetild, nog hooger dan hij vroeger, in hun eersten huwelijkstijd, in vreugderoes deed, hij had haar gekust, op den mond, op de wangen, op het zachte, kroezige haar, hij had zich bedronken aan 't genot harer tegenwoordigheid, aan haar jonge, slanke, nog als een maagdelichaam onvolgroeide, tenger-gave lichaam, hij had haar allemaal zoete dingen in het oor gefluisterd, ze hadden samen, als dollen, door de kamer gedanst.....

Ze was niet gekomen. Ze had niet geantwoord op z'n vragend roepen, eerst zachtvleiend, toen luider, vriendschappelijk, luchtig, of het een grap gold, ook eens streng-bevelend; het had niet geholpen. Ook op zijn kloppen, bonzen zelfs, was ze doof gebleven.

Ten einde raad had-ie de dienstmeid ondervraagd. Huiverig,

om de booien in zóó intieme, huiselijke dingen te betrekken, te trotsch, om tegen een ondergeschikte zijn feitelijke onderworpenheid aan zijn vrouw te bekennen, was hij eindelijk verlegen-onhandig, immers trachtend, een toon te vinden, die beminlijk, niet gemeenzaam klonk, de meid in de keuken gaan vragen, of ze mevrouw van ochtend al gezien had. Deze, juist met de boterham bezig, schrok erg van meneer, die anders nooit in de keuken kwam, en blozend opgesprongen, - 't scheen, of ze kwaad zat te doen - hakkelde ze, dat zij mevrouw van ochtend thee met brood op bed had gebracht, en dat mevrouw had gezegd, dat ze niet erg wèl was, dat ze daarom vannacht dáár had geslapen, dat ze nog wat bleef liggen, maar dat de dokter niet noodig was, en dat ze ook mijnheer niets moest zeggen, want dat die zich maar voor niets ongerust zou maken.

Voor kantoor had hij toen nog besluiteloos om de gesloten kamer heengedwaald, maar niets verdachts hoorend, toch niet kunnend ingrijpen, was hij eindelijk met loome beenen en een bezwaard hart naar kantoor gegaan. Den heelen ochtend was het in zijn vermoeide hoofd blijven zeuren..... Dat was nou nog nooit gebeurd. Zóó ver was het nog nooit gekomen. Daar kon je niets tegen doen. Dit was de ergste, de venijnigste, de immers tot machtelooze zelfbeschuldiging doemende straf, welke Grete had kùnnen uitdenken. Wat zou ze nu doen.....? Hij vréésde. Wàarvoor, wist hij niet, 't bleef onbestemd, maar toch..... een sombere obsessie drukte hem. Belette aan iets anders te denken..... Gelukkig, toen het eindelijk twaalf uur sloeg.

Het weten, nu binnen eenige minuten zekerheid te hebben, deed hem haast meenen, dat dat andere maar overspannen getob was geweest. Dat Grete hem natuurlijk boven aan de trap met open armen zou wachten. En zóó vast meende hij dit, dat hij nijdig werd, toen Grete nìet wachtte.

De huiskamer was leeg. Ineenen liep-ie naar de slaapkamer, klopte hard aan de deur van het logeervertrek. De deur week: ook daar alles verlaten. De kamer overhoop: Grete dus uit. Hij rilde.....

Hijgend, met hooge kleur, kwam Betje naar boven gehold.

'Hier meheer, dat most ik U geve..... Van mevrou..... mevrou is om tien uur vertrokke.....

(Wordt voortgezet).

Gedichten.
Joannes Reddingius.

Vlakten en heuvlen, o de God is goed,
die 't vee laat grazen in de weelge weien,
die stroomen zeewaarts zendt en de valleien
met loover tooit en die de vooglen voedt.

Hij maakte 't mooglijk, dat de morgen-groet
juicht uit de fluit en schalt uit de schalmeien
van 't herdersvolk en dat de blije reien
van kindren zwieren langs der heuvlen voet.

Dans en muziek, dat is der menschen vreugd
en waard den God, die leeft en leven laat,
àl-goedheid dalend, stijgend weer tot Hem.

Eer dus het leven elken dageraad
en dans uw dans van liefde, lied en jeugd,
dat klinke uw dank welluidend in uw stem.

Toen ik een knaap was, zocht ik vaak de weide
en lag in bloemen rustend op den grond,
mij was 't of ik de zoete vrouwe vond,
die mild en trouw mij wou van leed bevrijden.

Een kruistocht deed ik naar die verre tijden,
en zag uw lief gelaat en lokken blond,
verstond ik goed de woorden van uw mond,
O waarheid, die mij leven doet en strijden?

Verstond ik goed, ziel van mijn ziel? Ik weet
dat àl niet meer; maar liefde en mededoogen
zij enkel doen vergeten alle leed.

Ik lig in bloemen met gesloten oogen
en weet, dat ik ten leste vinden zal
de witte lelie bloeiend in het dal.

Zoek niet de vreugd van luttele seconden,
zoek niet den glans die schitter-fel verblindt,
eens zinkt gij neer en bloedt uit duizend wonden,
terwijl gij nergens, nergens uitkomst vindt.

Maar weet U eeuwig met het licht verbonden
voel dat diep in U zelf, o dan begint
Uw nieuw bestaan en hebt gij gansch hervonden
de hooge rust, die ge eenmaal hadt als kind.

Gij zijt niet meer alleen, want altijd weer
jubelt muziek, gij ziet licht-kinderen reien,
die zingend dansen in Uw lichte sfeer.

O leven, schoon, gij geeft een nieuw verblijen,
wie weet wat prachten nog de geest aanschouwt,
die moeizaam ging door dicht en nachtzwart woud.

Zon op de blâren,
die dansend varen
gewiegd door 't windje, àl op en neer,
zij vallen heel stil voor mijn voeten,
ik moet u nog eenmaal begroeten,
schoon bosch, en dan niet meer.

Daar is een blinken,
daar is een zinken,
een gouden pracht van stil vaarwel,
voor 't allerlaatst vieren de boomen
een koningsfeest hoog in hun droomen,
en dan is uit het spel.

Dan zullen varen,
in wilde scharen,
de wervelwinde' in woesten ren,
zij zullen wegzwierend doen vallen
de blâren, zij vallen wel allen,
de bruine' en goudenen.

Zooals die blâren
voorzichtig varen
gewiegd door 't windje, àl op en neer,
zóó zullen mijn liedekens zweven
en lachen en lichten heel even,
nog eens en dan niet meer.

't Is nu zoo stil, het houtvuur gloeit
en blanke kaarsen branden,
kom nu in schemer van droomenpracht
en neem mijn handen.

O laat mij zitten als kindje klein
heel dicht bij je zegenende handen,
mijn oogen zijn droog van heete pijn,
mijn oogen branden.

O doe mij verhalen, vreemd en bang,
van verre, vreemde landen,
O laat ons zitten, wang aan wang;
de kaarsen branden.

O kom tot mij in stillen nacht,
vol wonder van licht en luister;
de kaarsen branden, vredig-zacht,
in 't schemerende duister.

Is 't liefde niet, die ons verbaasd doet zien
de gouden prachten van ons loutre leven,
wordt niet de liefste tot godin verheven,
doet niet haar licht àl smart en duister vliên?

En zeggen wij niet zacht: nu zal geschiên
het lieflijkst wonder: Mei en Meie-dreven
vol vogelzang, 't is wuiven, roepen, geven,
't is alles bloei van jeugd en melodie'n.....

Het lieflijkst wonder, dat een jonkvrouw vreugdig
heft bloeme' in 't licht, terwijl heur lachende oogen
de vreugde melden van heur levend hart,

Dat mint, maar door geen stormen wordt bewogen,
maar toch vermoedt die innerlijke smart,
die zij vergeet bij 't loopen licht en jeugdig.

Wat toch beduidt één smartjaar in ons leven,
al viel ook zwaar die laatste ommegang -
een tocht zóó droef, zóó donker-zwaar en bang,
zóó verontrustend droef, dat zacht ging beven

Mijn diepste zijn, dat werd in 't nauw gedreven,
door helsche machten, die door schrikbren dwang
wilden verslaan het licht - toen rees een zang
als diepste bêe tot Hem, eeuwig-verheven.

Toen werd het stil, ik vond mij op de heide
en zag het heer der sterren in den nacht.
Het zonnespoor een laatsten gloedschijn bracht,

En één, mij trouw, zat wachtend aan mijn zijde.
O hart van licht, ik zal U nooit vergeten,
wat mij gebeur', Uw grootheid zal ik weten.

Toen ik een knaap was, speelde ik op een riet
in 't eikenhakhout van het oude buiten -
't was zomer, zomer, en mijn helle fluiten
verdreef mijn angst, mijn kinderlijk verdriet.

Ik zag het zonlicht glinstren in de ruiten,
blank-zilvren schild, dat felle vonken schiet -
dan sloeg mijn hart van vreugd en ik verliet
dansend mijn plaats om mij in 't lied te uiten.

Jeugdpracht en kracht doortintelden mijn leden,
heel mijn jong lijf, dat in de zon opsprong,
vrij in het licht, vrij in het wijd heelal.

't Was of de wind mij jubel-liedren zong,
of ik moest volgen wie in optocht reden,
helden te paard, mij roepend, schal na schal.

Ontwikkelingsgang.
J. Speelman.

Jan Greshoff, Aan den verlaten Vijver. Zeist, Meindert Boogaerdt.
Jan Greshoff, Door mijn open venster. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon.
J. Greshoff, Het Gefoelied Glas. 's Gravenhage, L.A. Dickhoff Jr.

HET oude woord bewaarheidt zich: de bundel, dien de nauwelijks twintigjarige liet drukken, bewijst dat een dichter wordt geboren, niet wordt opgeleid.

Het gevoelige gemoed, de fijne en intense sensibiliteit, de suggestive behandeling der taal, zijn eigenschappen, die in de ziel in kiem aanwezig zijn en enkel op ontluiking wachten.

Het is een hoogst fijngevoelige, schoonheid zoekende en schoonheid minnende psyche, die door deze verzen spreekt... aan den verlaten vijver.

> ‘En dikwijls, als ik na het einde van den dag aan den verlaten vijver zat en het mijmerende maanlicht den wijden nacht eene geheimzinnig-schoone bekoring gaf, kwam eene ongekende droefheid langzaam over mij en dan strekte ik mijner handen uit naar dat geluk - vèr als mijn droomen en éven wonderlijk - geluk, dat ik wist en niet kende...’

Met dit motto van zijn verloofde, mej. Aty Brunt, heeft de dichter den grondtoon van zijn zangen goed gekenmerkt.

> Zart Gedicht, wie Regenbogen,
> Wird nur auf dunkeln Grund gezogen;
> Darum behagt dem Dichtergenie
> Das Element der Melancholie.
>
> GOETHE.

Er hangt in de nevelsluiers om dezen verlaten vijver een stemming van zachten weemoed.

De breede rust-in-stilte ligt gebreid
Al over 't land bij 't einden van den dag.

En het zijn bij voorkeur herfsttinten, die de zanger ons met de tonen van zijn snaartuig voortoovert:

In mensch en dingen is een vreemde ijdelheid...
Voordat zij sterven gaan aan 't einde van hun tijd
Beminnen zij, zich in een laatste levenslust
Te tooien met het schoonst gewaad, om dan gerust
En sierlijk dood te gaan.

Zie dezen herfsttijd, kind, in diepe, reine kleuren
Wacht hij het einde... en loome, zoet-verzade geuren
Ompeinzen den verlaten, zangen-rijken droomer...
Is het niet schooner dan de luide zomer,
Nu wij ten winter gaan?

De dingen om ons en het leven zijn van goud.
Het juichend, blij begonnen jaar wordt zinnend oud
En wacht den dood in zwaar-doorgloeide pracht...
Mijn kind wij zien het en wij spreken noode en zacht
En denken aan het gáán...

Ja, tot 'Weltschmerz' stijgt deze stemming van weemoed.

Slechts die mensch vindt een vreugde, lang verbeid
En wijs, die 't einde van het leven zag.

En de oude avond wankelt naar den nacht,
Een late glans om het gebogen hoofd...
Wat schat aan schoon had hem de dag beloofd!
Wat had zijn korte levensduur gebracht?

De heer Greshoff schijnt mij een figuur, die bij uitstek typeerend is voor onze jongste dichtergeneratie in haar herlevende romantiek, en daarom zal allicht een analyse van zijn werk de moeite loonen.

De jeugd is de tijd, waarin onder onze geestesvermogens aanschouwing en belangeloos inzicht overheerschen en dit te meer, naarmate de geestelijke aanleg hooger en edeler is. In dit opzicht blijft het genie levenslang een kind. De fantasie der jeugd ziet door den sluier der intuïtie de wereld der ideeën. De jeugd heeft nog weinig ondervinding van de 'onvolkomenheid der stof', die, weerbarstig, de reine verwezenlijking der ideeën hier op aarde belet; zij ziet ze in onvertroebelden glans; en te helderder en stralender is het beeld, dat zij zich schept, naarmate het intellect hooger en fijner is bewerktuigd.

Nu begint op den jongelingsleeftijd de ervaring zich baan te breken, dat de ideeële wereld van het Ware, Schoone en Goede in deze aardsche wereld slechts zeer gebrekkig is verwezenlijkt. De indruk is aanvankelijk, dat de reëele wereld in al haar leelijkheid, haar nood en beklemming totaal is tegengesteld aan de wereld van schoonheid, die de jongeling voor zijn geestesoog zag. En deze indruk zet zich om in diepe droefheid over de nietigheid van al het aardsche... totdat de periode komt, waain men de idee onder haar Asschepoestersкleed ziet *in* al het aardsche en de kunstenaar haar in bijkans volmaakte reinheid daaruit weet te doen verrijzen.

Ziedaar de hoofdoorzaak der melancholie bij begaafde jonge menschen. Wie geen ideeën of idealen heeft, heeft er natuurlijk geen last van. Daarbij komt, dat op dien leeftijd de 'Wille zum Leben' zich - ook wat de soort betreft - aankondigt. Men voelt vooraf de beklemming van den 'struggle for life', die heel de natuur doordringt; men voelt dat de wil met al zijn nooden en teleurstellingen de richting van onzen levensweg zal gaan aangeven, die dusver alleen door het objective kennen, het 'reine Erkennen' bepaald werd; en donkere wolken, aan den hemel opstijgend, drukken ons neer.

Maar wie dichter is, laat de Schoonheid niet los.

Hetzij hij de Idee verheerlijkt, met weemoed, *tegen* de vertroebeling van het alledaagsche in, hetzij hij *uit* het alledaagsche den astralen glans der schoone Idee weet vast te houden, hij blijft schoonheidspriester:

''t Is al een *schoon* verdriet, dat lacht,' zijn weemoed is 'zingende weemoed'.

En wil men nu indeeling, dan is hij, die het Schoone laat zien tegelijk met de dingen waarin het is, realist in artistieken zin en naarmate hij meer in zijn kunstwerk den leelijken schaal der schoonheid toont, in die mate zal hij meer humorist zijn, tot caricatuur en satire toe; - wie de schoone Idee weet te toonen geheel voor zich, vrij, ongemengd, is de klassicus; en naarmate men het schoone zoekt boven het werkelijke uit, naarmate men verder tijgt uit de wereld van het alledaagsche op den tocht der nooit gevonden 'blauwe bloem' der volmaakte ideeële schoonheid, in die mate is men meer romanticus. Onnoodig te zeggen dat alle drie kunstrichtingen slechts een *benaderen* blijven.

Greshoff nu, met zijn fijnen, gloeienden schoonheidsdrang,

is een vertegenwoordiger der weer herlevende romantische richting onzer jongeren.

Zie, hoe hij op het zien van een kristallen bokaal, aan de gedachte uitdrukking geeft, dat wanneer het licht van buiten, het licht der Idee, valt op het eigen licht der ziel, uit deze lichtsynthese de kunst geboren wordt, die de Idee weerspiegelt.

> O, ongemeene zuiverheden.
> Van dit kristal;
> Hoe langs uw licht dags glansen gleden
> In snell' en blijden schitterval.
>
> Zoo glijden 's levens vreugdigheden,
> Mèt eigen licht,
> Saàm tot verblijde lichtgebeden;
> Een glimlach langs een lief gezicht...

Althans... gelijk wanneer een vreugde ten deel valt aan een zonnig gemoed en een glimlach dan verschijnt op een lief gezicht, zoo vermengt zich de tinteling van het zonlicht met de eigen schittering van het kristal. Het kan ook zijn, dat de dichter niet meer dan deze vriendelijke, maar dan toch ook geestig gevonden vergelijking in zijn liedje heeft willen leggen.

Let ook op de suggestive werking der fijne, met ‘lichte’ klanken werkende taalmuziek.

Ziehier echter een zeer kenmerkend specimen van romantische lyriek:

> Dit is de maan, die over 't water lacht
> In zilvren glanzen...
> De mane glimlacht over 't water
> Een zuivre droefheid uit.
>
> Dit is de maan, die lichten toover bracht
> In zilvren glanzen.
> Een klare spiegel is het water,
> Een stil geheim deze oude schuit...
>
> Nu zingt de maan een eeuwenoude klacht
> In zilvren glanzen;
> En spreidt den sluier over 't water
> Van de verdronken bruid...
>
> De mijmerende maan zegt weenend-zacht
> In zilvren glanzen,
> Een oude wijsheid tot het water
> En ik herhaal het luid:

Vriend, dichterwoord is een gezongen klacht
In zilvren glanzen,
Tot het verstilde en doove water
Om een verdronken bruid...

Het is het leidmotief: de dichter ‘trauert um die verlorene Schöne’, - de verloren schoonheid werd hier door de Ophelia-Anklänge gesymboliseerd, - maar hem gaf een God, te zingen wat hij lijdt, in zilveren klanken. En hij zingt voor zich, de lyrische dichter, om voor zich, door zijn leed te herscheppen tot kunstwerk, zijn evenwicht in schoonheid te herstellen. Mag het water dan doof en stil blijven.

Door gedachten-associatie - door middel van klanken - kleuren en vormen, beelden en stemmingen te suggereeren, is de quintessence der dichtkunst; zeer schoon is de dichter hier daarin geslaagd.

Is dit geen maneschijnmuziek, dit telkens fluisterend uitgaan op ‘... *uit*’? En suggereeren die fluisterende klanken niet de grijze en zilveren tinten van een maannacht over het water?

Verhoogt krachtig niet de iteratie der zilverglanzen de impressie?

Is het niet prachtig gezien, hoe het netwerk, dat de maneschijn op de rimpelende golfjes maakt, een uitgespreiden sluier gelijkt?

En wordt niet geniaal de eeuwenoude melancholie van het maanmotief met een paar woorden aldus geteekend:

‘De mane glimlacht over 't water een zuivre droefheid uit.’

Poëtische beeldspraak en taalmuziek treffen we overal aan. Zeer muzikaal zingen in ‘Verdoolden’ de langgedragen klinkers den elegischen toon:

Wij zullen wondrend voor elkander staan
En niet de woorden onzer liefde zeggen:
Ik zal mijn hand in uwe handen leggen,
Mijn oogen zullen tot uwe oogen gaan...

Schoon van beeld is het volgende:

.... ‘een stille, leed-bezwaarde vrouw:
Haar oog was als een uitgegloorde schouw,
Haar bleeke hand een slap-verflensde bloem
Op donker diep fluweel en haar gebaar
Gelijk een zwerver, die een herberg zoekt
En, uitgeput, niet vindt’....

Maar waartoe nog meer voorbeelden? Fijn gevoeld, scherpzinnig gedacht, dichterlijk in beeld gebracht en met zilverklank gezongen zijn de meeste der liederen ‘aan den verlaten vijver’.

Een geboren dichter.

Wat echter door oefening groeit, is de techniek.

Er zijn in dezen bundel eerstelingen sporen van, dat de dichter zijn techniek nog niet geheel beheerscht.

Ja, verzorgd is de vorm altijd; het subtiele, idealistische karakter van deze psyche brengt van zelf mede, dat deze jonge dichter geen onvoldoend bearbeid werk openbaar maken zal. Fragmentarisch terugvallen in proza, gelijk men zoo vaak bij jonge dichters vindt als de inspiratie haar adem verliest, komt bij Greshoff absoluut nergens voor. Maar bij hem is soms eenig worstelen met den vorm waar te nemen, waardoor de totaal-indruk dan iets vaags, iets zwoelwazigs, iets duisters krijgt. Zoo ziet men soms bij beginnende componisten iets overladens in de partituur; men *ziet* bij de uitvoering instrumentalisten hevig zwoegen en men *hoort* slechts een onduidelijk resultaat; terwijl een *meester* met eenvoudige middelen, precies raak, terstond de uitwerking bereikt die hij zich voorstelde. Zoo martelen jonge schilders zich soms af met allerlei proefnemingen, waarin het publiek slechts een wonderlijk verfamalgama ziet, terwijl alleen een meester begrijpt wat zij gewild hebben. Zoo geven sommige van Greshoff's gedichten aanvankelijk raadsels op, totdat, na een paar maal overlezen, de beteekenis gaat lichten.

Wij zullen dit duistere nog niet aanstonds overwonnen zien.

In zijn tweeden bundel echter heeft de dichter een stap verder op zijn ontwikkelingsgang gedaan.

Hij blijft met Gustav Theodor Fechner ‘alles Sinnliche als Symbol von etwas Geistigem fassen’; maar niet meer aan een verlaten vijver tokkelt hij schoonheidsakkoorden op zijn snaren; nu tracht hij ‘*door zijn open venster*’ de schponheid *in* de dingen des levens te zien. Wel blijft hem drukken de nood van het alledaagsche:

> O lust en angste in zorglijkheid
> En onverzoete pijnen,
> Hoe grift gij in dit strak gelaat
> Uw bitter-scherpe lijnen.

En o gebogen - moeizame arbeid
Op 't ongeploegde land,
Hoe kromt gij wrang de slanke vingers
Dier bleeke en hoofsche hand...?

Maar hij voelt wreede levenservaring als een purgatorium, dat den edelste louteren moet, opdat uit zijn ziel de schoonheid ontspringe:

Alleen opdat dit strak gelaat
Eens overluid zal spreken
Van dingen, die door vrees of klacht
Als woorden zullen breken;

Alleen opdat die vaste handen
Eens voelen teekenstift
Die in de gave hemelvelden
Der goden fluistring grift.

Evenwel is in dezen tweeden bundel het worstelen met den vorm aanvankelijk moeilijker, dan in den eersten. Ontegenzeggelijk heeft de dichter meer kracht, meer expressie; maar de intuitive taalmuziek, die aan den verlaten vijver klonk, zwijgt hier bij wijlen en wij hooren stroeve noten.

'Teekenstift'... 'fluistring grift' klinkt verre van muzikaal. Wat banaal beeld ook, die teekenstift; en dan moeten we nog gelooven aan een teekenstift (het zou dan toch een schrijfstift moeten zijn), die... in de gave hemelvelden (blijkbaar het smettelooze blauw des hemels) grift wat de goden hebben gefluisterd. Dat is nu wel wat wijdscher schrijfonderlaag dan

'Ich grüb' er gern in alle Rinden ein.'

Het beeld is al te koen. It out-Herods Herod.

En in de derde strofe eischt het eenig overleg, alvorens men gevat heeft, dat daar sprake is van dingen, die, als woorden, door traan of klacht heen zullen breken.

In een volgend liedje zijn er struiken, die '*heul bouwen*' voor het 'verdwaasde gekout' van een minnend paar.

Maar hier vleien weeke schauwen
Zich in 't veilig kreupelhout;
En de gindsche struiken bouwen
Heul voor ons verdwaasd gekout.

Nu komt ons het uur der lusten
Waar ik uws lijfs weeldrigheid
Lichten zie in den gerusten
Glans der maan daar gij in leit.

Dat ultra-naïeve ‘daar gij in leit’ komt al zeer wonderlijk na de voorafgaande deftigheden. En de poëtísche expressie van den ‘gerusten glans der maan’ wordt verstoord door het leelijke voorafgaande ‘weeldrigheid’ en de schrikkelijke ss's van den tweeden regel. Het klinkt alsof de dichter onder den invloed van P.C. Hooft is geraakt.

Maar hoor, dra klinken andre tonen:

> Ik ben uit dit beschaduwd dal
> De bergen opgeklommen,
> Die in den laten avondval
> Met rossen weerschijn glommen.

Daar is kracht niet alleen in de veerkrachtig stijgende jamben; maar kracht ook in de sobere maar juiste toetsen, die met een enkel woord de gewenschte visie geven. Dit is raak gedaan: de toets des meesters!

Even kloek is een luchtig-kwinkeleerend liedje, luchtig met een tintje melancholie:

> Waar 't aandachtig meisje was,
> Dat gedoken in het gras,
> Van de vogels liedjes leerde,
> Heb ik mij gerust gevleid
> Tegen een aanminnigheid,
> Die zich weelderig tot mij keerde.

Een magistraal doek is ook het volgende:

> Een eenzaam bosch in gloeiend-rossen najaarsbrand
> Rondom een vijver met de somber-rijpe prachten
> Van guldig blad en bruine stammen langs den rand
> Van 't droomerig oogenblauwe meer, waarop met zachten,
> Gerusten gang twee zwanen hunne witheid brachten:
> Twee zilverlichte droomen langs het stervend land.

Met zoo forsche en rijpe expressie zong de dichter aan den verlaten vijver nog niet.

Ontroerend schoon is:

Verlaat mij niet.

> Verlaat mij niet nu de avond naakt,
> Nu de woorden zwijgen,
> Nu uw oog mijn leed bewaakt
> En mijn hoofd wil nijgen.

Zoo laten wij nu samen zijn
Zonder angst voor scheiden...
Aanzie hoe in den laatsten schijn
Goud zijn al de weiden....

Verlaat mij niet, nu de avond naakt
En de popels rillen,
Die de nachtwind koozend raakt
Aan het zwakke willen...

En zie het teer-groene waas, dat om de boomen zweeft in de lente:

Om al de boomen *streelt*
Een *ademtocht* van groen:
Het *mijmren* van een kleur,
Dat *zwevend dralen* blijft
Om '*t breiden* van de kruin
Tegen de *weeke* lucht.

Ik liet de geniaal gevonden suggestief-schilderende metaphoren cursief zetten. Kan een schilder, met zijn zooveel tastbaarder middelen, zóó diep dien indruk geven, als de dichter hier met de kunst zijner woorden doet?

Zoo zeker voelt de dichter zich allengs van zijn techniek, dat hij, spelend, virtuosenstukjes onderneemt als dit:

Ver
Als ster
Aan wijkend duister

Zij
Voor mij
Uw oogenschijn.

Of dit andere:

Gij zijt
Mijn leven ingeleid
Met val van bloeme' en woorden.

Ik zag
U komen in mijn dag,
Waar de einders gouden gloorden.

Doch na ‘beelden’ van schoonheid, als ‘oogenblikken’ van vreugde en leed, openen zich den dichter ten slotte verdere ‘uitzichten’, met een sterk element van symboliek.

De maan schroomt als een bleeke vraag
Aan nijgend nog belichte lucht...
Het werd mij hier te bang vandaag:
Ik ben mijn luide stad ontvlucht,

En nu vond ik op 't open land
Waar 'k mij voor angsten veilig dacht
Die maan laag aan den grijzen wand:
Als gouden munt op avonds vacht.

Bij het vallen der schemering, als de lucht aan den einder nog belicht is, staat de maan zoo bleek aan den hemel, dat in het ongewisse, schromende van haar verschijnen als iets van een vraag is gelegen. Dan, als de dichter naar het open land is gewandeld, is inmiddels de maan helderder tegen den vervagenden hemel geworden, zoodat zij als een gouden schijf uitschijnt tegen den grijzen wand der lucht, die in die phase van den avond inderdaad iets zachts en wazigs en molligs vertoont, dat een vacht herinnert.

Dit alles is scherp en goed gezien en poëtisch uitgedrukt.

Maar nu wil in 't verdere van 't lied de dichter een gedachte leggen.

Den speelschen schijn, hem aan den hemel aangeboden, versmaadt hij; hij wil ‘erwerben um zu besitzen’. Men zou dit, hoewel het door hem blijkbaar niet zoo is bedoeld, op dit en zijn volgende verzen kunnen toepassen: de visie, die zich van zelf aan hem voordoet, boezemt hem niet genoeg belang in; hij wil zwoegen om er zelf iets anders, een gedachte uit te delven:

Een hooge rijkdom zóó nabij,
Een duurzaam deel in mijn bereik,
Een hemelsch geld en in waardij
Verhoogd door eeuwigheids zuiver ijk...

En zie hoe 'k nochtans verder ga
En 't niet mijn nieuwen schat geloof,
Omdat wat niet mijn zware spa
Deze aarde ontdolf, mij is als roof.

In vier volgende strofen wordt deze gedachte verder uitgewerkt. Maar het is overdenking, ja soms overpeinzing, wat deze strofen en andere soortgelijke gedichten van den lezer eischen. Zweefden soms nevelsluiers over den verlaten vijver, zij zweven ook over deze uitzichten. Toen waren zij wellicht gekomen, omdat de dichter nog niet virtuoos genoeg over de

middelen beschikte om te zeggen wat hij wilde; thans wil hij meer zeggen, dan de techniek van lyrische poëzie uitdrukken *kan.* Van poëzie echter, die stemmingen verwekken moet, mag men eischen onmiddelbare aanschouwelijkheid. Vergt de dichter van den lezer *overdenking* - bij het *hooren* is hij in het geheel niet te volgen - dan roept hij een psychische functie op, de reflexie, die bij het eigenlijke kunstgenot, dat intuïtive apperceptie is, is uitgeschakeld, en dan wordt het de vraag of de lezer, na het *oordeelen*, nog tot *voelen* zal willen en kunnen overgaan.

Dat zoeken naar schoone gedachten en schoone ideeën onder of achter of buiten of boven de gewone werkelijkheid is wel zeer typisch voor de romantische richting. Eerst was 't genoeg ‘de dingen te laten zien zooals zij zijn’ -: het typische realisme, door Villiers de l'Isle Adam, in het symbolische verhaal van den stervenden bedelaar, als kunstloos, als van artistieke onwaarde, als negatie van alle artisticiteit op de kaak gesteld. Dan komt de periode van ‘l'art pour l'art’, waarin de kunst haar eenige taak ziet in het zuiver en schoon weergeven van het aanschouwde, in de beschrijving, de ‘Darstellung’ van een of ander gebeuren of gevoelen met zoo fijne en krachtige suggestive en muzikale middelen, dat de ontvanger van het kunstwerk dat gebeuren of gevoelen medebeleeft, als overkwam het hem zelf. Maar dan volgt een periode, waarin dit alleen de scheppers en ontvangers van kunstwerken niet meer kan boeien, waarin men naar beteekenis, beduidenis en gedachte gaat verlangen, - het ‘bedeutend und bedenklich’ van Goethe, dat natuurlijk niet ‘bedenkelijk’, maar ‘om te bedenken’ beteekent. Heel goed heeft Greshoff dit zelf gezegd op blz. 25 en 26 van ‘het Gefoelied Glas’. En dat geeft nu een reactie, die, als reactie zoo vaak, over haar doel heenschiet: die diepere beduidenis moet heel diep of heel hoog met moeite gezocht, gedolven worden, lange moeilijke tochten worden ondernomen, om te zoeken naar de ‘blauwe bloem’; het is alsof het astrale lichaam der schoone idee verre uit het aardsche lichaam van het onmiddellijk aanschouwde gezweefd was. Terwijl Goethe meent, dat men de aanwezigheid van dit astrale lichaam der schoone idee *in* het aardsche lichaam van het onmiddelijk aanschouwde moet aantoonen, dat wil zeggen: laten *voelen*, aan *intuitie* en *innerlijke aanschouwing,* niet aan reflexie open-

baren. Want men verwart al te licht ‘gedachte’ met ‘idee’. Een schoone idee kan een proportie, een aanschouwingsbeeld zijn; een gedachte leeft in de sfeer van begrippen, stellingen en oordeelen; doch de kunst gaat op aanschouwing, *aisthêsis*, uit..... Gelijk Greshoff in zijn opstel over Rodin, het laatste van ‘het Gefoelied Glas’, toont te hebben begrepen.

Al de liederen van de ‘uitzichten’-periode van den heer Greshoff hebben nu echter in meerdere of mindere mate dat zware en moeilijke van den verborgen zin, waardoor de schoone klanken op den eersten indruk als een onbegrepen mengeling van kleuren voorbijgaan en eerst bij herhaalde lezing het licht der beteekenis er in begint te schijnen.

Het minst helder is wel het laatste ‘uitzicht’:

> Dag, seizoen, 't voltelde jaar
> Sterven voor mijn venster, waar
> 'k Zit en naar den einder staar.
>
> U, die naar de vreugde schreit,
> Houdt mijn hart slechts leed bereid
> Nu, lief, en voor allen tijd.
>
> En uw morgenlijk gezicht,
> Dat mij liefdes klaar bericht
> Toezendt met het eerste licht,
>
> Blijft mij altijd hemels-ver
> Als een troost-bevolen ster...

De oplossing zal wel deze zijn: De dichter staart uit zijn open venster naar het vergaan der dagen; met elken dag licht hem, als het opgaande hemellicht, de zonnelach op het gelaat zijner bruid. Maar kunstenaarsliefde brengt steeds liefdesmart. - Goethe verhaalt in Wahrheit und Dichtung naar aanleiding van zijn liefde voor Kätchen Schönkopf, hoe hij zijns ondanks altijd kwelde haar die hij liefhad; - kunstenaars vergen van hun levensgezellinnen idealen, die niet in haar, maar in henzelven liggen; en zoo voelt onze dichter smartelijk, hoe zijns ondanks zijne liefde voor zijne bruid aan deze slechts leed kan brengen, ook in de toekomst. Daarom verflauwt voor hem de als zonne lichtende lach zijner bruid tot een ver aan den hemel schijnende ster, die hem vandaar troost blijft toestralen in zijn droefheid.

Ja; maar is dit poëzie, die zoo uitvoerige toelichting behoeft? Missen wij niet de spontane zangerige muziek, die aan den eenzamen vijver klonk?

De dichter doorleeft een crisis-tijd, zijne ‘Sturm und Drang’-periode.

De begaafde jongeling, in botsing komende met de banale realiteit, treurde om het vergankelijke en onschoone van al het aardsche in weemoedvolle zangen. De jongeling, die tot man rijpt, zoekt het ideëele in het reëele te zien, brandt niet meer wierook bij kaarslicht op het schoonheidsaltaar; is niet meer

> Een stille peinzer, die bij 't koozend licht
> Van kaarsen 't leven droomde als een gedicht

maar slaat zijn venster open, om de schoonheid in de werkelijkheid te zien. En dit gelukt hem aanvankelijk. Maar nu geraakt hij bevangen in het besef, dat dit een moeizaam werk is; hij geeft zich niet tevreden, wanneer hij in het reëele niet diep en zwaar naar schoonheid delft, diepzinnige gedachten vindt en ze hult in de zwaar met goud en edelgesteenten bestikte donkere sluiers van symbolen. Zoo gaat het *onmiddelbare* der poëzie tijdelijk te loor, zweeft de gedachte *buiten* het kunstwerk.

Bovendien ligt in Greshoff's aanleg meer, dan de onbevangen subjectiviteit van den lyricus. Reeds de eerste zangen bezongen meer dan enkel gevoelsstemmingen van zuivere lyriek; aan allerlei onderwerpen openbaart zich een zoeken naar objective schoonheid.

Natuurlijk: elke geboren dichter begint als lyricus. Hij moet zijn gemoed uitzingen. Maar deze jonge dichter, hoe lyrisch-romantisch zijn zangen aan het eenzame avond-meer ook aandoen, is wel romanticus, maar geen echte lyricus.

Deze fijne, voorname natuur voelt zekeren schroom om zijn innerlijkste gevoel, gansch onomsluierd te aanschouwen te geven. Van den aan vang af kleedt hij het gaarne in sierlijke gewaden.

Bovendien heeft hij te veelzijdige objectief-intellectueele belangstelling om zich enkel door het uitzingen van zijn gemoedsleven bevredigd te gevoelen.

Hij wil niet zingen zonder *beteekenis* en *gedachte.* Kunst moet beduidend zijn en te denken geven - ‘bedeutend und bedenklich sein’ - heeft Goethe gezegd; Greshoff zoekt, een ‘peinzer’ toch blijvend, naar diepe beduidenis. Maar gelijk Kant ten slotte de hoogste schoonheid in de moreele uitdrukking van een gelaat ging zoeken en zoo van het aesthetische

terrein naar het ethische verdwaalde, zoo begint in Greshoff's tweede periode het intellectueele over het aesthetische de overhand te verkrijgen.

Intusschen zien wij in zijn prozawerk reeds weer de klaarte door de nevelen dringen. Men mag aannemen dat de laatste stukken uit zijn jongsten bundel 'Het gefoelied glas', die uit critische essay's in proza is samengesteld, tot zijn nieuwste werk behooren. Is nu in den deftigen zinbouw en de deftige woordenkeus der eerste stukken wellicht eenige invloed van v. Deyssel en Kloos te onderkennen, is er in die eerste stukken soms veel gewrongen en onduidelijk, in de latere is een klare helderheid te genieten: de woordkeus is eenvoudig en onopgesmukt, de zinnen zijn kort gebouwd, het précieuse is bijkans verdwenen, maar er is rythme en zuiverheid in den stijl.

De schrijver ziet het zelf en *wil* het zoo; weshalve wij hem de.... slordige correctie vergeven.

Hij kan nog verder gaan op dien weg. Het komt nog wel voor, dat hij tot zich zelf schijnt gezegd te hebben, wat Cobet aan Aischulos en Sophokles in den mond placht te leggen: 'Een spiegel? - dat zegt mijn keukenmeid ook! - ik zeg: *een gefoelied glas.*'

Maar er is een mooie climax in dit boek, dat met het tastend-gevoelige opstel over W.A. van Konijnenburg's mimenspel geöpend wordt en met de prachtig-krachtige wedergave van Rodin's kunsttheorie wordt besloten.

In elk geval voert zijn streven hem boven de lyriek uit; de inhoud doet het vat springen. Lyrische vorm is te beperkt om meer dan zuivere gemoedsuiting te kunnen omvatten; wereldbeschouwingsgedachten laten zich, ook symbolisch, niet wringen in den soberen vorm van het lied. Van zulke pogingen tot wringen dragen de laatste liederen de duidelijke sporen. De dichter heeft inmiddels techniek genoeg verkregen om een uitwendig afgerond geheel te scheppen; maar onder de soms overmatige beeldenpracht voelt de lezer te veel raadselen, om zich, genietend en ontroerd, op den stroom der zwakke melodie te kunnen laten dragen. Lyrische vorm....

> 'ist Schale, werf' sie weg!'

Het is breeder doek, dat de kunstenaar behoeft. Zoodra hij dat zal hebben opgezet - en inmiddels innerlijke rust en klaarte zal hebben verkregen - zal men dezen hoogbegaafden,

fijngevoeligen artist, dezen naar schoonheid en wijsheid dorstenden geest, nog anders zijn wieken zien ontplooien.

In het epische genre zal hij naar hartelust kunnen zwelgen in zijn passie voor gloeiende kleurenpracht en schoone vormen. Hij ziet zoo scherp en weet zoo subtiel het teere instrument der aan klanken beelden associeerende taal te hanteeren, dat zijn beschrijvingen prachtstukken kunnen worden. Zijn drang tot levensbeschouwing en levensverklaring zal personen weten te vinden als levende dragers der strijdende gedachten in zijn binnenste. Hij zal uit de banale beweging der menschenwereld - niet meer door een open venster ze beschouwend, maar nu staande daar midden in - de ideeële stroomingen en gevoelens weten te onderkennen en ze objectiveeren in een schittering van schoonheid.

Geeft hem een terrein, waarin hij ruimte heeft zich te bewegen, en de scheppingsdrang, dien wij op het laatst troebel als een bergbeek in hem zagen bruischen, zal uitstroomen in breede en rijke klaarte.

Moge de toekomst hem brengen dien ontwikkelingsgang.

Levenswoorden.

Veelheid van kennis is nog wijsheid niet, maar wijsheid is een zuivere structuur der ziel.

v. EEDEN.

Slechts trouw aan waarheid is 't waarachtig vroom zijn. Is er toch geen zoo klaar, godlijk kenmerk als het in 's levens kronkelende stroomlijn recht blijven en constant.

v. EEDEN.

Er gebeurt nooit een slechte daad zonder sporen na te laten en het water van ons leven blijft er altijd door in deining.

AXEL LUNDEGARD.

Ons verstand eischt gehoorzaamheid en als wij weigeren, wordt het geheele bestaan van een conscientieus en gevoelig mensch bedorven.

AXEL LUNDEGARD.

Minder enthousiast dan de godsdienst, minder impulsief, zijn de verschillende geestesfunctiën van den mensch, die vroeger te zamen den godsdienst uitmaakten en nu gedifferentieerd zijn in tal van wetenschappen en schoone kunsten, maar die ieder op zich zelf nog een idealen familietrek van hun gemeenschappelijke afstamming in zich dragen.

RUTGERS.

De godsdienst is de noodkreet van de menschheid. Het bidden om regen is de hongerkreet. Het gebed voor den slag is de oorlogskreet. Het dies iraë van het Requiem is de wanhoopskreet.

RUTGERS.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

DE Rijksdagverkiezingen trekken ook buiten de Duitsche grens groote aandacht. Men speculeert daar over de vraag of niet de uitslag der electies de plannen der Regeering, met betrekking tot de versterking van leger, vloot en kustverdediging, benadeelen zal.

De verkiezingen zijn zeer zeker slecht voor de Regeering uitgevallen, in zooverre zij zich openlijk tegen de socialisten, als aan hare plannen vijandig gezind, heeft gekeerd en deze, die, in 1907, 43 zetels bezetten, desondanks thans hunne mandaten zien stijgen tot over de 100 - belangrijk meer dan het tot dusver (in 1903) bereikte maximum van 81. Wanneer men nu weet, dat het Centrum-orgaan, de 'Germania', nauwelijks twee maanden geleden, verklaarde, dat deze partij, die ook over een honderdtal stemmen beschikt (uit een totaal van nog geen 400), beslist vijandig gezind was aan eene nieuwe vlootwet, dan schijnt de kans groot, dat de Regeering in den nieuwen Rijksdag geen voldoenden steun zal krijgen voor hare plannen ter bevestiging van de veiligheid van het Rijk. Deze schijn mag echter wel bedriegen.

Het is moeilijk aan te nemen, dat de Rijkskanselier zich op eene voorbeeldeloos ostentatieve wijze in den verkiezingsstrijd zou mengen, ten gunste van alle de nationale partijen, tegenover die der socialisten alleen, wanneer hij niet bij voorbaat zich vergewist had, dat hij bij alle die nationale partijen te zamen voldoende medewerking zou vinden om de beraamde maatregelen van defensie door te zetten. En dat hij dien steun inderdaad vinden zal, is, de recente uitlatingen van het Centrum-orgaan ten spijt, ook wel waarschijnlijk te achten, dewijl het aan de massa van het volk duidelijk moet zijn, dat het pas ernstig ondervonden oorlogsgevaar van Fransch-Engelsche zijde geenszins ver geweken kan worden geacht. De wisseling van Ministerie in Frankrijk - het feit vooral, dat aan Delcassé de portefeuille van Buitenlandsche Zaken wederom is aangeboden geworden en hij zelfs ernstig genoemd is als Premier - heeft dit gevaar weer scherp op den voorgrond gesteld, sedert het Centrum-blad zich tegen verdere vlootversterking verklaarde.

De uitslag der verkiezingen zal de positie der Regeering zeker wel niet gemakkelijker maken met betrekking tot het binnenlandsche beleid, waarover de bevolking van het Rijk onderling ernstig verdeeld is. Maar hoe hoog de ontevredenheid over het Pruisische Kiesrecht mag wezen, - van hoe groote beteekenis in geheel Duitschland het belastingvraagstuk mag worden geacht en door hoevelen ook de denkbeelden der tegenwoordige regeering te dezer zake mogen worden bestreden - en hoe ernstig ook het protectionistische stelsel in den nieuwen Rijksdag mag

worden aangevallen met het oog op de nieuw te sluiten handelsverdragen -, toch zullen er wel zeer weinige serieuse politici in Duitschland zijn, die niet zullen erkennen, dat al die quaesties, van hoe verreikende beteekenis zij ook mogen worden geacht, toch absoluut ondergeschikt moeten worden gemaakt aan de zorg voor de veiligheid van het Rijk.

Er wordt ook in Nederland nog wel vaak gesproken over een op veroveringen belust Duitschland, - over een militairen geest in Berlijn, die voor den vrede gevaarlijk is: voortdurend worden wij daarop attent gemaakt door onze Engelsche en Fransche vrienden. Maar, wanneer men de geschiedenis der laatste veertig jaren nagaat, dan vinden zulke opvattingen geen steun. Integendeel. Het Duitsche volk *kent* zijn gouvernement als pacifiek. Heeft het Rijk schatten aan zijn leger ten koste gelegd, dan geschiedde zulks hoofdzakelijk om het gevaar van een revanche-krijg uit te sluiten; en gaf het, sedert 1900, hooge sommen voor zijn vloot uit, dan was dit noodzakelijk ter bescherming van zijne, niet door oorlog maar door vreedzaam overleg, verworven koloniën en ter beveiliging van zijn wereldhandel. Van agressieve staatkunde is geen spoor te ontdekken; bijna onveranderlijk heeft Duitschland den machtigen invloed, aan zijn groote weerkracht ontleend, aangewend ten gunste van eene vreedzame beslechting van alle de internationale quaesties welke zich opdeden. Want bij den vrede had het land, met zijn groeienden handel en zijne zich prachtig ontwikkelende industrie, niet slechts ideëel maar ook dadelijk en toekomstig materieel belang.

Hadde Duitschland niet een sterk leger gehad, dan zou Frankrijk reeds lang een oorlog hebben gewaagd, die de ontwikkeling van Duitschland's industrie en wereldhandel zou hebben vertraagd en geschaad, - die misschien heel het Duitsche land zou hebben verarmd, en die zeker het geluk uit tienduizenden gezinnen zou hebben verjaagd. Dank het leger werd zulk een ramp afgewend. De millioenen, aan bewapening ten koste gelegd, werden alzoo ruimschoots teruggevonden in voortdurende stijging van het nationaal vermogen, in de groote resultaten van den vrede, in de ontwikkeling van handel en nijverheid, waarvan de socialisten hun ruime deel kregen in hun, der arbeiders, groeiend aantal, in hun enorm toegenomen welvaart, en in de betere zorg, die van staatswege aan hunne opvoeding en verzorging kon worden gewijd door middel van talrijke sociale wetten.

Alle energie en alle geld, aan de bewapening van het Duitsche land gegeven, was in waarheid een offer, gebracht op het altaar van den Vrede, die alleen kon worden bewaard door een machtsontwikkeling, ruim evenredig aan die welke dreigde te kunnen worden tegenovergesteld. In de laatste jaren nu werd die tegenovergestelde macht veel grooter. Duitschland ondervond hevige vijandschap van Engeland en Frankrijk beiden. Sedert 1903 werd de Duitsche handel op Zuid-Afrika in het algemeen en bizonderlijk de Transvaal-handel, die voor eene kolossale ontwikkeling vatbaar was, door voorkeurtarieven als anderszins belemmerd; in 1907 werd het door Engeland Perzië uitgedrongen; in Klein-Azië ondervonden de, op plechtige Tractaten en Overeenkomsten met de Porte steunende, *gevestigde* Duitsche belangen van Fransche en Engelsche zijde voortdurend unfaire bestrijding; in Noord-Afrika werden Duitschland's rechten brutaal ontkend.... Het is misschien nog meer aan een gelukkigen samenloop van omstandigheden, dan aan diplomatieke matiging en krachtig militair vertoon te danken geweest, dat vorig jaar Frankrijk tot op zekere hoogte tot erkenning en compensatie gedwongen kon worden. Bizonder onbevredigend is de positie

van Duitschland echter wel geworden sedert het in 1911 gebleken is, dat er niet op de neutraliteit van België, welks houding strategisch van zoo groote beteekenis is, gerekend, doch integendeel met bijna stelligheid voorzien kan worden, dat die Staat, in geval van groot conflict, de Fransch-Engelsche actie tegenover Duitschland steunen zou. Duitschland staat tegenover eene coalitie in wording, welke buitengewone toerusting eischt.

Nu, als in het verleden, beloven de Duitsche krijgstoerustingen een waarborg te zullen zijn voor den vrede. Hebben de jonkers en priesters, de kapitalisten en de industriëelen in het verleden daarvoor schatten geofferd; zij zullen deze bij de huidige politieke constellatie minder dan ooit kunnen weigeren.

Het wil ons voorkomen, dat we in 1912 een hoogst critiek moment in de wereldgeschiedenis beleven. Door de hevige spanning van 1911 is de Engelsch-Fransche Entente, welker het recht van andere Staten verkrachtend karakter die spanning teweeg bracht, diep geschokt: in Engeland èn vooral in Frankrijk heeft de twijfel aan de wijsheid der Entente-politiek overvloedig voedsel gekregen. De Duitsche diplomatie heeft gebruik weten te maken van allerlei omstandigheden, met name van Engelsch-Fransch belangenverschil in verband met Spanje's aanspraken, om in de Marokko-Overeenkomsten de kiem te leggen voor vriendschappelijke samenwerking met Frankrijk. Komt die kiem tot ontwikkeling, dan is de vrede op het Europeesche continent voor schier onafzienbaren tijd bevestigd. Een machtige partij in Frankrijk en een nog veel machtiger partij in Engeland wil echter de geschokte Entente, zoodra mogelijk, vervangen voor een vast Verbond. Deze partijen zouden grooten steun vinden in eene zwakke houding van Duitschland. Zou de Regeering daar aarzelen de noodige offers te brengen voor de, met het oog op zulk Verbond noodige krijgstoerustingen, dan zou de kans op het tot stand komen van eene alliantie, nog vaster tegen Duitschland gericht dan de Entente was, sterk gevoed worden. Dan krijgen de Delcassé's wederom het hoogste woord in Frankrijk en zou wederom ernstig gevaar voor oorlog ontstaan. Het diplomatieke succes, hetwelk Duitschland in 1911 nog wist te behalen, zou zeker geen rijke vrucht dragen, wanneer het niet door krachtige militaire toerusting beveiligd, *bevestigd* werd. Toont daarentegen het Duitsche Volk op onmiskenbaar duidelijke wijze, dat het nog steeds het verstand en den wil heeft om zich op eventualiteiten voor te bereiden, dan zal hoogstwaarschijnlijk Frankrijk, waar men pas de dreiging van een oorlog met Duitschland zoo scherp heeft gevoeld, er toe gebracht zijn de revanche-idee voorgoed te laten ondergaan in samenwerking met den machtigen buurstaat. Want duizenden en nog eens duizenden intellectueelen in Frankrijk, de beste politieke hoofden in dat land, zijn er zich helder van bewust, dat eene absolute voldoening voor 1870 - waarop intusschen, gegeven de goede betrekkingen tusschen Duitschland en Rusland bestaande, slecht vooruitzicht bestaat - toch te duur zou zijn betaald met de Britsche hegemonie, die bijna noodwendig uit een grooten oorlog op het Vasteland van Europa zou ontstaan. De juiste waarde, de eindoogmerken van de Britsche vriendschap worden door hen volkomen wel begrepen. Het is dan ook voorwaar niet het beste politieke talent van Frankrijk, noch is het de massa van het volk, dat den vrede van Frankfort breken wil. Wanneer Duitschland, hetwelk door eene verdraagzame buitenlandsche staatkunde, gepaard aan groot vertoon van strijdmacht, de Fransche chauvinisten tot 1900 steeds heeft weten in bedwang te houden,

er thans in slaagt, door *nog* grooter militaire krachtsontwikkeling, den steun te neutraliseeren, welke de Delcassés sedert 1902 van Engeland ontvangen, dàn zal ook weldra onmogelijk zijn gebleken de in de onrustige laatste tien jaren gezochte verwerkelijking van de groote politieke idee van Eduard VII: de vorming van een coalitie (welke ook de kleine Noordzee-Staten min of meer vast tracht te omvangen), die direct tegen Duitschland is gericht, maar welker doel veel hooger ligt, in eene onderlinge strijdvoering en verzwakking der continentale grootmachten, dank welke Engeland's reeds zoo eerbiedwaardige invloed op het wereldtooneel en zijn ontzaggelijke rijkdom nog in hooge mate zouden toenemen. Dan mag het bankroet verwacht worden van de werkzame Britsche Entente-politiek, aan welke nu de eene dan de andere maar ten slotte voor korter of langer tijd alle de grootmachten der wereld, zonder een enkele uitzondering, voor hunne onmiddelijke doeleinden, tot hunne blijvende schade hebben meegewerkt, doch waaruit binnen tien jaar tijds niet minder dan drie groote oorlogen zijn ontstaan, de Spaansch-Amerikaansche, de Zuid-Afrikaansche en de Russisch-Japansche.

Niet zonder hoog ernstige reden heeft de Kanselier van het Duitsche Rijk de haute voix doen verkondigen, dat de verdedigingsmiddelen in volmaakte orde moesten worden gebracht. Geen prijs, daarvoor benoodigd, kan te hoog worden genoemd. De moeielijkheden in zake de met de krijgstoerustingen nauw verband houdende geldquaestie kunnen en zullen worden overwonnen. En geenszins onwaarschijnlijk kan het worden geacht, dat Duitschland van de Amerikaansche geldvorsten machtigen steun verkrijgen zal, daar door het (Pan-)Britsche imperialisme, waarvan de demagoog oud-President Roosevelt een gevreesd ijveraar is, ook hunne belangen ernstig bedreigd worden geacht.

Nederland had en heeft ook nu nog belang bij een sterk Duitschland, waar geen ernstig staatsman aan verovering van het kustland denkt. Ware in 1899 de Duitsche vloot sterk geweest, dan zouden - de Witboeken van 1896 en de in dat en het volgende jaar plaats gehad hebbende besprekingen laten daaromtrent niet den minsten twijfel - de Hollandsche Republieken in Zuid-Afrika niet aan Engelsche veroveringszucht zijn ten offer gevallen. En thans, tien jaar later, treedt het Nederlandsche belang bij een krachtig Duitschland wederom sterk op den voorgrond; want alleen zulk een Duitschland kan het gevaar voor een oorlog bezweren, in welken ons land bijna zeker zou worden betrokken. Indien ergens buiten de grens van de Duitsche Alliantie het vaste besluit der rijksregeering om de weermiddelen op de hoogte van de omstandigheden te brengen, toejuiching mag vinden, indien ergens het vooruitzicht tot blijdschap kan wekken, dat de jonkers en de priesters, de ‘soldatesque’ omgeving des Keizers en bovenal de Keizer zelf de noodige offers wenschen te brengen om den vrede te bewaren, door zich op den oorlog voor te bereiden - dan is het in Nederland.

De Kabinets-wisseling in Frankrijk.

Het is verkeerd den val van Caillaux uitsluitend toe te schrijven aan zijn beleid in de Marokko-onderhandelingen. Hij is naar alle aanwijzingen hoofdzakelijk gevallen als gevolg van zijn binnenlandsch beleid (wegens de Inkomsten-belastingwet, die bij den Senaat is). Persoonlijke naijver, die

natuurlijk ook medetelt, vond echter in zijn bemoeiïngen met de Onderhandelingen een uitstekend middel om hem te bestoken. De critiek over het Marokko-Verdrag in den Senaat en de val van Caillaux kùnnen echter aanleiding worden, dat de politiek er op gericht wordt de *strekking* van het Verdrag, samenwerking met Duitschland, zooveel mogelijk te ontgaan. Dit wordt geïllustreerd door het geloofwaardige bericht, dat na den val van de Selves, de portefeuille van Buitenlandsche Zaken aan Delcassé aangeboden wordende, deze alstoen de voorwaarde heeft gesteld: dat hij, als Minister van Buitenlandsche Zaken *geen verantwoordelijkheid voor de gebeurtenissen der laatste zes maanden zou dragen* en hij dus, bij den toen als aanstaand voorzienen val van het Kabinet Caillaux, niet getroffen zou worden, zijn portefeuille zou mogen behouden. Deze houding van Delcassé is teekenend voor den gevaarlijken toestand, die een oogenblik heeft bestaan.

Het Kabinet Poincaré is, van Fransch standpunt beschouwd, in zijn eerste optreden niet gelukkig. Het had kunnen en moeten voorkomen, dat het onbeduidende incident van de aanhouding van een paar Fransche mailbooten een ernstige wrijving veroorzaakte. De sedert tien jaar gezochte toenadering tot Italië wordt door het brusque stellen van ‘eischen’ te meer geschaad, daar in het achterland van Tripoli (in verband met het bezit der karavaanwegen) en in Tunis (waar 150.000 Italianen wonen, die geenszins met Fransch gouvernement zijn verzoend) ook overvloed van gevaarlijk wrijvingsmateriaal aanwezig is. Het geeft elders intusschen reden tot tevredenheid, dat de tactlooze houding van de Fransche pers en der Regeering wederom eenigermate het overigens toch reeds zeer goede vooruitzicht, dat Italië in den Driebond blijft, verbetert, waardoor het gevaar voor een verbreking van het Europeesche evenwicht ten gunste der Entente-mogendheden kan worden afgewend.

Gevolgen van den opstand in China.

De belangrijke staatkundige gevolgen van den opstand in China treden buitengewoon spoedig aan den dag. Rusland heeft zijn gezag in Mongolië ingeleid. Noord-Mongoolsche vorsten hebben zich formeel onafhankelijk verklaard en Russische protectie ingeroepen - de onafhankelijkheidsverklaring uit den aard der zaak gepaard gaande met overigens weinig beteekenende oproerige beweging tegen de Chineezen. Rusland heeft daarop formeel zijne bemiddeling aangeboden aan de Chineesche autoriteiten in Peking - op wel zeer bezwarende voorwaarden. Rusland zou de Mongoolsche vorsten bewegen de Chineesche suzereiniteit te aanvaarden; maar stelde den eisch, dat de zelfstandigheid van Noord-Mongolië zou worden geëerbiedigd, in dat verband expresselijk bedingende, *dat vestiging van Chineezen in dit land niet geoorloofd zou zijn en dat ook het organiseeren of onderhouden van Chineesche troepen in Mongolië niet zou zijn toegelaten.* Op dezen grondslag heeft de geharasseerde Regeering te Peking de Russische bemiddeling aanvaard. Rusland heeft zich intusschen diplomatiek gedekt tegen het bezwaar, dat deze of eene toekomstige Chineesche Regeering de nieuwe staatsorde, als onder bijzondere omstandigheden afgedwongen, niet zou willen erkennen. Want terzelfder tijd, dat het bemiddeling aanbood, heeft Rusland ‘het *de facto* in Noord-Mongolië bestaande

nieuwe gouvernement' erkend en met dat nieuwe gouvernement overeenkomsten gesloten

voor den aanleg van een zijtak van den Trans-Siberischen spoorweg via Kiachta en Urgan naar Kalgan. De Engelsche Regeering, die reeds lang ten behoeve harer nationalen concessie voor een één-meter spoorweg van Kalgan naar Urgan-Kiachta trachtte te verkrijgen, wordt hier dus uitgedrongen.

Omtrent de verhoudingen in Mandschoerijë zijn nog geen nieuwe feiten vastgesteld, maar, gelijk reeds vroeger opgemerkt, is het aan geen redelijken twijfel onderhevig, dat Japan en Rusland in hunne respectieve sfeeren de Chineesche autoriteit verder uitdringen, naar gelang de opstand langer duurt.

Wat voordeel de Engelsche diplomatie uit de revolutie zal weten te behalen, is nog niet bekend geworden; maar dat zij niet stil zit, kan worden afgeleid, onder meer, uit eene onlangs door lord Curzon, den gewezen onderkoning van Indië, gehouden rede. In een toespraak, 15 Jan. j.l. gehouden, voor de leden van de Royal Geographical Society, legde lord Curzon er nadruk op: - dat de Britsche rechten en belangen zich buiten de geografische grenzen van het Indische Rijk uitstrekten; dat zooal niet binnen de administratieve grens, dan toch landen als Nepal, Sikkim en Bhutan binnen de Britsch-Indische politieke grens vielen en dat bij hetgeen over zulke grens voorviel Engeland niet onverschillig toeschouwer kon zijn; dat China agressief was (!); dat het niet kon worden toegelaten, dat de Thibetanen onder het gezag, of, erger, in dienstbaarheid worden gebracht van een andere grootmacht (China); en, ten slotte, dat het groote doel steeds in het oog werd gehouden de Britsch-Indische grens zooveel mogelijk te doen samenvallen met de waterscheiding....

In hoeverre de bedekte annexaties in China de verhouding tusschen de Aziatische grootmachten zullen wijzigen, zal de toekomst leeren.

Onze leestafel.

Nederlandsche liederen.

Liederen en Balladen door Aart van der Leeuw. - Amsterdam, W. Versluys 1911.

Vreugde, diepe levensvreugde, dàt is de naam der hoogte, vanwaar Van der Leeuw ons zijne liederen toezingt.

Er zijn twee soorten geluk. Allereerst - meest voorkomend - dat van de oppervlakkige ziel, die slechts daarom blij is en kan zijn, omdat hij in zijn kortzichtigheid het leed voorbij kijkt. En dan de ware levensvreugde, dat is die van hen, die het leed diep aan zich hebben ondervonden, die veel hebben betast en doorproefd en die eindelijk geleerd hebben alles te beschouwen van uit de eenvoudig-menschelijke, de algemeen-menschelijke innerlijke vreugde van te leven; en deze is ten slotte niet menschelijk alleen, maar de grond en de reden van het voortbestaan van al het geschapene.

Die simpele, natuurlijke - en, goddank, natuurlijk-zinnelijke - blijheid om niets dan om de daadwerkelijkheid van te zijn, te bestáán, te leven, gevoelen wij in alle verzen van Van der Leeuw.

Hier is niet een verlaten eenling, die van zijn bergjen of uit zijn kuiltje zijn eigen stem den - meest terècht - onverschilligen voorbijganger toezendt; hij is een uit vélen, een uit àllen, die woorden vindt voor wat àllen gevoelen.

Een dichter is toch ten slotte niet veel anders dan een stem - en dikwerf: het geweten - der menschheid. En de menschen zijn weer de kinderen der aarde, hoe vaak en verre ook afgedwaald.

Ik vind Aart van der Leeuw geen volmaakt-groot dichter (wat ìs dat eigenlijk, volmáákt-groot?) maar hij is van het soort, waaruit de groote dichters - en alléén dááruit - kunnen voortkomen.

Hij is een dier zeldzame en *dus* door 'het publiek' eenigszins gewantrouwde figuren; maar de jaren zullen aan ieder de overtuiging geven, waarin enkelen met mij reeds leven, dat hij méér voor en in de Nederlandsche letteren zal wezen, dan menig boven alle maten verheven dichter van thans.

Het is altijd gebleken dat die kunstenaars het krachtigst, voor de cultuur van hun land en hun tijd het werkzaamst zijn, die het volst dat leven en den tijd medeleven, die zich het volledigst midden in de samenleving gevoelen en die zich door liefde aan alle menschen en aan de verschijnselen, te midden waarvan deze leven, gebonden weten. Ivoren torens zijn broos. En aviateurs in etherische regionen, waar de stem der diep-menschelijke neigingen niet meer wordt gehoord, kunnen duizelig worden en storten; dóód natuurlijk. Maar wie op de aarde staat en zich aan haar met volle overgave toevertrouwt, is veilig. Dáárom geloof ik dus in de toekomst van Aart van der Leeuw's dichterschap.

Ik màg u een citaat - juist in dit geval - niet onthouden.

'k Heb al dikwijls willen zingen
Overmacht de morgenstond,
Hoe uw speren binnendringen
Droomwolk die de ziel vermomt.

Staan wij niet als zonder zonden
Voor het openwijkend blind,
Half in sluimer nog gebonden
Bijna engel, *bijna kind*[1],

Lachend naar het hemelgloren,
't Vochtig groen dat nauw' ontbot,
Of wij broeders zijn geboren
Samen uit den schoot van God.

Dieper buigen wij voorover,
Dat een golf van vooglenschal
Wegwischt door zijn tonentoover
Onrust naar wat komen zal.

Gansch nu aan onszelf ontheven
Aadmen, waar een zoelte zucht,
Wij de essens van 't warme leven,
Aardgeur, bloem- en nevellucht...

Langs de dauwjuweelge wegen
Dwaalt een vroege wandelaar.
Dat hem deze dag, ten zegen,
Onbegrepen weelde waar!

Naar 't Geluk door Jan van Nijlen. - 's Gravenhage ‘De Zilverdistel’ 1911.

Jan van Nijlen is ongetwijfeld een ernstig, ‘goed’ - maar geen ‘groot’ dichter. Bij hem dan ook geen plotselinge, stoute - ook in hun mislukking schoone - worpen naar een méésterschap, bij hem een langzaam, geleidelijk groeien, een gestadig rijzen, voller worden bij het klimmen van den tijd. Welk een gezonde, gestadige, krachtige voortgang van ‘Verzen’ tot ‘Het Licht’ en van ‘Het Licht’ tot ‘Naar 't Geluk’.

In dezen laatsten bundel vinden wij alle eigenschappen van den Van Nijlen van ‘Verzen’ terug, maar verzuiverd, gelouterd aan het leven. De ‘Literatuur’, die in ‘Verzen’ nog zulk een groote rol speelde, d.i. de schoonheidspose, die zich zoo gaarne hulde in geleende gewaden, heeft plaats gemaakt voor een zèlf-doorleven, zèlf-verbeelden. Met het zuiver-eigen geworden gevoel komt een eigene expressie. Ook in de vorm-geving is dus deze gestadige groei uitgedrukt; in de innerlijke vormgeving (d.i. de bouw) evenzoo als in de uiterlijke: de techniek. Hierin is een waarlijk-liefdevol natuurbeschouwen:

Het schemert. Lente! uw wonder gaat gebeuren
het weer is zoel, de hemel is karmijn;
zullen vannacht de kerselaars met fleuren
in buurman's tuintje blauw van maneschijn?

1. Ik cursiveer dezen prachtig-onverwachten regel.

In deze twee terzinen vind ik treffend een in mooie vreugde zich-gelijk-voelen aan andere wezens:

> Wij waren kinderen dien dag en namen
> van 's levens goedheid zielevreugd genoeg
> voor gansch een zomer! Zon en schaduw kwamen
> als streeling over ons; en 's morgens vroeg,
> zagen wij een meisje - weet gij? - het droeg
> een rooden halsdoek en het groette ons samen:
> een kind dat grootere kinderen tegenloech
> met lipjes rood van 't donker bloed der bramen.

Welk een frische, èchte naïveteit, welk een jeugd, welk een opgaan in het leven en hoe zuiver dit alles weergegeven in een eenvoudig juist beeld.

Ten slotte een sonnet in zijn geheel, waarin een bittere menschelijkheid, die - in de natuur - een verklaring vindt.

> Voor hem die al dees dagen, zonder bate
> voor zijn verdriet, zijn eigen ik ontvlood,
> en langs de huizen liep met kaken rood
> van drift en pijn in 't harte bovenmate;
>
> Voor hem die, wankel, in zijn trotschen nood
> den moed niet vond om 't leven zelf te haten,
> die beedlaars tegenkwam langs gore straten
> en hun niet gaf hun luttel dagelijksch brood;
>
> Voor hem is reuk van rotte blaren zoet,
> en d'avondwind een vriendelijke streeling,
> als 't laatste licht in sombre lucht verbloedt;
>
> want hij, die al wat troost brengt heeft gemist,
> wordt in dit uur zoo liefderijk een heeling:
> uw nacht, October! en uw smoorge mist.

De Getooide Doolhof en andere Gedichten (2de vermeerderde druk) door P.N. van Eyck, - Amsterdam Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur 1911.

Het is een goed teeken, dat het in onze dagen mogelijk is, van een bundel poëzie eens debutanten binnen anderhalf jaar een tweeden druk te doen verschijnen. Met deze vaststelling zouden wij kunnen volstaan, indien niet dit een vermeerderde druk ware geweest.

Enkele gedichten o.a. ‘Een droom uit het Zuiden’ zijn door den dichter een herdruk niet waardig gekeurd. Daarmede zijn enkele - geringe - sporen van Boutensianisme uitgedreven en hebben zij, die achter Van Eyck Boutens zoeken, méér ongelijk dan ooit.

De toegevoegde gedichten bestaan uit enkele groote verzen, zich aansluitend bij die, welke indertijd onder den titel ‘Mythen en Gedaanten’ in de *De Beweging*

verschenen, uit de kunstige ‘Liederen eener gevangen Edelvrouw’ en een reeks lyrische gedichten, terwijl ten slotte de dialoog ‘Worstelingen’ is toegevoegd.

Een titel als ‘De Getooide Doolhof’ is maar geen zinloos ornament, zooals sommigen blijken te hebben gedacht, en spreekt bovendien, naar mij voorkomt, duidelijk genoeg.

‘De Gedroomde Poort’ het tweede deel van dit boek, moet dan ook begrepen worden als een overgang tot ‘Getijden’: eene Poort, die uit den Dooltuin der eigenheid toegang geeft tot het vrije wereldland en zijne getijden.

Deze tweede druk geeft een volledigen, dus juisteren kijk op de eerste periode van Van Eycks werken, terwijl ook zijn ontwikkelingsgang er zuiverder in gedemonstreerd wordt.

Bovendien is hij verrijkt met een aantal, op zich zelf beschouwd, prachtige verzen, waarvan dit er een is

O, Liefde die de bittre kilte
Van mijn gestriemde naaktheid weet,
Breidt om mijn lijf, in vrede en stilte,
De warmte van uw purpren kleed.

Geef aan mijn hoofd, dat wrak van pijnen
Slechts wreed en schreeuwend zonlicht ving,
Het lieve, teergetinte schijnen
Van uw verstilde schemering.

Streel met uw zegen-milde handen
De wonden van mijn moede voet,
Stort langs hun rauw en bloedig branden
Uw koelte uw teeder-heelend zoet.

Laat langs mijn blindgeschreide oogen
De kussen uwer lippen gaan,
Zoodat zij, van ùw licht doortogen
Den lach van uw geheimnis râan.

En geef, als nooit gedroomde zingren
Zoet juublen van uw blijden roem,
Aan mijne blank-gevleide vingren
De gratie van een stille bloem!

Uit eenzame Uren door J. Philip van Goethem. - Amsterdam W. Versluys 1910.

Deze bundel gedichten bevat veel ontroerends, weinig schoonheid. Dit is geen contradictio in terminis: de ontroeringen, welke gij van werk als dit ontvangt, zijn geen schoonheidsontroeringen, maar zeer menschelijke emotie's, die uitgaan tot den maker van dit werk als een innig en goed medegevoelen, medelijden. Boven dergelijke aandoeningen is de kunst immers uit. Een kunstwerk zal u niet tot schreien brengen, niet tot lachen: het zal u diep en klaar begrijpen doen.

Zulke uitzichten - opengerukte vensters op de eeuwigheid - opent Van Goethem u niet.

Heel oprecht (dikwijls ook eenvoudig, zonder ‘litteratuur’) lezen wij hier het gevoelsleven van een jongeling en jongen man, lezen wij jeugdherinne-

ringen, liefdes- en natuurontroeringen, de smarten eener ziekte en het verloren gaan van groote verwachtingen.

Deze oprechtheid en de goede, mooie intentie zijn te lofwaardig, dan dat wij niet met ingenomenheid van Van Goethem boekje gewag zouden maken.

Ziehier een goede proeve van zijn werk

‘Het laatste licht gaat in de straat versterven
en in de huizen zijn de lampen aan,
nu gaan wij ons dit nieuw geluk verwerven
van alles zacht en rondom dichtgedaan.

Wij laten 't dag-vermoeide denken zwerven,
voor droomen die aan schoonste einder staan
en wie een stille huiskring moeten derven
die voelen nu hun uren eenzaamst gaan.

Die voelen nu de schreinend-wijde weemoed
van 't ouderloos of zonder liefde leven,
in enkele kamers van een heel-vreemd huis,

die voelen nu de namelooze deemoed,
van nergens vreugd te nemen of te geven
en nooit te reiken tot geluks geruisch.

Licht-geluid door G.W. Lovendaal - Groningen, P. Noordhoff, 1911.

Dit is zonder pretentie, dàt is waar, maar daarbij dan ook zoo totaal niets, dat zelfs deze vooropstelling geen verdienste is. Volksliedjes, volksliedjes - de hemel behoede het volk - èn de poezië - voor méér van dit slag. Alles wat wij gewend zijn in dichtwerken te waardeeren, ontbreekt hier en iets nieuws is er ook niet te bespeuren. Goedbedoelde rijmelarijtjes, zonder gevoelsinhoud, zonder òpzwaai van gedachten, zonder klank en zonder phantasie.

Of ik niet overdrijf?

Zie hier een voorbeeld ter overtuiging:

Ik kan het niet gelooven - Och
En 't is zoo droevig waar!
Mijn dochterke, mijn dochterken
Hoe stille lig je daar.

Enz.

Dit begin is al erg genoeg. Ik vind zûlke leege conventionaliteiten bij zóó een gelegenheid werkelijk pijnlijk... En dit is ten slotte misschien nog het ergste niet.

Vroege Bloemen door Joh. van Hulzen Jr. - Nijkerk, G.F. Callenbach & Zn., 1911

‘Poëzie’ vol geklaag, vol ‘ziele-smart’ enz. enz. naar een vrij-bekend recept, goed aangelengd. Iedereen meent thans, als hij zijn Nederlandsche taal behoorlijk kan schrijven en stellen en - in de jeugd - vage en

dikwijls innige en zoete ontroeringen in zich bespeurt, geroepen te zijn gedichten te maken. Resultaat: zulke en èrger dingen.

> ...'t hoogste en volmaakste lied!
> De Passie-zang vol rein geklank van woorden,
> vol beeldenspel, waarin mijn ziel geniet,
> en dat mij trekt met wond're Schoonheidskoorden!

Dat is van het Hooglied nog wel!

Laurens van der Waals. Nieuwste Nederlandsche Lyriek, - Haarlem. H.D. Tjeenk Willink & Zn., 1910.

Wat mag men van een bloemlezing verwachten?

Zeker niet een zoo aller-benauwendst en zonderling tutti-frutti van ongelijksoortige verzen als de heer Van der Waals ons brouwt.

Een door liefde, zorgvolle lezing en indringend bepeinzen van het gelezene verworven, vast en zeker beter kunstbegrip als basis der keuze... is volkomen afwezig.

Een kennis, zoo broodnoodig voor het aanbrengen van de kritisch-historische stelseling... is volkomen afwezig.

En de blik in de toekomst, dien hij moet slaan, die zich aangordt om verzen van levende dichters, van de jongere nog wel, in een keurgarve samen te lezen, zal niet uitgaan van de doode oogen eens letterkundig-blinden als de heer Van der Waals blijkt te zijn.

Er is geen beginnen aan, àlle bezwaren aan te geven. De verschijning van boekjes als deze, in hun waardeloosheid overbodig: ziedaar het grootste bezwaar! Enkele echter mogen dienen ter illustratie van een zoo heftig beweren.

Welnu. Hoe is het te rijmen dat van Reddingius *zeven* gedichten zijn opgenomen, terwijl wij er van dichters als Geerten Gossaert en Jan Prins slechts bijvoorbeeld *drie* aantreffen.

Zoo geloof ik ook dat dichter-verschijningen als Scharten, Walch, Anema, Metz-Koning, Salomons en Jac. van der Waals door één vers zeer ruim vertegenwoordigd zouden zijn.

Pijnlijk wordt dit alles eerst, als wij 's heeren Simons wrange vergissing hier duchtig herinnerd worden door de opname van vijf, zegge *vijf* verzen van S. Bonn. Ik vraag u te bedenken dat Gossaert en De Vooys ieder drie en Van Ameide twee gedichten kregen toebedeeld....

Ten slotte hadden de gelukkigerwijze bijna vergeten figuren van Van Collem, Rensburg en Rehm gevoegelijk, voor hunne eigene veiligheid, te huis kunnen blijven; terwijl wellicht de heer Grondijs verwonderd zal zijn zich zelven hier te zien, vooral wanneer hij bemerkt dat een Aart van der Leeuw niet genoodigd werd op dit mislukte fuifje (mislukt niet het minst door de schokkende taktloosheid van den overigens goed-willigen gastheer).

In 's heeren Van der Waals lijn zoude het ongetwijfeld gelegen hebben, ook Evert Temme, Herman Nathans of den heer Bordewijk of de hemel weet wie meer aan de banden zijn quasi-volledigheid vast te leggen.

Jan van Nijlen is, onder onze zuiderbroeders, zeer terecht waardig gekeurd zich te doen vertegenwoordigen. Hem komt dit recht onder de jongeren zeker in een der eerste plaatsen toe, maar toch zou het een daad van eenvoudige

rechtvaardigheid zijn geweest, wanneer wij de namen van Omer-Karel de Laey, Edmond van Offel, Firmin Hecke, Constant Eeckels, Ary Delen, Caesar Gezelle, Karel van den Oever of Willem Gijssels hadden aangetroffen in den index.

Terwijl wij onder de Noord-Nederlanders missen J. van Hees, Henri Bakels, L. Hijlsma, Marie Roetman. W.F. Gouwe, J. Philip van Goethem, H.J.W.M. Keuls en J. Jacq. Thomson en Aart van der Leeuw. Alex Gutteling en Maurits Uyldert hebben waarschijnlijk en begrijpelijkerwijze hunne toezegging onthouden.

En dan nòg!

De keuze zelf is onevenwichtig en getuigend van een angstige inzichtsloosheid. Een dichter als Jan Prins, die zulke ongelooflijk-prachtige poëzie op zijn naam heeft staan, ziet het onbelangrijke Rijmpje opgenomen, Boutens en Van de Woestijne's bèste verzen (van de laatste b.v. het klassiek ‘Zegen dezen avond, God’) werden zorgvuldig verméden!

René de Clercq, wiens geheel en al waardeerbare verzen zich bijna geheel tot het helaas nooit herdrukte ‘Bloem der Heide’ bepalen, is vertegenwoordigd door de bekende rijmelarijtjes, en van deze is niet eens de in den aanvang wel-klinkende ‘Nachtegaal’ verkoren.

Volker en Van Suchtelen hebben betere, rijpere verzen nog geschreven dan de hier gebodene.

En uit Van Eijck en Roland Holst is betere keuze te denken. Samenstellers incompetentie spreekt zich het duidelijkst uit, waar het om Adema gaat. Het is niet onmogelijk uit diens productie een aantal schoone en aansprekende gedichten te kiezen: deze (zooals de Tak, om er maar eens een te noemen) zijn met pijnlijke zorg achterwege gelaten!

Het is ten slotte geen onaardige gedachte geweest, een nagelaten gedicht van Hans Koldewijn op te nemen, maar waarom dan dit ‘Je bent heel wit...’ en niet afgedrukt:

> ‘De nacht lei al maar zwarte dingen.’

Ik vind het op zich zelf beschouwd een onmogelijk werk, uit zulke jonge dichters een bloemlezing saam te stellen, omdat het voor mij de vraag blijft of zulke jeugdige twijgen al bloèmen kùnnen dragen

Ik acht mij-zelven *niet* aldaar behoorend en mèt mij een goed deel der aanwezigen.

Maar afgezien daarvan nog, is déze bloemlezing al zeer dwaas.

Voor deugdelijk en welbegrepen onderricht onbruikbaar, is zij voor de ernstige literatuur-minnaars van schrijnende onwaarde.

J. GRESHOFF.

Het jaar der dichters, muzenalmanak voor 1911, samengesteld door J. Greshoff. Drukkerij Luctor et Emergo, 's-Gravenhage.

Het is een keurig boekje, dat de heer Greshoff heeft samengesteld, met bijzonderen smaak typografisch verzorgd. Bij wijze van inleiding gaan onder den titel ‘marginalia’ eenige aesthetische aphorismen van Dirk Coster vooraf. Onder de gedichten, waarbij men om het gehalte van gevoel en expressie gaarne verwijlt, mogen aangeteekend zijn: J.C. Bloem: de Avonturier, Constant Eeckels: aan Guido Gezelle; Frank Gericke:

Arbeid, Papavers, Japansch; Geerten Gossaert: de Boulevardier; J. Greshoff: de Bijen, Aart

van der Leeuw: Slapend kind; Edmond van Offel: de trage Stroom; A. Roland Holst: wees altijd zacht; Jüles Schürmann: Nimf en Sater; Jaap de Stoppelaar: de liederen van den Nacht; Nico van Suchtelen: de Vlinder.

Door bevoegde hand verzameld, zijn echter alle gedichten van dezen bundel genoeg boven peil om het lezen waard te zijn; er is zelfs zekere eenheid van stijl en stemming in het werk van deze 27 verschillende zangers. Bij allen onderscheidt men een zorgvuldige techniek, vooral gericht op ongemeene behandeling van het rijm, angstig banale, ouderwetsche rijmelarijwoorden vermijdend en juist in het rijm verrassende effecten zoekend. In gevoel en uitdrukking vindt men eveneens bij allen dezelfde zorgvuldigheid, neigend naar teerheid en gratie.

Wel bepaaldelijk heeft de hedendaagsche Hollandsch-Vlaamsche poëzie haar eigen karakter en voor den lateren literatuur-historicus zal deze zoo egaal gehouden bundel een welkom hulpmiddel zijn bij de analyse daarvan. Het is een fijnverzorgde tuin, waarin de veelheid van teere en welriekende bloemen te zamen van eenheid in de schoonheidsopvatting der kweekers getuigt.

J. Sp.

Nederlandsch proza.

J. Everts, Proza. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1910.

De tijden zijn veranderd. In vele dier korte schetsjes, die de heer Everts hier gebundeld heeft, toont hij zich daarvan weinig rekenschap te hebben gegeven. Of wij vooruitgegaan zijn in litterair besef en litterair bewustzijn, kunnen wij hier in 't midden laten. Maar ondertusschen is dit een feit, dat we voor veel gesloten zijn geworden, waar we vroeger min of meer voor open stonden, en dat de heer J. Everts met veel in dit boekje nu juist aan gesloten deuren schijnt te willen kloppen. ‘Onweer’ een schets. Wind en regen en bliksemstralen en gansch het bekende décor van het onweder. En dat op deze wijze beschreven: ‘Schijnsels - kort als schrikken - fel flikker-schimmerden voor-onder de compacte wolkenlaag; het was als een oogen-wimperen van den dag in even-verheftiging van licht.’ Als wij dit lezen, zetten wij groote oogen op. Het is een feit: we begrijpen het niet meer. Wij voelen nog vaag dat dit proza zich richt tot onze ‘sensitivistische’ gevoeligheid, of liever tot iets wat men eens zoo beliefde te noemen. Maar, zoo wij al ons menschelijk gevoel hebben behouden, een sensitivistische gevoeligheid, die door deze zonderlinge woorden beroerd zou kunnen worden, schijnen wij niet meer te bezitten. Want wij meenen in alle onbegrijpelijkheid, dat voor dit ‘fel flikker-schimmeren’ zeker iets bedoeld is als het lichten van den verren bliksem, wij weten niet waar wij dat ‘voor-onder’ in de wolken zoeken moeten; door het oogen-wimperen van den dag worden wij heelenal verlegen, want wij hebben te voren niet gehoord dat de dag oogen had. En ons grootste bezwaar, wanneer wij het gansche schetsje dat ‘Onweer’ heet, hebben ten einde gelezen, durven wij ternauwernood uit te spreken. Want wij moeten vragen: waarom in zooveel woorden verteld dat het regent en onweert? Wij hebben zelf ook wel eens een onweer gezien. En wij zijn dus niet tevreden over den heer Everts, nu hij ons

alleen maar diets maakt dat het onweert en ons dan aan onszelf overlaat, om bij dat onweer te denken wat wij maar denken willen.

Na deze, inderdaad zeer begrijpelijke opmerkingen, zal het den heer Everts zeker toeschijnen, dat wij weer teruggezonken zijn tot allerhande slaperigheid des geestes. Onze stemmingen en onze sensatiën, waar bleven zij? Onze vreugde over het onderwerp òm het onderwerp is heen. Ons behagen aan pakkende, slaande, overweldigende woorden, of ragfijn-beeldende en wat voor soort bijzondere woorden meer, is jammerlijk verstompt geraakt. Inderdaad: wij vragen weer een anecdote, wat er gebeurt en hoe het gebeurt; wij zijn reeds met gewone zinsneden tevreden en zelfs bijzonder tevreden, wij wenschen geen 'uitbeelding' meer doch des te meer de oude verachtlijke 'zoet-vloeiendheid' weerom.

Zijn wij dus weer vervallen tot de verfoeide tijden van vóór '80? Misschien toch wel niet! Misschien is er nog wel een diepere gedachte, dan die aan 'God en vaderland', of liever, omdat men geen dieper gedachten kan wenschen, misschien zijn deze gedachten wel dieper te benamen. Misschien bestaat er nog iets anders dan de dreun van een zin of strophe, en dat is *het rhythme* van dien zin of die strophe. Misschien is er nog iets anders, dan de anecdote, en dat is het verhaal, dat alles beheerscht en aan zich onderschikt en daardoor boeit. Misschien is een goed-beschreven woudlaan wel oneindig schooner dan een goed-beschreven burgerhuiskamer, om van een slecht-beschreven burgerhuiskamer maar niet te spreken. En om aan het eind van al deze onderstellingen te komen: wellicht dat na den verfoeilijken tijd van vóór '80, na den *leertijd* van na '80, wij thans eindelijk den tijd mogen binnengaan van de volwassenheid, waarin geen zelfbedrog en geen persoonlijke willekeur meer zal kunnen tieren.

De Heer Everts, die zoo laat nog aan gesloten deuren klopt, zal dit alles wellicht nog wel in gaan zien. Want met 'Willem Drost's einde' heeft hij een aardig en eenvoudig schetsje geschreven, dat ook wel een verhaaltje zou kunnen heeten. In de eerste schets geeft hij daarenboven een soort van humor, die hem beter past dan de pogingen die hij elders aanwendt, om geraffineerd en 'fin de siècle' te schijnen zonder eenig werkelijk begrip van het waarachtige intellectueele raffinement.

Doch deze beide stukjes had hij voor een volgenden bundel kunnen bewaren. Want dit ten slotte in ernst: hij had, anno 1910, onder wie weet wat voor verslapte en verouderde kunstleuzen, een aantal stukjes die noch amusements- noch litteraire waarde bezaten, niet meer in een pompeuzen bundel met veelbelovenden titel mogen samenbrengen. De tijden staan daar niet meer naar.

DIRK COSTER.

Elise Soer, Onafhankelijk. - Leiden, A.W. Sythoff's Uitgeversmaatschappij.

Een eenvoudig, maar gezond verhaal over een leerares aan de H.B.S. voor Meisjes te Middelburg, die zich in haar onafhankelijke positie eerst wat eenzaam voelt, daardoor haar evenwicht echter niet laat verstoren, en dan - nadat haar eerste verloofde reeds vroeger was gestorven - met een Duitschen doctor in het huwelijk treedt. Een dood-eenvoudige opzet, maar die met zulk een fijne gemoedelijkheid wordt uitgewerkt, dat de lectuur ons geen oogenblik ongeboeid laat.

Een goed verhaal. Jeugdige lezeressen zullen met de sympathieke, flinke hoofdpersoon Alice dweepen, gelijk haar leerlingen in het boek. Voor ouderen is dit eerlijke, frissche werk een verkwikking onder de vele decadente

lectuur, waarmee wij tegenwoordig geplaagd worden. Het boek is jeugdig als de hoofdpersoon zelve.

Ook de teekening der bijfiguren is goed gelukt. Met technische vaardigheid weet de schrijfster het bekende recept der typeerende eigenaardigheid voor de minder gewichtige te bezigen; maar dat zij aan de meer op den voorgrond tredende beeldende zorg weet te besteden, toont, onder meer, de van het leven afgekeken en met liefdevolle getrouwheid uitgewerkte karakterfiguur van Alice's 'tegenspeelster', de 'confidente', die toch ook een eigen rol vervult, de oude Zeeuwsche dienstmaagd Neele.

Gezonde kunst is het, die Elise Soer geeft. Om den eerlijken eenvoud, waarmede zij alle fratsen vermijdt, waaronder een groot deel van het moderne epigonendom zijn of haar gebrek aan werkelijk kunnen, aan beeldende kracht, tracht te verbergen. In haar rustige soberheid gaat de schrijfster zelfs zoo ver, dat zij het bezigen van het Zeeuwsche dialect opzettelijk (blz. 2) versmaadt, terwijl zij door enkele, toch even een tintje locale kleur aanbrengende woorden en klankbuigingen toont, het ter dege te kennen. Romanfabrikanten van professie zouden het omgekeerde gedaan hebben: het verhaal hebben 'opgesierd' met een onmogelijk taaltje, dat Zeeuwsch zou moeten voorstellen, zonder er in werkelijkheid ook maar iets op te lijken. Zuiver vloeiend Nederlandsch, zonder dat ooit aan de woorden geweld wordt aangedaan om een indruk van artistiekerigheid te maken, is het eenige wat Elise Soer begeert te schrijven, - en schrijft.

Maar niet alleen door de afwezigheid van allerlei valschen smuk, ook positief is het gezonde kunst, die in dit boek wordt gegeven: helder is de uitbeelding der figuren, levendig de dialoog, van goede plasticiteit de milieu-beschrijving.

Zeer te loven is de bijna volkomen afwezigheid van de storende fout, waarin zooveel snelschrijvers of halve talenten vervallen: om den gang van het verhaal, waar zij den adem voor het geven van handeling verliezen, met verhandelende, mededeelende tusschenzetsels bijeen te lappen. Zelfs een Herman Teirlinck is daar niet vrij van. Hier, in 'Onafhankelijk' loopt van de eerste tot de laatste bladzijde de handeling onafgebroken door, terwijl alleen met heel kleine aanduidingen de auteur om den hoek komt. Probeer thans nog eens een roman van Mevrouw Bosboom - Toussaint te lezen; en, door al de relazende tusschenvoegsels, komt ge dáár niet meer doorheen.

Forsche kunst echter is het niet. Het is niet de brandende kracht van een Stijn Streuvels bijvoorbeeld.

Een typisch staaltje van de gemoedelijkheid, die hier den grondtoon aangeeft, is bijv. dit:

'We kunnen een bolwerkje nemen,' stelde Marie, met dezen gemeenzamen naam den in wandelingen vervormden vestingring om de stad aanduidend (voor).

'Zij beklaagden zich dit niet, ofschoon zij vrijwel de eenige wandelaars waren, in de zwaar beijzelde dreven, waar de winter met zijn tooverroede boom en struik had aangeraakt.'

Nu is de auteur toch aan 't vertellen, in plaats van aan het uitbeelden; en op deze bescheiden manier vervalt zij er nog wel eens in. Bleef het bij dien 'gemeenzamen naam', dat 'zich beklagen', de 'dreven', de 'tooverroede', wij zouden aan haar artistiek vermogen gaan twijfelen. Maar wat nu volgt, toont dat zij toch heel goed *kan*:

‘Het was al laat op den middag; heel stil en wit was alles rondom. De grond wit, met een zacht knisterend gruizel bestrooid; de boomen wit aangestreken, in vegen en vlokken, met witte zwaar geborstelde takken, buigend onder den last. Fijne, witte draden sponnen zich van tak tot tak; als teere witte kanten fladderde het tusschen het naaldgewas, in fonkelende prisma's zette het zich vast op knoppen en botsels.’

Volkomen scherp geziene en mooi geteekende beschrijving van den *rijp*, die verder met nog krachtiger, stemmingsvoller poëzie wordt voortgezet.

‘In de ondoorzichtbare lucht verdoofde alle geluid, triomfeerde een koud, geruischloos zwijgen. Het licht zelf was gewijzigd, als bevond men zich niet meer op aarde, maar op een andere planeet, waar melkwitte schemering het zonnevuur verving.’

‘Het donkerde snel. In de stad hing evenzeer eigenaardige stilte; uit straten en stegen kwam ook hier iets onwezenlijks sluipen, iets wegversperrends. De “Lange Jan” poogde met zijn klokkenspel door den mist te dringen, doch dof, als op fluweel geslagen, verstierven zijn klanken, verstikten in den killen, vochtigen damp.’

De verleiding is groot om met aanhalen voort te gaan; maar de beschrijving van het tooneel der handeling is door het gansche boek steeds zoo uitmuntend, zoo fijn waargenomen, zoo duidelijk uitgedrukt, dat dan *alles* aangehaald moest worden. In dit opzicht is mej. Soer's werk niet alleen goed, maar voortreffelijk. Of zij de bloemen en de geuren der lente, of den zweependen storm uit het Westen aan het strand bezingt, steeds heeft de schrijfster tot hare beschikking het teekenende woord, het suggestive symbool.

Het is *goede* kunst, dit eenvoudige verhaal.

J. SPEELMAN.

Jan Wz. van Andenne, Pieter Goeree. Haagsche roman. - Amsterdam, L.J. Veen.

Het is bijzonder jammer, dat de Heer Van Andenne niet schrijven kan, of liever, niet schrijven *wil*, want er zijn in dit boek wel teekenen, dat het hem mogelijk zou zijn, meer ‘stijl’ te bereiken, dan hij thans bereikt. Het is een boek vol leven, vol dartelheid en vol ernst en zeker niet zonder een zekere diepte. Alleen is het te vol, er is geen maat in; er is een overdrijving en een doorslaan in alle richtingen, die wellicht uit jeugdig enthousiasme zijn ontstaan, die daardoor vergeeflijk zijn, maar die de kern van zijn werk overwoekeren en verbergen. En deze kern verdient beter, dan door overdrijving en overvolheid aan den lezer vervreemd te raken. Het is wel bijna zeker, dat een auteur als Van Andenne de macht tot litteraire styleering wel zou kunnen winnen; maar dat hetzelfde enthousiasme, dat zijn boek doorbloesemt en soms gansche gedeelten in een waren gloed zet, hem den stijl in een werk doet verachten. Maar even zeker is het, dat dat hij dan nog nimmer goed heeft begrepen wat stijl in een werk beteekent, welke de bijzondere verrukking van den litterairen stijl is. Deze auteur zal zeker de frischheid van leven, de spontane vrije uiting van alle gevoelens hooger achten dan een stijl. Maar stijl beteekent niets minder dan het vinden van schoone woorden, het angstige verzorgen der zinnen, stijl kan zelfs bestaan zonder een overwogen compositie en zonder bekommering om woordkunst. Stijl is de hoogste

eenvoud, maar een eenvoud in harmonie met het eigen wezen; de uiterste beperking van zichzelven, waardoor de

elementen van dat zelf echter elkander ondersteunen en helder uitkomen. Stijl is klaarheid en eenvoud, eenvoud in de veelheid soms, maar juist dàn belet hij dat de veelheid verwarrend werken gaat en door deze verwarring het beste van zijn werking verliest.

Juist door verwarrende veelheid gaat veel van den indruk, dien dit frissche en rijke boek zou kunnen maken, verloren. Maar er blijft desniettemin iets over. Er is een groote en toch dartele liefde voor menschen en kinderen in dit boekje, voor kinderen niet het minst; de vele bladzijden vol bekoorlijke vondsten, die aan de beide kleine meisjes gewijd worden, welke de lezers reeds kennen uit den roman Frans Remaer, getuigen daarvan. Er zijn vele typeeringen van bijfiguren, die zoo juist zijn en tevens ook zoo dartel en heftig, dat zij soms tot charges overslaan, maar dan charges die uitnemend slaagden. Maar in de uitbeelding van de hoofdpersone, Klaartje, in haar smart en in den vrede die zij ten slotte vindt, is nog iets anders dan dartelheid; er klinkt een toon in van bijna plechtige teederheid.

De auteur Van Andenne is door de kritiek in Nederland tot nog toe niet vriendelijk ontvangen, en dit volkomen ten onrechte. Want zijn slecht geschreven maar rijke boek is aantrekkelijker, dan vele zorgvuldig geschreven maar geestelijk-arme boeken van meer bekende schrijvers. Hij heeft dit op velen voor, dat ieder woord dat hij schrijft, van elementaire persoonlijkheid getuigt, en men op iedere bladzijde het leven voelt.

D.C.

Gustaaf Vermeersch, Het rollende leven. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1910.

De Vlaamsche schrijver Gustaaf Vermeersch schijnt zijn nieuwen weg nog steeds niet gevonden te hebben. Hij is begonnen met twee goede naturalistische romans ‘De last’ en ‘Mannenwetten’. Daarna heeft hij iets anders gezocht. Onder den invloed van spiritistische theoriën - hij heeft dit gemeen met Van Andenne, die ook een sterke neiging toont tot een occulte levensaanschouwing - heeft hij daarna een lange novelle geschreven, waarin meer over het geheimzinnige gesproken werd, dan dat zij ons geheimzinnig aandeed. (Najaar). Thans echter, in ‘Het Rollende Leven’ is hij weder tot de naturalistische schrijfwijze wedergekeerd, wat helaas een buitengewone lengte en uitgesponnenheid tengevolge heeft gehad. Er is veel in deze sombere levensgeschiedenis van een minderen spoorwegman, dat als menschelijk ontroert, en van sterke gevoelsspanning is; maar als geheel is deze roman van een tè eentonige kleur om leesbaar te zijn in den beteren zin des woords. Een lang relaas is nog geen groot kunstwerk. Dat dit werk een bittere aanklacht is tegen de Belgische spoorwegmaatschappijen, is een belang dat buiten de litteratuur omgaat; dat het wellicht ook een bittere aanklacht is tegen het leven, keren wij uit het hooplooze relaas van dit menschenleven. Doch wij leeren dit niet *door de schoonheid* van het werk zelf. Als schrijver heeft Vermeersch inderdaad zijn nieuwen weg nog niet gevonden. Doch daar er veel krachten van zuivere menschelijkheid, ook blijkens dit laatste werk, in hem gisten, blijft de kans volkomen open, dat hij, natuurschrijver als hij is, dien weg nog plotseling en als bij verrassing vinden zal.

D.C.

De vreemde Heerschers, Een verhaal van de Italiaansche meren, door C. en M. Scharten-Antink. Mij. voor goede en goedkoope lectuur, te Amsterdam, 1911.

Wanneer na zwaren, alle kracht vereischenden arbeid, het bouwland gereed ligt, om het zaad te ontvangen; dan komt de zaaier en werpt met breeden zwaai het goudgele graan over het wachtende land. Met bedachtzamen ernst doet hij zijn greep, met vasten tred schrijdt hij voorwaarts. Telkens opnieuw, met wijde armbeweging, het majestueuze: 'Zijt vruchtbaar en vermenigvuldigt U' symbolisch vertolkend, doet hij een gouden regen neerkorrelen in de open voren. Als het zaaien is voleind, keert hij rustig huiswaarts. Hij weet dat hij een goed werk heeft verricht. Wat er verder met het graan zal geschieden, moet hij afwachten; innerlijk vertrouwt hij op het oude bekende woord: 'En God zal den wasdom geven.'

Zoo en niet anders handelt het echtpaar Scharten-Antink. Zorgvuldig bewerkt het den akker, waarin het zijn gouden woorden, zijn flonkerende beeldspraak, met breed gebaar, wil doen neerzijgen. Hetzij Een huis vol menschen, te Parijs zijn aandacht boeit, hetzij Italiaansch dorpsleven, strijd tegen vreemde invloeden, het bezielt tot wonderkrachtige, innig teere, diep hartstochtelijke, vroom geloovige, af en toe humoristisch getinte verhalen. Kernig is elk karakter geschetst; maar ook het uiterlijk der velen, die in 'Vreemde Heerschers' een rol spelen, is zoo fijn gepenseeld, dat het ons klaar voor oogen staat.

Zonder in verfijnde zinnelijkheid af te dalen, met goede, scherpe oogen kijkt dit auteurspaar de wereld aan en in. Zijn vizie is voortreffelijk. De soberheid, de eenvoud naast het volrijpe, het beeldrijke in taal en zinnen, maakt bijwijlen een schitterend effect. Logisch volgen de gebeurtenissen elkaar op. Hier geen onnatuurlijke verrassingen, die den lezer onthutsen, hem, 'het maakwerk' doen tasten en proeven. Deze Italiaansche boeren in hunne oneindige verscheidenheid, oud en jong, de ouden vooral, leven een brok van hun bestaan voor ons af. Proeven wij niet den haat van den blinden Banfi, wiens sloome wraak hem zelf misschien het allerergst treft? Maar ook de deftig-dartele Contessa Margherita, de bleeke, zwaarmoedige pastoor van Cavarna, diens zelfopofferende zuster, de stoere herbergierster Carmela en haar eenige jongen, zij allen leven niet minder voor ons dan de geslachten Muzzo en Taddeï, de dorpspatriciërs, levend hun armelijk, zwaar zwoegend bestaan, in het Italiaansche bergdorp. Het aartsvaderlijke der verhoudingen wordt door de vreemde heerschers, Duitschers meestal, in gevaar gebracht; en dan lokt een vijand uit de verte. Een stille, machtige vijand, die alle gezag helpt ondermijnen, die het jonge bloed van de Italiaansche dorpen wegsleept en opslurpt, die de zonen tegen de vaders doet opstaan en den man vrouw en kinderen doet verlaten....: Amerika! Wel keeren er, rijker dan voorheen, terug, maar het meerendeel gaat breken met deze gewoonte en vindt in Amerika een nieuw vaderland, een nieuw tehuis bij 'de vreemde vrouw'. Dit leed knaagt aan de sterke zielen der bergboeren en der bewoners van Italiës liefelijke meeroevers. Zij, die haar lief zag wegtrekken en jaren achtereen hopeloos wachtte op zijn wederkomst, trouwt eindelijk den ongeliefden man, want zooals de Contessa schertst: 'Trouwen is een loterij met veel nieten, maar niettrouwen is een niet zonder één kans.'

De natuur is al even bewonderenswaardig schoon geteekend in dit boek, als het leven der bevolking. Waar men een greep doet, steeds is de achtergrond, waar de figuren tegen uitkomen, realistisch mooi, b.v. p. 353: ‘Dien

nacht, voor de tweede maal, zeeg de sneeuw over Montagnola.... En na een stonde van verwonderde stilte, zacht, brak de zon door. Rond de wijde, bleekblauwe meerschelp glinsterde omhoog, omlaag, alom, het zuiver blank der versche winterschheid. In week-violette schaduwing lijnden de wegen en paden door het nieuwe land; de huizen doken klein onder de dikke daken en de boomen waren één broze toover; de wijngaardhagen festoenden in een sprankelende feestelijkheid van schitterwit op wit, en daartusschen, van donzen plokken overdolven, stonden de edele olijven in een blanken wonderdroom: binnen hunne blauwige schemergrotten troste heimelijk, grijsgroen, het fijne loof ter neder....'

Geen jaargetijde, of de schilderingen, er aan ontleend, dragen het kenmerk van schoonheid en waarheid. Een der heerlijkste beschrijvingen acht ik die van den wijnoogst, p. 306: 'In elk huis werd nu de wijn gemaakt voor het volgend jaar. Ieder had zijn druiven of had ze gekocht. In diepe kuipen stonden blootsvoets de mannen en jongens en traden de bloedende vruchten te pletter. In elken kelder wist men het gistende vat rooden most; de gezinnen leenden elkaar de persen, om het laatste sap uit den droesem te halen; en den afval bracht men nog weg, dat er druiven-jenever, de "grappa" van wierd gestookt. Bij Noé droegen, den ganschen dag door, de vrouwen haar hotten en brenta's binnen, boordevol zwarte amerikaners, voor den inheemschen wijn dezer streken. Dan kwamen weer de karladingen van het station van Bellano, de open vaten druiven uit Asti, uit Chianti, al naar den wijn, dien hij zich maken wou. Kerels liepen over den koer, die gansch en al, van hun glibberige bloote beenen tot hun besmeerde gezichten, paarsrood zagen van het drab, waarin zij werkten. Hun armen en knuisten waren bloederig als van een slager. Aan alle kelders gaapten wijd de deuren; in de geweldige fusten van achtduizend liter borrelde en gistte de most en het moer. Legde men het oor aan het hout, dan was het daarbinnen een dreunend geruisch als van een booze zee. Met ladders stegen de knechts bij de opening der vaten.

"De wijn kookt," zeiden zij. 's Avonds bij kaarslicht werden nog de gerla's vol glimmende vruchten de duistere keldertrappen neergedragen en 's morgens om vier uur was men al bezig, door de looden afvoerpijpen den jongen wijn in het vat te steken, dat voor het eerste jaar hem te bewaren kreeg....'

Maar ik mag om plaatsgebrek geen pagina meer afschrijven. De keuze was overstelpend. 'Vreemde Heerschers', eerst in de Gids verschenen, schittert als een boek van blijvende waarde hoog uit boven tallooze andere pennevruchten, dit jaar aan de persen ontgleden. Slechts één opmerking: Welk een genot zou het zijn, het leven onzer eigen visschers, boeren en heidebewoners, in dezen rijken stijl en kostelijke woordkeuze beschreven te zien door dezelfde vaardige handen, die Fransche en Italiaansche toestanden zoo voortreffelijk afbeelden.

ELISE SOER.

'Voor Twee Levens', door Anna van Gogh-Kaulbach. - Amsterdam, L.J. Veen.

Dit werk schijnt als een karakterstudie van twee kunstenaarsnaturen bedoeld; hij musicus, zij schilderes. De man gaat op in zijn kunst, maar kan er naast liefhebben,

uitgaan, gewoon mensch zijn. Het meisje kan dat niet. In haar strijden de vrouw en de artiste. Als zij zich aan haar kunst

geeft, doet zij te kort aan haar liefdeleven, en omgekeerd verteert zij van onrust en verlangen naar 'haar werk', in de uren aan haar vriend gewijd. Heeft de auteur dit thema zoo behandeld, dat men dezen strijd medemaakt, mede beleeft? Velen, vooral jonge lezers, zullen dit wellicht grif toestemmen. Over het sleepend begin zijn ze heengegleden, de plotselinge overgave der heldin is zoo al niet 'gemotiveerd', toch 'up to date', en wordt alzoo klakkeloos aangenomen. Dan begint die eeuwige slingering tusschen het vrouw-zijn en de kunstenares, waarna een derde het 'piquante' der scènes komt verhoogen, tot het deels tragisch, deels verzoenend slot.

Mij moet evenwel de vraag van de lippen: Waartoe deze in dit geval weer geheel onnoodige, steeds vrijmoediger negatie van het burgerlijk huwelijk dient? Is het niet een gedachteloos zich gaan laten op zekere nieuwmodische begrippen, omtrent sexueele verhoudingen, die alle gevoel van ingetogenheid, van eerbaarheid in het gezicht slaan? Ook dit boek geeft weer een klein rukje aan de voegen onzer maatschappij. Wee het meisje, dat zich laat meesleepen, bedwelmen door een leer, die haar doet omlaag halen wat hoog moest staan, die haar doet breken met een rein verleden voor een vluchtig heden, een onzekere toekomst, waárvan derden misschien nog meer dan zij de dupen kunnen worden. Zwakke hoofden, gevoelige naturen bezitten minder weerstandsvermogen dan menigeen weet. Het piquante trekt als een sterke stroom, die in een draaikolk voert.

Nu blijft nog, in hoeverre Mevrouw Van Gogh - Kaulbach ons hare heldin aannemelijk heeft gemaakt. De weinig vriendelijke, ontevreden Ada, hunkerend naar vrijheid om 'te werken', die zoo handig haar levensweg weet te effenen, alleen naar eigen goedvinden vraagt, scherpzinnig en beraden, verrast niet weinig door haar plotselinge overgave, zooals p. 122 ons die schildert. Het kalme meisje is omgetooverd in een bacchante, en dat zonder eenige voorbereiding, geheel los van omgeving, opvoeding en omstandigheden. Over de moeilijkheden, uit zulk een verhouding voortvloeiend, wordt niet veel gerept, dat gaat anders in de maatschappij dan in dit boek. De ouders, toch als ernstig en degelijk voorgesteld, steken geen hand uit, om iets te voorkomen of af te weren. De bazige Ada dresseert èn vader èn moeder. Haar vriend breekt zich heelemaal het hoofd niet met iets wat naar conventie of eerbied voor zijn meisje zweemt. Nergens stuit dit tweetal op werkelijk onoverkomelijke bezwaren of hinderlijke gevolgen. En dan..... Hoe staat de kunstenares Ada tegenover het moederschap? Als de gewoonste zaak ter wereld worden hare abnormale gedachten en gevoelens voorgesteld. Is het een echte kunstenares, die zoo het 'eeuwig vrouwelijke' kan verloochenen? Och neen. Deze Ada is een vat vol onwaarschijnlijkheden, een mengsel van passie en doode asch. Zij 'werkt' als een boekenwurm. Zij kan niet eens ten volle genieten van de lichte, vrije uren, doorgeurd van heidekruid, schitterend van zonnegloed, allen kunstenaars haast onontbeerlijk. Het zij. Maar waarom haar dan als een artiste bij Gods genade voorgesteld? Waarachtige bezieling wil eenzaamheid en rust, maar daarna herneemt het leven zijn rechten, maakt het zelfs juist daardoor soms al te dol. Dit doet den artist zooveel vergeven; men neemt hem in die uitgelaten stonden niet 'au serieux'.

Evenals de vorige werken wemelt ook dit van allerzonderlingste uitdrukkingen. Het 'grapte, peins-zeide, aarzelzegde, blijdde, wonderde, peinsvroeg ze, doordroefde, aarzel-vroeg ze' enzv. is niet van de lucht. Ik wijs ook op zinnen als 'heel het huis was dan van een weldadige rust' - Gallicisme -

‘zaten ze gedrieën’ - Vlaamsch - ‘viel hem telkens op’ - Germanisme. - En hoe klinkt: ‘dat ze altijd open was te luisteren naar zijn klachten’, of ‘waar onder zwaar beukenloof wat wit rieten tuinstoelen noodden tot rusten’? Maar och, heel dit nieuwmodisch gedoe zou in zuiver Hollandsch mogelijk te gek aanhooren. Toch is het jammer van de levendige tooneelen, vlotte gesprekken, mooie beschrijvingen, van het heele gegeven, dat een echte greep uit het artistenleven had kunnen zijn.

Aan lezers, vooral lezeressen, zal het dit boek niet ontbreken. Maar zullen zij aan het slot met Shakespeare's ‘Dichter’ zeggen?:

> ‘Die geeft natuur een les.
> Hier schept des kunstenaars streven
> Wedijverend leven, levender dan 't leven’[1].

E.S.

Naar het levend Model. De Kinderen van Huize Ter Aar, door Jeanne Reyneke van Stuwe. Uitgever L.J. Veen, Amsterdam.

Het kind is de vader van den man, zegt het spreekwoord. Auteur heeft de waarheid hiervan gevoeld, toen zij eenige kinderen schetste uit den grooten familie-cyclus, waarvan ons nu reeds zooveel deelen onder oogen zijn gekomen. Men kan zich van familierelaties en bijpersonen weer vooraf op de hoogte stellen. Evenals bij een comédie, geeft de schrijfster ons een lijstje met het daaromtrent wetenswaardige, ter inleiding. Dan gaat het gordijn op. Helder en duidelijk staan de kinderen voor ons, vooral de meisjes; wij kunnen ons voorstellen hoe deze kleinen over eenige jaren zullen zijn. Met name, de schijnbaar naïve, in werkelijkheid ijdele, listige Eva, zoo klein en lief als zij is; ook de diep gevoelige, tot overdrijving geneigde Adèle, een veel nobeler natuurtje, voor wie het leven reeds nu smarten met zich brengt, zoo groot, dat het teere kind er haast onder bezwijkt. Charles lijkt mij minder goed geslaagd. Een twaalfjarige knaap, die met soldaatjes speelt, maar ook als ‘grand seigneur’, de gasten van een pleizierboot op zijn vaders buiten onthaalt..... Dit laatste gegeven grenst bovendien aan het onwaarschijnlijke, vooral daar Adèle, het bedachtzame kind, hieraan meedoet, en meid noch knecht de stoute grap verhindert. Maar overigens, hoe natuurlijk zijn deze kinderen. Ook de ouders in hun omgang met de jeugd en elkander boeien van begin tot eind. De smart der jonge moeder om haar gestorven zoontje, hare afmatting, haar angst voor het leven, na haar inspannend waken en verzorgen zijn zoo begrijpelijk. De vlotte, levendige stijl leest aangenaam. Het is alsof het jonge leven, door auteur beschreven, haar zelve in opgewekte stemming bracht. Af en toe moet men hartelijk lachen om de stoute zetten en bedenksels der luidruchtige bende. Het boek tintelt van louter lust, geen spoor van ziekelijken weemoed, slechts even een sensueel trekje. Een boek voor kinderen is het niet, maar al wie van kinderen houdt, neme het ter hand. Het is een boek voor moeders, ook voor oudere zusters.

De uitgever zorgde als steeds voor een keurig uiterlijk van die twee deelen, met hun prettigen druk. Een fijn plaatje doet ons de deftige huize Ter Aar zien, zooals

1. Timon van Athene. Vert. Burgersdijk.

zij daar ligt, zich spiegelend in het water, met haar hoog geboomte, en enkele dorpswoningen in de verte, aan de overzijde.

E.S.

Aan d' Overkant door Max van Ravestein. - Amsterdam, L.J. Veen. Uitgever.

Deze roman is een op zich zelf staand stuk litteratuur. De vlotte wijze van vertellen, de gesprekken levendig en naar het leven, de ontwikkeling der karakters boeien van begin tot eind. Het hoofdlicht valt op de lieve, blonde Lucie, dat beminnelijk zieltje, vol onrust en strijd, schijnbaar wuft, met een diep, hartstochtelijk verlangen naar goed-zijn, naar zich opofferen voor anderer geluk.

In de wereld, niet in het klooster, wil zij boeten voor een jeugdige onbezonnenheid, die zij, ook door anderer schuld, veel te hoog aanslaat. De herinnering aan hare lichtzinnige moeder doet haar voor zich zelve vreezen. Boeten wil zij, in het volle leven, en ernstig zijn.... Tot Aschwoensdag nog op haar naïf coquette wijze door het leven dansen, maar dan.... De lezer verneme van den auteur zelf hoe het Lucie gaat èn haar neven en nichten; die door elkaar geweven families, Catholiek, Protestantsch, Joodsch.

Er was van dezen opzet nog veel meer te maken geweest. Sommige figuren blijven te vaag; anderen, eerst op den voorgrond, wijken later geheel ter zijde, hoe verder men in het verhaal vordert. Zeer goed komen de mondaine en de sérieuse Catholieke vrouw uit naast elkaar. Ook de tweespalt, als gevolg van ‘een gemengd huwelijk’, wordt door den lezer meegemaakt. Hier en daar zijn de schaduwen wel heel diep en donker, doch de verhouding van Alfred en Louise tot elkaar blijft mooi, intiem, de echtgenooten lijden gedeelde smart. In het Protestantsche gezin treedt verschil van geloof eveneens storend tusschenbeide, als vaders ‘trots’ en moeders liefste kind Roomsch wordt. Juist van dien zoon en zijn innerlijken strijd wordt, dunkt mij, te weinig verhaald. Dat fel bestreden maar toch aardsche liefde voor een mooi nichtje medewerkt, hem van godsdienst te doen veranderen - hoe dikwijls het moge voorkomen - doet aan den ernst van den bekeerde meer afbreuk, dan de schrijver wellicht bevroedde.

Dit boek, waarin zooveel jonge menschen optreden, heeft natuurlijk ook veel van liefde te vertellen, soms op zeer sympathieke manier. Maar, ik voor mij, zou van een man als Gerard, den medicus, niet vermoed hebben, dat hij zich over zijne diepe genegenheid voor het lieve, jonge nichtje zou uitlaten, tegen zijn vrome zuster, in bewoordingen als deze, p. 59: ‘'t Is me wat lekkers die liefde, zij kunnen ze houden, die dichters en schrijvers. Ik vraag haar ten huwelijk, zoo gaat het niet langer....’

Ter eere van den auteur zij gezegd, dat de vlotte dialoog niet dikwijls in dergelijke fouten vervalt. Waarom ‘mekaar’ in plaats van elkaar, begrijp ik niet best. Op Germanismen als ‘'t plichtgetrouwe meisje’, op enkele slordig gebouwde zinnen als p. 230: ‘dat was toch zoo heerlijk om te zien en te hooren, na alle ellende en gezeur en geklaag, wat zijn vak hem bracht’ of p. 244: ‘Pia zag dat hij er altijd - al? - meer bekommerd uitzag,’ wijs ik slechts even.

De schrijver gaf zich moeite, op enkele uitzonderingen na, eenvoudig en natuurlijk te vertellen, zelfs waar hij het heeft over zeer ingewikkelde geloofsquesties, of zijn helden en heldinnen zich in ‘extase’ laat uiten over het diepste en heiligste, dat er leeft in een zoekend, naar rust smachtend menschenhart. Wanneer ten slotte de drie zusters Elspeet op den mooien Zomeravond, te Scheveningen, haar verleden herdenken, blijken, trots veel leed en kommer, toch juist zij de meest begenadigden, wier oogen

dof zijn van tranen, die de smart van het leven in volle mate hebben geproefd, maar ook zichzelven hebben weten te geven, in onuitputtelijke liefde. De mooie, rijke vrouw, wier hart dood, wier leven leeg is, noemt zich zelve terecht de armste der drie. Het roepen aan d' Overkant wordt als een eerst zachte maar steeds aanzwellender melodie door al deze geloovigen en ongeloovigen gehoord, tot het volle slotakkoord de hoofden in weemoed en berusting doet buigen.

E.S.

Uit Christelijke Kringen, door Anna de Savornin Lohman. - Amsterdam, L.J. Veen

Deze roman, van een onzer meest bekende auteurs, verscheen evenals haar vorige *Om de Eere Gods*, waarop men het een vervolg kan noemen, in haar veelgelezen Weekblad: *De Hollandsche Lelie.* Als welverzorgd boek uitgegeven, met die mysterieuse teekening op den omslag, zal het nog veel meer lezers trekken. Het is een ‘gedurfd’ verhaal. Naast een welversneden pen, bezit auteur den moed harer overtuiging, en werkt evenals Jeanne Reyneke van Stuwe het op haar laatst verschenen titelblad noemde: naar het levend model. Jammer, dat zij, die hier voor model staan, al kan men ze soms met den vinger aanwijzen, meestal zoo onsympathiek aandoen. Het gegeven blijve echter voor rekening van den schrijver. De vraag is: Hoe werd dit onderwerp behandeld? Hoe zijn deze figuren afgebeeld? En dan moet men toestemmen: Zij leven voor ons. Wij zien en hooren deze lieden; elk heeft zijn sterk geprononceerd karakter; hij staat en valt er mee, met of zonder zijn principes. De eenige, wier handelingen ik voor mij niet kan verklaren, is Ellen Stinia. Dat haar verboden neiging voor den verafgoodden Vermeulen bleef, ook na hare ‘ontdekking’; ja, dat zij zich op nieuw liet begoochelen door den handigen viveur, en nog verder ging dan te voren, dat is, èn niet alleen voor mij, een raadsel. Ellen had, dunkt mij, iets meer kind en dus niet begrijpend of minder onschuldig moeten zijn, als de schrijfster ons haar wil voorstellen. Velen hadden enkele sexueele bijzonderheden ook zoo heel gaarne gemist uit dit vaak subliem geschreven boek, dat van begin tot einde den lezer doet meeleven en.... meehuiveren. Welk een poel van ongerechtigheid, waarin zij ons laat blikken, met zooveel eigengerechtigheid er naast. Ziek, doodziek zijn de kringen, waarin individuen als Eduma de Witt, Vermeulen en consorten den toon aangeven. There is something rotten in de côteriën, die een Lizzy van der Hooph, een Hermance Vermeulen, een zuster Meta kunnen aanwijzen. Geen wonder, dat deze roman door sommigen wordt geschuwd en gehaat; dat er zijn, die zeggen: Ik sla er geen blik in; al behoeft men dit laatste niet zoo grif te gelooven. ‘Ce n'est que la vérité qui blesse,’ zegt auteur in haar voorbericht. Eilieve, denk aan het woord van Vondel: ‘Maar waarheyt, dat 's al oud, vindt nergens heil of heul....’ Doch hij ook kon niet zwijgen bij het huichelachtige gedoe van zijn tijd, zoooals hij het zag. Het huichelen, dat zal blijven, zoolang er menschen bestaan, zwak van wil, met sterke hartstochten en niet minder sterke eerzucht, welke laatste hen er toe drijft, aan het décorum te offeren in het volle licht, doch de kat te knijpen in het donker.

Maar waarom op dezulken het epitethon ‘Christelijk’ toe te passen, ten zij uit louter cynisme? Er bestaan onder de geloovigen toch ook goede, groote, krachtige, nobele naturen, die wandelen in klaarheid. Hun llcht

moge flikkeren op een altaar, schemeren in een boudoir, neervallen uit een bureaulamp, uitstralen van Gods lieve zon..... zij behoeven het niet te schuwen. Naast al het onreine en onware hadden we zoo gaarne van deze auteur ook die onschuldigen, die sterken in den besten zin van het woord, door haar ten tooneele zien gevoerd. Een Ellen Stinia had zich daartoe zoo uitnemend geleend. Nu dooft afkeer het medelijden, dat haar einde zou kunnen opwekken. Zondeloos is niemand hier op aarde, maar, als ik het zeggen mag, in oude kloosterlegenden is zelfs de duivel niet geheel zwart. ‘Er is geen koe bont, of er is ook nog een wit plekje aan,’ luidde een zeer oud spreekwoord, dat later verbasterd werd. Voor zulke verbasteringen zij men op zijn hoede. Bovendien, veel wat ons diep verdorven lijkt, komt misschien voort uit zwakheid, dwaasheid, aanstellerij. Het is zeer waar: ‘Ce n'est que la vérité qui blesse’ maar ‘Tout savoir c'est tout pardonner’. En wij weten zoo weinig van de roerselen der zielen. Een meesterhand, als die van Anna de Savornin Lohman, moest ons deze problemen zoo ontleden, dat de lezers niet alleen afschuw gevoelden voor een Eduma de Witt en consorten, maar een diep, ernstig medelijden daarnaast ontkiemde voor deze zich zelven en anderen begoochelende schepsels. Want ‘wat baat het een mensch of hij de geheele wereld wint en lijdt schade aan zijne ziel?’

E.S.

Een Revolverschot, door Virginie Loveling. Uitgave van H. Honig, te Utrecht.

Een verhaal van Virginie Leveling is er zeker van, de aandacht te trekken onder de talrijke werken, die om dezen tijd van 't jaar de markt overstroomen.

Het is bewonderenswaardig wat de pen, door deze oude hand bestuurd, aan het licht brengt. In het aardig zoet Vlaamsch met zijn schilderachtige uitdrukkingen aan den volksmond ontleend, en te juister snede ingelascht, wordt ons hier een dorpsgeschiedenis verteld, vroolijk in 't begin, tragisch aan 't einde. Vrouwelijke jaloezie, reeds in het kinderhart aanwezig, wel verborgen onder edele eigenschappen, maar toch telkens weer opkomend, als onkruid het goede zaad te sterk, en teleurgestelde liefde leiden tot een catastrophe, eer in Spanje dan in België te verwachten. Maar de heldinnen van dezen roman stammen ook uit Spaansch bloed.... ‘Liefde en toewijdingsbehoefte in gal en verdelgingszucht veranderd..... door hoeveel geslachten heen was 't zaad er van sluimerend bewaard en van vrouwenhart tot vrouwenhart overgeleverd, alvorens 't in hem gunstige ijselijkheden van zieleleed zondig ontkiemen en vruchten dragen moest?.....’

De karakters zijn mooi uitgebeeld, vooral dat van Marie Santander. Mogelijk zullen er lezers zijn, die de nachtelijke scène met den hamer liever gemist hadden, de afgrijselijke daad van een ontoerekenbare, die juist genoeg begrip had, om zich niet te doen opsluiten in gevangenis of gesticht. Maar dan was ook de meesterlijke ontleding van haar zielelijden voor een deel achterwege gebleven, het lijden door haat, dat haar verteerde, dat tot een *daad* moest voeren, nog na den dood van hem, die lichtzinnig had gespeeld met liefde en trouw.

E.S.

Bruidstranen, door Lina Tervooren. - Amsterdam, Uitgevers, Scheltens en Giltay.

Een verkwikkend, ongekunsteld verhaal uit het Zonneland. Hoofd- en bijpersonen kortweg naar de natuur geteekend. Niet van een overdreven, sentimenteel meisjeshart, dat breekt bij de eerste teleurstelling, maar van een gezond denkende, rein voelende vrouw wordt ons hier verteld; en naast haar staan anderen, minder onschuldig, minder naïf, maar o, zoo echt menschelijk. Niet te veel dringt zich Indiës natuur en eigenaardig gezelschapsleven op den voorgrond; toch, geen oogenblik vergeten we, dat we in de tropen verkeeren, waar wetten en zeden toch eenmaal anders zijn dan bij ons.

Wat Line Tervooren te vertellen heeft, vertelt zij goed, in weinig rake woorden den juisten toon treffend en.... had men haar Betsy mogelijk een anderen man toegewenscht, het is toch wel aangenaam de waarheid van het oude woord eens in praktijk te zien gebracht: ‘De liefde bedekt alle dingen.’

Het zal dit boek niet aan vrienden ontbreken.

E.S.

Liefdes Tusschenspel door G. van Hulzen. - Amsterdam, 1910. Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur.

Een jonkman Ludo, verblijvende in het vriendelijke buitenhuisje zijner moeder, ontmoet een zwervend orgelmeisje Marianne (met hare moeder), voelt zich gretig tot hare zigeunersche schoonheid aangetrokken en, voorgevende schilder te zijn, huurt hij haar als model à raison van twee guldenvijftig per dag. De vrouwen zullen in het huisje komen wonen. Een rij van vrij jongensachtige bacchanaliën vangt aan; d.w.z. ze drinken een goed glas wijn uit Mama's kelder, dansen wat op de muziek van het orgeltje en brengen menig offer aan die goede onsterflijke Venus.

Tot er - gelijk aan alle dingen der genoeglijke aarde - een einde aan dit spel komt, door het einde aan het geld en de aangekondigde komst van Mama ten buitenhuize.

Moeder, ervaren hebbende alle deze onbetamelijke daden des verdorven zoons, zendt hem - natuurlijk met een scènetje - naar het buitenland: naar Brussel adviseert zij, naar Londen stelt hij voor, naar zijn vriend Gregoor, heimelijk verloofde van zijne zuster.

Dáár, in dat grauwe centrum en na eenige omdolingen ingequartierd in het zelfde gastvrije huis waar Gregoor kamer heeft, ontmoet hij een juffrouw, die zeer slangachtig blijkt te zijn en verfijnd-onkuisch. Hij gaat een avondje met haar uit, terwijl Gregoor gansch en al in haar netten gevangen blijkt.

Na een vrijwel mislukte poging om den verdoolden Gregoor op het pad der mannelijke deugd en aan de zijde van zijne verlangende verloofde terug te voeren, keert Ludo naar Holland terug, waar hij met een oogje op een bekoorlijke vriendin zijner zuster en eindelijk en goddank een eind maakt aan het langdurige tusschenspel.

Leeger boek is niet denkbaar, vervelender gewichtigdoenerij met onbeduidende dingen is zoo goed als onmogelijk en slèchter schrijven kan een scholier niet.

‘Als een projectiel uit een torpedo[1.] afgeschoten kwam Ludo bij zijn

1. Uit de courant of andere, dergelijke, bronnen zal dunkt mij ieder weten, dat een torpedo zelf een projectiel is, en *niet* een werktuig om projectielen te werpen.

moeder en zusters binnenvallen’ ziehier het eenige onvergetelijke zinnetje uit dit boek!

Alle goede wil des aankondigers, al zijne zuivere bedoelingen en elke poging tot eenvoudig karakteriseeren faalt hier.

J. Gr.

Het Nestje van onze lieve Heer, door G. van Hulzen. - Amsterdam, Scheltens en Giltay.

Het nestje van onzen lieven Heer is Montreux. Daar speelt voor een groot deel zich Annie's geschiedenis af. Een triest verhaal, zoo naargeestig, dat zelfs de hier en daar er doorgeweven natuurschilderingen u niet kunnen opwekken. Wie als schr. dezes het meer van Genève persoonlijk kent, dat wonderbare meer, juweel van smaragd, gevat in het zilver zijner met sneeuw gekroonde bergen, onder de hooge, reine Alpenlucht van winter- of lentehemel, verwondert er zich over, dat dit boek geen sterker indruk van schoonheid achterlaat. Maar woorden zijn te arm, om deze eeuwige heerlijkheid te schetsen. Slechts benaderen kan men, even aanstippen, vluchtig weergeven de diepe aandoening, die den mensch overvalt, waar hij voor het eerst een besneeuwd Alpenlandschap voor zich ziet. Aan een Rosegger, een Ernst Zahn is het beter toevertrouwd deze eigen wereld te beschrijven, dan aan ons, bewoners ‘der lage landen bi der see’, al blijven ook zij verre beneden de werkelijkheid.

Op Annie is de indruk niet zoo absoluut overweldigend; allerlei tobberijen blijven haar kwellen. Doch verdwaalde ooit ongelukkiger meisje onder onbeminnelijker menschen? Deze jonge ter dood verwezene had het onmogelijk slechter kunnen treffen. De kleine Française, over wie in bedekte woorden wordt gefluisterd, en de Reus Roeskin vormen eigenlijk de eenige uitzondering. Er is hier zooveel opzet van akeligheid, dat men er ongeduldig onder wordt. Annie's droomen moeten de treurigheid verhoogen, doch er zijn menschen, die aan zulke spoken geen geloof slaan, van maakwerk fluisteren. Op p. 298 overtreft de schrijver alles wat hij in dit opzicht reeds ten beste gaf: ‘Nader kwam aangeschreden de lange, schimmige maaier met de scherpgeslepen zeis, voorzichtig speurend. Hij gluurde naar alle zijden. En plots stoof hem voorbij het zwarte monsterdier. De maaier sloeg toe met een vervaarlijke wiek van zijn sikkel, maar de zeis sneed de lucht. Het dier tuimelde als voor de grap, en als het zich oprichtte had het een hooge glimmende hoed op, een witte bul onder den arm. Ontrefbaar moest dat soort zijn, dat merkte de maaier; als hij er een wegscheerde, kwamen er tien terug. Nu zwaaide zijn zeis naar Annie's kant. Verschrikt week ze, doch dan glimlachte ze.... en bleef kalm staan. De dood ging verder. - Ha, ha, een nieuwe prooi! Een oude dame deftig in 't zwart; ze strompelde naar de kerk, een gebedenboekje in de hand.... Weer kliefde de zeisdrager. - Wat? - Een gil, een geweldige tuimel volgde. Tante Henriët lag voor den grond, spartelend van angst. Om haar danste de bleeke schim. Al kon ze niet meer gaan, kruipen deed ze nog; ze wilde niet sterven. Haar gewurm en gejank, haar geklaag en gesmeek leken Annie zoo grappig,’ - de lezer wete dat dit Annie's stervensure is - ‘dat al 't leed er in verging en ze tante vergaf Zoo te moeten kruipen terwijl de schoone

hemel is vol gouden bergen, zilveren stroomen en blauwe meren, dat wordt een straf grooter dan het kwaad....'

Deze spookachtige mystiek gaat mij te hoog of te laag, verdere commentaren overbodig.

Auteur heeft dapper gebroken met de regelen der Hollandsche taal, dus geen noodelooze omhaal van verbuigingen enz. Ook eenige uitgangen hebben het misdreven. Wij lezen dus b.v.: *domp* voor dompig, *plotse* voor plotseling. De korte, koele zinnen drukken een cachet van alledaagschheid op het geheel. Hier en daar treffen ons eenige gezochte uitdrukkingen als op p. 32: '*Snelgevoet* stapte hij in', p. 60: '*vlijm* voelde hij zijn minderwaardigheid.' Waarom werd het lidwoord weggelaten p. 191? 'Enkelen hadden uitnoodiging voor een bal in groot hotel'; waarom het pers. voorn. w. gemist p. 225? 'daarop trok hij zich triest een tijd terug, totdat het hem te erg werd en weer haar gezelschap zocht.' Op p. 233 kan ik niet mooi vinden: 'Ook de kostschooljuffrouw met haar drie élèves, die hielden zich teruggehouden....' p. 145 heeft de Française een gesprek met Roeskin over Annie, van wie zij niets afweet, daar Annie noch iemand in het hôtel ooit vertrouwelijk met haar omging, en wat deelt nu deze dame, als een clairvoyante misschien, aan Roeskin mede?: '.... de vader dood, geen fortuin, een moeder aan wie ze hangt, een lastige tante en dan.... een oude liefde, dat is nog 't ergst van al!'

Ja zeker, dit is nog 't ergste van alles, zoo iets te kunnen vertellen, terwijl de hoofdpersoon er met geen woord van gewaagde, tegen niemand. Die zulke mededeelingen door een wildvreemde laat doen, zonder dat er iets vooraf gaat, waardoor de lezer dit kan begrijpen, besteedt niet genoeg zorg aan het gewaad van zijn geesteskind.

E.S.

Vertalingen.

Selma Lagerlöf. Het Huis van Liljecrona. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

De vrienden van 'Gösta Berling' mogen zich verheugen over de verschijning van een nieuw boek in denzelfden trant, - ook door Margaretha Meyboom in het Nederlandsch vertaald.

Het 'huis' Liljecrona, in letterlijken zin, krijgen we niet te zien. De bedoeling van den titel is blijkbaar figuurlijk: 'huis' genomen in de beteekenis van familiestam. Deze wordt hier gerepresenteerd door twee broeders, wier lotgevallen het slot van het boek beheerschen, nadat wij eerst kennis hebben gemaakt met de bewoners eener Zweedsche pastorie van honderd jaar geleden. Wij doen al lezende allerlei uitstapjes, ook op het terrein van heksen, kaboutermannetjes en waarzeggerijen. Wij assisteeren bij 't bereiden van een nieuwjaars-pannekoek, die drie meisjes samen moeten bakken, van drie lepels water en drie lepels meel en drie lepels zout; en als ze daarvan gegeten hebben, zullen ze droomen van haar aanstaanden bruidegom.

Ook zonder dat de namen Ekeby en Dohna en die van nog een paar oude kennissen er in voorkwamen, zouden wij zekeren samenhang met Selma Lagerlöfs beroemden eersteling voelen. Niet dat dit verhaal er direct een vervolg op is, maar het beweegt

zich in denzelfden... ik zou het willen noemen balladenstijl, die ons uit de pen van landgenooten allicht ‘over-

dreven' of 'gezocht' zou voorkomen, maar waarnaar wij graag plegen te luisteren, als de klank ervan naar ons overwaait uit zoo'n eigenaardig land als Scandinavië.

Ter kenschetsing een paar volzinnen uit den aanhef:

'Op den tweeden Kerstdag in 1800 ging er een verschrikkelijke storm over het Lövmeer in Wermeland. Het was alsof het zijn bedoeling was, alles mee te sleuren wat er op aarde was, en niets achter te laten.

Laat nu niemand aankomen met de bewering, dat het vroeger en later wel even hard kan hebben gestormd; laat vooral niemand dat zeggen tegen een der oudste bewoners uit die streek: want die hebben allemaal al van hun kindsheid af gehoord, dat het niet mogelijk is, ooit zoo'n storm weer te beleven.

Ze kunnen nu nog alle hekken opnoemen die zijn omgegooid, en alle hooibergen, die uit elkaar zijn gerukt, en alle stallen die zijn omgewaaid, zoodat de beesten onder de balken bedolven lagen.

'Meiske van de Kolhoeve was even buiten den boschkant gaan staan, als om te probeeren hoe sterk de storm was; en de wind rukte aan haar hoofddoek en sloeg tegen haar korte, witte schapenpels, en draaide den zelfgeweven rok zoo vast om haar beenen, dat ze bijna omviel.

Ze kon niet laten, de vuisten te ballen in haar wanten.

Als ze maar niet het heele jaar had loopen denken aan dien tweeden Kerstdag, waarop ze naar Nijgaard zou mogen gaan! Als ze maar niet op dit oogenblik de groote ziedende pannen vóór zich had gezien, de lange tafels met de groote witte tafellakens, en de hooge stapels jonge ganzen. Als de kleine jongen en zij maar niet telkens, wanneer moeder hun geen eten had kunnen geven, tot elkaar hadden gezegd: "Wanneer we bij oom in Nijgaard op het Kerstfeest komen, dan kunnen wij genoeg eten!" - En nu te denken dat ze daar beneden zoete soep met rozijnen kookten; dat daar rijstebrij was en gebakjes en geconfijte vruchten en koffie en boterkoekjes, en dat zij er niets van krijgen zou!

Zij was zoo boos, dat zij van harte wenschte dat er iemand was, waar ze boos op wezen kon. Ze dacht in haar hart, dat die storm toch wel zoo verstandig had kunnen zijn, niet precies op dien dag te komen. 't Was een feestdag: hij hoefde geen molens aan den gang te maken; en 't was winter, dus hoefde hij niemand op zee te helpen; en hij had dus zijn gemak kunnen houden. Maar 't hielp niet of je dat tegen een storm zei.'....

In dier voege gaat het voort, door allerhande stadiën van natuur en menschenleven in het Noorden.

G.C.

De Twee Hansen, door Peter Rosegger, bewerkt door J.P. Wesselink - Van Rossum. Uitgever L.J. Veen, Amsterdam.

Wie de weelde kent van een toer in het hooggebergte, denkt niet gering over de bezwaren er aan verbonden. Men moet zich voorbereiden, zich 'trainen'. Veel geduld, kracht, volharding, moed is er noodig, om eindelijk toppen te bereiken, van waar zich, bij helderen hemel, een vrij uitzicht opent, over een wonderbare aarde; een uitzicht, dat al wat men tot dusver zag, verre achter zich laat. Daar heeft men afgedaan

met de kleinheden van het leven; de overwinning na den strijd vervult het hart met een mysterieuse blijheid; men waant zich minder stoffelijk, nader aan zijn

Schepper verwant. Zoo iemand, kent Rosegger de geheimen der alpenwereld, en ook weet hij, dat zij zich niet ontsluieren voor den eerste den beste.

Als de beide Hansen in hun studententijd overmoedig den bergtocht wagen, doch moeten terugkeeren na veel tegenspoed, begrijpen zij niet, dat onervaren jeugd licht telde wat pas na veel leed en een worsteling met het leven zelf hun zal geopenbaard worden. Kleine Hans is van het hout, waaruit menschelijke heiligen worden gesneden. Maar groote Hans.... Aan hem heeft het leven heel wat te hakken en te vervormen, eer er een dragelijk beeld te voorschijn komt.

Met vaste hand heeft de oude Rosegger zijn grooten Hans als student, als dokter, als 'Streber', 'Freidenker' geschilderd, ook den jongen man in het boetgewaad. Rosegger heeft veel te zeggen in dit boek, met den stillen humor en diepen ernst hem eigen. Nieuwe ideeën, als paddestoelen omhoog geschoten, vol bekoring voor scherpzinnige maar onervaren theoretici, worden er door de harde hand van het leven getoetst aan veeljarige, veelbeproefde ondervinding.

Carriére maken, rijk worden, zij 't ten koste van eer en trouw.... maar dan de zware stelling langzaam doorgronden, ten slotte bewijzen in verloochening van het eigen Ik: 'Het hoogste van alle wijsheid is de Goedheid.' Is dit bereikt, dan ligt de weg naar het hooggebergte open voor den zielsvermoeide. Een lastige, gevaarlijke weg blijft het. De 'Drei Augen' beantwoorden niet eens aan de verwachting, die hun naam heeft opgewekt. Toch wordt het mysterie er onthuld. Hij, die door goedheid zegevierde, dicht nog met stervende hand het half verscheurde weefsel van liefde en trouw tusschen twee armzalige menschenkinderen.

Een mooi boek, dat veel te denken geeft.

De vertaling is meestal zeer gelukkig. Een korte levensbeschrijving van den auteur, door Paul Oscar Höcker, dient als inleiding tot den roman.

E.S.

Leïla, door Ant. Fogazzaro, met toestemming van den schrijver uit het Italiaansch vertaald, door E.J.T. Twee Deelen. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

In Wetenschappelijke Bladen van Nov. 1911 staat een klein artikel over Ant. Fogazzaro, naar Claude d'Habloville, in La Revue van 15 Mei j.l. De schrijver, die in *Leïla* zoovele priesters juist niet gunstig schildert - stamde zelf uit een aanzienlijk, streng Catholiek geslacht, studeerde in de rechten, bekleedde als jurist verscheidene aanzienlijke betrekkingen en eindigde als Senator. Hij was een overtuigd spiritualist. 'De ziel is voor hem het goddelijk deel van ons wezen, bestemd het te overleven; en in zijn personen is het vooral de ziel, die hem belangstelling inboezemt.' Zijne werken werden op den index geplaatst.

Naar een roman van dezen zoo beroemden Italiaan wordt gretig de hand uitgestrekt door hen, die zich aan geen index behoeven te storen. Maar de Hollandsche vertaling van *Leïla* staat verre achter bij de Fransche, zooals de Revue des deux mondes ons die bracht. Stootend, stijf horten de zinnen; het mooie boek is door deze wijze van doen in een slecht passend gewaad gekleed. E.J.T. vertaalt zonder taalgevoel, b.v.

D, I., p. 255. ‘Bij het heengaan vergezelde hem de politieke man’ - politicus. - D. *II*, p. 177. ‘Twee kleine meisjes, die haar weldra begonnen aan te kijken en te glim-

lachen. Toen begonnen zij ondanks de mama haar verbiedde, verlegen hare handen aan te raken.' Wat beteekent 'afzinwekkende omgeving'? D. II, p. 181. Eentonig is ook het veelvuldige gebruik van hij of zij aan het hoofd der kleine zinnen, die elkaar zonder eenige samenvlechting opvolgen, b.v. D. I. p. 77. 'Hij keek op zijn horloge, half elf. Hij had tijd om naar de villa te gaan.... Hij verhaastte den tred.... Hij zocht in zijn geheugen.... Hij had haar hooren pianospelen, met veel uitdrukking. Hij had haar soms den weg van St. Ubaldo zien afkomen....' D. II, p. 162: 'Zij gevoelde zich betrekkelijk wel. Ze begreep.... Zij zei tot zichzelf....'

Onbegrijpelijk, hoe men het zoetvloeiende Italiaansch zoo houterig kan weergeven. Dit ligt natuurlijk niet aan onze taal, maar aan den bewerker. Wie den moed heeft, zich door dit doode Hollandsch een weg te banen, zal mogelijk om den inhoud het hulsel vergeten; want meer nog dan Leïla is de zachte donna Fedele eene van die vrouwenfiguren, zooals de littératuur er maar enkele bezit. De auteur geeft ook eenige zeer mooie natuurschilderingen: De bergen Priafora eu Caviogio zijn er als coulissen, waartegen het stille leven van den heer Marcello afspeelt, terwijl zijn muzikale phantazieën met het melodieuze gebruis der Riderella samenvloeien.... In dit werk blijft de strijd tusschen streng Catholieken en Modernisten mede niet onbesproken. Geen wonder dat de Kerk tegen dezen vrijzinnigen denker op hare hoede is.

E.S.

Edouard Estaunié. Innerlijk Leven. Vrij naar het fransch. - Amersfoort, G.J. Slothouwer.

Edouard Estaunié staat in zijn land bekend als een schrijver, die in zijn romans stellingen opwerpt en deze dan tracht te bewijzen en uit te werken; de loop van het verhaal en het lot zijner handelende personen zijn hem bijzaak.

Aan die qualificatie beantwoordt hij ook als auteur van dit boek, in 't fransch getiteld *La vie secrète* en een vervolg op zijn vroeger verschenen *L'épave.* Als roman is het zoo los gebouwd, dat men aan het slot omtrent drie der hoofdpersonen niet weet of zij leven of dood zijn. De stelling, die hij ditmaal beet heeft, is, dat ieder mensch, afzonderlijk, een innerlijk leven leidt, onbekend zelfs voor zijn naaste omgeving en ondanks den vertrouwelijksten omgang. Tot op zekere hoogte is dit nu zonder twijfel wáár; al zou men in het onderhavige geval kunnen zeggen dat de hier opgevoerde menschen, niettegenstaande hun geregeld whistpartijtje, nooit vertrouwelijk, maar alleen oppervlakkig-familiaar met elkaar hebben omgegaan.

Buitendien beweegt Estaunié zich gaarne op sociaal gebied, en geeft ook daarvan hier een proefje. De zaak speelt in het zuiden van Frankrijk, (Toulon is de naaste stad); wij beleven een werkstaking en een fabriekbrand en de vlammen slaan, in letterlijken en figuurlijken zin, hoog op. Nu hebben we in de laatste veertig jaar, sinds *La grève des forgerons*, in de belletrie zeer veel stakingen bijgewoond, en die van Zola's *Germinal* zal wel niet licht overtroffen worden. Nochtans is er ééne bijzonderheid, die hier het geval interressant maakt: de oorzaak waardoor de fabrikant hier van den aanvang af zijn positie heeft bedorven. Hij vestigde namelijk een meubelfabriek in een streek, waar, dank zij een geschikte houtsoort, in dit vak reeds

lang een levendige huisvlijt inheemsch was. Hij meende het goed met zijn arbeiders, wou een model-inrichting vestigen, gaf hun deel in de winst en stem in het kapittel, en was zelfs op het punt van toe te staan dat buiten hunne mede-keus geen verder personeel zou aangenomen worden. Dan doet zich eensklaps eene oude vrouw op, vertegenwoordigster van de genoemde huisvlijt, door zijne grooter-schaalsche concurrentie in den grond geboord. Hij ziet in, hoe zijn humaniteit een groote fout begaan heeft, door niet allereerst het lot der plaatselijke inboorlingen in zijn sociale plannen op te nemen. Hij geeft aan die vrouw een baantje zonder zijn volk te raadplegen; en deze eigenmachtige handeling wordt hem zoo kwalijk genomen, dat daardoor de bom barst. De aan dit conflict gewijde bladzijden zijn m.i. de beste.

De vertaling is tamelijk slordig. Mijn ergste grief is: dat men soms driemaal een passage moet overlezen, om te weten wie van de personen eigenlijk aan het woord is. Dit komt hoofdzakelijk doordien de vertaler zoo onnauwkeurig met nieuwe regels en aanhalingsteekens omspringt. Deze laatsten komen in 't origineel niet voor; in de vertaling brengen zij meer verwarring dan verduidelijking aan.

G.C.

Duur Gekocht en Geef mij de Hand, door Rudolf Stratz. Uitgevers Gebr. Kluitman, Alkmaar.

Een enkel woord over deze beide vertaalde werken van den bekenden Duitschen romancier. Hoe consequent ook doorgedacht en uitgewerkt, verheft *Duur gekocht* zich weinig boven de gewone romans in dit genre. De heldin is te veel van drukpapier. Maar de liefde is in dit boek beangstigend passievol geteekend bij den man en bij de vrouw beiden. Zij is een demonische macht, die als een obsessie, het hart, waarin zij al spelend binnensloop, beheerscht en ten slotte in den dood drijft; zij is het vuur, dat niet wordt uitgebluscht; het noodlot, waartegen geen strijd baat; de moloch, waaraan men anderen en zichzelven, alles ten offer brengt.

Desniettegenstaande is, mij dunkt, *Geef mij de Hand* een boek van hooger orde. Hier is de liefde met even vaste hand geteekend, maar in nobeler naturen, en het kader, waardoor het verhaal wordt omlijst, is hoogst interessant. Het koopmansleven, de groothandel van Odessa, het polyglottisch drijven en woelen in de voorname steppenstad aan de Zwarte zee, is een belangrijk gegeven, dat boeiend wordt verhaald, den lezer geen oogenblik loslaat.

Steeds spannender wordt de intrigue, als de Russalka de haven binnenstoomt, die zich in een fata morgana reeds aan Lisa heeft vertoond, toen zij, de verraden vrouw, met Roba Roloff toefde aan den zoom der stille steppe. Eindelijk is zij daar, de voor dertig duizend roebels geleverde boot, maar zij draagt dood en verderf in haar binnenste.

Het leven der barvoetige sjouwers aan de haven, jodenvervolging, het schacheren en uitbuiten van voornamen en geringen, heel die bonte schilderij van menschelijke hebzucht en speelwoede is treffend geschetst.

De ongenoemde vertaler had geen gemakkelijke taak. Aardig is de omslag met het mooie vrouwenfiguurtje. Jammer, dat voor beide boeken dezelfde teekening is gebezigd. Eene Lisa kunnen we ons zoo denken, maar mevrouw

Ansold, met haar gesloten, hooghartig karakter, zal er wel geheel anders hebben uitgezien. Beide boeken zijn zeer geschikt voor leesgezelschappen, die zulke werken vertaald willen bezitten,

E.S.

Toen de liefde in mijn leven kwam, naar het Deensch van Karin Michaëlis. - Amsterdam, Scheltens en Giltay.

Dit is een technisch zeer zonderling gewrocht, met mooie beeldspraak hier en daar, zinnen vol vage aanduidingen op dingen, in haar vorig werk beschreven, onthullingen van kieschen of onkieschen aard, dat hangt af van den smaak der lezers. Een vreemd bij elkaar geraapt geheel. Stof genoeg, om drie flinke deelen te vullen, maar alles schetsmatig aangeduid, als 't ware neergeworpen en dan weer half uitgewischt. Geen karakterontleding, maar ter verklaring van sommige feiten een beschouwing, eer in een medisch werk op zijn plaats, dan in deze luchtige teekening.

Soms vraagt men zich af of auteur een loopje neemt met haar lezers, wie zij al voortkeuvelend nietige, zinlooze gebeurtenissen, het verhaal eener misdaad, in weinige regelen, en dan weder ongerijmdheden opdischt, b.v. p. 57. ‘Eenige dagen voordat zij insliep, gaf Lilie mij een pakje brieven, die ik heb doorgelezen en in de doodkist onder haar hoofd zal leggen; het zijn brieven, die door onbevoegden niet mogen worden gelezen.....’ Op p. 66 is schr. dit laatste totaal vergeten of wel rekent zij hare lezers tot de bevoegden? Wij krijgen deze sentimenteele brieven van een vrouw en moeder, over de gevoelens, die zij een ‘geliefde’ toedraagt, onder de oogen. Dwazer kan het al niet.

De liefde, op het titelblad genoemd, is een moederlijke genegenheid voor een verwaarloosd, misdadig knaapje, welks lot evenals dat der andere personen in dit verhaal(?) met groote sprongen en tusschenpoozen wordt behandeld. Over jaren wordt heengegleden, alsof het minuten zijn. Zonder het gewaagde onderwerp, in een vorig boek behandeld, welk onderwerp ook nu weer er af en toe met de haren wordt bijgesleept, zouden Karin Michaëlis' overdenkingen, onthullingen en zonderlinge brieven weinig aandacht trekken.

ELISE SOER.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Januari-aflevering wordt geöpend met het eerste deel eener novelle van den heer G.F. Haspels, getiteld 'De Stad aan het Veer'. Over den Islam en de Islam-politiek der Ned.-Ind. Regeering schrijft Mr. Dr. Th.W. Juynboll, over Doodencultus en Oud-Christelijke winterfeesten mevr. D. Logeman-Van der Willigen. Geerten Gossaert bespreekt Anatole France. Verzen zijn opgenomen van Karel van de Woestijne en Jacq. E. van der Waals.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Eene romantische novelle van Arthur van Schendel, 'Het Vertrouwen', uit den tijd der Maagd van Orleans opent het Januarinummer. Dr. J.H. Holwerda verspreidt op grond van archaeologische gegevens, met anthropologische in verband gebracht, helder licht over de oudste bevolkingen van ons vaderland. Dr. J.A.N. Knuttel polemiseert tegen Dr. H.F. Wirth's boek over den ondergang van het Nederlandsche volkslied. Verzen van Hélène Swarth worden gevolgd door een novelle van Ina Boudier - Bakker. Prof. Steinmetz schrijft over het goederenvervoer bij de laagste volken en Prof. C. Winkler kondigt Prof. G. Jelgersma's boek over waandenkbeelden aan. De heer G.H. Marius beveelt betere zorg aan voor het behoud onzer moderne meesterwerken en de heer R.P.J. Tutein Nolthenius waarschuwt tegen brandgevaar in de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijs en Kunstnijverheid.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

De Januariaflevering begint met 'Duczika', een Berlijnschen roman door Herman Heyermans. Frans Erens draagt bladzijden uit zijn reisdagboek bij. 'Het glorierijk licht' is een studie van Stijn Streuvels getiteld. Hein Boeken wijdt een essay aan d'Annunzio, May Nora French en Mistral; Dr. K.H. de Raaf aan den zeventiend'-eeuwschen dichter Jeremias de Decker. Vier mooie gedichten worden door Aart van der Leeuw gezongen; Cornelis Veth maakt een opmerking over het lezen en de beeldende kunst. Dr. G.J. Grashuis geeft een interessante aankondiging van Thieren's werk over astrologie en Barger's vertaling van Swedenborg's 'Gemeenschap tusschen ziel en lichaam'.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

Albert Verwey opent het Januarinummer met een reeks epigrammen: 'Nieuwe Woorden'. H.P. Berlage Nz. ontvouwt grondslagen en ontwikkelihg der

architektuur. Prof. Is.P. de Vooys bepleit de noodzakelijkheid der arbeidersbeweging. Dr. C.G.N. de Vooys handelt over spreken en schrijven in Noord- en Zuid-Nederland. Albert Verwey bespreekt Jan Prins, G. Gossaert en P.N. van Eyck, Prof. T.J. de Boer Georg Simmel's 'Philosophische Kultur'.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

Met een studie over Christendom door Dr. J.R. Slotemaker de Bruine wordt de Januari-aflevering geöpend. De dichter Boutens wordt door Dr. H.T. Oberman besproken. Mej. K.S.S.K. besluit haar novelle 'Twee Heldinnen'. Prof. Dr. J. Domela Nieuwenhuis verdedigt de vergeldingsleer in het strafrecht. De heer J. Jac. Thomson beschouwt in een 'literair keur-overzicht' de kunst van Aart van der Leeuw, G. Gossaert en A. Roland Holst.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Januarinummer geeft Is. Querido een karakteristiek van Mr. J.N. van Hall. De heer W. Sibmacher Zynen schrijft over muziek. Verzen zijn er van Nico van Heuvel.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Januarinummer toont de heer F. Schmidt-Degener in een uitvoerige, met 20 reproducties geïllustreerde studie aan, dat de allegorie van Rembrandt in het Museum Boymans te Rotterdam geen betrekking heeft op den vrede van Munster, maar op de eendracht der stedelijke schutterijen onder leiding van Amsterdam en een voorstudie is voor De Nachtwacht. De heer A. Boeken wijdt een studie aan drie renaissance-gebouwen in het Noorden: de Kanselarij te Leeuwarden en de Raadhuizen te Franeker en te Bolsward.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

Een uitvoerige en rijk geïllustreerde beschrijving van het Heilige-Geest-of-arme-Wees-en-Kinder-huis te Leiden wordt in het Januarinummer door Dr. A. Beets aangevangen. De redactie geeft gevel- en plattegrond-teekeningen van de middelbare technische school te Dordrecht.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Met een plaat van het Noorderlicht op hooge breedte wordt het nummer van 15 Januari geöpend. Over het intime leven der zwammen verhaalt de heer D.J. van der Ven in een fraai geïllustreerd artikel. Hoe zonnestralen gebruikt worden om mechanische kracht voort te brengen, beschrijft de heer M. van der Boon. Over kemphanen handelt de heer J. Daalder Dz.. Hoe autogeen lasschen gaat, vertelt Dr.

Z.P. Bouwman, en hoe men vruchten mooi, gaaf en lekker krijgt, zegt de heer J. Baron. De bereiding van zwavelzuur wordt door den heer H.J. Prins, scheik. ing., uiteengezet en het winnen van terpentijn door den heer D. Stavorinus. Ten slotte vangt Dr. H.W. Woudstra een opstel aan over de physische chemie der metalen en legeeringen.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Januari beveelt de heer G. Wolda meerdere zorg aan voor de cultuur van in 't wild levende vogels. De heer J.J. de Jong deelt iets mede over het fret en het fretteeren. Dr. A.C. Oudemans beschrijft een op Madagaskar voorkomenden boktor, de heeren J.Th. Henrard en G.H.H. Zandvoort beschrijven adventiefplanten in Nederland.

In het nummer van 15 Januari vervolgt de heer G. Wolda zijn wenken over cultuur van in 't wild levende vogels door het ophangen van nestkastjes. De heeren J. en W. te Haarlem geven een beschrijving van heremietschelpen en de heremietkrab. De heer A.C. Tutein Nolthenius geeft aan eierenverzamelaars een wenk hoe hun eieren te monteeren. Het paddestoelenjaar 1911 in Kennemerland wordt behandeld door mej. Catr. Cool. Dr. M.A. van Andel vertelt nog iets over de veulenmilt.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

De karakterschets is gewijd aan den heer P.H. van der Ley, Directeur van de Rijkskweekschool te Haarlem.

Ontvangen boeken.

J. Eigenhuis, *Uit het Zeedorp.* Valkhoff & Co., Amersfoort.
Henri van Booven, *De Bruidegom.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Wereldbibliotheek, 1/2. Wolff en Deken. Historie van Mej. Sara Burgerhart, I/II, 5e druk. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
Dr. J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde.* Erven F. Bohn, Haarlem.
J. Greshoff, *Het gefoelied Glas.* Persoons- en Boekbeschouwingen. L.A. Dickhoff Jr., 's Hage.
H.P. Bremmer, *Vincent van Gogh.* Inleidende Beschouwingen. W. Versluys, Amsterdam.
De Edda. Nederlandsche Bewerking van Frans Berding. Verlucht door Gust. van de Wall Perné. Scheltens en Giltay, Amsterdam.
Maarten Maartens, *Lis Doris.* De roman van een Nederlandschen Schilder, I/II. Naar het Engelsch door J.L. van der Moer. Valkhoff en Co., Amersfoort.
Astrid Ehrencron - Müller, *Juffertjes in 't Groen.* Uit het Deensch door G.P. Bakker. Valkhoff en Co., Amersfoort.
Wereldbibliotheek, No. 74. Ludwig Finokh, De Rozendokter, 2e druk. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
A.E. Thierens, *Reïncarnatie en Karma.* N.V. Electr. Drukkerij, ‘Luctor et Emergo’, 's Gravenhage.
Groote Godsdiensten, I. 9. Henri Borel. De godsdienst van het oude China. Hollandia Drukkerij, Baarn.
Groote Godsdiensten, I, 10. Edw. Anuijl, De Keltische Godsdienst in den vóór-christelijken tijd. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, V. 9. Dr. W.J. Aalders, Monistische Geestesstroomingen en Christelijk Theïsme. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Levensvragen, V, 10. Dr. J. Rutgers, De Ontwikkelingsgeschiedenis van de Zedelijkheid. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Kerk en Secte, V. 6. Nicholas Wiseman. De aflaten. Hollandia Drukkerij, Baarn.

Bibliotheca Reformatoria Neerlandica, VIII. Martinus Nijhoff, den Haag.
Dr. W.J. Kühler, *Het Socinianisme in Nederland.* A.W. Sythoff's Uitgevers-Mij., Leiden.
Doopsgezind Jaarboekje voor 1912. Met 2 plaatjes en 1 kaartje. 11e jaargang. L. Hansma, Assen.
G. Hulsman, *Het ethisch beginsel en de ethische richting.* P. Noordhoff, Groningen.
Uit Zenuw- en Zieleleven, I. 8. De neiging tot het eigen geslacht (Homosexualiteit) door Mr. G. Helpman. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven, I, 9. Joh. H. v. Breukelen, Alcoholisme, Tuberculose, Syphilis, de ouders verantwoordelijk voor het lijden der kinderen.
Pro en Contra, VII. 6. Dierlijk Magnetisme. Pro: H.W. de Fremery. Contra: Is. Zeehandelaar JBzn., Hollandia Drukkerij, Baarn.
B. Rietman, *Knevelt het oorlogsspook!* Brochure tot bevordering van wereldvrede. Ch.G. Veldt, Amsterdam.
Het dienstvak. De militaire geneeskundige dienst der landmacht. Nijgh en v. Ditmar, R'dam.
Dr. H.A. Janssen, *Gezondheidsleer voor het leger.* S.L. van Looy, Amsterdam.
Centraal Verslag der Arbeidsinspectie in het Koninkrijk der Nederlanden over 1910. Algemeene Landsdrukkerij.
Schoolhervorming, No. 7. E. Heimans. Kennis der Natuur. Hollandia Drukkerij, Baarn.
Schoolhervorming, No. 8. L.C.T. Bigot, Lezen. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Prof. Dr. A. Cramer, *Puberteit en School.* Vertaald door A.J. Schreuder. P. Noordhoff, Groningen.
Otto Jespersen, *The England and America Reader.* P. Noordhoff, Groningen.
C.R.C. Herckenrath, *Fransch Woordenboek*, I. Fransch-Nederlandsch, 2e druk. J.B. Wolters, Groningen.
Gallas, *Fransch Woordenboek*, 2e druk, 2 deelen. J.T. van Druten, Sneek.
Voor 't kleine Volkje. W. Lancée - Gerhard, *Eén, Ik onthou er één.* Met Platen van Rie Cramer. G.B. van Goor Zonen, Gouda.
Voor 't kleine Volkje. S. Gruys - Kruseman, *Met z'n zevenen uit logeeren.* Met platen van B. Midderigh - Bokhorst. G.B. van Goor Zonen, Gouda.
'Groene Boekjes', onder Redactie van H.W.S. Jan, door A.N. - S.G.P. Callenbach, Nijkerk.
Dr. C.E. Hooijkaas, *Kerstboek voor Jong-Holland.* J. Waltman, Maassluis.
J.F. Tierie, *10 Kerstliederen* voor 1 en 2 stemmen voor orgel- en piano-begeleiding, opus 10. Woorden van Ds. P.C. Ysseling. P. Noordhoff. Groningen.
Isr. J. Olman, *Vier Mannenkoren.* P. Noordhoff, Groningen.
Naar het land der Vaderen. Platen van Harold Copping. Met bijschriften van Dr. J.L. Callenbach, Dr. J. Lammerts van Bueren, Ds. P.J. van Melle, Dr. A. Noordzij, Prof. Dr. J.W. Pont, Dr. H. Schokking, Ds. G.H. Wagenaar en Dr. B. Wielenga. G.F. Callenbach, Nijkerk.
Academie kalender 1912. Uitgegeven door de leerlingen van den dagcursus. W.L. & J. Brusse. Rotterdam.
Eben Haëzer, *Bijbelsche Scheurkalender* voor 1912. G.F. Callenbach, Nijkerk.

Onze staatsschuld.
Dr. W.C.A. Baron van Vredenburch.

> Er bestaat geene waarachtige amortisatie dan die, waartoe men een overschot van uitkomsten bezigt; alle andere zijn bedriegelijk.
> VAN HOGENDORP.

I. Haar ontstaan.

ONZE Staatsschuld heeft op 4 Mei van het vorige jaar haar 113en verjaardag gevierd en, naar wij vreezen, is haar een even lang bestaan beschoren als aan den Nederlandschen Staat zelf.

Zij werd geboren den 4 Mei 1798, door de inwerkingtreding van de Staatsregeling van dat jaar, waarvan Art. 201 behelsde: 'De schulden en verbindtenissen, vóór de invoering der Staatsregeling gemaakt en aangegaan niet alleen door of van wege der Generaliteit, maar ook van wege der onderscheiden provinciën, de drie kwartieren van Gelderland, het Landschap Drenthe en Bataafsch Braband, worden verklaard en gehouden voor nationaale schulden en verbindtenissen van het geheele Bataafsche volk,' en Art. 202: 'Alle daarvan afgegeven Renten-Brieven, Obligatiën, Recepissen of andere Acten van verbindtenis, zullen tegen Nationaale Schuldbrieven verwisseld en op eenen eenparigen voet gebragt worden.'

Zooals te voorzien was, werden tegelijk maatregelen beraamd, om haar een niet te lang leven te gunnen en haar een gepaste begrafenis te bezorgen. Art. 206 schreef voor, dat door het Vertegenwoordigende Lichaam 'zekere afzonderlijke fondsen zouden worden bepaald tot het formeeren eener Kas van vermindering of aflossing', waarbij telken jare zouden worden gevoegd de 'penningen voortkomende uit de vermindering der interessen, zoo door vernietiging van effecten, als versterving

van lijfrenten, afloop der dertigjarige en andere tijdelijke renten.' Bij het ter ziele gaan van Staatsschuld, werd lijkverbranding toegepast: 'de vernietigde effecten zullen openlijk verbrand worden.'

De fondsen voor betaling van interest en aflossing bestemd stonden onder een afzonderlijk bestuur (Art. 207).

Juiste cijfers omtrent de hoegrootheid der aldus verkregen schuld staan ons niet ten dienste; globaal bedroeg zij echter 500 millioen gulden.

II. Haar beloop tot 1841.

De pogingen om de Staatsschuld te verminderen faalden in den beginne. Integendeel, ondanks hooge belastingen verdubbelde zij binnen enkele jaren en bedroeg zij einde 1805 niet minder dan 1126 millioen[1], ongeveer het bedrag van thans, dus honderd jaar later, en was zij, omdat de bevolking nog niet de helft der tegenwoordige bedroeg, een buitengewoon zware last.

En het bleef er niet bij. De 'zegeningen' van het Fransche bestuur, reeds onder Lodewijk Napoleon merkbaar, uitten zich in verzwaring van dien last en de schuld steeg dermate, dat naar eene betere regeling werd uitgezien, welke ook daarom noodzakelijk was, omdat de administratie groote moeilijkheden opleverde. De Staatsschuld was namelijk uit 921 schulden met verschillend rentetype geamalgameerd. Men besloot nu (bij de wet van 27 Januari 1809) tot invoering van een 'Nationaal Grootboek over de openbaare schuld', waarin alle kapitalen in afdeelingen naar hun rentetype werden ingeschreven. Het eene doel, vereenvoudiging van het beheer, werd bereikt, het andere, aflossing, echter niet. Toen Lodewijk Napoleon aftrad, volgde zelfs een Staatsbankroet; de rentebetaling moest worden gestaakt.

Bij de inlijving bij Frankrijk wist men aan de heerschende verwarring in de financiën geen einde te maken dan door toepassing van den regel 'aux grands maux les grands rémèdes' en ging men tot de beruchte tierceering over (21 Juli 1810). Van de rente, wisselende van 1¼ tot 7%, zou voortaan slechts een derde gedeelte worden uitbetaald. De slag, die hiermede aan het

1. Buijs. De Nederlandsche Staatsschuld sedert 1814, 13.

vermogen van duizenden, zoowel instellingen als particulieren werd toegebracht, laat zich niet beschrijven; het wanbeheer eindigde in een nationale ramp.

Zoo ‘desolaat’ was de Nederlandsche boedel, toen de Souvereine Vorst dien in November 1813 overnam; evenwel, om dien, bij de wet van 14 Mei 1814 Stbl. n°. 58, afdoende te beredderen. Dit was althans de bedoeling; zooals nader zal blijken, luidde deze wet integendeel een tijdperk in van groote financieele moeilijkheden.

Men wenschte in de eerste plaats tegemoet te komen aan de tierceering en, omdat het onmogelijk was van de geheele nominale schuld rente te betalen, werd er op gevonden om in een tijdsverloop van een drietal eeuwen tot de aanvaarding van den vollen schuldenlast met zijne gevolgen te komen. Zoo kreeg men eene verdeeling in ‘werkelijke’, d.i. rentegevende, en in ‘uitgestelde’ schuld. Nominaal steeg daarmede de schuld van 575 op 1700 millioen, doch *voorloopig* droeg ⅓ rente. *Voorloopig*, want telken jare moesten minstens 4 millioen uitgestelde schuld omgezet worden in werkelijke en, wanneer eindelijk de geheele uitgestelde schuld rentegevend was geworden, dàn zou pas met eene eigenlijke amortisatie een aanvang kunnen worden gemaakt.

In de tweede plaats kwam men tot eenvormigheid. De 13 bestaande soorten schuld werden geconverteerd in ééne van 2½%.

Deze financieele regeling is aan scherpe kritiek onderhevig geweest, omdat zij bepaalde nadeelige gevolgen moest hebben.

In de eerste plaats maakte zij voor eeuwenlang schulddelging onmogelijk en moest de keuze van het 2½% type de schuld nominaal zeer hoog doen zijn, terwijl conversie tot vermindering van den rentelast uitgesloten werd, omdat het schier ondenkbaar was, dat de Staat ooit minder dan 2½% zou betalen.

Voorts geschiedde de algemeene conversie op voor den Staat ongunstige voorwaarden, namelijk op den volgenden voet. Men kreeg bijv. *f*2000 werkelijke schuld en *f* 4000 uitgestelde en moest daarvoor zooveel oude fondsen afstaan als eene rente van *f* 45 vertegenwoordigde en *f* 100 bij storten; m.a.w. men gaf voor een interest-waarde

aan fondsen	*f* 45. -
aan geld (*f*100)	5. -
	———
	f 50. -, dus ge-

lijk aan den interest van de te ontvangen *f*2000 werkelijke schuld, zoodat men de *f*4000 uitgestelde schuld als een zuiver geschenk kon aanmerken; deze deed toen 3, en spoedig 6% op de markt, zoodat men een bonus had van *f*120 â *f*240.

De grootste bron voor latere moeilijkheden lag evenwel in Art. 11 der wet, luidende: 'Ter rigtige inwerkingbrenging dezer wet zal er eene bijzondere commissie door ons benoemd worden, welke belast zal zijn met alle de werkzaamheden daaruit voortvloeijende.' Deze 'commissie' was de Amortisatie-kas, die, hetgeen later velen een doorn in het oog was, alleen aan den Koning verantwoording schuldig was voor haar verrichtingen en deze dus geheim hield. Zooals wij zeiden, moest er jaarlijks 4 millioen gulden besteed worden voor aankoop van werkelijke schuld in wier plaats even zooveel uitgestelde schuld rentegevend werd; deze aankoop moest door de Amortisatie-kas geschieden, die evenwel geen eigen middelen had. Daar nu hare verplichting tot inkoop bleef bestaan, ook wanneer de Staatsrekening tekorten aanwees, zooals gedurende langen tijd het geval was, en dus geen batig saldo voor amortisatie kon worden bestemd, moest er telkens iets op gevonden worden om aan de kas kapitalen te verschaffen. Dit had tengevolge, dat het financieel beheer zich tegen wil en dank ging richten naar de behoeften der Amortisatie-kas en allerlei maatregelen werden genomen om aan de wettelijke verplichtingen te voldoen, die uit een fiscaal oogpunt bedenkelijk mochten heeten.

Een belangrijk uitvloeisel van de wet, ook om de latere gevolgen, was het K.B. van 12 Dec. 1814, Stbl. No. 112. De wet bepaalde namelijk wel den overgang jaarlijks van minstens *f*4.000.000 uitgestelde schuld, maar hoe moest die worden aangewezen? De geheele schuld toch, in haar twee types, bestond uit inschrijvingen op het Grootboek en niet uit van nummers voorziene obligaties, die uitgeloot konden worden; en toch moest er loting plaats hebben.

Er werd nu voor iedere *f*1000, waarvoor in het Grootboek der uitgestelde schuld was ingeschreven, een genummerd bewijs gegeven, kansbillet genaamd, en voor iedere *f*200 een vijfde kansbillet. Deze billetten droegen nummers, de kleinere met bijvoeging der letters A tot E, en zoo had men dan uitlootbare stukken gekregen.

De gang van zaken was dus als volgt. De Amortisatie-kas

kreeg middelen tot inkoop van werkelijke schuld, stel *f*4.000.000. In deze 'vacature' moest voorzien worden door den overgang van een gelijk bedrag aan uitgestelde schuld. Er werden nu uitgeloot 4000 kansbilletten en de houder van een uitgeloot kansbillet kon dan overschrijving vragen van het te zijnen name geboekte, overeenkomstige, bedrag op het Grootboek der werkelijke schuld. Oorspronkelijk was de uitgifte van deze kansbilletten dus niet anders dan een administratieve maatregel om eene loting te kunnen bewerkstelligen en oorspronkelijk waren dan ook alle houders dezer billetten tevens ingeschrevenen op het Grootboek der uitgestelde schuld.

Dit bleef echter niet zoo. Langzamerhand werden de kansbilletten verhandeld als afzonderlijke waarden, zoodat men inschrijvingen had, zonder in het bezit te zijn van kansbilletten, en sommige houders weder geen inschrijvingen hadden. Zooals wij verder zullen zien, heeft de Regeering in 1841 zich aan dezen toestand aangepast en later kansbilletten ook zonder inschrijving ingekocht; m.a.w. de kansbilletten, in 1814 slechts bedoeld als een lotingsmiddel, werden beschouwd als rechtgevend op eene vordering op den Staat en dus, geheel in strijd met het oorspronkelijke denkbeeld, als een nieuw deel der Staatsschuld.

Wanneer men nu verder nagaat, hoe in de volgende jaren - men vergeve ons de uitdrukking! - 'gescharreld' is met de schuld en met de Amortisatie-kas en, wanneer men daarbij, zooals alle schrijvers gedaan hebben, geneigd is hoofdschuddend de handelingen der Regeering te beoordeelen, dan mag toch niet vergeten worden, dat na de spanning, waarin Staat en maatschappij sedert 1798 tot na den slag bij Waterloo eigenlijk onafgebroken hadden verkeerd, gevoegd bij de vele rampen en den hoogen belastingdruk, van eene consolidatie vooreerst geen sprake kon zijn en dat het Staatsbeheer toen onder hoogstmoeilijke omstandigheden werd gevoerd. Had Koning Willem I toen een geniaal hoofd van het Departement van Financiën naast zich gehad, wellicht ware de toestand minder ernstig geworden, doch is het billijk der Regeering te verwijten, dat zij geen genie in haar midden telde?

Had het Noorden zich in 1813 zelf bevrijd van het Fransche juk, het Zuiden was aan dien last ontkomen door vreemde hulp, en die hulp moest betaald worden, hetgeen geschiedde door de overneming van 25 millioen gulden Russische schuld.

Eigenlijk had de schadevergoeding ook aan andere mogendheden moeten plaats hebben, doch deze hadden bij verschillende schikkingen hunne vorderingen aan Rusland overgedaan.

Bij de Londensche conventie van 19 Mei 1815[1] nam Nederland over de schuld, die vroeger door Hope & Co. hier te lande geplaatst was, voor de ééne helft en Engeland voor de andere. Rusland bleef evenwel borg tegenover de crediteuren en bleef de leening beheeren, die binnen 100 jaar moest zijn afgelost. Daar deze regeling getroffen was met het oog op de vrijmaking van de zuidelijke Provinciën, werd tevens overeengekomen, dat de beide Staten, Engeland en Nederland, van rentebetaling en aflossing zouden zijn vrijgesteld, ingeval België van Nederland gescheiden werd, zooals dan ook later het geval was.

Intusschen had de oorlog tegen Frankrijk groote kosten veroorzaakt en achtte de Regeering het bovendien wenschelijk nog een gedeelte der schuld, die niet in de conversie van 1814 begrepen was, te regulariseeren. Bij Keizerlijk Decreet van 23 September 1810 waren namelijk voor een bedrag van 30 millioen francs domein-bons uitgegeven[2], later ook syndicaatbons geheeten naar het tegelijk ingestelde syndicaat, dat met de amortisatie der Staatsschuld zou worden belast[3]. Bij de wet van 11 November 1815, Stbl. No. 52 werd dit syndicaat ontbonden en tot geleidelijke aflossing der bons besloten, toen nog voor een bedrag van ongeveer *f*10.500.000 in omloop. Een nieuw syndicaat werd in het leven geroepen, uitsluitend voor eene leening van 40 millioen gulden, rentende 5%. De grond daartoe was deze, dat bij uitzondering bepaald werd, dat de leening in 1826 moest zijn afgelost; daarom moest er, onafhankelijk van de Amortisatie-kas, een lichaam zijn, dat alleen voor deze leening een eigen beheer voerde en eigen inkomsten had; deze laatste nu bestonden uit 15 opcenten op bijna alle belastingen, welke opbrengst dus voor rente en aflossing moest dienen.

Bij de wet van 12 Januari 1816 Stbl. No. 5 werd het bedrag van inkoop tot 6 millioen verhoogd, omdat door de toevoeging van België de schuld zelf was toegenomen. Aan de Amortisatie-

1. O.a. te vinden bij Van Hogendorp, Bijdragen tot de huishouding van Staat, 2e uitg. III/IV, 151.
2. Weeveringh, Geschiedenis der Staatsschulden, I, 44.
3. Ned. Handelsmagazijn, 1163.

kas werden verschillende kapitalen en renten ter beschikking gesteld, maar tevens werd deze gemachtigd, om deze inkomsten te gebruiken, zoo om, ‘wanneer de omstandigheden zulks raadzaam maken, den prijs der publieke fondsen in stand te houden, als om door inkoop en *andere voordeelige operatiën*, de fondsen der amortisatie-kas hoe langer hoe meer te vergrooten’ (Art. 14). Door de door ons gecursiveerde woorden werd dus de gelegenheid geopend voor financieele verrichtingen, die argwaan zouden opwekken en door de geheimzinnigheid, waarmede deze tak van Staatsbeheer altijd omgeven was, wellicht ten onrechte werden afgekeurd.

Om ‘den prijs der publieke fondsen in stand te houden’ bedacht de Regeering nog een anderen maatregel. De wet van 21 Augustus 1816, Stbl. No. 33 verbood het plaatsen van vreemde leeningen hier te lande, dan met bijzondere Koninklijke vergunning en tegen eene bijdrage van 2½% aan de Amortisatie-kas. Beheerders van fondsen, autoriteiten, voogden enz. mochten ook geen vreemde effecten koopen om de hun toevertrouwde gelden in te beleggen.

In 1816 bedroeg de schuld:

werkelijk	*f* 573.153.530-13-9
uitgesteld	1.146.307.061-7-2
totaal	*f*1.719.460.592-1-1,

waaraan nog toe te voegen is de Russische schuld van *f* 25.000.000 en de Austro-Belgische schuld van *f* 48.433.236, waarvan *f*32.288.824 uitgestelde[1].

Men was er evenwel daarmede nog niet. Er bleken nog meer, tot dusver onbekende, schuldvorderingen op den Staat te bestaan. Bij de wet van 9 Februari 1818, No. 7, werd eene vrij uitvoerige regeling getroffen voor de conversie zoowel van ‘oude gevestigde schuld in de zuidelijke Provinciën’ als van ‘den Nederlandschen achterstand’; deze laatste bestond uit allerlei schulden vóór en tijdens de inlijving bij Frankrijk aangegaan. Eerst in dit jaar (1818) was men dus in staat zich volledig rekenschap te geven van de verplichtingen van den Staat, welke nu bestonden in:

werkelijke schuld	*f* 616.940.678
uitgestelde schuld	1.205.607.686
totaal	*f*1.822.548.364[2].

1. Zie de cijfers bij Weeveringh, 76; Van Hogendorp, I/II 29, raamt, blijkbaar onjuist, de Belgische schuld op 32 millioen gulden nominaal.
2. Van Hall, Proeve van een onderzoek omtrent de schuld van het Koningrijk der Nederlanden, 12.

Intusschen was de Regeering tot het inzicht gekomen, dat de amortisatie langs den vroeger aangegeven weg te langzaam zou gaan, en zoo schreef dan Art. 21 der laatstgenoemde wet voor, dat bovendien 5 millioen gulden der uitgestelde schuld met de daarbij behoorende kansbilletten jaarlijks zou worden vernietigd, zonder overgang in werkelijke schuld.

Bij dezelfde wet was een crediet verleend van *f* 45.000.000, waarvoor het in 1815 ingestelde Syndicaat der Nederlanden (zie hierboven) schuldbekentenissen zou mogen afgeven; tot delging van deze schuld zouden domeinen worden verkocht.

Ditzelfde middel (verkoop van domeinen) werd in 1819 weder toegepast, toen tot dekking van het tekort op de Staatsbegrooting weder *f*24.000.000 moest worden geleend (wet 31 December 1819, Stbl. No. 62.)

Aan het einde van 1820 stond men weder voor hetzelfde geval; hoewel het tekort bijna *f* 18.000.000 bedroeg, stelde men zich echter met eene leening van *f*8.000.000 tevreden (wet 24 December 1820, Stbl. No. 30.)

De ervaring toonde aan, dat op deze wijze van eene amortisatie niets zou komen en integendeel gestadige schuldvermeerdering, tot stijgende ontevredenheid bij het volk en zijne vertegenwoordiging, het resultaat scheen te zullen zijn van het gevoerde financieele beleid. Dit deed omzien naar meer radicale maatregelen.

De eerste poging was het den 30 Januari 1822 ingediende wetsontwerp omtrent de domein-loterijen[1]. De Regeering achtte volgens de bijgevoegde nota noodig *f* 50.000.000, namelijk 22 millioen tot dekking van tekorten, 13 millioen voor de voltooiing van groote land- en waterwegen, 8 millioen voor de bevestiging en bewapening der zuidelijke grens, 4 millioen voor oorlogsschepen en 3 millioen voor een paleis van den Prins van Oranje te Brussel.

Omdat de gewone verkoop van domeingronden wegens de lage landprijzen te weinig zou opbrengen, werd eene loterij op touw gezet, bestaande in vijf series van 20.000 loten van *f* 1000, waartegenover aan prijzen 15 millioen in domeingoederen en 8 millioen in geld. Elk lot had recht op een prijs van tenminste *f* 1000, hetzij in domeinen, hetzij in geld, of beide samen. Tegen den inzet in gereed geld kreeg men domein-billetten aan toonder, welke ten allen tijde inwisselbaar

1. Van Hogendorp, VII/VIII, 10.

waren en bij betaling van Rijksbelastingen tegen de nominale waarde werden aangenomen. Het domein-bestuur, met de regeling dezer loterij belast, zou tevens gemachtigd zijn, in overleg met de Nederlandsche Bank en tot onderling voordeel, met bijzondere personen geldelijke handelingen aan te gaan. M.a.w. men dacht renteloos circulatiepapier te scheppen en het domein-bestuur in staat te stellen met groote kapitalen in handels- en nijverheidsondernemingen deel te nemen. Naast de Nederlandsche Bank zou men gekregen hebben eene aanzienlijke circulatiebank onder rechtstreekschen invloed der Regeering. Als alles afgeloopen was, mochten de Staten-Generaal inzage nemen van het beheer, dat, zooals de Regeering voorspiegelde, in den loop van 28 jaren 50 millioen gulden aan den Staat zou hebben doen uitkeeren, terwijl het domein-bestuur daarna nog een kapitaal van 60 millioen zou overhouden[1].

Deze poging trof echter geen doel; mede dank zij het krachtig verzet van Van Hogendorp[2] werd de wet verworpen en de Regeering genoodzaakt naar een anderen weg uit te zien.

De eerste stap was eenvoudig; er werd weder machtiging gevraagd om *f* 57.500.000 te leenen (wet 2 Aug. 1822, Stbl. No. 24.)

Vervolgens trachtte de Regeering langs een omweg tot de stichting van eene bank te komen.

Ter uitvoering van Art. 31 der Grondwet van 1851 werd een wetsontwerp ingediend, strekkende om aan den Koning, in mindering van het inkomen van *f* 2.400.000, in eigendom over te geven zoo vele domeinen als een zuiver inkomen van *f* 500.000 opbrachten. Toen dit, niet dan na hevigen strijd, omdat sommigen in deze regeling Grondwetsschennis zagen[3], was aangenomen, deed de Koning weder onmiddellijk afstand van het verkregen goed (Kon. Besl. 28 Augustus 1822) aan eene te Brussel gevestigde nieuwe ‘Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter begunstiging van de Volksvlijt’[4]. Haar kapitaal zou *f* 50.000.000 groot zijn, waarvan gerekend werd te bestaan uit de overgedragen domeinen. Deze zouden langzamerhand te gelde gemaakt worden en tot op het tijdstip, dat zij met eene som van *f* 20.000.000 aan den Staat zouden

1. C.L. Schmidts, Histoire raisonnée des fonds publics.
2. Zie zijne Bijdragen, VII/VIII, 35 vlg.
3. Zie o.a. Van Hogendorp, VII/VIII, 71 vlg.
4. De statuten dezer maatschappij zijn afgedrukt bij Van Hogendorp, IX/X, 292, vlg.

zijn afbetaald, zou de Koning een interest van *f* 500.000 genieten; voorts zou aan de Amortisatie-kas *f* 50.000 moeten worden afgedragen, voor het eerst in 1825, en verder van jaar op jaar telkens *f* 50.000 meer, tot hoogstens *f* 500.000. De maatschappij zou met de Nederlandsche Bank samenwerken en ook als circulatiebank optreden.

Op deze wijze zou de Staat na 27 jaar in het bezit komen van 20 millioen gulden kapitaal, terwijl tevens voor de jaarlijksche amortisatie eenig geld beschikbaar kwam. Dat dit bedrag van hoogstens vijf ton, gelet op het geheele beloop der schuld, van veel beteekenis was, zal moeilijk gezegd kunnen worden; vermoedelijk heeft de Regeering in 1822 de hoop gekoesterd, dat in 1849 de opbrengst der verkochte domeinen ook tot aflossing zou worden aangewend.

Van het meeste belang was de wet van 27 December 1822 Stbl. No. 59, houdende instelling van een Amortisatie-syndicaat, ter vervanging der directie van de Amortisatie-kas en het Syndicaat der Nederlanden.

Dit syndicaat werd belast met het beheer van 's Rijks domeinen en had de volgende verplichtingen:

1°. het uitbetalen aan 's Rijks schatkist van eene jaarlijksche som van *f* 190.000, zijnde de renten der aan Prins Frederik toegekende domeinen;
2°. het voorzien in de rente en aflossing van de geldleeningen ten behoeve van 's Rijks groote verkeerswegen;
3°. het vervullen der op de domeinen rustende verplichtingen;
4°. het leveren van *f* 30.000.000 aan de schatkist in den tijd van 5 jaren, ten behoeve van de voltooiing van land- en waterwegen, den aanbouw van oorlogsschepen, de bewapening der zuidelijke grens en dekking van tekorten;
5°. het betalen van *f* 12.000.000, tot dekking der kosten van de invoering van een nieuw muntstelsel;
6°. de aflossing der bestaande syndicaat-obligatiën;
7°. de inkoop van de uitgestelde schuld;
8°. het verstrekken van gelden tot uitbetaling van buitengewone pensioenen, lijfrenten, enz.

Om aan deze verplichtingen te voldoen ontving het:

1°. de zuivere opbrengst der weg- en watertollen, na aflossing der daarop rustende leeningen;
2°. de bevoegdheid tot verkoop van domeinen, tot een jaarlijksch bedrag van *f* 1.750.000;

3°. twee credieten op het grootboek van de 2½% schuld, tot een bedrag van *f* 94.000.000.
4°. het recht tot uitgifte van obligatiën, rentende 4½%, tot een beloop van *f* 116.000.000.

Deze obligatiën konden verkregen worden tegen inwisseling van certificaten van uitgestelde schuld met bijbehoorende kansbilletten tegen een koers van 50%; aangezien de marktwaarde toen 53% was, werd er zoo goed als geen gebruik van gemaakt, en kwam van eene conversie der uitgestelde schuld niets.

De rekening van het syndicaat werd in handen gesteld van eene commissie van 7 personen (de Voorzitters der beide Kamers der Staten-Generaal, twee leden van den Raad van State en drie van de Algemeene Rekenkamer), die aan geheimhouding gebonden waren; eens in de 10 jaren - de kosten van het syndicaat kwamen op de 10jarige begrooting! - zou aan de Staten-Generaal opening van zaken gegeven worden, voor het eerst echter reeds in 1829. Voorzitter van het syndicaat was de Minister van Financiën[1].

De eerste daad van dit syndicaat was het tegenovergestelde van amortiseering; het bracht eene 4½% leening van *f* 80.000.000 aan de markt en om deze ingang te doen vinden was er eene loterij aan verbonden; voor iedere inschrijving van *f* 1000 kreeg men een lotbriefje ten geschenke. Er waren geen nieten; ieder lot trok een prijs, wisselende van *f* 200.000 tot *f* 40, met eene premie van *f* 50.000 voor het laatste lot. Deze loterij, waardoor deze leening als 'loterij-leening' bekend staat, kostte den Staat meer dan 46 ton, zonder eenig daartegenover staand voordeel. De obligaties zouden telken jare gedeeltelijk worden afgelost; hoe en met welke middelen werd niet gezegd[2].

Dat het publiek niet grif overging tot de inwisseling van uitgestelde schuld in obligaties van het syndicaat, viel der Regeering tegen; daarom werd bij Kon. Besl. van 5 Maart 1824, Stbl. No. 25 die inwisseling opnieuw opengesteld.

Dit Kon. Besluit, gevoegd bij de bestaande onzekerheid omtrent de bestemming, die aan een gedeelte van de opbrengst der loterijleening (namelijk *f* 36.000.000) was of zou worden gegeven,

1. Osiander, Geschichtliche Darstellung der niederländischen Finanzen, 15. Volgens eene potloodaanteekening op het in de Kon. Bibliotheek aanwezige en reeds aangehaalde werk van Buijs (op blz. 63) zouden in het syndicaat zitting hebben gehad: R. en F. de Smeth, Hope en C°., W. en J. Willink, W. van Brienen en Zonen, J. Hodson en Zoon.
2. Weeveringh, 141; Van Hogendorp IX/X, 315.

deed Van Hogendorp besluiten het voorstel te doen tot eene parlementaire enquête naar de oorzaken, dat de wet van 27 December 1822 haar oogmerk had gemist, naar het bedrag der uitgestelde schuld en naar de voorzieningen, die dienaangaande getroffen moesten worden.

Den 15 Mei 1824 ingediend, werd dit voorstel den 2 Juni met 62 tegen 23 stemmen verworpen, wellicht ook omdat van Hogendorp, die er een breedvoerige memorie aan had toegevoegd, door ongesteldheid verhinderd was de beraadslagingen bij te wonen[1].

Deze aanval was der Regeering ver van aangenaam, ook al werd hij ditmaal afgeslagen; om zich te dekken trachtte zij nu zichzelf en het Amortisatie-syndicaat meer vrijheid te verschaffen.

Nadat eerst bij de wet van 31 Mei 1824, Stbl. No. 36 artikel 10 van de wet van 21 Augustus 1816, Stbl. No. 33 was ingetrokken en beheerders van fondsen enz. dus ook belegging in vreemde waarden mochten zoeken, terwijl voortaan buitenlandsche leeningen, mits met Koninklijke goedkeuring, werden toegelaten, werd bij de wet van 5 Juni, Stbl. No. 38 het Amortisatie-syndicaat belast met de uitbetaling van pensioenen, wachtgelden, enz., welke het gevolg waren van opheffing van ambten ten bedrage van *f* 900.000, maar tevens werd de amortisatie gestaakt tot 1830.

Vervolgens ging het syndicaat over tot de vervreemding der domeinen. Den 19 Juni 1824 werd de ‘domein-leening’, groot *f* 100.000.000, uitgeschreven. De obligaties, domein-losrenten genaamd, droegen een interest van 2½% en verschaften den bezitter weder twee loten in een nieuwe loterij, die aan prijzen en premiën *f* 8.000.000 aan de schatkist zou kosten. Met deze obligaties kon men domeinen koopen, die jaarlijks geveild werden en van 1 April 1830 af kon men ze à pari tegen gereed geld inlossen.

De ‘negotiatie’ gelukte niet; er werd slechts ruim *f* 35.000.000 geplaatst[2].

Eindelijk werd aan het einde des jaars (wet 25 Dec. 1824, Stbl. No. 77) opnieuw eene - naar veler oordeel echter niet ernstig gemeende - poging gedaan om een gedeelte der uitgestelde schuld te converteeren.

Vooreerst werd bepaald dat de jaarlijksche uitloting van kans-billetten zou worden vervangen door een enkele, welke

1. Zie voor bijzonderheden zijne Bijdragen, IX|X, 140 vlg.
2. Weeveringh, 152 vlg.

voor 25 jaar zou gelden; er werd dus nu dadelijk voor een bedrag van *f* 125.000.000 aangewezen, wat telken jare rentegevend zou worden. Deze bepaling wekte veel misnoegen, omdat de kans van uitloting van alle andere dan deze 125.000 billetten kwam te vervallen tot 1850 en dus hunne waarde aanzienlijk daalde (van ± 50 tot op ± 23%).

Aan dit bezwaar kwam de wet schijnbaar tegemoet door weder op nieuwe voorwaarden gelegenheid tot conversie te scheppen, echter op zeer eigenaardige wijze. Een inschrijving van *f* 1000 uitgestelde schuld met een kans-billet rekende voor *f* 50; de inschrijving alleen *f* 10,25, het kans-billet alleen *f* 39,75. Kreeg men op deze wijze *f* 1000 effectief bijeen, dan ontving men daarvoor *f* 640 werkelijke schuld en *f* 700 aan domein-losrenten. Schijnbaar was dit voordeelig, omdat de werkelijke schuld op 66% en de losrenten op 88% werden berekend en voor *f* 1000 dus *f* 1038.40 aan waarde gegeven werd. De kans-billetten stonden echter hooger dan *f* 50 genoteerd en de andere noteeringen waren lager (57 à 58% en 86%). De berekening der wet hield dus geen verband met de markt, zoodat van de geheele conversie niets kwam; de deprecieering der kans-billetten was dus het eenige gevolg der wet.

Slaagde de politiek der Regeering dus niet ten aanzien van schulddelging, zij was evenmin in staat de schuldvergrooting tegen te gaan.

In het voorjaar van 1825 (wet 3 Maart, Stbl. No. 31), moesten weder *f* 13.000.000 geleend worden tot vergoeding van schade tengevolge van overstroomingen.

In het volgende jaar begon men te trachten op andere wijze in den steeds stijgenden geldnood te voorzien; de koloniën werden bij de schuldregeling van het moederland betrokken. Bij de wet van 23 Maart 1826, Stbl. No. 12 werd de eerste leening (van *f*20.000.000) 'ten behoeve der koloniën' gesloten; deze zouden voor rente en aflossing jaarlijks *f* 1.400.000 betalen; het Rijk bleef gedurende 30 jaar borg.

Bij Kon. Besl. van 17 April 1826 *c*9[1.] werd dientengevolge het Amortisatie-syndicaat gemachtigd *f* 40.000.000 te 'negocieeren'; tevens werd de gelegenheid geopend om niet uitgelootte kans-billetten tegen obligaties van het syndicaat te verwisselen.

Was de koloniale leening in 1827 (wet 22 December, Stbl.

1. Weeveringh, 159.

No. 63) met *f* 2.700.000 toegenomen, de krijgsverrichtingen op Java, o.a. tegen Diepo Negoro, deden in 1828 opnieuw *f* 15.000.000 noodig zijn, op denzelfden voet te verstrekken als in 1826 (wet 27 December 1828 Stbl. No. 90).

Een jaar later (wet 24 December 1829, Stbl. No. 80) werd besloten tot hervatting der amortisatie door inkoop op den ouden voet; tevens zou er *f* 14.000.000 aan rentegevende en van 1830-1849 *f* 38.212.600 aan uitgestelde schuld vernietigd worden.

Het jaar 1830 moest door den Belgischen opstand bijdragen om den schijnbaar beteren gang van zaken weder tot een ernstigeren toestand terug te brengen. In den aanvang had de Regeering wel van den hoogen stand der 4½% obligaties van het syndicaat (102%) gebruik gemaakt, om dit lichaam de bevoegdheid te doen geven tot conversie (wet 27 Mei, Stbl. No. 10). Het is daarbij weder een eigenaardig bewijs van de destijds gehuldigde opvattingen, dat het nieuwe rentetype niet bij de wet werd vastgesteld maar aan de beslissing van de Regeering werd overgelaten, welke dit op 3½% bepaalde[1].

In het najaar (wet 22 November 1830, Stbl. No. 81) werd de eerste gedwongen oorlogsleening uitgeschreven; naar een zekeren maatstaf der directe belastingen moest men daarin deelnemen en de afgegeven recepissen konden later omgezet worden in 5% obligatiën. De leening, aanvankelijk *f* 14.000.000, werd bij de wet van 14 December 1831, Stbl. No. 36, met nog *f* 1.000.000 verhoogd; te beginnen in 1832 zou iedere maand *f* 80.000 worden afgelost.

Terzelfdertijd deed een geheel nieuw type der Staatsschuld zijn intrede, dat der schatkistbilletten; bij de voor-laatstgenoemde wet werd de Regeering gemachtigd eene 6% vlottende schuld in het leven te roepen van *f* 15.000.000. Deze billetten waren voor de helft bestemd tot betaling van tractementen, enz.; daarentegen werden ze aangenomen bij de voldoening van Rijksbelastingen; de op deze wijze terugontvangen billetten konden onmiddellijk weder worden uitgegeven.

De krijgsbedrijven in België en de algemeene politiek ten aanzien der scheiding, die jarenlang een leger van beteekenis op oorlogsvoet op de been deed houden, moesten noodwendig tot buitengewone uitgaven en dus ook tot buitengewone dekkingsmiddelen leiden.

1. Weeveringh, 262.

De Regeering zocht die eerst in de belastingen doch, om het drukkende van dezen last te bemantelen, werden deze weder in leeningen omgezet.

Bij de wet van 2 April 1831, Stbl. No. 8, werd een voorschot op de personeele belasting uitgeschreven; de daarvoor af te geven quitantiën mochten dienen tot betaling bij deelneming in eene latere leeníng. Dit waren de z.g. 'anticipatiebilletten'; zij droegen ½% rente per maand en kregen eene eigen noteering.

De aangekondigde leening volgde binnen enkele dagen (wet 13 April 1831, Stbl. No. 9); zij zou *f* 42.000.000 bedragen tegen 6% met de grondbelasting tot onderpand. Zij mislukte in zoover, dat slechts voor iets meer dan de helft geteekend werd[1].

Daarom werd in Juni (wet 28 Juni 1831, Stbl. No. 20), de inschrijving opnieuw opengesteld; gevraagd werd hoogstens *f* 38.000.000, minstens *f* 23.000.000; hetgeen boven het laatstgenoemd bedrag werd ingeschreven zou dienen tot vernietiging van schatkist-billetten. De Regeering voegde er de bedreiging bij, dat, indien het volk niet tot vrijwillige offers geneigd bleek, eene gedwongen leening zou volgen. Ook dit mocht niet baten, slechts bijna *f* 18.000.000 bedroegen de inschrijvingen[1].

Vandaar dat in December (zie hierboven) de 5% leening van 1830 met *f* 1.000.000 werd verhoogd.

In 1832 was de offervaardigheid grooter, al werd de hoop der Regeering toch nog bedrogen. Bij de wet van 6 Januari 1832, Stbl. No. 9 werd het 5% Grootboek geopend hoogstens tot een bedrag van *f* 138.000.000; er werd voor ruim *f* 82.000.000 ingeschreven. Den 22 November (Stbl. No. 54) werd de inschrijving opnieuw opengesteld van hoogstens *f* 93.500.000 waarvan ruim *f* 87.000.000 verkregen werd[2].

De offervaardigheid was grooter, schreven wij, maar zij had een reden. Bij de beide wetten was aan het volk het uitzicht geopend van gedwongen te zullen worden tot het geven van 'dons gratuits' (![3]). Deze giften waren berekend naar het inkomen en de bezittingen en droegen een sterk progressief karakter: 1½% van een inkomen van *f* 300 tot *f* 500,

1. Osiander.
1. Osiander.
2. Weeveringh, 247 vlg.
3. De woorden staan zóó in de wet! Men heeft ze waarschijnlijk niet willen vertalen om minder de tegenstrijdigheid te doen uitkomen van eene gedwongen en toch onverplichte gift.

opklimmend tot 24% van een inkomen van *f* 200.000 en daarboven; op bezittingen bedroeg het percentage hoogstens 3. Men heeft hierin het prototype van eene uitgewerkte, zij het ook tijdelijke inkomsten- en vermogensbelasting; daarom zijn deze wetten ook van belang voor de geschiedenis van ons belastingwezen.

Nadat bij de wetten van 30 December 1833, Stbl. No. 76 en 28 April 1834, Stbl. No. 13, telkens *f* 6.300.000 was geleend, ging de Regeering weder over tot eene conversie. Een bedrag van *f* 9.800.000 aan 6% schatkist-billetten werd verwisseld tegen 4% billetten (wet 28 April 1834, Stbl. No. 14). Daarentegen werden de nog niet afgeloste obligatiën der 5% gedwongen leening van 1830 tot een bedrag van *f* 7.200.000 vervangen door inschrijvingen op het Grootboek; daarmede verviel de verplichte amortisatie! (wet 15 Dec. 1834, Stbl. No. 32).

In de volgende jaren stapelt de schuld zich verder op, soms om redenen, die een Staatsbankroet deden voorzien.

In 1835 vroeg de Regeering weer *f* 8.100.000 (wet 18 April 1835, No. 6), maar in het jaar daarop werden voor een veel aanzienlijker bedrag de koloniën betrokken en het is de moeite waard, tot inzicht der financieele politiek der toenmalige Regeering, bij de reeks Indische leeningen even stil te staan.

Zoo kwam er eerst (wetten 24 April 1836, Stbl. No. 11 en 12), eene dubbele leening, eene van *f* 191.000.000 en eene van *f* 9.000.000, beide rentende 4%. Het groote bedrag ontstond uit drie factoren. De overzeesche bezittingen behoefden eene som van *f* 140.000.000 en de overige gelden zouden gebruikt worden voor aflossing der 5% Indische leeningen van 1826-1828, dus voor eene conversie, en *van verschotten van het Amortisatie-syndicaat aan het Rijk;* deze vlottende schuld bleek, behalve de renten *f* 16.800.000 te bedragen. De kleinere leening had een zeer bedenkelijk karakter; op de koloniën werd een schuld gevestigd om te voorzien in de *rentebetaling* van die van het moederland!

De Regeering trachtte voorloopig een klein gedeelte (*f* 14.000.000) te plaatsen, doch slaagde blijkbaar niet[1]. In 1837 moest men daarom overgaan tot eene verhooging der renten (wetten 11 Maart 1837, Stbl. No. 9 en 10) en zocht men plaatsing, behalve weder voor *f* 8.500.000 *ter wille der*

1. Weeveringh, 293.

rentebetaling, voor *f* 24.000.000 aan 5% losrenten. Daarbij ging men eenigszins speculatief te werk; wie reeds 4% obligaties der leening van 1836 bezat, kon ze tegen 93%, dus met bijstorting van *f* 70, tegen nieuwe inruilen; daarentegen stelde de Regeering zich voor de niet geplaatste en de terugontvangen 4% stukken later voor 94% en hooger te verkoopen en dan met deze opbrengst de 5% leening te amortiseeren.

Opnieuw werd in 1838 deze 5% schuld verhoogd; eerst den 27 Maart (Stbl. No. 9), weder *ter wille der rentebetaling*, met *f* 8.500.000, en vervolgens den 22 December (Stbl. No. 50) met *f* 19.000.000 'tot voorziening in de buitengewone financieele aangelegenheden.'

De laatste Indische losrenten (*f* 6.000.000, wet 6 Juni 1840, Stbl. No. 18) werden uitgegeven 'tot inkoop en aflossing van schuld en tot voorziening in de behoeften van het Amortisatie-syndicaat.'

Inmiddels was op de Staatsbegrooting (wet 30 Dec. 1839, Stbl. No. 55), een crediet van *f* 6.000.000 geopend en een jaar later (27 Dec. 1840, Stbl. No. 78) mocht weder *f* 18.000.000 er bij geleend worden; tevens werd (Stbl. No. 79) machtiging verleend tot de uitgifte van voor hoogstens *f* 8.000.000 aan 4½% schatkist-billetten.

Op denzelfden dag (Stbl. No. 77) was echter ook de wet tot stand gekomen, waarbij het Amortisatie-syndicaat werd opgeheven en daarmede de grondslag gelegd voor eene hervorming van de Staatsschuld; voorloopig werd bepaald, dat telken jare op de Staatsbegrooting eene som zou worden uitgetrokken voor de verwisseling van uitgestelde schuld in rentegevende[1].

(Wordt voortgezet).

1. Wie meer in bijzonderheden den strijd in en met de Staten-Generaal vóór en tijdens het optreden van den Minister van Financiën Rochussen wenscht na te gaan, verwijzen wij naar Buijs, t.a. p., 110-112, 132 vlg.

Tooverplanten.
Een studie over vergelijkende mythologie.
B.P. van der Voo.

> The dreams of magic may one day be the waking realities of science.
> (Frazer, The Golden Bough, III, 460.)

II. Betoovering en bezwering.

Welk mysterie kon dieper indruk maken op den mensch dan de dood, die onverwacht overvalt, komend men weet niet van waar - die als een onzichtbare en daarom des te meer verschrikkelijke macht, heerscht over alle levende schepselen? Deze maaier die de broze stengels neervelt op den akker der menschheid, deze demon die met zijn tooverstaf allen op hun beurt aanraakt, werd overal gezien en zijn tooverkracht was onweerstaanbaar. De natuurmensch gevoelde, wat later Shelley onder woorden bracht:

> Death is here and' death is there,
> Death is busy everywhere,
> All around, within, beneath,
> Above is death - and we are death.
>
> Death has set his mark and seal
> On all we are and all we feel,
> On all we know and all we fear.

De tooverkunst heeft victorie geroepen, telkens wanneer het haar gelukte den dood te geven, stuiptrekkingen teweeg te brengen en de ingewanden te verbranden. Wanneer de toovenaar zijn giftbrouwsels toediende en met innige belangstelling de uitwerking ervan gadesloeg, bracht het aanschouwen van zijn werk hem in verrukking. Die doodstrijd bewees zijn macht, verkondigde dat hij aan het Noodlot een

zwart geheim ontrukt had, en nu treffen kon met bliksemstralen van plotseling sterven of met uittering van langzaam wegkwijnen. De tooverij geloofde godenmacht te bezitten, maar ging daarna zich ook toeleggen op het zoeken naar middelen om eeuwig te leven, om rijkdom te verwerven en geluksrecepten samen te stellen. Op de Fidji-eilanden plant men een reuzen-arum voor de deuren, om dood en verderf buiten te houden[1]. De Chineezen hangen wilgetakken voor de deuropeningen, tijdens het feest der afgestorvenen; daarmee zal men de geesten der voorvaderen tot zich trekken en tegelijk de booze geesten op een afstand houden.

In Indië groeit op de graven de sierlijke tchampaka (Michelia champaka) wier Sanskrietsche namen de sierlijkheid van haar vormen prijzen, zoowel als haar prachtige goudgele bloemen en haar bedwelmenden geur[2]. In deze geurige uitwaseming van het graf stijgt de etherische ziel op en vervliegt in de ruimte. De Asphodelus, waarover alle Grieksche en Romeinsche schrijvers spreken, groeide volgens Homerus op de weiden der onderwereld. Deze plant werd gegeten, haar knollen waren de aardappels der Oudheid, en tegenwoordig is zij nog een grafplant[3]. In Normandië plantte men appelboomen op de kerkhoven, ongetwijfeld om de zielen in deze vruchtboomen te doen voortleven.[4] In de Pfalz gelooft men dat het afsterven van een appelboom voorteeken van een sterfgeval in de familie is. Wanneer in Béarn één enkele roos op een stam groeit, en deze roos is naar een woonhuis gekeerd, wordt dit beschouwd als een teeken dat spoedig iemand in dat huis sterven zal.

Op Allerzielen zuivert men in Beieren de graven van onkruid, en maakt er figuren op met de aan Thor gewijde roode lijsterbessen.

Te Casvin in Perzië stond een oude boom, die overdekt was met spijkers en steentjes, elk een herinnering aan een wonderbaarlijke genezing; wie tandpijn of koorts had, dreef een spijker in den boom of stopte een steentje in de scheuren van den bast. Adam Olearius voegt hierbij, in zijn reisverhaal (1638), dat de boom door een priester bewaakt wordt en dat deze de offers van de dankbare genezen patiënten in

1. Williams, Fiji.
2. De Gubernatis II.
3. Fraas, Synopsis Florae Classicae, 288.
4. Basselin, Vaux-de-Vire.

ontvangst neemt en als zijn rechtmatige prooi beschouwt. Dergelijke spijkerboomen bestaan of bestonden in de provincie Groningen, zoowel als in Mecklenburg, in Angola en aan den Loango[1]. Afrikaansche houten afgodsbeelden, die met spijkers bezaaid zijn, vinden we in alle ethnographische musea.

In Duitschland kent men overal het bannen van een ziekte in boomen. In Franken gaat men naar een wilg, maakt drie knoopen in drie twijgen, en spreekt dan driemaal:

> 'Weide ich winde dich
> Meine 77erlei Gichte binde ich,
> Im Namen Gottes.'

Indien men slechts zorg draagt niet meer voorbij dien wilgeboom te komen, zal men van de jicht verlost zijn. Koorts, tandpijn en verschillende andere kwalen worden door middel van bijna gelijkluidende bezweringsformulieren in boomen gebannen. In Brandenburg en Oldenburg neemt men bij afnemende maan een spijker, waarmee men in den zieken tand boort, totdat er bloed te voorschijn komt. Zwijgend drijft men dien spijker in de Noordzijde van een eik - de zon mag er niet op schijnen - en de pijn zal ophouden zoodra de spijker verroest is. Zoolang de boom bestaat komt de tandpijn niet terug. In verschillende Duitsche landen gebruikt men een splinter van een wilg in plaats van een spijker; die splinter moet uit de Noordzijde van den boom afkomstig zijn en wordt weer op dezelfde plaats teruggebracht om splinter, tandpijn en boom te doen samengroeien[2].

Zulk een spijkerboom stond kort geleden nog in het hartje van Weenen, en staat er misschien nog. Men noemde hem den Stock am Eisen, en iedere leerjongen, die uittrok op zijn Wanderjahre, dreef een spijker in den boom, met welke rite hij bedoelde zich geluk te verzekeren[3]. De eik van La Palud, bij Angers, was tot op 10 voet hoogte met spijkers overdekt; iedere voorbijgaande werkman volbracht dezelfde rite - het

1. P.R. Bos, Spijkerboomen te Yde en verwanten (Bijdragen tot de kennis van de Provincie Groningen, 1899, 63).
2. Wuttke, Deutsche Volksabergl. 1869, 488-490. - Zie ook: Dr. M.A. van Andel, Dutch Folk Medecine (Janus, Archives Internationales pour l'histoire de la Médecine, Haarlem, 1910). De bladzijden over tandpijn zijn geresumeerd in Vragen van den Dag, 1911, 498 e.v. - Op dezelfde wijze brengt men, bij verschillende volkeren, allerlei ziekten op boomen over, of men begraaft of verdrinkt de kwaal in den vorm van een symbolisch voorwerp.
3. Fergusson, Tree and Serpent Worship.

gebruik werd in eere gehouden door timmerman zoowel als door wagenmaker, door den schrijnwerker evengoed als door den metselaar[1].

Om in Westfalen een dief te dwingen het gestolene terug te brengen, drijft men voor zonsopgang drie nieuwe hoefnagels in een pereboom. Krachtiger nog zijn nagels, die uit een doodkist afkomstig zijn, en de wondermacht wordt nog versterkt door die nagels in te smeren met arme-zondaars-vet, vet van een terechtgestelden misdadiger[2]. Drie geheime machten, die den geest van het volk kwellen, worden hier te hulp geroepen; de hoefnagels spreken van den duivel; het graf en de galg vormen een eindelooze bron van mysterie.

Tot het toovergeloof behoort ook de weerwolf, roggenwolf, Bilwitz, die onder menigvuldige namen in de sagengeschiedenis van Slavische, Germaansche en Latijnsche volkeren rondspookt. Dit is een mensch die zich tijdelijk in wolf verandert, zooals de heks het vliegvermogen verwerft en de ziel het slapende lichaam verlaat in tallooze legenden. In eindelooze afwisselende sagen wordt verhaald hoe de Bilwitz den oogst vernielt en met welke toovermiddelen men zich tegen dezen boozen geest beschutten kan. Alle misgewas wordt aan den invloed van dergelijke booze geesten toegeschreven en op menig dorpeling, dien men verdacht een weerwolf of een Bilwitz te zijn, koelden zijn medeburgers hun wraak[3].

Hoeveel menschen werden door boosheid bezield en koesterden een duivelschen invloed in hun boezem!

Het demonisme is nog niet verdwenen. Een paar jaren geleden werd een Milaneesch minnaar door zijn uitverkorene afgewezen. Spoedig vertoonde de jonge man teekenen van waanzin, en dit was voldoende om zijn familieleden op het denkbeeld te brengen dat hier een booze invloed in het spel was. Zulk een hardnekkige getrouwheid aan een versmade liefde kon slechts gevolg zijn van ‘het booze oog’, ‘la jettatura’, en het schuldige meisje werd ter verantwoording geroepen en onderging, naar de dagbladen meedeelden, in den zomer van het jaar 1903, de meest onteerende behandeling. In vroeger eeuwen werden bezetenen plechtig bezworen en

1. Dulaure, Histoire des différents cultes, 1, 70.
2. Kuhn, Westphalen, 1859, II, 194.
3. W. Hertz, der Werwolf, Beitrag zur Sagengeschichte, 1862 - Wuttke, Aberglaube 1869, 394, 407, 408 en elders. Zie de litteratuur daar vermeld.

bande men, volgens de regelen der kunst, den booze uit de woning die hij tijdelijk zich gekozen had. De bewerking vond plaats onder hulp der geestelijkheid, en sommige duivelbanners gingen den duivel zoo hardhandig te lijf, dat hun slachtoffers tijdens de operatie stierven, maar in den toestand der genade en met een zegening op de lippen voor den bezweerder, die hun ziel bevrijd had van de duivelsche macht. Wanneer in onze dagen sprake is van een bezetene, wordt het geval behandeld door de psychiaters en psychologen en het feit gerangschikt door de school der Salpétrière. Steeds ziet men abnormale verschijnselen, zooals de bezeten non te Grèze in Frankrijk in 1902; doch ze worden behandeld door de psycho-pathologie, en zelfs de menschen die vasthouden aan demonistische beschouwingen, denken geen oogenblik meer aan het toepassen van marteling op de slachtoffers, die waarlijk reeds genoeg kwelling doorstaan.

Men heeft in de laatste jaren het animisme en het demonisme van natuurvolkeren beter leeren kennen en daarbij dikwijls ook zielen in planten zien huizen. Zoo gelooft men op Java dat planten denken kunnen. De Colocasia antiquorum smaakt walgelijk, doch de varkens eten de plant. De inlander nadert de plant knorrend, brengt haar zoo in den waan dat zij met een varken te doen heeft, en dit beweegt haar om onschadelijk te worden voor den mensch. Een ander begrip wordt verkondigd met betrekking tot een zekere giftplant (Sarcolobus narcoticus). Men nadert haar geheel ontkleed, en kruipend over den grond. De plant denkt door een varken te zijn aangegrepen en ontwikkelt haar meest giftige krachten. Dit is wat de inlander wenscht; op die manier behandeld zal het gift wonderkracht bezitten.[1.]

De tooverkunst der Ouden berustte vaak op de werking van narcotische planten. De vreeselijke vizioenen, waarmee de doodstrijd gepaard gaat, van iemand die met Belladonna vergiftigd is, bezorgden een even groote voldoening aan hen die deze wonderen te voorschijn riepen, als de waanzin, die op toediening van Helleborus volgde. Een drank van hennep en opium diende om krijgslieden in een toestand van wilde geestdrift te brengen en Democritus vermeldt een wortel, die de

1. A.C. Kruijt, Het animisme in den Indischen Archipel, 1906. - A.G. Vorderman, Planten-animisme op Java, 1895.

kracht bezat om gevangenen tot bekentenis te dwingen. Democritus en Galenus spreken over het veelvuldig gebruik van bilzenkruid (Hyoscyamus) in tooverdranken, dienende om den geest met lamheid te slaan, terwijl de Egyptenaren van dezelfde plant gebruik maakten om hun kinderen kalm te houden, voor welk doel in Germaansche landen papaver (slaapbollen) wordt gebezigd. Het in slaap wiegen van den geest was een magische bewerking en waanzin bewees bezetenheid. In de hekserij der middeleeuwen speelden de narcotische planten een even groote rol als in de kunsten van den medicijnman der natuurvolkeren[1].

Pijnstillende middelen waren bekend aan de geneesheeren der Oudheid. In de middeleeuwen diende de mandragora bij operatiën als verdoovend middel. De Indische weduwe, die haar overleden echtgenoot op den brandstapel vergezelde, werd, naar men zegt, vaak door een tooverdrank ongevoelig gemaakt voor haar smartelijken dood. De overlevering verzekert, dat de kruisvaarders, onder andere geheimen, ook het middel uit het Oosten meebrachten om ongevoelig voor pijn de vlammen te trotseeren. Gevoelloosheid voor vuur werd als een bewijs van tooverij en verbond met den duivel beschouwd. De duivel stond de heksen, toovenaars en ketters bij, wanneer zij glimlachend den marteldood ondergingen. Taboureau sprak dit uit met overtuiging, in het jaar 1585, en hij sprak uit ondervinding, want hij was procureur des konings te Dijon en kon dus oordeelen op grond van eigen waarnemingen; hij geloofde dat de aanwending van de pijnbank nutteloos was, sinds de veroordeelden de middelen bezaten om gevoelloos alle martelingen te doorstaan.

Welk een toovermacht straalt uit van de bedwelmende middelen, van opium die extase verwekt, welke bij de geestverrukking van heiligen en van fakirs vergeleken is, of van de haschich welke den bedelaar zich trotsch doet oprichten boven de emirs[2]. Tusschen de papaverbloemen zweven droomen - Een zekere Arabische plant brengt zoete zaden voort, die ietwat naar opium geuren. Wie van deze zaden, tot poeder gemaakt, iniieemt, begint luidruchtig te lachen, te zingen en te dansen. De werking van dit vroolijk toovermiddel duurt ongeveer een uur, doch dan is men uitgeput en valt in een diepen slaap[3].

1. Brinton, Myths, 253.
2. Mahé, Géographie médicale, 371.
3. Palgrave, Central and Eastern Arabia.

Voor de duistere werken moet men kruiden bij nacht zoeken. Shakespeare spreekt (Macbeth) van in den donker opgegraven scheerlingwortel, en betoogt elders dat omstreeks middernacht geplukte bloemen, met de koele dauwdruppels van den nacht overdekt, het best geschikt zijn om op de graven te strooien (Cymbeline). Teekenend is de naam 'nachtschade' (nachtschaduw) voor de giftige tooverplant, die we ook bitterzoet noemen, en voor haar even onheilspellende verwanten. De schaduw is de schim en men heeft verband gezocht tusschen de fransche woorden nuit en nuire: de nacht is het mysterie, het domein van de booze machten. De hollandsche namen van het bitterzoet herinneren aan den voor-christelijken tijd; als elfrank en elgjeshout spreekt de plant van de elfen, die nachtmerrie bezorgden en die in ons 'Nummer Elf' bewaard zijn; weerhout en qualsterhout doelen evenzeer op onderaardsche machten.

Boomen met donker gekleurde bladeren werden vaak zinnebeeld van het mysterie; deze boomen behoorden aan den nacht en dus aan de booze geesten. De altijd groene eik (Quercus Ilex) is één der boomen, die volgens de legenden het heilig kruishout geleverd zouden hebben. De houthakkers der Ionische eilanden durven dezen boom niet aan te raken. De witte populier vertoont op de twee zijden van zijn bladeren den dag en den nacht. De Grieksche populier, de boom van Hercules, gelijkt op onzen witten populier en Hercules stelt den tijd voor, evenals Saturnus. Dierbach en Houttuyn verklaren dit symbool: de bladeren keeren zich om wanneer de langste dag aanbreekt en geven dus aan dat de dagen gaan korten; deze boom verdeelt het jaar in twee deelen. Bij de feesten van Hyacinthus bekransten de Lacedemoniërs zich met klimop. Klimop stelt den wijnstok voor, een wijnstok met kleine zwarte en wrange bessen, een wijnstok van den winter, maar die altijd groen blijft, terwijl de edele druivelaar slechts één jaargetijde kent. De eene plant hoort op de aarde en de andere is een macht der onderwereld. Op Zaterdag deden de heksen geen kwaad, doch gingen liever den Duivel opzoeken onder een noteboom. Deze heksensabbath op Zaterdag (Italiaansch: Sabato) werd gehouden onder den noteboom van Benevento, nabij een rivier die den naam Sabatus droeg; de verzameling der booze geesten in de zwarte schaduw van dezen boom werd wijd en zijd vermaard en de naam Benevento

boezemt schrik in[1]. Phallische mythen zijn met duivellegenden saamgeweven. Om den boom der vruchtbaarheid wikkelt zich de slang, om den noteboom dwaalt de Duivel. De nacht is voor de satanische werken; de zonneheld daalt af in de hel. De nacht is de sombere boom waaronder de helsche heksendans plaats heeft. Elders verhaalt de legende van een reusachtigen neger, die een appel omhoog wierp en weer opving[2], en men herkent in deze mythe den Demon van den Nacht, die Vader is van het licht en die speelt met de zon. - Een tooverboom is ook de Taxus, die donkergroen is, nooit verwelkt en bovendien giftige eigenschappen bezit in al zijn deelen. Deze boom groeit langzaam, maar duurt lang, het hout is vast en hard; hij heeft voorhistorische wouden helpen vormen en wordt op de Engelsche kusten gevonden in gezelschap van olifantsbeenderen. De dichters der Oudheid plaatsten den Taxus in de donkere gangen der onderwereld. De Taxus leverde de fakkels der furiën en de kransen van de priesters van Eleusis. Claudius Nero verkondigde dat taxussap het beste middel tegen slangenbeeten was, en later diende deze boom in de heksenkeuken.

Het Stevenskruid, in het duitsch Hexenkraut en in het engelsch Enchanter's Nightshade, is een op sommige plaatsen (b.v. in het Haagsche Bosch) algemeene plant, zij hoort thuis in oude bosschen, zij vormt een deel van de wilde Natuur en past zich niet aan bij de beschaving. De botanische naam van het stevenskruid is Circaea lutetiana; ik weet niet waarop de soortnaam doelt, doch heb dit tooverkruid nooit in Parijs (Lutetia) aangetroffen. De naam Circaea werd oudtijds gedragen door de Mandragora, en dus is er geen reden om de tooverkunsten der Thessalische heks en zonnedochter Circe met dit plantje in verband te brengen. In verschillende deelen van Duitschland wordt het Stevenskruid in den stal opgehangen, als middel tegen het beheksen der koeien, welk beheksen blijkt uit het feit dat de beesten minder melk geven; elders stopt men het plantje in bed als middel tegen de booze nachtalfen die zich op de borst der slapenden zetten en zoo de nachtmaar of nachtmerrie (in het Duitsch ‘das Alpdrücken’) veroorzaken. Soms wordt de Circaea genoemd als het plantje dat ‘de men-

1. Génin, Récréat. Philol. I, 242. - Piperno, De Nuce Maga Beneventana, Napels 1635, samengevat in De Gubernatis, II, 248 e.v.
2. Hahn, Griechische Märchen, I, 312.

schen doet verdwalen', doch deze legende hoort eer bij de varens thuis en we zullen er op terugkomen.

Nadat Circe met behulp van haar magie de metgezellen van Ulyssus in zwijnen had veranderd, ging de held onbevreesd de woning der heks binnen: hij was onaantastbaar, daar hij het kruid Moly bij zich droeg, het wonderkruid van den wijzen Mercurius. Ulyssus verkreeg zelfs van Circe dat zij de 22 zwijnen wederom in menschen herschiep, en hij vertoefde een jaar bij de dochter der zon. Circe veranderde ook Scylla - uit jaloezie - in een monster, door kruiden in de zee te werpen op de plaats waar haar mededingster kwam baden.

Een Duitsche legende spreekt van een man met twee dochters, waarvan de oudste kwade karaktertrekken vertoonde, terwijl haar jongere zuster zachtzinnig en liefhebbend was. Toen de vader op zekeren dag naar de markt ging, vroeg de eene dochter hem een zijden japon voor haar mede te brengen, doch het jongste meisje verlangde slechts drie rozen op één tak. De vader kocht de japon doch kon nergens op de markt de rozen vinden. Hij keerde huiswaarts en was bedroefd, dat hij niet kon voldoen aan den wensch van zijn meest beminde dochter, toen hij plotseling bij een tuin kwam vol rozestruiken, en ziet: er waren drie rozen op één tak aan één van de rozelaars. Toen de vader deze rozen afsneed, kwam er eensklaps een monster voor den dag, greep hem en liet hem niet los voor hij zijn jongste dochter ten huwelijk beloofd had. De vader beloofde dit, in zijn doodsangst, en toen het monster hem losliet keerde hij ijlings huiswaarts met zijn rozen. De jongste zuster was erg blij met de rozen, en vernam niet tot welken prijs haar vader ze verkregen had. Het geheele voorval was reeds bijna vergeten, toen op zekeren dag een rijtuig voor de deur stilhield, om de beloofde bruid te halen, en zij vertrok tot groote droefenis van haar huisgenooten. In den loop des tijds raakte zij gewoon aan haar nieuwe leven en aan het gezelschap van het monster, en toen dit monster eens niet naar huis kwam, ging de jonge vrouw uit om haar man te zoeken en vond hem levenloos uitgestrekt bij een vijver. Toen werd zij zeer bedroefd, zij bukte zich over het lijk en haar tranen stroomden overvloedig. Maar nauwelijks hadden die tranen den doode aangeraakt, of hij keerde tot het leven terug in de gedaante van een jongen man,

die door betoovering in een monster was veranderd; de liefde - die groote magische rite - had het mirakel tot stand gebracht, hem niet alleen het leven, doch zelfs zijn menschelijke gestalte terug te geven.[1.]

Tot hetzelfde gebied behoort de klassieke legende van Lucius - verhaald door Apuleus.

Lucius was in een ezel veranderd en hij vernam van de jonge Thessalische dienstbode, Fotis, die ervaren was in tooverkunsten, dat hij opnieuw mensch kon worden door rozen te eten. Maar Fotis had geen rozen dien avond en zij troostte Lucius, belovende hem den volgenden morgen met rozen uit de betoovering te zullen komen verlossen. Toen ging Lucius naar den stal en werd daar slecht ontvangen door zijn eigen paard en door den ezel van zijn gastheer, wier avondmaal hij vergeefs trachtte te deelen. Een verdere beproeving wachtte hem, toen hij kransen van rozen bespeurde om het beeld van Epone, de godin der stallen. Die rozen waren juist dien dag als offer gebracht door den heer des huizes, die de goden vreesde en zorgzaam waakte voor het welzijn van zijn huisgenooten zoowel als van zijn beesten. Lucius dacht die rozen te eten, om de vurig gewenschte onttoovering teweeg te brengen. Doch helaas bespeurde de stalknecht zijn heiligschennende poging en duur moest Lucius zijn ongeduld bekoopen.

Tannhäuser drong uit nieuwsgierigheid in den berg van vrouw Venus door, bezweek voor de verleidingen der heks - die de onttroonde Holda voorstelde - en slaagde er pas een jaar later in, uit deze onchristelijke verblijfplaats te ontkomen en berouwvol zich naar Rome te begeven. ‘Ik kom boete doen en absolutie vragen’ sprak Tannhäuser tot den paus, en deze antwoordde: ‘Wanneer de stok, dien ik in de hand houd, rozen zal dragen, is de absolutie toegestaan.’ Bedroefd en van wanhoop vervuld vertrok de ridder, maar den derden dag ontsproten er rozen aan den stok van den paus, en deze liet Tannhäuser opsporen. Hij werd gevonden, doch hij lag dood in den Venusberg, dien men ook Hörselberg noemt en is dus zonder absolutie gestorven.

De Thessalische tooveressen konden door de lucht vliegen, evenals haar romeinsche zusters en de heksen die de verbeelding van onze voorvaderen bevolkten en waaraan de herinne-

1. Von Perger, Pflanzensagen, 233.

ring geenszins verdwenen is. De talrijke mededeelingen, die Plinius over tooverplanten doet, zijn echter zeer vaag, en als we in aanmerking nemen dat Plinius alle handschriften van Athene uit het aan vervalschingen zoo rijke Ptolemaeus-tijdperk argeloos voor goede munt aanvaardde, verliezen de mededeelingen over geheimzinnige krachten in de Historia Naturalis veel van haar beteekenis, en doen we beter niet ons het hoofd te breken over magische planten, vermeld op gezag van Democritus en Pythagoras, ja zelfs van Orpheus, van Aesculapus en van Apollo. Men heeft de Zigeuners verheven tot den rang van geestelijke vaders der groote tooverij-periode, welke samenvalt met het einde der middeleeuwen en den aanvang der Renaissance. De Zigeuners, die ook Egyptenaars, Heidenen en Tartaren genoemd werden, kwamen uit Azië, en voerden Aziatische toovermiddelen met zich, waartoe de doornappel (Datura) behoorde, die in de tooverij zulk een groote rol speelde, zooals een verwante soort door de Peruaansche inboorlingen in den tonga-drank gedronken werd om vizioenen te voorschijn te roepen, om met de geesten der voorvaderen in gemeenschap te treden. De heksen van het middeleeuwsche Europa vormden het nageslacht van de profetische Nornen en Alrunen, van de Walkyren, die rijden op wolken evenals de heksen op haar bezemstelen. Boschnymphen, hamadryaden, priesteressen, leven voort in waarzegsters en wijze vrouwen, in geheimmiddelen en zwarte kunst. De moedergodin Holda (die Holde) werd, toen het Christendom haar onder de booze geesten rangschikte, de ‘Unholde’ en men dichtte haar helsche bezetenheid toe. Uit Wodan en Thor ontstond de Duivel. De doodsgodin Hella - een vorm van Holda - gaf haar naam aan de hel. Het vriendelijke en poëtische in den ouden natuurdienst werd door de eerste christelijke beschavers miskend. Zij zagen in de menschen, die Noord-Europa bewoonden, slechts wilden en heidenen; zij kleurden de oude godheden zwart, stelden die machten voor als hatelijke demonen, ervarende dat het uitroeien van ingewortelde begrippen niet gemakkelijk gaat. Inderdaad hebben de opvattingen van den vóór-christelijken tijd, met den aanhang van tooverij, zich in verschillende vormen gehandhaafd door den loop der eeuwen. De begrippen zijn gewijzigd van gestalte, maar de kern is onaantastbaar gebleven. De vroolijke en tevens plechtige optochten van de Germaansche, Skandinaafsche of Keltische

stammen in hun heilige wouden, gaven aanleiding tot den sagenschat over Bloksberg-sabbath en wilde jacht.

'Verstandig was het van de kerk - schreef Grimm - dat zij toeliet, wat zij ook niet kon beletten, dat hier en daar wat heidensch en christelijksch ineen vloeide. Aan beide godsdiensten grenzen te stellen, zal zeker aan de geestelijken zelf niet overal gelukt zijn. Evenals in de taal, naast een menigte nieuw ingevoerde Latijnsche en Grieksche uitdrukkingen, ook nog voor kerkelijk gebruik een gedeelte uit de heidensche taal behouden bleef, in de dagen der week b.v. de oude namen der godheden onverdelgbaar bewaard zijn, zoo verbonden zich met dergelijke woorden van lieverlede en ongemerkt heidensche gewoonten.' De vergelijkende studie der laatste kwart-eeuw heeft doen inzien waarom die begrippen onuitroeibaar waren: ze zijn ontsproten aan het volk en dit volk is er mee opgegroeid te midden der natuur van zijn woonplaats. Het geweld van Karel den Grooten was even machteloos tegen de begrippen die in hart en ziel huisden, als de brandstapels een paar eeuwen later.

De Walpurgisnacht, de samenkomst der heksen met den duivel, is vaak door dichters als thema gebruikt - b.v. in Faust - en algemeen is men van gevoelen dat de heksen gebruik maakten van een zalf om in geestvervoering te geraken en de vizioenen te krijgen, aan de werkelijkheid waarvan ze dikwijls zelf geloof sloegen. Menige heks heeft voor de wereldlijke en geestelijke rechters over deze heksenzalf gesproken. In deze zalf ging een of ander ritueel vet, afkomstig van gevreesde of walgingwekkende dieren, vleermuizenbloed, paddevenijn of schuim van een dollen hond. In een dergelijk mengsel kookte men sap van negen tooverplanten. Men noemt de maanvaren (Botrychium), die soms ook het paard voorstelt waarop de heks door de lucht zal rijden, de traditioneele bezemsteel[1]. Dan komt de sierlijke venushaar-varen (Adianthum capillus veneris) wier loof in het water droog blijft. Karaktervolle planten gingen in het brouwsel, zooals huislook, dat aan de dondergoden gewijd is en de huizen tegen het inslaan van den bliksem beschermt; deze plant voert de namen donderbaard, joubarbe, Jovis Barba. Het bingelkruid (Mercurialis) was aan Wodan gewijd en draagt den naam van Hermes-Mercurius. De Verbena, die het heilig kruid, 'Herbena',

1. Ben Jonson, The Witches' Song en The Masque of Queens.

der Romeinen herinnert, zoowel als de heilige Verbena der Galliërs, werd beschouwd als een beproefd middel tegen den beet van dolle honden en slangen. In den nacht van St. Joris, 23 April, wijst de Verbena verborgen schatten aan en men kan de plant slechts opgraven in den nacht van St. Jan of van 15 Augustus. De wilde heliotroop, een klein plantje, trok de aandacht doordat het zijn witte bloempjes steeds naar de zon keert. Clytia beminde Helios, doch haar liefde was hopeloos. De goden hadden medelijden met haar en herschiepen de ongelukkig Clytia in deze bloem, die in de tooverij diende om zich onzichtbaar te maken, en die men voor de heksenzalf in het eind van Juli plukken moest, wanneer de zon in den Leeuw was. De giftige monnikskap, waaruit Medea, de dochter van Hecate, het vergift bereidde om Theseus te dooden, mag evenmin in het helsche brouwsel gemist worden als de doodelijke Belladonna, die zuster is van de Mandragora en dochter van Atropos, de macht des doods. De laatste van het negental is het bilzenkruid (Hyosoyamus), waarvan het sap in staat zou zijn een zilveren beker te doen barsten, wanneer men het er in giet. De kok van een klooster had de wortels dezer tooverplant bij vergissing tusschen het eten gemengd. De monniken werden als bezeten, sommigen hunner zongen tijdens de mis onbehoorlijke liederen en pas door het gebruik van olie en azijn kwamen zij weder bij hun zinnen[1].

Om regen te maken nam men soms zijn toevlucht tot een rite, die door den bisschop van Worms omstreeks het jaar 1000 werd verboden, op straffe van 20 dagen water en brood, hetgeen voor het misdrijf van tooverij een gematigde straf mag worden genoemd, vergeleken bij de wreedheden van volgende eeuwen. Men ontkleedde dan een jong meisje en liet haar met den pink der rechterhand het bilzenkruid uit den grond rukken, nadat men de plant had verbonden aan den kleinen teen van haar rechtervoet. Daarna werd het meisje door haar vriendinnen naar de rivier gebracht en met water besproeid[2]. Soms worden onder de bestanddeelen der heksenzalf ook zwarte nachtschade genoemd en mandragora, gevlekte scheerling en opium.

‘Hebt gij nooit de gewoonte van zekere vrouwen gevolgd? Zij ontkleeden zich, wrijven zich in met honig, spreiden een laken op den grond uit en werpen daar graan op. In dit

1. Montanus, Die Volksfeste, 1858, II.
2. Mone, Nordische Heidenthum, II, 417.

graan wentelen zij zich rond en verzamelen zorgvuldig alle korrels die op haar huid bleven vastkleven. Van deze korrels maken zij meel waarbij zij de molensteenen in tegenovergestelde richting draaien dan gewoonlijk. Vervolgens bakken zij van dit meel een brood en laten haar mannen er van eten, hetgeen verzwakking en zelfs den dood dezer laatsten tengevolge heeft. Indien ge deze dingen bedreven hebt, moet ge veertig dagen boete doen, op water en brood', verklaarde bisschop Burchard van Worms.

Een Japansche legende verhaalt, dat een Witte Haas ontsnapt was aan den aanval van een krokodil, doch zijn huid was vol gaten en zijn pels was onoogelijk. Toen sprak een God tot den Haas, die sedert dien ook goddelijk geworden is: 'Loop wat je loopen kunt naar den mond der rivier en wasch je met frisch water. Neem dan stuifmeel van de biezen die aan den mond der rivier groeien, bestrooi er de aarde mee en rol je zelf in het poeder, dat je huid in minder dan geen tijd herstellen zal'.

De heksen veroorzaakten zwavelregen, (die uit wolken stuifmeel van populieren of andere boomen bestond) heksenbezems, welken naam men geeft aan uitwassen op sommige boomen, en vooral heksenkringen bestaande uit heksenklauw (Lycopodium) of soorten paddestoel, die vaak in cirkelvormige groepen groeien; men verklaart deze cirkels uit de manier waarop de sporen worden uitgestort. Ook kringvormige plekken in weilanden waar het gras wegblijft of weliger groeit dan elders, worden aan de heksen toegeschreven. Men kan deze verschijnselen aan verschillende oorzaken toeschrijven: aanwezigheid van zwammen, toevallige meerdere of mindere bemesting, vernieling door dieren enz. Voor het volk blijft de hekseninvloed vaak nog de opperste verklaring.

De vlier is de boom der heksen, en deze huisboom was in innige gemeenschap met den mensch. Als de geneeskrachtige eigenschappen aan blad, bast en bessen toegeschreven op waarheid berustten, zou men zich moeilijk een ziekte kunnen voorstellen waaraan de buitenlui konden lijden, zonder het middel er tegen in de vlier te vinden. Men gelooft soms dat de binnenbast een braakmiddel is, wanneer hij van beneden naar boven wordt afgeschild, doch dat men een purgatief verkrijgt, indien men denzelfden bast in de tegenovergestelde richting van den boom neemt. De elfen hielden zich

in den vlierboom op, in Denemarken is de vlier de beschermgeest van het huis, en een Russische volkszang verhaalt, hoe de vlierstruiken booze geesten afwenden uit medelijden met de menschen. De Pruisen droegen zorg geen vlier te beschadigen, om de kabouters geen leed te doen, die onder de wortels wonen. Ook de aardgod Puschkaytus woonde onder dezen boom, en de Littauers brachten vol heiligen schrik offers aan den vlierboom, dat wil zeggen aan de godheid die er in huisde. Zulk een offer bracht ook een heks, die bekende dat zij negen dagen lang telkens vóór Zonsopgang bier en brood aan een vlierstruik gebracht en dien struik begroet en aangesproken had[1]. In Tyrol neemt men voor de vlier den hoed af; en op Sicilië gelooft men dat vlier de slangen doodt en de dieven afschrikt beter dan de beste tooverroede; en misschien denkt men hierbij dat de tooverfluit uit een vliertak gemaakt was.

Op Goeden Vrijdag loopt de boer zijn velden rond en steekt vlierstokjes in den grond, als beschutting tegen het ongedierte[2], en men verhaalt dat zeker ridder een weerwolf doodde met een kogel uit vlierpit gemaakt, nadat reeds alles vergeefs beproefd was, en zelfs kogels van geërfd zilver het monster niet getroffen hadden. In het Zuiden van Frankrijk bedreigt men de yèble (Sambucus ebulus), dat men den struik armen en beenen zal afhakken, indien hij de wormen niet verwijdert uit de ingewanden van paard of koe. Deze bedreiging vangt aan met een groet: 'Adiù siès, monsu l'aoûssier, sé né trases pas lous bers de moun berbenier, vous coupi la cambo, maï lou pey'[3]. Apuleus maakte reeds melding van een dergelijk gebruik met denzelfden heester, dien men 27 malen moest aanroepen om genezing van het vee te verkrijgen.

'De toovenaars doen in een mensch booze geesten varen, door middel van appelen. Satan leidt den mensch in verzoeking op dezelfde wijze als hij reeds deed met Adam en Eva', verzekerde Boguet, die Groot-Rechter van Bourgogne was. Even verdacht waren de oranjeappelen[4]. Het duizendguldenkruid werd in de olie der lamp vermengd, hetgeen ten gevolge had, dat alle aanwezigen onder den invloed dezer betoovering zichzelf het onderst boven waanden. In Denemarken gelooft

1. A. Kuhn, Märkische Sagen.
2. In Lausitz, (Wuttke, 87).
3. De Nore, Coutumes, mythes et traditions des Provinces de France.
4. Baissac, Le Diable, 195.

men dat heksen de deuren bestrijken met slijm van een zekere zwam, en dit den menschen verhindert om boter te maken, terwijl booze lieden met behulp van de paardebloem de koeien van anderen kunnen melken[1]. In Engeland bestaat het geloof, dat de geur van de gewone boterbloem krankzinnigheid kan veroorzaken[2]. en in Normandië onderscheidt men een niet nader aangeduide plant als 'Malherbe' en waarschuwt dat men op dit kruid de voeten niet moet zetten.

Verschillende planten dienen om het booze oog te bezweren, behekste kinderen te onttooveren. In Duitschland noemt men als zoodanig o.a. doovenetel, gewoon kruiskruid, fijnstraal. In Trentsin (Hongarije) draagt men een stuk esschenhout bij zich om de booze geesten af te weren, wanneer men voor langeren tijd zijn huis verlaat[3]. Dezelfde Slovakken houden alle stekelige planten voor middelen tegen spoken en heksen. Om aan de nachtmaar te ontkomen, kruipen zij driemaal onder den boog van een vastgewortelden braamuitlooper; behekste melk ziften zij door netelen en kruiswijs gelegde messen[4]. In alle deelen van Engeland en Schotland is de lijsterbes (Sorbus aucuparia; rowan tree, mountain-ash) tot afwering van tooverij in gebruik; men draagst stukjes van zijn hout als amulet. Overal bij de boerenwoningen ziet men dezen boom aangeplant, wiens groote hoeveelheid roode bessen de aandacht trokken. Toespelingen op de heilzame krachten van dezen tooverboom, vindt men veel in Engelsche vertellingen, balladen en spreekwoorden[5]. In Denemarken maakt men amuletten van een lijsterbes, die op de kruin van een ouden wilg groeit. Zulk een boom is als toovermiddel aangewezen wegens zijn zeldzaamheid, en ook wijl hij den grond niet heeft aangeraakt en daarom geacht wordt beveiligd te zijn tegen heksen. Er zijn in Denemarken nog oude lieden, die op hun borst een zakje dragen als talisman, waarin een twijgje van den lijsterbes zich bevindt in gezelschap van het tooverkruid Imperatoria, dat men in het Duitsch Meisterwurz noemt, benevens lijnzaad, kerkhofaarde en geërfd zilver.

In Bohemen plaatst men een tak van de vogelkers in het venster om boosdoeners en toovenaars af te weren, welk ge-

1. Pedersen (Deutsche Bot. Monatsch. 1893).
2. Notes and Queries, 1876 a, 364.
3. Holuby (Verh. Verein f. Natur u. Heilkunde, Presburg 1882).
4. Holuby, (Bot. Monatschr. 1892 en 1896).
5. Thiselton Dyer, Folklore of plants, 66-68.

bruik Dodonaeus reeds meedeelde in zijn Cruydt-Boeck. De bloemen van Tanacetum vulgare, ons wormkruid, werden door soldaten als amuletten tegen de kogels gedragen. In Burma heeft men in iedere woning de heilige plant Eugenia groeiend in een pot, om booze invloeden af te wenden. In Annam en China dient de perzik als talisman; zijn hout zal het huis van spoken vrijwaren, men grift in dit hout tooverformules[1]. De Basken plaatsen meidoorntakken in hun vensters, en de aanwending van deze takken was reeds bij de Romeinen algemeen. Elders was de wijnruit beroemd als middel tegen tooverij, hoewel de plant tevens aan de heksen voor haar duistere werken diende. De Spaansche naam Yerba buena voor de munt, die door haar geur zoozeer de aandacht trok, beteekent wellicht dat de plant 'in geur van heiligheid' stond. Onze kleine, sierlijke maagdepalm (Vinca) diende als orakel om de schuldigheid van heksen uit te vinden. Men werpt de blaadjes in een pan kokende olie en noemt bij elk blaadje een naam; indien een blaadje buiten de pan springt, is de genoemde persoon in dienst van den Booze[2].

In Duitschland worden berookingen met in de kerk gewijde tooverkruiden tot het beveiligen van huis en stal aangewend.[3] Men legt bijzonderen nadruk op het feit dat het gewijde kruidenbundeltje uit negen plantsoorten bestaan moet, die men zwijgend plukt, op witten Donderdag, Paschen, Hemelvaartsdag of St. Jan, steeds vóór zonsopgang. De priesterlijke wijding op Maria Hemelvaart schenkt aan deze kruiden het maximum van kracht. Daar al deze planten reeds befaamd zijn voor haar wondermacht, staat het veelvoud driemaal drie borg voor een overtreffende trap van heilige kracht. In verschillende streken van Duitschland gelooft men wel te doen met op Gründonnerstag één of ander groen gewas te eten; in Denemarken mengt men negen soorten groente voor deze gelegenheid.[4]

1. Sway Yoe, The Burman, I, 280; De Groot, Fêtes d'Emouy, 600.
2. Perger, Pflanzensagen, 24.
3. Een aantal der Noord-Europeesche rookkruiden kwamen reeds voor als bijmengsels tot het offervuur in de Oudheid. Zie over het verband tusschen de Egyptisch-Joodsch-Grieksche offers en de welriekende kruiden die later tooverplanten werden en tevens tot in onzen tijd tot het kruiden van spijzen dienen, M. Höfler, Organotherapie, 35-39, 41-42, 155 enz.
4. Dit gebruik bestaat in verschillende streken, doch het rituëele maal heeft plaats op allerlei feestdagen: Nieuwjaar, Vastenavond, Sint Maarten, enz.; ook bij bruiloften. Zie Dr. M. Höfler, Der Kohl (Hessische Blätter für Volkskunde, 1910, 160-190).

De Duivel verschijnt overal in de plantenwereld; zoo noemen wij de paddestoelen ook ‘duivelsbrood’ en de pad was een incarnatie van den Duivel (Puck, pogge, pad). Onze ganzevoeten danken dien naam aan den bladvorm, en om dezelfde reden wordt één der soorten Goede Hendrik genoemd. Heinz, Heinrich, Heinzelmännchen, waren namen van Kabouters en Kobolden, en later gaf men aan den Duivel den naam Grauheinrich. Reeds Wuttke bemerkte, dat duivels-sagen veel talrijker zijn dan heiligen-legenden, en we zien dat planten, die na de middeleeuwen bij ons werden ingevoerd, soms reeds spoedig bevolkt werden door booze geesten. De aardappel heeft sinds lang in Duitschland een ‘Kartoffelndämon’ en in Schotland een ‘potato-bugle’. De duivelsbeet (Scabiosa succisa) is een plant, die volgens de legende door den Duivel voor booze werken gebruikt werd. De maagd Maria maakte den wortel krachteloos en in zijn woede beet Satan er toen een stuk af. Wanneer men echter dien wortel in den St. Jansnacht opgraaft, is hij onbeschadigd en zal tegen duivelsche invloeden beschermen. In Bohemen hangt men de duivelsbeet in de stallen en laat het vee er van eten in den Walpurgisnacht. Portugeesche vrouwen hangen maïs-aren aan haar spinnewiel, om den Duivel te verjagen.

We ontmoeten herhaaldelijk in de magische bewerkingen het getal Drie, en de beteekenis van dit getal is universeel erkend. De eenvoudigste figuur wordt begrensd door drie lijnen, die een verbinding vormen tusschen drie punten. Reeds Pythagoras noemde het getal Drie hoofdvoorwaarde en grondslag voor al wat bestaat. De Egyptenaren spraken van de drieëenheid: wereldgeest, oorsprong van het licht en der wijsheid. In het Oude Indië verrees de leer van Brahma-Vischnoe-Siva. De Noren kenden drie Asen, drie Nornen en de Wereldboom Yggdrasil had drie wortels. De Edda symboliseerde Verleden, Heden en Toekomst, of ook Geboorte, Leven en Dood. Plato sprak van Goedheid, Wijsheid en Almacht. De Kabbala geeft aan de wereld drie aan elkander ondergeschikte beginselen. De oudheid kende drie schikgodinnen: Clotho die den levensdraad spint, Lachesis die den levensduur bestemt en Atropos die den levensdraad afsnijdt. Het woord Jehovah heeft men verklaard: Hij was, is, zal zijn. De christelijke beeldspraak bediende zich van talrijke drieëenheids-symbolen. Bij de Niassers en bij de Noord-Amerikaan-

sche Roodhuiden ontdekte men een begrip van drie zielen die samensmelten, en die worden voorgesteld als adem, hart en schim. De Bataks hebben hun drie tandis. De beteekenis van het getal Drie is een zoo vastgeworteld wereldbegrip, dat zich overal uit de aanschouwing en overweging der natuur aan het ontwakend verstand moest opdringen, dat de tooverij niet kon nalaten zich van dit toovergetal meester te maken. Een boek uit den tijd toen de hekserij nog openlijk bloeide, voert tot titel: 'De wijsgeerige parelboom, het gewas der drie beginselen, ter duidelijker verklaring van den Steen der Wijzen; hoe hij met zijn wortels in de buitenste en donkere wereld staat, met zijn bloemen echter in de wereld van het Paradijs en het licht reikt, en met zijn rijpe vrucht in de hemelsche wereld der Engelen doordringt.'[1].

De naam heks wordt soms afgeleid van hagedis, wat 'boschnymph' beteekent en dus op de oude Germaansche priesteressen wijst, soms ook van het oud-Duitsch 'hagazussa', dat beteekenen zou: wezens die schade aan de akkers toebrengen. Ook heeft men heks (engelsch: hag), willen verklaren door een woord 'hage', dat handig, bekwaam zou beteekenen. De Engelsche taal spreekt nog van 'wise women', hoewel ons woord vroedvrouw en het fransche sage femme een andere beteekenis gekregen hebben. De namen waarmee de heksen, vooral tijdens haar processen, haar duivelschen heer en meester noemden, zijn namen van elfen en kobolden, die gelijk plantennamen zijn, zooals Wolgemut (Origanum), Wegetritt (Plantago of Cichorei) en Peterkin (peterselie). Andere namen herinneren aan den mystieken vlierboom: Flederwisch, Federhans, Federbusch[2]. Nergens blijkt zoo het karakter der magie, zich uitende als een streven naar wijsheid, als in de runen, het heilige schrift der oude Skandinaviërs, dat nooit een algemeene schrijftaal schijnt te zijn geweest, doch het karakter van mysterie behield.

Den Engelschen naam 'rowan' voor onze lijsterbes, heeft men afgeleid van rune[3] en runen heeft men willen zien op

1. Wuttke 34, - Van Grieken, De plant in hare ornamenteele behandeling II, 29, 52 - Waitz, Anthropologie der Naturvölker, III, 194. - Dorothea Juliana Wallich, Der philosophische Perlbaum etc., Leipzig 1705.
2. Wuttke, 209.
3. Runa beteekende in het oud-Noorsch: gefluister, mysterie; het werd in het Angelsaksisch: rûn, Deensch: röun, Zweedsch: rünn: het oud-Germaansch woord hebün beteekende waarzeggerij, vandaar de waarzeggende priesteressen die men Alraunen en Alrunen noemde en wier naam in de Mandragora voortleeft.

den bast van den eschdoorn (Acer), den boom die in Ethiopië heilig is en op wiens wortels men wijn goot in Europa, terwijl men hem slechts velde onder het uitspreken van bezwerings-formulieren[1]. De runen, die tooverteekens waren, sneed men in stokken, die daardoor wichelroeden werden, en daar de traditie de runen toeschreef aan Odin, hebben de christenzendelingen geen aanleiding gezien om deze praktijken aan te moedigen.

'De overlevering gewaagt van een heilige bron te Oesdom bij Heilo, de Runksputte genoemd, waar later eene kapel ter eere van Maria is gesticht, tot aandenken aan het bekende wonder van Willebrord..... Naar alle waarschijnlijkheid is door de geestelijke kroniekschrijvers het mirakel van Willebrord uitgevonden om de herinnering van de voorvaderlijke runen uit te dooven'[2].

In een Deensche ballade grift een ridder machtige runen op rozen, en werpt die in de zee. De jonkvrouw, wier hart de ridder vergeefs had pogen te veroveren, vindt de rozen en legt ze op haar bed. Maar in het midden van den nacht ontwaakt zij, onder den indruk van een droom: de liefde voor den edelen ridder is in haar hart gedrongen, de tooverrunen op de tooverrozen hebben haar werk gedaan[3]. In Egypte plaatste men vijgen op een mandje, zoodat de vijgen het hiëroglyphisch teeken vormden, dat 'wijs' beteekent[4].

(Wordt voortgezet).

1. Masius, Natur-Studiën.
2. F.W. van Eeden, Onkruid, II, 169-170.
3. Joret, La Rose, 310.
4. Wilkinson, Ancient Egypt, III, 419.

De sterkste.
H. v. Loon.

II.

Zenuwachtig scheurde Huub Grete's briefje open, las in haar groote, brokkelige letters, dat ze plotseling de stad had verlaten; dat het beter was zóó; dat het de laatste dagen toch niet ging; dat het voor beiden het beste was, eens alléén te zijn; dat ze natuurlijk beiden schuld hadden, dat ze daarna dan nog konden zien, of ze bij elkander zouden blijven; dat hij niet bedroefd moest zijn, dat ze niets tegen zichzelf zou doen.....

'Zoo gauw mogelijk schrijf ik je, waar ik ben. Ik moet eens vrij kunnen denken. Jij ook. Voor wat ik je de laatste tijd misdaan heb, vraag ik je vergiffenis. Ik vergeef je ook alles, waarmee je mij verdriet hebt gedaan. Adieu, werk maar hard, dat is de beste afleiding in het leven, de beste waarborg voor geluk. Greet.'

Vergenoegd zette hij zich alleen aan de koffietafel, zond de meid uit, om wat lekkers te halen; hij moest het er vandaag maar eens feestelijk van nemen..... Waar zou Greet nu wel zitten.....? Bij kennissen, ze had er zoo veel..... Of buiten de stad, bij 'r moeder. Als ze dààr was, kon-ie nog herrie wachten..... Nu ja, hij wou er nu niet verder aan denken: als Greet nu vanavond nog maar wegbleef, en als ze dan morgen eens schreef, waar ze zat, en dat ze weer gauw terug kwam, of..... àls ze eens nooit meer terugkwam.....? De gedachte liet onverschillig. Het tegenwoordige lokte te zeer....

Hij voelde zich waarachtig een ander mensch. Na de koffie - 'lunch' vandaag! - danste hij alleen van louter pret de kamer rond. Zoo uitbundig was hij in tijden niet geweest.

's Middags naar kantoor loopend, bedacht hij genottelijk, dat hij best dadelijk na vieren bij Marie aan kon loopen, 'r alles vertellen, en bij haar blijven eten. Alleen thuis was toch saai,

Of zij misschien bij hem....? Maar dan begreep ze, waarom Greet zoo opzienbarend was weggeloopen..... Dat moest hij toch liever verbergen. Wat moest hij zeggen, als Marie, vermoedend, zekerheid wou.....? Dat zou immers hun..... verhouding onmogelijk maken. Nee, tegenover Marie zelf kón hij dat niet doen. Hij wist immers ook niet, óf ze wel zweeg.

Toch stak dat weer wrevelig: wat hoefde Grete hem dat nu weer aan te doen? Hij hield de misverstanden toch ook binnenshuis. 'Il faut laver son linge sale.....' Greet dacht er niet aan, of deed het juist, om 'm in den weg te zitten..... Hij zuchtte, 't was toch lastiger, dan hij zich gedacht had. Als nu de waschbaas kwam, 't was Dinsdag..... Betje kende dat niet, Greet deed dat steeds zelf. Wat te zeggen tegen dien man.....? Dan moest hij zelf maar helpen, of de meid al zou lachen.....

Al z'n vreugde slonk. Had ze willen scheiden, in den vorm, had ze eerst uitgepraat: hij had haar niet kunnen tegenhouden, maar die geheimzinnigheid, dat dreigend-onzekere.....

Op kantoor bedacht hij, hoe de kennismaking met Marie hem had doen zien, hoe veel er aan zijn huwelijk met Grete ontbrak, wat hij nooit deelachtig zou worden.

Mozes op den drempel van het beloofde land, zoo zag hij zich zelf..... Toch was dát zelfs te ver geweest. Was Mozes ook niet gestraft?.... Hij herinnerde zich zoo iets flauw.....

De laatste tijd van jachtende onrust om Marie kwam hem nu onzinnig voor. Had hij dàárvoor al die misère in huis gehaald.....? Marie scheen plotseling een vreemde geworden. Toch wist hij: àls hij haar weer zag, als hij het geluid van 'r stem weer hoorde..... was hij wég.....

De schemer troebelde valer door de ijle raamvlekken het benauwde kantoor in. In den hoek plofte al een lamp aan onder de groene kap, valsch in het waterige halflicht.... Met een zucht schoof hij het grootboek weg. Het werk vlotte toch niet. Voortdurend moest hij denken aan Grete..... een lauwe weeheid knaagde van binnen; koortsig-licht wankte zijn hoofd. Hij werd er bang-warm van. Zweet klamde op zijn voorhoofd, in zijn nek..... Zijn hoofd schroeide. Wat hàd hij.....? Het kantoor draaide..... Hij stond op, maakte een praatje met den buurman, die er ook genoeg van had, fluisterend natuurlijk, om den chef. Z'n eigen stem hoorde hij schril als van een ander, zonder dat hij zelf wist, wat hij zei,

alleen pratend om die lamme obsessie te breken..... De ander scheen niets te merken, gaf gewoon antwoord.....

Hij kon nu niets meer zien op het papier. Er waren ook meer lampen aangestoken. Daar achter broeide zacht-warm avondlicht, een hèèle hoek haast door den verbleekenden dag niet meer beroerd. Toen liet hij de gele gordijnen zakken. Een ander stak de lampen boven hun lessenaar aan. Dat maakte een oogenblik rustiger, alsof met den triesten, lauwmatten dag ook zijn narigheid luwde.....

Met branderige hoofdpijn liep hij om vijf uur in eens door naar huis.

Op zijn kamer viel hij neer met snijdende krampen..... Toen hij uit de flauwte ontwaakte, zag hij schrikkend wat een vuilen boel hij gemaakt had. Op zijn roepen kwam Betje, de hand op den mond, in de andere den tip van het voorschoot.....

Huub had zijn boord afgedaan, lag bleek in den stoel, het hoofd achterover.

'Ja, ik..... ik ben 'n beetje onpasselijk geweest. Zou je.....?' deed hij lacherig, om het niet erger te doen schijnen, dan het was; hij zat er zelf toch mee in.

'Ik zal even een dweil en water halen;' opperde Betje langzaam, nog eens kijkend naar den plas op den grond, naar mijnheer, die daar zoo belabberd als een echte zieke in den stoel hing.

En gehurkt, met een natten dweil opnemend, die ze dan telkens in de emmer uitwrong, praatte ze gedachteloos-sussend door, uit behoefte, om te praten, nu Meneer daar toch zoo èng zat, net of-ie geen tien kon tellen; as-ie maar niet dòòd ging....., je wist nooit,.... hè, je werd er koud van, as-je dààr aan dacht.

'Spijtig, dat mevrouw juist weg is; as-ze dàt had geweten..... Nu ga u zeker gauw na bed. Zal ik er vast een warm kruikie in lègge?..... Nee? da's anders bèstig, hoor. Je zal zien, dan ben u morgen weer beter..... En wat wil u nou 'res eten? Niet te zwaar zeker, he.....? Wa'st'u.....? Een glaassie wijn? Goed, goed, goed..... Róóie? 'k Zal wel us kijke..... Zoo, dat 's al weer klaar. 't Is 't ergste nog niet..... O jé..... Zal 'k hier misschien dekke? Enne..... mot mefrou geen boodschap hebbe?..... Nee? Afijn, nèt, wat u wil; ik ben altijd 'n beetje bang. 'n Mensch weet nooit.....'

'Dank je wel voor de zorg, Betje. Nee, 't is nu niet meer noodig. Hè, 'k voel me ineens 'n ander mensch.'

Met een ruk oprijzend, rekte hij zich flink uit.

‘Pas nou maar op. Niet te veel beweging, da's nooit goed. Laat mij nou maar sorge.....’

Langzaam slofte Betje naar beneden, op de trap hoorde hij haar nog zuchten.

Op een blad bracht ze de eerste schotels.

‘Ik heb nog een lekker soepie voor u gemaakt. U weet wel, van die tablette. Bel u nou maar gerus, als u klaar ben. Dan breng ik de rest. Een beetje kalfsvleesch met gebakke aardappeltjes en wat appelmoes. En voor dessert een peertje. Is dat goed?..... Laat us kijken, heb ik nou niks vergete?..... Glas, borde, servet..... Wijn heb ik ook, zal ik die es opetrekke? Doet u 't liever zelf? Wat u verkies. Hou u nou maar een beetje bedààrd..... Hè, 't hier lekker, als je binnenkomp.’

Ze morrelde nog wat in het vuur. Eigenlijk had Huub heelemaal geen trek, maar Betje's koesterende, als tegen een kind pratende zorgelijkheid niet willend teleurstellen, deed hij gulzig, dankte haar opgewekt, dat het er heerlijk uitzag. Beseffend, nu de eerste, immers beschermende persoon te zijn, zonder mevrouw met een zieken meheer, ging ze glunder neuriënd de trap af.

Hij wreef zich in den kachelgloed vergenoegd de handen. 't Was nog zoo kwaad niet, eens een dag de baas in huis. Wat had een man eigenlijk onder zijn eigen dak te vertellen? In schijn alles, feitelijk niets, feitelijk ondergeschikte van mevrouw, van de booien, van de kinderen, als die er nog waren..... Het huishouden bléef nummer één. Daar moest alles voor wijken. Altijd moest de kamer precies worden gedaan, als hij zich lekker met een boek had genesteld; toevallig kwamen alle bakkers, melkboeren, kruideniers, smeden, grutters naarstig met koffietijd, wat hem dwong, niets dan klachten of spijtbetuigingen aan te hooren..... De bezem, die regeerde in huis. En als hij, norsch, geërgerd, eens tegenpruttelde, vroeg, wàt ze nu wel met dat stof verplaatsen dacht te bereiken: Grete dadelijk driftig, immers in die, toch onschuldige vraag, meerderheidsvertoon van den ‘man’ vermoedend. Dat ze niet verkoos in een stal te leven, dat hij dan maar in een hotel moest gaan, als hij zich niet naar de regelen van het huis verkoos te schikken, dat ieder ‘ordentelijk’ huishouden nou eens orde behoefde, dat hij de ráárste man was, dien ze ooit had gezien.....

Naar de tafel strompelend - hij was toch nog niks goed! - overviel hem de eenzaamheid. Zijn eigen verlatenheid in het leege huis, met alleen Betje, die nu weer zuur keek, hem blijkbaar onwillig-vriendelijk bediende, alsof ze drommels goed begreep, dat een overigens nètte mevrouw niet maar om niets 'r man in den steek laat. Ze scheen niet op 'r gemak, vooral straks, toen hij haar voor dat nare karweitje had moeten roepen..... Als nu de meid nog wegliep, bleef-ie alleen.

Màlle! Grete..... weggeloopen, hij durfde het zich zelven haast niet te bekennen. Weggeloopen zonder reden. Had hij haar maar beleedigd, in drift gekrenkt, haar geslagen desnoods: Grete had gelijk gehad. Die knagende leegte, die pijnlijke zelfspot was er dan niet geweest. Nu had ze hem alleen gelaten, omdat ze niet verkoos, dat hij flirtte..... of wat ook, met Marie. Eigenlijk had ze gelijk. En hij had aan dat gedoe met Marie geen einde gemaakt, schoon bemerkend, hoe hij haar hinderde, omdat..... ja, omdat hij niet dòrst. Uit zwakheid dus, omdat dat verlangen naar die staag-verwarmende gedachte aan Marie een koorts, een roezige volte van genot en teleurstelling was, die hij niet meer meende te kunnen missen. Buiten welke zijn leven van kantoor-bezigheid en koffie-drinken en weer kantoor en weer eten en dan den nacht, ondragelijk scheen. Zich de meerdere voelend, heerder-schepping, zich voorpratend zelfs, dat hij het Grete aan niets liet ontbreken, dat zij hem nu eens niet voldeed, dat het zelfs een waarborg voor beider geluk was, als zij hem liet begaan, had hij niet gebroken met Marie, ook uit vrees voor den schijn. De eerst openlijke, later wrokkige tegenstand van Grete had hem veel meer aan Marie doen denken, dan zou zijn gebeurd, als ze hem vrij had gelaten. Immers, wat wachtte hij van Marie? Wat kòn ze hem gèven?....

Natuurlijk had Grete ook schuld. Toch twijfelde hij, of een andere vrouw in dit geval anders zou hebben gehandeld. En gesteld: die déèd het, zou dat dan aangenaam zijn?.... Of zou hij dan gemelijker denken, dat deze al heel weinig om hem gaf? Dat zoo'n helder inzicht bij een màn heel prettig, bij een vrouw kilheid was..... En met een kille, gevoellooze, erg bezonnen vrouw kon hij zeker allerminst overweg.....

Zijn bedrukte gedachten kwamen tijdens het haastig ingeslikte eten telkens weer op het zelfde punt terug..... Als een dwaas zat hij daar, alleen in het huis, met een meid, die hem

in 'r hart natuurlijk uitlachte, die natuurlijk op een fatsoenlijk middel zon, om uit zóó'n dienst te raken; zonder vrouw, die, toen het te bar werd, hem ineens haar macht, haar àlmacht deed voelen, die met een onvoorzienen, overwogen ruk den schijn van zijn hoogmoed had gescheurd, hoogmoed, die zich instinctief-hatelijk bòven haar plaatste. Hij zag zich zelf klein, ellendig, bevreesd, tusschen Grete, die hem hààr liefde, àlles bood en Marie, die hem wel mocht, natuurlijk, die hem ongetwijfeld hòòger schatte dan Ru, maar die aan verdere gevolgen van hun geheel klare verhouding niet dacht. Grete had zich vernederd; tegenover een vrouw moest zij dat gevoel hebben gehad, toen zij, om hem van Marie, tot nog toe beider vriendin, af te houden, zich aan hem klèmde. Vriendelijkminachtend uit de hoogte had hij haar afgewezen, ter wille van Marie, die dat niet verlangde.....

Daarmee had hij *àlles* verspeeld, zijn huislijken vrede in de eerste plaats, want, al kwàm Grete spoedig terug, in de gewoonte-verhouding was een breuk geslagen. Daar had hij, hij alléén schuld aan.....

Moe, zwak nog, leunde hij het hoofd in de handen. Wat stond hem te doen?.... Vanavond die afspraak met Marie..... Het ging niet - hij voelde zich te ziekerig, met telkens nog die pijnscheuten als waarschuwingen. Dus zond hij nà den maaltijd Betje even naar Marie's huis met een mondelinge boodschap. Het was dichtbij en op dit uur van den dag werd er toch niet gebeld. Betje mompelde, dat Meheer gròòt gelijk had, met vanavond thuis te blijven, dat hij nou maar op de sofa most gaan legge, dat zij dan vast wat kamille-thee zou opzetten. Huub schikte zich vergenoegd. Die koestering deed goed.

Maar zoodra had Betje de deur niet dichtgebonsd, of het schuldbesef en de onzekerheid van die ellende besloop weer zijn hart. Daarbinnen vrat het hem nog heelemaal op. Hij voelde z'n hoofd zoo duizelleeg. Hij moest nu maar stil blijven liggen op de canapè, onder de huiverig hoog getrokken plaid. Maar Grete wou niet uit z'n hoofd. Nu zàg hij pas, wàt er gebeurd was, wat hem te wachten stond.....

Hij luisterde gespannen. De lamp als een doffe mug in de kamer en verder de suizende holte van het huis. Goddank, daar begon bij de beneden-buren een orgel schijnheilig-langzaam te kermen. Vroeger vloekte hij op dat jammerding, nu

werd het bijna een genoegen, teeken, dat er buiten nog menschen leefden, die meenden, iets te prijzen te hebben.

Zelfs was er, toen hij zich opwond, nog een aanval als voor het eten, maar minder heftig, gevolgd. Ook droeg hij dien nu kalmer, nog afgetobd door de eerste, woedende pijnen, alleen maar bang, dat die zich zouden herhalen. Als je dàt dacht, meende je ze telkens te voelen.....

Het zakte, toen Betje weer thuis was. Marie had belangstellend, eerst wat angstig, gevrààgd. Van Grete had Betje, zooals hij gezegd had, gezwegen. Toen zei Marie, dat ze morgen eens zou laten hooren, en dat ze meneer het beste wenschte, dat meneer zich zeker had overwerkt.

Hij moest lachen over het argeloos-nauwkeurig opgezegd verslag. Na de kachel nog eens opgepookt te hebben, had ze hem alleen gelaten. Hartelijk, te hartelijk misschien, had hij haar bedankt, van dat het hem spéét, maar..... Betje had niet willen hooren, den arm schuddend, dat dàt zoo erg niet was, dat ze hoopte, dat meneer morgen weer beter zou zijn, dat hij haar gerust kon roepen, als hij wat noodig had, en wanneer hij de kamille beliefde, nù of om negen uur.....?

Een driftige schelruk deed hem opschrikken uit een dommelslaap vol zwaar-verwarde koortsdroomen. Haastig kwam hij overeind, dadelijk klaar wakker. De klok stond op negen.

Hij luisterde: Betje sprak gedempt aan de deur. Zacht viel die in het slot. Op 'r teenen kwam ze naar boven, bleef op den gang voor de deur staan. Stellig voor hem. Hij riep, wie daar was, dat hij niet sliep, en toen sloop ze behoedzaam naar binnen. Zorgvuldig de deur sluitend fluisterde ze, dat Mevrouw Wieder daar was. Ze vroeg, of ze meneer misschien even kon spreken, maar als meneer sliep, moest ze meneer vooral niet wekken, maar alleen dat kistje op tafel zetten: daar waren druiven in.

Opgewekt, was Huub al met één sprong van de sofa, den plaid wegschoppend. Betje dorst niet tegen te houden, toch was 't niet verstandig, wat meneer nu deed.

‘Zòò, dag zieke, wat hòòr ik?’ verwelkomde een beetje weifelend-bedrukt Marie, niet wetend, hòe hem te vinden.

Hij stond, leunend op het tafelblad, òp, om haar een hand te geven, maar zij drukte hem zacht-beslist terug. Glimlachend zei hij:

‘Aardig, dat je zoo gauw gekomen bent,’ en toen, na even

een stilte van beiden, waarin zij 'r handschoenen uitschoof, hem onderwijl bedenkelijk monsterend, - je kon zien, dat-ie niks goed was, wat moest dat worden? - stootte hij er toonloos uit, als een last, dien hij met een zucht afschudde, terwijl zijn opengesperde oogen een anderen kant uitzagen:

'Grete is weggeloopen.....'

Zij schrok ervan, herstelde zich spoedig. Gewoon zette zij den hoed af, de spelden er rustig uittrekkend. Bedaard lei ze hoed en mantel op een stoel, schoof toen een anderen bij, en haar hand vriendschappelijk op de zijne:

'Vertel me nou 'es; maar eerst thee'.

Tegelijk droeg Betje het geneesmiddel voor Hubert aan en gewone thee voor Marie, bij het redderen Marie moederlijk-bestraffend inlichtend over Huub, wat het was en wat-ie moest doen en dat-ie geen dokter wou hebben.

Gedrukt bleef hij zitten, lam geslagen, de oogen moe naar èèn punt. Marie keek weer even schuw naar hem neer, zooals hij daar zat, zoo onwezenlijk. Zij schrikte ervan. Wat kòn er gebeurd zijn.....?

Vastberaden bracht ze alles voor de thee in orde, rinkelde op het blad, wat Huub deed schrikken.

Hij lachte wezenloos.

'Ik geloof, dat ik sliep.'

'Wel nee, je ben een beetje overstuur. Zòò. Nu kom ik gezellig bij je zitten. Dan vertel je me alles. Tenminste..... als je wil....'

Hij kwam weer heelemaal bij, wist weer, waar hij zat, wat er gebeurd was. Marie was daar, Marie Wieder..... met 'r groote, grijze oogen, ze glansden nu dieper, wàrmer dan hij ze kende. Met haar smalle handen, de vingers zonder ringen, met de frisch-bleeke wangen, en, vooral, met den vracht van het dof-zwarte haar als een helm om het hoofd. Wat was ze prettig daar bezig! Heelemaal thuis leek ze hier. Zoo rustig.... Daar was ze nu bij hem, òm hem, vol vertrouwen, vol zorg. Zoo dikwijls had hij daarnaar verlangd, om zòò, al was het èèns, met Marie samen te zijn. Nu moest hij oppassen, of anders..... Waarvoor ook eigenlijk oppassen.....? Hier werd alles gewóón, tusschende gewóne meubelen....:

'Zeg Marie, begon hij plotseling: 'weet je, wat Greet dacht? Waarom ze is weggegaan?'

Marie keek verbaasd met groote oogen van het thee-schenken op.

‘Ze dacht, dat ik.... van jòù hield....’

Even trilde een wreveltrek om haar toegeklemden mond.

‘Zeg, hoe vin-je dat.....?’

‘Nu ja. Vertel nou 'es, van 't begin af-aan..... Misschien kan ik je helpen.’

Hij schokschouderde onverschillig.

‘Hèlpen..... Ik heb je alles verteld. Nou, en..... 't ìs ook zoo. Is 't mijn schuld?’

‘Wat..... Ach praat nu geen onzin. Wees nou 'es ernstig.’

Over de tafel greep hij haar hand, die zij driftig terugtrok.

‘Huub, begin nou niet zóó.’

‘Verdomme’; viel hij uit, opstaand, stampvoetend. Dadelijk zette hij zich weer op de oude plaats, en zachter, zijn hoofd dichterbij over de tafel duwend, dat zij van zelve wat terugweek, drong hij ingehouden aan:

‘Ik vraag je toch niets. Dat kan je mij toch niet beletten..... Ik zag je hier zoo graag. Nee, ik dacht aan niets. Jij was getrouwd; hòe, kan mij niet schelen. Ik..... ik was ook getrouwd, niet ongelukkig, och nee, maar..... och, Marie, je mag zeggen, dat ik gek ben, toch is het zoo..... soms hou ik 't niet uit. Iederen dag die verveling. Altijd hetzelfde. Ik heb geen kinderen. Nee, ik verwijt Grete niets, natuurlijk niet, maar..... ons huwelijk was geen huwelijk om kinderloos te blijven. Altijd samen..... Ik kon er niet tegen op. Altijd in die eene, nauwe kring. Als er kinderen zijn, heb je een zelfde belangstelling. Heb je beide afleiding..... Wij niet. Grete had het huishouden met ergernis van meiden, kruidenier, slager, je kènt het..... ik: mijn werk, dat ik háátte, mijn schilder-liefhebberij, die ik miste, die ik moèst missen, omdat dat nu eens niet gaat, als je getrouwd ben..... Ik moest het opgeven, anders..... was 't ondragelijk geworden. Ach, 't is ook mijn schuld. Ik kòn het niet altijd verbergen, hoè het me knèlde. Dat nam ze me kwalijk, daar had ze..... verdriet van. Natuurlijk, we hebben allebei schuld..... Dan kwam jij, jij met je.....’

‘Nu ja.....’

‘Ik..... ik..... verlàngde naar jou, naar één oogenblik, dat jij zóó zou zitten.....’

Driftig boog Huub zijn arm om haar middel, Marie sprong op:

‘Huub!’

Even zag hij haar aan, toen zonk zijn hoofd, vielen zijn handen slap tusschen de knieën.

‘Nu ben 'k alleen thuis.....’

‘Waarom heeft Greet me dat dan nooit gezégd.....?’

‘Dat wou ze niet. Daar was ze te tròtsch voor.’

Marie bleef met verschrikt-geknepen oogen peinzend in de vlam turen.

‘God, 'k dàcht aan niets.....’

‘Ze verwijt jou ook niets.’

‘Waar denk je, dat ze is.....’

Hij schokte de schouders op.

‘Weet ìk 't..... Misschien bij familie. Misschien bij kennissen.’

‘In of buiten de stad.....’

‘Ik denk wel, buìten.....’

‘Maar God, Huub, als.....’

‘Wat àls.....?’

‘Als.....; nee, nee, nee.....’

Angstig was Marie opgesprongen, schoof ze, alsof haar ineens iets inviel, de gordijnen uiteen, keek ze naar beneden in de bleek-lichte straat.

‘Daar staat iemand, bij de lantaarn.....’

Hubert vloog op.

‘Welnee, dat is Greet niet. Maar, zeg..... maak jij je ongerust.....? Ik heb eigenlijk nog zoo ver niet gedacht.’

‘Je heb het toch aan de politie opgegeven? Je weet nooit.....’

‘Ik.....? Nee. Moet dat.....? God ja, je heb gelijk.....’

Onbeholpen wreef-ie zich over het voorhoofd.

‘Je denkt toch niet, dat.....? Nee Marie, dat kan niet. Daar was Greet de vrouw niet na..... Ze was zoo bedaard, zoo..... verstàndig. He, ik ben blij, dat je gekomen ben. Ik was nogal van plan, vroeg te gaan slapen.....’

Onrustig strengelde zij de vingers saam, liep overleggend de kamer heen en weer. Haar angst maakte hem geheel wakker. Als ze eens..... je wist nooit..... hij..... hij kende Greet eigenlijk niet. Als ze zich..... uit teleurstelling, in een vlaag van zich-voo-een-ander-verstooten-voelen eens..... verdrònken had.....!

Hij hijgde, in zijn eigen, gierende angst-verbeelding verward..... Hij zag haar gaan, alleen het huis uit gevlucht, de matelot op, waar ze altijd boodschappen mee deed, nu zonder gedachte aan toilet, aan de menschen, onverschillig-verhard, plotseling het wétend, dat ze zich van kant moest maken, dat het met haar toch uit was, omdat ze niet kòn verdragen, dat

hij, Huib, een ander meer liefhad dàn, een ander stelde bòven haar. Zij, die voor hem geen bekoring meer had, die hem niet altijd begréép, die dikwijls, ze wist het nu met een wrange, toch haar vastberadenheid niet verzwakkende zekerheid, klein-bekrompen tegen hem was geweest, die hem immers niet altijd had kunnen vòlgen. Maar ook wist ze, hoè ze daarnaar getracht had, hoe 'r heele leven een offer voor hem was geweest, hoe ze het niet altijd zei, omdat dat verborgen doen ook nog bekoring had, maar hoe hij voor haar alles was, hoe ze naast hem eigenlijk niemand had. En, nu ze voelde, het niet te kunnen verdragen, dat hij een ander verlangde, als zij bij hem was; dat hij aan een andere dacht, als hij haar liefkoosde, daarom was ze blij, het zeker te weten, dat dat niet duren kon. Dat zij dus het laatste offer, dat van haar leven, moest brengen.....

Dat moest er in Grete zijn omgegaan: het was, of hij het zelf voelde, zoo heftig. Zòò, een beetje romantisch, een beetje fanatiek zelfs, moest zij hiertoe hebben besloten.....

Zich nog verwonderend, hoe hij op dìt oogenblik, beslissend over zijn leven, dit alles zóó uit kon pluizen, dacht hij door, hoe ze morgen, over een week, over een..... jaar misschien, gevonden zou worden.....

'Marie, weet je, wat ze gedaan heeft.....?'

'Nou, wat denk jij?'

'Ze..... ze moet zich..... verdronken hebben.....'

Marie, nu haar kalmte door zijn heftigheid terug kwam, lachte hel op.

'Je ben dwaas. Greet zich verdrinken..... Nee, je ziet het véel te tragisch.'

'Jullie kennen haar niet..... Ik kén haar, ìk alleen..... God, Marie, ik ben zoo slecht voor 'r geweest.....'

Op een stoel neervallend, borg-ie het hoofd in de neergekranste armen. Marie lei nadenkend een hand op zijn schouder.

'Huub, als Greet jou wat te verwijten had, heb ík schuld.'

En toen tranen in 'r oogen drongen, 'r zakdoek zenuwachtig tusschen de vingers rekkend:

'Waarom heb je me dat niet gezègd.....? Ik hield zoo veel van Greet..... Ru zegt ook altijd, dat ik te.... te vrij ben. Maar ik meen toch niets kwaads. Als ik hier ooit aan gedacht had..... Nee, ik ben geen kind, maar....'

‘Enfin, dat geeft nu allemaal niet. Wat moeten we dóen....?’

Marie, opziende, droogde'r tranen.

‘Misschien is het nog niet te laat....’

Zijn vreesachtige aarzeling sterkte haar. Ineens was die malle opwinding voorbij.

‘Natuurlijk is het nog niet te laat. Ik zeg je, Huub, jij overdrijft. Greet zit natuurlijk bij'r moeder, of bij kennissen.... En heel wat rustiger dan wij hier. Is me dat iemand bang maken.....!’

‘Ik maak je niet bang. Je zei zelf..... Zeg Marie, geloof je werkelijk..... Zóu ze nog.....?’

‘Malle jongen. Toe, zet je hoed op, en loop even naar het politiebureau. Dat is hier vlak bij. Maar da's waar, je bent niet erg goed. Ik ga zelf.’

Marie had kordaat den hoed al gegrepen, maar Huub hield haar tegen, in eens krachtig-kalm.

‘St, ik ga. Jij wacht zoolang hier.....’

Toen hij buiten kwam, in den killen mistavond, die hem huiverig tegenasemde, was al z'n moed weer gezonken. Als het toch eens te lààt was..... Op een draf haastte hij zich naar het bureau, stiet daar driftig een deur open naar een kamer, waar enkele agenten in een blauw-broeienden rookwalm kaartten. Hij trachtte zich bedaard te houden, maar z'n tanden klapperden, toen hij z'n mond opendeed..... Vandaar werd hij bij den commissaris gelaten, die hem correct-beleefd ontving, hem nog een sigaar aanbood, die hij in de verwarring aannam. Toen luisterde hij plichtmatig-onverschillig toe, een plichtmatigheid, die voortdurend kribbig scheen te vragen of hij hem nu dáárvoor kwam ophouden. De commissaris vroeg naar meer gegevens, die Huub, popelend, niet geven kon, belde toen langzaam het hoofdbureau op, onderwijl met den hoorn aan het oor nog een Fransch grapje wegspottend, dat Huub niet verstond, maar waarom hij dom grinnikte.

Het zweet brak 'm uit. Een rood-gloeiend potkacheltje stond het sjofel-omkaste kamertje broei-heet te stoven. De commissaris scheen het niet te merken. Onverstoorbaar zat hij aan de telefoon, bedaard oververtellend, wat hij van Huub had gehoord, soms, na een korte stilte, waarin de ander zeker aan het woord was, zich moeizaam half omwendend, om iets naders van hem te hooren en dit dan weer luid over te spreken. Mal was dat te duidelijk-breedwijlig nabouwen van kleinig-

heden, mal èn snerpend, of het gedaan werd, om hem te treiteren. Hij wilde bewegen, wilde loopen, schreeuwen. Misschien ging Grete daar net het bureau voorbij..... Hij verschoof op zijn stoel. O, die vènt..... die tergend-langzame, officieele omhaal..... Hij hàätte den man, vol ergerlijk-pietluttig plichtsbesef. Wat had hij eraan, hem zòò te folteren.....! Hij wist zèker: hij had het juiste oogenblik voorbij laten gaan. Grete was nog te redden geweest. Als hij dien raad van Marie maar niet gevolgd had, dan..... dan was hij Greet juist tegengekomen, dan had ze ineens het dwaze, het onverantwoordelijke van 'r voornemen ingezien, dan.....

Eindelijk, de man belde af, draaide van zijn tabouret, greep naar een papiertje op de bevrachte schrijftafel:

'Nu het signalement van Mevrouw, als U wilt. Het hoofdbureau vraagt duidelijker opgaaf. U begrijpt, aan die paar aanwijzingen hebben we niets.'

Hij las voor: lengte, kleeding, gemerkt, ondergoed..... àlles. 't Stormde Huub voor de oogen. Hij zag, hóórde niets meer.....

'Kleur van haar, als 't u blieft.'

De commissaris zei het gebiedend, ongeduldig. Met schrik herinnerde hij zich, dat hij de eerste maal de vraag niet verstaan had.

Hij keek op zijn schoenen. Daar kleefden modderkluiten aan. Hij schaamde zich. Het heele huishouden was immers in de war. Hij was niet gewoon op te letten, welke schoenen hij aantrok. Betje had ze zeker vergeten te poetsen..... Als een schooier zat hij daar, als een malle, onnoozele, zooals er alle dagen bij de politie komen, een ontoerekenbare, die niet in staat was geweest, zijn vrouw bij zich te houden, een ongevaarlijke gek, die dus wat zacht diende behandeld te worden, die allemaal intimiteiten, dingen, die door het zeggen op dit oogenblik een vuns luchtje kregen, aan een wild-vreemde moest oververtellen met een stalen gezicht, op straffe, dat hij anders Grete niet weerkreeg.....

'Dat is dus in orde. Nu nog even het volgende: Hoe laat hebt U uw vrouw 't laatst gezien? En..... eh, u hebt zeker gister..... vannacht misschien..... ongenoegen gehad? Ja, m'n waarde heer, de vraag ligt buiten mijn gebied, maar..... je kan nooit weten. hoè we nog iets vinden.....'

Huib grinnikte weer, geheel overstuur. Alles gloeide. Z'n

slapen bonsden. Z'n handen van binnen kleefden lauw-klam. Met horten kwam het heele verhaal eruit. Waarom wat verzwegen? Misschien kon die man helpen. Nu geen valsche schaamte.....

Als aan een vriend biechtte hij alles. Hij dacht niet meer aan den toestand, hoe hij bij den commissaris zat. Alleen dit: dat hoe eerlijker hij alles vertelde wat op die vlucht betrekking had, Grete des te eer werd gevonden,..... als het nog tijd was.....

Hij sprak vlug, verbroddelde de woorden binnensmonds, dat de commissaris telkens streng moest vragen, wat hij zei: dat hij langzamer en duidelijker moest spreken. Dan zag hij zich weer als de schooier, de verstootene, ten einde raad naar dit broeiveilig hok gevlucht.

'Kan ik nu gaan?' hakkelde hij eindelijk.

'Ja, nu geloof ik, dat..... ik genoeg weet.....;' kwam verbrokkeld, nadenkend, het antwoord, terwijl de commissaris, de aanteekeningen nog eens overziende, zijn potlood beknauwde.

Huub kon niet meer wachten. Hij wilde een bedankje mompelen, maar de ander, oprijzend, voorkwam hem gul:

'Nu, meneer Jalink, dan hoop ik, dat spoedig alles weer in het reine is. Die vrouwen, hè.....?'

En hij zuchtte grappig.

'Meneer de commissaris, denkt U werkelijk..... zou mijn vrouw nog léven.....?;' viel Huub plotseling uit, op zijn beenen trillend.

'Nog leven? Ha, ha, ha. M'n waarde heer, luistert U eens naar mij. We zien hier bijna elken dag van die gevalletjes, op het bureau. Gelooft U mij gerust, morgenochtend zoent uw vrouwtje alle narigheid af..... Kom, U kent ze toch ook. Uw vrouw heeft U bàng willen maken. Nou, dàt is 'r gelukt. Ha, ha, ha.... Dat beloof ik U, als Mevrouw weer thuis is, zal ik eens komen vertellen, hoe ongerust u u heb gemaakt. Als ze dan nog niet vermurwd is..... Waarde heer, ik wensch U het beste. Tot genoegen.....'

In de wachtkamer keken de agenten zelfs niet van hun kaarten op.

Buiten wasde de mist zwaarder, killer, angstiger. Hij zag nu zelfs de huizen aan den overkant niet meer. Hij huiverde. In dit weer..... Even weifelde hij voor het bureau, in den lichtplas....

Waarheen?.... Van zelf liep hij den kant van de rivier uit. Hij was nu weer heelemaal helder. Er stond een nijpende spanning in zijn hoofd. Hoe dichter hij het water naderde, hoe sneller hij ging. Niemand was op dit uur op straat. Alleen het wakkelende lichtje van den postman schoof voorbij. De laatste post, dus kwart over tienen. Even wilde hij hem achter naloopen, vragen, of hij iets voor hem had. Maar hij kon niet spreken. Alles van binnen was gescheurd, verschrompeld....

Op de ka ook, niemand. Als staal glimmerden de keien in het lantarenlicht, dat traag den mist doorbleekte tot een troebelen schijn. Hier scheen die veel dikker, veel bánger. Hij stond in één effen damp, waarin alleen aan weerszijden de lantarenpitten tot rosse plekken vervloeiden, al flauwer in de verte, en dan enkel leegte, een suizende, vocht-kille mist. Hij herkende het hier niet..... Alles droop. De brugleuningen, de keien, de boomstam naast 'm.....

In de verte jankte een hond. Hij meende ook, stemmen te hooren..... Een naderende voetstap. Menschen dus in de doodsche verlatenheid.

Ineens gierde weer de angst..... Grete alleen in dit weer, dat krankzinnig maakte van troostelooze eenzaamheid. Misschien was ze vanmiddag langs den kant naar buiten, den polder in geloopen. Tot de uitspanning. Had ze het, vanavond terugkomend, niet meer uit kunnen houden. Was ze zoo, gewoon, langzaam, moedeloos, van den biezenkant in het water gegleden, het water, dat je óók niet zag..... Dan hadden 'r dadelijk volgezogen schoenen - de bruine moest ze aanhebben, de zwarte had hij nog gewoon, als alle dagen, aan de deur zien staan, - 'r zeker naar beneden getrokken. Ze kon niet zwemmen, en àl kòn ze het, wat deed ze dan toch, heelemaal gekleed.....?

Weer bewust wìst hij; hij moest wat dòen. Het was wel zoeken in den blinde, zonder eenige kans op succes, maar.... Hij liep verder, zonder doel, kapot, met een verbrijzeling in zijn borst, den kop naar beneden, op de onder iedere lantaren blauwglimmende keien, een doffe snikking in de keel, het hoofd koortsig brandend, opschrikkend van ieder geluid, van een trambel of het geblaf van een hond. Alles was weggezonken, hij wist niets meer, dan dat hij moest loopen, altijd verder langs het water, dat tròk, op den oever, dien hij niet dan vijf voet vooruit zag. Hij alleen in de benauwing van

den mist, met in zich die knagende, telkens bij scheuten als een open wond schrijnende leegte.....

Tot hij plotseling stilstond..... wat dééd-ie? Waarom?.... De stad lag achter 'm. Onzichtbaar kabbelde een schuit aan. Misschien was zij thuis. Had de post tijding gebracht..... Het flitste in een vreugd door hem heen. Hij jachtte naar huis.

Marie wachtte nog, misschien met.... 't Zou tè mooi zijn. Als die commissaris gelijk had, als Greet wilde plágen, bleef ze van-nacht zeker weg. Hoe had ze hem dit aan kunnen doen? Natuurlijk, hij ging niet vrij uit, maar ze wist, dat die onzekerheid mòòrdde. Dat-ie zich dadelijk gek-ongerust maakte, om nièts al.....

Toch, ook als ze had willen dwarsboomen: hij zou 'r in z'n armen sluiten. Ze zou nooit meer om iets te klagen hebben. Hij wàs slecht voor Grete geweest. Toch dacht hij vriendelijk aan Marie; die had zich niets te verwijten.....

Rillig-bezweet stond hij voor de deur. Boven brandde nog het licht als straks. Ook het flauwe pitje in den gang, voor de zuinigheid. Alle hoop zonk. Anders had Marie toch heel het huis in feestgloed gezet!

Zijn stem, gewoon trachtend te klinken, stokte, toen Marie bij het opengaan van de voordeur riep, wie daar was.

‘Wel?’ vroeg ze terug, hoorend dat hij daar stond.

‘Niets natuurlijk,’ deed hij groot: ‘wat zòu er zijn?’

En gewild-rustig hoed en jas afleggend, vroeg hij nog met een lach:

‘De post niets gebracht.....?’

Marie, bedrukt, schudde van neen.

Hij wreef zich de verkleumde handen.

‘Wat 'n weer..... Wat kijk jij sip! Ik begrijp het best. Je ziet, ik ben kalm. Grete wil plagen, ze wil me ongerust maken. Anders niet. Morgenochtend staat ze voor m'n neus.’

Hij vermande zich, maar zijn stem trilde. Marie's neerslachtigheid prikkelde hem.

‘'t Is zoo..... vréése lijk, Huub.’

Hij beet op zijn lippen, daar kon hij niet tegen op. Van Marie had hij nog steun verwacht.....

‘Is Betje thuis?’

‘Ja,..... heb je 'r noodig?’

‘Nee, maar.... dat ik niet alleen ben, als jij straks weggaat....’

‘Ach ja, je heb gelijk..... Bij elven. Ik moet weg.’

Het hoofd neer, naslikkend, kleedde zij zich. Hij zat op de canapé, gebogen, het hoofd in de handen gesteund.

‘Ga je weg?’ vroeg hij dof.

Zij knikte, de handschoenen in de hand, moeilijk, met leege oogen.

‘Het spijt me, dat..... ik je..... alléên moet laten.’

‘Dat geeft niet;’ deed Huub, 'r kijken ontwijkend. ‘Dag Marie, dank je voor alles, wat je voor me gedaan heb.....’

Ze drukten elkaars handen, èven, aarzelend.

Toen viel zacht de deur in het slot.

Dat deed hem opspringen van de canapè. Nu begon de nacht, de helsche nacht. Hij luisterde. Daar kwam Betje naar boven. Die ging naar bed. Dan was hij de eenige levende in huis..... Als hij Betje eens vroeg, mee te waken..... Ook kon hij wegloopen, naar een vriend, dan was hij vannacht niet alleen. Maar als Grete dan kwam en hem niet vond, en dacht, dat hij niet om haar gaf, en.....?

‘Meneer, vin U goed, dat ik maar na bed ga? M'n oogen vallen toe van de slaap.....’

‘Ja zeker, Betje. Wel te rusten, hoor.’

‘Slaap wel, meheer;’ maar bedenkend, dat ze deelneming moest betuigen en in 'r verlegenheid niet wetend, hoè dat te doen, zei ze onnoozel: ‘Wat is dat naar met mefrou.....’

‘O, da's niks. Mevrouw is zeker bij 'r moeder. Ze moet de laatste trein gemist hebben, op die kleine plaatsjes kan je zoo laat niet meer telegrafeeren. Wel te rusten, Betje.’

Betje slofte neuriënd naar boven. Nu was hij heelemaal alleen..... Toch was het een verlichting, niet meer te hoeven praten, te kunnen doen wat je wou..... Boven z'n hoofd rommelde Betje nog na. Toen knarste de sleutel in 'r deur. Wat vreesde die meid?

Één klomp stilte, het heele, doode huis. Uitgestorven, nu Grete weg bleef..... Nu moest hij wachten. Hoe lang?..... Hij kon niet meer denken..... Alles was verdoft..... Toen hij eindelijk opschrok suisde de gele vlam de stilte door. Hij tastte verdwaasd naar z'n hoofd, rondstarend in die akelige kamer, met het hooge, piepende licht als een schelle klacht. Buiten de ramen de nacht, roerloos, onbeweeglijk.....

Met het wakker worden schoot de ellende hem weer te binnen als een vracht op z'n hart. De adem kreunde in z'n borst. Hoe lang had hij toch geslapen.....? Het leek een

eeuwigheid van even indommelen en dan telkens half helderend bewustzijn, van afschuwelijke nachtmerries; plotselinge opvaarten en dan zweven, alleen in de ruimte, tusschen de sterren als zilveren bollen, niets dan biljartballen om hem heen, die wirden en kogelden, dat hij zelf er draaierig van werd, en dan in eens weer terug op den grond met een smak en woelen, onrustig, nat van zweet, pijnlijk, ongemakkelijk op de smalle sofa. Zijn leeggefolterde hoofd, zwaar van slaap, knakte telkens wèg op de harde bovenrand, op z'n borst en dan weer opzij. Voortdurend was dat eene, verstikkende weten gebleven, achter al z'n droomen: dat er iets vreeselijks gebeurd was, iets onherstelbaars, dat hij zelf niet kende en dat juist dat nietkennen het verschrikkelijke was, als een duivelsche straf.

Zoo vast was hem dit in den dunnen, afmattenden, droomverwarden slaap eigen geworden, dat hij, wakker, er eerst niet aan dacht, nog eens te overleggen, of hij misschien iets kon vinden, wat het waarschijnlijk, zoo niet zèker zou maken, dat Grete nog leefde..... Hij had haar toch kwaad gedaan en al was het niet met opzet, om te hinderen, geweest; als je getrouwd was, wist je, mòest je weten, dat je niets buiten je vrouw om kunt doen, waar je niet later dubbel voor te boeten hebt.....

Zoo bleef hij wezenloos zitten met verwilderde oogen, van binnen nog die half begrepen schrik, die hem plotseling wakker had gegierd. De handen machteloos op de knieën, het hoofd weggezakt naar den grond met de hatelijk-eendere, allemaal rechthoekige zeilfiguren, dwong hij zich tot zìtten, terwijl zijn handpalmen en vingertoppen kittelden van zenuwachtigheid. Een behoefte aan beweging, om met iets te doen althans voor een oogenblik die vrees te stillen en omdat je nooit wist..... Maar wat kòn hij doen.....?

Hij stapte de kamer door, op en neer, op en neer. Een plank knarste onder zijn zware loopen. Verder bleef het stil..... beneden sloeg een klok, toen nog een. Daarna weer de stilte, zwaar als een dampend laken om alles wat afleiding geven kon.....

Hield hij dan zóó van Grete?..... Miste hij haar dan zóó?..... Als-ie maar meer van haar gehouden had, was het minder erg geweest. Nu voelde hij zich dubbel schuldig, omdat hij dit dubbel had moeten voorkomen. Immers moest Grete nu gedacht hebben, dat hij het er om dèèd. Moest ze zich martelares gewaand hebben. Terwijl het anders een mis-

verstand, iets onbeteekenends geschenen had, leek het nu, na het voorafgaande, overlegd. Dat kon haar tot het uiterste hebben gedreven.....

Als een dier in een kooi liep hij rond. Wat te doen?..... Hij pijnde zijn hoofd af. Er snoerde een band om. Z'n lichaam scheen geradbraakt. Z'n beenen moe-zwaar, haast gevoelloos, en telkens felle steken in de zij.

Het kon hem niet schelen. Het was bijna een vreugde, want het leidde van het schrikkelijke af. Het bewees, dat alles verder nog gewoon ging. Dat z'n hersenen tot nu toe er tegen bestand waren.

Hij keek op de klok. Nog vier uur, voor het ochtend werd. Hoe dien tijd door te komen.....? De minuten kròpen. En Grete buiten, alléén, in den killen regennacht, misschien levend, misschien.....

De lamp klaagde, hard, wreed. Buiten de nacht..... Hij trachtte te slapen, maar zijn hoofd bleef akelig-helder. Hij zag alles duidelijker.... Nu was het laatste, wat gebeuren kon, gebeurd. Grete had hij zelf den dood ingejaagd.... De gedachte liet bijna kalm. Het had gemòeten.....

Stuurloos zat hij daar, alleen, eenig levend wezen op dit uur van heel de stad, op de eenige, nog lichte kamer. Voor hem bestond er niets meer buiten dien prangenden angst. Daarin loste alles zich op..... Er was geen vastigheid meer. Al dieper zakte hij weg. Wie kon nog helpen?.....

Dat had hij allemaal alleen gedaan. Hij kromde den rug instinctmatig. Hij moest het dan maar dragen, als een kleine vergoeding voor al het, door hem gedane, leed.

Gedrukt gingen zijn gedachten verder, in altijd denzelfden kring, telkens op het zelfde punt stuitend.

De uren verliepen, dof-suizend met de lamp, met de jagendtikkende klok. Hij lette er niet meer op. Zijn hersenen kònden niet meer, toch te helder, te gespannen, om te slapen.....

Toen eindelijk, eindelijk de blauwe ochtend zijn muf-besloten kamer binnendruilde, de meid plotseling schichtig voor hem stond, schokte-ie in een luwe bevrijding, dat tenminste die nacht om was, van de sofa op, zei langzaam, onwezenlijk, met een tong als leer en zware, bijna dichtvallende oogleden, dat hij vannacht niet had kunnen slapen, dat-ie nu naar bed ging, en dat Betje hem zeker wel zou roepen, als er wat bijzonders was, met het rijtend-smartelijke tweede-weten, dat de eerste

post toch niets zou brengen, ofschoon nog hòpend, nu hij zich de andere, slechte mogelijkheid sterk had voorgesteld.

Ontredderd-huiverig, alsof hij den nacht bij een doode gewaakt had, strompelde hij naar de slaapkamer, maar toen hij daar stond, voor het breede, blank-bespreide bed, bij al dat vertrouwelijke en vertrouwde in den killen ochtendschijn, barstte hij, voorover op hààr bed, in een wanhopig-scheurend kermen uit, telkens benauwd Grete's naam roepend.....

Allengs sliep-ie in. Zijn hoofd gleed afgetobd tegen den bedrand.

Zoo vond hem de meid, toen ze tegen achten binnen holde: de beenen op den grond, de romp tegen het bed geleund, het hoofd, met den akelig-open mond achterover, ijlend.

'Meheer, Meheer..... gùt.....'

Met de rechterhand op het hart, van schrik, omdat Meheer daar zoo èng lag, krek, of-ie dòòd was, - 'r hart stond er een oogenblik van stil, - bleef Betje op den drempel wit en bevend staan.

Dadelijk was hij opgesprongen, zag hij alles vòòr zich.

'Wat is er dan.....?

'Mevrouw staat voor de deur. Heit U niet hoore bèlle....?' spoot Betje, wat bekomen, er in èèn adem uit, als een benauwing die ze blij was kwijt te zijn.

'Wàt zeg je.....? Maar meid, doe dan open. Of nee, ik.....'

Een geluksduizel woelde naar zijn hoofd. Grete terug, Grete nog levend. Nu werd alles goed.....

Als een dwaas stormde hij naar de deur. Grete moest hèm het eerst zien, nu ze weerkwam.

Hij zwaaide de deur wijd open, niet meer wetend, wàt hij deed, geheel wèg in den roes. Hij wilde op haar vallen, haar kussen op de wangen, mond, oogen, handen, overal, zooals hij vroeger deed. Hij wilde haar naar binnen dragen, de trap op. Hij wilde haar mond, die natuurlijk zou moeten uitleggen, verwijten, vergiffenis vragen, met kussen sluiten.....

Toen hij haar gewoon, bleu, het hoofd geagiteerd wat neer, met de teer vlosse haartjes terzij van het hoofd, in den nek, onder den breed-geranden hoed voor hem zag, stond hij even verward, week-ie zelfs schuw terug, om haar door te laten.

'Dag Huub,' fluisterde ze gesmoord, het hoofd dieper buigend.

Ook Betje was boven aan de trap gekomen, om Mevrouw

te helpen. De handen voor de borst, bleef ze zwijgend staan: Mevrouw deed zoo rààr, zij zelf was waaratje ook een beetje overstuur. Och, och, je beleefde toch 'n stelletjes.....

Zijn mondhoeken beefden. Hij zag, hoe, in de schaduw van den breeden rozenhoed, de gazig-blonde wimpers trillerden. Toen brak het in hem open.....

'Grete.'

Met een ruk, zonder opzien, snikkend als een kind, wierp zij zich in zijn armen, gaf ze zich geheel aan zijn nu weer oplevende kracht weg. Ze vleide het hoofdje met den grooten hoed, die nu hinderde en dwaas verschoof, tegen zijn oksel, waar ze het vroeger altijd lei, als ze 'es, een ènkele maal, wat goed te maken had. Hij streelde de warm-donzige, betraande wangen, kuste haar de oogen, die zij, zich heel weg willen droomen, gesloten hield.

Betje slofte, met de schortpunt de oogen drogend, snotterend heen.

Even bleef Grete zoo staan, klemde ze zich tegen hem aan, eindelijk weer den beschermer terugvindend, dien ze, heel een dàg geleden, in een bui van moedwillige wanhoop ontloopen was.

Hij liet haar daar, heerlijk de warmte van haar verdediging zoekende lichaam tegen het zijne wetend, haar maar strookend over de brandende oogleden, de nijpende handen.....

Eindelijk werd ze rustiger, streek ze, nog verward, de sliertige haren uit het doorvlamde gezicht. Voor het eerst keek ze hem aan, glimlachte ze tegen hem op.

Hij zei niets, kuste den mond dicht, en zij, zwak, liet zich doen, niets anders vragend. Maar toen hij haar zacht de trap opdrong, nu haar beenen knikten, of alle kracht eruit weg was, sloeg ze opeens de dof-glinsterende oogen op, en de armen om zijn hals heen vouwend, als om hem nòòit meer los te laten, zei ze, zacht-dringend:

'Nie-waar Huub, dàt gebeurt nóóit meer.....?

'Nee,' zuchtte hij, striemend wetend, dat hij nu voor altijd aan haar gebonden was. Dat al die ellende dit voor goed had uitgewerkt.

Sneeuwklokje.
Toussaint Bokma.

Sneeuwklokje-*blank*, als 't vlokje, dat van boven
U vaak nog kristallijnen mutsje geeft,
Als reeds uw vriend'lijk kopje kwam beloven:
De bloeitijd komt!... het gist, het kiemt, het leeft! -
Sneeuwklokje-*fijn*, klein bloempje, dat ik min,
Gij luidt ons wêer de lieve lente in.

Dwerg-pionier van nieuw ontkiemend leven,
Lieve heraut, in groen en wit satijn,
Uw klokje klept langs velden, bosch en dreven,
Waar àlles straks in sabbat-kleed zal zijn. -
Sneeuwklokje-*rein*, - als eerstling van 't gezin
Leidt gij ons zacht den groenen tempel in.

De crocus bloeit; reeds knoppen de seringen;
De ribes bloost... zij maakt haar kleedje los....
Wat zonnegloed en... àlle knoppen springen,
Het groent en bloeit en prijkt in kleurendos!...
Dàn trilt door 't jonge groen het jub'lend lied der min....
Maar... *witte klokje* luidt dàt leven niet meer in.

Gedichten.
J. Greshoff.
Uit: ‘Eenzame tocht’.

I.
Uittocht.

Ik zag vanaf de brug het traagzaam wijken
Der kust, die straalde in levend-vroegen glans, -
De dag was jong en wou aan haar gelijken,
De zee geleidde hem ten dartlen dans.....

Ik wist hoe toren-handen rekkend reiken
Naar 't strakke blauw: ik zag ze in 't martelend thans
Verschrompelen tot vegen uit de dijken;
Als dorre blare' uit vast-vervlochten krans.

Zoo stond ik, trouw kaptein, alleen en recht
Tusschen het gouden trillen van de lucht
En 't licht gespeel der golfjes om de plecht....

En ginds verzonk het oude land, háár land
De vorm versmolt en zoo stierf al gerucht.....
Alleen de prille wind floot zacht door 't want.

II.
Meeuwen.

Niets dan 't zwijgend strakke spiegelveld
Der zee, dat siddert naar den zilver-sneeuwen
Verijlden einder onder 't rekkend schreeuwen
Van 't blanke heir, dat fel den storm voorspelt.

Ik zie beangst het grillig spel dier meeuwen,
En weet hoe duister en geheim geweld
Die lucht, die zee, dat rustend alles kwelt:
En 'k voel me een wankel uur in macht van eeuwen.

O luide vogel, die de bode zijt,
Die de ongesproken wil van 't heerschend leven
In taal van klank en teekenen verbreidt,

Gij zijt gelijk het uitgevlogen lied,
Dat van 't geheim beroere' en 't diepste beven
De kondschap bracht aan haar, die 't zelfs niet ried.

III.
Naderende kusten.

Ik zal alweder morgen bij U zijn
Geen woelend water houdt ons meer gescheiden
Geen wrange wisselspeling van getijden -
Ik ben van U en gij zijt eenig mijn...

Ik zie de kust in noodend-trouwen schijn
Al scheemrend, 'k zie dien lichten vorm zich breiden
Een zoeten boog van land waar uw verbeiden
Reeds bekers houdt gevuld met welkomstwijn.

De wijze loods is al aan 't blijde boord,
De oogen zoeken langs de volle kaden:
't Is aan de vreugd dat heel mijn schip behoort.

Verlangen heet de loods, hij kent de haven
En weet het keerend schip is schoon volladen:
Om 't volk van uw gepeins met lach te laven.

IV.
Mijn koningin[1].

Mijn verre lief, nu zijt gij overal,
Mijn afgezonderd land is ùw gebied,
Uw naam ruischt uit het overbuigend riet,
Uw stem zingt in het morgenlijk geschal...

't Is al naar uwen wil dat er geschiedt:
Gij sluit uwe oogen, dat is de avondval:
Gij kamt uw zoete hair en heel het dal
Vloeit vol van geur van aardsche bloemen niet...

Gij zijt een zang-verheerlijkt' koningin
In elke schoone waereld waar ik land;
En elke waereld haalt U heerlijk in!

En als ik binnenloop na laatste reis
Dan leidt mijn liefde U bij de schuchtre hand
Als heerscheres in 't hemelsche paleis!

1. Getoonzet door Henri Zagwijn te Rotterdam.

Levenswoorden.

Wij leeren in ons zelven iets terugvinden van de eeuwige beweging der dingen; het is ons alsof wij in onze gevoelens de gansche natuur hooren weerklinken, evenals wij in een der schelpen, op het strand geworpen, het gemurmel van den eeuwigen oceaan hooren ruischen.
GUIJAU.

'O, gij, die bitter schreit om het bezit van een koninkrijk, waarin gij kunt regeeren en daarstellen, hetgeen gij zoekt is reeds in u aanwezig! Doch met de ziel van een mensch is het gesteld als met de natuur: in het begin van de schepping was er... licht!'
CARLYLE.

Vooroordeel, dat men beweert te haten, is dikwijls de absolute wetgever van den mensch; gewoonte heeft hem hier bij den neus.
CARLYLE.

Kleeren zijn een dwaas soort van versiering geworden. Kleeren geven ons een zekere individualiteit, een zekere distinctie en maatschappelijke beteekenis; ja, zij dreigen zelfs gekken van ons te maken.
CARLYLE.

Sterke gevoelens plegen een zwaard te zijn, dat niet kan verblijven in de scheede van uiterlijke vormen.
WALLIS.

Onrecht gevonden te hebben, leert vaak onrecht zoeken.
WALLIS.

Te willen, wat men moet, daarop berust de geheele beteekenis van ons geluksbegrip en om dat te verwezenlijken moet men alles willen.
WALLIS.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

De Schelde-Quaestie.

IN een dagblad-artikel[1] is te kennen gegeven, dat de Nederlandsche Regeering een stap[2] zou hebben gedaan, waarvan de gevolgen nog niet te berekenen zijn, maar in welken de strekking ligt, zeer belangrijke wijzigingen te brengen in de internationale verhoudingen in Europa. Volgens bedoeld artikel heeft de Minister van Buitenlandsche Zaken den 23sten Januari j.l. aan den Belgischen Gezant te 's Gravenhage eene verklaring overhandigd, welke daarna ter kennisse van de betrokken mogendheden is gebracht, ten effecte, dat de Nederlandsche Regeering zich volle recht voorbehoudt op eigen grondgebied, die versterkingen aan te leggen, welke zij noodig acht, *doch*:

> 'dat indien het (Vlissinger)fort gebouwd mocht zijn en het dan mocht blijken, dat alle betrokken mogendheden de wenschelijkheid uitspraken om, uitsluitend in het belang en tot meerderen waarborg van den Europeeschen vrede, eene internationale bespreking te houden omtrent het gebruik, dat eventueel bij vredestoring van dat fort zou mogen worden gemaakt in verband met het tractaat, dat België's neu-

1. Mr. H. Louis Israëls in *De Telegraaf* van 12 Febr j.l.
2. Volgens de *Nieuwe Courant* van Donderdag 22 Februari 1912, Avondblad, heeft het bedoelde onderhoud niet plaats gehad op 23 Januari *1912*, maar op 23 Januari *1911* en betrof het *niet* eene internationale conferentie over het gebruik van het Vlissinger fort, maar eene tot herziening van het *garantie-tractaat van 1839*, mits:
   '1. de vraag of Nederland al dan niet een fort te Vlissingen zou bouwen tevoren door Nederland in algeheele onafhankelijkheid - hetzij in bevestigenden hetzij in ontkennenden zin - beslist zou zijn;
   2. de vijf *garandeerende* mogendheden *eenstemmig* het bijeenroepen eener conferentie ter herziening van bedoeld tractaat zouden wenschen, in het belang van den internationalen vrede en in het belang van België beide.'

   Wij achten ons verplicht, ook deze, in een volgend nummer der N. Ct. ten tweeden male opgenomen, lezing te vermelden, die op zijn minst evenzeer als de door Mr. Israëls in 'De Telegraaf' gegevene, 'den indruk wekt ambtelijk geredigeerd te zijn', maar die van de redactie-Israëls op verschillende punten afwijkt.
   De principieele beschouwingen van onzen medewerker over het gevaar, dat voor Nederland uit een Belgisch - Engelsch - Fransche inmenging in zijn souvereine rechten of uit de geringste afwijking van eene niet alleen naar de letter maar ook naar de feiten stricte neutraliteit ten gunste dezer groep zou voortvloeien, onderschrijven wij echter ten volle.
   REDACTIE TIJDSPIEGEL.

> traliteit erkent en waarborgt, dat dan de Nederlandsche Regeering in beginsel niet beslist weigerachtig is aan eene dergelijke bespreking deel te nemen.'

Volgens deze lezing - de eenige ons ter beschikking, welke intusschen den indruk wekt ambtelijk te zijn geredigeerd - is Nederland niet onbereid aan discussies over de vraag, of het onder omstandigheden al of niet eene vreemde krijgsmacht op de Schelde zal mogen weren of doorlaten, deel te nemen - *nadat* het fort is gebouwd en *indien* dàn alle 'betrokken mogendheden' zulke discussie wenschen, *onder voorbehoud*, dat het uitsluitend doel der besprekingen zal zijn: bevordering van den Europeeschen vrede, bij handhaving van het tractaat van 1839.

Op het eerste gezicht zal de verklaring aan velen knappe diplomatie toeschijnen, geheel ongevaarlijk, maar daarom toch geenszins noodwendig onvruchtbaar. Onder groote reserve immers verklaart Nederland zich niet ongeneigd *op verzoek aller betrokkenen* zijn Scheldefort, indien gebouwd, niet alleen ter handhaving eigener souvereiniteit geheel naar eigen welgevallen te gebruiken, doch *ook* in verband met, ter beveiliging van, de Belgische neutraliteit, in het belang en tot meerderen waarborg van den Europeeschen vrede - ter waarborging van welk onaantastbaar schoon en lofwaardig oogmerk dan ook wel andere naties, die ter 'internationale bespreking' mogen worden uitgenoodigd, hunne meer of minder gewichtige medewerking zullen kunnen verkenen. Zouden daarentegen niet alle 'betrokken mogendheden' - waartoe de lezer in de eerste plaats België, in de tweede plaats *alle* Garanten zal rekenen - zich bereid verklaren aan zulk lofwaardig doel mede te werken, dan zit ook Nederland stil, dat dan echter toch veel bereikt zal hebben: het zal zijne door sommigen betwiste souvereiniteit op en aan de Schelde formeel en feitelijk bevestigd hebben; aan België zal het bewijs geleverd zijn van ernstige vriendschap, daar Nederland zich in beginsel niet beslist weigerachtig verklaarde in eene zoodanige regeling, d.i. beperking zijner souvereiniteitsrechten, te treden, als dienstig was aan de Belgische neutraliteit; en aan de wereld zal Nederland getoond hebben werkzaam te zijn geweest en offers te hebben willen brengen aan de ontwikkeling van de neutraliteitsidee en ter bevordering van den Europeeschen vrede - welke resultaten, werden zij bereikt, inderdaad niet gering zouden kunnen worden geacht.

Velen zullen de ministeriëele verklaringen in een licht beschouwen, hetwelk wil doen gelooven, dat het kleine Nederland nu inderdaad eens een groote rol speelt, in dienst van den Vrede: dat het van de omstandigheden, die het in een politieken belangenstrijd van andere mogendheden dreigden te betrekken, een geoorloofd, bekwaam en schoon gebruik heeft weten te maken: om alle medewerking aan elke grootmacht, die politieke of militaire belangen ten nadeele van den kleinen buurstaat zou willen bevredigen, te ontzeggen en terzelfdertijd in den Raad der Volkeren, - mocht het zijn ter eerste Vredesconferentie, die in het nieuwe Paleis in den Haag gehouden zal worden - een lans te breken voor het Recht en in het belang van den Neutralen Staat.

De wezenlijke, practische beteekenis van de Verklaring van den Minister van Buitenlandsche Zaken ligt intusschen niet in den gedachten hoogen aanleg - indien deze ook al werkelijk zal mogen worden aangenomen -, doch in het doel, dat in de daad bereikt wordt. En dit doel is heilloos.

Het kardinale punt in de verklaring is, dat Nederland, toestemmende in eene bespreking over eene begrenzing van het gebruik, dat van Nederlandsche forten aan den Scheldemond zal worden gemaakt, zich bereid verklaart te beraden over eene zoodanige inperking van zijne souvereine positie aan die rivier, als waardoor het onder omstandigheden ontslagen zal worden van dien eigen, als drukkend gevoelden, maar eerlijken, neutraliteitsplicht, welke thans het doorlaten van een vreemde krijgsmacht op de Schelde beslist verbiedt; -

Nederland toont zich in beginsel gewillig dien onzijdigheidsplicht te verzaken (indien zekere Mogendheden het daartoe uitnoodigen) - ofschoon 's lands regeering met absolute zekerheid weet, dat de opheffing van zijn plicht van neutralen Staat (m.a.w.: het toestaan van een zeker doortochtsrecht over de Schelde) nooit *gelijkelijk* zal kunnen baten aan allen, die geroepen mogen zijn de Belgische neutraliteit te beschermen, - doch dat integendeel het gezochte doortochtsrecht uitsluitend van militair nut zal kunnen zijn aan een of twee hunner, althans alleen aan de zoogenaamd Westersche Mogendheden (Engeland en het daarmede thans nog geliëerde Frankrijk en Rusland) en, uit hoofde hunner geografische ligging, *niet* ook aan de andere grootmachten. Garanten van België's neutralitait, met name niet aan onzen oostelijken buurman direct zal kunnen ten goede komen.

De handhaving van België's neutraliteit is nooit geweest en mag en kan nooit zijn het eigenlijke *doel* van een der huidige of toekomstige Garanten; - zij is voor hen niet meer en kan niet meer zijn dan een *middel* om het belang van den Garant zelven te dienen; doch desondanks verklaren wij ons geneigd doortochtsrecht te verleenen aan een of meer der z.g. Westersche Mogendheden, indien dat slechts strekt tot meerderen waarborg van den Europeeschen vrede - waarborg welke natuurlijk gevonden zou zijn, wanneer Engeland, door eene bezetting van de stelling van Antwerpen, gelegenheid zou krijgen met zijne bondgenooten een onaanvechtbaar overwicht in Europa te vestigen.

De omstandigheid, dat onze houding ook dienstbaar zou *kunnen* zijn aan de in de bestaande internationale orde gevestigde *bona fide* neutraliteit van België, kan niets af doen aan het groote, met eene handhaving onzer eigene onzijdigheid niet te rijmen feit, dat de Ministeriëele Verklaring lijdelijk dienstbetoon van Nederland aan Engeland (eventueel aan de Westersche Mogendheden) in vooruitzicht stelt, welk dienstbetoon het echter niet ook aan Duitschland zou kunnen bewijzen en dat zeer waarschijnlijk ter directen nadeele van dit Rijk strekken zou.

C o n c r e e t g e v a l. Gesteld dat we, onder alle denkbare waarborgen, dat zulks zal strekken ter bevordering van den vrede in Europa en ter bevestiging van België's bona fide neutraliteit (waarin ik overigens geen vertrouwen heb) ondernomen hebben om, op verzoek der Belgische Regeering, vreemd krijgsvolk ongehinderd de Schelde te laten passeeren en dat, onder de huidige internationale verhoudingen een oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland ernstig dreigend, België een Engelsche krijgsmacht ter bescherming van zijne neutraliteit heeft ingeroepen - dan is het toch heel duidelijk dat de Engelsche troepen, onder geen omstandigheden met dezelfde kracht hun plicht zullen doen tegenover het bevriende Frankrijk als tegenover het gehate Duitschland en dat bovendien zeer licht een groot gevaar zou kunnen ontstaan, dat Duitschland door die Britsche

troepen zou worden bedreigd, eventueel aangevallen. Doortochtsrecht verleend hebbende, zou Nederland onder omstandigheden mede-verantwoordelijk zijn voor zulke tegenover Duitschland onwelwillende, eventueel vijandige actie.

Het is met het oog op zulke sterk in het oog springende mogelijkheden, dat de Verklaring Nederland in eene onzuivere positie brengt. Door velen zal zij in goede trouw onmogelijk anders kunnen worden uitgelegd, dan te beteekenen, dat Nederland niet beslist weigerachtig is onder zekere omstandigheden, voor slecht gewaarborgde doeleinden, tegen Duitschland stelling te nemen.

Daargelaten dat het ons onverantwoordelijke politiek schijnt om, ondanks het bestaan der plechtige, vrijwillig door Duitschland aangeboden Noordzee-Declaraties, in geval van eene *mogelijke*, doch dan waarschijnlijk toch voorbijgaande schending van België's neutraliteit, de eigen onzijdigheid prijs te geven, is het toch heel duidelijk, dat indien Nederland de Belgische neutraliteit geheel als een zaak van Nederlandsche Eer en van Nederlandsch Belang verdedigen wil, dan toch naar andere wegen en naar andere middelen moet worden gezocht, dan die welke de Verklaring in vooruitzicht stelt.

Nederlandsche staatslieden hebben zich in het verleden op het standpunt gesteld, dat niet slechts Nederlands belang en veiligheid, maar ook de Vrede in Europa steeds het best zal worden gediend, wanneer Nederland, in geval van conflict, zich streng beperkt tot handhaving zijner souvereiniteit en neutraliteit. De ministerieele verklaring, onder bespreking, geeft dit goede standpunt prijs. Verklarende niet beslist weigerachtig te zijn de vraag te bespreken, in het belang van den Europeeschen vrede, welk gebruik bij vredestoring van het Scheldefort zal mogen worden gemaakt, in verband met het tractaat waarbij België's neutraliteit wordt gegarandeerd - erkent de Nederlandsche Regeering indirect, dat handhaving van onze volle souvereiniteit en neutraliteit op de Schelde (welke de toelating van een vreemde krijgsmacht verbieden) onder omstandigheden nadeelig kán zijn of gevaarlijk voor België's neutraliteit en *tevens voor den vrede in Europa* In deze erkenning, die, hoezeer ook bedekt uitgesproken, in de Verklaring niet te loochenen valt, ligt m.i. een groot gevaar. *Indien* inderdaad de onbeperkte handhaving onze huidige souvereiniteitsrechten en de naleving onzer daaruit geboren neutraliteitsplichten, in verband met de Belgische onzijdigheid, een nadeeligen invloed kan hebben op den waarborg van den Europeeschen vrede, dan zullen wij aan andere Staten, die zich de handhaving van dien vrede ten doel stellen, of voorwenden zulks te doen, ook het *recht* moeten toekennen, over eene omgrenzing en eene beperking dier souvereine rechten te beraden. De bewering, dat Engeland, als Garant van België's neutraliteit, met het oogmerk om die neutraliteit te beschermen, in Nederland aanspraak op doortocht heeft, ontvangt door deze Verklaring veel steun. Het gevaar dat Engeland onder omstandigheden den doortocht forceert - gevaar dat in den vooravond van de Marokko-crisis van 1911 ernstig heeft gedreigd - is nu gevoed, *ondanks* de omstandigheid, dat in dit geval de uitoefening van den garantie-plicht zeker zou zijn benut om Duitschland in de flank te bedreigen en geenszins tot meerderen waarborg van den Europeeschen vrede zou hebben gestrekt, welke toch als het hooge oogmerk der Nederlandsche Regeering aangeduid wordt.

De algemeene strekking van de Verklaring is, Nederland tot medebeschermer te maken van België's neutraliteit en tot mede-waarborger van

den Europeeschen vrede en daarmede aan het Land eene verantwoordelijkheid op te leggen, als sedert twee eeuwen niet is getorscht, en die het nu allerminst zelfstandig zou kunnen dragen. Hare wezenlijke beteekenis is dan ook wel, dat Nederland, indien werkelijk internationale besprekingen geopend zouden worden, onderhandelingen voert over een begin van samenwerking met die grootmacht, welker belang, zoo niet altijd uitsluitend, dan toch in de voornaamste plaats, door het in vooruitzicht gestelde doortochtsrecht zou worden gediend, met Engeland, (en zijne eventueele bondgenooten, tot welke Frankrijk door sommigen reeds gerekend wordt), uit welk begin van samenwerking voor speciaal omlijnde, oogenschijnlijk vreedzame doeleinden, door welke echter de machtsverhoudingen in Europa sterk beinvloed zouden kunnen worden, ten nadeele van Duitschland, al zeer lichtelijk verder strekkende samenwerking en voor Nederland algeheele afhankelijkheid van Engeland zal ontstaan.

Sommigen, die toestemmen, dat de theoretische algemeene strekking der Verklaring gevaarlijk kan worden geacht, kunnen toch geneigd zijn dit gevaar in de praktijk zeer licht te achten, oordeelende, dat de voor een discussie gevorderde algemeene bereidverklaring van alle betrokken mogendheden, eene voorwaarde is, door welke de Nederlandsche Regeering het nastreven van eenzijdige doeleinden heeft uitgesloten.

Wij deelen in die opvatting niet. Gegeven de indirecte erkenning der Regeering, dat Nederland's houding ter zake van de Scheldequaestie een factor is, welke van belang is voor den Europeeschen vrede, zullen betrokken groote mogendheden die voorwaarde niet heel ernstig opnemen. En in dit verband verdient het ernstig aandacht, dat over de vraag, wie ‘alle betrokken mogendheden’, bedoeld in de Verklaring van den minister, zijn, groot verschil van opinie kan ontstaan. Engeland kan, geenszins zonder grond, beweren, dat bij een bespreking, rakende het doortochtsvraagstuk over de Schelde, *Pruissen of Duitschland niet betrokken* is, daar indien de hulp van dat Rijk, ter handhaving van België's neutraliteit werd ingeroepen, het zich wel het (doellooze) voorrecht kan gunnen zijne troepen over Nederlandsch Limburg te voeren, maar nooit aan de Schelde behoefte zal hebben.

De keuze van het begrip ‘betrokken mogendheden’, in stede van dat van ‘garanten’, dat zichzelf toch wel moet hebben aanbevolen, zou niet gelukkig zijn, tenzij men bij de Regeering inderdaad eene bedoeling zou mogen veronderstellen in het ‘Scheldevraagstuk’ Duitschland uit te sluiten of op den achtergrond te dringen[1].

Kan de uitdrukking ‘alle betrokken mogendheden’ aanleiding worden voor een streven om Duitschland tijdelijk van de discussies uit te sluiten, anderzijds kan het ook, onder gegeven omstandigheden, oorzaak worden dat Staten. met welke wij geenerlei staatkundig belang gemeen hebben, zullen deelnemen aan de regeling onzer internationale positie. In den zin, dat het Scheldefort als een factor wordt gerekend in den waarborg voor den vrede in Europa, zijn niet alleen alle Europeesche mogendheden bij de quaestie betrokken, maar ook anderen, met name de Vereenigde Staten van Amerika, die bij dien vrede groot belang hebben.

Zelfstandig heeft Nederland verklaard, dat het aan het hooge doel, bevestiging van den waarborg van den Europeeschen vrede, kàn en wìl medewerken, maar nu zullen anderen en sterkeren mogen meespreken over de wijze waarop en de middelen waardoor 't gemeene doel zal worden gezocht. Het zal groote staatsmanschap vereischen, zelfstandigheid te bewaren

1. In de lezing der N. Ct. staat ‘garanten’.

in den politieken belangenstrijd van de Groote Mogendheden welke nu, door de Verklaring, nieuw voedsel heeft gekregen, juist op een tijdstip, waarop, als gevolg van de na moeizamen diplomatieken strijd tot stand gekomen Fransch-Duitsche Marokko-Overeenkomsten, uitzicht kwam op rustiger verhoudingen, dan Europa heeft gekend, sedert Koning Edward, onmiddelijk na de verovering van de Hollandsch-Afrikaansche Republieken, zijne nu bijna berucht geworden Entente-politiek inleidde, in welker net thans ook Nederland schijnt gelokt te worden.

Wij kunnen met den besten wil ter wereld in de Verklaring in den grond der zaak op haar gunstigst niets beter zien, dan een bron van diplomatieke agitatie der belangzoekenden, welke gevaar kan opleveren voor den vrede - bron die niet zal ophouden te vloeien, dan nadat de Regeering tot het vroegere standpunt zal zijn teruggekeerd.

Een vermoedelijk dadelijk gevolg van de door Minister van Swinderen afgelegde verklaring is vermindering van de kans, dat het fort, hetwelk door de deskundige commissie van 1903 onmisbaar werd verklaard voor de handhaving onzer neutraliteit, thans gebouwd zal worden. Leden van de Staten-Generaal mogen wel afkeerig gemaakt zijn van de versterkingen, welker voltooiing nu is aangekondigd als het tijdstip aan te geven, waarop internationale discussies over eene regeling onzer souvereiniteitsrechten op de Schelde formeel een aanvang mogen nemen.

Het wil ons voorkomen, dat het geen toeval mag heeten, dat de Verklaring der Nederlandsche Regeering ongeveer samenvalt met ouvertures van de Britsche Regeering te Berlijn voor het tot stand brengen van eene betere Verstandhouding. Ten tijde dat de Engelsche diplomatie buitengewoon werkzaam was om Duitschland te isoleeren, bezocht Koning Eduard den Keizer en hield hij aan boord van een Duitsch oorlogschip een rede over Duitsch-Engelsche samenwerking in het belang van den wereldvrede! En tijdens 's konings laatste bezoek aan Berlijn kondigde de Britsche Admiraliteit zeer belangrijke uitbreiding van de vloot aan en sterke concentratie in de Noordzee. Met het bezoek van lord Haldane te Berlijn viel samen de rede van Winston Churchill. Met deze herinnering wil niet gezegd zijn, dat de Britsche Regeering thans niet oprecht naar betere verstandhouding kan streven, doch slechts, dat het voor de Britsche diplomatie geenszins ondienstig is vriendschappelijke discussies te openen op een moment, waarop van Nederlands goede gezindheid tegenover haar in het Schelde-vraagstuk te blijken schijnt.

Onze leestafel.

Menschen, landen en volken.

Gestalten en Gedachten, verspreide opstellen, door Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck. - Haarlem, de Erven F. Bohn.

Prof. Van der Wijck heeft een goed werk gedaan, deze studie te laten herdrukken; want het is een genot en een voorrecht, nu deze artikelen in boekvorm vereenigd zijn, de daarin geteekende gestalten weder langs ons oog voorbij te zien trekken en de daarin ontvouwde gedachten weder na te denken, wanneer de stem van den beminden leermeester, met hare warme en glasheldere voordracht, ze in onze voorstelling terugroept. Het zijn de gestalten van Stoicynen en Sofisten, van Giordano Bruno, Hegel en Nietzsche, van Platoon en Aristoteles, ook die van Ruskin, Allard Pierson en Ellen Key, die worden opgeroepen; maar 'schwankende Gestalten' zijn het allerminst, wanneer Prof. Van der Wijck op zijn bevattelijke en tot het wezen zelf doordringende wijze hunne figuur voor ons teekent. Ook is de schijnbare veelheid der het meest op den voorgrond komende drietallen, Bruno-Hegel-Nietzsche en Ruskin-Pierson-Key, tot een eenheid geordend, daar de schrijver doet uitkomen in hoeverre het eerste tot de grondleggers, het tweede tot de apostelen eener moderne wereldbeschouwing kan gerekend worden te behooren. Grooter innerlijke eenheid nog heeft echter dit werk. Als basis onder de groep in hoogrelief der leidende gestalten, staat eene beschouwing der eeuwige vraag omtrent de vrijheid van den wil, als afsluitboog bekroont haar eene beschouwing over het objectieve goed, het *naturale mentis bonum*, als ethischen norm. En niet in deze, den bouw van het gansche werk omsluitende hoofdstukken alleen, maar overal in deze bladzijden leeren wij den auteur herkennen als den wijsgeer eener ideëele wereldbeschouwing, voor wien het leven één is in de Godheid, maar binnen deze begrenzing de mensch door keuze tusschen lust en plicht, door eigen handelen, toch een karakter verwerft, (blz. 32, 33) - die vasthoudt aan een ideaal van goed zijn en goed handelen, maar daarom de menschheid nog niet als een eenvormige massa beschouwt, doch binnen de grenzen, waarin het eigenaardige der persoonlijkheid zich doet gelden, verscheidenheid van plicht erkent. (blz. 338).

Niet alleen door uitwerking in bijzonderheden, ook met groote lijnen weet de schrijver zijn gestalten te kenschetsen. Zoo wordt door hem van Hegel gezegd dat hij 'trots zijn aanmatigende metaphysica en zijn logica, een koning was in het rijk der geesten, het groote genie, dat het knekelhuis, waarin de resten der denkers van vroeger eeuw waren opgeborgen, tot een galerij van elkaar de hand reikende levende gestalten heeft herschapen.'

Van Giordano Bruno: 'Bruno was dichter. Ook de dichter ziet een deel der waarheid, een deel, dat voor den man der wetenschap misschien

verborgen blijft. De waarheid is niet ééne. De waarheid is een gebroken spiegel, waarvan ieder man van beteekenis slechts een scherf in handen houdt. Het betaamt hem zijn stukje glas hoog voor zich uit te dragen, opdat ieder het zien mogen en het schittere als een zon. Aan dien eisch heeft Bruno beantwoord.'

Van Nietzsche: 'de volwassen Titan, die met rotsblokken om zich henen slingert.' En verder: 'Men heeft er zich over verbaasd, dat de jonge garde der sociaal-demokratie tot den staf van het leger van Nietzsche behoort. Ik acht dat geheel in orde. Ook de socialistische aanvoerders willen slavenhouders zijn. Ook hun moraal is een heerenmoraal. Het verschil is, dat Nietzsche in zijn eerlijken trots de massa "vee" noemt, terwijl de socialist haar door vleierij in het huis der dienstbaarheid tracht te lokken.'

Maar het zijn niet alleen de kernwoorden, de lichtende beelden, die Prof. Van der Wijck's stijl zoo aantrekkelijk maken: ook de schat van eenvoudige maar op het wezen der zaak het volle licht werpende voorbeelden maakt hem te volgen tot zulk een gemakkelijke taak. Om de eenheid of continuiteit van het 'ik' of 'zelf' of 'bewustzijn' in te doen zien, vraagt hij - om een enkel staaltje te geven - of iemand den zin van tien woorden begrijpen zou als elk dier woorden aan een verschillend persoon was ingefluisterd. Bovendien zijn een aantal dier voorbeelden ook ontleend uit den grooten schat van hedendaagsche letterkunst, die den auteur door veel belezenheid tot zijn beschikking gebracht heeft; en ook dit verhoogt het genot en het gemak hem te volgen, wanneer wij o.a. een betoog over den vrijen wil met tal van voorbeelden uit Ibsen, Bj. Björnson, Selma Lagerlöf, Sören Kierkegaard en zooveel anderen opgehelderd zien.

Maar laat ons niet meer uilen naar Athene brengen ('dragen' hoeft niet en is ook wat zwaar). De qualiteiten van den stijl van dezen begaafden denker zijn immers algemeen bekend in ons land.

Als sympathieke trek zij slechts nog opgeteekend, dat deze wijsgeer nimmer verzuimt om, wanneer wijsgeerige studie voert tot een conclusie, identiek aan een godsdienstige stelling, de inkleeding, waarin deze laatste in godsdienstige taal pleegt te worden vervat, er bij te vermelden.

Aangenamer leidsman om een grooten kring van beschaafde en ontwikkelde lezers naar de toppen eener hooge levensbeschouwing te voeren, is er ten onzent niet.

Er zijn nog meer studies van Prof. Van der Wijck in tijdschriften verspreid, zijn oordeel over het Darwinisme, bijvoorbeeld, en verschillende uitlatingen over het occulte leven der ziel. Mogen deze spoedig als tweede deel dezen eersten bundel volgen.

V.K.

Mr. W.H. de Beaufort, Nieuwe geschiedkundige opstellen. - Amsterdam, Van Kampen & Zoon, 1911.

Deze opstellen zijn voor het meerendeel herdrukken van bijdragen tot tijdschriften of van verhandelingen in geleerde genootschappen. Het gevaar, dat zij, zoolang zij verspreid waren, in vergetelheid zouden geraken, wordt door deze nieuwe uitgave ondervangen, terwijl tevens opnieuw de aandacht wordt gevraagd voor de altijd

belangwekkende studiën van wellicht den grootsten onzer dillettant-historici. Immers, al moge het ‘epitheton ornans’

- in dit geval inderdaad de erkenning van de waarde van tot eere strekkenden ‘vrijen’ arbeid - den schrijver niet onthouden worden, zijn scherp vernuft en diepe historische zin stempelen hem nochtans tot historicus in den waren zin van het woord.

De opstellen zijn niet als zuiver wetenschappelijk werk bedoeld; daarvoor zijn zij te weinig gedocumenteerd. De schrijver geeft meer zijn indruk weder, dien het lezen van een of meer werken over een bepaald onderwerp bij hem heeft achtergelaten. Toch missen zij hunne wetenschappelijke waarde niet, omdat het, wanneer men tot zelfs in bijzonderheden den toetssteen aanlegt, telkens blijkt, dat de schr. zijn onderwerp geheel meester is; eene enkele zinsnede verraadt reeds, dat hij van de litteratuur over een bepaald punt op de hoogte is. Met zijn oordeel over verschillende zaken moge men verschillen, dat het niet op goede gegevens berust, zal men niet kunnen betwisten. Dat leert o.a. een vergelijking van zijne opstellen over Von Görtz en Oliver Cromwell met de jongste geschriften over de tijdperken, waarin zij leefden.

Eene betere chronologische volgorde der stukken, ook al moet het tweede deel niet als een vervolg van het eerste beschouwd worden, komt ons gewenscht toe, uit een oogpunt van methode.

In het eerste opstel, eene onuitgesproken redevoering over ‘Constantijn Huygens’, wijst de schr. op de eigenaardigheid, dat, terwijl in het buitenland overvloed is van standbeelden en gedenkteekenen van beroemde mannen, in ons land te dier zake zelfs een zekere armoede bestaat en zelfs een Maurits, een Frederik Hendrik en een (Prins) Willem III nog op een gedenkteeken wachten[1]. Aan Constantijn Huygens is dan nu ook, behalve door eene papieren huldiging door eene nieuwe uitgave zijner geschriften, eenigszins het hem toekomende gegeven door, behalve de gedenksteen op zijn graf, de plaatsing van zijn borstbeeld aan den Scheveningschen weg, *zijn* weg.

Na het aangeven van punten van verschil en overeenkomst tusschen Huygens en de allernieuwste richting in de Nederlandsche letterkunde, geeft de schr. een duidelijke karakterschets. Overtuigd Calvinist, zoodat hij niet aarzelde in zijn schimpdichten de Katholieke Kerk aan te vallen, was Huygens toch minder onverdraagzaam dan zijne tijdgenooten, en veel minder bekrompen dan zij (en menige Calvinist van heden!). Gevoel voor natuurschoon had hij niet; hij verlustigde er zich meer in den mensch in zijn dagelijksche leven te bespieden en te beschrijven; daarbij was alle standsvooroordeel hem vreemd. Zijne gedichten hebben vaak iets onafgewerkts; de reden ligt daarin, dat Huygens alleen uit verpoozing heeft gedicht; zijne ambtelijke bezigheden hebben hem belet zich geheel aan de dichtkunst te geven.

In ‘Paolo Sarpi en Constantijn Huygens’ geeft de schr. eene scherpzinnige oplossing der kwestie, of Sarpi in een gesprek met Aerssen gezegd kon hebben, dat de Paus ook voor hem de Antichrist was.

‘De gevangenneming van den Zweedschen Minister Baron von Görtz’ behelst o.a. ook de beantwoording der internationaal-rechtelijke vraag, of de Staten van Gelderland bevoegd waren den gezant van eene buitenlandsche mogendheid aan te houden en gevangen te zetten, eene vraag, die ingewikkeld was, omdat Von Görtz wel eene algemeene volmacht van

1. Inmiddels heeft Frederik Hendrik een standbeeld gekregen..... van den Duitschen Keizer!

Karel XII had, doch niet bij de Republiek geaccrediteerd was. De schr. komt, juist daarom, tot eene bevestigende beantwoording.

In ‘Een pretendent in het Huis van Oranje’ wordt de Nassau-Siegensche erfopvolgingskwestie van 1743 uiteengezet. Is het intusschen wel juist, den Siegenschen tak tot het ‘Huis van Oranje’ te rekenen?

‘De verdediging van de Willemstad in 1793’ is eene herinnering aan eene episode van plichtsbesef en onverschrokkenheid, die eene heilzame les bevat voor diegenen in onze dagen, die uit gemakzucht of laksheid onze weerbaarheid aarzelen te bevorderen.

In het opstel, waarin de toestand der ‘Nederlandsche Katholieken in de laatste jaren van de Republiek’ besproken wordt, vindt men schier vermakelijke verhalen omtrent den nuntius Brancadoro en zijn ‘bestuur’. Op blz. 201 staat een zinstorende drukfout: Annibal della Genga beklom in 1823 den pontificalen zetel als Leo XII (niet XIII).

De verhouding tusschen ‘Nederland en België’, die velen in den laatsten tijd gewijzigd wenschen te zien, deed ook den schr. naar de pen grijpen, om te wijzen op de gevaren van een militaire overeenkomst en de practische bezwaren tegen een tolverbond. Eene zinsnede in het historische betoog trekt daarbij onze aandacht. Er staat: ‘Nadat België zich had afgescheiden, kwam niet alleen, zooals van zelf spreekt, een tollijn de beide deelen des rijks scheiden, maar werd ook de gemeenschappelijke tariefwet gewijzigd, hier te lande van lieverlede in den geest van het vrijhandelstelsel, terwijl in België steeds rekening werd gehouden met de belangen der nijverheid.’ Hield men ten onzent dus niet altijd rekening met de belangen der nijverheid? Dan is, zoo meenen wij, onze handelspolitiek eenzijdig en dus verkeerd geweest.

‘Dertig jaren uit onze geschiedenis’, is eene welkome aanvulling van Rengers' ‘Schets eener parlementaire geschiedenis’, al loopt dit eerste opstel, jammer genoeg niet verder vervolgd, alleen over de jaren 1863-1868. Vele bijzonderheden zullen den lezer onbekend zijn, zooals de rol gespeeld door de Vereeniging van Protestanten, die in 1853 een vrij hooge maar kortstondige vlucht nam en zich ‘Koning en Vaderland’ noemde[1].

Een der belangrijkste studiën is wel die over ‘Oliver Cromwell’. Tot de best geslaagde gedeelten rekenen wij de uiteenzetting van het eigenaardige, in zekeren zin ingewikkelde, moreele standpunt van dien staatsman, die de kracht maar ook de zwakheid heeft aan den dag gebracht van iedere ingebeelde Goddelijke roeping. Die zwakheid uitte zich vooral in de groote fouten van zijn staatkundig inzicht, waardoor, zooals de schr. helder aantoont, zijn levenswerk na zijn dood niet meer vruchten kon dragen en het protectoraat niet anders werd dan een schakel in de algemeeen politieke ontwikkeling, welke Engeland na Hendrik VIII zou doormaken en die onder Willem III in zekeren zin werd afgesloten.

Op één punt meenen wij, dat de schr. met zichzelf in tegenspraak komt. Op blz. 109 wordt o.a. van Karel I gezegd, dat hij schrander was, terwijl later telkens in het licht wordt gesteld, hoe weinig inzicht hij toonde te hebben en hoe weinig nut hij trok uit hem geboden gunstige gelegenheden; zoo ten aanzien van het hem door het Lange Parlement aangeboden adres (blz. 119), de houding door hem aangenomen na zijne overbrenging van Holderby naar het leger (blz. 141, 142) en het gemis van een staatsmansblik op de meening van den dag (blz. 174).

1. Op blz. 48 staat abusievelijk ‘Vaderland en Koning’.

De nog niet genoemde opstellen behandelen de meisjesjaren van Mevrouw de Charrière (Belle van Zuylen) en hare verhouding tot Constant d'Hermenches, vorstin Amalia Gallitzin, J.R. Thorbecke, Potgieter's betrekkingen tot Busken Huet en eene beoordeeling van Taine's Geschiedenis der Fransche Revolutie.

VAN VREDENBURCH.

Prof. Dr. K. Kuiper, Atheensch Jongensleven. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon.

Het was niet des schrijvers bedoeling om iets nieuws te geven met dit boek, maar om in bevattelijken vorm saam te vatten wat de beoefenaars der Helleensche Oudheden, eensdeels wel als een levend geheel bijeenvinden op de tallooze vaasschilderingen, anderdeels echter met geduld uit vele terloopsche uitlatingen der klassieke schrijvers moeten opsporen. Een jongen is in huis, op school of op straat, de schrijver wil dus een boek geven van het leven der Atheensche jongens in huis, in de school en op de straat, welke indeeling doorkruist wordt door een andere: het leven der eerste kinderjaren, de schooltijd, en de opvoeding der rijpere jongelingschap.

Zoo vinden wij interessante mededeelingen over de naamgeving, over de eerste kinderspelen en de verschillende soorten daarvan; over de rol van den gouverneur of ‘paedagoog’, over de inrichting van het lagere onderwijs, over het muziek-onderwijs, over de gymnastiek; tot het hooger onderwijs overgaande schetst de schrijver de beginselen daarvan, vertegenwoordigd door de sofisten en philosophen, vervolgens de inleiding der jongelingschap tot het staatsleven, dan hun militairen dienstplicht. Drie idealen waren het, die door een goede opvoeding werden nagestreefd: liefde voor het goede, liefde voor het schoone, liefde voor het vaderland.

Op onderhoudende en voor leeken begrijpelijke wijze heeft de schrijver zijn onderwerp behandeld en daarbij zelf blijk gegeven van warme vereering voor deze idealen, die in den echten tijd der Helleensche oudheid de grootheid der Helleensche volkeren uitmaakten.

V.K.

Uit Byzantium en Hellas, door Dr. D.C. Hesseling. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zn.

Met de zeven opstellen, tot dezen bundel vereenigd, wil de Schr. even zoo vele voorbeelden geven van het vermogen der Grieken om in hun litteratuur het vreemde op te nemen met behoud van eigen karakter. Wanneer de schrijver daarop laat volgen, dat zij door die kracht tot heden inderdaad een en hetzelfde volk zijn gebleven, dan zullen zeker niet velen hem die bewering nazeggen; maar daarom mag ook weer de mogelijkheid van zekere continuïteit in de litteratuur op een bepaald gebied allerminst worden ontkend.

Zoo behandelt de schrijver in zijn eerste opstel een Byzantijnsch Reinaert-de-Vos-verhaal uit de 15e en 16e eeuw, waarvan een trekje ook voorkomt

in Lafontaine's ‘les Animaux malades de la peste’ en waarvan de inhoud in zijn geheel wordt teruggevonden in een kort Grieksch sprookje uit na-Christelijken tijd. In een volgend opstel onderzoekt de schr. de ver-

houding van de Byzantijnsche en Nieuw-Grieksche volks-litteratuur tot Homeros. In enkele Bijzantijnsche romans meent schr. voorts sporen van Grieksche herkomst naast Oostersche invloeden te onderkennen. Na zich te hebben bezig gehouden met een Protestantschen Patriarch, vergelijkt de schrijver ten slotte Grieksche en Nederlandsche spreekwoorden en Oud- en Nieuw-Grieksch volksgeloof. En zoo tracht Prof. Hesseling in zijn boek aan te toonen, dat wij van één Helleensch volk kunnen spreken, waarvan de doorloopende geschiedenis over meer dan vijf-en-twintig eeuwen zou kunnen worden bestudeerd.

V.K.

Nederlands vroegste geschiedenis in beeld. Oudheidkundige platenatlas, samengesteld en toegelicht door Dr. J.H. Holwerda, onderdirecteur van 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden. - Amsterdam, S.L. van Looy, 1912.

De geschiedschrijving van eenig volk behoort aan te vangen met een poging tot vaststelling uit welke elementen dit volk is samengesteld en wanneer en waarvandaan die elementen op zijn grondgebied zijn gekomen. De samensteller van dezen atlas acht dit slechts mogelijk langs archaeologischen weg, n.l. door de verspreiding na te gaan van bepaalde oude vormen van beschaving in het land waar het bedoelde volk gevestigd is, na zooveel mogelijk die oude beschavingsvormen zelf over hun tijd en herkomst te hebben laten spreken.

Theoretisch genomen zou dit dezelfde eenzijdigheid van methode zijn als toen indertijd taal en taalverwantschap als richtsnoeren voor de herkomst van volkeren golden. Evenzeer als een volk de taal van een veroveraar overnemen kan en zelfs vaak pleegt over te nemen, evenals omgekeerd bij verschuiving en zelfs algeheele omkeering in de samenstelling van een volk de taal, behoudens geringe wijziging dezelfde kan blijven, zoo kunnen vormen van wapenen, gereedschap en gebruiksvoorwerpen gemakkelijk door volken van allerlei slag van de eerste vervaardigers worden overgenomen. Reeds ìn praehistorische tijden loopen tal van karavaanwegen door Europa, onder meer het barnsteen van de Oostzee brengende tot in Egypte en zeker allerlei producten van de landen om de Middellandsche zee wederkeerig brengende naar de koelere om Noord- en Oostzee gelegen oorden. Er zijn tijden geweest, dat een zelfde uiterlijke cultuur heel Europa met Noord-Afrika en Voor-Azië heeft bedekt, niettegenstaande tal van zeer verschillende volken en rassen dat gebied bewoonden. Wanneer wij Duitsche huzarendolmans, nikkelwaren en glaskralen aantreffen bij negervolken in Midden-Afrika, beteekent dat nog niet, dat deze negers de Duitsche mìlitaire en industrieele cultuur deelachtig zijn, laat staan dat zij Duitschers zouden wezen.

Taaier is de traditie waar het woningbouw betreft, zeer vast waar het dingen geldt, die met de religie samenhangen, zooals tempelbouw en doodencultus. En toch is het niet zeker dat b.v. wanneer thans in sommige streken van ons land nog boerenhuizen naar Friesche of Saksische of Frankische traditie worden gebouwd, dit door menschen geschiedt die lichamelijk nog tot de Friezen, Saksen of Franken gerekend kunnen

worden; evenmin als de Romeinsche bouwwijze in Limburg thans per se van afkomelingen der Romeinen (op zich zelf reeds een vaag begrip) zou

moeten uitgaan. Wel kunnen wij met zekerheid zeggen, dat de bedoelde volkeren eenmaal in die streken moeten geweest zijn om er hun traditie te vestigen. Zoo wordt de gouden hoofdband der Germaansche vrijgeborenen thans als oorijzer of hoofdsieraad door Friesche, Noord-Hollandsche of Zeeuwsche boerinnen gedragen, waaronder bij vele, vooral in laatstgenoemde provincie, het Germaansche bloed wel niet onvermengd meer is. (Het lijkt trouwens twijfelachtig of onze brunette bevolkingselementen alle van Homo Alpinus en Homo Meridionalis afstammen; er zou ook bloed van Homo Hyperboraeus onder kunnen zijn.)

Niettegenstaande de alzoo gebodene voorzichtigheid, kan echter worden toegegeven dat toch ook bepaalde volken bepaalde voor hen typische cultuurvormen met zich mede hebben gedragen, zooals zij ook hun talen in verschillende streken der wereld hebben geplant.

Zeer zeker kunnen dan, naar gelang van omstandigheden met grootere of minder groote waarschijnlijkheid, archaeologische gegevens tot praehistorisch-anthropologische gevolgtrekkingen leiden. Op zeer gelukkige wijze is door Dr. Holwerda in zijn belangrijk artikel in ‘De Gids’ van Januari 1912 het samentreffen van archaeologische en anthropologische conclusies op praehistorisch gebied, zooveel ons land betreft. aangetoond. Maar stellige zekerheid omtrent de aanwezigheid ergens van eenige vroegere bevolking kunnen ons alleen geven haar eigen overblijfselen, haar eigen gebeenten of lijken, als men die in den grond bedolven vindt.

Zoo heeft dan hier eerst als oudste praehistorische stam gewoond het hunnebeddenvolk, (vooral H. Meridionalis), en wel op de diluviale zandgronden, opgevolgd door een anderen praehistorischen stam, dien der praehistorische koepelgraven, beide met neolithische cultuur. Lijkverbranding werd dan door de waarschijnlijk omstr. 300 v. Chr. uit Zuid-Duitschland langs den Rijn gekomen Kelten of Galliërs (H. Europaeus) beoefend, evenals door de uit N.W. Duitschland in het O. des lands gekomen eerste Saksen, gevolgd door de Bataven en Friezen ± 100 v. Chr. en andere Germanenstammen. In de 5e eeuw hebben dan nog twee instroomingen van Saksen kort na elkander plaats, eerst in het N. (Groningen), later in het N.O.; eindelijk vestigen zich in de 5e en volgende eeuwen Merovingische Franken ‘aan de groote rivieren en aan de kust.’ Dit laatste ‘aan de kust’ is echter slechts betrekkelijk te verstaan: de Friezen zitten in Noord-Holland (pyramidevormige huizen), Zeeland, vermoedelijk tot Duinkerken toe; Katwijk aan Zee, Wassenaar, Sassenheim, enz. zijn kennelijk door een Saksischen stroom bevolkt (vijfpalige hooibergen naast het Saksische huis, Saksische facies). De sporen der Franken zijn moeilijker na te gaan (T-vormige huizen langs de groote rivieren) daar deze zich, evenals de Kelten, gemakkelijker dan Friezen en Saksen met andere bevolkingselementen schijnen te hebben geassimileerd. De Romeinen hebben hun spoor, ook wel in het menschenslag, diep ingedrukt in Limburg, in zekere mate ook in de Betuwe. De herkomst der Alpine bevolking in Brabant, door Schr. niet vermeld, is vooralsnog wel moeilijk te bepalen.

Ongetwijfeld heeft het voorloopige schetskaartje, door Schr. van de verspreiding der verschillende archaeologische gegevens in ons land ontworpen, eene niet geringe waarde als basis van verder onderzoek.

V.K.

H.H. van Kol. In de kustlanden van Noord-Afrika. Het Maghreb. Geïllustreerd met 31 reproducties naar fotografiën en een kaartje van den schrijver. - Rotterdam, Brusse, 1911.

Kan het van nut zijn voor den kolonialen bestuursman te reizen in een kolonie zonder bestuur, voor den. waterstaatkundige, zich op te houden in een oord zonder water, voor den oeconoom studiën te maken in het typische land van honger en dorst? Jawel, als men maar, zooals de heer Van Kol deed, geestelijke en lichamelijke begaafdheden in dienst der wetenschap stelt en zijne ervaring ten algemeenen nutte aanwendt.

Hoewel dit belangrijke werk verschillende deelen der Afrikaansche Noordkust behandelt, is voor het oogenblik de geschiedenis en ethnografie van Tripolitanië het meest actueel, al zijn zij in menig opzicht weinig aantrekkelijk. De auteur doorloopt de afgrijsselijk bloedige geschiedenis dezer kustlanden, door welke de vroegere vruchtbare en bevolkte Romeinsche kolonie, onder den invloed van onverschilligheid, wanbestuur en fanatisme, geworden is tot een veelal dorre zandvlakte, waar armoede, ziekte en lijden in elken vorm den bewoner tegengrijnzen.

Meer in bijzonderheden worden dan voor Tripolitanië nagegaan de verhouding der bevolkingen tot elkander en tot hunne beheerschers (daaruit laat zich ten deele de onbetrouwbaarheid der stammen en de harde represaille der Italianen, begin November, verklaren), godsdienstige en maatschappelijke stroomingen, onderwijs, landbouw en veeteelt, verkeerswegen en veiligheid, al moest van een en ander slechts pro memorie, worden gewaagd.

Het droevig lot van den daar levenden mensch heeft diep medelijden bij den auteur gewekt; hopen wij met hem dat de huidige strijd, hoe ook uitvallend, tot verbeterde toestanden der bewoners leiden zal; de grootste vijand van vooruitgang en hervorming zetelt echter in het conservatisme en fatalisme der bevolking zelf.

Dat de toestanden in 't algemeen sedert ongeveer 50 jaar dezelfde bleven, en het reizen voor den Europeaan er nog vrij bedenkelijk is, blijkt wel uit de vrees dat een gedenkteeken voor Freule Tinne (in 1869 door de Touaregs vermoord) spoedig door de inlanders vernield zou worden.

De z.g. ideale verhouding tusschen den zwervenden Arabier en zijne paarden en kameelen, de aureool van ridderlijkheid en edelmoedigheid, door dichters en romantici (Freiligrath, Châteaubriand, Lamartine) den Bedouinen om het hoofd gewonden, al dat schoon bedachte verdwijnt voor het licht der werkelijkheid; in dat licht verschijnt de Bedouin als een vuil, wreed, diefachtig en trouweloos ras.

Om eenigermate cultuurstaat te worden, heeft Tripolitanië dringend noodig een *Bestuur* en *Water.* De behoefte aan dit laatste leidt den auteur tot uitvoerige uiteenzettingen omtrent de middelen waardoor men van de oudste tijden en in alle wereldstreken getracht heeft in dorre landen water te verzamelen en te behouden ter bevloeiing van cultures of als drijfkracht. Zóó ontstonden in de laatste halve eeuw de Thalsperren en Barrage-reservoirs, in Duitschland en Frankrijk, benevens talrijke zelfs monumentale kunstwerken in alle werelddeelen, waarvan de schrijver een aantal aanmoedigende maar ook afschrikkende voorbeelden bespreekt. De ruimte gedoogt niet daaromtrent hier in bijzonderheden te treden, al lokt de belangrijkheid van het onderwerp er toe uit.

Als gulden regel ten opzichte der water- en bevloeingsquaestie in water-arme gebieden geldt: '*Met elken droppel regen worde gewoekerd ten behoeve der vegetatie*'. Slechts een krachtig, centraal bestuur kan dien regel in praktijk brengen.

Een ander deel van het werk is gewijd aan Tunesië, de Fransche kolonie. Ook daar hebben tot omstreeks 1885 de ongelooflijkste toestanden van wanbestuur en willekeur der machthebbenden geheerscht, die ten slotte op schrikbewind en staatsbankroet omsloegen.

Finantieel te gronde gericht door het eigen bestuur, kwam Tunis onder Fransch protectoraat, waarbij de inlandsche bevolking in beginsel onder hare eigene overheidspersonen bleef; deze regeling wordt door den heer Van Kol warm verdedigd, vooral om het daarbij voorheerschend beginsel: 'le Bey règne, la France gouverne.'

Aan nadere uiteenzetting van dit beginsel wordt menige belangrijke bladzijde gewijd, in welke ons b.v. als bijzonder begeerlijk opviel: 'de rechtspraak is streng doch vaderlijk, vooral snel en eenvoudig, voor kleine vergrijpen zelfs mild.'

Dat met het protectoraat ook politieke partijen zijn ontstaan, is wellicht een onvermijdelijk gevolg geweest.

In 't algemeen is Tunesië in de laatste 20 jaar in alle opzichten sterk vooruitgegaan, zoodat de schrijver (blz. 253) zeggen kan: 'Vóór de inmenging der Franschen werd Tunesië beschouwd als een arm land, ongeschikt om zijne dun gezaaide bevolking te voeden; thans blijken bodem, zee en ondergrond voldoende rijkdommen te bezitten, al leeft nog een groot deel der inlanders in kommer en gebrek, daar de voordeelen te veel aan den vreemdeling kwamen.' -

Een groot aantal cijfers uit de staatshuishouding (blz. 256 e.v.) bewijzen dat Tunesië meer en meer geworden is een cultuurland met eene toekomst, en de auteur vermeldt uitdrukkelijk dat Frankrijk daarbij de harten der inboorlingen heeft weten te winnen. Als aanhaling uit een *officieel* stuk (Rapport protectoral 1911) vinden we nog vermeld: 'Sa renovation économique et industrielle font de la Tunesie une des nations les mieux outillées pour les luttes économiques'.

Wij vonden in het werk niet, dat de schrijver den protectoralen gezagsvorm uitdrukkelijk voor onze Koloniën aanbeval.

Redactie en lezer mogen ons ditmaal verontschuldigen dat de aankondiging wat uitgebreid werd, maar het werk is te belangrijk om het met een paar algemeenheden af te doen. De groote hoeveelheid gegevens op velerlei gebied maken het boek tot een waardevol bezit voor ieder die belangstelt in de gebeurtenissen aan de Zuidkust der oude wereldzee, die misschien nog eenmaal krachtig kunnen inwerken op de geschiedenis van West-Europa.

B.

In het Binnenland, door A. Doyer. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Een boek, zonder eenige literaire pretentie geschreven. Droogweg en kalmpjes aan onderwijzende over Indië. Men leert er uit, hoe 't toegaat bij een regenten-benoeming;

men leert eruit, hoe een inlander van kwaad tot erger kan vervallen, en heel slim een diefstal kan plegen, om kort

daarop, nog slimmer, een moord te doen. Alle vier verhalen hebben den gang van een schoolopstel. Vooral het slot is telkens zoo echt sluitend; zoo door-en-door opstelachtig. Het pleziertochtje naar het Zuiderstrand is wat *te* realistisch. Het stukje eindigt het plichtmatigst van de vier: 'Nog dikwerf spraken de vrienden over..... maar nooit heeft hij er weer over gesproken.....' Punt.

Leesbaar voor de eenvoudigen van geest, die eens iets over Indië willen hooren.

NANNIE VAN WEHL.

P. van der Meer de Walcheren. Uit Italië. Reisindrukken. - Amsterdam, W. Versluijs 1911.

Ondanks de ergernis, die Italië zich thans op den hals heeft gehaald door den Tripolitaanschen rooftocht, blijft dit land steeds voor duizenden een gewenscht reisdoel, beide uit een oogpunt van natuur en van kunst.

Al kan men niet zeggen, dat het aan literatuur daaromtrent ontbreekt, zoo zal ook dit geestdriftvol geschreven en net-uitgevoerd boek stellig, naast zoo vele andere Italiaansche reisbeschrijvingen, zijne lezers vinden en boeien.

De auteur heeft achtereenvolgens Pisa, Florence, Siena, Venetië, Assisi en Rome bezocht, en geeft daarover zijn bevindingen. Meestal met groote bewondering.

Of hij aan de hand der kunstgewrochten, waarin hij zich verdiept, de maatschappelijke en kerkelijke toestanden, waarvan zij de vrucht zijn, hier en daar niet bovenmate idealiseert, moge hij zelf verantwoorden. In dit land van oude cultuur schijnt het moeielijk te zijn, zich niet te laten meesleepen door invloeden der historisch-artistieke atmosfeer.

Vrijer dan tegenover deze, staat een toerist gewoonlijk tegenover de atmosfeer in letterlijken zin. Daarom kies ik, ter kenschetsing van des schrijvers pen, een bladzijde, waarop hij zich rekenschap geeft van zijne kennismaking met het Italiaansche licht.

'Ik zag het' (uitzicht op Florence) 'in het ijle vroege voorjaar en in den gouden nazomer. Het is altijd schoon. Het licht dat ge meenen mocht hard te zijn, schel, en de dingen makend tot scherp omlijnde, in uw blik insnijdende voorwerpen, is, hoewel hevig, soms verblindend, nimmer rauw of van een slaande gemeenheid... Ja het licht van Italië, het is wonderbaar. Ge zijt in een kamer beneden aan de straat; ge kunt den hemel niet zien, of hij helder of vol wolken is; en ge kunt niet zeggen: de zon schijnt niet. Het is of de atmosfeer anders is dan bij ons in het noorden. De grijze dagen zijn hier licht en van een edeler schijn, als ware de zon, onzichtbaar, toch aanwezig. De straten zijn blank, de wegen wit, de huizen staan helder in de atmosfeer. Het is of deze, van zonneschijn doordrenkt, vanzelve het juweelige licht uitschijnt. De muren der huizen, geel, okerkleurig en oranje, doen u aan of de zon hen altoos beschijnt. En op die stille, grijze dagen, liggen de heuvelen en de bergen rond het wijde, groene dal als schoone, wondere wezens. En vreemder is het zilvergrijs der olijven, geheimnisvoller de zwarte ernst der starre cypressen... Een groote, nieuwe wereld gaat voor u open.'

Men ziet, we hebben hier in elk geval iemand, die zijn best doet om uit te spreken wat hij zelf vindt, - niet wat er, conventioneel, ten naaste bij op lijkt.

G.C.

Vincent van Gogh. Inleidende beschouwingen, door H.P. Bremmer. - Amsterdam, W. Versluys 1911.

De auteur heeft zich tot taak gesteld - zooals hij in de inleiding zegt - om ‘niet in abstracte bewijsvoeringen of in enthousiaste bewoordingen dezen mensch te roemen en boven allen uit te verheffen, maar met zijn werk ten voorbeeld, uit zijn werk zelf dus, zijn grootheid te bewijzen.’ Aan de hand van tal van voorbeelden, deels uit zijn Hollandschen, deels uit zijn Franschen tijd, zijn op uitslaande bladen 29 reproducties in autotypie toegevoegd, die aanleiding tot de beschouwingen hebben gegeven.

De heer B. weet bij ervaring hoe slecht - in het algemeen gesproken - ook het meer ontwikkelde publiek ziet, en hoe onvolledig de beschouwer zich rekenschap pleegt te geven van de bedoeling des kunstenaars, hoe oppervlakkig dus de indrukken zijn, waaruit de leek zijn oordeel vormt. De schrijver dwingt den lezer hem in zijn vergelijkend betoog te volgen, tracht hem met critischen blik te leeren zien, om het vaak zoo onbillijk en verkeerd beoordeelde werk van Vincent te leeren waardeeren, door er den dieperen zin en werkelijke verdiensten van aan te toonen.

Deze beschouwingen zijn het resultaat van een langjarige van lieverlede rijper geworden waardeering, en men gevoelt hoe deze vurige bewondering, die alle zwakheden op den koop toeneemt, zich gevormd heeft na lange studie en nadenken, zoodat de auteur er wel in geslaagd is zijn betoog op scherpzinnige en overtuigende wijze te stellen.

Kon Vincent zelf den heer B. over enkele zijner werken aldus hooren redeneeren, dan zou hij misschien glimlachen, omdat over schijnbaar zoo eenvoudige zaken zulke diepzinnige beschouwingen worden gehouden, om de verdiensten er van in het licht te stellen, wat niet verhindert, dat het boek voor menigeen een welkome handleiding zal zijn om de moeielijk te begrijpen kunst van Vincent juister te leeren schatten.

Hier en daar zijn eenige onvriendelijkheden ingelascht aan het adres der kunsthistorici, die op andere wijze het publiek over kunst inlichten. Zoo op bladz. 114: ‘Een historicus mag nòg zooveel weten van feiten van een bepaalde periode, de kunst van zoo'n tijd kan voor hem gesloten blijven niettegenstaande die kennis, terwijl een man uit het volk met een warm hart zonder die kultuur-historische wetenschap, de kunst inééns in zich geopenbaard kan voelen. Deze uit de kultuur te willen verklaren is de averechtsche weg, die men in geleerde kringen veel bewandelt; het moet andersom, omdat de kunst het eenig levende is wat van de tijden overblijft.’

Noch de laatste stelling, noch de gevolgtrekking lijken ons juist. Ieder kunstenaar toch is een product van zijn tijd, en ondergaat - hoe groot zijn oorspronkelijkheid ook zij - onbewust den invloed van den kultuur-stroom waarin hij zich beweegt en waarvan hij deel uitmaakt. Niet het individu maakt den tijd, maar de tijd maakt het individu. Het lijkt ons daarom logischer uit historische en literaire documenten een kunsttijdvak te bestudeeren, naast en onmiddelijk in verband met de kunstvoortbrengselen.

Hoe de bovenvermelde man uit het volk met zijn warme hart voor kunst, om een voorbeeld te noemen, de Renaissance in Italië in zich geopenbaard kan voelen, zonder kultuur-historische studies, zonder kennis van land en volk, is ons niet recht duidelijk. Hij kan er dan hoogstens eenige verstandige en gevoelde dingen van zeggen en de aesthetische zijde ervan waardeeren, maar vele finesses, de groei- en wordingsgeschiedenis

van de kunst van zoo'n tijdvak blijven voor het warme hart een gesloten boek. Om thans reeds de juiste beteekenis van Vincent's figuur voor de kunst van zijn tijd te schetsen en hem een plaats onder de genieën te verzekeren, lijkt ons voorbarig. Wij, die nog voor kort zijn tijdgenooten waren, worden te veel door tal van bijkomstige details in beslag genomen om het geheel te overzien, en loopen gevaar om in plaats van het bosch de boomen te schetsen.

A.F.G.

Het Eeuwige Leven. Een roman van Liefde, door Marie Corelli. Geautoriseerde Nederlandsche Uitgave bewerkt door J.P. Wesselink - Van Rossum. - L.J. Veen, Uitgever, Amsterdam.

Met de stralende phantazie, deze schrijfster eigen, heeft zij getracht in bovengenoemd werk niet zoozeer een roman vol van liefde en mystiek te scheppen, dan wel een gloedvolle schildering van ‘de ziel en haar eeuwig bestaan.’

Uit alle schatkamers der natuur, uit de philosophie van klassieke en moderne geesten, uit de diepste aandoeningen van het gemoed, maar bovenal uit de bron van zuivere, waarachtige, zich zelf geheel vergetende liefde put zij hare bewijzen. (?) Zij houdt hare lezers gevangen in den ban van droomen en vizioenen, geheimzinnige krachten, golven electriciteit.... Een kleurenweelde toovert zij ons voor oogen, scherp afgezien van de verfijnde kunstvaardigheid, waartoe het electrisch licht in de laatste jaren zijn bronnen opent; maar ook fonkelende zonneweelde, zilveren maanglanzen weet zij in wonderbaren woordenrijkdom en beelden te schetsen. Onvervaard stort zij zich daarenboven in de moeilijkste levensraadsels, tracht oplossingen, verklaringen te vinden, langs duizelingwekkende wegen. Zelve schept zij er genoegen in af en toe met een fijnen glimlach op het tooneelachtige van sommige harer effecten te wijzen, om dan weer plotseling met ernstig gezicht den dieperen grond van haar beweren aan te toonen en te doen uitkomen, dat zij in beelden spreekt, omdat het moeilijk, bijna onmogelijk is, het publiek op andere manier te doen luisteren naar wat zij te zeggen heeft, en zij heeft zeer veel te zeggen.

Overstelpend, verbijsterend schier is haar welsprekendheid, waar zij 's menschen vrijen wil leeraart; zijn geschiktheid, om zelf zijn lot gelukkig of rampzalig te maken, beweert. Onuitputtelijk is haar geduld, wegsleepend haar betoogtrant; zelfs waar zij in herhalingen vervalt, schijnt dit te geschieden, om den indruk bij hare lezers te versterken, datgene wat haar onomstootelijke waarheid voorkomt, in hunne hersenen te graveeren. Nog hartstochtelijker wordt auteur, als zij het hoofdmotief van haar boek aanslaat: Het eeuwig leven. Dan stelt zij alle zijden van haar rijk talent ter keuze aan den lezer. Scherp logisch redeneert zij, of zij beproeft, post vattend op de basis der natuurwetten, de geheimen van electrische atomen, van het radium, van kathodestralen toe te passen op zielkundige verschijnselen.

Echter, liever en langer verwijlt zij in het rijk der phantazie, tracht zij in vizioenen ons te overtuigen van het eeuwig leven der ziel, zoowel voor als na dit aardsch bestaan. Zij betast het groote doek, klaar gezet voor het potlood van een kunstenaar, ‘gereed de schepping van zijn gedachten te ontvangen,’ en toovert u het eene beeld voor, het andere na voor oogen,

in grillige lijnen, somber gloeiende belichting, wonderlijke schakeeringen. Sommige dezer 'schilderijen' zijn overladen, onduidelijk, smakeloos, maar eenige zijn vol van een sublieme teedere schoonheid, met diepen zin en verborgen passie.

Onvermoeid gaat auteur verder; van haar reuzenorgel opent zij alle registers; onder een vloed van klanken brengt zij steeds weer de eene melodie naar voren, waar het haar om te doen is: Het eeuwige leven, haar jubelhymne! Een duizendstemmig choraal laat zij u hooren, zooals zij daar straks in kleuren tot u sprak. Maar ook de sterren hoog boven u en de edelgesteenten in het diepst der aarde roept zij, als 'een wolke van getuigen.'

Er is ook een veelheid, die vermoeit. Ik wensch geen van Corelli's bewonderaars te ergeren, als ik beken, dat ik af en toe bij dit werk naar meer beperking, meer soberheid snakte. Want zij kan kalm redeneeren, wanneer zij wil. b.v. p. 316: 'Enkelen van hen, wijze professoren, ontkennen een God, maar de meesten van hen worden er toe gedreven te bekennen dat er een Intelligentie moet zijn, verheven en almachtig, achter het zichtbare heelal. Er kan geen orde voortkomen uit Chaos zonder een richtend Verstand, en Orde zou weldra weer in Chaos verzwolgen worden, indien het richtend Verstand niet het vermogen had om haar methode en toestand te onderhouden.....'

Onnoodig te zeggen dat de vertaalster van dit compres gedrukte, 420 pagina's bevattend boek soms bijna onoverkomelijke moeilijkheden had te bestrijden. Over het geheel heeft zij hare taak met zorg en liefde vervuld. Vele mystici, die Corelli's denkwijze deelen, gelooven als zij, maar hare taal niet machtig zijn, zullen gretig de handen uitstrekken naar *Het Eeuwige Leven.* Dit is eene vertaling, waarvan uitgever en vertaalster beiden genoegen kunnen beleven; ik wensch hun dit van harte.

ELISE SOER.

Rein Leven, door Mr. H. Verkouteren. - Hilversum, F. Doornaar.

In dit boekje geeft de heer Verkouteren in zijn bekenden helderen stijl een schat van behartigenswaardige wenken, waarbij ook zijn omvangrijke historische kennis hem goed te stade komt. Zonder een oogenblik in preektoon of zalving te vervallen, rijt de schrijver zijn kernspreuken aan verschillende snoeren als hij den invloed nagaat, die rein te leven uitoefent op het lichaam, den geest, het gemoed; op het godsdienstige leven; op het karakter, op eerlijkheid, werkzaamheid, moed en dapperheid; op het huwelijk, de kinderen, de vrouwen; op de maatschappelijke positie, op de welvaart, de politiek, en het recht; op staat, kerk en school; en op ons levensgeluk. Dit boekje kome in vele handen.

V.K.

Jan Feith. Misdadige kinderen. - Amsterdam, Scheltens en Giltay, 1911.

Een boek om respect voor te hebben.

Zelfs zij die er genoeg van beginnen te krijgen, in de moderne romanliteratuur telkens weer de laagste lagen der maatschappij tot kunstmotief te zien kiezen, dienen de belangrijkheid van dit onderwerp te erkennen, wanneer het hun onopgesmukt, ongeretoucheerd, voor oogen wordt gesteld.

En dat doet hier een bekwaam journalist.

In een voorrede van diens werk zegt Professor G.A. van Hamel:

‘Met een warm medegevoel voor de droevige werkelijkheid, waarin hij zich bewoog; met een open oog voor de miserie, die hij zag, maar ook voor den volkshumor, die er zoo dikwijls doorheen speelt; met een sentiment van waardeering voor de zorgen, ambtelijk en vrij, beide liefdevol en verstandig aangewend, om aan den levensgang der misdadige jeugd wat leiding te geven ten goede; - heeft Jan Feith, met zijn los versneden pen, daarvan vriendelijk en geestig verteld.’

In deze woorden is het karakter van het boekje zuiver weergegeven.

De omslag geeft slechts ééne zijde van de zaak te zien: de gruwelijke, afgrijselijke, de klauw, die naar de verwaarloosde kinderen grijpt. De tekst vertelt daarnaast van de reddende hand, uitgestoken door vereenigingen als Pro Juventute, en door de jongste kinderwetten officieel ondersteund.

Bij dezen arbeid komt het in de eerste plaats aan op menschen, die er zich met hart en hoofd aan willen wijden. Wie weet of dit geschrift niet mee kan helpen om daar geestdrift voor te wekken!

G.C.

Nederlandsch proza.

‘Gijsbert en Ada’, door Peter Dumaar. - Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Er ligt over dit boek een waas van gouden luchten, een gewijde stemming van oude cathedralen. Geuren van ontbottend groen en reuk van oude perkamenten stijgen er uit op. Vizioenen van kleur en glanzen glijden er langs u heen. De stilte van eenzame stranden, het geroes en gejaag van wereldsteden, sluimerend en fel bewogen leven..... In klare, gekuischte zinnen, met een breed gebaar, dat tot luisteren noodt, wordt er van dit en nog veel meer verhaald in deze twee deelen, 465 pagina's groot, en op elke pagina staat heel wat te lezen! Jonge levens ontplooien er zich, met iets langzaams en statigs, vreemd aandoend in onze dagen van oversnelle ontwikkeling. Jonge liefde ontluikt er, verwelkt, niet passievol, in brandende smart; maar met een stil bewegen, als van een roos, die zachtkens ontbladert. Sterker, waarachtiger voelen komt er voor in de plaats, met de rust en kalmte van hen, die gelooven, dus niet haasten....

‘Op den hechten grondslag van weloverwogen kennis’ p. 130, is dit werk opgebouwd. Geen roman maar een levensbeeld, van diepe studie getuigend, een massief gebouw, waarvan ons geen lijn gespaard wordt, het zwakst, dunkt me, zijn de constructie en de inhoud der hier en daar tusschengevoegde gedichten. Ook wordt, vooral in het begin, te veel van onze belangstelling gevergd voor onbeduidende dingen, jeugdstemmingen, overmoedige oordeelvellingen.... Alles wat met Gijsbert voorvalt, of hij bij een theelichtje zit of in een kroegje, wandelt of stil ligt, wordt beschreven alsof het wereldgebeurtenissen zijn. Een kleine droppel wordt opgeblazen tot een zeepbel, wel schitterend voor een oogenblik met glanzende kleuren, in het licht van auteurs-fantaizie, maar toch in waarheid is het een nietsje. In de rommelkamer onzer jeugdherinneringen is altijd een en ander, dat veilig onder het stof der jaren kan blijven rusten; vreemden hebben er geen oog voor. Ik wensch dit

boek vele lezers; hoe meer er over gesproken wordt, al blijft het vooral in zijn beschouwingen over kunst en litteratuur niet onaangevochten, hoe liever het den auteur moet zijn.

E.S.

De Onzichtbare Leider. Een roman van L.H.A. Drabbe. - W. Versluys, Amsterdam, 1911.

Dit boek brengt ons van de eene ellende in de andere. Een griezelig onontkoombaar fatalisme beheerscht er alle gebeurtenissen. Er wordt zwaar in ‘gefilosofeerd’; sommige gesprekken zijn niet van geest ontbloot, al zal het menigeen vrij onmogelijk toeschijnen, dat de goede Frederik te pas en te onpas redeneert, zelfs in de meest verbijsterende uren van zijn leven. Het gebruik of liever misbruik van vele vreemde woorden in de gewone spreektaal geeft iets ouderwetsch aan dit op andere punten weer ‘hyper-moderne’ boek. Soms is het vermakelijk Frederik te hooren doorslaan tegen zijn twintigjarigen broeder Edmond, die vaak door hem als een kwajongen wordt behandeld. Zoo b.v. op p. 113:..... ‘jongetje! Och, eigenlijk moest jij je zin ook maar volgen, je hebt 'r precies den leeftijd voor; maar dan moet je 'n massa dingen tegelijk worden, die mekaar in causaal verband aanvullen; dat is zeer en vogue. Je wordt bijv. Kollewijniaan, socialist, geheelonthouder, vegetariër en ijveraar voor de reinlevenbeweging; 't Kollewijnianisme hoort, uiteraard, bij de democratie; maar in 't socialisme heb je 'n helder hoofd noodig voor de slagvaardigheid in het debat, daarom onthoudt je je van spiritualiën; ik raad je, om, zoodra je socialist-geheelonthouder bent, 'n lavalllière te gaan dragen, die je nooit laat wasschen, ten einde de helderheid van je hoofd des te sprekender te doen uitkomen; 't geeft je verschijning bovendien iets vrijgevochtens; de rein-leven-beweging sluit het vegetariër-zijn in en je gelaat krijgt, niettegenstaande het vrij-gevochtene, 'n glans van goedaardige slappigheid; ten slotte trouw je, - ondanks je rein-leven-beweging met 'n vrouw, die in alles net eender voelt en denkt als jij en zich bovendien excentriek kleedt, zoodat ze door iedereen op straat wordt nagekeken. Ik verzeker je, dat je dan het toonbeeld van volmaaktheid nabij bent en je kunt laten gelden als een soort van openbaar proef-conglomeraat van den Toekomstmensch!’

Van een zeker soort spiritisme, helderziendheid, voorgevoelens is deze roman (?) mede niet vrij. Naast koel logisch denken treffen wij vrij wat mystieken omhaal, waaruit het bestaan van den onzichtbaren leider den lezer voor oogen gaat schemeren, als de touwtjes in het marionettenspel, waaraan de mishandelde popjes dansen. Moet ook dit werkje een poging beteekenen, om het onverklaarbare te verklaren? Is de dood de meest sublieme oplossing van het leven, ook van een leventje, dat pas over den drempel dezer wereld is binnengegleden? De kleine Diddie is een teer geteekend figuurtje, evenals zijn lief moedertje; schrijver was er met hart en ziel bij, toen hij dit tweetal schetste. Marie leeren wij veel minder goed kennen. Rosdorfs ‘geval’ zou eigenlijk in een medisch werk beter op zijn plaats zijn. Waar moet het heen, wanneer afwijkingen als hier beschreven den grondslag van romans gaan vormen en onbewijsbare dingen trachten te bewijzen? Bij de laatste bladzijde gevoelt men zich als na een zware nachtmerrie. Zij, die van dergelijke sensaties houden, moeten dit boek niet voorbij laten gaan.

E.S.

Van 't wondere Leven. Hans Born, door Nine Minnema. - Amsterdam, C.L.G. Veldt, 1911.

Van oudsher is de invloed van 't buitenland op onze letterkunde zeer groot geweest. Weeke naturen, gevoelig voor hetgeen anderen hun in poëzie of proza mededeelen, meer dan voor eigen oorspronkelijke indrukken vatbaar, trachten ‘de meesters’ na te bootsen. Nu zal de zucht tot navolging er voornamelijk toe drijven, datgene na te doen wat als zeer bijzonder treft, soms meer de fouten dan de deugden van een talent, en waar buitenlandsche modellen zulk een navolger vertaald bereiken, wordt de kans grooter tot mistasten en overdrijven.

Niemand zal het wraken dat Hooft beproefde de Italiaansche Zangerigheid in zijn gedichten te doen hooren, of dat een Justus van Effen het model tot zijn Spectator aan de Engelschen ontleende; ook niet dat het realisme van Zola een school o.a. in Nederland stichtte..... Toch Jonckbloed schreef indertijd: ‘Waar zich wezenlijk ontplooying eener eigen levenskiem openbaart, daar is navolging slechts een eerste rondtasten, dat leidt tot het vinden van een eigen vorm, die de gepaste uitdrukking is van het eigen wezen.’ Dit gezegde behoudt zijn waarde. Nabootsingen blijven meestal, zoo niet steeds, ver beneden het oorspronkelijke. Een eenvoudig verhaal van eigen vinding of ervaring, in eigen taal weergegeven, zonder opsmuk of zucht naar mooidoenerij, zal het negenmaal van de tien winnen op geleende veeren. Toen de Noordsche litteratuur van zich begon te doen spreken, werd het ook hier te lande een wedijver te vertalen wat men er van machtig kon worden, rijp en groen. Veel ongezonds kwam zoodoende ook over de grenzen. Zonderlinge zedenbeschouwing, valsch sentiment, ziekelijke overgevoeligheid, iets vaags en onwezenlijks. Toestanden, zooals niet kunnen bestaan; figuren, zooals men in het werkelijk leven nooit ontmoet, helden en heldinnen van half als sprookjes bedoelde, in waarheid kinderachtige verhalen, zonder pit of kern.....

Hans Born is zulk een ten deele in stameltaal geschreven navolging van minwaardige Noordsche modellen. Wie den moed en het geduld bezit dit Wondere Leven van a tot z, zegge van a tot z, door te lezen, zal waarschijnlijk met mij tot de gevolgtrekking komen, dat Mej. Minnema, als zij het schrijven niet kan laten, liever het werkelijke leven in werkelijk Hollandsch moest trachten te schetsen, dan deze ziekelijke uitspruitsels van uitheemsche loten op onzen Hollandschen stam te willen enten.

E.S.

Broze Naturen, Roman door Alexe Booleman. Uitgegeven door Em. Querido, te Bloemendaal, in het jaar 1911.

Ja, het staat er, uitgegeven ‘in het jaar 1911.’ Ik kan mijn oogen nauwelijks gelooven, want dit boek past geheel in den oertijd der ‘tachtigers;’ het is uit de vorige eeuw.

Om den roman gaat het hier niet hoofdzakelijk, wel voornamelijk om de inkleeding. De 417 bladzijden van dit compres gedrukte, groote, dikke boek, haast een foliant, behandelen ongeveer zeven dagen uit het leven eener Joodsche familie, waar de vader is gestorven, de moeder met een dochter in bekrompen omstandigheden

achterblijft. De getrouwde zoons en dochters zullen voor dit tweetal moeten zorgen, hetgeen op weinig sympathieke wijze wordt besproken.

Ik meende dat onder Israëlieten de eerbied voor ouden van dagen zeer sterk leefde, dat dit een der schoonste eigenschappen was van het ‘Oude Volk’; men bespeurt hier weinig of niets van in dit verhaal. Al deze menschen, slechts een aangetrouwde dochter, de vrouw van den oudsten zoon, uitgezonderd, zijn weinig beteekenende zwakkelingen, in zooverre beantwoorden zij volkomen aan den titel. Wat een geschetter! Men duizelt er van. Het is alsof een marktredenaar zijn gestoelte beklimt en onder het motto: ‘Je echte woordkunst!’ aan het rammelen slaat, dat het zijn publiek groen en geel voor de oogen wordt. Wanneer Is: Querido met zijn geweldig talent van wal steekt, is het U alsof ge in een automobiel met razende vaart wordt voortgejaagd, en naast U, voor U, achter U, ziet ge andere auto's, die toeteren en voortsnorren, zoodat zien en hooren U met den adem vergaat en ge willoos het einddoel tegemoet stuift. Maar als Alex. Booleman van dit breede en forsche een zwakken nagalm gaat geven, hebt ge het vizioen van een eindeloozen optocht karren, aschkarren, vuilnis-karren - ge ruikt de asch, ge proeft het vuil, wel bekome het U -; slechts bij toeval raakt er een knap uitziend wagentje tusschen verdwaald. Het denken der vele personen, in *Broze Naturen*, is haast nog vermoeiender dan hunne gesprekken. De eenvoudigste vraag werkt op hen als een windvlaag, die een hoop zand doet opstuiven. De hersenen van hem, die moet antwoorden, schijnen op hol te raken, in stroomen woorden denkt hij duizend dingen voor zich zelf, eer hem iets over de lippen komt. Is dit reëel? Is ons denken niet, in zoo korten tijd, meer gevoelsindruk, die door de hersenen flitst, totaal zonder woorden?

De streepjes vieren ook nog hoogtij in dit boek, als in de dagen, toen de zetters materiaal van dien aard te kort kwamen; het is een oudmodische drukte, die grappig aandoet, b.v. ‘een-angst-'m-het-hart-in-killende-ongevoeligheid; zijn koffie-bemorst-half-hempie; op-een-versnapering-belusten-smul-mond; zich-zelf-op-'n-voetstuk-plaatsenden-kwast; dit lijfje-om-te-knuffelen; zijn dadelijk-bij-zijn-ideën-en-gevoelens-passenden-werkdag; een zucht-van-blij-zijn-dat-het-gezegd-is; het vol-rijke-leven-van-elken-dag; die fel-z'n-ziel-in-gloeiende-oogen.....’ enz.

De taal - daargelaten, dat zij Joodsche volkstaal moet verbeelden - wemelt van zonderlinge uitdrukkingen, zelfs in de beschrijvingen; b.v. wordt het w.w. laten niet alleen door de onbeschaafden, maar ook door de intellectueel hooger staanden in dit werk gebezigd als: ‘Liet ie 't gesprek aan 't loopen brengen - liet ie haar maar dadelijk laten zien - lieten ze dat nou toch bedenken - liet ie nou ernstig zijn,’ enz. Andere w.w. worden zwak gemaakt, b.v. stuifden, besluipten; het Germanisme begeesterd wordt gebruikt voor bezield, het betr: voornw. *dat* herhaaldelijk storend weggelaten. Verleden en tegenw. tijd worden ook zonderling door elkaar gehaspeld, b.v. ‘Alsof ze een vroolijken droom gehad heeft, vroeg ze luchtig.’ Het w.w. maken komt voor brengen in de plaats:

‘Toen maakte hij zelf de kinderen naar bed.’ - Wanneer ik van de maan lees, dat zij een ‘grijs-dottig-vlekkengezicht’ heeft, kan ik twee regels verder moeilijk gelooven: ‘de maan gooide (!) haar vollen lichtstroom de kamer in.’ Iets later heeft die maan weer ‘een kalmeerend gezicht’. Schr. spreekt ook van ‘een te ontluiken liefde die in hem te rijpen stond,’ welke twee begrippen met elkaar in strijd zijn. Voor iets wat nog ontluiken moet, ligt het rijp worden in de toekomst.

Ook wil ik nog even op het veelal onnoodig ruwe en platte wijzen,

zoowel in de beschrijvingen, als in de gesprekken en gedachten. Wie van realisme houdt, kan hier echter te gast gaan.

Ten slotte: al deze personen heeten naar het leven uitgebeeld, zooals in een realistisch boek past, toch acht ik voor mij Flora een verzonnen figuur. Niet om de idealistische (?) liefde, die zij Karel, haar neef en vroegeren speelkameraad, toedraagt; maar om het feit, dat dit meisje deze geheime liefde van haar zestiende tot haar drie en dertigste jaar wist verborgen te houden, terwijl die nu in weinige uren werd geraden door al hare verwanten. Zij woonde in dezelfde stad als haar familie en bezocht die van tijd tot tijd. Toevallig, ja, heel toevallig, heet zij Karel in geen tien jaar te hebben ontmoet. Maar toch..... zij verbeeldt een nobel, fatsoenlijk meisje, dat als pleegzuster haar brood verdient, dus vrij wat van het leven kent; zij heeft steeds gestreden tegen hare liefde voor den getrouwden man, nu vader van drie kinderen, die zeer gelukkig is met zijn zachte Marie. Hij schildert zoo wat, wil de maatschappij verbeteren, een goed vader zijn, vooral voor zijn gebrekkig jongske.

Is het nu waarschijnlijk met deze gegevens, dat er na een paar dagen af en toe samenzijn - nog wel in den familiekring, in het huis, waar men den vader pas heeft uitgedragen - zulk een hartstochtelijke liefde rijpt, als ons op p. 343 en voorg. wordt geschilderd? Heeft schrijver wel eens bedacht, dat in verhoudingen, als hier worden voorgesteld, een wederzien na langdurige scheiding meestal verkoeling veroorzaakt? Nuchtere werkelijkheid toont den geliefde zooals hij is, niet zooals de dweepster zich hem voorstelde; iets bijzonders is de held van Flora's droomen niet geworden. Maar een realistische roman zonder een realistische liefdesscène, dat kan niet....

En dan het slot: Een beschimmeld tooneeldraakje, nog eens met groot vertoon voor het voetlicht gesleept. Zelfmoord der zondares; laatste brief door de beleedigde echtgenoot gevonden bij den bewusteloozen Karel; verzoeningsscène tusschen man en vrouw. Marie, de hand op Karels hoofd, uitjubelend: ‘Behouden!’

Het gordijn valt.

E.S.

Onder één Dak, Een bundel vertellingen, door H. van Loon. - 's Gravenhage, L.A. Dickhoff Jr., 1911.

Zoo mal bijeengebracht is het nog niet, dit naargeestig troepje, welks leden onderling één ding gemeen hebben: duffe zeurigheid. In plaats van onder 's levens zwarigheden vierkant de schouders te zetten, vermeien de personen in dit boek zich in hun ‘misère’, denken er steeds aan, wijden er over uit, schriftelijk of mondeling. Stumperds zijn het, en toch weer niet zielkundig genoeg geteekend, om ze te kunnen begrijpen of er iets voor te voelen. Het is een gezelschap, als soms in trein of tram, wanneer men het bijzonder ongelukkig treft, en zich zelf verbaasd afvraagt: Hoe komt het zoodje bijeen? Enkele typen zijn, wat hun leeftijd betreft, of te oud òf te jong voorgesteld. De overdenkingen van Aline op haar *huwelijksdag* komen mij nog al onmogelijk voor, gegeven het feit, dat haar lieve Theo, om wien ze zoo jammert, haar heeft bedrogen en liet zitten voor een andere. *Tweede Jeugd* is gerekt als kokinje. Met een tintje humor was hier iets van te maken geweest; maar zoo.... Wie ter wereld kan eenig belang stellen in dit vervelend viertal, en waar is hier van jeugd sprake?

Het Beertje is iets beter geslaagd. *Een niet verzonden Brief* is tragisch bedoeld maar zoo vaag, dat het er mee gaat, als bij sommige schilderijen, waarvan men niet zeggen kan of een vrouwenfiguur onder een sluier schuil gaat, dan wel een flinke regenbui op zich krijgt. Bekentenissen..... Menig bakvischje schrijft zoo iets frisscher, aardiger of gevoeliger. Vertellingen eischen werkelijk meer kunstvaardigheid dan ons hier wordt geboden.

E.S.

In den strijd naar Het Volstrekte. Oorspronkelijke Roman van Dahlius van Rijneburg. - Uitgever W. Versluys, Amsterdam.

Het leven van een werkman, met twaalf ambachten en dertien ongelukken, wordt ons hier in onbeholpen taal en slechte techniek geschetst. Met den besten wil ter wereld kan ik in deze 340 bladzijden niets lezenswaardig vinden. Van Blomhovens lotgevallen zijn onbelangwekkend; leuterpraatjes over godsdienst en maatschappij wisselen af met noodeloos gerekte beschrijvingen over ditjes en datjes. De poging om de geschiedenis der menschheid en die van Jezus - excusez du peu - in een soort van volkstaal op nieuw te vertellen, lijkt mij meer dan mislukt. Zelfs het talent van een Frenssen schoot te kort bij een dergelijke onderneming. Ook is er iets dat naar profanatie zweemt in uitdrukkingen als deze, p. 205 e.a. ‘Daar gaat Jezus van Jozef weer!’ fluisterde men. ‘Wat jaagt die man toch? Heeft hij aan zijn werk niet genoeg? Wat wil hij toch?’ - Een roman is dit boek volstrekt niet, tendenz-proefwerk misschien. Het titelblad is al even verwarrend als de inhoud. Welk onbenullig maakwerk we hier vinden, blijkt o.a. op p. 285, waar Cor op reis gaat, ‘voordat de ooievaar haar dit zou verbieden’, welk profetisch dier echter steeds onderweg blijft; m.a.w. de schrijver is totaal vergeten onder het doorphantazeeren, dat er vermeerdering der familie bij Cor verwacht werd. Mocht eenzelfde gedachtenloosheid hem er van weerhouden, onze leestafel met meer dergelijke prullen te bezwaren. Iedereen bestijgt tegenwoordig Pegasus. Geen wonder, dat het edele dier zijn Zondagsruiters doet buitelen. Hoe kon dit boek een uitgever vinden?

E S.

De Dames Cnussewinckel, door Minca Verster Bosch - Reitz. Modern Bibliotheek, Serie van hedendaagsche romans. Uitgevers Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.

De wereld is zoo naargeestig tegenwoordig; duurte, oorlog, aardbevingen en wat dies meer zij, vergallen den mensch het leven. Hoe de vroolijkheid er in te houden, den lach niet gansch en al te verkeren? De Modern Bibliotheek - waarom de uitgang van het bijv. nw. hier verdonkeremaand? - wil misschien die taak op zich nemen. Na F. de Sinclairs luimig *Om Papa's Principe*, zijn het de ervaringen van drie bedaagde zusters, hare avonturen had ik haast gezegd, die ons jolijt pogen te brengen. In hare ‘late lente’ trekken deze dames uit het woelige Amsterdam, waar zij ook niet verder

hebben leeren zien dan haar neus lang was, naar buiten. Met kinderlijk genot schikken zij de nieuwe woning op, verheugen zich dito over elk grasje in haar tuintje. Maar..... het paradijs op dit ondermaansche is indertijd voor goed achter Adam en Eva afgesloten. Ook buiten komen

meidenmisères; bovendien onaangename buren, met den nasleep van verstoorde illusies, en een waakschen boxer, zelfs twee van deze beminnelijke diersoort, waar iedereen plezier van beleeft, behalve de eigenaressen. Als aan de drie zusters, die er warmpjes inzitten, een erfenisje wordt bericht, als zij aan philanthropie gaan doen, steeds valt er roet in 't eten, soms wat heel veel zelfs. Bepaald comisch doet het zesde hoofdstuk aan, waarin neef Alex, ‘de zoon van hùn Sander’, ten tooneele verschijnt; afgehaald, omhelsd, vertroeteld door de drie oude vrijsters..... Het exquis dineetje met de champagne hem aangeboden en de ontnuchtering den volgenden dag, O! O!

De herinnering aan den muzikalen Alex blijkt echter onuitwischbaar. Men moet evenwel maar door het noodlot achtervolgd worden! Zelfs een dichteres, als Louize Cnussewinckel blijkt te zijn, nu haar bejaard hart een ‘geheim’ verbergt, dat als ‘'n ziedend stuk metaal’ zich in gen. lichaamsdeel ‘vastwroet’, zelfs zulk een begaafde juffer kan niet verhinderen, dat zij en hare eerbare zusters, in de macht van een loslippig dienstmeisje geraken. Waarom stellen mannen ook een arbeidscontract samen, dat, voor allerlei uitleggingen vatbaar, genoemd dienstmeisje tot het uiterste heeft gebracht? Stel u voor, dat de dames eens iets te zeggen hadden gehad, bij het opmaken van dit arbeidscontract, welk een heerlijk leven zou Daatje zijn bereid.....

Vijandschap met buren is lastig, vriendschap kan dezelfde uitwerking hebben. Dit bewijst het slot dezer geschiedenis. Waarom het brutale Daatje hare argelooze meesteressen geen wenk gaf? Zij zal de Mullebusjes toch wel gekend hebben. De laatste bladzijden dezer overigens wèl leuke vertelling bevallen mij 't minst. Al te ongevoelig wordt er gesproken over de ongelukkige verpleegden van Ermeloo en hunne lotgenooten. Ik meende dat wij ontgroeid waren aan zoogenaamde aardigheden over dit onderwerp. In de middeneeuwen ging men, na een goed noenmaal, zich vermaken met ‘de dollen’, achter hun getraliede kerkers, maar heden..... Druk en correctie zijn niet zoo verzorgd, als van deze ‘Modern Bibliotheek’ mocht verwacht worden.

E S.

Vroolijke Makkers, door Frits Leonard. Uitgevers W.L. en J. Brusse, Rotterdam.

Als uitspanningslectuur, als een mop van ietwat langen adem is het gedoe dezer jonggezellen af en toe niet onvermakelijk. Auteur beoogt zelfs nog eenige sensatie te veroorzaken door het avondje bij Knor, wiens onuitstaanbaar humeur en onmogelijk gedrag iedereen het leven vergalt. Gevraagd wordt: hoe het in iemands brein opkomt, om als je er niet *moet* wezen, bij zoo'n sinjeur op te loopen? En dan, hoe geestig nietwaar, dien vlegel *Knor* te noemen? Ja, dat is nu nog eens van die oubollige, onvervalschte geestigheid, die als een versleten vaantje aandoet op een fonkelnieuw schuitje. Maar ik kan mij vergissen.

Verder is de theetuin, eigenlijk een soort van nachtcafé, met de brave Alida en haar nog braver vader - die de rechercheurs zoo goed kan bedotten - een hoogst interessant gegeven, in een detective-roman ook uitmuntend op zijn plaats.

De reis met de ‘Alida’ vertoont in de verte eenige verwantschap met ‘Three man in a boat’, maar is in een Hollandschen polder natuurlijk veel

aardiger!! Zeer gekuischt ook dat standje tusschen de visschers en den kwaadaardigen boer. Als een voorbereiding op wat hem te wachten staat, komt held Frenssen aan het slot der vischpartij er zoo bemodderd af, dat hij een poos verdwijnt. Aan het eind dezer vertelling geschiedt dit verdwijnen plotseling voor goed. De man en zijn courant worden nog even besproken, op de Amerikaansche boot, waar het meerendeel der vroolijke makkers, plus Eline en Truus - de laatste aan Knor ontloopen - zich inscheept, denkelijk om aan de nieuwe wereld nieuwe vroolijkheid te brengen. Goede reis!

E.S.

‘Om Papa's Principe’, door F. de Sinclair. - Modern Bibliotheek, Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Als een prettig tusschenspel in ernstige tafereelen doet de ondeugende streek van Dolly en Jeanne, met al zijn ongerijmdheden, den toeschouwer af en toe hartelijk lachen. De Moderne Bibliotheek opent met dit keurig werkje haar jaarserie en zal er stellig genoegen aan beleven. Er zijn wel menschen, die 't voor de heilige justitie zullen opnemen, en of het in de werkelijkheid zoo zou kunnen gaan...? Maar met een vernuftig in elkaar gezet comedietje, dat de zaal doet schudden, neemt men 't ook zoo nauw niet. De Sinclair heeft oog voor 't grappige en weet vlot te vertellen. Ter opmontering van herstellenden, op reis, na een grauwen winterdag, vol aardsche zorgen, neme men ‘Om Papa's Principe’ ter hand. Er gaat een gezonde, opwekkende invloed uit van dezen kleinen roman, waartegen verveling en zwartgalligheid niet zijn bestand.

ELISE SOER.

Rakketten, door Bernard Canter. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf, 1911.

De pientere en vruchtbare journalist Bernard Canter heeft vijf en twintig zijner beste feuilleton-schetsen tot een bundel vereenigd.

De titel, verduidelijkt door een welgeslaagd vuurwerk op den omslag, is gelukkig gekozen.

Wat ons hier wordt geboden is geen ‘ernstige lektuur’, ook al speelt er soms de ernst een rol is. Het zijn luchtige praatjes, losweg de lucht in geworpen, schitterend zonder iemand te schaden, en die alleen door den indruk van hun vluchtige schittering in het geheugen blijven hangen. De duizend aardigheden, die het lezen van dit boek ontspannend en vermakelijk maken, zijn voor een groot percentage geestigheden. Het is een anusementsboek, waarover geen van de beide partijen zich behoeft te schamen: noch de schrijver, die het schreef, noch de lezers, die er zich door laten amuseeren.

G.C.

Gonne's Vriendin, door Emy Snoeck, geïllustreerd door O. Geerlings. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Een alleraardigst meisjesboek, zoo welverzorgd, zoo gezellig dik! De jonge lezeressen kunnen een geruimen tijd met Gonne en haar vriendin meeleven. Zij zullen zich die uren niet beklagen. Het is een verhaal om voor te lezen, op van die intieme avondjes, als de ‘meisjesclub’ bij elkander komt.

De jonge dametjes, van H.B.S. of andere scholen, zullen er soms zich zelven in herkennen en stellig wel eens een of andere mede-leerling. Natúúrlijk is de toon van dit boek, beschaafd is het kringetje, waarin ge wordt binnengeleid. De jonge heldinnen hebben hare fouten en gebreken, haar strijd en overwinning; ook wel eens lijden zij de nederlaag. Eigen of anderer schuld leidt tot gevolgen, die men niet steeds kan ontwijken; 't is alles naar het leven. De zonnige Gonne en haar talentvolle vriendin hebben een heel troepje om zich heen, allen met verschillende karakters. Het leven op school is als een photographie van wat daar gebeurt en omgaat in de jonge hoofden en harten. Ook de onderwijzeressen, vooral de beminde ‘Daisy’ nemen levendig aandeel in veel wat er voorvalt, al hebben zij den tact dat niet steeds te laten merken. Het is een wereldje op zich zelf waar ‘het bestuur,’ zooals vaak, meer geduld dan geliefd wordt.

Oolijke gesprekken, aardige opmerkingen verhoogen de vroolijkheid van dit boek, dat ook ernstige akkoorden doet hooren. Er loopt een romantische draad door het geheel, waarop ik niet verder wil ingaan, omdat jonge oogen dien zelf moeten ontwaren, en de ontknooping er van met spanning zullen volgen. De familie Helmers, de nog jonge predikantsvrouw vooral, haar jongste zoon Ar, die zoo ad rem zijn looze opmerkingen plaatst, zij leven voor u in deze geschiedenis; het zijn goede vrienden van u geworden, van wie ge noode scheidt, als ge den laatsten regel hebt gelezen. Gij zijt het er volkomen mee eens, als Gonne's vriendin het zoo waar voelt: ‘Er was geen plekje meer binnen in haar, waar Gonne, die zoo zacht en voorzichtig ging, niet komen mocht.’

Zeker, dat moet zoo, bij volkomen oprechte, argelooze vriendschap. Een vriendschap, die echter niet kan ontluiken in één dag, op het eerste gezicht, al voelt men snel sympathie voor elkander, maar, die zich langzaam ontplooit, als een bloemknop aan den stengel, tot de roos zich vertoont in haar volle, teedere schoonheid.

Een mooie vondst in dit boek acht ik ook - p. 201 - dat iemands goede eigenschappen niet altijd zichtbaar zijn, omdat zij, schoon aanwezig, nog slapen als 't ware, nog gewekt moeten worden. Een zonnestraaltje van liefde kan van groot nut zijn in zoo'n geval.

Maar genoeg. Nog een enkel woord over de illustraties, die in dit werkje voorkomen. Al zijn ze aardig en fijn geteekend, doen zij den tekst wel volle eer aan? Maakt men zich b.v. van Gonne's vriendin niet een eenigszins andere voorstelling, dan het figuurtje op de plaatjes ons laat zien? De jurken ook zijn hier en daar zoo heel kort, de meisjes lijken er te jong door. De rokken lengen in het verhaal, evenals de gedachten in de hoofden der meisjes, van wier toekomst menige jonge lezeres nog wel iets meer zou willen weten, al neemt zij met een zucht van voldoening afscheid van Gonne's vriendin.

E.S.

't Eerste Bedrijf. Oorspronkelijke roman van geen onbekende. - Dordrecht, C. Morks.

Geen onbekende! Neen dat zal wel waar zijn. Wie zóó gevoelens ontleden, toestanden beschrijven en détails schilderen kan, komt niet pas kijken, maar heeft op dit gebied reeds sporen verdiend.

Wij beginnen met deze dankbare erkenning en waardeering van veel schoons in de behandeling der onderdeelen en afzonderlijke tooneelen;

we vinden schoonheden van dien aard deor het geheele boek heen, te veel in getal om enkele afzonderlijk te vermelden.

Na dit voorop gesteld te hebben, moet ons de vraag van het hart of de auteur, aan groote bekendheid op letterkundig gebied, eene daaraan geëvenredigde bekendheid met het practische leven paart.

Wij willen onzen twijfel motiveeren.

Een vrij verstandig man, daarom nog geen verstandig vader, zonder fortuin, bezitter van een zaakje in Amsterdam, laat zijn zoon Frits, na volbracht eindexamen H.B.S. 2 jaren lang in Amsterdam rondloopen, zonder de geringste poging, hem te brengen tot eenige werkzaamheid of beroepskeuze. De niet domme, wat artistieke, maar geestelijk slappe jongen voelt geen behoefte aan iets van dien aard, laat zich door vader en moeder cajoleeren met zakgeld en glaasjes port, leest Aimard en Jules Verne, maar blijft in dien verlummelden tijd, bij onbeperkte vrijheid, ten opzichte van zekere genietingen zoo onervaren en nuchter als een kind in de wieg.

Heeft de schrijver daarbij geen oogenblik gedacht aan des duivels oorkussen?

Na den dood der ouders doet de jongen de zaak van de hand, en daar hij Holland wat eng voor zich vindt, (N.B.) trekt hij met zijn bezit (8 mille) naar Parijs om wereldwijsheid en levenservaring op te doen. Begrijpelijk zou het zijn zoo hij zich stortte in een stroom van uitspanningen, zelfs uitspattingen, althans op eenigerlei wijze trachtte van het leven iets *meer* te ervaren dan hij in het 'te enge' Holland vond. Maar neen, temperamentloos op elk gebied, ziet hij weinig van wetenschap of kunst, niets van schoonheid of genot, eigenlijk verveelt hij zich gruwelijk, ronddrijvende als een schip zonder roer, den invloed ondergaande van toevallig gemaakte, gelukkig niet gevaarlijke kennissen. Zonder eenigen drang, ten goede noch ten kwade, blijft hij in Parijs hangen, totdat verveling en toeval hem samenbrengt met een grisettetje - ook alwêer gelukkig een buitengewoon goed exemplaartje - eene geïdealiseerde Marguérite Gautier.

Dit alles komt ons onwaarschijnlijk, onnatuurlijk, gemaakt voor. Eén van beide, de lummel is inderdaad zoo hartstochteloos als hier geschilderd wordt, maar dan was hij stil op zijn kantoor in Amst. gebleven, of bij ietwat méér temperament had hij, eenmaal in Parijs zijnde, gezocht en gevonden wat Parijs opleveren kan.

Inmiddels raakt hij door zijn geld heen; de allerbraafste Hendrik moet wonen en eten. Hij ziet duidelijk de toekomst naderen, maar ook dit schijnt hem volkomen koud te laten, hij laat kalm het noodlot op zich afkomen, krijgt heimwee naar Holland en kan dit nog juist bereiken.

De schildering van die reis naar Holland, het wederzien van zaken en personen, behoort tot de best uitgewerkte bladzijden van het boek; maar onbegrijpelijk komt ons wêer voor dat iemand 'opgewekt' (blz. 262) is, die in zijn vroegere woonplaats terugkomt onder de hier bedoelde omstandigheden. Onwaar en - onwaardig komt ons voor het spontane einde van het boek.

O.i. is het onvermijdelijk dat dit 'Eerste Bedrijf' gevolgd wordt door een Bedrijf waarin logica van gegevens en feiten meer tot haar recht komt. Bij een sensatie-roman van melodramatischen aard wil men en verwacht men ongemotiveerde dingen; bij eene soort ontledende studie zijn zij hinderlijk.

B.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Februari-aflevering besluit de heer G.F. Haspels zijn novelle: ‘de stad aan het veer’. De heer C. Spat beschouwt den Islam als Italië's felsten vijand. Dr. A.G. van Hamel zoekt den oorsprong der sage van Koning Lear. Naar aanleiding eener tentoonstelling van Grieksche en Romeinsche kunstnijverheid te Rotterdam pleit Prof. K. Kuiper voor aanschouwingsonderwijs. De verzen zijn van Jules Schürmann en Balthasar Verhagen.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Dr. P.C. Boutens staat aan het hoofd der Februari-aflevering met een prachtige vertaling van Aischylos' ‘Prometheus geboeid’. Prof. Dr. J. De Louter opent een uitzicht op de toekomst van het volkenrecht. Een novelle van Sam. Goudsmit verhaalt ‘hoe kleine Sjimmie Neeter burger werd’ en P.N. van Eyck zond gedichten in. Onder den ironischen titel ‘unio mystifica’ bespreekt Dr. H.T. Colenbrander de Nederlandsche politiek; Dr. J.Ph. Vogel bespreekt een Indisch fabelboek, J. De Meester Duitsche literaire theorieën, Carel Scharten L. van Deijssel's Leven van Frank Rozelaar.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

De Februari-affevering bevat het tweede gedeelte van Herman Heyermans' Berlijnschen roman ‘Duczika’ en daarna de eerste twee bedrijven van een met groot talent door een onzer jongere letterkundigen, den heer A. Zelling, geschreven drama ‘Drijfzand’. De heer Louis Carbin maakt weder een schetsje van ‘De vrouw zooals zij is?’ Jac. van Looy houdt ‘een praatje’ - een degelijk ‘praatje’ zooals van dezen auteur van zelf spreekt - over vertalen, gevolgd door eenige door hem uit Goethe's Faust voortreffelijk vertaalde fragmenten. De heer Peter Spaar schrijft een artikeltje over een ‘Koninklijke Nederlandsche Opera’. De hedendaagsche stand van het internationale recht wordt door Mr. M.J. van der Flier toegelicht. Na een gedicht ‘Armor’ van Jules Schürmann volgen verzen van J. Philip van Goethem. Willem Kloos bespreekt den in de Nieuwe Gids verschenen roman van Ae. W. Timmerman: ‘Leo en Gerda’; Mr. G.J. Grashuis Dr. Wijnaendts Francken's boek over het bewustzijn.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

Dr. C.G.N. de Vooys vervolgt in het Februarinummer zijn studie over ‘spreken en schrijven in Noord- en Zuid-Nederland’. Albert Verwey zet zijn vertaling van Milton's Verloren Paradijs en H.P. Berlage Nzn. zijn beschouwingen over moderne architectuur voort. Gedichten worden bijgedragen door Aert van

der Leeuw, Prof. Is.P. de Vooys, W. van Doorn, H. Labberton-Drabbe en M.S. Roetman. Albert Verwey kondigt H.P. Bremmer's werk over Vincent van Gogh aan, Frans Berding's Nederlandsche bewerking van de Edda, Maurice Gauchez's 'Images de Holiande' en critiseert fel Dr. H.F. Wirth's 'Untergang des Niederländischen Volksliedes'.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

Met een artikel ter gedachtenis van Charles Dickens opent de heer P.J. Molenaar het Februarinummer. Dr. W.H. Nieuwhuis bespreekt de onzekerheid van het ontstaan van den mensch in het tertiaire tijdvak. De bekende schrijver L.E. begint een roman 'In de generaliteitslanden'. Dr. P.J. Kromsigt bespreekt het boek van Dr. C.B. Hylkema over Oud en Nieuw Calvinisme. Mooie verzen zijn er van Willem de Merode en I.I. Brants. De heldere oeconomische kroniek is van Prof. P.A. Diepenhorst.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

Het Februarinummer wordt geöpend met een interessant artikel van Dr. H. van Loon over de vraag of de beweging van '80 een nationale beweging geweest is, welke vraag door den schrijver ontkennend wordt beantwoord. Verzen volgen van Willem de Mérode. Dr. J.F. Beerens bespreekt de 'Pensées' van Pascal. De heer J. Lens stelt de vraag: schoolgemeenschap of zelfregeering? Verzen volgen van Heinrich Petermeyer.

Groot Nederland, letterkundig maandschrift voor den Nederlandschen stam onder redactie van Cyriel Buysse, Louis Couperus en W.G. van Nouhuys. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

Met verzen van Hélène Swarth wordt het Februarinummer geöpend, waarna Top Naeff haar roman voortzet, die getiteld is 'Voor de Poort'. Louis Couperus geeft een dichterlijk essay over Florence. Ina Boudier-Bakker draagt een schets bij, getiteld 'Een Leugen', Cyriel Buysse 'wintervizioenen uit Engadin'. Na twee 'avondliedjes' van A.J. Barnouw kondigt Dr. J.L. Walch een vijftal werken over Nederlandsche philologie aan, onder welke hij de beteekenis van Dr. H.F. Wirth's bekend boek over 't geheel met sympathie doet uitkomen.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Februarinummer schrijft Cornelis Veth eene met reproducties geillustreerde verhandeling over Dickens' voornaamste illustratoren. Van een gedicht van Karel van de Woestijne, 'de Terugtocht' wordt het eerste gedeelte opgenomen. L.S. bespreekt de Jubilea van Mevr. v.d. Horst, Mevr. Holtrop en Willem Royaards en eenige nieuwe tooneelstukken, waaronder Schürmann's Violiers.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch,

Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

Dr. Jan Veth bespreekt in het Februarinummer een zelfde compositie bij Josef Israëls en bij Millet, nl. een kind dat, door de moeder geleid, de eerste schreden

naar den neerhurkenden vader doet. Dr. Veth bewijst, dat als van overneming sprake is, Millet van Israëls heeft overgenomen: in elk geval is de compositie van Millet in alle opzichten mooier. Arnold Goffin bespreekt de tentoonstellingen van Oude Kunst te Charleroi en te Doornik, Prof. Dr. Schmarsow een oude muurschildering te Mechelen.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

Dr. A. Beets besluit in de Februari-aflevering zijne beschrijving van het Heilige-Geest-of-Arme-Wees-en-Kinder-Huis te Leiden. De heer G. Dorhout deelt enkele bijzonderheden mede van oud-Monnikendam. Volgen de plannen van een kleine villa met schilders-atelier.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Februari besluit de heer G. Wolda te Wageningen zijn wenken ten bate der cultuur van in 't wild levende vogels en besluiten de heeren J. en W. te Haarlem hun studie over de heremietschelpen. De heer Gargeanne te Venlo beschrijft een berkenvernielenden paddestoel. Dr. W.P.A. Jonker te Goes beschrijft kalkafzettingen in Zeeland en de heer K. Boedijn te Amsterdam zijn boomkikker.

In het nummer van 15 Februari beschrijft de heer H.A.A. v.d. Lek te Leiden een nieuwe paddestoel, Rhizina inflata. De heer A. Joman te Doetinchem geeft een beschrijving vsn het landgoed Enghuizen in den Achterhoek. De heer H.A. Kuyper te Heemstede houdt een praatje over sterrenkunde. De heer G.A. Zöllner te Rotterdam laat een paar zonderlinge vlasbekbloemen zien. De heer G. Blokhuis te Bergen schildert dit Noordhollandsche lustoord in den winter.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In het nummer van 25 Januari wordt gehandeld over geneeskundig onderzoek voor het huwelijk, over Nederlandsche militaire luchtvaart, over de ontwikkeling der schoenenindustrie in Nederland; de karakterschets is gewijd aan Dr. J.P. Lotsy, secretaris der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem.

Ontvangen boeken.

Nederlandsche Bibliotheek, No. 115/116. Helene Mercier, Verbonden Schakels, 4e druk. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Nederlandsche Bibliotheek, No. 126/127. L. Simons, Studies en Lezingen. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. G. Bernard Shaw, Trouwen. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. G. Bernard Shaw, Majoor Barbara. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur. Amsterdam.
Wereldbibliotheek, No. 161/162. Milton, Het Paradijs verloren. Boek I-VI, vertaald door Alex Gutteling. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Pro en Contra VII. 7. Droogmaking der Zuiderzee. Pro: A.A. Beckman, Contra: B.J. Gelder. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Pro en Contra, VII. 8. Vaderlandsliefde. Pro: Charles Boissevain. Contra: J.F. Ankersmit. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
J.P. van Melle, *De* '*oude*' *Jan Luyken.* J.M. Bredeè's biblioth. Rotterdam.
Groote Denkers, III. 5. Julius de Boer, Leibniz. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit onzen Bloeitijd, III. 5. H.J. Westerling. Het Lager Onderwijs. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Onze staatsschuld.
Dr. W.C.A. Baron van Vredenburch.

> Er bestaat geene waarachtige amortisatie dan die, waartoe men een overschot van uitkomsten bezigt; alle andere zijn bedriegelijk.
> VAN HOGENDORP.

III. Haar beloop van 1841 tot 1878.

HET keerpunt in de geschiedenis van onze Staatsschuld ontstond, door dat in de Tweede Kamer der Staten-Generaal het besef was doorgedrongen, dat men zich op een hellend vlak bevond en dat de Regeering met opzet en te kwader trouw dit lichaam het gewenschte licht weigerde. Daarom verwierp men in het najaar van 1839 met 39 tegen 12 stemmen een wetsontwerp, houdende uitschrijving eener leening van *f* 56.000.000 om eene schuld aan de Ned. Handelmaatschappij te kwijten en voor andere behoeften, waarvan de oorzaak duister was en bleef. Toen het bleek, dat de Regeering ook verder alle inlichtingen weigerde, deed zich het in onze parlementaire geschiedenis alleenstaande feit voor, dat de begrooting over 1840 met algemeene stemmen verworpen werd, met uitzondering van... die van den Minister van Financiën, zelf tevens lid der Staten-Generaal.

De daarmede ontstaande crisis kon niet onmiddellijk tot zeer ingrijpende maatregelen leiden, vandaar dat nog gedurende het jaar 1840 de bovenvermelde credieten werden verleend, waartegen minder bezwaar kon worden gemaakt, omdat de Regeering, die het Amortisatie-syndicaat wilde doen verdwijnen en blijk gaf overleg te willen plegen om uit den financieelen nood te komen, toch niet zonder middelen mocht worden gelaten om aan hare zware, van het syndicaat overgenomen, verplichtingen te voldoen.

De Regeering zocht in de eerste plaats een weg om te komen tot eene regulariseering der schuld, welke de bezwaren der regeling van 1814 zou vervangen; daarom werd bij de wet van 27 September 1841, Stbl. No. 35, de geheele uitgestelde schuld in 2½% rentevende omgezet. Voor iedere *f* 1000 kreeg men *f* 18, indien zonder en *f* 68 indien met een kansbiljet; de kans-billetten zelf werden voor *f* 50 ingewisseld. Deze wet heeft veel critiek uitgelokt, omdat men meende, dat geen rekening was gehouden met de waarde der kans-billetten ten aanzien der uitloting en derhalve aan de bezitters der uitgestelde schuld een offer werd gevraagd, dat onbillijk was en zelfs, naar sommiger oordeel, noch te rijmen met de goede trouw noch overeenkomstig het verbintenissenrecht, waaraan een Staat-schuldenaar ook geacht werd onderworpen te zijn[1].

De conversie stond open tot 1 Januari 1850[2]; van af dien datum zou de Staat der Nederlanden geen uitgestelde schuld meer erkennen. De werkelijke schuld steeg door dezen maatregel wel met *f* 71.396.000, maar men wist nu, waar men mede af was, en kon nu eene regeling treffen over eene feitelijke amortisatie. De wet zelf bepaalde dit in Art. 9, al werd de schuldvermindering nog 9 jaren uitgesteld: ‘met den jare 1850 en vervolgens, zal jaarlijks eene som, ten minste gelijk staande aan het bedrag der besparing, die het gevolg dezer wet zal zijn, gebragt worden op de begrooting van staatsuitgaven, welke som zal worden besteed tot amortisatie van openbare schuld of tot zoodanigen anderen maatregel, als tot vermindering van den rentelast zal kunnen strekken, op zoodanigen voet en wijze als nader door de wet zal worden bepaald.’

Wij spraken hierboven van eene schuld aan de Handelmaatschappij. Het bleek, dat de Regeering bij haar eene leening van *f* 32.000.000 had gesloten, onder verband der toekomstige Indische producten. Ook deze schuld, nader geregeld bij de contracten van 23 Juli 1840 en 25 Maart 1841, behoefde eene wettelijke bekrachtiging, welke gegeven werd den 10 Juli 1842, Stbl. No. 22.

In hetzelfde jaar kwam de schuldregeling met België tot stand (Art. 63 Tractaat 5 November 1842[3], waarbij dit Rijk

1. Zie o.a. L. Drucker, De ware beginselen van het Staatscrediet, bijzonder met betrekking tot Nederland, verdedigd.
2. Later verlengd tot 1 Mei 1850 (wet 24 Dec. 1849, Stbl. No. 65).
3. Te vinden bij Weeveringh, 208.

f 184.000.000 van onze schuld overnam. Daaronder was een bedrag van *f* 160.000.000 aan inschrijvingen op het Belgische Grootboek, nu ten name gesteld van de Nederlandsche Regeering, waarover zij in 1844 de vrije beschikking verkreeg.

Niettegenstaande tengevolge der wet van 1841 het bedrag der schuld nu vaststond en zij door deze regeling eene niet onaanzienlijke vermindering had ondergaan, bleef de toestand nog zorgwekkend, omdat de rentelast ruim *f* 40.000.000 bedroeg en de tweejarige begrooting over 1842/43 met een tekort van *f* 7.000.000 sloot[1]. Tijdelijk behielp men zich weder met de uitgifte van schatkist-billetten, waartoe de Staten-Generaal met grooten tegenzin hunne toestemming gaven (*f* 9.500.000, rentende 5%, wet 19 Juni 1843, Stbl. No. 25), maar een doortastend optreden, dat aan dezen toestand een einde moest maken, werd met den dag meer en meer noodzakelijk.

Achtereenvolgens bereikten de Staten-Generaal verschillende wetsontwerpen, deels tot conversie deels tot invoering van eene jaarlijksche inkomstenbelasting, die evenwel geen instemming vonden[2], totdat de Minister Van Hall eindelijk gelukkiger was met de bekende wet van 6 Maart 1844, Stbl. No. 14, welke in de Tweede Kamer nochtans slechts eene meerderheid van 7 stemmen gevonden had.

Bij deze wet werd eene vrijwillige 3% leening uitgeschreven van *f* 127.000.000; bij niet slagen zou eene buitengewone vermogens- en inkomstenbelasting geheven worden, welke evenwel veel minder drukkend was dan die, welke men in 1832 op het oog had; de hoogste aanslag bedroeg 2%. Tevens werd de gelegenheid geopend om vrijwillige bijdragen te storten, welke ten slotte ruim *f* 1.800.000 beliepen. Dank zij de krachtige hulp van Koning Willem II en de beschikking, welke de Regeering had over *f* 10.000.000 als een voorschot van Koning Willem I[3], kwam het noodige geld zonder belasting bijeen.

Evenzeer slaagde de Regeering met de conversie der Indische leeningen, waartoe eene van 4% (wet 13 April 1844, Stbl. No. 23), groot *f* 35.000.000 noodig was.

Eindelijk werd de sluitsteen gelegd door de wetten van 25 Juni 1844, Stbl. No. 28 en 29, waarbij 1°. *f* 160.000.000 aan inschrijvingen op het Belgische Grootboek, welke ten name

1. Buijs, 149.
2. Voor bijzonderheden zie Weeveringh, 374, 375.
3. Zie hierover Weeveringh, 408 vlg.

der Regeering stonden, werden verkocht; 2°. de 5% schuld in eene van 4% werd omgezet.

De slotsom was, dat men de toekomst inging met eene schuld van *f* 1.241.323.521 en een rentelast van *f* 39,900.637; een toekomst, die - naar onze meening echter slechts schijnbaar - betere tijden deed aanbreken. Immers, al zal geconstateerd kunnen worden, dat bij de telkens getroffen maatregelen van eene noemenswaardige schuldtoename geen sprake is geweest, van eene bevredigende amortisatie mag evenmin gerept worden.

Inderdaad scheen, althans aanvankelijk, van eene schuldtoename geen sprake behoeven te zijn. Toch moest in 1848 (wet 30 October 1848, Stbl. No. 75), weder overgegaan worden tot de uitgifte van *f* 2.000.000 schatkist-billetten, omdat er tekorten op de Staatsrekeningen te dekken vielen, en bij de wet van 14 September 1849, No. 42, werd eene overeenkomst met de Ned. Handelmaatschappij gesloten, waarbij deze nog *f* 10.000.000 leende, welke schuld niet voor 1875 opvorderbaar zou zijn.

Daarop volgde nu een tijdperk, waarin de gestadige overschotten op de rekeningen[1.] eene aanzienlijke amortisatie mogelijk maakten, welke buitengewone schuldaflossingen tot 1866 duurden[2.].

Gold dit alles de ‘gevestigde’ schuld, de ‘vlottende’ schuld bleef gedurende dit tijdperk op een vrij hoog cijfer staan.

Wel trachtte de Regeering deze beter te regelen. De eerste uitgifte van schatkist-billetten, ook al droegen zij nauwelijks het karakter van eene tijdelijke leening, was het gevolg van eene plotselinge behoefte aan ruime middelen voor een kort tijdperk; in 1840 en 1848 evenwel werden zij ook gebezigd tot dekking van tekorten op de Staatsrekeningen. Toen in 1851 de financieele toestand gunstiger was, ging men over tot de intrekking van de 4% billetten van 1834 en werd er bepaald, dat de rente voortaan bij iedere uitgifte zou worden vastgesteld, (wet 18 Juni 1851, Stbl. No. 65); tegelijk werd evenwel

1. Een staat daarvan loopende van 1850 tot 1860, vindt men bij *De Brabandète* Coup d'oeil sur les finances de la Neerlande et de ses colonies, 143, 144.
2. Wet 2 Mei 1851, Stbl. No. 24, *f* 1.300.000; 22 April 1852. Stbl. No. 63 *f* 3.200.000; 23 Dec. 1853, Stbl. No. 138: *f* 7.500.000 ÷ *f* 8.000.000 (leening Haarlemmermeer 1839); 7 Mei 1856, Stbl. No. 19, *f* 10.000.000; 3 Juni 1858, Stbl. No. 33, *f* 12.926.000; 19 Aug. 1861, Stbl. No. 73, *f* 3.000.000; 6 Juli 1863, Stbl. 114: aflossing overzeesche schuld 1836 en 1844.

een crediet verleend om nog voor *f* 4.000.000 uit te geven boven het thans tegen een lageren rentevoet verwisselde bedrag van *f* 9.800.000. Zoo liep het geheele bedrag zoo hoog op, dat geen kans meer gezien werd, om tot delging over te gaan, en de gevestigde schuld er mede verhoogd moest worden (wet 22 April 1855, Stbl. No. 34). Nog éénmaal (wet 19 Aug. 1861, Stbl. No. 74), werd machtiging verleend tot eene uitgifte van hoogstens *f* 5.000.000, alvorens deze soort van schuld eene definitieve regeling vond bij de, nader te bespreken, wet van 4 April 1870, Stbl. No. 62.

Alvorens hiertoe over te gaan, moeten wij nog het oog vestigen op een paar andere maatregelen.

De moeilijke tijden, die ons financiewezen in de eerste helft der vorige eeuw doormaakte, deden menigen deskundige naar de pen grijpen om der Regeering van advies te dienen, waarbij haar ook soms zeer heftige critiek niet gespaard werd. Zoo had dan o.a. ook Suermondt (Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek, IV, 422) reeds in 1848 een middel aanbevolen om althans den rentelast te verminderen, en wel door de uitgifte van muntbilletten, welk renteloos schuldpapier evenwel, in afwijking van een reeds vroeger door verschillende Staten ingevoerd type, inwisselbaar moest zijn. Dit denkbeeld werd vier jaar later in toepassing gebracht; bij de wet van 26 April 1852, Stbl. No. 90 werd eene *rentelooze* Staatsschuld van *f* 10.000.000 in het leven geroepen, waarvan het bedrag moest dienen tot delging der rentegevende; de muntbilletten zouden van *f* 10, 50 en 100 zijn.

In de tweede plaats werd (wet 22 December 1853, Stbl. No. 129), eene nieuwe overeenkomst met de Ned. Handelmaatschappij gesloten[1], welke. behalve andere voordeelen[2], der Regeering een doorloopend voorschot verschafte tegen eene rente van 3½%.

Ten derde werd tweemaal een poging gedaan om de 4% schuld te converteeren; eerst bij de wet van 20 December 1852, Stbl. No. 224, welke niet uitgevoerd werd, omdat in 1853 de rentevoet steeg en de politieke verwikkelingen in het Oosten een financiëelen maatregel van zulk een omvang geen voldoenden steun waarborgden bij het publiek[3]; vervolgens

1. Later vervangen door de wet van 17 Juni 1873, Stbl. No. 88.
2. v. Welderen Rengers, Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland, I, 111.
3. v. Wisselingh, Grootboeken en wetten en besluiten der Nationale schuld, I. 49.

in 1854, toen een wetsontwerp om de conversie van 4 op 3% te bewerkstelligen teruggenomen moest worden, omdat het in de afdeelingen der Tweede Kamer zeer ongunstig werd ontvangen[1].

Intusschen was het totale bedrag der Staatsschuld van *f* 1.229.269.465[2], in 1852 gedaald tot *f*967.708.913 in 1869.

Zooals wij hierboven reeds aanstipten, werd de uitgifte van schat-kistbilletten definitief geregeld bij de wet van 4 April 1870, Stbl. No. 62. Zij kon voortaan geschieden om tweeërlei redenen: *a.* om te voorzien in tijdelijke behoeften van 's Rijks kas tot een bedrag van *f* 4.000.000; *b.* tot aanvulling van of dekking van tekorten op de middelen, bestemd tot goedmaking van de uitgaven van eenig dienstjaar der Staatsbegrooting, eveneens tot het bovenvermeld bedrag; zij geschiedde á pari, na 1897 (wet 31 December 1897, Stbl. No. 281), ook daarboven, tegen door de Regeering te bepalen rente. De billetten, honderd gulden of veelvouden daarvan bedragende, zijn hoogstens twaalf maanden geldig, doch, indien zij niet eene maand voor den vervaldag, hetzij door de Regeering hetzij door de houders worden opgezegd, worden zij telkens voor drie maanden verlengd. Na aflossing kunnen zij onder nieuwe dagteekening opnieuw worden uitgegeven; ook mogen zij vanwege de Regeering in beleening gegeven worden.

Zij dragen dus het karakter van eene tijdelijke opneming van gelden, omdat de stand der financiën een volgend jaar zooveel gunstiger zal zijn, dat eene blijvende verhooging der Staatsschuld door het uitschrijven eener leening ongerechtvaardigd zou zijn. Intusschen biedt de onder *b* genoemde wettelijke grond voor de uitgifte van schatkist-billetten een eigenaardig gevaar, namelijk dit, dat velen geneigd zijn een tekort op de begrooting gedekt te achten door eene dergelijke uitgifte; terecht is o.a. door Heringa[3] betoogd, dat een dergelijk tekort onverzwakt, doch alleen in anderen vorm, blijft bestaan en dat alleen werkelijke inkomsten de gedane uitgaven kunnen dekken[4]. Dwaling te dezen opzichte kan er toe leiden, dat, wanneer volgende jaren de vermindering van deze vlot-

1. v. Welderen Rengers, I, 113.
2. Weeveringh, 487.
3. Schatkist-papier: middelen tot dekking, 21 vlg. 112.
4. Deze meening is ook verdedigd door Gevers Deynoot, Eenige opmerkingen over Art. 119 der Grondwet, 47.

tende schuld niet mogelijk maken, deze in gevestigde schuld moet worden omgezet en alzoo eene leening het gevolg wordt van tekorten, een maatregel, waarvan men gehoopt had zich eindelijk ontworsteld te hebben na de wrange vruchten daarvan in een vroeger tijdperk te hebben gesmaakt.

Zooals bekend is, had de Regeering tot 1877 de beschikking over 'Indische baten' en het sprak van zelf, dat zij hiervan gebruik wilde maken tot amortisatie van schuld. Zoo deed zij o.a. het voorstel (de latere wet van 20 Januari 1872, Stbl. No. 3) om voor *f*10.000.000 in te koopen; dit voorstel lokte in de Tweede Kamer grooten tegenstand uit, niet zoozeer omdat men tegen schulddelging was, als wel omdat men wantrouwen koesterde in het beleid van den Minister van Financiën Blussé, die bij de behandeling der begrooting voor 1872 betoogd had, dat er geen geld was voor openbare werken, op welker tot stand koming groote prijs werd gesteld.[1.]

In 1875 (wet 6 April 1875, Stbl. No. 59) kon weder *f*10.000.000 beschikbaar worden gesteld voor de aflossing der leening voor het Amsterdamsche Entrepotdok.

Doch niet alleen uit deze Indische bron vloeiden de middelen tot amortisatie. Bij verdrag van 13 Januari 1873 had België de rente ten laste van den Staat der Nederlanden afgekocht en de Regeering haastte zich (wet 21 Mei 1873, Stbl. No. 62) het ontvangen bedrag van *f*8.900.000 in dezen zin aan te wenden.

IV. Haar beloop van 1878 tot heden.

Om twee redenen mag de wet van 5 Juni 1878, Stbl. No. 87, waarbij besloten werd eene leening te sluiten van hoogstens *f* 43.000.000, geacht worden een mijlpaal te vormen op den doornigen, schier eindeloozen weg, welke ons tot het einddoel behoort te voeren, dat de Nederlandsche Staat vrij van schuld zal zijn.

In de eerste plaats, omdat een nieuw tijdperk voor onze financiëele politiek werd geopend. Van Welderen Rengers kenschetst dit aldus[2.]:

'Gedurende langen tijd had men het "binnen zijn gewone inkomsten blijven en geen schuld maken" als den onwrikbaren

1. Van Welderen Rengers, II, 87 vlg.
2. II, 182.

stelregel bij het bestuur van 's lands huishouding gehuldigd en onder een koloniaal stelsel, dat jaarlijks den Minister van Financiën overvloed van middelen in den schoot wierp, kostte het weinig moeite aan dien regel getrouw te blijven. Naar gelang echter de eischen voor onze defensie te land en ter zee, voor ons onderwijs, voor de bezoldiging van ambtenaren, voor onze verkeerswegen in omvang en kostbaarheid toenamen, zonder dat het accrès onzer gewone middelen daarmede gelijken tred hield, geraakte men allengs weer vertrouwd met het denkbeeld, dat het billijk was ook de volgende geslachten met een deel dier uitgaven te belasten.'

Van Welderen Rengers geeft zelf[1] de gevolgen aan van het afwijken van den stelregel en van de invoering der nieuwe politiek.

Rentelast 1848	*f* 36.291.136.33
Rentelast 1877	*f* 25.594.109.44
Rentelast 1891	*f* 31.000.000. -

en wij voegen er bij, dat deze thans bedraagt (1911) *f* 32.122.544.30. Op de vermindering van de schuld zelf en van haar interest heeft het vaarwel zeggen van 'den onwrikbaren stelregel' een noodlottigen invloed uitgeoefend.

Toch zou het onbillijk zijn, indien men twijfelde aan den oprechten wensch der Regeering na 1878 om tot schulddelging te geraken. Integendeel luidde dit jaar ook in dit opzicht eene 'nieuwe politiek' in, en hiermede komen wij tot het tweede punt.

Gelijk wij hierboven zagen, was in Art. 9 der wet van 27 September 1841, Stbl. No. 35 bepaald, dat te beginnen met 1850 een bedrag gelijkstaande met de door den overgang van uitgestelde in rentegevende schuld verkregen besparing jaarlijks voor amortisatie zou worden bestemd. Daar juist ook op dit tijdstip de batige sloten der Staatsrekeningen aanzienlijk begonnen te worden, werd een veel hooger bedrag op de Staatsbegrooting uitgetrokken, allengs steeds bepaald op *f* 700.000.

Toen het moeilijk viel de begrooting voor 1868 te doen sluiten, is men aan het Departement van Financiën door eene ingewikkelde berekening tot de slotsom gekomen dat men met *f* 125.000 volstaan kon om aan de wettelijke verplichting te voldoen[2]. Dit in vergelijking met de sedert ettelijke jaren

1. II. 181.
2. Mem. v. Toel. Hoofdstuk VII, A, Staatsbegrooting 1868.

gebruikelijke som zoo aanmerkelijk lagere bedrag ontmoette in het Voorloopig Verslag veel bezwaren, welke in de Memorie van Antwoord eenigszins uit de hoogte werden op zijde geschoven met het argument ‘dat men liever geen nieuwe schulden wilde maken, door de behoefte daaraan door onverplichte amortisatie te verhaasten.’ Allengs is het op deze berekening steunende bedrag gestegen tot *f* 738.500 (Staatbegrooting 1911)[1].

Gold dit de oude schuld, bij de evengenoemde leeningwet van 1878 werd zorggedragen, dat van de nieuwe schuld telken jare een gedeelte zou worden geamortiseerd, welk beginsel in alle verdere leeningswetten werd gehuldigd. De aflossing moest geschieden, beginnende in 1881, zoo na mogelijk ten beloope van ½%, vermeerderende met het bedrag der door de verplichte aflossingen vrijgevallen rente. De Regeering behield zich vroegere en meerdere aflossing voor.

De houders van schuldbekentenissen in deze leening hadden de bevoegdheid ze in te wisselen tegen inschrijvingen 4% Grootboek; de obligaties werden vernietigd, doch de nummers daarvan bleven mede tellen bij de uitloting; werd zulk een nummer getrokken, dan moest een zelfde som, als anders aan den vroegeren houder zou zijn uitbetaald, tot inkoop van schuld worden gebezigd.

De ervaring had geleerd, dat de regeling van de vlottende schuld door de uitgifte van schatkistbilletten aanvulling behoefde. Naast deze stukken van *f* 100 of veelvouden daarvan, waarvan de omloop telkens verlengd kon worden, scheen nog een ander type wenschelijk en wel dat der schatkistpromessen van *f* 1000 of veelvouden daarvan, met een vasten vervaldag en met eene rente, die bij de uitgifte verrekend wordt. Samen met de billetten mocht het beloop de *f* 4.000.000 niet overschrijden. Een en ander werd vastgelegd in de wet van 5 December 1881, Stbl. No. 185.

Nu volgen jaren, waarin de Staatsschuld aanzienlijk toenam. De eerste 4% leening van *f* 60.000.000 (wet 16 Maart 1883, Stbl. No. 34), was bestemd voor den aanleg van spoorwegen en andere openbaren werken hier te lande en in Ned. Indië, welke kolonie met ¾ van dit bedrag werd belast; de tweede tot hetzelfde beloop (wet 20 Juli 1884, Stbl. No. 146), strekte tot dekking der tekorten voor 1882, 1883 en 1884,

1. Voor 1912 is slechts *f* 603.000 uitgetrokken wegens den lagen koers (zie hierachter blz. 37).

nadat even tevoren reeds *f* 45.500.000 aan schatkistpromessen was uitgegeven (wetten 10 Januari Stbl. No. 6; 4 Februari Stbl. No. 27; 7 Maart Stbl. No. 37; 10 April Stbl. No. 49).

Tegelijk was eene nieuwe wet op de muntbilletten verschenen (27 April 1884, Stbl. No. 98). Deze rentelooze schuld werd bepaald op *f* 15.000.000 (dus *f* 5.000.000 meer dan in 1852).

In 1886 werd de 4% schuld omgezet in eene van 3½% (wet 9 Mei 1886, Stbl. No. 102), welke conversie werd voortgezet in eene van 3% bij de wet van 30 December 1895, Stbl. No. 236.

De tot-stand-koming der spoorwegovereenkomsten in 1890 moest onvermijdelijk invloed uitoefenen op de Staatsschuld en wel in tweeërlei opzicht. Vooreerst werden de leeningen der Ned. Rhijnspoorwegmaatschappij tot een gezamenlijk bedrag van *f* 26.139.041.03½ overgenomen, terwijl er voorts netto de som van *f* 45.147.689.93½ moest betaald worden voor de overname van het bedrijf. De financiëele toestand was op dit tijdstip zoo gunstig, dat bij de wet van 28 December 1891, Stbl. No. 230 niet slechts het betrekkelijk lage bedrag van *f* 45.000.000 tegen 3½% moest worden geleend doch dat de opbrengst dezer leening ook nog kon strekken tot dekking der tekorten op de Staatsrekeningen van 1885-1888, terwijl door de aflossing der 3½% Rhijnspoorleeningen van 1886/1887, (K.B. 27 Januari 1892 Stbl. No. 23), samen nog groot ongeveer 22½ millioen gulden, een groote last kon worden afgewenteld. Wanneer men in aanmerking neemt, dat over de dienstjaren 1890-1892 bijna *f* 30.000.000 werd geamortiseerd, dan heeft de spoorwegpolitiek der Regeering, wat de financiëele zijde aangaat, aanspraak op grooten lof. Het overblijfsel daarvan, de 6% leening van meergenoemde spoorweg-maatschappij, bijna *f* 3.000.000, werd 1 Januari 1899 afgelost zonder dat bijzondere geldopneming daarvoor noodig was. Toen evenwel in den loop van dit jaar ook de lijn Leiden-Woerden werd overgenomen, moest het benoodigde bedrag (*f* 5.300.000) door eene 3% leening gevonden worden (wet 29 Juni 1899, Stbl. No. 148).

Intusschen was reeds bij herhaling een beroep gedaan op het Staatscrediet terwille van de ontwikkeling der koloniën; en wel indirect doordat de Staat den waarborg op zich nam van Surinaamsche leeningen, eerst die van 1896 (wetten 13 Juli 1895, Stbl, No. 114; 20 Maart 1896, Stbl. No. 46:), later die

van 1906 (wet 31 December Stbl. No. 374), maar ook direct door de 3% Indische leeningen van 1898 (*f* 55.000.000; wet 9 Juni 1898, Stbl. No. 142) en van 1905 (*f* 40.000.000; wet 18 Maart 1905, Stbl. No. 97).

Volledigheidshalve vermelden wij nog de overneming van eenige kleine leeningen, tengevolge van de afschaffing van tollen op den Rijksweg langs de Zuiderzee (wet 9 April 1900, Stbl. No. 53) en van Naarden naar Amersfoort (wet 27 April 1901, Stbl. No. 84) en van den overgang aan den Staat van het Amstel - Aarkanaal (wet 9 Juli 1906, Stbl. No. 181).

Ons historisch overzicht besluiten wij met de herinnering aan een drietal maatregelen met betrekking tot de Staatsschuld.

De eerste betrof de intrekking der muntbilletten (wet 31 December 1903, Stbl. No. 336), de tweede de bestemming van bepaalde inkomsten tot amortisatie (wet van 5 Juni 1905, Stbl. 155). Tengevolge toch van de taak, die de Regeering op zich genomen had, om de onderwijzers aan bijzondere scholen te pensioneeren, die op den duur groote offers van de schatkist zou eischen, werd een equivalent gezocht om deze last alsdan minder drukkend te doen zijn, door de pensioensbijdragen als het ware te kapitaliseeren door ze aan te wenden tot amortisatie van schuld. Zoo zou dan van 1906 tot 1940 *f* 15.915.000 aan 3% schuld vernietigd worden.

Ten derde kwam de in 1824 reeds gewijzigde (zie hierboven) bepaling van Art. 10 van de wet van 21 Augustus 1816, Stbl. No. 33, ten aanzien van de toelating van vreemde geldleeningen geheel te vervallen bij de wet van 14 Juli 1910, Stbl. No. 209.

Haar huidige stand en toekomst.

Volgens het verslag der Algemeene Rekenkamer over 1910 bedroeg de Staatsschuld op 31 December van dat jaar *f* 1.127.647.414.

De mededeeling van den Minister van Financiën in zijne nota van 20 September 1910, dat de vlottende schuld tot *f* 35.500.000 gestegen was, was de voorlooper van de wet van 31 December 1910, Stbl. No. 412, waarbij besloten werd tot het aangaan van eene 3½% leening, groot *f* 50.000.000, tot dekking van de tekorten over de jaren 1895, 1897, 1898, 1899, 1902, 1904, 1908 en 1909 en tot uitvoering der Tiendwet.

Deze laatste mijlpaal op den afgelegden weg noopt tot eene overweging van enkele vragen, die in onderling verband om beantwoording roepen en waardoor de gedragslijn voor de toekomst, uitvloeisel van het verleden, kan worden afgebakend.

Deze vragen zijn:

1°. Is eene Staatsschuld onvermijdelijk?

2°. Is zij voor de Staathuishouding gewenscht?

3°. Waaraan moet zij te wijten zijn en waartoe moet zij beperkt worden?

4°. Hoe moet zij gedelgd worden?

5°. Heeft Nederland eene te groote schuld?

De eerste door ons gestelde vraag omtrent de onvermijdelijkheid eener Staatsschuld schijnt oppervlakkig gezien van weinig practisch belang. Wanneer men om zich heen ziet, ontwaart men alleen dat de schuldenlast der verschillende Staten toeneemt, terwijl steeds meer Regeeringen hun toevlucht nemen tot dit middel van 'Staatsinkomsten'. En toch komt het ons voor, dat in ieder geval de grootte eener schuld, in verband met haar oorsprong, vaak een ander cijfer zou aanwijzen, indien men minder lichtvaardig tot het aangaan van leeningen was overgegaan.

Staatsschulden vinden in den regel de reden van hun bestaan hetzij in oorlogslasten, hetzij in den aanleg van openbare werken. Wat het eerste punt betreft, kunnen zij, zooals meestal geschied is, het gevolg zijn van een oorlog zelf, en het behoeft nauwelijks betoog, dat de behoefte aan middelen zoowel om den krijg te voeren als om eene eventueele oorlogsschatting te voldoen alleen uit eene leening kan vervuld worden, hetzij eene vrijwillige, hetzij eene gedwongene, zooals ons land er meer dan een heeft gekend. Men ziet evenwel ook gebeuren, dat de toerusting in vollen vredestijd niet uit de gewone inkomsten bestreden wordt en schepenbouw of aanschaffing van geschut de schuld gaat vergrooten. Dit moge in vroegere tijden verdedigbaar zijn geweest, toen de techniek niet zoo snel voortgang maakte en eene leening, mits op zeer korten termijn, strekken kon tot geleidelijke betaling van hetgeen gedurende een reeks van jaren bruikbaar en doelmatig zou zijn. Thans evenwel, nu alle doode weermiddelen slechts eene kortstondige, althans betrekkelijke waarde hebben, komt het

ons ongerijmd voor op de Staatsbegrooting, als uitvloeisel der schuldregeling, gelden te zien uitgetrokken voor materieel, enz., waarvan op het oogenblik weinig of geen nut meer is te verwachten.

Minder sprekend maar toch onloochenbaar te vinden is deze ongerijmdheid ook, waar de Staatsschuld haar oorsprong vindt in den aanleg van openbare werken. Er geldt te dien opzichte zelfs eene theorie, die voor velen een schier dogmatisch karakter heeft, en wel deze, dat men het nageslacht moet laten medebetalen aan datgene, waarvan het te zijner tijd ook profijt zal hebben. Deze theorie draagt een sophistisch karakter en wordt zelfs in de practijk veroordeeld. Zij gaat vooreerst uit van het niet weinig hooghartige standpunt, dat het nageslacht loven zal, wat de voorvaderen deden; wij vragen, of men thans bij den bouw van menigen spoorweg niet een anderen weg zou hebben verkozen dan dien, welke, zij het dan ook om financieele redenen, nu is gevolgd, en of in zake van menigen havenaanleg niet het hoofd wordt geschud over de weggebaggerde millioenen?

Voorts wordt te vaak vergeten, dat het profijt van het der nakomelingschap op den hals geschoven openbare werk niet genoten kan worden zonder groote onderhoudskosten, die de vorige generatie niet te dragen had, en niet zelden verbouwing, verbreeding, verdieping noodig blijken om het nut niet problematiek te doen worden; wil men een voorbeeld, men herinnere zich het genot (?) van een reis van Utrecht naar Zwolle in de 80er jaren op een stuivenden, niet begrinten spoorweg met enkel spoor.

Maar in de practijk leidt deze theorie er bovendien toe, dat men het nageslacht laat betalen, waar het *geen* nut van trekt, precies als in het zooeven genoemde geval van verouderde schepen en onbruikbare vestingwerken. Immers, wie geneigd is een ander (die bovendien wegens nog-niet-bestaan geen medezeggenschap heeft!) deelgenoot te maken van te betalen kosten, is ook gezind den eigen last niet grooter te maken dan strikt noodzakelijk schijnt, m.a.w. men krijgt een leening op langen termijn. Hoe dit werken kan, leert de geschiedenis. Al betreft het voorbeeld eene gemeente en niet een Staat, zoo kan het toch dienen, omdat er genoeg Ministers van Financiën zijn, die dezelfde financieele politiek willen volgen.

In Utrecht werd, zoo ongeveer een dertig jaar geleden, over

de Singelgracht een voetgangersbrugje door een rijbrug vervangen, (de Lukasbrug). Ter wille van het nut in lengte van dagen werd eene leening gesloten. Na eenige jaren bleek het verkeer naar de buitenliggende stadswijk zoo te zijn toegenomen dat eene verbreeding noodzakelijk werd; *de brug werd afgebroken* en een nieuwe, van schier de dubbele breedte, kwam er voor in de plaats. Bedriegen wij ons niet, dan betaalt de Utrechtsche burgerij heden nog mede aan den bouw van een brug, die sedert ongeveer een twintigtal jaren niet meer bestaat!

Het wil ons toeschijnen, dat eene Staatsschuld alleen dan onvermijdelijk genoemd mag worden, wanneer zij haar oorsprong vind in een noodtoestand, hetzij van oorlog, hetzij van rampen in vredestijd; voorts dat een grooter offer van den levenden burger gevraagd in financieel-economisch opzicht wordt opgewogen door de vermindering van het benoodigde voor rente en aflossing, omdat het klein houden van dit laatste, blijvende, althans gedurende menschenleeftijden te brengen, offer het grootere, voor tijdelijke of buitengewone behoeften, zeldzaam en minder drukkend kan doen zijn. Eene dagelijksche besparing geeft kracht en middelen om buitengewone eischen onder de oogen te zien.

De tweede vraag, of eene Staatsschuld voor de Staathuishouding gewenscht is, brengt ons geheel op economisch terrein, waarbij wij eenige der voor- en nadeelen van het bestaan eener schuld willen nagaan.[1].

De strijd over dit punt tusschen de staathuishoudkundigen in den aanvang der vorige eeuw heeft veel van zijn belang verloren, al blijven sommige argumenten van tegenstanders als Say, Mac Culloch, Ricardo, Smith en Hume nog waarde behouden.

In dat tijdperk toch was de verhouding tusschen Staatsleeningen en industrieele leeningen enz. eene geheel andere, en dankten de eerste bovendien slechts bij uitzondering hun ontstaan aan werken van openbaar nut. Kortom, men leefde in een tijd, dat geleend werd met politieke oogmerken, terwijl voorts vele gronden voor en tegen Staatsschulden meer in het

1. Zie hierover ook Hooft Graafland. De Staatsschulden getoetst aan de beginselen der staathuishoudkunde, 125 vlg.

algemeen het oog richtten op openbare leeningen en den daaruit voortvloeienden overgang van vermogen en op het beursspel.

Thans ligt het gewicht niet in deze algemeene beschouwingen maar in de meer bijzondere vraag omtrent het gevolg voor de volkswelvaart van het optreden der Overheid op de geldmarkt.

Eên argument ten voordeele valt niet te wederleggen, namelijk dit, dat, wanneer de Staat gedwongen wordt ineens aanzienlijke betalingen te doen en, wat meestal het geval zal zijn, buitengewone belastingen een onnoodig zwaren druk zouden opleggen, het raadzaam is dien druk te verlichten door verdeeling over een groot aantal jaren.

Een ander is door de ervaring niet steekhoudend gebleken, en wel dit, dat het bestaan eener vrij groote Staatsschuld de Regeering zou weerhouden van het lichtvaardig voeren van een oorlog en dat derhalve in het algemeen Staatsleeningen het pacifisme in de hand werken. De geschiedenis leert evenwel, dat dezelfde overwegingen, die in het aangaan van schulden slechts een natuurlijken gang van zaken doen zien, even gemakkelijk doen heenstappen over de financiëele bezwaren van een oorlog; heeft een Staat crediet en kan hij dus nog geld krijgen, dan zal geen Regeering haar politiek oogmerk laten varen, alleen omdat er reeds eene schuld is. Het vóórbestaan van deze laatste strekt dus alleen om de financieele gevolgen van een krijg nog zwaarder te doen zijn dan anders het geval ware geweest.

Als hoofdargument tegen het hebben van eene schuld wordt in den regel gewezen op de daaruit voortgevloeide vernietiging van nationaal vermogen. Naarmate Staatsleeningen minder voor improductieve uitgaven worden gebezigd, verliest deze tegenwerping aan kracht en zelfs voorzoover ze aangewend zijn voor aanschaffing van krijgsmaterieel binnenslands, mag men aannemen dat een groot deel terugvloeit naar de inlandsche nijverheid en derhalve middellijk bevestiging en vermeerdering van het daarin gestoken kapitaal in de hand werkt. Neemt men het begrip ‘kapitaal’ niet in den engen zin, die bij de meeste staathuishoudkundigen gebruikelijk is, maar omvat men, zooals wij doen, daarmede al datgene, wat in staat is vruchten voort te brengen, dus ook het arbeidsvermogen van den werknemer, dan rijst de vraag, of het geheele argument niet vrij wel vervalt.

Say[1.] heeft er evenwel ter versterking op gewezen, dat het volk tweemaal hetzelfde bedrag moet opbrengen, beter gezegd: ter beschikking der Overheid moet stellen, eerst door in eene leening inteschrijven en vervolgens door in de belastingen voor de aflossing bij te dragen. (De rentebetaling der leening kan geacht worden haar tegenwicht te vinden in het rentegenot van het nog niet voor aflossing opgebrachte geld). Deze gedachtengang houdt evenwel nauw verband met het door ons onjuist geachte standpunt, dat *in allen deele* kapitaalvernietiging heeft plaats gehad; immers, voorzoover het geleende geld weder onder het volk is teruggevloeid, heeft het gestrekt de wisselwerking tusschen leenen, betalen van het door de Overheid benoodigde, belasting betalen en aflossen per saldo terug te brengen tot eene enkele opbrengst. De redeneering van Say schijnt echter op te gaan in het geval van eene te betalen oorlogsschatting en wanneer het benoodigde uit het buitenland betrokken wordt. In zulke gevallen ware het dus beter òf zijne toevlucht te nemen tot eene buitengewone belasting òf de leening in het buitenland te plaatsen, in het laatste geval in het land, waarvan de nijverheid uit de te doene bestelling haar nut trekt. Men zou dan het omgekeerde krijgen van hetgeen thans vaak voorkomt, dat eene Staatsleening slechts dan aan eene niet-inheemsche beurs plaatsing vindt, indien handel en nijverheid van het desbetreffende land met bestellingen worden bevoorrecht. Indien het stellen dezer voorwaarde oirbaar is, dan kan aan eene Regeering niet euvel worden geduid, dat zij de buitenlandsche nijverheid zoo veel mogelijk met uit haar eigen midden betrokken middelen het gezochte voordeel verschaft.

Hierboven wezen wij er reeds op, dat de veranderde verhouding tusschen Staats- en andere openbare leeningen sommige argumenten heeft doen vervallen. Als staaltje moge het geopperde bezwaar dienen, dat de hoogere rentevoet van eene Staatsleening kapitaal aan de nijverheid onttrok; thans zoekt menige Regeering in eene, dikwijls vermeende, grootere soliditeit een grond om de interest beneden die van hare concurrenten uit de maatschappij te doen zijn. De ervaring heeft geleerd, dat Staatsschulden geen geldschaarschte in het leven riepen.

1. Cours complet d'économie politique pratique, 2e. éd. II, 470; Traité d'économie politique, 6e. éd. 540, 541.

Mac Culloch[1.] heeft een bezwaar te berde gebracht, dat ook nog in onze dagen niet verwaarloosd mag worden. Hij wijst op de gemakkelijkheid om belangrijke uitgaven, die der natie onwelgevallig konden zijn, weg te doezelen in leeningen, die schijnbaar minder drukkend zijn, en daardoor van het leeningswezen een financiëele instelling te maken, die den juisten toestand verbergt en tot verkwisting leidt. Hij schreef in 1845 en de financiëele politiek der Nederlandsche Regeering in de voorafgaande jaren gaf hem reeds grond voor zijne stelling. Leefde hij in onzen tijd, dan zou hij bemerken, dat zijne waarschuwing door menig gezaghebbend beoordeelaar van den financiëelen toestand van Rusland en Duitschland is herhaald.

Vat men nu alles samen, dan schijnt de slotsom gerechtvaardigd, dat een voorzichtig en beleidvol gevoerd beheer uitteraard de Staatsschuld zal beperken tot het allernoodigste en dat een bepaalde gedragslijn bij de uitgifte van Staatsleeningen aan het volk geen ander noemenswaardig nadeel kan toebrengen dan dat, hetwelk onvermijdelijk ontstaat in den terugslag op het bedrag der voor rente en aflossing benoodigde belastingopbrengst. De economische schaduwzijde ligt meer in de gelegenheid tot misbruik.

Het valt natuurlijk niet moeilijk, in theorie aan te geven, welke een goede oorsprong van een Staatsschuldenlast is en welke niet, doch, zooals wij reeds zagen, leert de geschiedenis, dat allerlei omstandigheden, inzichten en invloeden tot de vorming daarvan medewerken en eene Regeering van het huidige oogenblik niet verder kan gaan dan voor zich zelf eene gedragslijn voor te schrijven, afgezien van abnormale toestanden en gebeurtenissen als oorlog, aardbeving, enz.

En deze gedragslijn schijnt in hooge mate eenvoudig: de tering naar de nering zetten, dus schuldvermeerdering uitsluiten.

Eene utopie behoeft dit niet te zijn. Reeds Thiers heeft den 3 Juni 1865 bij de behandeling der Staatsbegrooting in de Fransche Kamer van Afgevaardigden op het volgen van dezen regel als een onafwijsbaren plicht gewezen. Ook ten onzent, inzonderheid in de zittingen der Eerste Kamer der Staten-

1. Treatise on the principles and practical influence of taxation and the funding system, 2d. ed. 416 vlg.

Generaal van Februari 1909 en Februari 1910, is deze regel in verband met den financiëelen toestand en de na 1907 ontstane tekorten besproken.

De moeilijkheid rijst echter bij de toepassing, omdat zich aldra de vraag voordoet, wat onder ‘Staatsnering’ is te verstaan, en in hoever buitengewone uitgaven daarvoor door buitengewone middelen mogen gedekt worden.

De heer Waller[1] heeft eene omschrijving gegeven, luidende, dat de nering van den Staat datgene is, wat het geheele volk, als eenheid genomen, afzondert voor den openbaren dienst. Deze omschrijving, in eene redevoering gegeven en niet de vrucht van de diepe studie van een gezaghebbend staathuishoudkundige, leent zich niet tot eene kritiek harer bewoordingen; wij bezien daarom alleen de omschreven gedachte: 's lands nering is 's lands bestuur. Men zorge dus, dat de kosten van het bestuur blijven binnen de gewone inkomsten van den Staat; m.a.w. vlottende schuld, die te eeniger tijd geconsolideerd zal moeten worden, mag nimmer verband houden met deze kosten.

Ook niet, en ziedaar het meest gewichtige punt, wanneer die kosten van buitengewonen aard waren. In dat geval mag de vlottende, daaraan ontsproten, schuld ook niet door eene leening vervangen worden, doch moet zij in den kortst mogelijken tijd door bezuiniging op den dienst worden gedelgd.

Zij het met andere woorden, heeft de heer Van Nierop[2] hier ook op gewezen, toen hij, herinnerende aan den algemeenen drang om de Staatsboekhouding op commercieelen voet in te richten, uitriep: ‘welk koopman zou een verlies van een jaar dekken door een leening, die in 76 jaar zal worden afgelost?’ Hij wees er toen op als voorbeeld, dat drie geslachten zullen medebetalen aan de *f* 40.000.000 in 1905 aan Ned. Indië kwijtgescholden en in eene leening omgezet[3].

Als het ware van zelf komt dan deze regel op den voorgrond, dat slechts die buitengewone uitgaven door leeningen mogen worden bestreden, waarvan het nut zich over een even geruimen tijd doet gevoelen als de annuïteit der desbetreffende leening duurt.

1. Hand. Eerste Kamer 1909/10, 258, I.
2. T.a. p. 272, I.
3. Eigenlijk twee geslachten, zooals Minister Kolkman (288, I), ook aantoonde, omdat de annuïteit dezer leening niet over 76 maar over 47 jaar loopt.

De vraag, hoe moet de Staatsschuld gedelgd worden, vervalt in tweeën:

a door welke middelen;

b in welke tijdsruimte.

Een der vroeger veel gebruikelijke middelen was een amortisatiefonds. Jaarlijks stelde de Regeering een zekere som ter beschikking van een bepaalde administratie tot inkoop van schuld, welke som dikwijls vermeerderd werd met de rente der reeds ingekochte schuldbrieven, zoodat de delging der schuld, doordat de rentelast niet verminderde, eenigszins geschoeid was op de leest eener annuïteit. Ook ons land heeft dit middel gekend en het gebruik ervan heeft alleen geleid tot geldverspilling en ontreddering. Immers, ook ten onzent *moest* de Amortisatie-kas hare uitkeering ontvangen en *moest* zij inkoopen; men moest dus, wanneer de begrooting met een tekort sloot, geld leenen om te kunnen amortiseeren. In landen, waar de Staatsschuldbrieven boven pari stonden, geschiedde de delging door inkoop, dus op onvoordeeliger voorwaarden dan door aflossing[1]. Bovendien maakten de beheerders van zulk een fonds aanspraak op salaris, welke uitgave bespaard kon worden.

Een tweede middel, ook in Nederland gebezigd, is de verkoop van domeinen. In den tijd, dat het werd aangeprezen en aangewend, ging men van de veronderstelling uit, dat domeinbeheer van Regeeringswege er niet uit wist te halen, wat er te halen viel, en dat de opbrengst van den verkoop van een, voor een particulier meer waardevol, domein, meer rente kon kweeken dan het domein zelf. Zoodoende kon verkoop met beleid en in langzaam tempo inderdaad aan de schatkist aanzienlijke baten verschaffen. Het is evenwel duidelijk, dat, zoodra het beheer uit een domein dezelfde vruchten weet te trekken als ieder andere eigenaar, de verwisseling van grondbezit met vernietigde schuldbrieven voor den Staat geen voordeel meer oplevert.

Andere, door de oudere staathuishoudkundigen besproken middelen, als een algemeenen hoofdelijken omslag (Ricardo), overdracht der schuld op de ingezetenen (Rau), buitengewone belastingen (Smith, Ricardo, Say), kunnen wij onbesproken laten als onuitvoerbaar in den tijd, waarin wij leven, afgezien van de economische bezwaren.

1. Zie over amortisatiefondsen en hunne werking in het algemeen, met name in het buitenland, Hooft Graafland, 106 vlg.

Zoo blijft dan als eenig doeltreffend middel de aflossing uit de gewone inkomsten, gevende een prikkel eenerzijds om leeningen te vermijden, zooals hierboven werd uiteengezet, en anderzijds om tot overschotten op de Staatsrekeningen te geraken, die tot eene snellere delging kunnen leiden.

In de laatste jaren is de vraag, met welke snelheid (de uitdrukking lijkt ironisch!) de amortisatie moet plaats vinden, meer op den voorgrond gekomen.

Herinneren wij in de eerste plaats aan de redevoeringen van Mr. W.F. van Leeuwen in de Eerste Kamer der Staten-Generaal in Februari 1909. Hij achtte eene amortisatie op een bedrag van ruim een milliard van 4,9 millioen gulden effectief, d.w.z. van 0,4%, veel te gering. Zelfs al neemt men aan, dat gedurende 17 jaren (1892-1907) *f* 24.000.000 aan buitengewone werken is besteed, met welk bedrag de schuld had kunnen zijn doch niet is toegenomen, dan zou met inbegrip van het geamortiseerde, slechts ½ à 6/10% zijn afgeschreven. Voorts heeft de 3% conversieleening eene annuïteit van nog geen 3½%, zoodat van werken, die hieruit zijn bekostigd, na 50 jaren nog slechts 40% is afgeschreven[1].

In het volgende najaar pleitte in de Tweede Kamer Mr. R.J.H. Patijn eveneens voor eene snellere amortisatie[2].

In de hierboven aangehaalde zitting van de Eerste Kamer in Februari 1910 kwam Mr. van Nierop in denzelfden geest te spreken. De Minister van Financiën merkte toen op, dat een tijdsverloop van 47 jaar voor amortisatie thans gebruikelijk is, terwijl hij in het vorige jaar in antwoord aan Mr. van Leeuwen het standpunt had ingenomen, dat er geen reden bestond de oude schuld uit vorige eeuwen op denzelfden voet te behandelen.

Eene belangrijke bijdrage tot de oplossing van de gestelde vraag vinden wij in het artikel van Mr. A. van Gijn over ‘De samenstelling onzer nationale schuld’[3].

De schr. begint met te berekenen, wat wel en wat niet tot de oude schuld behoort, waarvan de amortisatie plaats heeft volgens de wet van 1841, en komt dan tot de slotsom, dat deze wet nog toepasselijk is op *f* 591.390.300 2½% en *f* 82.989.450 3% schuld. De conversieleening van 1896 (nog

1. Hand. Eerste Kamer 1908/1909, (zittingen van 2 en 4 Februari 1909.)
2. Hand. Tweede Kamer 1909/1910, 336, II, (zitttng van 19 November 1909).
3. Economist, Maart/April 1911.

groot *f* 349.234.700) vermindert met eene annuïteit van 0,35%, is dus in 76 jaar gedelgd (1972); latere leeningen hebben er eene van 1% met een delgingstijd van 46 jaar.

De obligatiën der 3% leening zijn allengs in grooten getale overgegaan in inschrijvingen op het Grootboek.

De schr. wijst vervolgens op de nadeelen der wet van 1841, omdat dezen tot grooteren inkoop dwingt, naarmate de koers hooger is, omdat dan de besparing grooter is, zoodat een gunstige stand der Staatsschuld in dit geval aan de schatkist tot direct nadeel wordt[1]. Daarom zou hij *f* 1.000.000 willen aflossen, wanneer de koers der 2½% schuld beneden 82% daalt en anders de door de genoemde wet aangegeven lijn volgen; dan neemt de amortisatie niet af, naarmate zij voordeeliger is.

Hij meent evenwel, dat, op deze wijze handelende, de delging, die dan 429 jaar zou duren, nog te langzaam gaat en dat men, de nieuwe regeling invoerende, de vrijgevallen rente tevens tot delging zou moeten bezigen; dan was men er in 87 jaar. In het jaar 2000 zou Nederland dan eindelijk zijn oude schuld kwijt zijn.

Voorts deelt hij mede, dat, waar men vroeger bij voorkeur de 3% schuld amortiseerde tot vermindering van den rentelast, in de laatste jaren de 2½% schuld meer ter hand genomen wordt, om het nominale bedrag meer te doen dalen; zoo wordt o.a. daartoe gebezigd hetgeen door de bijzondere onderwijzers aan pensioensbijdragen wordt gestort en *f* 66.000 uit de bijdrage van Ned.-Indië.

Wij kunnen er ons slechts in verheugen, dat de stemmen, die in de volksvertegenwoordiging zijn opgegaan, steun vinden in de becijferingen van een zoo bij uitstek deskundige als den administrateur der Generale Thesaurie. De vraag, of zijne denkbeelden bij de zware eischen, die eene op Staatssocialistische leest geschroeide sociale wetgeving aan de schatkist zal blijven stellen, op den duur practisch uitvoerbaar zijn, moet aan de toekomst ter beantwoording worden overgelaten. Is het aan deze en dergelijke oorzaken te wijten, dat de amortisatie niet zoo snel geschiedt, als met eene goede regeling van het Staatsschuldenwezen overeen te brengen is, dan zal de laatste vraag, of Nederland te veel schuld heeft, op een bepaald tijdstip zeer zeker bevestigend beantwoord moeten worden.

1. Zie de tabel t.a. p., 301.

Doch wij hebben ons die vraag ook thans te stellen.

Gaan wij vooraf nog eens de schommelingen na, waaraan de Staatsschuld ten onzent onderhevig was.

1798	± *f* 500.000.000	
1805	1.126.000.000	
1814	1.700.000.000	
1818	1.822.548.364	
1844	1.241.323.521	rentelast *f* 39.900.637
1869	967.708.913	
1891	1.098.971.136	rentelast *f* 31.000.000
1899	1.148.560.955	
1905	1.106.492.076	
1906	1.144.961.426	
1908	1.117.846.930	
1910	1.153.465.864	
1911	1.127.647.414	rentelast *f* 32.122.544.

Blijkens het 'Overzicht van de wijzigingen, welke de Nationale schuld gedurende het tijdperk van 1 Januari 1850 tot en met de 30 Juni 1910 heeft ondergaan'[1], is er eene vermindering geweest van *f* 113.860.039.31, met eene rentebesparing van *f* 5.546.564.92.[2]

Uit het bovenstaande staatje ziet men evenwel, dat tengevolge van nieuw gesloten leeningen de schuldenlast per saldo niet veel kleiner is geworden en in de laatste twintig jaar eigenlijk niets bereikt is, dan.... verhooging van den rentelast!

Nu moet[3] natuurlijk in het oog worden gehouden, dat deze last bij de toeneming der bevolking in economischen zin minder drukkend is geworden en dat de dienst der Staatsschuld op de begrooting steeds een meer bescheiden plaats inneemt.

Zoo is de rentelast van *f* 12 per hoofd (in 1844) gedaald tot *f* 5.50 (1908); bedroeg de dienst der Staatsschuld in 1850 51% der uitgaven, in 1908 was het percentage gedaald tot 19½.

Deze statistische 'troost' wordt evenwel opgewogen door eene andere statistische uitkomst, namelijk deze, dat eene andere, evenzeer openbare schuld verbazend is toegenomen

1. Staatsbegrooting 1911, Hoofdstuk VII, A, No. 4.
2. Een jaar later (30 Juni 1911) was de toestand weder veel ongunstiger *f* 70.354.539.31 en *f* 3.963.882,42,
3. Gelijk terecht de 'Nieuwe Courant' deed, 24 September 1907, Ochtendblad.

namelijk die der gemeenteleeningen (31 December 1909 *f* 409.313.219)[1], een last, welke evenzeer voelbaar is in den vorm van belastingverhooging wegens rentebetaling en aflossing.

Zoo wil het ons voorkomen, dat, indien men rekening wil houden met hetgeen de toekomst, ook in onverhoopte en zelfs rampspoedige gevallen, ons brengen kan, de drang naar eene snellere delging der schuld gerechtvaardigd is.

Deze schuld toch bestaat voor een groot deel uit overgenomen verplichtingen uit den desolaten boedel der oude Republiek en uit den Franschen tijd: verwaterd kapitaal, dat hoe eer hoe beter moet worden afgeschreven.

Niet het minst met het oog op mogelijke gebeurlijkheden.

Vooreerst zal een oorlog in ons werelddeel, waarin wij gewikkeld mochten worden, hoe de afloop daarvan moge zijn, zeer licht kunnen strekken tot eene verdubbeling der schuld; de kosten van een strijd van eenige beteekenis en eenigen duur zullen zelfs voor eene tweede-rangs-mogendheid, in het bezit van koloniën, spoedig een milliard bedragen.

In de tweede plaats behooren 's lands geldmiddelen nimmer een belemmering te zijn voor een krachtig optreden tegenover eene mogendheid van denzelfden of minderen rang. Eene actie tegenover een Staat als Venezuela moet niet gestaakt moeten worden, omdat het geld kost!

In de derde plaats dient, hoe ongaarne ook, de mogelijkheid onder de oogen gezien te worden, dat Nederland zijne koloniën voor een groot deel verliest en dat, al zal een volgend geslacht zich wel aan de gewijzigde Staats-levensomstandigheden weten aan te passen, een dergelijke ramp, immers bovendien het uitvloeisel van een oorlog, aan onze financiën een ontzettenden schok zal toebrengen en tengevolge moet hebben, dat vermeerdering van schuld gepaard gaat met vermindering van welvaart.

Kon ons een vredestoestand van minstens een halve eeuw gewaarborgd worden, het hooge bedrag der Staatsschuld zou dan geen bedenkelijk verschijnsel zijn.

Thans evenwel draagt de omstandigheid, dat sedert 1805, dus meer dan een eeuw geleden, de schuld niet af- maar toegenomen is, een bedenkelijk karakter en schuilt naar onze meening in den tegenwoordigen toestand veel gevaar.

1. Bijdragen tot de statistiek in Nederland, CLXIV.

Tooverplanten.
Een studie over vergelijkende mythologie.
B.P. van der Voo.

> The dreams of magic may one day be the waking realities of science.
> (Frazer, The Golden Bough, III, 460.)

III. Kruiden van Sint Jan.

Vroolijk dansen de dartele lichtelfen over de weide, en waar de feeënvoetjes den bodem aanraakten, blijven elfenkringen als sporen van den rondedans achter, magische cirkels van blauwgroen elfengras - Elfentanz-Gras, Molinea coerulea. De dans der boosaardige zwarte elfen, dezelfde die we reeds noemden als oorzaak van benauwde droomen en nachtmaar, doet kringen in het groene gras wegbranden. Soms wonen de elfen in bloemen, vaak ook onder boomwortels. Deze rustelooze natuurgeesten, die met dwergen en kabouters, met pygmeeën, dryaden en russalkas de volksoverlevering in alle landen beheerschen, zijn engelen die tusschen hemel en aarde vliegen, booze geesten der onderwereld, zielen die - in volkssagen - als vogels en vlinders boven de weide zweven. Elfen zijn dartel, bewijzen vaak aan de menschen allerlei diensten; elfen kleuren de bloemen en beheerschen haar geuren. De vlekjes op de bloemen van vingerhoedskruid en soorten primula of anemoon waren door elfen aangebracht; een Fairy in de *Midsummernightsdream* noemt ze robijnen. De booze en goede elfen zijn nooit scherp onderscheiden, en meestal gelooft men dat alle elfen gevaarlijk worden, indien de menschen haar niet met rust laten. Ovidius verkondigde reeds dat het beter is geen dryaden te ontmoeten, en uit Shakespeare's *Tempest* weten we, dat de dans der elfen een bitteren smaak aan het gras mededeelt, waar de koeien slecht bij varen.

De elfen bieden groote overeenkomst met de Witte Vrouwen, Les Dames Blanches, der volkssprookjes, waarin men een herinnering aan de oud-Germaansche priesteressen zien wil. De witte vrouw der Duitsche sagen (vaak ook spreekt men van drie witte vrouwen) wascht in een kom of in de zee haar witte linnen, en draagt het in zonneschijn of maanlicht; ook melkt zij een witte koe; zij zit aan het spinnewiel of kamt haar blonde lokken, zooals Heine's Loreley:

> Der Gipfel des Berges funkelt
> Im Abendsonnenschein
> Die schönste Jungfrau sitzet
> Dort oben wunderbar;
> Ihr goldnes Geschmeide blitzet,
> Sie kämmt ihr goldenes Haar.

De ‘astrologische’ uitlegging der mythen en legenden beschouwde goud, vlas en blond haar als even zooveel beelden van het zonlicht. Melk en linnen vertegenwoordigen dan de wolken en in de Witte Vrouwen wilde men een vermenigvuldiging zien van Frigga-Holda, de godin van wolken en zonneschijn. De kritische onderzoekingen van den laatsten tijd hebben echter vaak deze uitleggingen weersproken.

Rapen en worteltjes maken een geliefd voedsel der dwergen uit. Indien men in het Zwarte Woud eenige zaden ervan laat vallen, zal men reusachtige exemplaren zien opschieten, natuurlijk door den invloed der dwergen. Dit ondervond, volgens de legende, een zaadhandelaar, die in het Zwarte Woud enkele zaden van rapen verloor, en op zijn terugreis rapen ontmoette, zóó groot dat met één enkelen knol twee ossen konden gemest worden. Deze dieren kregen zulke groote hoornen, dat wanneer men op St. Maarten op een dergelijken hoorn blies, de klank er pas op St. Joris uitkwam. In verband hiermede is de Fransche benaming ‘champ des navets’ zeer belangrijk, onder welken naam de begraafplaats voor de lijken van onthoofden bekend staat.

Nooit werd mooier tooversprookje geschreven dan *Eva's Bezoek aan het Tooverland* van Louise Alcott. Elfen hebben de kleine Eva meegenomen, nadat ze haar zoo klein maakten dat zij onder een groote vioolbloem staat. Ze krijgt een rood

rozenblaadje als deken, witte bloemblaadjes als lakens, gordijnen van spinrag en een glimworm als lamp. Het kind bezoekt onder geleide der elfen het hospitaal, waar alle wezentjes worden verpleegd, die door wreede of zorgelooze menschen vernield of bezeerd zijn: vogels, wormen, insecten die door kinderen geplaagd of gedood werden, bloemen die men plukt om weg te werpen, kapellen die men najaagt tot haar vleugeltjes gebroken of van dons beroofd zijn. In de elfenschool fungeert de wijze passiebloem als meester. De elfen schilderen frissche kleuren op de bloemen, en smelten daartoe stukjes regenboog om als verf te dienen. 'Wij verfrisschen de kleur op de wangen van anemonen, maken het blauw van de oogen der violen donkerder, of poetsen de boterbloempjes, tot ze blinken als gouden kelkjes. Wij schilderen de herfstblaadjes rood, en leggen de paarsche kleuren op de druiven. Wij mengen het zachte groen voor de jonge berkenblaadjes, kleuren de vruchten der ahornboomen en hangen bruine slingertjes aan de elzentakjes. Wij herstellen de doffe plekjes op kapellenvleugels, schilderen het duifje blauwgrijs als de hemel, geven het roodborstje zijn rood vestje en doen de goudvisschen glimmen als zonneschijn.' Eva komt in den bloemenhemel, waar zij bloemenzielen ziet en waar bloemengeur op muziek gezet de lucht vervult; zij vraagt aan haar geleidster het vermogen om te verstaan wat de vogels zingen en de beek vertelt; zij wil met de bloemen spreken, gezichten zien in de wolken en muziek hooren in den wind; waarop Maneschijntje, de elf, aan het meisje verzekert dat zij veel liefelijke dingen zal leeren verstaan en in staat zal zijn er verhaaltjes van te maken. Eva vergat de lessen van het tooverland niet, en uit de eerste sprookjes van Louise Alcott, uitgedacht door een kind, blijkt gemeenschap met de taal der Natuur, de stemmen van vogels en bloemen, de muziek van wind en van water.

Het midden van den zomer gaf aanleiding tot groote feestelijkheden. Sint Jan werd de groote toovernacht en de verwantschap van den heilige met het aloude zonnefeest is door de Middeleeuwen uitgedrukt in het beeld van het hoofd van Johannes den Dooper in een cirkel (Caput Joannis in disco). In Bretanje en op Corsica zijn de Sint-Jansvuren nog in zwang.

Om die vuren danst men: er worden kruiden in geworpen, bosjes kruiden worden in den rook gewijd en stijgen daardoor tot den graad van begeerde amuletten. Er is blijkbaar verband tusschen deze rite en de oude praktijk om kruiden in het offervuur te werpen, waarover we reeds in het vorige hoofdstuk gesproken hebben. Zulke offerkruiden - en vooral de geurige - werden als geneesmiddelen aangewend en de reputatie van menig volksgeneesmiddel berust op deze aanwending van kruiden in het offervuur. Kruiden, in den Sint-Jansnacht geplukt, zijn krachtig tegen alle kwalen en in dezen toovernacht kunnen de menschen de stem der bloemen verstaan, gelooven de Slovakken van Trencsin[1].

Fuchs verhaalde dat de Duitschers van zijn tijd (16e eeuw) gordels en kransen maakten van alsem (Artemisia) en die in de Sint-Jansvuren wierpen. De fransche literatuur der middeleeuwen schreef aan alsem een groote kracht toe; de vrouwen maakten er in den avond vóór Sint-Jan gordels en kransen van, die zij om het lichaam en op het hoofd droegen als middel tegen alle kwalen en booze invloeden, terwijl men de plant in Champagne ‘marrebore’ noemde, wat zooveel als ‘moeder der kruiden’ zou beteekenen: ‘Les fames s'en ceignent le soir de la Saint-Jehan, et en font chapiaux seur les chiez, et dient que goute ne avertin ne les puet paure n'en chief, n'en bras, n'en pié, n'en main. Mais je me merveil quant les testes ne lor brisent et que li cors ne rompent parmi, tant a l'erbe de vertu en soi. En cele champeigne où je fui neiz l'apelle hon marrebore, qui vaut autant com la meire des herbes’[2]. Deze naam ‘marrebore’ herinnert aan Helleborus, maar ook aan Mandragora.

Ons Sint-Janskruid (Hypericum), dat in zijn oude namen hertshooi en aardshooi blijk geeft opgemerkt te zijn vóór de naam van den heiligen Johannes op het plantje werd toegepast, is een groot beschermer tegen booze invloeden. De gaatjes in het bladmoes van Hypericum perforatum die, overtrokken door de opperhuid, slechts zichtbaar zijn, wanneer men de blaadjes tegen het licht houdt, moesten de plant aanwijzen voor tooverij. In de middeleeuwen heette het plantje ‘fuga daemonum’ en bij Lochem vond Van Eeden nog den

1. Holuby, Auf Pflanzen bezügliche Abergl. Gebräuche etc. (Verh. d. Ver. für Natur und Heilkunde, Presburg 1881).
2. Rutebeuf, Le Diz de l'Erberie.

naam jaag-den-duivel, die ook in Silezië bewaard is, terwijl de botanische (Grieksche) naam vertaald wordt met ‘buiten verbeelding’ en zegt dat de tooverkracht van het kruid de stoutste verwachtingen overtreft. In Zweden en op Sicilië wordt het Sint-Janskruid steeds nog voor tooverij aangewend.

Verschillende planten hebben in den bundel ‘kruiden van St.-Jan’ gediend. In Rumenië maakt men op 23 Juni kransen van Asperula, de Waldmeister der Duitschers, die bij de Rumeenen Sândiana heet. Die kransen worden nadat de zon is ondergegaan op het dak geworpen en blijven daar gedurende den toovernacht, om voor zonsopgang te worden bezien, omdat die kransen profetisch zijn geworden door den invloed van de maangodin, Diana, met wie men de rite en den naam in verband brengt, zoodat de belangrijkheid van den Sint-Jans-nacht is aangegroeid door assimilatie van Grieksche zoowel als Scandinavische en Germaansche elementen. Kransen van Sint-Janskruid worden onder dergelijke ceremonieën in Duitschland op het dak geworpen om het huis te beschutten[1]. Natuurlijk moest de langste zonnedag overal aanleiding geven tot plechtigheden die zich in tooverij uiten zouden. Vooral openbaren deze riten zich vaak in voorspelling op het gebied van liefde. Napolitaansche meisjes hebben, of hadden, de gewoonte om in den Sint-Jansnacht, voor zonsopgang, een anjelier in de straat te werpen. Wanneer een jonkman de bloem opraapt, zal hij de toekomstige bruidegom zijn[2].

Dit Sint-Janskruid was middel tegen alles, hebben we gezegd, en het kon zelfs dooden opwekken. In een middeleeuwschen roman wordt verhaald hoe een griffioen het kruid van Sint-Jan uit het Aardsche Paradijs had overgebracht. Toen de zeven jongen van den fabelvogel onthoofd waren, was de tooverplant voldoende om ze tot het leven terug te roepen:

> ‘Et quant vit ses oisians qui estoient tués,
> S'ala querre chele herbe oú tant avoit bontés,
> S'en donna sez grifons qui estoient tués,
> Et leur bouta es cors; tant bien fu avisés.
> Par la force de l'erbe revindrent en santés.
> Che est la première erbe, chen dient li letrés,
> Que Damedieu planta quant il fu devalés...’[3],

1. Wuttke, Abergl., 134.
2. Marc Monnier, Naples (Tour du Monde 1861, 2, 236.)
3. Gaufrey, Roman de Robastre et Ganelon, 3950 e.v.

In Rusland verhaalt men, dat op de grens van het IJzeren Land een ijzeren bergkegel zich verheft, waar de negen scheppers een zes-ledig wit kruid schiepen. Dit kruid wekt een doode op. Zoo werd Tylos door een wonderplant in het leven terug geroepen, nadat hij door een slangenbeet gedood was[1].

In Oost-Pruisen gelooft men, dat alle wenschen worden verhoord van iemand die in den St.-Jansnacht de vallende bloemen van de kornoelje in een laken opvangt. Dit herinnert het geheimzinnige varenzaad, dat alle tooverkrachten bezat en dat den bezitter onzichtbaar maakte, omdat het zelf onzichtbaar was. Men gaat om 12 uur in den St.-Jansnacht naar een punt in de diepte des wouds, waar varens groeien, en waar men geen hanen kan hooren kraaien. Met een stok van lijsterbes trekt men een kring en in dien kring blijft men zitten. Duivel en helsche geesten zullen trachten den vermetele te verschrikken, doch hij moet rustig in zijn tooverkring blijven, wil hij de tooverbloemen van het varenkruid veroveren, waarmee hij verleden en toekomst zal leeren kennen, allen geesten gebieden zal, schatten graven kan en zich onzichtbaar vermag te maken. De beschreven ceremonie is uit Rusland; maar in gansch N. Europa waren dergelijke ritueele inzamelingen algemeen bekend.

Dit varenkruid, dat men op Noorsche gedenkteekens en op Gallische munten afgebeeld vond, brengt geluk en zegen. De heilige Hildegardis verzekerde dat het behoedt tegen hagel en bliksem zoowel als tegen den Duivel. Men begraaft varenwortels onder den drempel van den stal, om tooverij af te keeren, en daartoe is vooral krachtig de wortel van Polypodium vulgare die op holle wilgestammen in den Sint-Jansnacht ingezameld is. Elders bijt men de eerste varenspruit af die men ontmoet, en terwijl men dit doet houdt men de handen op den rug. De afgebeten spruit werpt men achter zich[2].

Een der namen voor de varens is Irrkraut, dwaalkruid, omdat men van den weg moet afdwalen, wanneer men zonder ze te bespeuren over varens geloopen heeft. Dit gelooft men in Thüringen en soms wordt deze legende overgebracht op

1. Radlof, II, 534. Bachofen, Tanaquil, 160.
2. Vincent, Soc. Sc. de la Creuse, III, 367.

de Circaea, die op woeste plekken groeit in de diepste geheimzinnige woudstilte. Het koningsvaren (Osmunda regalis) bewaart de herinnering aan Osmundur, één der namen van den Noorschen dondergod. In Slavische legenden bloeit het varenkruid in den Johannisnacht, en wordt dan door een boozen geest bewaakt. Tegen middernacht vertoonen zich op de bladeren de bloemknoppen, die zich heen en weer bewegen, golvend en huppelend - omdat de booze geest de bloem voor menschenoogen verbergen wil. De knop wordt steeds grooter, gaat open als een kool vuur, ontplooit zich geheel juist, wanneer het twaalf uur slaat, en dit openen der bloem gaat gepaard met dondergerommel en verblindenden lichtglans, die zich wijd en zijd verspreidt. Deze bloem is een elektrische vonk en duurt niet langer dan een bliksemstraal[1].

Tegen den bliksem behoedt in de eerste plaats het Sint-Janskruid, kruisgewijs in het venster geplaatst. Linde en beuk zijn tegen het onweder beveiligd. Voor brandnetels is de donder bang. De sleedoorn geniet een dergelijke reputatie, en algemeen gelooft men dat de palmtakjes, de bukstakjes, die op Palmzondag gewijd zijn, tegen het onweder beschutten. Hetzelfde vertrouwt men in Spanje te bereiken, door het bewaren van palmbladeren - het zuidelijk symbool van den Palmzondag[2]. In Voigtland hangt men dubbele korenaren aan den zolder of achter den spiegel, als bescherming van het huis tegen het inslaan van den bliksem, terwijl men gelooft dat een onweder te voorschijn wordt geroepen, doordat iemand een Donnerblume plukt, en onder dien naam verstaat men de Scabiosa, de zuster van de duivelsbeet (Succisa)[3]. De sombere noteboom, die symbool van Jupiter was, en daarom Juglans - glans Jovis - heet, trekt den bliksem aan, doch de noten met drie kernen beschutten tegen donder en beheksing, beveiligen tegen alle onheilen die van boven of van onder de aarde komen.

Indien men in den Walpurgisnacht hondsdraf (Glechoma) inzamelt, en een daarvan gemaakten krans op het hoofd zet, zal men den volgenden dag alle heksen uit het dorp in de kerk herkennen. Deze naam hondsdraf en het oude onderhave,

1. Chodyko, Contes Slaves, 286. Sacharow, Erzählungen des Russischen Volks.
2. Davillier, Voyage en Espagne. (Tour du Monde, 1866, 2, 386).
3. Köhler, Voigtland, 413, 417.

worden in verband gebracht met het duitsch Donnerrebe, de heilige plant van Donar; de Nederlandsche naam eerdt-veil beteekent aard-klimop en ook in middeleeuwsche kruidboeken vindt men: Hedera terrestris.

Zoowel de Trencsiner Slovakken als Hollandsche en Deensche boeren planten huislook op de daken, een gebruik om den donder af te keeren, dat reeds door Karel den Grooten uitdrukkelijk werd aanbevolen in zijn Verordening op de kloostertuinen. Deze donderbaard heette bij de Romeinen Barba Jovis en heet nog in Frankrijk Joubarbe. Dit plantje, dat op rotsen zijn sappige, als 't ware tot eeuwig leven bestemde, bladrozetten ontwikkelt, wordt in Bohemen als orakel geraadpleegd[1], en voorspelt leven of dood. De botanische naam Sempervivum zegt dat deze vetplant zich kenschetst door een uiterst taaie levenskracht, en toegerust is met vermogens die haar veroorloven op dorre rotsen te gedijen. Men heeft in dit wonderkruid de Agrostis der goden willen zien, het kruid dat door Saturnus - den tijd - gezaaid was, en dat onsterfelijkheid schonk aan Glaucus, die eerst de proef genomen had op een stervenden haas, die van moeheid bezweek, doordat Glaucus hem over de bergen van Etolië vervolgd had, maar die herleefde door de aanraking van het tooverkruid Agrostis-Sempervivum.

In de oude namen van de knoldragende boterbloem: torswortel, truswortel, droeswortel, leeft een herinnering aan den dondergod Thor en tegelijk aan den overgang van dien god en zijn attributen op Dries of Droes, den Duivel der middeleeuwen. - Men heeft ook een voorstelling van het hemelvuur willen zien in de roode bessen van de lijsterbes, en in het roode sap en de roode bloemen van den palasa-boom, die in Indië, volgens de legende, ontstond uit een veer van den valk die de soma naar de goden terugbracht. De hemelsche soma was door booze geesten gestolen en Indra met zijn gezellen waren troosteloos wegens het gemis van hun geliefden onsterfelijkheidsdrank. Het is een heel verklaarbaar verschijnsel, dat de mythen van vuuroorsprong, de legenden van soma en hemelvuur, in alle landstreken zich in een zelfde gewaad moesten hullen. Daarbij is niet altijd evolutie van overgenomen begrippen een onmisbare onderstelling. Dezelfde raadselen moesten op alle punten der aarde het menschelijk brein voeren naar dezelfde pogingen tot oplossing.

1. Grohmann, Aberglaube aus Böhmen, 1, 94.

De antieke kast.
Jeanne Reyneke van Stuwe.

JUIST wilde Van Haaften, uit het postkantoor komende, links de Prinsestraat inslaan, toen iemand hem passeerde, dien hij kende... Ja, zeker, zeker, was dat niet Sterrenberg?... Maar hoe kwam Sterrenberg hier in den Haag? Om zeker te zijn, dat hij zich niet vergiste, liep hij den ander achterop, en riep:

- Sterrenberg!

De aangeroepene keerde zich om.

- Hé!... Van Haaften! dat's 'n tref, dat 'k jou hier ontmoet. Ik ben maar één dag over uit Ede... voor zaken...

- Zoo...

- Ja, eigenlijk niet voor mezelf, maar voor m'n zuster. Maak je 't goed?

- O, best. Jij ook? Maar als je er niet op tegen hebt, laten we dan wat doorloopen, zeg. 't Waait hier altijd zoo... Heb je even tijd?

- Tot vier uur, dan gaat m'n trein.

- Nou, weet je wat, als 't je niet verveelt, ga dan met mij mee naar 't Venduhuis, daar moet 'k commissie geven op 'n kast. En dan, daarna, zitten we nog even in de Bodega.

- Goed, uitstekend. 'n Kast, zeg je? 'n antieke misschien? Dan moet je net bij mij wezen. M'n vrouw en ik, we dwepen met antiek.

- O, dan zal 't je wel interesseeren. D'r zijn heele mooie dingen, heele mooie... O, als ik geld had...

Pratend wandelden Van Haaften en Sterrenberg door de Nobelstraat, naar het Venduhuis, waar het op het voorplein reeds druk was van komende en gaande bezoekers.

Met aandachtigen kennersblik liep Sterrenberg langzaam de uitstalling der meubelen langs, die reeds in de gang begon.

- Mooi goed hier, prees hij. Interessante verkooping, hoor. Zie je dat rozenhouten werktafeltje? Aardig ding. Typische mahoniehouten bloembakken daar....

- En kijk dan 's hier, zei Van Haaften, is dat niet wat bizonders, die ebbenhouten kast met ivoor en schildpad ingelegd?

- O, die bijouteriekast...

- En die porcelein-kast, met die klauwpooten... Moet je niet zoo'n Empire-secretaire hebben? Je bent hier nu toch.

- Ik ben hier nu toch, dat is zoo, ja. Maar dan wil ik liever 's kijken naar een kast.

- O, kasten zijn hier genoeg. Zoo'n commode? of zoo'n Louis-seize-kastje? Er zijn alleraardigste dingetjes hier, in allerlei stijlen.

- Nee, 't was mij meer te doen om 'n gróote kast. Zoo'n groote, gebeeldhouwde. Daar zoeken we al lang naar. Dat zou iets wezen, om m'n vrouw mee te verrassen.

- Nou, dan zal je waarschijnlijk wel kunnen slagen. Er is zeker wel iets bij van je gading. Dat zou ik nu toch aardig vinden, als je iets vond. Ik heb je zoo toevallig hier gebracht, hè. Wat zeg je van die notenhouten kast daar?

- Die met die guirlandes?

- En met die gebogen pooten... Is dat niet, wat men noemt: Chippendale?

- Ja; kijk, daar is dat gebeeldhouwde uitgeschulpte tafeltje óók van. Mooi kastje dat, hè, met die ingelegde biezen en dat vergulde montuur... Maar ik zie hier toch niets, wat ik zou kunnen gebruiken. Ik moet 'n oud-Hollandsche kast hebben...

- Die staan in de zij-zaal, de linksche zij-zaal, we komen er dadelijk. Prachtstukken. Één is er, daar wil *ik* commissie op geven... maar *die*... 't Zal me benieuwen, wat je daarvan zegt.

- M'n vrouw heeft één zoo'n groote kast; die is voor m'n oudste dochter bestemd, als ze trouwt. Nu was 't de illusie van m'n vrouw om er óók een voor m'n andere dochter te hebben.

- Nu, laten we 's kijken...

Zij gingen langzaam loopend verder, totdat zij de zij-zaal bereikten. Van Haaften liep vóór, en bleef stilstaan voor een eikenhouten gebeeldhouwde kast.

- Magnifiek, wat! riep hij triomfantelijk. Dat is *mijn* keuze nu.

Getroffen bleef Sterrenberg staan.

- Nee, maar! zei hij. Zoo een moet ik er juist hebben. Waarachtig precies zoo een.

- Ja, hij is mooi.

- Hoe kan 't zoo treffen. Bijna net zoo een hebben we er al, die was van Marken...

- Deze is óók van Marken afkomstig.

- Zoo... Hoe vind je: precies zulke geribde kolommen, en óók met voorstellingen... Ja, *die* zijn niet 't zelfde... Deze zijn....

- Geloof, hoop en liefde.

- Juist ja, bij mij zijn 't allegorieën van oorlog en vrede.

- Aardig, hè? Zoo naïef gesneden zijn die figuren.

Tevreden stond Van Haaften de kast te bekijken, die hij al zoo'n beetje als zijn eigendom beschouwde. Voor zoo'n meubel had hij al lang gespaard; nu had hij eindelijk een driehonderdvijftig gulden beschikbaar, en thans deed zich deze prachtige kans voor. Mooier stuk had hij zelden gezien. Met de hem eigen voorzichtigheid had hij nog gewikt en gewogen... maar eindelijk was zijn besluit genomen: hij zou er commissie op geven. Hij kon, tot zijn spijt, niet zelf de verkooping bijwonen; dat had hij anders nog veel liever gedaan.

Sterrenberg keek Van Haaften eens aan. Hij vond het wel jammer, Van Haaften te moeten teleurstellen; - maar, wat drommel, - ieder is zichzelf het naast! Waarom zou hij uit den weg gaan voor Van Haaften, die toch zeker niet zou wijken voor hèm!

- Die kast zou ik óók wel willen hebben.

- Zulke gekken zijn er wel meer, lachte Van Haaften, nog argeloos. Nu, moet je niet nog 's verder kijken? Er is hier nog 'n mooie Hindelooper kast ook, en 'n kast met beschilderde glazen, en 'n heel bizondere palissanderhouten...

- Is er geen andere, zooals deze?

- Nee, maar deze is ook uniek.

- Tja... dan... Dan moet ik deze hebben.

- Wát zeg je?

- 't Spijt me voor jou, Van Haaften...

- Spijten?

- Ja, natuurlijk; maar daardoor kan ik me toch niet laten weerhouden. Zeg zelf. Zoo'n kans komt misschien m'n hééle leven niet weer.

- Maar wat *bedoel* je dan! Je bedoelt toch niet...

- Ja, ik kan niet ontkennen, dat ik bedoel óók op die kast te willen bieden.

- Maar! nadat ik je gezegd heb, dat *ik*...

- Ja, tóch, Van Haaften. Dat moet je me nu niet kwalijk nemen. Daar is 'n verkooping voor, nietwaar, om iedereen de gelegenheid te gunnen.

- Maar dat is...

Bijtijds bedwong Van Haaften nog het woedende woord, dat hem op de lippen lag. Want, ja, natuurlijk, Sterrenberg had evenveel recht om op die kast te bieden als hij. 't Was alleen de plotselinge en gruwelijke teleurstelling, dat de man, dien hij hier zoo niets-vermoedend had gebracht, hem nu van die kast zou berooven. Want Sterrenberg behoefde niet, zooals hij, op geld te zien, en zou dus blijven bieden, totdat de kast zijn eigendom was geworden.

- Hoor eens, zei Van Haaften, zoo bedaard blijvend, als hij kon. Je begrijpt, dat ik dáár niet op rekende, toen ik je hier bracht. Ik meende er natuurlijk op te mogen vertrouwen dat je die kast als 'n soort bezit van mij eerbiedigen zou.

- Nee, jongen, dat is niet goed geredeneerd, als ik 't zeggen mag, zei Sterrenberg. Je verbeeldde je toch niet, dat jij de eenige bieder zou zijn? Nu, ik of 'n ander, dat is 't zelfde.

- Je moet 't zelf weten, hoor. Als je vindt, dat je me zóó kan behandelen, dan moet je 't eenvoudig doen.

- Maar daarom toch geen kwade vrienden, hoop ik?

Van Haaften antwoordde niet.

- Ik hoef nu eigenlijk niet eens meer commissie te geven, zei hij spijtig.

- Waarom niet!

- Sterrenberg, laten we elkaar nu maar niet voor den gek houden, als jij mee biedt, kunnen de anderen wel naar huis gaan.

- O, nee, zeg dat niet, zei Sterrenberg, hoewel toch gevleid. Ik ga natuurlijk niet tot in 't oneindige door. Dat begrijp je. Dus...

- Nee, nee, zei Van Haaften. Daar heb ik niets aan. Liever trek ik me dadelijk terug, en laat jou 't veld vrij.

- Doe dat nu niet.

- D'r zit niet veel anders voor me op, zei Van Haaften, en dacht tegelijkertijd: In elk geval geef ik tóch m'n commissie, maar Sterrenberg moet 't niet weten. Dan overbiedt hij me in 'n oogenblik.

- Hoeveel had je dan gedacht te besteden? Ik zal je ook eerlijk zeggen, wat *ik* er voor over heb, vroeg Sterrenberg.

- Jawel, jawel, dacht Van Haaften. Wat jij er voor over

hebt, is natuurlijk altijd ‘toevallig’, en ‘tot je spijt’, wat meer, dan ik kan besteden.

- Nee, zei hij hardop. 't Spijt me allemachtig, meer dan ik zeggen kan. Ik had die kast in m'n verbeelding al in m'n bezit. Maar er is niets aan te doen. Dan had ik je maar niet hier moeten brengen, zei hij, met een gedwongen lach.

Sterrenberg protesteerde beleefdheidshalve nog wat. Maar het kon hem eigenlijk volstrekt niet schelen, of Van Haaften mee-bood of niet. En daar hij het geval natuurlijk niet zoo heel aangenaam vond, ofschoon hij toch onmogelijk anders kon handelen, hield hij Van Haaften niet tegen, die met een korten handdruk afscheid nam, en niet meer scheen te denken aan zijn uitnoodiging, om Sterrenberg mee te nemen naar de Bodega.

Sterrenberg, om Van Haaften niet te hinderen, ging quasi de verdere meubelen bekijken. En Van Haaften verliet de zalen, omkijkende, of Sterrenberg nog veilig in de zij-zaal was; en toen dit het geval bleek, wenkte hij een commissionnair, en gaf dezen haastig zijn opdracht.

Den volgenden morgen om tien uur begon de verkooping. Sterrenberg had aan niemand commissie willen geven, maar was van plan zèlf te blijven bij den verkoop der kast. Nadat Van Haaften hem zoo bruusk had verlaten, wilde hij hem toch nog even terugroepen, om van hem nog eenige inlichtingen te verkrijgen, en juist zag hij, hoe Van Haaften eenige woorden wisselde met een man, en hoe deze iets in een zakboek noteerde. In een oogwenk begreep Sterrenberg alles: Van Haaften, die het deed voorkomen, alsof hij totaal was gedesillusionneerd, had toch wel degelijk commissie gegeven. En onmiddellijk rees toen het besluit in Sterrenberg, nog een dag te blijven, en de verkooping zélf bij te wonen. Hij vond het nu te gevaarlijk, om óók een commissie te geven, want je kon nooit weten: Van Haaften, die hem in zoo'n verkeerden waan had gebracht, mocht eens bij de commissionnairs gaan informeeren, en dan de boodschap geven, dat ‘zijn vriend’ van de commissie had afgezien... Ja! je kon niet te voorzichtig wezen! Hij telegrapheerde dus aan zijn vrouw, en zorgde den volgenden dag tegen tien uur aan het Venduhuis te wezen.

Het was de allereerste maal, dat hij persoonlijk op een verkooping zou zijn. In de plaats, waar hij woonde, had hij een ver-

trouwbaren antiquair, die hem vrijwel alles, wat hij wenschte, wist te leveren. Hij voelde zich dus wat ongewoon tusschen al de menschen, die zoo thuis in deze omgeving schenen te zijn. Maar, enfin, hij zou er zich best door redden, natuurlijk. Hij had immers niets anders te doen, dan goed te letten op zijn nummer: 1930...

Het was een ijskoude dag, met sneeuw- en stormvlagen, Sterrenberg huiverde in zijn pels, toen hij de gang, die glibberig was van ingeloopen nat, binnen ging. Hij trad in de zaal, waar, op de leuninglooze banken langs de ruw-houten tafel, al hier en daar eenige menschen zaten. O, hij was vroeg genoeg, en tevreden verzekerde hij zich een zitplaats vlak bij het afgescheiden gedeelte van de zaal, waar, achter een hooge tafel, de notaris en zijn beambten zouden komen te zitten, en waar ook de verkoopers, zooals hem gezegd was, de nummers afroepen zouden.

Allengs drongen groepen bezoekers binnen. De zitplaatsen raakten alle bezet, en een vaag geroezemoes van stemmen vervulde de ruimte. Aan den eenen kant naast Sterrenberg maakte een juffrouw, met een langen cape om, een rood kapothoedje op en zilveren knoppen in de ooren, huishoudelijk haar warme stoof in orde. Met haar hoedepen rakelde zij voorzichtig de kooltjes op in de test, en warmde eerst nog even haar handen, voor zij, met moeite bukkend, de stoof onder de tafel schoof. Aan zijn anderen kant had hij een juffrouw met een klein jongetje naast zich; het kind zat heel zoet rond te kijken, met groote ronde oogen, en hield, op het tafelblad, de handjes vast-gevouwen.

Sterrenberg vond het allercurieust, hier, en in dit gezelschap te zitten. Geamuseerd blikte hij om zich heen; naar de mannen, die onder elkaar een onverstaanbare taal schenen te spreken, en die zware sigaren of pijpjes rookten; naar de vrouwen, die, tuk op koopjes, elkander vertelden, wat zij hadden gezien, en vooral ook, wat zij op vorige verkoopingen hadden beleefd. Één juffrouw had een groote hoedendoos gekocht, met allerlei rommelarij, voor achttien stuiver, mensch, - maar laat ik 'm uithalen, en d'r 'n prachtige rol kant in vinden! Wat zeg je me daarvan? Subiet verkocht voor zeven gulden vijftig, juffrouw, staande de verkooping, aan 'n modiste, die zag dadelijk wat voor mooie kant dat 't was, ze noemde de naam, affijn, die is me ontschoten. Maar, mensch, dat moet je overkomen!...

Glimlachend luisterde Sterrenberg toe. 't Was in 't geheel niet vervelend, hier. Hij had allerminst spijt, dat hij zèlf was gekomen. 't Was wèl koud, hoewel de lucht door de uitwaseming der vochtige kleeren, en door den sigarenrook vrij benauwd was te noemen. Maar die kleine inconvenienten moest hij nu maar op den koop toe nemen. Hij had in elk geval een goede plaats, en niets anders te doen, dan te letten op zijn nummer: 1930.

De vertooning begon.

De heeren hadden achter hun tafel plaats genomen; op de tafel, vlak bij Sterrenberg, waren twee verkoopers komen staan; de eerste riep af, en herhaalde het bod, de ander noteerde de toezegging in een notitieboekje.

Het was precies een comedie, vond Sterrenberg. De uitdrukking der gezichten te bestudeeren, was op zichzelf al de moeite waard. De bezoekers, die achter de banken stonden, rekten zich op de teenen uit, en gretige handen grepen haastig naar de voorwerpen om ze nog eens te bezien, voor men zijn bod dorst verhoogen.

- Nummer 67... een kapspiegel... nou, daar is voor geboden *f* 2.50... Niemand meer dan *f* 2.50?...

- *f* 2.75!

- *f* 2.75... *f* 2.75. Niemand meer dan *f* 2.75?...

Een korte slag met den hamer.

- Juffrouw...

- Van Doorn.

- Juffrouw van Doorn.

Met vlugheid en gemak werden de draagbare meubelen door de venduknechts op de tafel geschoven. Sterrenberg keek met belangstelling naar de sierlijke stoelen, de kleine fraaie kastjes, de eigenaardige gebeeldhouwde rekken, de sandelhouten doozen... onderwijl scherp oplettende, of hij *zijn* nummer ook hoorde roepen. Het duurde wèl erg lang, vond hij, en het speet hem, dat hij verzuimd had sigaren mede te nemen. Maar, enfin, eindeloos zou die tentoonstelling van kleine meubelen toch niet door kunnen gaan.

Zoo dacht hij ten minste. Maar de voorraad scheen onuitputtelijk te zijn. Toen er ongeveer een dozijn spiegels waren verkocht, klonk het steeds nog met dezelfde opgewektheid:

- En nóg 'n spiegel.

- En hier nog 'n mooie.

- Wie geeft er veertig gulden voor deze groote...
- Let op de lijst van deze.
- Zeldzaam, hoor, 'n koopje.
- En nu nog dit spiegeltje...
- En hier hebben we d'r nog al een.

Sterrenberg keek toe, met oogen, waaruit langzaam-aan de geanimeerde uitdrukking verdween. Eentonig werd het wel een beetje op die manier...

En nu een rij van schilderijen en platen en portretten... die hem even, geïnteresseerd, bij zichzelf deden vragen, hoe men toch familie-portretten op de veiling kon brengen... Maar de aardigheid ging er gauw af. Sterrenberg kon een neiging tot gapen ternauwernood bedwingen. En wat kwam daar nu?!

- Een coupon looper.
- Een Axminster karpet.
- En nog 'n Deventer-looper,
- En nog 'n echt karpet.
- Echt Smyrna?
- Bèn je? Namaak Smyrna. Ik heb d'r net zoo een, d'r is 'n fabriek van op de Loosduinsche Weg; ze worden wit geweven en later geverfd.
- O, en is 't duurzaam?

De juffrouw naast Sterrenberg deed haastig een verhaal, en zij stikte bijna van het lachen: O, zeg, daar komt me gisteren bij mijn 'n man aan de deur met net zoo'n karpet, en dat wil die mijn verkoopen voor achtentwintig gulden. Ik zeg, ben jij gek. Maar hij gaat niet weg. Hij komt doodgewoon de trap bij mij op. Bekijk 't dan 's, juffrouw, roept ie, bekijkt 't dan 's: 't is 'n echte Pers. (Nou hoor ik daarnet, dat 't geeneens geen Pers is, maar 'n Smyrna.) Affijn, ga weg, zeg ik, maar hij gaat niet weg. Hij is 'n matroos, zeit ie, en heeft 't karpet zelf uit Perzië gehaald, hij mocht m'n deur niet meer gezond uitgaan, als die de waarheid niet sprak. Nou, hij had z'n armen vol van allemaal die figuren, hoe noemen ze dat ook weer... Tatoeeeren, waar?... Nou, eerst lachte ik d'rom, maar hij wou zoo waar bij mijn de kamer binnen gaan, want hij dacht natuurlijk, dat ik alleen thuis was, en toen wier ik boos. En daar schiet opeens m'n man, die 't geherrie op de trap gehoord had, de kamer uit, en die schreeuwt: Wat wil die man? die man mot *dadelijk* weg!... En tjee, wat schrok die vent, hij viel warendig bijna de trappen af, en weg was die, hoor, met z'n Pers!

De omstanders lachten zoo luidruchtig, dat er gebiedend: Stilte! stilte! moest worden geroepen, voor het pleizier bedaarde. De juffrouw, met nog een glimlach van voldoening om den mond, fluisterde snel, dat zij nu opletten moest, want daar kwam het beddegoed aan de beurt, en zij wilde een paar dekens hebben.

Nog altijd geen nummer 1930. Pak na pak beddegoed, kussens, peluws, matrassen, werd op de tafel geëtaleerd. Haastige, felle handen grepen en knepen onderzoekend in de matrassen, om te voelen, of de inhoud zeegras, kapok of paardenhaar was. Geregeld ging het loven en bieden voort; wollen dekens, katoenen dekens, molton dekens, spreien, volgden elkander in zoo'n onafzienbare hoeveelheid op, dat Sterrenberg aan de opruiming van een groote winkelzaak begon te denken. De juffrouw naast hem, tevreden, noteerde haar koop, en mompelde: nou zal ïk 't toch vannacht niet zoo koud meer hebben, gelukkig...

Rrr... oets!... daar werd vlak voor Sterrenberg op de tafel een lange looper ontrold. Het stof wolkte op, en prikkelde hem sterk in den neus. Onwillig boog hij het hoofd terzij; achteruitgaan kon hij niet, en ook niet opstaan van de bank, omdat eerst de anderen er uit moesten geschoven zijn. Grijzig spikkelde het taaie stof op zijn jas; ontstemd trachtte hij het er af te pluizen, en merkte toen eerst, hoe koud zijn vingers waren. Hij hield ze even tegen zijn lippen; wat een temperatuur was dat hier!

Een hoofd boog zich over zijn schouder en een stem fluisterde aan zijn oor:

- Als u wat koopt, mag ik dan voor 't transport zorgen, meneer?

Hij deed, alsof hij niets had gehoord.

Maar toen de stem dringender de vraag herhaalde, zei hij kortaf:

- Nee.

- Meneer, 't is vertrouwd, ze kennen me hier, en ik heb kar en paard. Meneer!...

- ...

- Meneer... hier heb u in alle gevalle me kaartje. Dat kan u bij u steken.

Een klein wit kartonnetje werd door een hand voor Sterrenberg op de tafel gelegd. Met een enkele beweging van zijn elleboog

schoof hij het op den grond. Maar op hetzelfde oogenblik dacht hij: waarom doe ik dat eigenlijk? Als ik de kast koop, moet die toch worden vervoerd...

Hij voelde zich landerig, omdat het zoolang duurde; het leek hem toe, dat de verkooping in 't geheel niet vorderde.

Maar, ah! daar waren toch weer meubelen. Nu werd het zaak op te letten. Nummer 1930... 1930... kwam het maar gauw.

- Nummer 811... een eikenhouten tafel met kruisvoet, op balpooten. Wie biedt daarvoor... vijfentwintig gulden!

- Tien!

- Elf...

- 'n Kwartje.

Met oogen, die vermoeid en slaperig begonnen aan te voelen, staarde Sterrenberg naar de hoe langer hoe dichter opdringende menigte. Hij kon zich volstrekt niet begrijpen, hoe al die menschen zich zoo konden enthousiasmeeren voor dingen, waarover ze absoluut niet dachten, om die te koopen... De juffrouw naast hem trok een antiek iepenhouten stoeltje naar zich toe, en bekeek het van alle kanten, en toen de verkooper haar vroeg, of zij daarop wilde bieden, maakte zij een kort, welsprekend gebaar met haar elleboog. Zoo ging het ieder keer. Wat dreef die menschen aan? Nieuwsgierigheid? Ze maakten er een pretje van, scheen het wel. Nu, hij gunde hun het pleizier! Hij had het er nu éénmaal voor over gehad, om zelf een verkooping bij te wonen, maar hij deed het niet meer, hoor, nooit.

Nou, nu moest nummer 1930 toch eindelijk maar 's komen... En op hetzelfde oogenblik hoorde hij:

- Nummer 19... 33!

Hij schrok ervan, zóó vast had hij gedacht, zijn nummer te hooren. En ontevreden mompelde hij:

- Wat gaat dat toch door elkaar!...

- Is altijd zoo, meneer, kwam de juffrouw naast hem, gedienstig.

Hij knikte. Hij kreeg aanvechtingen om den boel de boel te laten, en eenvoudig weg te gaan. Maar neen, dat deed hij toch niet.

- Een... satijnhout... likeurkistje.

- Een satijnhout likeurkistje, herhaalde de tweede verkooper. Mooi ding, hoor.

- Wat doe je daarmee?

- Is dat voor odeur?
- Ja, om op je waschtafel te zetten, juffrouw.
- Zeg, hou *mij* voor de mal.
- Dit looden beeld...
- Wat mot dat verbeelden?
- Kan je mee op de kermissen reizen, zeg.
- 't Lijkent wel de diender uit de poppekast, jòh.
- Wat hebben we daar?

Met een oud musket in elke hand wandelde de venduknecht de lange tafel af.

- Geweren?
- Dat 's goed, als je de schatters te wachten heb!
- Nou, zeg, en dan die klewangs? Nog veel beter, maak niet zoo'n lawaai.
- Geef mijn maar die hamer, en dan maggen ze komen voor mijn part.

Een gelach joelde op om de vreemde wapens, die werden getoond: strijdbijlen, enterhaken, zwaarden, speren, lansen, krissen, helmen, ijzeren handschoenen, hellebaarden... een prachtige collectie, die Sterrenberg op een anderen tijd zeker zou hebben geïnteresseerd. Maar nu werd hij er beu van. Hij verlangde eens op te staan, maar hij kon zich bijna niet verroeren op zijn nauwe plaats... hij had het koud en warm tegelijk... en in zijn ongedurige stemming fronsden zich gemelijk zijn wenkbrauwen.

Weer naderde hem iemand met zachte stem.

- Meneer...
- ...
- Meneer, as u op wat wil bieden, dan mot u niet zelf bieden, dan laat u mij 't maar doen. Anders jagen ze u op...
- ...
- Meneer, wat mot u hebben? U ken gerust weg-gaan as u dat liever wil. U geef mijn dan commissie...
- Als ik commissie had willen geven, dan zat ik hier niet, viel hij opeens bruusk uit. Dan zou ik hier waarachtig niet zitten.
- Maar gerust, meneer, dan mot u niet zèlf bieden, meneer. Ik ga wel bij u staan, en u zegt mijn dan maar, hoe ver dat u gaan wil; dan denken ze, dat 't voor mijn is, en dan gaan ze niet zoo hoog. Wat is 't nou, meneer?

Sterrenberg keek onwillekeurig even op zij naar de stem,

die zoo fatsoenlijk praatte. Hij zag een kleinen man, met een zorgelijk gezicht, en vale wangen. Nu! die vroeg hem dat óók natuurlijk niet voor niets. Die dacht wat te verdienen... Maar eigenlijk gezegd vertrouwde hij niemand anders dan zichzelf in dit geval.

- Ik heb je niet noodig, man.

- Wil meneer me niet zeggen, waar meneer op wacht? Dan ken ik u toch allicht 'n raad geven.

- Ik moet 'n kast koopen, maar ik heb je heusch niet noodig, ik kan 't best zelf.

- 'n Kast? O, dat had meneer moeten weten. Vanmorgen worden d'r alleen de draagbare meubelen verkocht. Vanmiddag beginnen ze pas aan de staande meubelen. Maar nou is 't tóch tijd. Dat 's jammer van uw morgen, meneer.

Mooi uit zijn humeur stond Sterrenberg op. En tegelijkertijd zag hij, dat de heeren zich van achter hun tafel hadden verheven, en hij hoorde het met verbittering aan, dat iemand zei:

- Hier eindigen we de verkooping, om die vanmiddag om één uur te hervatten.

Rillend zijn hals duikend in den warmen kraag van zijn pels, verliet Sterrenberg het gebouw. Een half uur had hij maar, om even tot zichzelf te komen, en zich wat te restaureeren. De lunchroom van de ‘Oude Vette Hen’ was het dichtste bij, daar moest hij dus maar even gaan zitten.

Nu, hij zou zijn vrouw alles in kleuren en geuren vertellen. Zij mocht het wèl apprecieeren, wat hij voor haar had gedaan. Den heelen morgen noodeloos daar zitten... hemel! dat die man hem ook juist op het laatste oogenblik waarschuwen moest...

In de warme, behagelijke zaal bekwam hij allengs van de koude en de verveling, die hij had geleden. Genietend dronk hij van zijn koffie, en at met haastige happen zijn broodje met ham. Hij had niet eens een wat uitvoeriger lunch durven bestellen, met ragoút-broodjes en spiegeleieren, uit vrees, niet weer op tijd aan het venduhuis te wezen. Rustig en gemoedelijk was het hier, vond hij; de lunchende gasten zaten zoo gezellig aan de kleine vierkant-geruite tafeltjes; de breede spiegel weerkaatste een geanimeerd bont tooneel. En buiten, op het groote plein achter het stadhuis, bewoog zich het levendige stadsgewoel; trams reden voorbij; vrachtwagens deden de kopjes op de zilveren blaadjes rinkelen; schoolkinderen stoeiden in het vrije uur....

Hè! nu zou hij waarachtig zijn tijd nog vergeten. Snel rees hij op, schoot in zijn overjas, greep zijn hoed... Even moest hij nog sigaren halen; daarzonder in het muffe lokaal was te veel gevergd.

Gejaagd liep hij een winkel in, kocht... liep dan met ferme passen naar het Venduhuis terug.

Daar was nog niemand. Gelaten zette hij zich neer op een bank, en stak een sigaar op.

Aan den overkant zat de kleine bleeke man van straks, en at een boterham uit een stuk courant. Hij wreef zich kouwelijk de handen over elkaar.

- 't Is guur, meneer...

Hij knikte vaag. Snel dampend blies hij zware blauwe wolken om zich heen. Hij mocht nu lijden, dat de kast een beetje gauw werd verkocht...

- Is 't *die* kast, meneer?

Onwillekeurig volgde zijn blik den vinger, die wees naar een groote Renaissance kast tegen een der wanden.

Hij schudde het hoofd.

- Anders ook 'n mooie. Maar niet echt. Namaak.

- Zoo, heb jij daar verstand van?

- O, jee, ja, meneer. Ik loop hier al zevenentwintig jaren de verkoopingen af, dan krijg je d'r kijk op, meneer.

Sterrenberg voelde, nu hij naar den inwendigen mensch was verwarmd en verkwikt, en kans had, spoedig zijn doel te bereiken, een spraakneiging in zich opkomen.

- Is die echt? vroeg hij, duidende op een hoekkast van mahoniehout met zeer fraai beeldhouwwerk.

- O, jee ja, kan je zóó wel zien. Dat's 'n Lodewijk-vijftien.

- Zoo? vroeg Sterrenberg, die er schik in begon te krijgen, omdat de man zoo blijkbaar verstand van de dingen had. En die?

Hij wees naar een gebogen rozenhouten commode met koper montuur, waarvan hij wist, dat het óók een ‘Lodewijk-vijftien’ was.

- Dat's dezelfde stijl.

- Juist.

Een bleek lachje gleed over het slecht geschoren gezicht van den man.

- Ze vragen mijn wat dikwijls om raad, als ze oud-antiek motten hebben.

- Zoo, dan schijnen ze aan 'n goed kantoor te zijn.

- O, wat dat anbetreft... Wil meneer nog meer weten? Dat palissander kastje is Lodewijk-zestien. Je heb hier ook veel Emper...

- Empire?

- Ja, Empier... De man keerde zich om, en keek de muren langs; die mahoniehouten werktafel, zie u die? Met die figuren, dolfijnen bennen dat, die is Empier. Dat kabinet is weer Lodewijk-zestien. Die zilverkast is ook Empier.

- Nou, dat raad je aardig.

Bescheiden keek het mannetje vóór zich, en nuttigde verder zijn maal. Naast hem zat een juffrouw, die een kop koffie dronk, en hij keek daarnaar met een zóo onwillekeurig-begeerigen blik, dat Sterrenberg, in een goedhartige opwelling, zei:

- Kan je hier koffie krijgen?

- Welzekerwel, meneer.

- Nou ga dan maar even 'n kop voor je halen.

- Voor *mij*, meneer?

- Ja, wat kost dat? Hier heb je geld.

Het welbehagen van den man, die zijn kille vingers warmde om den kop, terwijl hij dronk, deed Sterrenberg goed. En even, bijgeloovig, dacht hij, of deze kleine goedhartigheid hem misschien geluk aanbrengen zou?

- Zeg, vroeg hij, heb je ook gelet op die mooie groote antieke kast, die hier staat...

- Waar?

- Nee, niet in deze zaal, in de zijzaal, links.

- O, die Markensche kast?

- Ja, die is dus echt antiek?

- Echt oud-antiek, hoor. Daar ken meneer gerust op wezen. Dus *die* moet meneer hebben? Goed, dan kom ik wel bij u staan.

- Welnee, weerde hij af, in plotseling weer opwellenden wrevel. Laat dat asjeblieft, hè?

- Is meneer wel meer op verkoopings geweest?

- Nee. Maar....

- O, meneer, maar dan ken u niet al de truken, laat mij u dan in alle geval....

- Ik heb néé gezegd, nietwaar?

Hij dacht, hoe men zoo'n man toch nooit een vinger geven kon, of hij nam dadelijk de heele hand, en werd allerlastigst van indringerigheid.

- Verstaan? vroeg hij nog. Ik verzoek je, je niet meer met me te bemoeien.

Zijn oude wantrouwen maakte zich weer meester van hem. Wie weet, of die man niet een handlanger was van de verkoopers, en hun door teekens wist kenbaar te maken, dat hier een liefhebber stond...

De verkooping begon opnieuw.

Sterrenberg wierp zijn sigaar onder de tafel, en hield zijn beide handen op den knop van zijn stok. Begonnen ze nú met de meubelen, de ‘staande’ meubelen? Waarachtig nóg niet!

Een lange rij gas-lampen en kronen hing aan de zoldering van de zaal. Een man wees ze een voor een aan, met een stok, en daar begon het gezeur alweer.

- Nummer 17: een ganglantaarn.
- Geeneens gekleurde glazen!
- Prachtig koper bewerkt.
- Jawel, blik!
- Blik, morgen brengen.
- Goed, je ken 'm me thuis bezorgen.
- Hoor die! Wat mot jij mit 'n ganglantaarn, juffrouw? Mot je daar je man mee zoeken?
- Een Sèvres porceleinen kaarsenkroon met verguld montuur... Wie biedt daarop? 't Is een prachtig stuk, hoor, komt zelden voor.

Twee, drie stemmen boden tegelijk.

- Twee aan bod... U? zegt u tachtig gulden?
- Ik, ja.
- Vijfentachtig.
- Zes-en-tach... zevenentach... achtentach... ging de afslager voort. Negentig!

Het bleef stil.

- Niemand meer dan negentig?!... Meneer...
- Van der Duijn.
- Dan een koperen kaarsenkroon...
- Een koperen Maccabeeën-lamp.
- Een cuivre-poli vijf-lichts gaskroon met evenwicht.
- Twee bronzen drie-lichts muurbranches.

Nòu, je kunt hier wel van alles krijgen, dacht Sterrenberg met ironische bewondering. Als je wou, kon je hier je heele huishouden inrichten...

De geheele partij ornamenten en kronen was verkocht. Nu

werden een voor een de langs de wanden staande meubelen geveild. Maar daar Sterrenberg hier niets mede te maken had, bleef hij rustig zitten op zijn bank, en vermaakte er zich mee, het aandrommen der menschen gade te slaan bij ieder meubel, dat werd verkocht. De heele familie wandelde mee; met uitgestrekte halzen en duwende ellebogen, stonden zij ijverig te luisteren, ook al hadden zij er soms niets mee te maken. 't Was amusant.

Zoo'n animo is opwekkend voor de verkoopers, dacht Sterrenberg. Belangstelling was er overvoldoende en kooplust voldoende. Eigenlijk leverde zoo'n verkooping hetzelfde boeiende en interessante schouwspel als een speeltafel op. Daaromheen verdringen zich ook ontelbare toekijkers, die zich zelf niet aan het hazard willen wagen, maar wien de spanning der spelers een aangename opwinding geeft...

Zoo philosopheerende, viel de tijd hem minder lang dan dien morgen. Hij stak een nieuwe sigaar op, stond dan langzaam op van zijn bank, om zich naar de deur van de zij-zaal te begeven. Dan was hij een der eersten daarin, als de deur open-ging, en kon hij zich meester maken van een plaats vlak bij de kast.

- Meneer, waarschuwde hem een commissionnair, ze gaan eerst nog daarin.
- Waarin? vroeg hij onaangenaam verrast.
- In deze zaal, meneer.

‘Deze’ zaal was er een, gelegen in het verlengde van die, waarin hij den geheelen dag had doorgebracht.

- Zoo! en wat staat daar dan in?
- Meubelen, meneer.

Zou zijn kast misschien daarheen zijn overgebracht?

- Kasten?
- Ja, kasten. En ledikanten, en schrijftafels; affijn, van alles zoo wat. Heeft meneer soms 'n commissie te geven?

Dat gezanik met die commissies... hij werd er beu van.

- Nee.
- Anders zou meneer best heen kunnen gaan.
- Waarom gaan ze niet eerst in de zij-zaal?
- Tja, dat weet ik óók niet, meneer, dat 's zoo de regel.

Uit zijn humeur zocht Sterrenberg weer een plaats op een bank. Hemel! dat begon hem nu toch een beetje de keel uit te hangen! Hoe lang zat hij hier nu al? Hij haalde zijn

horloge uit. Al bijna... viereneenhalf uur. En hoe lang zou 't nog duren misschien!

Nu, *hoe* hoog de kast ook zou gaan, hij zou haar koopen, het kon hem niets schelen. Zoo'n mal figuur wou hij niet slaan tegenover zichzelf, om hier den heelen dag te zitten, en dan nog vergeefs.

Een snel gedrang van menschen, die veel haast schenen te hebben, spoedde hem voorbij. Als bij een bezoek van de koningin, zóó joegen en drongen zij vooruit. De een liep den ander bijna omver. Onzin. Hij had nog nooit zoo iets gezien. Langzaam stond hij op, maar toen ineens was er een angst in hem, dát men misschien de kast had verplaatst, en dat zij daarmee zouden beginnen, en dat hij dus mogelijk te laat komen zou. Met een kleur baande hij zich een weg door de vast-opeengesloten menigte; maar toen hij in de tweede zaal stond, zag hij met één oogopslag, dat zijn kast hier niet kon wezen; allemaal ‘ordinaire’ meubelen, geverfde kasten, witwerkerstafels, Weener-stoelen, en ledikanten van allerlei vorm in een oneindige reeks.

Hij haalde de schouders op, en liep terug naar de eerste zaal, waar nu slechts enkele menschen zich ophielden, die, zooals hij, wachtend heen en weer drentelden, en waar de bedienden reeds bezig waren, verkochte meubels weg te sjouwen.

Hij zette zich loom en breed op een bank. Dat duurde lang. Je zou er draaierig van worden. Nu kon hij begrijpen dat zooveel menschen commissie gaven. Eigenlijk speet het hem.... neen, dat meende hij niet. Als hij de kast had, zou hij al zijn moeite ruimschoots beloond vinden.

Het magere mannetje naderde hem weer. Maar in een vlaag van oplaaiende drift snauwde hij, voor dat deze nog een woord had gezegd:

- Wat moet je nóu weer. Verveel me toch asjeblieft niet aldoor.

- Ik wou alleen...

- Ik verzoek je, je met je eigen zaken te bemoeien, en mij met vrede te laten, verstaan?

Bedrukt verwijderde het nietige mannetje zich, en om zich een houding te geven, ging Sterrenberg in zijn portefeuille quasi wat zoeken. O, hemel, wat duurde dat lang. Nu werd hij gloeierig, en huiverde dan weer. Een mooie geschiedenis. Al de aardigheid was er af. Hij zat hier zoo verlaten in deze zaal als Robinson op zijn eiland. Maar véél vervelender...

Machinaal luisterde hij naar het afroepen der koopen, die door een commissionnair telkens ter kennisse van de heeren werden gebracht, die met onverstoorbaren ernst en ijver bleven noteeren, noteeren, noteeren, noteeren. Sterrenberg voelde het, hoe rustig hij het zou vinden, als de heele verkooping hem niet aanging; nu zat hij vol van een innerlijke spanning te wachten, en zou op het 'moment suprème' misschien niet eens kalm genoeg kunnen zijn.

Het aanzwellende rumoer deed hem begrijpen, dat de stoet van toeschouwers, koopers en verkoopers in aantocht was. Hij stond op en kwam nog juist bijtijds, om een bied-wedstrijd tusschen twee juffrouwen te kunnen mee-genieten, die, beiden belust op een klein mahoniehout-geverfd kastje, met een bovenlade en twee spiegeldeurtjes, niet van uitscheiden wisten, en eindelijk een som bereikten, waaronder zij het kastje 'gemakkelijk in een winkel *nieuw* hadden kunnen krijgen,' zooals de omstanders elkander vol leedvermaak vertelden.

Een commissionnair hield zijn hand aan den knop van de zijzaal. Sterrenberg stond vlak bij hem, zijn hart klopte van ongeduld en verwachting. Nu, nu eindelijk...

De deur ging open, en Sterrenberg drong naar binnen. Een koude luchtstroom woei hem tegemoet uit de leege zaal, waarin hij dadelijk gretig keek naar zijn kast... Daar was zij, o, wat een prachtmeubel, - wèl de moeite en de onaangenaamheid waard van een verloren dag...

De kast kwam niet het eerst aan de beurt, en Sterrenberg leunde er rustig tegen-aan; die zou zijn eigendom worden, dat was vast en zeker. Hij lette op den verkooper, die hem al meer en meer naderde; nu nog die boekenkast, en dan...

Bewonderend keek hij naar de sierlijk gebeeldhouwde kap, de geribbelde kolommen, door fraai-gesneden leeuwenkoppen gedragen, het magnifieke snijwerk der zes vierkante vakken, de massieve balpooten... en hij dacht dat de kast volmaakt mooi was in haar soort, en dat hij zich wèl gelukkig mocht rekenen, zoo'n buitenkansje te hebben getroffen...

Maar hij moest opletten: daar kwamen ze aan... daar waren ze al...

Een vluchtige kramp trok door zijn handen; nu ging het gebeuren, en goed luisteren, en op alles ter dege acht geven was de zaak.

Hij vormde het middelpunt van een aandachtige menigte,

wier blikken beurtelings gingen van den afslager naar hèm, want hij verried zijn bedoeling zoo volkomen, dat niemand er aan twijfelen kon, of hij zou blijven bieden, totdat de kast zijn eigendom was.

- Dat's 'n mooi stuk, zei de verkooper. Nummer 1930. 'n Rijk gebeeldhouwde kast, afkomstig van 't eiland Marken. Die gaan we afmijnen met 'n tientje trekgeld voor de hoogste bieder.

De hoogste bieder, dat zou hij, Sterrenberg, natuurlijk zijn. Een tientje trekgeld, wat beteekende dat? Hij had die uitdrukking nog nooit gehoord. Maar hij had geen tijd, er verder over te denken, en nog minder om het te vragen, want daar begon het:

- Één honderd en vijftig gulden; wie biedt er meer dan èèn honderd en vijftig gulden?

Honderdvijftig gulden? Dat was toch te geef voor zoo'n kast! Onmiddellijk riep Sterrenberg met luide stem:

- Hondervijfenzeventig!

Maar dadelijk werd hij overtroefd:

- En vijf!
- ... negentig!
- Tweehonderd!
- Tweehonderd... tien!
- ... vijfentwintig! riep Sterrenberg.

Er waren veel liefhebbers voor de kast; de verkooper had het druk om op de gezichten te letten, en telkens een bod te herhalen. Sommigen knikten bedaard-toestemmend bij elke verhooging, maar Sterrenberg, zenuwachtig, bang niet goed begrepen te worden, riep telkens met stentorstem zijn hooger bod.

De driehonderd gulden waren thans bereikt; vele bieders vielen af, het werd nu een strijd tusschen Sterrenberg en enkele anderen. Onwrikbaar bleef Sterrenberg pal; hij voelde zich van trots doorgloeien bij de gedachte, dat *hij* straks overwinnaar zou zijn. Hij gaf het immers niet op, hoe hoog ze ook zouden gaan, al was het vijfhonderd gulden!

- Driehonderd-twintig!

Slechts één stem antwoordde nog:

- Driehonderd-vijfentwintig! en Sterrenberg had de vaste overtuiging, dat dit de commissionnair van Van Haaften moest zijn. Hij vocht dus alleen met Van Haaften? Nou, dien behoefde hij niet te vreezen!

- Driehonderd-vijftig, zei hij boud.

- Driehonderd... éénenvijftig, waagde de andere stem onzeker. Maar Sterrenberg, die vond, dat er nu een definitief eind aan moest komen, riep met een triomfantelijke zekerheid:

- Driehonderd-zestig!

- Niemand meer? Niemand meer dan driehonderd-zestig?

Een oogenblik heerschte er een doodelijke stilte, toen vroeg de verkooper, wijzende met zijn potlood op Sterrenberg:

- Meneer, mag ik alstublieft uw naam weten, meneer? en uw adres?

- Sterrenberg, oud-majoor, Ede, zei hij, duidelijk articuleerend, en terwijl de verkooper in zijn boekje noteerde, haastte Sterrenberg zich uit de zaal, om iemand te zoeken die voor het transport kon zorgen. Hij had wel gedacht, dat het goed zou gaan, maar toch voelde hij zich zóó verheugd, dat hij wel hard-op zijn vreugde had willen uiten. Zoekend keek hij rond in de ingangszaal, en in zijn hoofd woelde maar aldoor de blijdschap, dat hij zijn schat had veroverd. Zijn heele gezicht gloeide, en met den blik van een overwinnaar keek hij om zich heen. Daar, zag hij dáár niet den man, die hem 's morgens zijn kaartje had opgedrongen? Hij wenkte even met den vinger, en aanstonds kwam de man gedienstig aangeloopen.

- Ik heb 'n kast gekocht; kan jij...

- Zeker kan ik voor 't transport zorgen, meneer, ik heb kar en paard. Welk nummer is 't, meneer?

- Negentienhon...

Maar het woord bleef hem in de keel steken. Want ademloos kwam de kleine, bleeke man, dien hij telkens had afgewezen, naar hem toe:

- Meneer! meneer! waarom ben u weg-gegaan! De verkooper had immers gewaarschouwd, dat de kast gemijnd zou worden! Nou zal u 'm wel kwijt wezen, meneer!

- Wat?!

- Gaat u nog gauw naar binnen, misschien...

Maar juist bereikte Sterrenberg, die zich willoos door den man bij den arm liet leiden, de deur der zijzaal, of hij hoorde een verward geruisch van stemmen, bewijzende, dat de beslissing reeds was gevallen.

- Wie heb 'm? vroeg de kleine man aan een collega.

- De commissionnair van meneer Van Haaften. Bij driehonderdeenenzestig gulden riep die: Mijn!

- Dat's jammer voor u meneer, da's geducht jammer, zei de kleine man.

- Maar wat is er dan gaande! barstte Sterrenberg los. *Ik* ben toch de kooper?

- Begrijp u 't niet, meneer? Meneer is zeker nog nooit op geen verkooping geweest? U is de hoogste *bieder*; nou bennen ze van vierhonderd gulden gaan afmijnen en as d'r geen boven uw bod had *mijn* geroepen, dan was de kast aan *u* geweest, nou is die u ontgaan. Maar u krijgt....

- Maar is daar dan geen verhaal op? viel Sterrenberg woedend uit. Zóó laat ik me niet behandelen! Wat denk je wel! Ik ga me onmiddellijk beklagen.

- Geeft niks, meneer. U bent vooruit gewaarschouwd. Maar u krijgt in alle gevalle de tien gulden trekgeld, as de hoogste bieder.

Sterrenberg keek even den man aan, wiens troostwoorden hem klonken als hoonende spot. Toen stormde hij het lokaal uit, nog nooit had hij zich zóó vernederd, zóó vol spijt en woede gevoeld.

Een paar dagen later ontving hij een postwissel van tien gulden uit den Haag, met een correct-ironische briefkaart van Van Haaften er bij: ‘dat het hem veel genoegen deed, dit bedrag aan den hoogsten bieder te kunnen zenden...’

Gedichten.
J. Philip van Goethem.

I.
Nadrend voorjaar.

Nog staan in 't stroo de rozen,
De tuin is breed en kaal,
Maar lentes teere blozen
Bloeit reeds voor de eerste maal,
Langs wolken en langs landen
En kust ons hoofd en handen.

Al komt op zachte voeten
De stilte naderbij;
De laatste vogels groetten
En ergens slapen zij....
En al de daggeruchten,
Zij zwijgen of zij vluchten.

De zon blijft langer dralen, -
Iets trilt in de aardsche spheer, -
De laatste wrakke stralen,
Zij weven eind'loos teer,
Heel boven in de boomen
Doorschijnend schoone zoomen.

Gelijk bij ieder sterven,
Worden wij vroom en stil;
De laatste waaz'ge verven
Vergaan, de lucht wordt kil....
Maar reeds uit Godes handen,
Valt de eerste ster te branden....

II.
Herdenking.

't Is leed en vreugd gelijk, mijn kind, te droomen;
Ik droom van de oude en vaakgezochte plek:
Heb ik niet hier uw schucht're hand genomen,
Waar 't diepe weiland door een wankel hek

Gescheiden was van 't pad waarlangs wij dwaalden?
Terzijde was het hakhout, maar de wei,
Waarin de koeien peinzend grazend draalden,
Strekte zich voor ons, ginds de boerderij;

Het witte en bonte waschgoed op de lijnen
Wiegde in den wind, een rookpluim aan den schouw
En boven alles met haar eind'loos schijnen,
De zon, de zon, in eene lucht van blauw.

Ver, tegen de einder rees de slanke toren,
Boven de daken van mijn trouwe stad,
Waar ik in de armen van 't geluk verloren,
Eens de eerste kus der liefde heb gehad.

Wat is het goed dit alles te herdenken,
Nij rijst me in 't hart een even dierbaar beeld,
Ik zie me een lach uit het verleden wenken:
O de eerste kus zoo aarzlend meegedeeld.

Het was een avond bij het huiswaarts brengen,
Wij gingen de oude singels en 't plantsoen,
Wij moesten zwijgend onzen weg verlengen,
En traden talmend onder 't bottend groen.

Waar nog de zware stadsmuur is gebleven,
En de oude tijd deez' vrede zelden wist,
Zagen wij peinzend langs de donkre dreven
Daarboven hing de maan, bleeke amethyst.

Een enkel licht dook uit de droom'ge landen,
En hier en daar verklonk wat oud geluid;
Hier toefden wij en zochten we onze handen:
Beschermend doofde een wolk het maanlicht uit.

Dicht achter ons verrezen donkere iepen,
En lager dan wij stonden lag de stad;
Wij wisten niet toen wij weer huiswaarts liepen,
Of daar de klok haar uur geslagen had.

Wij hadden even weer'ld en tijd vergeten,
En dachten slechts aan ónze zaligheid.
Sinds heeft ons 't leven weer vaneengereten,
Gelijk het éenmaal ons had saamgeleid.

Nu ben ik eenzaam en mijn uren glijden
Na felste smart, zacht-kabblend in elkaar,
En peinzend vind ik een verstild verblijden,
In de oude droomen die 'k als goud bewaar.

III.
Overpeinzing.

Vaak sta ik eenzaam aan mijn raam verloren,
Bepeinzend wat mij 't leven brengt en bracht,
Beluistrend aan der windestemmen koren
Of daar het nadrend groot geluk in lacht.

Dan dwaalt mijn denken tusschen lucht en boomen
En toeft op menig dierbre plek aan de aard,
En brengt de weemoed van verloren droomen
En oud geluk in vroeger tijd vergaard.

Wel heb ik bij mijn sombere gepeinzen
Vaak weer gevolgd den glans van de oude vreugd,
Zóo, dat ze een blijde wijle moesten deinzen,
Gelijk wie oud is nog hervoelt zijn jeugd.

Maar nu: zoo menig leed stuwt weer naar boven
En alle glans en schijn zijn weggedaan,
Ik zie mijn smart gelijk gerijde schoven
Ver in den akker van mijn leven staan,

Nu schijnt geen rust meer in dit wilde leven,
Dat jaagt en jaagt mij als een angstig dier;
Alleen mijn needrig huis is mij gebleven,
Daar waait de smart haar donkere banier.

Daar sta ik eenzaam aan mijn raam verloren,
Bepeinzend wat mij 't leven brengt en bracht;
Beluistrend aan der windestemmen koren,
Of daar het nadrend groot geluk in lacht.....

Zullen nog éenmaal breed en langzaam wijken
Donkre paneelen voor het heil'gend licht,
Zal eens nog smart zijn trotschen wimpel strijken,
Voor 't zeeg'nend lachen van geluks gezicht?

Gedichten.
J. Greshoff.
Uit: ‘Hoven van den herfst.’

I.
Lente en herfst.

Zoo zijn de luchten in het voorjaar nooit
Zoo zat-gedrenkt in dien verrijpten gloed,
Die zich tot zwaren, goud-brokaat val plooit
En traag naar de einders in strak-rood verbloedt.

Zoo zijn de lenteboomen niet getooid
Met vlietend licht, dat langs de takken moèt
Vervloeien, wijl het streelend-langzaam dooit
Als jonge sneeuw zoo zeker en zoo zoet...

Dùs zijn de menschen in den vroegtijd niet,
Bezonnen en in klaren rust bereid
Tot de' ondergang in droom-vergeten tijd.

En dùs klinkt in den luiden Mei geen lied:
Zoo vol, zoo diep, zoo pijnlijk-wijs verblijd
Zingt hij slechts, die een goeden dood verbeidt.

II.
Verlangen.

Omdat wij beiden het verlangen weten
En ondervinden hoe het schroeiend smart,
Zullen wij beiden zalig mogen heeten,
Wanneer der dagen gang tot dood verstart.

Wij schaaklen zwijgend den diep rooden keten
Van klachten om het krampig siddrend hart,
Die zegevierende eens wordt afgereten
Vóór 't storten in het overwaerelds zwart.

Verlangens onverzoete levensnood
Is voor de ziel een éénigst-noodig brood
Schoon 't fel-scherp schrijnt, van tranenvocht doorgald.

Maar zonder dat vindt niet de ziel haar kracht
Voor 't leven als dit leven is volbracht
In licht dat nimmer, al de dagen, valt.

III.
Het eerste zwijgen.

Dit is 't seizoen van late bloeme' en vruchten,
Waarin de boomen strakke vlammen slaan
Als roerelooze lichten, naar de luchten
Waaronder wij als vreemde gasten gaan.

Dit is de tijd, waarin al klachte' en zuchten
Om lentes hope en zomerlijken waan
Versterven en alleen de zanggeruchten
Der bosschen zwerven langs mijn geurge pâan.

Mijn lippen, die de volheid mogen proeven
Van roodend ooft uit o vervolle schaal, -
En eindlijk vrij van angsten en bedroeven, -

Vergeten de oude zoetheid van hun taal
Om wat wij bei - de herfst en ik - behoeven:
Het Zwijgen, te verwerven... dit de éérste maal.

IV.
Jeugdherinnering.

Wie ging als drieste knaap niet op maraude
In buurmans boomgaard, die in vruchten stond,
Waar rijpende oogst met lekkre kleurtjes noodde
Tot haastig proeven met een gragen mond.

Wie kwam niet thuis met buiten van verboden
Veroverd ooft dat buis en zakken rondt;
Om 't uit te legge' op een geheime zoode
Waar niemand zùlke schatten dacht en vond...

Nu is het àl voorbij: in de ernst der dagen
Geloof ik mij een kalm en eerlijk man
Die rustig leeft en denkt om zijn fatsoen...

Maar met dat al kan ik toch maar niet dragen
Een schìjn berouw bij het herdenken van
Die trouwe, blijde zondetjes van toèn.

Apeldoorn, November 1910.

Francis Jammes.
Jan van Nijlen.

I.

ZOO gij een der velen zijt, die meenden dat de hutspot van mooidoenerij en waarachtige poëzie, die de fransche dichtkunst was tijdens den bloei van het symbolisme, eene voorbereiding was tot eene meer zuivere en natuurlijke kunst, moet uwe ontgoocheling thans groot zijn, wanneer gij eenige aandacht aan den tegenwoordigen toestand der fransche literatuur wilt verleenen.

Wel beschouwd, zijn er in de laatste jaren een vrij groot getal middelmatig-goede verzen verschenen van de hand der als symbolisten eenmaal bekend staande dichters, maar wat heeft dit te beduiden? Gelooft gij niet dat een middelmatig gedicht, waarvan men niet zeggen kan dat het heel en al slecht is, maar getuigen moet dat het in zijn soort vrij wel aardig is, niet veeleer moet gerekend worden, in de diepste beteekenis van het woord, tot de waardelooze literatuur? Daarover toch velt de tijd dikwijls zeer spoedig een streng oordeel. Dit is zeker bijzonder kenschetsend voor het Symbolisme, nu van al den geruchtmakenden lof, feitelijk nog zeer kort geleden over de symbolistische producten uitgebazuind, zelfs voor den scherp-toeluisterenden geen enkele echo meer te vernemen is, wanneer de lucht nog nadreunt van de zooveel oudere romantische geluiden. De oorzaak daarvan zal wel te vinden zijn in het principiëel verschil der aandoeningen waaruit deze twee stroomingen zijn ontstaan. Terwijl het Romantisme eene vaak al te bombastische uiting was van een hartstochtelijk gevoel, was het Symbolisme eene poging tot belichaming, zoowel in de plastieke kunsten als in de woordkunst, niet van eene zinnelijke gewaarwording, maar van eene geestelijke strooming, die gedurende een klein aantal jaren zoowat alle landen heeft beroerd.

Indien men den algemeenen geestestoestand zou willen bepalen der toenmalige dichtkunst, zou men hem, meen ik, eerst en vooral een idealistisch-lyrische hoeven te noemen. Men schreeuwde zeer heftig, en dikwijls zeer onharmonieus, waar men heel teedere woorden meende te fluisteren, en langs een anderen weg, kwam men tot hetzelfde resultaat als, eenige jaren vroeger, het Romantisme: in plaats van zich te zuiveren en van uit de hoogte der acrobatische tonen te dalen tot eene meer eenvoudige klaarheid, verschorden de zingende stemmen in benauwde heeschheid.

Twee stemmen maakten daarop uitzondering: Baudelaire en Verlaine, die een nog altijd durend misverstand, den eersten als voorlooper, en den tweeden als de meest typische uiting van het Symbolisme wil doen doorgaan. Baudelaire, die zich van het banale woordgepraal der Romantiek had bevrijd en niets te maken had met het abstrakte idealisme der volgende generatie, en Verlaine, die het pad, door zijn voorganger aangewezen, nog heeft verbreed, zijn de twee dichters van de tweede helft der XIXe eeuw, die zich onmiddelijk aansluiten, naar vorm en gevoel, aan de rij der vertegenwoordigers van de klassiek-traditioneele fransche dichtkunst, die gaat van François Villon tot Lamartine. Het gaat trouwens altijd zoo: de, oppervlakkig beschouwd, meest revolutionnaire kunst zal, na oplettend inzicht, bijna altijd de meest klassieke blijken te zijn, en het ‘nieuw geluid’ is bijna nooit anders dan de voortzetting van eene afgebroken raseigene kunst.

Dat blijkt nog eens uit het werk van Francis Jammes, dat men een tijdlang heeft aanzien als een vruchtdragenden tak van het reeds verdorde Symbolisme, maar dat in waarheid, al is 't niet op even klaarblijkende wijze als de kunst van Baudelaire en Verlaine, den geest en het gevoel bezit der klassieke fransche dichtkunst.

Men heeft in de laatste jaren heel wat geschreven en getwist over impressionnistische poëzie, wat zij was, zijn kon of moest wezen. Dit is, zooals vele andere theorietjes, eene liefhebberij van dezen particulariseerenden tijd, die zoo gaarne van ouds bekende zaken als zeer modern doet doorgaan. O! wat beleven wij een tijd van ijdel woordgepraal! Herlees een enkele bladzijden uit Vondel, Breero, Hooft of den wel modern te

noemen, maar toch buiten alle moderne theories staanden grootsten vlaamschen dichter Gezelle, en zeg dan, zoo gij kunt, waar de beste onzer hedendaagsche zoogenaamde impressionisten volledіger en nieuwer gevoel hebben vertolkt dan die oudere? Gaat het ook zoo niet met met de schilderkunst? Waar is de luminist of pleinairist, of hoe gij hem ook noemen wilt, die in zijne werken een enkel straaltje licht of een schaduw heeft weergegeven, die Rembrandt onbekend waren?

Ik weet het wel, dit alles is nu maar ijdelheid en in der waarheid zeer onschuldig. Maar 't geen velen op een dwaalspoor heeft gebracht, is de zoogenaamde impressionnistische kritiek. Kent gij wel iets waardeloozer dan deze? En wat te denken van de mentaliteit eens beoordeelaars die, in een oogenblik van psychisch meevoelen, de verzen van een dichter ongeëvenaarde poëzie zal noemen om de reden dat zij met zijn gevoel van het oogenblik vrijwel overeenkomen, terwijl verzen in eenen anderen gemoedstoestand gelezen door hem voor ongevoelig zullen worden gelaakt? Op zulke basis berust nu vele kritiek en onder voorwendsel dat kunst enkel eene gevoelszaak is, vergen zij van den dichter dat hij hun ephemeer gevoel vertolke, in plaats van zich objektief in den gemoedstoestand, die de dichter uitbeelden wou, te verplaatsen. Op die wijze loopt de kritiek natuurlijk elk oogenblik van het klaver naar de biezen. Ik houd het integendeel voor eene onomstootbare waarheid, dat waarachtig goede poëzie niet enkel ontroeren kan wanneer de lezer zich in een gemoedstoestand bevindt overeenstemmend met dien des dichters, maar de macht bezit den lezer door de rythmieke en plastieke uitbeelding aan zijn eigen gewaarwordingen te ontrukken, zóó dat hij, 't is gelijk in welke stemming en in welke omstandigheden, door de macht der tot hem sprekende verbeelding zich als het ware voelt bemeesterd. Dit is natuurlijk alleen het geval met volstrekt goede verskunst; helaas! het is niet altijd deze, die de impressionnistische kritiek het meest waardeert.

Zoo komt het dat, wanneer men het geschrijf nagaat der toonaangevende fransche critici, de naam van Francis Jammes niet altijd genoemd wordt bij de eerste namen dergenen, die de vertegenwoordigers heeten te zijn der beste dichtkunst.

Bekijk nu eens even dit rare verschijnsel: indien er in de huidige fransche letterkunde een dichter te vinden is, die in de hoogste mate natuurlijk, stemmingsvol, rijkgevoelig is,

kortom, die al de hoedanigheden vereenigt, die de modernen van goede dichters eischen, dan is het zeker Francis Jammes. He! hoe komt het dan dat zoovele dichters, die slechts een der hoogergenoemde kwaliteiten bezitten, op den voorgrond komen te staan, voor hem die, naast het bezit dezer gaven, bovendien nog het geluk heeft de zuiverste stem te zijn die na Paul Verlaine aan 't zingen ging?

Dit onlogische verschijnsel is weer een misverstand van 't Symbolisme. Men vond het wel heel aardig dat iemand impressionnistische verzen schreef, voor zoolang deze de impressie weergaven van menschen en zaken die hun lief waren. Maar daar kwam nu een mijnheer die zijne impressies van gansch de natuur beproefde weer te geven en die zoo maar stoutweg verklaren kwam dat een ezel, een hond, een verken op het minst zoo mooi en zoo edel zijn als onderwerp voor een gedicht als de kruidje-roer-me-niet-achtige gevoelens van idealistische estheten of hysterieke vrouwtjes. Dit was bijna zoo brutaal als het realisme. Verbeeldt u: een dichter die realist durfde te zijn!

Bij de lezing van een litérair werk gaat de aandacht van veel lezers voor een groot deel - en bij velen helaas! voor het grootste - naar de uit- of onuitgesprokene levensopvatting van den schrijver. Zoo de beschouwing dezer niet een esthetisch criterium van onfeilbare waarde mag genoemd worden, is zij nochtans niet geheel en al te versmaden, daar in vele gevallen de levensconceptie van den dichter zoo innig verbonden is met zijne poëzie, dat men het eene moeilijk zonder het andere kan denken. De levensopvatting van een dichter is dus wel een belangrijke factor in het ontstaan van poëzie, en ook eene ernstige basis voor beoordeeling, wanneer men niet de dwaling begaat die levensopvatting op zichzelf te beoordeelen, maar zich enkel bepaalt bij het vaststellen harer gevoelswaarde.

Uit eene verkeerd-begrepen toepassing van dit inzicht is de dor-klassieke indeeling ontstaan der literatuur in eene serie van geijkte genres en formulen. En die vergissing zal men wel altijd begaan, wanneer men een bepaald gedacht of vorm als basis neemt voor kunst.

Wanneer ik dus beweren wil dat Francis Jammes een natuurdichter is, hoeft het wel niet gezegd dat ik daarmee niet

bedoel dat hij een dichter is die, zooals een Poot of een Delille, de natuur, als onveranderlijk thema voor zijne versificaties heeft vastgesteld; want een natuurdichter kan alleen genoemd worden hij die, zooals Gezelle bij voorbeeld, de natuur reflecteerend weergeeft. Daar heeft het onderwerp van een gedicht eigenlijk niets mee te maken; want Baudelaire, bij voorbeeld, is geen natuurdichter, ook niet waar hij in verzen van treffende plastieke kracht een landschap schildert, omdat een natuurtafereel hem slechts dient als zinnebeeld van een gemoedstoestand. Bij Francis Jammes daarentegen blijft de natuur altijd het eigenlijke onderwerp, en zelfs dan wanneer zijne poëzie de meest subtiele psychische gewaarwordingen meedeelt, voelt men dat de natuur aanwezig is als eene onontkoombare macht, die leven geeft aan al wat des dichters geest en hart bevatten kan op deze wereld. Hij heeft voor de natuur eene pantheïstische vereering en voor al wat leeft, van bloem en plant tot dier, eene gelijke liefde. Hebt gij nog niet opgemerkt hoe het aanschouwen der natuur bij sommige dichters, die haar liefdevol benaderen, aandoeningen verwekt, die anderen dichters vreemd blijven en die Gezelle zoo dikwijls heeft geuit:

Mij spreekt de bloeme een tale...

Bij Jammes lijkt dit gevoel van vereering en liefde in zijne kinderlijke, eenvoudige uitdrukking dikwijls van eene onnatuurlijke naïeveteit. Dit komt wellicht omdat het ontledend verstand een nog te groote rol speelt in het beoordeelen dezer poëzie, die de meest onmiddelijk-zinnelijke is der hedendaagsche literatuur. Zijne verwondering slacht somtijds deze eens kinds, die stilaan de wonderen der natuur te begrijpen begint, en soms lijkt het wel alsof hij de wereld aanschouwt met het goedig oog der dieren.

Hoor hoe hij ze bezingt: de verduldige, gewonde ezel van den tierenden marktleurder, de zachtzinnige vermagerde hond des blinden, de schurftige kat die neerhurkt bij den haard, de goedige koe, de geit, het schaap, het modderlustige verken; hij heeft ze allen even lief, zoowel als de planten, boomen en bloemen van het landschap, waarin het heerlijke leven van menschen en dieren zich beweegt. O zijne liefde gaat ook tot de menschen, liefst tot de verstootelingen: de gebochelde schoenmaker, de bedelaar met luizigen baard, de

verloren maagdekens die geene liefde kennen mochten, de schuchtere notarisklerk die 's middags het kleine stadspleintje overstapt als de zon heet is...

Toch dit is op zich zelf nog geen poëzie, wanneer niet des dichters plastieke rythmus het tot een stukje leven maakt. Want hoe uiteenloopend ook de meeningen over poëzie en wat zij zijn moet wezen mogen, toch zullen allen het vrij wel eens zijn, meen ik, met dit princiep: des te grooter is de kracht van den dichter, naarmate ons zijne verzen min of meer het door hem behandelde onderwerp geestelijk en zinnelijk doen betasten. Al heeft ieder zijne persoonlijke manier, toch bereiken alle echte kunstenaars hetzelfde einddoel: eene plastieke weergave hunner zinnelijke of geestelijke gewaarwordingen.

De manier waarop Jammes dit doel bereikt, bevestigt zich van in zijne eerste verzen en zal zich, essentieël ten minste, in zijne volgende boeken niet meer wijzigen. Het poëtische werk van dezen uitzonderlijken dichter is in vier bundels verzameld: De l'angelus de l'aube à l'angelus du soir (1888-1897); Le deuil des primevères (1898-1900); Le triomphe de la vie (1900-1901); Clairières dans le ciel (1901-1906).

Ik geloof wel dat zijn eerste en meest omvangrijke verzenbundel mettertijd ook de belangrijkste zal worden genoemd, niet alleen omdat er verzen in voorkomen van eene vlekkelooze schoonheid, maar meer nog omdat er de kiem in te vinden is van Jammes' alle later werk. Men heeft niet genoegzaam doen uitschijnen hoezeer die eerste bundel een frisch en vrijmakend gebaar was in de fransche dichterwereld waarover te dien dage het chaotische symbolisme autocratisch regeerde; de invloed van Jammes' ongekunsteld vers op de tot rythmieke handigheid ontaarde poëzie dier dagen was, onder vele opzichten, dezelfde als die Verlaine's eerste waarlijk origineele bundel ‘Les fêtes galantes’ uitoefende op de toen oppermachtige school der Parnassiens. In ‘De l'angelus de l'aube à l'angelus du soir’ is Jammes nog niet de zuiver-landelijke dichter, dien wij in latere werken leeren kennen; hij is ook niet de dichter van de stad en van hare vele gevoelens, zooals Baudelaire en Verlaine, maar hij is de provinciale zanger die, buiten eene zeer innige vereering voor de natuur, eene innemende liefde heeft voor het grijze en melankolieke leven der provinciesteden. Jules Laforgue had reeds in eenige verzen van een angstig te noemen impressionnisme dit gemummifieerde

leven met zijn gewoon sarcastisch pessimisme weergegeven, toen Jammes van ditzelfde provincieleven eene gansch andere visie gaf van droeve teederheid en berustende weemoedigheid. Dit is de eerste karakteristiek van ‘De l'angelus de l'aube à l'angelus du soir’: die naturalistische weergave van een zeer speciaal midden, dat in de Fransche poëzie nog ontbrak.

Bemerk nu op welke wijze de dichter te werk gaat. Hij heeft niets meer gezien dan een ander, wellicht ook niets meer gevoeld; en toch is de zinnelijke indruk van die verzen veel grooter dan die van eene misschien meer verfijnde poëzie. Dit komt, geloof ik, omdat Jammes er geen oogenblik aan denkt de indrukken, die de natuur in hem verwekt, dichterlijk uit te drukken; hij is van meening dat elke natuurindruk dichterlijk genoeg is op zichzelf, zonder dat het verstand er een schijn van vernuftige uitvinding hoeft aan te geven.

Een gedicht als dit:

> J'ai fumé ma pipe en terre et j'ai vu les boeufs,
> avec la barre au front et le museau morveux,
> résister aux paysans qui leur piquaient la croupe
> par-dessus les cornes - et j'ai vu, douce troupe,
> défiler les brebis touffues aux jambes faibles.
> Le bon chien faisait semblant d'être en colère.
> Et le berger lui criait: Loup! Viens! Loup! Ici!
> Alors le chien joyeux gambadait jusqu' à lui
> et mordait son bâton d'un air facétieux
> sous la tranquillité d'un chaud ciel pluvieux.

Zulk een gedicht dan, geeft met zijne zuivere plastische visie een juister beeld van des dichters gemoed, dan eene schijnbaar meer ontledende psychologische ontboezeming, en wel omdat het gemoed van den dichter een spiegel is, die de beelden der natuur weerkaatst op min of meer intense en eigenaardige wijze al naar gelang de mindere of meerdere gevoeligheid des dichters. Zoo komt het dan een goed vers terzelfdertijd even subjectief als objectief kan wezen.

Het gevoel van dezen dichter belichaamt zich steeds in natuurbeelden en waar het impressionnistische paradoxe zegt: ‘un paysage est un état d'âme’ zou men van Jammes' gevoel veeleer moeten getuigen: un état d'âme est un paysage. Blijkt dit niet uit verzen als deze:

> Les contrevents grincent, cognent le mur et rebondissent,
> et l'on entend quelquefois tomber la tuile d'un toit,
> ou bien les vitres d'un tambour se casser et l'on voit
> les gens qui courent sous les nuages de fer qui glissent.

La poussière froide tourne et fait voler des papiers,
et le froid très cru donne une espèce de migraine.
La poussière mince tourne et sur les pavés se trainent
les fiacres dont on entend les vitres froides trembler.

Een gemoedstoestand weergeven met zulken intensen realiteitszin, is zeker een der schoonste hoogten die een kunstenaar bereiken kan. Daardoor komt Jammes soms heel dicht bij Verlaine, ofschoon de uitdrukkingswijze dezer twee dichters zoo totaal verschilt dat men beider werk onder geen enkel oogpunt kan vergelijken, uitgezonderd dit ééne misschien: dat beiden, elk volgens zijn aard van voelen en denken, eene even groote natuurlijkheid en oprechtheid bezitten, die men tegenwoordig heel ten onrechte naïveteit pleegt te noemen.

Vele gedichten van 'De l'angelus de l'aube à l'angelus du soir' brengen ons terug in de atmosfeer der Romantiek, niet de geweldige, zelfvergenoegde van Hugo, maar de stillere en meer ingetogene van Lamartine en Mme Desbordes - Valmore. Jammes is niet pessimist, maar vaak weemoedig-klagend zooals deze, op eene eigenaardige wijze nochtans, die de soms wel wat afgezaagde gevoelerigheid der romantici vervangt door sobere, ongehoorde aandoeningen. Luister naar dit liedje van verdriet:

Si tu pouvais savoir toute la tristesse
qui est au fond de mon coeur, tu la comparerais
aux larmes d'une pauvre mère bien malade,
à la figure usée, creuse, torturée et pale,
pauvre mère qui sent qu'elle va bientot mourir
et qui déplie pour son enfant le plus petit,
déplie, déplie, pour le lui donner
un jouet de treize sous, un jouet luisant, un jouet.

En dit andere:

Du courage? Mon âme éclate de douleur.
Cette vie me déchire. Je ne puis plus pleurer.
Qu'y a-t-il, qu'y a-t-il dans mon coeur?
Il est silencieux, terrible et déchiré.

Pourtant qu' avais-je fait que de fumer ma pipe
devant les doux enfants qui jouaient dans la rue?
Un serrement affreux me casse la poitrine.
Je ne puis plus railler...

Eene innige melancholie, die maar heel zelden in zwaarmoedigheid ontaardt, spreekt uit dien eersten verzenbundel, als het

gevoel van den vroeg-ontgoochelden, wiens klacht soms denken doet aan de jeugd-verzen van Heine: onrust en onvoldaanheid.

In het daarop volgende boek, ‘le deuil des primevères’ is de toon veel kalmer, zooals de dichter in het voorwoord zegt:

‘Le deuil des primevères est d'une forme et d'une pensée calmes, parce que je l'ai surtout conduit dans une solitude où mes souffrances parfois s'apaisèrent.’

Het boek begint met eene serie elegies waarvan de eerste, aan Albert Samain, een der mooiste gedichten is der hedendaagsche fransche poëzie, door de zuivere, sobere toon en het intense gevoel.

Je parle. Tu souris d'un sérieux sourire.
Le temps n'existe plus. Et tu me laisses dire.
Le soir vient. Nous marchons dans la lumière jaune
Qui fait les fins du jour ressembler à l'Automne.
Et nous longeons le gave. Une colombe rauque
gémit tout doucement dans un peuplier glauque.
Je bavarde. Tu souris encore. Bonheur se tait.

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

Ta mort ne change rien. L'ombre que tu aimais,
où tu vivais, où tu souffrais, où tu chantais,
c'est nous qui la quittons et c'est toi que la gardes.
Ta lumière naquit de cette obscurité
qui nous pousse à genoux par ces beaux soirs d'été
oú flairant Dieu qui passe et fait vivre les blés,
sous les liserons noirs aboient les chiens de garde.

Ook in de volgende elegische gedichten worden wij op elke bladzijde verrast door verzen van eene bijzondere rijke uitbeelding:

C'était l'époque douce où, aux Dimanches soirs,
la grand' ville éclatait de légères fanfares...

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

Qui sait? L'eau tombe goutte à goutte dans le grès.
Le feu claque. Je suis calme et tu es là-bas.
Mon âme est heureuse de n'avoir rien à dire...

In deze rei gedichten toont zich het talent van Francis Jammes in zijn volledigste rijpheid, zooals in de prachtige ‘Quatorze prières’ die den bundel sluiten.

Dit tweede boek doet ons gevoelen hoe de dichter zich langzamerhand verzoent met het leven. Meer en meer wordt hij de beschouwende natuurdichter, die alle goed en schoon

herleidt tot hunne onuitputbare bron: de natuur, en daardoor wordt ook de vorm zijner gedichten steviger en grootscher, alhoewel deze wel iets van de geheel en al ongekunstelde eenvoudigheid der eerste periode schijnen te hebben verloren.

Een gansch anderen indruk geeft ons Jammes' derde bundel ‘Le triomphe de la vie’. Dit boek bevat twee deelen: ‘Jean de Noarrieu,’ eene idylle, en ‘Existences’ een dramatisch verhaal, voorstellend het dagelijksch leven van een provinciestadje. Dit laatste, dat ook het oudste is, is niet het beste dramatische gedicht van Jammes; het heeft, als compositie ten minste, nog al vele gebreken, al geeft het een zeer sterken indruk door de raakheid der observatie. ‘Existences’ is het werk dat weinige dichters schrijven, maar dat alle dichters wel eens droomen, het werk waarin zij willen weergeven het weerzinwekkend gedoe der kleine burgerij en het kleinsteedsche leven in al zijne banale hatelijkheid. Naast stukken van scherpe satirieke wreedheid staan in dit verhaal prachtige brokken lyriek.

Ik hou meer nochtans van het idyllisch gedicht Jean de Noarrieu. Daarin zijn de verzen van eene ongeëvenaarde teederheid, eene natuurlijke zangerigheid. Het zijn tafereelen van het landelijk leven:

> Comme un troupeau en fumée et laineux,
> le ciel marchait sous le vent pluvieux.
> La pluie luisait sur les ardoises bleues.
> Près du portail cria un char à boeufs.
> -
> On entendit remuer la servante.
> La cheminée, obscure et rougeoyante,
> flamba plus fort sous le chaudron luisant.
> Près du bahut noir, graissé par le temps,
> elle éclaira la gourde au lisse ventre,
> et le labrit s' étira en bâillant.
>
> Midi sonna. Le lard dans le poêlon
> grésilla....

Hoort ge? Het is het leven, het dagelijksche leven dat poëzie is!

en verder:

> A l' heure où le cantonnier sur la route
> s'assied, résigné, coupant une croûte
> de pain oû il étend un peu de lard roux;
> à l'heure oú midi se meurt, triste et doux,
> à l'heure oú l'on voit les tas de cailloux
> vibrer au soleil comme une eau qui bouge....

Zoo gaan de uren, dagen en maanden met warmte en koude, met bloemen en planten voor de oogen van dezen beminnelijken dichter. Tusschen al die tafereelen van landelijken vrede klinkt dan een liedje van verloren liefde, maar vroolijk toch nog van warme menschelijkheid:

> Si l'aconit est bleu
> Comme tes yeux,
> Si la cascade est vive
> Comme ton rire....

De laatst verschenen verzenbundel van Jammes ‘Clairières dans le ciel’ is, grootendeels tenminste, in denzelfden geest geschreven. Benevens een zeer mooi dramatisch gedicht ‘Le poète et sa femme’ en eene serie ‘Poésies diverses’ die mee van 't schoonste zijn dat Jammes ooit heeft geschreven, bevat dit boek eene reeks gedichten ‘L'église habillée de feuilles’ van meer medidatieven aard, die niet altijd de natuurlijke kracht hebben zijner eenvoudige natuurimpressies. Toch is het in deze - ik meen die natuurimpressies - dat Jammes zijne schoonste hoogte heeft bereikt als dichter, dat is als mensch die aan zijn gevoel een persoonlijken rythmus geeft.

II.

Als prozaschrijver is Francis Jammes eene niet minder eigenaardige figuur dan als dichter. Ten eerste, hij schreef die drie zonderlinge verhalen, die hem eene eigene plaats toekennen onder de fransche prozateurs van dezen tijd:

Clara d' Ellébeuse ou l'histoire d'une ancienne jeune fille; Almaïde d'Etremont ou l'histoire d'une jeune fille passionnée; Pomme d'Anis ou l'histoire d'une jeune fille infirme.

Hier staan wij niet meer voor den dichter wiens gevoel een trouwe spiegel is der natuur, en wiens hart een taal geeft aan het sprakelooze leven, maar voor den ontleder der meest subtiele gewaarwordingen der menschenziel in een harer minst doorgronde, maar zoo bijzonder rijke uitingen: het meisjeshart.

Clara d'Ellébeuse! Hoe dikwijls treffen wij in Jammes' gedichten dien naam niet aan, genoemd met eene teederheid, die den rythmus dezer lettergrepen maakt tot eene streelende liefkozing.

J'aime dans les temps Clara d'Ellébeuse,
l'écolière des anciens pensionnats,
qui allait, les soir chauds, sous les tilleuls
lire les magazines d' autrefois.

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

Viens, viens, ma chère Clara d'Ellébeuse;
Aimons-nous encore si tu existes.
Le vieux jardin a de vieilles tulipes.
Viens toute nue, ô Clara d'Ellébeuse.

Het zijn drie zusters: Clara d'Ellébeuse, het blonde meisje dat op een voorjaarsmorgen, leunend tegen het ijzeren hekken van het kerkhof, het laudanumfleschje uitdrinkt en sterft; Almaïde d'Etremont die den armen, wilden schaapherder lief heeft met eene vreemde, kuische passie; Pomme d'Anis, de gebrekkelijke, wier hopelooze liefde zich oplost in mystische opoffering; zij zijn, alle drie, verschillende zijden van een en hetzelfde karakterbeeld: het overgevoelige, in zichzelf gekeerde meisje dat, in de puberteitsjaren ontwakend in een wereld van vreemde en ongekende gewaarwordingen, bezwijkt onder den last der geheimzinnige liefde, wier wezen het nog niet kent, maar wier onontkoombare macht het nochtans onderdrukt. Dit beeld is niet meer van dezen tijd, zult ge zeggen. Neen het is van den beminnelijken, romantisch-dweependen tijd, toen de meisjes lange, rechte kleeren droegen met een zijden sluier hoog onder de borst. In deze drie wezentjes schuilt iets van de klagende poëzie van Lamartine en zeer vele trekken hebben zij gemeen met ‘la nouvelle Heloïse’. En toch is hunne psychologie meer ingewikkeld. Zij schreien niet, zooals de heldinnen van Rousseau, bij elk benard gevoel, bij elken tegenspoed, hun ontroostbaar ongeluk de wereld tegen! Zij weten wellicht zelf niet of het vreemd gevoel, dat haar bevangt, smart is of onrust. Zij zijn zeer in zichzelf gekeerde naturen. En zoo zij in hun diepste wezen verwanten zijn naar het hart van Mme de Warens en Julie, toch schijnt het ons toe dat de tijd op hun gevoel een eigenaardigen invloed heeft gehad: iets van het moderne pessimisme schijnt haar, buiten alle romantische treurigheid, te hebben bevangen.

In deze drie vrouwenfiguurtjes heeft Jammes eene figuur in 't leven geroepen: die van het jonge romantische maagdeken, wier levensinzicht wankelbaar is zooals alle uitdrukkingen van dit rustelooze tijdvak. Deze drie novellen zijn als 't ware het nagelaten werk van een zeer fijngevoeligen romanticus.

Het meest eigenaardige van een tijdvak wordt niet altijd weergegeven door tijdgenooten. Zéer dikwijls zien wij de nakomelingschap, die met liefde onderzoekt en terug in 't leven tracht te roepen een tijd, wiens verborgen ziel door tijdgenooten werd miskend. Zoo heeft Francis Jammes ons eene zijde getoond van het romantische leven der jaren 30-40, die de luid-schreeuwende of weemoedig-mijmerende dichters van die periode ons nooit hadden laten vermoeden. Want in die novellen zijn de twee figuurtjes van Clara d'Ellébeuse en Almaïde d'Etremont eene vleeschelijke realiteit geworden, tegenover dewelke al de vrouwelijke heldinnen der romantieken niets zijn dan bloedelooze schimmen. De novellen van Jammes zou ik enkel kunnen vergelijken met een boek, waarin hetzelfde heerlijk-spontane gevoel leeft, het zachte, beminnelijke boek van Bernardin de St. Pierre: *Paul et Virginie.*

Het is wel de moeite waard even stil te staan bij de manier waarop Jammes het leven van voorbijen tijd weergeeft, omdat zij eene gansch andere is dan die voor hem de grootste fransche schrijvers hebben gebruikt. Van Jammes kan men niet zeggen, dat hij de menschen en de omgeving plastisch weergeeft, zooals Flaubert bij voorbeeld of de Goncourt's. En nochtans verwekt zijn woord eene even intense visie. Dit komt, meen ik, door de innigheid, waarmede hij alles beschrijft; de meest alledaagsche gebaren en woorden, de meest gewone voorwerpen verkrijgen eene intensiteit van leven, die maar heel zelden door de meesterlijke beschrijvingen der meest plastische naturalisten wordt overtroffen. Elk voorwerp heeft niet alleen een zelfstandig, maar ik zou haast zeggen een ‘maatschappelijk’ leven, en de indruk van waarheid, die de lezing van eene novelle als Clara d'Ellébeuse op ons maakt, komt bijzonder dáárdoor, dat de dichter uit de omgeving niet alleen dàt kiest wat hij het meest geschikt oordeelt om die omgeving weer te geven, maar de voorwerpen weergeeft volgens respectievelijke waarde. Indien ik Jammes' proza vergelijken wou met een schilderij, zou ik zeggen dat het geschilderd is door iemand, die zich rekenschap geeft van de groote beteekenis der wetten van perspectief. Daardoor verkrijgt zijn proza dat eigenaardige karakter dat van een schilderij getuigen doet: het is intiem.

Het werk van Francis Jammes toont op vele plaatsen eene innige liefde voor Jean Jacques Rousseau. In ‘de l'angelus de l'aube à l'angelus du soir’ vinden wij verschillende verzen gewijd aan den schrijver van ‘La nouvelle Héloïse’.

> Où es-tu, vieux temps. Où-es-tu triste botaniste
> qui cueillais dans les bois la mousse et la colchique?
> -
> O Jean Jacques! Ton singulier souvenir
> est comme une vieille et jaune liasse
> de lettres décachetées et couvertes de tâches
> d'encre et de pluie, triste à faire mourir.

Ook schreef hij eenige gevoelvolle bladzijden gewijd aan Rousseau en zijn verblijf te Chambery en op het landgoed ‘Les Charmettes’. Zelden werd er met zooveel liefde over den botaniseerenden paedagoog geschreven, dan in deze luttele bladzijden, die met zulke suggestieve kracht het leven en het gemoed van een doode, over wien omtrent alles gezegd is wat er te zeggen viel, weer tot intieme werkelijkheid herschapen. Hierin zien wij nog eens, zooals in zoovele gedichten, zooals in Clara d'Ellébeuse en Almaïde d'Etremont, hoe sterk eene levensvisie gegeven wordt door bijna nietige details: een woord, een gebaar, een kleur, een klank, maar zóó aangebracht dat hunne treffende waarheid ons bijna zinnelijk aandoet. Francis Jammes staat tegenover den schrijver van ‘La Nouvelle Héloïse’ in eene eigenaardige verhouding, die eene gansch andere is dan die welke de twintigste-eeuwers tegenover dien encyclopedieken droomer hebben aangenomen. Het oordeel van vele hedendaagsche lezers over Rousseau getuigt wel van een weinig oppervlakkigheid.

Al te licht ergert men zich aan de overdreven gevoeligheid van dien man, die het noodig oordeelt elk oogenblik zijn hart te luchten in ongezellige uitroepingen als: paix du coeur! ô vertu! en men is wel geneigd wat meer ingetogenheid te vergen van iemand, die op vele plaatsen van zijn werk het bewijs geeft dat hij iets belangrijkers heeft te vertellen. Dit kan wel waar zijn, maar wanneer men zich de moeite getroost even achter den hoek te kijken der reusachtige brokken literair geklets over deugd en moraal, dan ontmoet men interessante beelden en ideeën over natuur- en plantkunde, en wel eens beminnelijke naïveteiten over het leven van Mme. X en de liefde van Mlle. Y. Daar zit de Rousseau, die Jammes heeft bekoord, niet de Rousseau van ‘Emile’ maar die van de ‘Rêveries’.

Nu ik dit schrijf, denk ik in de eerste plaats aan het kleine boek ‘Pensées des jardins’, aan eenige bladzijden uit ‘Le roman du lièvre’, alsmede aan enkele verzen. Want juist zooals zijn poëtische arbeid, heeft Jammes' proza zich geleidelijk ontwikkeld van eene weemoedig-zwaarmoedige onrust tot een rustige, blijde kalmte. Lees dan, om u daarvan te overtuigen, zijn laatste boek ‘ma fille Bernadette’, het dagboek van de geboorte en de eerste levensdagen van zijn kind. Daarin is het meest treffende voorbeeld te vinden dat ik ken van de hoogte die een kunstenaar bereiken kan door het eenvoudig uiten van een eenvoudig gevoel.

Gedachten.
A. Zelling.

Een spreuk zal zijn een rijp afvallende zielevrucht.

Beheersching geeft hooger bevrediging dan verzadigdheid.

Om de natuur te genieten moet men rein zijn. Reinen van hart zullen immers God zien?

God heeft ook eene Encyclopaedie geschreven - toen Hij den Mensch Goethe schiep.

De wonderen raken alleen hen, die zich verwonderen kunnen.

Wat staat ge u voor op uw deugden - om uw gebreken kwaamt ge op de aarde terug.

Een mensch zal de Atlas zijner verantwoordelijkheid zijn.

Dertig zilverlingen was nog veel. Om nog veel minder is de Meester wel verraden.

Om God lief te hebben - wat moet ik dan vrij staan!

Wie zijn zonden vreest, valt hun ten prooi. Beschouw ze als leerstof der ziel.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

De Britsche staatkunde.

DE rede, door Minister Churchill den 18^{en} dezer in het Britsche Lagerhuis over zeemacht-aangelegenheden gehouden, komt, zakelijk saamgevat, hierop neer:

> W i j h e b b e n d e m a c h t t e r z e e - tegenover de sterkste mogendheid heeft Engeland een overwicht van ruim 60% in Dreadnoughts en een van 100%, wanneer ook de pre-Dreadnoughts in rekening worden gebracht; hetgeen zoo behoort te zijn, daar, naar gelang een oorlog voortgang heeft, aan beide zijden een steeds grooter aantal eerste klasse schepen buiten gevecht gesteld worden en door de ietwat oudere oorlogsbodems vervangen *moeten* worden, *waarvoor in Engeland dan ook alle toebereidselen worden gemaakt.*
> Wanneer Duitschland bereid is zijne plannen voor verdere uitbreiding van de slagschepenvloot in te trekken, dan zal Engeland zijn aanbouw naar verhouding beperken, zoodanig dat het de thans bestaande enorme overmacht behoudt. Breidt Duitschland daarentegen zijn vloot verder uit, dan zullen wij onze overmacht nog grooter maken, voor elk Duitsch slagschip onmiddellijk twee Engelsche op stapel zettende. Het is mogelijk, dat overeenkomstig dit beginsel nog dit jaar een suppletoire begrooting komt. Om het Duitsche Volk te doen verstaan, dat wij nooit toestaan, dat onze overmacht verloren gaat, versterken wij onmiddelijk onze positie in de Noordzee.

Dit is de feitelijke inhoud van de rede van den Britschen Minister, die ons ook uit den zoeten waan helpt, dezer dagen verbreid, als zoude Engeland dan ten minste op dezen weinig bescheiden grondslag het voorbeeld van bezuiniging geven. Wel toch wordt in theorie £1.000.000 bezuinigd, doch dit millioen wordt aangewend om de bezetting van de oorlogsschepen *onmiddelijk met 2000 man te versterken.*

Geen Duitsch staatsman zal aan Engeland het recht ontzeggen zich naar eigen inzicht te wapenen, al mag hij het betreuren, dat zulke bewapening zich tegen Duitschland richt. Ook het doen van voorstellen, om tot eene beperking der uitgaven voor de marine te komen, is op zichzelf allerminst eene onvriendelijke daad, hoezeer zulke voorstellen ook eenzijdig belang beoogen. Van onvriendschappelijken toeleg getuigt echter de omstandigheid, dat de denkbeelden worden gepropageerd, *nadat* zij reeds als onpraktisch waren afgewezen, openlijk, en op een tijdstip, waarop elke propaganda voor beperking van uitgaven, noodig bevonden voor de verdediging van het Duitsche Rijk, der Regeering te Berlijn niets anders dan hinderlijk en onwelkom kan zijn.

Het wordt door Britsche politici steeds voorgesteld alsof Duitschland eene vloot bouwt, welker eigenlijke bestemming geen andere is dan een tegenwicht te vormen tegen, eventueel den strijd aan te binden met Engeland. Elk onvoorzichtig woord, dat in Duitschland over de *mogelijkheid* van een oorlog met Engeland gesproken of geschreven is, sedert het, vóór tien jaar, aanving een vloot te bouwen, wordt uitgelegd als bewijs van Duitschland's aggressieve maritieme staatkunde, zelfs al is dat woord gevloeid uit de pen van den meest onbeduidenden all-deutschen schoolmeester. Wezenlijk echter bestaat in Duitschland geenszins begeerte een strijd met Engeland aan te binden, noch bij het volk, noch bij zijne Regeering. Wordt inderdaad bij de organisatie der maritieme werkkracht meer en meer gerekend met de mogelijkheid van een oorlog met Engeland, dan is zulks uitsluitend het gevolg van de omstandigheid, dat groote belangen van het Duitsche Rijk (ter zake van Marokko, Kreta, Klein-Azië) worden belaagd door Engeland, welks politiek reeds lang onmiskenbaar duidelijk er op is gericht Duitschland's internationale positie te verzwakken, *quasi* in het belang van het politieke evenwicht op het vasteland van Europa.

Duitschland's buitenlandsche, hoofdzakelijk overzeesche handel is enorm en breidt zich voortdurend geweldig uit. Over 1905 wees de in- en uitvoer in totaal een cijfer aan van £725 millioen, over 1912 zal dit cijfer de £1000 millioen pond dicht naderen of overschrijden. De in- en uitvoer toch, welke over de eerste twee maanden van 1911 2560 millioen Mark beliep, steeg in Jan-Febr. 1912 tot 3113 millioen Mark. Duitschland's buitenlandsche handel is niet veel geringer dan die van Engeland, welks in- en export over 1910, met inbegrip van geëxporteerde vreemde en koloniale producten, een cijfer van £1212 millioen aanwijst en zonder die doorvoer-producten £1109 millioen beloopt, dus slechts ongeveer 10% meer is dan Duitschland's buitenlandsche handel. Voor de beveiliging van Duitschland's wereldhandel is reeds een sterke vloot onmisbaar. Zonder een sterke vloot kan die handel, in geval van conflict, door Frankrijk of Japan vernietigd worden; zonder een behoorlijk ontwikkelde weerkracht ter zee zouden de ver verwijderde koloniën à la merci zijn van een mogendheid van den derden rang. Ook indien elk gevaar voor oorlog met Engeland als uitgesloten mocht worden beschouwd, zou Duitschland met het oog op zijn enorme overzeesche handelsbelangen een sterke vloot moeten bezitten. Naar gelang die handel zich uitbreidt, welke, sedert Duitschland in 1900 zijn vloot begon te bouwen, met bijna 10.000 millioen Mark vermeerderd, bijna verdubbeld is, doet zich, van jaar tot jaar, meer en meer dringend, de behoefte aan een sterke zeemacht gevoelen, geheel ongeacht politieke omstandigheden. De Duitsche handel heeft nog geenszins gelijke mate van de bescherming, welke een goede vloot kan bieden, als de Britsche handel geniet. Het motief van de Britsche politici met hunne voorstellen ter beperking der weermacht ter zee - directe oorlogsoogmerken buiten beschouwing blijvende - kan geen ander zijn, dan den Duitschen concurrent op handelsgebied die mate van steun en bescherming te onthouden, welke de eenige waarborg is, dat hij, onder alle omstandigheden, in alle deelen der wereld, op voet van wezenlijke gelijkheid met Engeland zal behandeld worden.

Engeland wil uit commerciëele en daarmede nauw verwante politieke overwegingen het meesterschap ter zee. Vrees voor een Duitschen inval bestaat niet, althans niet zoolang Engeland niet de sterk verzwakte aggressor is. De leer, dat die overwegend groote zeemacht noodig is ter verdediging

van de Koloniën, geldt meer voor Duitschland, en wat dat betreft voor elke andere koloniale mogendheid, dan voor Engeland, welks voornaamste koloniën eene talrijke, weerbare bevolking bezitten. De leer dat de afhankelijkheid van het Vereenigde Koninkrijk voor den toevoer van levensmiddelen grooter is dan die van de andere mogendheden en dat derhalve het bezit van een zeemacht sterker dan die van eenige mogelijke vijandige coalitie een levensquaestie is, waarvoor, desnoods, tijdig een oorlog moet worden geprovoceerd, is valsch, in zooverre Engeland door de toetreding tot de Conventie van Londen waarborg krijgen kan, dat de handel van neutralen in levensmiddelen in oorlogstijd vrijwel onbelemmerd zal blijven. Niet zorg voor zelfverdediging, maar zucht naar zulke machtsuitbreiding als, in vereeniging met verwante volkeren, tot eene wereldheerschappij kan leiden, waarvoor de luister van het oude Rome verbleekt, beheerscht de Britsche staatkunde, welker onmiddellijk doel, betrekkelijke verzwakking van Duitschland's weerkracht, minister Churchill's rede te dienen zoekt.

De vraag of aan de met zoo uiterst merkwaardige, stootende openheid gemaakte ouvertures eene niet ongunstige ontvangst mag te beurt vallen, dan wel de bot-afwijzende welke zij verdienen, zal worden beslist door veelheid van omstandigheden, die alleen door de verantwoordelijke regeerders kunnen worden gewogen. De critieke toestanden, in Zuid-Oost Europa en in Oost Azië heerschende, doen de *mogelijkheid* voorzien, zij het in eene zeer geringe, dat de ontvangst der Churchillsche suggesties eene betere is, dan waarop de motieven, waarvan zij de uitkomst zijn, aanspraak geven. Het is zooal onwaarschijnlijk, toch niet *geheel* uitgesloten, dat, met het oog op de zeer gecompliceerde politieke situatie, Duitschland eene oogenblikkelijk tegemoetkomende houding aanneemt. Doch welk antwoord de Regeering te Berlijn ook zal mogen geven, het is zeker, dat de houding van het Engelsche Gouvernement, dat feitelijk aanspraak maakt op de alleeneerschappij over de zee, eene eerlijk vriendschappelijke verhouding uitsluit.

Terecht heeft Admiraal Lord Charles Beresford, in een brief in de *Times* van 23 dezer, over de rede van Churchill gesproken als over ‘a dictatoral attitude’; en juist oordeelt hij, dat onderhandelingen op de door Churchill aangegeven basis een tegenover Duitschland dreigend karakter dragen.

Het optreden van Engeland is in-de-daad dreigend. Aan de rede van den Engelschen Minister van Marine toch - die, al is zij dan ook niet in bepaald onhoffelijken vorm vervat, in haar wezen een eisch is tot erkenning van eene Britsche hegemonie ter zee, als welke Rome na den Tweeden Punischen oorlog vestigde - is eene andere rede in het Britsche Parlement voorafgegaan, uitgesproken door een minder verantwoordelijk staatsman, maar welke ook een onrustwekkend karakter heeft.

De plaatsbekleeder van den Minister van Oorlog Haldane, kolonel Seely, den 7en Maart een der leden van het Lagerhuis beantwoordende, verzekerde het Huis meest plechtig, dat er in den toestand van het krijgswezen voor den oorlog te lande in de laatste jaren een enorme verbetering gekomen is. In 1899 kon Engeland nauwelijks 10.000 man expedieeren, zonder op de garnizoenen van Indië en Ceylon te trekken, doch thans - zeide hij - kunnen binnen enkele dagen 150.000 man worden geëxpedieerd, ‘fully equiped and sure of reinforcements reaching them within three months’, terwijl alsdan toch voldoende macht achter zou blijven voor de verdediging van het Land. De chauvinisten in Frankrijk kunnen en zullen aanmoediging putten uit deze heugelijke omstandigheid.

Meer onrustwekkend echter dan de woorden, welke Britsche Ministers doen hooren, zijn de feiten, die zich in de internationale situatie opdoen. Engeland tracht uit den gespannen toestand zijn voordeel te trekken, met verkrachting van tractaatrechtelijk gewaarborgde en historisch geworden verhoudingen:

> de neutraliteits-verklaring van Egypte in den oorlog, dien de Suzereine Staat met Italië voert, beteekent eene verandering in de staatsrechtelijke positie van Egypte, ten gunste van den Occupator, die onder lord Kitchener wezenlijk militair bestuur heeft ingesteld en zijn gezag aan het Suez-kanaal heeft vermeerderd;
> de instelling van een revolutionaire regeering op Kreta doet voorzien, dat eerlang, in strijd met de bepalingen van het Garantie-Tractaat over het eiland, formeel Grieksche souvereiniteit ten bate van Britsche strategische belangen gevestigd kan worden;
> van het locale gouvernement van Libanon is voorloopig buiten medewerking van de Regeering te Constantinopel, door een Engelsch consortium, aan welks hoofd de National Bank van Turkye staat, eene Concessie verkregen voor den aanleg van groote irrigatiewerken in de omgeving van Beiroet, waarmede Engeland vasten voet kan krijgen in Syrië;
> last not least - stelt de in het Februari-nummer van dit tijdschrift besproken verklaring van den Nederlandschen Minister van Buitenlandsche Zaken in vooruitzicht, dat eene behoorlijke afsluiting van den Scheldemond achterwege en dus voor Engeland de gelegenheid open blijven zal om over neutraal gebied troepen in de stelling van Antwerpen te werpen en terzelfder tijd eene nieuwe operatiebasis aan de Noordzee te vestigen.

Gaandeweg grijpen belangrijke veranderingen plaats, die het Europeesche evenwicht, hetwelk de Engelsche diplomatie voorgeeft te willen handhaven, ten gunste van Engeland dreigen op te heffen. Het is onmiskenbaar duidelijk, dat het onder omstandigheden een enorm voordeel voor de Engelsche politiek zal kunnen beteekenen, wanneer een groote Europeesche oorlog wordt gevoerd, waarin Engeland het groote overwicht van zijn vloot geldend zou kunnen maken. En men moet aan de Engelsche staatslieden de eer geven, die hun toekomt: dat zij zich niet door sentimenteele redenen laten weerhouden de hooge toekomstbelangen te behartigen, de grootheid van het Rijk te dienen.

In de over het geheel genomen donkere situatie zijn echter lichtpunten, die de hoop wettigen, dat de vrede gehandhaafd zal blijven.

Een groot lichtpunt ligt in de besprekingen over het herstel van den vrede tusschen Italië en Turkijë, ook al zijn de Italiaansche voorstellen voorloopig afgewezen. Het bezoek van den Duitschen keizer te Schönbrunn en aan Koning Victor Emanuel te Venetië geeft in deze goede hoop. De rede van den Engelschen Minister, die eene bedreiging is voor heel het Europeesche continent, moge in Frankrijk het heillooze verlangen naar een revanchekrijg voeden, zij kan er aan den anderen kant het hare toe bijdragen, dat de Kabinetten van Rome, Weenen en Berlijn krachtig front maken tegen de voor den Europeeschen vrede gevaarlijke Britsche staatkunde. Indien de Italiaansch - Turksche oorlog, die een voortdurend gevaar is voor ernstige

complicaties, beëindigd wordt, kan de algemeene toestand onmiddellijk zeer gezuiverd worden. Is de Triple Alliantie weer ten volle arbeitsfähig en

inderdaad, gelijk verwacht wordt, meer arbeidswillig dan ooit voor de handhaving van de in Europa historisch geworden verhoudingen, dan is ook de kans, dat Frankrijk blijvend zal worden vervreemd van de op een oorlog aansturende entente met Engeland sterk verbeterd.

Meest hoopgevend is de omstandigheid, dat Duitschland, getuige het dineeren van den Keizer bij den Franschen Ambassadeur Cambon, begeerig is tegenover Engeland's 'bondgenoot' een meest loyale politiek te volgen en tevens zich in staat stelt, zou de nood het eischen, een zeer krachtige houding aan te nemen.

Bemoediging kan ook geput worden uit het feit, dat in China groote staatkundige veranderingen plaats grijpen, welke in de voornaamste plaats Engeland, doch ook de andere groote Europeesche mogendheden - met uitzondering van Rusland, dat er reeds zijn voordeel mede deed -, in meerdere of mindere mate moet nopen strijd in Europa te vermijden, opdat zij hunne positie in China kunnen beschermen.

Ten slotte kan ook gunstige beteekenis niet worden ontzegd aan de Engelsch-Duitsche besprekingen over hunne wederzijdsche belangen, welke ten slotte toch nog kunnen leiden tot een vergelijk, hetwelk beide partijen voordeel geeft.

Dat de Engelsch-Duitsche besprekingen voortgang hebben gehad, wil blijken uit de verklaring welke de Portugeesche Premier, den 15^{en} dezer maand, met medeweten van de Duitsche en Engelsche Regeeringen in de Kamer heeft afgelegd. Deze verklaring -

> dat er tusschen Engeland en Duitschland geene overeenkomst bestaat, welke de integriteit of onafhankelijkheid van eenig deel der Portugeesche koloniën aantast -

is niets zeggend in zooverre: ook de integriteit van Marokko en de souvereiniteit van den Sultan in 1880, wederom in 1906 onder de Acte van Algeciras, ook later nog, werd erkend en zelfs heden nog door verschillende mogendheden wordt gefingeerd, - de onafhankelijkheid van Perzië door Rusland en Engeland in 1907 onderling is gewaarborgd en door plechtige verklaringen aan de Regeering te Teheran afgelegd is bezegeld, - en verder de integriteit van China, niet alleen door het verdrag van Portsmouth maar door een reeks van tractaten en overeenkomsten is gewaarborgd! De verklaring van den Portugeeschen Minister ontleent echter hare groote beteekenis aan het daaruit indirect blijkende feit, dat Engeland en Duitschland over eene vergelijk hunner belangen in de kolonies onderhandelden. De grondslag waarop de besprekingen gevoerd worden is bekend: hij is neergelegd in het Tractaat van 1898, waarbij Engeland recht van voorkoop verkrijgt aan de Oostkust van Afrika, Duitschland ter Westkust. De weg, langs welke de gezochte overdracht van de Portugeesche kolonies zal worden verwerkelijkt, ligt voor de hand en is door den Portugeeschen Minister aangeduid in eene aan zijne verklaring toegevoegde mededeeling:

> dat vreemd kapitaal, hetwelk voor den aanleg van spoorwegen (en havenwerken) en voor de ontwikkeling van industrie in de kolonies zoo noodig is, niet moet worden geweerd.

Deze mededeeling geeft voedsel aan de hoop, dat de Engelsch - Duitsche wrijving zal kunnen worden opgeheven, althans sterk verminderen, als gevolg van een vergelijk, waarbij hun beider koloniale invloedsferen eene beteekenisvolle uitbreiding zouden verkrijgen, Duitschland in Mossamedes een koloniaal operatiegebied verwervend, Engeland gelijk economisch voor-

deel behalend in Mozambique en tevens strategisch gewin door de contrôle over de schoone oorlogshaven van Lourenco Marques. Zij geeft eene visie van vriendschappelijke samenwerking der beide grootmachten ter ontwikkeling van Midden-Afrika - een taak welke de kapitaalkracht en de ondernemerslust van beide Staten wel waardig schijnt en die wel zooveel energie vordert, dat hierin de aanleiding kan gevonden worden voor langdurige rust. Maar 'there is many a slip between the cup en de lìp': de door den Portugeeschen Minister getoonde beker van verzoening zal misschien niet werkelijk den zoen treffen: een Exchange-telegram toch heeft reeds gemeld, dat zich te Lissabon een invloedrijk Comité gevormd heeft, *onder voorzitterschap van den Minister van Koloniën*, welks min of meer duidelijk program zou beoogen: de verdediging en de handhaving van de integriteit van de kolonies *door hen onder de protectie van Engeland te plaatsen.*

Moge in deze critieke tijden de Nederlandsche Regeering haar moeilijke taak met wijsheid vervullen en haar plicht van neutralen Staat betrachten - niet verzuimen tijdig die maatregelen te nemen welke noodig zijn ter afwending van het nu dreigend gevaar, dat Holland's territoriale wateren door Engeland (of Frankrijk) zullen worden benut of desgewenscht zullen kunnen worden benut voor krijgsoperaties tegen Duitschland, waarmede wij steeds in vriendschap hebben geleefd. In geval van een grooten oorlog in West Europa is de strategische waarde van Nederland voor Engeland en Frankrijk enorm. Blijft Nederland werkeloos, neemt het niet onmiddellijk krachtige maatregelen om vreemde krijgsmacht voor Vlissingen te weren, laten we dit zoowel voor den land- als voor den zeeoorlog gewichtig punt open, - dan zullen we de kans op een oorlog voeden, die het land met de ernstigste gevaren bedreigt.

Onze leestafel.

Nederlandsche liederen.

Uit de Diepten, door René de Clercq. - Amsterdam, L.L. van Looy, 1911.

Uit dit boek spreekt tot mij een màn, die zijn zeer waardevolle houding tegenover het leven nader toelicht, maar een dichter niet. Wij zien allereerst de gemoedelijke maar zoo innige weelde van het huwelijksleven, van het leven in een omgeving met zoete herinneringen en omringd van beminde en beminnende getrouwen. Dan de slag: de dood van de liefste, de trouwste. Strijd: 'waarom, waartoe?' En het eindeloos-schrijnende der pijn. Wat vroeger schoon vòl was lijkt verschrompeld en het kleurige vaal, de geuren zijn scherp en prikkend, de zoetheid is in een bitterheid verkeerd. Wat is het leven waard nog? Dat zijn de donkere dagen. Alle waarden zijn verzonken als een goudschip in de zee. Het oude besef van de gemeenzaamheid der ziel met de menschen en de dieren en de dingen der natuur is ondergegaan. Langzaam, bij het groeien der dagen, wordt de zwarte sluier geheven, de oude waarden gelicht, en het oude besef klaart opnieuw. De mensch ziet, dat de waereld onveranderd is gebleven en onveranderlijk is, dat de volle schoonheid van dagen en nachten ongerept is blijven bestaan, hij ziet weer in andere menschen zijne broeders en gelijken; hùn smart en zijn smart worden uitgewisseld. Kortom: hij hervindt zijn plaats in het leven. Hij weet weer dat het leven niet verarmd is en dat hij slechts verloren heeft een lief en levend symbool.

Uit de diepten der persoonlijke smart is hij herrezen tot de lichte heuvelen des levens, als een rijpe en wat stiller man.

Ware Réné de Clercq waarlijk een groot, diep dichter geweest, welk een gedicht ware ons hier dan geboren!

O zeker, er zijn zuivere uitingen bij, maar deze zijn juist immer z.g. 'stemmings-stukjes'. Aan de oevers der breede zielsstroomingen kan hij ons niet voeren, laat staan dat wij er ons in werpen mogen als verdwaasde Neptunus-kinderen in de zee. Het is: theorie. Praten óver. Gemoraliseer.

Om Réné de Clercq geen onrecht te doen zouden we moeten *aanváárden*, omdat er niets te *beleven* valt.

Hij spreekt. Wij luisteren. Geboeid soms door een opvallende dictie, eerbiedig een andermaal òm den diepen, smartelijken ernst der dingen waarvan hij verhaalt. De dichter zingt. Wij vergeten ons eigen leven, wij vergeten de dictie, wij vergeten verleden en toekomst, wij luisteren niet meer: wij gaan op in den zàng.

Begrepen worden is des dichters doel. Voor Réné de Clercq - ofschoon hij het heftig verwerpt - is niets dan een menschelijk en goed medelijden te verwerven.

In dit werk is een didactisch element, onvoldoende onder wat lyrische arabesken verborgen, dat hindert.

Zie hier een ‘stemmings-stukje’:

‘'t Geluchte rust; de molen ook.
Heel ver een schouw gelijk een spook.
Draait de aarde? Neen, aêrs stond de rook
Zoo stil niet.

‘Nog stiller staat mijn hart en moe
Van wat ik doe en niet en doe
De dag moet naar den avond toe
En wil niet.’

Laurens van der Waals. Een Verzenboek. - Haarlem 1911, J.W. Boissevain & Co.

Prettig is hier het woord - niet diep - maar toch dieper dan ge oppervlakkig denken zoudt, - niet groot - maar toch met groote elementen. Een boekje zonder veel vlekjes, dat u van begin tot eind altijd door in het plezierig-licht bewustzijn houdt gevangen van: daar wordt gezongen, hoor, een klaar geluid.

Alleen de toon is soms wat ordinair, de guitigheid soms die van een burgerjongen. Zie: Het Leege Liedje of de onaangename eerste strophe van ‘Toen’ met zijn werkelijk-pijnlijke jovialiteit:

Toen ik laatst in Jan Luyken las,
ik meen ‘de Bijkorf des Gemoeds’
geleek het mij een beetje kras
een boek vol zooveel goeds.

Of dit dwaas en quasi ‘leuk’ gerijmel:

‘Er heeft een hondje zacht gekeft
er heeft een hondje wat te zeggen,
en 't is vreemd, dat het zoo treft
maar ik heb ook toch wat te zeggen’ enz.

Zoo is er meer.

Levendigheid, geestige dictie, een verrassend in-kijkje ineens, een hooge, trillende toon. Er is veel moois in dit boekje, werkelijk. Maar het mist: distinctie.

Een bruine, verbrande straatjongen, waaraan alles leeft, die trilt van ingehouden levenslust, van verborgen guitigheden en spannenden lust tot avontuur, een jongen uit één stuk, die appelen gapt en stilletjes rookt, de belletjes trekt en emmers omgooit uit pure levenslustigheid. Een jongen, die er alles maar uitflapt, luk of raak, die het altijd goed meent....

Maar zonder eenige geestelijke tucht, zonder éénige cultuur.

Zoo is Laurens van der Waals als dichter. Nu stelt gij, lezer, het leven boven alles, en daarom stelt gij Van der Waals ook op een zekere hoogte in uw waardeering, maar een béétje geestelijke civilisatie, een béétje innerlijke beschaving - is toch ook niet verwerpelijk. Dat mist de loslippige Van der Waals ten slotte geheel.

Een prachtig-mooi fragment zij hier - Van der Waals op zijn best in eenvoudige, zeer beeldende beschrijving - ten slot geciteerd:

> Klank vergeten, zon verloren
> ligt het kleine, wrakke stadje
> - waar een poosje van te voren
> uit den ijlen fijnen toren
> 't uurgezang gezongen had -
> in de effenheid van avond
> en schijnt, door den matten schijn
> van bestoven en gehavend
> maar zeer kostbaar porselein.

H.L. Lando, Gedichten - s'Gravenhage 1911. M. Electrische drukkerij ‘Luctor et Emergo.’

Het ontbreekt dezen dichter ten eenen male aan alle oorspronkelijkheid. Hij heeft iets te zeggen, ongetwijfeld, maar iets dat iedereen wéét, omdat het vóór 1911 al ontelbare malen èn.... beter werd gezegd.

Een zomernacht... zeker een aanlokkelijk onderwerp. Eerst de late zon, dan de schemering en eindelijk de duisternis mèt de maan natuurlijk (de maan is in gedichten een onmisbaar requisiet).

> Zachtkens daalt de zonne laag,
> D'arbeid is volbracht,
> Buiten wordt het al zoo vaag,
> Sluipt nader stil de nacht...

Het is nog niet afgeloopen echter met den dag, al scheelt het niet veel:

> Al meer dooven schittervonken
> Van het stervend licht - -
> Manesikkel nog verzonken
> In den nevel, komt in 't zicht.

Daar is hij àl... wat heb ik gezegd!

Enfin dat gaat zoo een tijdje door: vogeltjes, beekjes, weien, alles komt er bij te pas. En na dezen zwaren uitroep:

> Machtige, diepe zoete rust
> Heeft natuur in slaap gekust -
> Eeuwge ruste - droome - macht
> Van den stillen zomernacht!

Komt de maan weer op de proppen, deze is intusschen van laatste kwartier vòl geworden! Eerst een sikkel, nu een cirkel:

> Door een scheur in 't wolkenkleed
> Gluurt plots 't ronde maangezicht.

En dan een guitigheidje, een speelschheidje, dat zoo licht en vroolijk werkt na den zwaren ernst van zooeven:

> 't Maantje, *dat graag alles weet*,
> Baadt nu 't àl in 't bleeke licht.

En wat nu zoo'n maan al niet ziet! allereerst een wonderlijk menuet of zoo iets:

> Glijden nu als bleeke droomen
> Sprookjes die het Leven geeft.

en dan

> Dons gedoken op de twijgen
> Snavelbekjes van het Lied (met majescule)
> Vederschuddend in hun zwijgen.

Ten slotte heeft de maan er genoeg van en smeert hem.

> Stilkens dooft weer maneglans,
> Sterft in nevel zacht,
> En d'omgeving zinkt weer gansch
> In het duistre van den nacht.

En nu acht de dichter den tijd gekomen tot nog zoo'n plechtigen uitroep, maar omdat hij al de plechtigheid, die hij bij mogelijkheid bij elkaar kon schrapen, in den eersten heeft gelegd, herhaalt hij dezen.

Als ik nu zeg dat de heer Lando alles kan zijn wat een mensch maar kàn wezen, behalve dichter, dan pousseer ik, - na het voorafgaande - dunkt me, geen onbewezen meeningen.

Blijde Beelden, door Frits Portielje. - Amsterdam, Ph. van Kampen & Zn., 1911.

In het werk van den heer Portielje is een groote ernst te loven en te eerbiedigen. Hij schrijft zuivere en doorgaans leesbare verzen. Maar in den wat eentonigen gang van vers na vers klinkt nergens een volle toon van verrukking en diepe kreet van smart.

Het is van de gelijkmatigheid, die niet het symbool van beheersching maar dat van leegte is.

De eenvoudige natuuraanschouwing is èchter dan de bijzondere gevoels-uitlating, want dan krijgen we dingen in dezen trant:

> Hoe je op éénmaal, als zonneschijn
> In 't wachtende woud, mijn lief Maagdelijn
> Een wondere schoonheid kwam geven,
> Wijdend mijn jonge leven.

Of gewrongen banaliteiten als:

> Mijn bloemtillende ranken van Verlangen
> Reiken naar Jou, mijn liefste, in bladerstil begeeren.

Of zoetigheden, pijnlijk bijna om te lezen, zóó flauw en weeig:

> Ik hou zoo van je kleine, blanke handen,
> Zoo teeder, met mijn ring van trouwe als tooi
> Zoo wonnig liggen ze in mijn blije handen,

Zoo blij mij gevend hun zoet meisjes-mooi.

Intusschen: ook wel een beter staal is te vinden, en ik wil dit geven om te eindigen, omdat ik niet gaarne een al te ongunstigen indruk van den

dichter Portielje zou verwekken; daarvoor is zijn werk te serieus, te goedbedoeld:

Waar 't golvend duinland lachend lokt tot dwalen
Met licht-blij loof en geur van mos en dennen
Zullen wij - vroege dwalers door die dalen
Van zonne en zomer - 't droomblij Leven kennen.

Offervlammen door Hendrika Boer. - Krimpen a/d Lek, Meindert Boogaerdt Jun. 1911.

Er is in de poëzie van Mej. Boer - voor zoover wij deze hier geboden krijgen in het bescheiden bundeltje Offervlammen - een eigenaardige kristal-klare toon, eene stem die schijnt te komen tot ons uit een hooge onbekende sfeer. Een toon eenigermate verwant aan dien van Boutens, even helder soms en meest even vèr.

In dat vèrre is een hooge, geestelijke kuischheid, ik geef dit Mevrouw Metz gaarne toe, maar waar is de mystiek?

Soms verlangen wij naar een gewoon menschelijke klank, een kreet, een vreugdeschrei, iets wat wij heel nabij gevoelen van mensch tot mensch. En wij zijn blij een prachtige, volkomen een eindeloos wachten verbeeldende regel te vinden als:

Ik weet al *zoo afmattend lang*
Een heel eentonigen weemoedszang.

Er is veel in dit boekje, dat wij zonder belangstelling, zonder aandoening voorbijgaan, maar er is ook wel dat als een wonder - een nieuw geestelijk verschijnen - als een dageraad voor ons opgaat.

Een hoog, gesloten leven, dat het verstaat alle gevoelens te zuiveren in de diepten der innerlijke verborgenheid en om te scheppen tot waterklare strak-geslepen edelsteenen, hemelsche bijous.

Een goed vers is dat met den volgenden aanhef:

'k Aantast met vage vinger-tippen
De lange wanden van den tijd
En 't zwijgen van mijn dichter-lippen
Is moe van onbereikbaarheid.

Van 't Schoone Geluk, door S.G. Reddingius - Van Harlingen, 's Gravenhage, C, Bredée, 1911.

Ik voel me princes in een nevelkleed,
Dat God zelf mij om heeft geleid,
En niemand, die nu van mijn leven weet,
Of kan zien hoe mijn ziel heeft geschreid.

Zoo begint het eerste vers uit den bundel. En zoo is de rest. Een poging om licht-zingend te zijn en toch diepe dingen te zeggen. Maar dat is zeer moeilijk, omdat maar weinige, in het volle leven gelouterde menschen - en die alleen kunnen diepe dingen zeggen - een blijden toon, een lichten, luchtigen toon weten te vinden..... Laten wij dan trachten de poging ten minste te waardeeren.

Van het Wijde Leven, door Leo Speet. - Krimpen a/d Lek, Meindert Boogaerdt Jun., 1911.

Met genoegen aan te kondigen is deze debuutbundel. Er is veel onbeholpens in, veel nagepraat en veel phrases, maar zoo nu en dan - zelden maar toch duidelijk waarneembaar - klinkt de echte poëzie-toon door. Er is een stem in, bevend en onzeker, maar een stem toch. En dan is Speet een die neigt tot een nieuwe levensbevestiging, een leven in diepe vreugdigheid. Dit is te lezen tusschen veel nieuw-modische smart-phraseologie en tusschen menige uiting van wèl-echte jeugdige melancholie. En zoo kunnen wij dus zonder àl te groote kans op teleurstelling - een kansje blijft er natuurlijk altijd - benieuwd zijn naar nieuw, vèrder werk van zijn hand:

> O! Jubel om uw eeuwig-schoone leven,
> En ga niet lusteloos door uw lichte dagen.

Een bonte Vlucht, door S. Bonn. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1911.

Het is een niet te ontkennen fond van gevoel waarop het gebouwtje - de keet - van Bonn's poëzie is gebouwd. En toch, al erkennen wij dit: schóón kunnen wij daarom het bouwwerk niet vinden.

Mooie regels, ontroerende regels te over. Eén geheel-goed, volkomen gaaf-schoon gedicht is er niet te vinden. Ik las eens in een recensie: X is een schrijver die schrijven kan. Met een variatie daarop wou ik zeggen: Bonn is een dichter - zéker - maar een die niet dichten kan.

In zijn ‘roode’ verzen is hij niet zelden het krachtigst. Ziehier de wel gedragen aanhef van ‘Moedjik’:

> Wij hebben gewerkt en gewroet en gewrocht,
> Toen 't zon was en al onze dagen,
> Nu werken wij niet,
> Wij versmachten.

J. Gr.

Het Kristallen Masker, door François Pauwels. - Utrecht, P. den Boer, 1911.

Een oude spreuk luidt: ‘Mensch, herzie U zelf.’ Laat mij hieraan toevoegen: Herzie ook Uwe gedichten, als gij die gaat bundelen. Menigeen ‘begaat’ wel eens een gedicht, zei een geestig geleerde, terwoon in datzelfde Utrecht, waar dit boekje is uitgekomen. Men schrijft wel eens een lief versje, een sentimenteel versje, een versje van droomen en vizioenen, na een studentenfuif, in een minzieke bui, stemmings-gelegenheidsgedichtjes; maar geeft dat maker het recht ze buiten den kring van verwanten of vrienden te brengen, onder de oogen van het publiek, dat

naar echte poëzie alleen wil luisteren, veel hooger eischen stelt aan gedicht en lied dan aan het proza, enkelen uitgezonderd, die met klappermansrijmelarij genoegen nemen?

Schrijver van *Het Kristallen Masker*, getuige zijn liedeke 'De Peuteraar' is tevreden met vluchtig werk, en zoo ingenomen met zich zelf, dat hij om een anders oordeel zich niet bekommert. Ik kan dus, zonder hem te hinderen, aanhalen, dat reeds Staring oordeelde:

'.....Laat Pluto 't haveloos kinhaar zitten,
Apollo scheert den baard.'

Overigens, auteurs'

.....Hier een streepje, daar een schrapje
Of een woord er ingevoegd,
Dapper zweeten, (*sic*) dapper werken,
Voor de Kunst je moe gezwoegd.....

is op zich zelf een bewijs wat schrijver onder dichten verstaat. Hij meent ook dat zijn roem zal worden 'rondgetuit.' Nu, zoo'n vaart zal die niet nemen. Vooral niet, daar duistere zinnen ons goede Hollandsch in dit bundeltje ook vaak geweld aandoen, b.v. p. 129:

Maar als soms een malle snuiter,
Mij bewierookt als een God,
Scheppend zonder 't zelf te weten.....

moet de lezer uitvinden op wien dit scheppend slaat; volgens taalgebruik op snuiter, terwijl God bedoeld schijnt, of p. 33:

Verduistering.

.....En dofheid komt de stil-geworden weiden,
Van mijn verduisterd brein bedauwend drenken,
En vorschers voren die verkoeling beiden.

Een dofheid, die bedauwend drenkt, is op zich zelf al zonderling, maar de laatste regel maakt deze verduistering althans voor mij stikdonker.

Zoo zou ik kunnen doorgaan; liever nog iets over gedachtengang en beeldspraak dezer verzen.

Reeds de inleiding: De held van *Het Kristallen Masker* is een landman; welnu, in de lente neemt hij geen schop of spa ter hand maar..... een 'wandelstaf', daarna een 'grauw habijt', vreemde volgorde van uitrusting; ook gaat hij 'alleen tot de verre menschen.' Misschien omdat geen profeet geëerd is in zijn vaderland. Deze held wil zich door een wonderproef van een leelijk in een mooi man omtooveren. Hij onderneemt nachtelijke tochten, 'met de bedroefde maan als metgezel', vindt eindelijk het meer, dat hem zal vermooien, knielt aan zijn oever,

.....en waar het water zijn hoofd omsloot,
daar kleurden zijn smartlijke wonden het rood.

Heel naar voor den patient, edoch zijn moeite wordt beloond:

Maar toen hij zich hief, was zijn aangezicht
veranderd, vermooid door een zacht-glanzend licht:
Het teeder zich hechtende water had al
bedauwd met een masker van blijvend kristal.....

Als de eigenaar van dit betooverd gelaat zich nu onder de menschen begeeft, zijn de lachers en spotters veranderd in luisteraars.

Maar..... 'Wel tastte men vaag het gepuurde leed,

en hoe leelijkheidsramp zijn trekken verbeet.....’

Begrijpe wie dit kan.

Af en toe is de beeldspraak verre van dichterlijk b.v. p. 28:

.....Dan zie ik weer dat bleek gelaat, het zweeft
gelijk een witte vogel uit
het paars der volgezwollen onweerslucht
mij toe.....

Onwelluidend klinkt mij het volgende: P. 19:

Maar evenals soms in het park een plek
van donkerheid en schaduwrijke zwijg'nis
wordt in zijn ernst gebroken door de vlek
van een wit marmerbeeld dat daar altijd is....

of p. 29:

.....O, o, al nauwer, al nauwer krimpt
mijn kille lijdenskroon;
wie is het, God, die daar lachend schimpt
en spuwt mij zijnen hoon? -

ook p. 47:

'k Ben moed' en van het leven zat!.....
Het beeld der mij zoo diere doode
wuift m' als de wind het avondstille blad
een loomen weemoed tegen. - Noode
vermag de mensch te scheiden van
zijn tobben; hij mint zijn levenstijd
als 't oude woonhuis, waar vandaan
hij niet meer kan
zonder dat schreit
zijn hart om 't wreede gaan.....

Zelf spreekt de dichter in zijn ‘Ziel’

Ik las in veel poëmata
van ‘ziel’ en nog eens ‘ziel’,
het leek wel of er zonder ‘ziel’
geen vers te maken viel.
Nu mag ik graag dat lieve (!) woord,
het is van klank zoo zoet,
als ik dan ook maar in 't gedicht
een beetje ziel ontmoet!

Beter bedoeld dan gezegd, zooals het meeste in dit bundeltje.
E.S.

Nederlandsch proza.

Elfde Bundel Verzamelde Opstellen, door L. van Deyssel. - Amsterdam, Scheltema en Holkema's Boekhandel, 1911.

Misschien zou het de moeite loonen 's heeren L. van Deyssels laatste boek te behandelen op gelijke wijze als hij het Goethe doet en zooveel andere schrijvers. Het is kort dan en niet onvermakelijk.

8 December 1911.

Venetië.

Ik heb zooeven Venetië gelezen. Hierin treft mij de toon, de edele rhythmiek welke mij immer in Van Deyssels proza getroffen heeft. Het is opmerkelijk hoe zuiver de klank en de gang van het proza zich aansluit bij de bedoelingen en werkingen van den geest. Het is zeer harmonieus en zeer wel-luidend. Typisch is deze zin en prachtig van werking die vloekende uitroep: 'De Bisschop ging er liggen, - meestal op zijn zijde, met de hand onder het hoofd, - maar de Doge, die reed er, goddorie, binnen en bleef er staan op zijn paard, als op een marktplein.'

9 December 1911.

In Artis.

Dit is minder dan *Venetië*, maar toch heel aardig ja, ja, heel aardig. Vol scherpe observatie's en fijn-gevonden vergelijkingen.

9 December 1911.

Over Impressionisme en Architectuur.

Zeer interessant, al staan er oude koeien van waarheden in, God weet uit welke sloot gehaald. Maar het interessante blijft de typisch-klare Van-Deyssel-toon, die hier weer klinkt.

10 December 1911.

Wederzien.

Dit tooneelspel is niets. Absoluut niets. Het is zelfs niet aangenaam om te lezen. Het lijkt een onbescheiden proeve van een zestienjarige. De toon, die koel-deftige, scherp-formuleerende en niet zelden geestige, is hier een parodie.

11 December 1911.

Indrukken ontvangen van het werk van Goethe.

Niets.....

Maar neen, alle raillerie, die mij tegenover een man als Van Deyssel eigenlijk kwalijk past - hij zal mij dezen aanhef na zùlk een zelfinkeer vergeven - ter zijde: er staat, dit ga voorop, véél moois in dit boek, zeer veel moois van gedachte, van zien en van zeggen. Veel scherpzinnigs vooral.

Maar overigens, wàt hebben wij er aan of Van Deyssel van Jean Moreas op den 25sten Februari 19..... zegt:

'Heeft goeds, ja, ja, zeer goed.....'

Of op den 20sten Juni 19..... na de lezing van Faust, tweede deel, eerste acte:

'Alles is geheel losse waardelooze allegorie. Van het oogenblik af, dat dit vaststaat, is het onnoodig te onderzoeken, wat al die allegorie wel mag "beteekenen". Ik moest mij zeer vergissen als Faust mij niet het minste werk van Goethe zal blijken.'

Ik herhaal: wat hebben wij aan zulke apodictische uitspraken, onbewezen natuurlijk en naar alle waarschijnlijkheid wel onbewijsbaar.

Worden wij er *iets* - ook maar een grein - meer waard door, zoo wij weten dat Lodewijk van Deyssel den Faust van Goethe niet en Moreas, ja ja, zeer goed vindt?

Brengt hij met deze enkele uitspraak ons geloof in Goethe en in zijn Faust aan het wankelen of is zijn simpele bewering in staat een plotselinge liefde tot het werk van Jean Moréas in ons te doen ontbranden?

Er is - ik erken het - een zekere moed - of is het blague? - voor noodig om in het publiek zoo maar te durven zeggen dat men den Faust niets of althans niet veel vindt, maar wanneer men die meening niet met grondig materiaal ondersteunt, is zij van géénerlei waarde.

Men is geneigd te zeggen: zeer wel mogelijk dat u den Faust maar minnetjes vindt, dàt moet u zelf weten, maar wat gaat òns dat aan, waarom deelt u dat ons met zulk een applomb mede?

Het lijkt eerder of Van Deyssel de spankracht van zijn autoriteit eens probeeren wil. Of hij eens onderzoeken wil hoe ver hij wel gaan kan en tot welke hoogte hij zijn bewonderaars mede kan sleepen, zelfs op het gevaarlijk terrein der onbewezen uitspraken.

Venetië is werkelijk een prachtig, diep en lévend stuk proza; verder bevat het boek een aantal lezenswaardige perioden. En voor de rest een reusachtig: Waar-toe, met drie vraagteekens.

J. Gr.

Jacob Geel. Onderzoek en Phantasie. Inleiding en aanteekeningen van Dr. C.G.N. de Vooys. - Amsterdam, Nederlandsche Bibliotheek, 1911.

Door ouders, grootouders, of andere min of meer geletterde vertegenwoordigers van een vroeger geslacht, hebben velen onzer wel eens den roem hooren verkondigen van wijlen Jacob Geel en de ‘geestigheid’ van diens voornaamste werk, waarvan de titel hierboven staat.

Als het er echter bij toeval eens toe kwam, dat wij zelf dit boek in handen namen, dan moesten wij eerlijk bekennen dat die veelgeroemde geestigheid ons niet kon behagen. Lag het alleen aan de ‘ouderwetschheid’ van den stijl? Maar de Camera obscura is uit dienzelfden tijd, en die lazen wij toch met plezier. Ook voor Potgieter's werk uit diezelfde dagen, ofschoon wat stroever en wat meer inspanning eischend, hadden wij de noodige waardeering. Maar Geel, neen, die had, naar onze overtuiging, afgedaan.

En ziet, nu verkoos de ‘Maatschappij voor goede en goedkoope lektuur’, als haar honderd-en-tiende deeltje, een herdruk van genoemd boekje te leveren. Een modern docent schreef er een inleiding en aanteekeningen bij. En zoo beleven wij het grappige feit, dat de Siegenbeeksche taal van Geel ons met overspringing van het oordeel der bijna geheele De Vries en Te Winkel-generatie, wordt aanbevolen in Kollewijnsche spelling.

Intusschen betwijfel ik zeer of de massa der Kollewijnianen dezen bundel verhandelingen en schetsen voor hun genoegen zal lezen, zooals beschaafd Nederland dat zeventig jaar geleden deed. Wie Geel thans leest, doet dat voornamelijk met het oog op zijn invloed als criticus. Om zijne satirieke beschouwingen en uitspraken te genieten, dient men zich eerst ter dege op de hoogte te hebben gesteld van de feiten en toestanden, waarop zij gemunt zijn. Geel heeft - en dat is ook voortdurend gaarne erkend - omstreeks 1840 een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling onzer literatuur. ‘Naast de oprichting van ‘*de Gids*’, zegt Dr. de Vooys terecht, ‘is de verschijning van Geel's *Onderzoek en Phantasie* een feit in de geschiedenis van onze

letterkunde’. Dààrom, en voor wie deze grondig wil bestudeeren, blijft Jacob Geel iemand van beteekenis. In dien zin kan, op kleine schaal, ook à propos van hem worden gezegd, dat wie op de besten van hun tijd gunstig hebben gewerkt, voor alle tijden geleefd hebben.

G.C.

Benjamin Constant. Adolphe, vertaald door Cd. Busken Huet. - Amsterdam, Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur.

Ik kan het werkelijk niet helpen..... maar, hoewel ik een groote bewondering altijd voor Huet heb gehad en nog heb, moet het mij van het hart: wat een pruik, wat een duffe predikant kon hij toch bij wijlen zijn! Hier bij voorbeeld, dit naschrift bij Adolphe! In zijn gewoone, heel-klare, open schrijfwijze zegt hij zijne bewondering voor Constants meesterwerkje en wij kunnen geheel en gaarne met hem meegaan; dan treedt hij in een waardeering van de karakters der hoofdpersonen, van Adolphe en Ellénore, en wij rillen eventjes, wij van dezen tijd. Ten eerste, wat doet het er, ter wereld, toe, of de personen uit een boek zedelijk zijn of onzedelijk, wat heeft een criticus er, ins hemelsnaam, mee te maken of zij goed of slecht, deugdzaam of ondeugdzaam zijn. Immers in een onvergankelijk meesterwerk kunnen de grootste boeven paradeeren.

Maar ten tweede: wèlk een maatstaf legt *dominé* Huet in dit geval Adolphe en Ellénora's moraal aan! Dit is nog het triestigste. En er blijkt uit dat hij, de diep-insnijdende aestheticus, van Ellénora's (èn Adolphe's) menschelijkheid al niet veel begrepen heeft. Ellénora is een vrouw, die, ruim en vrij denkend, zich den man gaf die zij - op dàt oogenblik wezenlijk liefhad - en de maatschappelijke vijandigheid maakten het haar onmogelijk om die frissche vrijheid te behouden: zij moèst zich - vooral ook ter wille van haars mans positie - stellen op het niveau van een z.g. ‘fatsoenlijke’ maar eigenlijk huichelachtige - conventioneele - trouw. En de tijd van tien jaren doet haar veel van haar vroeger edel vrijheidsbegeeren vergeten, zij voelt zich gelukkig in de scheeve maatschappelijke positie, die zij zich zelf, met behulp van haars mans naam, heeft weten te verwerven. Adolphe is haar eerste werkelijk-groote liefde, alles overheerschend, alles doende vergeten. Deze liefde werkt verlossend, zij bevrijdt zich van de banden eener conventioneel geworden verhouding en volgt haar gevoel - de eenig zuivere leidster, aan wiens wil ten slotte toch niemand ontkomt.

Wij zien dan haar strijd tegen Adolphe's veldwinnende onverschilligheid ten haren opzichte: zijne verzadiging en ten slotte het gevoel van een benauwenden band, dat hem hindert, dag in, dag uit.

Dat is tragisch. De vrouw, die vecht voor haar eerste en laatste, haar eenigste groote liefde, die vecht - laten wij het maar zeggen - voor haar léven.

Die vecht ook voor haar goed en eerlijk recht, een recht haar door Adolphe zelf gegéven in de dagen van hunne eerste liefde.

Deze hartstochtelijke vrouw - hartstochtelijk gelijkelijk in liefde en leed - noemt Huet.... onzédelijk!

Er is in Ellénora's leven inderdaad een periode van onzedelijken aard geweest: d.i. de tijd van samenwonen met graaf P***. Die tijd, dàt was er eene van onzedelijkheid, omdat zij toen onwaar was en in leugenachtige schijn-verhoudingen leefde. Alleen het persoonlijk-tegennatuurlijke is onzedelijk: d.w.z. àl het tegen den eigen natuurlijken aard indruischende.

Wat de ‘moraal’ van dominé Huet veroordeelde, was juist de bevrijding en de opstijging van een vernieuwde ziel. Hoe kan iemand de heilige rechten der liefde zóó miskennen! De oprechtheid, de diepte, de onwankelbaarheid van Ellénora's

gevoel voor Adolphe zijn hare meest-eervolle vrijbrieven; door de liefde treedt zij, vol nieuwe innerlijke krachten en

mogelijkheden, gelouterd te voorschijn uit deze verdorrende dagen van haar samenwonen met P***. Huet verwijt de arme, tot der dood, in haar teederste gevoelens gekwetste vrouw, dat zij 'zonder zweem van vrouwelijke waardigheid', Adolphe haar liefde opdringt.

Zij vècht. Wàt is voor iemand, die voor zijn leven vecht, waardigheid? Een dwaas en belachelijk woord. Meer niet. Praat hen die, van honger stervend, vechten om een stuk brood van hun waardigheid, praat een dominé, die in het water ligt en op het punt staat jammerlijk te verdrinken, praat dièn van waardigheid. Praat een moeder, die men haar kind ontrooft, van waardigheid, van vrouwelijke waardigheid liefst!

Wij zijn - godlof - vóór alles menschen, echte, warm-levende natuurlijke menschen. En de waardigheid - dat is ten slotte niet veel meer dan een geestelijke gekleede-jas, die goedstaat in de kàlme dagen. Maar bij dreigend gevaar is hij hinderlijk in het strijden. Werp àf dan, werp af.... Enfin. Huet had gemakkelijk schrijven, lekker in zijn luchtig jasje, voor een keurigopgeruimd bureau in zijn statige werkkamer te Batavia; en vandaar uit - rustig en over de eigen moraal uiterst tevreden - is het licht oordeelen over een vrouw, een vrouw nog wel uit een boek!

Overigens is ook het oordeel over Adolphe uiterst overdreven, hoewel in den grond zuiver. 'Adolphe is een zedelijk monster'. En verder op: 'Even als de Werthers en de Rénés behooren de Adolphes tot een keurbende, welke in het zedelijke met eene rooverbende gelijk staat'. Men gevoelt hoe dwaas de feiten en verschijnselen hier vergroot zijn.

Adolphe was niet meer dan zwak. De diepere oorzaak der tragedie ligt niet in het karakter van Adolphe, noch in dat van Ellénora, maar in de maatschappelijke verhouding waarin die beide zich bevinden. De nuttelooze klove, die de maatschappij heeft gehouwen tusschen zijn liefde en zijn carrière, die is de oorzaak van den vàl.

De zwakheid van Adolphe is, dat hij het niet verstaan heeft zich zelven boven de belachelijke vooroordeelen eener burgerlijke conventie uit te werken en zich zelven aan de zuiverheid van zijn gevoelens en alléén aan deze over te geven; dat hij zijn liefde heeft laten bederven, verknoeien, vernietigen door de eischen eener maatschappij, die ten eenenmale ongeschikt is, de diepe roerselen der menschelijkheid te begrijpen en te eerbiedigen. Huet vindt Adolphe ook een plìchtvergeten zwakkeling, maar juist om redenen van geheel tegenovergestelden aard: hij vindt het zoo bar-slecht van den 'held' van dit verhaal dat hij niet netjes naar papa is teruggekeerd, als een goed en braaf zoon, dat hij niet netjes op zijn bureau is gaan zitten, keurig, in de kerk, getrouwd is, lieve, échte kindertjes in het leven geroepen heeft en ten slotte, als apotheose, beroemd en geprezen, veelmaals-gedecoreerd minister is geworden - dat alles in plaats van zijn 'leven' weg te gooien bij zoo'n 'slechte' vrouw.

Ja, het type van den grooten maatschappelijken leugenaar is toch immer in hooge eere en aanzien geweest.

Met Busken Huet's bewondering voor dit werk van Benjamin Constant kan ik geheel meegaan. Het is inderdaad een even gaaf, als eenvoudigdiep meesterwerkje, dat blijvend is. Aan dit oordeel is niets toe te voegen of af te dingen. Men leze er dus Huet's voor- en narede op na.

Verheugend is het, dit werkje in een zoo goedkoope uitgave te zien verschijnen, en ik hoop dat de Wereldbibliotheek-redactie met dit boek zulk een succes zal hebben, dat zij er toe besluit ook den 'Werther' - door Huet zoo vaak in verband met 'Adolphe' genoemd - in goede verdietsching den eentaligen lezers van ons land aan te bieden. Dat zou een goed werk zijn, beter dan de uitgave van Marx, als lokspijs voor onrijpe geesten.

J. GR.

Suze La Chapelle-Roobol, Een Boete. Tooneelspel in vier bedrijven. - Amsterdam, Mpij. voor Goede en Goedkoope lectuur.

Ik ben vergeten of dit tooneelspel op de planken succes heeft gehad. Doet er niet toe. Succes hebben ten onzent Sherlock Holmes- en Arsène Lupin-bewerkingen. Het grootste deel van het z.g. publiek is niet in staat iets zuiver-kunstzinnigs te verwerken. De Adam in Ballingschap en Lucifer-opvoeringen zijn deels door Catholieke propaganda, deels door leege modezucht zoo wèl geslaagd.

Hoe het ook zij: Mevrouw La Chapelle's stuk is een ernstig werk, verrassend goed in elkaar voor een debuut. Het is frisch, met zin voor den tragi-comischen ondergrond der wereldsche werkelijkheid. De figuur van Lize, de ongehuwde moeder, die voor een zuster van haar dochter moet doorgaan om het schunnige fatsoen van de familie te redden, is bijzonder en vol innerlijke spanning geconcipiëerd. En de uitvoering blijft niet te veel beneden deze conceptie.

Een aanklacht tegen onze maatschappelijke orde, máár - gelijk de meeste van dat soort - hoe goed en groot ook bedoeld, zonder kracht, gloed en overtuiging in voldoende mate om *eenig* praktisch nut te bewerken.

Ten slotte dus: een respectabelen arbied van een talent, dat eerlijk geeft wat het geven kan. Dat is al heel veel, vooral wanneer het resultaat een zeer-leesbaar, steeds-bezig-houdend spel is.

J. GR.

Guillepon Frères, De Roman van een winkeljuffrouw, door Gerard van Eckeren. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zn.

Annie Hada. Het Leven eener Vrouw, beschreven door Gerard van Eckeren. - Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De schrijver Van Eckeren werkt regelmatig door en zonder veel ophef geeft hij op gezette tijden het resultaat van zijn ernstig willen en werken. Hij is een auteur die wat achteraf staat en die zich kenmerkt door een opene bescheidenheid. In deze laatste woorden ligt een benadering van zijn talent en zijn werk, het kenmerkt zich door een eerlijke bescheidenheid. Deze bescheidenheid is zoo sympathiek, omdat zij zich uit als zoo een juist verstaan van zijn eigen krachten. Hij voelt zich aangetrokken tot den psychologischen roman en wel tot dien van een persoon en dan

nog liefst een meisje van een bepaalden leeftijd. Voor mijn bezwaren tegen de psychologische romans en de inductieve zielsanalyse in de kunst is het hier niet de plaats, ik heb het niet over het genre waartoe ik dezen roman reken. Maar toch geheel scheiden gaat nooit, de te koele beperktheid van

beelding is noodzakelijk gevolg van een te veel gedetailleerd gegeven. En wel hoofdzakelijk in de beschrijving van de omgeving en vooral van de natuur. Op pag. 37 ‘Toen - eindelijk - waren zij buiten.’ Nu daar verlang ik altijd naar in een boek, omdat we dan den schrijver als lyrisch talent eens kunnen toetsen en we zelf na critische spanning in zielsopzet eens kunnen doorwaaien. Maar dan krijgen we notitie's als: Daarachter verwaasde blauwig het verschiet. Dichterbij glansden slootjes - sepia streepte een hekje - vlerkte een molentje. Dan komt mij altijd Streuvels in de gedachte, die atmosfeer sproeit en die het waaien laat langs uw wang en die u doet snuiven de aardlucht. Dit is een ondankbare vergelijking, maar altijd als ik wrevelig word, troost ik mij met het heel goede. In de natuur-beschrijvingen zit geen gang, geen schouwing en ik ben in een roman zeer gevoelig voor de natuur, doch daarover elders. Op pag. 280 is het aanloopje ook poover, er zit geen lentesuizing in; wel in Emma, die ruikt den geur van het land, het maakte je dronken, het prikkelde achter je oogen, net of je huilen moest.... Dit is goed, doch we moeten lente hebben buiten èn in Emma. Waar de schrijver zich aan Emma wijdt, daar is het hem toevertrouwd, hij heeft een fijne intuïtie voor de meisjespsyche, de menschen in café's achter de ruiten herinneren haar 't aquarium, het vreemd bekorende van het luxueuze stadsleven en het vrije heerenleven daar in die pronk-groote café's valt in haar ontwakende vrouwziel als het beeld van die geziene tooverwereld, waar alles zoo woelt in droom tusschen vreemde planten, het aquarium; dit is fijn. Zoo zijn er veel trekken te noemen; misschien iets te mooi doch ook keurig is pagina 69, waar zij de etalage schikt in kleuren als de harmonie van haar peinzende ziel. En heel mooi is ook op pag. 152 het zingen van het Wilhelmus, dit stukje is ook mooi van compositie, de geciteerde versregels vervolmaken de stemming.

Op pag. 25 bovenaan is, voelde zij, een voor haar onmogelijke controleering harer stemmingen overgang. Haar beschouwing van haar vriendin Marie op pag. 174, dat er door Marie's leven een mooie lijn van eenvoudige rechtheid loopt, daar staat de auteur te kijken, niet Emma, en het vervolg is bepaald humoristisch, waar zij Marie's levensprincipe ziet, als een forsch brutale kras-van-wil op de lei van haar leven, *ik* ben *ik*, Emma schijnt hier met Fichtiaansche onderscheiding haar medejuffer te zien. Doch dit zijn maar enkele gevonden fouten in de psychologie. Het hoofdbezwaar, dat toch ook het centrale raakt, is de beschrijving, waar ze regelrecht haar meditatie of gevoelssfeer raakt, ze is soms geslaagd, de kinderen op pag. 243 zijn aardig, doch overigens is ze nuchter en onwerkelijk, te veel geprobeerd het door kleine zetjes te doen als op pag. 4 nuchter-biedend, op pag. 7 pierlepuntig, op pag. 22 donsde de kachel, deze woorden zijn heel raak en goed, doch beschrijving en atmosfeer krijgt men niet alleen door aardige woordjes en nieuwe vindinkjes. Het werk is te eng opgezet om het zieleleven van Emma, ja is haast alleen het zieleleven van haar met kleine uitstraling naar buiten, is dit niet genoeg, zal men zeggen, ja zeker, maar dan moet het op een andere manier, het is niet een novelle over de zielssfeer van Emma, maar de roman van een winkeljuffrouw, winkeljuffrouw, in het eerste zit het sociale van het bedrijf en in de koppeling het probleem van de vrouw direkt in de maatschappij en zoo'n winkel in een speciale uiting van stadsleven. Dit laatste is geen direkt bezwaar juist tegen dit boek, maar tegen veel van onze beste hollandsche romans, wat ik elders wil belichten, doch dien hoogeren maatstaf wilde ik even memoreeren, omdat zulk

werk tot ons beste werk behoort. Deze auteur werkt met ernst en toewijding, hij geeft af en ernstig werk, hij treedt met kennis van zaken op in de omgeving die hij teekent en dit getuigt van een liefde in het kleine, die in onzen tijd maar al te schaars is. Hij heeft een fijne psychologische intuïtie en een teerheid van aanvoelen van de meisjesziel, die onze bewondering afdwingen. En al is dit werk niet zoo een geheel en zoo goed als Ida Westerman, we hebben hier toch een hecht kunstwerk van een nobel en streng werker.

Dat ik met de bespreking van dit boek wat lang wachtte, stelt mij meteen in de gelegenheid het onlangs verschenen groote werk hieronder te toetsen.

Met aandacht nemen we dit boek ter hand. We zien het overzicht, twee boeken, Meisjestijd en Huwelijksjaren, we hebben een Proloog en een Epiloog, we hebben Het Leven eener Vrouw. Deze schrijver die met zooveel talent telkens een stuk meisjes of vrouwleven ons heeft gegeven, geeft nu een geheel. We denken, is dus zijn vorig werk slechts studiewerk en zal nu de auteur zich zelf geheel kunnen geven in dit tweedeelig werk. Waren zijn vorige boeken gedetailleerd psychologisch, inductief opgezet met fijne aanvoeling van een enkelvoudige psyche, is zijn vroeger werk een uitgebreide gave novellestiek, hier is een willen geven van een geheel, hier zullen we iets breeds, iets grootsch krijgen. In enkele besprekingen heb ik het uitgeroepen gezien, zie hier eersterangs werk, de andere litteratoren moeten wat achteruit, plaats voor dezen artiest. Ook ik had groote verwachtingen omdat zijn vorig sober-fijn werk mij vaak stil had ontroerd; maar het geheele werk is mij een teleurstelling. Ik geloof dat op dit gebied de schrijver zich op een dwaalweg begeeft waar het zijn eigen talent en kunnen betreft. Men moet goed zien om dit te ontdekken in het altijd zoo ingehouden werk van dezen schrijver, vandaar dat enkele critici het al zoo toejuichten. Dit boek getuigt van een artistieke vrijheid van dezen schrijver daar hij wel publiek zal hebben dat alleen om het behandelde al hem nu den rug zullen toewenden. Doch dat de schrijver hier niet is geslaagd en zich in hem niet geläufig genre heeft gegeven hoop ik kort aan te toonen. De Proloog. Het kind is niet in kindersfeer gezet en het oudehuis niet in geheimzinnige belichting, het is poëtisch van gegeven, meer niet. Dat groote huis, die vader, die engelsche talhoutjuffrouw, Annie is zelf ook droomerig, als Pa niet spreekt vindt ze dit niet erg, ‘'t was immers of alles om haar sprak met stemmen? Soms was er wel eens iets vreemds in pappa's oogen die altijd *over haar heen zagen* (cursiveering van mij P.) ze wist niet waarheen. Neen dat zal ze wel niet geweten hebben waarheen, maar ik denk niet dat ze gezien heeft, - die oogen die over haar heen zagen. Zoo knap is een kind nog niet. 'k Vindt het een jammerlijk teeken van onze litteratuur dat slechts een enkele als mevr. Bandier-Bakker ons kinderen kan teekenen, kinderlijke kinderen, echte kinderen. Als een meisje sloop Annie door het huis en in een oud huis zijn meest muizen en nu is het kind bang, unheimisch, maar om nu het kind maar als een muisje te laten sluipen wordt niet het oude huis suggestief noch de kindersfeer echt. Dit wat de Epiloog betreft. Maar nu het eigenlijke werk. Meteen zal ik maar mijn bezwaar zeggen die het centrale raakt, waardoor m.i. het werk niet is geslaagd. Annie is te veel geconstrueerd, opgezet, saamgesteld in één woord ze is geen aannemelijk type geworden. Men zal zeggen het is ook geen gewoon type, zij en haar geheele familie

zijn uitzonderingsmenschen, bizar-denkende, dekadente menschen. Jawel maar het moeten toch menschen zijn, geen bij elkaar gedachte wonderlijkheden. Mevr. Hada leeft niet, ze wordt soms wel aardig aangeduid, ze loopt op straat. “Zij haatte het Hollandsche volk met zijn plompe gebaren, zijn loggen geest. Het waren allen kruideniers -” Dat deze dame spiritueele trekken heeft klinkt eigenaardig, de schrijver bedoelt iets anders, drukt het te zwaar uit. De hond die als een leeuw (geen kleinigheid!) naast haar voortstapt is nogal komisch. Mijnheer Hada is eerst een reizende schim, dan optredend een oude vrouwenzot en een maniakboekenverzamelaar van literaire meesterwerken onder de 50 cent. Ook hem kennen we niet. Rob heeft ook niets eigens, hij is een lichtzinnige student die we uit anderen niet zouden herkennen, hoewel in de wandeling van Rob in Scheveningen 's nachts aan het strand heel goede elementen zijn, hier is sober en ernstig zoo'n debâcle geteekend, doch 't heeft de waarde van een Novelle, hij is ons te weinig bekend. Maar nu Annie waar het om gaat, de schrijver wil een soort bijzonder meisjestype construeeren. Een slecht meisje? Zij mijmert op pag. 155 (Deel I.) Was zij slecht? Ze geloofde van wel, want ze deed soms van die slechte dingen, waar ze dadelijk spijt van had. Zoo met dat torretje, dat ze in koelen bloede had doodgedrukt.’ Ja we begrepen bij dit torretje dooden al, dit is een harer eerste venijnige daden die de auteur wil teekenen. De schrijver herinnert het zich op pag. 155, niet herinnert het meisje het zich die zich evolveert in haar ontwikkeling tot vrouw. Zij zou gauw sterven, die gedachteban komt over haar. Als het meisje in de schemer mijmert is het maar, ze was schrikkelijk lichtzinnig geloofd ze. De schrijver zegt ze is dol verliefd, als ze de volgenden dag Ter Kraane ziet spreken met een van de freuletjes Teck, dan staat er, ze was helsch-jaloersch. Geen kleinigheid weer. Maar daarmede alleen gaat het niet. Ze denkt over Ter Kraane, een goeden man, een prachtige roeping advocaat, de onschuld verdedigen en ook soms de schuld.... Ook de schuld en puntjes. Jawel, maar zoo uiterlijk gaat het niet. De schrijver kan ons niet het wisselvallige, wufte, verfijnde, bizarre van zoo'n vrouw suggereeren. Zij schrijft in Den Haag na haar thuiskomst aan grootmoeder o.a. ‘Ik kan mij zoo voorstellen hoe u daar nu zit. - U zit voor het raam met Thomas à Kempis (of haakt u?)’ Zulke wisselvalligheden zijn te.... uiterlijk. Het lange alleenzijn maakt haar lui en zelfontlevend, en ziet haar spiegelbeeld onwezenlijk. Deel II begint veel vaster en hechter. Het moederschap nadert en in natuurlijk vrouwelijk sentiment is des schrijver, ja dit wisten we wel, zeer fijn en echt. Als ze spreekt met het kind van haar schoonzuster en later met haar eigen kind dan is het zuiver en spontaan. Maar als de schrijver haar wil geven als de diep hartstochtelijke met de broedende passiën, als de wuft wisselvallige en onberekenbare, als een kasplant van mondeine vulde den gaat het niet. Zij voelt in Fré de verleiding en gaat deze verleiding op pag. 78, 79 (Deel II) zeer onvrouwelijk ontleden. Deze redeneeringen zijn m.i. a priori in zoo'n vrouw te overwegend, te bewust gesteld. Het typische van het lichtzinnige van een vrouw zit in het zich laten gaan met de kracht der momenteele intuïtie. Ik heb onder het lezen van dit boek de verleiding niet kunnen weerstaan om Dr. Weininger weer eens op te slaan in zijn Geschlecht und Charakter en Prof. Heymans in zijn ‘Die Psychologie der Frauen’. Ligt dit aan mij, ik geloof het niet, vele romans zijn leerboeken van inductieve psychologie, dit boek is het soms een van Psychiatrie, de

kunst wordt zoo een pikant gemengd nieuws met een wetenschappelijk air. Op de Brink wordt ze weer de oude van vroeger, doch dit verandert weer onder het onweer dit vindt ze angstig mooi. ‘Er was iets helsch' en er was iets trekkends in, iets dat haar fascineerde.’ Er is in Anmie en dit is *de* fout een geconstrueerde tweeheid, die geen spontane wisselvalligheid is, het is geen twee-eenheid wat het zijn moest. De auteur beschrijft een Annie die best tot een eenheid had kunnen groeien, de Annie van de Brink, de moeder van haar kind, de schoone slaapster diep in haar ziel, doch deze had nog vermenschelijkt, verlevendigt moeten worden, nu is ook deze Annie door de antithese te groote-brinkachtig. Maar de andere Annie is geheel uiterlijk, die mist geheel het spontane al beweert ze zelf er zoo van te houden, deze Annie is een geconstrueerd gedachtebeeld. Bij het bovengemelde onweer hooren we ‘De Groote Brink, uit den schemer opdoemend in den hellen schijn: - het spookte blauwig op, als met grillige monster-vormen etc.’ En dan nog erger slaat de bliksem in een hoogen eik, waaronder een bank, waar ze als jong meisje (ge weet wel de eerste Annie) veel zat, haar lievelingsplekje.

Hier is het concentratiepunt van de roman. Hier is het alles bijeen, omweer, salonsfeer, 'n heksensabath, hartstochtsvlam, weg 't lievelingsplekje, - symboliek. 't Is voor mij notitie niets meer. De twee Annie's zijn niet in één vrouw gesynthetiseerd, we hebben of de eene of de andere en de laatste waar om gaat is meest er naast, daarom is ook de tragiek weg die ontstaat door conflict van het betere met het noodzakelijke in haar natuur en aanleg. Een strijd, een zielestrijd is schoon om te teekenen, ook een type zooals deze vrouw waarschijnlijk bedoeld is, maar men moet beiden eigenschappen tot een eenheid vermenschelijken. Deze bespreking zou te lang worden om nog te detailleeren, om ook op het waardevolle en geslaagde van veel stukken te wijzen. Goed van beschrijving is bijv. pag. 134 (1), de glazen met wijn, bij ieder glas verkleurd een ziek purperen maantje op het tafellaken. En veel details. Over de Proloog sprak ik reeds. Pag. 16 (I) de wingerdranken, bloedende blâren, als wonden van den doodgaanden zomer. Dit is een te zwaren veeg in het milieu. Op pag. 17 (I) is, bij de beschrijving van het oude huis in den winter de toevoeging, met moeite warm te stoken, te nuchter in verband. Onder het vele goede is te noemen. Het teekenen van haar omgaan met de duiven. Haar voelen, grootma is zoo heel anders dan moeder, grootma hoorde zoo heelemaal bij De Groote Brink, terwijl moeder - neen die hoorde er nu zoo in 't geheel niet bij. Dit is goed. Hier is een eenvoudige fijne intintie in helder beeld. Moeder begreep de Groote Brink niet. Het woord begrijpen is hier te koud, te intellectueel. Als het meisje zoo voortmijment op den bok van de dogkar, of 's morgens fluitend in de tuin loopt, dan is het goed. Ook als ze 's avonds voor het raam staat en ziet in de manetuin. Ook in de andere Annie zijn wel geslaagde dingen, haar gedachtegang in de zacht-veerende equipage als zij naast Willy naar Scheveningen rijdt, vooral haar ineens ontnuchterd zijn, ze kan toch niet meedoen in de groote weelde. Dat zij door het zamenzien van haar moeder en Van Hemert, het besluit neemt is goed van compositie om een ruk te geven van de eene Annie naar de andere. Dat zij bij Fré eerst ontnuchterd dan verteederd wordt door die bloemen, nu, in den winter, om háár, is een goed detail. Dat haar liefde voor Willy blijft ook als de hartstocht haar meesleurt is wel psychologisch juist, ook haar meerdere ontplooing voor anderen en

haar groeiende interessen voor hooger dingen. Haar gedachtengang in Hoofdstuk VI pag. 188 etc. (Deel II) is ook goed. Dat deze auteur die zoo fijn phycholoog is ook hierin goede dingen bereikt spreekt wel van zelf, bij fragmenten zijn er kloeke stukken in ook in de wuft-hartstochtelijke Annie. Dikwijls is het werk zeer interessant, geeft het probleem van liefde en hartstocht, of de liefde vol en hecht kan zijn als de naturen elkaar in hun hartstocht niet begrijpen etc. Haar einde is sober gehouden doch werkt niet tragisch, we denken hier aan de meesterhand van Ibsen in Hedda Gabler.

De auteur bereikt dus wel in fragmenten iets afgeslotens, ook wel in Mevr. Hada, die in haar weinig optreden meer een geheel is dan Annie, en zitten er goede stukken van vrouwbeelding in Annies teekening, de auteur heeft het niet tot een geheel kunnen verwerken. Hij heeft m.i. niet kunnen scheppen in dit boek, het leven eener vrouw. Dat de auteur er wel toe in staat is, zijn vorige werken geven de belofte en ook dit werk weer; dat zijn vrouwtype meer in het fijne doch harmonisch normaal vrouwelijke ligt, valt in het oog. Dat zoo weinig hollanders behalve een Couperus in zijn Eline Vere zoo'n wuft vrouweleven kunnen componeeren is misschien wel een bewijs van het meer stroef massive aan de hollandsche kunstenaarsziel. Dat deze auteur, die ook waar hij mistast zoo lezenswaard blijft, hier zich bewoog waar zijn talent m.i. niet orgemisch toe komen moest, dit verklare deze wat lange bespreking, Dat de schrijver hier niet thuis is, is dat zoo te betreuren, hij vermag wel andere dingen, maar dit is geen artistiek oordeel.

J. PETRI.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Maartaflevering begint met een beschrijving door M.A. van Herwerden van 'Het Mirakel van S. Gennaro'. De heer F.J.W. Drion behandelt het ontwerp-invaliditeitswet, en naar aanleiding van de jongste begrootingsdebatten schrijft de heer J.W. Gunning een woord over de Protestantsche zending in Indië. De heer A.J. Barnouw geeft een inleiding tot en een vertaling van een proloog tot de Kantelberg-vertellingen van Geoffrey Chaucer. De heer C. Spat besluit zijn beschouwingen over Italië's felsten vijand. Van Prof. Dr. W. van der Vlugt wordt een voorlezing over zedelijkheid en kunst geplaatst, en gedichten van P.N. van Eyck, Balthazar Verhagen en P. Otten.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De Maartaflevering wordt geöpend met het eerste deel eener legende door Dr. Fred. van Eeden, getiteld Sirius en Siderius. Prof. J. Huizinga verhaalt iets van de voorgeschiedenis van ons nationaal besef. Dr. P.C. Boutens besluit zijn vertaling van Prometheus geboeid. Prof. R.C. Boer deelt iets mede uit de jongste Noorweegsche literatuur en Mr. J.N. van Hall wat Paul Flat zegt over Fransche tooneeltoestanden en hedendaagsche tooneelschrijvers. Dr. J.J. Tesch stelt de vraag of antarktisch onderzoek wetenschap of sport is. Sonnetten van Dr. Jan Veth en Gedichten van Aart van der Leeuw worden gevolgd door een bespreking van Adriaan Van Oordt's nagelaten werk door Carel Scharten.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In het Maartnummer vervolgt de heer Herman Heyermans zijn Berlijnschen roman Duczika. De dichter A. Zelling besluit zijn aangrijpend drama 'Drijfzand'. Maurits Wagenvoort verhaalt een woest tooneel uit Britsch-Indië: 'de gevilde aap'. Dr. A. Aletrino draagt een schets in 1880-er stijl bij: 'Verloving', N.G. een levensschets van Charles Dickens. Aan Willem Royaards wijdt Dr. Hein Boeken een bladzijde, de heer K.J. Pen kiest Hegel's partij tegen Schopenhauer.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

Het nummer van Maart heft aan met een essay van den heer G. Busken Huet over den 'Chevalier au lion' van Chrétien de Troyes. Albert Verwey vertaalde Ernest Dowson's novelle 'de wet van de beperkingen'. 'De drie levenden en de drie dooden' is de titel van een gedicht van P.N. van Eyck, gevolgd door drie

gevoelige verzen van J.C. Bloem, een breed ‘gun mij een woord’ door J. Jac. Thomson, en ‘Bezinning’ door Jacob Israel de Haan. Aan den dichter J. Jac. Thomson wijdt dan Albert Verwey een essay, Prof. Is.P. de Vooys een aan ‘Het Levensfeest’ van den dichter Albert Verwey.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Maartaflevering vervolgt Dr. J.R. Slotemaker de Bruine zijn studie over Christendom. De heer J.R. Snoeck Henkemans behandelt de werking der kieswet. L.E. vervolgt zijn novelle ‘In de Generaliteitslanden’. Dr. E.J. Beumer stelt in het licht de verhouding tusschen pers en criminaliteit en Dr. P.J. Kromsigt die tusschen oud en nieuw Calvinisme.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In het Maartnummer zet Dr. J.F. Beerens zijne verhandeling over de Pensées van Pascal voort. De heer J.A. Rispens bezingt een charge van Murat. Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman zet een vaccinatie-aanbidder, den arts Van Dieren, op zijn plaats. Willem de Mérode bezingt de afvaart van een schip. Dr. J.H. Gunning J. Hzn. beschrijft een reis naar Madeira.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Maartnummer vervolgt Cornelis Veth zijn studie over Dickens en zijn voornaamste illustratoren en Karel van de Woestyne zijn Terugtocht. Dr. Edward B. Koster geeft een overzicht van het Beatrijsverhaal.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de ‘Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst’, redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In de Maartaflevering identificeert Dr. Jan Veth op grond van uitvoerige archiefstudiën een door Rembrandt geschilderd portret als dat van den Marquis d'Andelot. Arthur de Ridder beschrijft eene tentoonstelling van hedendaagsche christelijke kunst te Parijs, voor zooveel de Belgische afdeeling betreft. De heer S.H. de Roos besluit zijn studie over het werk van den kunstboekbinder Joh. B. Smits.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 15 Maart beschrijft de heer B.J. Kerkhof de formatie, vindplaatsen en exploitatie van basalt. De heer D.J. van der Ven besluit zijn studie over het intieme leven der zwammen. De heer S. Snuyff beschrijft apparaten voor het opzamelen van electrische warmte. D.S.S. vertelt hoe men de kracht meet, tot het kauwen van verschillende spijzen benoodigd. Dr. H.W. Woudstra besluit zijne mededeelingen over de physische chemie der metalen en legeeringen. De heer A.H.

de Voogt beschrijft Marconi's transatlantischen dienst. De heer J.J. Hof behandelt het trekken der zwaluwen. Dr. L. Yntema de zoneclips van 16-17 April 1912.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Maart vervolgt Dr. J.V. Suringar eene vroeger aangevangen beschrijving van het Arboretum der Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen. De heer A.B. v. Deinse deelt een en ander mede over fossielen in vuursteenen en de heer J.G. Zöllner hoe men vlinders kweekt uit bloemen. Voor het onderkennen der sporen van verschillende dieren geeft de heer A.B.T.N. te Laren wenken.

In het nummer van 15 Maart schrijft de heer Dr. P. Tesch over een paar bekende zeeschelpen en hunne onmiddelijke voorouders. De heer J.G. Zöllner besluit zijn aanwijzingen hoe vlinders te kweeken uit bloemen en de heer Edward Jacobson deelt iéts mede over blinde visschen. De heer E. Heimans spreekt een krachtige waarschuwing uit tegen de vernieling van een der mooiste stukken eindmoraine bij Bussum. De heer W.L.M.E. van Leeuwen vertelt van zijn eerste vogelexcursie en de heer H.A. Kuyper zet het verhaal zijner nachtelijke excursies voort. De heer Ch. de Rooy beschrijft in onderhoudenden stijl het onder het microscoop waargenomen leven van vorticellen.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In het nummer van 25 Februari prijkt op de eerste bladzijde het portret van den Vice-President van den Raad van State, Jhr. Mr. J. Röell. Nadat een en ander vermeld is over reddingsbooten en een zaalbetimmering in het Vredespaleis, wordt het karakter geschetst van een Joodschen geestelijke, den heer M. de Hond Jr.

Ontvangen boeken.

Emanuel Hiel, *Gedichten.* Bloemlezing, door Is. Teirlinck, N. de Fière, W. Gijssels. Nederlandsche Boekh. Antwerpen.
Groote Godsdiensten, II, 1. Dr. J. Vürtheim, Romeinsche religie. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Redelijke Godsdienst, II. 5. J.J. Meyer, Kunst en Zedelijkheid. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Kerk en Secte, V. 7. De Wereldlijke Macht van den Paus door een Roomsch-Katholiek. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Jos. van Veen, *Waak, Nederland*, *over uw Recht.* Ch.G. Veldt, Amsterdam.
G. Hulsman, *Het ethisch beginsel en de ethische richting.* Tweede druk. P. Noordhoff, Groningen.
M. Beversluis, *Het ethisch beginsel.* P. Noordhoff, Groningen.
G. Hulsman, *In de Distelen en de Doornen.* Het antwoord op de beoordeelingen van mijn brochure 'Het ethisch beginsel, enz.' P. Noordhoff, Groningen.
M. Beversluis, *De eenheidsbeweging.* Open brief aan alle predikanten. P. Noordhoff, Groningen.
Uit Zenuw- en Zieleleven, I. 10. E.J. Swaep, Zwakzinnigheid. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Is.P. de Vooys, *De noodzakelijkheid der Arbeidersbeweging.* Overdruk uit: De Beweging. Amsterdamsche bibliotheek, Amsterdam.

Johs. Patricius, *Gezegend Ouderhuis.* Wegwijzer bij de huiselijke opvoeding.
L. Hansma, Assen.

Paedagogisch Tijdschrift, IV. 1. P. Noordhoff, Groningen.
Schoolhervorming, No. 9. Joh. Oostveen, Zangonderwijs. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
W. Pik, *Nieuwe Lectuur*, I/III. Leesboek voor Hoogere Burgerscholen en Gymnasia. P. Noordhoff, Groningin.
F. Pluim, *Ons land en zijn Bewoners.* Tweede druk. P. Noordhoff, Groningen.
A.L. de Bout, *Schoolatlas der Algemeene en Vaderlandsche Geschiedenis.* P. Noordhoff, Groningen.
Wanneer, hoelang en waarbij moet mijn zoon dienen? Overgedrukt uit ‘'t rooie boekje’ van Pedro Clignelt.
G.J. Gramberg, *Kaufmännische Korrespondenz für Handelsschulen und zum Selbststudium.* P. Noordhoff, Groningen.
Nederlandsche Bibliographie, 1912, afl. 2. A.W. Sijthoff, Leiden.
Geïll. Catalogus der Oorspronkelijke Etsen. E.J. van Wisselingh & Co., Amsterdam.

[Deel 2]

Volkenrechtelijke homoeopathie.

H.L. van Oordt.

IN verschillende tijdperken der nieuwe geschiedenis is het denkbeeld geopperd van het in het leven roepen eener wereldstrijdmacht. Indien Sully's ‘grand projet du Roy’, niet wordt medegeteld, omdat daarmede een staatkundig doel werd beoogd, dan kan worden gezegd, dat die wereldstrijdmacht, volgens alle voorstellers, bestemd zou zijn om de Staten, zoo noodig, te dwingen zich te gedragen naar de regelen van het ‘Volkenrecht’, tengevolge waarvan de oorlog gaandeweg zoude verdwijnen.

Met het veldwinnen van het arbitrage-beginsel en de uitbreiding van het z.g. conventioneele recht, is in den laatsten tijd bij sommigen opnieuw het bovengenoemde denkbeeld opgekomen. In hoofdzaak wordt thans met het organiseeren van een wereldstrijdmacht beoogd: het verleenen van eene conventioneele poenale sanctie aan bepaalde verdragen, in de eerste plaats aan de overeenkomsten van z.g. ‘verplichte arbitrage’. Door dit laatste zou het stelsel van oplossing der geschillen tusschen de Staten langs vredelievenden weg worden ontdaan van alle willekeur.

In de navolgende regelen zal worden betoogd, dat - nog daargelaten de zeer groote, zoo niet onoverkomelijke, bezwaren, verbonden aan de organisatie van eene wereldstrijdmacht - de voorgestelde maatregel tot het bestrijden van den oorlog een homoeopathisch middel is; dat het aanwenden van dit middel juist de kansen voor het uitbreken van den oorlog zou vermeerderen, en dat hier dus de toepassing van het beginsel *similia similibus curantur* slechts ontgoocheling en teleurstelling zou baren.

I.

Voor de Staten geldt, in meerdere mate nog dan voor de individuen, de stelling: geen coëxistentie zonder belangen-

strijd. Ten einde nu, bij het toenemend onderling verkeer der volken, zooveel mogelijk botsingen te voorkomen, zijn door de Staten zelf in tal van algemeene en bijzondere verdragen regelen voor het verkeer vastgesteld. Maar, hoeveel waarde men ook aan het zoogenaamde conventioneele recht moge hechten, een oppermacht over de Staten, om de nakoming daarvan te waarborgen, ontbreekt. Daarenboven verschilt de wijze, waarop de verdragen tot stand komen, ten zeerste van die waarop de wetten in iederen Staat worden vastgesteld.

Een pactum berust nu eenmaal op een consensus. Menige door de groote meerderheid der Staten gewenschte algemeene regel werd in een verdrag slechts voorwaardelijk of in niet-besliste termen opgenomen (om niet te spreken van de gevallen waarin het geheel onmogelijk bleek den regel te stellen) omdat een of meer machtige Staten hem niet anders dan in verzwakten vorm wenschten te aanvaarden.

De navolgende woorden, ter Eerste Vredesconferentie geuit, naar aanleiding van eene bepaling van een verdragsontwerp, die door velen zeer onduidelijk en onvoldoende werd geacht, zijn ook op tal van andere z.g. volkenrechtelijke regelen toepasselijk: ‘le comité, après une discussion approfondie, a reconnu que si l'on voulait rechercher *une rédaction trop précise*’ (ik cursiveer) ‘il serait probablement impossible d'arriver à une entente’[1]. Daar nu daarenboven de interpretatie van de bepalingen van een verdrag in concreto door de belanghebbenden (nl. de Staten) zelf geschiedt,[2] behoeft het niet te verwonderen, dat de z.g. volkenrechtelijke regelen een veel minder vasten grondslag voor het verkeer vormen, dan de rechtsregelen *in* iederen Staat, welke laatsten daarenboven door de oppermacht over de leden waarvoor de regelen gelden, desgevorderd door *dwang* worden gehandhaafd.

Hoewel er dus tusschen de z.g. volkenrechtelijke regelen en de rechtsregelen die *in* iederen Staat gelden, een principieel verschil bestaat ten aanzien van hunne TOTSTANDKOMING, hunne TOEPASSING en hunne HANDHAVING, zou het toch geheel verkeerd zijn, aan de eerstbedoelde regelen een groote beteekenis te ontzeggen. Zij voldoen, zoowel in materieelen als in

1. Actes de la Conférence internationale de la paix (1899). Troisième partie, p. 168. De Lapradelle ging zelfs zóóver, dat hij beweerde: ‘c'est toujours sur les textes inapplicables que l'accord se fait le plus vite.’
2. Men denke slechts aan het bekende *rebus sic stantibus!*

zedelijken zin, aan een algemeen erkende behoefte. Er zou inderdaad, bij het hedendaagsche wereldverkeer, geen geordende verhouding tusschen de Staten mogelijk zijn, zonder regelen, bij onderlinge overeenkomst door de Staten zelf opgesteld, en waarvan de nakoming berust op de bekende stelling *pacta sunt servanda*, dat wil zeggen: op de zedelijke verplichting om het plechtig gegeven woord gestand te doen.

Deze zedelijke verplichting is echter van geheel anderen aard, dan de afdwingbare rechtsplicht. Uit hetgeen voorafging is reeds gebleken, dat de afdwingbaarheid geenszins het eenige verschil is tusschen de regelen van het nationale en die van het z.g. volkenrecht. Vele der eerstbedoelde regelen zouden door de meeste subjecten toch worden in acht genomen, al waren zij niet als rechtsvoorschrift gesteld, omdat zij tevens zijn voorschriften der moraal. Maar, omdat de voorschriften der moraal voor sommige individuen niet voldoende zijn, worden *die* gedeelten van de zedewet, die noodig zijn voor de maatschappelijke ordening, in het positieve recht opgenomen. Daarentegen worden vele zedelijke plichten, waarvan het inachtnemen niet noodig is voor de rechtsorde, niet als rechtsregelen gesteld maar desniettemin door den zedelijken mensch vervuld. Omgekeerd worden vele rechtsregelen ook door den in zedelijken zin hoogstaanden mensch slechts dáárom nagekomen omdat het nu eenmaal *rechtsregelen* zijn, waarop de maatschappelijke ordening berust, waarvan de nakoming door het op oppermacht steunende Gezag wordt gewaarborgd, en die in concreto door een boven de partijen staanden rechter worden geïnterpreteerd.

Die oppermacht, welke zich niet alleen in de onvoorwaardelijke *handhaving*, maar ook in de *toepassing* en niet minder in het *totstandkomen* der rechtsregelen openbaart, wordt in het onderling verkeer der Staten gemist. De omstandigheid, dat in weerwil hiervan een geregeld verkeer tusschen de Staten mogelijk is, en dat zij zelfs samenwerken tot het bevorderen van algemeene humanitaire belangen, bewijst, dat de Staat niet alleen als rechtscheppende- en handhavende macht, maar ook in zijne souvereine verhouding tot andere Staten, een wezen is van hooger orde dan de individu.

Toch moet worden erkend, dat de Staten zich in hunne onderlinge verhouding in de eerste plaats als egoïsten voordoen. Dit is het onvermijdelijke gevolg van de roeping van

den Staat, die onafgebroken moet werken voor de welvaart, de eer, het aanzien en de toekomst van zijn volk. Bij dat streven ontmoet hij voortdurend op zijn weg de andere Staten, die hetzelfde zedelijke doel nastreven. Dit voert tot belangenstrijd, een strijd, die door geen oppermacht binnen bepaalde grenzen wordt beperkt. De zich steeds uitbreidende verkeersmiddelen hebben de onderlinge aanraking der volken doen toenemen en deze heeft zich, meer nog dan door coöperatie, door eene verscherpte concurrentie gekenmerkt.

De hieruit ontstaande conflicten zijn van zeer verschillenden aard. Vele van die conflicten, voor zoover zij niet door onderling overleg der betrokken Staten kunnen worden uit den weg geruimd, zijn vatbaar voor oplossing door een scheidsgerecht. Maar, juist de gevaarlijkste conflicten, die de kiemen van een oorlog in zich bevatten, zijn zulks doorgaans niet. Voor de berechting van dergelijke geschillen, die de onvermijdelijke expansie betreffen, zou zelfs de kundigste jurist geen wetboek kunnen samenstellen. De hedendaagsche oorlog is inderdaad een *uiterste* middel, dat niet wordt te baat genomen, dan nadat alle andere middelen tot vereffening van een geschil te vergeefs zijn beproefd.

Het gevolg van dezen toestand is geweest: eene steeds in omvang toenemende wapening der Staten. Deze vormt ontegenzeglijk een krachtigen waarborg tegen het uitbreken van iederen oorlog, die niet door de betrokken Staten inderdaad onvermijdelijk wordt geacht. Dit deed mij schrijven: ‘Waar de judex ontbreekt en de arbiter machteloos staat, daar vermag het colloquium der diplomaten vaak wonderen te verrichten, voorals als men *van weerszijden* staat met de hand aan het gevest van het goed gewette zwaard, en men, zelfs bij de meest vredelievende en verzoenende houding, van weerszijden overtuigd is van de deugdzaamheid der wapenrusting desgenen met wien men een aangelegenheid te regelen heeft. Naarmate de krijgstoerustingen der Staten toenemen, zal de toepassing van de ultima ratio zeldzamer worden.’[1.]

Maar, de druk die door deze krijgstoerustingen op de volken wordt gelegd, een druk die nog steeds toeneemt, is zóó groot, dat het niet behoeft te bevreemden, dat hij er toe heeft geleid naar middelen om te zien om den oorlog overbodig

1. H.L. van Oordt ‘Oorlogsstaatkunde en Oorlogsregelen.’ Voorbericht blz. XXVI en XXVII.

te maken. In het schrijven van Moerawief van 24 Augustus 1898, dat den grondslag vormde van de Eerste Vredesconferentie, werd als resultaat van de overwegingen, die de wenschelijkheid van eene dergelijke conferentie in het licht stelden, aangegeven: ‘Mettre un terme à ces armements incessants, et rechercher les moyens de prévenir les calamités qui menacent le monde entier, tel est le devoir suprême qui s'impose aujourd'hui à tous les Etats.’

Wij zien hier dus de beide elementen van het vredesdenkbeeld in één adem genoemd: de beperking van de krijgstoerustingen en de middelen om de aanleidingen tot een oorlog te voorkomen.

De ervaring heeft geleerd, iets wat trouwens voor de hand lag, dat het eerstgenoemde doel niet kan worden bereikt vóór en aleer er inderdaad een algemeen erkend en zeker werkend *substitute for war* ware gevonden. Op de beide Vredesconferentiën is te vergeefs beproefd tot overeenstemming te komen ten aanzien van de beperking der krijgstoerustingen; wat meer zegt: na die Vredesconferentiën zijn de wapeningen der Staten in steeds sneller tempo vermeerderd.

Daarentegen is het *beginsel* van de internationale arbitrage vastgelegd in een algemeen verdrag, en zijn door verschillende Staten onderling (dat is: twee aan twee) arbitrageverdragen gesloten van wijdere of meer beperkte strekking, waarin de contracteerende partijen elkander beloven de geschillen, die zich tusschen haar mochten voordoen en die niet door onderling overleg kunnen worden uit den weg geruimd, aan een scheidsgerecht te onderwerpen. In het overgroote meerendeel van die verdragen zijn echter uitgezonderd: de geschillen, die de eer of de levensbelangen der betrokken Staten betreffen. Het zijn nu echter juist *deze* geschillen, die tot een oorlog kunnen leiden.

Wanneer twee Staten onderling een z.g. onbeperkt arbitrageverdrag hebben gesloten, blijkt daaruit hunne vaste overtuiging, dat zich tusschen hen nimmer geschillen kunnen voordoen, die niet voor een scheidsrechterlijke oplossing vatbaar zijn.

Maar dergelijke arbitrageverdragen vormen hooge uitzondering. Nederland heeft zulk een verdrag van onbeperkt-verplichte arbitrage gesloten met Denemarken en met Italië. Laatstgenoemd land, dat ook met andere kleine Rijken (Denemarken, Argentinië) zulk een verdrag sloot, heeft door den

oorlog tegen Turkije ten overvloede bewezen, dat het niet onvoorwaardelijk van den in politieken en militairen zin aanvallenden oorlog afziet, als het zijne belangen alleen daardoor meent te kunnen behartigen.[1.]

Engeland zoowel als Frankrijk trachtten met de Vereenigde Staten van Amerika een verdrag van onbegrensd-verplichte arbitrage te sluiten. Balfour wees er terecht op, dat zulk een verdrag door een land niet maar met iederen willekeurigen Staat zou kunnen worden gesloten, en F. Charmes zeide in de kroniek van de *Revue des Deux Mondes*[2.] naar aanleiding daarvan: 'Ce qui signifie qu'on aurait grand tort d'y voir un précédent susceptible d'être généralisé. Il ne saurait intervenir qu'entre nations parfaitement décidées à ne jamais se faire la guerre, parce qu'elles n'ont sur aucun point du globe des intérêts en opposition. A ce point de vue, M. Balfour a déclaré qu'il ne voyait aucun inconvénient à ce que le traité fût conclu entre l' Angleterre et l' Amérique. C'est un traité d' amitié qui serait bien près d'être converti en traité d'alliance.' De beraadslagingen in den Amerikaanschen Senaat, naar aanleiding van het (in den voorgestelden vorm niet aangenomen) ontwerp-arbitrageverdrag met Engeland gevoerd, hebben die woorden volkomen bevestigd.

Terecht werd ingezien, dat, nog daargelaten de andere bezwaren, zulk een onbeperkt arbitrage-verdrag tusschen twee machtige Rijken in de eerste plaats eene politieke beteekenis heeft, en daarom meende men, dat, gelet op het bestaande antagonisme tusschen Groot-Britannië en Duitschland, de Ver. Staten zulk een verdrag niet met één dezer Mogendheden kunnen sluiten zonder het ook met de andere aan te gaan.

II.

Als men bedenkt welke rampen de oorlog medebrengt, zal het niemand bevreemden, dat de denkbeelden over het bevorderen van den algemeenen wereldvrede reeds sedert eeuwen zijn verkondigd. Men zou op het voetspoor van Del Vecchino[3.] de navolgende vier groepen van vredes-ideeën kunnen onder-

1. Deze oorlog zal vermoedelijk de oogen hebben geopend van hen, die zich op Italië beriepen als een groote Mogendheid die de onbeperkt-verplichte arbitrage voorstaat.
2. Aflevering 15 April 1911 blz. 949.
3. Eene vertaling van diens artikel is opgenomen in *Onze Eeuw* van Juni 1911.

scheiden: 1° de *ethische*, 2° de *unitaristische*, 3° de *federalistische en* 4° de *juridische.*

De aanhangers der ethische richting verwachten alles van de zedelijke ontwikkeling der volken. De volken moeten er meer en meer van overtuigd worden, dat oorlogvoeren onzedelijk is. Deze richting houdt geen rekening met de feitelijke toestanden, waardoor de oorlog soms onvermijdelijk wordt. Geen weldenkend mensch begeert den oorlog alleen als zoodanig, zelfs niet hij, die ook voor de lichtzijden van den krijg niet blind is.

Het unitaristische stelsel, dat heden ten dage wel geen aanhangers meer telt, beoogde de vorming van den wereldstaat *(civitas maxima)*. Is deze eenmaal tot stand gekomen, dan is de geheele wereld aan één centrale macht onderworpen, zoodat er van botsingen tusschen Staten geen sprake meer kan zijn. De geschiedenis heeft reeds proefondervindelijk bewezen, dat de wereldstaat niet kan bestaan. Alexander de Groote heeft zijn streven om een wereldrijk te stichten, niet kunnen verwezenlijken. Zijn Rijk (toch nog verre van de civitas maxima verwijderd) werd na zijn dood verbrokkeld. Het Romeinsche Rijk zette zich uit, tot het uiteenspatte; het Karolingische Rijk werd verdeeld.

Toen Napoleon op het toppunt van zijn macht was gekomen, zeide Laplace: ‘Grâce au génie de l'Empereur, l'Europe entière ne formera bientôt qu'une immense famille, unie par une même religion et le même code de lois, et la postérité, qui jouira pleinement de ces avantages, ne prononcera qu'avec admiration le nom du héros, son bienfaiteur.’ Thans klinken deze woorden nog slechts als eene bittere ironie! Evenmin als de Keizer van het Heilige Roomsche Rijk, kon Napoleon zich opwerken tot een dominus urbis et orbis, een wereldvorst!

Volgens het federalistische stelsel, moeten alle Staten der wereld zich vereenigen tot één groot Verbond, waarboven een Congres is gesteld, waarin vertegenwoordigers van alle Staten zitting nemen en dat, voor het dwingen van de weerspannigen, over eene krijgsmacht beschikt, waarvoor alle Staten contingenten leveren. In denzelfden zin, doch op meer idealistische wijze, sprak president Grant in 1873: ‘As commerce, education and the rapid transit of thought and matter by telegraph and steam have changed every thing, I rather believe that the great Maker is preparing the world to become one nation, speaking

one language, a consummation which will render armies and navies no longer necessary'.... Hij zoekt dus de vereeniging der volken in een geleidelijke wederkeerige assimilatie! Reeds bijna veertig jaren zijn sedert dien verloopen; maar er is niets, dat aan eene dergelijke assimilatie doet denken!

De juridische richting, eindelijk, verwacht alle heil van het 'rechtsbesef' der volken. De vrede zal worden gewaarborgd door een zooveel mogelijk gecodificeerd volkenrecht met een zoover mogelijk doorgevoerd stelsel van 'verplichte arbitrage'. *Vrede door Recht.* Principieële tegenstanders van de internationale arbitrage zullen er vermoedelijk in onzen tijd wel niet meer zijn. Het is echter slechts de vraag wàt van haar wordt verwacht! Onder de aanhangers van het z.g. juridische stelsel worden personen aangetroffen, die de organisatie van eene wereldstrijdmacht voorstaan, welke te allen tijde beschikbaar is om weerspannige Staten te dwingen zich aan het over hen gevelde 'vonnis' van het scheidsgerecht te onderwerpen. In de plaats van het Congres, (of hoe men de permanente Statenvertegenwoordiging, volgens het federalistische stelsel, ook moge noemen) treedt hier het inderdaad permanente Hof van Arbitrage, dat over de strijdkrachten van alle Staten kan beschikken. Het verdient te worden opgemerkt, dat tal van schrijvers, op den grondslag van het federalistische stelsel, de vorming van eene wereldstrijdmacht hebben voorgestaan. Ik breng de navolgende namen in herinnering: Castel de St. Pierre, Rousseau, Bentham, Fichte, Klüber, Lorimer, Hansen, Van Bemmelen, Seebohm e.a. Eerstgenoemde publiceerde zijn: 'Abrégé du projet de paix perpétuelle' in 1729, dus bijna 200 jaren geleden. Van eene organisatie eener wereldstrijdmacht is echter nog nimmer een begin van uitvoering bespeurd. Heden ten dage meenen sommigen, dat, als een dergelijke strijdmacht slechts wordt ten dienste gesteld van een Arbitragehof en niet van een Staten-Congres, hare organisatie wel zal zijn te verwezenlijken[1].

Roosevelt heeft beweerd, dat de staatsman 'die kans zag' eene internationale weermacht (als boven bedoeld) te organiseeren, een 'meesterstuk' zou verrichten. Uit die woorden spreekt geen sterk geloof in de mogelijkheid van de verwezen-

1. Zelfs is voorgesteld de internationale weermacht samen te stellen uit.... eene *luchtvloot!* ('l'organisation d'escadres aériennes au service du pouvoir exécutif de la cour d'arbitrage'). Zie: De Staël - Holstein, 'La Réglementation de la guerre des airs'.

lijking van het denkbeeld! De ex-president heeft zich trouwens als een beslist tegenstander doen kennen van onbeperkte arbitrage-verdragen omdat er, volgens hem, gevallen kunnen zijn, waarin geen Staat, die eergevoel bezit, een scheidsgerecht zou mogen aanvaarden.

III.

De hoogleeraar C. van Vollenhoven heeft in verschillende geschriften[1.] de wenschelijkheid betoogd van het tot stand komen van eene internationale maritieme politiemacht. Naar zijne meening, zou Nederland daartoe het initiatief hebben moeten nemen. Dit laatste is thans niet meer mogelijk, aangezien de Ver. Staten ons vóór zijn geweest. Ik acht dit voor ons land een geluk; want, naar mijn overtuiging, is het denkbeeld niet voor verwezenlijking vatbaar.

In Juni 1910 hebben de Volksvertegenwoordiging en de Senaat der Vereenigde Staten van Noord-Amerika een gezamenlijk besluit genomen, volgens hetwelk de President van deze republiek eene commissie zou benoemen, belast met het onderzoek van het vraagstuk eener internationale overeenkomst voor de beperking der krijgstoerustingen en de vermindering der militaire uitgaven. Bij dit besluit werd tevens bepaald, dat alle oorlogsmarines van de geheele wereld zouden worden samengevoegd tot de vorming van eene internationale strijdmacht ter handhaving van den algemeenen vrede. De Fransche vertaling van dit besluit luidt als volgt: '*Résolu* par le Sénat et la Chambre des représentants des Etats-Unis d'Amérique, assemblés au Congrès, qu'une Commission de cinq membres sera nommée par le President des Etats-Unis pour examiner l'opportunité d'utiliser les organismes internationaux existant dans le but de limiter les armements des nations du monde par accord international, de constituer avec les flottes réunies du monde une force internationale pour la préservation de la paix universelle, ainsi que d'examiner tous autres moyens de réduire les dépenses du gouvernement dans les buts militaires et de diminuer les chances de la guerre, et de faire un rapport sur cet objet'[2.].

1. *Revue de droit international* 1911; *De Gids* Nov. 1910. Zie ook van dien schrijver: 'Exacte Rechtswetenschap' (inaugureele rede), 1910.
2. *Revue générale de Droit International Public,* 1911 n°. 2, blz. 215.

Tengevolge van dit besluit, dat genomen was op verzoek van verschillende ‘vredes-vereenigingen’, heeft president Taft den 16en November 1910 eene circulaire verzonden aan de navolgende Staten: Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, België, Frankrijk, Groot-Britannië, Italië, Japan, Nederland, Rusland en Turkije, waarin aan elk dier Staten de vraag werd gesteld of zij genegen zouden zijn met hem samen te werken door het benoemen van eene commissie of van vertegenwoordigers, die zich zouden aansluiten bij de Amerikaansche commissie, om door *gezamenlijken* arbeid tot tastbare resultaten te komen[1]. Hoewel het ‘Bureau international permanent de la Paix’ te Bern zich bij schrijven van Februari 1911 tot de regeeringen der genoemde landen had gewend, waarin het aannemen van het Amerikaansche voorstel met warmte werd aanbevolen, schijnt het, dat dit voorstel niet met veel sympathie is begroet geworden. Blijkbaar is in geen van de antwoorden op het benoemen van eene commissie of van vertegenwoordigers voor den *gezamenlijken* arbeid eenig uitzicht geopend. Terwijl enkele Staten zich slechts bereid verklaarden de eventueele voorstellen van de Amerikaansche commissie in overweging te nemen (!), hebben andere zelfs te kennen gegeven, dat er voor het tegenwoordige geen aanleiding toe bestond om eene internationale beraadslaging, als die waarvan het Congres had gewaagd, te ondernemen, en de overtuiging uitgesproken, dat de bestudeering van bedoeld vraagstuk ontijdig zou zijn[2].

In bewoordingen, die aan duidelijkheid en beslistheid niets te wenschen laten, heeft de Zweedsche minister van buitenlandsche zaken (Taube) in de Tweede Kamer van den Riksdag verklaard, dat de Zweedsche regeering niet genegen is het initiatief te nemen voor eene gezamenlijke actie der Staten van den tweeden rang, met het doel om tot eene vermindering der wapeningen te geraken, daar zulk eene poging niet zou leiden tot het beoogde resultaat[3].

Het voorstel betreffende de voorbereiding van de samenstelling eener wereldstrijdmacht, gedaan door een invloedrijken Staat, die voorzeker voldoende bewijzen heeft gegeven zich te willen houden buiten de quaestiën der Europeesche politiek, heeft dus niet veel succes gehad! Naar veler overtuiging zou

1. De vrees, dat Nederland zou worden uitgesloten, als het niet in deze aangelegenheid het initiatief nam, is in elk geval gelogenstraft.
2. *Revue générale de Droit International Public,* 1911 n°. 4, blz. 455.
3. T.a. p., blz. 466.

van een stap in bedoelde richting, gedaan door een kleinen Staat, in nog veel mindere mate eenig resultaat zijn te verwachten. Zulk een Staat zou den schijn op zich laden alleen door egoïsme te worden geleid, daar hij zelf de kracht mist om een machtig Rijk eventueel te dwingen zich naar de uitspraak van een scheidsgerecht te gedragen.

In de lijst der onderwerpen, die met het oog op de derde vredesconferentie door het *Institut de droit international* ter behandeling is opgemaakt, komt de organisatie der internationale politiemacht niet voor[1].

In een artikel ter bespreking van de denkbeelden van Van Vollenhoven, heeft de hoogleeraar Van Eysinga zich als een overtuigd voorstander daarvan doen kennen[2]. Schr. wijst er op, dat Van Vollenhoven slechts voor twee gevallen het optreden van de internationale politiemacht wenscht, n.l. vooreerst om een Staat zoo noodig te dwingen zich aan de uitspraak van een scheidsgerecht te onderwerpen, en voorts om in tijd van oorlog te voorkomen, dat de oorlogvoerende partijen de rechten der neutralen schenden. Ten einde te beletten, dat de interventie met politieke bedoelingen geschiedt, moet worden bepaald, dat de maritieme politiemacht alleen mag handelen op verzoek van de benadeelde partij. Om dit doel te bereiken zouden in drie Haagsche verdragen de navolgende wijzigingen moeten worden aangebracht:

In het Verdrag tot vreedzame beslechting van internationale geschillen zou een nieuw artikel moeten worden opgenomen, waarin wordt bepaald, dat, indien een Staat in gebreke blijft zich aan een scheidsrechterlijke uitspraak te onderwerpen, de andere partij, na een zeker tijdsverloop, het recht heeft de hulp van de internationale strijdmacht in te roepen, ten einde het vonnis te executeeren. In het Verdrag betreffende het z.g. 'neutraliteitsrecht' tijdens den landoorlog en in dat betreffende bedoeld recht tijdens den zeeoorlog, zou het recht der neutralen moeten worden gestipuleerd om tot het afweren van de aanslagen op hunne onzijdigheid, de hulp van de internationale politiemacht in te roepen, onder bepaling, dat nòch dat inroepen, noch het bieden van die hulp als een vijandige daad mag worden beschouwd!

1. Zie *Rev. de droit international* 1911. n°. 5-6 blz. 587-600: 'Le programme de la prochaine Conférence de la Paix.'
2. '*La Police internationale*', (Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht, Band V).

Verder zou in de Londensche zeerechtdeclaratie (die intusschen nog niet is bekrachtigd) moeten worden bepaald, dat de internationale strijdmacht, op aanvraag van den betrokken neutralen Staat, diens handelsschepen zal convoieeren.

Eindelijk zal een nieuw verdrag moeten worden gesloten voor de samenstelling van de internationale politie-scheepsmacht. Een internationale admiraliteit zou in 's Gravenhage moeten worden gevestigd[1]. Het verdrag zou tevens moeten bevatten de bepalingen omtrent commando en manoeuvres van de internationale vloot. Deze laatste zou steeds alle havens der contracteerende partijen mogen binnenloopen, zonder dat zulks ooit als eene minder vriendschappelijke daad kan worden beschouwd. Een internationale vlag zou door elk der oorlogsschepen naast de nationale worden gevoerd, zoodra zij als deel van de internationale scheepsmacht optreden. Onmiddellijk nadat de internationale admiraliteit eene aanvraag om hulp ontvangt, zou zij zulks langs telegrafischen weg aan alle gouvernementen der contracteerende partijen moeten mededeelen, waarop deze dan verplicht zouden zijn, terstond aan hunne vloten order te geven, zich ter beschikking van den 'Amiral en Chef" te stellen! Zoodoende zou dan eene politiemacht worden gevormd, tegenover welke de krachten van geen enkel volk zich zouden kunnen handhaven!

Ziedaar in korte trekken het denkbeeld aangegeven.

De verzoeking kan ik niet weerstaan hier neer te schrijven wat Klüber (om van de vroegere executie-idealen niet te gewagen) voorstond, nl.: een 'tribunal des nations bien organisé, qui prendrait du compromis de toutes, la puissance d'armer contre les injustices d'un état les forces de tous les autres'. Deze woorden komen voor in een werk, dat werd uitgegeven in... 1819[2]. Men kan hier dus niet zeggen: 'les idées marchent'; zij zijn toch op hetzelfde punt gebleven, zonder intusschen in realiteit te zijn omgezet.

1. Door den Luitenant t/z. der 1e klasse H.E. baron van Asbeck zijn in 'De Gids' van Augustus 1911 de organisatie en de bevoegdheden, die, naar zijne meening, aan deze Admiraliteit zouden moeten worden gegeven, uiteengezet. Op blz. 328-329 geeft Schr. eene 'regeling' voor de int. vloot.
2. J.L. Klüber, 'Droit des gens moderne de l'Europe.' Bijna 100 jaren te voren (1729) had de Saint Pierre zijn executie-ideaal geformuleerd. Alle Europeesche Staten zouden een 'grande alliance' sluiten, terwijl, als een der Staten zou weigeren te handelen in overeenstemming met de uitspraken van het centraal orgaan daarvan: 'la grande alliance agira contre lui offensivement jusqu'à ce qu'il ait exécuté les dits jugements ou réglements'....

IV.

Bij nadere beschouwing van het denkbeeld, nopens het stichten van eene maritieme wereldstrijdmacht, moet het opvallen, dat deze juist *niet* zal kunnen worden gebezigd voor de geschillen, die heden ten dage bijna uitsluitend tot oorlog kunnen leiden, dat zijn die welke *niet* voor eene scheidsrechterlijke uitspraak vatbaar zijn. Op den aard dezer geschillen werd reeds gewezen.

Maar zelfs al nam men aan, dat alle geschillen zich voor een arbitrale procedure leenen, dan nòg zou de verwezenlijking van het denkbeeld op onoverkomelijke bezwaren stuiten. Als een kleine Staat in een geding met een machtig Rijk zich tot voor hem onvoordeelige en ongewenschte verplichtingen veroordeeld zag, zou hij, door de vrees voor de gevolgen gedreven, ook zonder het bestaan van de internationale politiemacht, die verplichtingen nakomen. De machtige Staat heeft geen vreemde hulp noodig om desnoods, zijn 'recht' af te dwingen, in gevallen van z.g. *denegatio justitiae.*

Indien echter een machtig Rijk in gebreke bleef zich te onderwerpen aan de uitspraak, zoude het zich met kracht verzetten tegen de poging tot gewelddadige executie. Het ware ondenkbaar, dat dan alle groote Staten buiten geschil zich tegen het bedoelde, machtige Rijk zouden keeren. Veeleer is het te verwachten, dat, als van ouds, de groote Mogendheden zich zouden combineeren en groepeeren. Die Staten, welke als politieke antagonisten van de te executeeren Mogendheid te beschouwen zijn, zouden volgaarne hunne vloot ter beschikking stellen van den internationalen 'Amiral en Chef'. Anderen zouden juist dáárom 'neutraal' blijven; terwijl de politieke medestanders van de Mogendheid, die voor eene executie in aanmerking zou komen, niet zouden nalaten, deze bij te springen.

Het denkbeeld van de wereldexecutie houdt geen rekening met hetgeen de historie ons leert, namelijk, dat te allen tijde juist het zoogenaamde staatkundig evenwicht den hoeksteen vormt van de internationale staatkunde. Dientengevolge hebben de Staten zich steeds gegroepeerd met het doel om onderling in een toestand van politiek evenwicht te verkeeren.

Of men spreekt van Triple- of Quadruple alliantie; van Eerste-, Tweede-, Derde- of Vierde Coalitie; van Driebond

of Entente cordiale, steeds had of heeft zulk een verbond ten doel: het bieden van een *tegen*wicht aan een dreigend politiek *over*wicht, onverschillig of dit overwicht door één machtig Rijk of door een combinatie van Rijken werd nagestreefd. Er is geen enkel verschijnsel, dat zelfs in de verte wijst op eene verandering in dien, in verband met de zedelijke roeping van den Staat als z.g. volkenrechtelijk persoon, zeer natuurlijken toestand. Integendeel, het beeld, dat Europa ons tegenwoordig te zien geeft, wijst veel meer op eene geaccentueerde groepeering der groote Mogendheden dan eenig vroeger tijdperk der geschiedenis. Maar nooit te voren heeft juist die evenwichts-groepeering zulk een machtigen invloed uitgeoefend tot het behoud van den vrede als in onzen tijd. Dat heeft de afgeloopen zomer ons bewezen. Niet het geijver van de Vredebonden, onder welke leuze dan ook werkzaam, maar de krachtige wapeningen der gegroepeerde Mogendheden hebben den vrede bewaard, zelfs toen de oorlog onvermijdelijk scheen.

Dat zoodoende de oorlog toch mogelijk blijft, valt niet te loochenen; maar wèl kan op grond van hetgeen voorafging worden gezegd, dat het denkbeeld van de wereldstrijdmacht met dien feitelijken toestand geen rekening houdt, en het tot stand komen van die strijdmacht de aanleidingen tot den oorlog (en welk een oorlog!) in hooge mate zou vermeerderen.

Men stelle zich bijv. eens voor eene maritieme executie, ondernomen tegen.... Groot-Britannië! Bepaalde groote Mogendheden zouden, om voor de hand liggende redenen, 'onmiddellijk' aan de roepstem van den 'Amiral en Chef' gevolg geven. Andere daarentegen zouden niet alleen niet medewerken aan de 'executie', maar Groot-Britannië, dat zich vermoedelijk wel niet goedschiks maritiem zal laten executeeren, krachtig ter zijde staan. Hoe meer Staten aan de *executie* zouden deelnemen, des te grooter zou ook het aantal zijn der deelnemers van de partij der *contra-executie.* Iedere wereld-executie, ondernomen tegen eene groote Mogendheid zou onmiddellijk ontaarden in een vreeselijken oorlog, omdat nu eenmaal een machtig Rijk zich maar niet zonder verzet... laat 'massregeln', terwijl de woorden: 'staatkundig evenwicht' meer zijn dan eene ijdele klank! En het zou steeds de vraag zijn welke partij: die van de executie, dan wel die van de contra-executie, per slot van rekening zou worden geëxecuteerd! Onder die omstandigheden zouden de

kleine Staten het verstandigst doen zich van deelname aan de executie te onthouden (*anti-executie*), aangezien de 'executie' noodwendig 'oorlog' zou beteekenen en hun belang medebrengt eene strikte neutraliteit in acht te nemen.

Maar de *eenheid* van de internationale executie-vloot? De gezamenlijke (internationale) vlag? De *Amiral en Chef*? Zou dat alles niet een belangrijk voordeel zijn tegenover de partij der contra-executie? Naar mijne vaste overtuiging zal de Babylonische verwarring, die uit dit streven naar internationale eenheid moet voortvloeien, juist de zwakheid vormen van die uit heterogene bestanddeelen samengestelde scheepsmacht[1]. Daarenboven: welke vlootvoogd zou een dergelijke scheepsmacht kunnen leiden? Zouden er nu ook internationale vlootmanoeuvres moeten worden gehouden om tot die eenheid te geraken? Het zal daarbij moeilijk vallen een Staat te vinden die zich wil leenen voor de rol van de 'te executeeren partij'.

Bij het optreden van de internationale scheepsmacht tot het bijspringen van een Staat, waarvan de neutraliteit is geschonden, zal men voor nòg moeilijker gevallen komen te staan. Nog daargelaten de quaestie, dat er omstandigheden zijn, (en voorzeker niet de minst waarschijnlijke), waaronder de neutrale Staat alleen met strijdkrachten te land *kan* worden geholpen 'pour repousser par la force les atteintes à sa neutralité', zal het optreden van de internationale strijdmacht gedurende een grooten oorlog een rechtstreeks ingrijpen in den krijg beteekenen[2]. Onder welke leuze ook een aanzienlijke strijdmacht in een oorlog ingrijpt, zij zal moeten samenwerken met den tegenstander van den schender. Dit nu zal een zeer groot gedeelte van de neutrale Staten van een dergelijk ingrijpen doen afzien. Het is trouwens voldoende bekend, dat aan de collectieve garantie van België's neutraliteit zeer weinig waarde wordt gehecht, dat daaraan een bij uitstek Platonisch karakter wordt toegekend, en dat aan een eventueel bijspringen van genoemd land tot hulp bij de handhaving zijner neutraliteit door een bepaalde Mogendheid, een beslist politiek karakter zal moeten worden toegekend.

1. De Heer v. Asbeck heeft dit bezwaar dan ook ingezien. Als eene internationale scheepsmacht optreedt, niet tegen een zwak land, doch tegen een krachtige militaire Mogendheid, zal het gemis aan eenheid zich in hooge mate doen gevoelen.
2. Men zie mijne beschouwingen dienaangaande in mijn artikel: 'Een nieuw gezichtspunt ten aanzien van de Schelde-quaestie', geschreven naar aanleiding van de brochure van G. Brigode en M. Ducarne: 'L'Escaut, Le Droit International et les Traités' (De Militaire Spectator, Juli 1911).

Tijdens een grooten oorlog zou van de internationale zeemacht reeds een zeer aanzienlijk gedeelte moeten worden afgetrokken, te weten de vloten der oorlogvoerende partijen. De mobilisatie van de overige vloten (geen kleinigheid voorwaar!) zou het sein wezen voor verdeeling in plaats van voor eenheid en samenwerken. Zouden reeds bij executieplannen in gewone tijden de politieke sympathieën en antipathieën verdeeling en strijd brengen, gedurende een oorlog zouden deze factoren, waarbij zich allerlei kansberekeningen zouden voegen, tengevolge hebben, dat de verdeeling der neutralen in drie groepen: de *executie*-, de *contra-executie*- en de *anti-executie*-partij, zich terstond zou openbaren.

De *Bond van de gewapende neutraliteit* (1780 en 1800) met zijn negatief resultaat, geeft ons te zien wat er van een gewapend samenwerken der neutralen terecht komt. En toch waren, voor het beperkte aantal Staten, dat zich tot dien bond had vereenigd, de omstandigheden voor een gezamenlijk optreden veel gunstiger dan zij voor de 'wereldstrijdmacht' zullen zijn, als haar optreden wordt vereischt om eene macht te vormen 'devant laquelle les forces d'aucune nation ne peuvent se maintenir.'[1.]

Kleine Staten vooral mogen zich wel voor oogen stellen de zware verplichtingen, die zij zich zelf zouden opleggen, indien zij zich verbonden tot de eventueele beschikbaarstelling van hunne vloot voor de wereldstrijdmacht. Zou het niet voor de hand liggen, dat hun spoedig eischen zouden worden gesteld ten aanzien van de inrichting van hunne vloot met het oog op de verschillende (voor ieder ter zake slechts eenigermate zaakkundige bekende) factoren, die nu eenmaal niet buiten beschouwing gelaten kunnen worden ten aanzien van de schepen, die in een bepaald verband moeten optreden? Diengevolge zouden de kleine Staten op bedenkelijke wijze hunne vrijheid zien beperkt ten aanzien van de inrichting hunner weermiddelen, volgens de eischen die zij zelf, in hun eigen belang daaraan meenen te moeten stellen.

Er zouden, vooral in militair opzicht, nog veel meer bezwaren tegen het denkbeeld van eene maritieme wereldstrijdmacht zijn aan te voeren. Ik zal die echter niet ter sprake brengen, omdat zij meer in een militair vak-tijdschrift op hunne plaats zouden zijn, dan hier. Uit het voorafgaande zal echter,

1. Van Eysinga, 'La Police internationale' ('Zeitschrift' enz. blz. 533).

naar ik vertrouw, reeds overtuigend zijn gebleken, dat het denkbeeld van de vorming eener wereldstrijdmacht niet voor verwezenlijking vatbaar is, en dat het, met het oog daarop, geenszins behoeft te verwonderen, dat dit denkbeeld, na reeds twee eeuwen geleden te zijn geopperd, sedert dien nog zelfs geen begin van uitvoering heeft gekregen.

Maar, zelfs een oogenblik aannemende, dat eene overeenkomst tot eventueele vorming van de maritieme wereldpolitiemacht tot stand kwam, dan zou juist daarin de kiem liggen van een wereldoorlog, die iederen anderen krijg, dien men zich heden ten dage zonder het ingrijpen van zulk eene politiemacht kan voorstellen, in omvang ver achter zich zou laten.

Of wel, bij de eerste de beste gelegenheid, dat inderdaad het optreden van die *wereld*strijdmacht noodzakelijk werd geacht, zou het blijken, dat de conventie, waarop zij zou zijn gebaseerd, evenals weleer de Bond der gewapende neutraliteit, van nul en geener waarde zou wezen. En dat zou nog de beste oplossing zijn; want een homoeopathisch middel tot bestrijding van den oorlog blijve bij voorkeur ongebruikt.

Naschrift.

Na het ter perse gaan van dit opstel verscheen in de *N.R.C.* van 26-29 Febr. jl. een vijftal artikelen, getiteld: ‘De Strijdende Vrede’, waarin een warm pleidooi wordt geleverd ten gunste van de wereldstrijdmacht ter zee. Mijne overtuiging, dat het denkbeeld niet voor verwezenlijking vatbaar is, is door de lezing van die artikelen nog versterkt. Tegen het denkbeeld eener wereldexecutie verzet zich de realiteit met onweerstaanbare macht. De grondgedachte van de organisatie der wereldstrijdmacht is: het plaatsen van een met materieele dwingkracht toegerust Gezag boven de Staten, dat in gevallen van z.g. denegatio vel protractio justitiae, de Staten met geweld dwingt zich aan het ‘Recht’ te onderwerpen. En hierbij zit (al wordt zulks niet altijd toegegeven) het denkbeeld voor van het bevestigen van den Vrede door Recht, dank zij der vermeende preventieve werking die zulk een wereldstrijdmacht zou uitoefenen (‘une police très puissante qui ne défend que la cause du droit et devant laquelle les forces d'aucune nation ne peuvent se maintenir’ - v. Eijsinga). Zelfs een oogenblik de mogelijkheid van de organisatie van zulk eene wereldstrijdmacht aannemende, zou die preventieve werking falen omdat de aanleidingen tot een oorlog niet zijn van een juridische natuur en zich dus niet voor een scheidsrechterlijke uitspraak leenen.

Tooverplanten.
Een studie over vergelijkende mythologie.
B.P. van der Voo.

> The dreams of magic may one day be the waking realities of science.
> (Frazer, The Golden Bough, III, 460.)

IV. De tooverstaf.

De Alchemilla vulgaris is ongetwijfeld een groot tooverkruid geweest. De naam herinnert dat de alchimisten het plantje gebruikten. Ze beweerden daarmee kwik in vasten toestand te brengen en maakten de zweetdruppeltjes der bladeren tot basis van hun goud-tinctuur en levenselixer. Er werd uit Alchemilla een drank bereid, die 'goudwater' heette, en tegen alle kwalen helpen moest. De plant kan ook gif aanwijzen, want men had haar slechts in een glas wijn te werpen waarin vergif was, en het glas zou springen. Was de giftige wijn in een steenen pot, dan zou de vloeistof gaan koken door de aanraking van het tooverkruid. De oude naam Sinnau[1.] beteekent dat de plant steeds overdekt is met een soort zweet, dat men voor dauwdruppels aanzag, en dat tot legenden aanleiding gaf. Evenals de zonnedauw (Drosera), die bekend is om hetzelfde verschijnsel op de bladeren, is het vrouwenmanteltje ook van vleescheterij beschuldigd. Het was oudtijds aan Freya gewijd en kreeg later namen als Onze Lieve Vrouwen Mantel en Mariatranen.

Het zoeken naar schatten, het maken van goud, het vereeuwigen van het individu, was het streven van alle tooverij.

1. In Silezië Sindau. Sin. beteekent 'eeuwig', ook in oud-Duitsch sinlîf, eeuwig leven, en sinfluot, zondvloed (dat dus niet met 'zonde' in verband staat). Vgl. de plantennamen Singrün (Vinca) en Senegroen (Ajuga); sinnau is dus een verbastering van sin-tau. Söhns, Unsere Pflanzen, 1897, p. 18, 20.

Men graaft naar schatten onder een haagdoorn of linde, onder een hazelaar of eik. Te Starberg in den Harz groef men naar een schat bij een oude linde. Het goud werd gevonden, doch tegelijk verschenen een menigte spoken en eischten de gravers als offers. Een dezer riep angstig: ‘ik wil niet’, en toen verdwenen onmiddellijk schat zoowel als spoken, want bij het schatgraven mag men nooit spreken. De profeet Elisa legde aan de Sulamitische vrouw het zwijgen op, toen hij haar kind door de kracht van den staf des profeets tot het leven wilde terugroepen (II Koningen 4:29). In den St.-Jansnacht is het duivelsche heir losgelaten; geesten en heksen houden huis. Een hazeltwijg, in tweeën gebroken en kruisgewijs voor het venster gestoken, zal het huis beschermen. In dezen nacht kan men den wonderbaarlijken hazelworm uit den grond graven onder Donar's heiligen hazelaar. Dit slangvormig diertje, dat men zich in de gedaante van een witte slang voorstelt, zal wijsheid geven en geluk, zal gevaar afwenden en schatten doen ontdekken. Met behulp van den hazelworm leert men de stem der kruiden verstaan en weet dus waar ze goed voor zijn[1]. Indien op een hazelaar mistel groeit, zal onder den wortel een schat begraven zijn of een mandragora of hazelworm gevonden worden, wat nog meer waard is dan een schat - Het Christoffelkruid (Actaea) was een zeer beroemde schatgraversplant, en het schatgraven noemde men ‘Christopheln’, waaruit volgens sommige schrijvers de naam der plant, ‘Christophkraut’, ontstaan is. Het omgekeerde lijkt echter veel waarschijnlijker.

Er zijn planten die op de bladeren een metaalglans vertoonen, en die waarschijnlijk verantwoordelijk zijn voor het ontstaan der legenden over ‘goudplanten’, die van de middeleeuwen tot op onzen tijd zich gehandhaafd hebben. Bij Skutari in Albanië stond een eik, waarvan de bevolking beweerde dat de wortels een schat omsloten. Deze eik heeft goudgele bladeren, is lijdende aan een soort chronische bleekzucht, en in de nabijheid bevinden zich graven met Romeinsche bronzen en ijzeren overblijfselen. De goudlegende is daar een toespeling op de eigenaardigheid van den boom, die gele bladeren draagt, terwijl alle andere eiken in de omgeving groen zijn; maar ook leeft in het verhaal een herinnering aan de geschiedenis der plek. Berichten over goudplanten kwamen uit

1. Alpenburg, Mythen und Sagen Tirols, 1857, 379.

Armenië, Hongarije en den Libanon. Ook sprak de legende in die landen zoowel als op Madagascar over geiten, schapen en runderen, met goud-glanzende tanden, die de aanwezigheid van schatten in den bodem zouden aanwijzen[1].

De alchimisten 'maakten goud' met de heksenplant maanvaren (Botrichium lunaria); een varen met maanvormige blaadjes was natuurlijk tot mysterie-werken voorbeschikt. De sleutelbloem opent den weg naar verborgen schatten, en wordt ook Hemelsleutel en Sint-Pieterskruid genoemd; deze bloem ontsluit de lente met haar schatten en heeft een menigte legenden doen ontstaan, waaraan zich ook de 'Sesam' van Ali Baba sluit, en die Sesam is een plant waaruit olie wordt gewonnen - olie is vloeibaar vuur en tevens vloeibaar goud.

De springwortel der Duitsche legenden werd reeds door Plinius vermeld en in de oudheid werd dezelfde wonderkracht aan deze tooverplant toegedicht als in onze dagen nog het geval is. Deuren, die men er mee aanraakt, springen open; wanneer men springwortel in den rechterzak draagt, is men tegen kogels en sabelhouwen beschut (Schwaben). De wortel wijst alle schatten der aarde aan (Harz). De specht, de vogel die op den boom klopt, verschaft ons het tooverkruid. Reeds Plinius noemt de specht, elders is het de raaf, in Tyrol de zwaluw, en vooral door de tusschenkomst van den vogel verbindt zich de sage met alle verhalen van vogels die het vuur op de aarde brengen of de hemelsche soma rooven. Steeds blijkt uit dergelijke legenden, dat men aan het vuur, aan schatten, aan den landbouw enz. een hemelschen oorsprong toeschreef: alles wat den mensch begeerenswaardig toescheen, was door een wonder van boven gekomen. Dit leeren we ook uit de manier waarop de menschen den springwortel moeten inzamelen. Het nest van den vogel, dien men als bode der vurige hemelmachten beschouwt, sluit men dicht terwijl het mannetje is uitgevlogen. Wanneer de vogel terugkeert, zal hij springwortel gaan halen om zijn nest te openen. Men plaatst dan een kom water in de nabijheid, men maakt een vuur aan, of spreidt een rooden doek uit, dien de vogel voor vuur aanziet, en waarin hij den wortel zal laten vallen. (Zuid-Duitschland, Bohemen, Waldeck, Westfalen, Oldenburg). Deze springwortel symboliseert den bliksem, die alles versplin-

1. P. Ascherson, Die Ziegen mit goldenen Zähnen und das Goldkraut (Naturw. Wochenschrift 1893). P. Magnus, Goldpflanzen (D. Botan, Monatschr. 1900).

teren kan, de geweldige hemelsche macht, die de menschen in hun zak wilden steken als een opperste tooverkracht. De legende is een uiting van de poëzie en philosophie van natuur-menschen, die de machtige stem der goden vertolken willen in aardsche beelden. Dezen springwortel heeft men ook Johannisbrood genoemd en zijn attributen gelijken op die van het varenzaad. De geheimzinnige varenkruiden worden beschouwd als de planten, waarvan de aanschouwing tot deze legenden geleid heeft[1].

Alle beroemde tooverplanten - varen, mandragora en mistel - staan tot het goudzoeken, dat is dus tot zon en bliksem, tot hemelvuur en levenskracht in verband. De tooverij hult dezelfde mysteriën in steeds verschillend gewaad van beeldspraak en poëzie. De mistel, de gouden tooverstaf van de AEneïde, die ook voor de Keltische druïden zoo heilig was, heeft in sommige streken haar hemelsch karakter behouden en is onschendbaar gebleven. De boeren van Savoye weigeren mistel uit te roeien, zoowel voor anderen als op hun eigen boomen. Indien men hun gelast een boom onmiddellijk van mistel te zuiveren, beweren zij dat men een ander seizoen moet afwachten, dat de operatie op dit oogenblik den boom zou dooden, en steeds stellen zij het werk uit[2].

IJzerkruid (Verbena) was een heilige plant bij Kelten zoowel als Romeinen. De tegenwoordige Kelten noemen de plant nog toovenaarskruid en duivelkeerder. De Romeinen noemden Herbena of Verbena de takken van verschillende boomen of kruiden, die door afgezanten als symbool gedragen werden. De naam Verbena zou dan beteekenen: heilig kruid, het kruid bij uitnemendheid. Eisenkraut en IJzerhard heet de plant omdat zij als beschutmiddel tegen houwen en steken diende. Ook genas dit wonderkruid de beten van slangen

1. Wuttke, Abergl, 125 en de door Wuttke aangehaalde schrijvers. Zie ook Grimm, D. Myth. 924; Kuhn, Herabk. des Feuers, 219; De Gubernatis, art. Herbes pour Ouvrir, noemt ook Russische en Indische varianten; Albertus Magnus, De Mirabilibus Mundi, 1601, 225. Dr. J. Schrijnen, Essays en Studiën in vergelijkende Godsdienstgeschiedenis, Mythologie en Folklore, 1910, 135 e.v. levert kritiek op de verschillende uitleggingen der Prometheus-mythe. Deze schrijver wijst, evenals een groot aantal hedendaagsche onderzoekers, op het onhoudbare karakter der éénzijdige theoriën van Kuhn en Schwartz, die alle mythen en legenden met hemelverschijnselen wilden in verband brengen, en van Max Müller, die haar beteekenis meende te lezen in de taal. Toch zijn deze theoriën niet door alle geleerden opgegeven; de jongste ethnographische onderzoekingen ondermijnen ze echter hoe langer hoe meer.
2. Chabert, Emploi populaire des plantes sauvages en Savoie. (Bulletin de l'Herbier Boissier, 1895).

en dolle honden en wees verborgen schatten aan in den nacht van Sint-Joris, den 23^{en} April. Wanneer men het kruid ging plukken, sprak men een tooverspreuk uit, bijvoorbeeld:

Hallowed be thou, Vervein!
As thou growest on the ground;
For in the Mount of Calvary
There thou werest first found.

Thou healest our Saviour Jesus Christ
And staunchedst His bleeding wound.
In the name of Father, Son and Holy Ghost
I take thee from the ground.

Dit plantje was gewijd aan Isis, aan Juno en aan Mercurius; het bracht alle wondergenezingen tot stand en de naam is bewaard gebleven, met de herinnering, in de feesten die Madrid onder de benaming Las Noches de Verbena viert, den dag vóór Sint-Antonius, Sint-Pieter en Sint-Jan. Het belangrijkst is het Verbena-feest in den nacht vóór Sint-Jan. In dien toovernacht dansen de Madrileenen op hun Prado, doch van de Verbena is alleen de naam bewaard, hoewel men vroeger ook de plant ging plukken[1].

Virgilius verhaalt hoe twee duiven, door Venus gezonden, AEneas helpen om den gouden twijg op een eik te vinden. Met dezen tooverstaf gewapend, bezocht AEneas de onderwereld. Virgilius noemt de mistel, in zijn beschrijving van het somber woud waar het goud glinsterde op den boom, en deze mistel heet in Wales nog ‘Boom van Zuiver Goud’. We zien in de AEneas-legende al de elementen van varenzaad, goudkruid en springwortel vereenigd. De gulden zonneschijn verlicht de wereld en, zoo het al niet opgaat om de zon te beschouwen als den bodem waarop alle mythologie berust - hetgeen in het midden der negentiende eeuw mode was - is het toch aannemelijk, dat de menschen die zon vaak tot het middelpunt der beschouwingen maakten, hetgeen wel den grootsten triomf van instinktmatige wijsheid mag worden genoemd. Of nu al die overleveringen tot elkander in verband staan omdat ze de elementen aan elkander ontleend hebben, of wel omdat

1. Doré et Davillier, Voyage en Espagne (Tour du Monde, 1869, 2, 335) De Gubernatis, II, art. Verveine.

ze in de omringende natuur overal dezelfde bouwstoffen voor het gedachtenleven vonden, bespreken we liever niet, daar we gelooven dat beide gezichtspunten op een grond van waarheid berusten moeten. De historische uitlegging heeft ongetwijfeld veel overdreven door te spoedig gevolgtrekkingen te maken, doch de moderne ethnographische en anthropologische studie der mythologie kan haar gezag slechts versterken door zich op haar beurt te hoeden voor overdrijving en niet alle waarde te ontzeggen aan de historisch-geographische verbreiding en evolutie van natuurmythen.

Evenals alle belangrijke begrippen der magie, heeft zich ook deze tooverroede door alle eeuwen heen en in de meest verschillende gestalten, gehandhaafd. Bij de Grieksche offervuren mocht slechts het hout van den witten populier gebruikt worden. In Rusland moest populierhout voor den brandstapel van heks of toovenaar dienen en men roste de heksen af met een populiertak en dreef een staak van populierhout in het hart van vampyren[1]. De Schotsche melkmeid draagt een takje lijsterbes om zichzelf en de koeien tegen booze geesten te beschutten[2]. In Servië wordt de kalvende koe met een wilgentwijg geslagen, die op Palmzondag uit de kerk meegenomen is en in Normandië dient men de koe drie slagen toe met een hazeltakje, wanneer zij naar den stier geleidt wordt[3]. Lange wandelstokken kenmerkten in Egypte de hooggeplaatsten, de notabelen[4]. In Wales zwoer men bij den priesterstaf[5]. In Beieren zoekt de herder een stok met negen bochten; dien stok steekt hij in den grond en hij gelooft dat daardoor zijn kudde bijeen zal blijven. In Burma kent men een staf waarvan het eene einde door aanraking den dood schenkt aan de levenden, terwijl het andere einde de dooden doet herleven. In een Grieksche legende kan de princes met haar tooverroede zich een weg banen over de zee, evenals Mozes[6]. In Karinthië slaat de boer de vruchtboomen met den stok, om ze te dwingen tot een goede opbrengst[7].

We geven hier zooveel voorbeelden van de magische aanwending van stokken en van de symboliek van staf en roede, omdat dit studieveld zoo ontzaglijk groot is. We hebben in

1. Ralston, 258, 261, 307.
2. Conway, Demonology, 1, 126.
3. Du Bois, Rech. sur la Normandie, 339; De Nore Coutumes, mythes et traditions.
4. Wilkinson, Ancient Egypt, III, 447.
5. Owen, II, 557.
6. Hahn, Griechische Märchen, I, 4.
7. Waizer und Franaiszi, Kärnten.

een vorig artikel reeds een en ander medegedeeld over de magie van staf en schepter als phallisch symbool opgevat[1]. Stokken dienen als zinnebeeld van het landvolk, stokken vertegenwoordigen bij plechtige gelegenheden, zooals de verkiezing van een koning, de stammen zoowel als de familiën en ten slotte de individuën.

Bij de Nias van Afrika vond men een stok, die met figuren bedekt was. Onderaan waren de figuren klein en talrijk, doch hoogerop wordt het aantal steeds geringer en de afmetingen worden grooter. In den aanvang vormen de individuëel vergeten voorouders een verwarde menigte, doch het thans regeerend opperhoofd staat bovenaan, trotsch op zijn schild leunend en rijk versierd met veeren en haarbossen, die op den vijand veroverd werden[2].

De tooverroede wordt vermeld in de Chaldeeuwsche en Babylonische magie. Hindoes en Chineezen kennen deze praktijken zoowel als de regenmakers, die in onzen tijd nog een enkele maal van zich doen spreken. Het 'Nibelungenlied' zegt:

> 'Der wunsch der lac darunder, von golde ein ruetelin'

en deze roede is meestal een hazeltwijg. Een gevorkte tak van een hazelstruik boezemt in Savoye nog vertrouwen in om bronnen en vooral schatten mee te ontdekken[3]. Soms was ook de statige gulden roede (Solidago virgaurea) de talisman der schatgravers en deze plant heeft in haar namen de herinnering aan haar heiligheid bewaard. Zooals alle tooverplanten, moet de hazeltak ook op rituëele wijze worden verkregen, wil hij dienst kunnen doen als wichelroede. Men kan hem snijden, met een vuursteen en niet met een mes[4], op Sint-Jan, op Driekoningen of op Vastenavond. De maan moet schijnen en de zon moet juist op het punt zijn zich aan den horizon te vertoonen; beide hemellichamen zullen haar toovermacht aan de heilige roede meedeelen. Terwijl men snel den tak van den boom los maakt, zegt men:

> 'Ich schneide dich, liebe Rute,
> Das du mir muszt sagen,
> Um was ich dich thu fragen,
> Und dich so lang nit rühren,
> Bis du die Wahrheit thust spüren.'

1. Zie het opstel De Boom des Levens (Tijdspiegel 1909).
2. Rosenberg, Nias.
3. Chabert, Noms populaires des plantes de Savoie (Bulletin de l'Herbier Boissier, 1897).
4. Söhns, Unsere Pflanzen, 74.

Wordt de hazelroede met een mes gesneden, dan moet het een nieuw mes zijn, verhaalt men in Tyrol en Bohemen. In verschillende streken van Duitschland verstopt men de roede in het kleed van een kind, dat men laat doopen. Zoo wordt de roede mede gedoopt. De Tyroler doopt den hazeltak zelf, met den naam der Drie Koningen, of met den naam Caspar om goud te vinden, Balthasar om zilver en Melchior om bronnen te kunnen ontdekken[1].

Een paar jaar geleden ging de landraad Von Uslar, op last der Duitsche regeering, naar Zuidwest-Afrika om met zijn tooverroede bronnen te ontdekken. De gouverneur der kolonie verspreidde een kennisgeving, bevattende dat 'de heer landraad Von Uslar binnenkort een rondreis door het land zal doen, om met de tooverroede de aanwezigheid van bronwater vast te stellen. Allen, die onderzoekingen naar bronnen wenschen, met name de landbouwers van de kolonie, worden daarom uitgenoodigd, hunne wenschen zoo spoedig mogelijk kenbaar te maken aan het bestuur ter plaatse'. Deze proefnemingen dagteekenen van het jaar 1906. In Denemarken wordt een wilgentak op dezelfde wijze aangewend om uit de richting waarheen het dikke einde neigt, terwijl men de beide dunne einden in de handen houdt, tot de aanwezigheid van water te besluiten. Dergelijke proefnemingen woonde Linnaeus een eeuw geleden bij, doch liet zich slechts ten halve overtuigen[2].

De hazelaar was het symbool van den god Tius, Tyr, onder wiens hoede de Wapenen en het Recht stonden en daarom werd de vergaderplaats der Germanen, de rechtplaats, het 'Thing' met hazelstruiken omheind[3]. Thing en Tyr leven voort in de verschillende namen van Dinsdag, en van dit Thing is de 'Rijksdag' der Germaansche en Scandinavische landen een onmiddellijke historische ontwikkeling. De hazelaar is een mededinger van den vlierstruik. In Oostenrijk wordt op Sint-Jan, vóór zonsopgang, een hazeltwijg in den grond gestoken om vlas of graan hoog te doen opschieten. Soms vervangt de berk den hazelaar[4]. Op Sint-Maarten gaan de herders huis aan huis berkentakken brengen, die het volgend jaar zullen dienen om het vee uit de stallen naar de weide te drijven.

1. Wuttke, Abergl., 143. Baring-Gould, Curious Myths of the Middle Ages, (een uit voerigestudie over de wichelroede). Er bestaat een buitengewoon rijke literatuur over dit onderwerp. Zie ook Thiselton Dyer, Folklore of plants, 265-271.
2. Pedersen (D. Bot. Monatschr. 1893). Linnaeus, Skanska Resa, 160.
3. P. Herrmann, 460.
4. Weissenhofer, Nieder-Oesterreich.

Jakob betooverde de schapen van Laban, zoodat ze gespikkelde lammeren voortbrachten. Daartoe had Jakob takken van populier, hazelaar en kastanje genomen en er witte strepen op gesneden. Deze tooverroeden plaatste Jakob in het drinkwater (Genesis 30:37-39). In de middeleeuwen sloeg men met de hazelroede een afwezige[1], men kon er behekste melk mee onttooveren[2], men beschutte zich ermee tegen slangen, tegen heksen[3], tegen brandgevaar en in Rusland werden dubbele hazelnooten als kostbare amuletten zorgvuldig bewaard; wie zulk een noot bij zich droeg zou rijk worden. In Zweden begroef men zulk een noot in den schapenstal, in de verwachting dat tweelingslammeren zouden geboren worden.

Hoewel de wichelroede het wint in tooverkracht en in wereld-vermaardheid, is het bescheiden klaverblaadje in het weidegras veel meer populair in den volksmond als geluksplantje; tenminste wanneer men er in slaagt een klavertje-vier te ontdekken. Het vergunt den bezitter dwergen en elfen te zien en de heksen te onderscheiden in de kerk; daartoe moet men het viertallig klaverblaadje gevonden hebben op Zondag vóór zonsopgang en het in den schoen steken. Hertog Maximiliaan van Beieren verbood in 1611 om met bijgeloovige oogmerken en met magische riten klaveren-vier te zoeken, doch zulk een verbod heeft nog nooit invloed op een toovergebruik gehad. Omdat het bezit van een viertallig klaverblaadje voldoende is om binnen een jaar getrouwd te raken, is deze amulet onder jongelieden zeer gezocht. Een burger van Chambéry was, in de eerste helft der negentiende eeuw, zoo gelukkig het wonderplantje van zaad te kweeken - verhaalt men - en hij verkocht overal de klavertjes-vier. In de omgeving van Chambéry deed hij echter geen zaken, omdat de Savooysche boeren gelooven dat het kruid alleen kracht bezit, wanneer men het zelf gevonden heeft[4].

Dit elfenplantje geeft liefde en geluk, beschut tegen tooverij en bedrog, omdat het drietallig blad alreeds heilig was, en de zeldzame vorm met vier blaadjes een tooverbeteekenis kreeg. Algemeen is deze volksoverlevering van Zweden tot in Italië.

1. Moritz Busch, Deutsche Volksglaube, 1877, 136. Von Perger, Pflanzensagen, 245.
2. Montanus, die Volksfeste, 118.
3. Nork, Myth, 153.
4. Chabert, Noms populaires des plantes de Savoie (Bulletin de l'Herbier Boissier, 1897).

Bekend is de legende van Sint-Patrick, die aan de Ieren het klaverblaadje voorhield als zinnebeeld der Drie-eenheid. Met deze klaverblaadjes is niet op groote schaal getooverd en geprofeteerd, doch ze leefden in de volkssprookjes als een karakter dat overal het volk omgaf en dat tot de ziel van den eenvoudigen mensch sprak en zijn hart veroverde. Boomen en struiken, die onder den invloed van den bliksem gedacht werden, dienden tot werken der duisternis. De mandragora van het galgeveld, de geheimzinnige mistel uit de toppen der hooge boomen, de raadselachtige varens uit de schaduw der wouden, werden om haar somberheid gekozen als werktuigen der zwarte magie.

Men heeft de tooverij gedefiniëerd als het streven om de natuur te beheerschen en den loop der natuurwetten te wijzigen, door invloeden die slechts in een schijnbaar verband stonden tot het doel waartoe men ze wilde aanwenden. Het gebruik van geneeskrachtige kruiden, waarin men dwalen kan, is een proefneming. Het wordt tooverij, wanneer men kracht zoekt in de formules welke men bij inzameling of aanwending uitspreekt, of wanneer men van de plant andere resultaten verwacht, dan die zij door scheikundige werking in staat is teweeg te brengen. We zullen hier niet stilstaan bij de geneeskundige tooverij, welke een dankbaar veld voor nasporingen ontsluit. Vooral het gebied van de leer der Teekenen voert ons in een labyrint van magische wijsbegeerte[1].

Want we aarzelen niet de tooverij den naam wijsbegeerte toe te kennen. In die naïve riten en die onbeholpen aanwending van kruiden, aanschouwen we den aanvang en de evolutie van het wetenschappelijk denken. De tegenwoordige natuurwetenschap bouwt voort op de meest kinderlijke beschouwingen van oudheid en middeleeuwen, en in sommige gebruiken en voorstellingen kunnen we zonder overdrijving een weerspiegeling zien van de oudste indrukken van den menschelijken geest, waarvan men in onze dagen nog de paralellen ontmoet bij de minst beschaafde natuurvolkeren.

De geloofsartikelen der volksoverlevering laten zich niet altijd verklaren, evenmin als men de mythologische plant steeds

1. Zie Dr. van Andel, Magische geneeskunde (Ned. tijdschr. voor Geneeskunde, 1911); B.P. van der Voo, De leer der Teekenen (Vr. v.d. Dag, 1910); id., Sympathie tusschen menschen en planten (De Ploeg, 1910); id., Geneeskrachtige planten (Mork's Magazijn 1911).

tot een bepaalde soort kan thuisbrengen; natuurlijk heeft de legende de soorten verward zoowel als zij in den loop der eeuwen dikwijls de oorspronkelijke rite met een menigte aanvullingen heeft opgesierd. Door vergelijking ontrafelt men soms de beteekenis, maar zelfs onverklaard zijn zulke getuigenissen van de historische ontwikkeling der menschelijke gedachte uiterst gewichtig, omdat ze er toe bijdragen ons in staat te stellen, tot het scheppen van een zoo trouw mogelijk beeld onzer geestelijke geschiedenis. We zijn aan die innigheid tusschen mensch en natuur ontgroeid, en nu begrijpen wij niet meer wat de kruiden aan het menschenbrein ingaven. De zin der symbolen ontsnapt ons, omdat wij de stem der natuur niet meer verstaan.

De levensles gekend.
Comedie in twee bedrijven,
Door A. Zelling.

'.... Werde nicht schuldig!
Alle Gemeinheit
Müht sich vergebens.
Nur durch die Reinheit
Rastlosen Strebens
Steigst du zur Einheit
Alles Erlebens....
(Freiherr v. HARTLIEB)

'der Augenblick regiert!'
Paracelsus (A. SCHNITZLER)

'Die Verlockung ist Gottes Huld, die
Prüfung ist Lust'
Gawân. EDWARD STUCKEN.

Personen:

THEOPHRAST MARCEL - Kapper.
CONSTANCE MARCEL - Zijn vrouw.
KESTER - Kapitein.
VIOLET KESTER - Zijn vrouw.
HENRI BAND - Vriend van Marcel.
DELEN - Zaakwaarnemer.
BOER EN BOERIN.

Het stuk speelt in een groote stad ten huize van Theophrast Marcel, binnen een tijdsverloop van 24 uur.

Eerste bedrijf.

Salon pour Dames. Niet al te chique; een houten betimmering wijst er op, dat de kapperszaak in een hulpgebouwtje is ondergebracht.
Het zaaltje heeft rechts een kale portière, op den achtergrond rechts een houten schot met bovenlicht, links een door

schuifgordijnen af te sluiten winkelruimte, diep het tooneel in, met tot achterwand twee vensters, waartegen twee poovere uitstalkastjes ter halver hoogte gebouwd zijn. Een buitendeur in het midden. Links tegen den wand drie waschtafelkasten, bezaaid met flacons, spiritus-lampen, tangen, kammen, een chaos van kappersbenoodigdheden. Daarboven een spiegel met franjedoek spaarzaam omhuifd. Voor een der waschtafels een breede stoel met haarwaschmachine. Rechts op den voorgrond een salontafel met eenige crapauds er om heen. De armoede van het interieur is met een zorgzame hand zooveel mogelijk weggestreken door doekjes, waaiertjes en een palmpje, en vooral een pronkzwaar Japansch kamerschut rechts bij het venster moet, met het rugloos x-vormig stoeltje daarvoor, artistiek doen. Het zaaltje ontvangt veel licht van boven door een glazen bekapping.

Eerste tooneel.

Men hoort tijdens het gansche eerste tooneel buiten het gerucht van kruiwagens, getimmer, planken vallen - de geluiden van een huis in aanbouw.
Théophrast Marcel, stoere figuur met hartelijk gelaat, zit aan een tafeltje een pruik te bewerken. Met zijn eenvoudig colbertje en laag boord met zwarte lavalière niets geen coiffeur-type. Henri Band, klein, ineengedrongen zwart heertje zit naast hem.

THÉOPHRAST MARCEL.

- Neem rozenolie - of neen

(haalt uit een kastje een fleschje)

- dat zou ik je nog meer aanraden - 't is Es-bouquet...

HENRI BAND.

(aarzelend).

- Is het fijn... en hoe duur?

MARCEL.

- Rijksdaalder dit beetje!

BAND.

- Ai!

MARCEL.

- De rijke lui zetten op dit odeurtje toch de waterslang.

BAND.

- Misdadig, zoo'n verkwisting!

MARCEL.

- Jij zou een goed kapper zijn!

BAND.

- Ik denk dat jij ook liever wat anders was?

MARCEL.

- Ach vent, daar is me nooit naar gevraagd. Ik ben het, soit! 'k Zal me er wel doorheen slaan. Je helpt de menschen aan nog meer uiterlijken schijn dan er al is, maar 't moet er ook wezen!

BAND.

- Maar staat je al die geurrommel niet tegen?

MARCEL.

- Waarom zou ik me daardoor laten ergeren? Als je bedenkt, hoe ver de menschen toch gaan, om al die welriekendheden te maken, vind je het weer interessant. En dan, geurige oliën hebben toch ook hun beteekenis.

BAND.

- Wacht, die gaat Isis en Osiris bij zijn beroep halen.

MARCEL.

- Wat, wilde jij het dagelijksche leven van de mysteriën vrij houden? Wel degelijk zie ik in de behoefte der menschen, lekker te ruiken, het tipje van een mysterie. Houd het niet de erkenning in van een gebrek aan eigen reuk, aan eigen heilige reuk, zoo goed een bril het gemis aan eigen goed gezicht moet vereffenen?

BAND.

- Je zoekt het ver!

MARCEL.

- Toch niet. In parfumeeren zit voor mij heel veel, al doe ik het zelf niet. Er ligt schoonheidszin, verlangen naar harmonie, iets sferoidiaals in, daargelaten natuurlijk de protsige odeur-beplassingen, die dienen om kwade luchtjes te verbergen of om bij het wandelen 'kielwater' te maken, een muskus-zog. Je kent dat slag menschen, die een uur in den wind walmen als vischvrouwen en slagerswinkels.

BAND.

- Levend en tegelijk dood vleesch - zeker, ik ken ze en ontloop ze! Maar dat tuig krijg je hier toch het meest.

MARCEL.

- Kreeg ik ze maar het meest!

BAND.

- Hoezoo?

MARCEL.

- Kerel, ik heb het zoo druk als... hierzoo, als een pruikemaker met een klant. Dat kloppen en timmeren hier naast is heusch niet voor uitbreiding.

BAND.

- Je zal wel in zorgen zitten dan...

MARCEL.

- Praat er niet van. Hoe komen we er eigenlijk op? Ach, zoo van het een op het ander heb je het er al licht over, maar ik wil er het liefst niet aan denken. Je weet, zorgen zijn als zuigelingen. Ze groeien harder naarmate je ze meer de borst geeft. Over vier maanden - als alles goed gaat - verplaats ik mijn zaak, maar zonder de minste klandizie mee over te nemen. Maar

(zich tot blijmoedigheid beheerschend)

't Zal zoo moeten wezen, en we komen er wel door heen. Paatje heeft een sterken rug. Hoe vind je deze pruik?

BAND.

- Wel, prachtig. Gek, ik had net 't idee, of het zoo het hoofd van Princesse Lamballe is, dat ze op een staak ronddroegen.

MARCEL.

(op een plaat wijzend)

- 't Is ook uit den tijd van Louis seize.

BAND.

- Voor wie is 't? Met welk portret vergelijk je het?

MARCEL.

- Met dat van onze vriendin Violet Kester... wat kleur je...

BAND.

- Kleur ik?

MARCEL.

- Zeker! en op de lezingavonden van onze loge zit je op een veel te laag stoeltje naast haar. Aan de voeten der meesteres! Als haar man geregeld de geestelijke lessen kwam bijwonen - hij doet meer aan paarden in den laatsten tijd, lijkt me zoo - zou hij meer laten blijken, dat Violet de vrouw is van een kapitein. De goeie vent moest eens weten, dat hij uit lust voor ons geestelijk onderzoek andere lusten gaande maakte. 't Was subiet uit. 't Is een man van eer, een uit de militaire kaste, Henri, denk daar wel aan, die verstaan als 't 'r op aan komt, alleen degentaal. En ben je daar degelijk in? Doe maar niet, of je wonderen hoort! Of het niet ippes tusschen jullie beiden is! Wat een smachting. Is voor haar die Es-bouquet?

BAND.

- 'k Weet niet hoe je er bij komt. Me dunkt tusschen twee getrouwde mannen als wij bestaan zulke confidenties niet. Althans ik hoef ze niet te geven. 'k Weet niet hoe het met jou staat!

MARCEL.

- Wat is je verontwaardiging verdacht heftig - 'k zou haast zeggen verradend!

BAND.

(gepiqueerd opstaand.)

- Neen Théo, nou is het genoeg.

MARCEL.

- Kom, jongen, 't is toch maar een grapje.

(ernstig)

Hier heb je de persoon in kwestie

(laat een portret zien.)

Zoo zag ze er uit. Fijn niet? Voor vijf jaar is dat Louis-seize-bal ook al eens gegeven. 'k Wilde, dat ik er maar wat meer van te doen had. Hé, stel je eens voor, dat straks door de telefoon mij het heele werk werd opgedragen van de partij te kappen!

BAND.

- Ja, dat zou een heele bof zijn. Maar zeg, hoe vond je gisteren die lezing over de gedachtebanen?

MARCEL.

- Ja, hoor eens, daar had ik mijn hersens niet bij. Ik

heb zitten slapen. Je bent een gelukkige kerel, je hebt eeuwig en altijd den tijd, en kunt zoo iets op je gemak napluizen.

BAND.

- Je hoeft me heusch niet te benijden.

MARCEL.

- Dat doe ik ook niet. Onder mijn werk krijg ik mijn gedachten ook. Je weet: werken is bidden met de daad. Maar ik had graag mijn handen wat meer vrij en mijn geest soms minder belast met zorgen. Vertel jij nog eens wat er verteld is.

BAND.

- Nou, dat onze gewoonte de hersenbanen uitslijpt, en dat onze slechte gedachten op den duur een bedding uitschuren, die we niet dan met ijzeren wilsinspanning onder régime kunnen stellen.

MARCEL

(even van zijn werk ophoudend.)

- Ja, maar dat is toch prachtig! Hetzelfde nou heb ik al wel eens hier bij mijn pruiken gedacht. Je weet, Hanny, dat ik een tijdlang evenzeer onder de vrouwelijke bekoring leed als jij.

BAND

trekt gegêneerd kuchend zijn voeten bij elkaar.

MARCEL.

(even glimlachend ophoudend.)

- En ik heb zeker kapper moeten worden, om mijn kwaal homoeopathisch af te leeren. En dan slopen mij honderdmaal op een dag slechte gedachten in, als ik een vrouwenfiguur zag, dat een beetje mooi gevormd was, of als ik een dame kapte. Ik heb me wat trappen moeten geven; en 't gekste is, als ik zoo'n trivialen inval had gehad, kon ik van mijn kinders niet zoo goed genieten, en mijn vrouw ontliep ik. Toen al dacht ik bij me zelf: als kwajongen heb je in je verbeelding steeds dat breede weggetje geloopen, de gewoonte heeft het je uitgebaand, keer er nu van terug en word de tolbaas van je hersenpaadjes.

BAND.

(met een air van verder te zijn)

- Ja, je hoort er dan wel toe.

MARCEL.

(openhartig)

- Wie niet?

BAND.

- Maar hoor eens, je moet nu niet denken, dat ieder zoo is als jij.

MARCEL.

(hem lachend onderzoekend aanziend)

- Zoo oprecht bedoel je?

BAND.

(geërgerd)

- 't Is goed, dat je jezelf een hand geeft. Maar jouw sfeer was toch niet bepaald hoog te noemen.

MARCEL.

- Van de gewone wereld, hè!

BAND.

(diepzinnig constateerend)

- Typisch, dat men altijd in gezelschap zijn wil in zooiets.

MARCEL.

(een ietsje gepiqueerd door die meerderwaardigheid)

- O, je hebt ook stille afgezonderden ‘in zoo iets!’ Dat ‘zoo iets’ is een groot levensprobleem, beste jongen, ik zou haast zeggen, het eenige wat ons aan de aarde houdt. Een Indisch wijze zeide: ‘Als er nog zoo'n hartstocht was als die, kwam er nooit iemand in den hemel’, en een ander zei: ‘Eén vrouw is duizend mannen te sterk!’ Da's waar, beste.

BAND.

(uit de hoogte)

- Voor jou misschien.

MARCEL.

(ongeduldig)

- Hoe kan je dat nu zeggen. Jij, die me zoo mooi wist te vertellen, wat ‘de wachter op den drempel’ is, geloof jij niet, dat in de belevendiging van ons onafgewerkt karma niet veel van den geslachts-toestand zit?

BAND.

- Ach, dat is verschillend.

MARCEL.

- Neen, geloof me. Parijs wordt de navel der aarde genoemd. Nou, de hemel is er boven, en de aarde er onder. Waar leven nu de meeste menschen? Toch op de aarde zou ik zeggen.

BAND.

(lachend als om een grap)

- Die is goed! Jij bent ook een sofist!

MARCEL.

- 'k Schiet met jou ook op! - Hier, moet je die Es-bouquet nog hebben?

BAND.

- Kerel, ik heb het niet!

MARCEL.

- Nou, hier heb je het dan cadeau. 'k Misgun Violet zoo'n attentie niet.

BAND.

(het aannemend)

- Dank je wel,... hè wat ben je plagerig!

MARCEL.

- Ja pas maar op je gedachtebanen! 't Is een mooie vrouw, temperamentvol en geraffineerd in het flirten.

BAND.

- Je kent 'r!

MARCEL.

- Ik zie nu goddank al een beetje bovenaf neer op de wereld.... Ze gaat haar ongeluk tegemoet.

BAND.

- Je moest niet Théophrast Màrcèl maar Pàràcèlsus heeten, Paracelsus de wonderdokter, die vrouwen bekeerde door ze onder hypnotischen invloed in de toekomst de gevolgen van hun zondige voornemens te laten zien.

MARCEL.
- Deed hij dat werkelijk?

BAND.
- Ja, vreemd hè?

MARCEL.
- Betrekkelijk. Een menschenlot vooruit zien kan ik al een heel eind. Ik vergis me daarin niet licht meer. En dat onder hypnose brengen is goed begrepen. Vrouwen leeren niet, als je ze zóó wilt bekeeren.

BAND.
- Wat is mijn toekomst, als je het zoo zien kunt?

MARCEL.
- Kom, dat weet je zelf ook wel.

(weifelt even)

Mag ik het zeggen?... Nou dan, pas jij dan op voor die vrouw, en ook in het algemeen.

BAND.

(waardig opstaand)

- 'k Weet niet hoe je erbij komt. Neen Théo, je vergist je. Ik heb dat al uitgewerkt. Trouwens, men staat er ook op een gegeven oogenblik boven, en ik hecht te zeer aan een concentratie van al mijn levensaandachten, dan dat ik me daar zoo in verdiepen zou.

MARCEL.

(valt lachend achterover in den stoel)

- Die is heerlijk! Rijp om voor Paracelsusje te spelen... neen beste, ik ben vroeger te veel van de partij geweest, om nu geen fijnen neus te hebben. Met dieven vang je dieven...

BAND.
- Of zoo de waard is... Ik mag haar misschien eens hebben aangekeken...

MARCEL.
- Beste vent, dat is het. Daarin juist heb ik je zoo geweldig door. Je vertelt daarnet, hoe elke begeerte een gedachtevorentje in je hersenschors legt. Van dat dikwijls aankijken heb jij je al een loopschans uitgediept, en nou denk je, als je er maar bukkend doorheenloopt, dat niemand je ziet, struisvogeltje!

BAND.
- Beken zelf, dat het alles behalve fijngeestig is, zoo iets aan een wetenschappelijke hypothese te verbinden.

MARCEL.

- Praktijk en theorie, beste vriend.

BAND.

(door overreding de verdenking pogende af te schudden).

- Maar luister nu eens, Théo, hoe zou ik nu, die me in mijn studiën.....

MARCEL.

- De duivel spant zijn strikken overal. Bij den heilige en bij den geleerde. Jouw amateur-studien staan heelemaal buiten de kwestie, en al las je honderdmaal van de kuischheid der Indische fakirs en Brahmaansche priesters, al ben je tien keer vegetarier, prat gaand op het argument, dat het dierlijk element door vleesch gevoed

wordt, en dat carnivore onthouding het doodt.... allemaal wind en Engelsche notting.....

BAND.

(poogt door een verheven blik Marcel tot zwijgen te brengen).

- Je vergist je zeer.....

MARCEL.

(lachend).

- Hypnotiseer me maar zoo niet. Het baat je niet. Ik ken mijn Pappenheimers!

(het dienstmeisje in de aangrenzende keuken begint te zingen).

MARCEL.

- Hoor bijvoorbeeld die meid. De hals weet dat hiernaast werkvolk aan den gang is, en moet nu den heelen dag blèrren. En voortdurend gelonk en gefluit, geroep en babbeltjes. Ik neem het ze niet kwalijk, zoo is het niet, maar ik wijs er maar op.

BAND.

- Ik dacht, dat je nog wel eenig begrip van kaste zoudt hebben.

MARCEL.

- Dacht je, dat dàt de grenslijn trekt?

BAND.

- Ik heb de eer je te groeten. Er valt met jou kwalijk te redeneeren.

MARCEL.

- 't Is moeilijker de waarheid te erkennen dan te zeggen. Maar onder vrienden mogen we nooit iets verzwijgen, wel? Toen ik mijn vrouw trouwde, zeiden ze allemaal: ‘je hebt een pracht van een huishoudstertje getrouwd!’ Maar wat zeiden mijn kennissen later: ‘Nou, Theo, we mogen je wel feliciteeren, kolossaal wat moet jij een geduld en een tact gehad hebben, om je vrouw zoo'n eind gekregen te hebben. We dachten eerst dat er niks van je huwelijk terecht zou komen.’ Zie je, Han, hoe prettige voldoening het ook voor me was, zoo iets van vreemden te hooren, ik heb ze toch een geducht standje gegeven over hun vroegere huichelarij.

BAND.

- Ja, 't was min of meer laaghartig.

MARCEL.

(hartelijk oprecht).

- Daarom! De waarheid mag niet verzwegen worden. 'k Wil maar zeggen - nee, wil nou ineens weer niet wegloopen - houd jij je wat meer in bedwang. Ik zie je af en toe wel eens aan de zijweggetjes, waar ik vroeger zoo dikwijls in wandelde!

BAND.

(boos).

- Je schijnt heel wat kennis van zaken te hebben....

MARCEL.

- Dat beken ik eerlijk. Maar je kunt er anderen niet genoeg voor waarschuwen, als je er zelf de volkomen nulliteit van inziet.....

BAND.

(kwaadaardig).

- Voor je afgedaan hebt.

MARCAL.

- O, wees gerust, dat voelt zich niemand die er nog niet vrij van staat. Je kent het spreekwoord van den ouden bok en het jonge blaadje! Trouwens, paatje Marcel telt nog genoeg mede om kans van vallen te hebben

(loopt onwillekeurig terug naar het tafeltje met de pruik, neemt er het portret vandaan, en zet het beuzelend tegen den rand van den spiegel)

. Maar ik zeg je nog eens, als je eenmaal de volkomen nulliteit van de vrouwengeschiedenis inziet, dan is het slechts een kwestie van verstandig overleg, van redeneeren

(met klem)

van wilskrachtig verleggen der gedachtebanen, om er uit te komen. Concentreer jij daar je gedachten maar eens op, in plaats van op Es-bouquet voor Violet - neen, houd ze, eens gegeven blijft gegeven, je vrouw zal er ook blij mee zijn. Mèèr misschien. Violet krijgt genoeg.

BAND.

(gebelgd heengaand).

- Loop naar de koekoek!

Tweede tooneel.

MARCEL.

(de deur sluitend, lachend in zichzelf).

- Die is over een half uur terug, alleen om nog eens nadrukkelijk te bezweeren dat het heusch niet zoo is.

(bezinnend)

. Wat zat ik te doen voor hij kwam? Ik moet nog iets afmaken,..... o, wacht eens, een briefje aan de vrouw

(gaat rechts-voor aan den salontafel zitten, en haalt uit een map een half beschreven velletje postpapier, en leest luide over).

‘Lieve vrouw -

(verbetert)

ik zal er maar schattig lieve vrouw van maken - 't goeie wijf!

Schattig lieve vrouw!

Nu is me al tien mille geboden. We komen nog wel op f 12.000.

Ik verveel me zoo nu ik alleen ben. Kom maar gauw terug, dat is te zeggen: de volgende week! Zijn de kinderen zoet?

Ik was gisteren even op bezoek bij Kester. Violet drong zich weer vreeselijk aan me op.....’

(voor zich uitpeinzend)

. Wat zal ik nu nog meer schrijven....

(De meid in de keuken begint weer luidkeels te zingen. Ineens een zware slag tegen het beschot van het atelier. De odeurfleschjes rammelen en het portret valt van den spiegel op den grond).

MARCEL.

(opspringend).

- Wel, sakkerloot! Dat is toch te erg!

Derde tooneel.

DIENSTMEISJE

(een vreeselijk hitje, komt door de portière gestormd).

- O, meneer, heeft u die slag gehoord. Ik dag toch zeker as het niet waar is, dat de winkel inviel. Wat een slag. Ik sta nog te beefe op m'n beene..... ik stong net sla te wasschen.....

MARCEL

(geërgerd).

- Wat heeft dat er nu mee te maken?

MEISJE.

- En toe brak ik de schaal.....

MARCEL.

- Je maakt er handig gebruik van moet ik zeggen...

(om zich heen ziend)

. Dat werkvolk bonkte zeker een balk tegen het beschot. 't Is te erg. Je moest ze eigenlijk d'r gang laten gaan en flinke schadevergoeding rekenen. Maar nee, dat mag ik niet doen. Ik ga ze even in hun eigen voordeel waarschuwen. Let jij op, Stantje, Lientje, Geertje, Stientje - ja gut kind, hoe heet je ook weer -

DIENSTMEISJE.

(hinnekend).

- Jacoba, meneer!

MARCEL.

- Goed, dan Jacoba. Let even op,

(neemt hoed op, en snelt heen.)

Vierde tooneel.

(Door het glazen dak boven het Japansche scherm gluurt een timmermansknecht naar binnen.)

KNECHT.

(met een sterke neusstem).

- Hé, hartediefje, zing nog 's wat! We hooren je keeltje zoo graag.

DIENSTMEISJE.

(verschrokken omhoog ziend).

- Hemeltjelief! zijn jullie gek! moet je door de ruiten vallen! Wat wille jullie...

KNECHT.

- Dat je nog ereis zingt van tra- tra- la la la... en hei je misschien niet een slokkie thee voor me. 'k Mot anders mè water schoften.

(Er wordt gebeld).

DIENSTMEISJE.

(overdreven zenuwachtig).

- Toe, ga nou heen. Motte de menschen je zien! Wat zouwen ze wel van mijn denken!

KNECHT.

(stommelend wegklimmend).

- Nou, dag hoor, hartelappie, zing nog maar 's!

(meisje doet open.)

Vijfde tooneel.

(Dienstmeisje heeft Mevr. Violet Kester binnengelaten.)

MEVR. KESTER.
- Zoo Jacoba, is Mevrouw al terug?

MEISJE.
- Neen, mevrouw, andere week pas!

MEVR. KESTER.
- Zoo! en waar is meneer!

MEISJE.
- O, even hiernaast. Ze gooiden hier temé tegen het schot aan, en nou is meneer ze gaan waarschouwen.

MEVR. KESTER.

(in gedachte).

- Zoo, en... zijn jullie nog iemand te wachten vanavond... maar dat zal jij niet weten...

MEISJE.
- Nu, mevrouw, dat geloof ik niet. Ik heb tenminste geen bed extra hoeven op te maken.

MEVR. KESTER.

(zwak glimlachend).

- Zoo, 't is anders goed, dat je er altijd een in voorraad houdt...

(snel beradend)

je moest eens even naar mijn broer, meneer Remier gaan, en zeggen, dat ik vanmiddag niet kom eten. Je moet maar zeggen, dat ik niet kan... wil je... ga maar gauw... ja, kind, je schort is schoon... toe nu, vlieg...

MEISJE

(heendravend).

- Goed mevrouw... heb ik geen melk opstaan?... nee!... dat u niet komt eten dus... ik zal het zeggen...!

Zesde tooneel.

Mevrouw Kester doet haar boa af. Tipt voor den spiegel coquet 'r haar op, en bekijkt met welbehagen de souple lijn van haar slanke taille en weelderige buste. Ziet nu rond):

Hij zal nu naar mij luisteren... ik ben geen kind meer, en hij is een man. We weten beiden wat we willen en doen. Hij zal me aanhooren, nu of nooit!

(raapt portret op.)

Hemel, mijn portret, met die coiffure! Zie je wel

(met een verrukte juiching in haar stem)

Zie je wel, dat hij aan me denkt. Hij draagt het bij zijn werk. Hij bekeek het stellig, hij heeft het laten vallen in de haast. Schat! Hij denkt aan me... o, hij moet nu tot een bekentenis komen... hij zàl me aanhooren... hij

gaat met mij mee...

(kust hartelijk het portret - lacht dan in eens om zichzelf)

neen maar! Nu sta ik mijn eigen portret te zoenen. Wat 'n gekke meid ben ik toch! Maar misschien heeft hij er zijn lippen ook aangezet!

(beweegt zich met een onstuimige gratie, vol zijdig geruisch van rokken naar den salontafel om het portret neer te leggen. Leest het briefopschrift:)

Schattig lieve vrouw -

(grijpt den brief)

Aan zijn vrouw...

(leest nu, gedeeltelijk binnensmonds)

... nu is me al... hmmmmm... wat! wat staat daar? ‘Violet drong zich weer vreeselijk aan mij op...’?

(valt half schreiend van ergernis in een crapeaud)

... O! wat in-laag... omdat ik je lief heb... dring ik me daarom op?... Dat is niet waar, dat is niet waar... je hebt me beleedigd...

(met fonkelende oogen opziend)

... ja! je hebt me beleedigd! Ik zal je daarvoor rekenschap vragen. Dring ik me op? Als je me niet begrijpen wil, moet je me dan dadelijk met een straatmeid vergelijken

(naar den spiegel stuivend.)

Ben ik dat soms?

(terugschrikkend voor haar eigen woede-beeld)

- o, Theo, wat heb je me daar gegriefd, dat is leelijk van je, leelijk!...

(Er wordt een sleutel in het slot gestoken. Violet ziet angstig om, betipt zennwachtig met een zakdoekje haar oogen en slaat haar boa weer om.)

Zevende tooneel.

MARCEL

(komt binnen verrast).

- Hé, Violet, alwèèr hier. Wel, kindjelief, je doet me de eer nog al zoo aan sinds mijn vrouw op reis is. Ik heb over geen verveling te klagen!

VIOLET

(door deze woorden geprikkeld, wendt alle manieren aan om hem te bekoren).

- Ja, niet? Ik ben nog eens aangeloopen. Trouwens, in mijn afwezigheid zat je met dit portretje voor je, is 't niet?

(laat het hem zien.)

't Eenige, wat je van me hebben kan.

MARCEL

(legt, onbedaarlijk lachend, zijn hoed balanceerend op het x-stoeltje.

- Neen, maar!

VIOLET

(onaangenaam verrast.)

- Wat dan?

MARCEL

(naar het pruikentafeltje loopend.)

- Die is goed! Vrouwen moeten geloof ik, uit alles, letterlijk uit alles, munt slaan. Dat ding viel van den wand en

(haalt zijden doekje van de pruik op het tafeltje)

ik gebruikte het als model voor dit kapsel. Er is weer zoo'n bal Louis Seize dit jaar. Doe je niet mee dezen keer?... Och, wat zie je bedroefd. Heusch, 't viel van den spiegel, toen 't werkvolk hiernaast een ladder tegenaan ons beschot zette. O, ja dat is waar ook

(naar de portière roepend)

... Jacoba, Jacobijntje, kind waar ben je? Voortaan niet meer met het werkvolk praten, hoor je!

VIOLET

(hem vol aanziend.)

- Ze doet even een boodschap. We zijn alleen. Waarom misgun je zoo'n kind een praatje. Ze is toch meisje, en die babbelen graag.

MARCEL.
- Ja, maar ze moeten niet al te veel meisje zijn....

VIOLET.
- Dat is een meisje nooit. Eerder is een man te weinig man!

MARCEL

(die weer aan 't kapsel bezig is).

- Wat bedoel je daarmee. Ik begrijp je niet.

VIOLET

(moeilijk iets verslikkend).

- Ja, je bent nog al hard van begrip!

(neemt een opgeruimden toon aan)

. Je zult nou niet eens zeggen: ‘Violet, ga eens zitten. Zullen we een kopje thee zetten?’

MARCEL

(kalm).

- Ach nee, Violet, we hebben ieder ons eigen thuis. Als we met onze respectieve echtgenooten bij elkander zijn, is dat wat anders. Trouwens, het uurtje van theedrinken is al voorbij. 't Is bijna tijd om te eten. Je vergeet je man....

VIOLET

(zacht).

- Die is met dienst. Ik ben alleen. Nog twee dagen!

(zachter)

Ik verveelde me een beetje. Daarom wandelde ik eens op. 't Is zoo vervelend een man te hebben die officier is. Jouw Suze heeft het beter getroffen. Die heeft jou als kapper steeds om en bij haar.

(stoutmoedig)

Ik zou ook wel een kapper tot man willen hebben.

MARCEL

(van zijn werk omwendend).

- Violet, nee! Dat heb je nu al meer gezegd. Duivelkater nee! Je doet zoo verkeerd! Je hebt den man gekregen, die bij je hoort, die bij je past. Dien je hebben *moest!* Weest daar toch tevreden mee! Denk toch niet, dat je het anders kunt hebben, dan voor je is weggelegd.

VIOLET

(haar boa afdoend, met verwijt in haar stem)

- Ach, Marcel, je begrijpt me zoo weinig. Wat weet je nu van mijn natuur af? Die is mezelf soms een raadsel.

MARCEL.

- Ja juist! daarom! Ik zeg je... maar waarom doe je niet even je mantel uit

(weer aan zijn werk)

neem me niet kwalijk, dat ik dòòrwerk, want dit moet af... wat ik zeggen wou... heusch Violet, je haalt je in je ontevredenheid zoo veel op den hals...

(snuift oplettend in de lucht)

... 't is net of er melk aanbrandt...

(vliegt door de portière; men hoort hem daarnaast een pannetje afzetten)

.... Ja wel hoor... zoo'n domme meid.... kijk zoo'n vloer eens... even dit schoon maken, Violet!

VIOLET

(haar mantel uitgetrokken, staat met laag uitgesneden toilet en ongedekte armen, ongeduldig voor den spiegel zich te monsteren. Bitsig).

- Bemoei jij je ook al met het huishouden.

MARCEL'S

stem opgeruimd van terzijde

- Waarom niet? Je moet alles kunnen. In het huwelijk leer je alles, ook Jan de Wasscher spelen. Wat doet het er toe, als je maar tevreden bent.... Zulke meiden hè, stom volk! Foei....

VIOLET.

- Ja, ik wil ze tenminste voor mijn poppenhuishouden niet hebben

(met een grimassend gezicht)

. Je vrouw kan er geloof ik heel wat aan in een maand.

MARCEL

(nog steeds onzichtbaar).

- Praat er niet van. 't Goeie schepsel gaat er onder gebukt!

VIOLET.

- Ze moest zelf meer werken!

MARCEL

(nog steeds onzichtbaar).

- Ach, de lieve ziel doet genoeg. Ze is zwak, je moet wat kunnen toegeven. Trouwens, de twee kinderen eten 'r ook heel wat krachten af!

VIOLET.

- Ik zou toch bedanken als man, om er nog zooveel vrouwenwerkjes bij te doen....

MARCEL

(aankomend, opgeruimd).

- Zie je wel, dat je ontevreden bent, leelijk ontevreden

(schrikt, haar ziende, even, sluit snel de schuifgordijnen voor de winkelruimte toe, maar loopt dan, zacht voor zich heen glimlachend, naar zijn kapsel terug)

. Zeg, Violet, ik wilde wel dat je je mantel had aangehouden! Je bent weer op een verschrikkelijke manier overstuur. Kindlief, je bent zoo uit je evenwicht, zoo ontevreden.

VIOLET

(loopt op het woord 'ontevreden' op den weer werkenden Marcel toe, als wilde ze hem omhelzen. Laat dan hoofdschuddend haar armen zakken).

- Neen.... t.... t.... Théo, het is geen ontevredenheid. Niemand begrijpt me, maar ik hou niet meer van Kester. Ach ja, hij is goed voor me, maar dat is voor een vrouw niet voldoende. Ik wil meer, méér, méér!

(zegt dit met zulk een emphase, dat Marcel opziet)

. Meer wil ik, ik heb liefde noodig, temperament....

MARCEL

(hoofdschuddend).

- O, wat bonst het meikevertje weer overal tegen aan. Nee, kindlief, zie me niet zoo brandend aan... foei wat een gedraging na al wat ik je al zooveel meer gezegd heb. En dan dat toilet, je gaat te ver, viooltje, blijf nederig-gelukkig in je bosch. Dat is nu hetzelfde costuum, waar je je gisterenavond....

VIOLET

(woedend van tafel den brief grijpend).

- Mee opdrong! Niet waar? ik drong me aan je op!

MARCEL

(verstoord).

- Ta! ta!

(opstaand)

. Nee, Violet, geef op, geef op zeg ik!

VIOLET

(afwerend).

- Mee opdrong! Van mijn man mocht ik het aantrekken. Hij had het zelf gezegd, gewild. En nu had ik het aan, omdat ik eens mooi wilde zijn - niet voor jou - maar voor iemand, ik weet niet wie, maar op wie ik steeds hoop dat hij me lief zal hebben....

MARCEL

(ontzet).

- Maar Violet, je speelt met vuur. Zoo word je het offer van iedereen....

VIOLET

(den brief wegslingerend, met innige overgave op Marcel toeloopend).

- Neem jij me dan eerst. Ik bid je, neem mij dan eerst. Er heeft nooit iemand zoo naar je verlangd als ik - van den eersten dag af dat we elkaar kennen - verstoot me niet... Théo! toe, kom bij me... ik sta zoo alleen... toe, geef toe aan mijn bede - ik kan toch niet langer zoo leven, zoo versmacht van alles. Wij hebben geen kinderen en ik verlang er zoo naar - ik heb niets om altijd lief te hebben, niets, om aan mij te drukken, aan mijn hart, dat toch klopt om liefde te geven. Hier ben ik, toe, heb me lief - ik vraag het je, ik smeek je er om, zooals een dorstige om water....

MARCEL.

(haar zacht-beslist afweerend, en om de tafel heen den brief oprapend)

- Neen, Violet, neen! Je gaat je te buiten. Weet toch wat je doet.

VIOLET.

(snel)

- Dat weet ik immers. 't Is toch geen zonde. Wat is er voor kwaads aan.

MARCEL.

- Daarin heb je wel gelijk, Violet, m...

VIOLET.

- Nou dan

(loopt weer op hem toe)

Hier ben ik -

MARCEL.

(onverstoorbaar afwerend)

- Neen, Violet - je hebt wel gelijk, 't is geen zonde voor je, voor je natuur niet, voor je geweten niet, maar voor het mijne wèl, en voor het jouwe ook, als je je oogen opent...

VIOLET.

- Wie praat er nu zoo, als een vrouw zich wil geven in...

MARCEL.

- Niet in liefde, Violet, maar in hartstocht. Neem je mij niet, dan zijn er honderd anderen die voor je klaarstaan...

VIOLET.

- Neem jij me dan eerst

(plaatst zich een en al verleidelijke uitdaging voor hem.... Pauze.... Violet denkt te overwinnen. Door de spanning laat Marcel den brief vallen.

MARCEL.

(weer bedaard, raapt den brief op en legt 'm op tafel)

- Ho, ho! Zie je, Violet, dat is een vingerwijzing, Violet! - nee, blijf van me af - ik heb vrouw en kinderen. Zou ik hen, die ik trouw verschuldigd ben, zóó laag verraden? Ik zou mijn lieve jongens niet meer aan durven zien. En stel nu eens, Violet, dat we zoo zwak waren...

VIOLET.

(schamper)

- Zwak!

MARCEL.

- Ja zwak! wat zouden we dan niet tegenover je man groote verantwoording dragen! Hij zou het merken.

VIOLET.

(minachtend)

- Die iets merken? Daar is hij te bot voor. Die voelt alleen voor paarden en de dienst!

MARCEL.

(streng zich verheffend)

- Violet! Met meer respect voor den man, die je getrouwd hebt. De beste kerel! Stel eens, dat hij het merkte, en het zich zoo aantrok, dat hij zich ging vergooien! Wiens schuld zou het zijn, als hij zei: 'Nou kan het me niks meer verd....?'

VIOLET.

(brutaal)

- Zijn eigen schuld! Hij is tot niets beters nut!

MARCEL

(een oogenblik verbluft).

- Praat nu maar toe! Met jullie is niet te redeneeren!

VIOLET.

- Neen, lieve Théo, met de liefde valt niet te redeneeren, die overwint, die

(loopt naar hem toe)

neemt in bezit en laat in bezit nemen... Théo...

MARCEL

(achter de tafel loopend).

- Kind, kind, wat maak je de toestand zwaar voor...

VIOLET

(hem trachtend bij de hand te vatten).

- Neem hem toch lichter...

MARCEL.

- Neen, Violet, je begrijpt me verkeerd. Je maakt het mij niet moeilijk, maar jezelf!

(Violet slaakt een kreet van teleurstelling.) (Nu beheerscht Marcel de situatie: welsprekend)

. Je doet mij niet meer aan. Ik ken mijn plicht en wijk daar niet meer van. Ik heb alleen zielsdiep medelijden met je, als voor een arme, beklagenswaardige zuster, die zich met moedwil in het ongeluk gaat storten. Open je oogen toch, en zie, dat je mij niet lief hebt, maar de verandering...

VIOLET

(wanhopig).

- Dat is niet waar!

MARCEL

(rustig voortgaand).

- ... Je wilt een man hebben... zooals - noemen we het kind bij den naam - het wijf je een mannetje. Ik waarschuw je, Violet, bewaar je natuur voor een hoogere, edeler bestemming. Bij jouw hartstochtelijk temperament moest je zoo'n man hebben, om op deze wereld wat te leeren, wat geduld, je begeerten omzettend in toewijding, in tevredenheid, in beheersching. Zie dat in, en je zult het lot roemen...

VIOLET

(in een furie veranderd, met wilde stem den verschrokken Marcel toeschreeuwend).

- Sla me, sla me liever! Dat is tenminste nog een behandeling. Je beleedigt me zoo als je een vrouw maar beleedigen kunt. Wil je mij m'n natuur laten verloochenen,

m'n verlangens besmet verklaren? - Dat wat jij doet, staat gelijk met bespuwen, met vertrappen. Dat is geen haat meer, dat is afschuw, dat is niets, dat is doode afkeer. Sla me toch

(dringt zich op)

sla me toch! Ik hunker naar je slagen. Als je mij niet kust - kus me toch - trap me dan, want dit is geen behandeling voor een vrouw, die je lief heeft. Ik geef me toch, waarom neem je me niet. Jij zou nog preeken in den droom!

MARCEL

(droevig verwonderd).

- Daar is niet tegen te redeneeren. Die wolk zal eerst ontladen moeten worden. Violet, je zult nog eens aan mijn woorden denken en zeggen: ‘Had ik het maar niet gedaan!’

VIOLET

(hoopvol, haastig).

- Dus je doet het toch?

MARCEL

(verbluft).

- Onverbeterlijk ben je. Neen, Violet, ik offer me niet aan je passie, nu niet, en als ik vrij was, ook niet. Jouw aandrang is te gevaarlijk, je zult er aan te gronde gaan. Van één man ga je op die manier tot meerderen...

VIOLET

(woest).

- Je wil me een straatmeid hebben!

MARCEL.

- Je begrijpt me niet?

VIOLET.

- Begrijpen? Wat valt er te begrijpen, als dat hier

(wijst op haar hart)

in je spreekt! Zelfs Kester met z'n slakkebloed, redeneert nog niet zoo. Je valt me tegen. Je valt me gruwelijk tegen. Ik haat je nu. Ja ik haat je. Als je spreekt van verdienen, jij hebt de vrouw, die je...

MARCEL

(bezweerend).

- Violet, wat ik je bidden mag, niets ten nadeele van mijn vrouw.....

VIOLET

(snikkend van ergernis).

Nou ja..... zijn jullie kinderen soms uit de lucht komen vallen..... o, God, wat ben ik ongelukkig

(barst in zenuwsnikken uit)

waarom is het nu toch zoo verkeerd wat ik vraag? Dat is het toch niet....

(Er wordt gescheld).

VIOLET

(verschrikt haar boa omslaand).

- Om hemelswil, wat nu..... waar moet ik heen?

MARCEL

(bedaard, de schuifgordijnen openschuivend, en door een venster ziend).

- O, 't zijn menschen voor mij, ga maar even naar achteren.....

VIOLET.

- Nu, dat durf ik niet..... als straks de meid komt.....

MARCEL.

- Wat dan?

VIOLET.

- Die zal denken.....

MARCEL

(glimlachend).

- O, wat een kwaad geweten voor iemand die vindt dat ie geen verkeerds doet.....

(Er wordt nog eens gescheld.)

Maar vooruit nu, ik maak open.....

VIOLET

(vliegt in radeloosheid, met boa en mantel om de schouders geslagen, achter het kamerschut.

Achtste tooneel.

(Terwijl Marcel bij de deur is, ziet dezelfde knecht van te voren weer van boven door het glazendak.

KNECHT.

- Hei nou, toetie zing ie nie meer? Waar bè je nou.

(gluurt nauwkeuriger naar beneden en ziet recht op mevr. Kester neer)

. Verd...ld! Da's werk!

(ziet Marcel aan de deur, duikt dan snel weg, en stommelt neer, even een afdalende toonladder fluitend als bij een vuurpijl).

Negende tooneel.

Marcel, die niets van het voorgaande gemerkt heeft, heeft ondertusschen opengedaan. Een boer staat in stramme recrutenhouding midden op den straatweg, en salueert voor Marcel. De boer wacht, Marcel ook. Pauze.

MARCEL

(eindelijk).

- Wel, wat is er?

BOER

(aanslaand).

Weunt hier e vrouwe kapper?

MARCEL

(joviaal).

- Zeker, kerel, maar kom er toch in, ik hoef je toch niet te beschreeuwen. Gekke manieren houden jullie er toch op na.

BOER

(wantrouwend naderbij komend).

- Jao, ziede ge, ik docht dà hier aigelik e briewegaarder weunde, dènn d'r staat ‘briewen’ op oe deur!

MARCEL

(lachend de deur achter hem sluitend).

Gekke vent, kijk, dat is van de brievenbus. Op die manier bestond de heele stad uít postbodes!

BOER

(zijn arm grijpend).

- Ho, wacht es! Kende gie mien vrouw helpen?

MARCEL.

- Dat ligt er aan!

BOER.

- Ze heit typhus gehad.

MARCEL.

- Best hoor, ik geef er mooi pruikje onder de muts.

BOER.

- Hoeveel kost dâ?

MARCEL.

- Dat hangt er van af!

BOER.

- 't Mot niet te doer zijn!

MARCEL.

- Een goedkoop scheidinkje dan. Tien gulden!

BOER.

- Awaai! Veuls te veul.

MARCEL.

- Ga dan maar heen.

BOER.

- Zeuven, meer niet.....

MARCEL.

- Adio!

(doet de deur open).

BOER.

- Nou, heb niet zoo'n haast. Me magge toch wel es bieje!

MARCEL

(verdrietig).

- Wel ja, nou moet het nog een pingelzaak worden ook!

BOER.

- Wordt 't een goeie dan voor tien guldens?

MARCEL.

- Ach vent, laat ik dat nou met je vrouw bespreken.

BOER.

- Jao, maor wie mot 'r betaolen! Wacht effe, dan roep ik mijn wijf!

(De boer loopt weer naar het midden der straat, spiedt met kruipende knieën eerst links, dan rechts, roept ineens 'Bert!' en maakt met zijn pet in de hand een scheppende beweging naar zich toe. Een jonge boerin met wijd uitstaande rokken komt binnen. Boer er achter aan. Deur wordt gesloten. Marcel wijst het vrouwtje, dat erg verlegen onder haar witten mutsje met breede witte linten neerziet, een stoel.

MARCEL.

- Nou Bertje - heet je zoo niet -

(boerin kirt blozend)

- wat had je graag gehad voor kleur?

(haalt uit een lade der waschtafel verschillende haarmonsters en wil ze de vrouw laten zien, maar haar rokken zitten haar in den weg.

MARCEL.

- Gut, kind, haal die rokken wat in

(strijkt ze mee langs de stoel neer)

. Allemenschen, wat een kleeren heb jij aan! 't Is haast niks dan rokken!

BOER

(grinnikt; alle drie lachen hartelijk, het boerinnetje zelfs ietwat gestreeld. Ook van achter het scherm komt eenig geluid, een beweging, die den hoed van Marcel van het x-stoeltje wipt).

MARCEL

(verschrikt omdraaiend.)

- Wat is dat?

(loopt toe, ziet achter het scherm Violet Kester en schrikt even. Stelt het schut dat behoedzaam verder om, en keert bedaard terug.)

Ze bouwen hiernaast weet je, en dan krijgt dit houten getimmerte af en toe een opstopper... kijk juffrouw, ik geloof dat je het best dit donkere nam.

BOERIN

- knikt.

BOER.

- Maak nou goed je keus en la je niks in je hand stoppen!

MARCEL.

- Dat doen we hier niet. - Vind je ook niet, Bertje, dat deze kleur de beste is?

BOERIN.

- Jao menheer, maor ik wol liever blond sain!

MARCEL

(opgeruimd).

- Al wou je steenrood wezen - ik heb zelfs groene haren. Neem die dan!

BOERIN.

- Jao, da's 'n faine kleur!

MARCEL

(gehaast.)

- Goed, over drie dagen heb je de pruik. Is 't goed?

BOER.

- Best, dan kom ik 'm met den kaasbrik halen...

MARCEL.

- Ben je mal, vent. Moet de kaasbrik dan een pruik hebben? Met je vrouw moet je komen.

BOER.

- Als ze weg ken... 't is de drukke taid met de koas!

MARCEL.

- Nou, je ziet maar wat je doet

(gaat naar de deur.)

BOER.

- Kom Bert... As ik je vragen mag, meneer de kapper, wat bouwen ze hiernaast?

MARCEL.

- O, de automobielen-zaak wordt uitgebreid. Ik zal met der tijd ook weg moeten.

BOER.

- Nou, als het zoo ver komp, maak je mij een pruik voor niks.

MARCEL.

- Ik geloof, dat jij alles voor niks wil. Niks voor niks hoor! Dat weten ze hiernaast ook, en ze betalen niet meer dan ze kwijt willen zijn. - Denk er aan hoor, tien gulden meebrengen de volgende keer. Ik stuur wel een briefkaartje als het klaar is.

BOER en BOERIN

(in koor).

Goed, meneer de kapper, da's best. Gedag

(Beiden af.)

MARCEL.

- Gedag hoor!

(sluit de deur)

Oef!

Tiende tooneel.

Mevr. Violet Kester komt beschaamd te voorschijn.

MARCEL

(of hij die beschaming niet ziet)

- Hè, hè, wat 'n zeurkousen. De hemel bewaar je voor zoo'n Salon de coiffure! Wat een decadence, wat een verval in de kunst. Tyfeuse boerinnehoofden bevachten met blond haar - 't einde der wereld is nabij! Maar in elk geval een stuk brood verdiend! Laat ik daarmee tevreden zijn! En nu weer eens aan mijn kapperij voort. Trek jij ondertusschen gauw je mantel aan, voor er meer menschen komen.

VIOLET

(poogt voor den spiegel haar mantel aan te trekken, maar het gaat niet)

- Théo, het gaat niet! Ik kan me zelf niet redden. Die mantel is me toch al een beetje te krap. Help me eens!

MARCEL

(glimlachend ombuigend.)

- Tot het laatste toe Sirene, hè! Help je jezelf maar, hoor!

VIOLET

(valt als een bedroefd kind snikkend op een crapeaud.)

- 'k Kan 't heusch niet helpen. Moet je me nù nog plagen. Ik ben zoo ongelukkig. Help me voort, dan ga ik weg. Ik zal je nooit meer hinderlijk zijn....

MARCEL

(met medelijden bewogen, gaat op haar toe, en helpt haar blanke schouders en naakte armen in den mantel.)

- Je hindert mij niet, Violet, maar nog eens, je bent voor je zelf zoo'n zware last...

VIOLET

(hem met betraand oog, het hoofd achterover gewend aanziend.)

- Die niemand me kan afwentelen, niemand...

voelt ineens bewust haar schoone pose, en probeert nog eens haar vrouwenmacht, terwijl ze over haar schouders Marcels handen grijpt.)

Niemand, Theo, niemand! Jij vindt, dat ik alleen mezelf, mezelf alleen hinder, maar je weet niet, hoe mijn ziel juist gehinderd wordt door iets dat buiten me is, door jou, door jou

(snikkend)

door jou... help me toch...

MARCEL

(zijn handen loswringend).

- Neen! Aan jouw verlangen mag ik, wil ik niet voldoen... dat zou zondig zijn - en jij mag er ook niet gehoor aan geven, dat zou zwakheid zijn, zonde worden, die je duur zoudt bekoopen met den vrede en de rust van je eigen ziel, van je geweten, met de liefde van je man, met het geluk en de zegen van je huis...

VIOLET

(dof.)

Ik heb geen geluk. Ik heb geen zegen. Ik ben kinderloos. Ik dacht dat ik geluk mocht gaan zoeken. Maar dat mag niet, zeg je. Goed! Ik zal geen geluk meer hebben. Nu niet. Nooit niet. Je hebt me verstooten, inplaats van me op te nemen in vertroostende armen - goed! - ziet nu maar wat er van me wordt. Jij zal het van me gemaakt hebben! Op jouw geweten!...

MARCEL

(met een laatste poging, vat haar polsen).

- Violet - luister nu - waarom sloop je weg zoostraks, toen er menschen kwamen?

VIULET

(ontzet opziend).

- Au, je breekt mijn armen! Wat bezielt je in eens. Wat bedoel je?

Er wordt een sleutel in het slot gestoken. Het dienstmeisje komt tijdens een pijnlijke pauze binnen.

Elfde tooneel.

DIENSTMEISJE.

(blijft op een afstand staan en ziet schuchter van den een naar de ander).

MEVR. KESTER

(zich beheerschend, gemaakt vriendelijk).

- Wel meisje, wat zei meneer Remier?

MEISJE.

- Meneer zei ‘ik dacht het wel!’

MEVR. KESTER.

- Wat? Wat heb je dan gezegd?

MEISJE

(onnoozel).

- 'k Zei: Komplemente van meneer Marcel en als dat mevrouw Kester niet komt eten!

MEVR. KESTER.

- Complementen van meneer Marcel - wie heeft je dat gezegd?

MEISJE.

- Meneer zegt, dat ik dat altijd bij m'n boodschappen zeggen moet.

MEVR. KESTER.

- Wat zeg je van zoo iets!

MARCEL

(lachend)

- Ja, hier hoorde 't niet direct bij! Wat maakt het uit. Mijn dienstmeisje voor jouw boodschap was toch ook niet leep!

MEVR. KESTER.

- En toen verder? Vooruit nou kind!

MEISJE

(huilerig).

- Da wies ik niet, dat 'k 't 'r niet bij most zeggen... toe vroeg meneer of mevrouw, da's u, bij meneer bleef eten!

MEVR. KESTER

(angstig).

- En?

MEISJE.

- Toe zee ik ja!

Mevr. Kester valt sprakeloos in een crapeaud.

MARCEL

(vouwt zijn brief na onderteekening in een klaarliggende enveloppe).

- Hier, Jopie - nee, ga nog niet naar de keuken, de melk is al verbrand - hier, gooi dit even in de bus, wil je, snuggerheidje.

MEISJE

(weer grunnekend).

- Snuggerheidje! O ja meneer!

(af, de deur uit.)

Twaalfde tooneel.

MEVR. KESTER

(nu geen Violet meer, loopt zenuwachtig heen en weer. Marcel ziet haar aandachtig na).

- Maar mijn hemel, schrik jij daar dan niet van? Irriteert dat jou dan niet. Mijn broer verdenkt me toch al zoo lang, en mijn schoonzuster is er heel zeker van...

MARCEL

(bedaard).

- Waarvan?

MEVR. KESTER.
- Wel van... van... waar anders dan daarvan. Ben jij dan niet bang voor kwaadsprekerij?

MARCEL.
- Ik?

MEVR. KESTER.
- Ja, hoe zal jij het vinden, wanneer ze vertellen dat wij...

MARCEL.
- 't Zal me nooit zóóveel kunnen deeren! Zie je wel, Violet, wat een kwaad geweten je hebt! Zoo even

kroop je uit angst achter het scherm, en nu... waar is nu je liefde, je hartstocht... je vrees voor achterklap laat ineens zien, wat er achter je heftigheid school. Iets waarvoor je je schamen moest! Ware liefde kent geen schaamte, je bent bang - ware liefde hoeft niet bevreesd te zijn! Voel je nu, hoe onrecht je deed, hoe weinig je handelwijze strookte met je schaamtegevoel

(Violet bergt haar hoogrood gelaat in de handen weg)

. Wees nu eens eerlijk, en beken je ongelijk! Is het nu niet goed, dat ik...

(verbetert zichzelf haastig in de bedoeling, voor Mevr. Kester's beschaamdheid niet al te veel zelf uit te steken)

...dat wij niet toegegeven hebben aan onze verkeerde verlangens. Nu - Violet - zeg eens op -

VIOLET

(gansch afgewend).

- Misschien wel, misschien wel!

MARCEL

(welsprekend).

- Welnu, laat ze dan praten. Wat deert het ons! Wij staan vast in de overtuiging, sterk geweest te zijn. Wij kunnen de menschen eerlijk in het gelaat zien, en openhartig zeggen: het is niet zoo! En zoo moet het wezen en altijd blijven, Violet, voor mij, maar ook voor jou heel erg. Wees en blijf sterk, Violet, geef niet toe, en je zult je nooit om eenige kwaadsprekerij bekommeren. Als je jezelf maar eerlijk blijft, wordt je nimmer beschaamd...

(men belt. Marcel doet open.)

Dertiende tooneel.

Band treedt binnen.

MARCEL

(hem op den schouder kloppend).

- Ik wist het, dat je terug zou komen! Met de Es-bouquet bij je, en om nog eens te betuigen, dat het heusch niet waar is

(wijzend op Violet, die met den rug naar de heeren gekeerd, met terneergeslagen oogen het kapsel quasi staat te bekijken)

met die!

BAND

(kortaf).

- Loop toch rond, vent!

(op Violet toeloopend)

Hé, Mevrouw Kester, u hier! Nu ik u zie, herinner ik me ineens, dat u mij eens dat boek over Paracelsus gevraagd hebt....

MARCEL

(spotziek).

- Ja, dat was een vrouwenbezweerder tot bestwil....

Violet Kester en Band voelen zich ieder op hun wijze gegêneerd.

BAND

(met een hatelijken blik op Marcel, zoetsappig).

- Ja, Paracelsus is groot, en Marcelsus is zijn profeet - wie het gelooven wil!

Violet Kester kan niet nalaten, Marcel een kort glimlachje van verstandhouding toe te werpen.

BAND

(het wantrouwig opmerkend, kiest snel een ander onderwerp; met allerinnemendste stem tot Mevr. Kester).

- Kan ik vanmorgen den kapitein in den trein naar het zuiden hebben zien stappen?

MEVR. KESTER

(met een poging om belangstellend te doen).

- Ja, mijn man gaat op manoeuvre!

BAND.

- Nu reeds... dat is vroeg... ik dacht dat die pas over vier weken begonnen!

(snel)

o dat boek,... mag ik het even komen aanreiken vanavond?

MEVR. KESTER

(met een flitsing de op haar gerichte hartstochtelijke oogen aanziend, antwoordt in een korte zwijmeling).

- Ja, dat is goed....

(schrikt in eens van Marcel, die achter Band verwijtend het hoofd schudt, bedenkt ineens wat ze zei, en zegt koel)

... Dat is te zeggen, neen! komt u overmorgen, dan zou mijn man nog even thuis komen... dan kunt u het meteen met hem bespreken. Die stelt natuurlijk meer belang in dat boek dan ik. Een vrouw heeft voorloopig meer met het huishouden te doen. En daar moet ik nu eens aan gaan denken.... Meneer BAND, goedendag....

(tot Marcel kwasi gewichtig)

U denkt dus aan die peruche....

MARCEL

(knikt zwijgend met een even verwonderd gezicht).

MEVR. KESTER

(hem de hand gevend).

- Afgesproken dus! Goedendag!

(Marcel laat haar uit.)

Veertiende tooneel.

BAND

(loopt woedend heen en weer.)

- Beroerde vent. Dat ze ineens nee zei, is natuurlijk zijn schuld. Dat ik ook met m'n rug naar hem toe moest staan! Stom!

(Marcel staat nog even aan de buitendeur. Mevr. Kester kan nog geen tien passen gedaan hebben, of men hoort van de straat de nasale stem van den timmermansknecht, die vroeger op het glazendak zijn gezicht liet zien, roept: 'Hierzoo! Kijk die was het!' Marcel stapt, verwonderd rondziend, even op

zijn stoep en Band ziet verbaasd op met de vraag: 'Wat is dat nu?'

MARCEL

(komt weer binnen. Bij het sluiten van de deur zegt hij)

Waar die meid nu toch weer blijft?

BAND.

- O, die meen ik zooeven gezien te hebben bij het werkvolk hiernaast. Meneer Delen stond er bij, en scheen haar iets te vragen. Schiet je al met hem op?

MARCEL.

- Hé, ken jij meneer Delen?

BAND.

- Ja, zeker! Hij wilde immers kadastrale bijzonderheden van je huis! Wat heb ik hem den mantel uitgeveegd!

MARCEL.

- Ja, dat is waar. Of ik met hem opschiet? We zijn al aan tien mille, ik heb hoop dat we nog eens tot 12 komen. Ik laat ten minste voorloopig niet af.

BAND.

- Natuurlijk!

MARCEL.

- Dat die meid nu staat te babbelen met hem, staat me niet aan. Ik heb zoo'n vreemd voorgevoel!

(Er wordt gescheld.)

MARCEL

(naar het venster snellend).

- Kijk, daar is hij weer Met een werkman nog wel. Wat zou dat beteekenen? Gauw
- kruip jij achter dat scherm. Dan zal jij eens hooren, hoe ik met de heeren omspring!

(Band kruipt weg. Marcel doet open).

Vijftiende tooneel.

(Delen en de werkman komen binnen. 't Is de timmermansknecht van eerder).

MARCEL

(met geforceerde zakenstem).

- Komt u me weer in mijn werk storen?

DELEN

(onaangenaam, sarcastisch).

- Ja, in uw werk kom ik u even storen. Ik kom u meedeelen, dat ons laatste bod, let wel, ons laatste bod is 10½ mille. Hooger gaan we niet. -

MARCEL.
- En ik niet lager!

DELEN.
- Meneer! zeg dat niet zoo gauw!

MARCEL.
- Ik weet wat ik zeg!

DELEN.
- Wij soms niet?

MARCEL.
- O, al te goed - in uw voordeel!

DELEN.
- Haast u dan ook eens, uw eigen voordeel in te zien. Dit bod komt niet terug, en u zult berouw krijgen niet geaccepteerd te hebben.

MARCEL.

- Die waarschuwing heb ik van 8 mille af al moeten hooren! 't Zal zijn tijd tot 12 mille wel uitduren, denk ik!

DELEN.

- Dan vergist u zich toch!

MARCEL.

- In dat geval even goede vrienden. Dan blijf ik in mijn huis...

DELEN.

- Meneer - als u niet goedschiks wil, dan zouden we u wel eens kwaadschiks kunnen laten toestemmen.

MARCEL

(een stoel wijzend).

- Gaat u er bij zitten, en begin. Maar niet àl te lang. Ik heb weinig tijd. Wat moet die werkman hierbij?

DELEN

(wit van drift).

- Dat zeg ik je direct wel. Je doet het dus niet?

MARCEL

(verwonderd).

Gaan we jij en jou spreken? Dan zal ik gedwongen zijn, u het gat van de deur te wijzen.....

DELEN

(valsch lachend).

- Wacht daar nog even mee, waarde heer! Laat me eerst even zeggen, dat als je niet op mijn aanbod van 10 mille ingaat - ik laat alweer een half vallen - als je het huis niet voor 10 mille laat, dat dan vanavond iedereen weet, dat je hier rendezvoûs-tjes houdt.....

MARCEL

(krijtwit van drift).

- Vervloekte lasteraar, wat laagheid verzin je nu! Mijn huis uit, laag creatuur.... denk jij.....

DELEN

(onverstoorbaar).

- De vrouw van kapitein Kester. Ik ken haar. Nog al zoo één!

MARCEL

(een stoel opnemend).

- D'r uit, of ik sla je de hersens in! Liegdier!

DELEN

(bedaard achteruitloopend).

- Best, de bewijzen heb ik. Dus je kunt me niets maken. Je bent gesnapt. Hier hij weet het

(wijst op timmermansknecht)

en 't dienstmeisje.

MARCEL

(laat verbluft zijn arm zakken. Sprakeloos staart hij beide mannen aan, en brengt dan gesmoord uit)

- Ik zou wel eens willen weten, hoe jullie zoo'n vuige verdenking kunnen koesteren tegen mij en een dame die hier in de zaak komt.....

DELEN

(tot knecht).

- Vooruit! nou jij!

KNECHT

(verlegen aan zijn pet plukkend, met nasale stem).

- Ja, ik keek hier van boven onder 't schoften door de ruiten, of 't meisje er nog was, dat zoo zong, en toen zag ik 'n half gekleede juffer met bloote armen hier

achter het scherm

(loopt op het scherm toe, en ziet er Band)

..... verd... ld..... d'r zit iemand.....

(Band komt, geweldig geërgerd, te voorschijn. Hij ziet met haat en minachting naar Marcel en brengt een hoonend 'abah!' uit. Marcel is door deze benarde situatie voor een oogenblik van zijn stuk gebracht).

DELEN.

- Zoo, hebben we hier luistervinken. Aha, dat klerkje van het kadaster! Jou eerlijkheid gaat ook zoo ver als 't voeten heeft. Was jij de handlanger van den kapper! Nou, je hebt kunnen profiteeren van je luisteren.....

BAND

(woedend).

- Loop jij heelemaal naar de weerlicht! Maar jij, Marcel, je valt me gruwelijk tegen. Ajasses, wat een schijnheilige feemelaar..... Ik wil je niet meer zien!

(wil heen gaan).

MARCEL

(tot een reus gegroeid van krampachtig verzet).

- Neen, Band, blijf hier. En jij, Delen, luister ook....

DELEN

(spottend).

- Nou, en.....

MARCEL

(weer verward).

- Ik..... die dame..... ze kwam hier om een frisure te bestellen..... in avond toilet..... dat gedecolleteerd was..... en toen er andere klanten kwamen.....

DELEN

(barsch.)

- Weet ik van andere klanten. Daar hebben we het niet over. Je gaat niet zoo in de kou achter een scherm zitten, als je daar

(wijst naar het vertrek achter de portière)

evengoed kan wachten. Je maakt me maar zoo iets niet wijs...

MARCEL.

- Maar kerel, die dame noch ik hebben iets gedaan...

DELEN

(zich op de dijen slaand.)

Nee maar, die is fijn. Ze hebben niets gedaan! Zoo schieten we op! Allo, doe je 't voor 10 mille...

(Band loopt de deur uit, Marcel is met de handen voor het gelaat als een blok op een stoel gevallen.)

DELEN.

- Kom - vooruit. Ja of nee! ik heb geen tijd, en jij had nog zooveel werk...

MARCEL.

- God... god... wat moet ik doen...

(een sleutel wordt in het slot gestoken.)

Zestiende tooneel.

(Dienstmeisje komt binnen.)

DELEN

(een stamp gevend.)

- Verduveld - ze zou wachten!

MARCEL

(op haar toeschietend.)

- Wat had jij te vertellen, hè!

DIENSTMEISJE.

- Help! Help! meneer wil me vermoorden! Ach, heerejeetje! ik heb niets gedaan. Ik heb enkel aan meneer daar

(wijst op DELEN)

gezegd, dat mevrouw Kester bij u was, omdat meneer er naar vroeg...

DELEN.

- Nou is mijn geduld op, meneer Marcel!

(tot werkman)

toe! schiet jij op. We weten nou genoeg,

(werkman gaat. Delen tot dienstmeisje)

en ga jij nou ook maar heen - nee, hier, daar naar binnen

(wijst naar de portière)

... je hebt op straat niks noodig

(dienstmeisje gaat ook)

en vooruit nou, Marcel, tien mille, ik wacht een minuut, en dan wordt het negen, en we blijven er bij,

(haalt horloge uit de zak)

- Vijf - je zaak zal d'r niet beter op worden, man - tien - zoo'n geschiedenis - vijftien...

MARCEL

(staakt zijn stormachtige gedachtenloop met een kreet.)

Hou op! Ik doe het! Laagheid! Om die vrouw te sparen doe ik het, om mijn gezin te sparen zal ik het doen....

DELEN

(spottend.)

- Dat begrijp ik allemaal wel!

MARCEL.

- Nee, verachteling, dat begrijp je nooit. Dat zal je nooit kunnen begrijpen! Gemeen blijft gemeen. Een hond blijft een hond, en vuil wordt alleen door vuil verzonnen. Je knevelt hier een eerlijk man door je lage handelwijze. God zal het je dubbel en dwars vergelden!

DELEN

(woedend.)

- Die is bij God prachtig! Dacht je mij soms te beleedigen. Best! Nee, stik nou maar met je papieren. Ik zal jou wel een toontje lager laten zingen. Ben ik een hond of jij, ben ik vuil of jij?

MARCEL

(zich zelf niet meer meester, vliegt Delen aan).

- Ja, jij ben dat, jij! En nu eruit! Er kome wat er van kome, maar ik laat me niet door zulk kanalje de wet voorschrijven.

(met herculische kracht sleurt hij den zwak tegenspartelenden Delen de deur uit, en smakt woest de deur achter hem toe.)

Zeventiende tooneel.

Het dienstmeisje was angtsig in de portière verschenen. Met een stom gebaar wijst Marcel haar de deur.

DIENSTMEISJE

(bang huilerig).

Ja, meneertje, ik zal gaan - ik zal gaan - mag ik effe m'n mutsie halen en mijn manteltje.

(Meisje af).

MARCEL

(laat zijn arm zakken, en blijft als een marmer beeld staan. Een lange pauze. Dan komt het dienstmeisje angstig terug, loopt in een wijden kring om den versteenden Marcel heen, trekt met een doodelijke haast de deur open en vliegt heen, de deur snel achter zich dicht trekkend.
Marcel valt nu gebroken in een armstoel neer. Hij hijgt van overspanning.
Buiten klinkt het getik en gehamer weer, en het gepiep van kruiwagens.

HET SCHERM ZAKT LANGZAAM.

Mei.
(Friesch landschapje.)
Toussaint Bokma.

Het daghet!
Het zonnetje is goud en de hemel is blauw,
Malsch-groen ziet de wei, pas gedrenkt door den dauw,
Gezicht-vèr zich strekkend als groen-zacht tapeet
Door moeder natuur reeds met bloempjes bekleed, -
Daarboven..... een stipje, met fladd'rende vlucht
Het lentelied jub'lend in zonnige lucht:
‘Excelsior!’

Licht-leven!
De horizon ruimt nu de zilverdamp vliedt. -
Vaal-rood rijzen daken; - een dorpje in 't verschiet;
Scherp-torentje spitst uit het saprijk geboomt,
Door bundels van licht als met goud overstroomd;
Stomp-torentje ginds - òòk in blad'renfestoen -
Verjongt weer zijn grijskop in 't nieuw-frissche groen:
Stilleven.

Lente-adem.
Een molentje hier en een boomgroepje dààr. -
In 't groen kirt en fladdert een jong verliefd paar;
Groot-oogje in grauw pakje, in biezen en riet,
Kwaakt lustig - buikje onder - friesch-nachtegaal-lied;
Eentonig geloei van het mooi glanzig vee,
De grasscheutjes scherend van vlak-groene zee:
Nieuw leven!

‘Goê-morgen!’
Pas goudglansde zonlicht op emmer en juk
Of melkers en melksters zijn reeds op hun kruk; -
Al keuv'lend door hen boven d'emmer gebracht
Geeft ‘zwart-bont’ en ‘rood-bont’ haar melkrijke dracht; -
Ook wolvee brengt cyns, - onder lamm'ren: ‘bè... bè...!
Jongvee-capriolen en snat'rend... ‘kwè... kwè!’...
Vòl leven!

Vrij leven!
Pluim-kopje - bestolen sinds eerst gelegd ei -
‘Kievit’ nù: ‘bekje-open! - aan òns thans de Mei!’ -
Dons-vleugeltje-fijn, pas de winds'len ontvlucht,
Pakt kussend de bloempjes en dwar'lend de lucht;
Glas-vleugeltje-teêr, of 't een elfen-kind was,
Zoekt ‘Doornroosjes’ bedje in slooten- en plas-
Vegetatie.

Mei ‘Patert’!
De lentewind streelt en haar bloei-adem kust
De kleur op de bloempjes, - in hartjes: de lust;
Het levenslied gonst, tjilpt en fluit door de lucht,
Gedragen op wiekjes in dart'lende vlucht....
De dagvliegjes dansen in hupp'lende rei:
Heisa! - rondedans boven water en wei,
‘Hei! 't is in de Mei!’

Gedichten.
Jan Klaarenbeek.

Volle lente.

't Is volle lente nu. Gods milde handen
Zijn zeeg'nend over 't doode land gezegen.
Langs 't vroeger vale hout ruischt weer als regen
Het roerig groen, en uit de ruige wanden

Van hooge looveroppers klinkt mij tegen
Een felle minnezang. Op weidelanden
Slaat 't blinkend-bonte vee zijn grage tanden
In 't geurig gras. 'k Zie bloemen allerwegen

Haar halsjes rekken naar het welig licht,
Dat stralenrijke zon in vlosse bossen
Uit blindend-lichte lucht ter aarde schicht;

En dronken bijen roezen in de gouden trossen
Die gele vlammen langs de gevels slaan.
Nu wil ik blijde door de lente gaan!

Nacht.

Nu leeft de nacht
En praten zacht
De hooge boomen.

Een dunne damp
Waast over den kamp
Waar koeien droomen.

De nacht is licht;
Het wit gezicht
Der maan zie 'k blinken.

Als glinsterend gruis
Aan 't hemelhuis
De sterren twinken.

Een koele rust
Nu zachtjes sust
't Onrustig jagen

Van 't bonzend hart
Dat steeds mij sart
Met wilde vlagen.

Ik word zoo stil.....
Ik heb geen wil
En geen begeeren;

Aan veilige reê
Van nachtelijke vreê
Mijn ziel gaat meren.

Popels in den nacht.

Als rij van hooge monniken
Staan popels in den nacht;
Hun waaien is als bidden
Innig en zacht.

Hun kruinen wiegen mede
Met 't rythme van 't gebed
Dat als een luwe lispeling
Wordt ingezet

En zwelt tot de vervoering
In breeder ruisching leeft -
Hoor hoe een rillende huivering
Hen nu doorbeeft! -

Tot langzaam-aan hun bidden
Weer klagelijker rucht....
Of in den lichten nacht
Verging een zucht....

Twee figuren.
J. Greshoff.

De landlooper.

't Gepantserd hart, dat aan al snelle slagen
Een wil en weerstand lachend bieden kon,
Mocht 't dreunen van den hamer niet verdragen
Waarmee dit jaar zijn aanvallen begon.

De machtige arm die zooveel zeekre sloten
Gesmeed heeft uit het stil en lenig staal,
Is krachtloos neergezonken in een groote
Onmacht van vaag en martelend gedraal.

De drieste oogen die de hoogte maten,
Die de aarde en de sterren bindt en scheidt,
Zijn nu, van alle macht en moed verlaten,
Gedoke' in schaamvolle geslotenheid.

Al wat ik ooit beheerschte en heb bezeten,
Ligt achtloos weggeworpen als een vod.
De weefsels zijn in rafelen gereten,
De tooi van bloemen is vervuild en rot.

En al de bladen, zorgelijk beschreven
Met woorden die ik eenmaal heb bemind,
Zijn door mijn wanhoop prijs gegeven
Aan 't hoonend spelen van den lauwen wind.

Ik ben beroofd van al die trouwe namen,
Waarmede ik 's levens dingen aan mij bind.
En elke daad wordt mij opnieuw beschamen,
Zoolang 'k in géén mij zelve' herken en vind.

Nu sta ik als een bedelende schooier,
Die beter jare' en dagen heeft gekend.
Gelijk een alles-spillende vergooier,
Die weet dat zich 't getijde heeft gewend.

Wat moet ik nu?... alweer opnieuw beginnen
Met buit te zaamlen voor een nìeuwen schat,
Of, zwervend, maar eenvoudigweg beminnen
Al wat de dag mij tegenzendt op 't pad?

Moet ik hier blijven treuren in mijn woning
Om mijn te vroeg verloren zekerheid,
Gebogen als een uitgestoten koning,
Gebannen uit zijn rijk en uit zijn tijd?

Moet ik mij krommen als een overwonnen
Gehoonde maarschalk na een zwaren tocht,
Die, glorierijk en daverend begonnen,
Niet dan in smaad en schande einden mocht?

Of - zal ik uitgaan en op nieuwe wegen
Niet zoeken naar wat mij verloren ging,
Maar zijn in elk getijde, in zon en regen,
Een kind, een jonge plant, een groeiend ding?

Ik wil de warme aarde voelen trillen
Onder mijn lijf, wanneer ik moe gegaan
Een slaapplaats heb gevonden in den stillen
En bleeken luchtkring van een schuwe maan.

O, aarde, warme en noodend-veilige aarde
Aanvaard genadig me als uw minste kind,
Uw liefde is nog de eenige en laatste waarde,
Waarvoor ik mijn vreezend hart geopend vind.

Het wankel-valsche fundament der wanen
Is door uw vollen vloedgolf weg gespoeld;
En in uws morgens dauwig-klare tranen
Mijn dwalens-dwaze en heete hoofd bekoeld.

Ik kom, mijn open weg ligt afgeteekend
De hemel is zoo lichtend en nabij
En zelfs de horizont is niet verbrekend
De eindeloosheid van de lente-wei.

Ik zal in uw paleis den dienst verrichten
Van dé allerminsten loonknecht of lakei,
Gelukkig in mijn zelf gekozen plichten
En in mijn plicht-vol leven eindlijk vrij.

Carnavalskoning eens, van zotte staten,
Van Neurenberger speelgoed en karton
Zal 'k eindelijk mij zelf, rustig verlaten,
Hervinden onder uw begéérde zon.

De delver.

Nauw is het koele morgenlicht
Strak om het land
Of mijn ononderbroken plicht
Voert me in de wankelende mand.

En als den dag de onzeekre nacht
Reeds véél licht nam,
Werk ik nog met mijn laatste kracht
Bij mijn verkwijnde olievlam.

Mijn fellen en onverpoosden slag
Galmt door de gang.
En als ik rust, hoor ik geen lach
Van àndere werkers en geen zang.

De stilte is nog mijn eenigst deel!
Op arbeids wensch
Versplinter' ik met mijn houweel
Dien schat.... zie ik ben de àrmste mensch!

Mijn loon is niet genoeg voor 't brood
Dat ik behoef,
Mijn huis is kleiner dan mijn nood;
Dus zwerf ik afgemat en droef.

En als ik eindelijk wordt bevrijd
Van zorg en pijn
Bij 't zwichten van mijn naakten tijd
Dan noem ik mensch noch dingen mijn;

Dan weet geen burger wat 'k volbracht
In de ampre gang.....
Een enkele oordeelt wellicht zacht:
Hij werkte zwaar en veel en lang.

Toch ben ik voor géén nuttig mensch
Méér dan een zot
Die doelloos omzwierf met een wensch,
En doelloos werkte in werelds grot....

Over twee oude dichters.
Fenna de Meyier.

‘**I**K ben benieuwd over welke oude pruik oom Lucas 't vandaag weer zal hebben,’ zei 't jonge vrouwtje, terwijl ze voorzichtig aan de bel trok van 't deftige, dubbele heerenhuis waar de naam van ‘Mr. Dr. Lucas van der Schoor’ in sierlijke krulletters op de deurpost gepenseeld was.

‘Heeft-ie 't altijd over een oude, nooit over jonge dichters?’ informeerde haar man, lachend in haar ietwat humeurig gezichtje kijkend met jonge, verliefde oogen.

‘O neen, die bestaan eenvoudig niet voor hem, geloof ik. - Groote hemel, worden we dan nooit opengedaan?’ riep ze na een poos ongeduldig en rukte aan de paarse voile die van een grooten, fantastischen hoed los over de donzen wangen neerhing.

‘Martijn is doof.’

‘Ja, ik zal nog maar eens bellen’.

Doch 't was onnoodig. Behoedzaam werd de deur geopend en 't vale, trieste gezicht van den ouden huisknecht kreeg een glans van blijde herkenning.

‘O, ben u 't, freule... Gaat u binnen.’

't Vrouwtje gaf haar man een ondeugend knipoogje. Het was een bron van voortdurend vermaak in de familie, dat Martijn, die zijn freule Louise met devote trouw gediend had, toen ze een groot deel van haar jeugd bij oom Lucas en tante Margreet had doorgebracht, haar huwelijk met den jongen advocaat Van Beveren eenvoudig negeerde.

Voor hem bleef ze ‘freule Louise,’ en het feit dat hij ook nu weer alleen haár zag en vergat Van Beveren te groeten, bewees hoe haar man eenvoudig niet voor den ouden knecht bestond.

‘Dag Martijn. Zijn oom en tante thuis?’

‘Meneer wel. Mevrouw is uitgereden om boodschappen

te doen voor Sint Nicolaas. 't Is weer een drukte,' zuchtte hij en strompelde hun voor naar de trap.

'Is meneer op de studeerkamer? Och, Martijn, blijf dan maar beneden. Wij zullen 't wel vinden, hoor.'

'De freule is altijd zoo vriendelijk.'

Vlug wipte Louise de breede, rijkgebeeldhouwde trap op. Van Beveren volgde haar. Op 't eerste portaal bleef ze even staan en keerde zich om naar haar man.

'Wat is 't hier altijd stil in huis,' zei ze, zijn arm grijpend, 'als meisje kon me dat dikwijls zoo benauwen. Dan had ik soms aanvechting om hier heel hard te gaan schreeuwen of of iets heel geks te doen.'

'Arme Loe.'

'Heerlijk toch dat we nu elkaar hebben.'

Hij lichtte de paarse voile op en gaf haar een zoen.

'Zeg vent, die goeie lieve oom Lucas en al die ouwe pruiken die hij zoo vereert, zouden die wel ooit *iets* begrepen hebben van 't heerlijke leven, van een liefde als die van ons b.v.?'

'Ik weet 't niet,' antwoordde hij glimlachend, 'maar ze zijn toch ook eens jong geweest en menschen blijven toch menschen.'

'Nou, ik weet 't niet.' Ze wipte weer naar boven en Van Beveren zag hoe een verdwaald zonnestraaltje even haar mooi blond haar aanraakte en in gloed zette.

Louise klopte nu op de deur van de studeerkamer en na een gedempt 'binnen' traden zij in het hooge, ruime vertrek, waar drie van de muurvlakten zolderinghoog met boeken waren bedekt. De eenige kant die vrij was, werd bijna geheel ingenomen door een reusachtige glazen deur, toegang gevend naar een breed balkon, waar des zomers de heerlijkste bloemen bloeiden en waar men dan den heer des huizes vinden kon, onder den schaduw van eenige palmen en laurieren droomerig bladerend in een of ander kunstwerk.

Thans stond hij op van zijn lagen stoel bij het vuur en kwam met uitgestoken handen 'zijn kinderen' tegemoet.

'Wel, dat is goed van jullie den ouden man eens te komen opzoeken!' riep hij hartelijk en na zijn pleegkind innig omhelsd te hebben, drukte hij Van Beveren stevig de hand.

'Gaat zitten, verwarm je, Louise.'

'Ik heb 't niet koud, oom.'

Het gesprek ging eenigen tijd over gewone, alledaagsche

dingen, tot Louise ineens uitriep: ‘O ja, oom, we hebben eenige photo's uit Rome meegebracht. Dat zal u wel interesseeren.’

‘O, dat is aardig, dat is heel aardig,’ vond de oude heer, en zijn gouden bril wat verschuivend, keek hij met zijn diepe, altijd nog jonge oogen begeerig naar 't pakje, dat Van Beveren uit zijn jas te voorschijn haalde.

‘Ik was juist met mijn gedachten te Rome,’ ging hij voort, ‘dat is toch toevallig.’

‘Hoe dat zoo, oom?’ vroeg Van Beveren.

‘Wel, jongen, ik heb de laatste dagen niets gedaan dan me verdiepen in Joachim du Bellay.’

‘Hemel, wie is dat nu weer?’ mompelde Louise verschrikt; want ze wist dat oom haar dadelijk zou vragen of ze dien naam nooit op haar Fransche kostschool gehoord had en zij voelde zich heel zwak in de oude litteratuur.

‘Je hebt toch wel van de Pleïaden gehoord, Louise?’ vroeg oom Lucas met zacht verwijt.

‘O, ja, neen maar, nu weet ik 't wel zoowat,’ zei ze haastig en blozend, ‘maar eigenlijk herinner ik me alleen Ronsard, dat was zoo'n droog mager gezichtje met een stijven lauwerkrans om, meer weet ik er eigenlijk niet van,’ bekende zij naïf.

De beide mannen lachten en Van Beveren had groote lust haar voor haar lieve verlegenheid te zoenen, maar hij durfde niet goed voor oom en nikte haar dus alleen maar toe.

‘Wat een onderwijs op zoo'n Fransch pensionnaat,’ zuchtte de oude man.

‘Toe oom, vertelt u ons eens wat van hem,’ vroeg Louise.

‘Ik stel me hem nu zoo levendig voor,’ begon oom Lucas en streek met zijn hand over 't voorhoofd, ‘en weet je waarom, Louise? Ik verbeeld me dat hij en ik zooveel met elkaar gemeen hebben, ja, dat we heel veel op elkaar lijken.’

‘O, maar dan wil ik er *zeker* meer van hooren,’ zei 't jonge vrouwtje levendig, maar oom, voor dat u begint, moet u toch eens zeggen.. is 't nu niet waar, dat u ook een dichter is.. hebt u in uw jeugd ook geen verzen gemaakt?’

‘O, dat is lang geleden..’

‘Nou ja..’

‘Maar een dichter!... Hm. een dichtersnatuur misschien,’ zei de oude man met schuchterheid in zijn stem.

‘Daarom begrijpt u ze zoo goed,’ besliste Van Beveren.

‘Ja, dat geloof ik wel.’

Er kwam even een stilte. De oude man bekeek de photo's en vroeg toen eenige verklaringen en namen.

‘Joachim du Bellay is ook in Rome geweest,’ begon hij. ‘Dat was natuurlijk voor een rechtgeaarden humanist als hij een heerlijkheid. Die mannen van de Renaissance in de 16de eeuw hadden zoo ijverig gestudeerd in de Grieksche en Latijnsche litteratuur, hadden zich zoo verdiept in het verleden der ouden, dat een reis naar Rome zoo iets werd als een bedevaart.’

‘Ging hij er alleen heen, oom?’

‘Neen kind, dat is een heele geschiedenis. Laat ik beginnen met wat uit zijn jeugd te vertellen, dan zien jullie hem beter vóór je. Kijk, hier is zijn portret.’

‘O, wat een mooi, nobel gezicht,’ vond Louise.

‘Ja, nobel was hij, ook van geslacht. De du Bellays hadden een goeden naam onder Frans I. De beroemdste was toen wel Guillaume du Bellay, een dapper veldheer, die gouverneur werd in Piémont. Maar Joachim was van een ouderen tak; zijn vader was een eenvoudig landedelman in Anjou. Anjou, dat heerlijke rijke land aan de oevers van de Loire, je herinnert je 't toch wel, Louise?’

‘O ja, oom. Verrukkelijk was 't daar. Die breede velden, die wijngaarden... ik herinner me nog een mooien dag dat we daar een oud kasteel zijn gaan zien. De lucht was toen zoo zachtblauw met schapenwolkjes en overal was een heerlijk, gedempt licht...’

‘Juist. In dat mooie land, op een oud kasteel, dat van Turmelière, bij 't dorpje Liré, werd Joachim geboren. Men weet niet precies wanneer, ik denk tegen 1523. Zijn ouders waren al achttien jaar getrouwd en hadden misschien niet meer op zijn komst gerekend.’

‘Waren er geen andere kinderen?’

‘Ja, twee, een zoon en een dochter. Joachim scheelde zooveel met zijn broer, dat, toen zijn ouders stierven, die oudste zoon, René, hem op moest voeden. De arme kleine jongen had niet veel aan zijn voogd. Ik heb idee dat die hem maar zoo'n beetje rond liet loopen en niet veel naar hem omzag. Hij beklaagt er zich ten minste over in een “*Elégie*” gericht aan zijn intiemsten vriend Jean de Morel. 't Ergste vond hij dat er niets voor zijn geestelijke ontwikkeling gedaan werd.’

‘Maar die stumpert zal er toch ook onder geleden hebben dat niemand hem liefde gaf en hartelijkheid,’ vond Louise.

‘O ja.... natuurlijk, want niet alleen was 't een gevoelig, impressionnabel kind, zooals je begrijpen kunt, maar hij was zwak van gestel en dikwijls ziek.’

‘Arme jongen. Maar oom.. u zei daar straks.. Was uw jeugd dan ook?..’

‘Wist je dat niet, Louise?’

‘Neen oom... och, arme oom.’ - In een spontane behoefte om hem te troosten voor een voorbijgegaan leed stond zij op en gaf hem een kus.

‘Laten we daar niet meer aan denken,’ zei hij, haar kus teruggevend, ‘en 't liever over onzen dichter hebben. Je ziet dat droomerige kind daar rondloopen nietwaar, met allerlei illusies voor de toekomst! Eerst wilde hij ook krijgsman worden, evenals de held van zijn kinderjaren, de groote Guillaume, maar later, toen deze gestorven was, richtte hij zijn eerzucht naar de diplomatie, waarin een ander beroemd man uit zijn familie, de cardinaal Jean du Bellay hem zoo schitterend was voorgegaan. Daarvoor was echter kennis een eerste vereischte. En eindelijk kon hij aan zijn weetgierigheid voldoen. Geholpen door dien prelaat, volgde hij de lessen aan de hoogeschool te Poitiers, dat toen het middelpunt was van een belangrijk litterair leven. Er viel voor den jongen dichter nog heel wat te leeren! Hij maakte er kennis met Muret, een twintigjarig latinist, die den eersten grondslag legde voor zijn later humanisme. Ook den dichter Salmon Macrin ontmoette hij daar en vooral Jacques Peletier du Mans, die hem veel leerde en die in zijn voorrede van Horatius' Dichtkunst in 't Fransch veel nieuwe ideeën legde, die Joachim du Bellay later zou overnemen voor zijn ‘Deffence et Illustration de la Langue françoise.’

‘Was dat niet een soort van manifest van de Pleiaden?’ informeerde Van Beveren.

‘Juist. Je weet, dat men toen alles hervormen wilde en de jongelui... maar daar kom ik straks aan.’

‘Gaat u door, oom,’ zei Louise vriendelijk, die wist dat oom Lucas in zijn verhalen niet graag onderbroken werd.

‘Welnu, hij studeerde daar heel hard, maar 't was misschien niet altijd in de rechten, waarvoor hij toch gekomen was. En eindelijk ontmoette hij Ronsard. Claude Binet, de biograaf

van Ronsard, doet ons daarvan 't naïeve verhaal. Het was in een ‘hostellerie’ op den grooten weg van Poitiers dat de twee jongelingen elkander vonden en men mag wel zeggen voor 't leven, want ze zijn altijd vrienden gebleven. Ronsard was secretaris geweest van Lazare de Baïf, die hem een tweede vader was geworden. De zoon van Lazare, Antoine, later ook een dichter van de Pleïaden, had tot huisonderwijzer of gouverneur een geleerd man, Jean Dorat, een der grootste hellenisten van zijn tijd.

‘Toen nu Lazare de Baïf gestorven was, nam Jean Dorat het voorstel aan van een Parijsche school om daar directeur of principaal te worden. Dat was de bekende “Collège Coqueret”. Zijn beide leerlingen (want Ronsard had met den zooveel jongeren Antoine zich ook aan de studie gezet) volgden hem naar Parijs en waren internen geworden van 't Collège Coqueret. Waarom zou Joachim du Bellay hun voorbeeld niet volgen? De enthousiaste woorden van Ronsard schijnen overtuigend geweest te zijn, want hij ging inderdaad met hem mee.’

‘O, wat aardig!’ riep Louise ondeugend, ‘dat was toch een eenige tijd, man, toen de jongens zoo brandden van verlangen om latijn te leeren.’

‘Och, de Renaissance,’ zei Van Beveren vaag.

‘Ik zal jullie niet te ver voeren en veel van 't leven daar in dat instituut vertellen,’ ging de oude man door, ‘ofschoon 't heel interessant zou zijn om zulk collegeleven eens te vergelijken met een moderne hoogeschool.’

‘Ze werden er zeker heel ruw en streng behandeld?’ vroeg Louise.

‘Wel neen, 't waren immers geen kinderen meer. Er waren zelfs mannen van dertig jaar bij. Ze hadden er dikwijls heel uitgelaten pleizier; er werd hard gewerkt, maar ook hard gelachen en veel gegeten en gedronken, dat verzeker ik je. Er werden ook allerlei plannen gesmeed voor de toekomst. Die jongelui waren op niet minder dan op een algeheele hervorming van de Fransche litteratuur bedacht en uit dien tijd dateert dan ook de bekende ‘Deffence et Illustration de la Langue françoise;’ door du Bellay in de wereld gezonden, maar dat eigenlijk het manifest was van de geheele groep, de ‘Brigade’ zooals men eerst zei. Later is de club door Ronsard tot ‘Pleïade’ herdoopt. Voornamelijk had men

't tegen de kinderlijke en gezochte rijmelarij van de oude rhétoriek-dichters, Clément Marot o.a. Men wilde een nieuwere, hoogere poëzie, geënt op Griekschen en Latijnschen stam. De jonge enthousiasten hadden een fiere lijfspreuk: ‘Odi profanum vulgus et arceo.’

‘Was die niet van Horatius?’

‘Ja, m'n jongen. - Luister nu verder. Het manifest van du Bellay werd weldra gevolgd door een uitgave van zijn ‘Olive,’ een bundel gedichten gewijd aan een misschien nooit bestaan hebbende schoone. Ik vind er veel moois in, maar de invloed van Petrarca en Ariosto is er wat sterk in en de frischheid van een eigen persoonlijk voelen ontbreekt.

‘Er zijn critici die beweren dat die “Olive” geschreven is voor Marguerite, de zuster van Hendrik den tweeden; of dat waar is, weet ik niet. Zeker is 't, dat hij voor die prinses een groote, diepe bewondering, een soort van vereering heeft getoond, zijn leven lang, dadelijk nadat hij met haar in kennis kwam. Dat gebeurde zoowat een paar maanden later, ter gelegenheid van de blijde intocht in Parijs van Hendrik II met zijn hof.’

‘Was die Marguerite een mooie vrouw?’ informeerde Louise, die wat meer belangstelling kreeg in 't geval.

‘Dat geloof ik wel. Alle schrijvers en tijdgenooten spreken met den grootsten lof over haar. Ze was ook heel begaafd. Zij heeft onzen jongen dichter begrepen en aangemoedigd en hij heeft in dat opzicht veel aan haar te danken.’

‘En wanneer ging hij nu naar Rome?’

‘Word je al ongeduldig, kindje? Ja, ik ben wat lang van stof. Onze Joachim was mooi op 't punt een gewone hofpoëet te worden, iets waar hij zelf vroeger zoo op had neer gezien!, toen er gelukkig een wending kwam in zijn leven. Eerst had hij nog een lange ziekte van twee jaar door te maken, waarin hij ontzettend leed. Toen werd de cardinaal Jean du Bellay, zijn beschermer, zooals je weet, met een geheime zending naar Rome gestuurd en Joachim, die al lang zijn wensch te kennen had gegeven om eens met den machtigen prelaat mee te gaan naar Italië, zag eindelijk zijn liefsten wensch vervuld. De cardinaal was een rijk kunstlievend man en kende het Romeinsche leven, want het was niet de eerste keer dat hij als Frankrijks tusschenpersoon bij den paus kwam. In April 1553 begaven ze zich op weg en in Juni arriveerden ze te Rome.’

‘Dan hebben wij 't vlugger gedaan,’ schertste Louise en keek haar man aan met een ondeugend glimlachje. Die reis naar Rome was hun huwlijksreis geweest en zoo heerlijk!

‘Ja, jullie zijn nu ook te Rome geweest’, ging oom Lucas voort, ‘en je zult je wel eenigszins kunnen voorstellen wat een overweldigenden indruk die oude stad op hem gemaakt moet hebben. En hij was een artiest, uiterst gevoelig, en met een fantaisie die alles voor hem deed opleven wat hij van 't verleden der ouden wist! Wat een genot moet dat voor hem geweest zijn.... wat een diep, grootsch en machtig leven zal hij geleefd hebben die eerste dagen! Wij weten er iets van door zijn gedichten “Les Antiquitez”, een merkwaardig bundeltje sonnetten, dat ik je zeer aanbeveel, Van Beveren, ofschoon ik voor mij nog meer houd van “Les Regrets”, die hij later gemaakt heeft.’

‘Toe, leest u ons eens zoo'n “Antiquité” voor’, vroeg Louise en zette zich op een anderen fauteuil, dichter bij 't vuur.

‘Goed. Wacht, hier heb ik er al een.’ En hij begon:

‘Telle que dans son char la Berecynthienne
Couronnée de tours et joyeuse d'avoir
Enfanté tant de Dieux, telle se faisait voir
En ses jours plus heureux ceste ville ancienne.

Ceste ville, qui fut plus que la Phrygienne
Foisonnante en enfans, et de qui le pouvoir
Fut le pouvoir du monde, et ne se peult revoir
Pareîlle à sa grandeur, grandeur sînon la sîenne.

Rome seule pouvoit à Rome ressembler,
Rome seule pouvoit Rome faire trembler:
Aussi n'avoit permis l'ordonnance fatale.

Qu'autre pouvoir humaîn, tant fust audacîeux,
Se vantast d'égaler celle qui fît égale
Sa puissance à la terre, et son courage aux cîeux’.

‘Nietwaar? Hij heeft de grootschheid van Rome wel gevoeld?’ vroeg de grijsaard, die met dichtersontroering gelezen had.

‘En als je die verzen eens vergelijkt met wat er in dien tijd geschreven werd, dan moet je erkennen dat hij een oorspronkelijk, sterk persoonlijk talent had, mijn du Bellay! Dat komt nog beter uit in zijn ‘Regrets’.

‘Regrets?’ herhaalde Van Beveren, ‘dus hij schijnt niet altijd gelukkig geweest te zijn in Rome?’

‘O neen. Kijk eens, zoo'n natuur als de zijne kon heerlijk genieten, maar was ook voorbestemd om te lijden onder teleurstelling. Je begrijpt toch dat het werkelijke leven in 't Rome van alle-dag hem niet enkel verrukking kon brengen, en dat hij zijn idealisme heel pijnlijk stooten moest aan die werkelijkheid. - Het leek eerst alles heel mooi: de cardinaal installeerde zich met vorstelijke pracht. Hij had de Thermen van Diocletianus gekocht en op een gedeelte van die ruïnes een waar paleis laten bouwen ‘met ver uitgestrekte tuinen, waar ceders, cypressen, oranjeboomen en andere heerlijke gewassen een natuurlijken achtergrond vormden voor de slanke kostelijke marmerbeelden, die als tastbare schoonheidsdroomen in dien sprookjestuin verrezen’, zoo zegt een andere dichter uit dien tijd. -

‘Hè, wat heerlijk’, zuchtte Louise, ‘maar wat een prinselijk bestaan voor een cardinaal!’

‘Hij was een gewichtig diplomaat, vergeet dat niet. Joachim vergat dat ook niet, want naast zijn eerzucht als kunstenaar, geloof ik dat hij ook wel een ambitie voelde om later een machtig staatsman te worden. Dat werd al de eerste groote teleurstelling voor hem. Want het baantje, dat de cardinaal hem had toegedacht, was wel een post van vertrouwen, maar leidde niet bepaald naar de diplomatiek. Hij werd z.g. intendant, d.i. hij moest de tallooze bedienden, jagers, tuinopzieners, klerken, stalknechts en wat er meer rondkrioelde in 't paleis nagaan en betalen; orde houden in de huishoudelijke zaken, financieele operaties doen, en, wat dikwijls zeer pijnlijk was voor een jongen dichter - onderhandelingen voeren met bankiers en geldvoorschieters, want zooals alle groote heeren, was de cardinaal dikwijls in geldverlegenheid. Verder moest hij met zijn meester op alle ceremonieele visites en officieële feesten meegaan. Wacht, hier in de ‘Regrets’ zegt hij 't zelf zoo aardig:

‘Panjas[1.] veuls-tu scavoir quels sont mes passe-temps?
Je songe au lendemain, j'ay soing de la despense
Qui se fait chacun jour, et si fault que je pense
A rendre sans argent cent créditeurs contents:

Je vais, je viens, je cours, je ne perds point le temps,
Je courtise un banquier, je prens argent d'avance,
Quand j'ay despesché l'un, un autre recommence,
Et ne fais pas le quart de ce que je prétends.

1. Een vriend van du Bellay, ook in dienst van een cardinaal te Rome.

Qui me présente un compte, une lettre, un mémoire,
Qui me dit que demain est jour de consistoire,
Qui me rompt le cerveau de cent propos divers:

Qui se plainct, qui se deult, qui murmure, qui crie,
Avecques tout cela, dy, Panjas, je te prie,
Ne t'esbahis-tu point comment je fais des vers?'

'En toch maakte hij ze, die verzen, en heel goede', vervolgde hij, 'verzen die altijd gelezen zullen worden, zoolang er nog menschen belang stellen in de Fransche literatuur. Die verzen waren ook zijn troost. Hij zegt 't zelf zoo menig keer. Hier b.v. aan zijn vriend Magny, ook al een banneling te Rome, want die was den Franschen gezant Avanson gevolgd:

"Je ne chante, Magny, je pleure mes ennuys,
Ou, pour le dire mieulz, en pleurant je les chante,
Si bien qu'en les chantant, souvent je les enchante,
Voylà pourquoi, Magny, je chante jours en nuicts."

- Is dat niet aardig? Is die gedachte niet mooi en zangerig;

"Si bien qu'en les chantant, souvent je les enchante."

En nu nog even dit sonnet, dat ik zoo liefheb,' vervolgde de enthousiast:

'Maintenant je pardonne à la doulce fureur,
Qui m'a fait consumer le meilleur de mon aage,
Sans tirer autre fruict de mon ingrat ouvrage
Que le vain passe temps d'une si longue erreur.

Maintenant je pardonne à ce plaisant labeur,
Puisque seul il endort le soucy qui m'oultrage,
Et puisque seul il fait qu'au milieu de l'orage
Ainsi qu'auparavant je ne tremble de peur.

Si les vers ont esté l'abus de ma jeunesse,
Les vers seront aussi l'appuy de ma vieillesse,
S'ils furent ma folie, ils seront ma raison,

S'ils furent ma blessure, ils seront mon Achille,
S'ils furent mon venin, le scorpion utile,
Qui sera de mon mal la seule guérison.'

'Heel mooi,' vond Van Beveren, 'maar nu ik er over nadenk..... is dat bekende sonnet "Heureux qui comme Ulysse", ook niet van hem?'

‘Ja, dat is *het* sonnet. Men haalt dàt altijd aan, in alle bloemlezingen. Ik vind 't natuurlijk ook mooi, maar waarom ze 't hooger stellen dan dit b.v.

‘France, mère des arts, des armes et des lois,
Tu m'as nourry long temps du laict de ta mammelle,
Ores, comme un aigneau qui sa nourrisse appelle,
Je remplis de ton nom les antres et les bois.

Si tu m'as pour enfant advoué quelquefois,
Que ne me respons-tu maintenant, ô cruelle?
France, France, respons à ma triste querelle!
Mais nul, sinon Echo, ne respond à ma voix.

Entre les loups cruels j'erre parmy la plaine,
Je sens venir l'hyver, de qui la froide haleine
D'une tremblante horreur fait herisser ma peau.

Las! tes autres aigneaux n'ont faute de pasture,
Ils ne craignent le loup, le vent, ny la froidure,
Si ne suis-je pourtant le pire du troppeau’.

‘Volgens mij is dit een der mooiste, sonoorste die hij ooit maakte,’ vervolgde de oude man, ‘hoor toch eens naar die diepe, trieste klacht als van een verlaten dier, naar die heerlijke klanken: ‘France, France, respons à ma triste querelle!’ en dat mooie, desolate: ‘Je remplis de ton nom les antres et les bois.’ - Hier blijkt het hoe verlaten, hoe eenzaam hij zich voelde in dat prachtige rijke leven, te midden van de mooiste kunstschatten die hem toch eerst zoo in vervoering hadden gebracht. Hij is een banneling, die zijn verlangen uitsnikt naar 't vaderland:

‘Je me pourmène seul sur la rive Latine,
La France regretant, en regretant encor
Mes antiques amis, mon plus riche trésor,
Et le plaisant séjour de ma terre angevine.

Je regrete les bois et les champs blondissans
Les vignes, les jardins, et les prez verdissans
Que mon fleuve traverse: icy pour récompense
Ne voiant que l'orgueil de ces monceaux pierreux.’

‘Kom, ik zal dat Ulyssus-sonnet toch ook even lezen, het is zoo kostelijk:

“Heureux qui comme Ulysse, a fait un beau voyage,
Ou comme cestuy là qui conquit la toison,
Et puis est retourné, plein d'usage et raison,
Vivre entre ses parents le reste de son aage!

Quand revoyrai-je hélas, de mon petit village
Fumer la cheminée, et en quelle saison
Revoyrai-je le clos de ma pauvre maison
Qui m'est une province et beaucoup d'avantage?

Plus me plaist le séjour qu'ont basty mes ayeux
Que des palais romains le front audacieux,
Plus que le marbre dur me plaist l'ardoise fine,
Plus mon Loyre gaulois, que le Tibre latin,
Plus mon petit Lyré, que le mont Palatin,
Et plus que l'air marin la doulceur angevine."

Je ziet, zijn dorpje Liré waar hij geboren werd, is hier onsterfelijk gemaakt. Er is iets echt menschelijks en ontroerends in dit sonnet, vind je niet?'

'O ja,' antwoordde Van Beveren. 'Zijn 't allemaal sonnetten?'

'Ja, hij was wel een van de eersten om dien vorm, dien de Italianen zoo liefhadden, in Frankrijk in te voeren. - Maar nu moet je niet denken dat die "Regrets" alleen uit klachten en verlangens bestaan. Du Bellay is er tegelijkertijd een heel scherp satiricus en een fijne, geestige spotter in. De politieke en kerkelijke toestanden in Rome heeft hij, als fijn opmerker en bitter teleurgesteld man, in menig sonnet gehekeld. En er moeten daar ook vreemde dingen gebeurd zijn onder de pausen van dien tijd, niet alles geschikt om te vertellen waar onze lieve Louise bij is..... maar, kijk eens, Van Beveren, ik geloof zoo waar dat ze slaapt!'

Louise was werkelijk ingesluimerd. De behagelijke warmte van de kamer, het vredige, zangerige praten van den ouden man hadden haar slaperig gemaakt, en nu lag 't blonde hoofdje rustig tegen den hoogen stoelenrug met zoetjes gesloten oogen.

'Ze was vandaag zoo moe,' verontschuldigde Van Beveren. U moet weten, oom, dat ons binnenkort, of liever over een maand of zes misschien...'

'O, ik begrijp 't', glimlachte oom Lucas, 'trouwens tante heeft al uit de school geklapt.'

'Maar om op du Bellay terug te komen,' ging Van Beveren voort, die bang was dat de geringe belangstelling van zijn vrouwtje den ouden man zou bedroeven en die daarom zelf dubbel interest wilde toonen, 'vertelt u eens, oom, welke paus was er in Rome, toen hij daar aankwam?'

'Julius III, een man die eerst groote verwachtingen had

opgewekt, maar die, eenmaal paus geworden, een lui en zinnelijk leven leidde en van wien de afschuwelijkste verhalen rondgingen. Zoo had hij tot cardinaal verheven een jongen comediant van zeventien jaar, wiens eenige verdienste daarin bestond dat hij aardig met een aap kon spelen. De verontwaardiging van Joachim voor dat soort prelaten heeft hem tot eenige mooie, krachtige sonnetten geïnspireerd. Hier b.v. zegt hij:

> 'Mais voir un estaffier, un enfant, une beste,
> Un forfant, un poltron Cardinal devenir,
> Et pour avoir bien sceu un singe entretenir
> Un Ganymède avoir le rouge[1] sur la teste,' enz.

Bij den dood van dien paus maakte onze dichter hem een satiriek grafschrift, waarin hij de gulzige neigingen van dien onwaardigen 'heiligen vader' bespotte.

- 'Maar dat alles is toch kras voor een katholiek en dat wel voor een intendant van een cardinaal?' waagde van Beveren.

'Dat is 't zeker! Lees b.v. eens wat hij zegt van de conclave, die toen volgde, het kiezen van een nieuwen paus. Al de intriges, de afgunst, de haat, de weddenschappen die er 't gevolg van waren, alles heeft hij goed opgemerkt en met scherpen, vlijmend fellen spot geboekt in zijn sonnetten. Hij heeft ze wel is waar pas uitgegeven toen hij in Frankrijk terug was, maar de cardinaal, zijn beschermer, toonde zich toch alles behalve gesticht over de openhartigheid van zijn neef en heeft hem dat ook wel laten voelen.'

'En wie werd er gekozen?'

'Marcellus II, een braaf man, maar die na 21 dagen al stierf; daarna kwam Paulus IV, eerst een groot vriend van Frankrijk, maar die zich later beleedigd toonde omdat Hendrik de tweede met hem een of- en defensief verbond sloot, en terzelfdertijd een wapenstilstand met Karel den vijfden. - Enfin, ik zal die politiek niet verder met je uitpluizen. Genoeg is 't, te weten dat du Bellay met zijn heldere oogen den toestand heel goed heeft doorzien. - Verscheidene verzen zijn ook aan de zeden en gewoonten van de Romeinen gewijd; van de geestelijken, de bankiers, 't volk en... van de courtisanes, waarvan in 't toenmalige Rome een onzettend groot aantal geweest moet zijn. Men zag ze overal op straat

1. Het rood van de cardinalen.

en in de meest gevarieerde costumes, sommige zelfs in manskleeren te paard. De minachting, waarmee du Bellay over die vrouwen sprak en over de relaties waarin ze tot sommige geestelijken stonden, doet ons geen hoogen dunk van de openbare zedelijkheid in Rome krijgen. “C'est vraiment de les voir le salut d'un jeune homme”, zegt hij in een van zijn sonnetten’.

‘Heeft hij zelf geen liefdesgeschiedenis in Rome gehad? Ik herinner me zoo iets,’ merkte Van Beveren met een fijn glimlachje op.

‘Ja zeker; het relaas daarvan kan je vinden in de confidenties die hij doet in zijn Latijnsche “Poemata”. Hij schreef die verzen in 't Latijn, omdat hij zich als humanist op Latijnschen bodem eenigszins daartoe verplicht rekende geloof ik, en misschien ook wel omdat hij zijn liefde voor Faustine, die een getrouwde vrouw was, niet zoo algemeen in 't groote publiek bekend wou hebben. Jij, die zoo goed Latijn kent, moet ze maar eens op je gemak thuis lezen. Ik zal ze je meegeven.’

‘Dank u. Ik vind uw dichter werkelijk heel merkwaardig en...’

Op dit oogenblik werd de deur van de studeerkamer geopend en ruischte de kleine dikke vrouw des huizes binnen.

Achter haar was de gloed van het gaslicht, dat in den gang was opgestoken. Eerst nu zagen de heeren, hoe duister 't binnen was geworden.

‘Maar mijn hemel, zit je hier in pikkedonker!’ knorde zij verbaasd, ‘maar man, dat is toch echt iets voor jou!’

Louise schrikte wakker en stond op om tante te begroeten.

‘Dag kindje, dag Van Beveren! Arme stakkers, zitten jullie hier zoo saai in 't donker en zonder thee, 't is toch wat al te erg.’

‘O, 't was niets, tante....’

‘Wel zeker is 't iets. Ik zal dadelijk.... och, bel jij eens, man. Waar hadden jullie 't over?’

‘Over Joachim du Bellay, vrouw.’

‘O gunst, daar heb ik al zooveel over moeten hooren, deze weken!.... Jullie weet niet wat een drukte 't is op straat! Frans kon er haast niet door rijden, vooral op de Groenmarkt. En ik heb een beeldig kinderjasje zien liggen, bij Schröder, Louise - Luister eens.’ De twee dames verdiepten zich in de beeldige kinderjasjes.

De oude man had bevend het licht opgestoken en de pauwblauwe overgordijnen voor de glazen deuren geschoven. Hij was geheel uit zijn mooie stemming gerukt.

‘Kom, oom, vertelt u nog even of du Bellay nog lang in Rome gebleven is en of hij toen in zijn geliefd Anjou eindelijk de rust en 't geluk gevonden heeft,’ vroeg Van Beveren vriendelijk.

‘In 1557 meen ik, is hij teruggegaan,’ antwoordde de oude man met een trieste stem, ‘en in plaats van 't geluk heeft hij nog veel verdriet en zorgen moeten beleven. Och, hij was ook ziekelijk nietwaar, en overgevoelig, als de meeste artiesten. Het leven was te hard, te pijnlijk voor hem, misschien.’

‘En was hij niet doof ook?’

‘Ja, net als zijn vriend Ronsard, die tusschen twee haakjes lang niet zoo hartelijk voor hem is geweest als de arme jongen 't verdiende. Maar in 't leven van Ronsard nam de vriendschap misschien niet zoo'n groote plaats in. Daarenboven was hij niet van zoo'n teere, innige natuur als du Bellay “une nature aimante” zooals de Franschen zeggen. In 1560, op nieuwjaarsdag, dus maar enkele jaren na zijn terugkomst in 't vaderland, is du Bellay aan een beroerte gestorven.’

Ze zwegen een poos.

‘Kijk, hier heb ik nog een brief van hem aan zijn vriend Morel van 5 October 1559, zoo'n echt trieste, wanhopige brief, waarin hij zich o.a. beklaagt dat hij niet eens in staat was door zijn ziekelijken toestand, om afscheid te nemen van Prinses Marguerite, die toen haar echtgenoot naar Savoie moest volgen. Je weet wat een diepe vereering, aanbidding mag ik wel zeggen, hij voor haar heeft gevoeld.’

‘Die arme jongen. Maar al heeft hij ook ontzettend veel verdriet gehad.....’

‘Wel?’

‘Heeft hij ook niet 't hoogste, 't rijkste genot gekend, juist door die artiesten-gevoeligheid en die fantaisie?’ vroeg Van Beveren.

‘Dat is waar,’ antwoordde de oude man, die zelf een dichter was. En hij glimlachte weer. Zijn ontstemdheid was geweken. - ‘Dat is waar.....’

Gedachten.
A. Zelling.

‘Kunt gij dan niet één uur met mij waken?’ deze vraag van Christus aan zijne discipelen te Gethsémané zal door alle eeuwen herhaald worden daar waar een Lijder zich offeren gaat. Geen tragiek is grooter dan die van het ineens alleen staan voor den ontzaggelijken afgrond.

Den uitleg, dat koning Oedipus den vader van het hooger geestelijk leven in zich doodde, en zijn moeder aarde huwde, alzoo zich slaande met blindheid, en toen aan de hand zijner dochter den berg der genade opzocht - ik heb dien onmiddelijk kunnen aanvaarden. Zegt ook Maeterlinck niet in ‘Wijsheid en Levenslot’, dat Oedipus Rex zich de oogen niet zou hebben uitgestoken, als Jezus aan de marmeren treden van zijn paleis gezeten had?

Wat is zonde? - Egoïsme zegt Campbell. Ja, maar er komt meer bij, want zoo alleen zou het ook kleinheid en lafheid der ziel kunnen zijn. Zonde zou ik willen noemen het wars indrijven tegen den geest der natuur, zonder de gevolgen op zich te willen nemen. Al het andere is zwakheid.

‘Als ik wil kan ik alles laten!’ - Mits ge het dan maar niet doet, heeft zelfs de duivel er vrede mee.

Redetwist nooit. De menschen zijn voorloopig geen communiceerende vaten. Zoudt ge verbinding willen brengen tusschen een kruik inkt en een kruik wijn?

Elk wijsgeerig stelsel is een vernuftig uurwerk, dat met iedere nieuwe eeuw uit den tijd raakt. Geloofd zij de zonnewijzer der eenvoudigen van geest. Deze reikt tot in alle eeuwigheid toe.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

'*Le droit des gens en marche vers la paix et la guerre de Tripoli*', par le Jonkheer J.C.C. den Beer Poortugael. - La Haye, Martinus Nijhoff, 1912.

DE studie welke Generaal Jhr. Den Beer Poortugael onder bovenstaanden titel den vrienden van het Recht en van den Vrede aanbiedt, strekt ten betooge, dat de politieke atmosfeer in Europa in hooge mate bedorven is, den internationalen vrede zeer ernstig bedreigt en, afgescheiden daarvan, den gezonden groei der Staten verhindert.

De bittere kwinkslag van Goethe, - Krieg, Handel und Piraterie, Dreieinig sind sie. Man hat Gewalt, so hat man Recht. - geeft, naar hij doet uitkomen, nog maar al te vaak een juist beeld van het optreden der groote Mogendheden. In dit licht schetst de schrijver de wordingsgeschiedenis van de occupatie van Marokko door Frankrijk en van den aanval van Italië op Turkije.

De actie van Italië in Tripoli is niet beter dan brigandage, waaraan Engeland en Spanje medeplichtig zijn en waarvan Frankrijk, dat in ruil voor zijne medewerking in zake Tripoli de vrije hand in Marokko zocht, de voornaamste aanlegger is. Volgens den schrijver heeft Delcassé in 1901 met Italië en Duitschland besprekingen gevoerd met het doel om, met uitsluiting van Engeland, Fransch gezag in Marokko te vestigen - besprekingen waarvan de Fransch-Italiaansche geheime Entente de la Mediterrannée van Januari 1902 het resultaat was. In hetzelfde jaar werd een geheime overeenkomst ter bevrediging van de Spaansche aanspraken in Marokko getroffen, waarbij een deel van het gebied, insluitende Fez, Tanger, Larrash, Tetoean en El Ksar aan Spanje als invloedsfeer werd toebedeeld. Met Duitschland, hetwelk verondersteld wordt een kolenstation te hebben gewenscht (Casablanca, Agadir of Rabat), kwam het intusschen niet tot een vergelijk. Toen echter Engeland, door het herstel van den vrede in Zuid-Afrika, de handen vrij kreeg, trad Spanje, waar intusschen eene Kabinets-verandering had plaats gehad, in verbinding met de Britsche Regeering, waarop Frankrijk ook eene algeheele frontverandering maakte: Duitschland's belangen en aanspraken ìn Marokko werden nu geheel ontkend, doch Engeland werd in Egypte, Siam en New Foundland schadeloos gesteld. Mocht Duitschland met deze zijne uitsluiting, welke door de Engelsch-Fransche Declaraties van 1904 werd geproclameerd, geen genoegen nemen, dan zou Engeland, in termen van geheime clausules der getroffen overeenkomst, in geval van conflict, Frankrijk met 100.000 of 150.000 man steunen. - Deze lezing stemt in hoofdzaak overeen met alle aanwijzingen

en feiten welke met betrekking tot de Marokko-quaestie zijn bekend geworden: Italië kreeg Tripoli; Frankrijk en Spanje deelden Marokko; Engeland ontving schadeloosstelling door versterking van zijne positie in Egypte en elders en daarenboven uitzicht Duitschland onder gunstige omstandigheden te kunnen beoorlogen; Duitschland werd uitgedrongen. Het is van groot gewicht, dat de schrijver aan deze geschiedenis zijn zegel hecht, want in het critieke stadium der Marokko-kwestie stelde eene door de Regeering niet of slecht voorgelichte pers het nog voor als ware Duitschland de vredeverstoorder. Het moet intusschen hier gereleveerd worden, dat uit niets gebleken is dat in 1901 Duitschland bereid zou zijn geweest aan eene verdeeling van de Noord-Afrikaansche kust met uitsluiting zonder schadeloosstelling van Engeland deel te nemen. De goede trouw, waarmede Duitschland zijne neutraliteit in den Zuid-Afrikaanschen oorlog tegenover Engeland heeft betracht, sluit de veronderstelling van kwade trouw aan zijn kant bijna geheel uit. Generaal Den Beer Poortugael voedt daaraan ook geen twijfel; maar eene oppervlakkige lezing zou dat wel kunnen doen.

In het boek onzer bespreking nu wordt sterke nadruk gelegd op het immoreele karakter van de staatkunde, waaraan de geheime overeenkomsten tusschen Engeland, Frankrijk, Italië en Spanje hun ontstaan danken, bizonderlijk voor wat betreft de Verstandhouding, waarbij Italië gelegenheid tot actie in Tripolie verkreeg. Onder het Tractaat van 1856, gesloten tusschen Frankrijk, Fngeland, Sardinië (Italië), Pruissen, Oostenrijk, Rusland en Turkijë, was de integriteit van het Turksche Rijk plechtig gewaarborgd en zekerheid gegeven tegen plotselinge storing van den vrede; en deze waarborg werd opnieuw bevestigd onder het Zwarte-Zee-Tractaat van 1871, waarbij de Hooge Partijen als algemeen beginsel hunner verhouding tot Turkijë ondernamen: zich niet aan de verplichtingen van een Verdrag te zullen onttrekken, zonder toestemming der andere Partijen bij vriendschappelijke schikking. Daar mag worden aangenomen, dat ontheffing van verplichting tot eerbiediging van de integriteit het Turksche Rijk niet verkregen is, zoo heeft eene grove schending van den verdragsplicht plaats gehad, welke niet kan worden goedgepraat door een beroep op het Oostenrijksche voorbeeld, met de annexatie van Bosnië, daar deze annexatie slechts eene tractaatrechtelijk erkenden feitelijke toestand formeel bevestigde. Daarenboven heeft Italië en hebben wezenlijk ook de mogendheden (Frankrijk en Engeland) welke zijne actie hebben gesteund in den geest van het geratificeerde Haagsche Verdrag van 1899, dat bemiddeling en vreedzaam overleg voorschrijft, geschonden en bijna ten spot gemaakt de ideeën van arbitrage en bemiddeling, in 1907 door den Italiaanschen afgevaardigde, den Markies de Titoni, verkondigd.

De Marokkaansch-Tripolitaansche geschiedenis der laatste jaren heeft het geloof in de beteekenis van Tractaten heftig geschokt. Het geheime tractaat wekt het hoogste wantrouwen. Het openbaar beleden, plechtig bezegelde verdrag wordt er door geschonden. Het is een middel van ontrouw, waaruit de huidige gevaarlijke internationale positie geboren is. Den schrijver, wiens betoog even hoog van vorm als van aanleg is, ontvallen over het geheime tractaat, en het doel waarvoor het in casu gebezigd is, de scherpste uitdrukkingen. Hij spreekt van verraad; hij noemt de pénétration pacifique eene hypocrisie en de staatkunde, die we thans hebben leeren kennen, ‘le comble de la perfidie’. Zelfs gebruikt hij een nog strenger woord. Wij twijfelen niet of er zijn politici, die zich aan deze scherpe uitdruk-

kingen zullen stooten. Maar zij die den ernst beseffen van den toestand, waarin Europa is gebracht door de geheime tractaten, die, onder de Entente-Politiek, door Koning Edward VII ingeleid, hun volle noodlottige effect dreigen te zullen nemen - zij zullen dankbaar zijn, dat door een zeer hoogstaand man in Nederland in onmiskenbaar duidelijke en krachtige termen wordt geprotesteerd tegen de verraderlijke practijken van de diplomatie, waartoe immers onder omstandigheden ook eene Nederlandsche regeering zich zou kunnen leenen en waarvan althans de Nederlandsche Staat, gelijk de schrijver terecht waarschuwt, slachtoffer zou kunnen worden.

De leuzen waaronder de diplomatie optreedt - verbreiding van beschaving, pénétration pacifique, conquête economique - kunnen de oogen van een naief volk verblinden; maar het doel der staatkunde is kennelijk geen ander dan uitbreiding van gezag en bezit, door onrecht derden aangedaan, - uitbreiding van gezag en gebied onder den titel van invloedssfeer, protectoraat of vazalstaat, waaraan, volgens de schrijver, geen der Europeesche grootmachten de voorgewende behoefte heeft, daar zij allen reeds overvloed van koloniaal bezit hebben. - Het wil ons voorkomen, dat de stelling hier uitgesproken, in de volheid van hare strekking beteekenend, dat er voor allen voldoend afzetgebied verzekerd is, niet voldoende ernstig verdedigd is geworden door eene eenvoudige opsomming van de uitgestrektheid der koloniën en het bevolkingscijfer der betrokken Staten en men mag zelfs twijfelen of de stelling in het algemeen wel kan worden waargemaakt. Doch hoe men hierover denken moge, dit groote feit zal toch gereedelijk worden toegestemd, dat in politieke geschriften dikwijls van noodzaak sprake is waar zelfs wenschelijkheid dubieus moet heeten. Het wil ons echter als juist voorkomen te zeggen - iets wat de generaal, die zich op het hooge standpunt van het Recht plaatst, ontkent - dat, indien eenmaal enkele Staten (in casu Frankrijk, Italië en Engeland) onderling een groot gebied en equivalent gaan verdeelen, voor anderen (met name Duitschland) een noodzaak, om niet te zeggen natuurlijk recht, ontstaat op een deel van dergelijk territoir of schadeloosstelling. Dit eischende gehoorzaamt Duitschland wel degelijk aan eene wet van gravitatie of aantrekking. Wanneer het de eigen positie niet evenredig weet te versterken, daalt de Staat in rang; ontstaat gevaar voor verdrukking, derft handel en industrie winst en lijdt de algemeene welvaart, en de weerkracht, die daarvan afhankelijk is, schade.

Spreekt de schrijver zoowel bitter als bezorgd over de zedeloosheid welke in de politiek heerscht, gelijk de titel van zijn werk reeds doet verstaan, hij wanhoopt niet aan een betere toekomst. Hij meent, dat het kwaad der politiek, waaronder de menschheid lijdt, de kiem van zijn verderf reeds in zich draagt. De publieke opinie in Europa keert zich tegen den wil der regeeringen, gelijk die in een Tripoli-avontuur tot beschamende uitdrukking kwam. Ook de parlementen beginnen in te zien, dat de internationale naijver, en de middelen waardoor men die tracht te bevredigen, langzamerhand een onhoudbaren toestand in het leven roepen. Het wantrouwen heeft er toe geleid, dat de Staten tot de tanden gewapend zijn en... dreigen te bezwijken onder den last hunner wapenrusting. Het kan zoo niet voortgaan. Duitschland gaf in het diensjaar 1911 van de 2700 millioen mark die het hief, niet minder dan ong. 900 millioen aan leger en vloot uit (buiten nieuwen aanbouw van schepen); Engeland ong. 1350 millioen mark; Frankrijk ongeveer 1000 millioen mark. Volgens eene toespraak van Lloyd George zouden in totaal in een enkel jaar in Europa

9000 millioen mark aan bewapening worden uitgegeven. Die last nu is op den duur niet te dragen, moet verlammen. Ook de regeeringen zullen dat leeren inzien en ontdekken dat als meer eerlijkheid in de politiek komt, wanneer het wantrouwen verdwijnt, de militaire lasten enorm verminderd kunnen worden.

De schrijver bepaalt dan onze aandacht bij dit tot op groote hoogte zeker tegenstrijdige verschijnsel in het economische leven der Staten: - eenerzijds spannen de individuen, veelal met medewerking hunner regeeringen zich in ter bevordering van het internationale verkeer; anderzijds richten gouvernementen barrières tegen dit verkeer op. Terwijl te land en te water kolossale werken ter bevordering van het internationale handelsverkeer worden tot stand gebracht, wordt dat verkeer door de Regeeringen belemmerd door de heffing van tol aan de grenzen, dikwijls op de levensmiddelen der massa. Heft die douane-barrières op - roept hij der Regeeringen toe -; bereidt, door eene Europeesche tolunie, den algeheel vrijen handel voor en gij zult veelzijdig schoon resultaat hebben bereikt. Gij zult de algemeene welvaart binnen uwe grenzen hebben verhoogd; gij zult tevredenheid hebben gewekt, waar bij de belastingbetalende volksmassa's ontstemming opkwam; gij zult de volkeren door de banden van drukker verkeer nader tot elkander hebben gebracht; gij zult de door de Schepping gewilde onderlinge afhankelijkheid van elkanders specifieke rijkdommen, dat is eene gezonde, natuurlijke, afhankelijkheid hebben hersteld in hare volle goede beteekenis. *Dit* 'internationalisme' zal den volkeren niet slechts in het rustig bezit laten hunner zelfstandigheid, en gelegenheid gunnen hun eigen leven te leven, doch er waarborg voor schenken.

Moeite geeft de geleerde schrijver zich te doen uitkomen, dat het hem niet om de verkondiging van utopiën te doen is, doch om denkbeelden, die wel degelijk in meerder of minder mate verwerkt kunnen worden, misschien *moeten* worden. Hij wijst op den belastingdruk; op het afnemend crediet der Staten; op de toenemende ontevredenheid bij de massa's. 'La présente situation est intenable... nous vivons sur un volcan qui gronde; une éruption fatale est inévitable.' De uitgaven moeten worden verminderd; de douanerechten kunnen worden prijs gegeven; op het leger kan en moet enorm bezuinigd worden.

En reeds ziet de schrijver, bij alle donkerte van den tegenwoordigen tijd, het lichten van den nieuwen dag. Veel is er veranderd, sedert hij in 1875 door het Institut de droit international de la Haye de arbitrage als rechtsregel in het volkenverkeer op zijn voorstel zag aangenomen. Reeds is de arbitrage een rechtsmiddel geworden, hetwelk ongekend ruime toepassing vindt. Groote beteekenis kan ook niet worden ontzegd aan wat op de Haagsche Conferenties van 1899 en 1907 is tot stand gebracht. Hevig is nog wel het verzet tegen onbeperkte arbitrage; maar de diplomaten, de voorvechters van dat verzet, staan niet meer vast in hunne stellingen. De publieke opinie en het looden gewicht van den legerbelastingdruk dringen hen terug. De arbitrage is het absoluut vertrouwbaar te maken, uitnemende orgaan van het Recht, waaraan de eer en het levensbelang, of liever datgene wat als zoodanig wordt voorgewend, zich moeten onderwerpen. Van een internationale legermacht, welke de vonnissen van het Arbitrage-Hof ten uitvoer legt, is hij een overtuigd voorstander. Hij wijst op het precedent van 1895, toen zulk een macht onder graaf Waldersee naar China toog en geeft losse regelen aan de hand voor hare samenstelling en

aanvoering. Hij verwerpt het denkbeeld, dat zulk eene machtsdelegatie door de Staten in eenig opzicht meer beperking van de eigen souvereiniteit zou kunnen heeten, dan elk ander tractaat, waardoor de vrijheid van handelen vrijwillig wordt gebonden.

In een 'Dernier mot', waarin de schrijver nog eens uitdrukkelijk opmerkt dat hij zeer wel weet, dat de idealen die hij heeft bepleit in eene verre toekomst liggen, wijst hij nog eens op de noodzakelijkheden om intusschen den goeden weg in te slaan. Hij herinnert dat lord Rosebery heeft gezegd, dat de overdreven bewapening 'het hart van Europa verteert'; dat talrijke staatslieden en economisten van naam ongeveer hetzelfde denken; en dat de massa hetzelfde gevoelt. Onze kindskinderen zullen misschien kunnen leven onder de zegeningen van de Europeesche Union Douanière of van het vrije internationale handelsverkeer, van de Verplichte Arbitrage en van de Internationale Legermacht, die voor één tiende deel van de kosten welke thans aan de legers en de vloten worden besteed, de orde en den vrede onder de Statengemeenschap van Europa zal kunnen handhaven.

'Le chemin vers le but que je propose - aldus zegt de generaal aan het eind van zijn werk - sera long, très long et très difficile, on aura certes à surmonter beaucoup d'obstacles, à combattre et à vaincre bien des préjugés; des intérêts crapuleux feront tout pour barrer le chemin; mais en ne perdant pas courage, en avançant, ne fut ce que pas à pas, sans perdre de vue l'Etoile brillante de la Vérité, qui guidait les sages dans le désert, on parviendra à la fin et on atteindra au but.'

Het werk van generaal Jhr. Den Beer Poortugaal is moedig en mooi. Niet alleen, dat goede, althans de meest ernstige overweging waard zijnde denkbeelden, van welk we natuurlijk slechts de algemeene tendenz konden weergeven, in een dikwijls schoonen vorm zijn voorgedragen, hij voert ook redenen ter hunner practische verwerkelijking aan, die van gewicht zijn. De arbitrage-idee - en daarmede het streven om in het volkerenverkeer aan het Recht grooter invloed toe te kennen, dan alsnog het geval is - zal er ontwijfelbaar door worden gediend. Het boek zal veel sympathie wekken, en de publieke opinie eenigermate bevruchten - niet onwaarschijnlijk wel in zoo sterke mate, dat de Nederlandsche staatkunde er bijna onmiddellijk door kan worden beïnvloed. Maar al is de eerbied, aan den schrijver en zijn werk verschuldigd, groot, zoo mogen toch ernstige bedenkingen niet worden onderdrukt.

Toen de generaal te schrijven aanving, in September j.l., stelde hij, op verzoek, eene memorie op ten dienste van de Carnegie-stichting voor den internationalen vrede, waarin hij aangaf op welke wijze de wetenschappelijke doeleinden dier stichting het best zouden worden bevorderd - een werk dus slechts in verwijderd verband staande tot vraagstukken van practische politiek. Eenige weken later echter, toen het Recht en den Vrede in de daad werden verkracht door Italië, greep de wakkere man opnieuw naar de pen en stelde nu eene brochure op, waarin hij plannen ontvouwde om dergelijke grove inbreuken op het Volkenrecht te voorkomen - een werk van bij uitstek practisch politiek karakter. Deze twee brochures zijn in zijn werk samengevat. Het boek nu draagt - wat de schrijver zichzelf niet verheelt - wel de sporen van niet uit een vorm gegoten te zijn. Elk hoofd-

stuk werd met wisselende en meestal zeer groote sympathie door ons gelezen; maar toen we de laatste bladzijde van het boek omsloegen, toen drong zich de vraag op: what shall we do with it? wat zal de politiker er van maken? En toen heeft de vrees ons bekropen, dat de uit zichzelf goede denkbeelden, welke aan het publiek worden opgedragen, door de publicisten en policiti nog aan geheel andere, aan minder rechtvaardige doeleinden dienstbaar zullen kunnen worden gemaakt, dan die welke de schrijver heeft beoogd.

We leven onder hoogstgespannen internationale verhoudingen; Europa is bedreigd met een grooten oorlog, waarin Nederland hoogstwaarschijnlijk een rol zal moeten spelen. De staatkunde moet vóór alles rekening houden met deze onmiddelijke dreiging. Nederlandsche regeerders hebben dan ook de haute voix verkondigd, laatstelijk in 1910, dat fortenbouw te Vlissingen voor de handhaving onzer neutraliteit onmiddelijk noodzakelijk was. De vrienden van Nederlandsch - Belgische toenadering willen echter dit Nederlandsche levensbelang ondergeschikt maken aan de wenschen van een (overwegend Franschgezind) deel van het Belgische volk; en de socialisten grijpen elk argument tegen militaire uitgaven aan. - Zal hun aller aanhang niet versterkt worden nu van zoo hooge plaats zware bewapening veroordeeld is geworden? Komt niet onze plicht van neutralen staat meer en meer in gevaar blijvend te worden verzaakt?

De generaal betoogt, dat de conventioneele instelling van een internationale legermacht geenszins beteekent opheffing van eigen souvereiniteit. Wij zijn het geheel eens. Maar met zekeren schrik vinden we onder de argumenten tot steun van zijne opvatting de Verdragen vermeld van Akten van 1748 en van Parijs van 1763, waarbij Frankrijk verplicht werd Duinkerken onversterkt te laten en het verdrag van 1815 waarbij de Nederlanden verplicht werden de vesting Huningen te sloopen. De politici, die er niet afkeerig van zijn, dat Nederland de Schelde opene voor een vreemde krijgsmacht, die bona fide of voorgewend ter verdediging van België's neutraliteit ingeroepen, zich tegen Duitschland mag keeren, zullen in dit argument voedsel vinden voor hunnen toeleg.

En schoon en goed als het middel uit zich zelf is, door hetwelk de schrijver van ‘Le droit des gens en marche.....’ de internationale verhoudingen verbeterd hoopt te zien, zoo gevoelt men toch, dat de arbitrage, die een vertrouwbaar orgaan kàn zijn voor de handhaving van het recht, onder omstandigheden ook wel in het belang van geweld en onrecht kan worden benut, wanneer b.v. arbitrage wordt opgedrongen in verband met de vraag of Nederland al of niet het recht en den plicht heeft de Schelde te sluiten voor vreemde krijgsmacht.

Had de schrijver, die de lichtzijde van de arbitrage laat zien, niet ook moeten wijzen op praktische, ja ook op de moreele bezwaren, die tegen hare toepassing kunnen bestaan? De schrijver kan ons antwoorden, dat hij voor zijn land ook over dit Schelde-vraagstuk geen arbitrage schuwen zou; maar hij zal o.i. toch niet kunnen ontkennen, dat als Nederland *op dit moment* en zonder uiterst voorzichtig gestelde acte van submissie, door welke de vrijheid van den arbiter in de keuze van zijn rechtsgrond als anderszins zeer beperkt zou worden, in arbitrage over deze aangelegenheid, tegenover België of Engeland, toestemde, aan Duitschland onder de arbitrage-vlag grof onrecht zou kunnen worden aangedaan.

De generaal schrijft over onderwerpen van hedendaagsche staatkunde.

Streng heeft hij afgekeurd de actie van Engeland, Frankrijk en Italië in Noord-Afrika. Dan merkt hij elders op, dat Nederland een taak te vervullen heeft bij de bevordering van het Recht in het Volkerenverkeer. Zeer juist en sympathiek. Maar moest dan ook hier niet worden gezegd, dat die taak dan toch niet *alleen* en zelfs niet in de voornaamste plaats ligt op het terrein der propaganda voor 'Vrede door Recht', 'beperking van krijgstoerusting', 'tolunie' en ander onzeker gebied, maar in de *eerste* plaats aan de Nederlandsche diplomatie den plicht oplegt om met haar, geenszins onder alle omstandigheden onbelangrijken, invloed in den Raad der Volkeren de verongelijkte of de bedreigde partij te steunen? Er is aanleiding in de politieke situatie, om deze vraag te stellen; want velen in den lande zijn volstrekt niet gerust, dat de Nederlandsche Regeering vóór en tijdens de crisis van 1911 in dien geest haar taak heeft gezocht; zij meenen, integendeel, dat Nederland toen 'moreelen' steun gegeven heeft aan Frankrijk en Engeland. Toch zullen we alleen dan op den vasten bodem van het Recht staan wanneer we den Staat, die met verongelijking wordt bedreigd, diplomatiek zoo krachtig mogelijk helpen; dàn steunen we het daadwerkelijk en kunnen misschien ook helpen voorkomen, dat het nog steeds ernstig dreigend gevaar, dat onder leiding van Engeland een machtige coalitie aan Duitschland den oorlog aandoet en Europa in vlam zet, wordt afgewend.

De perfidie viert hoogtij te Londen en Parijs. Daartegen baat geen strijd met woorden, doch kan slechts door een moedige daad worden gewaakt.

Zietdaar onze bedenkingen.

Dankbaar leggen wij het boek van generaal Den Beer Poortugael uit handen - en in veler handen wenschen we het te zien. Maar toch, hoezeer ook dankbaar voor het goede, dat het leert, hoezeer ook erkennend, dat de strekking van het werk zeer hoog is; toch blijven we een oogenblik bezorgd op de laatste bladzijden staren: de storm dreigt en kan door de middelen, hier geboden, niet bezworen worden; dit kan alleen een daad, waardoor wij *desnoods* den Nederlandschen soldaat willen schenken in het belang van het Recht en den Vrede - en van zulke daad of van zulken raad, die zich als wenschelijk of niet wenschelijk opdringt in de gedachte van een elk, die de huidige critieke toestanden waarneemt, worden hier de merieten of demerieten niet besproken, ofschoon het boek toch wel vragen van Nederlandsche staatkunde beroert..... en ook beinvloeden mag.

Onze leestafel.

‘Pro en contra’ betreffende vraagstukken van algemeen belang. Droogmaking der Zuiderzee.

Wanneer de heer A.A. Beekman het woord of de pen opvat over het Zuiderzee-vraagstuk, kan men zeker zijn iets goeds te vernemen. Weinigen zijn als hij op de hoogte van de aardrijkskunde en de waterstaats-aangelegenheden van Nederland.

In ‘Pro en contra’ heeft hij weder helder uiteengezet welke de voordeelen van den afsluitdijk zullen zijn, niet enkel met het oog op landaanwinning, vermeerdering van grondgebied, maar ook op de afwatering en de waterverversching der omliggende provincien, op bestaande werken en op de scheepvaart. In een kort bestek heeft hij een zoo duidelijk overzicht gegeven van hetgeen aan dit vraagstuk is verbonden, dat aandachtige lezing zelfs den meest oningewijde eenig inzicht daarin zal doen verkrijgen.

Als tegenstander treedt op de heer B.J. Gelder. Deze begint, niet zeer handig, met zoowel zichzelf als der tegenpartij een brevet van onvermogen uit te reiken ‘als zijnde het niet doenlijk’ - als men niet goed op hoogte is, had hij erbij kunnen voegen - ‘in weinige bladzijden dit veelomvattende vraagstuk te behandelen en nog veel minder doenlijk voor één persoon elk onderdeel volkomen onder de knie te hebben.’ Hij acht voor het leveren van een ‘goed gedocumenteerd contra-betoog’ de hulp noodig van een ingenieur, een landbouwkundige, een financier, een medicus, enzoovoort; zelf zou hij dan gaarne het ‘visscherijgedeelte’ op zich nemen.

Als redacteur van de ‘Visscherij-courant’ ligt het uitteraard op zijn weg de belangen der visschers te bepleiten en dit heeft hij dan ook in zijn ‘contra’ met ijver gedaan. Wie dit contra heeft gelezen, zal weldoen ook op te slaan: H.C. van der Houven van Oordt en Mr. G.C. Vissering: ‘De economische beteekenis van de afsluiting en drooglegging der Zuiderzee’ 2e druk, Leiden, E.J. Brill. 1901, blz. 194, D. ‘De gevolgen van het werk voor de visscherij’; en A. Draisma de Vries in ‘De afsluiting en drooglegging der Zuiderzee’, Leiden, E.J. Brill, 1911, blz. 45, ‘Zoetwatervisscherij’.

Het Zuiderzee-vraagstuk is reeds zoozeer van alle kanten bezien, dat er waarlijk niet veel nieuws meer van te vertellen valt. Feitelijk is het eenige wat aan de uitvoering der werken in den weg staat hun buitengewone omvang met zijn aanhang van kwade kansen. De laatste zijn tengevolge van den vooruitgang der techniek, met name van de mogelijkheid van gebruik van gewapend beton voor zeeweringen, echter veel geringer dan voorheen.

Met een in zoover gebaanden weg vóór zich zou een ondernemend en moedig wagenmenner reeds lang de zweep over de paarden gelegd hebben en afgereden zijn. De tegenwoordige koetsier heeft het voertuig in een slop gestuurd, waar het niet dan hoogst moeielijk weer uit te krijgen zal zijn.

Als ik het goed begrijp, zijn wij thans verder dan ooit van verwezenlijking van eenig Zuiderzeeplan verwijderd en is de door den heer Gelder

gewenschte aansluiting van tegenstanders tot het leveren van een coöperatief contrabetoog overbodig. Wat toch is 't geval: Toen tijdens de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1910 de droogmaking der Zuiderzee ter sprake kwam, achten sommige leden die droogmaking wenschelijk, niet in de eerste plaats om daardoor grond aan te winnen, maar vooral ter verbetering van den waterafvoer. Zij wezen op het groote belang, dat de aan de Zuiderzee gelegen provinciën in dat opzicht bij de droogmaking hebben en meenden dat van die provinciën dan ook bijdragen in de kosten daarvan zouden gevorderd moeten worden.

De Minister van Waterstaat, zich met deze meening vereenigende, vroeg daarop, alvorens eenigen verderen stap te doen, van de provincie Noord-Holland een bijdrage van 40 pCt. in de kosten van oprichting van een technisch bureau, dat belast zou worden met de voorbereidende werkzaamheden voor de uitvoering van het gedeeltelijke plan van den vorigen Minister Kraus, dus zonder den afsluitdijk. Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, in beginsel niet ongenegen tot het verleenen van geldelijken steun aan zulk een bureau, boden den Minister *f* 5000 aan, zonder zich verder tot iets te verbinden. De Minister blijft op zijn stuk staan.... punt uit!

Zoo is het plan Kraus de kapstok geworden, waaraan de geheele onderneming voor onbepaalden tijd is opgehangen.

V.D. K.

Dr. C. Dönges. Katalog der historischen Sammlungen im Wilhelmsturm zu Dillenburg. - Dillenburg, Moritz Weidenbach.

Als zesde deel der ‘Veröffentlichungen des Historischen Vereins zu Dillenburg’ heeft de conservator Dr. G. Dönges een lijvigen catalogus der historische schatten, in het Wilhelmsturm-Museum bewaard, het licht doen zien. Vooraf gaat een verslag van het tot-stand-komen van den ‘Wilhelmsturm’ met portretten van de Nederlandsche en Duitsche leden van het comité van oprichting; na eenige portretten van leden van het Dillenburgsche vorstenhuis naar schilderijen in olieverf in het slot te Weilburg, volgen lijsten der platen, der oorkonden, der boeken en der voorwerpen, in het museum aanwezig. De waarde van den catalogus wordt aanmerkelijk verhoogd doordat niet alleen de afzonderlijk voorhanden, maar ook de in oude en zeldzame boeken opgenomen portretten en afbeeldingen vermeld worden. De uitvoerige beschrijving aan alle, de verklarende biografische en genealogische aanteekeningen aan vele nummers toegevoegd en die vaak slechts met veel moeite uit allerlei bescheiden bijeen te zoeken zouden zijn, maken dezen catalogus tot een lectuur, die reeds op zich zelve interesseert. Het is eene vrucht van ijverigen en zorgvuldigen arbeid, die hooge waardeering afdwingt, een onmisbaar hulp- en handboek bij de studie der geschiedenis van en der literatuur over het huis van Oranje-Nassau.

V.K.

Emanuel Swedenborg. Over de gemeenschap tusschen lichaam en ziel. Vertaald door Ds. G. Barger. - Swedenborg-genootschap. Voorburg, 1911.

‘En de Heere ging voort te spreken; gaat tot de bergen heen om te bidden. En terwijl wij twaalven heengingen, verzochten wij hem, ons te vertoonen eenige der rechtvaardige broeders die verscheiden waren.

En terwijl gebeden werd, verschenen twee mannen voor den Heere, die wij niet vermochten aan te zien vanwege hunnen glans en onbeschrijfelijken luister. De mond was niet bij machte uit te drukken, het hart niet in staat te omvatten hoe schoon zij waren. En Hij zeide: Dit zijn de rechtvaardige broederen, wier uiterlijk gij wildet aanschouwen.

Toen vroeg ik den Heere, mij de sfeer hunner glorie te toonen. En toen toonde Hij ons een ruimte buiten deze wereld, waar engelen zich bewogen, en vanwaar de welriekendheid der onuitsprekelijk schoone velden tot waar wij ons bevonden, doordrong.....'

Deze getuigenis uit het derde apocalyptische geschrift - aan den apostel Petrus toegeschreven - rijst uit mijn geheugen op, nu ik het openbaringsrijk geschrift van Emanuel Swedenborg over de gemeenschap tusschen ziel en lichaam doorblader. Ach, wat al bekende klanken treffen mijn oor; - mijn oude, trouwe Swedenborg, nu ik u thans weer ontmoet, heb ik de ervaring opgedaan, die mij in staat stelt, u dieper te verstaan en nieuwe bewijzen uit mij zelf op te geven, waaraan ik de waarheid uwer getuigenissen op de wijze der identiteit kan vast stellen.

Want mystificatie is uwe ziel vreemd in haar apostolische zuiverheid, en de systeem-filosoof, die uwe wijsheid versmaadt, vertreedt den bloesem der vrome zelfbezinning in eigen tuin.

Mystificatie is ook den materialist wars, die u zal lezen, en niet zal verstaan, totdat, totdat ook hij duizend pond zal weten te zetten op het woord van den geest.

'Aldus sprak Swedenborg' - een boek voor allen en geen - ziedaar hoe ik dit werk bezie, een soort van vijfde evangelie, waarbij Nietzsche's woord ware af te drukken: 'Heeft iemand er eenig begrip van wat dichters uit sterker tijdgeesten inspiratie noemden? In ieder geval wil ik het beschrijven. Met het laatste spoortje bijgeloof zou men inderdaad de voorstelling, louter incarnatie, mondstuk, medium van oppermachtige elementen te zijn, amper weten af te wijzen. Het begrip openbaring in dien zin, dat ineens met onzegbare zekerheid en fijnheid, *Iets zichtbaar, hoorbaar wordt*, *Iets,* dat iemand ten diepste beroert en omwerpt, beschrijft eenvoudig het feit..... Dit is mijne ervaring van inspiratie: ik twijfel niet, dat men duizenden jaren terug moet gaan, om iemand te vinden, die mij zeggen kan: 'Het is ook de mijne'[1].

Alleen in de laatste uitspraak faalde hij met de enthousiaste naïviteit van een zich bevoorrecht wanende. En ook Swedenborg zegt (met niet anders kunnende overtuiging) niet meer of minder dan dat hij de as der waereld is:

'Opdat nu, de mensch, ten gevolge van onbekendheid met de geestelijke wereld, en een daaruit voortkomend weifelend geloof over hemel en hel, niet zou vervallen tot zulk een graad van verdwazing, waarin hij een atheïstisch naturalist wordt, daarom heeft het den Heer behaagd, om het gezicht van mijnen geest te openen en het te doen opgaan naar den hemel en ook te doen nederdalen in de hel, en mij den aard van beiden te doen zien.....'

En ik voeg er bij: 'Gelijk het velen aldus is gegeven en geopenbaard, van de geestelijke zijde kennis te nemen. De orthodoxen beweren, dat na de openbaringen van Johannes er geene meer geweest zijn, doch daartegen verzet zich de rede, die in waarheid getuigt dat wij leven en ons bewegen in God. Aanmerken wij de openbaringen welke de eerste Christenen zijn

1. Zie Nietzsche, Lebenserinnerungen. Herfst, 1888.

gedaan. Denken wij eens aan het Syrische woord ‘Maranatha!’ hetgeen overgezet zijnde beteekent ‘Onze Heer, kom!’, in welk aanroepen op het geloof toch duidelijk het besef drukt van geestelijke tegenwoordigheid. Basilius de Groote rekende het in zijn werk over ‘De Heilige Geest’ tot de gaven des geestes, hemelschen omgang hier op aarde te hebben met engelen. En bezien wij het geloofwaardige werk van de H. Tresia, de meer dan in verbeelding geziene tafreelen in Dante's Goddelijke Komedie, in Goethe's Faust, in Nietzsche's Zarathustra..... dan, dan..... welnu gij verwerper van Swedenborg's leerredenen, waar schuilt dan de mystificatie in zijne klare woorden, zoo gij de identiteit zijner geopenbaarde dingen van den geest spelenderwijs kunt vaststellen uit de bewijzen die u dagelijks in de oogenblikken van heldere bezinning toevloeien?

Ja, zoo lijkt het mij, dat niet ik alleen dit werk heb te bezien, te beoordeelen en aan te prijzen, maar dat ieder naar de mate van zijn materiaal, zich in dit boek hebbe te verdiepen. Alle onderzoekers in geestelijke verschijnselen, leiding en openbaringen zullen in dit geschrift hunne ondervindingen zien bekrachtigd. *Dit is een occult werk bij uitnemendheid.* Zij die bijvoorbeeld de esoterische geschriften van Dr. Rudolph Steiner bestudeeren en daarmede tot glashelder begrip van de vier evangeliën kwamen, kunnen het werk terstond aanvaarden, zij dan ook dat zij het verstaan waar Swedenborg noodwendig te kort moest schieten.

Of zal men mij niet willen toegeven dat het wat stout gezegd is: ‘Dat er eene geestelijke wereld is, waarin geesten en engelen zijn, onderscheiden van de natuurlijke wereld, waarin de menschen zijn, *was tot heden zelfs in het Christendom geheel en al onbekend.* De oorzaak is, dat er nooit een engel is neergedaald en het mondeling heeft geleerd, noch is er ooit iemand naar die wereld opgestegen en heeft gezien dat het zoo is.’

Wie in deze hoogst geestelijke aangelegenheid tot verzuiverde overweging en ondervinding is gekomen, zal toch moeten toestemmen dat deze uitspraak hoogst onvoorzichtig was! Intusschen kunnen er andere redenen dan die van onbekendheid omtrent de openbaringen van anderen geweest zijn, welke Swedenborg bewogen of hem oplegden, aldus zich te uiten in een absoluten imperatief.

Zijn evangelie van den geestelijken influx kunnen wij intusschen aanvaarden als de zuiverste en klaarste uiteenzetting van de geestelijke inwerking op de natuurlijke wereld - wie hierop zijn levensbeschouwing grondt, kan in der eeuwigheid niet dwalen en zal geen steenen voor brood ontvangen.

Ds. G. Barger zij dank gebracht voor zijn vertaling - de tweede sinds de in 1788 gedane maar thans verdwenen Hollandsche uitgave. De overzetting is natuurlijk met zorg en gewetenszakelijke stiptheid uitgevoerd - we hebben daar geen oogenblik bevreesd toe te wezen. Het aanhangsel over Swedenborg en zijn wetenschappelijk werk: wel natuurlijk, dat voordeel kan alleen het Swedenborg-Genootschap ons verschaffen. (Toch dient in de beperking het voorlichtersschap beoefend te worden. Er is een massa tarra bij!) Dit werk spreekt alzoo ganschelijk voor zich zelf - dat men dan stil zij en het betrachte, de stem te vernemen. Zij is welluidend, mild en diep van louter geloof, liefde en genade.

A. ZELLING.

A.E. Thierens, Reïncarnatie en Karma. - Den Haag, N.V. Electrische Drukkerij Luctor et Emergo.

M.C. Denier van der Gon, De mysteriën van Mithras. - Den Haag, Van Paasschen.

Eerstgenoemd werk is eerst in *De Nieuwe Gids* verschenen, welk tijdschrift dus den naam van baanbreker niet onverdiend draagt. Wij zien daarin een heuchelijk teeken, dat officieele persorganen zich openstellen voor deze vraagstukken, en ze niet met het etiket 'mystificatie' terugzenden. Wat het werk zelf betreft - ik vernam dat de schrijver gegevens uit alle literaturen en wetenschappelijke uitlatingen heeft verzameld en nog inoogst, om daaraan te bewijzen hoe weinig *nieuw* de idee van reïncarnatie en karma dengene moet aandoen, die zijn oogen wijd open zet en - bij gebrek aan eigen doorgronding - te rade kan gaan bij anderen, die reeds lang en stellig hadden bevonden dat de mensch in den vleeze terugkeert en een karma heeft af te werken. Zoo niet onmiddelijk critiek, zou ik dat verzameld materiaal van A.E. Thierens kostbare stavingen kunnen noemen. Om zelf een paar te binnen schietende voorbeelden aan te wenden, zou ik ieder loochenaar van de reïncarnatie een verklaring willen vragen waarom Goethe moest beweren dat hij heel vroeger een Romein was geweest, Couperus een Italiaan, Borel een Chinees, Kloos blijkens een sonnet een dorpeling uit Zuid-Duitschland. En Nietzsche's betuiging van den eeuwigen terugkeer!

A.E. Thierens zij de eer gebracht die hem toekomt. Hij heeft deze begrippen historisch, filosofisch en literair tot een heldere voorstelling uiteengewikkeld. Logisch en aannemelijk blijven deze begrippen natuurlijk alleen voor hen die.... er aan toe zijn. Gelijk het met alle waarheid is. Het karma-begrip leidt hij af uit de banden, die wij in ons leven leggen, en het karma, de noodzaak tot handeling bindt den mensch en noopt hem tot nieuwe incarnaties. Deze studie is ieder aan te bevelen, die zich overzichtelijk vertrouwd wil maken met de reïncarnatie en karma-idee in haar geschiedenis en opvatting.

In een even prijzend verband is de omvangrijke studie van Denier van der Gon te vernoemen omtrent de Mithras-mysteriën. Hij wijst ze uit de alom gedane opgravingen van Mithrasdienst-overblijfselen na, en behandelt, rijk gedocumenteerd, de historie dezer mysteriën. Mij dunkt, dat zij die er vermaak in scheppen alles wat boven eigen leer uitgaat voor mystificatie te verslijten, rijkelijk werk zullen hebben om deze wetenschappelijke beschouwing uiteen te halen. Een lijst van geraadpleegde werken aan het slot geeft tevens een contrôle-middel aan.

A.Z.

Een jaar arbeiden aan ons zelf is een behartigenswaardig werkje van Dr. W.H. Denier van der Gon, bij F.J. van Paasschen, 's Gravenhage, verschenen. Ter bebeiteling van eigen karakter raadt hij het dagen achtereen zich bezig houden met hetzelfde hoofddenkbeeld aan, en vindt zoo voor iedere maand aanzienlijke stof tot overdenking. Met omstandige definities en daarop treffende spreuken geeft hij voor elke maand een chapitre ter overweging: *Eenwording*, *Eenheidsgevoel*, *Eenheidskennis*, *Zelfovergave*, *Zelfbeheersching*, *Waarzijn*, *Evenwicht, Godsdienst, Zelfvertrouwen, Zaligheid, Levensrichting en Inkeering.* Zal de veelheid der druppelen den steen niet

uithollen? Mij dunkt dat het ter harte nemen van dit werkje voor velen groote zegening zal afwerpen.

J. Eigenhuis, een van de weinige echte wijsgeerige volkskunstenaars die wij hebben, heeft bij denzelfden uitgever een beschouwing over *Zelfkennis* doen verschijnen, waarin op de goddelijke krachten in ons gewezen wordt en met welsprekenden nadruk de ontwikkeling daarvan wordt aangeraden, die leidt tot en voorondersteld ligt in de kennis van ons Hoogste zelf. Deze overdruk uit *De Vrijmetselaar* zal stellig ook buiten de loge zijn lezers en verstaanders vinden.

A.Z.

Gedichten van Emanuel Hiel. Bloemlezing door Is. Teirlinck, N. de Tière, W. Gijssels. De Nederlandsche Boekhandel, St. Jacobsmarkt 50, Antwerpen.

Deze omvangrijke bloemlezing uit de werken van den bekenden Vlaamschen dichter is op zich zelf reeds een bewijs voor den rijkdom, waarmede zijne Muze hem begiftigde. Hiel was een zanger bij de gratie Gods. Het lied welde bij hem op, met de kracht eener rijke, kristalklare bron, die aan de Vlaamsche heuvelen ontsprongen, door de Vlaamsche beemden hare wateren stuwt in lustige ‘leute’. Hoe deze spranken den hemel weerspiegelen, de zonne weerkaatsen, het nederig kruid hunner oevers drenken, schuimklotsend en klaterend hunne golven voorwaarts jagen, tot zij de Schelde bereiken, zich in haar storten en naar zee ijlen, naar de grauwe, ruime, vrijheidlievende Noordzee, door den dichter zoo forsch bezongen, p. 146:

‘Wie kust er zoo driftig der duinen zand,
Wie klotst er zoo blij, zoo juichend aan 't strand?
Wie geeft er ons zout in het bloed,
En moed in het krachtig gemoed?
Hoezee, dat is de Noordzee!
Hoezee, dat is de Noordzee!
De zee van Nederland!....’

Emanuel Hiel doet mij ook soms aan den eik denken, den krachtigen, fieren, zich zelf bewusten eik. Stevig wortelt hij in den moedergrond, langzaam wast hij, het zonlicht zoekend. Onbeschroomd bindt hij den strijd aan met kwade machten; den storm biedt hij het hoofd, den bliksem vreest hij niet. Het hagelt, het sneeuwt, het stortregent af en toe geweldig op hem neder, uit onheilzwangere wolken; hij schudt den hagel van zich, dat zij als parelen in het rond verstuiven; van de sneeuwvlokken weeft hij zich een diadeem; de regen drenkt hem blad en schors. Als felle wind zijn takken doet zwatelen, zingt hij het hoogste lied, wedijverend met het gepijp van den orkaan. Wie kent niet die mooie Cantate: *De Wind*, p. 63.

Ruw is de schors van den eik, kernig bitter zijn vrucht, maar weergaloos is zijn bouw, het is goed verwijlen in zijn diepe schaduw. Ook kan men moeilijk treffender tegenstelling vìnden, dan bij het stoere, majestueuse karakter van den boom, aan zijn knoesten, in de lente, het teedere, lichtgroene bladgefronsel: Hiels minneliedjes.

Deze dichter - wie weet het niet sinds lang - is op-ende-op een zoon van het Vlaamsche volk. Al wat Vlaamsch is bezingt hij met een geestdrift, waarin de Noordelijke broeder niet altijd zal deelen. Hij is naïf oprecht, neemt geen blad voor den mond, mint met een eerlijke liefde, haat met

een onwankelbaar gemoed. Het Vlaamsche bier laat hij overschuimen; het gedeun en gedaver van de Vlaamsche kermis is hem wellust. Van Waalsche streken en knepen heeft hij een hartgrondigen afkeer. Met gezonde levenskracht bezingt hij eenvoudige huwelijksmin en huiselijk geluk. Hij is de bard van een vervlogen tijdvak, maar in den schat zijner liederen zijn vele, die tot zijn volk zullen blijven spreken in lengte van dagen; want hij heeft dat volk lief, zijn verleden en toekomst met zienersblik gepeild.

Hem boeit alleen het schoon van eigen beemd en berm, van eigen weide en woud, van eigen stroom en strand, maar dan ook zeer sterk. Hij is natuurlijk als de natuur zelve, waar hij moederliefde en moederweelde verheerlijkt. Al wat frisch, gezond, rein is trekt hem aan. Hij uit zijn vreugde als zijn wellust in het rijke, zangerige Vlaamsch, waarin hij grasduint, als de landman, die met volle handen in het zaaizaad woelt, de korrelen als een gouden regen om zich strooiend. Maar ook voor toorn en wrok weet hij woorden te vinden van geweldige kracht, die als zweepslagen neerkomen.

> ‘Ik ben wat grof en ongeslepen,
> Ik spreek het Vlaamsche hert rechtuit....’

getuigt hij van zich zelf, p. 54. Wie daaaaan twijfelt, niet hij, die p. 78 leest in:

> **Mannen.**
>
> ‘Gij hebt geen bloed in de aders,
> in 't harte geen gevoelen;
> gij kweekt en troetelt boelen;
> gij, vuige ravenvaders, -
> in plaats van kuische vrouwen,
> in plaats van kloeke knapen,
> een heir van plompe papen,
> die als serpenten rouwen
> en als de ratten slapen,
> als ratten in het meel!’

Van verheven zeggingskracht is p. 125 het zangerig

> ‘Hij ligt zoo lang verslagen
> De kloeke held, de koene held,
> De schrik van 't Fransche rooversrot,
> In 't Rozenbeeksche veld.....’

Zijn taal, zijn Vlaamsche taal is Hiel alles, waarvoor hij in tallooze liederen heeft gestreden. Kort en krachtig klinkt het p. 130:

> ‘Want wie hier 't Nederlandsch niet mint,
> Die is een kind en blijft een kind,
> En kinders mogen zwijgen.’

De Vlaamsche taal noemt hij de kern van den volksgeest, de vlam zijner ziel, het reuzenwapen van Vlaanderens eer. Hoe martelt het Hiel te moeten hooren, hoe zij beleedigd en verguisd wordt, hoe zij achterstaat bij het Waalsch, hoe zij ‘als een sloore ter deure wordt uitgejaagd’, en het Fransch binnengeleid door ‘'t stapelzotte

volk’. De dichter vergelijkt haar bij een vermoorde moeder en weeklaagt over haar lot. Maar niet lang zit hij ter neer en treurt. Zij moet herleven.

In

‘O Vlaanderen, land vol smarten....’
en ‘Laat kwijnen wie het kwijnen smaak....’

roept hij, als in zoovele andere, zijn landgenooten op ten strijde voor de schoone moedertaal, met een klimmende, meesleepende geestdrift.

Bij alle zangerigheid in Hiels woordenschat, komen soms eenige vergelijkingen en beelden den lezer zeer smakeloos voor; ik wijs daartoe op p. 154:

‘het kermend kind!
't Lag haar slapend ten boezem, als de worm ter blom....’

waardoor een allerliefst melodisch gedichtje wordt ontsierd.

De spotzieke geest der Vlamingen komt aardig uit in ‘Het devoot Nelleken’, p. 192, dat ik gaarne zou afschrijven, doch ik vergde reeds te veel plaatsruimte. Nog enkele opmerkingen: Uit liederen voor groote en kleine kinderen, p. 220, lijkt mij een der schoonste en kernachtigste:

‘Zij liggen lang begraven, te rusten in den dood,
De mannen, die ons Vlaanderen verlosten uit den nood....’

Ook de Durmerliedjes zijn klaar en frisch, als het rivierke zelve.

Waarlijk, de mannen, die deze bloemlezing uitzochten, deden een goed werk. Het is te hopen, dat zij er genoegen van beleven. Voor de biografische nota zie men achter in het boek, p. 377.

ELISE SOER.

Uit het Zeedorp, door J. Eigenhuis. - Amersfoort, Valkhoff en Co., 1911.

Na de zwoele atmospheer van overprikkelde gevoelens, waarin de Bruidegom zich beweegt, hoopten we in het Zeedorp op een frisschen bries, een echten Noordwester, die verademing zou brengen. Onwillekeurig denkt men. als er van een Zeedorp wordt gesproken, aan schilderachtige huizengroepjes, half in het duin verscholen; aan stoere visschers, op krijtwitte klompen; aan blozende vrouwen, die weer en wind trotseeren met gezonde kracht; aan een jolig kindertal, dartelend langs het strand... Maar het gelustte auteur ons ditmaal in een drietal dezer schetsen de minder poëtische, doch diep tragische zijde van het leven der zeedorpelingen te laten zien. Het zijn de armen, de in vuilheid, domheid, blindheid, van dag tot dag ploeterende, slovende armen, een Gerrit Fuyt en zijn gezin; een Mink, met zijn luie, wulpsche vrouw en verwaarloosde kinderen, die ons met zoo breede penseelstreken, zoo vaste hand worden geschilderd, dat onwillekeurig de figuren van een Jan Steen ons voor oogen rijzen. Het krachtig realisme onzer oud-Hollandsche schilderschool, van een Adriaan Brouwer, een Pieter Quast, vindt zijn wedergade in deze schetsen. Ruw maar waar, zonder een greintje verzachting, in het volle licht, laat auteur deze ongewasschen, ongeschoren strandbewoners voor ons optreden. Zij zeulen en zwoegen voor een sober stuk brood, weten van overleg noch sparen.... Zij kampen met honger en ziekte, met een ellende, die als een reusachtige schaduw hun geheele bestaan verduistert.

En zij zijn daarbij vaak zoo oliedom, zoo dierlijk onnoozel, dat zij met eigen hand den kuil graven, waarin zij hopeloos neerstorten. Een geslacht groeit onder hen op, trots de leerplichtwet, dat niet anders zal wezen dan zijn ouders; even vuil, hardkoppig, drank- en snoepzuchtig... Wat een onkruid, de goede eigenschappen, die er toch hier en daar aanwezig zijn, overwoekerend.

Maar dit getuigt voor Eigenhuis' scherpe opmerkingsgave, hij weet het menschelijke in deze wezens af en toe aan te toonen, zoodat eenigen van hen, naast afkeer, medelijden wekken. Stumperds zijn het vaak, machtelooze reuzen, slaven van eigen lusten, verwaarloosd in hun jeugd, zooals zij op hun beurt weer hun kinderen groot brengen, met minder zorg en toewijding dan een hond zijn jongen.

Van een geheel ander gehalte is Leuntje Plog, wier coquet beeldje ons in malsche trekken wordt geteekend, zooals zij daar gaat over den dijk, p. 165. 'Haar licht-blauwe omslagdoek puntte coquet over boezem en rug en liet toch haar blanken hals en een malsch-satijnig coeurtje uitblikken. De muts, krakend en stijfwit, zakte languit naar achteren door het zware haar, en in de kleine uittumpende oorlelletjes bengelden in de schommelmaat van haar gang zware, uitgewerkte bellen van dukatengoud.

De groote boeken met parelstiften droeg ze trotsch als kostbare voelers omhoog, aan weerszijden van den ternauwernood in gladstrijking betoomden haarband. Ze had zachte grijsblauwe oogen en mooie wenkbrauwen, een blank-blozend gelaat van een teere wazigheid. Haar fijne neus wipte iets vragend op en de onderlip was gestaag goed lachs schuin vertrokken. Dat ze mooi was, wist ze zelf ook wel, en dat de jongens haar "mooie Leun" noemden en ondanks haar minachting haar naliepen...'

Maar Leun is belust op fijner zaken dan haar omgeving haar verschaffen kan. Niet voor niets heet deze schets *Versmachten.* De vreemde begeerigheid, die haar ten verderve voert, woelde reeds in haar bloed, toen zij als jonge deern aller oogen tot zich trok.

Het verhaal van Simon Meiman, den meubelmaker, behoort eigenlijk niet in het Zeedorp, maar is stellig niet de minste dezer schetsen. De lezer maakt den achteruitgang mede van den intelligenten werkman, door onmeedoogende winzucht tot een machine verlaagd in de fabriek, die niet naar degelijk werk vraagt, alleen goedkoop, ellendig stukwerk wil leveren. De tusschenkomst van meester Nauta, den fijngevoeligen socialist, die tegen zijn principes in, uit louter echt menschelijk medelijden, 'een kapitalist een gunst gaat vragen,' is aardig weergegeven. Simon behoort niet tot diens partij, zal er nooit lid van worden, dat weet Nauta, en toch helpt hij den man, die het ten volle verdient, die alles aanpakt, om zijn gezin voor broodsgebrek te behoeden. Het zonnetje van geluk en voorspoed gaat eindelijk op voor de Meimannetjes, die zoo krachtig streden tegen de armoede, dat zij er geen woning kon maken.

'Jij hebt, wat je verdient,' zei meester Nauta, toen Simon hem kwam bedanken. 'Maar dat er zoo om gekonkeld moet worden, eer een flinke man staat op de plaats, waar hij behoort, zie je, daar vechten wij tegen. En hoe meer er bezwijken, zooveel te beter voor de toeschouwers. En toch is een mensch per slot van rekening maar een mensch, eerder dan een socialist....'

De taal van dezen bundel is sappig en krachtig, als een volrijpe vrucht, gewassen aan een sterken boom, die wortelde in echt Hollandschen bodem. Kloeke taal, voor geen grove uitdrukking terugdeinzend, maar even zeker in staat de fijnste spelingen en tinten van het gemoedsleven weer te geven, als de teere schoonheid te schilderen van een maanlucht, boven het slopje.

Dit boek moet zich vrienden maken onder hen, die de slovers en zwoegers onzer stranden en steden willen leeren kennen, zooals zij in waarheid zijn.

E.S.

De Bruidegom, door Henri van Boven - Amsterdam, P.N. Van Kampen & Zoon.

Dit boek in zijn lichtkleurigen omslag, met den feestelijk aandoenden titel, zal door menig jonge hand gretig worden aangevat. Het is de vraag, of de inhoud aan de verwachting zal beantwoorden.

Knap geschreven, in sober Hollandsch, schildert het ons voornamelijk de stemmingen van den Bruidegom. Stemmingen van allerlei aard, maar meestal vage, trieste, onvoldane gevoelens en physieke gevoelerigheden verradend.

Het Parijsche 'milieu', het Pensionleven aldaar - vergelijk het, bid ik u, niet met *Een huis vol menschen*, van Scharten-Antink - de lessen van den gymnastiekmeester Lacreuse, wel een beetje gerekt - trekken een oogenblik belangstelling, doch alles vervaagt, als in een grijze mist van tobberij en verzuchtingen. Een bezoek aan Versailles... wat was daar veel van te maken geweest, en hoe versuft het in den grauwen dag, in den onuitgesproken wrevel - berouw kan ik het niet noemen - die Karel beklemt en Tine neerslachtig maakt. De Bruidegom toont reeds op de eerste bladzijden, dat hij is een ietwat weekelijke jongen, p. 3: 'Het late opstaan en de kilte kwam met vele rillingen en allerlei onbehaaglijkheid. Na het pijnlijke dezer verrichtingen, daalde hij huiverig van de nauwe trap...'

Wel, komaan! De man heeft niet genoeg met koud water geplast, daardoor bleef hij rillerig en lui. Pijnlijke verrichtingen... zich wasschen en aankleeden, belachelijk deze schildering van een jongen, gezonden man. De schrijver maakt willens of onwillens van Paul al dadelijk een stumperd. Onze held is nog wel journalist, dus uit den aard van zijn beroep gewend aan een gehard leven. Het is een bruidegom, die op een sukkelgangetje naar zijn geluk toegaat. Als hij onderweg struikelt en leelijk ook, raakt hij danig van streek, betreurt zijn misstap dag en nacht, is steeds op het punt dien te bekennen aan zijn liefste, alsof hij de zaak daardoor ongedaan maakte. Hij wordt vervelend met zijn overleggingen; Bekennen of zwijgen? De intiemste uren met zijn meisje worden hem vergald door de herinnering aan zijn 'zonde'. Het weifelmoedige, dat den man karakteriseert, geeft hem iets onbenulligs. Terecht wordt van hem geschreven, p. 216: 'En in zijn diepste ziel voelde Paul het fel grievende om den dood van iets zeer ijls en wonderlijks, waarvan hij vagelijk het bestaan gekend had, maar dat hem niet in vrome reinheid geopenbaard werd, noch deelachtig was geworden.' Mij is deze Paul te lijdelijk; ik betwijfel sterk of hij ooit flink zal worden, al wordt dit door auteur voorspeld. In fraaie beschrijvingen is dit boek soms zeer goed. Minder mooi acht ik echter het meervoud 'gloeden' p. 109 e.a.; 'het spel des vereenvoudigden levens,' p. 168, klinkt middeneeuwsch. Soms doen de zinnen aan als vertaald Fransch: 'Maar natuurlijk, antwoordde Paul,' p. 132. Een Hollander gebruikt hier geen *maar.* 'Hoe de liefde bereid moet worden,' p. 132, doet mij aan de keuken denken. Dit zijn echter kleine vlekken, meestal is de taal zuiver, zonder mooidoenerij.

E.S.

Lis Doris. De Roman van een Nederlandschen schilder, naar het Engelsch van Maarten Maartens, door L.J. van der Moer. Twee deelen. - Amersfoort, Valkhoff en Co., 1911.

Zoo maken wij dan hier door een vertaling kennis met het werk van een landgenoot. Een eigenaardig geval! Maar de Hollander, Engelschman

geworden, schrijft bij voorkeur over het land, waaraan hij den rug toekeerde, over de bevolking, zij 't niet altijd even beminnelijk, van wier taal hij zich wellicht niet meer wil bedienen. ‘Het bloed kruipt waar het niet gaan kan.’

Lis Doris is een boeiende roman. Het afzonderlijk bericht, op den omslag bevestigd, spreekt waarheid. Moge niet alles en iedereen, met name Job Boonbakker, in dit verhaal even natuurlijk of mogelijk lijken, het hoofdfeit: Een schilder, die zijn werk afstaat aan een ander, zoodat hemzelf den roem ontgaat, waarmede die ander gaat strijken, dit feit is niet lang geleden, door vele dagbladen vermeld, in Frankrijk voorgevallen, en natuurlijk niet voor het eerst gebeurd.

In hoeverre auteur het motief, dat Doris bewoog aldus te handelen, ons zielkundig heeft verklaard, moge de lezer beoordeelen. Geen geldzucht, zooals in het straks genoemde geval, gepaard aan zekere onnoozelheid, maar eene zelfverloochening, die aan het bovenmenschelijke grenst; zelfverloochening ter wille eener zielsgeliefde vrouw, is oorzaak van het geheim, waardoor per slot van rekening maar weinig geluk wordt bereikt en veel onheil veroorzaakt.

Er zijn geestige, rake opmerkingen in dit boek en mooie beschrijvingen van onze heide. Ook het dorpsleven in zijn kleinzieligheid, de familie Lokster en het gezin van den beminnelijken predikant, met zijn dwazen naam, is goed geteekend. Het beeld van de studeerkamer met de oude sofa ‘Abrahams Schoot’ gedoopt, blijft ons in het geheugen. Moeilijker is het, zich een goede voorstelling van Jetta te maken. De grepen uit de schilderswereld zijn hier en daar uitmuntend. Jacob Ralf is naar het leven.

De vertaling klinkt op enkele uitzonderingen na vloeiend en vlot.

Stootende zinnen als p. 21, IIe Dl. ‘Maar thans begreep Lis meteen ook, dat hij tot nu toe nog niet ten volle beseft had...’ behooren tot de uitzonderingen. Een uitdrukking als: ‘zat er wel wat mee te houden,’ pag. 142, IIe Dl. en ‘zij voelde dat hij de vergelijking maakte met degene, die voor hem stond’ p. 212, kan moeilijk verdedigd worden.

Leesgezelschappen zullen met dit boek velen hunner leden genoegen verschaffen.

ELISE SOER.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In het Aprilnummer beschrijft Mr. van Idsinga de revolutie van de 19e eeuw in Engeland en hare constitutioneele problemen. Prof. Van der Wijck bespreekt een drietal over Rudolf Eucken verschenen geschriften. De heer J.S. Bartstra deelt mede hoe onze voorouders, voornamelijk die der 18e eeuw, door vreemden werden beoordeeld. Dr. J. de Jong verdedigt Bizet tegen de aanvallen van Gauthier - Villars. Marie Schmitz en Hans Martin zingen liederen.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de April-aflevering vervolgt Dr. Fred. van Eeden zijn legende ‘Sirius en Siderius’. De heer R.P.J. Tutein Nolthenius geeft een studie over het sociaal-oeconomische leven op Sicilië. Hélène Swarth draagt verzen bij. Prof. R.C. Boer vervolgt zijn mededeelingen uit de jongste Noorweegsche litteratuur, en Karel van de Woestijne zijn verzen over het gelaat des dichters. De heer H.L. de Beaufort bespreekt het ontwerp voor een nieuwe auteurswet en Jacob Israël de Haan wijdt een gedicht aan Oscar Wilde. De heer R.N. Roland Holst bespreekt Prof. Derkinderen's denkbeeld tot oprichting van een instituut der kunsten. Dr. H.T. Colenbrander maakt enkele opmerkingen over de Amsterdamsche paleis-raadhuis-quaestie.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

Herman Heyermans vervolgt in het Aprilnummer zijn Berlijnschen roman. De heer C. van der Pol behandelt quaesties over het Katholieke geloof, de heer J.C. van Zelm schrijft over de vrijheid der onderwijzers en onderwijzeressen. Daan van der Zee bezingt Kind en Dood. Over ‘Wieland, ein Märchen in drei Akten von Karl Vollmöller’ schrijft de heer Ed. Coenraads, en over den Engelschen componist Edward Elgar de heer R.A. Streatfield. Henri H. van Calker laat ‘herfsttonen’ klinken en Jeanne Reyneke van Stuwe bezingt ‘de sneeuwen wereld’. Dr. H.J. Boeken bespreekt de paleis-raadhuis-quaestie, Frans Mijnssen Ernst von Possart, Willem Kloos Alex. Guttelings Milton-vertaling.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

H.P. Berlage bespreekt in het Aprilnummer de tegenwoordige gisting in de architektuur. Albert Verwey zet Alex. Guttelings Miltonvertaling voort. Prof. T.J. de Boer behandelt de psychologie van den arbeid. Mevr. H. Labberton - Drabbe bezingt de indrukken in een vreemd huis. ‘Voor den Dood’ is de titel van drie in Indië spelende eenakters door G.L. Gonggrijp Jr., waarvan in deze aflevering twee geplaatst zijn, gevolgd door twee gedichten van Nico van Suchtelen, en ‘Zomer’ door Jacob Israël de Haan.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Aprilaflevering besluit L.E. zijn novelle 'In de Generaliteitslanden'. De heer H. Dijkstra behandelt onze houding tegenover den Islam. Dr. H.C. Scharnhardt, zet uiteen hoe de radioactiviteit tot een schepping van het heelal op een bepaald oogenblik zou moeten doen concludeeren. Dr. P.J. Kromsigt beëindigt zijn studie over Oud en Nieuw Calvinisme. Dr. J. Jac. Thomson bespreekt Alex. Guttelings 'Doorgloeide Wolken' en Jan Prins' 'Tochten'.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de Aprilaflevering besluit Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman zijn gedocumenteerde afstraffing van den 'vaccinatie-aanbidder'. Een gedicht, 'Ecce Homo' door H.J. Tollig wordt ontsierd door een daartusschen gehechte reclame voor een corset. Dr. J.H. Gunning J. Hzn. schrijft over het Protestantisme op Madera; Dr. J. van der Valk over Christelijke Folklore. Op Dr. Kuyper en het Standaard-jubileum wordt een 'terugblik' geworpen.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Aprilnummer beoordeelt Frans Coenen verzen van Jan Prins, Jules Schürmann en H. Roland Holst. Augusta de Wit beschrijft eene reis langs de kust van Bali. Jules Schürmann dicht op de lamp. Dr. F.H. Fischer bespreekt de oeconomische antithese in Duitschland. Eug. de Bock schrijft een Vlaamsche Kroniek. Anna van Gogh-Kaulbach mijmert alleen in de stilte. L.S. laakt de regie en de opvatting van Chrispijn's vertaling van le Mariage de Figaro.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Aprilnummer betoogt de heer J.O. Kronig, dat een vrouweportret in het Gentsche museum aan Jan de Bray, een landschap aldaar aan Lodewijk de Vedder, en een ander stuk aan Velazquez moet worden toegeschreven. De heer Maurice des Ombiaux wijdt een voortreffelijk geïllustreerde studie aan den schilder Emile Berchmans. Kroatisch borduurwerk wordt door mej. Marg. Verwey beschreven.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

In de Maart-aflevering beschrijft de heer F.A. Hoefer Oud-Zwolle met behulp van eenige photografieën en oude platen en schilderijen. De redactie geeft plattegronden en opstandteekeningen van de doctorswoning bij het R.K. Sanatorium te Groesbeek en van eene villa te Djocja.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 15 April schrijft de heer J.C.C. over J.J. Rousseau als botanist. De voorgeschiedenis van het Panamakanaal wordt door den heer J.H.

E. Rückert beschreven en de ruwe-olie-motor der Kromhoutmotorenfabriek door den heer A. Schwan. De houtskool en hare beteekenis voor de nijverheid wordt door Dr. A.J.C. Snijders verklaard, over wantsen vertelt de heer J. Daalder Dz. een en ander. De heer N.J. Kollewijn beschrijft den klaxon in een spelling, die van de wanluidendheid van dit instrument eenig idee geeft. De heer H.J. Prins, T., maakt chemisch-technische opstellen, waarna de heer P. Haverhorst den ooievaar als insectenverdelger voorstelt. Tot slot geeft de heer G.J.A. Mulder windwerkingen te zien.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 April beschrijft de heer Jac. P.Th. het hermelijn. Voorjaarsbijen worden door den heer B.E. Bouwman beschreven, een bijenruif door den heer Chr. H.J. Raad. De heer J. Drijver verhaalt van het bezoek van een zeearend op Texel. De heer W.L.M.E. van Leeuwen vervolgt het relaas van zijn eerste vogeljaar. De heer E. Heimans beschrijft een mirroscoop, een sciopticon, dat ondoorzichtige voorwerpen vergroot terugkaatst. De heer Delsman, Zoöl. Station Den Helder, geeft een kaartje van den trek der ooievaars.

In het nummer van 15 April deelt de heer E. Heimans mede, dat het laatste stukje eindmoraine tusschen Bussum en Hilversum door zijne bemoeiingen voorloopig behouden is. De heer H.N. de Fremery verhaalt van de wonderlijke ‘veine’, die kinderen in hun tuintjes plegen te hebben. Over merels maakt de heer Jac. P. Thijsse een paar aanteekeningen. De heer W.L.M.E. van Leeuwen besluit zijn eerste vogeljaar. De heer S. Leefmans beschrijft het leven zijner hommels in gevangenschap, de heer W.E. de Mol een merkwaardige hyacinth, de heer J. Bos het bezoek van een paar ijsvogels. De heer H.A. Kuyper vervolgt de behandeling van eenige sterren.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde van het nummer van 25 Maart staat het portret van den nieuw benoemden hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool Prof. Dr. A.M.A.A. Steger. Besproken wordt dan de taal der dieren, een vergelijking gemaakt tusschen Heidelberg en Nijmegen, iets medegedeeld over de kleine Hollandsche tentoonstelling te Londen en raad gegeven over onze woning en onze kleeding. De karakterschets van den heer M. de Hond Jr. wordt beëindigd.

Ontvangen boeken.

A.M.J.J. Binnewiertz, *Gedichten.* Tweede Bundel. H.J. Diemen, Leiden. Raden Adjeng Kartini, *Door duisternis tot licht.* Gedachten over en voor het Javaansche volk. Tweede druk. N.V. Electrische Drukkerij ‘Luctor et Emergo’, 's-Hage.
Modern bibliotheek, Thérèse Hoven, Zuster Linda. Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. Herman Heijermans, Ahasverus. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. Herman Heijermans, Feest. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur. Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. J. Everts, De derde. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.

Tooneelbibliotheek. J. Everts, Kracht naar kruis. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. J. Everts, De verleider. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.

Het vraagstuk van den psychiater in het strafproces in de Nederlandsche Juristenvereeniging. Mr. Dr. S.J.M. van Geuns.

> ‘Gedankt zij de Almagtige voor den zegen, dat wij bij den blik op onzen tijd en onze dagen, ons mogen verheugen, dat er een verhelderd licht, eene zachtere wetgeving, eene meer algemeene menschelijkheid over alle standen verspreid zijn, en dat de heilige regten der menschheid nooit wederom, gelijk in het tijdvak van het Heksenproces en der duisternis, bij ons zullen verloren gaan.’
> GEORG CONRAD HORST
> (aangehaald in Mr. Jacobus Scheltema, Geschiedenis der Heksenprocessen, Haarlem, 1828, blz. 312.)

TOEN in den afgeloopen zomer te Zutfen de jaarlijksche vergadering der Nederlandsche Juristenvereeniging, na een levendig en opgewekt debat over den *psychiater in het strafgeding*, op het punt stond om uiteen te gaan, wierp de Voorzitter, Mr. Drucker, een terugblik op de over dat onderwerp gehouden gedachtenwisseling. De waarde van die gedachtenwisseling vond hij hierin, dat de beteekenis van het vraagstuk in een helderder licht was getreden, en dat - terwijl geen vrees behoeft te bestaan dat de deur van de rechtszaal voortaan voor den psychiater zal zijn gesloten - duidelijker was geworden de plaats, welke aan den psychiater in de rechtszaal toekomt.

Nu ondergeteekende - na te voren, evenals de Utrechtsche Hoogleeraar in de psychiatrie Heilbronner, der vergadering van praeadvies te hebben mogen dienen - thans zijnerzijds een terugblik op deze vergadering gaat werpen, meent hij goed te doen met die woorden van den Voorzitter te herinneren.

Inderdaad is door de gevoerde debatten een helderder licht opgegaan; nevelen zijn opgetrokken; misverstand is beëindigd. En wenschelijk is 't in hooge mate, dat het dáár verhandelde niet besloten blijve binnen de annalen van de Vereeniging, niet beperkt blijve tot den kring der juristen, maar doordringe tot het ‘groote publiek’ daarbuiten. Bovenal waar 't geldt een onderwerp, zoo belangrijk voor de geheele maatschappij niet alleen, maar waarvoor deze van hare belangstelling zoo levendig doet blijken, heeft dat ‘groote publiek’ recht iets naders te vernemen omtrent eene vergadering als de bedoelde, en naar aanleiding daarvan omtrent het vraagstuk te worden voorgelicht. Eene bescheiden poging hiertoe zal in de volgende bladzijden worden gedaan.

Nevelen zijn opgetrokken; misverstand is beëindigd. Inderdaad! Daar is in de vergadering te Zutfen ronduit en openhartig gesproken. Velen hebben de gelegenheid aangegrepen om te zeggen, wat hun op het hart lag. De psychiater - natuurlijk niet deze of gene, maar *de psychiater* in 't algemeen - heeft veel moeten hooren. Ernstige bedenkingen tegen zijn optreden en zijn invloed in de rechtszaal hebben weerklonken; zelfs verwijten zijn hem niet bespaard gebleven.

Reeds aanstonds was 't de Amsterdamsche rechtsgeleerde Mr. J.A. Levy, die - met een krachtig, kloek betoog het debat inzettend - zijn ernstig vermanend woord deed hooren. De in êén der praeadviezen voorkomende waarschuwing tegen ‘verflauwing der grenzen’ tusschen het terrein van den rechter en dat van den psychiater maakte hij tot de zijne, daarbij uitdrukkelijk verklarende, dat die waarschuwing niet voortvloeide uit geringschatting zijnerzijds hetzij van den stand hetzij van de resultaten der psychiatrische wetenschap. Nadruk legde hij op de uitspraak, in het *andere* praeadvies gedaan, ‘Die Stärke des Sachverständigen beruht in der Beschränkung auf sein Gebiet.’ Met aandrang eischte hij voor recht en rechtspraak de plaats op, die hun in het Staatsleven toekomt, en vroeg hij vóór alles eerbiediging van die plaats, ook van de zijde van het psychiatrische element.

Geheel in dezelfde lijn bewoog zich Mr. Plemp van Duiveland, hoofdredacteur van de ‘Nieuwe Courant’, die in deze hoedanigheid in de dagen van spanning, door ‘l'affaire’ (de Papendrechtsche strafzaak) veroorzaakt, reeds gewaarschuwd had tegen het *deskundig gevaar.* Hij herinnerde aan gevallen,

waarin het optreden van den psychiater in het strafgeding niet had gediend om aan den rechter klaarheid te brengen omtrent de vraag van de schuld of van de strafbaarheid van den verdachte, maar om verwarring te stichten, zoo al niet in het oordeel van den rechter dan toch in de publieke opinie. Hij herinnerde aan het optreden van een psychiater in een geruchtmakend proces hier te lande, die den president van de terechtzitting durfde toevoegen: 'Indien het was, zooals het behoorde, dan zat ik op uwe plaats'. En met overtuiging verklaarde hij zich te scharen aan de zijde van hen, die in het strafgeding aan den psychiater uitsluitend eene plaats aanwijzen als beoordeelaar van den ziekelijken geestestoestand, die het advies van den psychiater uitsluitend verlangen als het oordeel van den deskundige en ter voorlichting van den rechter, en die niet nalaten om op de betrekkelijk nog gebrekkige ontwikkeling der psychiatrische wetenschap de aandacht te vestigen.

Als 'der Dritte im Bunde' mag genoemd worden de Hoogleeraar in het strafrecht te Amsterdam, de 'jonge' Van Hamel. Waar vaak wordt gezegd, dat de deuren van de rechtszaal 'wagenwijd' voor den psychiater moeten worden opengezet, achtte hij dan nu ook het oogenblik gekomen om hem *zijne plaats* in die zaal met nauwkeurigheid aan te wijzen. Daarnaast achtte hij 't noodig den rechter nog eens in herinnering te brengen, hoe in tweeërlei opzicht de psychiater een gevaarlijk beoordeelaar is, inzooverre hij gewoon is *pathologisch* te oordeelen (elke zaak te bezien uit ziektekundig oogpunt), waardoor zijn oordeel soms onmaatschappelijk en onmenschkundig is, en inzooverre hij niet genoeg *critisch* is ontwikkeld, zoodat hij bij zijn onderzoek in rechtszaken, bij het ontwikkelen van zijne meening en het uitbrengen van zijn advies, te kort schiet in het schiften van al de daadzaken, welke ter zijner kennis zijn gebracht, in het onderscheiden tusschen waarheid en leugen. Hij aarzelde niet elke *ontoerekenbaarverklaring* van iemand, die in werkelijkheid nog onder het gros der gezonden kan vallen, een *onrecht* te noemen, bovenal tegenover het individu zelf, omdat dit dan 'zielkundig afgekeurd' is en aan zijn eigen gevoel van waardigheid en verantwoordelijkheid eene onherstelbare schade is toegebracht.

Dit laatste punt werd bij de beraadslagingen nog bijzonder naar voren gebracht door de twee Amsterdamsche magistraten, die, beiden van nabij met de strafrechtspraak bekend, hun

inzicht en hunne ervaring aan de vergadering kwamen mededeelen. De Voorzitter der Amsterdamsche Rechtbank Mr. Coninck Westenberg bracht een humoristisch element in het debat, toen hij vertelde van dien jongen, door hem in het krankzinnigengesticht te Medemblik aangetroffen, die een fiets had gestolen en 'onbewust' (ontoerekenbaar) was verklaard, en op de vraag, of hij dan niet wist dat hij zoo iets niet doen mocht, met een 'onbeschrijflijk gebaar' antwoordde: 'Nou zeg, je zou niet weiten, dat je van een fiets mot af bleive'. Daaraan sloot zich aan een ander voorbeeld, door den spreker aan de werkelijkheid ontleend, nl. van een jongen man, die in drift een misdrijf had begaan, en in het strafgeding dat daarop volgde alles in het werk stelde om *niet* ontoerekenbaar te worden verklaard, met dit gevolg, dat hij na deskundig onderzoek wel eenigermate defect maar toch volkomen toerekenbaar geoordeeld werd. - En het bekende lid van de Amsterdamsche Rechtbank, Mr. de Jongh, opende een nieuw gezichtspunt, toen hij ook in dit verband de quaestie van de *reclasseering* van den ontslagen gevangene ter sprake bracht en een officieel brandmerken van een zwakzinnige als ontoerekenbaar zooveel mogelijk wilde zien verhoed, niet alleen omdat de patient daardoor het weinigje energie en wilskracht, waarover hij nog te beschikken heeft, verliest, maar ook omdat 't later - na terugkeer in de maatschappij - voor hem zoo ontzettend moeilijk wordt een nieuwen werkkring te vinden.

Uit deze samenvatting, waarbij ik eenige grepen deed uit wat men zou kunnen noemen de *algemeene beschouwingen* over het aan de orde gestelde onderwerp, blijkt dat de 'psychiater in het strafgeding' heel wat heeft moeten hooren, dat er van een met open armen binnenhalen geen sprake was, ja! dat 't alleszins den schijn had alsof men het psychiatrisch element zooveel mogelijk uit de strafrechtspraak wilde verbannen. Toch zou dit laatste m.i. niet meer dan *schijn* mogen heeten, en zou de indruk, dat *dit* inderdaad de bedoeling der vergadering was, met de waarheid in strijd zijn. Hoewel ik mij volkomen bewust ben, dat - waar de bedoelde 'algemeene beschouwingen' niet hebben geleid tot het stellen van een vraagpunt, waarover door de aanwezigen werd gestemd, en dus eene *uitspraak* van de vergadering ontbreekt - 't moeilijk is om op dit punt van eene *bedoeling*, een g*ees*t van de vergadering te spreken, zal ik trachten mijne opvatting nader toe te lichten en te motiveeren.

Laat ik dan beginnen met ook mijnerzijds den nadruk te leggen op de wenschelijkheid, dat in de strafrechtspraak - niet minder dan in de gewone maatschappij - een gezond en krachtig besef van *verant*woordelijkheid worde aangekweekt en gehuldigd. Toen ik ten vorige jare mijn praeadvies voor de vergadering te Zutfen besloot, meende ik juist aan de groote beteekenis van dit verantwoordelijkheidsbesef te moeten herinneren, ernstig te moeten waarschuwen tegen de zoo bedenkelijke en gevaarlijke neiging tot ziekelijkheid en sentimentaliteit.

Voor den geest kwam mij toen het pakkende slot van Professor Heijmans' bekend en nog altijd actueel *Gids*artikel over de 'Uitwassen der crimineele anthropologie', waarin deze geleerde spreekt van een 'naar het ziekelijke overhellende en door de voorstelling van ziekte en lijden aangetrokken geestesaanleg', van eene zucht om 'ook in het normale iets abnormaals, in de gezondheid een bijzonder geval van ziekte, en in het actieve willen een passief gedreven worden te zien'[1]. Het is *die* neiging, *die* opvatting, welke - om met Dr. Rank in Ibsen's 'Nora' te spreken[2] - de maatschappij maakt tot een ziekenhuis, die met alle kracht moet worden geweerd.

Men houde dit bij de beoordeeling van *ons* vraagstuk wel in het oog. Elk misverstand zij hier buitengesloten. Wanneer gevraagd wordt, dat het psychiatrisch element in de strafrechtspraak tot zijn volle recht kome, dan kan dit volkomen samengaan met de erkenning, dat - ook in het strafrecht - de mensch, d.w.z. de normale mensch, aansprakelijk is voor wat hij doet. Neen! de beteekenis van ons vraagstuk is eene gansch andere. Zij is, zooals wij zien zullen, deze, dat in de strafrechtspraak volkomen rekening worde gehouden met de werkelijk bestaande geestesziekten, in het belang niet alleen van het individu maar ook van de maatschappij, welke immers bij eene zoo *rechtvaardig* mogelijke straftoepassing ten nauwste is betrokken. Wordt met die *geestesziekten* in ruime mate rekening gehouden, dan krijgt juist de gedachte van de verantwoordelijkheid der *gezonden* hare groote en volle beteekenis.

Mijne tweede opmerking is eene herinnering aan onze hier te lande geldende wetgeving, aan ons Wetboek van Strafrecht. Het spreekt wel vanzelf, dat, wil onze gedachtenwisseling en onze opvatting omtrent het aan de orde zijnde vraagstuk

1. *De Gids*, 1901, I, blz. 91.
2. Eerste bedrijf (uitgave Wereldbibliotheek, 'Een poppenhuis', blz. 38.)

eenige practische waarde hebben, wij niet kunnen volstaan met zuiver theoretische bespiegelingen, met beschouwingen ‘in 's Blaue hinein’, maar wij ons hebben te plaatsen op den bodem van ons stellig recht. Slaan wij daartoe artikel 37 van het Wetboek van Strafrecht op, dan zien wij, dat niet strafbaar is hij, wien het (door hem gepleegde) feit niet kan worden toegerekend wegens de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing zijner verstandelijke vermogens. Voor den rechter, die over de strafbaarheid van den beklaagde heeft te oordeelen, die te beslissen heeft of hij den beklaagde straffen mag en kan, moet dus tweeërlei vaststaan: of de dader leed hetzij aan gebrekkige ontwikkeling hetzij aan ziekelijke storing zijner verstandelijke vermogens, en - zoo ja - of deswege hem de daad niet kan worden toegerekend. Teneinde zich nu omtrent deze vragen een oordeel te *kunnen* vormen, zal hij in de twijfelachtige gevallen de voorlichting van den psychiater noodig hebben; deze zal dan in het strafgeding als *deskundige* optreden en zijne conclusie - op waarneming, ervaring en wetenschap gegrond - aan den rechter mededeelen. Niemand, die heden ten dage dit in twijfel trekt. Niemand, die den rechter in dergelijke gevallen *geheel zelfstandig*, in den zin van: zonder eenige deskundige voorlichting, wil laten beslissen. Niemand, die in dit opzicht *terug* wil naar de lang vervlogen tijden, toen het licht der nieuwe wetenschap nog niet was opgegaan, het besef, dat de krankzinnige een zieke is, nog niet was doorgedrongen tot de strafrechtspraak, en deze laatste in hare eigengerechtigheid niet moede werd vonnissen te wijzen, die later gebleken zijn even zoovele rechterlijke dwalingen te zijn.

Reeds met deze eenvoudige herinnering is de bestaansreden van het optreden van den psychiater in het strafgeding aangetoond. En nu is 't volkomen waar, dat heden ten dage dit optreden soms *verder* gaat dan met de functie van den deskundige in de rechtszaal is overeen te brengen. Maar dit wijte men niet aan den psychiater alleen. Ook de juristen hebben in deze schuld. Ook de rechter draagt het zijne bij tot de ‘verflauwing der grenzen’, wanneer hij aan den psychiater diens oordeel vraagt niet alleen over den toestand en de werking der geestelijke vermogens van den beklaagde, maar ook over de vraag van de *toerekenbaarheid*, welke ligt buiten het terrein van den psychiater en dus valt buiten zijn oordeel

als deskundige. Diens taak is natuurlijk niet beperkt tot het geven van de wetenschappelijke diagnose. Aan de bloote mededeeling, dat de dader lijdt aan waandenkbeelden, of dat de dader lijdt aan dementia, heeft de rechter niets: hem moet worden duidelijk gemaakt, welken invloed de ziekelijke afwijking heeft gehad op het voorstellingsvermogen en den wil van den dader, *hoe* deze is gekomen tot het plegen van de strafbare daad. Heeft de psychiater deze - vaak soms zeer moeilijke - vragen beantwoord, dan is zijne taak afgedaan. De vraag van de toerekenbaarheid ligt buiten zijn gebied.

Het is wel eigenaardig om op te merken, hoe de noodzakelijkheid van deze begrenzing van het terrein van den deskundige juist van psychiatrische zijde meer dan eens is verdedigd. Maar wat is het geval? De *rechter* zelf is 't, die hem telkens en telkens dwingt het verboden terrein te betreden, en die - zooals een Duitsch schrijver 't uitdrukt - hem, wanneer hij vóór het gerecht verschijnt, niet ‘loslaat’ vóórdat hij zich over de *toerekenbaarheid* heeft uitgelaten. De practijk is hier maar al te vaak met de theorie in strijd. Daarom was 't voor onze vergadering der Juristenvereeniging een plicht zich omtrent dit punt duidelijk uit te spreken. Dat zij dit zou doen in den zin van de *theorie* was te verwachten, en is m.i. van verblijdende beteekenis voor de bevredigende oplossing van het vraagstuk, hetwelk ons in deze bladzijden bezighoudt. Zonder hoofdelijke stemming werd *bevestigend* beantwoord vraagpunt 2 in dien zin, dat de taak van den psychiater zich behoort te bepalen tot voorlichting van de justitie omtrent den aard der storing of der gebrekkige ontwikkeling der geestvermogens en omtrent het verband tusschen deze en de daad. Hiermede werd dus tevens beslist, dat die taak niet behoort te omvatten het geven van eene meening over de toerekenbaarheid.

Wanneer wij nu het bovenstaande samenvatten, dan meenen wij *deze* slotsom te mogen trekken, dat - terwijl in de rechtszaal eenerzijds een te ruime uitbreiding van de begrippen ziekelijkheid en abnormaliteit uit den booze is - aan den anderen kant het optreden van den psychiater als deskundige (dus uitsluitend op zijn eigen terrein), tot voorlichting van den rechter, opdat deze bekend worde met den ziekelijken geestestoestand van hem die als beklaagde vóór hem verschijnt, onmisbaar is. Deze deskundige voorlichting bleef soms achterwege, waar zij achteraf bleek inderdaad noodig te zijn ge-

weest. Wie, die zich verdiept in de strafrechtspraak - ik spreek nu niet van lang vervlogen tijden maar van de laatste tientallen van jaren - zal dit ontkennen? Wie, die zich de moeite gaf om uit dikke rapporten, dorre cijfers en lange kolommen te leeren, *hoevelen* in de gevangenis straf ondergingen, die blijk gaven - soms reeds spoedig na hunne opname - van krankzinnigheid of andere geestelijke afwijkingen, zal durven beweren dat die allen op het oogenblik van hun terechtstaan normaal van zinnen waren en terecht als *gezond van geest* zijn gestraft? Immers niemand. Men geve zich dus niet over aan de illusie, dat in dit opzicht het bereikbare reeds is bereikt, maar streve ook hier naar volmaking. Het voorbeeld, bij de beraadslagingen te Zutfen o.a. door de Haagsche advocaat mejuffrouw Mr. van Dorp aangehaald, nl. van den machinist die in eersten aanleg *zonder psychiatrisch onderzoek* werd veroordeeld wegens het door schuld veroorzaken van gevaar voor het verkeer door stoomvermogen, en bij de behandeling in hooger beroep bleek lijdende te zijn aan dementia paralytica, zoodat hij door het Hof werd onslagen van rechtsvervolging, dit voorbeeld spreekt boekdeelen en stemt tot ernstig nadenken. De rechter wende zich dus in die gevallen, waarin ook maar *eenige* twijfel bestaat aan den geestestoestand van den beklaagde, niet hooghartig en zelfgenoegzaam van de psychiatrische wetenschap af maar vrage hare voorlichting.

Zijn in het voorafgaande eenige hoofdlijnen getrokken van het aan de orde zijnde onderwerp, dan dient nog ééne daaraan te worden toegevoegd. Wil het *psychiatrisch element* in de strafrechtspraak tot zijn volle recht komen, dan moet nog *meer* geschieden, dan moet nog eene *andere* macht hare medewerking verleenen. Zelfs wanneer de *rechter* in deze zijn plicht doet door aan het psychiatrische element zijne volle aandacht te schenken en - zoo noodig - telkens de voorlichting van den deskundige te vragen, en de *psychiater* zoo zakelijk en volledig mogelijk den rechter de gevraagde voorlichting schenkt, missen wij nog een belangrijken factor: de hulp van den *wetgever*.

De wetgever moet den rechter in staat stellen om bij diens uitspraak, meer dan tot heden mogelijk is, rekening te houden met de geestelijke eigenaardigheden van den beklaagde.

Vooreerst door het strafstelsel te vernieuwen en te verbeteren,

gelijken tred te doen houden met gewijzigde opvattingen en overtuigingen. Juist in dit verband mag nog wel eens herinnerd worden, welke goede resultaten te verwachten zouden zijn van de invoering hier te lande van de zoogenaamde voorwaardelijke veroordeeling: de niet-ten-uitvoer-legging van de straf, zoo de veroordeelde gedurende een bepaalden tijd zich goed blijft gedragen. In onze vergadering te Zutfen was 't met name Mr. de Jongh, die wees op het opvoedkundig element van de voorwaardelijke veroordeeling voor de zwakzinnigen, en goede resultaten daarvan verwachtte ten opzichte van den geesteszwakke of zielszieke, die niet eene speciale medische behandeling noodig heeft.

En *daarnaast* door in 't algemeen de geestelijk minderwaardigen, d.w.z. hen die - hoewel niet krankzinnig - toch psychische afwijkingen vertoonen en ten aanzien van de vraag der toerekenbaarheid niet op ééne lijn kunnen geplaatst worden met den normalen mensch, als zoodanig te erkennen, en door den rechter in de gelegenheid te stellen om ten hunnen opzichte bijzondere maatregelen voor te schrijven. De tegenwoordig bestaande toestand, waarin de rechter òf toerekenbaar moet verklaren en dan heeft te straffen, òf bij ontoerekenbaarverklaring den beklaagde alleen naar het krankzinnigengesticht kan zenden (zoo hij hem niet aan de maatschappij wil teruggeven), een toestand waarin dus met de overgangsvormen geen rekening wordt gehouden, is onvoldoende en bevredigt niemand. Het was dan ook met overgroote meerderheid, dat onze Juristenvereeniging in 1906 in hare vergadering te Arnhem, toen het onderwerp van de minderwaardigen (minder toerekenbaren) aan de orde was[1], als hare meening uitsprak, dat in de wetgeving bijzondere maatregelen moeten worden voorgeschreven ‘ten aanzien van personen, die strafbare feiten begaan en zich bevinden op de grens van krankzinnigheid en geestelijke gezondheid’. En de groote beteekenis van dit votum moet bovenal *hierin* worden gezocht, dat hand aan hand gingen mannen, die omtrent doel, wezen en beteekenis van straf en strafrecht *verschillend* oordeelen, die in dit opzicht tot principieel tegenovergestelde richtingen behooren. Wel een bewijs, hoe krachtig in deze de drang naar verbetering wordt gevoeld!

1. Praeadviseurs waren Prof. Mr. G.A. van Hamel, de Amsterdamsche advocaat Mr. H. Verkouteren en de Officier van Gezondheid en gevangenisarts J.W. Deknatel.

Waar het in de voorafgaande bladzijden opgemerkte geene ernstige bestrijding zal ontmoeten en vrijwel als ‘gemeengoed’ onder de juristen mag worden beschouwd, daar meen ik te mogen concludeeren, dat men te Zutfen het psychiatrisch element *niet* zooveel mogelijk uit de strafrechtspraak heeft willen bannen, al zou dit uit enkele uitlatingen zijn op te maken. Men heeft - dit mag gerust worden verklaard - het psychiatrisch element *niet* willen wegmoffelen, *niet* eene eervolle begrafenis daaraan willen verleenen. Men heeft - zooals de Voorzitter Mr. Drucker 't in zijn slotwoord zeide - de deur van de rechtszaal *niet* voor den psychiater willen sluiten. Men heeft alleen nog eens duidelijk willen uiteenzetten het *standpunt*, hetwelk de psychiater-deskundige in het strafproces heeft in te nemen. Dit was voorzeker een nuttig werk. Niet het minst met het oog op de geleidelijke en gezonde ontwikkeling van het psychiatrisch element zelf in onze strafrechtspraak.

Mag ik mij vleien er in geslaagd te zijn om het algemeen karakter van het vraagstuk, dat ons bezighoudt, iets nader tot het niet-rechtsgeleerd publiek te hebben gebracht, dan rest mij nu nog op een paar onderdeden de aandacht te vestigen, welke te Zutfen in 't bijzonder zijn naar voren gebracht.

Wil het onderzoek van den beklaagde door den psychiater inderdaad beteekenis hebben en een belangrijk element vormen voor de door den rechter te nemen beslissing, dan moet dit - het spreekt wel vanzelf - zoo volledig en nauwkeurig mogelijk wezen, niet alleen zijn toevertrouwd aan op dit speciale gebied ervaren handen maar in elk concreet geval aan strenge eischen van deugdelijkheid voldoen. In zijne rede op de Zutfensche vergadering nam prof. Heilbronner een loopje met den ‘beroemden psychiatrischen blik’, waarmede de psychiater, de gevangenis binnentredende en de voorloopig aangehoudenen inspecteerende, ‘even’ zou kunnen uitmaken, welke de twijfelachtige gevallen zijn; eene *vergissing* noemde hij de meening, dat het onderzoek van geesteskranken zoo eenvoudig zou wezen. Hij, die in de gelegenheid was om uit een of meer belangrijke gevallen de werkelijkheid te leeren kennen, zal deze uitspraak van een op dit gebied zoo tot oordeelen bevoegde volkomen onderschrijven. Het geldt hier eene zaak van grooten ernst en van eigenaardige moeilijkheden, eene zaak die de samenwerking van verschillende factoren vereischt.

Twee bijzondere punten mogen hier nog worden aangestipt.

In de eerste plaats heeft de praktijk geleerd, dat in sommige gevallen het psychiatrisch onderzoek alleen dàn tot zijn recht komt, wanneer het plaats heeft in eene speciaal daarvoor ingerichte en geschikte omgeving. Tegenwoordig geschiedt dat onderzoek, indien de beklaagde voorloopig is aangehouden (zich in preventieve hechtenis bevindt) in het Huis van Bewaring; maar deze plaats is onvoldoende, wanneer het onderzoek bijzondere zwarigheden oplevert, wanneer eene voortdurende deskundige waarneming (observatie) van den persoon noodig is, in één woord wanneer die hulpmiddelen onontbeerlijk zijn welke slechts eene bepaalde observatieinrichting aanbiedt. Daarom sprak de vergadering te Zutfen de wenschelijkheid uit, dat bij de wet de gelegenheid worde geboden om het ps. onderzoek van beklaagden, die zich in preventieve hechtenis bevinden, te doen geschieden in eene voor observatie geschikte inrichting. Ook voor de beklaagden, die tijdens het vóóronderzoek van hunne zaak *op vrije voeten* zijn, wilde de vergadering de gelegenheid zien geopend om in een dergelijk gesticht te worden onderzocht. nl. indien de beklaagde daarin toestemt. *Zonder* die toestemming werd eene dergelijke interneering, welke immers eene vrijheidsberooving is en geruimen tijd - verscheidene weken - kan duren, niet toelaatbaar geoordeeld[1].

Het tweede punt is van niet minder belang. Het betreft een waarborg voor de deugdelijkheid van het door den deskundige aan den rechter uit te brengen rapport. Voor die deugdelijkheid is, zooals wij reeds opmerkten, eene nauwkeurige observatie van den patient door een ter zake kundig en ervaren psychiater vereischt, maar bovendien: betrouwbaarheid van het feitenmateriaal (bijzonderheden omtrent het vóórleven, de gedragingen en eigenaardigheden van den te observeeren persoon), waarop mede de medicus zijne wetenschappelijke conclusie bouwt. Ter vergadering werd aan de middelen om die betrouwbaarheid te waarborgen en te verhoogen de volle aandacht gewijd. Prof. Heilbronner had reeds in zijn (schriftelijk) praeadvies betoogd, dat men het verzamelen van die feitelijke

1. Op deze op zichzelf belangrijke quaestie kan hier niet nader worden ingegaan. Vermeld wordt alleen, dat bij de discussies de Voorzitter der Zutfensche Rechtbank en criminalist Jhr. Engelen de bevoegdheid verdedigde om den beklaagde, die in vrijheid is, ook *zonder* zijne toestemming naar eene bepaalde inrichting (geene gevangenis) te doen overbrengen.

gegevens niet aan het eigen onderzoek van den psychiater moet overlaten, maar dat de Rechter-Commissaris, (die het vóóronderzoek der strafzaak leidt, de deskundigen benoemt en hun de opdracht geeft om de geestvermogens van den beklaagde te onderzoeken) de aangewezen persoon is om door het hooren van getuigen - zoo noodig in tegenwoordigheid van den psychiater - de bedoelde punten te doen vaststellen. Bij de beraadslagingen kwam hij op dit onderwerp terug en verklaarde hij meer dan êén geval te kennen, waarin van mededeelingen, rechtstreeks aan den psychiater gedaan, later - na het hooren van de personen onder eede - niets was overgebleven. Een sterk voorbeeld werd door Prof. van Hamel medegedeeld, nl. van een psychiater, die bij de aanvraag om opheffing van eene curateele heel naïef verklaarde indertijd - bij het verleenen der curateele - te zijn afgegaan op de mededeelingen der familieleden, welke gebleken waren tendentieus geweest te zijn: 'eerst had de familie de ondercurateele-stelling nuttig gevonden en daarop hare inlichtingen ingericht; later was het voor eene scheiding makkelijker dat er een eind aan kwam, en toen ging het net andersom.'

In denzelfden geest sprak de tegenwoordige vice-president der Utrechtsche Rechtbank, Mr. Dr. Schepel, die in krachtige bewoordingen den bestaanden toestand, waarbij de deskundige zelf de bedoelde gegevens verzamelt, gispte, herinnerde aan eene bekende strafzaak, waarin de deskundige allerlei bijzonderheden als waar had aangenomen, welke hij slechts van hooren zeggen had en naar welker juistheid hij geen onderzoek had ingesteld, en verklaarde verbaasd te staan over 'de lichtvaardige wijze waarop de rapporten, wat het feitelijk deel betreft, vaak worden samengesteld en daaruit zeer vergaande conclusiën worden getrokken.' En de vergadering bewoog zich in dezelfde richting, toen zij de vaststelling van de bewuste feiten *door den deskundige* (natuurlijk voor zooverre zij niet door hem zelven zijn waargenomen) *verwierp* en zich verklaarde voor vaststelling met behulp van deskundigen *door den rechter* 'op de gewone wijze en met de gewone waarborgen voor materieele juistheid.'

Wij hebben nu nog iets langer stil te staan bij eene andere quaestie, welke in den laatsten tijd hier te lande herhaaldelijk is besproken, ja! heel wat beroering heeft veroorzaakt, nl. het psychiatrisch onderzoek van *getuigen.* Te meer dient hier ter

plaatse aan deze vraag een woord te worden gewijd, omdat de bespreking daarvan in onze vergadering - hoewel natuurlijk niet tot détails afdalende - toch op de hoofdzaak een scherp licht heeft doen vallen. Zonder hartstocht of animositeit, zakelijk en principieel, heeft men van gedachten gewisseld en heeft men ten slotte omtrent het *beginsel* eene beslissing genomen, welke ik niet aarzel eene der belangrijkste van de vergadering te noemen.

Dat het psychiatrisch onderzoek van getuigen in het strafgeding een hulpmiddel is, hetwelk niet dan met groote behoedzaamheid moet worden toegepast, daarover was men 't ook te Zutfen eens. De Zutfensche substituut-officier van justitie Mr. 's Jacob, die in eene met aandacht gehoorde en van vooruitstrevenden zin getuigende rede verklaarde er geen bezwaar in te zien, dat getuigen ‘af en toe’ eens onderzocht worden, verwekte met deze verklaring zekere sensatie in de vergadering en vermocht deze niet van de juistheid van zijn inzicht te overtuigen: met bijna algemeene stemmen werd aan het eind der vergadering de vraag, of het psychiatrisch onderzoek van getuigen zonder beperking door den rechter moet kunnen worden bevolen, ontkennend beantwoord.

De strijd liep dan ook over eene *andere* vraag, nl. of het bedoelde onderzoek slechts als hooge uitzondering zou worden toegepast, dan wel onvoorwaardelijk en volstrekt *verboden* behoort te zijn.

Zij, die zich tegen een volstrekt verbod verklaarden, lieten zich blijkbaar door deze overweging leiden, dat men den strafrechter - die volgens onze wetgeving eene groote mate van vrijheid van beweging geniet en deze, met het oog op de ruime schakeering van gevallen en quaesties, waarvóór hij zich geplaatst ziet, niet kan ontberen - ook *hier* de handen niet binden moet. Acht hij 't ter verkrijging van de *waarheid* in een bepaald strafgeding, ter vervulling dus van zijne vaak zoo moeilijke taak, *noodzakelijk* dat een getuige, wiens betrouwbaarheid op grond van psychische gebreken wordt in twijfel getrokken, psychiatrisch worde onderzocht, hij ga daartoe over. Hij doe dit slechts dàn, wanneer dit het eenige middel is om licht in de duisternis te brengen; hij doe dit slechts dàn, wanneer de verklaring van *dien* getuige het voornaamste bewijsmiddel is, bepaaldelijk wanneer hij de *aangever* is van het gepleegde misdrijf, en dus op zijne verklaring alles aan-

komt; hij doe 't slechts dàn, wanneer de getuige zelf uitdrukkelijk in dat onderzoek toestemt, en in dat geval met de grootst mogelijke eerbiediging van de persoonlijke vrijheid en waardigheid. Maar de bevoegdheid zelve om tot de toepassing van het bedoelde middel over te gaan worde den rechter gelaten.

De tegenpartij achtte - ook onder alle mogelijke voorwaarden, met alle mogelijke waarborgen - het middel verwerpepelijk, en gaf uiting aan hare bedenkingen met eene kracht en eene overtuiging welke niet nalieten op de vergadering een diepen indruk te maken. Hoe hoog wij ook het recht mogen stellen, zoo sprak de hoogleeraar aan de Vrije Universiteit mr. Fabius, daarnaast staan andere belangen welke evenzeer aanspraak hebben op eerbiediging. ‘Het is niet het hoogste belang, dat elke rechtszaak vervolgd word ten reeds hier voor het aardsche gerecht alle schuld wordt geconstateerd. Er zijn inderdaad belangen, die er zich tegen verzetten, dat daartoe alle mogelijke middelen zouden kunnen worden aangewend en die ons er in moeten laten berusten, dat niet elke zaak wordt berecht, niet komt tot klaarheid.’ - Mr. Coninck Westenberg verklaarde, dat hij na rijpe overweging tot de slotsom was gekomen, dat het onderzoek van getuigen door psychiaters ganschelijk moet worden uitgesloten, omdat het nooit anders dan onheil zou kunnen stichten, en - waar geen deskundige kan beslissen of een getuige, hetzij hem meer of minder of in het geheel geen psychische gebreken aankleven, desniettemin geloofwaardig is of niet - het eindresultaat van de strafzaak toch niet beter zou maken. En mr. J.A. Levy weigerde het bedoelde onderzoek, zelfs teruggebracht tot de geringst mogelijke uitzonderingen, te aanvaarden, in naam der persoonlijke vrijheid, die zich verzet tegen het in toepassing brengen van een experiment, waardoor de getuige in zijn socialen staat, in zijne toekomst, in de meening welke zijne omgeving omtrent hem koestert, ja! in zijn eigen bewustzijn kan worden getroffen.

Het mag voorzeker een merkwaardig verschijnsel genoemd worden, dat na deze discussie - waarin de groote schaduwzijden van het bedoelde onderzoek zoo krachtig werden gevoeld en zoo duchtig onder de oogen werden gezien - toch de wenschelijkheid van het *volstrekte verbod* met 43 tegen 29 stemmen werd *verworpen.* Aangenomen mag worden, dat

de *tegenstemmers* zich niet hebben laten leiden door eene bijzondere sympathie voor het betrekkelijk nieuwe instituut maar door *deze* gedachte, dat het als hooge uitzondering, in zeer bijzondere maar daarom niet ondenkbare gevallen, voor den rechter een middel kan zijn om tot de kennis van de waarheid te komen. Het is mijne vaste overtuiging, dat men in de practijk, althans hier te lande, voor eene eenigszins ruime toepassing van het middel niet behoeft te vreezen. Zóózeer is, na de lessen die 'l' affaire' ook in dit opzicht aan geheel Nederland gegeven heeft, niet alleen de publieke opinie maar eveneens de magistratuur zelve doordrongen van de ernstige bezwaren, aan het psychiatrisch onderzoek van getuigen verbonden, dat men m.i. in deze den rechter zal kunnen vertrouwen en misbruik niet te duchten is. Meer in 't bijzonder, zoo niet uitsluitend, zal het psychiatrisch onderzoek kunnen dienen om licht te verspreiden over de geestvermogens niet van den eigenlijken *getuige* maar van den *aangever* van een misdrijf, den persoon die tegen zijn medemensch eene beschuldiging inbrengt, welke voor dezen de noodlottigste gevolgen kan hebben. Zóó zal het een middel kunnen zijn om datgene te voorkomen, wat eene groote ramp mag genoemd worden en waartegen niet krachtig genoeg kan worden gewaakt: de veroordeeling van een onschuldige.[1.]

Hiermede meen ik mij van mijne taak gekweten te hebben om voor mijne lezeressen en lezers eenige hoofdpunten naar voren te brengen van het belangrijk vraagstuk, waaraan onze Juristenvereeniging den tweeden dag van hare laatste vergadering wijdde.

Ten slotte nog een paar opmerkingen over de practische zijde en over de theoretische beteekenis van ons vraagstuk.

De vraag van de waarde van het psychiatrische element in de strafrechtspraak kan moeilijk worden losgemaakt van deze andere: hoe vervult de psychiater in het strafgeding *feitelijk* zijne moeilijke en eigenaardige taak? Beantwoordt hij aan de

1. In het *Weekblad van het Recht* van 12 Januari l.l. (no. 9252) wordt mededeeling gedaan van een zeer treffend geval, ontleend aan een Duitsch schrijver. Het betrof eene veroordeeling uitgesproken wegens verleiding van een 15jarig meisje, in hoofdzaak op de verklaring van dat meisje zelf. Later bleek, dat zij een volkomen onwaar verhaal had gedaan. Psychiatrisch onderzoek stelde toen vast, dat zij leed aan zwakzinnigheid, intellectueel en moreel zeer laag stond en geen besef had van de beteekenis van haar handelen. Hier had een tijdig psychiatrisch onderzoek eene *rechterlijke dwaling* kunnen voorkomen.

eischen, die redelijkerwijze aan hem mogen worden gesteld? Deze vraag zal vooral dienen beantwoord te worden door hen, die den psychiater van meer nabij in zijne forensische werkzaamheden hebben gadegeslagen, kennis hebben genomen van zijne rapporten, behelzende het resultaat van zijn onderzoek naar de geestvermogens van den *beklaagde* (om ons nu tot *dezen* te bepalen), en de mondelinge toelichting door den deskundige ter terechtzitting hebben gehoord. Daar nu schrijver dezer regelen krachtens zijn ambt tot de zoodanigen mag worden gerekend, rust op hem de plicht om van zijne meening in deze te doen blijken, een plicht, waaraan hij zich ook in dit tijdschrift niet mag onttrekken. Welnu! die meening is over 't algemeen eene gunstige. Natuurlijk zijn ten aanzien van het gehalte van onderzoek en rapport schakeeringen waar te nemen: gevallen waren aanwezig, waarin in het rapport ontbrak datgene, wat de jurist juist zoo noodig heeft: een duidelijk beeld van den invloed van den ziekelijken geestestoestand op de verschillende psychische functies van den beklaagde, gevallen waarin dus de kennismaking met het rapport bij den rechter, die weten wil het verband tusschen den ziekelijken geestestoestand en de misdadige handeling, een gevoel van onvoldaanheid achterliet. Maar - en dit is de hoofdzaak - in 't algemeen bleek mij de psychiater voor zijne taak wèl berekend, wist hij den rechter inderdaad voldoende voor te lichten en hem de voor zijne beslissing noodige gegevens te verschaffen, en slaagde hij er niet zelden in om bij de mondelinge toelichting van het rapport (op de terechtzitting) nog in het duister liggende punten voor den rechter tot klaarheid te brengen. De vraag van de *toerekenbaarheid* bleek hij meermalen bevestigend te beantwoorden; in sommige gevallen, waarin de abnormaliteit van de geestvermogens zelfs voor den leek duidelijk was, aarzelde hij niet eene - zij 't dan ook verminderde - toerekenbaarheid aan te nemen; laatstelijk bleek dit bij het bekende geval van den Haagschen jongeman, die telkens in de Scheveningsche boschjes ging ronddolen om brand te stichten. Op dergelijke voorbeelden worde hier met nadruk gewezen, omdat men 't elkander nog altijd zoo gaarne napraat, dat de psychiater er steeds op uit is om den beklaagde ‘gek te verklaren’, en aan eene dergelijke bewering een *schijn* van juistheid niet kan worden ontzegd.

Dit over de practische zijde van het vraagstuk.

Nu nog een woord over zijne theoretische beteekenis, een woord tot rechtvaardiging van mijn oordeel, dat in de toekomst eene krachtige doorwerking van het psychiatrisch element in de strafrechtspraak te verwachten is, daar zij ligt in de lijn van de strafrechtsontwikkeling. Ook na de vergadering te Zutfen, die - naar mijne overtuiging onder de nawerking van de geruchtmakende strafzaak, waaraan in deze bladzijden een paar maal werd herinnerd - vooral de aandacht vestigde op de groote gevaren van eene *overdreven* psychiatriseering, mag de toelichting van dit oordeel geacht worden op hare plaats te zijn.

Wij behoeven daarbij niet te treden in eene uiteenzetting van de beteekenis van de nieuwe richting in de strafrechtswetenschap, ons niet te verdiepen in de principieele verschilpunten, de strijdpunten, tusschen *haar* en de oudere richting. Immers, het onderwerp dat in dit opstel aan de orde is, ligt buiten het terrein van den strijd; een essentieel verschil bestaat ten zijnen opzichte tusschen de oude en de nieuwe school niet; wat de *eerste* wilde en nog wil, komt de *laatste* volbrengen, voltooien, voeren tot algeheele verwezenlijking. Acht men het hoofdbeginsel van de *oudere* richting hierin gelegen, dat zij in de straf ziet en zoekt de vergelding van het door den misdadiger berokkende kwaad, den terugslag op de door hem aan de rechtsorde toegebrachte schade, dan volgt hieruit noodwendig, dat alleen *hij* kan gestraft worden, alleen *hem* kan vergolden worden, wien het gepleegde feit kan worden toegerekend, en is hiervan weder de noodzakelijkheid van een bijzonder onderzoek, zoo dikwijls er op grond van geestelijke afwijkingen reden is om aan de toerekenbaarheid te twijfelen, de logische consequentie. En de *nieuwe* richting? Ook hier afkeerig van een star dogmatisme, ook hier strevende naar individualiseering, ook hier hare speciale aandacht wijdende aan de persoonlijkheid van den misdadiger, zich niet blind starend op het gepleegde feit, het *verleden*, maar ook blikkend in de *toekomst*, d.w.z. de aanpassing van den op den misdadiger toe te passen maatregel aan diens persoonlijkheid, ter voorkoming zooveel mogelijk van de recidive, komt zij aan hare oudere zuster de hand reiken. Wat zij bestrijdt is: het werken met ficties, het aannemen van geestelijke normaliteit op grond van aprioristische (vooropgezette) redeneering, zonder onderzoek in elk twijfelachtig geval; wat zij verlangt is: dat

de rechter trachte door te dringen in het zieleleven van den dader, opdat, - wanneer straf noodzakelijk en geoorloofd is - zoo noodig streng, maar tevens zooveel mogelijk met menschelijkheid worde opgetreden, en in verband hiermede de bestrijding der criminaliteit krachtiger worde nagestreefd. En waar zij een en ander beoogt, vindt zij hier te lande een Wetboek van Strafrecht, dat aan den rechter reeds in menig opzicht de gelegenheid opent om in den door haar gewenschten geest werkzaam te zijn, een wetboek dat - wel verre van het *subjectieve* element verwaarloosd te hebben - recht doet wedervaren aan de individualiteit van den misdadiger, en blijkens de wordingsgeschiedenis van het - bovenaangehaalde - artikel 37 aan de psychiatrie eene belangrijke plaats bij de door den rechter te nemen beslissing heeft toegekend. Dit laatste worde dankbaar erkend!

Dit weinige meende ik te moeten aanstippen om te doen uitkomen, dat ten aanzien van het vraagstuk van den psychiater in het strafgeding, oudere en nieuwere denkbeelden kunnen samenwerken om de heilzame beginselen, die nu meer dan ééne eeuw geleden de strafrechtspraak kwamen doordringen en thans gemeen goed zijn geworden èn van de strafrechtswetenschap èn van de wetgevingen èn van het rechtsbewustzijn der beschaafde volken, tot hunne geheele ontplooiing te brengen.

En daarom mag op het gebied, dat wij in de vorige bladzijden hebben betreden, de ontwikkelingsgang met vertrouwen worden tegemoet gezien. Ook hier is de evolutie zeker. Schokken zullen zich nu en dan doen gevoelen; tijdelijke reactie zal niet uitblijven. Maar *niets* zal den vooruitgang kunnen tegenhouden.

Ook hier is de toekomst aan de rechtvaardigheid en de humaniteit.

Siciliaansche toestanden.
Maurits Wagenvoort.

WEL behoort Sicilië in naam tot het koninkrijk Italië; maar zijn volk verschilt van dat van het vasteland, zooals de Engelschen verschillen van de Franschen. Zeker, er zijn overeenkomsten tusschen de Sicilianen en de lieden van Zuidelijk Italië, maar in aard, taal en zeden stuit de onderzoeker op zulke diepgaande afwijkingen, dat het hem niet mogelijk is aan een gemeenschappelijke afkomst te denken. Er is in de Sicilianen veel meer Moorsch en Spaansch dan Italiaansch. Trouwens, is er een ander volk van gelijk vermengd bloed als zij? Phoeniciërs, Grieken, Joden, Italianen, Mooren, Spanjaarden, Albaneezen, Franschen en Noormannen: alle deze indringers hebben op hun tijd en wijze zonen en dochters op het eiland achtergelaten. Zoo is dan het Sicilië van heden een der schoonste en merkwaardigste landen, bewoond door een der achterlijkste volken van de wereld.

Het eiland wordt verdeeld in de ‘zône der tuinen’ en de ‘zône der groeven’, kustland en binnenland. De ‘zône der tuinen’ loopt om geheel het eiland, van Messina langs den Etna en Syracusa, door Mazzara en Marsala, van den Golf van Castellamare naar het land van Palermo, van daar naar de Straat van Messina. Met uitzondering van ons Java, is er geen vruchtbaarder land dan deze kuststreek, behalve waar hier en daar het gebergte de zee nadert.

‘Een welvarend land’, zou men zoo oppervlakkig zeggen. Overal wel aangelegde en wel onderhouden vruchtgaarden, opklimmende langs de helling der heuvelen; overal, in het donkere groen, het witte gespikkel der kleine landhuizen. Men denkt aan talrijke kleine grondbezitters, gelukkige bewoners dier aardige huisjes, voor wie de rijke oogsten aan druif, sinaasappel, citroen, olijf een voortdurend vloeiende bron van inkomsten moeten zijn.

Welvaart? In geen land van Europa lijdt de bevolking ellendiger armoede dan hier. Allereerst zijn juist deze welaangelegde boomgaarden, tegen de bergen opklimmende tuinen, met een rijkdom van wilde bloemen gesierde witte landhuizen, beschaduwd door zwaar geboomte, oorzaak geweest, dat de eigenaars, in den oeconomisch-gunstigen tijd, welke schijnbaar volgde op den val der Bourbons en de aanhechting van het eiland bij Italië en Sardinië, waarvan het vorige jaar het halve eeuwfeest werd gevierd, zich in schulden hebben gestoken. De gehoopte opleving bleef uit, kleine grondbezitters vielen in handen van woekeraars. En welke woekeraars! Honderd, tweehonderd, driehonderd percent rente iets zeer gewoons. Niet enkel bleef de verwachte oeconomische bloei uit, maar er geschiedde wat men niet had verwacht: een geweldige crisis trad in. De prijzen daalden. Pas opgerichte credietinstellingen werden gesloten, oude en welbekende of nieuwe grootsch-ingerichte banken te Rome en te Napels staakten de betaling. De regeering was het land voorgegaan in een dolle speculatiezucht en de reeds door hun aard tot fantastische verwachtingen geneigde lieden van het Zuiden leden het meeste onder de ontnuchtering. Deze financieele crisis, welke het jonge pas vereenigde koninkrijk trof als een Egyptische plaag, is het vasteland van Italië reeds lang schitterend te boven, maar Sicilië nog niet. Daar kwam immers nog bij, dat juist in die jaren, vooral in de provinciën Catania en Syracusa, zich de eerste verwoestingen door de phylloxera openbaarden, de phylloxera, welke aanstonds de gaardeniers met volkomen verarming sloeg. Wat vermochten zij tegen dezen tot nu ongekenden vijand? Omhakken van den aangetasten wijngaard en het planten van een nieuwe is het eenige middel. Daartoe behoort geld, en dit hadden zij niet en konden het ook niet krijgen. Einde 1891 constateerde men, dat in geheel Italië 141.000 hectaren wijnbouw door de druifluis waren aangetast, waarvan het deel van Sicilië alleen 123.000 hectaren bedroeg.

Is het noodig te zeggen, dat een groot deel der kleine eigenaars door woekeraars uit hun bezit werd gedreven en het reeds overgroote getal loonarbeiders vermeerderden? Het overige deel leed voortdurend onder den angst, dat het met hen dienzelfden weg zou gaan. Tot aan de lippen in schuld,

telkens omlaag gedrukt door de belastingen, geen houvast vindende in mogelijk voor hunne producten te maken goede prijzen, was voor deze kleine bezitters de eenige kans om te blijven dobberen vermindering van last, en dit kon enkel geschieden door verlaging der loonen.

In de steden en daar buiten werden deze dus steeds minder. Een man, die voorheen gemakkelijk per dag 2 lire mèt wijn en kost kon krijgen, zag zijn daggeld allengs herleid tot lire 0.90, lire 0.70 zònder. Indien hij werk kon vinden. Want, natuurlijk, de arbeid in de gaarden geschiedt slechts op bepaalde tijden van het jaar. In tijden van werkeloosheid was hij gedwongen te stelen of te bedelen.

De intusschen allengs opgekomen concurrentie van de landen aan de Noord-Afrikaansche kust, in 't bijzonder Algerijë en Tunesië, dan ook Zuid en West van de Vereenigde Staten, deed wat er nog te doen was om de achterlijke en arme vruchtenkweekers van Sicilië te ruïneeren. Met uitzondering van die in Italië, was er geen markt ter wereld, waar zij hunne sterkere concurrenten niet in voordeeliger conditie vonden.

Was het dus in het laatste tiental jaren der afgeloopen eeuw droevig gesteld in de ‘Zône der Tuinen’, in die der groeven kwam het tot een *débacle.*

Men weet, dat Sicilië voor de zwavelproductie het belangrijkste land der wereld is. Misschien is het juister te zeggen *was.* Tot 1860 voorzag het voor het allergrootste gedeelte in de algemeene behoefte. De talrijkste groeven - er zijn in 't geheel een kleine 900, waarvan nog tot het begin der jaren negentig 600 geëxploiteerd werden - liggen in de provincie Caltanisetta. De overige zijn over Girgenti en, in kleiner getal, Palermo en Catania verspreid. Zelfs nog in 1891 leverden deze landstreken voor een waarde van ruim 32 millioen lire aan zwavel op: 25000 mannen en 7000 kinderen vonden er arbeid bij. Sedert is echter een zoo geweldige crisis ontstaan, dat de zwavelontginning heden niet de schaduw meer is van wat zij tusschen 1860 en 1890 was.

Allereerst wordt er thans minder zwavel gebezigd dan voorheen. De Vereenigde Staten en Groot-Brittanië, de grootste afnemers, verminderden met elk jaar hun invoer. Voorts dit: met uitzondering van enkele Siciliaansche zwavelmijnen in

Amerikaansche of Engelsche handen, wier exploitatie dus, zoo niet met grooter kapitaal dan toch op nieuwere wijze wordt gedreven, behooren de groeven aan voorname Sicilianen, voor wie de tijd heeft stilgestaan.

De meeste zijn het eigendom van feodale hertogen, prinsen en markiezen. Enkelen hunner exploiteerden hun goed zelf, doch ook zij hadden dan de hulp noodig van de ondernemers der technische bewerking. Zij 'exploiteerden zelf', werd gezegd. Met het over geheel Sicilië heerschende absenteïsme, klinkt dit als een sarcasme: zij gaven hun eigendom eenvoudig in handen van een rentmeester.

De regel is echter, dat de eigenaars de groeven verhuren aan een *gabelloto*, zoo genoemd naar het contract: *gabella.* De *gabelloto* ontvangt voor vier tot negen jaar, soms langer, alle rechten van den eigenaar, tegen gemiddeld 20% der productie *in natura.* Hij verplicht zich daarentegen om de groeven niet enkel te exploiteeren, maar haar in goeden staat van onderhoud te handhaven, en de eigenaar stelt een 'bewaker' aan om toe te zien, dat de bepalingen der *gabella* worden nageleefd.

Zou men het willen gelooven, dat in deze eerste tien jaren der twintigste eeuw de Siciliaansche zwavelontginning nog bijna geheel door menschenarbeid geschiedt? De *gabelloto* heeft meestal geen kapitaal. Hij mag kennis van zaken, ijver, goeden wil bezitten: voor belangrijke onkosten moet hij naar den woekeraar om geld. Deze geeft hem echter juist zooveel, dat hij niets riskeert: geen cent meer dan noodig is om een exploitatie te beginnen of voort te zetten. Als straks de delfstof ter markt komt, leent hij wat meer. De *gabelloto* steekt even diep in de schuld als zijn landsman de vruchtkweeker, en evenals deze heeft hij zooveel haast om te verkoopen, dat hij een behoorlijken prijs nooit kan bedingen. Erger nog, vaak neemt de geldschieter op zich de naar boven gebrachte zwavel te verkoopen, maar dan berekent hij ook zulk een hoog loon, dat er voor den *gabelloto* niet veel overschiet. Deze zit dus beklemd tusschen den geldschieter en den door den eigenaar aangestelden 'bewaker'; de eerste plukt wat er van den ongelukkige te plukken is; de tweede negert hem en drijft hem tot allerlei onkosten, indien de *gabelloto* hem, wat dikwijls gebeurt, niet aan zijn zijde heeft weten te brengen door klinkende argumenten.

De oorzaak, dat in de zwavelgroeven, voor zooveel zij

Siciliaansch bezit zijn, nog alle arbeid met menschenkracht geschiedt, ligt dus hier: de *gabelloto* kan zich geen machines aanschaffen. Het werk is echter nog ongezonder dan dat in de steenkoolmijnen. De eigenlijke gravers, *piccanieri*, hakken de delfstof uit, of doen een ader springen, en daar er geen werktuigen zijn om het verkregen mineraal naar boven te brengen, geschiedt dit door kinderen en grijsaards, allen zoo goed als geheel naakt. Zeker, jaren is daar reeds schande over geroepen. Men moet deze levende geraamten van oude mannen en jongens met gebogen ruggen en doorgezakte knieën gezien hebben, gezien hoe zij in tweeën gebogen onder een last van dikwijls 100 kilogram blokken of gruis in zakken en manden, hijgende, steunende, druipend van zweet langs hun smerig vermagerd lichaam, opklimmen en voortsjokken. Het is een lange rij afzichtelijke zwoegers, aldoor gekromd onder hun last, voortgaande door lange, donkere, glibberige gangen, dan langs de hooge ladders naar boven, en weer gangen en opnieuw ladders. Soms glijden de ongelukkigen onder hun last uit, of zij worden op de ladders getroffen door neervallend mineraal. Ook breekt wel eens van den ladder een sport, en vallen zij neer op hen, die onder hen naar boven klimmen. Die *carusi*, zooals zij genoemd worden, zijn, zoo geen afgewerkte grijsaards, kinderen beneden de 12 jaar, en wat er ook over gezegd en geschreven is, sinds lang, wat de overheid ook mag hebben bedoeld om dezen arbeid tegen te gaan, dit afbeulen van kinderen en grijsaards duurt maar steeds voort. Trouwens, zonder de *carusi* zou de Siciliaansche zwavelindustrie, gelijk zij thans voortsukkelt, onmogelijk zijn.

Waren de loonen der *piccanieri*, om te zwijgen van die der *carusi*, reeds laag toen de zwavelontginning bloeide, nu zijn ook zij nog verminderd. Een volwassen man, *piccaniere*, knijpt de hand toe, als hij, voor zijn 12 uur arbeids, twee lire ontvangt. Een *caruso* krijgt van 40 tot 60 *centesimi*, indien hij niet door zijne ouders voor een som in eens van 100 tot 150 lire voor twee of drie jaar aan den *gabelloto* verhuurd is.

En nog zou wellicht dit loon voldoende zijn om in deze streken, waar het leven zeer goedkoop is, in de eerste behoeften van den arbeider en zijn familie te voorzien, indien hij het wekelijks ontving. Maar stel u voor, dat het slechts om de drie maanden wordt uitbetaald. De arbeider is dus genoodzaakt al zijne levensbehoeften op crediet te koopen, 't zij van

den ondernemer, 't zij van anderen: d.w.z. tegen den duursten prijs ontvangt hij de slechtste waar.

'Zône der tuinen' en 'zône der groeven': de lezer heeft gezien hoe ellendig het er voor het Siciliaansche volk gesteld is. In beide 'zônen' wordt de eigenlijke landbouw gedreven onder haast even jammerlijke omstandigheden. Ook daarover heerscht het groot-grondbezit, dat zijne landerijen slechts voor een klein gedeelte doet bebouwen, terwijl het overige braak ligt. Sicilië is een haast half-tropisch land: de grond is er uiterst vruchtbaar, mits er regen valt, die echter heel dikwijls uitblijft.

De eigenaars verhuren hun land aan een *gabelloto*, maar deze is er beter aan toe in de landbouwstreken dan zijn naamgenoot in de 'zône der groeven': hij behoort immers tot de klasse der *capelli*, den middenstand. Sicilië heeft landbouwers, maar geen 'boeren'. In dit land komt de gedrongen toestand voor, dat zij, die den bodem bebouwen, in de steden wonen. Boerderijen, zooals wij die kennen, zijn op Sicilië nergens te vinden. Het klimaat doet malaria ontstaan, en deze reeds zou een landelijke bevolking op den duur onmogelijk maken. Maar zelfs indien men dit gevaar zou willen trotseeren, dan nog zou men nergens ten plattenlande bewoonbare huizen en opslagen vinden. De landbouwer zelf heeft allerminst geld om te bouwen. Trouwens, de landbouw is er afhankelijk van kunstmatige bewatering. De kanalen staan onder den invloed der Siciliaansche *nasse*, eigenaardige vereenigingen, bezield door de *mafia*, hier voor 't eerst genoemd, ofschoon zij over allen en alles heerscht, zooals de zon in den hemel, enkel niet zoo weldadig. Er is dus voor den kleinen landbouwer op Sicilië geen plaats. Hij is een stadsproletariër, die 's Maandags met den trein naar buiten gaat, en 's Zaterdags terugkeert, indien het land, dat hij bebouwt, te ver van de plaats zijner inwoning afligt om het dagelijks te voet te bereiken.

Nadat hier met enkele halen de toestand van landbouw, vruchtenteelt en zwavelnijverheid is aangegeven, ontbreekt nog aan de schets de aanstipping wat men op Sicilië onder politiek verstaat. De politieke toestanden zijn er haast fantastisch. Bij de verkiezingen gaat het in de kleinere plaatsen nooit om

algemeene belangen, maar geldt de strijd steeds de enkele voorname familiën in de buurt.

Er is veel beweerd tegen de regeering der Bourbons: zij was beter noch slechter dan het volk verdiende. Immers tusschen toen en nu zijn de Siciliaansche toestanden maar juist zooveel verbeterd als de wereldontwikkeling van een halve eeuw noodzakelijk maakt. Nog heden heerscht op Sicilië in de kleinere plaatsen een volkomen familie-heerschappij, welke alle middelen geoorloofd acht om zich te handhaven. Bij de verkiezingen worden de kiezerslijsten en andere documenten openlijk vervalscht: niemand denkt er aan, dit te verhinderen. Wordt in een district iemand verdacht van oppositie, dan wordt hij eenvoudig als 'ongeletterde' van de verkiezingslijst geschrapt.

De bevolking van Sicilië *is* grootendeels analphabetisch. Een landbouwer op dien grond het stemrecht te ontnemen, is dus niet moeilijk. Maar het een professor, advocaat, notaris of doctor te doen, lijkt onwaarschijnlijk komiek. Dit, niettemin, komt bij elke Siciliaansche verkiezing voor. Daarentegen worden landbouwers of arbeiders, die geen A van een B onderscheiden, mits zij zich gewillig toonen, tot kiezers gepromoveerd en bij de stembus wordt hun een ingevuld biljet in de handen gestopt. Ongelukkig zijn, onder den invloed van het socialisme, deze mannen van goeden wille niet altijd in gewenschten getale beschikbaar; maar daarop weet men raad. De namen van verpleegden in de krankzinnigengestichten, van gevangenen in kerker en verbanningsoord worden als kiezers op de lijsten gebracht, en op den bepaalden dag blijkt het, dat deze stemgerechtigden, hoe dan ook, 'gestemd' hebben. Bij een Siciliaansche verkiezing kan het gebeuren, dat de dooden er voor uit hun graf komen. Natuurlijk stemmen zij steeds voor den candidaat van de sterkste partij. Nooit in de oppositie: zij vormen toch reeds 'de meerderheid'. Jaren geleden voegde een minister een Siciliaanschen afgevaardigde in de Kamer toe: 'het zou u beter voegen uw mond te houden: gij hebt zelfs dooden laten stemmen.' Niet lang daarvoor had een socialistische *onorevole* aangetoond, dat in zekere gemeente van Sicilië van 5000 inwoners, waarvan het statistisch bekend was, dat zij 75% analphabeten telde, 2000 kiezers tot de stembus waren toegelaten. En niemand denkt er aan, zich tegen dergelijke publieke vervalschingen te

verzetten. Deels uit vrees, deels uit overtuiging dat het toch niets geeft

Nog erger dan de adelijken, die, altijd afwezig, de verontschuldiging zouden kunnen doen gelden, dat zij niet weten wat hunne rentmeesters in hun naam doen om de bevolking oeconomisch te onderdrukken, zijn de *capelli* (‘de hoeden’).

Dit is een middenklasse van grondeigenaars, waartoe alle burgemeesters en wethouders behooren. Zij tyranniseert de bevolking nog erger dan ooit de baronnen hebben gedaan. Terwijl zij de belastingbetalers verplettert onder een ondragelijk juk, zijn alle gemeentekassen in haar macht en zij heeft die reeds lang geruïneerd. Het provinciale bestuur en de prefecten hielpen haar daarbij, de afgevaardigden in het parlement ook, ja deze vooral. Immers zij zijn van de *capelli* afhankelijk.

Zal het iemand verwonderen, dat onder deze omstandigheden het socialisme op Sicilië al gauw een vruchtbaren bodem vond? Eér toch in dien wilden uitgroei, welken men gewoonlijk anarchisme noemt, dan naar den aard van het democratische socialisme, uit op toekomstig staatsheil, en daarmee gepaarde reactie. Van de sociaal-democratische leer naar het dogma van Carl Marx, begrijpt de gemiddelde Siciliaan niets. Dit socialisme is hem te weinig romantisch, te wetenschappelijk: het spreekt niet tot zijn fantasie, biedt niets aan zijn onstuimig karakter. Hij is socialist, maar bijvoorbeeld tevens geloovig Roomsch; òf hij is socialist èn tevens hartelijk koningsgezind. In zijn armelijke woning hangt hij portretjes op van socialistische grootheden naast die van de koninklijke familie. Is hij echter nièt godsdienstig geneigd, nièt met zijne middeleeuwsche begrippen van eer en ridderlijkheid monarchistisch gezind, dan is hij ook dadelijk ‘anarchist van de daad’: het Marxistische socialisme is dan, naar zijn smaak, op zijn best nog goed voor oude wijven.

Het is niettemin vooral in de ‘zône der tuinen’ geweest, dat bedaardere socialistische leiders, immers alles is betrekkelijk, ook Siciliaansche onstuimigheid, het verlangen der lijdende bevolking naar lotsverbetering, toen dan ook het ‘proletariërs van alle landen, vereenigt u!’ voor haar was uitgesproken,

hebben weten te brengen tot vakvereenigingen, *fasci*, welke socialistisch werden genoemd, ofschoon zij heel wat elementen bevatten, die niet wisten wat daarmee bedoeld werd. Dat deed er ook niet toe: deze Siciliaansche proletariërs hadden zich vereenigd, of waren op weg zich te vereenigen, en de *fasci* toonden spoedig welk een macht zij bezaten. Het moet erkend worden: een weldadige macht, in vele opzichten. Want waar de geest, die de Siciliaansche bevolking en hare zeden en instellingen beheerscht, in de *mafia* tot uiting kwam, gingen de *fasci* deze zoo krachtig en met zooveel goed gevolg tegen, dat zij in het Oostelijk gedeelte van de 'zône der tuinen' uitgestampt werd. Daarvoor in de plaats groeide er echter de overtuiging bij de bevolking, dat zij zich slechts bij de *fasci* had aan te sluiten om de bestaande slechte toestanden op eens te verbeteren. De leiders konden de beweging weldra niet meer beheerschen, zoodat het op vele plaatsen, vooral in de omgeving van den Etna, tot zoo ernstig verzet tegen de overheid kwam, dat deze het geraden achtte de *fasci* op te heffen, en de beweging te onderdrukken door de leiders gevangen te nemen. Op den duur hielp natuurlijk dit geweld tegen de organisatie der Siciliaansche proletariërs niets.

De *fasci* bestaan wel niet meer, maar de beweging van dat eigenaardige Siciliaansche socialisme, dat een gamma is van kerkelijk staatssocialisme tot anarchisme, zelfs 'anarchisme van de daad', is daarmee niet uit; integendeel: zij neemt in omvang en diepte toe, en daar zij allereerst de *mafia* te keer gaat, bezit deze volksbeweging een zuiverende kracht.

Wat nu is de *mafia*? In handboeken wordt zij een geheim genootschap genoemd, ontstaan uit de 1860 door Garibaldi opgeheven *compagnie d'armi.* Niets is verder van de waarheid dan deze bewering. De *mafia* wordt ook verward met de beruchte *mano-nera* - het geheime genootschap der 'zwarte hand' - of met de Napelsche *camorra*, waarmee hare uitingen inderdaad sommige overeenkomsten toonen. Een genootschap, een geheim genootschap, is de *mafia* niet, en met de *mano nera*, gesteld al dat er werkelijk een geheim genootschap van dien naam bestaat, wat voor Sicilië althans twijfelachtig is, heeft zij evenmin wat te maken.

Wat is zij dan? Vraag er honderd Sicilianen naar, en gij

ontvangt honderd verschillende antwoorden, van de overtuigde ontkenning, dat er iets, *mafia* genoemd, bestaat, tot de bevestiging, dat zij een geheim genootschap is, waartoe die en die bekende personen behooren. De een spreekt van de aanhangers der *mafia*, de *mafiosi* of in Siciliaanschen tongval *mafiusi,* als misdadigers, de ander noemt hen *gentiluomini:* edellieden. In ieder geval kan men elk oogenblik in gesprekken met Sicilianen dezen of dien een *mafioso* hooren noemen, of zij spreken van een 'een bende *mafiosi*', meestal in de beteekenis van afdreigers, beurzensnijders en messenstekers.

Om te begrijpen, wat de *mafia* is en welke beteekenis zij bezit voor het Siciliaansche volk, moet men zijn karakter kennen. De Sicilianen zijn geen 'beschaafd' volk in den gewonen zin van het woord. Evenals de Spanjaarden, misschien door hun Spaansche bloedmenging, bezitten zij een eigen sterk karakter, dat onbewust weerstand biedt aan den alles gelijkmakenden geest van den nieuweren tijd. Zij zijn natuurmenschen en bezitten de deugden en gebreken van dien aard. Het spoorwegnet is op Sicilië weinig uitgebreid. In de groote steden mag men de laatste ontdekkingen toegepast vinden, men behoeft niet eens door te dringen tot het binnenland, dat slechts per viervoet of diligence kan bereisd worden, het is genoeg in Palermo, Catania, het verwoeste Messina mag hier niet vergeten worden, de dwarsstraten, de achterstraten te verkennen, om te bemerken, dat men verkeert te midden van een half-Oostersche bevolking. Het fundamenteele onderscheid nu tusschen de primitief-Oostersche en de moderne Westersche samenleving is, dat in de eerste het individu, geheel overgelaten aan eigen kracht en begaafdheid, zich vrijelijk kan ontwikkelen, zoolang het niet door sterkere en begaafdere onderdrukt wordt, en dat de laatste zich ontwikkelt ten koste van het individu, van het sterke individu vooral, waarin zij haar vijand ziet.

Het onderwijs is op Sicilië zoo onvoldoende mogelijk: drie kwart van de bevolking en méér is analphabetisch; de opvoeding der kinderen geschiedt op straat; het familieleven ontwikkelt zich op straat. Dit wil dus zeggen, dat er bij het grootste gedeelte der Siciliaansche bevolking van eenige opvoeding geen sprake is. De individuën zijn er opgegroeid en groeien er op, hun karakter heeft zich ontwikkeld en ontwikkelt zich in volkomen vrijheid. Houdt hierbij rekening met de

schoonheid van hun bergland, de warmte van hun klimaat, hun afstamming van gewelddadige overheerschers in een uiterste verscheidenheid van de hartstochtelijkste volken; dan hun geschiedenis, waarin zij gedurende twintig eeuwen nauwelijks twee of drie volle eeuwen van vrede gekend hebben. Haast elke eeuw in den greep van een anderen overheerscher, is dit bij uitnemendheid klassieke eiland het veld geweest, waarop elke hebzucht, elke nijd, elke woeste hartstocht de teugels kon laten vieren ten koste van de bevolking. Maar terwijl de strijd, waaraan de Sicilianen zonder bestand hadden deel te nemen, hun karakter verruwde, liet toch het bekoorlijke klimaat en de lieflijke schoonheid van hun vaderland niet na het terzelfder tijd te verzachten.

Sicilië bezit - het werd reeds gezegd - een vruchtbaarheid, zooals enkel door Java wordt overtroffen. Het is bijna een en al gaard, maar wij hebben reeds gezien, dat in dien gaard de verschrikkelijkste armoede heerscht. De feodale toestanden van het groot-grondbezit veroorloven eenigen honderden personen: prinsen, hertogen, graven of eenvoudig poenen zonder meer, een leven van prachtigen en dikwerf smakeloozen rijkdom, maar doemen de duizenden der overige bevolking tot een ontbering, welke volkomen ondragelijk zou zijn, indien niet het klimaat van de genadigste zachtheid ware.

Onder al deze invloeden bezit het Siciliaansche volkskarakter de tegenstrijdigste eigenschappen. De Kerk heeft op Sicilië veel, groot en hoog zeggen. De school moet zich vergenoegen met wat haar godsdienstige zuster wel aan haar wil overlaten. Van uitnemenden natuurlijken aanleg, kan de Siciliaan, slecht of in 't geheel niet onderwezen, zich gemakkelijk voegen naar een zekere schijnbeschaving, zoodra de omstandigheden hem daartoe gunstig zijn. Maar althans in zijn vaderland - want niet zoodra komt hij bij voorbeeld door emigratie naar Tunesië of Amerika onder betere economische omstandigheden, of dit wijzigt zich onmiddellijk ten goede - op Sicilië toont hij lust noch geestkracht om zich te voegen naar de eischen van geregelden arbeid. Vandaar, in de steden, die honderden j*o*nge advocaten, ingenieurs, geneesheeren, ambtenaars, die, met de uiterste zorg gekleed, veelal zonder een cent op zak, een ontwikkeld proletariaat vormen, met geen ander individueel streven dan zich door elk middel, dat weinig inspanning kost, omhoog te werken tot rijkdom en aanzien. Dit is hun ideaal. Moet

het nog gezegd worden, dat het in de meeste gevallen met de werkelijkheid faliekant uitkomt? Bij dit leger wereldlijke beunhazen voegt zich dan het andere van geestelijken, ook deze azende op de vette en smakelijke brokken des levens, om handwerk en vlijt nog meer in discrediet te brengen.

De handenarbeid wordt door de Sicilianen geminacht, en dit ligt eenigermate ook aan hun zorgeloozen en opgeruimden aard. Groote kinderen, zouden zij het leven willen genieten als een aanhoudend festijn, en eerst dan beweren zij hun eigenlijk leven te leven, wanneer zij in hun beste plunje kunnen uitgaan en feestvieren, op een heiligendag bij voorbeeld. Zij zijn niet lui van aard, integendeel, de vele naar Tunesië uitgeweken Sicilianen bewijzen, dat het Siciliaansche volk tot aanhoudenden arbeid in staat en geneigd is, maar de geringe belooning voor hun arbeid in hun vaderland ontneemt hun den werklust. Niets doen en luieren werden hun allengs een tweede natuur. Het klimaat wakkert de zinnelijkheid, den hartstocht, en daarmee den minnenijd aan. Hun levenswijze is sober, doch hun wijn goedkoop en krachtig. Trouwens, zij behoeven niet de opwinding des wijns, om voortdurend in een soort van roes te verkeeren, welke gewoonlijk tot onschuldige levensvreugde leidt, doch soms peinst op of uitbreekt in daden van geweld, waarin de nawerkende invloed te bespeuren is, van de honderden oorlogen, de duizenden tweegevechten, de moorden zonder tal hunner voorouders.

Dit zijn dan de hoofdkenmerken van het Siciliaansche volkskarakter: aan zijn goede zijde kinderlijke eenvoud, innemende hartelijkheid, trouw aan het gegeven woord, prat op onafhankelijkheid, moedig tot zelfverzaking toe, eene beminnelijke zorgeloosheid, welke gaarne leeft en doet leven. Maar aan de kwade: bigotterie en onwetendheid, wraakzucht en trotschheid, geringschatting van eigen leven en dat van anderen, en een geldzucht met het doel om van het leven al het zinsgenot te winnen, dat het geven kan.

Op nog een karaktereigenschap der Sicilianen, welke ter verklaring van de *mafia* van beteekenis is, zal straks gewezen worden. Nu iets over het woord zelf. De afleiding van het woord *mafia* is niet met zekerheid bekend, wel dat het voorheen enkel in gunstigen zin werd gebezigd. Trouwens, nog

steeds is het in den volksmond dikwijls synoniem met mooiheid, liefheid, voortreffelijkheid. Een mooi, ietwat koket meisje werd, en wordt nog heden, soms *mafiusa* genoemd. Een werkmanswoning met nette meubels, alles zindelijk en goed onderhouden, is '*na casa mafiusedda* of *ammafiata.* Het woord had ook de beteekenis van ‘gezellig’, ‘huiselijk’; doch op een man toegepast werd het dadelijk ernstiger. Men wilde er dan mee zeggen: zelfbewustzijn, de wetenschap wat een man zich-zelf schuldig is aan tegenwoordigheid van geest, aan moed. En hoewel dan de man, *mafiusu* genoemd, gold als een *bravo*, ook dit woord bezat voorheen een gunstige beteekenis: de *bravo* was de edelaardige, dappere man, vòòr dat hij struikroover werd. Maar in de laatste veertig jaren der vorige eeuw, dat is sedert de vereeniging van Sicilië met Italië, kregen de woorden *mafia* en *mafiusu* toch allengs een minder nobelen zin. Dat intusschen de volksmeening de *mafia* vereenzelvigde met de Napelsche *camorra*, is te wijten aan een dramaturg, sedert tamelijk wel vergeten, zoodat zijn naam niets terzake doet, die in 1863 een tooneeldraak deed opvoeren, getiteld: *I mafiusi de la Vicaria*[1]. Zijn werk had een ongekend succes door geheel Italië. Het deed een reeks hartroerende voorvallen uit deze gruwelijke gevangenis zien met veel tooneelzin, veel kennis van het Zuid-Italiaansche volkskarakter en zijne zeden, veel humor. Maar opzettelijk of onwillekeurig verwarde de schrijver in zijn drama de *mafia* met de Zuid-Italiaansche, speciaal Napelsche Camorra, zoodat hij daarmede de meening opriep, dat ook de *mafiusi* zich vereenigd hadden tot een geheim genootschap. Voortaan werden *mafia* en *camorra* door geheel Italië hetzelfde geacht, met het verschil, dat men bij het eerste woord dacht aan Palermo, bij het tweede aan Napels. Met beide bedoelde men echter boosdoeners, lieden openlijk of in 't geheim in strijd met 's lands wetten. Men had dan allereerst de briganten: openlijke misdadigers; camorristen: zij die enkel ongeoorloofde winst zoeken; malandrinisten: menschen op den kwaden weg, doch van geringe beteekenis of gevaar, diefje en diefjesmaat. De *mafiusi* hadden naar de heerschende meening iets van alle drie dezer soorten boosdoeners.

Het woord *mafia*, voorheen van een volstrekt gunstige beteekenis, is dus heden niet meer scherp te omschrijven.

1. *La Vicaria* = een gevangenis in Napels uit den tijd der Bourbons.

Naar het hart van de Siciliaansche volksklassen bezit het toch nog wel altijd iets goeds, iets prijzenswaardig. Het beteekent nog vooral bewustzijn van kracht, moed. Maar in de verbeelding, trouwens ook in de werkelijkheid, komt het toch veelal neer op twist, uitdaging, ongeoorloofde winst, afdreiging, struikrooverij. In ieder geval is het woord *mafia* niet geheel te begrijpen zonder den zin te kennen van dat andere Siciliaansche woord *omertà*, dat van het Italiaansche *umiltà* = nederigheid is afgeleid.

Deze Siciliaansche 'nederigheid' is eigenlijk heel iets anders dan het woord zegt; want het beteekent vooral mannelijke trots en waardigheid. De Siciliaansche edellieden bezaten hun 'eer', die zij onbevlekt dienden te handhaven; maar de 'nederige' lieden hadden hun *omertà*, en deze was voor geen haartje minder kitteloorig dan gene. En hier moet nadruk gelegd worden op die Siciliaansche karaktereigenschap, waarop tot nu niet werd gewezen. In 't algemeen toonen Zuidelijke en Oostersche volken veel goedigheid, maar zij zijn, en vooral de Sicilianen, uiterst prikkelbaar op het gebied van 'eer', althans wat zij onder 'eer' verstaan, in de eerste plaats trouw aan het gegeven woord.

Ook duldt de Siciliaan niet, dat men hem 'scheel aankijkt', hem moedwillig iets in den weg gelegd wordt, men op eenige wijze zijn 'eer' te na komt. Daarbij heeft hij een middeleeuwsche opvatting van wat een man aan zich zelf en zijn 'eer' verplicht is. De *vendetta*, de moord gepleegd van uit een hinderlaag, mag met deze fijngevoeligheid aan de 'eer' zeer wel in overeenstemming zijn te brengen, maar in een gevecht met messen, dat in het Siciliaansche volksleven herhaaldelijk voorkomt, zou de *mafiusu* toonen geen '*omertà*' te bezitten, indien hij zijn tegenstander verradelijk aanviel, of indien deze bij het gevecht minder gewapend ware dan hij. Dit eenmaal door de volksmeening vastgesteld, zou men, wat er ook gebeure, den beiden vechters geen grooter beleediging kunnen aandoen, dan dat men de politie ging halen om hen te scheiden of op eenige wijze het gevecht verhinderde. Het is voorgekomen, dat, na een dergelijk gevecht, een doodelijk getroffene ten aanzien van de dienaren der openbare macht zijn vijand omhelsde en hem zijn vriend noemde, zeggende dat hij zich zelf de wonden had toegebracht, enkel om te voorkomen, dat de politie zich met de zaak bemoeide. Het

is voorgekomen, zeg ik? Zulke ontkenningen worden nog heden gehoord en niet enkel op Sicilië, maar ook elders in Zuid-Italië, zelfs te Rome.

Eenige jaren geleden deed zich in de buurt van Palermo het volgende kenmerkende geval voor. Een moeder was den dorpsweg opgegaan om haar oudsten zoon, die uit den militairen dienst terugkeerde, te begroeten Hij was haar lieveling, twee en twintig jaar oud. Daar zag zij hem in de verte, en bij elken stap, dien zij beiden elkaar naderden, waren hare betraande oogen niet zoo befloersd of zij zag hoe gezond, hoe krachtig, hoe knap zij haar jongen terugkreeg, en hoe blijde hij op haar toesnelde. Maar voor zij hem in de armen kon drukken, viel een schot van achter een haag aan den weg, en haar kind viel dood voor hare voeten neer. Men kan zich de wanhoop der ongelukkige voorstellen. Hare jammerklachten werden gehoord en spoedig waren de gerechtsdienaren ter plaatse van het misdrijf. De moeder, echter, wel verre van hen in hun onderzoek naar den moordenaar van haar zoon te helpen, deed alles om hen te misleiden. Zij zwoer bij alle heiligen, dat zij geen flauw vermoeden had wie de dader kon zijn. Haar zoon, zeide zij, had geen vijand, kòn geen vijand hebben, van een *vendetta* was geen sprake. Noch een beroep op haar moederliefde, noch een bedreiging met straf had eenige uitwerking. Zij had enkel het schot gehoord, zeide zij, en haar zoon dood zien neervallen. Misschien was de daad wel bij ongeluk geschied.

Er ging eenige tijd voorbij: de moordenaar werd niet ontdekt, evenmin wat aanleiding tot het misdrijf kon gegeven hebben. Het feit raakte in het vergeetboek. Maar een half jaar later werd, haast op dezelfde plek en op dezelfde wijze, een nieuwe moord begaan. De verslagene was ook in dit geval een jonge man en de moordenaar werd ditmaal gevat. Het was een jongere zoon van de zooeven genoemde moeder. Het onderlinge verband tusschen de twee misdrijven was duidelijk en zij werd, onder verdenking haar zoon tot wraakneming te hebben aangespoord, gevangen genomen. Ook thans echter weigerde zij der Justitie iedere inlichting. Zelfs de belofte, dat, indien zij erkende, dat haar zoon den moordenaar zijns broeders had gedood, dit in het geding als een aanmerkelijk verzachtende omstandigheid zou gelden, bleef zonder uitwerking. Zij en haar zoon bleven zwijgen over de aanleiding

tot de daad. De laatste bezwoer, dat zijn moeder onschuldig was, en onderging liever een veel zwaardere straf dan de Justitie te betrekken in wat hij een familie-aangelegenheid achtte.

De *mafia* ligt in dit geval als in een notedop. Zij is geen geheime vereeniging, en nooit geweest. Zij is een Siciliaansche zede, een algemeen gedeelde denkwijze, dat een Siciliaansche man, ook een vrouw, in staat moet zijn om recht en eer van zich en zijn gezin te handhaven en te verdedigen, zonder hulp van anderen. De Siciliaan, sinds welhaast twee duizend jaren aan overheersching gewend, berust, noodgedwongen, daarin waar het zijn land betreft, maar verwerpt de inmenging van welke overheid ook in zijne particuliere aangelegenheden. En ofschoon hij in dit opzicht vaak moet bukken: hij houdt zoolang mogelijk vol, overtuigd, dat hij zoodoende de sympathie, en zelfs de stille medewerking, geniet van de lieden zijner omgeving. Hij is anarchist in den eigenlijken zin van het woord, welke niets te maken heeft met het werpen van bommen of het dooden van overheidspersonen: hij erkent niet den Staat als zoodanig.

Begrijpt men nu, waarom de Siciliaansche sociaal-democraten tegen de *mafia* zijn, zooals zij ten onzent en elders bijvoorbeeld zijn tegen drankmisbruik? Waar de *mafia* overwint, geen sociaal-democratie. Waar de sociaal-democratie overwint, geen *mafia.* Zoo ooit een Siciliaan in eenig geval, waar zijn *omertà* - zijn ‘eer’ - bij betrokken is, de hulp van politie of justitie zou inroepen: hij zou in zijn omgeving een verloren man zijn.

Hoe komt het dan, dat men zoo hardnekkig, ook in Italië, de *mafia* blijft verwarren met de Napelsche *camorra* en aan het woord steeds de gedachte aan misdrijf verbindt? De *mafia*, werd gezegd, berust op de *omertà*, welke het eergevoel is van de overheerschte klasse, thans de proletariërs. Driekwart der Siciliaansche bevolking is dus *mafiusu.* Het spreekt daarom vanzelf, dat er hier en daar spontaan wel eens een vereeniging ontstaat van boosdoeners - *malandrini,* - die, daar ook zij blijven hechten aan de *omertà* onder elkander, onwillekeurig op rekening van de *mafia* schuiven, wat daarmee niets te maken heeft. Men zou even goed kunnen beweren, dat onze dievenbenden of inbrekerstrio's tot de *mafia* behooren. Trouwens, de *mafia* is in de tegenwoordig ook op Sicilië opgekomen

bourgeois-maatschappij niet meer zoo geheel tot de overheerschten, d.i. de proletariërs, beperkt als hierboven aanleiding werd gegeven om te gelooven. Indien men mag zeggen, dat de Siciliaansche adel, ofschoon in niets minder middeleeuwsch gezind dan de overige bevolking, dit spreekt haast vanzelf, buiten de eigenlijke *mafia* staat, de uit de klasse der *mafiosi* opgeklommen *capelli* - de welgestelde burgers - behooren er allen toe, ja, hun belang is het om deze zede zoolang mogelijk te handhaven. Stel u een Noord-Italiaanschen landman voor, die, door een of andere oorzaak in 't bezit geraakt van een lapje grond op Sicilië, zich voornam, wars van de *mafia*, te trachten enkel door vlijt, eerlijkheid en gehoorzaamheid aan de Wet zijn bestaan te winnen. Vroeg of laat, êer vroeg dan laat, zou hij in gezocht conflict komen met een of anderen *capello*, wijl men hem algemeen niet *mafioso* genoeg zou achten om te midden eener Siciliaansche bevolking te leven. Indien hij in dat conflict met zijn buurman-*capello* op het ongeluks-denkbeeld zou komen om te gelooven, dat er nog rechters te Palermo zijn, dan zou dit een bewijs zijn van zijn gebrek aan *omertà,* en een algemeene begeerte om hem kwijt te raken zou zich onder de bevolking openbaren. Indien hij maar voor een stuiver waarde toekende aan zijn leven, zou hij de Justitie buiten de zaak laten en..... toegeven. Heeft de eerlijke man toegegeven, zich gedwee, aan handen en voeten gebonden, in de macht van den *capello* gesteld, en, begaat hij nu, van have en goed beroofd, een misdrijf, dan eerst begint zijn omgeving hem te achten, en kan hij rekenen op haar sympathie. Het moet dan al erg met hem gesteld zijn, indien de *capello* niet al zijn invloed, die vaak groot is, aanwendt om hem ‘wegens gebrek aan bewijs’ vrij te laten uitgaan. De ‘eerlijke en vlijtige’ man van voorheen is aldus afhankelijk geworden van een burger-grondbezitter, van een *capello*, hij geniet een vasten onderstand, zoo niet een vast salaris, voor werkzaamheden, welke niet te omschrijven zijn en veelal ook het daglicht niet kunnen verdragen.

Men is wat de Justitie op Sicilië aangaat, zoo min als die in het Napolitaansche, niet zeker: de een zegt ‘ja’, de ander ‘neen’, dat zij aan *mafia* en *camorra* meedoet; maar men heeft wel zekerheid ten opzichte van de stedelijke politiën. Van de politie in de groote steden van Sicilië is het meer dan duizend keeren bewezen, dat zij *mafiosa* is. De centrale

regeering? Zij kent feiten, personen, plaatsen van samenkomst der *mafiosi*, maar wat zal zij tegen hen doen? Meer dan één ministerie van Italië is het werk der Siciliaansche *mafia.* Indien al eens een voornaam rechterlijk ambtenaar in Palermo, want begrijpelijkerwijze is hier de haard der *mafia*, eerlijk en ernstig zijn plicht tracht te doen zonder aanziens des persoons, hij zal spoedig van uit Rome zijn overplaatsing kunnen verwachten. De ambtenaren van justitie en politie daarentegen, die den gerechtelijken blinddoek een ietsje weten te verschuiven, hebben kans op bevordering of een ridderorde.

De *mafia* heeft geld, en is niet zuinig: zij weet hare oude getrouwen te beloonen. Immers zij beschikt over de gemeente-financiën, over de gelden der vele liefdadige instellingen, die van de openbare credietinstellingen. Is het geld echter machteloos, stuit zij op te harde eerlijkheid of op kwaden wil of domheid, waarvoor draagt iedere man op Sicilië dan mes of revolver? De eerlijke, de onwillige, de kinderlijk-domme wordt naar oud recept 'koud gemaakt'. Honderden ongestraft gebleven misdaden zijn dààr om dit te bewijzen. Maar dit is het laatste middel, waartoe men overgaat. In de meeste gevallen weet de *mafia* wel te zorgen, dat het niet zoover behoeft te komen. Zij laat de betrokken persoon waarschuwen: hij vindt een geheimzinnig briefje, dat hem zegt: 'A. is de tong afgekapt omdat hij te veel babbelde,' - 'B. zijn de ooren afgesneden omdat zij te lang waren', - 'C. heeft onder den grond een bed gekregen, omdat hij zich bemoeide met dingen, die hem niet aangingen'. Zulke vermaningen blijven zelden zonder uitwerking.

En toch vrees ik den lezer op een dwaalspoor te brengen, door te zeggen, dat ook de *capelli* - de 'heeren' - *mafiosi* zijn. Zij zijn het ongetwijfeld; maar het is beter om met het woord *mafia* toch in de eerste plaats aan de proletariërs te denken. *Mafiosi* zijn de 'kleine luijden', de *capelli* worden meest *guardiani* - wakers - genoemd. Maar ligt ook in dit woord niet de oude gedachte der *mafia*? Een man moet mans wezen om voor zich-zelf, zijn gezin, zijn recht op te komen: *guardiano* of *mafioso*, het zijn twee woorden van haast dezelfde beteekenis, hoogstens met een gelijk verschil als tusschen 'Israeliet' en 'Jood'. 'Een Israeliet is een rijke Jood', zegt men. Zoo is de *guardiano* een rijke *mafioso.*

Hà, de *guardiano* is op Sicilië een geëerd man! Laat hem,

in figuurlijken en gewonen zin, maar alleen loopen: hij is veilig, zijn goed is het niet minder. Niemand zal hem voor een haar durven krenken, niemand hem voor een sinaasappel of druiventros durven te kort doen. ‘Vrees is de beste bewaker van den wijngaard,’ zeggen ze op Sicilië. En zeker, deze rijke *mafiosi*, de *guardiani*, hebben zich wèl vereenigd, maar niet in ‘geheime vereeniging’. Zij behooren tot de groot-grondbezitters van het eiland, en met den adel behoort hun het grootste en vruchtbaarste deel van het land. Maar om deze vereeniging van grondbezitters - *guardiani* - hebben zich andere vereenigingen gegroepeerd: allereerst der eigenlijke ‘bewakers’ der gaarden, aan wie de naam ontleend is, dan de ‘bewakers’ der irrigatie-kanalen, vervolgens de tusschenpersonen bij den verkoop van de vruchten des bodems. De groepen hebben allen haar eigen vereeniging - *nassa* - en alle *nasse* gezamentlijk zorgen, dat de geheele en volkomen opbrengst van het grondbezit aan de eigenaars komt; maar tevens zien zij toe, dat geen andere personen als ‘bewakers’ worden aangesteld, dan die bewezen hebben ‘vertrouwen’ te verdienen. Welnu, dit vertrouwen kan men in de meeste gevallen slechts winnen door een dier daden of handelingen, die van *omertà* getuigen. Heeft A. of B. het bewijs geleverd, dat hij zich weet te doen eerbiedigen: door messengevecht, doodslag of moord, maar zoo, dat de Justitie er buiten bleef, of althans geen vat aan hem bleek te hebben, dan, maar ook niet eerder, wordt hij waardig geacht lid te worden eener *nassa.* Hierop komt het neer. Indien gij naar de eer dingt tot *guardiano* te worden aangesteld, dan moet de Justitie, de Overheid tegenover u een *échec* geleden hebben. Men kan u dan een delicate opdracht toevertrouwen. Gij moet dezen of dien bijvoorbeeld een belangrijke schade aan eigendom, of een ernstige waarschuwing in zijn persoon toedienen. Of gij moet hem ‘naar Amerika zenden’. Gij begrijpt me, niet waar? Niemand moet ooit meer iets van hem vernemen. Zoo gij dit bevel zonder weifelen, met zekerheid, uitvoert, zoo dat de Justitie, 't zij dat zij u gevangen neemt of niet, er bekaaid afkomt, dan is uw toekomst verzekerd.

De eerste les der ‘omertà’, welke reeds kinderen wordt ingeprent, is om tegenover justitie of politie te zwijgen. Zoo de Justitie u toch veroordeelt en uw mond blijft gesloten, heb dan voor uw gezin geen zorg. De *guardiani* vervullen uwe vaderplichten.

Het komt voor, dat een *guardiano* uit zijn *nassa* wordt gezet, omdat hij geweigerd heeft een of ander bevel te volvoeren. Of het blijkt, dat hij meer zijn persoonlijk belang najaagt dan dat der gemeenschap. In zulke gevallen heeft hij zelf heel veel kans ‘naar Amerika’ te worden geholpen. Zijne vroegere deelgenooten, een enkele maal zelfs zijne bloedverwanten of vrienden, werpen met dobbelsteenen wie, 't zij alleen 't zij in vereeniging, met hem zal afrekenen, en men zorgt dan gewoonlijk 't eerst voor een aannemelijk *alibi.* Wilt gij in zulk een geval van een ‘geheime vereeniging’ spreken, er is niets tegen, maar de *mafia*, als zoodanig, is er tamelijk onschuldig aan.

Intusschen zegt men niet te veel met de bewering, dat de *nasse* het maatschappelijk leven van geheel de Westelijke helft van Sicilië beheerschen, daar niemand zich of liever zijn eigendom aan het toezicht der *guardiani* onttrekken kan. Indien ooit eenig grondbezitter op het denkbeeld zou komen om zijn grond onder bewaking van eigen ondergeschikten te stellen, dan zou de naburige *nassa* er voor zorgen hem te doen begrijpen, dat zijne menschen volkomen ongeschikt zijn. Immers zoo hij niet onmiddellijk een *guardiano* benoemde die ‘een vriend der vrienden’ is, hij zou weldra een gedeelte zijner boomen omgehakt vinden, en de rest gemerkt met een kruis. En indien hij hardnekkig genoeg zou zijn om zelfs onder zulk een les niet te bukken, dan zou hij in verloop van weinig tijd een ‘onhandig’ schutter op zijn weg vinden om hem van achter heg of muur ‘per ongeluk’ ‘naar Amerika’ te helpen.

Er zijn echter ‘wakers’ en ‘wakers’, zooals er ten onzent ‘groote dieven’ zijn en ‘kleine’. Het grut der Siciliaansche *guardiani* waakt inderdaad, de groote heeren onder hen ‘boezemen respect in’. Dit is voldoende om het goed, dat aan hun zorg is toevertrouwd ongedeerd te doen blijven. De groote *guardiano* leidt in Palermo, Napels of Rome een dubbel-ingesmeerd leven. Hij is ook dikwijls in de politiek: afgevaardigde, minister zelfs. Het doet er niet toe: het goed, dat hij op zich genomen heeft te bewaken, bewaakt hij uit de verte. Zijn naam is er aan verbonden. Zoo een of andere *malandrino* - boosdoener - er zich aan zou willen vergrijpen, dan zouden de *guardiani* ter plaatse hem wel aan het verstand weten te brengen, dat hij zijn geluk elders zou behooren te

zoeken, zoo hem zijn onbeschadigde huid lief is. Immers het strijdt tegen elk begrip van '*omertà*' de hand uit te steken naar eenig goed, bewaakt door een 'vriend', of door een 'kerel', zooal een 'waker' wel eens wordt genoemd.

En het loon der *guardiani*? De meest gebruikelijke vorm is, althans in den zomer, een korting op het besproeiingswater. Een 'uur water' kost, al naar den toevloed, 20 of 30 lire. De 'wakers' onttrekken aan dezen grondbezitter vijf, aan genen tien minuten water per dag: zij winnen dus allicht een of twee 'uur water', dat zij elders laten loopen. Goedschiks of kwaadschiks, maar het eerste is geraden, de eigenaar van den bodem heeft met deze regeling genoegen te nemen. Of de 'wakers' stellen zich in verbinding met de 'makelaars' van bodemproducten in de steden om de verkoopprijzen te regelen. Zij beheerschen de markt. De *nasse* zijn zelfs in zekeren zin kiesvereenigingen, en als zoodanig beheerschen zij niet enkel de markt, maar geheel de plaatselijke politiek. Geen candidaat heeft kans in gemeentebestuur of parlement gekozen te worden, die niet de zekerheid geeft, nuttig werkzaam te zullen zijn voor de belangen zijner kiezers. Hij is het, die door zijn invloed hun, bijvoorbeeld, de vergunning weet te handhaven of te verleenen om op den openbaren weg gewapend te gaan; hij treedt achter de coulissen op voor den voor het gerecht gedaagden *guardiano* om hem in vrijheid te stellen. Slaagt hij daarin niet, dan zoekt hij de uitvoering van het vonnis te verhinderen of, na korten tijd, gratie of eenig andere gunst voor hem te erlangen.

Aldus beheerscht de *mafia*, waarvan de *nasse* de organisatie vormen, maar die daaromheen het Siciliaansche volksleven bezielt, geheel Sicilië. De geest der middeleeuwen waart er nog rond: de Staat en zijn belang zijn de vijand, waartegen het individu zich instinctmatig verzet. En wilt gij den noodlottigen invloed kennen van de *mafia* op de toch reeds treurige oeconomische en sociale toestanden, hoe het 'platteland' geheel ontvolkt en verarmd wordt ten bate van de steden, ga dan naar Monreale, de hooggelegen zusterstad van Palermo: haar omgeving, voorheen bezaaid van welvarende dorpen en gehuchten, is verlaten.

Het middel om de *mafia* te keeren? Bestaat er een ander dan onderwijs? Zeker, een veel sneller werkend middel: het socialisme. Ongelukkigerwijze strijdt dit vòôr den Staat tègen

het persoonlijk eigendom. Het laatste is voor de meerderheid der Siciliaansche *mafiosi* minder erg dan het eerste: zij bezitten toch niets. Maar ze bezitten hun *omertà*, hun van 'nederigheid' gemaakte 'eer', die zelfs hoogmoed is. Hun *omertà* duldt den Staat niet, kàn den Staat niet dulden, de *omertà* maakt van een Siciliaan, van een Siciliaansche, wat hij of zij waard is: een man of vrouw, die opkomt voor eigen recht. Voor zoover dan de *mafiosi guardiani* zijn en zich vereenigd hebben, zijn zij nog afkeeriger van het socialisme, dat hun persoonlijk eigendom wil afschaffen. Toen Crispi, een kleine twintig jaar geleden, de socialistische *fasci dei lavoratori*, de werkliedenvereenigingen, in de Oostelijke helft van het eiland, ontbond onder voorgeven, dat zij staatsgevaarlijk waren, telden deze reeds 300.000 leden. In de jaren, dat zij zich hadden weten te organiseeren, werd in de streken naarmate van den bloei der *fasci*, de *mafia* uitgeroeid.

De Siciliaan is dus *mafioso,* indien hij niet sociaal-democraat is, maar het democratische socialisme lijkt hem toch niet, daar het te kort doet aan zijn '*omertà*', zijn individualistisch eergevoel. Slechts als hij, over het socialisme heen, anarchist kan zijn, vindt hij in de volksbeweging zijn *omertà* terug. Hij voelt heel veel voor 'lotsverbetering', ook voor 'solidariteit', maar enkel op de manier, die *mafiosa* is.

Het socialisme op de weegschaal.
Dr. W.C.A. Baron van Vredenburch.

W.H. Mallock, Critisch onderzoek van het socialisme (vert. door Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman.) - D.A. Daamen, 's Gravenhage, 1911.

DE vertaler heeft zijn arbeid willen rechtvaardigen door in een 'voorwoord' te wijzen op den socialistischen gedachtengang, die bij zoo velen merkbaar is, ook in kringen, waar men zich niet gaarne tot de socialisten gerekend zou willen zien. Men ziet evenwel zooveel misstanden om zich heen en ontwaart daarbij, dat de meeste staathuishoudkundigen en sociologen aarzelen afdoende middelen aan de hand te doen, terwijl men in het socialistische kamp op alles raad weet. Op den oppervlakkigen beschouwer der maatschappelijke verhoudingen kan dit verschijnsel niet nalaten indruk te maken en de van die zijde gegeven raad heeft daarbij vaak schijn van goeden grondslag en mist een waas van wetenschappelijkheid niet. Wanbegrippen omtrent de verhouding in economischen zin tusschen werkgever en werknemer doen het hunne om verwarring te stichten en zoo wordt een uitgebreide bodem vruchtbaar gemaakt voor het inzuigen van wetenschappelijk gif. Om dit tegen te gaan moet men opgewekt worden tot eene objectieve beoordeeling van de verkondigde economische heilsleer: het heulsap moet worden geanalyseerd.

Heeft het natuurlijk niet ontbroken aan bestrijders van het socialisme, zoo dragen hunne werken evenwel meestal het kenmerk van hun oorsprong: zij vallen alleen in den smaak bij hen, die zichzelf het best in hun studeerkamer thuis gevoelen; òf het zijn vaak romantische voorstellingen van den socialistischen toekomststaat, waarbij de verbeelding te vrijer spel heeft, omdat de gegevens uitteraard ontbreken; òf de aanval heeft zich tegen een bepaald punt gericht en de aandacht daarvoor gevraagd dreigt een overzicht van het geheele vraagstuk in den weg te staan. Naast deze alle was, naar de vertaler terecht meende, ook in onze taal nog plaats voor eene sobere objectieve verhandeling, die door haren eenvoudigen en toch pakkenden stijl voor den gewonen lezer geschikt is.

De strekking van zijn boek geeft Mallock zelf aldus op, dat zij is geweest om stuk voor stuk de dwaalbegrippen aan te toonen, waarvan de algemeene misvatting van den bouw der maatschappij de vrucht is, niet om het te doen voorkomen, alsof er in de tegenwoordige maatschappij geen ernstige misstanden zijn, die door een verstandige sociale politiek zouden kunnen worden uit den weg geruimd, maar om te bevorderen, dat klassen, die thans zonder noodzaak als vijanden tegenover elkander staan, elkander leeren begrijpen, hetgeen alleen de basis kan vormen voor een gezonde sociale politiek in de toekomst.

Zullen schrijver en vertaler hun doel bereiken?

Het boek van Mallock is een zoodanig, dat men eerst zelf met genoegen leest, getroffen door de goede en leerzame vergelijkingen, smullend aan de rake opmerkingen, om er dan mede naar een ander te loopen, *die belang stelt in de zaak*, en er bij hem op aan te dringen het ook te lezen. En wanneer wij mogen aannemen, dat geen lezer van de 'De Tijdspiegel' onverschillig is voor de groote economische quaestie van den dag, met hare uitingen van strijd en ontevredenheid, die de kolommen der dagbladpers vullen, dan zij hem de lezing van dit boek ten zeerste aanbevolen.

In de door ons gecursiveerde woorden ligt echter eene beperking, die ons sceptisch doet zijn ten aanzien van eene meerdere uitbreiding van den lezerskring, althans ten onzent. De vertaler moge aan Mallock den lof niet willen onthouden van aan zijn werk een vorm te geven zóô helder, een-eenvoudig en pakkend, en van zoodanig de kunst om hoofd- en bijzaken van elkander te scheiden, te beheerschen, dat men geen geleerde of ingewijde behoeft te zijn, om het schitterend betoog met het grootste gemak te volgen, dan is daarmede nog niet bewezen, dat het boek de noodige aantrekkelijkheid heeft voor 'den kleinen man'. Behalve dat het betoog hier en daar voor den leek niet zoo helder is, dat hij het zoo gemakkelijk in zich opneemt, is het boek te uitvoerig voor wie weinig tijd tot lezen heeft en zeker voor diegenen, die, na een inspannenden arbeid, verpoozing zoeken. Daarom vreezen wij, dat het menigeen niet bereiken zal, voor wien het eigenlijk bestemd ìs; dit is jammer, al was het, dunkt ons, toch niet te verwachten. Zelfs de helderste uiteenzetting van het socialisme eischt meer van den tijd en het denkvermogen van den gewonen arbeider, dan hij beschikbaar heeft. Toch heeft het boek een onberekenbaar nut; het zal eene welkome handleiding zijn voor al wie in woord of geschrift de werknemers wil inlichten omtrent hunne ware stelling in het ingewikkelde maatschappelijke raderwerk. In dit opzicht zullen de uitvoerige inhoudsopgave en de zeer goede index het naslaan vergemakkelijken[1].

Om een denkbeeld te geven van den rijken inhoud van het werk en van den betoogtrant des schrijvers, willen wij eenige door hem behandelde onderwerpen ook hier bespreken.

Men zal hier wel in het oog moeten houden, dat Mallock Engelschman is en dus uitteraard het meest studie heeft gemaakt van het socialisme, zooals het in het Britsche Rijk en in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tot uiting komt. Evenwel, al moge die uiting in sommige opzichten verschillen met wat wij in Duitschland, Frankrijk, enz. en ook ten onzent ervaren, het kenmerkende van het socialistische uitgangspunt ontbreekt er niet aan en daarom blijven Mallock's argumenten er tegen ook voor ons van waarde.

Een kwarteeuw geleden zocht het socialisme zijn wetenschappelijken grondslag nog in de leer van Karl Marx en, al mogen sinds dien aan velen de oogen geopend zijn voor het onhoudbare in zijne theoriën, toch vindt hij nog aanhangers en moet er mitsdien nog met den invloed, dien hij nog

1. Op een paar punten moeten wij op het werk des vertalers kritiek uitoefenen. De punctuatie is te veel Engelsch gebleven; vóór menig voegwoord ontbreekt een komma volgens onze taalregels. Op den omslag staat 'critisch', op het titelblad 'kritisch', in den tekst wordt van 'kritiek' gesproken. De index is proefondervindelijk met zorg bewerkt gebleken; waarom wordt echter alleen de North American Review opgenomen en niet X, de schrijver van het artikel daarin?

uitoefent, rekening worden gehouden. Zoo allereerst ten opzichte van zijne waardeleer.

Voor hem was handenarbeid, in tijd uitgedrukt, de eenige bron en maatstaf van economische waarde of rijkdom; als ruilmiddel prees hij 'arbeidscertificaten' aan, aanwijzende het aantal uren aan eene zaak gearbeid, waarmede betaald kon worden, wat met een gelijk aantal uren door anderen was voortgebracht.

Dit zou, in toepassing gebracht, de dagdieverij tot een maatschappelijk levensstelsel maken, want een luiaard 'werkt' langer en dus voordeeliger dan de vlugge werkman. Vlug werken is dan ook in socialistischen zin een kwaad en de Trade Unions in Engeland werken dan ook tegen, dat de meest bekwame werklieden hun minder geschikte (of minder gewillige!) kameraden voorbij snellen. De 'Krähwinkler Landsturm' onder de arbeiders dringt aan op een 'immer langsam voran', anders kan hij in den strijd om het bestaan niet mede.

De gewone handenarbeid zonder meer brengt noch den arbeider noch de maatschappij vooruit; hij kan alleen strekken om in de allereerste behoeften te voorzien. Mill heeft het in zijn 'Political Economy' aangetoond met voorbeelden uit zijn tijd; die toestand heerscht nog overal, waar een volk, meer of minder beschaafd, niet anders kent dan den aan zich zelf overgelaten arbeid. De logica der feiten dwong Marx en met hem o.a. ook Ruskin te erkennen, dat inspanning en bedrevenheid in staat waren aan de voortbrengselen van den arbeid een grootere waarde te geven. Een vaas van Benvenuto Cellini staat niet gelijk met die van den eersten den besten zilversmid noch het 'product' van een Rafaël met dat van iederen willekeurigen schilder.

De grenzen moeten echter nog wijder worden uitgezet en, wanneer men zich rekenschap wil geven van de factoren, die er toe hebben bijgedragen, dat eenzelfde aantal arbeiders in den tegenwoordigen tijd oneindig meer voortbrengen dan in vroegere tijden, dan ziet men, dat zij bestaan in *a* meerdere bedrevenheid; *b* verdeeling van den arbeid; *c* de ontwikkeling der machine en *d* de toeneming der geestesgave om den arbeid te leiden en te ordenen. Vooral deze laatste is, zooals wij verder zullen zien, van de meeste beteekenis. En hoe wil men nu, volgens Marxistische methode, de waarde gaan berekenen van een boek? Is deze gelijk aan het aantal werkuren van schrijver, zetter, corrigeerder, drukker en binder en een boek van Marx dus evenveel waard als een dienstbodenroman van denzelfden omvang?

Mallock formuleert zijn standpunt in dezer voege, dat het blijkt, dat er twee vermogens zijn, die de voortbrenging ten gevolge hebben; het eene is de arbeid zelf, d.i. *hetgeen iemands hersenen hem met zijn eigen handen doen verrichten*, en het tweede, het besturende vermogen, is *iemands verstand, dat de handen van een willekeurig aantal menschen tegelijkertijd in beweging brengt.*

Marx omschreef het kapitaal als de werktuigen of de instrumenten voor de productie en deze waren als het ware gekristalliseerde arbeid. Mallock meent, dat deze leer voor het kapitaal in zijn oervorm opgaat, d.i. voor de eenvoudige werktuigen van alle menschen in den primitieven natuurstaat. Het zou ons te ver voeren hem op den voet te volgen, waar hij uiteenzet, hoe het kapitaal meer is dan dat en in zijne samenstelling ook omvat de kennis, de werkkracht en het genie van buitengewone menschen.

Liever willen wij het licht laten vallen op eene kentering in de opvattingen omtrent het wezen van het kapitaal, die juist voor de bestrijding van het socialisme van het grootste gewicht is.

Mallock is blijkbaar opgevoed in de leer, dat alle kapitaal materieel is; hij zegt het soms: (blz. 35) het kapitaal is onderscheiden en gescheiden van de menschelijke inspanning, die het heeft voortgebracht; (blz. 39) het moderne kapitaal is in zijn wezen loonkapitaal. Dit loonkapitaal brengt voort, zij het ook niet alleen door eigen kracht, zoodat bijv. een spoorwegbrug niet alleen is gekristalliseerde arbeid, maar ook gekristalliseerde mechanica, chemie, wiskunde, gekristalliseerd intellect enz.; maar bij slot van rekening is toch de brug het kapitaal.

Het komt ons voor, dat Mallock, zich niet willende losmaken van de algemeen gehuldigde leer, zich niet bewust is, dat hij dank zij zijn helderen gedachtengang, bezig is deze leer danig te ondermijnen.

Wij hebben bijv. reeds gezien, dat er tweeërlei vermogen is, dat aan het voortbrengsel van den arbeid waarde geeft, en in zijn voorbeelden van het boek, de vaas en de schilderij, toont Mallock, dat hij de scheppende kracht van het genie op den voorgrond stelt; ook elders (blz. 213), waar hij wijst op de beteekenis van uitvindersqualiteiten, die nieuwe productie-middelen scheppen. Al deze immaterieele factoren zijn en blijven voor hem alleen van gewicht voor zijne waardeleer en als bronnen van productie-middelen, *niet van de productie zelf*..

Ware hij een stap verder gegaan, hij zou met dezelfde gronden tot de slotsom gekomen zijn, dat *kapitaal al datgene is*, *wat in staat is tot voortbrenging van rijkdom.* Wij willen met een enkel woord de groote beteekenis van eene eventueele erkenning dezer economische waarheid voor eene beslechting van den strijd onzer dagen in het licht stellen.

Waarom scheldt men op het ‘kapitalisme’, waarom meent de arbeider, dat de ‘kapitalist’ een in wezen en in streven van hem verschillend mensch is? Alleen daarom, omdat men het kapitaal heeft vereenzelvigd met den zichtbaren, althans berekenbaren rijkdom, met het noodwendig gevolg, dat de leek op staathuishoudkundig gebied ging denken aan rijk zijn in conventioneelen zin. Brengt men hem bij, dat ook hij datgene bezit of zich eigen kan maken, wat tot *dezelfde uitkomsten* leidt als het bezit van effecten of fabrieksgebouwen, alleen in anderen vorm en in mindere mate, dan valt de afkeer van het ‘kapitaal’ weg, al moge de afgunst op maatschappelijk meer bevoordeelden blijven bestaan. Het laatste is evenwel geen economisch verschijnsel!

Wanneer de arbeider tot het besef komt, dat ook hij kapitaal bezit, aanvankelijk in zijn lichaamskracht en denkvermogen, daarna vergroot door bedrevenheid; wanneer de meer ontwikkelde van dezen stand zijn kennis ziet vermeerderen en bemerkt, dat hij juist door al deze eigenschappen op de arbeidsmarkt gunstiger voorwaarden kan bedingen, zoodat zijn voortbrengingsvermogen ten eigen bate (interest) grooter wordt, omdat zijn voortbrengingsvermogen voor de maatschappij meer beteekent, dan zal hij te gereeder leeren begrijpen dat wie nog hooger staat, nog meer kennis en inzicht heeft, in één woord de bezitter der ‘ondernemersgeschiktheid’ (een term van Mallock) ook aanspraak heeft op de vruchten van dat meerdere ‘geestelijke’ kapitaal.

En welk bezwaar kan er bestaan om het kapitaalbegrip zoo ruim te nemen, wanneer men toch, evenals Mallock, met klemmende redenen een

lans breekt voor het intellect als de hoofdbron voor den reusachtigen aanwas van den maatschappelijken rijkdom in de laatste eeuw? Het wordt een spelen met woorden, omdat men eene algemeen aangenomen omschrijving niet wil aantasten; doch wilde men eene zuivere gevolgtrekking maken van de inderdaad empirisch juiste gegevens, men zou veel misverstand voorkomen en wellicht den weg banen tot den socialen vrede.

De socialen vallen de kapitaalrente aan, zoodra deze zich voordoet in den vorm van hetgeen zij noemen: niet zelf verdiend, dus onverdiend inkomen. Zij zien daarbij voorbij, dat inspanning en de daaruit voortspruitende voortbrenging niet altijd onmiddellijk op elkander volgen, laat staan gelijktijdig zijn. Zoo ontstaat het wanbegrip, dat de arbeider na een week zwaar werken een zeker loon ontvangt en de ondernemer met schijnbaar althans veel lichter administratief werk of directie-werkzaamheden veel meer verdient. Zeker, als de metselaar ophoudt met metselen, blijft de muur in onafgewerkten staat tot weder met den arbeid begonnen wordt; maar, wanneer de fabrikant op Zaterdagavond zijn boeken sluit, dan is met het einde der week geen einde gekomen aan de voortbrenging dier week; immers bracht die week bestellingen in, die nog moeten worden uitgevoerd, en dienden uitgegane brieven en dienstreizen tot voorbereiding der voortbrenging in het vervolg. Wanneer de socialist Bernard Shaw een tooneelstuk heeft geschreven, duurt het misschien ettelijke maanden voor dat het wordt opgevoerd, terwijl de gevolgen van zijn verrichten arbeid zich nog langen tijd in de soms ruime honoraria doen gevoelen. Hetzelfde geldt van uitvindingen.

Men kent het gevleugelde woord der socialisten: ‘Er zijn maar twee wegen om zich een inkomen te verschaffen: werken of stelen; een derde is er niet.’ De onjuistheid hiervan heeft Henry George al dadelijk aangetoond door te wijzen op bezittingen, die langs natuurlijken weg vermeerderen, zooals het vee, in zijn jongen of (bijv. bij schapen de aangroeiende vacht, bij koeien de melk) in het eigen lichaam; zooals de wijn, die in waaarde toeneemt door het liggen. Maar is dan de rente ongerechtvaardigd, die het gevolg is van grootere bruikbaarheid van machines, tengevolge van verbetering van het handelsverkeer, die een grooteren omzet in het leven roept?

Type van een onverdiend inkomen is voor de socialisten dat van den jeugdigen erfgenaam van hem, die in zijn leven door arbeid een vermogen heeft bijeengegaard; hier zou dan toch een genot bestaan, waartoe ook in economischen zin geen aanspraak op bestaat. De nieuwe school, zoo o.a. Wilshire, leert dan ook, dat men het kapitaal behoort te gebruiken voor uitsluitend verbruikbare goederen, huizen, diamanten, automobielen, champagne; maar men behoort het niet te kunnen beleggen in land, in productieve machinerieën, enz. De socialistische maatschappij wordt dan de samenleving der verkwisters; men moet het er van nemen, zoolang als het gaat; de kinderen moeten weder voor zich zelf zorgen. Dat dan tevens de prikkel om meer te verdienen, dan voor eigen behoeften en voor eigen smaak noodig is, te loor gaat en dus de geheele productieve kracht der maatschappij er onder moet lijden, wordt niet ingezien. Integendeel, de belegging van kapitaal in ondernemingen, terwijl men alleen van de rente leeft, beteekent dat men blijvend de gelegenheid opent aan talloos velen om zich een bestaan te verzekeren en met name beteekent de belegging in machinerieën het pressen van een onbepaald aantal niet-menschelijke hulptroepen in den dienst der menschheid.

Met pakkende voorbeelden toont Mallock aan, welke slechte gevolgen een gemis aan rentegenot zou opleveren, zoowel voor het individu en zijn gezin als voor de geheele samenleving, en hoe dit genot een nuttige prikkel is tot vergaring van rijkdom, schijnbaar alleen voor zich zelf maar middellijk voor de maatschappij in haar geheel.

In aansluiting aan hetgeen hij opmerkte omtrent de tweeërlei vermogens, die de productie te weeg brengen, verdeelt hij ook de uiting dier vermogens in twee afzonderlijke begrippen, den eigenlijken 'arbeid' en de 'bekwaamheid' of ondernemersgeschiktheid, waarbij hij dan de groote waarde van deze, in wellicht zijn best geslaagde bladzijden, aantoont. Trouwens, zij het schoorvoetend, begint men dit ook van socialistische zijde te erkennen; 'de een spreekt van de 'versleten en in discrediet geraakt theoriën' van Marx, de ander (o.a. Hillquit) komt er rond voor uit, dat 'organisatie, leiding en toezicht een wezenlijk bestanddeel zijn voor productief werk op het terrein der moderne industrie en daarin evenzeer een factor vormen als de enkel lichamelijke inspanning.' Toch heerscht telkens nog onhelderheid, deels ook onder den invloed der evolutionaire sociologie (Spencer e.a.), zoodat men bijv. ten aanzien van de beteekenis van het genie zich beijvert ook dit voor te stellen als een product van levensomstandigheden, aan derden te danken, opdat men van het geniale in uitvindingen, enz. ten bate van den 'arbeid' iets kan verdisconteeren.

Mallock zoekt het misverstand daarin, 'dat de leiders van het maatschappelijk leven der menschen verdeeld zijn in twee klassen, *zij*, *die droomen van hervorming der industrie over de geheele wereld*, *en, lijnrecht tegenover hen*, *zij*, *die haar alleen ontwikkelen en vooruitbrengen.* Hier hebben wij de samenvatting van de geheele quaestie. Deze beide klassen staan tegen elkander over, niet omdat de eene verstandelijk lager staat dan de andere, maar omdat, wanneer zij zich bezig houden met industrieele aangelegenheden, deze zich aan haar voordoen op geheel verschillende manier.'

Bij de bespreking van de verdeeling van het loon naar evenredigheid Van den 'arbeid' en de 'leiding', wijst hij op een historisch voorbeeld om de onderschatting door de socialisten van dezen laatsten factor in het licht te stellen. In Uruguay gelukte het in de achttiende eeuw den Jezuïtenpaters aan de inboorlingen allerlei kunstvaardigheden te leeren, waaronder ook het maken van horloges, en zoolang de Jezuïeten daar ter plaatse bleven en leiding gaven, vertoonden de inboorlingen groote handigheid. Doch toen de Jezuïeten werden verdreven, zonken de inboorlingen terug in hun vroegeren toestand van hulpeloosheid; wat hun arbeid een tijdlang had opgeleverd, was alleen te danken geweest aan de wijze, waarop hij was geleid. In een zeer helder betoog (blz. 195-198) zet hij dit ook uiteen met gegevens uit de 19e eeuw, aantoonende, dat, hoewel de hedendaagsche arbeider in arbeidsprestatie zeker niet de meerdere is van zijn voorganger in vroegere eeuwen en niettegenstaande den remmenden invloed der vakvereenigingen, de voortbrenging ontzachlijk is toegenomen, dank zij den factor, die den 'arbeid' leidt en organiseert, terwijl de meerdere welvaart, die er het gevolg van was, in ruime mate aan den arbeider ten goede kwam.

De socialisten in hun zucht naar gelijkmaking wenschen ook, dat ieders kansen gelijk zullen zijn. Het onhoudbare van dit standpunt, behalve uitsluitend ten opzichte van het beginpunt van den maatschappelijken wedloop, ligt in de ongelijkheid der individuen. Laat twee jongens Duitsch leeren; de een, die geen gave voor talen heeft, zal er zich nooit vlot in uitdrukken

en er moeilijk boeken van wetenschap in kunnen lezen; de ander, vlug van begrip, zal zich die taal eigen maken en zich daarmede een wijd veld van kennis en ontwikkeling geven, waar zijn makker buiten blijft staan. Wil men de kansen gelijk houden, dan moet de knappe wachten met van zijn kundigheden gebruik te maken, totdat de domme hem heeft ingehaald; dat is het stelsel der 'trade-unions': de vlugge metselaar moet telkens ophouden, opdat de minder bedrevene kunne 'bijwerken'.

Mallock neemt aan, dat er drieërlei kans is, d.w.z. eene gunstige gelegenheid, waarvan gebruik gemaakt *kan* worden, indien noch de aanleg noch de wil hinderpalen in den weg legt. De eerste komt bij de opvoeding in aanmerking; de tweede is de gelegenheid om een gewoon beroep (bijv. brievenbesteller), waarbij het aankomt op het nauwkeurig opvolgen der uitgevaardigde voorschriften, uit te oefenen en daarin behoorlijk betaald te worden; de derde is die om het werk van anderen te besturen, nieuwe ondernemingen op touw te zetten, nieuwe uitvindingen in te voeren, eene soort gelegenheid, die noodig maakt de beschikking over kapitaal, dat voor de maatschappij te loor gaat, indien het niet met goed gevolg wordt aangewend. Deze drie gelegenheden nu kunnen nimmer voor een ieder gelijk worden.

Doch al konden zij gelijk zijn, hare economische waarde zou toch afhankelijk blijven van het streven om er al of niet gebruik van te maken en dit streven vervalt, zooals ook Ruskin het heeft geformuleerd, in tweeën: de begeerte naar zaken, welke men noodig heeft, en die naar goederen, welke men wenscht.

En dan vat Mallock de beteekenis van kansen en de wijze om er gebruik van te maken aldus samen:

'Het logische doel van alle handelen is geluk; en geluk, voor zoover het op eenige wijze afhankelijk is van economische voorwaarden, is een evenwichtstoestand tusschen begeerte en vervulling. Nu de vermogens der menschen ongelijk zijn, evenals de voorwerpen van hun begeeren, die voor hen onder de gunstigste omstandigheden bereikbaar zijn, is het ideale doel van de opvoeding, als een der wegen tot het geluk, tweevoudig. Eenerzijds bestaat het hierin, ieders aangeboren eigenschappen zoo te ontwikkelen, dat zij hem alles geven, wat hij verlangt, voor zoover dat binnen haar bereik is, anderzijds zijne verwachtingen juist zoo hoog te spannen, dat zijne begeerten zich niet verder uitstrekken dan tot zoodanige voorwerpen als zijne aldus ontwikkelde vermogens voor hem ongeveer, zoo niet ten volle bereikbaar maken.'

De socialisten stellen zich voor, om, zoodra zij de maatschappij naar hunne inzichten kunnen ordenen, de menschen door wetten te zullen dwingen, in het socialistische gareel te loopen. Zij vergeten evenwel, dat, al mogen eenmaal de omstandigheden toelaten, dat zij zulke wetten *uitvaardigen*, de *naleving* ervan slechts zal geschieden in zoover als zij niet indruischen tegen de natuur en tegen des menschen aard. 'De gedragingen der menschen in eene beschaafde maatschappij moeten zich naar alle wetten voegen, maar de wetten moeten beginnen met zich te voegen naar het menschelijke leven in het algemeen.' Het is als met een soldatenuniform; snit en kleur en uitmonstering kunnen door het legerbestuur worden bepaald, maar het moet toch zoo gemaakt worden, dat het den man past, anders belemmert het hem in zijn bewegingen. Mallock toont aan, dat hetzelfde geldt van allerlei gedachte maatregelen ten opzichte van het familie- en erfrecht,

zoowel als van het vermogens- en verbintenissenrecht. Een bepaald voorbeeld levert de geschiedenis van het socialisme zelf. Giovanni Rossi trachtte in het einde der vorige eeuw in Brazilië eene socialistische kolonie te vestigen en schreef zelf de totale mislukking toe aan de onmogelijkheid om de kolonisten er toe over te halen zich te voegen naar eenigen regel der gemeenschap, waardoor op het familieleven inbreuk werd gemaakt. Ook in ons land en in Frankrijk zijn dergelijke pogingen op niets uitgeloopen.

Mallock wijst op de oneerlijkheid der socialistische leiders, die in hunne wetenschappelijke geschriften telkens rekening houden met de bezwaren tegen hunne leerstellingen ingebracht en zelfs menig, vooral Marxistisch standpunt, vaarwel zeggen, doch voortgaan met de groote menigte voor te lichten, alsof er geen ontwikkeling in anderen zin had plaats gehad.

Houdt het socialisme geen rekening met den menschelijken aard, het belet ook de bekwaamsten tot hun recht te komen, met het gevolg, dat dit eene ongunstige werking heeft op de maatschappelijke verhoudingen en het verkeer. Evenmin als een Columbus gelegenheid en steun gevonden zou hebben om ontdekkingsreizen te doen, evenmin zullen mannen van intellect als ambtenaren in eene corporatie zich inspannen, terwijl zelfs groote fouten met onverschilligheid worden aangezien en toegelaten. Een voorbeeld levert de gemeentelijke stoombootdienst op de Theems, die ondanks groote verliezen voortgezet kon worden, omdat de juiste gang van zaken verborgen bleef en daardoor ook de improductiviteit van het daarin belegde en telkens door belastingen aangevulde kapitaal.

Uitvindingen en ontdekkingen zullen worden tegengegaan, want die hebben steun noodig van derden om tot eene toepassing te geraken en wie zal *ambtenaren* het inzicht bijbrengen in goede en waardelooze ontwerpen en hen warm maken voor eene nieuwe zaak? Mallock wijst op de ervaring van Dud Dudley, Darby van Coalbrookdale en Arkwright, uitvinders, die hunne omgeving tegen zich hadden, en op de automobielen, reeds in de achttiende eeuw bekend, doch waarvan de invoering als algemeen vervoermiddel door de regeeringen een eeuw lang werd tegengegaan.

Drukpersvrijheid en het ‘vrije woord’ zijn ondenkbaar in eene maatschappij, waarin de leidslieden in hunne meening die der gemeenschap belichaamd achten en dus iedere uiting in anderen zin zullen brandmerken als vijandig aan de openbare orde.

Er is een soort socialisme, waarvan de aanhangers inzien, dat eene verwezenlijking der gehuldigde denkbeelden langs den weg van dwang inderdaad groote bezwaren heeft, zooal niet onmogelijk is. Deze, de Christen-socialisten, stellen zich voor de menschen te kunnen overreden den weg des heils (sociaal economisch gesproken!) op te gaan; een band van broederschap zal gevoeld worden, niet aangelegd maar uit innerlijken aandrang; de zelfzucht moet verdwijnen en, evenals Christus zich voor de menschheid gaf, zal naar zijn voorbeeld ieder hoogstaande zich beijveren zijn talenten in dienst te stellen der gemeenschap; uitvinders zullen wedijveren om geheel belangeloos de nijverheid vooruit te helpen, waarvan de leiders geen ander ideaal zullen hebben dan hand aan hand met de arbeiders voort te brengen, steeds voort te brengen. Eigenbelang wordt op zijde gezet en in broederlijke besprekingen zullen vraag en aanbod op de wereldmarkten worden geregeld. Jammer, dat uit de geschriften der Christen-socialisten blijkt, dat zij geen begrip hebben van den aard en den gang

der wereldproductie en in dit opzicht nog lager staan dan de Marxist van het zuiverste gehalte.

Mallock ziet de grondfout der socialisten hierin: bij de ouderen, dat zij eene rechtsleer, die in overeenstemming was met het gezond verstand en het algemeene menschelijke bewustzijn, vastgekoppeld hebben aan eene valsche productie-theorie; bij de jongeren, dat zij eene juistere productieleer verbonden hebben met eene valsche psychologie. Daarbij hebben zij allen een temperament, dat hun onderscheidingsvermogen verzwakt. Een en ander leidt er toe, dat, al kan men de ondernemersgeschiktheid niet meer als productieven factor loochenen, men toch tegenover de werkgevers eene houding blijft aannemen, die in iedere overeenkomst met hen slechts eene tijdelijke schikking, nimmer eene blijvende regeling doet zien.

Vraagt men, wat het socialisme voor zoover het vrij tot uiting kon komen, tot stand heeft gebracht, dan wijst alles op mislukking. Naast het voorbeeld hierboven aangehaald uit Brazilië, mag op Chicago gewezen worden, het bolwerk bij uitnemendheid dezer richting, welke echter zelfs daar het algemeene voortbrengingsproces in geen enkel opzicht heeft kunnen wijzigen. Wij zouden ook nog willen herinneren aan het financieele wanbeheer van socialistische gemeentebesturen in St. Denis, Mühlhausen en Millwaukee.

Het socialisme, zoo zegt Mallock, heeft geproduceerd resoluties op eindelooze openbare meetings, het heeft geproduceerd ontevredenheid en werkstakingen; en het heeft de productie voortdurend in de war gestuurd, maar het socialisme heeft nooit een chemisch proces ingevoerd of verbeterd, nooit een zeearm overbrugd of een overzeeschen stoomer gebouwd; het heeft nooit, al was het maar een lamp of een braadpan geproduceerd of goedkooper gemaakt; terwijl met name de ‘trade-unions’ eene belemmering blijken voor de ontwikkeling der maatschappij.

Bij het bespreken van de fouten van het socialisme was er reeds gelegenheid om te wijzen op de noodwendige gevolgen van de invoering van het gewenschte stelsel, ten aanzien zoowel van de voortbrenging als van de gezindheid van het individu om dat proces te bevorderen.

Webb vreest die gevolgen niet, omdat er in eene socialistische maatschappij vier motieven zullen werken om die te voorkomen. Het zuivere genoegen om uit te munten zal den sterkste prikkelen om zijn krachten den vrijen teugel te laten; de vreugde in scheppenden arbeid zal den kunstenaar bezielen; het voldoen aan de natuurdrift der welwillendheid zal doen zorgen voor het lot van zieken en verlatenen en eindelijk zal de behoefte aan goedkeuring of hulde zelfs middelmatige menschen zich doen inspannen.

Mallock heeft niet veel moeite het holle van deze phraseologie aan te toonen.

Hij ziet evenwel in het socialisme als verschijnsel eene goede zijde. Het moge eene volstrekt onjuiste diagnose stellen van maatschappelijke kwalen en dientengevolge geheel ondeugdelijke geneesmiddelen aanbevelen, het behoudt zijn verdienste, wonde plekken in het maatschappelijke lichaam te hebben aangewezen.

Naar aanleiding daarvan komt hij aan het einde van zijn boek tot beschouwingen over de verhouding tusschen werkgever en werknemer, die niet zonder bedenking zijn. Zijne redeneering komt hierop neder:

In theorie moet de groote meerderheid van het menschdom in staat worden geacht zich haar levensonderhoud door handenarbeid te ver-

schaffen, zonder dat een verstand, hetwelk boven dat der arbeiders staat, dien arbeid leidt. Deze menigte zou dus in staat zijn te kiezen, of zij zou willen blijven voortleven in dezen toestand van economische autonomie met al zijn ongemakken en gebrek, òf haar arbeid overgeven aan de leiding van eene minderheid bekwamer dan zij. Wanneer zij nu het laatste kiest en dus hare autonomie prijs geeft, dan moet haar toestand verbeteren als prijs voor den gedanen afstand. Het recht eischt nu, dat zoo de een iets afstaat, de ander dit betaalt met van zijn kant evenzeer iets af te staan, en dit laatste kan alleen geschieden, doordat men aan den arbeid een aanspraak geeft op eenig deel van het product, dat de arbeid zelf niet produceert. De arbeid kan op algemeene gronden van recht en billijkheid dit vorderen als een compensatie voor de berusting der werknemers, ook al mocht in werkelijkheid die berusting onvrijwillig zijn. Er zijn echter ook nog practische redenen, die den ondernemer moeten aansporen tot toegeven.

Wanneer men wil aannemen, dat de groote voorbrengers van rijkdommen alleen voor zich zelf en hunne gezinnen bedoelen te zorgen en dus slechts afgedwongen iets van hun product willen afstaan, dan ligt het ook voor de hand, dat dezulken zullen inzien, dat het in hun belang is, dat er bestendigheid zij in de maatschappelijke verhoudingen of ten minste eene algemeene berusting in de hoofdbeginselen van het stelsel, dat de productie beheerscht. Dit nu kan alleen, wanneer beide partijen inzien, dat hunne belangen samengeweven zijn, en dit inzicht kan alleen geboren worden, wanneer er werkelijk een samenhang bestaat, beider welvaart aan elkander verbonden is. Het is dus ook in het belang des werkgevers dien samenhang te bevorderen.

Er moet dus gestreefd worden naar een ideaaltoestand van het sociale evenwicht, waarin het aandeel in hetgeen de werkgevers zelf produceeren en dat door hen aan de arbeiders wordt afgestaan, zooveel beteekent en zoo vrij van lasten is, dat het als zoodanig door deze laatste op prijs kan worden gesteld, en tevens zoo groot, dat iedere verdere vergrooting de actie der ondernemers zou verzwakken door wegneming van den noodigen prikkel en dus door vermindering van den totalen goederenvoorraad ook het aandeel der arbeiders kleiner zou doen worden. In dit opzicht, meent Mallock, heeft de arbeider meer te leeren dan de ondernemer om helder de fundamenteele beteekenis hunner verhouding te verstaan.

Aan deze leer ligt naar onze meening een groote fout ten grondslag. Al begint Mallock wel met voorop te stellen, dat de arbeider ‘in theorie’ vrij zou zijn om te bepalen, op welke wijze hij zijn levensonderhoud wil verdienen, deze ‘theorie’ mist toch alle waarde, wanneer zij niet met de feiten klopt. De door hem bedoelde keuze bestaat.... bijv. in Z. Afrika, waar de Kaffer kan beslissen, of hij in of bij zijn kraal wil blijven werken of in de mijnen ‘de algemeene voortbrenging bevorderen’. Men zal echter bezwaarlijk in deze verhoudingen een maatstaf kunnen zoeken voor die in eene meer beschaafde maatschappij.

In de tweede plaats is Mallock niet vrij van de opvatting, dat de menschen, die in eene maatschappij samenleven, nu ook eene ‘gemeenschap’ vormen, aan welker belang persoonlijke belangen ondergeschikt gemaakt moeten worden, terwijl dan tevens een beroep wordt gedaan op ‘gemeenschapsgevoel’. Het springt in het oog, dat, al wie die ‘gemeenschap’ nimmer heeft kunnen ontdekken dan in de boeken van eenige geleerden en in de redevoeringen, die aan bepaalde wetsbepalingen voorafgingen,

voor deze leer en hare gevolgtrekkingen bijster weinig ‘gevoelt’, hij zij werknemer of werkgever.

Intusschen, het is gemakkelijker af te breken dan op te bouwen en voor hen, die niet afkeerig zijn van Mallocks uitgangspunt, zal de door hem voorgestelde oplossing veel aantrekkelijks hebben.

Men kan de verlangde oplossing ook langs anderen weg zoeken, een weg, waarbij men rekening wil houden met de feiten en aannemen, dat de bouw der hedendaagsche maatschappij als een historisch gewordene zóó door God is gewild.

En dan is een eerste eisch, dat men tevreden zij met iederen toestand en iedere verhouding, die uit dezen bouw logisch voortvloeien. Voor de beoordeeling van dezen bouw en zijne economische grondslagen kan Mallock's werk met vrucht geraadpleegd worden.

Deze eisch vordert dus volstrekt niet, dat men tevreden zij met *iederen* toestand en *iedere* verhouding; integendeel, ook de meerdere kennis en het diepere inzicht ten aanzien van sociaal-economische verhoudingen behoort vruchten te dragen; het hangt echter veel af van den *geest*, waarin men zich opmaakt om deze vruchten te plukken, hetzij met dankbaarheid voor aangeboden en grooter genot, hetzij met ongeduld en wrevel over het feit, dat een boom een zekeren wasdom moet hebben bereikt.... om vruchten te kunnen dragen!

Wil men een concreet voorbeeld? Nemen wij een mijnwerker. Hij is geboren in den arbeidersstand en behoort, tenzij met gaven toegerust, die hem daarboven verheffen (1 op de 1000!), met een leven in dien stand, waarin hij door God is geplaatst, tevreden te zijn. Als levende in eene maatschappij, waarin het levensonderhoud voor hem en zijn gezin in dien stand een bepaalde som aan inkomsten vereischt, terwijl hij tevens voor de opvoeding zijner kinderen moet zorgen, behoort hij, *indien hij bekwaam is voor zijn vak*, een loon te verdienen, dat deze uitgaven bestrijden kan met een surplus voor eene *zelf te betalen* premie voor levens-, ziekte- en ongevallenverzekering, of als besparing op te leggen. Voorts kan hij verlangen, dat hij zijn arbeid verricht onder alle voorwaarden van hygiéne en veiligheid, die de wetenschap kan aanwijzen en doelmatig zijn gebleken, terwijl nadeelen, hem door het gemis daarvan overkomen, door den werkgever behooren te worden vergoed. Een onmiddellijk gevolg van het bovenstaande uitgangspunt zal zijn, dat de ondergrondsche mijnarbeider meer loon moet ontvangen dan zijn bovengrondsche kameraad. Immers, al blijven de kosten van levensonderhoud en opvoeding voor beiden gelijk, de eerste zal hoogere verzekeringspremies moeten betalen en deze moet hij dus kunnen voldoen uit een hooger loon.

Nemen wij den werkgever er tegen over en blijven wij gemakshalve bij het zelfde bedrijf, dan moeten wij een *persoonlijken* en een *onpersoonlijken* onderscheiden, naarmate de mijn het eigendom is van één of van enkelen, of van eene maatschappij.

De mijn-eigenaar, in het eerste geval, ziet zich in het bezit van een kapitaal, dat hem interest kan en ook mag opbrengen, naar gelang van de vraag naar de door hem aangeboden goederen. Hij heeft die goederen evenwel verkregen door gebruik te maken van de werkkrachten van derden; deze behoort hij daarvoor op dien voet te beloonen, dat zij voor deze krachten een voor hunne plaats in de samenleving voldoend rendement hebben; voorts heeft de werkgever zorg te dragen, dat de arbeid niet door

zijne schuld of nalatigheid onnoodige bezwaren biedt of met niet onvermijdelijke gevaren gepaard gaat. Tot uitkeering van een deel van den interest van zijn kapitaal aan derden, wien *dat* kapitaal niet toebehoort, is hij niet verplicht.

Voor eene maatschappij, waarvan de aandeelhouders zich niet met de regeling van den arbeid kunnen inlaten, treedt de directie als werkgever op. Zij ziet zich geplaatst voor de taak aan het in de zaak gestoken kapitaal een zoo groot mogelijke winst te bezorgen, als de handelsverhoudingen toelaten; die winst mag evenwel niet door onzedelijke middelen verkregen worden, o.a. door den arbeider te onthouden, waarop hij aanspraak heeft, zooals hier boven is uiteengezet. Kan dit niet geschieden, zonder met verlies of althans zonder winst te werken, dan heeft de mijn hare handelswaarde verloren en is dus ook geen kapitaalsobject meer, dat tot eene redelijke voortbrenging geschikt is.

Hoe het zij, al zal eene definitieve oplossing der ‘sociale kwestie’ door eene theorie of subjectieve beschouwingen wel nimmer plaats hebben, zoo verdient iedere ernstige poging daartoe gewaardeerd te worden en die van Mallock blijft de overweging waard.

De levensles gekend.
Comedie in twee bedrijven,
Door A. Zelling.

'.... Werde nicht schuldig!
Alle Gemeinheit
Müht sich vergebens.
Nur durch die Reinheit
Rastlosen Strebens
Steigst du zur Einheit
Alles Erlebens....
(Freiherr v. HARTLIEB)

'der Augenblick regiert!'
Paracelsus (A. SCHNITZLER)

'Die Verlockung ist Gottes Huld, die
Prüfung ist Lust'
Gawân. EDWARD STUCKEN.

Tweede bedrijf.

Eerste tooneel.

Zelfde tooneel. Den volgenden dag. Avondzon verrozigt het interieur, dat met bloemen opgefleurd is. Marcel (bladert, aan de salontafel gezeten, onafgebroken in een bijbel. Zijn gelaat is blijmoedig gestemd. Lacht vertwijfeld.)

Schande toch, dat ik er zoo slecht in thuis ben... Brieven van Paulus? daar zal het wel niet instaan... wacht 's, daar zie ik wat... (*leest nu, steeds meer en meer glimlachend - slaat eindelijk verrukt met z'n vuist op tafel*)... Ha, dat is toch prachtig! Wat sluit dat toch allemaal magnifiek... ik heb waarachtig precies hetzelfde gezegd: 'Zie mijn heer heeft geen kennis met mij, wat er in het huis is; en al wat hij heeft, dat heeft hij in mijn hand gegeven. Niemand is grooter in dit huis dan ik, en hij heeft voor mij niets onthouden, dan u, daarin dat gij zijne huisvrouw zijt; hoe zoude ik dan dit een zoo groot kwaad doen, en zondigen tegen God!...' (*sterk*

opstaand) tegen mijn geweten, tegen den geest van mijn gezin, tegen mijn huis, tegen mijn natuur... God, wat een heerlijke voldoening, mijn les gekend te hebben zooals hij daar (*wijst op den bijbel*) staat... (*de telefoon in het zijvertrek rinkelt*)... Ja... ik kom (*ziet op horloge*) ta... ta... over een uur komt de trein al aan... Als mijn vrouw maar niet geschrokken is... (*gaat naar het zijvertrek. Men hoort hem door de telefoon spreken.*) Hallo... hallo... ja?... wat? (*hevig ontroerd.*) Wat... Band... ben jij het... wat... ben je gisterenavond nog naar Mevrouw Kester gegaan... (*ontzet.*) Heeft ze alles verteld... (*met betraande stem.*) O, Henri, begrijp je nu mijn situatie van gisteren... of ik je je houding vergeef... ik had wel gehoopt, dat je me met breeder blik had bezien... maar nàtùùrlijk, vent... o, ik ben niet in het minst bevreesd... ja, kom maar gauw hierheen... we hebben elkaar nog veel te verklaren... Zoo, ben je hier vlakbij... nou, maar gauw dan... mijn vrouw moet ik dadelijk van spoor halen... Goed, goed... goed. Adio... (*men hoort hem afbellen. Hij komt weer het tooneel op met danspasjes*)... Tatatrara... ik zou wel ik weet niet wat geks kunnen doen van plezier, van dankbaarheid (*vroom verrukt omhoogziend.*) O! alles komt terecht... alles komt terecht... heerlijk komt alles terecht... ik heb een vast vertrouwen dat ik... hoe staat het er ook weer... (*zoekt de passage in den bijbel op*)... 'En de Heer was met hem...' juist, dat gevoel heb ik ook... (*rekt zich verrukt uit. Krijgt het scherm in het oog, en sluipt er*, *als was het een persoon*, *op toe*). O! duivelsch ding, wat heb jij een boel op je geweten... mirakelsche Japanner! muur van Sion, lasteraar, steekt er weer een Adam of Eva achter je boschstoffage, die mij het Paradijs bederft... (*vouwt het scherm komiek strijdlustig toe*) ik roei je uit, tuin der weeën!... (*torscht het scherm uitgelaten schel fluitend het zijvertrek in.*)

Er wordt gebeld. Met zùlk een geweldigen sprong is Marcel ineens weer midden op het tooneel, dat hij zich aan een stoel moet vastgrijpen om niet te vallen.

Foei! wat ben ik een gek! Al te uitgelaten is ook weer niet goed! Nu weer kalm zijn! (*doet open.*)

Tweede tooneel.

Henry Band komt, verhit, met een rijwiel aan de hand binnen. Zet dit, waar het scherm stond.

MARCEL.

- Zoo Han, dat is gauw!

BAND

(verlegen een hand gevend).

- Neem me niet kwalijk Théo, dat ik je zoo...

MARCEL.

- Ben je gek kerel, vergissen is...

BAND

(met neergeslagen blik nog steeds).

- Nee, dat was geen vergissen... dat was meten met eigen maat... verduveld, kerel.. je hebt me een les gegeven...

MARCEL

(verwonderd).

- Ik?

BAND

(hem openhartig aanziend).

- Ja jij, Je hebt me doen zien, wat prul ik was. Je staat ver boven me uit!...

MARCEL

(maakt een verlegen afwijzend gebaar.)

BAND.

- Ja zeker... je had heel wel gelijk, toen je gisteren zei, dat ik nog niet vrij was van de vrouwengeschiedenis... Abah... wat kan ik op mezelf spuwen...

MARCEL

(voelt, dat hier een bekentenis moet volgen, en wacht daarom stil af.)

BAND.

- Toen ik gisteren woest van je vandaan liep, was ik niet verontwaardigd over een geschokt vertrouwen... maar omdat ik zelf dol was op Violet.... ik heb voor haar huis gewacht tot 's avonds toe, en toen heb ik aangescheld... ik wou schandaal maken... nee, ik wou in troebel water visschen.... maar kerel

(vat geestdriftig Marcel's hand)

... jij bent een Paracelsus geweest... ze heeft me... aan mij, zoo'n vervloekte bruut... alles opengelegd... en met een fierheid... dat ik geen woord dorst te zeggen.... wat moet jij hoog in haar achting staan, dat zij zoo iets aan een kerel als ik vertellen wilde...

(verbergt, afgewend, zijn gelaat in een zakdoek.)

MARCEL

(bewogen.)

- Kom nou, Han, ga nu zitten... ik heb toch niet meer dan mijn plicht gedaan

(drukt Band in een crapeaud, en gaat tegenover hem aan de salontafel zitten)

ja... ik heb hier net den bijbel liggen... ik blader er wel eens zoo in, maar wegwijs wordt je er nooit in... ik ten minste niet...

BAND

(na lang dralen, ineens.)

- Zeg Théo, hoe ben je toch ineens zoo geworden - als ik nog eens als vriend met je mag spreken -; vroeger was je toch anders... 't onderwerp is misschien niet kiesch, als het wordt aangeroerd door iemand, die nu bewezen heeft, vèr onder je te staan... maar... maar...

(verlegen)

... je... je hebt je gedragen als...

MARCEL

(nederig.)

- Ach, Han, ik wil eerlijk met je praten, nu we elkaar weer gevonden hebben. Je spreekt er met niemand over, dus ik vertel het je ronduit. Van m'n zesde jaar af al heeft me de vrouw parten gespeeld. Nooit ben ik los van de vrouwelijke bekoring geweest. Op mijn twintigste jaar heb ik wat gelachen om die Jozef-historie! Ik had er nog zes andere Potifar-vrouwen bij gezocht, en ik verzeker je, ze hadden mij net zoo hard gewild als ik hen. Enfin, het gewone hè, het ordinaire, het laag-bij-de-grondsche. Maar toen ik in 'n periode van zoeken ben gekomen, toen heb ik onmiddelijk gevoeld, dat ik er tegen strijden moest - en op honderden manieren is het mij duidelijk gemaakt dat, als ik iets wilde bereiken, dat ik dan alles moest laten... dat is mijn levensstrijd geworden, de 'uitwissching van mijn vroegere gedachtebanen', zooals je dat noemen kunt. Hoe dikwijls ik er in vergleed! Onder het werk soms, rrrtsch, dan gleden soms ineens voor je het wist, tien twintig karretjes slechte gedachten over de oude rutsbaan, en je was weer voor dagen weg... En zie je, had je dan eindelijk ook die gedachten meester, dan moest je nog door een anderen berg heen.

BAND.

- En die was:

MARCEL.

- Ja, dat is moeilijk te zeggen... 'k zou 't zoo willen zeggen: die honger van vroeger is om me blijven hangen, die passie is nog om me blijven trillen, en al voedde ik zelf die trilling niet meer, ze bleef nog lang nawerken, en vertikt als de vrouwen geen apart instinct hebben, om dat te merken. Zoo is het te verklaren, dat zoo'n betrekkelijk weinig meer appetietelijke vent als ik, nog wel eens... enfin... schwamm d'r ueber...

BAND

(eerbiedig).

- Théo, je moet het 'Kasteel de ziel' eens lezen... Daar staat nu precies hetzelfde in.

MARCEL.

- Wat ik zeg? Ja, wat je uitleeft vindt je altijd bij anderen terug. Dat is juist zoo mooi!

(sluit liefdevol den bijbel en staat op.)

Wat zeg je van die bloemen?

BAND

(ook opstaand.)

- Ja hè, je vrouw komt terug. Fijn hoor. Maar zeg, je zegt dat je zoo'n vast vertrouwen hebt, dat het goed zal afloopen, deze beroerde historie...

MARCEL.

- O, dat weet ik vast...

BAND.

- Dan had ik de vrouw nog maar zoolang op haar vacantie-reisje gelaten!

MARCEL.

- O, nee, dan hebt je een verkeerden dunk van mijn vertrouwen. Het gras word je maar zoo niet voor de voeten weggemaaid. Paatje zal nog door een heelen zuren appel hebben heen te bijten, voor we weer in 't reine zijn. Als ik in elk geval mijn wijfje en mijn kinders maar weer terug heb, dan ben ik sterk voor drie! De schatten. Ik wilde, dat ze al hier waren! Wat zeg je van deze bloemen?

BAND.

- Prachtig. Wanneer komen ze?

MARCEL.

- 't Zal zoo zoetjes aan tijd worden

(op horloge ziend.)

O nee, nog drie kwartier. Kijk zeg

(nu dicht bij de vitrine-kast)

heb je ooit zoo'n wonder gezien als deze bloempjes. Hoe heeten ze - weet jij het?

(Band komt naderbij)

. Wat is de natuur toch mooi....

(een rijtuig ratelt aan, en houdt voor de deur stil...)

stil 's, houdt dat hier stil...

(kijkt halsreikend door het venster)

... Deksels, dat is Mevrouw Kester weer... ze heeft bloemen bij zich...

(er wordt gescheld)

... toe, doe jij even open!

BAND

(verschrokken)...

Ik?

MARCEL.

- Nu goed dan, ik zal het wel doen.

Derde tooneel.

Marcel laat Mevrouw Kester binnen. Het begint te schemeren. Band staat ver achteraf bij een crapeaud.

MEVROUW KESTER.

- Ben je alleen Marcel? Toe betaal jij even de koetsier... ik heb m'n beurs vergeten...

MARCEL.

- Ja, maar Violet, ik zit niet zoo dik in mijn geld...

(loopt naar de stoep en bekijkt in het lantaarnlicht den inhoud van z'n portmonnaie en rekent met koetsier af. Intusschen is Mevrouw Kester doorgeloopen tot het midden van het tooneel. Ziet Band en schrikt.

God! Meneer Band u hier?

BAND.

(verlegen.)

- Ja, Mevrouw, ik heb Marcel opgezocht, en hem m'n excuses aangeboden...

Mevr. KESTER

(aangedaan).

- O, daar dank ik u zeer voor. Daar heeft u vreeselijk goed mee gedaan...

(tot teruggekeerden Marcel)

, wel, hoe gaat het?

MARCEL

(ironisch).

- Sinds gisteren, dan? Wel, 't kon misschien beter.

Mevr. KESTER.

(eenvoudig zacht.)

- Ik weet het...

(Een stroeve pauze) dan, zich gegêneerd voelend.)

Ja... en... hoe vind je die bloemen, raad eens voor wie die zijn...

MARCEL.

- Ja... voor wie?

Mevr. KESTER

(opgeschroefd vroolijk.)

- Voor een feest! Ik vier morgen....

MARCEL.

- Hoe?

BAND.

(bescheiden)

- Wat zegt u?

Mevr. KESTER.

- Ja meneer Band, stel u voor, dat me gisteren te binnen schiet, dat ik en mijn man elkaar vandaag juist vijf jaar kennen.

MARCEL.

(zijns ondanks sarcastisch)

- Hoe toevallig, dat u dat juist gisteren nog te binnen schoot!

(Mevr. Kester wendt zich met een hoofd als vuur af.)

BAND

(onhandig in z'n verlegenheid.)

Ja, wel toevallig!

MARCEL

(er over heen pratend.

- Nu, Violet deze bloemen herdenken ook iets - het einde van een loodzware week van onbestorven weduwnaarschap! Mijn vrouwtje komt van avond nog thuis.

VIOLET KESTER

(verschrokken).

Wat vanavond al?

MARCEL

(opgeruimd).

Ja, over een half uur.

Mevr. KESTER

(angstig dringend).

Dan moet ik je nog even -

(ineens aan Band denkend)

- een aardigheidje, een verrassinkje met je bespreken... iets geheims...

MARCEL.

Ja, Henri, dan zal jij even vooruit moeten naar den trein. Volg de tramlijn heen en terug, dan missen we elkaar niet, als ik wat later kom!

BAND

(blij ontslagen te zijn.)

Best, tot straks

(snelt weg.)

BEIDEN.

Tot straks.

Vierde tooneel.

Het donkert al meer. Mevr. Kester loopt nerveus op en neer. Slaat de bloemen tegen zich aan.

MARCEL.

- Wat ben je gejaagd. Hemel, Violet, leg die bloemen neer, 't is zonde...

Mevr. KESTER.

- Maar zit jij dan niet in duizend vreezen. Je weet, Band is al bij me geweest...

MARCEL.

- Ja, hij heeft het me gezegd...

(warm.)

Je hebt mooi gehandeld tegenover me, Violet... wees dat nu dat nu ook tegenover je man!

MEVR. KESTER

(door het venster valt het lantaarnlicht op haar angstig bleek gezicht.)

- Ik durf niet... dat juist durf ik niet... O, wat zal hij me doen, als er een schandaal van komt...

MARCEL.

- Leg nu toch even die bloemen neer. Je zwaait er zoo mee!

MEVR. KESTER.

- Nee, die bloemen moeten ons juist helpen!

MARCEL.

- Hoe?

MEVR. KESTER.

- 't Is heusch waar, dat we morgen vijf jaar elkander kennen.

(maakt nerveus haar mantel los.)

We leerden elkaar kennen op dat bal Louis Seize... ik was Princesse Lamballe... met dit kleed...

vertoont zich nu in een zwierig, opengewerkt gewaad, waarmede ze in het schemerdonker met den kouden grilligen lichtinval een angstig-vreemde verschijning is. Marcel slaakt een uitroep van verbazing. Zij praat snel door)

... en nu moet jij me dat kapsel leenen, dat je daar maakte. Dan laat ik me nog gauw even photographeeren - een aardige herinnering voor Kester - en ga overmorgen weer naar het bal. Zoo heb ik dan meteen een reden om te verklaren, waarom ik gisteren hier was...

MARCEL.

- Violet, Violet! Ik dacht dat je na je gesprek met mij gisteren en met Band later nu toch wel iets verder... neen, ik doe het niet, ik wil niet meeliegen...

VIOLET.

- Maar wat moet ik dan doen... me laten vermoorden?...

MARCEL

(zoekend).

- Ja, hemel! Violet, wat ben je een zelfzuchtig schepseltje. Niet alleen dat dat liegen jou nooit verder zal brengen, maar wil je er nu heelemaal niet eens aan denken, dat mijn houding voor de buitenwereld er zeker niet mee wint! Trouwens, Delen zou terstond zeggen, ‘dat had ze gisteren moeten zeggen’. Kester zal je niet gelooven, als hij zoo vreeselijk jaloersch is als je beweert...

VIOLET

(beslist.)

- Ik zal hem doen gelooven.

(trotsch.)

In dit kleed zal ik hem morgen thuis wachten, hem een verrassing bereiden, bloemen geven, en het portret. Nog voor hij iets hoort, zal hij mij gelooven en blijvèn gelooven - door alles heen. En gelooft hij mij, dan helpen Kester en ik de praatjes over jou tegen te spreken, en zoo zijn we allemaal gered

(zenuwachtig haar avondmantel omslaand)

toe, geef gauw die peruche... wanneer komt het rijtuig voor?

MARCEL.
- Ik heb het weg laten gaan.

VIOLET

(nerveus).

- God, heb ik je dan niet gezegd: ‘over een half uur voor!’? Toe, telefoneer dan gauw even om een ander - toe nou - toe nou - laat ons gauw uit dien benauwden droom zijn...

MARCEL

(aarzelend, met medelijden haar aanziend.)

En het vertrouwen, dat je man in je heeft? Laat je dat dan maar zoo? Kind, dat kan nooit goed zijn. Zal er dan altijd een geheim tusschen jullie beiden blijven? Dat is erger dan een scheiding! Als je reputatie met een leugen gered moet worden, dan staat je huwelijkswoning voor al je verdere levensjaren op zandgrond...

VIOLET.
- Ja, maar ik heb den moed niet, om uit m'n eigen... om Godswil, help me toch... denk er om, jij moet nog naar den trein en ik moet nog naar... weet jij een atelier hier in de stad, dat 's avonds open is...?

(Er wordt ruw gescheld.)

VIOLET.
- God, wie kan dat zijn! Zoo hard! Ik ga gauw hiernaast...

(Mevr. Kester af.)

Vijfde tooneel.

MARCEL

(loopt naar de etalage-raam. Slaakt een kreet.)

Groote Hemel, dat is kapitein Kester!

(een gil in het zijvertrek.)

Violet, Violet, wat bezorg je me een onvrede!

(doet open.)

KAPITEIN KESTER

(stuift woest, met sabelklettering en spoorgerinkel, het atelier binnen).

Bonjour! niet gedacht hè, dat ik zoo gauw terug was. Tjonge, 't ruikt hier lekker. Net een boudoir. Ontvang jij dames, als je vrouw uit de stad is?

MARCEL.

- Kester, ik geloof, dat ik je komst kan raden, en schoon alle schijn tegen me is, wil ik toch pogen, je een misverstand duidelijk te maken...

KESTER.

- Schijnheilige, wou je mij wat op de mouw spelden? Over de feiten zullen we niet spreken. Die weet ik van m'n schoonzuster, die me al eerder voor je waarschuwde. Ze had gelijk. Ik heb je leeren kennen! eet ze 's middags bij jou? En waar is ze nou?...

(smartelijk.)

Waar is ze nou?... Heb ik je daarvoor mijn grootste vertrouwen geschonken? O, wat heb je me gemeen bestolen!

MARCEL

(bedroefd).

- Ik begrijp je verontwaardiging. Als ik die niet begreep, zou ik er twistend tegen opkomen. Kan mijn houding je niet zeggen, dat het geval anders is, dan je denkt? Als je me zoudt willen aanhooren.

KESTER.

- Ik laat me niet om den tuin leiden. Mijn vrouw heeft hier niet te eten, als jij alleen bent, en zij bij haar schoonzuster is genoodigd.

MARCEL

(kalm).

- Als ik je toch bezweer dat daar niets van waar is!

KESTER.

- Lieg niet!

MARCEL.

- Band is mijn getuige. Hij weet precies....

KESTER

(niet hoorend).

- O, ik vind het zoo in- en in-laag van je, om mij met wat me het liefste is, zoo te verraden en te bekladden. Ik, die altijd van mijn trouwdag af, mij beijverd heb, om al haar wenschen in te willigen. Ik, die me opoffer voor haar, in paarden handel om meer geld voor haar te geven, die om haar de societeitskringen mijd en nu geboycot word, ik, die om harentwil in den dienst alleen ben komen staan, zonder vrienden, zonder kameraden... kan jij zoo van haar gehouden hebben als ik, laag-bij-de-grondsch stuk wellusteling! O, wat ben je een doortrapte misdadiger, om zoo'n vrouw tot je slachtoffer uit te kiezen. Verachteling! Wat had ik je gedaan?

(ziet op tafel den bijbel, nu het maanlicht er op valt.)

Ha... ha... ha... lees jij nog nog bijbeltjes... spreekt, behalve de wet, dat vod je misdaad ook vrij?

(slingert het boek op den grond en trapt er op.)

Als jij zoo'n ding ook al opslaat, is het niet veel waard. Schijnheilige rommel. Al dat gezwets. 't Kan me nou nog zóóveel schelen! Ik wil er geen letter meer van hooren. De geheele wereld is toch ééne rotteboel!...

Zesde tooneel.

Nog vóór Marcel het verhinderen kan, heeft Violet zich voor haar man te voeten geworpen.

KESTER

(verbluft.)

- Kind, hoe kom jij hier. En zoo. Wat is dat. In dàt costuum? In dàt costuum, dat je aanhadt toen...

(met een korten snik)

Violet, schaam je je niet, zóó met hem te zijn, met dien man, die zelf twee

kinderen heeft?

(zijn vuist ballend tegen Marcel)

kijk, dat is jou werk.... Je *hebt* mijn levensgeluk verwoest. Mijn alles. Fielt!

(wil zijn degen trekken.)

VIOLET

(beraden opspringend.)

- Neen, Kester, hij heeft geen schuld...

KESTER.
- Ga terug, sl...

VIOLET.
- Hou op... hou op, beschuldig me niet.

KESTER.
- Ach, nee, dat wilde ik ook niet zeggen! Maar waarom doe je me ook zoo iets aan! Heb ik dat aan je verdiend?

VIOLET.
- Neen, Frans, maar luister dan, dan zal ik het je zeggen. Hij daar heeft geen schuld, ik alleen...

KESTER

(klagend.)

- Nee, zeg dat niet! Dat doe je om hem te sparen...

VIOLET.
- Neen! Ik heb hem opgezocht, om zijn vertrouwen in te winnen... ja, een beetje dwaselijk...

KESTER.
- Wat... jij?

(Marcel kan hier niet anders dan een zwijgende rol vervullen.)

VIOLET.
- Ja, ik heb - ik weet niet waarom - met hem willen spreken over dingen, die... nou ja, ik wou me nog eens zoo laten photographeeren als toen we elkaar voor vijf jaar leerden kennen... en toen dacht ik wat ontevreden over je.... Band was er bij, hij weet wat Marcel me te verstaan gaf. Hij heeft mij m'n plicht getoond, dat die bij jou lag, en dat geloof ik nu, dat wil ik nu weten. Hij heeft mij m'n dwaling aangewezen en teruggevoerd tot hier bij je armen. Willen die me opnemen? Toe, Frans, geloof me...

KESTER

(van zijn stuk gebracht).

- Wat met Band? Dat zou ik moeten onderzoeken!

MEVR. KESTER

(gejaagd).

- Ja, dat mag je gerust. Als er verkeerd gedaan is, dan deed ik het, met Marcel in het vertrouwen te nemen over ons huwelijksleven.

KESTER.

- Marcel, als je nog een greintje eergevoel heb, zeg me dan de waarheid...

VIOLET.

- Geloof je mij dan niet...

MARCEL.

- Ach, Kester, hoe kan ik je daar op antwoorden? Laat ik je bij mijn eer en mijn geweten zweren, dat wat jij van mij vermoedde, *niet* waar is, en wat je van haar vermoedde, *òòk* niet waar is. De schijn was tegen

je vrouw, en de schijn was tegen mij. Ik heb het vertrouwen van mijn vrouw en kinderen niet geschokt, en zij heeft niets gedaan, waar ze voor haar verder leven berouw van hoeft te hebben, als jij haar vergeven wilt, nu zij jou heeft teruggevonden na een kleine dwaling...

KESTER

(woest vreugdig tot Violet.)

- Violet, is het waar, mag ik dat gelooven...

VIOLET

(schuchter.)

- Ik wist niet, dat je zooveel liefde voor me had... vergeef me nu...

KESTER

(kust haar in dronken opgewondenheid. Loopt dan met tranen in de oogen op Marcel toe, die bewogen ter zijde staat.)

- Theo, 't is me nog duister. Sta me een nadere uitlegging toe. Maar later dan.

MARCEL.

(om zijn ontroering te vermeesteren, raapt den bijbel op, en zegt, zacht goedig).

- Dan mag dit zeker weer op mijn tafel...

(In een liefdevolle opwelling loopt Kester op Marcel toe, en drukt hem nog eens onstuimig de hand.)

Zeker, Théo! Ik heb me wellicht dwaas aangesteld en geloof geslagen aan laster. Dat laat me een leelijk figuur slaan tegenover jou, maar ik heb het misschien verdiend aan mijn weinige oplettendheid.

MARCEL.

- Laat het nu afgedaan zijn!

KESTER

(tot Violet die hem aan de borst valt.)

- Zeg, kindlief, zullen wij niet naar huis gaan?

MARCEL.

- Nee toe, wacht nog even.

(Ziet op horloge in het maanlicht, dat vol door het glazen dak stroomt)

drommels 't is al voorbij - mijn vroaw kan zoo hier zijn van haar uitstapje met de kinderen. Wacht ze even mee in, dan bereiden we haar een prettige ontvangst...

KESTER.

- Ja, dat is een leuk idee. Weet je wat, ik bestel wat wijn, jij

(tot (Marcel)

haalt de vrouw af, en jij Violet past ondertusschen op als een Vestaalsche maagd

(kust haar nog eens)...

MARCEL.

- Dat is best; als Violet het goed vindt en misschien thee wil zetten. In de keuken vind je alles. Wil ik eerst gauw even licht maken?

VIOLET.

- Nee... gut, je hebt geen tijd haast meer... toe vlieg door... ik vind het wel alleen in donker... Adieu!

(Beide heeren af.)

Zevende tooneel.

Violet Kester alleen. Ze droomt even bij de bloemen. Slaakt een zucht, en zegt dan ineens kinderlijk hardop.

Ik dank u wel, lieve Heertje, dat U me zoo geholpen heeft...

(loopt naar den spiegel.)

Ach, wat zie ik er uit!

(vlug haar avondmantel sluitend)

. Wat zou Constance wel zeggen, als ik er zoo uitzag. Goeie lieve Constance

(moet even huilen)

. Ik zal je nooit meer willen bedriegen, hoor!

(Gaat door de portière af. Oogenblik pauze. Er wordt gescheld. Aarzelend komt Violet Kester opendoen. Ze geeft een gil.)

Achtste tooneel.

Mr. Delen, in het lantaarnlicht op de stoep terstond te herkennen, stapt binnen.

MEVR. KESTER.

- Meneer Delen, wat komt u doen? Meneer Marcel is met mijn man en meneer Band mevrouw Marcel van het spoor halen. Als u ze soms spreken moet, ze zijn zoo terug!

MR. DELEN

(verlegen.)

- Ach wel zoo! Nu, dan wacht ik even

(neemt aangeboden stoel.)

MEVR. KESTER

(na een lange pauze.)

- Meneer Delen, - hoe hebt u zoo slecht over mij kunnen denken...

DELEN

(uitvlucht zoekend.)

- Hè, is u gedachtenlezeres? maar dan ziet u toch ve*r*keerd, ik denk...

MEVR. KESTER.

- Meneer Band heeft me alles verteld, en als mijn man het hoort, zal u wat hooren!...

DELEN.

- Om godswil, mevrouw...

MEVR. KESTER

(moedig.)

- Denkt u dat een man van eer, een officier, zijn vrouw zoo zal laten lasteren, alleen op het getuigenis van zoo'n paar verachtelijke sujetten als een meid en een knecht?

DELEN.

- Mevrouw!

MEVR. KESTER.

- U dacht zeker, dat mijnheer Band uw lasterpraat verzwegen zou hebben... Maar goed! ik zal u bewijzen...

(Er wordt gescheld.)

Negende tooneel.

Mevr. Kester laat haar man binnen.

KESTER.
- Kind! wat is het hier nog donker. Hè! zit daar iemand.

VIOLET.
- Ja, dat is meneer Delen!

DELEN

(kleintjes.)

- Aangenaam...

VIOLET.
- Ha! pardon meneer Delen, dat weet u nog niet...

KESTER.
- Wat is dat kind?

VIOLET.
- Ja man, je moet voor me òpkomen!

DELEN.
- Ach, mevrouw, heusch ik...

KESTER.
- Violet, wat is dat toch?

VIOLET.
- Ach, die meneer heeft me... ach, ik heb je verteld, schat, dat we morgen elkaar sinds dat bal vijf jaar kennen. Nu had ik dit costuum aangetrokken, om met een pruik van Marcel me te laten fotografeeren. Nu, juist dat ik hier ben, kijk, deze bloemen had ik bij me, wordt er gescheld. Ik wil wegloopen - natuurlijk hè - maar trap op de voorbaan van mijn japon - ik struikel, en strompel maar in allerijl achter dat scherm... ach, nu staat er een rijwiel... Een werkman zag me toen van dat platje af of hoe heet zoo'n ding, en toen heeft meneer Delen het gehoord, en is toen hier... nou... die is toen hier tegen meneer Marcel...

KESTER.
- Meneer, daar zou ik u voldoening voor kunnen vragen...

DELEN.
- Pardon, meneer, als ik een woordje in mag brengen...

Tiende tooneel.

(Er wordt een sleutel in het slot gedraaid.) Marcel, zijn vrouw en Band komen binnen. Marcel en zijn vrouw dragen beide iets in hun armen, en loopen voorzichtig.

VIOLET

(opspringend.)

- Dag Constance!

(sstt geroep van alle drie laatst binnengekomenen.)

BAND.

- De kinderen slapen alle twee.

CONSTANCE.

- Dag Violet, ik geef jullie straks wel een hand

(op zachten fluistertoon alles.)

Wie zit daar nog, naast Kester?

VIOLET.

- Delen.

MARCEL.

- Wat?

(geeft aan Band de zwarte gedaante over, die hij in zijn armen draagt.)

Ga jij even met m'n vrouw

mee

(beide, Band en Marcel's vrouw, stappen behoedzaam de portiere door.)

MARCEL

(op gedempten toon.)

Wat? Meneer Delen hier, in fatsoenlijk gezelschap?

VIOLET.

- Nee, Marcel, hou maar stil, meneer Delen heeft z'n ongelijk al bekend...

DELEN.

- Dat is te zeggen... ik kwam... meneer Marcel... wij nemen het bod van twaalf mille aan... de directeur ontving van het hoofdkantoor der automobielmaatschappij uit Londen het schrijven, spoedig te beslissen of een ander pand uit te kiezen...

MARCEL.

- En ik dacht dat u de nieuwe directeur was. Heeft u zich daarvoor niet eens uitgegeven...

DELEN

(verlegen.)

- Dat is te zeggen, ik ben zijn vertegenwoordiger...

MARCEL

(uit de hoogte.)

- Dan zult u zich wel dubbel te schamen hebben voor uw houding...

VIOLET.

- Daar hebben we het nu al over gehad... toe nu... maak af... ik hoor, geloof ik, je vrouw al terugkomen.

MARCEL.

- Nu meneer, u weet, 12 mille was mijn bod. Gaat de zaak daarmee accoord, dan heeft men de acte maar even te passeeren, en ik trek de volgende maand uit mijn huis.

DELEN

(opstaande.)

- Wenscht u van avond nog...

MARCEL.

- Neen, morgen liever. Ik ben nu... of ja... hier is een kaars

(steekt een candelabre bij de waschtafel aan en gaat er mee naar de salontafel)

en papier is hier...

DELEN.

- Hier heeft u de acte

(tasch ontsluitend, overreikt hem het papier.)

MARCEL

(doorleest, met Rester achter zich, snel de clausules.)

Dat gaat hè? -

(neemt een pen en onderteekent.)

- Meneer Delen, ik ben morgen om één uur bij den notaris.

DELEN

(onderdanig.)

Goed meneer!
Dag Mevrouw, Meneer, Meneer!

(Delen af.)

MARCEL

(deur achter hem sluitend.)

- Figuur als modder!

Elfde tooneel.

VIOLET.

- Gefeliciteerd hoor!

KESTER.

- Nou, van harte zeg!

MARCEL.

- Kester, ik ben zoo gelukkig.

VIOLET.

- Hoor, daar komt je vrouw aan!

KESTER.

(gedienstig naar de portière loopend.)

- Wacht mevrouwtje, ik zal even licht maken?

(gaslicht ploft op in het zijvertrek.)

MARCEL.

- Niets zeggen, hoor!

VROUWENSTEM.

- Wat niets zeggen, Théo?

(een telefoon rinkelt. De vrouwestem voor de telefoon zegt om beurten: Ja, Mevrouw - zeker Mevrouw.)

VIOLET.

- Ja, we moeten het een verrassing houden...

(verlegen kuchend)

... en hoe moet het nu met het andere?

MARCEL.

- Laten we het verzwegen houden! We bedekken er geen kwaad mee, en de zaak is goddank in het reine...

VROUWESTEM.

(na telefoon afgebeld te hebben)

- Manlief... 'k heb een reuzenbestelling aangenomen. De ceremoniemeesteres van het bal Louis Seize draag je alle Princesse-kapsels op...

MARCEL

(opstaand.)

- O schat, zie je wel, als jij thuis bent, straalt van alle kanten het gelukszonnetje

(naar de portière loopend)

laat ik mijn reine soleil nog eens goed bekijken.

VIOLET

(achtergebleven, kijkt hem nadenkelijk na; dan met innige dankbaarheid)

Paracelsus!

(en luider)

Frans, vergeet jij je vrouwtje?

STEM

(uit de aangrenzende keuken)

Violetje, vergat jij je theezetten? Nu doe ik het!

VIOLET

(opgewonden naar de portière loopend.)

- Maar Kester, ik wil niet, dat jij dergelijke dingen doet.

VROUWENSTEM.
- Maar Violet, dat doet een man altijd alleen, als hij erg van je houdt, is het niet, Théo. Doe jij het niet graag voor je wijfje...?

STEM VAN MARCEL.
- En of! kindlief.

(Er wordt gescheld. Kester schiet door de portière met Violet aan den arm meetrekkend.)

De feestwijn is daar! 't Is Feest, 't is feest

(kust midden op het tooneel hartstochtelijk zijn vrouw)

't is feest, feest, feest!

Doek zakt snel.

SLOT.

Verzen.
Herman Middendorp.

Liefste, als ik de oogen sluit....

Liefste, als ik de oogen sluit,
zie ik u op witte sponde,
met de blonde
haren om uw hoofd gespreid
neergeleid.

Aarde ligt in sombren ban
van den zwaren nacht, den Sterke,
die zijn vlerken
spreidt in killen doodenval
over 't Al.

Liefste, dat mijn voeten nu
zachtjes éven mochten treden
tot de stede
waar uw teeder lichaam rust,
onbewust,

Onbewust van 't Weten groot,
dat zóó fel de God van smarte
in mijn harte
weenend-wreed ontbranden deed
vlam van leed.

Dat ik nu beroeren mocht
uwe lippen, tot heel even
u te geven
zachten kus, en dan te gaan;
leed-belâen.....

Schrei niet, lieveke....

Schrei niet, lieveke, schrei zoo niet;
ach - ik zal mijn leed wel dragen
zonder klagen,
zonder denken aan blijder lied;
Schrei niet, lieveke, schrei zoo niet.....

Dank, mijn lieveke, voor den troost
van je zachte, schreiende oogen,
maar te drogen
tranen van je vermag ik niet;
schrei niet, lieveke, schrei zoo niet.....

Luister, lieveke, luister nu;
als te zwaar het wicht der smarte
in mijn harte
neerdaalt, als zóó groot verdriet
- schrei niet, lieveke, schrei zoo niet.....

als zóó groot, zóó wreed verdriet
te weerstaan mijn krachtigst pogen
niet vermoge,
is voor jou dit laatste lied;
schrei niet, lieveke, schrei zoo niet....

De diepe kimme glimt....

De diepe kimme glimt in glans van bloed;
de wolken liggen laag als looden lagen;
dit is de dageraad van vele dagen
wier wee door vroegre vreugden is vergoed.

O hoogste heil dat immer oogen zagen;
o diepst genot dat immer hebt verzoet
een menscheziel, - wèl zijt ge in rouw geboet;
wel moet de lach den druk van tranen dragen.

Zóó is het goed, o God; het wrangste is mild;
ik vouw mijn handen, en ik vraag niet meer -
ik zal mezelf vergeten als Gij 't wilt,

en ik 't vermag; - o, dat niet al te zeer
Uw wil mij drukk', dat Uw gena mij leer'
hoe 't hart uit eigen kracht zijn smarten stilt.

Dat nu de wereld voor mijn blikken rijz'....

Dat nu de wereld voor mijn blikken rijz'
in veler tranen ongebroken licht;
dat voor het smartelijkste licht niet ijz'
mijn van het hoogste licht nog licht gezicht.

Nu wil ik zonder rust mijn sombren plicht
vervullen, of de naaste vonnis wijz',
- daar 's dichters vroomste stichting hèm ontsticht; -
of ook niet één mijn sobre zangen prijz'.

Gij, die alleen mij één en alles waart,
gij zult een waarheid in mijn lied ontwaren,
wanneer uw oog op mijne zangen staart.

Licht roert het in u de eens geroerde snaren,
zooals de wind nog wel in 't najaar vaart
door de eens geliefde, gele zomerblaren.

Schemer.

Over weide en bosch en water
daalt een donzen schemering,
die de heugenis zal vagen
van den dag die sterven ging.

Weiflend lichten van den hemel
de eerste sterren, ver en fijn;
als tevreedne kinderoogen,
in den stillen schemerschijn.

Lief, wat is 't nog kort geleden,
dat ik in eenzelfden stond
onder 't lichten van de sterren
heb gekust uw rooden mond.....

Ik wil het leven altijd weer aanvaarden.

Aan J.W.

Ik wil het leven altijd weer aanvaarden,
na elken slag van 't lot weer opgericht;
lijk 't riet, wen de eindelijke storm bedaarde,
zijn halm weer heft in lafenis van licht.

Ik wil het leven altijd weer aanvaarden;
niet als een gave, neen, maar als een plicht;
en 't al doorleven, wat mij 't lot bewaarde,
tot eindelijk Dood verbleekt mijn bleek gezicht.

Wel weet ik niet, wie 'k door dit kleine leven
te toonen heb, waarvoor 't mij is gegeven;
de Vader is zoo ver, maar toch genaakt

hij soms, als 't lijf slaapt, en de ziel ontwaakt
En 't weinige, wat God mij openbaarde,
doet mij het leven altijd weer aanvaarden.

Gestorven liefde.

Toen mijne liefde gestorven was
heb ik geweend aan heur sponde;
toen ik den dood van heur Wezen las,
heb ik heur haren, de blonde

haren al rond heur hoofd geleid,
en heure handen gevouwen;
en heur wade met leliën overspreid;
bloemen van blank vertrouwen.

Ik heb geloken heur ziellooze oogen,
en neergezegen te gronde,
het hoofd in mijn brandende handen gebogen,
heb ik geweend aan heur sponde.

Het daghet in den oosten.
Elise Soer.

Door Duisternis tot Licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk, van wijlen Raden Adjeng Kartini. Tweede druk.
1912, N.V. Electrische-Drukkerij ‘Luctor et Emergo,’ 's-Gravenhage.

Door nacht tot licht,
Door storm tot rust,
Door strijd tot eer,
Door leed tot lust.

EEN moeilijke taak wacht mij: te spreken over een boek, reeds zoo algemeen bekend, door zooveel waardiger pennen dan de mijne beoordeeld. Waarom ik die taak niet afwees? Omdat ik met heel mijn ziel voel voor hetgeen in deze ‘Brieven’ wordt bepleit; omdat ik, als Hollandsche vrouw, wie haar vrijheid lief is, in 't hart werd gegrepen door Kartini's zachte hand; omdat haar aandoenlijk vertrouwen tot medewerken dwingt; omdat haar bede, bij haar leven zoo vaak onverhoord, door haar vroegen dood onweerstaanbaar is geworden.

Door Duisternis tot Licht. Veelzeggende titel! Zeer juist dezen merkwaardigen bundel kenteekenend. Ja, de wenschen en verwachtingen, in Kartini's brieven geuit, ontroeren als het doorschemeren van het morgenrood. Zoo teer is het nog van kleur, zoo zacht van glans, dat men vreest de wonderschoon getinte golven aan verren hemelzoom te zien vervloeien en vervagen. Toch is het een krachtige zon, de zon der vrijheid zelve, een nieuwen dag vol wonderen belovend, wier eerste boden wij hier aanschouwen. Alom bekend is de samenlezing van deze brieven; eener hoogstaande persoonlijkheid intieme gedachten, indertijd voor enkelen bestemd, nu deel van het groote publiek. Door haar vernemen wij, wat maar zeer weinigen wisten, dat het licht sprankelt over Java's bergen, het licht voor gansch een volk! Nog zijn de dalen in duisternis gehuld, maar de toppen vangen reeds de eerste stralen.

Raden Adjeng Kartini! Veel zal uw volk u te danken hebben, als eenmaal het gouden licht geheel uw land zal overschitteren, een lach te voorschijn roepend op het door huwelijksleed vroeg verouderde gelaat der Oostersche vrouw, wanneer zij geen mededingster in haar huis er meer toegang behoeft te verleenen.

Want dit is het hoofddoel, waarvoor de jonge schrijfster met al den gloed eener heilige bezieling heeft gestreden en geleden: verheffing der Oostersche vrouw uit hare vernedering, ook waar zij deze zelve niet voelt of beseft. Het meisje moet anders worden opgevoed dan tot nu toe. Zij moet leeren zien en begrijpen, geestelijk en verstandelijk ontwikkeld worden. Niet alleen verstandelijk, om Godswil, neen. ‘Wil men werkelijk beschaven, dan moeten verstandelijke en zedelijke ontwikkeling hand aan hand gaan,’ p. 40. ‘Naast 't hoofd moet 't hart geleid worden, anders blijft de beschaving slechts aan de oppervlakte,’ p. 122. Met de dochters der inlandsche Hoofden moet een begin gemaakt worden. De mindere man op Java is nog zoo naïf, zoo onderworpen aan zijn meerderen, aan de aristocratie van zijn volk, dat hij vaak blindelings vereert en navolgt wat in hoogere kringen als regel geldt of gaat gelden. Wordt daar met den ‘adat’ gebroken, de menigte zal eerst ontstellen, maar weldra ook zoo handelen. Gaat het veel anders in Europa?

De vrijmaking der vrouw was Kartini's eerste doel; maar om door haar, door de moeder vooral, den man te naderen; het kind, den zoon begrippen van eerbied in te prenten voor de tot nu toe onder Oosterschen dwang en Mohammedaansche wetten zoo zwaar lijdende slavin, die tot hare ontzetting nooit meerderjarig kan worden, van wieg tot graf veroordeeld tot zwijgend gehoorzamen en dulden.

‘O, in ons schreeuwt dikwijls het verlangen naar die eenvoudige zielen. Wij zullen niet tornen aan hun eenvoud, wij zullen hun niet andere behoeften leeren; wij zullen hen laten in hun eenvoud, hun karakter, en alleen daar verandering trachten te brengen, waar de zeden in strijd zijn met het beginsel *Liefde*,’ p. 350.

Niet licht achtte Kartini de taak, haar als een Godsgezante toevertrouwd. ‘Oude, overgeleverde meeningen schuift men niet maar zoo ter zijde, om plaats te maken voor jonge ideeën. Machtig zijn de oude nog, waar geheel het land ze huldigt.

Maar...' als jonge profetesse verheft zij hoofd en arm,... 'maar het frissche, jonge beginsel zal overwinnen.' p. 350.

Als had zij er een voorgevoel van, hoe kort haar leven zou duren, terwijl zij zag dat eindeloos lang de weg zou wezen, die lijden moest tot zegepraal, klinkt het moedig berustend in haar brief van 1 Aug. 1903: 'Wij zullen het niet meer beleven, maar wat doet het er toe? Wij hebben den weg helpen opbreken, die daartoe leidt - en dat is al heerlijkheid,' p. 326.

Maar door veel lijden kwam Raden Adjeng Kartini tot deze heerlijkheid. Met het kapmes in hare kleine bruine hand, wilde zij doordringen in het oerwoud van nationale vooroordeelen en vrouwenverlagende huwelijkswetten. Was het wonder, dat zij reeds bij haar eerste pogen slangengesis hoorde, dat de laster het hoofd opstak en verschrikt gedierte haar poogde te weren? Toch, zij volhardde. Zij liet wel eens moedeloos, ten bloedens toe gewond, de vermoeide hand zinken, maar hare oogen werden niet dof. Scherp spiedde zij naar een uitweg, als het pad voor haar ondoordringbaar bleek. Zij bleef niet steken in de wildernis, zij vertraagde niet door het om haar opgaand gekrijsch. 'Men hoeft niemand ooit iets kwaads gedaan of iets in den weg gelegd te hebben, om zich felle vijanden op den hals te halen...' betuigt zij weemoedig op p. 288. Geenszins liet zij zich afschrikken. Moest zij te hoogvliegende, te ver voerende plannen opgeven, aanstonds was haar werkzame, vindingrijke geest bezig, in iets lager lucht, op bescheidener wijze, haar ideaal te naderen. Onderwijl doet zij wat hare hand vindt om te doen, ook op ander gebied. Zij steunt inlandsche kunst en nijverheid, stelt zich in verbinding met 'Oost en West', wordt de raadgeefster, de steun van velen, hoe jong ook zelve en onervaren. Een reuzinnewerkkracht school in dit teere meisjeslichaam. Niet om zich zelve dacht zij; te weinig zelfs ontzag zij haar gestel. Als ziekte haar nederwierp, was zij te midden van lijden en pijn nog bezig voor anderen. Groot, eindeloos groot is de liefde, waarmede zij aan hare ouders, haar vader vooral, hare zusters, een lievelingsbroeder is gehecht. Bezocht krankheid hare dierbaren; de naar studie dorstende zette alles op zij en trad aan de sponde der zieken, als zorgvuldige verpleegster.

Geheel vrouw, gaf zij zich met onbegrensd vertrouwen aan

hen, die zij liefhad. Waar zij zich onbegrepen weet, klaagt zij soms in aandoenlijke bewoordingen, zich van eigen schuld niet vrij pleitend. En, o, hoe jubelt het in hare ziel, als het gordijn van misverstand wordt op zij geschoven, en zij in volle liefde weer kan vereeren en steun verwachten bij hare moeilijke taak.

Geheel vrouw, eene moeder reeds voor velen, jaren voordat haar 'Godsgezantje haar mooi leven mooier kwam maken', p. 239, zegt zij zoo waar, in haar brief van 2 Sept. 1902: 'Een vrouw, die zich aan anderen geeft, met al de liefde, die er in haar hart is, met alle toewijding, waartoe zij is in staat, is in geestelijken zin 'moeder' naïf; voegt zij er bij: 'wij stellen de geestelijke moeder hooger dan de lichamelijke.' - Arme, kleine Kartini, die haar waarachtig moederschap maar vier dagen mocht overleven.

'Wie kan 't meest bijdragen tot de verhooging van 't zedelijk gehalte der menschheid? - de vrouw, de moeder; omdat aan de schoot van de vrouw de mensch zijn allereerste opvoeding ontvangt, het kind dáár het eerst leert voelen, denken, spreken! En de allervroegste opvoeding is niet zonder beteekenis voor 't geheele leven', p. 40. Zoo eene, zou het deze nobele vrouw gegeven zijn geweest, haar zoon op te leiden tot een held op 't gebied der zedelijkheid. Die taak bleek niet voor haar weggelegd. Zij ontsliep immers, toen haar kleine schat slechts vier dagen oud was. Met haar ging een aangebeden vrouw, de moeder van velen ten grave. Het zal haar nagedachtenis echter gaan zooals zij zelve schreef op 15 Aug. 1902:

'Geen blij gebeuren, waarbij niet onze afgestorvenen worden herdacht, hun zegen en die des hemels worden afgesmeekt. In vreugde en leed steeds gedenken wij onze dooden. En de moedernaam, wat is hij heilig! In uren van vertwijfeling, van pijn, prevelen de bleeke lippen steeds dien naam. 't Is Moeder en weer Moeder, die aangeroepen wordt, hebben wij hulp, hebben wij steun noodig!' Ja, bij het lezen dezer brieven, werpen wij een blik in de ziel van eene, die zeer rein, zeer beminnelijk, zeer hoogbegaafd was. Voor het laatste getuigt ook haar meesterschap over de Hollandsche taal, die haar, Javaansche, toch een vreemde was, een aangeleerde. Met, naar het ons toeschijnt, benijdenswaardige gemakkelijkheid weet zij het juiste woord te vinden voor de juiste zaak, al voelt zij zelve nu en dan dat dit voertuig harer

gedachten haar moeilijkheden baart, al twijfelt zij aan haar gave om er zich in uit te drukken. Geen honderdste der vele brieven, die zij haar dierbare vrienden schreef, is in dezen bundel te vinden. Beperking uit den rijken voorraad was noodig, ook om de argelooze uitstortingen van het gevoelige hart, dat er zich in lucht gaf.

'Wachter, wat is er van den nacht? Het is nog nacht.'

Kartini's brieven moeten niet alleen gelezen, moeten gekocht worden door het Nederlandsche volk, door alle vrouwen, ook in den vreemde, die, zelven reeds in het bezit van de haar onontbeerlijke vrijheid, ditzelfde licht willen zien opgaan over hare misdeelde zusteren. Hier geen strijd voor twijfelachtig recht of ingebeelde vernedering. Hier heft de echtgegenoote hare geketende handen omhoog en wijst op haar liefdeloos tehuis, op haar verdeeld gezin, op de vreemde vrouwen en kinderen, met wie zij heilige rechten moet deelen; wijst op onder hare oogen geschonden huwelijkstrouw, op hare vertrapte ziel, hare vermoorde liefde.

Wie zou niet een steentje willen bijdragen tot den bouw van een gansch ander tehuis, waar de vrouw als de eerwaardige matrone der Romeinen, in de oudheid, eene eervolle plaats inneemt naast haar echtgenoot; wiens huis het hare is, wiens kinderen de hare zijn, over wiens drempel geen vreemde vermag te treden, om der echtgenoote de kroon te ontnemen, de godgewijde kroon van vrouw en moeder?

Al wie dit boek koopt, weet, dat hij een gave offert, hoe gering ook, ten bate der vrijwording van de Javaansche vrouw; dat hij het geluk, de eer van man en vrouw beiden, het welzijn hunner kinderen helpt bevorderen; dat hij meedoet aan een werk der toekomst, even grootsch als oneindig; dat hij het licht helpt ontsteken van een nieuwen dag; een licht, dat door liefde, door liefde alleen moet gevoed worden, om eenmaal in volzalige schittering de aarde te overstralen.

Koopt dan dit boek, u zelven tot vrijmaking van veel enghartigs en onwetends; stort uwe gaven op dit altaar der liefde, aan welks voet oprijst het beeld van Kartini, de edele dochter van het zachte Javaansche volk, wier levensfakkel zoo hoog vlamde, in kleine vrouwenhand, dat zijn glans over haar vroegtijdig graf een onuitbluschbaar licht zal werpen, tot in verre eeuwen.

De historische romans van Stevenson.
Cornelis Veth.

THEOPHILE GAUTIER zeide, in een bespreking van de illustraties, door Gustave Doré voor den Don Quixote gemaakt, van dien teekenaar:

'Il imagine aussi exactement que les autres copìent.'

Zoo nuchter als deze lof klinkt, als men er wel over nadenkt, beduidt ze niets geringers dan: hij is een zeer groot kunstenaar. Want voor den getrouwen volger, den zuiveren portrettist van de werkelijkheid, zou het niets zijn dan een koele, bijna een meesterachtige goedkeuring, wanneer men zijn nauwgezetheid roemde, en daarmede kan dan zelfs stilzwijgend verder te verstaan worden gegeven, dat aan die preciese wedergave toch dat ontbreekt, wat alleen een praestatie tot kunst zou maken, dat er geen eigen kijk, geen eigen ontroering uit bleek; - maar bij den fantast is nauwgezetheid gelijk aan groote artisticiteit. Vraag aan den meest fantasierijken onder de niet artistiek voelende menschen, om een gedetailleerd beeld van de visioenen of droomen, die hij mededeelt, om een beschrijving, een overtuigende beschrijving van zijn gewaarwordingen, het zal blijken hoe vaag het hem alles is, hoe weinig hij ervan weet en in woorden, hetgeen toch uitingen van tot bewustheid geworden begrippen zijn, kan teekenen. Hoeveel te meer is dat het geval met de verbeeldingen, die ons niet worden geschonken, opgedrongen zelfs, maar die wij uitlokken, scheppen. De fantast, die niet preciseeren kan, verbaast ons, hij boeit ons niet, hij is een verschijnsel, een ziekteverschijnsel, hij is een bloemrijk leugenaar, geen kunstenaar. Hoezeer proeft men het, in zoovele minderwaardige verhalen van avontuur en mysterie, dat de schrijver slechts overgeleverde, niet gevoelde, niet geziene dingen aanduidt met uitdrukkingen van een bizonderen klank, maar die

niets zeggen, dat van hem komt, en van hem alleen. Meer of minder juist, meer of minder keurig, naar mate de schrijver meer of minder beschaafd en belezen is, zijn de recepten gevolgd, de woorden uit het vocabulaire der traditioneele roman- of sprookjes-traditie gebezigd. De helden hebben een slanke gestalte, arendsoogen, een stentorstem, de heldinnen even stereotype hoedanigheden. De landschappen, de ontmoetingen, de gewaarwordingen zijn met onoorspronkelijke, slordige gemeenplaatsen aangeduid. Bij vele schilders en teekenaars van historisch-belangwekkende of romaneske onderwerpen gaat het evenzoo, zie Delaroche en zijn school, zie de tallooze reproducties van Duitsche schilderijen in tijdschriften als ‘die Gartenlaube’, ‘Moderne Kunst’, enz. Zooals naast de gevoeligheid een sentimentaliteit woekert, parasiteert op de verbeeldingskracht zekere stuntelige, holle romance. Van alle creatie in de kunst maakt zich, onbewust van zijn eigen gemis aan denkbeelden, elk handig leeghoofd meester. Men durft den naam van Gretchen bijna niet meer noemen, als men denkt aan al die sentimenteele juffers, die hem als etiket dragen, men durft van het maanlicht bijkans niet meer te gewagen, men schrikt, als men maar hoort van een fantastisch verhaal.

Het zijn zulke verschijnselen, die de kunst der verbeelding in discrediet hebben gebracht. Men wantrouwt ze, men verdenkt ze. Een foutieve beschrijving der dagelijksche werkelijkheid is fluks voor ondeugdelijk te herkennen, de waarheid van een wedergave van eigen tijd en omgeving is te controleeren; spoedig is ter zijde gelegd, wat misteekend is, wat onnauwkeurige opmerking verraadt. Maar de fantast schildert met lijnen en kleuren, waarvan de juistheid moeilijker is na te gaan. Zelfs zijn onoorspronkelijkheden van taal en beelden kunnen onachtzaamheden of aanwensels zijn; er kan een kern zijn van zelfondergane impressies. Vandaar dat ook hier de compositie, de loop van het gebeuren van meer aparte waarde is dan bij het realisme, want ook in de vinding daarvan kan een eigen bewustzijn zich openbaren. ‘Le style c'est l'homme’, goed, maar ook de ‘intrige’, al of niet oorspronkelijk, al of niet plausibel, al of niet suggestief en wáár, legt getuigenis af voor of tegen diegene die ze bedacht.

Edgar Allan Poe heeft zeer scherp onderscheid gemaakt tusschen wat hij ‘fancy’, en wat hij ‘imagination’ noemde.

Fantazie is iets vaags, en iets slechts ten halve bewust. Imaginatie, verbeeldingskracht is scheppend, is nauwkeurig in de voorstelling, in de opeenvolging in het verband der gegevens, der feiten, der vormen. Verbeeldingskracht eischt een nooit falende helderheid en tegenwoordigheid van geest. George Eliot heeft het mooi gezegd: 'Imagination is not false outward vision, but intense inward representation.' Men spreekt van voorstellingsvermogen. Voorstellingsvermogen in den verfijndsten, rijpsten vorm - ziedaar artistieke verbeeldingskracht. Het is een zeldzame gave, - en zoovelen wagen zich op het terrein der verbeelding, die ze niet bezitten.

En er zullen nog meer komen. Ik zie al vóórboden. Ik houd mijn hart vast. Er is vraag naar het artikel, en ze wordt luide geuit. Het Hollandsche publiek, als de angstige vrouw van een verschrikkelijken Blauwbaard, het realisme, roept al: Zuster Anna ziet gij nog niets komen? Ik hoop waarlijk van niet. Ze verwacht heil en redding van schimmen, van poppen. En Blauwbaard, arme, zal haar zooveel kwaad niet doen. Hij is de zelfkennis, de zelfinkeer, in eigen grimmige, doch louterende persoon. En zien wij, wat er in de laatste eeuwen zooal op het gebied van de verbeelding is voortgebracht, blikken wij diep in de wezelijke waarde daarvan; dan erkennen wij, dat het toch eigenlijk maar zulk een uiterlijk iets, de vorm, de naam is, waarin het beste van dit verschilt van ander schoon. Rembrandt is er het glorieus excempel van, dat men het onstoffelijke schoon eerst dient door de kunst, door eerbied voor het stoffelijke. Breughel geeft ons den kindermoord te Bethlehem in een zeer gemeenzamen vorm, is zijn werk daarom minder geweldig? Is Flauberts Salammbó, dat in Carthago en in de oudheid speelt, minder 'realistisch' dan de 'Education sentimentale'? Of zocht niet Hugo in bescheiden over het oude Parijs dezelfde bizonderheden, die Balzac en Zola opspoorden in het nieuwe? Is er een essentieel verschil tusschen die stukken van Shakespeare, welke zijn eigen tijd verbeelden en de historische? Maar in Engeland b.v., waar de avonturen-roman in schoonen vorm is verschenen, en meermalen, woekert een even groote massa nabootsingen daarvan, als hier te lande onbezield naturalistische navolgingen van goede voorbeelden. En er is minder studie, minder toewijding noodig om een prutsromannetje van dit kaliber te te schrijven, dan zelfs een vervelend, maar betrekkelijk deugdelijk

schetsje uit het dagelijksch leven. Zoodat het surrogaat in dezen gemakkelijker te vervaardigen zoowel als lichter verteerbaar, en dus gevaarlijker is.

Om dus ter zake te komen: voor het romantische en fantastische in de kunst is, evenzeer als voor het beschrijvende en beschouwende, weten, nauwkeurig weten, eisch.

Daar ik elders[1] het werk van Stevenson meer in het algemeen heb beschouwd, wil ik in dit opstel eens voornamelijk trachten, het wezen te schetsen van den historischen roman, zooals deze schrijver dien heeft gegeven. Wij kennen den historischen roman in ons land in een vorm, die hem wel eenigszins terecht heeft doen geringschatten als kunstwerk. Denken wij b.v. aan de boeken van Mevrouw Bosboom - Toussaint, dan gaat deze gedachte niet samen met een verplaatst worden in de sfeer van een ander tijdvak. Een deftige, wijsgeerige, liberaal-vrome dame, is zoo vriendelijk ons bij de hand te nemen en ons haar zeer opmerkelijke schilderijen te laten zien, schilderijen met groote vaardigheid gepenseeld, waarvoor veel bijzondere en algemeene historische kennis, waarvoor veel wetenschap is bijeengegaard. Wij worden getroffen door veel bizonders, geboeid door veel diepzinnigs, wij bestaren veel belangwekkends. Onze aandacht wordt gevraagd, en geredelijk geschonken, voor de karakters, de daden, de gedachten van historische personen. Maar die deftige, wijsgeerige dame staat altijd naast ons. Ja, wanneer zij ons heel speciaal wijst op êén gestalte, die uit den kring dier anderen naar voren komt, dan wanen wij wel eens, haar zelf te zien, dan is het ons, of haar gedachten, haar bespiegelingen zijn overgebracht in die figuur, - die, met zijn persoonlijkheid, die toch een aparte, buiten haar om bestaande was, háár vervult. Somtijds, als zij ons de achttiende eeuw schildert bijvoorbeeld, tracht zij uit zich zelve te treden, en luchthartig te doen, maar wèl gaat het haar niet af, zij blijft deftig, en vrij en vroom, en bespiegelend.... Nooit is de illusie ons, dat wij in een ganschelijk vreemden tijd leven, nooit hooren wij de stemmen van menschen, die nog in andere dingen van een eenigszins-verlicht-christelijk-midden-negentiende-eeuwschen Nederlander verschillen dan in hun kleeding. Wij gevoelen niet, dat wij in een wereld verkeeren, waar de aspecten, de proporties, de gewaarwordingen anders zijn, dan in de onze. Met

1. In Mannen en Vrouwen van Beteekenis in onze dagen.

Schimmel is men nog verder van die sensatie af. Merkwaardig genoeg heeft Van Lennep in Ferdinand Huyk (doch in geen zijner andere werken) iets van een oud milieu weten te brengen, maar dat milieu was hem even gemeenzaam als zijn eigen, misschien behoorde hij er eerder thuis dan in het liberalistische Holland van zijn tijd.

Hoe anders is het gesteld met de historische romans van Walter Scott. Ik weet wel, dat deze schrijver ons somtijds embêteert met zijn uitvoerige beschrijvingen; dat hij de zelfverzaking niet altijd bereikt heeft, om zijn kennis meer te laten voelen dan ze mede te deelen. Toch beseffen wij dat hij oneindig meer weet, dan hij mededeelt. Neem zijn voortreffelijk Rob Roy. Hoezeer gevoelen wij ons eerst verplaatst in het stijf waardige koopmanshuis van den strengen vader, hoezeer weten wij mee aan te zitten bij het statig-huiselijk maal, dat deze houdt met zijn zoon, den held, en den nederigen ouden dienaar, waar zooveel gewichtigs wordt verhandeld! Dan, met welk een nieuwsgierigheid volgen wij den held bij het bezoek aan den landedelman, zijn oom, met de vijf wilde domme zoons, en den éénen listigen, en met de geëmancipeerde nicht (Majoor Frans' voorbeeld!). Dan nog, komen wij terecht tusschen de Schotten, dat halstarrig, ontembaar volk, dat ruige ras van onafhankelijken - dat de schrijver voortdurend zoo fijn weet te contrasteeren met de Engelschen!

Stevenson is, in zijn historische romans, een verfijnder Scott, meer psycholoog, en meer artiest. Intusschen is het opmerkelijk - en ik wensch er de aandacht op te vestigen, als op een aanwijzing te meer vóór mijn stelling, dat tusschen schoone ‘romantiek’ en schoon ‘realisme’ meer overeenkomst bestaat dan tusschen goede en slechte romantiek of goed en slecht realisme - dat aan zulk een exceptioneel mooi verhaal van Scott en bijna elk van Stevenson, aan al die zeer avontuurlijke, en in een anderen tijd gebeurende, eigen is wat Frans Coenen, in een van zijn keurig geschreven critieken sprekende over de toch het heden, het alledaagsche leven beschrijvende romans van Robbers en Anna Boudier - Bakker, ‘innige gemoedelijkheid’ heeft genoemd.

Innige gemoedelijkheid, die niet noodzakelijkerwijs van burgerlijken, van deftig- of klein-burgerlijken aard is, maar van menschelijken. Die niet onvermijdelijk in vlakheid van levens, effenheid van daden, kalmte van milieu huist, maar

die, zonder aanzien van tijd en plaats, den kunstenaar vergezellen kan bij de zwerftochten van zijn geest. Die Shakespeare bezielt als hij, te midden van tragische en machtige gebeurtenissen, Richard II en zijn koningin, of Brutus en zijn vrouw, of Hotspur en de zijnen samenbrengt. Die den van onrust bezetenen Werther stilt, als hij met kinderen is. Die Rembrandt gemeenzaamheid leerde met de Heilige Familie...

Stevenson vertelt, in zijn historische romans, van ridders en jonkvrouwen, wier amours geschieden onder schrikwekkende en extravagante omstandigheden, hij schetst het huiselijk leven van Schotsche baronnen, die wonen in eenzame burchten, tegen welker wallen de gramstorige golven dreigend slaan, waaromheen in het duister woeste smokkelaars hun gevaarlijk bedrijf met wantrouwige arglist dienen, waar familieveten vernieling brengen, waar intriges woekeren; hij volgt drieste avonturiers op stoutmoedigen zoek naar ongewissen buit in onheimelijke landen, volgt vogelvrijen op hun afmattende schichtige vlucht over heiden en door bosschen, - en leeft mee met allen, voelt met allen, kent hun lijden, is veerkrachtig, overmoedig, ja vicieus met hen, zwijmelt, herstelt zich, triomfeert of valt, zwicht of jubelt met hen. De beroeringen van den burgeroorlog schijnen hem, en ons, zijn ademloos-geboeide lezers, te verontrusten, als beleefden wij dien. De zelfkwelling, de weifeling, de bedwelming van zijn minnaars bevangen ons, beangstigen ons, verblinden ons. Wij richten ons op, als zijn helden, in onontkoombaar schijnend gevaar. Wij glimlachen met hem, om de zwakheden der geharnasten, om de ijdelheid der schamperen.

Dit alles, terwijl een fijne stoerheid van taal, een voorname spitsheid van woordenkeus, een zekere statigheid van stijl ons toch waarlijk niet door te groote gemeenzaamheid winnen. Terwijl de subjectiviteit van den kijk eerder te klaarblijkelijk is dan zich verbergt. Terwijl de dialoog geenszins is, wat men natuurlijk noemt. De sterkte der ontroering, de zuiverheid van het opgeroepen beeld doen het alleenlijk. Niets is hier vaag, noch de menschen, noch het milieu, noch de tijd.

Het is vooral van Stevenson's schoonste historische roman; ‘The Master of Ballantrae’ dat felle en toch ingetogen boek met het imposante begin, het staag verdroevende verloop en het makabere slot, waarvan de schoonheid, en - o muse! -

de moraliteit, door bewonderaars van den schrijver - door hem zelf in de eerste plaats, - te kwader ure is betwist.

De geschiedenis van den zwierigen booswicht, den jonker van Ballantrae, en zijn naaste verwanten. De geschiedenis... het epos!

Men beseft het al dadelijk, als het verhaal inzet: hier worden wij geheel en al vertrouwd gemaakt met tijd en land, en atmosfeer, met de levenswijs en gedachten der menschen, hun daden en preoccupaties. Naar de methode van Scott, doch in veel beknopter vorm, gaat een inleidend hoofdstuk vooraf, dat spreekt over de legende, of de gebeurtenis (ik weet niet of ze al dan niet fictief is) welke tot motief dient voor het verhaal en wordt een volksrijmpje geciteerd, dat de geschiedenis van het huis Durresdeer bezingt. Scott gebruikte, als gezegd, deze methode, maar hij liet zich door zijn belangstelling voor de historische détails en voor het curieuse. dat in alle documenten uit verleden tijden zit, meestal te ver voeren; naar aanleiding van een of anderen brief, op zich zelf een prachtige aanloop tot zijn verdichting, gaf hij een gansch relaas van bizonderheden ten beste, óf wel hij beschreef niet slechts het oude kasteel, waar de roman speelde, zooals het was in de periode, waarvan sprake was, maar ook ervóór en er na, hetgeen alles de stemming bijna of geheel verstoorde en ons wel eens noopte, deze inleiding (volgens een maar al te veel gevolgd, verwerpelijk gebruik) over te slaan. Hier echter is het introduceerend woord zeer kort, en is men dadelijk gebracht tusschen de dramatis personae, hoewel de eigenlijke verteller, die er zijn bescheiden rol zal vervullen, nog ontbreekt. Maar die aanhaling van de versjes in dialect, o.a.

> Twa Duries ind Durrisdeer,
> Ane to tie and ane to ride.
> An ill day for the groom
> And a sour day for the bride.

en de toespeling op het duistere slot, en het mysterie dat daaromheen is ontstaan, de verzekering, dat hij, de schrijver alleen de zuivere waarheid weet, en de belofte, die hier te zullen mededeelen, dit alles te zamen met het karakter van biecht en apologie, dat de woorden dragen, maakt in hooge mate onze belangstelling gaande, en dit op een alleszins veroorloofde wijze, ik meen, geen onartistieke. Want de ver-

onderstelling is natuurlijk, dat wij iets van dit mysterie hoorden, en niet uit zucht tot sensatie en uit neiging tot het luisteren naar achterklap, maar door onze kennis van het leven en de daden der broeders genoopt worden meer te willen weten van hun, in verre streken gekomen einde. Ook de houding van den verteller boeit en intrigeert ons dadelijk als hij zegt: ‘Ik heb den Jonker gekend, ik heb een authentiek gedenkschrift in handen aangaande vele geheime daden, die de jaren van zijn loopbaan hebben gekenmerkt, ik heb de laatste zeereis bijna alleen met hem meegemaakt; ik nam deel aan dien winterschen tocht waarover zooveel praatjes in omloop zijn, en ik heb 's mans dood bijgewoond. Wat wijlen Lord Durrisdeer betreft, ik diende hem en had hem lief bijna twintig jaren lang, en heb hem al hooger geacht, naarmate ik meer van hem wist. Alles te zamen genomen, acht ik het niet goed, dat zooveel getuigenis onvernomen te niet zou gaan; de waarheid is een schuld, die ik mijns meesters nagedachtenis verschuldigd ben; en ik denk, dat mijn laatste jaren rustiger zullen verloopen, en mijn grijs haar rustiger op het kussen zal liggen, als de schuld betaald is.’

Is hier niet meesterschap in het introduceeren en voorbereiden: de praemisse, dat wij behooren tot de half ingewijden, naar waarheid gretig; het bewijs dat wij te doen hebben met de getuigenis van een ouden getrouwe; het bewijs dat deze er meer van weten kan dan iemand anders, door zijn aanwezigheid bij enkele in het verborgen geschiede dingen, eindelijk de sympathie opgewekt voor Lord Durrisdeer, den jongsten broeder, en de opmerkelijke koelheid, waarmee gesproken wordt van den Jonker, dit alles leidt ons er toe, te verwachten, menschen vóór ons te zien, die een blijvende genegenheid, andere, die een blijvenden wrok achterlieten, daden die geheimzinnig zijn en vreemd, en gebeurtenissen, die ten halve bekend zijn en verkeerdelijk uitgelegd en geduid.

Maar ook, hier is in drie alinea's gedaan wat Scott in een dozijn bladzijden doet, en wat onze historische romanschrijvers nimmer vermochten: wij zijn in de sfeer gebracht, waarin wij gedurende het verhaal met de weinige menschen, daarin voorkomend, zullen moeten verkeeren, en er is niets, dat ons daaraan onttrekt. Wij denken al aan den beroeringzwangeren tijd van burgeroorlogen, reeds bestaat niets voor ons dat daarin van belang is, dan het huis Durrisdeer en zijn lot, wij spreken,

wij denken Schotsch; en dit alles, vóór de eigenlijke geschiedenis begonnen is, vóór de verteller zijn plaats in de familie heeft ingenomen. Ook de onzuivere toestand, die door den oorlog in dit gezin wordt geschapen, blijkt ras.

Er is een oude lord, vroeg geplaagd door jicht, een kalm, geleerd man, goed in vele dingen, taktvol en wijs, maar in één ding dwaas en zwak, in zijn begunstiging van den oudsten zoon, den jonker, die niet slechts een losbol is, maar een arglisteling, een grandseigneur-avonturier, trotsch als Lucifer, valsch als Judas. Deze man, deze schitterende booswicht, is de held van het boek. De jongere zoon is minder begaafd, onschoon, maar aardt naar den vader, hij is, als het verhaal begint, een rustig werkende man, die alles doet, het landgoed beheert, dat zwaar belast is door de uitspattingen van den oudere. En er is een meisje, dat met den jonker trouwen zal, dat dan ook verliefd op hem is, doch waarmee hij voortdurend twist. Als de pretendent geland is, moet de Schotsche adel partij kiezen. De oude heer, meer familiezwak dan vaderlandslievend, bedenkt een tusschenweg, één zoon zal zich bij de Jacobieten voegen, de andere bij de regeeringstroepen. Zoo wordt misschien één van beide opgeofferd, maar het huis voor het Huis gered. Het ligt voor de hand dat de jongste zoon zal gaan, en de oudste der regeering trouw zal blijven. Allen willen dat, behalve de jonker, James. Hij zet zijn wil door, en gaat zelf. De Jacobieten worden verslagen, hij zelf voor dood gehouden. Het martelaarsschap van den jongsten zoon, die naar de wet, wegens het hoogverraad van zijn broeder, nu de erfgenaam is, ook al leefde deze nog, begint. Niemand wil vergeten, dat hij eens anders plaats inneemt. Zijn vader, zijn vrouw (want nu is hij het, die haar trouwt) blijven altijd denken aan den oudere, dien zij nu - menschelijke trek - veel mooier zien dan hij was. Het volk slaat geloof aan praatjes van Jacobieten, die vertellen, dat de jongste zoon den oudsten heeft verraden; hij is, onverdiend, gehaat, en moet alles verdragen, ter wille van de eer der familie. De vader en de vrouw betreuren, in innige gesprekken, den verlorene, de zoon en echtgenoot staat alleen.

Zóó is de toestand, als de verteller van de geschiedenis, de dan nog jonge ‘steward’ komt. Zijn voorbereiding, - hoe echt - is achterklap geweest. Een kwajongen, die zijn rijtuig mende, heeft hem al dadelijk zijn eigen sensationeele lezing

van de voorgeschiedenis van het gezin medegedeeld. Doch dit alles vervaagt als hij er is.

Prachtig is de ontvangst in woorden afgebeeld, prachtig de indruk, dien hij krijgt van de familieleden. ‘Mr. Henry kwam zelf aan de deur om mij te verwelkomen, een lang, donker jong heer, (alle Duries zijn donker) met een niet knap en niet vroolijk gezicht, zeer sterk van lichaam, maar niet zoo sterk van gezondheid, die mijn hand nam zonder eenigen trots, en mij me dadelijk thuis deed voelen met eenvoudige, vriendelijke woorden. Hij liet mij in de hall, gelaarsd en gespoord als ik was, om mij aan Mylord voor te stellen,’ - ‘in een hoek van den haard zat de oude lord zijn Livius te lezen. Hij geleek op Mr. Henry, hij had hetzelfde onknappe gelaat, maar fijner en plezieriger en oneindig onderhoudender in het gesprek.’

Ik wil er op wijzen met hoeveel soberheid wij hier aan twee hoofdpersonen van het verhaal worden voorgesteld, en hoe duidelijk de steward ons dadelijk zijn indrukken inprent. Hij gaat voort, zijn verhouding tot Henry, die daadwerkelijk zijn meester is, mede te deelen, juist wat hem dus die eerste dagen het meest trof; hoe deze hem eerst erg op de vingers keek, en toen eenvoudigweg zijn goedkeuring toonde en hem verder veel overliet. Juist die dagelijksch ondergane menschelijke dingen dus, die in het avontuurlijkst leven toch altijd een groot, misschien het grootste gewicht blijven, maar die de opgewonden, de slordige schrijver van avontuurlijke verhalen vergeet, ons zoodoende vêr houdende van voeling met zijn menschen, als menschen, die ons gelijken.

Intusschen is ‘The Master of Ballantrae’ veel meer dan een avontuurlijk verhaal, en in zooverre grootscher van plan en hooger van niveau dan ‘Kidnapped’ of ‘Catriona’. Het is een familie-roman, zou ik haast zeggen, welks verloop plaats heeft in een bewogen en wilden tijd, maar waarin toch de verhoudingen der gezinsleden onderling, en de verandering en verwording daarvan eigenlijk het hoofdmotief uitmaken. Wat in het eerst reeds wordt aangeduid, ziet men verder verwezenlijkt, de jonker, zelfs als hij doodgewaand is - tot tweemaal toe - en vooral als hij blijkt te leven, is de booze geest van het gezin, van het Huis, is een vampyr, die de levenskracht opzuigt van zijn naasten in den bloede, is ook de demon, die in hen zelf het latente kwaad en de latente barbaarsche instincten wakker roept. Want dit is het sinistere

van dezen roman, en die aard ervan, die moralisten - den schrijver zelf in een berouwvol oogenblik aan hun hoofd - geleid heeft tot veroordeeling ervan, dat de arglist er zegeviert, niet slechts in der daad, maar in den geest. Henry, de zachtzinnige, de trouwe, de edelmoedige, komt tot verderf. Maar - zoo vraag ik mij af - is dit resultaat in den grond onwaar?

Wij mogen preeken over reinheid, over onschuld, over de kracht van het goede; het wantrouwen, de miskenning, de angst, de vernedering, die het bedrog en de booze toeleg stichten, doen onherroepelijk kwaad, als er geen reddende machten tegenover staan, of als deze te laat komen. Hier komen zij te laat. Dat zij komen, behoedt het boek er voor, een zwartgallig, misanthropisch boek te zijn. Dat zij te laat komen, daarin ligt de tragedie, die een het leven dikwijls maar al te gelijke tragedie is.

Henry Durie dan, is heer en meester in het huis van zijn ziekelijken vader. Hij is de man van de vrouw, die hij liefheeft. Maar hij is niets geheel. Hij is in de armzalig-valsche positie, die hij heeft voorzien, toen de laatdunkende jonker waagde, wat *hij* had moeten en willen ondernemen. Zelfs onder de bedienden zijn er, die hem slechts morrend gehoorzamen, die hem laten voelen, dat hij een indringer is. Zijn vrouw en zij vader toonen zich juist zoo vriendelijk en gehecht, als zij verplicht zijn. Tusschen die beiden en hem staat de sentimenteele liefde voor dien man, dien zij in jaren niet zagen, dien zij dood moeten wanen, dien zij nooit hebben geacht, die hen getyraniseerd en hun schande aangedaan heeft. Als alle onzuivere, vage gevoelens gevoed door een halstarrigen trots, door een ellendig zelfbedrog, is dit sentiment sterker dan de achting, de dankbaarheid, de genegenheid voor den jongere. Hij is eenzaam, de Steward zijn eenige vriend. Deze - er is humor in het geval, galgenhumor bijna - is, ter wille van zijn beminden meester, naijverig op dien doode, hij haat hem, zonder hem ooit te hebben gekend, hij kan geen goed van hem hooren, hij veracht die vrouw om haar misplaatsten, lafhartigen rouw, om haar dwaze liefde voor dat leugenachtige beeld... Het is opmerkelijk, hoe al dadelijk de persoonlijkheid van den ‘steward’, die in deze omgeving wordt geplaatst, en die de kroniekschrijver wordt, dien wij lezen, duidelijk wordt hoe hij zich gelijk blijft, hoe hij filosofeert en handelt, en ieder de waarheid zegt, en bijna geen bestaan voor zich heeft,

en, als een man met weinig temperament, tot contemplatie geneigd, en bang voor emoties onder zulke omstandigheden, alleen leeft in de wederwaardigheden der menschen om hem. Hij is verder het type van den drogen, plichtmatigen rentmeester, die in zijn heer den praktischen aanleg en het heldere verstand op prijs stelt, hem vereert, en liefheeft, en tevens van den wijsgeerigen boeken-man, zonder eigen lotgevallen, zonder emoties om zijn eigentwil, die precies weet, hoe het leven van zijn 'menschen' is, hoe zij elkaar behandelen, welke intieme gedachten ze hebben, en die dit alles, vóór zich, scherpzinnig, menschkundig, maar scherp kritiseert. Het is ook duidelijk, hoe zulk een vader, en zulke zoons, hoezeer onderling verschillend en verdeeld, één trek gemeen hebben, welke bij elk op andere wijze is uitgegroeid, de trots. Bij den vader is het trots op de gaven van den oudsten zoon, op den naam der familie, op het aanzien van het huis. Bij den jonker is het een volkomen eerzucht, is het een vergroeide, een verrotte hoogmoed, die hem niet belet laagheden te doen, doch hem iedere vernedering wreed doet wreken, is het een barbaarsche trots op uiterlijk gezag, op lichamelijken moed, op sluwheid. De jongste is in dit opzicht het verfijndst, zijn trots is de sterkste, de edelste, maar voor hem zelf het gevaarlijkst, een kanker, die hem verteert, een wonde, die zijn leven lang open ligt. Hij is het volstrekte en hulpelooze slachtoffer van de chantage, die de oudere op hem pleegt, en waardoor hij hem tot in den dood vervolgt.

De jonker namelijk, sluw en handig als weinigen, weet niet alleen heelhuids naar Frankrijk te komen, maar daar aan het hof een rol te spelen, een pensioen te trekken, en zich onderwijl een tijdlang in het vaderland voor dood te laten houden. Als hij echter geld noodig heeft - en dat is reeds spoedig - ziet hij er geen bezwaar in, op het rechtsgevoel van den in zijn plaats getreden broeder een beroep te doen - doch dit niet met behoud van beider waardigheid, en met aanvaarding van de positie, doch geheel, alsof de ander hem door kuiperijen had verdrongen. Hij speelt een sarcastischen, een sarrenden Ésau, de ander is Jacob, die hem zijn eerstgeboorterecht nam. Hij kent den trots van den ander, die alles liever zal willen dan voor onedelmoedig door te gaan. En zoo begint de vervolging. De aanvragen worden steeds hooger. Veel moet worden verkocht, alle luxe moet worden opgegeven, de vader

en de vrouw houden Henry voor gierig, hij zwijgt hardnekkig, hoewel zij nu weten, dat de ander leeft. De rentmeester is de eenige, die op de hoogte is. Eindelijk houdt deze het niet langer uit, en vertelt haar, de vrouw, hoe de zaken staan. Tijdelijk komt een ontspanning, men weigert meer geld te zenden - waarop de jonker het komt halen.

Dan begint de kwelling eerst recht. De jonker heeft een geraffineerde wijze van sarren bedacht, en houdt die meesterlijk vol. Zijn geheele leven trouwens is één en al rancune tegen het lot, dat hem achteruit heeft gezet; hij is het type van den genialen avonturier, wien alles slechts ten deele gelukt, daar hij zich te veel door zijn ijdelheid laat leiden. Hij kan het nooit verkroppen, dat de broeder, hoezeer onwillens zijn plaats inneemt. Maar hij toont zijn waren aard en zijn ware gevoelens alleen, als de vader en de vrouw er niet bij zijn. Terwijl hij, als de oude lord er bij is, joviaal en broederlijk doet, vernedert en sart hij den jongeren broeder, als hij slechts met hem en den rentmeester alleen is. De ander, eindelijk tot het uiterste getergd, slaat hem, een duel volgt. De oudste wordt gewond, en door zijn vrienden, de smokkelaars, heimelijk weggevoerd. Zijn bagage blijft achter en verraadt hem, hij is een spion, een overlooper, die met de regeering correspondeert. Dan eindelijk gaan Henry's vrouw de oogen open - te laat. Want haar echtgenoot, die zwaar ziek werd na het duel, wordt wel schijnbaar beter, maar het blijkt hoe langer hoe meer, dat zijn verstand geleden heeft. Eerst zeer langzamerhand komt dit geheel aan den dag; want zoolang de meer doodgewaande broeder niet verschijnt, is hij vrij normaal, alleen betrekkelijk koel tegenover de vrouw, die hij zoo lang vergeefs liefhad, en die hem nu vergeefs nadert met haar late teederheid. En als de broeder terug is gekomen, alweer om geld, worden de rollen omgekeerd, de jongere, de zachte edelmoedige man, vervolgt nu den ander onbarmhartiglijk, tot den dood.

Hier zijn enkele gedachten, die de rentmeester voor zich heeft, als hij de verwording van zijn heer aanziet. ‘Was hij niet eigenlijk ook dood, een verminkt krijger, die vergeefs zijn ontslag beidde, die tot ieders spot bleef toeven in de gevechtslijn? Hij was een vriendelijk man, zeide mijn herinnering mij, wijs, met voegzamen trots, een wellicht al te eerbiedig zoon, een echtgenoot, die wellicht te zeer liefhad, een man,

die zwijgend lijden kon, een man wiens hand ik blijde was te mogen drukken. Op eenmaal greep het medelijden mij den strot toe, dat ik het uitsnikte; ik had luide kunnen weenen, hem te gedenken als hij geweest was, en hem te zien zooals hij nu was, en terwijl ik zoo naast hem stond, onder de volle maan, bad ik vurig, dat hij zou worden verlost, of ik gesterkt om in mijn genegenheid te volharden.'

'O God,' zeide ik 'deze man was eens zeer goed in mijne oogen en voor zijn geweten en nu gruw ik van hem. Hij deed geen kwaad, tot hij gebroken was door het leed; datgene, waarvan wij gruwen, zijn slechts zijn eerbiedwaardige wonden. O maak hem onzichtbaar, neem hem weg, vóór wij hem verfoeien.'

Maar de oude, kalme rentmeester heeft zelf de verzoeking gehad, om den triomfantelijken, meesterachtigen ellendeling, den jonker, te dooden. Hij houdt het zich, elders, voor: 'ik was dezelfde man, die hem (den jonker) had willen stooten van de verschansing van het schip in volle zee; dezelfde die, weinigen tijd te voren, in een onvroom, maar oprecht gebed, met God had willen marchandeeren, God had willen betalen om mijn *bravo* te zijn!'

Men ziet, het zijn geweldige hartstochten, die de kanswisselingen en de ongewone gebeurtenissen wakker roepen, en met elkander in strijd brengen in dit boek. En dit is wel de reden, waarom Stevenson zulke tijdperken gaarne kiest, waarom hij dus historische romans schrijft,... dat in zulke dagen menschen, wier leven anders kalm verloopen zou, worden geleid tot grootsche en verschrikkelijke gedachten, tot felle en heroieke daden, tot helden worden gemaakt, of tot duivelen. Die waardige, zakelijke jongste broeder, een eenvoudig, niet bizonder begaafd, maar zeer verstandig en fijndenkend edelman, ondergaat eerst langen tijd met grandiose, trotsche duldzaamheid en waardigheid een allerdroevigst lot, om eindelijk een wraakzuchtig mensch te worden; zijn ouwelijke, onmoedige, jufferachtige en secure dienaar wordt, meermalen in gedachte, en eens in verijdelde daad, een moordenaar.

Dit is dus voor Stevenson de charme van den historischen roman, dat de toestanden van voorheen ongetwijfeld meer spankracht geven aan des menschen karakter, dan die van thans. De jonker zelf zou in onzen tijd een hoog-gokkend bankier of een habitué van Monte Carlo, een voorname oplichter of een

gevaarlijk Don Juan zijn geweest, meer niet. Nu is hij een man, die zeeroovers verschalkt, die hofintriges leidt, die krijgskameraden aan den beul overlevert, en die een afschuwelijken dood sterft, te midden van omgekochte moordenaars, in de wildernis. Maar in een minder veelbewogen tijd zou hij geen of weinig gelegenheid hebben gehad, om zich in zijn fiere doodsverachting en in zijn laatdunkende gratie tot het laatst zóó te onderscheiden, zijn broeder zou een eerzaam burger gebleven zijn en diens dienaar een nauwgezet ambtenaartje, hadden ze niet in een tijd geleefd, waarin de geslachtstrots oneindig machtiger was dan nu.

Ik wil maar zeggen, dat Stevenson dus in zijn historische romans vooral psychologie geeft, psychologie van een tijd en van menschen.

Dat komt ook uit in 'Kidnapped' en 'Catriona'.

Ook hier is een beeld van den tijd gegeven en van vrij gewone menschen in dien tijd, zooals ze zich onder de bizondere omstandigheden, daaraan eigen, vertoonden, en is alweder de gewone historische romanschrijvers-truc, om ons door het spreken over 'groote' mannen of beroemde persoonlijkheden belang in te boezemen, versmaad. Of indien deze gewoonte, om van beroemde personen te spreken, een eerlijke neiging van deze schrijvers was, laat ons dan zeggen, dat Stevenson te veel kunstenaar is, om aan zulke bijbelangrijkheden te denken. Hij geeft in 'Kidnapped', behalve de figuur van een typisch-Schotsch Jacobiet, een avonturier-cavalier, geboren krijger en intrigant, moedig en listig, nog als eigenlijken held de persoonlijkheid te zien van iemand, die nu eigenlijk geheel niet thuis behoort in de woelingen, een eenvoudige, eerlijke jongen, die gedwongen wordt een rol te spelen in het politiek vernuftsspel, waarin hij alleen daarom reeds menschelijk belangwekkend wordt, omdat hij geen eerzuchtige en geen diplomaat is. Wij zien dus Stevenson beproeven, een antwoord te geven op de vraag: hoe gedroeg zich, in zulke tijden van staatkundige verdeeldheid, van onveiligheid, wantrouwen en onrust, de eenvoudige, ernstige, liefst zijn eigen weg gaande burger, nauwgezet van geweten, menschlievend en behept met gezond verstand genoeg om geen fel partijganger te zijn? Een vraag, psychologisch en artistiek belangrijker dan de kwestie, veel gemakkelijker te beantwoorden trouwens, hoe de leiders der groepen, de dwepers en de uit gewoonte getrouwen dach-

ten en handelden, veel gewichtiger dan de vraag, hoe bijvoorbeeld koning George tot zijn ministers sprak, en of de pretendent al dan niet taktvol handelde door zoo te drinken, alle kwesties van supreem belang in de oogen van den historische-romans-schrijver, zooals we dien hier te lande kennen.

Overigens, voor wie fijn bedachte discussies over hooge politiek, zooals Stevenson ze hier en daar inlascht (met zijn gewone soberheid juist ophoudende waar een ander zich klaar maakt om ons te gaan vervelen) leze het gesprek tusschen den Advocaat-generaal Prestongrange en den jongen Balfour in één der eerste hoofdstukken van 'Catriona', en wie genieten wil van eenderlei geestesspijs, met humor nog gekruid, zal behagen scheppen in de afterdinner vergadering der advocaten in hetzelfde boek. Humor, die van de fijnste is ook in het geval van den procureur, die behoort tot de heftig-Jacobitische familie Stewart, en in alle intriges wordt gebruikt, en die in zijn hart niets liever wou dan rustig een kalme praktijk bedienen en Zaterdagsavonds zijn kegelpartijtje maken.

Maar welk een draad van treffend menschelijk levensgebeuren, dat van alle tijden is, gaat door het verwarde kluwen van dezen avonturenroman! Het is een liefdesroman tevens. De held, zooals ik zeide, een eenvoudige van hart, is verliefd op een meisje, de dochter van een vogelvrijen Schotschen edelman. Hoor hoe menschelijk-simpel de gedachten van den jongen zijn, die zooveel vreemds beleefde en zooveel overwinningen bevocht. 'Het kwam mij voor, alsof ik hier alles en alles te zeggen had, maar niets, om een begin te maken; en als ik mij herinnerde hoe mijn spraak mij dien morgen bij den Advocaat in den steek gelaten had, was ik er zeker van, dat ik met stomheid geslagen zou zijn. Maar toen zij nader kwam vloden mijn angsten...'

Hetzelfde meisje 'Catriona' neemt hem zeer kwalijk, dat hij haar bij ongeluk een brief liet zien, waarin een andere hem schrijft, dat hij haar, Catriona zeker kussen zal, en een toespeling maakt op een háár zelf gegeven kus. De jongen denkt, dat het overdreven preutschheid van haar is en wrokt en mokt er over, - terwijl het niets is dan de jalousie van een verliefd meisje. En om dit misverstand groepeeren zich andere, die aan dezen geschiedkundigen roman van grootsche en gevaarlijke avonturen dat intieme en gemeenzame karakter geven, dat slechts aan kunst eigen is, die spreekt van onder-

gane ontroeringen, en van ware menschenlevens. Verbeeldingskunst, - maar die in haar schildering even nauwgezet is als een, die de werkelijkheid geeft. Die hecht aan de diepe waarheden, welke tenslotte zelf altijd belangwekkender zijn dan de omstandigheden, waardoor ze worden ontdekt, en in een avonturen-roman niet vergeet, dat van menschen sprake is. Ongewone omstandigheden beschrijft ze gaarne, maar vooral ter wille van de wijze, waarop zij de karakterhoedanigheden der menschen doen uitkomen.

Gedachten.
A. Zelling.

Eèn zon schenkt gansch de wereld licht. Dat wonder kan ook een mensch volbrengen.

Om beurten zijn der wereld halfronden licht en duister. Is het met de menschelijke ziel niet alzoo? Pessimisten en optimisten zullen zich op den duur niet aan deze beweging kunnen onttrekken. Het gansche heelal deelt in dit rhythme.

Ik heb altijd geloofd, dat het volk niet naar muziek uitloopt uit kijklust, maar wegens de instinctieve begeerte, in het maatloos aldagsleven weer eens voor een oogenblik het rhythme terug te vinden. Er ligt dan ook een vreemde aandoening in de cadanseerende deining eener menigte, die op de maat der muziek voortstuwt. Sensitieve menschen worden sterk ontroerd door de groote kracht, die van dit éénvoelend maatbeweeg uitgaat.

Een werking van het onderbewustzijn: ge zult met gevoel een stuk muziek spelen, en toch tegelijkertijd aan iets heel anders denken.

Meen niet, dat ge er met uw richting alleen komt. 't Lijkt er niet naar, dat alle wegen naar Rome leiden. 't Is bijzonder verdraagzaam en geruststellend gezegd, maar als ge voor ‘Rome’ ‘*het ware*’ zet, blijkt terstond de onwaarheid.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

Het optreden van baron Marschall von Bieberstein, den nieuwen Duitschen ambassadeur te Londen, in verband met Nederlandsche belangen.

DE nieuwe Duitsche ambassadeur te Londen heeft reeds tweemaal een groote rol gespeeld in verband met de verdediging van identieke belangen van Duitschland en Nederland, een rol van haast niet te overschatten beteekenis. Bij het welslagen van de missie, welke den zeventigjarigen diplomaat thans is toevertrouwd, heeft Nederland nog hooger belang, dan het geval was bij de vorige gedenkwaardige gelegenheden, toen deze Duitscher naast de belangen van zijn eigen vaderland ook die van Nederland heeft gediend.

In 1895/96 was baron Marschall von Bieberstein staatssecretaris van buitenlandsche zaken en leidde hij de politiek, welke gericht was op de handhaving van den status quo in Zuid-Afrika. Onmiddelijk na de ontvangst van het bericht, dat een gewapende macht onder Dr. Jameson's aanvoering de Transvaal was binnengevallen, instruëerde hij graaf Hatzfeldt, den toenmaligen ambassadeur te Londen, aan lord Salisbury de verklaring af te leggen: dat de handhaving van de bestaande staatkundige verhoudingen, met name van de zelfstandigheid van de Zuid-Afrikaansche Republiek, een Duitsch belang geacht werd. Aan den consul-generaal von Herff te Pretoria waren terzelfder tijd instructies gezonden, President Krüger te laten weten, dat, indien de Transvaalsche Regeering zulks noodig achtte, het ter reede van Lourenço Marques liggende Duitsche oorlogsschip, de *Condor*, troepen zou ontschepen en per spoor naar Pretoria zenden ‘ter bescherming van de Duitsche belangen in de Transvaal.’ President Krüger had slechts één woord te spreken en de eerste knoop zou zijn gelegd van een machtigen band ter bescherming van zijn land. Dat woord heeft den ouden ver zienden staatsman op de lippen gebrand; maar het is niet gesproken. Leyds was niet in Z.-A. Ook later, toen 't nog de tijd was, heeft hij niet vast de hand gegrepen, die zijn kleine land voor ondergang zou hebben kunnen behoeden. Toen hij eindelijk naar Berlijn wilde gaan, in 1901, was het te laat geworden. Gehoorzamend aan een complex van invloeden, die destijds machtiger schenen dan zij werkelijk waren, sterk misleid door voorgewend vriendschapsbetoon van Engeland, had de Duitsche staatkunde zich gewijzigd. De politieke strooming die in 1895-96 en ook nog in het daarop volgende jaar aan de Transvaal gunstig was geweest, had zich in 1898 beslist verlegd. Indien de Transvaal echter ten tijde van Marschall de Duitsche vriendschap op de juiste waarde hadde gesteld, dan zouden

de Hollandsche Republieken in Zuid-Afrika niet zijn te gronde gegaan in hopeloos ongelijken strijd, van alle hulp verstoken.

In 1908 heeft de heer Marschall, nu als eerste gedelegeerde van Duitschland ter Vredesconferentie in Den Haag, wederom voor belangen in de bres gestaan, die niet minder Nederland dan Duitschland betroffen. De 'humanitaire' toeleg van Engeland ter conferentie was onder meer: het gebruik van mijnen, ter verdediging van de territoriale wateren, zoodanig te beperken, dat het voor sommige Staten zou ophouden een doeltreffend middel van verweer te zijn. Onder de door de Engelsche gedelegeerden gepropageerde regeling zou b.v. Nederland beroofd zijn geworden van een verdedigingsmiddel, dat, hangende de voltooiing van den bouw van zwaar bewapende kustforten, onmisbaar kan worden geacht om onder te voorziene omstandigheden de reede van Vlissingen schoon te houden van vreemde oorlogsschepen en den doortocht over de Schelde te beletten. Het is goeddeels dank het optreden van baron Marschall von Bieberstein, dat de perfide Britsche toeleg, om eigen oorlogsdoel onder humanitaire vlag te bereiken, is mislukt. In 1907 werden door de Britsche staatslieden, die zich zoo bezorgd toonden voor de levens van onschuldige zeevaarders, die door drijvende mijnen konden verloren gaan, de omstandigheden *voorzien en voorbereid*, waaronder in 1910 de plannen zijn gemaakt om 100- of 150,000 man over de Schelde in Antwerpen te werpen - welke plannen Engeland tegen den wil van Nederland, door middel van de weergaloos machtige vloot van transportschepen, kleine kruisers en jagers, snel en veilig zou hebben kunnen uitvoeren, indien de tweede Vredesconferentie Engeland's valsche pleit ten gunste van handel en veiligheid van neutralen voor gouden munt hadde aanvaard. - Nu moge het waar zijn, dat de Nederlandsche regeering, blijkens de verklaring van haar minister van buitenlandsche zaken, op hare vrijheid van handelen bij Vlissingen voor bepaalde oogmerken geen prijs stelt, in zooverre zij niet ongeneigd is zich zelfs beperking op te leggen met betrekking tot het gebruik van de kustforten, *indien* die zouden worden gebouwd, - toch blijft het een feit, dat het standpunt door de Duitsche gedelegeerden ter Vredesconferentie ingenomen (zoowel met betrekking tot de verplichte arbitrage als ter zake van het gebruik van verdedigingsmiddelen) niet alleen in het Duitsche, maar ook in het Nederlandsche belang is geweest: ongerept het middel van verweer te handhaven, hetwelk het geldend oorlogsrecht ons gunt, en dat voor ons kleine land met zijn zwakke vloot onmisbaar kan heeten.

Bij het welslagen van de missie van den nieuwen ambassadeur te Londen heeft Nederland, heeft bijna heel Europa een enorm belang. Zijn onmiddelijk doel, besprekingen in te leiden ter bereiking van eene vriendschappelijke verstandhouding tusschen Duitschland en Engeland, wordt geheel overschaduwd door het dadelijke gevolg, dat men daaraan toekent: bevestiging van den nu ernstig bedreigden vrede in Europa.

De internationale toestand is uiterst gecompliceerd en moet misschien wel geëmbrouilleerd heeten. Het is niet als soms in kalmer tijden gemakkelijk de onmiddelijke beteekenis der gebeurtenissen te onderkennen. De operaties van Italië in de Aegeïsche zee mogen bij het begin van den oorlog door de Alliantie-mogendheden zijn voorzien, zij voeden toch in sterke mate de kans op verwikkelingen, die niet meer te controleeren zijn. De spanning op de Bulgaarsch - Macedonische grens schijnt, te oordeelen naar de berichten die inkomen, zeer toe te nemen; en het bericht dat Bulgarije te Parijs

over eene nieuwe leening van honderd millioen francs onderhandelt, welke zoo goed als zeker in den vorm van Creusot-kanonnen zal worden uitbetaald, kan ook bezorgd stemmen. Verder dragen de oorlogstoerustingen van Rusland aan de Turksche grens en in de havens van de Zwarte Zee alles behalve het geruststellende karakter, hetwelk de regeering te St.-Petersburg er aan toekent. Indien de internationale politiek niet in het teeken van de geheime verstandhoudingen stond, zou de actie van Rusland als eene gelukkige verzwakking van de Entente mogen worden aangemerkt, die een gevaar voor den Europeesehen vrede is. De terugroeping van den Franschen Gezant te St. Petersburg voedt de hoop dat inderdaad Rusland uit de Entente treedt. Mede kan die verwachting steun vinden in de omstandigheid, dat lord Haldane naar Duitschland is vertrokken, naar men wil aannemen in verband met voorgenomen besprekingen ter beeindiging van den Italiaansch-Turkschen oorlog. Maar het is aan den anderen kant geenszins uitgesloten, dat het doel der Russische toerustingen in overleg met Engeland en Frankrijk wordt begrensd. En in zulk geval staan we vermoedelijk aan den vooravond van verwikkeling in verband met het Turksche Rijk, waardoor tusschen Italië, Oostenrijk en Rusland ernstige wrijving ontstaat en Engeland de handen vrij krijgt, zijn gezag aan de Perzische golf te vestigen en Duitschland economische verovering in Klein-Azië en Mesopotamië te schaden. Duitschland zou dan single handed komen te staan tegenover Frankrijk en Engeland. Het tijdstip zou dan zijn aangebroken, dat Engeland voor 1896, Frankrijk over 1870 zich zou kunnen wreken. De houding van de Franschen in den Elzas schijnt er inderdaad op te duiden, dat de hier gedachte constellatie wordt voorzien. Zeer zeker is er een gelukkiger ontwikkelingsgang der dingen denkbaar, dan die welke hier als eene mogelijke wordt aangeduid; maar het valt niet te ontkennen, dat de gebeurtenissen dwingen om met het gevaar van een grooten strijd rekening te houden. De overplaatsing van Duitschland's eersten diplomaat van Constantinopel naar Londen is hieraan zeker niet vreemd. Vast staat wel, dat de Keizer den ouden staatsman, die naar rust verlangt, niet zonder ernstige reden van een gewichtigen post heeft weggeroepen om hem elders een nog meer verantwoordelijken last op de schouders te leggen.

De onmiddellijke taak van baron Marschall von Bieberstein is Engeland's verantwoordelijke staatslieden te overtuigen, dat het niet noodzakelijk in het Britsche belang is, te volharden in de politiek, die er sedert 1904 vast op gericht is, de kans op een oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland te voeden. Hij zal de Britsche verwachting moeten weerleggen, dat Duitschland uit zulk een krijg (waarin ook Engeland licht te dragen last zou torschen) verzwakt te voorschijn zal komen; òf Engeland staatkundig voordeel moeten bieden, hetwelk opweegt tegen de van een oorlog gehoopte verzwakking, met overeenkomstige toename van Engeland's relatieve wereldmacht. Reeds heeft Engeland zich bereid verklaard, aan Duitschland den vrede te laten, onder voorwaarde, dat het de Britsche hegemonie ter zee erkenne, door toe te stemmen in beperking der bewapening. Op dien grondslag, feitelijke onderwerping, waardoor Duitschland zoude ophouden te groeien, is echter - het is ook reeds duidelijk gezegd - geen vergelijk mogelijk. Over de vraag, wat Duitschland dan wèl kan bieden, hetwelk door Engeland aannemelijk mag worden geacht, zou men zich in bespiegelingen kunnen verdiepen. Genoeg is het echter te weten, dat Engeland en Duitschland in verschillende deelen der wereld gemeenschap-

pelijke belangen hebben of elkanders belangen wederzijds kunnen bevorderen, en dat daarin een ruim gebied voor samenwerking kan worden geopend. Ter illustratie van de mogelijkheid, om niet te zeggen van de noodzakelijkheid van samenwerking tusschen deze beide grootmachten, worde nog herinnerd het gemeenschappelijk optreden dezer beide mogendheden (in vereeniging met Japan, Rusland, Amerika en Frankrijk) ter zake van het financiewezen in China, tegen de Belgische regeering, die er waarlijk over moet hebben gedacht een beroep te doen op het Hof van Arbitrage ter bescherming van het door eenige Belgische kapitalisten afgesloten leeningscontract, waardoor België het financieele voordeel zou behalen, hetwelk alleen door de kanonnen der grootmachten gewaarborgd wordt. Liever dan uit te weiden over redenen, die de raadzaamheid of noodzaak van samenwerking in het licht zouden moeten stellen (in verband waarmede dan ook humanitaire overwegingen zouden kunnen worden ten beste gegeven) - redenen welke door de Britsche regeering ontwijfelbaar wel gewogen, maar, tot nu, te licht bevonden zijn - is het te wijzen op de groote nieuwe feiten, die hoop geven, dat Duitschland's ambassadeur niet te vergeefs zal ijveren voor den vrede, die het Duitsche volk lief heeft en waarvoor de Duitsche regeering onveranderlijk sedert 40 jaar geijverd heeft.

In de ‘Gazette de Hollande’, het blad dat met grooten tact - men zou haast willen zeggen met een zekere charme - het Fransch-Engelsche standpunt en belang in ons land voorzichtig, luchtig verdedigt, als ware de vrede, die er door wordt bedreigd, niet eene ernstige zaak - in dit blad wordt gesproken over de bittere pil, die de nieuwe ambassadeur te Londen moet vergulden - de nieuwe Duitsche weermachtwetten, welke Engeland ‘dwingen’ tot nieuwe uitgaven. Inderdaad de ontvangst, aan de regeeringsvoorstellen in den Rijksdag te beurt gevallen, is een bittere pil voor Engeland, welke het echter heilzaam in te nemen en die in geenen deele dit land dwingt zijn dreigende overmacht ter zee nog dreigender te maken.

Oogenschijnlijk is het resultaat van de Duitsche actie niet goed; eerder eene relatieve verzwakking van de militaire positie van Duitschland. Engeland toch zal de Duitsche vlootversterking beantwoorden door per supplementoire begrooting minstens tweemaal het bedrag voor extra vlootaanbouw beschikbaar te stellen, dan dat hetwelk de Rijksdag heeft goedgekeurd. En Engeland heeft tegenover Duitschland dit machtige voordeel, dat het kan putten uit een overschot op den dienst van het vorig jaar van niet minder dan 130 millioen mark, surplus, hetwelk sedert 38 jaar voor aflossing van consols bestemd, thans nog *geheel* voor dit doel is gereserveerd.

Echter, Duitschland versterkt niet alleen zijne vloot, doch ook, in nog sterker mate, zijn landleger. Hierin nu ligt alsnog het zwaartepunt van de internationale situatie. De Britsche staatkunde staat met Fransch-Duitsche vijandschap, valt bij eene goede verstandhouding tusschen die beide Staten. Door de versterking van het leger voor den oorlog te lande, kan het overwicht gevestigd worden, waardoor Frankrijk tot den vrede wordt gestemd. Wel heeft Frankrijk reeds aangekondigd, dat maatregelen genomen zullen worden ter overeenkomstige versterking van zijn krijgsmacht, doch zoo het al voldoende geld heeft, dan mist het toch de mannen en zoo het de mannen had, dan bleef toch, naar militaire autoriteiten vrij eenstemmig oordeelen, de leiding inferieur. De offers, die Duitschland voor zijne weermacht brengt, beteekenen eene vermoedelijk sterke toename van zijn overmacht op Frankrijk en deze geeft hoop, dat Frankrijk van den

krijg afkeerig gehouden en dus de grondslag der Engelsche staatkunde ondermijnd zal worden.

Een andere omstandigheid, die de internationale situatie gunstig kan beïnvloeden, is gelegen in de verwikkelingen van Frankrijk in Marokko. Een der voorname beweegredenen, waarvoor Frankrijk gezag in Marokko heeft gezocht - reeds een jaar geleden werd hierop in dit tijdschrift nadruk gelegd - was de leer, dat de Republiek aan dit deel van Noord-Afrika eene kolossale versterking van haar leger zou kunnen ontleenen. Militaire helpers van Delcassé hebben zelfs over een half millioen soldaten gesproken, die in Marokko zouden kunnen worden gerecruteerd. Thans echter blijkt, dat Frankrijk een aanzienlijke macht - men verwacht zeker 80.000 man - zal moeten missen ter handhaving van het gezag in het Rijk van den Sultan. De positie van de chauvinistische Fransche ministers ook mag er ernstig door worden verzwakt. Zij toch hebben, tot op het laatst, rooskleurige inzichten omtrent de Marokkaansche aangelegenheden bij de bevolking gevoed en thans constateeren de feiten eene verzwakking van Frankrijk's millitaire positie in Europa en moest de regeering overgaan tot den onpopulairen, door velen in de lande zelfs gevaarlijk geachten maatregel, om een resident-generaal met buitengewoon ver strekkende autoriteit aan te stellen.

De versterking van de weerkracht van Duitschland en de ruim evenredige verzwakking van die van Frankrijk, is een op den voorgrond tredende factor voor het behoud van den vrede. Men kan aan deze wijziging meer of minder gewicht toekennen, doch niet er beteekenis aan ontzeggen. Zij voedt de kans, dat inderdaad het eindoogmerk van Duitschland met de Marokko-Overeenkomsten van Nov. 1911, vreedzame samenwerking met Frankrijk, er door kan worden bereikt, tengevolge waarvan Engeland gedwongen zou worden zijne staatkunde tegenover Duitschland geheel te herzien, ten einde het gevaar van de vorming van Engeland vijandige coalities te voorkomen.

Er blijft hoop voor een vreedzame ontwikkeling der thans zoo gespannen verhoudingen. Engeland zal echter den grooten prijs, waarom het gaat, vernietiging van Duitschland als wereldmacht, waardoor Engeland in vereeniging met de Dominions, die sterk tot vlootbouw worden aangemoedigd, en eventueel in samenwerking met de Vereenigde Staten een wereldheerschappij zou kunnen vestigen, moeten laten varen. Britsche staatslieden blijven er ontwijfelbaar - getuige weer de recente uitlatingen van Britsche ministers - op bedacht meer steun aan Frankrijk in 't vooruitzicht te stellen, eventueel te verleenen, naar gelang de verzwakking van de positie der Republiek tegenover Duitschland grooter wordt. Maar het blijft de vraag of Engeland onder alle omstandigheden voldoende aanmoediging zal kunnen bieden om Frankrijk te verleiden tot een krijg, waarin het zelf veel meer te verliezen dan te winnen heeft - een krijg waarvan bij de gunstigst denkbare uitslag toch met zekerheid, als een indirect resultaat, zou zijn te voorzien, dat Engelands overwicht meer dan ooit drukkend zou worden ondervonden, en zwaarder dan Duitsche overmacht na 1870 ooit was. Het Fransche chauvinisme is echter onberekenbaar. Het mag nog de oorzaak worden, dat West-Europa in een oorlog gewikkeld wordt, die alleen aan Engeland groot heil belooft en dan ook door dien Staat wordt uitgelokt. De toestand moet dan ook wel degelijk critiek geacht worden. Een Fransch gezind Elzas-Lotharingen is een hefboom, waarvan de Fransche diplomatie zich ten allen tijde kan

bedienen voor een poging om het Europeesche evenwicht te verstoren. Reeds schreef o.a. de 'Action Française': 'het is een *voldoening* voor ons, dat Elzas-Lotharingen voortgaat, het openbare leven in het *Duitsche Rijk* te *vergiftigen.*' Maar volgens berichten van doorgaans wel-ingelichte organen, is de Bondsraad van het Duitsche Rijk eenstemmig of nagenoeg eenstemmig in beginsel bereid om zoo noodig het Rijksland als nieuwe provincie bij Pruisen te voegen, wat volgens de meening der nationale Duitsche pers al veel eerder had moeten geschieden. Het woord van den Keizer, die voor de opheffing der grondwet waarschuwde, zou dus nu als in 1896 in volmaakte overeenstemming zijn met de door de verantwoordelijke Instituten gehuldigde denkbeelden.

'God verhoede' - zoo heeft dezer dagen op de gebruikelijke huichelachtige wijze lord Crewe, namens den minister van buitenlandsche zaken in het Hoogerhuis het woord voerende, gezegd - 'dat er oorlog komt'; maar hij heeft er beteekenisvol aan toegevoegd: dat de heeren van het Huis toch zelf, met het oog op de bestaande intieme verhouding van Engeland met vastelandsstaten, zeer wel de mogelijkheid ervan konden voorzien. Of men ook in Nederland de mogelijkheid er van voorziet en zijne gedragslijn goed heeft overwogen? Dat men hier algemeen inziet, dat de houding der Nederlandsche Regeering, geheel buiten verband tot krijgsoperaties, van den grootsten invloed kan zijn op den loop der gebeurtenissen, betwijfelen we ten sterkste. De Fransche minister-president spreekt over de excellente relaties, die tusschen Frankrijk en Nederland bestaan en de Nederlandsche minister van buitenlandsche zaken wordt in Londen demonstratief door zijn Engelschen collega, door den minister van oorlog en den First Lord of the admiralty ontvangen. Wij coquetteeren met de beide entente-mogendheden, met de oorlogspartij in Europa. Wat steun aan onze houding de chauvinistische ministers in Frankrijk niet mogen ontleenen tegenover de meer bezadigde staatslieden, die waarschuwen geen krijg te zoeken met Duitschland?! Het kwaad, dat uit dit vriendschapsbetoon jegens Engeland en Frankrijk mag voortkomen, kan enorm zijn, zelfs indien Nederland de meest rigoureuse voorzorgen nam, om zijne neutraliteit in een groot conflict te handhaven, hetgeen het intusschen op de westkust *niet* doet, ofschoon de regeering wel kan voorzien, dat daar alleen het gevaar dreigt, dat daar eene forceering van de Schelde tot de mogelijkheden en eene 'vreedzame' blokkade van de havens en de kust tot de waarschijnlijkheden gerekend moet worden.

Engeland huldigt een soort van Neo-Monroe-leer in Zuid-Oost Azië. Gelijk Amerika niet zou dulden, dat wij zonder zijn toestemming onze West-Indische Koloniën tegen elders gelegen gebied inruilden, zoo zou Engeland niet gedoogen, dat er in Nederlandsch Oost-Indië overdracht van gebied plaats had, zonder zijn voorkennis en goedkeuring. Het schijnt, dat het oogenblik nadert, waarop Portugeesch Timor in Nederlandsche handen zal overgaan. Noodwendig brengt men deze reeds lang voorziene vergrooting van ons Indisch Rijk in verband met de vriendschappelijke verhouding met Engeland, dat ons voor tien jaar uit Zuid-Afrika verdrong - en met de excellente relaties die, volgens minister Poincaré, met Engelands 'bondgenoot' Frankrijk zouden bestaan. Zonder begeerig te zijn de waarde van Portugeesch Timor te verkleinen en volkomen bereid argumentshalve het verondersteld besluit der Nederlandsche Regeering om hare aanspraken

op dit gebied te doen gelden, toe te juichen, mag men toch wel vragen: of wij niet gevaar loopen er een te hoogen prijs voor te betalen, indien we er vriendelijkheid voor moeten betoonen jegens de oorlogszuchtige entente-mogendheden, zelfs indien die vriendschap formeel ware en geen zakelijken ondergrond heeft?

In afwachting dat ook Nederland de zegenrijke vruchten zal plukken van den arbeid van Marschall von Bieberstein, ter bevestiging van den vrede, is het te hopen, dat men zich in Nederland toch meer zorgvuldig dan voorheen zal onthouden iets te doen of na te laten, dat dien arbeid ook maar in het minst zou kunnen hinderen. En het mag in dit verband misschien wel eens gezegd worden, dat zoo het optreden der regeering wel eenige bezorgdheid kan baren - hoezeer men dan in hare onzijdige bedoelingen vertrouwen mag stellen - ook de houding der organen van de publieke opinie dikwijls reden tot klagen geeft. Er is bij ons publiek eene neiging om de Duitsche buitenlandsche staatkunde onbillijk te beoordeelen en het binnenlandsche beleid dier regeering te bevitten. Zelfs als een paar Nederlandsche socialistische raddraaiers, die in Duitschland gaan opereeren, over de grens worden gezet, wordt daarover door liberale bladen gesproken niet in goedkeurenden geest, doch als randde de Duitsche politie de persoonlijke vrijheid der vreemdelingen aan. En wanneer de verregaand insolente heer Borchardt uit het parlement gezet wordt, zijn we in Nederland geneigd ons gelukkig te prijzen, dat we niet onder zulk een ellendig Duitsch regime leven, want dat zoo iets aan onzen heer Duys nog nooit is overkomen. Zelfs wie meent, dat het Pruisische heeren-kiesstelsel veel slechter is, dan het waarlijk socialistische beginsel, dat in Nederland voorzit, kan toch toestemmen, dat die voortdurende oppervlakkige critiek niet bevorderlijk is aan de goede verstandhouding met onzen oostelijken nabuur, aan wie we door de onverbreekbare banden, die de natuur heeft gelegd, toch wel in die mate gebonden zijn, dat tot op zeer groote hoogte Duitschland's tegenspoed onze tegenspoed, zijn voorspoed Nederland's voorspoed beduidt.

Onze leestafel.

De Edda. Nederlandsche bewerking van Frans Berding, verlucht door Gust van de Wall Perné, uitgegeven bij Scheltens & Giltay, Amsterdam.

Zulk een werk doet weer den dorst opkomen, om het groote probleem, het grootste dat de literatuur kent, tot oplossing te brengen; het probleem der vormverwantschap van Noorsche en Hindoesche sagen. Maar het zou een stouten epischen geest, een dichtergenius als dien van Paul Lincke (ik denk aan zijn 'Völkerwandrung-epos') vragen, om zulk een onderwerp te beheerschen. Want het zwaartepunt zal in dit probleem wel eene nog onaangewezen immense volksverhuizing zijn, waarbij behalve de materieele goederen ook de ideeënsfeer meereisde, en alzoo de Hindoe's bijvoorbeeld een sage van de roze vederwolkjes dichtten, welke in hun land niet gezien worden maar overleveringen zijn van den IJslandschen wolkenhemel[1].

Ach, en feitelijk hebben wij een pooze lang hoop gekoesterd, dat één kunstenaar ons verder zou voeren. Het was Gust van de Wall Perné, wiens beschroomde, fijn-geestelijke natuur het groote probleem vrij dicht nabij heeft gevoeld en slechts den tijd behoefd zou hebben om den sluier af te leggen van dit sfinxachtig vraagstuk.

Waardevol - en niet zonder eenige opmerkelijke symbolische beteekenis - is zijne laatste lezing[2], die hij over dit onderwerp gehouden heeft, en waarin zijn beschouwingen het kenmerk dragen van meditatieve benadering der materie. Hij zeide onder meer:

'Men veronderstelt dat in heel oude tijden in Midden-Azië een groote overbevolking kwam, waardoor vele menschen vandaar wegtrokken naar het Noorden. Ze reisden heel ver door andere landen heen, over rivieren en langs bergruggen en eindelijk kwamen ze voor een laagvlakte tusschen twee gebergten, den Oeral en den Kaukasus, en ze zagen daar voor zich een onmetelijk groot land waar groote wouden en uitgestrekte weiden waren en ze trokken er in en bewoonden het. Maar steeds kwamen er meer menschen uit Azië en verdrongen de eersten, en ze trokken steeds verder door naar het Westen en het Noorden tot ze wonen gingen in de landen, die wij nu Duitschland en Nederland en Denemarken en Zweden en Noorwegen noemen.' (Deze theorie wordt thans niet meer aanvaard. Algemeen wordt het ontstaan der zoogenaamde 'Indo-Germanen' in N.W. Europa, althans in Europa, gezocht, al bestaat nog verschil omtrent de nadere aanwijzing der landstreek.)

1. Een andere beschouwing zou die van den bewusten wil in de geschiedenis kunnen zijn, zooals Strindberg die leerde. De sinoloog M.G. Panthier wees in dit verband reeds op 'mysterieuze vereenigende snoeren, die door de wereld loopen, en onbekende verkeersmiddelen tusschen menschen en volken, die ver van elkander wonen.'
2. De Ned. Weefschool te 's Hage gaf deze voordracht uit.

‘Al die landen noemen we Germaansche landen, en ze werden door tal van volksstammen bewoond, die in hoofdzaak denzelfden godsdienst hadden en uit hunne oude woonplaatsen verhalen hadden medegebracht, die van mond tot mond gingen en van vader op zoon werden overgeleverd.

In die dagen trokken de sprookjes van Oost naar West en van Noord naar Zuid, en zoo is het gekomen, dat in al die Germaansche landen dezelfde verhalen in omloop kwamen. Hierdoor is het te verklaren, dat de sagen van al deze volken onderling zoo zeer met elkander overeenkomen, en zulk een overeenkomst hebben met die van Oostersche volkeren.

IJsland (Skandinavië) komt de eer toe een oudste centrum van Germaansche kultuur te zijn geweest, en reeds vroeg werden daar de sagen te boek gesteld. Wat wij weten van den godsdienst en van de helden onzer voorouders, danken wij voor een groot deel aan de vroeg ontwikkelde IJslanders.

In 1643 werd door Bisschop Brynjolf te Skalholt in het Z.-W. van IJsland een perkament gevonden, dat godenliederen en heldenzangen bevatte. Deze liederen waren tusschen 800 en 1250 ontstaan, maar de juiste datum noch het juiste land van oorsprong is bekend. Hun inhoud grijpt tot veel veel vroegere tijden terug en vond ten laatste den vorm, waarin het Skalholtsche handschrift ze ons heeft bewaard. Vóór deze liederenverzameling bekend was, bestond er reeds een leerboek voor IJslandsche dichters, dat door Snorri, den zoon van Sturli in de 13e eeuw geschreven was. Hierin kwamen slechts fragmenten van godenliederen voor en inhoudsmededeelingen in proza. Snorri noemde zijn boek “Edda”, d.i. Dichtkunst. En toen Brynjolf zijn handschrift vond, dat waarschijnlijk aan Snorri's werk ten grondslag had gelegen, gaf hij ook aan zijn perkament den naam “Edda”. Dit is de oude of poëtische Edda, terwijl het boek van Snorri de jonge of proza-Edda heet.’

Hierin ligt veel uitgedrukt van wat er langs banen van zorgzame navorsching in hoofdlijnen is gevonden omtrent de over-en-weer bewegende sagen. Wij vorderen hierin steeds meer. Hoeveel fijner en zuiverder werken we alreeds niet dan H.A. Guerber, wiens ‘Oorsprong van Mythen en Legenden’ vol van de sloomste onnadenkendheden staat. Stel tegenover zijn bewering over de graalsage als van Moorschen oorsprong eens de Weener academie-studie van dr. Victor Junk ‘Gralsage und Graldichting des Mittelalters,’ behandelend de oud-Indische wortelen der sage - de hemelsche somadrank der Indiërs - tot de Fransche Parsival-geschiedenis (lees Emil Souvestre's ‘Foyer Breton’, waarin Perronnik l'Idiot voorkomt) en de Duitsche sprookjes met Wagner tot grootzegel-bewaarder[1].

Welnu, wie nu duidelijk leert inzien, dat mythen en legenden voertuigen van groote waarheden zijn, die steeds ons voorbij zeilen, alleen door den loop der tijden anders omgetuigd worden, wie de eeuwige wisselwerking, welke uit overleveringen voortspruit, indachtig wordt, zal deze Eddabewerking met stijgende waardij en eerbied inlezen, en rijkdommen bij massa's vinden. Zie er Shakespeare zijn stof aan ontleenen, (elders heb ik reeds gewezen op de verrassende verwantschap tusschen de bekende Polonius-toespraak tot Laërtes en Wodan's vaderraad aan Lodfafnir), voel Ibsen's geest er levendig in en merk wat de moderne dichters doen: Edward Stucken met Myrrha, Karl Vollmoeller met Wieland... Dan staat zulk een levend in ons midden. Ik heb mij door een zeer deskundig persoon laten

1. Hier beveel ik ter lezing aan: ‘Die Wurzeln der Sage vom Heiligen Gral’ van Leopold von Schroeders.

verzekeren, dat deze vertaling boven de Duitsche van Hans von Wolzogen (Reclam) uitgaat, en kan mij dit begrijpen uit de moedige en doelbewuste wijze, waarop Frans Berding de stof heeft aangevat en verdeeld. Hier herhaal ik een eerder door mij geformuleerd prijswoord[1]: Men moet eerbied koesteren voor den ontzaggelijken arbeid, welke beide kunstenaars hebben geleverd om een zoo gave en doordachte uitgave uit te brengen. Ziehier den lof in twee woorden, tezamen een kostbare verbinding vormend, geuit: *bedachte eenvoud.* Geen zwierigheden, woord-étalages. waarvoor ik tot eeuwig afschrikwekkend voorbeeld een Shakespeare-vertaler zou willen vastpunaisen, die Macbeth's schreeuw, door den genialen dr. Burgersdijk overgezet met: ‘Sterren, blusch uw vuren’ verfraaide tot ‘Sterren - staak uw gekriel!’ Ziet, zoo iets is in dit werk niet te vinden. Daartoe is het te voornaam, te echt en innig kunst, te waarachtig, - in een woord: het is van bedachten eenvoud. Maar hoe zullen dan niet duizenden fijne nuances, opvattingen, en woorden gewogen moeten zijn op goudschaaltjes, zuiver en onpersoonlijk.

Bewerking en verluchting zijn één. Kon het anders bij twee zulke geestverwanten, wier vriendschap gebouwd was op gelijkerwijs streven en denken. Wie Frans Berding over die vriendschap heeft hooren spreken, ziet met nog andere oogen dit standaardwerk aan: het is groot in zijn zielstwee-eenheid. Aan dit posthume illustreerwerk is het niet te bekennen, dat de dood toen reeds zoo vlak achter den werelddolenden lijnendichter stond. Want bovenaardsch was hij steeds, die Peter-Hille-zwerver, meditatief verzonken in eenzaam peinzen onder vreemde boomen en ongeziene oorden.

In deze verluchtingen heeft hij zich met zijn etherische visie aangepast bij de simpele, kinderlijk-onbehouwen en toch meer ideëel-pure en dichterlijke godsvoorstellingen der oude Noren, en een kunst gegeven zoo ineenvoudig van doorwerkt decoratief begrip en door ontstellend sterke, hevig brandende verbeelding bezield, dat zij met den koel-klaren, soberen tekst één is van geest en leven. Ja, leven vooral, dat stuimigt u van deze streng-stugge teekeningen tegen, opgeroepen met een verbluffend kunnen tot in het kleinste lijnvezeltje. Reeds eerder heb ik tusschen dit werk en dat van Gordon Craig, Jessie King, Toorop of De Nerée verband gezocht en vergelijking gemaakt.

Tot een juiste waardebepaling kan de niet in Noorsche letterkunde bestudeerde kwalijk geraken. Maar wat ieder kan doen, die deze bewerking van de Edda opneemt, is: opmerken dat het twee zuivere kunstenaars waren, die betracht hebben, den Noorschen geest ongerept in de vertaling en verbeelding der Sage te laten wonen. Of hun dat gelukt is? Intuïtief is hier volmondig ‘Ja!’ op te antwoorden.

A. ZELLING.

J. Everts. Drie eenacters: De Verleider, De Derde en Kracht naar Kruis.

Herman Heijermans. Twee eenacters: Feest en Ahasverus. - Amsterdam. Tooneel-bibliotheek. G.B. Shaw. Oorlogsmannen. Mij. van Goede en Goedkoope Lectuur.

1. Zie ‘Sagen en Sproken’ in de Hofstad n°. 52-1911.

J. Everts heeft zich een goeden en sympathiek klinkenden naam verworven met zijn degelijk, eerlijk schetswerk en novellen. Zijn geest heeft overdaad van verrassende trouvailles, origineele ideeën, en mag hij ook niet altijd met evenveel zorgzame zelfcritiek te werk gaan, in zijn werk is steeds ruime vergoeding aanwezig voor soms aanwezige vluchtigheden. Hij staat een kernige volkskunst voor en geeft steeds iets 'waar wat inzit.'

Met de verschijning zijner drie eenacters zien wij hem dan ook met genoegen vertrouwd raken met het plankenland, dat voor iemand, die zoo schielijke dialogen te schrijven weet, toekomst heeft.

Zoo'n stukje als ‘De Verleider’ is al terstond pittig gedacht, doordacht en geestig-kwiek opgezet. Hier ziet men het weer bewezen, dat als de ideeën er maar zijn, de vorm wel vrij gaaf van stapel loopt. Met Shaweske consequentie en den vlotten tooneelflair, welken een pièce d'idées gereeder in de hand werkt dan psychologische uitbeeldingen, wordt hier aangetoond, dat waar het huwelijk niet twee-éénzijn is, het cicisbeaat en ménage à trois zijn noodzakelijk kwaad komt bepleiten. *Menschen* zijn het nu direct niet, wat het best uit de niet ten tooneele gevoerde vrouw van den ‘verleider’ blijkt. Men ziet haar niet uit den verleider. Is daarom verleider ook wel het geijkte woord? Men zou haast zeggen van ja, uit de waarschuwing die hem wordt toegevoegd: ‘Denk er om, ik ben een... fatsoenlijke vrouw.’ Dat voelt aan als een fout. ‘'ne Anständige Frau’ is een horrible noot, als ze niet zoo muzikaal wordt verwerkt als in ‘Die lustige Wittwe.’

‘Derde’ is ook een praatstuk, een karakter- en wankarakter-belichting in modernen dialoog, met dramatischen toets, die vooral het vrouwtje een menschelijk blosje aankleurt. Ook hierin is Everts uitstekend geslaagd, het publiek een goed verstaander te doen zijn. Leerzame volkskunst, karaktervaste moraliteiten. Toch voel ik voor de kleine, fijne aanwijzingen in den aanvang meer, daar ze echter en ongekunstelder karakter schetsen dan die raisons sans fin. En daar gaat het bij tooneelspelen toch om. Onzen Lhotzky zien wij niet gaarne op de planken gezet. De auteur heeft zich m.i. te hoeden voor Shaweske theateropvattingen. Tooneel verzinnen om wat te verdialogiseeren, maakt zoo gauw van de nobele kunstroeping den harden roep: ‘For me the car and trumpet.’

't Beste en fijnste dunkt me ‘Kruis naar Kracht’ - Ik meen eerder in Elseviers Maandschrift verschenen. Dit is innig dramatisch, ook meer menschelijk ingeleefd. De andere stukken zijn meer dialectische aphorismen en epigrammen ter levenswijsheid, maar dit is, bij allen gepunten redeneertrant, die den schrijver nooit verlaat, innerlijke kunst. Een klein chef d'oeuvre, dat Schnitzler nabij komt. Onder den bitteren titel - te schamper welhaast om torenlicht te wezen op dit stuk - wordt op sober gedramatizeerde wijze het groote probleem van de keuze tusschen vrouw en derde behandeld. Lien, de afgetobde, doodzieke vrouw, is een in-en-in waargemaakte figuur, die, waar ze achter de schermen is, zichtbaar aanwezig is in de sfeer van het gebeuren, waarin zij slachtoffer van onnadenkende zelfzoeking is. De man is niet als bruut gezien, maar als een nog levenshongerige, die het kruis met tegenzin en weerstrevende krachtverzameling schraagde, en zijn aandeel eischt, zichzelf reine bij-liefde voorgoochelt en alzoo het noodlot over zijn huis trekt. Er ligt een mystieke doorvoeling in dit gebeuren, en juist die geeft *tooneel* aan dit werk bóven de beide andere.

Heijermans heeft nu ook ‘Feest’ en ‘Ahasverus’ in de Tooneelbibliotheek, welbekende werken, het laatste misschien àl te bekend bij zekere scribenten, die de première indertijd prezen *omdat* ze niet wisten dat het stuk van hem was. Ook Shaw's ‘Oorlogsmannen’ vond in deze bibliotheek een plaats naast de reeds zoovele Shaws. Te verwonderen is het niet, dat 't Oscar Strauss tot zulke pétillante muziek heeft vervoerd in zijn operette ‘Der Tapfere Soldat’. Wij lazen het nog eens, en moesten

weer bekennen: hij is toch een crâne in de satyrische comedie. Nu eens iets van Strindberg, Hauptmann, Hamerling, Spitteler, Stucken, Wilbrandt of zoo iemand!

A. ZELLING.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Meiaflevering begint onder den titel ‘de Opkomenden’ met fragmenten uit ‘het Rootland’, een roman uit het Vlaamsche volksleven door René de Clercq. Dr. E.B. Kielstra behandelt Neerlands betrekkingen tot Riouw. Prof. Dr. F.J.L. Krämer haalt historische herinneringen uit Oud-Nassau op. Dr. J. de Jong besluit zijne verdediging van Bizet. De heer J. Reitsma geeft een beschrijving van Veere en Brugge. Geerten Gossaert geeft een essay over Magister Laukhard.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De Meiaflevering wordt geopend met het eerste deel eener novelle van Joh. de Meester, ‘de zonde in het deftige dorp’. De heer R.P.J. Tutein Nolthenius vervolgt de beschrijving van wat Goethe niet zag in Sicilië. Onder den titel ‘Godenland’ geeft Augusta de Wit een beschrijving van Bali. Over tuchteloosheid en hare bestrijding schrijft de heer Th.M. Roest van Limburg, hoofdcommissaris van politie te Rotterdam. Dr. C.E. Hooykaas beschouwt Dr. C.B. Hylkema's standpunt als modernisme van onverdachten huize. Over doofstommenopleiding schrijft Prof. H. Burger. ‘Immortellen’ is de titel van drie liederen van S. Bonn. De heer R.P.J. Tutein Nolthenius beoordeelt het eerste deel der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Dr. Fred. van Eeden verklaart zijn standpunt ten opzichte onzer schrijfwijze.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

Frans Erens opent de Meiaflevering met een vrije navertelling van het Keltische sprookje Jaslles Y Ffynnawn. Herman Heyermans vervolgt zijn Berlijnschen roman. Naar aanleiding van Prof. Hartman's boek geeft Mr. G.J. Grashuis eene beschouwing over Plutarchus; mevrouw G. Kapteyn-Muysken eene inleiding tot een nieuwe ethiek. Joh. W. Broedelet bezingt schepen in den mist. Willem Schürmann plaatst het eerste bedrijf van ‘De Violiers’. Verzen volgen van Richard de Cneudt, Hein Boeken, P.N. van Eyck en Joh. Borgman.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

De Meiaflevering brengt den derde van de drie aangrijpend-mooie eenakters van den heer G.L. Gonggrijp Jr. onder den algemeenen titel ‘Voor den dood’. ‘Levensresten’ koos W.L. Penning Jr. als titel voor twee gedichten. Over poëzie schrijft P.N. van Eyck. Uit ‘het eigen Rijk’ draagt Albert Verwey gedichten bij; en E.G.J. Gimbrèze volgt met drie gedichten; acht gedichten zingt Victor E. van Vriesland en Albert Verwey bezingt de zonsverduistering. Bij A.T.A. Heyting's ‘boek der Sonnetten’ maakt Albert Verwey aanteekeningen. M. Wenke vertaalt kleine

gedichten van Ben Jonson. Albert Verwey beoordeelt François Pauwels' bundel ‘het kristallen masker’.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Meiaflevering geeft Dr. B. Wielenga eene verhandeling over Calvinisme en Spinozisme. Dr. A.A. Rutgers eene over het Landbouw-Departement in Nederlandsch-Indië. Dr. J.R. Slotemaker de Bruine eene over Wetenschap en Wereldbeschouwing. Dr. J.C. de Moor eene over Van Eeden's Ellen. Prof. Diepenhorst wijdt de Economische Kroniek aan de Engelsche mijnwerkersstaking.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

Naar aanleiding van de werken van Prof. Speyer over Hindoesche vroomheid (Indische theosophie), van Prof. Hartman over Grieksche vroomheid (Plutarchus) en van Prof. Chantepie de la Saussaye over ‘Het Christelijk Leven’ handelt Mr. G.J. Grashuis in het Meinummer over Christelijke vroomheid. Willem de Mérode dicht een viertal intiem-gevoelige verzen en Aldo Small bezingt het suizen van de zachte stilte. Dr. J.H. Gunning JHzn. besluit zijn studie over het Protestantisme op Madera. De liturgie-beweging in onzen tijd wordt door den heer A. Dorst besproken. Mr. H. Verkouteren geeft een essay over eerlijkheid in de politiek. Op eerlijkheid in de politiek wordt ook in den ‘Terugblik’ gezinspeeld.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Meinummer bespreekt Is. Querido Jacobus van Looy. H.P. Berlage Nz.'s indrukken over de architectonische cultuur in Amerika worden samengevat en geïllustreerd. W. Sibmacher Zynen stelt ouden en nieuwen stijl in de muziek tegenover elkander.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem,

waarvan het eerste nummer in Mei 1912 verscheen, is een smaakvol klein maandschrift, hoofdzakelijk aan de aesthetiek van het boek als kunsthandwerk gewijd. De titel, de tekst en de advertenties zijn zorgvuldig saamgestelde modellen van goeden smaak; alleen schijnt ons het bezigen van briefhoofden als advertentie een dwaling. Mr. J.K. van Royen geeft een model van landsdrukwerk hoe het is en hoe het zou moeten en kunnen zijn, als wij hier niet in een parlementair geregeerd land waren; het lijkt een grap en toch levert de schrijver het afdoende bewijs hoe het parlementaire stelsel zelfs op 's lands drukwerk noodlottig werkt. De heer A. van Doorn wekt de auteurs op om mede voor het uiterlijk hunner boeken te waken. De heer Charles Dixon roert het groote aesthetische probleem der gulden snede aan en wijst op de rol die deze beroemde verhouding in het boek speelt. Aty Brunt bespreekt de tentoonstelling ‘Kind, Kunst, School’. Verder vult de heer Fr. A. Beunke deze aflevering met een literaire studie over Goethe's brieven aan.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de ‘Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst’, redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch,

Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

Het Meinummer wijdt een In Memoriam aan den heer Henry Hymans, professor in de kunstgeschiedenis en aesthetica aan de Kon. Academie van Schoone Kunsten te Antwerpen, vergezeld van een voortreffelijk portret van den ontslapene

in rood krijt, door Prof. Edw. Pellens. De heer Ary Delen bespreekt de tentoonstelling van ‘Kunst van Heden’, waarbij reproducties van schilderijen van Laarmans, Baseleer, Hageman, Ensor, Oloffe, Jeflerys e.a. - Berlijnsch smeedwerk, meerendeels zeer zwaar en nuchter, wordt door den heer H.L. Krop geprezen; de steenzware ijzeren lichtdrager, eindigende in een vogel (?) die er als een scheepssneb uitziet, had tot motto ‘mit Kanonen auf Spatzen’ verdiend.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

In de Aprilaflevering vervolgt de heer E.A. Hoefer zijn wandeling door Oud-Zwolle, die ditmaal curieuse oude boekdrukken uit het einde der 15 eeuw en een mooi bodeschild oplevert. Dr. J. Six vervolgt een vroeger begonnen studie over oud tafellinnen, terwijl de redactie de te 's-Gravenhage gehouden tentoonstelling van oude kant beschrijft.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Mei schrijft de heer E. Heimans over beltheiden. De heer D.J. van der Ven pleit voor bescherming der mooie wilde planten. De heer A.W. Kloos Jr. c.i. doet mededeeling van het voorkomen van verschillende wilde planten in zijn tuintje. Mevrouw S.J. Geerts - Ronner beschrijft haar aardige waarnemingen op een lentemorgen. Over kievitseierenzoeken vertelt de heer A.B. Wigman.

In het nummer van 15 Mei beschrijft de heer A.B. Wigman de nachtzwaluw, de heer W.C. van Heurn den kever Chalcosoma Atlas. De heer D.J. van der Ven gaat voort de mooie wilde planten ter bescherming aan te bevelen. Mevr. S.J. Geerts - Ronner vervolgt het relaas van haar lentemorgen. De heer Van Zoelen geeft een beschrijving van zijn electrisch verwarmd aquarium.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde van het nummer van 25 April staat het portret van William Stead. Over ontwikkelingsleer en erfelijkheid volgens de wetten van Mendel wordt een beschouwing overgenomen van Dr. D. Herderschee; na mooie fotografische natuuropnamen uit Lux, volgt een praatje over binnenhuiskunst en over sanatoria en radium-inhalaties. De karakterschets is gewijd aan den heer John. J. Loke, den man van het titaanijzer.

Ontvangen boeken.

P.C. Boutens, *Carmina.* P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.
G.F. Haspels. *De Stad aan het veer.* P.N. van Kampen & Zn., Amsterdam.
Ina Boudier - Bakker, *Bloemen.* P.N. van Kampen & Zn., Amsterdam.
Anna van Gogh Kaulbach, *Impromptu's.* P.N. van Kampen & Zn., Amsterdam.
Mr. J. Dermoût, *Singkep tin.* Oorspronkelijke Indische roman. L.J. Veen, Amsterdam.
Is. Querido, *De Jordaan*, Amsterdamsch epos. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
J.L.F. de Liefde, ‘*In Liefde Bloeijende*’, deel I/II. H. Honig, Utrecht.
Heinrich von Kleist, *Kate van Heilbronn.* Romantisch ridderspel in 5 bedrijven. Vertaald door Jhr. Dr. N. van Suchtelen. Werelbibliotheek.

Tooneelbibliotheek. G. Bernard Shaw. Oorlogsmannen. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Andrej Strug, *De geschiedenis eener bom.* Uit het Poolsch, door Cécile de Jong van Beek en Donk. Wereldbibliotheek.
Jan Ligthart, *Letterkundige Studiën.* De kleine Johannes I, door Frederik van Eeden. Derde druk. J.B. Wolters, Groningen.

Dr. C.G.N. de Vooys, *Spreken en schrijven in Noord- en Zuid-Nederland.* Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Joh. H. Been. *Historische fragmenten.* J.H. Bredéé's boekh. Rotterdam.
Mr. N. Muller, *Engelsche misdadigers en hunne behandeling.* W.E. en J. Brusse, Rotterdam.
De strijdende Vrede. Overdruk uit de *Nieuwe Rott. Ct.*, Nijgh & Van Ditmars Uitg., Rotterdam.
E.B. Kielstra, *Socialistische Vriendendienst.* Algem. Handelsblad, Amsterdam.
Dr. F.J. ten Cate, *De Verplichte Volksverzekering in Engeland* van D. Lloyd George. W.J. Thieme & Co., Zutfen.
Pro en Contra, VII. 9. Een Volksleger. Pro: L.W.J.K. Thomson. Contra: H. v. Soetermeer Vos.
B. Veth, *Verhoudingen* 'van man en vrouw'. H. Prakke, Nijmegen.
Dr. B.C. Goudsmit en C.P.F. ter Kuile, *De man en de vrouw in hunne onderlinge verhoudingen.* 2e druk. Overzichtsaflevering. H. Meulenhoff, Amsterdam.
Uit Zenuw- en Zieleleven, II. 1. J.P.F.A. Noordwijn, Het Onder-Bewustzijn. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven, II. 2. Dr. Georg Lamer, Liefde en Psychose. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Godsdiensten, II. 2. Prof. Dr. R.C. Boer, De godsdienst der oude Skandinaviërs. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Godsdiensten, II. 3. Joh. M. Robertson, De Godsdiensten van oud-Amerika. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VI. 2. H. Makkink, Godsdienstig leven buiten de kerk in dezen tijd. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Friedrich Naumann, *Over Christendom*, *Wereldbeschouwing en Levenspraktijk.* J. Ploegsma, Zwolle.
Menno Huizinga Jr., *Toch eenheid!* Mijn voorstel aan de vergadering der zoogenaamde eenheidsbeweging. P. Noordhoff, Groningen.
D. Bins Jr., *Dooreengeloopen kleuren.* Het onderscheid tusschen orthodox en modern. P. Noordhoff, Groningen.
J. van Noort, *Modernisme en Anti-Modernisteneed.* C.L. van Langenhuysen, Amsterdam.
Kerk en Secte, V. 8. K. Fernhout Mzn., De Christelijke Gereformeerde Kerk. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uren met het oude testament. De opvoeding door den bijbel. Naar het Fransch, door Dr. J.J.P. Valeton. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Aletta Hoog, *Eerste Lichtstralen.* Godsdienstig onderricht aan jonge kinderen. Hollandia-Drukkerij Baarn.
Paedagogische Vlugschriften, II. 10. Dr. P. Bierens de Haan, Beginselen van opvoeding. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Schoolhervorming. No. 10. Mevr. L. Belinfante - Ahn, 'Schoolhervorming is urgent.' Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Paedagogisch tijdschrift, IV, 3. P. Noordhoff, Groningen.
P. Wijdenes, *Vraagstukken over Hoogere Algebra en Rekenkunde.* P. Noordhoff, Groningen.

M.J. Koenen, *Verklarend zakwoordenboekje der Nederlandsche taal.* J.B. Wolters, Groningen.
Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap. M. Wijt en Zonen, Rotterdam, 55e deel, 1e stuk.

De voorspelling.
Aart van der Leeuw.

HET einde scheen nabij. De oude man lag nietig en vervallen tusschen de zware zuilen en onder den hoogen hemel van zijn ledikant, of hij nog slechts het oogenblik verbeidde dat een enkele schop vol aarde hem voorgoed bedekken zou. Zijn breede, witte baard spreidde een smetlooze sneeuw over de dekens, de uitgeteerde handen rustten er roerloos nevens, bruin als dorre bladeren, knopig als wintertakken, alle menschelijks kwijt. Zijn gelaat zag zoo bleek, dat het heenzonk in het blanke kussen.

Rood vlamde het houtvuur in de ruime schouw. Het verlichtte de gezichten der erfgenamen, die ongeduldig wachtten op den dood. Vele van hen waren gebrekkige grijsaards; toch hadden zij reeds als jongelingen naar dit einde verlangd. Begeerten en wenschen stonden hun nu echter verre en in doffe verwondering keken zij naar hun neven en zonen, die op den knevel beten en rammelden met ketting en zwaard. De verwezenlijking van tallooze droomen en menige liefde hing af van dien zinkenden adem, wiens rochelen toch niet zwijgen wou. Niemand kende het jarental van den kranken rijkaard en men vertelde elkander de sage, dat hij reeds sinds eeuwen had geleefd. De winterwind floot in den schoorsteen en smeet den hagel tegen de ruitjes, die trilden in het lood; de tocht deed de muurtapijten bewegen en wekte een wondere roerigheid in de schimmige figuren van een verbleekte hertenjacht. In de stilte van een luide stormvlaag hoorde men den stervende zuchten:

'Ach mijn God, zal het nu volbracht zijn, eindelijk?' Zoo wanhopig klonk dit klagen, dat er een gemurmel van medelij door de rijen ging. Dit verstierf in het geraas tegen de ruiten en het hernieuwde jammeren van den orkaan. Dan bemerkten de erfgenamen vol ontzetting, hoe de oude man zich langzaam

ophief van zijn peluw, en hen wenkte met een wensch. Zij traden nader, de grijsaards zetten zich in zetels neder, de jongeren bogen staande en richtten naar het bed hun gloeiend gelaat. Allen luisterden naar de zwakke, langzame woorden. De zieke wilde de geschiedenis vertellen zijns levens; want hij hoopte dat dit zijn grenzenloozen angst verlichten zou. Tastend ving hij aan; doch allengs werd zijn stem zoo helder als van een kind, dat nog aan den aanvang is van zijn bestaan.

'Jaren en jaren geleden - het gebeurde in den Turkschen oorlog, waarvan niemand uwer meer weet - was ik met zes mijner wapenbroeders in een legertent. Zij zijn reeds alle lang gestorven; ik herinner mij nog slechts hun voornamen: Karel, Egidius, Diederik, Anselmus, Antony en Juliaan, maar vergat hoe zij verder mochten heeten. Het avondlicht drong purperschemerend door de reten van het zeil. Den ganschen dag was er gestreden; doch toen de zon achter de bergen zonk, waren wij meester van het slagveld en versche ruiterbenden vervolgden de weinige vluchtenden, die de dood nog had gespaard. Wij zaten zwijgend bijeen, met zware oogen en de loome, onbestuurde gebaren van slaapwandelaars. Antony en Juliaan verbonden hunne wonden, ik had mij op een met ijzer beslagen koffer te ruste gezet, en poogde mijn degen te wringen uit haar schee. Het staal kleefde vast aan het leder, doch na een boozen ruk kwam het lemmet bloot. Het vertoonde groote, bruine vlekken van geronnen bloed, en ook het gevest was vuil en vochtig. Ik nam een lap van een aan flarden gescheurd vaandel, en begon mijn wapen te reinigen, zorgvuldig en vlug. Terwijl dreven vage visioenen door mijn koortsig brein; ik hoorde weer het geraas van de rustings, en werd met donker-gebaarde krijgers handgemeen. Dit trouwe zwaard had mij zegenrijk de gevaren doen bestaan. Snel-ademend herdacht ik mijn goede houwen, en de weeke lijven waarin het tot aan het heft verdwenen was. Sommige gestalten zonderden zich af in die wilde woeling van beelden. Een jonkman reed aan in wuivende kleederen; op zijn tulband fonkelde een edelsteen en zijn gekromde sabel flitste van juweelen. In een suizenden zwaai spleet ik hem den schedel. Weegeschrei had geklonken in het ronde, en aan alle zijden vloden de Mooren, met waaiend gewaad. Dan had een heerlijke hengst gesteigerd boven de gevallen strijders, de wijdgeopende neusgaten bliezen hoorbaar den adem uit, en zijn

huid glansde glad en vlekloos als marmer. Mijn welgemikte stoot trof hem in de halsader, een roode stroom vloeide over de ongerepte blankheid, langzaam boog hij de knieën, als een christen die voor het kruisbeeld knielt. Anselmus sloeg den berijder. Droomerig verzwommen die gezichten in den purperen gloed, mijn slapen klopten, eentonig suisde het in mijn ooren, het was mij te moede of ik in een zee van bloed verzonk. Een onzer dienaars bracht een bekken helder water, wij waschten het gelaat en de handen, en lieten de koelte kabbelen om onzen pols. Een onbeschrijfelijke lust naar wijn en vrouwen overmande mij. Gij allen zult dit verschijnsel wel kennen, hoe na den reuk en de bedwelmingen eener slachting, het verlangen naar die warmer dronkenschappen tot waanzin wordt. Ook mijn vrienden scheen die honger te bevangen. Zij klemden de kaken opeen, doch begonnen dan te spreken om niet te bezwijmen. Zij vroegen allen naar den harem van den grootvizier, die ons als buit was toegewezen. Diederik had de vrouwen doen onderbrengen in zijn tent, wij behoefden slechts op te staan en ons daarheen te begeven, om dra de weerloozen te doen zuchten onder onze willekeur. Wij lachten gretig bij die gedachte en verdrongen ons aan den uitgang van de tent. Maar Anselmus, die jaren onder de ongeloovigen had geleefd, wilde weten of er ook wachters waren gevangen. Diederik knikte toestemmend. Acht mannen en een oude vrouw. Dan was het beter dat men de meisjes voorbereidde. Het oude wijf moest worden ontboden om onze bevelen te ontvangen en een bedreiging met den dood. Zuchtend zetten wij ons weer neder en wachtten somber en wars.

Twee landsknechten brachten haar binnen, een in elkander geschrompelde gedaante, die leunde op een kruk. Toch hielden de beide soldaten haar krampachtig vast bij de schouders, terwijl hun paarse gezichten zwollen van grim. Ik zag hoe mijn makkers zich niet roerden, een hondsche hulpeloosheid in den omfloersten blik. De broeierige zwoelte in de tent werd onduldbaar; langzaam bekroop ons de angst der dieren bij de stilte voor een onweer, en de huiver die den reiziger grijpt, als hem de avond verrast in woeste, verlaten valleien. Ik vocht tegen de vreemdheid van het afgrijzen, dat mij overmeesterde. Toen dit in lompen gehulde wezen nadertrad, meende ik mijne overleden moeder te herkennen, haar zachte trekken, haar tastende schuchterheid en heur ongewissen stap;

maar als zij het hoofd ophief in den rooden schemer, hoonde haar afschuwelijk masker die lieve gelijkenis met een duivelsche grimas. Ik had mijn zwaard nog op de knieën, ik omklemde het gevest, dan sloot ik snel de oogen om mij te beschermen tegen mijn haat.

Anselmus maakte zich het eerst los uit de betoovering; hij scheen de macht te begrijpen, waar deze sybille door bande, en vroeg of zij ons voorspellen wou. Zij mompelde en greep de hand van den vrager. Anselmus lachte nu genoegelijk, hij rees daar zeker en mannelijk in zijn breede, vaste kracht; de vrienden omringden hem bout en luidruchtig en, vervuld als zij waren van hun bloedig dagwerk en de vredige veiligheid na den gewonnen slag, eischten zij alle tegelijkertijde dat de heks hun het uur van den dood voorzeggen zou.

Ik had echter niet gesproken, ik zat in doffe gedachten op den koffer en wiegde het blanke staal in den schoot.

Toonloos slopen de woorden uit den tandeloozen mond, heur vinger volgde een lijn in Anselmus handpalm en, als afwezig, zong zij haar litanie:

Gij zult worden gedood door een dolksteek, maar noch een vrouw, noch een kind, noch een man zal uw moordenaar zijn.

De jonkman haalde de schouders op en streek zich over het voorhoofd, terwijl hij zachtjes floot. Nu was de beurt aan Karel. Met groote stappen kwam hij nader, als een jongen die zijn moed wil bewijzen, en in een ruk stak hij zijn arm vooruit. De oude vrouw murmelde:

Als een Turk zult gij sterven door Christenhand. En dan tot Egidius:

Voor Turkenmoord zult gij ten aanschouwe van het leger worden terechtgesteld.

De vrienden schaterden, vloekten en scholden over de krankzinnigheid van dit gekal. Doch Diederiks nieuwsgierigheid moest ook voldaan. Zij zeide:

Gij zult sterven in uw graf.

Antony trok de wenkbrauwen omhoog wen zij neurde:

Gij zult omkomen door iemands en toch door niemands hand. Niets zal gemakkelijker zijn dan u te verdedigen, en toch zult gij het niet vermogen.

En Juliaan grijnsde spottend en sloeg zich tegen de dijen,

als de kol, die daar zoo nietig naast zijn reusachtige gestalte stond, hem toevoegde:

Naakt zijt gij geboren en naakt zult gij ondergaan; een kind dat ter wereld komt heeft niets dat van hem is, toch zult gij bij uw dood nog minder bezitten.

Nu strompelde de waarzegster toe op mij. Ik wilde ze met de vuist tegen de borst slaan, doch hulpeloos reikte ik haar de hand, rillend van kilte, als een bedelaar die door een vriesnacht gaat. Lang staarde zij op het hiëroglyfennetwerk van de eeltige huid, dan schudde zij droevig het hoofd en steunde:

Zoodra gij liefhebt, zult gij verscheiden.

Ik kan mij niet meer te binnen brengen of ik toen reeds aan de waarheid van dit vonnis geloofde, doch wél weet ik dat ik mij dieper beleedigd achtte dan wanneer een vijand mij een kaakslag had toegediend. Voor het duisterste mijner ziel werd de voorhang heiligschennend terzijde geschoven, terwijl ik gloeide van schaamte, machteloos. Dan sprong ik op en schreeuwde:

De liefde voor u althans zal mij den dood niet dóen; en stootte haar mijn degen diep in den boezem.

Zij viel voorover op de beide handen, mij onafgebroken aanstarend, met een blik dien ik tot nog toe van menschen niet kende, beurtelings doovend en vlammend in deernis en haat. Toen bogen haar armen langzaam door, met korte schokjes zonk zij naar den bodem, maar zocht mij toch voortdurend achter de nevelen van het brekend oog.

Allah, heb medelijden - hoorde ik de stervende nog zuchten, dan gudste een donkere golf haar over de lippen, en vormde een uitvloeiend meertje om het roerlooze grijze hoofd. Dat haar aanroep om medelij niet haarzelve maar mij scheen te gelden, bracht mij tot razernij. Ik schopte tegen het weerlooze lichaam, en daagde mijn vrienden uit, die mij dreigden met gebalde vuist. Snakkend naar adem krijschte ik hun toe:

Je staat aan den rand van den afgrond; zie je dan niet dat ze het bodemlooze voor je voeten geopend heeft?

Ik schrikte om den waanzin mijner eigen woorden, twijfelde of ze wel door mij waren gesproken, en dacht mijn zinnen door een boozen demon beheerscht. Uitgeput zonk ik neer op den harden zetel. Egidius bedekte het lijk met zijn mantel, en mokkend ging Anselmus heen om zijn bevelen te geven

aan de gevangen meisjes, nu heur bewaakster daar verslagen lag.

Eensklaps werd het tentdoek terzijde geschoven. Twee soldaten droegen het lijk van Anselmus, en drie hunner makkers sleurden den moordenaar. De kleederen waren hem van het lijf gerukt bij de worsteling, hij stond daar naakt en week van leden, en wij herkenden den eunuch. Ik hoorde Diederiks tanden op elkander klapperen. Juliaan maakte een afwerend gebaar, zoo vreemd en vaag als slapers doen, die door droomen zijn bezeten. Karel brak in een akelig lachen uit, hij hief de armen omhoog en gilde:

Noch een vrouw, noch een kind, noch een man zal uw moordenaar zijn.

Dan bedekte hij het gelaat met de handen en snikte als een radeloos kind. Antony, het schuim op de lippen, beval dat men den dader terstond zou hangen. Anselmus werd zachtjes naast mijn verschrikkelijk slachtoffer nedergevleid, en toegedekt met het gescheurde vaandel. Dan liepen zij allen een wijle dooreen, zij hadden hun hemden losgemaakt en wischten zich het zweet van het voorhoofd; de aderen kronkelden hun dik, als koorden gezwollen, over den hals. Zij zouden stikken, zoo zij hun hartstocht niet uitten. Haastig gordden zij de zwaarden aan, drongen naar buiten, gretig in een windvlaag het klagelijk huilen der vrouwen beluisterend.

Mij hield een vreemde loomheid gevangen, de dichte hitte woog als lood op mijn schouders, de dingen in het ronde hingen door een floers verhuld; ik zag niets dan het bloed aan mijn degen. Slechts één begeerte leefde in mijn sluimerende gedachten, het staal weer blank te doen zijn, en het lederen handvat smetloos en glanzend. Onophoudelijk wreef ik met den bezoedelden doek, vooral op een klein, rond, roestig vlekje, dat maar niet verbleekte.

Hoelang ik zoo sloofde in dien verstarden roes, kan ik niet zeggen; doch een luid geraas verschrikte mij hevig en de sabel viel kletterend neer.

Buitengekomen ijlde mij een gedaante tegemoet in Turksche kleederen, een tulband droeg hij om het hoofd gewonden, een breede straal bloed spoot hem van onder de kin over het bloemig borduurwerk van den zijdenen lijfrok. Vlak voor mij stortte hij op de knieën, sloeg met een doffen smak languit ter aarde, en bewoog zich niet meer. Ik had zijn gezicht ge-

zien en het was Karel. Tegelijkertijd werd een man geboeid uit de tent der vrouwen gevoerd, ik trad nader en herkende Egidius nu.

Een doodsbleeke landsknecht verklaarde mij het onheil. Om een der meisjes, een morgenlandsche van maan-blanke schoonheid, te behagen, had Karel zich op haar schalksche bede gestoken in een Oostersch gewaad; maar Egidius had dien roes willen deelen en tusschen de zinnendronken vrienden was de strijd ontbrand. Nu rustte de een voor eeuwig in den tooi der ongeloovigen, en ook de andere zou zijn straf niet ontgaan.

De krijgsman greep mij haastig om het middel, want ik wankelde als een beschonkene. Het lot mijner makkers raakte mij niet, ik vervloekte hun dood, en de daden die hen onafwendbaar hadden geleid naar dit einde. Doch de zekerheid over het eigen vonnis verpletterde mij. Driemaal was de waarheid dier voorspellingen gebleken, en ook voor den vierde zou daarin niet worden gefaald. Het volgende offer moest hij zijn, die zou verscheiden zoodra hij beminde, want uit duizend bloemen, sterren en menschengezichten wenkte hem de mogelijkheid eener plotselinge liefde naar het gapend graf.

Als uit een oneindige verte kwamen de stemmen der vrienden tot mij, zij raasden wild dooreen, ook hoorde ik de vrouwen gillen alsof men ze naar het leven stond. Het tentzeil vloog open en een vluchtend meisje snelde met uitgestrekte armen toe op mij. Een snoer van munten tikte om het halsje en de halfontvlochten vlechten dansten om haar rond. Zij leek zoo teer gebouwd als een kindje, maar onder heur zwartgeteekende brauwen droomde de volle begeerteblik eener vrouw. Mijn hart werd groot van verlangen; zij mocht zich aan mijn sterkte nestelen ter vaste bescherming, en reeds plooiden zich mijn lippen naar den kus, waarin ik sterven zou. Doch Diederik, die haar volgde, greep haar bij de losse lokken, wrong die met ruwe rukken om de vuist en sleurde de jammerende mede, terwijl hij zwaaide met zijn druipend mes. Nu week de begoocheling die mij verlamde. Ik riep mijn makker toe, te treffen zonder erbarmen, en rilde van ontzetting, over dit ternauwernood ontslopen gevaar. Met verdwaasde oogen staarde ik in het legerkamp. De krijgslieden lagen in breede kringen om de wachtvuren, zij dobbelden en zongen, of roosterden hun maal aan het spit. Ik kon hier niet blijven

bij al die kloppende harten, ik mocht de dreigementen niet tarten die mij toelachten uit elken blijden mond. Zonder opzien zadelde ik mijn paard, en draafde tot buiten de schansen, in een ren die het vuur uit de steenen sloeg.

Uren reed ik voort over een kale vlakte, ik bekommerde mij niet om de richting, maar dacht voortdurend over den onontkoombaren dood. Ik knoopte mijn hemd dicht voor de vochtige koude, en raakte met de vingers een haarlok die ik bewaarde aan mijn borst. Mijn bandelier verschikkend om den schouder, betastte ik een geborduurd devies, en om mijn helm wuifde een sluier een luchtig, geurig groetje. Vele vrouwen zaten aan heur rokken en weefgetouw over den verren strijder werkeloos te peinzen, of zongen bij de citer menig door hem gedicht madrigaal. Ik placht mijn vrienden met welgevallen in de oogen te kijken, en nooit werd een dag besloten, zonder den gul geheven beker en den warmen druk van een hand. Ik had van mijn gestorven ouders gehouden, en gaarne bukte ik mij aan den wegrand naar bloem en blad. Geen uur mijner jeugd was zonder liefde geweest! Kon de verdoemde heks nog klaarder voorspellen mijn dadelijk lot? Hopeloos galoppeerde ik verder, dan deed ik mijn paard weer stapvoets treden, want dicht drongen de boomen te samen tot een donker bosch. De nacht was reeds lang gevallen, de zwoelte hing mat en drukkend, en van uit de verte rommelde een onweder in allengs zwaarder slagen aan. De droppels begonnen te ruischen, windstooten deden de takken kraken, en een helle bliksemstraal verlichtte de onontwarbare gangen van dit spokig labyrinth. Dra gudste de regen in stralen. Het was een wonder, hoe mij die koelte verruimde; ik wond mij los uit mijn verstikkende angsten en ving aan te zoeken of ik geen uitweg zag. Plots bij een fosforischen glimp van het weerlicht, viel mij een vergeten gebeurtenis te binnen uit den knapentijd, en tusschen de blauwige struiken scheen mij de schim van mijn makker Willem te wenken.

Die jongen placht mij zoo innig aan te hangen, en ik had zijn trouw geduld. Hij verschilde zoozeer van ons allen; een gebrekkig lichaam deed hem de minste zijn bij de spelen, en zijn gelaat was zeer onschoon. Daarom legde ik hem ook nooit bij onze dwaaltochten den arm over de schouders, zooals ik zoo gaarne bij mijn andere vrienden deed. Vaak zocht hij de eenzaamheid met een bundel oude geschriften, in vreemde

historieën lezend bij beekschal en bladergebruis. Mijn kameraden schepten er een behagen in, hem daar met steenworpen te verschrikken, maar ik beschermde hem. Hij vertelde mij alle geheimen, vooral zijn vurig geloof in een toekomst, die hem, als blauw achter de wolken, blonk. Op een zomeravond, toen wij in maanglans over een weide gingen, had hij mijn hand gegrepen, en sprak met moeilijk verstaanbare woorden over het liefste van zijn ziel. Rustig bevrijdde ik mijn vingers uit die omklemming, ademde diep in de stilte, en dacht over de zoenen der witte wijven, terwijl een zilveren nevel uit de poelen steeg. Ik meende dat Willem mij iets vraagde, en antwoordde afwezig en vaag. Hij zweeg een wijle, stond eensklaps roerloos en zeide:

Boudewijn, ik geloof dat je niemand kunt liefhebben.

Dan keerden wij terug, door een oneindige ruimte gescheiden, naast elkaar. Eerst had ik, Willems klacht overdenkend, deze verachtelijk van mij gewezen; maar telkens ontmoette ik haar weer in mijn gemijmer, en zij knaagde en plaagde mij daar. Zij gaf een bitteren nasmaak waar ik kuste, en nog maanden later kon mij een vernederende zelfverachting bekruipen, als ik glimlachend tusschen de menschen stond. Dan wischte de tijd zelfs de herinnering aan die dagen met zijn helderstroomend water uit.

Nu bad ik dat de woorden van mijn makker waarheid waren. Op tallooze ongevoeligheden bezon ik mij. Hoe kort had ik getreurd over den dood van mijn moeder. Alleen toen zij bleek tusschen de rozen lag, kon ik weenen; zoodra de lijksteen haar bedekte, bekommerde ik mij slechts om mijn nieuwe vrijheid, en de lusten die de rijkdom schonk. Hoe dikwijls had ik met donkere lokken gespeeld, terwijl ik reeds droomde naar blonde, en waren mij niet die lippen het dierbaarst, welke ik nog niet had gekust? Had ik ooit gezucht over een vriend in den oorlog, of mij bij leed en rampen in zijn plaats gewenscht?

Ik hield de teugels in, het onweer verzwond aan den einder, ritselend stortten de laatste zware droppen door het koele, geurige groen, de sterren flonkerden tusschen de wuivende twijgen. Mijn God, zoo ik dit zoet bestaan een weinig mocht rekken! Ach vrienden, ik hing toen nog zoo gierig aan het leven, als een bloedhond die zich vastbijt in zijn prooi. Wellicht kon ik haar ontgaan, de moordende liefde; en bij het

stampen en snuiven van mijn ongeduldig ros, speurde ik naar het beste in een warreling van plannen.

Ik bezat vele goederen in dit land. Aan den zoom van een woud lag een mijner sloten, een barre veste, die ik steeds om haar verlatenheid had gemeden en waar de baardige knechten in hun beestenhuiden geleken op het door hen gevelde wild. Daar besloot ik mij te vestigen in de hardheid der afzondering. Ik liet mijn paard gaan hoe het wilde, morgen in de vlakte zou ik den weg verkennen, en de richting zoeken naar het kasteel. Bij den kalmen wisseltred van mijn rijdier dommelde ik zachtjes in, en toen ik mijne oogen weer opsloeg, verwonderde ik mij over de parelen en kleurige vleugeltjes van de zon. De boomen weken wijder uiteen, als ongetroebelde meertjes rustte de morgenschijn op de weiden tusschen het dauwig hout, vinken en lijsters kweelden en floten, maar de luidweergalmende bijlslagen brachten den blijdsten wekkingsroep. Ik hoorde een valbrug knarsen en, wijl haar planken wiegelden onder mijn galop, herkende ik in de steil ten hemel rijzende muren den eigen burcht, dien ik bewonen wou.

Ik riep mijn dienstbaren te samen. Velen ontsloeg ik en behield alleen diegenen van wie het uiterlijk of het woord mij tegenstond. Dag aan dag bewoog ik mij temidden hunner giftige, booze blikken, en de heimelijke weefsels van hun arglistigen haat. Maar ik wist mij onkwetsbaar, en strafte de geringste overtreding wreedaardig en koud. Toch overkwam het mij wel des nachts van hen te droomen, dat wij tesamen dronken uit eenzelfde bekken, wijl de rimpeling van het water onze monden met haar arabesken verbond. Dan ontwaakte ik in angstzweet badend; ik voelde als een zachten adem de aanraking hunner gedachten, en ook uit mijn innerlijk steeg, op stille vleugelslagen, iets onuitsprekelijks naar hen heen.

Die zwakheid vergat ik op den jachtrit. Tot de tanden gewapend trok ik door de onmetelijke wouden, slechts vergezeld van een koppel honden, die gromden naar buit. Wat tusschen de takken zong, deden mijn pijlen zwijgen. De duiven, fazanten, merels en reigers regenden voor mijn voeten, na een laatsten kreet; beren en wolven velde een speerstoot en tegen de evers vocht ik met getrokken zwaard. Zelden droeg ik de doode dieren mee naar mijn woning, ik liet ze maar liggen waar ze vielen, of gaf ze aan mijn doggen prijs. Toch was ik ook hier niet veilig, en vaak werd ik bijkans gevangen in een

valstrik van de machtige natuur. Ik vond een moederhaas in haar leger, de zuigende jonkjes tusschen de pooten gevleid; over een verborgen nestje breidde de broedende vogel de wieken, en een hinde, die ik vervolgde, baarde al vluchtend een kalfje in haar angst. Er scheen toen iets te breken in mijn boezem, doch in een razende wanhoop trof en verworgde ik wat mij bekoorde, het schuim op den mond. Soms legde ik mij moede in het mos te rusten. Als kinderoogen blikte het blauw door het loover, de witte trekkende wolken voerden mijn gemijmer over de bergen, naar een beter oord. Dan neeg ik mijn hoofd in bange schaamte, doch daar bloeide de aarde, die mij vurig bad om mijn liefde, zooals een geloovige tot zijn verlosser smeekt. Zuchtend klom ik in het zadel, en deed mijn paard de bloemen vertrappen, die wiegend hun kroontjes verhieven bij den geweldigen hoef. Ach, eens zag ik een korenveld voor mij wuiven, het gloeide zoo goud en kromde zich zoo heerlijk in zijn overvloed, dat de tranen mij over de wangen liepen. Knarstandend tegen die zwakheid drukte ik mijn ros de sporen diep in de flanken, stuurde het recht in den gelen akker en rende er met de blaffende honden rond. Na een uur restte er geen enkele halm. Ja, aan alle zijden loerde het lot op den blind-tastenden mensch.

De dochter van een mijner pachters, een onschuldig kind, dat de prachtige, blonde haren in losse lokken tot het middel droeg, bespiedde steeds mijn uitrijden uit den burcht, mij opwachtend aan den zoom van den weg. Wanneer ik voorbij haar draafde sloeg zij de oogen neder, bloosde en heur kleine, blanke borstjes zag ik zwellen in het kuische keurs. De toorn van mijn vlammende blikken had zij zichzelve niet willen bekennen, en immer verbeidde zij mij weder, vol van haar zoete hoop. Een middag dat zij ondragelijk tartte, met haar ontbloote schouders en dien jongen blos, greep ik mijn rijzweep en striemde haar over den hals. Eerst lachte ze nog alsof ze het niet kon begrijpen, dan gilde ze gelijk het wild schreeuwt, dat doodelijk is getroffen, en stortte aan den voet van den bebloesemden vlierboom, waaronder zij mij wachtte, ineen. Zoo schiep ik rond mij de dorste der leegten en zocht mijn leven te verlengen in dien rampzaligen waan.

Eens op een morgen toog ik ter jacht, zonder mijn honden. Des nachts hadden mij ontroerende droomen gekweld en nu geurde en streelde het nog door mijn haren, of zich een krans

van rozen om mijn slapen wond. Ik stikte schier in die angsten. Aan de gansche wereld bleek een vijand te overwinnen. Ik draafde langs de ruige slingerpaden en slachtte wat mij tegentrad. Aan alle zijden stierven mijn offers, nog nimmer was de oogst zoo groot geweest. Stof met bloed lag duimdik over mijn lederen kolder, mijn vingers kleefden aaneen, ik proefden een weeën, zoeten smaak op de lippen, en voor mijn oogen wolkte een purper waas. Het zweet stroomde mij langs de leden; toch was ik zoo koud of ik door den winter reed. Eensklaps werd het mij duidelijk dat ik den weg niet meer kende. Ik stond aan den ingang van een beukenlaan. Zoo dicht waren de hooge kronen verweven, dat slechts op enkele stammen een droppel zon, als een zilveren traan, te glanzen hing. Ik wilde mijn rijdier wenden, doch angstig snuivend boog het den kop naar den rottenden bodem, en hinnikte in een diep en verlaten geluid. Dan verdween het licht van de boomen, een verschrikkelijke duisternis viel. Het rillende paard gehoorzaamde aan teugel noch sporen, terwijl ik hopeloos zat te snikken in mijn rampzaligheid. Plotseling weerklonk een ratelende donder en een vuurbol spleet voor mijn voeten den grond. Toen werd ik suisend voortgedragen in een dolzinnigen ren, ik hijgde naar adem, een stoot trof mij en ik stortte neer.

Als ik de oogen weer opsloeg, reikte mij iemand te drinken. Ik lag zorgvuldig toegedekt op een helder leger. Een grijsaard tuurde naar blinkende steenen voor een stralend venster, aan de zoldering waren netten bevestigd, een spade leunde aan den wand. Een blanke hand hield den beker, en al mijn rampspoed voelde ik vervluchtigen voor de heilige deernis van een aandachtig vrouwengelaat. Dan maakte ik een wild gebaar van afweren, tastte naar een wapen en bezwijmde weer. Weken heb ik daar ziek gelegen. In de ijlende koortsen geloofde ik dat mij een engel kwam spijzigen en mijn wonden verbond. Later herkende ik wel het meisje, maar de bovenaardsche gloor van mijn droomen bleef beven om haar blonde hoofd. Willoos liet ik mij leiden. Ik zweefde op de grenzen van dood en leven, de banden mijner materie waren gebroken, ik had de gedachten van een klein kindje, zijn spelend vertrouwen, en zijn kristallen rust. Wanneer haar frissche vingers mijn voorhoofd koelden, wanneer zij mij kuste voor ik slapen ging, gaf ik mij over aan mijn genietende liefde, en nam weemoedig en tevreden voor immer afscheid van het zinkend avondlicht,

Elken morgen ontwaakte ik in grooter verbazen, en toen het mij bewust werd dat ik zou genezen, begon ik te twijfelen aan de waarheid van het vonnis der vreeselijke vrouw. De dankbare zekerheid dat Johanna dien vloek had verzoend, deed mij haar nog meer beminnen. Een oude broeder uit het naburig klooster trouwde ons, en feestelijk hielden wij intocht in het barsche kasteel.

Den eersten nacht van ons huwelijk bracht ik in bange vreezen door. Ik voelde mij zoo gansch gevangen in de zaligheid van ons omhelzen, dat ik mij afvroeg of de dood niet gedraald had om mij te treffen in mijn opperste geluk. Ik verbeeldde mij hem lijfelijk als een sluipenden verrader, en in de vage schijnsels die er door de kamer zworven, zag ik zijn hollen grijns. Maar zoodra de hanen begonnen te kraaien wist ik mij voorgoed gered; de spelende zon klom zachtjes over onze sponde, en kuste de zuchtende slaapster op haar rooden, vochtigen mond. Geruischloos stond ik op, opende het venster en bukte mij voorover in den wazigen, blauwen dag. Na maanden vol ellende, genoot ik weder ongestoord van het aandoenlijk kweelen der vogelen, ik liet het ochtendbriesje langs mij waaien, zoekend naar de bloemen waarvan het geuren tot mij drong. Ik zwoer de machtelooze verschrikkingen voor immer te vergeten, en dankte God dat de tooverban gebroken was. Ik had mijn liefde overleefd.

Spoedig schonk Johanna mij een zoontje. Daarna ben ik niet meer met kinderen gezegend, maar de jaren vloeiden henen in een ongetroebeld genot. Het was niet noodig een wensch uit te spreken en geen behoefte heb ik langer dan een seconde gevoeld. Zij scheen tegelijk mijn dienares en mijn leidster. Kwam ik afgemat van de jacht, dan ontgorde zij mijn degen, deed mij nederzitten in de kussens en baadde mijne voeten in het lauwe bad. Het maal werd opgediend dat zijzelve bereidde; want ik begeerde geen spijzen te eten, die niet malsch en sappig smaakten door de zorgen van haar hand. Des avonds verdreef zij mijn moeheid door liedjes en luitspel, of verhaalde van haar wondere lotgevallen tot laat in den nacht. Nooit weigerde zij zich aan mijn wakker verlangen, en na die doorwaakte uren toog zij des morgens bij den eersten schemer neurend en luchtig aan de zware eendere taak. Zij moest de kwade knechten regeeren en met duizend kleine vragen riep haar het kind. Dan begeerde ik weer met haar uit te rijden

of zond de geplaagde naar een mijner pachters, die met krankheid lag. Nooit weerstreefde zij mij en zij legde haar ziel in haar werken. Waarom zij vaak zuchtte verklaarde ik mij niet, haar kleur werd blank en doorzichtig, en ik dacht aan een knakkende bloem als ik haar in de armen hield. Doch daar mij immer slanke, rijzige vrouwen het meest hadden behaagd, verheugde ik mij over het slinken van haar vormen, en omving in warm verrukken heur smalle schouders en de tengere leest. Gij begrijpt wel, vrienden, dat ik dikwijls zingend langs de wegen liep.

Mijn zoontje was reeds zoo groot geworden, dat ik hem mede kon nemen ter jacht. Op een klein paardje draafde hij naast mij, den spriet in de vuistjes en een spanboog over den rug. Hem vinnig zijn prooi te zien bespringen, werd mijn heerlijkst pleizier. Ten laatste kon ik niet meer buiten dezen vroolijken makker, dagelijks liet ik zijn hitje zadelen en het raakte mij niet dat de vette pater, zijn meester, wenkend uit het venster hing. Hij kon al de vossen vangen, terwijl hij nog niets van lezen en schrijven wist. Behoef ik het nogmaals te herhalen, lieve verwanten, dat ik met lichte, dansende passen door dit schaduwloos leven ging?

Doch een blijvende vrede is ons niet beschoren. Den winter, waarvan ik u nu moet vertellen, herinner ik mij als den dag van gister. Mijn knaapje was dertien jaar geworden, wij hadden zijn geboortefeest in November blijde gevierd, doch daarna voelde ik mij droef en somber te moede. Een reden kon ik niet vinden. Uren zat ik in de nis naar buiten te staren, het ontbladerde hout sloot levenloos het landschap af aan den einder, het water van de slotgracht zonk ongerimpeld en marmerzwart tusschen de wallen, den hemel bespande een strakke, grijzige wade en over de wegen trokken de bleeke nevelen als gedaanten rond. Er woei geen wind en het vroor nimmer; toch wikkelde ik mij rillend in den ruigen pels. Eens bij het kleurloos vallen van een grauwen avond, reed tusschen de wijkende misten een eenzaam ruiter aan. Langzaam naderde hij op een kreupelen klepper, de flarden der dampen hechtten zich aan hem vast tot een wapperenden mantel, en mijn hart verdorde in een wanhopig voorgevoel. Voor de valbrug talmde hij een wijle, oplettend beschouwde hij de muren van mijn veste en tuurde dan over de velden onder de gewelfde hand. Ik had den vreemdeling nooit gezien tevoren, en ik beefde

toen de klopper door de gangen klonk. In de wapenhal bood ik hem het welkom. Mij groette een gekromde grijze man, een beeld van den triestigen, stillen winter. Hij keek mij vragend in de oogen zoo men vrienden doet en vroeg of ik Antony, mijn tentgezel uit den oorlog, niet herkende. Wij omarmden elkander. Luide riep ik Johanna en gaf haar vele bevelen. De fijnste spijzen moesten worden opgedragen, ik wilde dat zijzelve drie stoffige, kostbare flesschen uit den kelder haalde, en de eetzaal zou snel met groene sparretakken worden versierd. Nog zie ik het hoe zij naar mijne beschikkingen hoorde, het bloedelooze mondje in aandacht ten halve geopend, de linkerhand aan het hart geklemd. Antony was karig met zijn woorden aan den maaltijd, hij at ook weinig, doch vaak hief hij den beker. Wel bemerkte ik, hoe hij mij telkens opnam met zonderlinge blikken en dan weer Johanna en ook wel fluisterend tot mijn zoontje sprak. Soms schudde hij het hoofd, wanneer ik mijn vrouw in korte zinnen iets verzocht en hij zuchtte, toen mijn jongen hem vertelde dat hij niet eens kon lezen. Vroeg in den avond stuurde ik Johanna naar haar kamer, want de mannen houden hun diepste geheimen voor de vrouwen weg.

Nauwelijks zaten wij te zamen bij de gevulde kroezen, of ik strekte mij behagelijk in den zetel, sloot ten halve de oogen, en zei met een spottend lachje dat hij zeker wel nooit meer aan die dwaze voorspellingen en hun bloedig naspel dacht. Daar stond hij rechtop voor mij en greep mijn schouder vast, ik werd bleek onder zijn stomme, brandende vragen; dan ging hij langs de wanden loopen met een korten, harden stap.

Mijn God, waar zou ik anders dag en nacht om peinzen. In mijn droomen ligt het naast mij op mijn kussen, en des morgens wenkt het weder uit de stralen van de zon. Door niemands en toch door iemands hand, - ik vrees in de duisternis de geesten, en als het licht schijnt kan het mij treffen uit een bloeiend looverdak. Niets zal gemakkelijker zijn dan mij te verdedigen en toch zal ik het niet vermogen. Boudewijn, begrijp je den laffen angst, die den greep naar mijn degen verlammen kan? Egidius werd terechtgesteld en Diederik leeft ook al niet meer. Op een reis naar Brittanje is hij verdronken en zoo stierf hij in zijn graf. Men heeft Juliaan naakt en ontzield in de sneeuw gevonden, beroofd en uitgeschud. Vogelvrij verklaard door den keizer, bezat hij nog minder dan bij

zijn geboorte, want zelfs zijn naam was hij kwijt. Hoe kon ik nog twijfelen! Gij Boudewijn waart mijn laatste hoop. Ik hoorde dat gij een lieve gade beminde, en een kindje; wellicht dat de vloek in u gebroken lag.

Nu dan, antwoordde ik verwijtend en vroolijk, mijn lot zal u redden en troosten, want ik ben niet gestorven en toch heb ik lief.

Maar weer zag Antony mij aan met dienzelfden zonderlingen blik van bij den maaltijd en schudde langzaam en herhaaldelijk het zilverharig hoofd.

Dan begon ik hem te verhalen over mijn vreugdige jaren, over de leidzame goedheid van Johanna en de lichte behendigheid van mijn makker, mijn kind.

Hij onderbrak de zelfgenoegzame rei mijner woorden door een schaterlach, toen weder ernstig en met een stem die van een innig mededoogen trilde, mompelde hij zachtjes:

Wil je dan dwaas, dat ik je den blinddoek van de oogen ruk?

Verbaasd vroeg ik hem uitleg, doch hij klemde de lippen tesamen en ving weer zijn eentonige ronde door de kamer aan. Ik stoorde hem niet, want nog nimmer had ik iemand zoo ziek en gebroken gezien. Aandachtig bekeek ik mijn sterke, eeltige vuisten, en duwde mijn spierigen romp tegen de leuning der stoel. Wij hadden schouder aan schouder gestreden in menigen oorlog; nu kwam hij tot mij als een wankele grijsaard; ik wilde hem wel helpen, ik was krachtig en jong. Bijwijlen verstond ik een woord van zijn schorre geprevel. De zinnen der voorspellingen keerden er telkens in weer, dan klaagde hij luider dat hij dien rampspoed niet langer kon dragen en hij vervloekte zijn geboortestond. Eindelijk vatte ik hem met milden drang bij den arm en lichtte hem voor naar het slaapsalet.

Vroeger werden in dit vertrek de wapenen geborgen; de riemen, waarin de rustings hadden gehangen, waren er nooit verwijderd en geruischloos schommelden van de zoldering hun losse lussen bij den dwarrelenden kaarsschijn heen en weer. Antony aarzelde op den drempel, hij maakte een gebaar of hij wilde vluchten, doch dan groette hij mij en drukte mij lang de hand.

De slaap vermeed mijn leger. Alle gebeurtenissen van dien gansch-vergeten, bloedigen avond ontrolden zich in mijn verbeelden tot een ziels-beklemmend spokenspel. Herhaaldelijk

opende ik het venster en boog mijn gloeiend hoofd in den koelen, diep-duisteren nacht. Maar de ademlooze stilte daarbuiten deed mijn angsten nog groeien, en rillend in het witte linnen wachtte ik tevergeefs op een enkel lenigend geluid.

Vroeg in den morgen wilde ik mijn vriend gaan wekken; doch hij hing met een vreeselijk misvormd gezicht, verworgd naast zijn onbeslapen sponde.

Bij het noenmaal vertelde ik aan mijne vrouw dat Antony niet meer leefde, ik verzocht haar hem af te leggen, en zorg te dragen voor een schoone, waardige uitvaart. Johanna zag mij aan of zij niet verstond wat ik zeide. Ik herhaalde mijn verlangens en veegde mij de kruimels van den baard. Nu hoorde ik haar toonloos lachen; met een ruk rees zij op van haar zetel, terwijl zij zich de zware vlechten loswond uit de volle wrong. Dan bukte zij neer aan mijn voeten en wischte mijn beslijkte schoeisel met haar gouden lokken af. Plotseling zich oprichtend, sloot zij de arme, beenige vingertjes vast om mijn gorgel, en kneep hem in wilden moordlust dicht. Ik bevrijdde mij, zag in Johanna's dwalende oogen en begreep dat zij waanzinnig was.

Uit alle oorden ontbood ik de artsen. De meeste staarden mij uitvorschend aan, en vroegen of ik al niet sinds jaren van haar zwakheid wist. Ik ontkende verwonderd, zij haalden de schouders op. Met een koude norschheid deelden zij mij mede, dat een afmattend leven haar moest hebben gesloopt en dat zij niet meer zou genezen.

Al spoedig werd Johanna's bijzijn mij een kwelling. Ik zocht naar verstrooiing en wat kon mijn eenzame burcht mij anders bieden dan vrouwen en wijn? Ik schertste met de maagden en het waren de beide kameniers mijner gade die ik boven allen uitverkoor. Vaak had Johanna geklaagd over hun warsche brutaalheid, doch in hun jonge blikken brandde een lustig vuur. Zij voelden mij een slaaf van heure bedwelmende kussen, en wreekten zich in duizend wreede plagerijen op hun hulpelooze meesteres. Ik deed alsof ik daar niets van bemerkte, en wenschte de kranke een spoedigen dood.

Een geurigen nacht in de lente is zij gestorven; en toch liet haar heengaan een ledigheid, die ik niet vullen kon.

De zwoele voorjaarsdagen, die nu volgden, bedroefden mijn ziel door hun kiemende liefelijkheid. De bevende vonken der blaadjes en de teedere bloemen, waar het gras van zwol, nood-

den mijn dorheid tot schreien, doch tranen vond ik niet. Van den morgen tot den laatsten schemer weerklonken de paden van der hoeven dubbelslag. Mijn zoontje nam ik altijd met mij; de monnik, zijn meester, had ik maar weer naar zijn klooster gestuurd. De heete hartstocht voor de jacht vlamde heller dan ooit te voren, terwijl het mij toescheen dat de roerlooze rust der gevelde dieren ook mijne warre gedachten kalmte gaf. Wij gebruikten ons karig maal in het zadel, dan werd de knaap het eerst ongeduldig, en dreef zijn paard in het struikgewas. Soms maakte ik mij bezorgd over zijn bleeke wangen en koortsigen blik. Op een helderen, frisschen dag, die schalde van zangen, zaten wij een geweldigen ever na. Steeds ontsnapte hij onze worpen, en toen de avond viel, kraakte zijn vlucht nog door het hout. Plotseling deed het hitje een misstap, het kind stortte neer op het zandpad, het wilde varken stootte hem den slagtand in den buik en scheurde ze op van de lies tot den navel, met een nijdigen ruk van den wreeden muil. Ik plantte hem de speer tusschen de schoften, doch het klagen van mijn knaapje verstomde, en tevergeefs zocht ik naar zijn adem en polsenklop. Weenend legde ik het lijk over den hals van mijn schimmel, en reed stapvoets huiswaarts met mijn treurigen last. Het zinkend zonlicht vloeide langs stammen en bladeren, het kleurde mijn handen rood en de huid van mijn ros, het lag donker over de wegen geronnen, doch de witte kleederen van mijn jongen werden nat en scharlaken van zijn eigen, dierbaar bloed.

Toen de zerk van den kelder was gesloten, waar zijn kistje naast dat van zijn moeder stond, doolde ik willoos en snikkend door de verlaten kamers. Ik kwam in het vertrek waar Johanna was gestorven, in de zaal waar mijn zoontje tusschen kaarsen en rozen te praal had gestaan, en in het salet waar de wenkende koorden schommelden. Ik dacht er aan, hoe op den dag van Antony's komst mijn rampen begonnen, ik hoorde weder de woorden die hij tot mij gesproken had. De voorspelling der oude dreunde mij in de ooren: ‘zoodra gij liefhebt zult gij verscheiden’, - in een afgrijselijken schrik begreep ik de beteekenis der vervlogen jaren, want dat ik noch mijn zoon, noch mijn vrouw had liefgehad. Snakkend naar lucht beklom ik de tinnen. Eindeloos strekten zich de velden uit, aan den horizont versmolt het land met den hemel, en het wemelend blauw ontsteeg aan maat en grens. Ik voelde

den duizel der oneindigheid mij overwinnen, de dood paalde niet meer mijn streven af. Ik moest zwerven als de eeuwige jood Ahasverus, want ik wist nu zeker dat ik nooit beminnen kon. In een waanzinnigen opstand stortte ik mij van den top van den toren. Maar deze val, die ieder ander zou hebben verpletterd, liet mij ongedeerd; zacht ving mij een stapel dorre bladeren en ik richtte mij op zonder buil of wond.

Nog vele malen sloeg ik de hand aan mijzelven, wat God vergeven mag. Doch de wapenen braken, en de zee gaf zijn prooi terug. Even vurig als ik vroeger het leven omklemde, smachtte ik nu naar den dood. Wellicht doet U dit verbazen, doch het milde lot houdt U nog in zijn strikken gevangen, en uit verborgen hinderlagen loert het toeval met zijn vluggen pijl. Slechts de angst dat men het verliezen zal, wekt den wellust van het bestaan. Ach, als de rustige zomeravonden over de velden vloeiden en ik voor mijn venster naar hun klaren alles-omvangenden vrede zag, hoe kon ik dan verlangen te slapen onder dien blozenden bodem. Varend over het water, dwalend onder het loover, of des morgens ontwakend bij vinkenslag, immer wanneer mij een stemming van stilte of reinheid bekoorde, snikte ik naar mijn sterven, als een kindje naar de wereld die hij niet bezitten kan. Alleen de liefde mocht mij helpen, ik begreep dat ik haar moest zoeken, doch hoe zou ik haar lokken in mijn kille hart? Vrienden, waar zoudt gij zijn aangevangen, op een jacht naar de liefde?'

De verteller wachtte; doch niemand der verwanten, die een antwoord gaf. Zij luisterden somber hoe de gierende vlagen de hagelkorrels tegen de ruiten slingerden en floten in de dansende vlam. Een tochtwind huiverde langs de wanden, toch wischten de jongsten der erfgenamen met de zijden doeken hun vochtig, vuurrood voorhoofd af. De grijsaard leunde in de kussens, de witte neerhangende brauwen verhulden zijn oogen, de kale schedel ving een glimp van den haardgloed, de breede baard bedekte hem de leden, als sneeuw den wintertak, en gaf zijn wezen iets blijvends en onverwoestelijks, gelijk de eik die krom zijn eeuwen torst. Dan vervolgde hij met heldere stem:

'Wel werd het mij duidelijk, dat de eenzaamheid haar vijand is. Ik verliet den burcht en betrok een mijner paleizen in een dichtbevolkte stad. Ik deed de armen in de voorhal komen, waar ik hun overvloedig van mijn schatten gaf. Ik

poogde mij in te denken in hun moeiten en behoeften, ik trachtte mijn goudstukken te volgen op hun zegenenden loop, ik zocht mijn gaven te reiken met die zelfde gulheid des harten, waarmee ik vroeger mijn moeder kuste, of mijn vrienden den arm om de schouders lei. Doch als een pantser omsloot mij mijn koelheid, ik bemerkte zeer wel den hatenden grijns, dien de bedelaar achter zijn dankwoord verborg; ik voelde hoe hij mij verafschuwde om mijn rijkdom, en mij het vernederende zijner slaafsche gebogenheid en smeekende lippen niet vergeven kon. Des nachts droomde ik wel, dat ik niets dan een penninkske behoefde te schenken; ik moest het aanbieden op een bijzondere wijze, in een zekere blijheid van de ziel, en met ontastbare, sluimerende gedachten. Ik juichte mij van vreugde wakker, doch terwijl ik mij die boodschap vaster in wilde prenten, nevelde hare beteekenis allengs in het blinde duister heen. Eens had ik de dwaasheid een gebrekkige grijze werkelijk met zulk een geringe munt te bedenken, doch zij smeet mij het geldstuk voor de voeten en ik schaamde mij diep over mijn laffe daad. Op een dag werd ik bij de overheid ontboden, en ik vernam het kwaad dat ik allerwege had gesticht. De ongewende weelde had velen tot dieven en dronkaards gemaakt, meer werd er gemoord dan tevoren, en de huizen van ontucht beleefden een gulden tijd.

Nu noodigde ik de leprozen ten maaltijd. Ik liet hen eten uit mijn zilveren vaten, en deed hen drinken uit mijn rein kristal. Zelf droeg ik de spijzen op; ik zat aan temidden van hun bloedende, onmenschelijke gedaanten, ik bediende mij uit de schotels die zij hadden aangeraakt, en waschte hun wonden met teeder lijnwaad schoon. Terwijl bad ik gedurig God, mij te beloonen met hun vreeselijke krankte; doch mijn innigst ging niet naar die rampzaligen uit, en vaak werd ik onpasselijk van walging. Verscheidene mijner bedienden stierven aan de melaatschheid, en geen enkele schrede kwam ik dichter tot mijn doel.

Het was in den tijd dat de zwarte pest door de landen trok. Ook onze stad drong zij binnen en nestelde zich in de hutten der armen en menig trotsch paleis. De straten lagen verlaten, het gras groeide tusschen de steenen, de huizen waren met luiken gesloten, doch de deuren vielen open uit hun slot. De honden huilden in de stilte. Soms rolde een wagen vol feestvierenden aan, de mannen dronken uit donkere flesschen,

en leunden de joelende vrouwen in den schoot; dan breidde zich weer een huiverend zwijgen, dat slechts de snelle stap van een haastig voorbijganger stoorde, die voortijlde, de hand voor den mond. De doodgravers zaten beschonken op hun stramme paarden en zongen schandelijke wijzen boven de naakte baar. Rustig trad ik de woningen binnen, ik spreidde een bed voor de besmetten, koelde hun gloeiende slapen en deed hun razernijen bedaren tusschen mijn armen aan mijn borst. Als de vrienden en kinderen vloden, kuste ik de dooden op de lippen ten laatsten groet. Toch was dit niet uit deernis, want ik kon geen medelijden vinden voor hen die erlangden waar ik met gansch mijn ziel om vocht. Ik dacht slechts aan mijzelven en legde mij elken avond te slapen, brandend van hunkerende hoop. Alom begon men den vreemden grijsaard te kennen, den speler en spotter met moordende gevaren, die, het gelaat ontbloot, aan de sponden stond. Het bijgeloovig volk wist te verhalen dat nog niemand door mijne zorgen was genezen, de zieken gilden als ik mijn strakke door zilveren lokken omlijst gelaat diep over hen boog, en voor velen gold ik als de vleeschwording der zwarte pestilentie. Eens werd ik door de verwanten van een lijder met stokslagen ontvangen, en wie mij op mijn rondgang ontmoette, maakte schielijk een beschermend kruis. Na vier maanden week de bezoeking, de lentewind woei de tonen der dankzangen door mijn vertrekken, de zwoele avonden waren roodgekleurd van de fakkels en gonzend van dansmelodie. Ik vierde mijn eenzame wanhoop met tranen.

Ik kon de gezichten der menschen niet meer verdragen, en sloot mij op bij de bleeke, roerlooze foliantenrijen mijner boekerij. Daar zat ik van den morgen tot den laten avond in oude geschriften te turen voor een zonnig raam. De bloemen bloeiden welig in den verwilderden tuin, voortdurend ruischte een fonteinstraal in haar klinkende bekken, en de zorgelooze vogels kwinkeleerden aanhoudend tusschen de bloesems en het glanzend groen. Ik las over de liefde, en de woorden der begeesterden geurden in een windvlaag en kweelden te samen met een merelslag. Eindeloos verdiepte ik mij in het wonder van te beminnen; ik leerde dat de liefde God zelve is, dat zij meesleept buiten de rede in ongebonden dronkenschap, bewustelooze zaligheid, hoe zij ontlast van alle ellende, den vorm vernietigt, en ons naakt over den drempel treden doet.

Zoo ik slechts wilde, kon ik de minnaar wezen, eeuwig luisterend naar de geheimzinnige stem, die alle dingen met één naam noemt, in den mateloozen afgrond der liefde verdwijnen en vervluchtigen in haar verterend vuur. Peinzend over deze beloften, volgde ik uren lang den tocht van de zon over het wiegende loover, de rozen ontsloten zich langzaam en ik meende te voelen dat ook knoppen tot kelken werden in mijn dorre ziel. Na dagen van vasten en zelfkastijding waagde ik voor het altaar neder te knielen, de priester had mijn biecht vernomen, en, door wierook bewolkt, door zangen omhoog gedragen, onderging ik in zoete verrukking de eindelijke vereeniging met mijn verlosser, mijn God. Badend in tranen legde ik het hoofd op de zerken der treden, en wachtte biddend den zwaardslag die het splijten zou. Doch geen genade was mij nog beschoren. Na den dienst drongen mij de drommen kerkgangers naar buiten. Ik hoorde ze kouten over hun huiselijke zorgen, over hun lusten en lasten, en het heesche gefluister siste van nijd. Ik ergerde mij over die slechte harten, knarste op de tanden en verachtte diep. Het orgel speelde. Dan kwamen de woorden, welke met de vogels mede hadden geklonken, mij weer in den zin: ‘Indien iemand zegt, ik heb God lief, en haat zijnen broeder, dat is een leugenaar’, en ‘Die zegt dat hij in het licht is en zijnen broeder haat, die is in de duisternisse tot nog toe’. En ik wist mij verder dan ooit van mijn einde.

Het werd mij duidelijk, dat ik in de stad niet langer mocht blijven. Ik moest met het geringste beginnen, als een kind dat naar de vlinders grijpt. Ik hulde mij in een harigen mantel, en trok door de wereld bedelend om mijn brood. Ik vermeed de menigten en de groote wegen en doolde jaren en jaren, over berg en dal. Ik scheen zoo eerwaardig van ouderdom, dat de herders mij om den zegen smeekten. Mijn vroeger bestaan was ik vergeten; in velerlei gestalten had ik geleefd en geleden, maar ik kon ze mij niet meer te binnen brengen, evenmin als gij de kleederen die ge eertijds droegt. Slechts de gedachten aan dood en liefde brandden als een eeuwig licht achter mijn oogen, en ik liep te zoeken langs de paden, onder zengende hitten en ijzigen winterwind.

Op een zomernamiddag, nadat ik uren door de barre rotsen had gedwaald, bereikte ik een holle vallei, bont van de bloemen.

Nog nimmer had ik zulk een menigvuldigheid van kleuren

en vormen aanschouwd. Van de bergflanken hingen rooderozenhagen, en een beekje wond zijn zilveren kronkels door bedden van witte leliën en purperen anjelieren. Ik zette mij neder bij dit golven en wuiven, en het kabbelend water vertrouwde mij murmelend de geheimen der aarde toe. Toen de wind over de wiegelende kelken voer, brak ik uit in tranen, een glans-doorzogen wolk had zich boven het dal gelegerd, en zond een goudgloed over het loover uit. De stengels slingerden zich om mijn borst en mijn schouders, ik kuste de rozen, en plotseling overzag ik mijn leven en het lot van hen die mij lief hadden gehad. Zij naderden daar tesamen in welbekende vertrouwelijkheid, met het nederig gebaar van den slaaf die zijns meesters voet op het voorhoofd zet: Willem mijn makker, Johanna, mijn zoontje en alle vrouwen die ik bedrogen had. Zij toonden ieder een wond in den boezem en boden mij een met bloed gevulde bloem. Ik begreep dat zij lijdzaam door mij waren gestorven en, de handen gevouwen, bad ik hun milde schimmen om vergiffenis. Nu werden de geuren onduldbaar, zij bonden mij in hun soepele snoeren, ik wankelde, duizelde en begroette, nederzinkend, in een eindelooze verrukking den dood.

Toen ik ontwaakte, gloorde de morgen, de heerlijke bloei lag verdord, dan ging ik troosteloos maar weer verder; doch voortaan vertrapte ik niets, dat kiemde op mijn pad.

Ook de dieren deed ik geen leed. De spinnen daalden langs hun trillende draden, de padden verhieven zich op hun menschenhandjes en staarden naar mij uit een juweelig oog. Ik groette ze met mijn schorrige stem en glimlachte tegen de ratten en slangen. Maar als een voetstap door de twijgen kraakte, vluchtte ik ijlings in het dichte hout.

Eens klonk het angstig schreeuwen van een hert uit de verte. Ik baande mij een weg door de struiken en vond het koninklijk dier met het gewei tusschen de takken verward. De trappelende hoeven deden het stof opwolken, doch deze worsteling baatte den gevangene niet. Voorzichtig bevrijdde ik de zachte schorsige horens, de vogels zongen uitbundig hun liedjes, de zware, gouden bijen gonsden en kapellen droegen tusschen de vlerkjes hun runen vonkend vuur. Ik legde mijn arm om den nek van het hijgende damhert en streelde liefkozend den zijigen baard. Ik had het nog liever willen kussen en aan het hart willen drukken, want ik hield innig van dit schepsel, dat ik had gered.

Doch het beest begreep mij niet; het zette zich schrap en stootte mij tegen de borst, dat ik neerviel.

Toen ik uit mijn bezwijming weer opstond, hoopte ik niet meer. Ik bleek te zoeken naar een begrip, waarvan ik het wezen nimmer zou kennen, zooals een man zijn gestolen kind zoekt, waarvan hij geen enkel teeken weet. Tusschen de bedden der zieken, aan het altaar knielend, weenend bij de rozen, was ik slechts door een schijnbeeld bedrogen; ik had mijn borst willen openen voor de liefde, en hij had alleen gegloeid van zelfzucht, zinneweelde en stemmingsbrand; ach de eenvoudigste mensch had wel begrepen, dat men een schichtig dier niet in een omhelzing bemint.

En de eindelooze jaren rijden zich aaneen.

Was het de zwakte van mijn ouderdom of een korte vleug van genade, somwijlen vergat ik de reden waarom ik door de wereld waarde, ik herinnerde mij mijn naam niet meer, en klopte aan om een nachtverblijf bij de deuren der hoeven. Rustig koutend brak ik het brood met de boeren, ik schoof dichter bij het haardvuur, en bracht den tinnen wijnkroes aan den mond. Het kroost van den landman kroop mij tusschen de knieën, ik verhaalde, en mijn ontvleeschde vingers betastten langzaam en voorzichtig de gladde wangen en het golvend haar. Zoo kon ik wel dagen leven, en ik dacht mij niet verschillend van den grijzen vader, die roerloos in zijn leunstoel scheen te wachten op een laatsten gast. Maar door een plotseling toeval - ik zag mijn gerimpeld gelaat in een vijver, een kweelende merel wekte mij in den nacht - werd ik mij opnieuw bewust van mijn gansche ellende, en gilde in een grenzenlooze deernis met mijzelven om den milden, bevrijdenden dood. Dan nam ik mijn reisstaf weer op en trok verder, langs de naakte velden zonder horizont, die sinds den morgen dat ik tuurde van mijn tinnen, voor mij de leege eeuwigheid beduidden, die ik niet ontloopen kon.

Eens, toen ik drie dagen zonder rusten had gezworven, schreed ik mijmerend over een ophaalbrug. Bij de met staal beslagen poortdeur hing een kale valk in een roestige kooi. Hij borg den kop tusschen de vlerken en bewoog zich niet. Ik meende dat hij was gestorven en floot, zooals men dat bij die dieren doet. Toen begon hij met den snavel tegen de tralies te hakken, een dienaar opende het deurtje; met één vleugelslag zat hij mij op de vuist, en schudde trotsch zich

de weinige vederen. Ik hief het hoofd en herkende mijn burcht; de knechten traden buiten en bogen zich voor hun heer in het stof. Een onbeschrijfelijke ontroering overmande mij. De doler was thuisgekomen en vond een sponde op de plaats waar zijn wieg had gestaan. In duizelende verbazing vroeg ik mij af, waarom ik zoolang had gezocht en gehunkerd. Wat het dichtst voor mijn voeten lag had ik nooit opgemerkt, omdat ik maar star op mijzelf had gestaard. Ik wilde niets meer bereiken, ik zou gaan wonen op mijn slot; mijn onderhoorigen mochten van mijn gulle rechtvaardigheid genieten, en ik was bereid het einde der tijden te verbeiden, vertrouwend op de besluiten van God. Die gedachte maakte mij lichter en lichter, ik greep naar een steun en zonk op den dorpel ineen. Mijn dienaren brachten mij in deze kamer en hier ben ik nu al bezig te sterven, meer dan een week.'

De verwanten blikten den kranke aan in een afgrijzen, dat geen woorden vond. Zij poogden zich los te maken uit den vreemden, drukkenden toover, waarin dit vertelsel hen had gebannen en zij schrikten hevig bij het geluid van een knarsende deur. Een statige man, in een pelsmantel gehuld, trad binnen, en toen zij zijn koele, zoekende blikken in zich voelden dringen, herkenden zij allen den arts. Hij boog zich over den lijder, luisterde en tuurde, dan zich oprichtend sprak hij zacht maar helder, zoodat aan niemand de bange zin ontging:

'Het is een wonder, gij zijt genezen, ge kunt weer opstaan en aan den arbeid gaan.'

De grijsaard lachte innig-gelukkig en stapte voorzichtig uit het bed. Door een lichten nevel zag hij den gloed dier verwrongen gezichten en een grenzenloos medelij overweldigde hem. Alle zonden en ellenden van deze onwetende lieden kwamen tot hem als kinderen, die veiligheid zoeken bij hunnen vader; en niet van zijn verwanten, want die herkende hij niet meer, maar van de gansche verdoolde, gemartelde menschheid hoorde hij den zucht en voelde hij het arme, bloedende hart kloppen tegen het zijne. Toen viel de kleine haat hem als een blinddoek van de oogen en hij stak de beide handen uit naar de erfgenamen, die terugweken en wankelden aan den wand. Van de jongeren snikten er sommigen, een sloeg zich met de vuist tegen het voorhoofd, en een ander vloekte afgrijselijk en stampte van woede op den vloer. Dat was een donkere knaap, met bruine oogen en krullende lokken. Boudewijn lei

hem zijn arm om de schouders, en zocht zijn lippen voor een zoen. De jongen kon dit niet dragen, hij rukte den dolk uit de schede, en trof die bevende, bleeke gedaante tusschen het sneeuwwitte baardhaar recht in het hart. De dokter knielde bij den doode. De oudere verwanten vroegen elkander fluisterend waarom hij nu was gestorven. Zij raadden en dachten, maar wisten het rechte niet. De overigen begonnen reeds te rekenen en te deelen, en spraken met gloeiende wangen over de lusten, die zij zich beloofden van al dat geld. De moordenaar vluchtte. Hij ontving niets van die schatten. Hij ijlde voort door de hagelvlagen, zijn mantel wapperde en de wanhoop vrat aan zijn hart. Eensklaps stond hij stil bij een schuimend beekje; hij tuurde naar de vliegende wolken. Zij bedekten en ontblootten het gelaat van zijn slachtoffer. Het wenkte liefderijk uit die hoogere oorden en plotseling begreep hij dat de overledene hèm zijn kostbaarste goederen had nagelaten: Zijn immerwakend geweten en zijn dorstige, rustelooze ziel.

Gedichten.
Ariette van der Stok.

Legende.

De starre klippen staan stom in 't gloeien van vallenden avond
En aan hun voet ruischt het lied van de eeuwig wisslende golven
Beukend met woesten wil, om telkens weer angstig te wijken
Fluistrend in 't meevloeiend zand en 't ritslen der blank-ronde kiezels.
De avondwind suist er van vèr in een langen zucht langs de heuvels
En vertelt van een reus, die, bloedend uit purperen wonde
Stromplen kwam over de hei en de vale verten deed galmen
Van zijn stervende klacht en zich neerlegde hoog op de klippen
Om er te sterven, dáár - waar zijn brekende blík zocht de verten -
Blauw als de hemel omhoog en blauwend tot wazigen einder.
En traag drupte het bloed en vloot als een band langs de rotsen
Purprend het grauw-bleeke steen, tot het eindelijk vloeid' in de diepten
Die dan opbloeiden fel, als 'n wonder van purperen bloesem.

- En de rotsen staan star en de zeewind zucht langs de heuvels
Zingend vergeten sprook, waar het doode bloed kleurt de klippen.
En aan hun voet ruischt het lied van de eeuwig-wisselnde golven
Blauw als de hemel omhoog en blauw tot den wazigen einder.

Zomer-akker.

De rulle klonten bonzen, staag in klop
Van steenen tegen glanzge spaden aan,
Waarover, werkgebukt, de lijven staan
Met zonblank haar op rooden zweetenskop.

En schop na schopstoot tilt omhoog het kruid
Van taaie wortels, klemmend om het steen,
Daar - plotsling - door de zon-stille akkers heen
Galmt en weêrgalmt van vèr een treinenfluit.

Stijf recht er een den rug en met de hand
Sluit hij voor 't kijken àf het blanke licht
De oogen - spleet getrokken in 't heet gezicht
Staren den trein na door het zonnig land. -

Avond.

- In die schemerstemming kwam het weèr:
't Vertrouwen - toen de bloemegeur een eigen
Zuivere stem kreeg, in het wijde zwijgen
Dat d'avond spreidt over zijn verten neer. -

En 'k voelde d'avond als een blauwend meer
Waarover ranke jonge boomen nijgen
- 't Weerspieglen schijnt dan zelf een ziel te krijgen,
Die buigt zich uit de sombre schad'wen neer.

Wat zwak gerucht van ver kwam er nog deinen
Verstervend in den geuren-stillen nacht
- 'k Zat roerloos - 'k voelde 't schromen om mij kwijnen
Dat 'k als een kerker om mijn denken dacht.

- In stille hoorde ik naar mijn ziel die sprak
Wijl 't zwijge' alom de ijle stilte brak.

Ruïne.

Op 'n heuveltop rijst d'oude kloosterkerk
- De eens geprezen pracht van pijlerbouw
Ligt half-verpuind en alles dof en grauw
Wat daar nog bleef van 't langzaam slopingswerk.

Waar eens de voetstap opklonk langs de muren
Dempt elk geluid nu 't zachte groene mos.
Rondom rankt klimop af, in weelgen bos.
Zoet-lachend staat 'n Mariabeeld te turen.

Nog schuilt een kleur in 't plooien van haar kleed
Dat golft omlaag langs 't kindeke in haar armen
Glimlachend ziet ze neêr - in stil erbarmen
Als eene, die van menschensmarten wéét -

Verlaten bleef alleen dit beeld hier staan
Toen 't vroom gezang der knapen niet meer klonk
Toen elders men der Maagd gebeden schonk
En 't wijlend waas van wierook was gegaan...

't Gewelf verging - blauw buigt de zomerhemel
Zich welvend neer als dak der pijlergang
In 't open ruim schalt neer een vogelzang -
En 't grijze puin glanst in den zonnewemel. -

Gedichten.
Agnes van der Moer.

I.
Lente-regendag.

De regen rijgt zijn grauwe kralen,
en maakt een grijs, Japansch gordijn,
en laat dat stil en effen dalen
ver voor de blauwe heuvellijn.

Een reiger steekt zijn zilvren schachten
dwars door de parelgrijze lucht.
Een bleeke bloem staart in gedachten
hem na in zijn versnelde vlucht.

Ik loop maar in den zachten regen
en componeer een kleurenlied.
Ik ga maar langs de grijze wegen,
en denk wat zacht aan mijn verdriet.

Ik kan er toch niet over schreien
op dezen mooien, mauven dag...
De hemel opent... op de weien
verschiet een bleeke, gouden lach.

Een lichtglans toovert gouden loten,
aan elken jongen lenteboom.
Een goud-schicht guldt de stille booten,
die drijven op den breeden stroom.

Een goudgloed tintelt voor mijn oogen,
de wolken splijten wijd van één,
en door de grauwe hemelbogen
zie ik de zoete zonne heen.

II.
Het kindje.

Ik houd niet van de menschen,
hun oogen zijn te koud.
Ik houd niet van de wereld,
de wereld is te oud.
Maar ik houd van wat kleuren,
een bloem, een klank, een beest,
en van een héél klein kindje,
het aller-allermeest...
Ik houd van een klein kindje,
dat nóóit een mensch nog zag,
maar dat eens in mijn droomen
stil in mijn armen lag.
Dat heb ik toen gedragen
door een bont bloemenland.
Mijn liefste liep er naast me,
een lelie in zijn hand...
Mijn liefste liep er naast me - - -
Er floot een vogellijn - - -
Het kindeke ontwaakte,
Het lachte zonneschijn - - - -

III.
De hei.

Ver, waar de hei haar breede vacht besluit,
daar leef ik open van de donkre menschen af,
daar ligt de donkre leugen in haar donker graf,
daar juicht mijn blijde stem zijn open klanken uit!

Daar schiet een leeuwerik zijn zangen naar omhoog,
daar is de diepe klaarte en de waardigheid,
daar ligt de waarheid breed en heerlijk uitgespreid,
daar spant de hemel wijd zijn blauwen boog.

Daar sta ik dan zoo goed en strek mijn leege handen,
en keer mijn rug toe aan de sombre huizenrei,
en zie den grauwen eenvoud van de landen,
de eerlijkheid van 't ongebaande pad vóór mij,
de avondlucht met bleeke en gouden zonnestranden, -
beluister ik het wijde leven van de hei.

IV.
De stad.

De avond steekt zijn genstrend gouden lichten aan,
de blauwe nacht ligt naar de wereld neergebogen.
Nu loert de booze stad met duizend booze oogen,
op àl de booze menschen, die ter ruste gaan.

Nu gaat de wreede stad haar wreede oogen sluiten,
en staan de arme huizen afgeleefd en blind,
nu slaat de wilde, wapperende Westenwind
de takken van de boomen op de naakte ruiten.

Ik zie een sluipend spook verspreide vodden rapen,
een dief vlucht heen, een late vogel en een kat. - -
Een holle lach rolt weg - - ik zie een spookmuil gapen..
Een droomer hóórt, ontwaakt en rilt, en weet niet wàt - -

De huizen slapen en de booze menschen slapen,
en ik beluister bàng het onheil van de stad!

Sonnetten.
J.J. de Stoppelaar.

I.
De paden.

Dit is 't geheimvol punt vanwaar de paden
Hun zwijgen vreemd, maar open uit doen gaan.
Hier staan de boomen: de verbeelde daden:
Gegroeid uit zaad van eeuwig voortbestaan.

En deed de tijd ook de enkle stammen schade,
Geen barre storm kon 't trotsch geheel verslaan:
Uit ouden groei ontwaakten nieuwe zaden
En nieuw geboomt rees langs verlegde paân.

En ik sta stil in d' oorsprong van de wegen,
En, luisterend naar ieders ver geheim,
Houd ik mijn aangezicht hun zwijgen tegen.

En 't is opeens of ik, als rijm na rijm,
Verstormde vogels: namen uit mijn droomen,
Voor ééne hooge vlucht tezaam hoor komen.

II.
Nacht.

Wél is het nacht: de wolken hangen laag
En in die duisternis geen lichtend wak,
Ach, dan alleen maar héél ver en heel vaag
Alsof een stroom zijn lichte golven brak.

Wèl is het nacht: en moeizaam kreunt een vlaag
Om al de daken naar mijn donker dak,
En brengt en neemt een wijd-verdwaald geklaag
Van vogels mee, maar alles is té zwak.

En wordt weer stil: de wind was veel te moe
Om tot den storm te stijgen, zelfs geen bui
Rukte zijn roffel naar mijn venster toe.

Dan breekt opeens door de verhulde lucht
Een snelle straal en schimt langs 's hemels pui
Of achter wolken 't verre weerlicht vlucht.

III.
Herfst.

Mij voert een droom door 't avondlijke hout:
Mijn rijwielbanden zoeken zich het pad
En ritslen staâg met het gebronsde goud
Van 't eerste rijkgestrooide najaarsblad.

Ruwschorsige eiken doen verweerd en oud
Naast het fluweel der beuken in het bad
Van heel teer, heel groen licht. De stilte vouwt
Haar handen open en vergééft haar schat.

Dan donkert alles en het bosch wordt zwart.
En dan opeens weet ik mijn droom voorbij
En pijn en spijt wekken een bránd van tranen...

Ik vlucht, ik vlucht! Het is mij of mijn hart
Zal breken en ik schreeuw; want achter mij
Voel ik de wanhoop der verlaten lanen.

De quaestie der tooneelhervorming.
Dr. A.J. Domela Nieuwenhuis.

I.

IN menigen kunstlievenden kring wordt aanstoot genomen aan de ontwikkeling der panoramatiek en pyrotechniek op het tooneel. Dientengevolge is de quaestie der tooneelhervorming thans wederom aan de orde. Haar oplossing eischt een grondig onderzoek. Blijkt daaruit dat de kiem van het gewraakte euvel tot de kern der dramatische kunst behoort, dan ligt het voor de hand aan geen verzet tegen haar ontwikkeling te hechten. Is de ontaarding echter het gevolg van een misverstand en voortgesproten uit de tallooze pijnigende en verwarrende meeningen over de beteekenis van het wezenlijke en onwezenlijke in de dramatische kunst, dan zal wellicht de zuivering van die atmospheer gaandeweg verbetering veroorzaken. Paul de Lagarde verwacht haar van de ontwikkeling der onderscheidingsgave. Zijn maatstaf is de ernst, waarmede de artiest vorm aan het wezenlijke verleent. Met Aristoteles pleit hij voor de gezuiverde werkelijkheid.

Vaak wordt de ontwikkeling der panoramatiek en pyrotechniek aan den sterken suggestieven invloed der Italiaansche Renaissance toegeschreven. Die invloed is ontegenzeggelijk voorhanden. Maar toch vermocht tot dusverre niemand het bewijs te leveren, dat de overheersching van het ornament uit het beginsel van dien stijl voortvloeit. Voorzeker, hij besteedt buitengemeene zorg aan de behandeling der sieradiën. Maar steeds blijft het bijwerk deel van het geheel en is daarbij meer van aanpassing dan van aanmatiging sprake. Hij wil de juiste verhouding, geenszins de zegepraal der uitwendige régie. Zijn projectie van lichtbeelden der phantasie is daarom ook niet gegrond op de overschaduwing door drapeering en stoffeering.

De schilder Raphaël ziet in het kunstwerk een schepping.

Hij zet de menschelijke natuur in het licht der idee en spreekt van de vrucht der inspiratie van den geest, waardoor het voorbeeld voor de werkelijkheid ontstaat. Dat kenteekent zijn standpunt duidelijk genoeg. Hem is de compositie stiliseering der natuur en hij heeft den tijdgenoot nog teveel idealen te openbaren om met de natuur in wedstrijd te treden.

Eerst in de herfst der Renaissance verandert de zienswijze. Toen was de wasdom geeindigd en begon de phantasie te verlammen. Er ontstond daardoor een leemte. Daarin voorzag zij door de onderstreping der 'nature morte.' Deze prikkelde èn overtuigde de zinnen, maar wat psychische materialisatie geweest was, werd dientengevolge physieke manifestatie in artistieke omkleeding.

Geen stijl is in den loop der jaren en onder den drang der omstandigheden tegen dergelijke gevaren gevrijwaard. Geen verzekering kan de schade, daardoor aan den vorm der beschaving toegebracht, dekken. Want wel is de kracht der voortbrenging niet verzwakt. Maar de voortbrenging geschiedt slechts nog naar de natuur en niet meer door haar. Dientengevolge draagt het voortbrengsel te sterk den stempel der nabootsing en te weinig het karakter van een schepping. Het getuigt van vereenzelviging met het vergankelijke en mist de kiem van het onvergankelijke.

In het tijdperk der Diadochen bereikte reeds het specifiek stoffelijke een zeer hoogen trap van ontwikkeling. Zij leidde tot multiplicatie van het costuum en het gereedschap. Daarin werd toen het teeken van verval der dramatische kunst gezien. Want daardoor verminderde de substantie van het drama, d.w.z. de poëzie. Overschaduwd werd, zooals Wilhelm van Humboldt zich uitdrukt: 'de kunst door de taal', waaraan Moritz Carrière de beteekenis toekent van de: 'kunst des geestes'. In haar plaats trad volgens den schilder Frits Erler: 'de techniek van het panopticum', of gelijk Heinrich Laube zegt: 'de behangersdramaturgie'.

Deze techniek verheft den décorateur en machinist uit de dienende tot de heerschende stelling. Maar de acteur wordt onder hun gezag stoffage, het affect verandert in effect, de voorstelling verkrijgt het aanzien van een maskerade en het dramatisch spel ontaardt in pralerij en automatische beweging.

De dichter Carl Immermann stelt in zijn: 'Memorabiliën' den eisch: 'Niet teveel licht voor het oog en niet teveel klank

voor het oor, maar van beide voor beide organen zooveel als de geest kan verteren.' Anders kan de acteur volgens Eckhof: 'niet in de zee van gezindheden en hartstochten tot op den grond onderduiken, om het door den dichter daar nedergelegd edelgesteente aan de oppervlakte te brengen en in tegenwoordigheid van het publiek à jour te vatten.' Zou het werkelijk te verkiezen zijn dat hij als boomschors bovendrijve? Ligt niet juist daarin een overschrijding der grenslijn of wet des geestes, waaraan de dichter het vermogen ontleent tot in de diepte van het gemoed te stijgen? Aan den schat der eigen ervaring onttrok Goethe voor Eckermann de opmerking: dat vruchtbaarheid en edele gezindheid den dichter wel eens in staat stellen een werk voorttebrengen, waarvan de ziel met den grondtoon van het volksgemoed overeenstemt. Op het tooneel bereikt zulk werk, wanneer het werkelijk een drama is, eerst zijn bestemming in den stroom des levens. Dat was ten minste de meening van Shakespeare.

II.

In den regel begint elke hervorming met een vereenvoudidiging der bestaande toestanden en verhoudingen. Haar ten gerieve vallen tal van sieradiën en met het bijwerk verdwijnt het meervoud der overspanning, zoodat menig misbruik en menig vooroordeel uit den weg geruimd kunnen worden. In het middelpunt der beweging zet zij de vraag naar de echtheid en haar oplossing beteekent toenadering tot de waarheid. Haar is de taak opgedragen den oorspronkelijken aard der dingen bloot te leggen en voor zooverre mogelijk dien aard den hem adaequaten vorm te verleenen.

Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het dramatisch spel bijv. wil en moet gelijk het edelgesteente à jour gevat worden, mist echter de doorzichtigheid en de elementaire gestalte van zijn voorbeeld. Het is de kunst van het ensemble. Deze belichaamt evenals elke andere kunst een symbool en gemeenschappelijk beelden zij het voorstellingsvermogen. Daartoe bedient het spel zich van het woord, het gebaar en de stelling. Daarin zijn duidelijk de teekening, de kleur en het relief te herkennen. Toch is de dramatische kunst door haar stof en haar voordracht van haar jongere zusters gescheiden en zeer scherp te onderscheiden.

Gemeen hebben zij de rhythmische beweging. Het dramatische spel produceert haar aan de hand der partituur op het tooneel, in een architectonisch ontworpen ruimte, met, door en voor een in spanning verkeerende en min of meer orgiastisch gestemde menigte, in den vorm van het spiegelbeeld des menschelijken levens. Die menigte heeft zich verzameld om eenige belangrijke gebeurtenis als het ware mede te beleven, de ontwikkeling der haar beheerschende handeling te aanschouwen en onder den indruk der poëtische waarheid van de voorstelling te geraken. Van de kunst verwacht zij het gevoel der verhoogde vitaliteit.

De la Motte stelt daarom evenzeer prijs op eenheid in de handeling als op eenheid in de belangstelling. Juist daardoor echter ontstaat het gevaar, in het spel de grens der bescheidenheid van de natuur te overschrijden. Shakespeare waarschuwt in Hamlet (Act. III sc. 2) den artiest uitdrukkelijk daarvoor. Zal hij der natuur den spiegel voorhouden, dan moet hij den mond niet te vol nemen, den hartstocht weten te matigen, der deugd haar eigen gelaat wijzen, den laster zijn eigen beeltenis doen zien, het lachverwekkende niet uit laakbare eerzucht eigenmachtig aanvullen, het woord met het passende gebaar verbinden en niet vluchtig over het karakter der eeuw en het lichaam des tijds trachten heen te loopen.

Kant begreep ten volle de beteekenis dier aanwijzing toen hij het begrip spel vaststelde en daartoe elke verwantschap tusschen het spel en de speelschheid loochende. Als het spel der vrijheid van den geest rangschikte hij deze kunst op het tooneel der beschaving en Schiller was hem daarvoor ten zeerste dankbaar. Biedt zij bij voorkeur het spiegelbeeld der chroniek van den tijd, dan blijft zij binnen haar lijn; want geschiedenis, zegt Hegel, is vooruitgang in het bewustzijn der vrijheid. De toon daarvan dringt op het tooneel door het woord naar buiten en verkrijgt in de taal een bepaalden inhoud. In den zin verbindt zich het woord, dat niets anders is dan de abbreviatuur van den zin, met het begrip, alzoo met de abbreviatuur van het oordeel. Zoo ontstaat er gemeenschap tusschen het begrip, de taal en het denken. Het is die gemeenschap waarvan de taal de vruchten genoten heeft, wanneer zij de meest evidente uitdrukking der handeling van den wil geworden is. Ontwikkelt zich die handeling tot de daad door zich te steunen op het feit, dan ontstaat er kans op het genot

van een uitwendig succes, want aandrift en begeerte bieden haar in dat geval de helpende en reddende hand. Voor den dichter is het woord verluchting en verlichting. Hem dunkt het een voorrecht te kunnen uitspreken wat hij lijdt. Hij ziet daarin de verheffing boven aandrift en begeerte. Hem verschaft de handeling der taal volle helderheid van geest. In staat, zijn wil in het woord te openbaren, geraakt hij uit den chaotischen toestand en door deze verlossing wordt zijn woord object der voorstelling. Aandrift en begeerte maken van dit object een daad en haar wording geschiedt op het tooneel door het initiatief van den artiest in de kunst van het ensemble.

Eenige droppels vergif komen door de aandrift en begeerte in de handeling. Maar een geringe hoeveelheid daarvan is voor de daad heilzaam. Zij wordt ook in het geneesmiddel verbruikt. Slechts de overschrijding der voorgeschreven grens verstoort het organisme. Dat geldt ook van een kunst, die tot stelregel heeft: wat de oogen zien, dat gelooft het hart. Maar juist haar object der voorstelling en haar stelregel, door haar met aandrift en begeerte in de daad omgezet, verwikkelen ten aanzien van haar de quaestie der waarheid. Bij haar jongere zusters is de vraag naar de echtheid grootendeels beperkt tot de tastbare stof en het artistieke gehalte. De toenadering tot de waarheid staat bij haar in nauw verband met de werkzaamheid in het atelier. De dramatische kunst staat daarentegen in het middelpunt van het openbare leven. Daarin treedt zij op met werk, dat den vorm aanneemt der rechtvaardiging tegenover het geweten. Haar werk verraadt onmiddellijk de gemeenschap met het algemeen-menschelijke. Daarom proefde Shakespeare in de eerste plaats hart en nieren. Hoewel als weinigen vertrouwd met de natuur, stond hij toch bij voorkeur in den stroom des levens. En Schiller trof den spijker op den kop toen hij als dramatisch dichter de woorden muntte: ‘Onzalig de mensch, die met het hoogste wat zijn geslacht van den Schepper ontving - met wetenschap en kunst - niet meer bereiken wil dan de gemeenste met het gemeenste.’

Daaraan dacht Eduard Devrient, toen hij den auteur in het bezit wenschte van den hoogsten graad der prikkelbaarheid, maar dat bezit paarde aan het besef der grootste wijsheid. In die stemming verkeerde Amalia Wolff, de rechterhand van

Goethe te Weimar, toen zij verklaarde bij bijzonder feestelijke opvoeringen in een gemoedsstemming te zijn, alsof zij zich tot de deelneming aan het Heilige Avondmaal voorbereidde. Dat was evenzeer de vaste overtuiging van Strantzky te Weenen, toen hij zeide, dat het tooneel den waren artiest zoo heilig is als het altaar den geloovige. Daarvan gevoelde J.J. Rousseau de waarheid, toen hij voorop plaatste dat de tooneelisten anderen in de deugd moeten overtreffen, zullen zij niet verdorvener zijn. Zelfs George Sand had daarvoor zin, toen zij de ijdelheid laakte en haar als de boezemvriendin der equilibristiek aan de kaak stelde. 'L'artiste vaniteux', aldus luidde haar conclusie, 'a toutes les petitesses, toutes les caprices, toutes les exigences, tous les ridicules d'une femme coquette.' Allen verzetten zich met klem van redenen tegen de zoozeer begunstigde coulisse-opvoeding.

Hun stond de afstand van het naastbijgelegen naar het ver verschiet helder voor oogen. Zij trachtten de diepte der kloof te peilen, die de platte werkelijkheid van het aesthetisch ideaal scheidt. Vervlochten werd door hen het abstracte en het concreete om vorm en wezen elkander meer nabij te brengen. Zoo verkregen zij meer speelruimte voor de phantasie en voor haar spiegelbeeld van het menschelijk leven. Het was een zoeken naar vuursteenen onder de menschen, want vonken wilden zij slaan en het staal daartoe gebruiken. Maar het was hun daarbij te doen om verheffing en niet om bedwelming. Het tragisch probleem trok hen in zijn reinheid aan en voor zijn oplossing geldt steeds Schiller's uitspraak: 'Vrees niet voor de verwarring buiten u, maar voor die in u. Streef naar eenheid, maar zoek haar niet in de éénvormigheid. Streef naar rust, maar door het evenwicht, niet door den stilstand van uw werkzaamheid.' Vandaar zijn uitbreiding van den horizon ook ten aanzien der dramatische kunst. Zij kreeg paedagogische beteekenis en tevens invloed ten goede op de wording van de inborst.

Dat ontkennen de kortzichtigeren en ergdenkenden. Zij onderscheiden niet tusschen het spel der vrijheid des geestes en dat der speelschheid. In de laatstgenoemde zien zij den regel voor het spel, dat voor hen de zucht is het hart van steeds toenemende levensvreugde te doen zwellen. Dientengevolge vergelijken zij de dramatische kunst met een bron, die den dorstigen sterveling een mengsel van Dionysische

hartstochtelijkheid en oogenbliksopwellingen van ernstigeren aard aanbiedt. Zeer kenteekenend voor deze geestesrichting is het rijm in W. Goede's: ‘Gezangen voor de kerk’, aldus aanheffend:

‘In den schouwburg stortte ik tranen,
En mijn deugd ontwaakte weêr;
Maar de voorhang was gevallen,
En mijn deugd bestond niet meer.’

III.

De ontwikkeling der orgiastiek behoorde oorspronkelijk tot de taak van den Dionysosdienst. Zij was uit den aard der zaak geen uitvloeisel van het brandoffer. Maar elke offerdienst van grooteren omvang heeft behoefte aan een atmospheer, waarin de orgiastische stemming kan gedijen en zelfs de overheerschende worden. Geestvervoering en uitgelatenheid vonden ter gelegenheid der Dionysische offerfeesten een voortreffelijken resonansbodem. Daartoe trokken de régisseurs het dramatisch spel met den zang en den dans tot zich, om door middel van de sterkste rhythmische beweging de gemoederen der gespannen menigte tot het uiterste te prikkelen. Zij hadden het in de hand haar gehalte te verbeteren en te verminderen, de volksziel te veredelen en af te stompen. Hun was de bespeling van een instrument toevertrouwd, waarvan zij de claviatuur hadden samengesteld. Al naar gelang zij de toonladder op en afstegen gelukte het hun, kunst te produceeren in den geest der uitstraling van inwendige harmonie of wel door eenig theatraal effect den schitterenden schijn dier uitstraling voor te goochelen en de menigte in wellust te doen zwelgen.

Thespis zette de eerste schrede op den weg der hervorming.

Zijn koor van vijftig personen was door zijn inrichting der beweeglijke orchestra niet meer één met het Dionysosaltaar. De zinnebeeldige voorstelling bleef niet meer vast bestanddeel der godsdienstige handeling. Zij werd toegankelijk voor de kenteekening van het nationale en het volksleven. Als de uitdrukking der openbare meening begon zij een levensteeken te geven en aanspraak op het algemeene vertrouwen te maken. Zich vergenoegende met de aanduiding, verzuimde zij toch niet met den zin voor orgiastiek te rekenen. Maar hoe grooter haar zelfstandigheid werd, hoe meer in haar de suggestieve werking der als het ware gemeenschappelijk voortgebrachte

handeling van den wil gezien werd. Zij gold als een uiting van vermeerderde levensenergie. Eerst Aischylos leidde de ontwakende dramatische kunst in haar natuurlijke stroombedding. Het eigen beding werd sedert voor het spel de wet. Voor de ruimte hield hij zich aan den architectonischen grondslag. Zijn tooneel of 'pulpitum' was geometrisch gedacht. Hij speelde op klaarlichten dag en werd aan drie zijden onmiddellijk door een beweeglijk publiek omgeven. Zijn historisch volksspel ontleende de wijding aan de taal, die als de oneindige som kon gelden van het in den loop der tijden gedachte. Dat in zich op te nemen, daartoe was de symbolische aanduiding der plaats voldoende, alwaar de handeling alle gemoederen in beweging gebracht had. Want het kwam er op aan, de latente phantasie te bevruchten.

Geen coulissen en soffieten maakten van de spelers figuren in een schilderij. Geen kunstmatig voetlicht verdrong het warme koloriet der zonnestralen en riep tegenstrijdigheden in de werking van het perspectief te voorschijn. Geen holle ruimte plaatste de spelers op een te grooten afstand van elkander en isoleerde hen ter wille van het orkest. Geen terrarium op het tooneel herinnerde het publiek aan een uitdragerswinkel en stoorde de werking van het beweeglijk relief door middel der groepeering. Helder als de grondteekening van den Griekschen tempel was de belijning van het spel, dat bovenal op een rustpunt voor het oog lette. Kracht, eenvoud en stijl kenmerkten het woord en het beeld in de op evenmaat bedachte voorstelling.

De monoloog van Thespis veranderde in den dialoog. Daartoe werd aan den dichter-recitator als medewerker de 'deuteragonist' toegevoegd. Plaats voor hem ontstond door de beperking van het koor van vijftig tot veertien à vijftien personen. Zij traden op in de cothurnen, het passend costuum en het karaktermasker, dat tevens den klank der stem versterkte. Het koor was den meester geen behulp, maar bleef wezenlijk bestanddeel der handeling, die zonder pauze, als ware er sprake van een droom, uit de eene scène in de andere gleed en den bewerker der rhythmische beweging de gelegenheid bood het wezenlijke in den vorm der poëtische waarheid te veraanschouwelijken en daaraan tactielwaarde te verleenen. Het was gymnastiek van lichaam en geest met de wijding door de taal.

Nog worstelt bij Aischylos hartstocht borst aan borst met den hartstocht. Geen fijngesponnen intrige stelt de edele gezindheid in de schaduw. Geen kenteekenende bijzonderheid verraadt de begeerte naar een vertrouwelijke mededeeling. In weinige grootsche trekken, streng van aard, openbaart hij de handeling van den wil, als ware er sprake van een massieve wapenrusting zonder etsing. En daar duizenden op nationale feestdagen in zijn voetsporen traden, gebood de omvang der belangstelling het tragisch levensprobleem al fresco ten tooneele te brengen en dientengevolge onwillekeurig nu en dan in pathos te vervallen. Dat pathos geeselde Aristophanes zonder eenig zweem van erbarmen in zijn satirieke kikvorschen. Maar Aischylos wist de overspanning toch ook te matigen. Anders had hij zich den eervollen naam van den Pythagoreër niet kunnen verdienen. Zijn wezen echter was te ernstig om, al ware het slechts één oogenblik, de dartelheid binnen te laten.

Sophokles voltooide zijn werk. De ineengeschakelde trilogie veranderde in de doorwrochte bewerktuiging van het drama. Bouw en handeling veroorloofden den blik in de wording en ontwikkeling van het karakter. Uit de creaturen der onverbiddelijke godheden werden menschen met warmer gevoel voor de eigen verantwoordelijkheid. Zich bewust van hun hoogere bestemming beheerschte hen de zin voor het eeuwige en ondoorgrondelijke. Niettegenstaande hun bewustzijn van eigen schuld, handhaafden zij den strijd tegen de disharmonie in de hoop de harmonie te kunnen bereiken. Te hard licht temperde Sophokles, te vluchtige herinnering verdiepte hij, te verzwakt geheugen scherpte hij. Aan de stiliseering der natuur bleef hij gehecht. De ondergrond echter wortelde in de onwrikbare overtuiging, dat de kunst om in de wereld te komen zeer gering is, maar de inspanning er naar behooren wederom uittekomen, die kunst verreweg overtreft. Hij verstond te lijden.

Sophokles introduceerde den derden acteur en hij liet het drietal in de rollen van verschillende personen optreden. Nog kleiner en bescheidener werd zijn koor. Met weinige geoefenden wilde hij ‘per synekdochen’ werken, d.w.z. hij meende door het deel aan de phantasie een volkomener beeld en juistere voorstelling van het geheel te kunnen schenken. In deze wijze van toepassing der arithmetica en strategie zag hij ook voor het tooneel een noodzakelijkheid. Zij verhindert de overdracht

van het organisch leven op de mechanische hulpkrachten. Niet daarop komt het aan, als spaak in een drijfrad den triomf der techniek voor te bereiden. Want hooger schat de beschaving het ensemble van weinigen, dat het persoonlijk cachet weet te bewaren en toch den indruk maakt in de vervulling van een gemeenschappelijke taak boven de middelmaat uittesteken. Zoo, althans vermag de toeschouwende hoorder het vertrouwen in de mogelijkheid te verliezen, hetgeen buiten hem ligt wezenlijk te veranderen en kan hij dientengevolge geneigd worden zijn inwendig zijn te gaan herzien. Geschiedt de voortbrenging der kunst van het ensemble met weinigen op een tektonisch tooneel, dan kunnen allen het stuk van te voren inwendig voor en door spelen, zoodat de régisseur slechts de proef op de som te leveren heeft. Dit biedt het aesthetisch voordeel, dat de spelers in hun werk zitten en er uit spreken, terwijl zij er anders maar al te dikwijls buiten staan en er slechts over spreken. Hebben zij echter met den dichter meer onmiddelbaar gevoeld en gedacht, dan kunnen zij ook zelfs wel eens voor hem voelen en denken, wanneer hem in zijn werk hier en daar wat al te menschelijks overkomen is.

Hoe het zij, Hellas slaagde er door intensieven arbeid onder geniale leiding in, op een gezonde basis met eenvoudige middelen tot een nationaal tooneel te geraken. Van dit spel ging wervende en beeldende kracht uit, zoodat de samenleving er mede moest rekenen. Voorbeeldig in den antieken vorm is de wijze waarop rust in de beweging verkregen werd. Wie de geschiedenis van den arbeid kent, onderscheidt in de ontwikkeling van allen arbeid zes verschillende stadiën. Nood staat aan den oorsprong; last bereidt de voortzetting; kunstvaardigheid, privilegium en voorrecht zijn teekenen van bloei; recht geldt als het bewijs van toenemend intellect; als plicht wordt arbeid uiting der beschaving, om eindelijk in het streven naar vervulling, voltooiing en voleinding der taak den zin voor het ideaal te openbaren en zich een betere en schoonere toekomst te verzekeren. Alle zes stadiën zijn ook in den arbeid ter ontwikkeling der dramatische kunst te herkennen. Dat die arbeid niet te vergeefs was, blijkt het best uit de tallooze steenworpen, waaraan het resultaat in den loop der eeuwen blootstond. Een Arabisch spreekwoord zegt:

‘Alleen naar den boom die vruchten draagt, werpt men met steenen.’

IV.

Solon billijkte de emancipatie van het dramatisch spel niet. Integendeel, hij veroordeelde in haar het streven naar organisatie der onoprechtheid. Daarom voegde hij Thespis de woorden toe: ‘Schaamt ge u niet, zooveel te liegen?’

Toch had deze geenszins de pretensie te willen zijn, wat de rol hem voorschreef tot een werk der kunst te beelden. Integendeel, hij speelde eenvoudig krachtens de stilzwijgende overeenkomst tusschen den artiest en zijn publiek, schijn van werkelijkheid te willen onderscheiden, om de aanduiding der poëtische waarheid, die volgens Schiller steeds met ingebeelde waarden rekent, onverdeeld te kunnen genieten. Een strafbaar bedrog is in die overeenkomst niet te vinden. Wel sprak de bisschop Paul Jovis, een tijdgenoot der Renaissance, te dien opzichte van het schoonste bedrog, dat onder het toezicht der openbare meening stond.

Trouwens, exacte waarheid biedt de schilderkunst evenmin. Zij zet personen met het koloriet des levens in een gegeven ruimte. Worden zij bevraagd, dan zwijgen zij, want hun leven is schijn, alzoo vorm van een schoon bedrog. Zelfs de Schrift is te dien aanzien niet vrij van schuld. Haar letter behoudt steeds hetzelfde gezicht. Komt zij tot hen die daarvoor geen oog hebben, dan weet zij niet te zeggen voor wien zij bestemd is en voor wien niet.

Solon erkende het vermogen der kunst, de wetenschap van haar onderwerp te verkrijgen en harmonie in de natuur der dingen te brengen. Bezielende kracht gaat ongetwijfeld dientengevolge van haar uit. Maar hij nam aanstoot aan haar voorliefde voor het waarschijnlijke, dat wel op de waarheid gelijkt, maar den mensch toch naar een andere haven stuurt. Wie in de waarheid wandelt, vraagt niet wat anderen gelooven en aan anderen bevalt, maar spreekt wat der godheid welgevallig is en handelt daarmede in overeenstemming, zonder iemand te vleien. Diderot had later daarvoor de uitspraak: ‘In volle teugen genoten wordt de leugen, die vleit; droppelings gaat de keel in de waarheid, die bitter smaakt.’ Een vleikunst betitelde Plato het dramatisch spel. Haar gaf hij een plaats in den bond der beschaving verre beneden die der gerechtigheid.

Toch bestaat ook bij de gerechtigheid een diepe kloof tusschen het recht en de wet. Zal de uitspraak tot de objectieve

waarheid doordringen, dan moet de letter der wet voortdurend met medewerking der ervaring omgesmolten worden, om na de zuivering door den geest tot een doorzichtigere en volkomenere kristallisatie van het recht te geraken.

Ook de kunst van het ensemble ondergaat het proces der omsmelting, zuivering en hernieuwde kristallisatie. Maar, zegt Plato, er bestaat een groot verschil tusschen het nemen van een omweg ter bereiking der hoogste dingen en het besluit tot die daad ten bate van een weliswaar onbaatzuchtig, maar toch altijd min of meer zinnelijk gevoel van welbehagen door de schoone voorstelling van rhythmische beweging.

Bij de vleikunst ontstaat daarbij het gevaar, in nabootsing te vervallen. Nu is echter navolging reeds vleierij, hoewel in den oprechtsten vorm. Dat praedicaat ontbreekt der nabootsing. Voor haar is het bezit der volle waarheid in strijd met de menschelijke natuur. Haar zin is niet op de verkrijging van dien schat gericht. Zij bereidt daarom met vol bewustzijn de vermomming van het drama voor en tot haar bestendige trabanten behooren de panoramatiek en pyrotechniek, wegbereidsters der stelselmatige overdrijving.

Gaarne betreedt de dramatische kunst het gebied der geschiedenis. Zij put daar uit de bron der overlevering de kennis van het leven der volkeren met de daaruit voortspruitende sociale verhoudingen, die tot zoo menige tragische catastrophe aanleiding geven. In de ontwikkeling van karakters, die sterken invloed op den geest der beschaving uitoefenden, herkent zij dientengevolge beter den samenhang. Toch dunkt haar het lot der menschen nog geenszins het noodlot der menschheid. Want zij wordt bij nader onderzoek ook met de behandeling van het instrument vertrouwd, waarmede althans enkele zegels van het boek, dat met zeven zegelen gesloten werd, te lichten zijn.

Maar het gebied der geschiedenis staat evenals het hare onder de aanklacht, kweekplaats van de list en der leugen te zijn. Sir Walter Raleigh ging zelfs zoo verre, zijn eigen manuscript te verbranden, om niet zijnerzijds de gewoonte van het bedrog te bestendigen. Met verscheiden, even geloofwaardige personen, was hij van een zeer ernstig voorval getuige geweest. Bij de opteekening van het door allen nauwkeurig waargenomene ontbrak tot zelfs in de hoofdzaak de overeenstemming, zoodat de herinnering geen houvast bood. Laat zij ons echter reeds

zoo spoedig in den steek, dan, zeide hij, kunnen wij gerust aannemen, dat weinig van het verleden voor ons kenbaar is en van dat weinige zeer weinig waar is. Wat de geschiedenis ons als feitelijk geschied overlevert, is zeker niet alles werkelijk gebeurd en wat er werkelijk van gebeurd is, gebeurde niet zoo als het ons voorgesteld wordt. Twijfel in de waarheid der geschiedenis ligt alzoo volgens den Engelschen geschiedschrijver Raleigh voor de hand. Ligt de misleiding in de zaak zelf of in de ons daarvan gegeven voorstelling? Worden wij niet telkens op nieuw gedwongen de eeuwenoude Pilatusvraag te herhalen?

Toen zij Fichte voorgelegd werd, luidde zijn antwoord: 'Waarheid is, wat noodzakelijk zoo gedacht moet worden, als het gedacht is; wat niet anders gedacht kan worden.' Het bewijs leverde hij aan de hand van wiskundige voorbeelden. Alleen de wiskundige methode, zeide hij, verplicht tot erkenning der juistheid. Zij alleen bezit de volle kracht der demonstratie, onderwerpt den geest aan haar gezag en ontneemt ons de vrijheid van het besluit. Wat daar buiten valt, is slechts subjectieve waarheid. Deze laat den geest vrij en wendt zich met het resultaat van haar critisch onderzoek tot den geheelen mensch en wil door de erkenning der vrije overtuiging zoowel het verstand als het gemoed winnen. Dwalingen zijn op haar gebied niet te vermijden, maar worden allengs verbeterd; andere meeningen behouden haar geldigheid; leven en beweging leiden tot de oefening des geestes.'

Lessing erkende dat er van waarheid in de wetenschap en in de zuiver objectieve wereld slechts in zooverre sprake kan zijn, als wiskundige methode daarin voorkomt. Maar hij verkoos het ernstig zoeken naar de volle waarheid boven haar onbetwistbaar bezit. Dat bezit gunde hij aan God en begeerde zelfs niet daarin te deelen. Hij ging nog een stap verder. Hem mishaagde de gipsafdruk van een lijk, al twijfelde hij ook niet aan de gelijkenis met zijn voorbeeld. Hij wilde de uitdrukking van levensenergie en vond haar in het beeld van kunstenaarshand en in het product van den vrijen en scheppenden geest. Zoo verkiest de geschiedschrijver de kleurenrijke en levenwekkende voordracht der feiten in verband met den ook den dichterlijken geest verleenden zin voor de juiste voorstelling van het tijdverloop. Er is daarin evenals in de kunst waarheid vervat. Haar binnen de lijn der menschelijke

natuur te ontdekken en te beelden is ten slotte een quaestie van het geweten.

Schiller trof den spijker op den kop, toen hij op de inwendige mogelijkheid van een gebeurtenis of zaak wees en de dramatische kunst met de taak belastte haar in het spel als het ware te demonstreeren. Wel moge hetgeen ook nog zou kunnen gebeuren een illusie in ons aankweeken. Maar zij sluit het bewustzijn dier handeling niet uit. Integendeel, wij kennen allen het doel der voorstelling en willen ervan getuigen zijn dat het onzienlijke binnen de sfeer van het zienlijke getrokken wordt om ons in een oogenblik van spanning, voor zooverre dit mogelijk is, alzoo binnen die sfeer, van de macht der zinnelijkheid te bevrijden.

Het beroep op het geweten ter rechtvaardiging der aankweeking van een illusie veranderde de behandeling der vraag naar de waarheid. Solon had van de leugen gesproken, maar niet van het recht de dramatische kunst te onderdrukken. Hij dacht aan een logische oplossing der quaestie en aan de stelling, die in verband daarmede aan de dramatische kunst in de samenleving toekwam. Plato zag in haar een vleikunst, maar veroordeelde geenszins haar bevruchting der phantasie. Hem zweefde de rangschikking der van elkander te onderscheiden vormen van de beschaving voor den geest. Eerst veel later volgde het beroep op het geweten en dat beteekende voor de puriteinen de brandmerking der dramatische kunst als zonde. Het tooneel was in hun oog het werk des duivels. Deze geleek op den brullenden leeuw, die rondgaat om zijn kunststukken te vertoonen en de gemeente te verstrikken. Zoo verblinden dartelheid en vermetelheid en heerscht allengs de publieke vermakelijkheid.

Stubbs kenteekende daarom het tooneel in zijn: ‘Anatomy of abuses’ (1580) als: ‘de uitvinding van Beëlzebub, gepatenteerd door Lucifer, gedrukt door Cerberus en aan de helsche furiën ter verspreiding onder het volk opgedragen.’

Prynne geeselde met het oog daarop in zijn: ‘Histrio Mastix’ den dans en het spel als des duivels oorkussen. Binnen twee jaren, zeide hij, zijn 40.000 exemplaren van tooneelstukken verkocht en de navraag overtreft verreweg die van Bijbels en preekbundels. Zoo wordt zijns inziens het volk naar den schouwburg getrokken en tot in den wortel bedorven. Maar de puriteinen verplichtten den Londenschen

magistraat ten slotte de schouwburgen te sluiten en geen duivelskapel of Venuspaleis meer binnen den stadsmuur te dulden. Op de tooneelisten werd zelfs de wet tegen de landlooperij toegepast. Geen hotelhouder mocht meer zijn door galerijen opgeluisterden binnenhof aan eenig tooneelgezelschap afstaan. Kunst, heette het, is niet veil voor geld. Kortswijl echter wel. Deze prikkelt steeds door pikante bijmenging tot vrijgevigheid, maar ook tot ontucht. In 1641 hadden de puriteinen de meerderheid in het parlement.

Hun zin voor de heiliging en hun wantrouwen in het arglistig hart, zoodra de stille binnenkamer verlaten was, sproten nog uit een andere aandrift en begeerte voort. Zij vreesden namelijk de macht van het couplet, 'Jig' genaamd. Richard Tarlton bijv. spaarde als couplettist in zijn spel noch de geestelijkheid, noch de rechterlijke macht, noch de politici. In zijn 'Zeven doodzonden' (1589), een satirisch-didactisch koor met pantomime, trof hij den hoogmoed, den toorn, de geldzucht, den nijd, de vadsigheid, den wellust en de lekkerbekkerij. De bijval bewees hem, ook zonder de aanwijzing van bepaalde personen, volkomen begrepen te zijn. Kyd, Greene, Peele en Marlowe hadden een ruwe zegswijze en huldigden gaarne de trivialiteit. Maar zij zagen in Aristophanes hun voorbeeld en teekenden de caricatuur in grove omtrekken ter wille van het publiek belang. Ook met Euripides stonden zij op vertrouwden voet. Wellicht had men hen als gladiatoren geduld, ware niet het Hof met de pairs op het tooneel als het spiegelbeeld des levens verzot geweest. In 1578 bezaten acht, in 1600 elf, en onder koning Jacob zeventien pairs het privilegie een tooneelgezelschap in dienst te nemen en voor het volk te laten spelen. Wèl stonden zij onder de contrôle van den intendant der koninklijke vermakelijkheden. Maar de tooneelisten konden zich desniettemin menige scherts veroorloven, vrij zeker van de bescherming der aristocratie, die zelfs de bespotting der etiquette stilzwijgend veroorloofde. De aristocratie beantwoordde de klacht der puriteinen over het al te menschelijke in het spel en in het leven der spelers met het verwijt der gehuichelde deugd van de tegenstanders en zag in de miskenning der taak van de dramatische kunst de huichelarij der phrase.

V.

De pietisten verzetten zich evenals de puriteinen tegen de wettelijke toelating van het tooneel. Maar zij stonden minder dan hun geestverwanten in den ban der politieke eerzucht en der sociale geraaktheid. Dientenvolge konden zij hun geloofsbeginsel beter doen uitkomen. God, zeiden zij, sprak onmiddelbaar tot en met de profeten en onttrok hen daartoe aan het geruisch der wereld. Zij ontvingen als een bewijs van Genade uit Zijn hand het ambt de zedelijkheid op aarde te verwezenlijken en daartoe hen te vereenigen, die in het licht des Eeuwigen wandelen. Als zieners bezaten zij wel het vuur der geestdrift en evenzeer den dichterlijken aanleg. Maar de gave des woords diende hun tot aanprijzing der rust vóór de beweging, der vlucht voor de zonde en der verrichting van werken der barmhartigheid.

Tholuck en de zijnen zagen in het tooneel ‘den kramp des geestes.’ Zij spraken in verband daarmede van de schouwplaats der verzoeking. Als pietisten beklaagden zij bovendien het lijden van den speler, voortspruitende uit de eigenaardige rolverdeeling. Het spel van hetgeen hij niet is, ontneemt, meenden zij, binnen korten tijd aan zijn karakter de vastheid, zoodat hij gelijk wordt aan het buigzaam riet. Zijn rhythmische beweging blijft het product der materie, getransfereerd op den geest, maar in het oogenblik van uiterste spanning met een te sterke deining van het gemoed. In de plaats der stille berusting treedt voorts de dorst naar roem en grootheid. Deze bluscht het vuur der goddelijke en onbaatzuchtige liefde, zoodat hij afgetrokken wordt van het betere en alléén noodige. Zoo ontbreekt aan zijn werk de heiliging. Wel mist de predikant ook menigmaal de juiste stemming. Maar deze is en blijft dienaar Gods en speelt geen rol. ‘God kent ons beter, dan wij onszelf kennen.’ Hij veroordeelt den schijn en gebiedt den prikkel te ontwijken. Niet de drukte van het schouwtooneel biedt den mensch voeding voor de ziel en terecht zocht Gellert volgens hen 's menschen grootheid in de nederigheid, of zooals Fènèlon zich uitdrukt: ‘Gardez-vous bien de chercher la gloire; il faut mériter et fuir les louanges.’

Tholuck stond met de zijnen lijnrecht tegenover keizer Jozef II, die het nationaal tooneel te Weenen van het ballet zuiverde: ‘ter vermeerdering van den goeden smaak en ter

veredeling der heerschende zeden.' Vooruitgang verwachtten zij van de totale opruiming. Zij begrepen Wilhelm von Humboldt niet, toen deze stelselmatige opleiding verordende en staatszorg aanbeval om het volksdrama vasten voet onder de voeten te geven en den stand te verheffen. Zij wezen op het slechte voorbeeld van den satiricus Petrus Aretinus, die eens verklaarde God alleen daarom te verschoonen, omdat hij Hem niet kende. Zij vermochten niet met Schiller in de dramatische kunst een bondgenoot van den godsdienst te zien en verwierpen de ontsluiering van het fijnbewerktuigd raderwerk der ziel door het artistiek dramatisch spel.

De predikant Dräseke te Bremen beschouwde daarentegen de verwerping van het tooneel niet zoozeer als een partijdigheid dan wel als een misverstand. Want, zeide hij, God's gebod het heilige niet te ontheiligen, beteekent geenszins het verbod eenig bestanddeel van 's menschen wezen, dat in geheel het weefsel van 's menschen leven zichtbaar geworden is, niet ook af te beelden en zinnebeeldig voortestellen. Wellicht verliest de symbolische idee door haar belichaming in de kunst veel van haar heerlijkheid, geenszins echter iets van haar geheimzinnigheid. Daarom bestaat er ook een groot verschil tusschen het wezen van het mysterie en zijn spiegelbeeld op het gebied der kunst. Het bewustzijn daarvan moet onder alle omstandigheden gehandhaafd worden. Het waarborgt de waardigheid der voorstelling. Steeds zweve den artiest voor den geest, dat hoog en laag zich in het openbaar vereenigen om met den samenhang in de menschelijke natuur beter vertrouwd te worden en zich in de eerste plaats mensch te gevoelen, alzoo van mensch tot mensch te hooren spreken. Geschiedt dat, dan bestaat er geen bezwaar, zelfs de schoonste parelen in de kroon der dramatische kunst te bevestigen en haar ook de veraanschouwelijking der godsdienstige stof te vergunnen. De wetgeving op Sinaï, Gethsemané, de Kruisiging, de Opstanding en de Hemelvaart behooren als het hoogste en verhevenste tot de uitzonderingen. Al het overige verkrijge op het tooneel den vorm der kunst.

Ongetwijfeld ligt daarin de erkenning van het recht der dramatische kunst op een hoogere vlucht. Dat was ook de bedoeling der Evangelische richting. Kan deze kunst echter werkelijk goed genoemd worden? Daarover, zegt Theodor Fontane, beslist noch de strekking, noch het oordeel der

classici en romantici. Verantwoordelijk daarvoor is uitsluitend de doeltreffende en zakelijke behandeling. Anders komen wij ten aanzien der quaestie van de waarheid nooit op een zuiver terrein. Zoo mist de hoogere vlucht der gedachte en haar veraanschouwelijking op het tooneel haar doel, indien de feitelijke toestand op een gegeven oogenblik hoogst gebrekkig is. Luther zeide daarom: 'Wij kunnen niet verhinderen, dat de vogels over ons heènvliegen, maar wel, dat zij hun nesten op onze hoofden bouwen.'

In de katholieke Kerk stond om begrijpelijke redenen het capaciteitsgevoel, waarmede de materialisatie van zuiver geestelijke dingen ten uitvoer gebracht werd, bovenaan. Haar is het eenvoudig een feit, dat beide, godsdienst en kunst in het gevoel wortelen en door samenwerking den geheelen mensch het middel aanbieden, de eenheid in de handeling met de eenheid in de belangstelling te verbinden. In de kunst van het ensemble zag zij dientengevolge een schakel in den keten, die haar met de samenleving versmolt. Daarom had het voor haar geen bezwaar wat oorspronkelijk uitsluitend allegorie en symbool was ook den stempel van het leven en der werkelijkheid op te drukken. Plaats verschafte zij in haar midden aan de aanduiding der heiligheid door stiliseering der natuur. Iets anders bleef uit den aard der zaak het heilige zelf. Nooit kon bijv. de spiegeling der Passie in het godsdienstig drama de schepping van het Offer zelf zijn. Hoogstens was daarbij van een zinspeling op de transfiguratie sprake ter versterking van het schuldbewustzijn en het geloof in de Verlossing. Wat toch is het wezenlijke in de dramatische voorstelling?

De verkrijging van een snelleren en intensieveren indruk der gebeurtenis, dan ons de bloote waarneming te geven vermag, met de verhooging der vitaliteit, die daaruit voor ons voortvloeit. De antieke wereld verwachtte daarvan een duurzame werking op den geest; de christelijke wereld doopte haar in de mystiek om het godsdienstig leven te louteren. Niets mocht volgens beide onaangeroerd in den schoot der aarde blijven sluimeren.

Gesteld, wij beleefden op de piazza Signoria te Florence den vuurdood van Savonarola. Zouden wij ons alsdan koeltjes op een afstand houden, de waarheid kalm overwegen, de omgeving getrouw photographeeren en de beschrijving onzer exacte waarnemingen bedachtzaam opstellen? Of zouden

wij gespannen op de dramatische handeling reageeren en van harte aan haar omzetting in de daad deelen? Waarschijnlijk zou ook bij ons zijn de openbaring der sterke aandrift van de kokende volksziel en voor haar heeft de omgeving slechts de beteekenis het voorval op te helderen, zoodat de aandoening en de opwinding als het ware in een lijst geplaatst zijn en zoo tot onze verbeelding spreken.

Vandaar het streven door de voorstelling het volksgeweten wakker te schudden, in de voorstelling het probleem der menschheid te ontrollen en met de voorstelling het typische dieper wortel te doen schieten.

Reeds bij de eerste organisatie der christelijke gemeenten op grootschere schaal hechtten haar leiders aan de invoering van den liturgisch-dramatischen eeredienst. Deze had voor hen de beteekenis van het voorportaal der kathedraal. Zij wenschten de uitdrukking van het onzichtbare door het zichtbare en diengevolge begunstigden zij de spiegeling van den esoterischen inhoud der geloofsleer in den exoterischen vorm der dramatische kunst. Deze baatte vooral de propaganda, want alsnu konden de Israëlieten en Heidenen in hun nieuwe omgeving meer terugvinden als zij verlaten hadden. In de gewijde ruimte werd hun verbeeldingsvermogen ontwikkeld en ondergingen zij den suggestieven invloed der veelal in de hoogste spanning verkeerende menigte.

Otte meent, dat, zoolang de gedachte aan de onsterfelijkheid Gods en aan de vrijwilligheid van Jezus' lijden en sterven in het middelpunt der godsdienstige beweging stond, de dramatische voorstelling haar dienende stelling in de kerk behield. Zelfstandiger werd zij eerst, toen het medegevoel voor den in onuitsprekelijk lijden gestorven Menschenzoon meer en meer op den voorgrond trad. Want dientengevolge viel de klemtoon op het affect der liefde en werd de graad der zielsverheffing maatstaf voor de oplossing van het probleem der menschelijkheid. Gelijk den warmen zonnestraal stroomde voortaan het woord Gods in de eigen volkstaal tot iedereen in de wereld. Met den gloed des dichters, die ook de natuur bezielt, verkondigden geinspireerden de Blijde Boodschap. Maar evenzeer in de eigen volkstaal veraanschouwelijkte het intusschen meer ontwikkeld Mysterie-spel op kerkelijke feestdagen het verpletterend gewicht der aardsche armzaligheid en de eindelijke zegepraal van het heroïsme in den strijd met den

hartstocht, de verbijstering en de zwakheden van den mensch.

Een levenslustig volk was wederom meer genaderd tot de natuur en had behoefte aan de bevestiging der voorstelling, dat het leven een ziekte is, waarvan wij door den dood genezen. Over dit volk liet de Kerk den adem van het heroïsche gaan om het levenwekkende en bezielende kracht toe te voeren. Want tot in de heroïsche sfeer verheven, spant het zich met meer energie in een beter leven voortebereiden en den zin voor de toepassing der christelijke humaniteit in den eigen levenswandel te ontwikkelen, opdat het zijn bestemming bereike. De Minorieten wisten door hun beeld der heerlijkheid van den hemel en der vlammen van de hel in dagen van revolutionnaire gezindheid tot in de diepste diepte der volksziel door te doen dringen. Hun held was Christus. Hun meesterwerk de Passie.

Lessing miste in Jezus' lijden en sterven het specifiek tragische karakter, de stof voor een treurspel; want, zeide hij, Jezus lijdt wel, maar handelt niet. Eduard Devrient daarentegen wijst op de sterke handeling van den wil, die door de vrijwillige aanvaarding der beschimping en van het martelaarschap het karakter van een grootsche daad aanneemt. Hij herinnert aan de hoogheid, waarmede Jezus schrede voor schrede op den lijdensweg zet en hoe Hij tot in Zijn zwijgen de heerlijkheid van den overwinnaar bewaart, zoodat de wereld werkelijk Hem ten voete ligt.

Adolf Pichler zoekt overigens de kern der Passie in de wonderbaarlijke ‘Weeklacht der Maria’. Want eerst door de diepte van haar smart kwam de volheid van het lijden haars Zoons tot het bewustzijn der geloovigen. Jacopone da Todi geldt daarom ook als wekker van het historisch godsdienstige volksspel. Hem hebben de ‘Laudesi’ het volkslied te danken en zij voltooiden op het volkstooneel den dramatischen vorm der Mysteriën.

Het ligt voor de hand, dat de Kerk het antieke voorbeeld in zich opnam en overeenkomstig haar gezichtsvermogen voor haar doel verwerkte. Zij aanvaardde voor haar ‘talamo’ of tooneel het architectonische beginsel. Maar de grondteekening van den Griekschen tempel met de doorzichtige zuilenrijen kon haar evenmin iets zeggen als de schikking van het nationale volksspel in het perspectief der open lucht. Voor haar geest stond de overwelfde kathedraal met de mystieke spelin-

gen van het licht en haar kracht zocht zij in de organische verwezenlijking van haar reliëf. Gaarne handhaafde zij de geometrische gedachte. Maar haar driehoeksymmetrie werd het karakter van den bouw aangepast. In het middelschip tegenover het hoofdaltaar verrees het podium, meer breed dan diep, ook in de hoogte drieledig en spitstoeloopend naar de kroon of lijst. Nergens bood de in drie êtagen verdeelde ruimte een leeg vlak, de geringste levenlooze holligheid.

Japan hielp zich te dien opzichte door den aanleg van een boogvormige brug in de hoogte en brak daardoor de enkel met lucht gevulde uitgestrektheid. Op die brug traden de oogenblikkelijk latente krachten, die als stille medewerkers het spel van hun kameraden ondersteunden, om zoodra zij aan de beurt kwamen in hun plaats te treden, steeds erop bedacht de rhythmische beweging door de juiste groepeering zin en verstand te geven. Europa verkoos den vorm des steigers en voegde daaraan het neutrale terrein toe, evenzeer erop bedacht de samenwerking van de actieve en latente krachten te verkrijgen, rhythmische groepeering te bewerkstelligen. In het ruim der kerk nam een zeer beweeglijke menigte aan de dramatische handeling deel. Zij was in één vlak geplaatst, maar zoo dat dit vlak niet het grondvlak van het aangeboden reliëf werd, want het grondvlak lag hooger, namelijk daar, waar de personen in hun omgeving het eigenlijke bas-reliëf vormden. Het probleem van den vorm trok reeds toen zeer de aandacht. Richtsnoer was voor allen het piramidale beginsel en polygoon werd door hen geconstrueerd.

In den beginne gaf de priester het grondthema aan, dat aan het Evangelie ontleend was. Daarop volgde de scenische uitwerking op het ‘talamo’, min of meer als de inprenting van den tekst door middel der illustratie met den daaraan toegevoegden commentaar gedacht. De handeling trok in een reeks van op elkander volgende en rhythmisch ontwikkelde bas-reliefs aan het oog voorbij en zette zich door het diep gevoel voor de waarheid in de gemoederen vast. Zelfs Anselm Feuerbach noemt kunst in dien zin een eeredienst en verlangt van haar zielsverheffing. Hier was zij nog streng gebonden aan den godsdienst. Hier was nog bovendien sprake van haar didactische taak en huldigde men in epische breedvoerigheid bij voorkeur den verhaaltrant. Maar niemand werd een rad voor de oogen gedraaid.

Wijding ging uit van het spel, zoolang de paring der vrome gezindheid met de naïeveteit gelukte. De spelers hadden overigens niemand van de heiligheid der tragische stof en van de grootheid der hoofdpersonen te overtuigen. Want allen stonden in den ban van het geloof, dat als wezenlijk bestanddeel van het volksleven zijn gezag deed gelden. Wat de spelers beeldden, betrof het begrip van den samenhang, het bewustzijn der persoonlijke verantwoordelijkheid en de overtuiging, dat, wien God veel gegeven heeft, dien wordt door de menschen niet veel vergeven. Zij deden dit aan de hand der Heilige Schrift en der legenden met de wetenschap van de neiging der tegenstellingen, die zij in de kunst met elkander te verzoenen hebben. Hoog en diep verbindt de muziek tot een eenheid; de rhythmus doet dit ten aanzien van snel en langzaam. Eenheid is samenklank en samenklank beteekent overeenstemming.

Het Dionysosfeest vermengde de pantomime met het satyrspel en den dans van het zingend koor. Orgiastiek sproot daaruit voort. Haar overspanning leidt tot het bacchanaal. Thespis introduceerde den eersten spreker, die als dichter-recitator boven het koor uitstak en het recht der individualiteit hoog hield. Het koor bleef spreker der veelheid of volkheid; toon en echo. Cherilos ontdekte den stijl voor den tragischen zang, onttroonde Dionysos en zette Apollo in zijn plaats. Phrynichos deelde het koor in twee stroomen en gaf elk zijn eigen bed. Hij vermeed den dialoog en waagde het vrouwen in de rijen der mannen te laten treden. Kratinos poogde de muziek tot meer bescheidenheid te dwingen, daar zij den dichter het woord afsneed. Hij verjoeg de satyrs en verschalkers uit den driehoekigen tempel van het treurspel en gunde hun achter de trilogie een klein vlekje aarde. Aischylos maakte plaats voor den tweeden spreker; den tweeklank in individueelen vorm. Hij hechtte aan de vermomming, versierde het tooneel en nam voor de opheldering der handeling zijn toevlucht tot de techniek. Maar hij wilde geen mozaïek. Regel bleef, dat hoe rijker de handeling, hoe armer het decoratief en omgekeerd hoe rijker het decoratief, hoe armer de handeling. Sophokles eindelijk, zelf, evenals Shakespeare en Molière, als het ware opgegroeid op de planken die de wereld beduiden, schrapte het buiten- en bovenmenschelijke. Wijze matiging achtte hij de maat voor het zuiver menschelijke. Het

drama was hem één in zich gesloten en organisch ontwikkeld geheel, bestaande uit de ‘protasis’ of inleiding, de ‘epitasis’ of verwikkeling en de ‘catastrophe’ of oplossing. Onafgebroken schrijdt de handeling in den loop des tijds voort. Het koor deelt in de handeling, is een wezenlijk bestanddeel derzelve en geen bloote aanvulling tusschen twee episoden. Sophokles introduceerde ook nog den derden spreker of ‘titragonist’, daar eerst met den drieklank een instrument ter beschikking van den artiest staat, dat hem geen toon meer onthoudt. Zoo ontstond allengs uit den antieken eeredienst door verdeeling van den arbeid en verbinding der bij elkander behoorende krachten een vrije kunst, waarvan de psychologische beteekenis het wezenlijke was, zoodat de volksziel aan haar een voeding ontleende, die zij kon assimileeren.

Toen de christelijke Kerk in den liturgisch-dramatischen eeredienst de kunst van het ensemble tot zich trok, werd daardoor haar eigen inwendig gehalte verhelderd. Zij erkende in allen eenvoud de hooge waarde van het gebarenspel en dacht er niet aan tevens de vermomming, het kleursel voor het aangezicht, de coulissen van bordpapier en het decoratief zinsbedrog over te nemen. Dat ware vermenging van het goede en het slechte geweest, ten koste der phantasie en van het kunstgevoel. Trouwens, een wellustig geslacht had reeds dien barbaarschen smaak gehuldigd en het tooneel der antieke dientengevolge laten vervallen. Rekende de Kerk dan niet met den wellust der creatuur? Voorzeker. Maar deze emanatie des duivels, die sterk genoeg is de macht van den hartstocht in die der ondeugd te veranderen, was volgens haar met veel bitterheid vermengd en moest wijken voor de bevrijdende daad van den Verlosser.

In de dramatische voorstelling der Middeleeuwen werd het antieke koor in een schaar van beschermengelen herschapen. Hun leider was de ‘praecursor,’ die als spreker en verklaarder de algemeene stemming vertolkte. Zij ondersteunden wel nog nu en dan de handeling, maar meer als behulp dan als wezenlijk bestanddeel derzelve. In hen herkende men reeds als het ware de brug om tot de invoering van mythologische, maar ook humoristische tusschenspelen te geraken. De antieke trilogie verdween, maar de Passie telde drie afdeelingen. Op Witten Donderdag werd de eerste als de inleiding gespeeld. Zij eindigde met de gevangenneming van Jezus, de verloo-

chening door Petrus en de vertwijfeling van Judas. Christus was geheel en al duider, Maria handelde. Op Goeden Vrijdag volgde de tweede voorstelling. Zij behandelde de daad van het lijden en sterven tot en met de graflegging in verband met de profetiën van het Oude Verbond. Op Paasch-Zondag sloot men met de apotheose der Opstanding en der Hemelvaart. De begeleidende muziek werd allengs melodramatisch en nam in later dagen het karakter van een zelfstandig Oratorium aan.

De trek naar het eigenlijke naturalisme begon eerst te heerschen, toen de analytische methode veld won en de phantasie overstraalde. Toen werd het oog te sterk actief en het oor te sterk passief. In één drama samengetrokken en door leeken buiten de kerk tot één door hen gespeelde voorstelling beperkt, imponeerde meer en meer de massa door de massa. De dichter-recitator der antieke werd in de Middeleeuwen illustrator-declamator, die allengs den ascetischen zin verloor, de mystiek vaarwel zegde en het licht der Renaissance met geestdrift begroette.

VI.

Berenson meent dat de hemel der Middeleeuwen bij de geboorte der Renaissance vanéén scheurde. 'Amor Divino', sterk onder het gezag der 'Meditationes vitae Christi', nam toen den sluier. 'O, vita penosa,' deze zang der uitverkorenen, verstomde; want sedert werd de steile weg naar de hoogste sfeer gemeden. Eros zette zich op den troon en tooide zich met kroon en schepter, de beide attributen van Melpomene, der muze des treurspels. 'Repraesentatio' luidde zijn zinspreuk.

Zelf ontsproten uit de verbinding van rijkdom en armoede, zag Eros op den geboortedag van Aphrodite het levenslicht.

Vandaar zijn vurige liefde tot de schoonheid. Haar onsterfelijkheid ontleende zij aan den samenhang met de natuur, die in eeuwige voortbrenging haar werk verandert en verjongt. De zinnelijke verschijning daarvan, het product van een gezond lichaam en een sterken geest, zette zij in het licht der aesthetische idee. Wat daardoor vorm der kunst werd, getuigde luide genoeg van den wellust der creatuur en van de aandrift de vitaliteit te verhoogen.

Kenners der Renaissance noemen haar een eeuwig onoplos-

baar psychologisch raadsel. Krasse tegenstellingen stelden hooge eischen aan den zin voor harmonie en behielden de strekking tot overschrijding der evenmaat te verleiden. Maar al te dikwijls kon de muze Urania zich dientengevolge niet met haar zuster Polyhymnia verdragen. Met echt daemonische kracht verstrikte zich de stijl der ziel, of liever openbaarde de wil het verlangen zich van de gewrochten der natuur den vollen inhoud toeteeigenen om anderen in den aard van het levensgenot en in den omvang der levensvreugde te overtreffen. Een door aanleg en voorkomen vorstelijk geslacht trad op. De ongebreidelde macht der persoonlijkheid werd richtsnoer. Haar eerzucht zich in roem, glans en weelde te baden; haar talent daaraan den meest aesthetischen vorm der kunst te verleenen, schiepen een staat van beschaving, waarin schoonheid, wetenschap en politiek konden gedijen. Toch ontaardde haar samenwerking ten slotte in de voortbrenging van een schitterend bacchanaal, waarin cynisme de rol der naïeveteit speelde en het welslagen in de wereld de plaats der openbaring van inwendige beweegredenen innam.

Aristonymos zinspeelde op zulk een overspanning, toen hij het leven met een schouwburg vergeleek, waarin de slechtsten veelal de beste plaatsen innemen. Als spiegelbeeld van het leven stond het tooneel der Renaissance uit den aard der zaak in den ban der door haar te voorschijn geroepen beschaving. Het ontwikkelde zich ten deele uit en ten deele in de aansluiting aan het carnaval. Zijn karakter beantwoordde aan dat van een reeks prachtig ingerichte feestvieringen met sterken hoofschen inslag. Het aesthetisch genot daarvan begunstigde de verfijnde orgiastiek, diende de heerschende levens- en wereldbeschouwing en deed denken aan een publieke vermakelijkheid.

In Ferrara stond de wieg van de dramatische kunst der Renaissance. Hertog Ercole I nam haar in zijn hoede. De zaal in het gothische huis van den ‘podesta’, thans ‘palazzo della regione,’ tegenover de kathedraal gelegen en door een gang met de residentie verbonden, werd voor een gezelschap van 110 personen met eigen garderobe temporair bestemd. Het tooneel of ‘tribunale’ had een lengte van veertig en een breedte van vijftig ellen, was van coulissen voorzien en bood den aanblik van een camera obscura of rarekiek. Op het podium zaten de vorstelijke personen. In het auditorium waren de vrouwen in het midden en de mannen aan beide

zijden geplaatst. Het aantal zetels bedroeg circa drie duizend. Het repertoire steunde op de werken van Plautus en Terentius, in ‘terra rima’ bewerkt en gevarieerd. Bijzondere zorg werd aan de ‘intermezzi’ besteed. Zij hadden den pantomimischen vorm der ‘moresca’, dien voorlooper van het ballet en het embryo der opera. Oorspronkelijk verzinlijkte de moresca een wapendans der Saracenen, die den strijd tusschen de Mooren en de Christenen behandelde. Toen het romantische epos gezag verkreeg, boden de mythen, de ridderschap en het volksleven daarvoor de typische stof. Welluidende muziek ondersteunde de aanvallige rhythmische beweging, die hooge eischen stelde aan den stijl en het koloriet van het costuum en der decoratie. Porcari, Mellini, Ingherami en Evangelista Maddaleni genoten als dichters en ontwerpers van moresca's groot aanzien. Pomponius en zijn leerling Fernus stonden wegens hun pantomimisch-muziekale behandeling der allegorie en mythologie bij paus Alexander VI in hooge gunst. Cesar en Lucrezia Borgia dansten de moresca even sierlijk als hartstochtelijk. Haar beheersching gold als een bewijs van goede opvoeding. Zij plaatste den schoonen vorm in een warm licht.

Ferrara deelde spoedig de eer en den roem het beste tooneel te bezitten met Mantua, Florence, Milaan, Rome en Venetië. Isabella Gonzaga prees de pracht waarmede Plautus en Terentius met intermezzi ter eere van het huwelijk van Anna Sforza te Ferrara op de planken verschenen. De stukken vereischten de medewerking van 133 en de intermezzi die van 144 andere personen, terwijl het costuum slechts éénmaal gedragen mocht worden. Volgens Isabella van Mantua overtrof de schoonheid der mythologische tafereelen die van het spel, toen ter eere van Alfonso Ercole's en Lucrezia Borgia's intocht, een cyclus van vijf voorstellingen gegeven werd. Lodovico Moro wekte de algemeene bewondering door den pronk, waarmede hij in 1489 ter eere van Isabella van Napels Bellincioni's: ‘Hulde der zeven planeten’ op het tooneel met de draaischijf naar Lionardo's ontwerp liet opvoeren om in 1496 met Baldassarre Taccone's mythologische: ‘Danaë’ nog meer op dit gebied der panoramatiek en pyrotechniek te bereiken. Rome echter toonde in 1579 de voorstelling van Ariosto's: ‘Suppositi’ nog weeldiger te kunnen bedenken en Castiglione beschrijft die der ‘Calandria’ in Urbino (1513) alleen wegens het kostbare decoratief. Het toppunt bereikte de trek naar

overspanning van dingen, die niet uit de natuur der handeling voortvloeiden, den loop der handeling zelfs vertraagden en tot de capitulatie ten bate der toevallige uitrusting de hand boden, tijdens het bezoek van koning Philips II van Spanje aan de stad Milaan in 1548/49. Terecht zegt d' Ancona in zijn: 'Origini del teatro italiano', dat het bovenal de beeldende kunsten waren, die het dramatisch spel gedurende het leven der Renaissance in de hoogte brachten en aan die kunst haar portret leverden. Over den aard spreekt Prosperi naar aanleiding van Pelligrino da Udine's werk kenteekenend aldus: 'Una contracta et prospetiva di una terra non case, chiese, campanili et giardini.' Het ornament werd bijna zelfstandige kunst en de acteur zijn orator.

Ook in Engeland ontwikkelde de Renaissance aan het Hof en bij de pairs dien geest der weelde. Wel speelde men bij voorkeur voor koning Henry VIII (1520) Plautus, uit wiens werk de geest der jongere Attische comedie sprak. Naar vorm en inhoud onberispelijk, hoewel zeer pikant, behaagde deze dichter evenzeer Shakespeare, Molière en Goldoni als Luther, Melanchton en Lessing. Wel stonden bestendig op het répertoire voor koningin Elisabeth achttien klassieke meesterwerken, waaronder zelfs stukken van Seneca. Maar opgang maakte in den kring der hovelingen bovenal het prikkelende spel van den gemaskerden dans of liever der moresca, in het door den architect Inigo Jones in verbinding met den dichter Ben Jonson geschapen phantastisch milieu. Pronk heerschte, een tooverslot ontstond, panoramatiek en pyrotechniek gaven den toon aan. Vandaar de spot over 'de deuren van parelmoer en de trappen van parelsnoer'. Het schitterend milieu verleidde de aristocratie, het dramatische spel te misbruiken en zich door moedwillige schertsen en woordspelingen in de eigen kaart te laten kijken. Orgiën werden door hen bij zulke gelegenheden gevierd; de orgiastiek was troef ten koste van den adel des spels.

Philipp Sidney miste echter den waren rijkdom ten aanzien der typische karakters. Hij laakte de phantastische willekeur en berispte de dictatorrol der decoratieve kunst, die de figuur goed in de ruimte wist te zetten en te verlichten, maar intusschen overzag dat de declamatie haar accent verloor en in de rhetorische phrase ontaardde. Het articuleeren veranderde bij den acteur in rhetorisch pathos en bij den dichter in didactisch pathos. Wat als de kunst van het ensemble onveranderlijk

spel zijn moest, werd wisseling der scènerie ter wille der draperie van tafereelen.

Wilde de dramatische kunst der Renaissance echter werkelijk alleen een voorstelling geven van het aesthetische in de macht en het levensgenot van den stoffelijken rijkdom? Vereenigde zij feitelijk den geest en de geesten om het sprekend beeld te ontwerpen van het zuiver lichamelijk grootsche en edele? Verwaarloosde zij daartoe opzettelijk de ontwikkeling van het zieleleven, als ware eenheid van ziel en lichaam, van inhoud en vorm een hersenschim?

Dat is niet waarschijnlijk, daar haar ideaal onder zeer verschillende omstandigheden en in zeer verschillende landen richtsnoer werd en tot op onzen tijd zijn invloed doet gelden. Trouwens, zeer ernstige artiesten van naam, zooals Brunelleschi, Masaccio, Ghiberti, Donatello, Urcello, della Francesca, Mantegna, Alberti, Peruzzi, Lionardo da Vinci, Serlio, Gerolamo, Genga en zelfs Raphaël ontwierpen tooneeldecoratiën en ontwikkelden de dramatische kunst. Zij drongen weliswaar niet tot de eigenlijke kern van het drama door. Maar in de kunst van het spel zagen zij toch een der beste vormen, waarover de mensch beschikt, om in beeld en kleur zoowel het onzichtbare zichtbaar uit te drukken, als de vitale kracht der persoonlijkheid te openbaren. Meerdere vormen wilden zij echter gelijktijdig onder hun knie brengen en zoo het meest adaequate als kunst produceeren. Niet de kunst bezit den mensch, maar de mensch is meester van de kunst; ziedaar hun grondstelling.

Hun uitgangspunt was de schilderkunst. Deze verstrekt slechts dan de voorstelling van werkelijkheid, wanneer de indrukken op ons netvlies tevens tactielwaarde hebben. In haar eigen aard tot twee afmetingen beperkt, construeert de artiest haar derde: de diepte. Zoo wekt hij de illusie, de natuur te evenaren. Levenswaar is zijn werk geworden. Anders blijft het werk slechts symbool, dat ons zoolang iets zegt, als de boodschap duurt. Dat begrepen de groote meesters der Renaissance. Hun hartstocht was bovenal op de ontdekking van het lineair perspectief gericht en de oplossing van dit probleem verplichtte hen tot de constructie van lijn, licht en schaduw om aan haar hand den diepen indruk van het geheimzinnige en eerbiedwekkende in de natuur teweeg te brengen, het bewustzijn der rhythmische beweging van alle nevelen

te bevrijden. Betraden zij daartoe ook het gebied der dramatische kunst, dan lokte hen voornamelijk de lineaire constructie van het tooneel en haar decoratieve strekking. Beweging is niet slechts plaatsverandering. Zij is ook dramatische handeling. Hun lijn, hun licht, hun schaduw moesten haar kenteekenen en opbouwen. Zoo werd hun constructie aan het dramatische gevoel ontleend en ontstond de wensch in harmonische volgorde door zichtbare middelen ons gevoelens mede te deelen, die hoofdzakelijk door niet zichtbare waarnemingen onzer zinnen veroorzaakt zijn. Dat is materialisatie en bedoelde emancipatie van geestelijke voogdij, was echter tevens eminent ideaal.

Heet het niet, dat b.v. Lionardo geen ding aanraakte zonder het in eeuwige schoonheid te herscheppen? Maar heette het ook niet, dat zijn gevoel voor lijn, licht en schaduw vitaliteit ademde? Hij gaf geen som, maar de eenheid.

Van hem stamt de draaischijf. Alexandre Bènazet vond haar evenzeer op het tooneel in Japan onder den naam ‘Mawari butaï’. Zij verlegt het zwaartepunt naar de werkplaats van den ingenieur en décorateur, vermeerdert het toch reeds talrijke en lastige dienstpersoneel, maar veroorlooft de volledige voorbereiding der inrichting van drie verschillende schouwplaatsen, zoodat de régisseur dientengevolge in staat is, het stuk in de rijkste illustratie en instrumentatie, zonder lange pauzen en de daardoor veroorzaakte stoornis der loopende handeling, bijna in zijn geheel te laten spelen. Dit alles verhindert echter niet de overdracht van te veel handeling op de haar begeleidende muziek en schilderkunst. Lessing zeide reeds: ‘muziek kan niet spreken en schilderkunst niet hooren.’ Laat nu de schilder te veel zien, omdat hij geboren is om te zien en daarvan te getuigen, dan houdt de bescheiden stiliseering der natuur op en in haar plaats treedt de wedijver met de natuur. Het physisch geziene phaenomeen wordt de hoofdzaak en verdringt de fijne karakterteekening van het zielkundige proces. Om die leemte minder voelbaar te maken, wordt het tooneel bij wijze van behulp aangevuld met tal van statisten en tooneelgezelschap, zoodat de eigenlijke held in het gewoel en de massa verzinkt.

Het verrassende in de lineaire symphonie van den grooten meester verandert in imitatie bij den kleineren jonger, die het in het oog vallende bemint, slechts oogenschijn reproduceert

en voor het overige geen gevoel bezit. Zijn anatomie en perspectief verraden de kunstvaardige hand en het grondig onderzoek der feiten in de natuur, maar zijn handschrift bewijst, dat begeleidende schilderkunst geen handeling vermag voort te brengen en de zucht naar versterking van het effect de handeling zelfs tot een bloote vertooning verlaagt. Ook het rijke costuum onderdrukt door maskeering van het kenteekenende in de beweging het overtuigende, zoodat in de plaats van tastbaren vorm, van door het bloed gekleurde huid en van ontzag inboezemende spierkracht de gedrapeerde figuur nietszeggend voor ons staat. Het tooneel doet op deze wijze te veel denken aan een wetenschappelijke proefneming van artiesten, die voor de orgiastiek een prachtig gewaad in een schitterend milieu met warme kleuren samenschikten, maar daartoe tot fictieve verhoudingen hun toevlucht moesten nemen. Wat wij ons daarentegen willen voorstellen, zijn dingen, die geheel en al in den inhoud van onzen toestand overgaan en in onze eigen gevoelens omgezet worden. Spel alzoo, zonder speelschheid.

De Renaissance voldeed aan alle eischen van een aesthetisch panorama in een pronkvolle feestzaal met schitterend, hoewel kunstmatig licht, maar zij slaagde er niet in, tevens eenheid tot stand te brengen tusschen bezielde wezens en de ruimte, waarin zij zich met het oog op de voorstelling moeten bewegen. Zij bood geen waarheid.

Wel beantwoordt de lineaire structuur van het auditorium des rangtheaters aan alle eischen van een hoog en diep tooneel. Maar zij gaat steeds gepaard met een scheiding tusschen de zaal en het tooneel ter wille van den schilderachtigen schijn. Onwaar is de constante grootte der in deze ruimte optredende personen. Storend is het voor 5/6 levenlooze vlak, dat het als coulissenruimte gedachte tooneel te aanschouwen geeft. Het oog mist in die ruimte het rustpunt. De handelende personen bewegen zich daarin op een te grooten afstand van elkander en van het publiek. De coulissen en soffieten zelf zijn slechte imitatie der natuur en hoewel op een afstand gezien, ontbreekt daaraan de samenhang. Wat meer beteekent, de wet der vlakte-eenheid wordt dientengevolge opgeheven en wel ten nadeele der door het licht te vervullen taak. Reeds de eerste coulisse maakt een ongunstigen indruk. De acteur verwijdert zich van haar om niet als het ware aan haar vast te kleven.

In de holle ruimte wordt de klank van zijn stem opgezogen en niet tot het publiek gedragen. Daarentegen veroorlooft het coulissenstelsel de insceneering zoowel van het drama als van de opera, het ballet enz. in één huis. Maar tegenover de technische voordeelen daarvan staat het nadeel dat dit huis weldra te klein werd voor het grootsche historische spel en te groot is voor de fijne karakteekening der vertrouwelijke mededeeling. Tweeslachtigheid is zijn euvel. Wel gelukte het nu en dan, gelijk in San Carlo te Napels, voor pl. m. 3000 personen de beste acoustiek te treffen. Maar in het algemeen bleek de quaestie der te geven ruimte door de Renaissance voor het tooneel niet opgelost te zijn.

De architect K.F. Schinkel (1817/18) trachtte dan ook door vereenvoudiging en reductie tot op het wezenlijke tot herstel van den zuiver architectonischen grondslag te geraken. Hij projecteerde het ringtheater. Daarin schoof hij het uitwendige proscenium, alzoo het neutrale terrein, wederom tot aan het als een amphitheater gedachte auditorium voor. Het tooneel komt dientengevolge en face van allen te staan. Derhalve kan het laag en breed zijn. De silhouet is als een vlak reliëf in de juiste verhouding tot de ruimte gezet. Voor het tooneel zelf koos hij de portaalarchitectuur, waarin de plaats voor coulissen en soffieten ontbreekt en waarin één prospect, groot genoeg het plaatselijke en de stemming overeenkomstig den inhoud van het stuk discreet aan te duiden, als achtergrond voldoet. Nergens pralend, contour en luchtperspectief met de verdeeling van licht en schaduw in overeenstemming, de decoratie bescheiden en niets plomp onderstrepend, bovenlicht en geen voetlicht, geen disharmonie door eenig barok ornament of overbodige arasbesken, rust in de beweging: ziedaar het program der hervorming, in aquarelvorm door hem aangeboden en met ophelderingen voorzien. Tot bezinning wilde de geniale meester zijn omgeving doen komen, om de illusie in samenhang met de handeling gaande te houden en het genot in de dramatische voorstelling te verdiepen.

Om Hecuba, en 't wachtwoord voor ontroering.
H. de Boer.

Mimen van Holland!

TOT de plaatsen, welke het meest teekenende getuigenis afleggen van het feit, dat een dramatische tekst in zijn werking iets heel anders is en bedoelt dan een gewone leestekst, behooren de tooneelspelers-scènes van Shakespeare's Hamlet.

Er zijn er wellicht geen, waar men meer traditioneel eigenaardig den lezer op averechtsche voorstellingen van de bedoelingen des tooneeldichters betrapt, waar de tooneel-partituur den argeloozen, in deze minder praktisch geschoolden bewonderaar, treffender parten speelt.

En om dan maar eens aanstonds, zooals het heet, met de deur in het huis te vallen... ik wil tegen de geijkte opvatting, als zouden de tooneelspelersgestalten in den Hamlet als komische te nemen zijn, eene daartegen regelrecht indruischende zetten: Shakespeare heeft ze zeer ernstig genomen. Ik ken weinig plaatsen, waar een zoo eigenaardige ontroering mij overvalt, als bij het lezen van deze zwervende oud-Engelsche mimen.

Ik vindt het, op nader te ontwikkelen gronden, een dwaasheid, deze menschen als charge te vatten, en te meenen, dat de baanbrekende dichter alleenlijk bedoelde een soort ouderwetsche dramatische rhetoriek te hekelen. Want wie goed leest, vindt in deze gewraakte periodes niet alleen een zelfde stijlsoort als die waarin andere, ernstig gemeende gedeelten van Shakespeare's drama's geschreven zijn; maar hij vindt er tevens een der fraaiste kosmische beschrijvingen, welke de dramatische poëzie kent.

Ik herhaal, zij 't alleen dan wat nadrukkelijker, dat het voor de hand ligt, dat menige argelooze lezer hier de dupe wordt van een eigenaardige conventie, waarvan tooneelspelers

zelfs niet vrij bleken, welke hen deze oud-Engelsche mimen als rhetorische drooghalzen en als halve clowns deed opvatten. De schuld daarvan is, behalve dat reeds meer dan eens door mij gesignaleerde stage verwarren van leesdrama en tooneelpartituur, een valsche traditie, welke uit die verwarring wellicht voortvloeide, en welke dit type nu eenmaal als zoodanig vaststelde. Waarbij nog komt, dat de mindere geesten in den schouwburg gaarne iets komisch opnemen.

Doch het is beter, dat men in deze ten halve keert, dan ten heele dwaalt. Er valt trouwens ten opzichte van Shakespeare nog heel wat goed te maken en niet het minst door hen, die uit verkeerd begrepen piëteit bij den tekst blijven staan en meenen dat dit alles is wat de grootste meester in de tooneelstructuur en -projectie te vertellen had. Zij vergeten veelal dat Shakespeare zelf hen leert ook het woord naar het gebaar te regelen.

Nu valt het feit der overdrijving in deze periodes moeilijk te loochenen. Het zou een even groote fout zijn, dit te doen, als het tegendeel te beweren, zooals gewoonlijk geschiedt. Alleen wordt dit accent der overdrijving in zijn gansche werking verkeerd uitgelegd en heeft men het te zoeken in, en te verklaren uit zekere wetten van tooneelconstructie, waarvan de beteekenis aanstonds duidelijk wordt, wanneer men de dingen maar in hun juiste verband beschouwd.

Feitelijk is er, wat den lezer uiteraard licht ontgaat, tweeërlei soort van overdrijving of liever een accent van overdrijving in de tweede macht, in deze zoogenoemde mimen-rethoriek. En dit juist is oorzaak van het verkeerd verstaan.

Ik zal mij ten gerieve van den (tooneelspeler-)lezer houden aan de Burgersdijksche vertaling. Daar achter echter houd ik steeds de intenties van den oorspronkelijken dichter staande en zal die zooveel mogelijk doen doorschemeren.

De komst van de tooneelspelers wordt ingeleid door Rosencrantz, nadat Hamlet reeds reden heeft hem te verdenken. Hoewel Guildenstern en Rosencrantz onderweg den reizenden troep inhaalden, benut Hamlet dezen niettemin aanstonds en *zonder wantrouwen* voor zijn doel.

Dit reeds voorzegt, zooals we nader zullen zien, de trouwhartigheid van deze mimen.

Welke tooneelspelers zijn het? vraagt de Deensche prins.

DEZELFDE WAAR GIJ VROEGER ZOOVEEL BEHAGEN IN HADT, DE TREURSPELERS UIT DE HOOFDSTAD, bericht Rosencrantz.

We hebben hier dus te doen met een troep niet geheel zonder beteekenis. Hierop volgt de bekende hekeling des dichters van de knapen-vertooningen, die aan het eigenlijke vaktooneel zoo veel schade deden, dat Shakespeare er ernstig zijn stem tegen meende te moeten verheffen. Dit dilettantisme, dat overigens zelfs den steun vond van Ben Jonson en ook door andere tooneelschrijvers met politiek-satyrische doeleinden benut werd, omdat zeker aanvallen en felle gezegden, door den knapenmond uitgesproken - wat anders niet het geval zou zijn - geduld werden, dit dilettantisme, hetwelk thans ook weer een te overwegende beteekenis dreigt te verkrijgen, stierf ten slotte zijn eigen roekeloozen dood. Het eenige wat het ook toen ter tijde bracht, was meer luxurieuse voorstellingen en een rijper aanwas voor het vaktooneel, waaronder high life elementen geen vreemde verschijningen werden, daar voor deze knapenvertooningen, welke ook de belangstelling van koningin Elisabeth hadden, niet zelden geschikte leden van voornamen huize werden geprest, somtijds met geweld.

Tusschen beide groepen was ook toen een gespannen verhouding. Shakespeare, met vooruitzienden blik, waarschuwde deze jongeren dat zij op last van verkeerde raadgevers niet hun stem moesten verheffen tegen de ware mannen van het vak, waaronder zij ten slotte toch ook zouden terecht komen - iets wat de jongste ervaringen ons ook reeds weer leerden.

Herhalen we - na deze niet ongewenschte uitweiding - dat we in deze reizende tooneelspelers te doen hadden met een troep van minstens eenige beteekenis. Op een vraag van Hamlet, of de knapen de overwinning wegdroegen, antwoordt Rosencrantz: ‘O ja, prins, Hercules met zijn vracht en al.’

Hier hebben we een aanwijzing, dat Shakespeare, zij 't dan in spottend zelfvertrouwen, op zijn eigen troep doelt. Want het zinnebeeld van het Globe-theater was een Hercules, die den wereldbol draagt, met het onderschrift: Totus mundus agit histrionem: de geheele wereld speelt comedie.

Men moet nu verder hooren, met welk een schertsende vriendelijkheid Hamlet de tooneelspelers toespreekt, hoeveel vriendelijker hij hen inderdaad ontvangt, deze herinneringen uit een gelukkigen, zorgloozen tijd, dan zijn vrienden Guildenstern en Rosencrantz, geheel trouwens naar zijn eigen waarschuwende

woorden, waaruit blijkt dat hij bij dezen de plichtplegingen maar wat zal aandikken, opdat de ontvangst der tooneelspelers niet op een vriendelijker onthaal mocht kunnen lijken dan die van hen. Ik wil verder vervolgen met te citeeren, waar hij na de eerste begroeting met eenigen ophef, ondanks zich zelven en de houding welke hij in 't algemeen wil aannemen, echte tonen aanslaat.

'Ah! oude vriend! wel, wel, wat een franjes op uw gelaat, sinds ik u laatst zag; komt gij naar Denemarken, om mij te laten zien, dat gij haar op de tanden hebt?'

En tegen een der jonge vrouwen (rollen, die, zooals men weet door mannen vervuld werden): - 'Kijk, ziedaar mijn jonge dame en gebiedster! Bij onze lieve vrouwe, vrouwtje, gij zijt wel een steltschoen nader bij den hemel, sinds ik u het laatst zag. God geve, dat uw stem niet, als een ingescheurd goudstuk, haar helderen klank kwijt zij!'

En verder, nu geheel con amore: 'Mannen, gij zijt allen welkom. Wij zullen dadelijk, als de Fransche valkeniers, den vogel laten vliegen op het eerste het beste; laat ons hier slechts iets hooren. Komt, geeft een proefje van uw kunst. Komaan, een roerende alleenspraak!'

Men moet goed de dubbele gemoedsstemming beseffen, waarin de prins verkeert. Telkens moet hij boven zijn eigen ontroering uitkomen. Doch telkens doet de onderstrooming het schijnbaar dartele, ongewisse, grillige bovenvlak op een eigenaardige wijze rimpelen. Die tweeledige gemoedsstemming juist is 't, welke de omgeving met zooveel ontrusting slaat, en imponeert.

Maar om een nader bewijs te vinden, met hoeveel genegenheid Hamlet deze mannen in zijn hart draagt, leze men de plaats, waar hij, die inmiddels zijn doel met hen reeds in het oog heeft gevat, wanneer werkelijke ontroering den eersten tooneelspeler overmeestert, plotseling op een uitroep van Polonius, de situatie afbreekt met het korte gezegde: 'Genoeg, gij kunt mij het overige later wel voordragen.' M.a.w. hij duldt Polonius niet bij zulke uitstortingen van echt gevoel, mag het dan al overgevoel zijn. 'Gij zult mij het overige later wel voordragen': welk een erkenning voor de oprechte, trouwhartige menschelijkheid van den tooneelspeler, spreekt daar niet uit! Deze tooneelspeler met zijn gouden gemoed, is te goed voor deze schelmenzielen.

En tegen Polonius zegt de prins, dat hij hen goed behandeld wenscht te zien. Tegen den tooneelspeler, nu uit zijn rol, meer zich zelf en tot zijn troep: 'Volg dien heer' (Polonius), (als knipoogend) 'maar pas op dat gij niet den spot met hem drijft.' M.a.w. hij geeft hun een gedragslijn, een vingerwijzing in verband met de menschelijke waarde van Polonius mee.

De dichter, die Hamlet tegen Polonius laat zeggen: 'Hoort gij, zij moeten goed behandeld worden, want zij zijn het kort begrip en de kronieken van hun tijd; het ware u beter na uw dood een slecht grafschrift te hebben, dan door hen een slechten naam bij uw leven', heeft daarmee in het volle besef van de beteekenis van het tooneel en het onvoldoende algemeene begrip van de waarde der mimen, waarheden gezegd, die hem als overtuiging uit het hart welden en waarvan niemand den diepen ernst zal ontkennen. Want zij zijn het kort begrip en de kronieken van hun tijd. Ongeveer twee eeuwen later zou Heine eenzelfde bedreiging herhalen, wanneer hij op de macht van zijn hekelende poëzie wees.

De tooneelspelers werden somwijlen nog als maatschappelijk minderwaardig behandeld. Toch spiegelt het gezegde van den dichter meteen de wordende meening van zijn eigen tijd, die onder den invloed der middeleeuwsche bovenzinnelijke beschouwing uit, tot het besef kwam, dat tooneelspelers wel iets meer waren dan potsenmakers, berenleiders en landloopers. De wetten des lands erkenden dat reeds in 1571 en stelden hen in het bezit van alle burgerlijke rechten. Een van Shakespeare's collega's bracht het zelfs tot eereburger; hij zelf werd tot den adelstand verheven en stierf als rijkste burger van Stratford, zoodat Thomas Heywood ten volle recht had in de verdediging van zijn stand, waarin hij o.a. beweerde dat het bekend mocht heeten, dat velen van zijn beroep kalme, eerbare burgers waren, huisvaders en belastingbetalers, die hunne burgerlijke plichten vervulden, even goed als welke stand ook in den Staat. Een lid van Shakespeare's gezelschap was de zoon van een bisschop, de broeder van een ander, Nathanael Field, bracht het tot dezelfde waardigheid. Eigenaardig in dit verband is het respect, waarmee Shakespeare steeds de tooneelspelers laat behandelen; zoowel in den Hamlet als in de Getemde Feeks valt hun een waardige ontvangst ten deel, geheel zonder overdrijving, maar naar waarheid.

Ook daarin beleven we dusverre denzelfden toestand als

thans. Aan den eenen kant een vol respect voor den tooneelspelersstand, die het werkelijk tot een stand, een maatschappelijke houding brengt, aan den anderen kant, ook al tengevolge van de armere of mindere elementen, het oude klassen-instinct, dat volgens Wendt, uit zelfverdediging aldus handelt, maar juist tot den sterkeren, in strijd geharden groei van het nieuwe, dat is hier een hoog standsbesef der tooneelspelers, priesters van de dramatische kunst, indirect zal meewerken.

Met deze verheffing van den tooneelspelersstand hing, zooals ik reeds in een essay over Louis Bouwmeester, ook naar aanleiding van gegevens uit den Shylock, nader aantoonde, hun finantieel welvaren ten nauwste te samen. Het is daarom dat Shakespeare hier een lans breekt voor de acteurs van het vak, wier beroep onder het bedrijf der knapen-vertooningen, hoofdzakelijk een modeverschijnsel, lijdt. Zooals uit den Hamlet blijkt en wij reeds aanstipten, hadden zij toen minder toeloop en waren de besten genoodzaakt tot een zwervend leven, waaronder hunne kunst, zooals ook Shakespeare reeds opmerkte, noodzakelijk moest lijden. Een pleidooi voor een vaststaand gezelschap dus. Voorwaar, de Hamlet is leerzaam voor onzen tijd. Hoevelen, die het goed met ons tooneel meenen, komen niet tot dezelfde overtuiging, dat het tooneelspelen een vak is, dat als zoodanig grondig dient beoefend te worden.

Wanneer enkelen als Shakespeare, dank zij hun genialiteit, daarop een uitzondering maken en in betrekkelijk korten tijd tot de hoogste positie klimmen, geldt dit als uitzondering. Maar de leertijd was zeven jaar, en gaf middelerwijl gelegenheid tot het praktisch oefenen in kleinere rollen.

Met een krachtige verdediging der mimen, zooals Shakespeare die ondernam, is dan ook wel een charge moeilijk te rijmen. Ten minste een volledige charge.

Had Shakespeare komplete karikaturen ten tooneele gevoerd en, met zulke dreigende schaduwbeelden op den achtergrond, Hamlet zijn onsterfelijke leerredenen over de tooneelkunst doen houden, dan zou dat geheel uit Hamlet's gaarne hekelende houding zijn op te merken geweest. Integendeel, dat de Hamlet, die zulke schitterende wijsheid over den aard en het wezen van het tooneel ten beste weet te geven, hun toegedaan is, ook afgescheiden van het doel hetwelk hij met hen beoogt, dat pleit voor hen, tegen alle mogelijke kwalijke rechtspraak in. Hamlet is hier een rechter, dien wij meer geloo-

ven dan deze eendaagsche wijsheid, die vluchtig is als damp en naar het tanige walmen van een philosophenlamp riekt. Mij dunkt dat, wanneer deze mimenkunst eenmaal een Hamlet heeft kunnen behagen, zooals wij bij Shakespeare kunnen lezen, minder ter zake kundige geesten er dan tot nog toe wel genoegen mee zouden kunnen nemen.

En het beste bewijs dat het geen volslagen nieuwe leer is, welke Hamlet hun verkondigt[1], al heeft zij den helderen inlichtenden vorm der zienerswijsheid, is het antwoord van den aanvoerder van den troep op Hamlet's misprijzen van zekere pathetische overdrijving: 'Ik hoop, heer, dat wij dit bij ons tamelijk wel hebben afgeschaft.' Waarop Hamlet uitroept: 'O, schaf het gehéél af!'

M.a.w. hier laat Shakespeare de mogelijkheid van een twijfel ten opzichte van de volkomen vaste stijlzuiverheid der acteurs.

Als wij de bekende leerredenen, waarin men steeds het ostentatief pathetische hoort aandikken, nader beluisteren, dan vinden wij daarin dat Shakespeare zoowel tegen het al te matte als tegen het te ostentatieve pleit, dus tegen overdrijving naar beiden kant.

Daarbij hebben we hier te bedenken, dat de tooneelspeler zich tegen een der hoogsten in den Staat bevindt, tegenover een prinselijk kunstbeschermer en kenner, en dat hij tegenover zoo iemand niet het air van absolute rechtspraak te willen uitoefenen, mag aannemen. Dat blijkt ook uit de weinige woorden, welke de troepleider zich veroorlooft te zeggen tegenover de leerredenen van Hamlet, die zich hier toch tot een erkend man van het vak richt.

Hierop volgt onmiddellijk de bekende afstraffing der narren, die meer zeggen dan er in hun rol staat en op zich zelf, ten koste van het stuk, de aandacht zoeken te vestigen.

Vroeger heb ik in een polemiek met den heer Van Nouhuys naar aanleiding van de zinvolle reeks: to do, to act and to perform, reeds betoogd, dat men verkeerd deed de komische elementen bij Shakespeare sinds den Hamlettijd alleen komisch te nemen. Het is wel eigenaardig dat wellicht de grootste historische autoriteit op het gebied der mimen-evolutie even als ik aantoont, dat Shakespeare de eerste was, die de komische elementen in eenheid met het geheel bracht en dat Shakespeare

1. Ook anderen kwamen hiertegen op.

een eeuwen-oude traditie getrouw bleef, door aan de z.g. clowns verborgen wijsheid in den mond te leggen. Terwijl een mij, inmiddels in een Hollandsche vertaling bekend geworden Deensch criminalist en psycholoog, Grol, tot dezelfde overtuiging komt als ik, n.l. dat Shakespeare aan vele gezegden dikwijls een tweezijdige beteekenis gaf.

Uit het feit, dat de komiek Kempe te dier tijde, nog vóór de opvoering van den Hamlet, het gezelschap moest verlaten, blijkt eveneens dat Shakespeare het zelfstandig komische in zijn ernstige drama's niet meer kon dulden. Terwijl Marlowe het, op Seneca's voorbeeld, geheel uitschakelde, wist Shakespeare het in den Hamlet tot den tragischen humor te verdiepen en in deze vorm voert hij het in zijn ernstige drama's steeds consequenter door. In Hamlet heeft inderdaad een ‘Umwertung aller, Werte’ plaats. Hamlet's heele houding kenmerkt dat ‘Ueberlegene’ van den tragischen Uebermensch, die Marlowe het eerst het Engelsche drama binnenvoerde. Elke eenzijdigheid wordt er ontkend en het komische wordt er niet zonder zijn tegendeel, het tragische, gezien, het tragische evenmin zonder zijn tegendeel. Dat is de houding van Hamlet.

De Hamlet van dezen tijd coupeert een groote mate van overgevoeligheid. Wanneer de tragische ontroering het pathetische nadert, snijdt het hem door de ziel en hij roept met ironische zelfoverwinning uit, wanneer de koningsmoordenaar in zijn mimiek het groteske nadert: ‘Begin moordenaar; voor den drommel, houdt op met die afschuwelijke gezichten, en begin. - Komaan: - “Om wraak ten hemel schreit het raafgekras.”’

In deze grenssferen beweegt zich de verbeelding van Hamlet. Doch ook in verband met historische feiten kunnen we de quaestie beschouwen. In Hamlet kwam Shakespeare zijn eigen jeugd en zich zelven te boven. De herinnering aan zijn gelukkige jeugd, welke Hamlet des te bitterder het heden doet gevoelen en feitelijk een stimulans vormt in de dingen, welke hij onderneemt, deed zich toen ter tijde ook bij Shakespeare zelf gelden.

Maar tegenover de trouwe herinneringen uit dat verleden, tegenover Horatio, tegenover de tooneelspelers, zal Hamlet steeds een sympathieke houding aannemen. Hij zal, zooals we zagen, ze zelfs tegenover die omgeving in verdediging

nemen en zijn lessen geeft hij dan ook, wanneer hij met hen alleen is.

Het is duidelijk dat Shakespeare niet hen chargeert, die hij bovendien een aantal hoogst gewichtige regels van zich zelven laat zeggen, zeker niet met de bedoeling ze belachelijk te doen schijnen, en dat men dus goed zal doen deze lessen, zooal gericht tot, niet juist van toepassing te houden op de tooneelspelers zelf.

Matiging was verder hier voor Shakespeare zelfmatiging. De rijper wordende dichter legde zich zelf tevens dien eisch op. Zijn eigen werk was in zijn jeugd evenmin vrij van overdrijving. Evenals zijn acteurs, had den dichter de school van Marlowe aan het pathetische gewend. En wat Hamlet zelf betreft, de tragische omkeer voor hem treedt daar in, waar hij zich zelf niet in zijn hartstocht weet te matigen, en, met een vermoeden dat het de Koning is, Polonius doodt. De leerredenen van Hamlet waren dus tevens uitvloeisels van eigen beschouwingen, van eigen denkenservaring.

Matiging, de goede middenweg, evenwicht, dat wilde de dichter en dat is 't waarnaar hij in den Hamlet met zooveel hartsverlangen zocht.

Matiging, maar ook eenheid van bespiegeling en daad, van woord en gebaar: ‘Regel uw gebaar naar het woord, uw woord naar het gebaar’. En dit laatste sloeg wellicht tevens weer op een soort praktische overdrijving, een naar de pantomime neigende manier, op zichzelf verdedigbaar, ook wanneer het een grooter aesthetisch effect waarborgt, en die ook doelde op veel in het buitenland reizende troepen. Gewoon, sprekende niet immer begrepen te worden, zochten deze zich verstaanbaar te maken door een geaccentueerde mimiek en gebarenspraak, iets wat soms Bouwmeester, in Duitschland spelende, ook instinctief deed en wat tot mijn verwondering de kritiek hem daar onder die omstandigheden als te sterk geaccentueerd aanrekende, hoe vol respect zij overigens ook was.

Daar verder nog de mogelijkheid bestaat, dat Shakespeare sommige leden van zijn eigen troep in hun eigen huis, met des te meer kans op succes wilde treffen, zoo hebben we hier klaarblijkelijk weer met een dier veelzijdig ageerende dichterlijke uitspraken te doen, die meer dan één opvatting toelaten, en die allen min of meer billijken; maar zeer zeker hadden deze lessen hier een tweeledige beteekenis, n.l. die van een

straffend gebaar naar buiten en een in dit geval waarschuwend zinspelend en verder welwillend verschooningsvol gebaar naar binnen, naar den eigen troep.

In hoever dit gebaar naar binnen toe welwillend was, is wellicht min of meer op te maken uit een andere analogie. Den tijdgenooten kon een zoodanige opvallen, bestaande tusschen Shakespeare's troep en deze zwevers - zooals zij opviel tusschen Hamlet, den begunstiger dezer spelers en Essex, den begunstiger van Shakespeares troep, en diens vriend, terwijl men op verrassende overeenkomsten tusschen Hamlet's geschiedenis en dien van den jongen Essex meent te kunnen besluiten.

Maar vooral in verband met 's dichters eerste levenshelft, die met den Hamlet meer positief afsloot, hebben we in het moment van dezen reizenden tooneelspelerstroep een treffende jeugdherinnering te zien, welke hij met een weemoedigen glimlach om haar onstuimige, onschuldige geestdrift kon herdenken.

Wij moeten nu den waren middenweg zoeken, welke ons bij de vertolking moet leiden, en hebben daartoe slechts te resumeeren.

Wie waren deze mimen? De mimen uit een onbepaald verleden. Uit dien van den Deenschen sagentijd, niet in alles die van het heden. Het was een algemeen mimen-type dat hij teekende, wellicht het meest gangbare in Engeland en dat hij ondanks zich zelven liefhad. Het type was, zooals hij het in zijn jeugd had leeren kennen, zooals hij het eenmaal in de Zeemeermin aantrof, vol opoffering en toewijding voor zijn kunst, onstuimig en ontembaar als Marlowe, die zijn teugellooze wildheid met een vroegen dood bekocht, revolteerend tegen alle schijnvertoon, met iets van het wezen der Montmartre-artiesten, maar veel krachtiger en genialer, wellicht spotzieker, maar het leven van gevoel en gemoed, even innig, ontroerend genegen.

Dat type had Shakespeare lief, terwijl hij het aanviel; hij spaarde het in zijn oprechte menschelijkheid, maar veroordeelde het in zijn tekortkomingen ten opzichte der kunst, welke niet dan in een te veel bestonden. Over de schouders en ruggen van deze mimen heen trof hij de verkeerde elementen. Deze ruwe ruige gestalten, met vochtigen levensglans in de oogen, sprak hij teeder toe, terwijl hij, en daar raken wij weer een kernkant der zaak, de overdrijvers met leeg gebaar, de zielen harteloozen, striemde.

Ik zou dus den tooneelspelers willen zeggen, speel deze menschen met uw hart, maar vergeet u zelf schijnbaar een oogenblik, doe alsof ge u zelf een oogenblik vergat. Speel ze niet alsof gij ze belachelijk vondt, want dat zoudt alleen gij zijn, indien ge aldus deedt; geef hun het beste van uw gevoelens en ge doet zooals Shakespeare het niet laten kon. Want aan deze periode besteedt hij somwijlen het beste van zijn genie en komt hij tot regels, die in de Burgersdijksche vertaling van een treffende schoonheid van teekening zijn:

> Zoo stond daar Pyrrhus, als een woestling's beeld,
> En roerde, als bij zijn wil en taak partijloos, zich niet.
> *Maar evenals wij dikwerf voor een storm*
> *Den hemel zwijgen zien, het werk in rust*,
> *De stoute winden spraakloos*, *en het aardrijk*
> *Stom als de dood*, tot plotseling schrikbre donder
> De lucht verscheurt, zoo drijft, na Pyrrhus' toeven
> De wraak, gewekt, hem weer tot gruwelen aan;
> En der Cyclopen hamers troffen nooit
> Mars' wapentuig, gesmeed voor de eeuwigheid,
> Met minder meêlij, dan het bloedig zwaard
> Van Pyrrhus Priamus verslaat. -
> Fij, fij, Fortuna, veile vrouw, Gij Goden,
> Ontneme uw volle raad dier vrouw haar macht!
> Breek velg en spaken, alles van haar wiel,
> En rolt de naafschijf van den hemelberg
> Tot in het diepst der hel!

Daar hebt gij gewilde rhetorische beeldspraak, waar telkens het menschelijke gevoel de vormen doorgloeit en die beeldspraak begeestert. Dit, moderne dwazen, is een taal van giganten. Berg u voor de luchtwerveling dezer zwaarden en den spokenden windhoos dezer ontroering. Zij zou u opnemen en u in eeuwige belachelijkheid voeren door het luchtruim, dat vol zou zijn van den spotlach dezer reuzen.

Gij zoudt u belachelijk lachen, zooals eeuwen in eigen domheid gelachen hebben om den don Quichotte. En ik verzeker u dat in zijn beknoptheid deze groteske van Shakespeare in den grond even ontroerend, even tragisch ernstig is als die van Cervantes.

Uit deze het menschelijke beheerschingsvermogen overschrijdende afmetingen, heeft de grootschheid van Shakespeare zich historisch ontwikkeld. Uit deze geweldige, verbijsterende, de grenssferen der verdwazing en verschrikking naderende poëzie vol grootsche razernij, die daarom van een overgeesterende,

bijna pathologische felle werking en suggestie was, en die den mensch in zijn grootheid en kleinheid als een dwaas en een reus beide, deed staan tegen de geweldige noodlotsmachten in den kosmos, welke zijn verbeelding gansch omvatte, uit deze hemel en aarde en hel omvattende... uit dezen waanzin en wijsheid van poëzie, is Shakespeare's eigen kunst geboren[1]. Hiervan heeft hij in zijn jongen tijd genoten, wanneer die fantastische, raadselachtige heldennaturen, met een traan voor elke ontroering en een glimlach voor elke teederheid, met den donder in hun stem en met schrik en ontzetting, maar tevens met een onstuimigen moed in hun gebaren, Stratford bezochten. Een Indische fakir kan niet met meer raadselig vreemde, suggestieve macht de menigte beheerschen, dan deze mimen het 't oude Engeland der 16e eeuw deden. De Hamlet geeft ons daarvan een door Shakespeare zoo kenschetsend, vereeuwigd exempel.

Hoe moeten dus deze perioden gespeeld worden? Allereerst met het accent der echte overtuiging.

Wanneer men het accent der ware overtuiging in deze regels maar voelt, dan is men een goed eind op weg ze goed te zeggen. Men moet ze in alle oprechtheid en ernst declameeren en niet meer gaan overdrijven. De overdrijving ligt in de regels zelf reeds besloten. Wanneer men overdrijft, schiet men geheel het doel voorbij, en alle grimassenmakerij om deze groteske pathetiek aan te dikken, valt uit den Shakespearschen toon. De grimas - ik wilde dat er een in onzen tijd in staat was zoo'n grimas te dichten - ligt in de mimiek en de gebaren waartoe de verzen zelf aanleiding geven, en waarmee zij zich alleen goed laten zeggen, weer zelf besloten.

En zeg het ook niet met leege gebaren. Juist hier moet ge met meer overtuiging uw taak vervullen dan ooit, meer dan bij gewoon ernstige rollen, omdat met uw rol zoo licht een goedkoopen schijn van belachelijkheid is te verkrijgen, en toch heilige overtuiging het leidend, begeesterend beginsel bij de kunst en voordracht dezer mimen was.

Even verkeerd is het te denken, dat het spel dezer mimen weinig beteekenis heeft in het drama. Er is niets, wat meer

1. Treffend in verband hiermee zijn de regels in den Midzomernachtsdroom:

> ‘In schoonen waanzin rolt des dichters oog,
> Blikt uit den hemel neer, van de aard ten hemel’... enz.

Treffend niet alleen omdat de geestesattitude van den dichter hier in verband met de op pag. 11 aangehaalde plaats door Shakespeare zelf zoo eigenaardig gekarakteriseerd wordt, niet alleen in den zin van schoonen waanzin, maar ook wat betreft de oneindige dimensies der ziening.

met voorzichtigheid binnen de juiste grenzen moet gehouden worden dan *dit tooneelspel in het tooneelspel.* En door dit aan te toonen, belichten we dit probleem van een niet minder belangrijken kant.

Het tooneelspel in het tooneelspel. Wat is er toe noodig om een zoodanig effect te weeg te brengen? Is er iets anders toe noodig, dan juist dat accent der overdrijving, waarvan wij in den beginne spraken: een verhoogde pathetiek en een verhoogde tooneelmatigheid? Hoe kan dit spel in een tooneelspel als tooneelspel aandoen, anders dan juist door die verhoogde tooneelmatigheid, welke Shakespeare expres aan deze regels gaf, zeker niet met de bedoeling om ze belachelijk te doen schijnen, maar om ze als tooneelmatig te kenschetsen.

Het spreekt van zelf dat deze tooneelmatigheid den lezer, die deze passages niet in tooneelperspectief, ze op het tweede plan ziend en hoorend, beoordeelt, maar ze in dezelfde lijn van het overige houdt, die tooneelmatigheid en overdreven gevoelsuiting verkeerd beoordeelt en meent dat ze eigenschappen der voorgestelde personen zijn, terwijl ze tot het vorm en samenstel van het drama zelf behooren. Het is in verband hiermee, dat ik van een accent van overdrijving in den tweeden graad sprak, zooals ik nu van tooneelspel in den tweeden graad spreek. Alleen het deel, dat wij daarvan reeds aanduiden en omschreven, heeft men op rekening der voorgevoerde mimen te stellen.

Wie dus deze verhoudingen in het oog houdt, zal bij eene eventueele insceneering de juiste maat niet te buiten gaan en het effect zoo weten af te stemmen, dat het zijn juiste werking niet mist. Want die werking is hoogst belangrijk voor den gang van het tooneelspel. Dit tooneelspel in het tooneelspel vertegenwoordigt niet minder dan den laatsten stimulans in den geheelen gang der aangrijpende gebeurtenissen tot het hoogtepunt. Het is Hamlet's hoogste troef! Het is hier, waar het drama culmineert.

Met dit nog eens nader te omschrijven, zou ik onnoodig werk doen. Ik verwijs den lezer daarvoor naar mijn Hamlet-studiën, in De Nieuwe Gids verschenen, en stip in 't kort aan, dat de handeling van hier af aan een ander verloop neemt, en dat Hamlet hier den koning tot een eerste openbare bekentenis dwingt. De volgende bidstonde, waar de koning in gebed en zich onbeluisterd meenend, met woorden

bekent, is niet zoo belangrijk als deze, waar hem het geheim der bekentenis in het openbaar ontrukt wordt, in open kamp. De bidstonde is hier slechts het gevolg van.

Hoe moet dan de tooneelspeler den rol van dezen tooneelspeler vervullen?

Behalve wat hij uit de spelverhoudingen welke wij hier aangaven, heeft te lezen, en uit nog een welke wij zullen aanduiden, geeft hem de gewone leestekst de noodige aanduidingen.

Zoodra hij met zijn spel of met de figuur welke hij uitbeeldt, den spot drijft, vermoordt hij, mèt zijn eigen reputatie in de oogen van hen die helder zien, het geheele stuk en een der meest effectvolle, tumultueuze werkingen daarvan, het moment waarin als 't ware al de helsche en edele ontroeringen, de lage en nobele driften, die diep in al deze menschenzielen verborgen leefden, naar 't oppervlak uitbreken en op 't tooneel zulk een zee van beroering scheppen, als alleen nog maar in de slottooneelen bereikt wordt. Hier wordt als 't ware het masker aan deze gruwzame hofwereld ontrukt en grijnzen ons de meest vuige instinctieve hartstochten tegen. Hier ook wordt de kamp openbáár! - En nu wil ik mijn laatste bewijsstuk tegen de oude conventioneele opvatting aanvoeren.

Wat was Hamlet's doel met deze tooneelvertooning? Toen hij den tooneelspeler in den roes zijner voordracht had gadegeslagen, bezon hij zich, dat hij wel eens had hooren vertellen:

> ‘dat schuldigen bij 't zien
> Eens schouwspels, door de waarheid van de kunst
> Zoo diep in 't hart getroffen werden, dat
> Zij fluks hun euveldaden openbaarden;
> Want hebbe moord geen tong, toch zal hij spreken
> Op wonderbare wijs. - Ja, 'k laat dien spelers
> Iets spelen als 't vermoorden van mijn vader,
> En voor mijn oom; ik sla zijn blikken gade;
> Ik peil hem tot op 't leven; bloost, verblikt hij
> Dan weet ik wat te doen.’

Hamlet wil den Koning door de macht van het spel doen verschrikken en zijn geweten tot bekentenis drijven, zoo, dat dit den sluwen diplomaat met het stille masker verráádt.

Dus zoodanig een macht van spel eischt de tooneel-kenner Hamlet van zijn mimen. De opgaaf is voor dezen niet gering, vooral wanneer zij onkundig blijven van het plan, waartoe zij behoorden.

Een eigenaardig bewijs voor de macht van hun spel levert nu het feit dat een z.g. dumb-show, een soort stomme vertooning welke voorafging, den Koning niet zoozeer ontroert, hoewel daarin ook de huichelmoord, welke hij op den ouden Koning pleegde, geïllustreerd wordt, en hoewel het in Hamlets' uitleggingen aan zinspelingen niet ontbreekt.

Maar wat den Koning wel ontroert en hem met zijn leerspreukige orakeltaal aangrijpt, dat is het spel dezer mimen. Dit overweldigt hem met zijn macht en dwingt hem dien rampzaligen droom ven hartstocht nog eens door te leven, waarvan hij wel de werkelijkheid kon verdragen, maar niet haar wrekende, sprekende schimmen.

En van de macht van dit spelvermogen getuigt ook Hamlet, direct na de eerste voordracht welke de eerste rol voor hem hield, wanneer hij naar aanleiding van den thans zoo geheel ten onrechte geridiculiseerden tooneelspeler, getuigt:

> .... Dat die speler hier,
> In een verdichtsel, in een droom van hartstocht,
> Zijn ziel zoo dwingt naar wat hij zelf zich schiep,
> Dat door de ontroering heel 't gelaat hem bleek
> Het oog vol tranen, 't uitzicht raad'loos werd,
> De stem hem brak, en houding en gebaar
> Zijn schepping leven deed, en dat om niets!
> Om Hecula!
> Wat is hem Hecula, wat is hij haar,
> Dat hij haar tranen plengt? Wat zou hij doen
> Had hij de drijfveer, 't wachtwoord voor ontroering
> Als ik? Zijn tranen overstroomden heel 't tooneel,
> Zijn taal sneed huiveringwekkend hem in 't oor,
> Dol wierd wie schuldig, bleek wie vrij van schuld was,
> De argelooze wierd verbijsterd, en niet één,
> Wien oog en oor niet doof wierd en verdoofd.

Ziet, met zooveel overtuiging en geloof spelen deze menschen. De droom wordt hun tot leven, en uit hun zienersovertuiging bloeit een werkelijkheid op, zoo verbijsterend reëel, dat zij ieder in hun waan meeslepen en zoo grijpen in de ziel, dat Hamlett's fluistering: ‘alsem, alsem’ geheel van een meeleven in de situatie spreekt, wat niet mogelijk zou zijn indien er zooveel ridicuuls aan deze menschen was, en die Hamlet, den kenner en scepticus, die zoovelen tot het doelwit van zijn geeselenden spot koos, zeker niet ontloopen zouden zijn met hun schennis van iets waarvoor hij zoo gevoelig was.

En Hecuba? Wat is ons Hecuba?

De oude spotvraag is ons heel wat geworden, en wij die door heel wat ‘intellektueele kunst’ zijn gegaan en nu ongeveer wel weten wat haar ontbreekt; en die als Hamlet door het leven in veel hard zijn geworden of het lijken, wij weenen in ons hart wel gaarne een verstolen traan met den wreeden, hardvochtigen tyran der historie - om Hecuba. En als wij een der koningen van het oude breede spel belasterd zien, dan beroepen wij ons op Shakespeare en op een piëteit, die in den glimlach der herdenking de ontroering voor het oude in onaangetasten vorm bewaarde, omdat wij voelen, welke een edele, schoone kern hier door den ruwen bolster blinkt. En liever is ons deze edele kern, in zoo ruigen staat, dan de innerlijke corruptie, die daar dreigt en die zich onder uiterlijk glansbetoon te verhullen zoekt.

Om Hecuba, en 't wachtwoord der ontroering.

Gedachten.
A Zelling.

Gedachten vallen in, in zooverre dat zij zich zelf kristalliseeren uit het klare denkwezen - invallen worden bedacht, in zooverre dat zij door een bliksemsnelle werking der hersenen ontstonden.

Een aphorisme kleeft uiteraard persoonlijkheid aan. Wat een bekentenis zou het bijv. zijn, zoo iemand als apophtegma den raad gaf: 'Zoo ge u heilig voorneemt, nòòit meer te rooken, doet dan uw sigaren niet terstond weg. Als ge weer trek kreegt, zoudt ge nieuwe moeten koopen, en ge waart dan niet zuinig!'

Alzoo, de persoonlijkheid in het aphorisme zal verheffend staan boven het algemeen gemeene, en steeds grooter zijn dan de grootste gemeene deeler der massa.

Aphorisme is kunst in kern, extract van levensmoraal, een diamanten druppel biografie.

Aan het aphorisme kent men zichzelf altijd terug, want het is het peillood van de bedding des gemoeds.

Een waarneming: onder den meest gewonen arbeid vloeien somtijds de schoonste gedachten in. Dàt is het ware denken: aansluiting met het gedachtegebied. Wat we zelf bedenken, is het stukwerk eener persoonlijke ervaring.

Begin met in reinheid te denken; denk dan in schoonheid en voltooi uw denkwezen in waarheid. Het een volgt uit het ander en niet zonder het ander.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

DE first lord of the admiralty, Engeland's eerste minister en de vlootvoogd Prins Louis van Bastenberg, hebben Malta en Gibraltar geinspecteerd en met de militaire autoriteiten geconfereerd in verband met de voorgenomen verdere concentratie van maritieme strijdkrachten in de Noordzee, aangekondigd als 'noodzakelijk gevolg' van de versterking van de Duitsche vloot. Naar velen oordeelen, zal zulke concentratie Engeland's positie in de Middellandsche zee in gevaar brengen. Lord Charles Beresford doet opmerken, dat een vloot van 4 gepantserde kruisers bij Malta en van 4 slagschepen bij Gibraltar geheel onvoldoende is om de Britsche suprematie - het woord is van hem - in de Middellandsche zee te handhaven, 'suprematie, die voor tien jaar nog een levensbelang geacht werd met het oog op den weg door het Suezkanaal naar Indië en Australië.' Betoogd wordt, dat versterking der garnizoenen - vooral in Egypte zeer noodig geacht - de positie niet zou kunnen verzekeren. Oostenrijk en Italië zullen in 1914 respectievelijk over 6 en 8 eerste-klasse-slagschepen beschikken, waartegenover Frankrijk slechts 9 slagschepen zal kunnen stellen, Engeland z.i. vermoedelijk niets, daar het eskader van Gibraltar wellicht vernietigd zou worden vóór het zich met de te Malta gestationeerde vloot zou kunnen vereenigen. - Het beweerde moge waar zijn, doch verliest veel van zijne beteekenis in zooverre in de bestaande en onmiddelijk voorziene situatie een samengaan van Oostenrijk en Italië tegen Engeland onzeker is. Verbetering der dokinrichtingen schijnt onder de omstandigheden terecht de eerste zorg te moeten worden geacht. De oud-vice-admiraal Kalau vom Hofe spreekt overigens in de *Zeit* zijn vast vertrouwen uit, dat Oostenrijk en Italië wel degelijk een vergelijk zullen treffen over hunne Middellandsche-zee-belangen en zullen samenwerken om het herstel eener Engelsche suprematie in die wateren te beletten. In Juli zal de Britsche regeering hare denkbeelden ter zake der voorgenomen concentratie in het parlement toelichten. Vragen zijn reeds gesteld.

De begrootingscommissie van de Doema heeft de uitvoering van het program voor den bouw van een Baltische vloot, die bijna 500.000.000 roebel zal vorderen, goedgekeurd. Volgens dit program zal Rusland aanvang 1917 beschikken over twee eskaders schepen van groote gevechtswaarde met een aantal torpedobooten en onderzeeërs. Het voorstel is vastgeknoopt aan de vijfjaarlijksche begrooting, die bovendien nog ruim 700 millioen roebel vordert. De regeering beweert, dat het program zonder nieuwe leeningen kan worden uitgevoerd. Ook al zal de Doema het gevraagde hebben gevoteerd, blijft er toch nog wel reden voor eenigen twijfel, of het enorme

bedrag, waarvan hier sprake is, werkelijk beschikbaar zal zijn. Indien de vloot gebouwd wordt, heeft men met een factor van enorme beteekenis te doen, ook al wordt volle rekening gehouden met het slechte verleden der Russische marine. Fransch-Russisch-Engelsche ententes ten spijt, is de mogelijkheid, dat zij in vereeniging met de Duitsche marine tegen Engeland, den ouden tegenstander, optreedt, zeer groot. Als vaststaand mag wel worden aangenomen, dat Engeland het in 1909 in uitzicht gestelde crediet voor de Russische vloot niet zal geven, *tenzij* zeker vooruitzicht zou worden aangenomen, dat de Duitsche marine verzwakt zal zijn geworden, vóór de Russische eenigszins sterk geworden is.

De Duitsche Keizer en de Tsar zullen elkander in de eerste dagen van Juli in de Finsche wateren ontmoeten. In politieke kringen wordt aan deze bijeenkomst, waarbij de verantwoordelijke raadslieden der Kroon tegenwoordig zullen zijn, groot gewicht gehecht. Het wordt niet uitgesloten geacht, dat hier plannen zullen worden vastgesteld voor eene zoodanige beëindiging van den Italiaansch-Turkschen oorlog, als ook bevorderlijk ware aan de goede verstandhouding tusschen Duitschland, Oostenrijk en Rusland. De hartelijke ontvangst, aan den Koning van Bulgarije te Berlijn bereid, en de evenzeer buitengewoon vriendelijke ontvangst van dezen Vorst en van de Koningen van Servië en Montenegro aan het Weensche hof, welke bezoeken elkander snel zijn opgevolgd, geven inderdaad wel voedsel aan de hoop, dat een beëindiging van den Italiaansch-Turkschen oorlog aanstaande is. Dat Turkije grondgebied verliezen zal, stond van den aanvang vast; voortzetting van den oorlog zou echter beteekenen uitputting en ondergang, die niet in het belang zou zijn van het Europeesche evenwicht. De Ottomaansche Bank heeft een voorschot van £2½ millioen geweigerd; te Parijs kon slechts £1 geplaatst worden. Ook deze weigering schijnt op pressie te duiden, welke op Turkije wordt uitgeoefend.

Amerikaansche politiek.

De democratische partij in de Vereenigde Staten zal voor haar candidaat naar het presidentschap waarschijnlijk zeer ernstige aandacht wijden aan de aanspraken van den heer Champ Clark, den speaker van het Huis der Volksvertegenwoordigers. Clark heeft indertijd bitter strijd gevoerd tegen president Cleveland, dien hij eene verrader noemde van zijne partij. In zijne openbare redevoeringen in het congres vergeleek hij dit staatshoofd gaarne met Judas Iscarioth. Hij stelde dezen laatsten echter hooger, ‘want Judas hing zichzelven op, hetgeen Cleveland niet heeft gedaan.’ Van president Hayes heette het, dat hij het hooge ambt ‘gestolen’ had. Clark wenschte hem uit zijn graf terug, opdat hij zou mogen hooren hoezeer hij wordt veracht.... Wanneer de heer Roosevelt president Taft beschuldigt van ontrouw en van verraad, van ‘naked theft’ en van ‘robbery’ en als de heer Taft zich op weinig minder onhoffelijke wijze over zijn tegenstander uitlaat, dan zijn zij geheel in den gewonen Amerikaanschen stijl. Wie naar de volksgunst dingt, moet de volkstaal spreken. Het klinkt terugstootend; maar wij Nederlanders, die ook doende zijn om aan koning Demos het gezag over te dragen, mogen er ons toch niet te zeer aan ergeren. Als we heelemaal gedemocratiseerd zullen zijn, zal het er bij ons met de manieren en met de moraal, waarvan zij de dochters zijn, niet zoo

heel veel beter uitzien - al kunnen we ons *nu* nog moeielijk een Amerikaansch tooneeltje voorstellen als wat we onlangs beschreven vonden: een achtbaar nieuw gekozen lid der volksvertegenwoordiging, voor het gestoelte tredend van den speaker om den eed af te leggen, met de sigaar in het hoofd, die even uit den mond genomen wordt, wanneer de eedsformule wordt uitgesproken!

Wie gelijk heeft in den strijd, die als we dit schrijven op den partijdag te Chicago gevoerd wordt en die vermoedelijk zal zijn beslecht als deze regelen in druk verschijnen - Taft of Roosevelt? - Naar alle aanwijzigingen... beiden. Roosevelt heeft de volksstemming voor zich - hij heeft een grooter aantal stemmen van Republikeinsche kiezers op zich vereenigd dan Taft -; maar deze heeft de wet der partijorganisatie voor zich, welke voor de candidaatstelling (evenals het geval is bij de formeele verkiezing van een staatspresident) aan de verschillende Staten een zeker aantal stemmen toekent op den grondslag van het bevolkingscijfer.

In de noordelijke en westelijke Staten, waar eene talrijke blanke bevolking van republikeinsche kleur stem uitbracht, heeft Roosevelt meer kiesmannen gekregen, dan Taft; in de zuidelijke Staten echter, waar een klein aantal ambtenaren een betrekkelijk klein aantal negers heeft laten stemmen, behaalde Taft de overwinnning en deze zuidelijke Staten nu hebben, overeenkomstig de ‘wet’, een groot aantal Taftsche kiesmannen naar de groote partijbijeenkomst afgevaardigd, die met den weidschen naam van Republikeinsche Nationale Conventie wordt aangeduid, uithoofde van het inderdaad belangrijke werk, hetwelk zij te doen heeft: een politiek program vaststellen en mede bepalen op wie de partijgenooten hunne stem zullen moeten uitbrengen. Dank het 70tal kiesmannen, die de zuidelijke Staten, met hun klein aantal werkelijke kiezers, vertegenwoordigen, heeft Taft in de ‘Nationale Conventie’ de meerderheid.

Roosevelt nu heeft betoogd, dat het niet aanging om de 70 zuidelijke afgevaardigden, als gelijkwaardig toe te laten met de mannen uit het Noorden en Westen, die door eenige honderdduizenden kiezers gekozen zijn; hij wil ze derhalve heelemaal uitsluiten! Maar Taft komt met het wetboek der partij aandragen en zegt, dat zij *moeten* worden toegelaten, dat Roosevelt, die anders wil, een schender is van de constitutie. Dit beweren van Taft nu is zoo waar, dat zelfs de Roosevelt-kiesmannen hem gelijk hebben gegeven en de zuidelijken als volstemgerechtigd hebben toegelaten.

Op het oogenblik duurt de strijd nog voort. Het duizendtal kiesmannen vergadert met gevolg ten getale van 10.000 onder toezicht van een 1000tal politieagenten. Deze laatsten geven wel uitzicht, dat de vergadering ‘ordelijk’ verloopen zal. Vermoedelijk zal Taft gekozen (als de candidaat der partij geproclameerd) worden. Dat men staande deze conventie tot een compromis zou komen, dat Taft en Roosevelt zich beiden terugtrekken zouden ten gunste van een derde, is niet waarschijnlijk. De mogelijkheid blijft echter bestaan, dat *huns ondanks* een compromis candidaat wordt gesteld door de bende, die te Chicago hooge belangen van Staat behartigen moet. Reeds werd een van Roosevelt's verkiezingsagenten, na een gloedvolle speech, onder oorverdoovend geschreeuw door het publiek als presidentscandidaat toegejuicht. Wordt er geen compromis-candidaat gesteld, dan is een scheuring der Republikeinsche partij waarschijnlijk. (Thans feit geworden).

Te hopen is, dat de democraten groot voordeel zullen behalen uit den strijd in de Republikeinsche partij. Het bestuur van Taft is niet zoo kwaad

geweest. Hij bleef een gematigd regeerder; maar eene zeer machtige fractie, de Roosevelt-fractie, dringt tot daden, waarvan de nadeelige gevolgen ver buiten de grenzen van de Vereenigde Staten kunnen worden gevoeld. Men kan ontwijfelbaar van Roosevelt veel goeds zeggen. Om slechts één ding te noemen: niet minder dan 50000 ambten, welke voorheen bij elke presidents-verwisseling vaceerden, heeft hij tijdens zijn presidentschap gecreeërd tot posten, waarvan de bekleeders niet aanblijven of ontslagen mogen worden al naar gelang de presidentskeuze al of niet een partijgenoot op het kussen brengt - gebruik, dat in hooge mate demoraliseerend en desorganiseerend werkte op den publieken dienst. Hij mag zoodoende zichzelven vele vrienden hebben gemaakt, ook aan den lande bewees hij hierdoor goeden dienst. Mede kan men het in Roosevelt toejuichen, dat hij de nationale bosschen en landerijen meer conservatief wil beheeren, niet als voorheen wil zien weggeschonken aan spoorwegmaatschappijen en anderen, zonder noodzaak dikwijls, zonder zorg voor de toekomst. Verder is zijn optreden tegen trusts en monopolies in beginsel sympathiek. Doch Roosevelt is nog iets anders dan een hervormer: hij is een drijver. Voor legitiem gevestigde belangen heeft hij geen eerbied, als het in zijn politiek te pas komt, die te vernietigen. Het Europeesche kapitaal, dat voor milliarden in Amerikaansche ondernemingen is geïnteresseerd, is niet langer veilig, als Roosevelt aan het bewind komt of zijne partij de leiding houdt. Ernstiger echter nog dan zijn optreden op economisch gebied, moet zijn geest worden gevreesd als imperialistisch. Hij wil expansie, niet slechts in Amerika, Noord en Zuid, ook over de zee. Komt deze 'kolonel' Roosevelt aan het bewind, dan is er groot gevaar, dat Amerika eerlang een rol zal spelen in de groote politiek, die aan den wereldvrede niet bevorderlijk is, waarbij Amerika, bloot door zijn conomisch overwicht misschien een rol kan spelen veel grooter, dan zijn militaire kracht zou kunnen doen vermoeden.

Zijn de democraten voorstanders van lager invoer-tarieven, en in dat opzicht meer vooruitstrevend dan Roosevelt zelf, hunne groote verdienste is, dat zij voorloopig - althans, zij deden het nog in hun jongste program, - vasthouden aan de oude leer zich niet te mengen in buiten-Amerikaansche aangelegenheden. Ofschoon de manieren van Champ Clark niet minder onsympathiek zijn, dan die van den heer Roosevelt, moet men toch hopen, dat de Novemberverkiezingen hem in het Witte Huis zullen brengen, in stede van Roosevelt (als de candidaat van de nieuwe 'progressieve' partij die hij aankondigt) of van Taft, die zich op den duur toch moeilijk zal kunnen onttrekken aan den invloed van het jingo-element zijner partij.

De Schelde-Quaestie.

Korten tijd geleden verscheen in een Nederlandsch dagblad het bericht, dat de minister van buitenlandsche zaken (zij het dan reeds in 1911 geweest, of in 1912) internationale besprekingen in het vooruitzicht had gesteld over eventueel (niet)-gebruik van Vlissinger forten, indien gebouwd, in verband met België's neutraliteit. Sedert zijn nauwelijks een paar maanden verloopen, doch thans komt uit het buitenland, van waar de protesten tegen den bouw van versterkingen bij Vlissingen zijn opgegaan, de tijding, dat de Nederlandsche regeering afziet van den voorgenomen aanleg van

het gepantserde fort bij Vlissingen, hetwelk door de defensie-commissie van 1904 onmisbaar verklaard en waarvoor voorziening gemaakt werd in de

voorgestelde kustverdediging, waarbij de huidige regeering heette te zullen staan of vallen. Deze tijding wordt door de 'Gazette de Hollande' bevestigd, al wordt nu ook de waarschijnlijk geworden aanstaande intrekking van het wetsontwerp-kustverdediging - door de 'Gazette' van Brussel voorgesteld als het resultaat van het bezoek, deze maand aan Parijs gebracht, door den Nederlandschen minister van buitenlandsche zaken, vergezeld van onzen gezandschapsraad te Brussel - in het Haagsche blad natuurlijk verklaard op grond van redenen, die den indruk kunnen vestigen, alsof zij geen verband hield met buitenlandsche bemoeïingen. Die indruk wordt dan mede gevoed door eenige welgekozen woorden over 'la ferme intention' van de regeering, om de plannen (n.b. *zonder het ontworpen fort te Vlissingen*) weder voor-te-brengen, nadat er 'nuttig geachte veranderingen' in zullen zijn gemaakt. De feiten echter, sterker dan de frase, wettigen - neen, dwingen tot de bezorgdheid, dat Nederland, mede onder vreemden invloed, nalaat datgene te doen, wat door de regeering zelve noodzakelijk is genoemd voor de handhaving van de neutraliteit, voor de veiligheid van den staat. De regeering heeft, naar overvloed van aanwijzingen, wel degelijk als gevolg van overleg met Fransche, Belgische en Engelsche staatslieden, besloten geen forten te bouwen, sterk genoeg om elke vreemde krijgsmacht van de Schelde en voor Vlissingen te weren. Hare bereidsverklaring om (alleen dan) over het (niet) gebruik der eventueel gebouwde forten - m.a.w. *over doorlating van eene vreemde krijgsmacht* - te confereeren, indien *alle* de betrokken mogendheden daartoe wilden medewerken, heeft niet slechts alle practische beteekenis, welke men er ooit aan heeft kunnen toekennen, verloren. Met het oog op de omstandigheden, waaronder de fortenbouw-plannen worden prijs gegeven, krijgt bedoelde verklaring van den minister van buitenlandsche zaken een bedenkelijken bijsmaak. Kennelijk was zij de vrucht van een zeer onzekere staatkunde. Wat nog erger is: in zooverre uit de voorwaardelijke bereidverklaring gelezen kon worden (en hiervoor schijnt veel te zeggen) dat Nederland niet bereid was met de betrokken mogendheden, België's garanten, ook al stemden ze allen toe, te onderhandelen, vóórdat de forten gebouwd worden, en des ondanks inderdaad tòch overleg mocht hebben plaats gehad, echter met *een of enkelen* hunner, met uitsluiting van anderen - kan er misschien zelfs van onberekenbaarheid gesproken worden, hoe zuiver dan ook de bedoelingen waren. Hoe dit zij, niet te ontkennen is het, dat machtige invloeden eene koersverandering in onze buitenlandsche staatkunde dreigen teweeg te brengen, indien deze niet reeds als een definitief feit moet worden erkend.

Ofschoon de regeering haar standpunt nog niet heeft uiteengezet, blijkt toch wel heel duidelijk, dat zij zeer sterk geneigd is, in verband met den gevreesden oorlog in West-Europa, een vreemden Staat, of vreemden Staten, lijdelijken steun te verkenen in militaire maatregelen, die zij noodig mogen achten, eventueel voorwenden noodig te achten, ter bescherming van de onzijdigheid, eventueel voorgewende onzijdigheid, van België - ongeacht de omstandigheid, dat dit land aan Frankrijk, Duitschland's tegenstander, verwant en zeer lichtelijk onder den invloed van franschgezinde politici kan komen, die voor tachtig jaar krachtig aan de afscheiding van Nederland gewerkt en tijdens Napoleon III aansluiting tot Frankrijk, met kans op succes, bepleit hebben. M.a.w. onze regeering is sterk geneigd *niet*-neutraal te zijn ter zake van het Belgische 'neutraliteits'-vraagstuk. Wat dit voor Duitschland beduidt, behoeft, na wat hierover reeds geschreven is,

geen omstandig betoog: de dreiging op zijn flank neemt in hooge mate toe. Als eene bijkomstigheid van onze inmenging in de Belgische politiek, laten we ook de zorg voor de handhaving onzer onzijdigheid op de Vlissinger reede, die een aanlokkelijk steunpunt voor een Britsche vloot kan zijn, geheel varen - zorg, die door de internationale verhoudingen in Europa zoo dringend geboden wordt.

Men kan nu niet alleen uit de woorden van minister Poincaré leeren, maar ook uit de feiten begrijpen, dat er excellente relatiën met Frankrijk bestaan, - relaties zóó uitstekend, dat de voorzitter van den Franschen ministerraad het recht had te verklaren zich er van bewust te zijn, dat zijn land, in de critieke tijden die we doorleven, op de *welwillende* neutraliteit van Nederland rekenen kon[1]. Ontwijfelbaar is nu ook de verhouding met Engeland uitmuntend. Maar onze internationale positie wordt er niet door verbeterd. Integendeel. *Formeel* - hiervan kan men zeker zijn - is Nederland alsnog neutraal en voornemens onzijdigheid te bewaren, totdat er eene rechtsgrond gevonden zal zijn ('t geen niet zoo moeiëlijk is) om België tegen neutraliteitsschending te steunen. *Feitelijk* schijnt onze onpartijdigheid echter reeds opgeheven. Gehoor gevende aan Fransch-Engelsch-Belgische inblazingen en verlangens om de Schelde en de reede van Vlissingen open te laten, - althans groot uitzicht gevende dat de toegang niet belet zal (kunnen) worden, - voeden we sterk het gevaar, dat Duitschland een flank-aanval uit Belgisch, eventueel ook over Nederlandsch gebied naderend, moet keeren. Onder gunstige omstandigheden zal, volgens uitstekende militaire schrijvers, een Engelsch-Fransch legercorps zich gemakkelijk den weg banen over Walcheren en Beveland door Brabant.

Reeds nu kan de Nederlandsche regeering er zich op beroemen, door toe te staan, dat eene Scheldequaestie in het leven werd geroepen, zoomede door haar vriendschapsbetoon tegenover Frankrijk, de onzekere internationale verhoudingen in die mate te hebben beïnvloed, ten ongunste van onzen oostelijken buurman, dat de Duitsche legerversterking, waarvoor dit jaar belangrijke offers worden gebracht, ten deele is geneutraliseerd. Naar gelang in Frankrijk de sympathie voor Nederland toeneemt, groeit de oorlogszuchtige stemming tegenover Duitschland. Fransche couranten hebben reeds berichten over eene ‘administratieve scheiding’ van de Waalsche en Vlaamsche provinciën. Onze vrienden te Parijs (niet verblind door hunne ‘sympathie’ voor Holland!) verkondigen, dat Fransch-België door Hollandsch-België wordt verdrukt. In een gezaghebbend Engelsch tijdschrift, wordt op de noodzakelijkheid gewezen, dat Engeland zich met de verdediging van de belangrijke strategische stellingen in Nederland moet belasten. Kleine teekenen, die wijzen op de groote staatkundige veranderingen, die Engeland en Frankrijk zoeken te bereiken in Europa, met name in België en Nederland, lijdelijke of actieve, en ten hunnen koste. - Desondanks doen wij van vriendschappelijke gezindheid jegens Frankrijk (en Engeland) sterk blijken, door woord en daad. Hoe de oogenblikkelijk, hopen we slechts nog tijdelijk, overwegende gezindheid in 's Gravenhage is, moge ook uit een klein feit blijken. Een blad als de ‘Gazette de Hollande’, dat door zeer invloedrijke kringen geappreciëerd wordt, en inderdaad vele uitmuntende eigenschappen heeft, heeft zich door zijn enthousiasme voor de Nederlandsch-Fransche vriendschap laten verleiden, onder de reeks van

1. De Fransche minister-president heeft zich aldus uitgelaten in een intervieuw met den correspondent van een onzer groote dagbladen *(Algemeen Handelsblad)*.

artikelen, waarin wederzijdsche bewondering en quasi identieke politieke belangen worden geadverteerd, ook een stuk op te nemen, met het vloeiend woord der redactie ingeleid, van den senator Flandin, waarin zoo waar de revolutie verheerlijkt wordt, de Fransche invasie op het eind der 18de eeuw als een zegen voor Nederland voorgesteld en, wel gelezen, de politiek-geestelijke door de Bourgondiërs aangevangen verovering van Holland door Frankrijk als een voldongen feit voorgesteld wordt!

Een goede honderd jaar geleden hebben ze om den vrijheidsboom gedanst, dien de Franschen hier hadden geplant. Thans wekken Fransche staatslieden en chauvinisten-socialisten als Flandin, in het deftige gewaad van den senator gehuld, de Nederlanders op de Schelde open te laten, doch met Creusot-kanonnen op de Oostergrens post te vatten. De Duitschers nemen de plaats van de aristocraten van voorheen. Bezorgd zijn deze Franschen voor onze onafhankelijkheid; den vrede beloven zij, ook handelsvoordeel. Engeland ziet welwillend toe. Weer wordt er waarlijk gedanst, nog niet door het volk, maar door enkele leiders, om de schoone gaven, die Frankrijk belooft.

De groote vraag is deze:

Kunnen de Nederlandsche staatslieden, die verantwoordelijk moeten worden geacht voor de wijziging, die in onze internationale positie dreigt tot stand te komen, werkelijk meenen, door Holland's gewicht in de schaal te leggen, Duitschland's weerkracht relatief te verzwakken en *zoodoende* den vrede in Europa te verzekeren?! Ongelooflijk als het klinke, het schijnt werkelijk zoo te zijn. Er schijnt reden te vreezen, dat we op dit oogenblik een groote rol spelen in Europa, maar niet eene goede en verstandige, en dat het ons arme land eenmaal bitter, bitter berouwen zal, de strikte, oprechte neutraliteit prijs gegeven, ons tot eenigerlei toenadering tot de entente-mogendheden te hebben laten vinden. De ‘excellente relaties’ met Frankrijk en Engeland zouden wel spoedig in drukkende relaties kunnen verkeeren.

Onze leestafel.

Dr. K.W. van Gorkom's Indische Cultures, op nieuw uitgegeven onder redactie van H.C. Prinsen Geerligs. - Amsterdam, J.H. de Bussy, 1911.

Wij wachtten met eene aankondiging van deze nieuwe uitgave, totdat een bepaald aantal afleveringen zou zijn verschenen en wij dus beter zouden kunnen beoordeelen, hoe het werk waarschijnlijk in zijn geheel zal uitvallen. Met genoegen kunnen wij thans schrijven, dat, wat tot nu toe verschenen is, uitmunt door degelijken inhoud en keurige uitvoering. De gunstige indruk, daardoor reeds teweeggebracht, wekt daarom de verwachting, dat de volgende afleveringen niet voor de eerste zullen onderdoen en rechtvaardigt haar voorzeker, wanneer men let op de namen van de medewerkers, die den heer Prinsen Geerligs ter zijde staan. Zoo zal dan naar alle waarschijnlijkheid, bij voltooiing van het geheel, Nederland een standaardwerk over zijne Koloniën rijker zijn en behoort dus eene inteekening daarop niet tot de gewaagde ondernemingen.

Het geheele werk verschijnt in 30 afleveringen, die te zamen drie deelen zullen vormen. De inteekenprijs is 50 cts. per aflevering. Na de verschijning van het werk in zijn geheel zal echter de prijs verhoogd worden. De uitgave is zoo ingericht, dat van de drie deelen afwisselend eene aflevering zal verschijnen, zoodat zij toch nagenoeg gelijktijdig gereed zullen zijn.

Het eerste deel behandelt ‘Het klimaat van Nederlandsch-Indië’, door Dr. J.P. van der Stok (reeds verschenen) ‘De bodem’, door D.J. Hissink (reeds verschenen) en ‘Bemesting’ door Dr. A. van Bijlert (reeds verschenen). Verder ‘Groei, ademhaling en voeding van de planten’ en ‘Erfelijkheid, bastardeering, kruising’, beide door Prof. Dr. F.A.F.C. Went en ‘Plantaardige en dierlijke parasieten’, door Dr. J. Westerdijk.

Het tweede en derde deel bevatten de beschrijving der verschillende cultuurgewassen. Daarvan zagen tot nu toe het licht ‘Rijst’ door J.J. Paerels, ‘Suiker’, door H.C. Prinsen Geerligs en ‘Indigo’, door C.J. van Lookeren Campagne.

Deze artikelen zijn allen frisch en onderhoudend geschreven en door tal van toepasselijke illustraties keurig verlucht. Daarom twijfelen wij er niet aan of ‘Oost-Indische Cultures’ zal in de toekomst vele lezers weten te boeien en er niet weinig toe kunnen bijdragen onze belangstelling in onze Koloniën door meerdere kennis daarvan te verhoogen.

B.v.R.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Juni-aflevering wordt geöpend met het begin eener voorlezing door Dr. B.J.H. Ovink over Nietzsche en het Christendom. Geertruida Carelsen schrijft over eene 'Duitsche kruidenzoekster' Amalie Dietzich; Prof. Dr. H. Logeman over Björnson's Arnjot Gelline.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Juni-aflevering vervolgt de heer Joh. de Meester zijn novelle 'De zonde in het deftige dorp'. Dr. J. Prinsen J. Lzn. begint eene beschouwing over den ouden en den nieuwen historischen roman in Nederland. Dr. N. van Suchtelen maakt een plan voor organisatie en taak eener internationale politie. Gedichten van A. Roland Holst en P. Otten worden gevolgd door een schets van Augusta De Wit: 'De jager'. Dr. H.T. Colenbrander herdenkt Mr. J.A. Sillem. Dr. Jan Veth bespreekt de schilderkunst in de Amsterdamsche vierjaarlijksche tentoonstelling en bezingt den gouden regen.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de Juni-aflevering vervolgt de heer Herman Heyermans zijn Berlijnschen roman. 'Het vergif' is de titel eener novelle van Aart van der Leeuw. De Heer H.S.M. van Wickevoort Crommelin beschrijft de bron van China's wijsheid. 'Naar Brussel' is de titel eener novelle van Frans de Backer. Mr. G.J. Grashuis begint schets en toets van het Rapport der 'Aaneenschakelingscommssie'. De verzen in deze aflevering zijn van Joannes Reddingius, S.G. Reddingius - Van Harlingen, Victor E. v. Vriesland en P.N. van Eyck.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de aflevering van Juni schrijft Albert Verwey over vereeniging van kunstenaars en Prof. Is.P. de Vooys over beroepskeuze van arbeiderskinderen. De heer P.N. van Evck vervolgt een gedicht over den kluizenaar in de woestijn. De heer Dr. J. Prinsen J. Lzn. bespreekt een roman van Drost, getiteld 'De Augustusdagen'. Prof. Is.P. de Vooys zingt zijn toorn uit, dat Berlage niet werd uitgenoodigd tot mededinging voor den bouw van een stadhuis te Rotterdam. Dr. C.G.N. de Vooys bestrijdt F. van Eeden's spelling. De heer H.P. Berlage Nz. draagt Amerikaansche reisherinneringen bij. Jacob Israël De Haan bezingt het Joodsche nationale fonds.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Juni-aflevering schrijft Dr. J. Molenaar over den invloed van Jean Jacques Rousseau. Dr. A. van Veldhuizen verdedigt een nieuwe bijbelvertaling. M.W. Maclaine Pont opent een roman of novelle 'De zonnestraal'. Dr. B. Wielinga besluit zijn bespreking over Calvinisme en Spinozisme. Dr. D.J. Hamburg handelt over bacillenvrees en de voorzienigheid Gods. Dietrich von Oertzen geeft een zeer juist overzicht der verhoudingen in den nieuwen Duitschen Rijksdag. P.M. dicht eenige 'etsjes', gevolgd door 'Tulpen' van Heinrich Petermeyer.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daanme.

In de aflevering van 15 Juni verhaalt Dr. J.H. Gunning J. Hz. zijn reisindrukken uit Poriugal. Mr. H. Verkouteren zet zijne beschouwingen over eerlijkheid in de politiek voort. De heer G. Schrijver vangt een novelle of 'intermezzo' aan, getiteld 'Vage Figuren' en Franck Gericke bezingt den tuinman. Mr. G.J. Grashuis vervolgt zijn beschouwingen over christelijke vroomheid.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

De heer Is. Querido vervolgt in het Juni-nummer zijn studie over Jacobus van Looy. Het geïllustreerde relaas der architektonische indrukken van den heer H.P. Berlage Nzn. in Amerika wordt besloten. De heer W. Steenhoff schrijft over de vierjaarlijksche tentoonstelling van schilderkunst te Amsterdam. De heer Sam. Goudsmit geeft een speech in tooneelvorm voor een socialistisch werkhuis.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

De Juni-aflevering bevat een portret van Willem Royaards door H. Berssenbrugge met een artikel over dien kunstenaar door Dr. H. van Loon. Voorts artikelen over Cruikshank's Aquarellen, door Mr. A.H. Cornette en Heiligenlegenden door Mr. Fr. Erens. De heer Dirk Bouts draagt bij tot een inzicht in de psychische openbaring der puberteitswording. Mej. Marie P. Fellinga kondigt Prof. Witkowsky's werk aan over de ontwikkeling der Duitsche literatuur sinds 1830. Over Duitsche smout- en biljetkunst schrijft de heer A. van Doorn, over uitgeversalmanakken de heer Ary Delen, over Boekkunst de heer C.M.B. Dixon, over Kunst en Zedelijkheid de heer H. van Loon.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

Het Juni-nummer is bijzonderlijk gewijd aan de miniaturen naar aanleiding van de te Brussel gehouden miniaturen-tentoonstelling en bevat niet minder dan zestig afbeeldingen naar de oorspronkelijke werken, waaronder buitengewoon interessante

en zeldzame voorkomen; de tekst van den heer Paul Lambotte, bestuurder in het Ministerie van Wetenschappen en Kunsten, geeft een helder beeld van hunne artistieke en kunst-historische beteekenis.

Ontvangen boeken.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.
In de Mei-aflevering zet de heer F.A. Hoefer zijn wandelingen over Oud-Zwolle voort. De heer A.J.A. Flament geeft kijkjes met beschouwingen in het museum van geschied- en oudheidkunde te Maastricht. De redactie geeft een mooien windwijzer in gedreven koper, voorstellende een galjoot, ontwerpen voor auto-garages voor vijf en drie automobielen en een chaffeurswoning, benevens de afbeelding van een interessante Noord-Duitsche gebeeldhouwde kast van omstreeks 1700.
In de Juni-aflevering danken wij aan de wandelingen van den heer F.A. Hoefer door Oud-Zwolle een afbeelding van de mooie gevels van het raadhuis, gemeentehuis, het mosterthuis in de Sassenstraat voor 1821, benevens afbeeldingen der fraaie trouwzaal in het raadhuis en de zich daarin bevindende détails, als schoorsteen, muurkastjes, lichtkroon en kostelijke bassen of balkdragers. Zeer schilderachtige boerenhuizen uit den omtrek van Godesberg, Rhöndorf en Honnef werden door den heer Frans Huysser gephotografeerd. De redactie draagt détails van de heerenkamer uit het landgoed 'De Hooge Vuursche' bij.
De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.
In het nummer van 15 Mei opent de heer D. Stavorinus een serie over onze brandstoffen met het watergas. De heer K. Scheringa schrijft iets over evolutie, de heer J. Gaillard, W.I. over Stoomketels. Dr. Z.P. Bouwman over wervels. J.C.C. prijst J.J. Rousseau als botanist, de heer J.H.E. Rückert beschrijft den invloed van elecrrische stroom op gewapend beton en de heer C.J.A. Mulder vervolgt zijn windwerkingen. De heer C.H. Geevers draagt een welgelukte photographische opneming van de zonsverduistering bij.
In het nummer van 15 Juni schrijft Dr. A.L.W.E. van der Veen, m.i., over de beweeglijkheid der aardschors, en de heer P. Fransen Jz. over een paar takrupsen. Dr. J.A.C. Snijders vervolgt zijn beschouwing over de houtskool en hare beteekenis voor de nijverheid, over het vergaan van de Titanic en over de Zuidpool en Amundsen wordt dan geschreven, waarna de heer H.J. Prins scheikundig over ammoniak-soda-bereiding schrijft. Over de zonsverduistering van 17 April handelt de heer R.A. Biegel en de heer G.J.A. Mulder vervolgt zijne windwerkingen.
De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.
In het nummer van 1 Juni beschrijft de heer J. Heimans een botanische excursie naar Briska. De heer B.E. Bouwman beschrijft den bonten wantsendooder, Dinetus pictus; de heer G. Wolda den waterrietzanger. De heer Jac. P. Thijssen beschrijft een onlangs te Bergen opgerichten plantentuin voor de duinflora. De heer D.J. van der Ven gaat voort de bescherming der wilde planten aan te bevelen; de heer J.L.F. de Meyere bevestigt het broeden van den aschgrauwen

kuikendief in Nederland; de heer H.A. Kuyper vervolgt zijn nachtelijke excursies.

In het nummer van 15 Juni beschrijft Dr. J.J. Tesch twee merkwaardige Zuiderzee-bewoners: de kwal Nemopsis bachei Agassiz en de krab Pilumnus tridentatus. De heer G. Wolda besluit de beschrijving van den waterrietzanger. De heer H. Hoogenraad schetst het leven der eencellige Hyalosphenia Cuneata. De heer A.B. Wigman heeft Canus Larus, de zeldzaam op Schouwen voorkomende kleine zeemeeuw kunnen photografeeren. De heer H.A. Kuyper vervolgt zijn nachtelijke excursies. De heer P. Hanink looft het tienvormige stekeltje als aquariumvisch.
De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.
Tegenover de eerste bladzijde van het nummer van 25 Mei staat een groep van het partijcongres van den vrijzinnig-demokratischen bond. De karakterschets is gewijd aan den kunsthistoricus Gustaaf van Kalcken.

Het meisje bij de witte rozen.
Herman Middendorp.

AAN een van de laatste tusschenstations stapten mijne medereizigers uit, zoodat ik gedurende het verdere gedeelte van mijn reis alleen in de coupé was, alleen met mijne gedachten.

Eindelijk zou ik dan de stad terugzien, waarvan nog zoo menige herinnering in mijne ziel verborgen lag; herinneringen, die ik altijd als iets heel kostbaars in mij bewaard had, om ze slechts te beschouwen, als ik in stille uren alleen was met de dingen van voorbij.

Vier jaren had ik in het bedrijvige grensplaatsje gewoond; vier jaren van geleidelijke levenswording waren daar voor mij voorbijgegaan. Ik was veertien jaren, toen ik er naar toe was gegaan, voor 't eerst onder vreemden. Het stadje was me al heel spoedig een genegen vriend, een vertrouwde oudere geworden; ik vond bij de menschen die er woonden een rustige, openhartige vriendlijkheid, en in hun werken, hun spreken, hun denken een zekere gelatene, goedmoedige vroolijkheid, waardoor ik mij met een besef van veilig te zijn in hun midden te huis gevoelde.

Ik herinnerde me nu weer de inrichting waar ik had gestudeerd; de groote, holle binnenplaats, waar ik met de andere jongens liep te wachten, tot de schoolbel galmde tusschen de strenge, hooge muren, en de lessen begonnen. Het was een tijd geweest van vele dol-koene jongensavonturen, van zich overmoedig vrij te weten ondanks de surveillance en de strengheid van de schoolregels; maar toch een tijd ook van behoefte aan begrip en waardeering van wat er in een wakker wordende ziel openluikt. Ik dacht terug aan de leeraren, die niet eens allen meer leefden; aan de voorbijgaande vriendschap, die ik nu eens met dezen, dan weer met dien studiemakker had aangeknoopt; aan mijn grillige jongensidealen, wisselend

als de wolken op een voorjaarsdag; aan de huizen, waarin ik gewoond had. Twee jaren achtereen had ik gewoond in de stille Capucijnenstraat, in het oude, intieme huis met den grooten tuin, waar men elken avond het zachte, zwevende gezang hoorde van de vrome vrouwen uit het nabije klooster.

In dien tuin had ik Fieneke leeren kennen.....

Nu kwamen de teerste herinneringen terug, met een zoeten, weldoenden weemoed. Ik zag weder den tuin voor me, zooals ik hem dien avond had gezien, in het zachtroode, late licht van de dalende zon. Ik was gedachtenloos door de veranda den tuin ingeloopen, met een boek, waarin ik bladerde zonder te lezen, toen ik plotseling opkeek en bleef staan.

Toen was het gebeurd, onverwacht, onvoorbereid.....

Een meisje, blank in een wit kleed, had tusschen den overvloed van witte rozen gestaan..... Het schemerde me een oogenblik voor mijn verwonderde oogen; ik dacht aan een sprookje, aan wat wonders, maar daarna wist ik, zàg ik, dat het een werkelijk gebeuren was, ik voelde dat een trilling mij doorgolfde.....

Tot in kleine bijzonderheden was dit gebeuren mij bijgebleven; eerst na een poosje had ik kalmer naar haar kunnen kijken; ze had zonder mij te zien, tusschen de rozen gestaan en plukte er een ruiker van bijeen. Ze was slank en nog al groot; ze scheen mij vijftien, misschien zestien jaren. Lange, zwarte haren hingen haar ver over den rug, een paar van de zware tressen vielen vóór langs haar schouder, en door het scheemrende zwart van haar lokken zag ik de wonderfijne belijning van haar witten hals.....

Ik had er maar stil naar staan kijken, hoe ze de eene roos na de andere bij den ruiker voegde; eindelijk had ze zich een beetje voorover gebogen om er een te plukken, die bijna buiten haar bereik, wiegde op een hoogen stengel. Ze strekte de hand uit, en haar fijne vingers omvatten den steel van de half-ontlokene bloem. Maar opeens - ik maakte een beweging van schrik toen ik het zag - trok ze de hand terug, en bij plotselinge intuïtie vroeg ik:

'Heb je je pijn gedaan?'

Het meisje zag op, en een paar groote, bruine oogen blikten in de mijne. Ze vond het zeker wel vreemd, dat ze daar zoo ineens iemand bemerkte, die naar haar stond te kijken, en ze antwoordde verward:

‘Neen... tenminste niet erg. Maar ik heb me even geprikt.’ En terwijl ze naar haar vinger keek, voegde ze er bij:

‘Er zit geloof ik een klein dorentje in.’

Toen was ik naderbij getreden; ik had gevraagd of ik haar eens mocht helpen, en toen ik vlak bij haar stond, had ik heel duidelijk gezien het teedere mooi van haar gelaat: haar groote donkere oogen onder de zuivere booglijnen van hare wenkbrauwen, haar lachend, rood mondje met de twee regelmatige rijen van tandjes. Ze was een beetje verlegen geweest door het plotselinge avontuurtje; over haar zachte wangen lag een blozend rood, dat in haar fijnen hals verwazigde tot een uitvloeijend roze.

Ik had haar kleine witte hand voorzichtig in de mijne genomen. Ja, er zat een dorentje in haar vinger; een klein, donker streepje leek het onder de zachte huid; het stak met een fijn puntje naar buiten. Ik had het gewonde plekje zachtjes tusschen duim en wijsvinger gedrukt en behoedzaam getracht, met de andere hand het splintertje te verwijderen. Wat was ik bang, dat ik haar pijn zou doen; toen ik wat steviger drukte, om het uit-stekende puntje tusschen mijn nagels te vatten, voelde ik, dat er even een trilling door het teedere vingertje ging. Maar het was al klaar; het kleine, donkere dorentje lag al op den top van mijn wijsvinger, en op het gewonde plekje schemerde langzaam een purperen streepje door; toen kwam er een fijn, fijn druppeltje bloed.

Ik had hare hand losgelaten; de diep-donkere glansoogen hadden in de mijne geblikt; toen had ze vriendelijk gezegd:

‘Dankjewel hoor. Het deed niets geen pijn.’

Hoe weldadig, hoe innig klonken mij die eenvoudige woorden van hare lippen! En over mijne ziel ging opeens een groote blijheid, zooals de zon op een dag van wind en wolken plotseling op het water kan schitteren, in een gouden gekabbel van rollende golven.....

Ik werd al dadelijk vertrouwelijk met haar, vagelijk voelend de fijne verwantschap, die van de zielen is. Zacht ruischte van uit het sombere kloostergebouw de zang van de vrouwen; stil stonden we te luisteren, en toen de stemmen verklonken waren, wandelden we samen den tuin door. Ze vertelde me, dat ze Josephine heette, maar dat ze altijd Fieneke genoemd werd; en ik vond dadelijk, dat die naam precies paste bij haar fijn en graciel figuurtje. Ze was een

nichtje van de menschen die hier in huis woonden; zij zelf woonde in de Boschstraat, bij een tante, want haar ouders waren dood; die waren al gestorven toen zij nog heel jong was.

Toen ik haar kalm, deinend stemgeluidje zoo lief en eenvoudig deze dingen hoorde zeggen, had ik in mij een groote teederheid voelen opkomen voor het ranke kind, dat naast mij voortging. In het priëeltje, achter in den tuin, had ik voorzichtig den arm gelegd om het broze, fragiele schoon van haar tengere schouders, en met het aanzwellen van de schemering daalde over onze zielen de vrome vrede van een passielooos beminnen.

Die avond was voor mij de aanvang geweest van een nooit gevoeld en niet uit te spreken geluk. Hoe duidelijk herinnerde ik mij nog de stille zomeravonden, waarop ik met haar wandelde langs de weinig bezochte buitenwegen; in de stad durfden we niet, uit vrees van gezien te zullen worden; want Fieneke zou niet mogen van haar tante, en ik mocht volstrekt niet van den directeur. Wie met een meisje liep, had groote kans dat hij weggestuurd werd..... Maar wij dachten beiden, dat het niet slecht was, wat we deden, en nu ik, jaren daarna, weer alles overpeinsde, wist ik, dat ik nooit met reinere intenties had gehandeld dan toen.... Welk een zoete zaligheid was het voor mij, als ze mij vertelde van haar kleine, meisjeslijke dingen: wat zij den afgeloopen dag gedaan had, hoe laat ze altijd naar bed ging, waar ze sliep, hoe laat ze opstond..... En ook de kleinste dingen werden van innigheid overtogen, omdat ze van haar waren. Soms had ze maar weinig tijd om te wandelen, soms kwam ze in het geheel niet. Dan ging de avond traag en droevig voorbij. Met hoeveel te grooter spanning wachtte ik haar dan den volgenden avond, en hoe licht werd het in mij, als ik in de verte haar fijn en rank figuurtje naderen zag. Hoe vredig en veilig was het dan weer dadelijk in me, als zij naast mij ging, als ik het zachte, deinende geluid van haar stem naast mij hoorde, met in iederen zin een zangerig haaltje van den Limburgschen tongval. Als wij van elkander gingen, kuste ik zacht haar lieve lippen; dan ging ik naar huis met lichten stap, en in mijne ziel een tevredene blijheid.

En toen plotseling het wreede, het donkere, dat over mijn leven kwam - Fieneke weg naar een pensionnaat in België;

een kort, onverwacht afscheid op een regenachtigen avond..... Als in een droom was ik naar huis gegaan, en eerst toen ik alleen op mijn slaapkamer was, begon ik te beseffen, wat er gebeurd was. De nacht ging slapeloos voorbij in wanhoop en tranen; den volgenden dag was ik ziek van ellende; 's avonds was ik in vertwijfeling het huis uitgevlucht, naar den eenigen leeraar, dien ik vertrouwde en aan wien ik mij gehecht had. Ik vertelde hem wat er gebeurd was, tusschen snikken en tranen door, en toen ik een uur later naar huis ging, voelde ik bij het schrijnen van mijn verdriet toch ook den weldoenden troost en de bemoediging, mij ingesproken door een ouderen vriend.

Ik had haar nooit meer teruggezien, zelfs nooit meer iets van haar gehoord; een jaar later was ik-zelf naar Holland vertrokken, dat was nu al vier jaren geleden. Het leven was met droeve en blijde realiteiten over mij heen gegaan, en al hadden die de herinnering aan het ranke, tengere meisje in het Zuiden wel eens verduisterd, er kwamen altijd wel weer oogenblikken, waarin ik de vereering voor haar teere schoonheid weder in mijn binnenste kon terugroepen.

Nu zou ik de stad terugzien, waar eenmaal mijne ziel was opengebloeid in een vroom en vroeg beminnen. Alles was nu voorbij, voorgoed voorbij; maar ik wilde toch gaan onderzoeken wat er van haar geworden was.....

Het stooten van den trein over een paar wissels, en een snerpend gefluit van de locomotief deden mij opzien, opgewekt uit mijne overdenkingen. Door het portierraam keek ik naar buiten; in de donkerte van den avond zag ik al de eerste lichten van de stad. Een oogenblik later hield de trein met een schokje stil; de portieren zwaaiden open, en ik stapte op het perron. Er waren maar weinig reizigers met den laten trein meegekomen.

Hoe wonder was mij het weerzien van al die bekende straten, alle met iets heel innigs van oude vriendschap, vooral nu, in de lichten van den avond! Op de oude Maasbrug bleef ik even staan; het water was laag, en bij de pijlers zag ik in het gelende gaslicht de glinstering van den grintbodem. Verderop waasde de kalme stroom weg in de duisterte van den blauwen avond. Links lag de smalle steenen wandelkade naar het Stadspark, tusschen de rivier en het kanaal; uit de donkering van het plantsoen klonk mij een weeke, welluidende

muziek tegen. Het was Donderdagavond, dan was er altijd concert in het park. Alles nog net als vroeger.....

Ik sloeg den Parkweg in, en wandelde toen door de breede laan van hooge accacia's, wier ruischende kruinen hoog boven mijn hoofd tezamen bogen. Hoe bekend, hoe gemeenzaam was het mij hier nog!

Een poosje liep ik stil te luisteren naar de zachte muziek, die in loomen cadans uit het duistere park aangolfde; toen ging ik terug, de stad in, om een hotel te zoeken. De Groote Staat was nog vol druk en woelig verkeer; het Vrijthof lag wijd-uit onder den hoogen, stillen sterrenhemel; het klokkenspel van den grijzen St.-Servaastoren sprenkelde klare geluiden door de avondrust. Er was niets veranderd.....

Den volgenden dag bezocht ik 's middags het huis in de Capucijnenstraat. Al uit de verte herkende ik den vooroverhangenden, hoogen trapgevel, en dichterbij de groote vensters, en de zware eikenhouten deur. Het geluid van de bel was nog net als vroeger, vol en krachtig, en met zachtere geruchten nog een maal of drie, vier, narinkelend. In de gang hoorde ik den slependen, langzamen stap van de juffrouw; de zware deur ging open.

Ja, het was nog dezelfde goedige, bedaarde juffrouw van vroeger, dat zag ik dadelijk; ze was alleen nog een beetje zwaarlijviger geworden. Ze herkende me niet dadelijk; eerst toen ik me bekend gemaakt had, sloeg ze met een beweging van blijden schrik de handen ineen. ‘Hoe aardig van me dat ik mijn oude “madame” noch eens opzocht; ik moest maar dadelijk binnenkomen, ik derangeerde haar volstrekt niet.....’

Ik werd in den ‘salon’ gelaten, waar alles nog precies zoo stond als toen ik er voor vier jaren het laatst in was geweest: op den schoorsteen de stolpen met de kleurige heiligenbeelden, aan de wand de groote donkeren ecce homo, en Maria met het Christuskind. Voor de ramen de stemmige, statig-neerhangende vitrage-gordijnen, dezelfde groentrijpen stoelen, dezelfde tafel met den geborduurden looper schuin er overheen.

De juffrouw was er een beetje confuus van, dat ik daar zoo plotseling uit de lucht kwam vallen. ‘Ik moest het haar maar niet kwalijk nemen, dat ze me niet dadelijk had herkend; ik was ook zoo veranderd, heelemaal een heer was ik

geworden....' Ik vertelde haar het een en ander van mijn tegenwoordig leven, van mijn plannen voor de toekomst; moederlijk geïnteresseerd hoorde ze me aan, terwijl ze intusschen een kopje thee voor me schonk. Juist, zooals ze dat vroeger zoo vaak voor me gedaan had. 'Ja, ik zou het nog wel ver brengen in de wereld; ik had vroeger ook al zoo goed kunnen studeeren.....'

Ze vertelde nu ook het een en ander van haar zelf en van haar huis. Het was hier stil geworden, zeide ze; er kwamen zoo weinig jonge menschen in huis. Vroeger kwam Fieneke in de vacanties nog al eens aanloopen, maar nu die gestorven was....

Het werd ineens heel vreemd. Er ging een troebeling door mijn denken, en als had ik haar niet goed verstaan, vroeg ik:

'Wat zegt u?.... Fieneke....'

Met haar bedaarde, goedmoedige stem vertelde ze door. Ach ja, Fieneke was gestorven. Die had ik immers ook nog gekend. Toen ze naar het pensionnaat ging, was ik dien dag toevallig net ziek geweest; ze wist het nog heel goed. Ja, ruim twee jaar geleden was ze gestorven, in Tongeren. Heel kalm en rustig; ze was maar kort ziek geweest, en had haast niet geleden. Ze was nooit sterk geweest....

Hare woorden gingen vagelijk langs me voorbij; ik zag alle dingen in een vreemd, flets licht. Fieneke was dood... dood.... Het plotselinge bericht drong niet tot mij door; ik besefte niet recht helder den zin van hare woorden. Het was zoo onverwacht; zoo ineens.... Ik dwong mij tot kalmte, en begon weer te spreken; ik zeide, dat ik me haar nog heel goed kon voorstellen; ze had er altijd zwak uitgezien.... Hoe oud was ze geworden? achttien, negentien? O, nog maar achttien jaren.... Het was toch wel jammer, het was altijd zoo'n lief meisje geweest.... We spraken nog een poosje door over allerlei onderwerpen; toen voelde ik ineens een vreemd verlangen, en opstaande vroeg ik: 'Mag ik eens in den tuin zien?'

'Zeker, dat mocht ik, ik wist den weg zeker nog wel. Maar ik kwam niet op een besten tijd; de aardbeien waren geplukt, en de appelen en peren nog niet rijp', zeide ze me nog lachend achterna.

De stille tuin lag overtogen van een vredigen, rooden avondglans. Ook hier was niets veranderd. De muren verscholen

achter den bladergroei van breede leiboomen; de perken aan weerszijden, het kleine bassin in het midden, bijna uitgedroogd. Ik zag alles maar vaag, en als met een nevel voor de oogen; het was mij zoo zonderling, zoo vreemd.... Zware suizingen golfden door mijn hoofd. Fieneke was dood... dood... In dezen tuin had ik haar het eerst gezien; bij deze rozestruiken had ze gestaan, zoo rank, zoo wit.... Haast te mooi voor een kind van de menschen....

Nu waren de rozen uitgebloeid. Nog ééne, een groote witte roos, spreidde haar blaren in het late zonlicht. Ik strekte de hand uit, maar toen ik de witte bloem plukte, viel ze uiteen, en de bladeren zweefden langzaam, geluidloos naar de aarde, als blanke vlokken in den winter.

Fieneke was dood... dood... In een verre, vreemde stad was zij gestorven, bij vreemde menschen en ik had er niets van geweten. Misschien had ze op het laatst wel aan mij gedacht, misschien mijn naam wel verlangend uitgesproken.... Ik had haar nabij moeten zijn toen zij stierf; ik had haar de oogen toe moeten drukken; het was mijn recht geweest, het recht van de liefde, die eens onze zielen had wakker gekust tot éénzelfde zaligheid....

Nu was alles voorbij. Ze was gestorven; men had haar in een wit kleed gewikkeld, het vreemde meisje, dat geen ouders had. Men had haar op vreemden, verren bodem begraven, misschien ergens in een hoek. Ze zou daar wel al lang vergeten zijn....

Het was nu toch anders, dan dien eersten avond. Toen hadden de rozen gebloeid, in weelderigen overvloed van vlekkeloos wit. Nu waren de bloemen dood, en zij, de zooveel schoonere zuster van de witte rozen, was ook niet meer. Het broze, fragiele mooi van haar teere schouders, van heel haar zacht en zuiver lichaam, haar zwarte, glanzende lokken, haar diepe, groote glans-oogen, het was alles weggeborgen in de donkere aarde, het was alles vergaan tot stof, tot niets....

En nu begon ik pas te beseffen, welk een groote plaats de gedachte aan haar in mijn ziel was blijven innemen; nu gevoelde ik eerst duidelijk, wat ik mij tot dusverre maar ten halve bewust was geweest, dat ik hare gedachtenis altijd had vereerd, met een stille, vrome adoratie, die meer is dan gewoon menschelijk beminnen.....

Wat was dat? - Een zacht en zwevend gezang zwelde aan, allengs ruischend in breedere deiningen. O ja, het zingen van de kloostervrouwen, net als vroeger. Ook dien eersten avond hadden we het gehoord. Wat hadden we toen stil staan luisteren; het was ons geweest, als had het gewijde lied voor ons tweeën geklonken.

Met gebogen hoofd wachtte ik. Het zachte, zwevende kloosterlied ruischte weg, als een witte, statige vogel in de verte. Alles was weer stil....

En in mijne ziel voelde ik een weeken weemoed opkomen; ik zette mij neer op een bank, met een gevoel van machteloosheid tegenover het leven, dat het schoone deed vergaan en de brute, felle realiteiten deed zegevieren. Tranen welden in mijne oogen. Waarom was zij gestorven?....

Nog een poosje zat ik in gedachten verzonken; toen stond ik op, en verliet den tuin. De zon was al beneden den tuinmuur gedaald; het werd avond. Ik voelde een groote verlatenheid in mij; het was me, als had ik Fieneke opnieuw verloren. Bij de juffrouw verontschuldigde ik mij; ‘ik had niet langer den tijd, ik moest nog meer bezoeken afleggen, en ik bleef maar zoo kort in de stad....’ Een oogenblik later sloeg de zware deur achter me dicht.

De rechte, lange straat lag eenzaam, breed-uit in de rust van den dalenden avond. Doelloos liep ik door, van de eene straat in de andere. Nu was ik al haast buiten de stad; ik zou maar terugkeeren.... Vroeg naar mijn hotel vanavond; ik was wat moe, en.... en Fieneke is dood, zeide ik in mezelf. Ik zag, dat ik voor een groote, hooge kerk stond; de deur was half open. Opeens herinnerde ik het mij weer; ik was er eens tegelijk met Fieneke in geweest. Die was Roomsch, en ze moest elken Zondagmorgen naar de mis. Ik had haar de kerk zien binnengaan, en zonder dat ze 't wist, was ik haar gevolgd Onder den dienst had ze me opgemerkt, en eventjes, haast onmerkbaar, tegen mij gelachen. Ik hoorde er niet tusschen; ik bad niet eens mee....

Zonder zelf te weten waarom, ging ik de kerk binnen. In het voorportaal hingen groote affiches van een bedevaart naar Lourdes.

De met leer bekleede binnendeur viel geruischloos achter me dicht. Het was een mooie, groote kerk, sterk en statig in strenge belijning van zuivere Gothiek. Door de gekleurde

glazen van de spitse boogvensters viel het laatste zonlicht naar binnen, dat de gewijde sieraden op het koor overtoog met een weifelenden glans. Hoog in de middenruimte hing, onbeweeglijk, een beeld van den Christus, het met de doornenkroon gedekte hoofd schuin omlaag; het Godsgelaat, verstard in strakke lijnen van smart en mededoogen, staarde tragisch en zwijgend in de stille, gewijde ruimte. Hier was vrede...

Met nauw hoorbare schreden trad ik een weinig vooruit; in een van de achterste banken zette ik mij neder. Ik was alleen. Een vreemde, weldadige rust kwam over mijne ziel; het was mij, of de donkere gedachten van den dood als ijle schimmen wegwaasden voor de harmonie, die hier heerschte in dit kalme, godsgelatene zwijgen.

Was het onrechtvaardig, dat zij gestorven was? Zou haar teeder en fragiel wezen wel bestand geweest zijn tegen de wreede waarheden van het leven? Ik-zelf had in de laatste vier jaren, de eerste jaren van zelfstandig bestaan, wel ondervonden, dat de werkelijkheden van de wereld ontgoochelend waren en zonder mededoogen. Maar ik was sterk; ik kon vechten tegen het leven, en mij oprichten na elken slag....

Zou haar, door den vroegen dood, niet menige teleurstelling bespaard zijn gebleven? Haar leven was geweest als dat van sommige vlinders; zwevend in het zonlicht, leiden zij één dag een bestaan van zomersche schoonheid; met het verbleeken van het avondrood sterven zij, vóórdat de kilte van den nacht hunne vleugelen heeft beroerd...

Met het hoofd gebogen in de handen, dacht ik na. Had hare schoonheid dan slechts geleefd, om te vergaan in niets, zooals de gouden en purperen tinten van den zomeravond verbloeyen in duisternis?....

Plotseling hief ik het hoofd op. Het luide, welluidende gelui van de kerkklok golfde vol en krachtig door de hooge bogen. En het was mij, of de koperen monden mij verkondigden de hooge, heilige waarheid, die meer is dan de tradities van menschen en goden:

De zuivere schoonheid is eeuwig!.... eeuwig!... Zij is onschendbaar voor de realiteiten des aardschen levens, en onaantastelijk voor de handen van den aardschen dood!

Toen voelde ik den vrede in mij terugkeeren, sterk mij wetend in het bewustzijn, dat de schoonheid van het meisje, dat ik eens had liefgehad, niet was gestorven, maar in inniger

vorm, in reiner essence, was opgegaan in een hoogere schoonheid, die voor menschen slechts in zeer bijzondere oogenblikken te genaken is.

De laatste klokkeslag verklonk in een vibreerend wegtrillen van het volle geluid; de stilte werd als een gebed, waarin elk gerucht een stoornis ware geweest. Toen stond ik op, en ging zacht naar buiten; de kerkwachter kwam al om te zien, of er nog menschen in de kerk waren.

Het begon te schemeren, en de eerste sterren lichtten al van de lucht, in vriendlijke, verre fonkeling.

Verzen.
A. Cardinaal-Ledeboer.

In memoriam.

Daar ligt een kerkhof in de groote zee....
Geen loover ruischt er over zoden heen,
Geen dierbre naam bedekt een marmersteen,
Geen poort ontsluit de droeve doodensteê.

Daar ligt een kerkhof in de groote zee....
En zij, die varen in den sterren-nacht,
Zij hooren, siddrend, wilde jammerklacht,
Als waar 't uw stem, rampzaalge Niobe!

Daar ligt een kerkhof in de groote zee....
Daar gaat de ziel ter stille bedevaart;
Ach, al haar liefd' en al haar rouw vergaard
Zijn als één traan in d'oceaan van wee!

Daar ligt een kerkhof in de groote zee....
De golven plooien 't kleed der dooden-rust;
Maar dragen ruischend voort naar d' eeuwige kust
Een heldenzang van trouw en stervensvreê.

In het Haagsche Bosch.
lente 1912.

O, de Lent' is een kind,
Dat haar looverkrans windt
En dekt met haar bloemen de graven,
Zich bewust, als zij lacht,
Dat geen lijden zijn macht,
Geen winter zijn strengheid kan staven.

Toch - wat wond ze verheelt -
In mijn hart rijst het beeld
Van dit bosch, vóór des Machtigen slagen,
Als een vriend mijner jeugd,
Wiens gelaat mij nog heugt
Uit zijn jonge, zijn krachtige dagen.

Heel zijn wezen is daar,
Met zijn weelde van haar,
Den zonnigen glans in zijn oogen,
Met zijn lenigen gang,
Met zijn trillers van zang
Als 't weeke gemoed werd bewogen.

Nu - ontdaan en beroofd,
Met zijn zilvergrijs hoofd
Gebogen, als over 't verleden,
Met een trek om den mond,
Die nog spreekt van een wond,
Van strijd, die nog niet is volstreden.

Hand in hand staan we daar,
En we peilen elkaar,
Wij zoeken, in aarzelend zwijgen....
En daarginds, aan de poort,
Lacht het lentekind voort,
De nachtegaal tjoekt in de twijgen!

Kleine waterval.

Spoedt u neder, spoedt u neder,
Kleine stroomen, witgekuifd,
Wijl uw schuim, als zilverveder,
Zondoortinteld opwaarts stuift!

Zóó de knaap die, rank van leden,
't Oog doorgloeid van levensmoed,
Dartelt uit der kindsheid Eden,
t Harde leven te gemoet!

Spoedt u neder, spoedt u neder....
Ach, gij zoekt, bij 't voorwaarts gaan,
Steeds 't verloren Eden weder,
Tot uw graf in d'Oceaan!

Bergwoud.

Nu open uw diepe zalen,
Waar hemel-gaven zijn,
Waar koel, in granieten schalen,
Drupt water kristallijn;

Waar strepen van goud omlijnen
De kussens van mosfluweel,
Waar zacht door de boomgordijnen
Sluipt windeken's wiekgestreel;

Waar statig de stammen stijgen,
Als pijlers hoog en rank,
Terwijl in het wijde zwijgen
Zich oplost all' aardsche klank.

O, zalig de uitverkoorne
Voor wien gij uw poort ontsluit,
Hij treedt als een nieuw-geboorne
Gesterkt tot zijn arbeid uit.

O, zeg dat ik wêer mag komen....
Ik scheid met een dankbren traan,
Wuif, wuif nog een groet met uw boomen
En laat mij gezegend gaan!

Twee tafereelen.
Frank Gericke.

Randschrift.

(Pred. I, vs. 1 vv).

IJdelheid der ijdelheden,
'T is alles ijdelheid!
Damp het heden en 't verleden,
Schaduw uur en tijd!

Komt de zon in 't oosten rijzen,
Klimmend langs heur baan -
Zie ze laag in 't westen dijze' en
Hijgend ondergaan.

'T water stuwt in duizend stroomen
Zeewaart uit van 't land -
Eindloos eendre golven komen
Dondren over 't strand.

De aarde, keerend door de kringen,
Wentelt eeuw na jaar
'T wisslend lot der stervelingen
Onveranderbaar.

Ooge' en ooren, ziel en zinnen
Spannen zonder reên,
Peile' en speuren, en gewinnen
Moeheids loon alleen.

I.
Icarus.

Een vogel schoot in 't licht, en ver, ten groenen beemde
Die daalde en deinzend vlood,
Sloeg hij de schaduw uit van zijne vlucht, de vreemde
Om d'ouden wereldkloot.

Zooals in 't blekkend zog van hette-omzogen luchten,
Wen 't vleugelvlies ontvonkt,
Met nijdige begeerte en nijvere geruchten
De hommel draaft en ronkt,

Zoo raasde, in roerlooze ijlte, op de uitgespannen zwingen,
Die 't matelooze mat,
En koener lijf en geest door de ongemeten kringen,
Dan eens Ikaar, bezat.

En straalde de eevne zee ter reiling reeder open,
Waar, zilver-overkleed,
In kille onkreukbaarheid, de wolkezeilen loopen
En 's arends aandacht gleed,

Zoo week, voor 't wikkend oog, de onwrikbare einder henen, -
Als, duizel-ver, om 't vlak,
Een wankle oneindigheid ontzet kwam overlenen,
En kraakte, en stortte, en brak.

II.
Sindbad.

‘Ter wijkende avondure omweve' u peze' en aren,
O Vader, vrede en rust!’ -
‘Befloerse, kind, dit leed de prilheid uwer jaren,
Dat hope en leven bluscht:

De kiel doorkliefde 't sop, ter reede zwaarbeladen
Met myrrhe en bdellion,
Als rilde in 't morgenlicht de omroosde dageraden
Verspreidden weelde en won.

Een versche rijkdom, sluw ter nieuwe reê gezonderd,
Vergleed om d'even kring...
En te elker haven wies tot tien- en twaalfmaal honderd
De simple zilverling.

Bestendigd, zwervensmoê, ter laatste en vaste haven,
Vervulde onzetbre vracht,
In d' arbeid, zwaar en noest, van duizend eedle slaven
Heur ijdle en weidsche pracht...

Kon hope dan der vreugd heur veêrkracht niet bewaren
Nu de ure is uitgebluscht?
Eilaas, zie de avondvreê verslinden peze' en aren,
Verzeend bij peis en rust!’

Tot de zangen der liefde.

I.

In de ooren uw kirrend gekwetter
   - Die me een gif ter herinnering zijt! -
Zoo beuk ik mijn vuisten te pletter
   Aan den grijnzenden mom van den tijd!

En kondt ge de schatering dragen,
   Noch de kentlende koepeling, kind,
Van den daluwen schat mijner dagen
   Dien te pril uw boezem bemint,

Onder tochtloozen toog mijner oogen
   Zult verzengend ge in zonde vergaan,
Verkrimpen, bespot en bespogen,
   In 't venijn van d'ontgoochelden waan.

Maar de kolkende orkaan, om de landen
   En den nacht van mijn gruwende smart,
Ontketent mijn koperen schande
   Tot een terende vlam in mijn hart. -

Vergeluwt de geest tot de letter,
   Staat de hemel ontluisterd en wijd -
Zoo beuk ik mijn vuisten te pletter
   Aan den grijnzenden mom van den tijd.

II.

Verzonke' in zonde en schuld ter peluw mijner schande,
Doorknaagd van duldelooze pijn,
En zoude ik 't voorhoofd voege' in 't hankren uwer handen
Noch u een reede minnaar zijn.

Ten stijven monde staâg den steek der bijtende assche,
Dier bittre en veege vruchten beet,
Die onder Godes doem in 't dorre sintel wassen
Van 't eeuwig on-doorleden leed,

En kònde ik u mijn hope, en kònde ik u mijn leven,
En kònde ik in uw barren nood
Ten trooste u d'eigen smart aan d'eigen boezem geven
Daar gij me uw schaamte en schoonheid boodt...

Een minnaresse gij! Hoe zoudt, van allen luister
Den bevende' oogenblik ontdaan,
O nooit te ontbinden boei, ge in eeuwigheid den kluister
Me om bandelooze borste slaan:

Ge en hebt, o nooit verzade, u de verterende uren,
Me 't merg vervretende als venijn,
Daar, bloode, ik uwe min in deemoed wou verduren
En, liefdeloos, ter liefde u zijn,

Ge en hebt ze, als een simoen, verbijsterend, uwe oogen
Met bijtend zand voorbij zien gaan,
Daar ze allen aâm verdorre' en alle tong verdrogen -
Het hoofd verdòke' in uwen waan! -

Ai zie me in deemoed voor uw blindheid neergebogen;
Zoo hebt ge uw heilge taak ontvaân,
En woudt me zonder smaad en zonder mededoogen
Dees zuiverende wonde slaan:

Ik danke u, danke u voor dees strijd en wrange pijnen,
Voor 't bittre en balsemde leed
Dat eigenwilligheid en overmoed verdwijnen
En 't koortsig hart genezen deed.

Zij in den blinden loop en wisseling der tijden
Bij 't driftig woelen van 't gemoed,
Dees stond een bake die mijn wreevlig hart in strijden
Voor wederspannigheid behoed'.

O Barre vreugde, o leed, zoo wende ik ùwe wegen
Deze ongewisse schreden toe;
Strekke ùwe roede mij ten staf en stâgen zegen,
O Liefde, wreedheid teêr en vroê!

Dank.

Ge en speurt de prille lentereuken?
Ge en let hoe 't looverwiekje aan 't kreuken
Zich traag aan 't peultje wil ontwinden
Om tot de vreugde ruim te vinden
Die roerloos in azuren pracht
Alover de open eerde lacht?

Hoe zult dan, ijlende aan den blauwen,
Ge 't vedertje in zijn vlucht aanschouwen,
Hoe zult ge 't waterstroompje aan 't stroelen
Den fulpen weidezoom bespoelen
En de ongemolken zwaarte zien
Van 't vee bij 't faazlende avondvliên?

Of ook, mijn lief, door golvende aren
Het zomerwindje aan 't spelevaren
En 't krekeltje aan het kriepen hooren
In 't zinderende zonnekoren,
Of 't steunen, plooiende onder 't wicht,
Van d'appelaar in 't najaarslicht?

Daar storeloos door 't sterrestralen
De fonklende uren ademhalen
En zult ge' de ongeweten vrede
Zien zijge' om uwe legerstede,
Noch te uwen trooste de even maan
Met hankrende oogen gadeslaan.

En toch omwelve' u, wakensmoede,
Ter eindlijke ure zorg en hoede;
Bij 't koortsig kreune' in 't zonnezengen
Zal 't wolkje u, ruizlende, adem brengen;
Belommert u ook 't loover niet
De barre veste van 't verdriet?

Ge en kunt uw brood in deemoed eten
En de eerde-ontwassen oogst vergeten,
Noch zonder heugnis priller gaven
Uw mond met melk en appels laven...
Doch zie hoe 't licht ten einder raakt;
Eilieve kom dan, de avond naakt.

Het Friesche bestanddeel in den Nederlandschen stam, voornamelijk in West- en Fransch-Vlaanderen.
Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis - Nyegaard.

Rede uitgesproken door Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis - Nyegaard, Hervormd predikant te Gent in Vlaanderen in het Alg. Nederl. Verbond te Gent.

DAAR ik mij heb voorgenomen, het Friesche bestanddeel in het Nederlandsche ras, voornamelijk in Zuid-Nederland, te behandelen, wensch ik eerst eenige woorden te wijden aan[1] den Frieschen stam zelf, dan een oogenblik stil te staan bij den invloed van de Friezen op de vorming van het Nederlandsche volk in Holland en vooral in Vlaanderen, en eindelijk te wijzen op de beteekenis van 't Friesche bloed in de Nederlanden in onze verhouding tot onze groote buurvolken.

De oeroude Friesche volksstam verdient wel onze belangstelling. Aan het begin onzer jaartelling vocht dat volk tegen de Romeinen, en later, als alle andere oude volken in onze landstreken hun namen verloren hebben, treffen wij hen nog in hun oude woonplaatsen aan. In de geschiedenis van Frankrijk, Noord-Duitschland en Denemarken vindt men den Frieschen naam en altijd is die naam verbonden met den strijd voor vrijheid en recht, zóó zelfs, dat een oude schrijver Eddius hen kortweg *Vrijen* (Fresones, Frei) noemt. Een Fransch schrijver zegt: ‘Dix huit siécles ont vu le Rhin changer son cours et

1. ‘'t Folck dat up ter zee woent al
Tusscen d'Weser en Sincval
Dat wi Vrieselant heten bi namen
Teenen tiden quam sulc geval
Den folken dat tusscen Sincval
En ter Wesere sat alleene
Dat daer was ene scare gemene
En altemale Vriesen hieten.’

Uit Spiegel historiael, Jac. v. Maerlant.

l'Océan engloutir ses rivages: la nation Frisonne est restée debout, comme un monument historique, digne d'intéresser également les descendants des Francs, des Anglo-Saxons et des Scandinaves.'

Op grond van deze zelfde gedachte heeft Keizer Napoleon bij de inlijving van de Nederlanden in zijn keizerrijk alleen den naam 'Friesland' als departementsnaam behouden. Tevergeefs zoekt men onder zijn departementen naar een Holland, een Vlaanderen, een Brabant, - alleen 'la Frise' is door den Franschen overweldiger geëerbiedigd.

Reeds de beroemde Latijnsche geschiedschrijver Tacitus zegt van hen: 'Clarum inter Germanos Frisiae nomen'[1].

Prof. Kurth zegt van den naam Belg: 'Notre nom national est avec celui des Grecs le plus ancien de l'Europe, puis qu'il est antérieur à l'ère chrétienne et que les autres datent tout au plus de l'époque des invasions barbares ou même de celle de Charlemagne. Et pourtant, dans nos annales, ce nom n'apparaît qu'aux premières et aux dernières pages.'

Hij bewijst vervolgens, dat het oorspronkelijk België van Caesar niets gemeen heeft met het tegenwoordige koninkrijk. 't Volkenverbond der Belgen woonde ten N. der Seine en die Belgen hebben dan ook niets te maken met de tegenwoordige inwoners van Zuid-Nederland; toch waren de voorouders der tegenwoordige Walen verwanten van die confederatie[2].

Heel iets anders is het met den Fries. Van Caesar's tijd af tot nu toe woont 't Friesche ras langs de kusten van de Noordzee; door alle eeuwen heen spreekt de Deensche geschiedschrijver van 'Lille Frisland', wat wij Noord-Friesland noemen, even zóó goed als de Duitsche en Nederlandsche van Oost- en West-Friesland. Nog altijd onderscheidt de bewoner van den kustzoom tusschen Wiede Aa niet ver van Denemarken's grenzen en de A in Fransch-Vlaanderen zich door allerlei kenmerken van geaardheid en lichaamsbouw. Nog altijd weerklinkt in sommige deelen der oud-Friesche gewesten de aloude Friesche taal; gij kunt die in onderscheiden tongvallen hooren spreken aan de grenzen van Denemarken, in een deel van Oldenburg, het zoogenaamde Saterland, en 't eiland Wangeroog en ook in een groot deel van de Nederlandsche provincie Friesland. De oude Friesche voor- en eigen

1. Notre nom national chez De Wit, Brussel 1910.
2. Geschichte der Deutschen Sprache v. Jacob Grimm, II, 668.

namen zijn ondanks de vijandschap der kerkelijke en wereldlijke regeeringen in gebruik gebleven.

Toen de voorvaders der Friezen Christen werden, heeft men getracht hun Joodsche en Grieksch-Latijnsche namen op te dringen[1]. Ten deele slaagde men hierin. De namen Jakob, Jan (Johannes), Pier (Petrus) enz. enz. werden inheemsch, doch de meesten behielden hun van de voorvaderen geërfde namen. Zij zeiden: mijn vader heeft Ivo geheeten, mijn zoon zal ook Ivo genoemd worden en hoewel men de Friezenkinderen vaak onder andere gekerstende namen inschreef in de kerkboeken, hielp ook dat niet.

Een Fries noemde zijn zoons Heero, Sjoerd, Sypko, Hayo, de kerk schreef in Theophilus, omdat Heer of God Theos is, Suffridus, Scipio, Gajus. Heel zonderlinge toestanden werden daardoor in het leven geroepen. Een Fries, Heero genoemd, werd bij zijn doop ingeschreven als Theophilus, zijn heele leven door noemde elk hem Heero. Toen hij stierf en men aan den priester meldde, dat Heero overleden was, wist deze niet dat Heero dezelfde als Theophilus was, en begroef hem nu onder den naam van Theodorus.

Eeuwen gingen daarover heen. Ten tijde der hervorming hadden de Friezen nog dezelfde namen als in den aanvang onzer jaartelling.

De nieuwe tijd naderde. Napoleon schreef voor, dat men slechts namen uit den kalender of namen van personen uit de oude geschiedenis aan zijn kinderen mocht geven. De Fries stoorde zich daaraan niet en de ambtenaren vermochten niets tegen de taaie volharding van de ouders, die de namen van 't voorgeslacht liefhadden.

Ondanks 't keizerlijk bevelschrift wilden zelfs velen geen geslachtsnamen gebruiken, maar bleven hun kinderen, naar gelang van de streek, waar zij woonden, inschrijven als Tjeerd Eisse's, d.i. Tjeerd zoon van Eisse, als Sypko Poppens d.i. Sypko zoon van Poppe, als Hayo Tammen d.i. Hayo, zoon van Tammo. Zelfs in 1853 moest men nog van uit Aurik in Oostfriesland een rondschrijven zenden, om aan te dringen op het voeren en inschrijven van wettige eigennamen.

1. Zie o.a. Bernard Brons Friesische namen blz. 120-121, en achter den Rituale Romanum contractum et abbreviatum in Usum missionum Hollandiae, een naamlijst van Antonius Nessei librorum censor getiteld: Nomina vernacula Hollandorum et Frisiorum adjunctis nominibus sanctorum quae per illa significantur.
Zie ook in Vaderl. Museum C.P. Serrure, Gent 1852/60, blz. 221 tot 222, ‘Friesche Tael’ waar gewag wordt gemaakt van ‘Nomina propria Frisica Sanctorum nominibus applicata etc.’

Behoudend is de Fries bovenmate, zoowel in het goede als in het kwade. Toen jaren geleden in Stedinger Friesland betere wegen werden aangelegd, zeiden vele oude boeren: ‘Use ollen sien so lange deur den drek kamen, wie bruukt et niech beter to hebben.’ Ja, zelfs vormden zij een soort van bondgenootschap om naast den goed onderhouden weg in den modder te blijven loopen.

Van geheel het Friesche ras geldt 't woord, dat een schrijver van de Gentenaars zegt, in wier aderen ook nog een weinig Friesch bloed vloeit: ‘Dès qu'on veut les forcer, ils deviennent plus durs que la pierre et vous pourriez encore retrouver sur leur visage cette sorte de véhémence et d'opiniâtreté, qui fait la base de leur caractère’[1]. Uit deze koppigheid of behoudendheid is 't ook te verklaren, dat de oude voorvaderlijke bijgeloovigheden nog onder 't volk van de zeekust leven.

Overblijfsels van het heidendom vinden wij in 't St. Niklaas of Wodan-feest tot zelfs in den vorm van 't gebak, in de Paascheieren, Paaschvuren, in de Driekoningenviering enz. Vele Vlaamsche Roomsche gebruiken zijn niet anders dan herinneringen aan den voorvaderlijken godsdienst, zooals bijv. de gewijde bronnen.

Waling Dijkstra verhaalt in Frieslands Volksleven veel van de taaiheid der oude overleveringen. In Weserfriesland mag een kind slechts op Dinsdag voor 't eerst naar school gaan. Alleen op bepaalde dagen begraaft men zijn dooden en dan wel langs oude, daarvoor bestemde doodenwegen, anders hebben zij geen rust[2]. Zulke doodenwegen bestaan ook elders, o.a. in Odik bij Zeist, waar ik jarenlang predikant ben geweest[3].

In de eerste 12 dagen na 't Kerstfeest mag er in Jahde-Friesland geen waschgoed te drogen hangen, anders sterft er in 't komende jaar iemand in dat huis. Slechts bij wassende maan slacht men zijn varkens en als in de lente 't vee naar buiten gaat, legt men een korenaar voor de staldeur en bestrooit het stilzwijgend met zout, om het voor ongeluk te vrijwaren. Onwillekeurig denkt men hier aan het gebruik van zout bij den doop van een Roomsch-Katholiek kind.

Helaas, is zelfs het geloof in heksen (tjoensters) en behekst

1. H. Havard: la Flandre à vol d' oiseau. Brussel 1883, blz. 212.
2. Allmers Marschenbuch, Oldenburg 1875, blz. 150.
3. Zie ook Waling Dijkstra, Friesl. Volksleven, 1:411 (lijkwegen.)

worden nog heel levendig. Toovenarijen, duivelbannerijen, geloof in spoken, dit alles komt nog veel voor in de oud-Friesche gouwen langs den heelen duinzoom.

Het schijnt wel onuitroeibaar, immers een 16e eeuwsche schrijver zegt van de Friezen: ‘Geen land bezat zooveel kennis en ontwikkeling. Zelfs in de visscherswoningen der Friezen konden de lieden niet alleen lezen en schrijven, maar ook over de uitlegging der H. Schrift met kennis van zaken redetwisten.’

En toch - dezelfde geest- en spookgeschiedenissen van voor duizenden jaren leven nog in de vlakke landen aan de zee. Merkwaardig is vooral onder de Noordfriezen 't geloof aan dat vormeloos Wezen, dat den wandelaar van de dijken in zee dringt. Alleen als men blijft tegenworstelen tot de zon opgaat, is men gered. Onwillekeurig denkt men hier aan het West-Vlaamsche strandspook Roeschaard.

‘In geen land ter wereld is de boer bijgelooviger dan in Vlaanderen’, zegt Havard. Hij haalt allerlei naïve eigenaardige volksgedachten over geesten en spoken aan en o.a. ook het Diksmuidensche versje:

> ‘Ik ga deuren en vensters sluten;
> Mijn engel is binnen, de duvel is buten.
> Met den goeden God wil ik rusten,
> Bevrijd van kwade lusten,
> En slapen onbevreesd
> In den naam des Vaders, Zoons en Heilig Geest.’

en ten tweede

> ‘Ik reken mijn vier
> ‘Mijn goeden engel is hier
> ‘In huis en op 't hof
> ‘God verleene mij een goed schof
> ‘Bevrijd van dieven en brand
> ‘En ook van den helschen viand.

Na de beschrijving van vele dier bijgeloovige gebruiken, zegt hij: ‘Toutes ces petites superstitions, reminiscences d'une religion imagée, disparue depuis bien des siècles, sont demeurées très vivaces dans toute la Flandre. On s'en cache devant les étrangers, on s'en défend même devant les gens de la ville, on cherche mille détours pour n'en pas convenir, mais elles sont générales et répandues dans tout le pays flamingant.’

Zelfs de oeroude Friesche geslachtswapens bestaan nog in de streken tusschen West-Friesland en Denemarken. De eigenerfde

landbezitters voeren van geslacht op geslacht het Runenteeken in hun huiswapen. Dat teeken ‘huismerk of hofmerk’ geheeten, is onafscheidelijk aan de ‘heerd of hofstee’ verbonden, en prijkt op gereedschappen, op kerkstoelen, zwanen enz. De halve adelaar en kroon in de Friesche wapens wordt door sommigen van Frederik Barbarossa, door anderen tot zelfs van Karel den Groote afgeleid. Wat daarvan waar zij, is de vraag. In alle gevallen beteekende die arend het mede-collatorschap, d.w.z. stem in het benoemen van een geestelijken voorganger der Gemeente[1].

Klaverbladen of eikels wezen in die wapens landbezit aan. Daaruit bleek dat de bezitters van zulk een geslachtswapen eigenerfde, erfegsens of einierden waren. Drie klaverbladen beteekenden waarschijnlijk 30 grazen.

In vroegere tijden toen de Friezen geen vaste geslachtsnamen droegen, speelde het wapen een gewichtige rol in erfenis-aangelegenheden.

Het meest op den voorgrond tredende kenmerk van heel den Frieschen stam is de vrijheidsliefde. 't Friesche versje zegt:

> ‘De alde Friesen wiernen vry
> Foar de frydom fjochten wy
> In iene echte frye Fries
> Het fen frjemde twang ien fries.’

Lijfeigenschap kon dan ook in de Friesche gewesten niet tieren, het feodale stelsel kon er niet tot ontwikkeling komen[2]. ‘Behalve het verschil tusschen adellijk en niet adellijk kent de Fries geen verschil in stand tusschen Friezen, dan alleen dat hetwelk door al of niet aanwezigheid van vermogen wordt teweeggebracht’, zegt prof. Blok.

In den eigenlijken zin van het woord waren er dan ook geen heeren in Friesland. Toen Sicke Dekema zich in 1608 bij de onderteekening van een verdrag verstoutte, om als afgevaardigde van Friesland: ‘heer van Jelsum’ te teekenen, protesteerden de Staten van Friesland bij de Staten-Generaal en vorderden van Dekema ‘Acta de non praejudicando’[3].

Bij de inhuldiging van Filips II te Brussel was het de Friesche afgevaardigde Jemme Burmania[4], die niet knielend den eed

1. Allmers' Marschenbach, blz. 179. - Groninger Volksalmanak 1906, blz. 230 (Wumke) en J.H. Junius Heraldick, blz. 303.
2. Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis, 3e reeks, VI deel, blz. 37.
3. Bern. Brons, Friesche namen, Emden 1878, blz. 118.
4. Groninger Volksalmanak 1898, blz. 69, (prof. Blok.)

wilde doen: Hij zeide: ‘De Friezen knilje alleine for God.’ Vandaar de naam ‘standfries’. Dienzelfden vrijen geest vinden wij reeds in den oertijd onder de Friezen.

De overlevering aangaande den mislukten doop van koning Radboud te Medemblik luidt als volgt: ‘So fragede he wo sine forfaders gebleven weren und nademe sehe im ungeloven gestorven weren, antworde em byschop Wolfran, dat sehe weren in der helle und also he dat horede, wilde he sik nich dopen laten, wen he wolde bliven und faren, dar sine forfaders gebleven waren.’

Zóó trouw was de Fries aan zijn van de voorvaderen overgeërfd geloof, dat volgens de overlevering in de 12e eeuw, toen de Noordfriezen in Sleeswijk het Christendom aannamen, een oude Fries zijn mes nam en zich doodde. Hij wilde den ondergang van den Wodandienst niet overleven[1].

Laat ons echter van onze inleiding overgaan tot de behandeling van de vraag naar het aandeel, dat de Friezen genomen genomen hebben in het tot stand komen van den Nederlandschen volksstam.

Prof. Jan te Winkel zegt[2]: ‘Het Friesch was aanvankelijk 't hoofddialect der Nederlanden.’ Het werd volgens hem gesproken, behalve langs den Noordzeekant van Duitschland, in de Friesche ommelanden van Groningen, Friesland, West-Drenthe, N.W. Overijsel, N. Gelderland, in Westfriesland en N. Holland en in 't grootste deel van Zuid-Holland, verder in Zeeland en het Vrije van Brugge.

In zijn overzicht vindt hij dan ook in alle genoemde landstreken meer of minder Friesch gekleurde tongvallen terug, ook in West-Vlaanderen, 't land van Cadzand en Fransch-Vlaanderen, echter niet tusschen Leye en Schelde, waar zuiver Frankisch gesproken wordt. Het laatste wordt echter door De Bo ontkend[3].

Al de vruchtbaarste deelen der Nederlanden hebben eene Friesche bevolking, die wel met andere elementen vermengd is, die sterk onder Frankische of Saksische invloeden gekomen is, maar die toch in hoofdzaak Friesch is gebleven. 't Is ter nauwernood noodig, 't Friesche karakter van de noordelijke

1. G. Weigelt, ‘Nordfrisische Inseln’, blz. 214, Hamburg 1875.
2. Gesch. der Niederl. Sprache in Pauls (Grundniss der Germ. Philologie, Strassburg 1898, vertaling van Dr. Wieder 1901. Vormleer van het Oudfriesche Werkwoord door J. Jacobs, Gent 1900, blz. 13, 14.
3. De Bo, Westvlaamsch Idioticon. Brugge 1873, Inleiding, blz. VI.

provincies van Noord-Nederland aan te toonen. De Groninger Ommelanden en het Oldambt zijn zóó Friesch, dat de Friesche namen daar juist zóó goed als in eenig ander deel van de Friesche landen worden aangetroffen. De Friesche taal heerschte daar onbeperkt in de middeleeuwen, de Friesche geslachtswapens worden daar nog door tal van families gevoerd. Marnix van St. Aldegonde zegt dan ook heel terecht:

> ‘Graaf Adolf is gebleven
> ‘In Friesland in den slach, -

hoewel die Nassau zijn jong leven te Heiligerlee (Oldambt) voor de vrijheid gaf. Zelfs in 1709 staat er nog van een zekeren Tammo Sypkens ‘geboren tot Eexta in Friesland’.

Het westelijk deel van Drenthe heeft ook veel Friesch bloed. De tongval der bewoners, de lichaamsbouw, 't oorijzer, alles wijst op een aanzienlijk Friesch bestanddeel, evenzoo goed als in geheel de Overijselsche streek ten westen van Meppel en Zwolle, waar de bevolking ten nauwste samenhangt met die van Stellingwerf.

Van de provincie Friesland en 't Noorden van Noord-Holland, het zoogenaamde West-Friesland, behoeft hier eigenlijk geen gewag te worden gemaakt. In 't eerstgenoemd gewest heerscht de voorvaderlijke taal nog, evenzoo goed als in 't Sleeswijksche Noord-Friesland, waar zelfs tot voor korten tijd nog 1 uur Friesch op de scholen geleerd werd, hetwelk nu door Pruisen verboden is, evenzoo goed als in de Oldenburgsche streken Wangeroog en Saterland (de dorpen Strucklingen met Uttende en Bollingen, Ramslo met Hollen en dan ten 3e Scharrel). Rond Amsterdam en in een deel van Holland werd nog in de 17e eeuw door den Asega recht gesproken[1].

Wel is er verschil in uitspraak. Op Schiermonnikoog, een der waddeneilanden, spreekt men Oostfriesch, op 't eiland Ameland meer Hollandsch en op een deel van Terschelling Westfriesch[2]. - Niet alleen de landstreek rondom de vroegere koningsstad Medemblik, doch heel de Zaanstreek, de omtrek van Alkmaar is nog zeer Friesch in bevolking en spreekwijze. Ook de buurten van Amsterdam. Wijk bij Duurstede wordt als Friesch gebied vermeld. In de provincie van 't Sticht rondom de oude Bisschopstad Utrecht, het Wiltenburg der Friezen,

1. Jaarboeken van Holland en Zeeland, door M. Vossius, blz. 3.
2. Zie Siebs Friesische Sprache in Pauls Grundriss der Germ. Phil.

in Gooiland, vooral te Huizen en op de Geldersche Veluwe is het Friesche bestanddeel ook sterk vertegenwoordigd. Reeds Melis Stoke zegt:

‘Oude boeken hoor ic ghewaghen
‘Dat al 't land beneden Nimaghen
‘Wilen Nedersassen hiet
‘Also als de stroem verschiet
‘Van der Mazen en van den Rine
Die Scelt was dat Westende Sine
‘Also als si valt in de See.

verder zegt hij:

‘Die Nedersassen heeten nu Friezen’[1].

Wij willen over 't zoogenaamde Zuid-Holland niet veel zeggen, alleen halen wij 't woord van denzelfden schrijver aan:

Zijt des seecker en gewis
‘Dat het graefschap van Holland is
Een stuck van Frieslant ghenomen.’

Vooral onder de visschersbevolking van de Zuid-Hollandsche kust, en ook in den omtrek van Vlaardingen en op de eilanden Voorne en Beierland is 't Friesche bloed haast onvermengd. De eerste graven van Holland waren dan ook[2] eenvoudig graven van Zuidelijk Friesland, hun naam was zelfs tot in de 11e eeuw: graven in Friesland. Boxhorn in zijn Aenteickeningen op Veldenaers Chronijck, blz. 138 zegt, dat ‘de Hollanders met hare naegeburen “Friezen” worden genaemd’. Wat Zeeland betreft, bij dit gewest willen wij eenigszins uitvoeriger stilstaan, omdat Zeeland ten nauwste door bevolking en taal met Vlaanderen verbonden is, en wij inzonderheid over 't Friesche bestanddeel in de zuidelijke gewesten wenschen te spreken[3].

Op enkele Zeeuwsche eilanden is veel Friesch bloed, vooral op Schouwen, Duiveland, Walcheren, en in het land van Axel.

1. Rijnsburg bij Leiden wordt genoemd het sterkste slot van Friesland en Vlaardingen, Oppidam Frisiae [Hist. Jaerboeken van Holland en Zeeland, door M. Vossius 1677, blz. 3.
2. Zie Prof. Blok. Bijdrage voor Vad. Gesch. ‘Friesche toestanden in de middeleeuwen’, blz. 7.
3. R. Schuiling, Aardrijksk. Nederland, 1855.

Volgens alle oude bronnen breidden de Friezen hun grenzen uit tot het Zwin, de aloude Sincfal bij Brugge. Willebrord had als bisschop van Friesland ook Walcheren, Schouwen, Duiveland, Beveland, Wolfaertsdijk, Borssele onder zijn geestelijk opzicht. Melis Stoke zegt van dezen Angelsaksischen zendeling, die een grooten invloed op Zeeland uitoefende:

> 'Inghels was Willebroert becant
> 'Gheboren in Northumberlant
> 'En want de Ingels sijn gewassen
> 'Als men leest van Nedersassen
> Conste hi ta bet de Vriesche tale
> Dat mach elcman proeven wale'.

De oude Friezenkoning Adgild woonde op Walcheren en ontving daar den Christenzendeling Wilfrid met vriendschap[1].

Ook de Zeeuwsche plaatsnamen herinneren de zuiver Friesche gewesten, zooals Elmare, Oedenskerke en Grijpskerke naast Elmarsdorp (Oost-Friesland), Oenkerk (Friesland) en Grijpskerk (Groningerland). Waarde, Hansweert, Eversweerd, Lamswaarde eindigen op den eigenaardigen Frieschen uitgang waard, werd, wierd, dien wij in het Noorden in Holwierde, Garnwerd, Uskwerd, Feerwerd enz. aantreffen.

De oud-Zeeuwsche mansnamen Abe, Bender, Bigge, Bette Doede of Dodijn, Gillis, Heynne, Hanneken, Hadde, Hugo, Yman, Loeb, Oele, Oede, Poppe, Vanne, Valke, Wadde, Witte, Wisse, Zoete, Zane (kelper) (Sloeper) Renger, Costijn, Menin, Ellix, Elwout, Oelout, Sinout, Bond, Bruis, Kans, Raes, (Stepo), Wolfert, doen denken aan de Friesche Abo, Bendert, Big, Betto, Doede, Jelle, Heino, Hane, Hadde, Hugo, Yme, Loebert, Oede, Oele, Poppe, Wadde, Wite, Witse Fanne, Falk, Soete, Swaan, Renger, Menno, Eling, Sinold, Bondt, Buys, Kanne, Raas, Wolfert. Dresselhuis zegt: Reeds in de 13e eeuw spreekt men van Vriezendijksche moeren op Tholen en van de Vriesendijk. Eginhard noemt Scaltheum (Schouwen) Friesch.[2]

De Zeeuwsche Zuid-Bevelanders zeggen juist als de Friezen

1. Heino Herman Brucherus 'Gedenkboek van 'Stad en Lande', Voorbericht, blz. 4, (gedrukt Groningen 1792) en OstFriesland, van de Vries en Focken, blz. 140, Emden 1881, Wagenaar IV: 252.
2. De provincie Zeeland, door J. Utrecht Dresselhuts, Middelburg 1836, blz. 56, vergelijk 'Johan Winkler's Friesche namen', Leeuwarden, 1898 en Bernard Brons Friesche namen, Emden 1878.

en West-Vlamingen uus, use, voor ons onze. Uuse guus, is daar onze kinderen. 't Noordfriesche stirmen is in 't land van Cadzand sturmen (rieken). Zie De Bo. 't Friesche diemat, deimt is 't Zeeuwsche demet, 't gemet, gemete[1]. Vlieten beteekent volgens denzelfden schrijver in Zeeland, de room van de melk scheppen en in Friesland het vet ergens afscheppen.

Pisel beduidt in sommige Friesche streken een pronkkamer, in andere een keuken, op Walcheren een groote kast of pronkkast, op Zuid-Beveland een afgesloten bergplaats in de schuur.

In 619 staat de Friesche koning Radboud 'Frisia citerior' of Friesland bezuiden den Rijn aan Pepijn af, en tot dit zuidelijk Friesland zal Zeeland behoord hebben.

In de Angelsaksische kronijk, door Gibson uitgegeven, komt onder de aanzienlijke gesneuvelden in Groot-Britannië voor een 'Fulfheard Frysa' (Wolfhard de Fries.) Deze naam leeft nog in Wolfaartsdijk. In het eeuwenoude geslacht Borsele, dat gekruiste daggen in zijn wapen voert, en in de aanverwante maagschappen Reimerswaal, Baarland, Blocq, Broecke, komt de naam Wolfert ook veelvuldig voor[2].

Als door Friezen bewoond komen ook de 4 Ambachten Hulst, Axel, Assenede, Bouchoute, alsmede Biervliet voor, en al het land bij Brugge wordt tot het Friesche bisdom van Utrecht gerekend.

Zoo komen wij van zelf in Vlaanderen.

Zelfs Sysseele en de Onze-lieve-Vrouwe-kerk van Brugge werden tot het Friesche gebied van den Utrechtschen bisschop gerekend[3].

't Vrije van Brugge behoorde van oudsher tot de vrije Friesche gouwen, waar de 'eala fria Fresena' gevestigd waren.

Deze geheele kuststreek wordt echter van Boulogne en zelfs nog zuidwaarts tot in Zeeland 'litus saxonicum' geheeten, ook wel Nedersaksen in tegenstelling met Oppersaksen, diep landwaarts in.

Jacob van Maerlant spreekt van Vrieslant in Nedersassen, en Melis Stoke zegt: Nedersassen heten nu Friesen. Men zou dus even goed van een litus frisionum kunnen spreken. De

1. Dresselhuis, Zeeland, blz. 57.
2. Royaards, Gesch. van het gevestigd Christendom in Nederland, gedurende de middeleeuwen, blz. 53, druk Utrecht 1849.
3. A. Wauters, les Originès de la population flamande, blz. 25-26, Brussel, 1885.

IJslandsche sagen noemen heel deze Noordzeekust van Boonen (of Boulogne) tot Denemarken ‘Friesland’[1].

Bisschop Odilbald zegt in de 9e eeuw, dat weinigen van de ‘Frisones aquatici’, dat zijn de Friesche kustbewoners van Zeeland en Vlaanderen, hun Paschen hielden. Beka[2] schrijft dat de ‘Saxones inferiores qui vulgo dicuntur Fresones’ Groot-Britannië hebben ingenomen.

Wij meenen, dat het uit Zeeland, Vlaanderen en Holland is, dat de Saksen, of Friezen en Angelen op Vortigern's uitnoodiging naar Britannië zijn overgestoken. Een deel van het volk der Angelen was ook naar de Nederlanden verhuisd, hetgeen geschiedkundig vaststaat en ook blijkt uit verschillende gehuchts-, dorps- en heerlijkheidsnamen met Engelen of Angel samengesteld.

't Is onwaarschijnlijk, dat een Britsche koning de hulp zou ingeroepen hebben van Friezen, Jutten, Angelen en Saksen uit Sleeswijk; vooral in dien tijd was de afstand groot. Veeleer denken wij, dat de Sakso-Friesche hulptroepen onder Hengist en Horsa zijn overgestoken van de vlak bij Engeland gelegen kust. Later zullen er dan door deze gevaarlijke bondgenooten weer nieuwe veroveraars zijn uitgenoodigd, die uit Jutland, Noord-Friesland en Anglia kunnen gekomen zijn. Een heldere afscheiding tusschen Friezen en Saksen te maken in dien tijd, is even moeilijk als tusschen Denen en Noren, zegt Prof. Blok.

In het IIe boek van de Rymkronyk staat:

> ‘Al Vrieslant verre en na
> Tusscen der Elven ende Sincfal
> Rekent men te Sassen al
> Daer es Germanië af t'hovet.’

‘Nimet oure saxen’ zeide Hengist bij de verovering van Britannië tot zijn volk. Uit dat woord leidt Ubbo Emmius af, dat hij een Fries was, anderen juist dat hij een Saks was. Saks is oorspronkelijk geen stamnaam, maar een verzamelnaam afgeleid van het oud-Germaansche woord ‘Sax’, dat nu nog in het Deensch een kort zwaard beteekent[3]. Waarschijnlijk hebben de Romeinen aan de Germaansche stammen, die de Seaxe, sakse, korte zwaarden voerden, den naam Saksen gegeven.

1. Dresselhuis, Zeeland, blz. 63 en Het Meer Flevum, door Montanus de Haan Hettema, blz. V (inleiding). 1854, Leeuwarden.
2. Hist. Ultraj. 1 8, Eggeric Benningha, Chronijk van Oost-Friesland, blz. 33. Wat tide Engisto de Fresen met ihren Coninck Engisto Brittanniën land ingenamen hebben.
3. Lange zwaarden volgens Kervinde Lettenhove, Hist. de Flandre I: 19 (1847 Brussel.) In de Deensche omgangstaal beteekent Sax - schaar.

Vandaar misschien de naam: ‘litus Saxonicum’ - kust der korte zwaarddragers. Toch konden die korte zwaarddragers van deze kusten heel goed van Friesch bloed zijn.

Volgens Kurth[1.] woonden er op een deel van deze kust reeds rond 286 Saksische Germanen, daar geroepen door den Romeinschen Stadhouder Carausius, een Menapiër. Hij leidt de namen van 42 dorpen in den omtrek van Boulogne, die alle op ‘ington’ uitgaan van die nederzettingen af. Het eind van dat woord ‘tuin of ton’ beduidt oorspronkelijk zooveel als ommuurde plaats. In het Noord-Nederlandsch heeft het de beteekenis van: gaard of hof, in 't Engelsch die van stad, in het Schotsch en IJslandsch die van boerenhofstede, in het Vlaamsch die van een hofheining. Of deze bevolking echter bepaald Saksisch geweest is, betwijfel ik. Juist in echt Friesche namen van 't tegenwoordige Engeland komt die uitgang ton (don, den) ook voor, zooals in Frieston (Lincolnshire), Frieston (Sussex) Frieston (Suffolk), Frystone (Yorkshire), Frisdon (Welts), Friesden (Buiks)[2.].

Een ding is zeker, dat de bevolking van het tegenwoordige Fransch-Vlaanderen rond Duinkerke, van Veurneambacht en het Vrije van Brugge heel sterk Friesch gekleurd is[3.]. Vooral de Veurneambachters hebben een sterk op den voorgrond tredend Friesch type. ‘De Vrije Friezen,’ zegt Guido Gezelle[4.], ‘gelijk ze met alle recht heeten, zijn een oude volksstam, dien de Vlamingen bizonderlijk zouden dienen te kennen, zoowel wegens gebuurzaamheid, als wegens stam-, taal- en bloedverwantschap.’

De bewering, dat de kustbewoners van heel Vlaanderen Franken zouden zijn, wordt door alles weersproken. De Salisch-Frankische wet zwijgt over scheepsbouw, onderhoud van dijken, zeeroof. Wel maakt die wet gewag van akkerbouw, oogst, bosschen, molens. Terloops zegt die wet een woord van plezierbootjes[5.].

Wauters zegt terecht: Deze wet zou niet aan de behoefte van een zeevarend volk beantwoord hebben. Neen, het Friesche

1. Frontières linguistiques de la Belgique et du Nord de la France.
2. Zie ook 't woord ‘Fries’ in Friesthorp (Lincolnshire Frisby 2 maal in Leicestershire.)
3. Jan te Winkel, Niederl. Sprache.
4. Locuela 1882, blz. 49.
5. Les Origines de la population flamande, blz. 21. Zie ook Pirenne: Histoire de Belgique, deel I, blz. 15, 28. Zie vooral H. Willebrod van Alberdingh Thijm, Amsterdam 1861, blz. 76, 77 enz. enz.

zeevolk, dat woonde van Jutland af langs den heelen duinen-zoom, het zeevolk, dat den tocht naar Groot-Britannië bestuurde, was het, dat ook de Vlaamsche zeegewesten innam.

Zelfs 't woord Vlaming, dat het eerst is toegepast op 't zuiver Friesche volk rond 't Sincfal in het Vrije van Brugge, is Friesch van vorm. Volgens Frankische uitspraak zou het Vlooming zijn. Vlaming, vlaander is de Friesche uitspraak van dat woord, beduidt 'uitwijkeling'. Omdat zij over de Schelde getrokken waren, werden zij door hun Noorderbroeders zóó bijgenaamd (prof. Vercoullie). Warnkoenig zegt: 'Le mot flijming (Fleming Flaming) signifie en Anglo-Saxon fuyard, émigrant', en Kervin merkt op 'Flian, flean est fuir; Fleondra-land, pays des fugitifs; flema, flyma, flyming; islandais flaeming, fugitif, banni[1].'

De West-Vlaamsche taal is dan ook vol herinneringen van die oorspronkelijk Friesche bevolking. Zijn de plaatsnamen Dixmude, St. Anna ter Muiden niet even voorbeeldelijk Friesch als IJmuiden, Genemuiden, Emuden (Emden), vertoonend dien Friesch-Engelschen vorm muide, mouth. De naam Goesepitstraat te Brugge vertoont een sterk Friesch type[2]. In de opstellen van Guido Gezelle in zijn 'Loquela' geeft genoemde schrijver een aantal gelijke uitdrukkingen in Friesch en West-Vlaamsch, die men nog sterk zou kunnen uitbreiden (1882, blz. 49-58). Nevens de West-Vlaamsche geslachtsnamen Habbelynck, Hallynck, Deumelynck, Ghelkynck, Kampynck, Bellynck, Bullinck, kan men de Friesche stellen Hebbinga (Hellema), Hallinga, Domela, Gelkinga, Kempings, Bellinga, Bullinga enz.

Wat den inwoner van de Vlaamsche polders betreft, zegt[3] Havard: 'Hij nadert zeer den Hollandschen boer. Hij heeft een hooge gedachte van zichzelf en een diepen eerbied voor zijn eigen persoon. Van aanleg is hij flegmatiek en droefgeestig. - Hij is innig gehecht aan den lagen grond, die hem heeft zien geboren worden en vindt het 't grootste ongeluk, dat hem overkomen kan, als hij zijn streek moet verlaten. - Hij is blond of roodharig, zijn tint is witblank, de borst is plat, de oogen groen of blauw, 't gelaat langwerpig.'

1. Warmkoenig, Hist. de la Flandre 1835, Brussel, I, blz. 119 en Kervin de Lettenhove Hist. de Flandre, Brussel 1847, blz. 110. (Weeg is in Westvlaanderen wand, Friesch wach, Deensch vaeg.)
2. Land en Volk in West-Vlaanderen en Nederland in Frankrijk en Duitschland en oud-Nederland, v. Joh. Winkler.
3. Havard: La Flandre à vol d'oiseau, blz. 23, 98 enz. Les indices céphaliques des flamands et des Wallons par Dr. Houzé, Brussel 1882.

Van de inwoners van de laaggelegen landen in Vlaanderen sprekend, zegt Wauters: (blz. 84) ‘Pour moi leur origine est bien claire, le sang frison est resté dans les polders’[1].

Winkler stelt een groote overeenkomst tusschen de West-Vlaamsche en Friesche bevolking vast: ‘Die overeenkomst’, zegt hij, blijkt in 't bijzonder uit de lichamelijke eigenschappen van Friezen en West-Vlamingen en is zoo groot, dat ik dikwijls geen onderscheid tusschen Friezen en West-Vlamingen kon waarnemen.’ Ook ik zelf heb dezelfde opmerking gemaakt in de jaren, toen ik, als predikant van Oostende, geheel de kust van West-Vlaanderen van Duinkerken tot Cadzand heb leeren kennen.

Bij de beoordeeling van het type van de Vlamingen moet men altijd een onderscheid in 't oog houden tusschen de Friesche bewoners van West-Vlaanderen en ten deele ook van Meetjesland[2] tot Cluijsen en noordelijk Waesland tot bij Antwerpen, waar[3] Audoënus, een schrijver uit de 7e eeuw, Friezen onder de bevolking noemt, - en tusschen de zoogenaamde[4] Boschkerels van de buurten van Aalter en eindelijk de Frankische bewoners van de Zuidelijke deelen van Vlaanderen. In West-Vlaanderen vindt men ook de Friesche plaatsnamen Friessale, de Vries bij Meulebeke en Ingelmunster, Vriesendonck bij Lisseweghe[5].

Treft men reeds in 1100 in Zeeland een aanzienlijk geslacht ‘de Vrieze’ dat op talrijke burchten woonde, aan, ook in[6] West- en Oost-Vlaanderen heeft men vele de Vreese's en de Vriese's. Ook in noord-oostelijk Waesland bij Antwerpen vond men een ‘Vriesedijk,’ (bij Calloo), een dorp, dat zelf oudtijds als Friesch werd vermeld. In de levensbeschrijvingen van de Zendelingen St. Eligius en St. Amandus wordt telkens de Friesche bevolking van Vlaanderen genoemd[7].

Vooral Alberdingk Thym in zijn ‘H. Willebrordus’ spreekt van hen, als ook in Vlaanderen woonachtig. Zelfs noemt

1. Zie ook Bulletins de la Société de géographie de Bruxelles, IIIe année, blz. 409 enz. (Van der Kindere.)
2. Zie Annales de l'Acad. Royal de Belgique XXXIV, La Menapie et la Flandre blz. 450.
3. Zie ook Acta Sanctorum Belgiae, III: p. 231.
4. Huyttens Etudes sur les moeurs etc de nos ancêtres ménapiens, Gent 1861.
5. Frontièrès linguistiques par Kurth, blz. 390-391. Joh. Winkler, oud-Nederland.
6. Loquela 1882; II: 50.
7. Albert Thijm: Willebrord, Amsterdam 1867, blz. 47, 65, 67, 75, 76, 49, 50 enz. Chron, v. Vrieslandt van Winsemius (Franener) 162, fol. 3.

Meyerus in zijn oude brieven Ostena (Oostende) een stad in Friesland. (Menso Alting Notitia Germ. infer Loca in populis Fresiae n°. XXIII, blz. 62.)

Professor Blok vermeldt dan ook, ‘dat St. Amandus onder de Friezen aan de Schelde, waar Gent de hoofdzetel van het heidendom was, gepredikt heeft’[1].

De Zuidelijkste Friezen, die naar mijn meening, in een gedeelte van 't tegenwoordige département du Nord, en rond Yperen woonden en door hun veelvuldige aanraking met de Franken het eerst tot 't Christendom bekeerd werden, legden zich in 't bijzonder toe op het weven van z.g.n. Friesche lakens.

Karel de Groote zond aan Haroen al Rachied, kalief van Bagdad, behalve prachtige hengsten, jachthonden en muildieren, ook Friesche wollen stoffen, (pallia) vierderlei kleur, witte grijze, roode en blauwe[2].

Voorzeker waren het niet die Friezen, die telkens in opstand tegen de Franken waren, doch de allerzuidelijkste, de Vlaamsche Friezen, die een deel van 't Litus saxonicum bewoonden, welke deze stoffen vervaardigden. Hun liefde tot het weven is op het nageslacht overgegaan en later werden de Friesche lakens dan ook eenvoudig Vlaamsche genoemd.

In deze zelfde streken hadden, vóór de Friezen, de Morinen en Atrebaten gewoond. Reeds toen waren deze kuststreken het middelpunt van een nijverheid van fijne stoffen. Toen de Noordelijke Friezen allengs hun grenzen Zuidwaarts uitbreidden, over de Schelde trokken en geheel de kust tot Boulogne in bezit namen, brachten zij hun lakenindustrie naar hun nieuwe woonplaatsen mede, doch verbeterden en verfijnden die nijverheid. Zóó ontstonden de pallia fresonica, waarvan de monnik van St. Gall ons met zooveel ophef spreekt in den Karolingischen tijd. Waarschijnlijk werden die Friesche mantels ook gemaakt aan den overkant van het kanaal, immers ook daar woonde ditzelfde Saxo-Friesche volk. De onderstelling van

1. Gesch. v. 't Nederl. volk, I, blz. 66. Zie ook Ublo Emmius, Rerum fricic., II, fol. 131. Acta Sanctorum, tom I, blz. 823, Bollandius Henschenius Stamandus (Parijs bij Palmé.) Vredius Flandria Ethnica, blz. 515 enz.
2. Vierteljahrschrift für Social und Wirtschafts-Geschichte, blz. 308. Stuttgart 1909 12e Heft, en verder La Menapie et la Flande (Ann. de l'Acad. d'Archeologie de Belgique, XXXIV, 3e serie, IV, blz. 443, Fries beteekend nog in 't Engelsch a woollen cloath.) H. Willebrordus van Alb. Thym, blz. 49-50 enz. W.J. Hofdijk, Gesch. v. Nederland, W. Eekhoff, Gesch. v. Friesland, Leeuwarden 1831, blz. 35 enz. en aanteekening 7.

J. Klümker[1], die meent dat de Anglosaksen Friesche lakens vervaardigden, schijnt ons dan ook heel waarschijnlijk. De meening van Dirks en Asch van Wijk, dat de Noord-Nederlandsche Friezen de vervaardigers en handelaars van deze Friesche mantels zouden zijn, is m.i. onhoudbaar. Deze Hollandsche Friezen waren nog te zeer onrustig, om zich van heeler harte op zulk een fijn werk toe te leggen. Ermoldus Nigellus[2] verhaalt ons, hoe deze Friesche kunstvoortbrengsels uitmuntten door de schoonheid en afwisseling der kleuren. Veel later spreekt een Fransche bron nog van 'de kostbare lakens, die de Friezen weven[3]'. Zelf brachten de Friesche kooplieden uit de Vlaamsche en verdere kuststreken naast de genoemde mantels, ook gewonnen zout, vee enz. naar de verschillende Europeesche markten, tot zelfs in den Elsas. Bovengenoemde Ermoldus Nigellus noemt naast de meer noordelijke Friezen uitdrukkelijk de 'Marini.' Deze laatsten zijn de Frisones aquatici van bisschop Odilbald. Zelfs in Scandinavië werden de Friesche mantels ingevoerd, daar heetten zij lakens van Valland. Beteekent dat Vallant[4], Walland, Wallaland, Walcheren, volgens Eggeric Benningha in zijn Hist. van Oostvrieslant, of beteekent het 't Walenland Gallia? Adam van Bremen noemt de West-Vlaamsche stad Thorhout als gelegen in Gallia. Waren deze Friesche lakens hun oorsprong verschuldigd aan de Noordelijke kunstvaardigheid, of heeft de Vlaamsch-Friesche industrie veel aan het Zuiden te danken? Wilkens herinnert ons het woord van den beroemden Romein Tacitus, waarin deze ons mededeelt, dat de Batavieren 'saguli versicolores' droegen. De Friezen, die voortdurend met de Batavieren in aanraking waren, kunnen het van hen hebben geleerd, of ook het evenals hun buren van hun vaderen hebben overgeërfd. Toch lijkt het ons alleszins aannemelijk, dat de Friezen in

1. C.J. Klünker. Der Friesische Tuchhandel Zur Zeit Karls des Grossen: in het Jahrbuch der Gesellschaft für bildende kunst und Vatesl. Altertümes zu Emden deel XIII.
2. Mon Germ. Hist. Poetae latini, deel II, blz. 83, Dirks Koophandelder Friezen, blz. 133 enz.
3. Bijdrage tot Vad. Gesch. derde reeks, 6e deel, blz. 25-26, (prof. Blok.) Zie ook over Friesche mantels R. Häpke 'Die Herkunft der Frisische Gewebe, 1906 en H.A. Poelman, Gesch. van den handel van Noord-Nederland in merov. en Karol. tijdperk, Amsterdam 1908.
4. Voor Valland zie ook A. Bugge, Die Nordeurop. Verkehrswege im frühen mittelatter Viertiljahrschrift für Social und Wirtschaft geschichte, 1906, blz. 227.

Vlaanderen hun lakenbereiding verbeterd hebben onder Morinischen invloed[1].

In het Terenburgsche en die geheele streek werden in de 9e eeuw lakens geweven en ook daar hebben Friezen en Saksen gewoond.

Alles wijst er op, dat daar en in de streek rond Yperen de middelpunten waren van de echte Friesche lakennijverheid[2].

Diezelfde Vlaamsche 'Frisones atque marini' komen later voor als 'homines de regno Balduini'.

In het Therenburgsche[3] werd vroeger een Nederlandsche tongval gesproken. Graaf Manasse van Wijnen (Guines) lag op zijn sterfbed, toen zijn kleinzoon Gregorius binnentrad en hem in het Fransch aansprak, omdat hij reeds de andere taal vergeten had. De oude graaf antwoordde hem spottend in dezelfde taal en voegde erbij: 'Nugis aut jocis non posse vacare'. ('t Is nu voor mij geen tijd om naar klachten en grappen te luisteren.) Op een andere plaats lezen wij:[4] 'La Chronique d'Andre témoigne qu'aux XXIIe et XIIIe siècles on parlait flamand dans le comité de Guines[5].

De kusttaal van Vlaanderen, het Friesch-Vlaamsch is daar nu al lang verdwenen, doch het wordt nog gesproken in Fransch Vlaanderen rond Cassel, Hazebroeck, Duinkerke enz. en in westelijk West-Vlaanderen langs een lijn, die loopt over Hollebeke, Zandvoorde, Ghelevelde, Zonnebeke, Passchendale, West-Rosebeke Vrijbosch, Woumen, Vladsloo, Keyem, Ghistel en aan den west en noordkant van Brugge. Daar wonen nu nog de bijkans zuivere afstammelingen der Friezen. Oostelijk van die grenslijn heeft men een meer gemengde bevolking door de vele Frankische bestanddeelen, welke er tusschen de Friezen zijn komen wonen. 't Onderscheid in karakter, levenswijze, bouworde enz. is zelfs zóó sterk, dat men aan de kust een boer van den Thieltschen kant 'een Oosterling' noemt.

Juist in die streken[6], voornamelijk in het z.g.n. Fransch-

1. Wilkens Zur Geschichte des Niederländschen Handels in mittelalter Hansische Geschichtsblätter 1908, blz. 329 enz.
2. Zie voor de latere Holl. of Vlaamsche lakens: Bulletijn v/d Maatschappij van Geschied. en Oudheidkunde te Gent, 1911. (H. de Saegher).
3. Mon Germ. Hist. Script, deel II, blz. 299, Hariulf Chron. de l'abbaye de St. Requier, Uitgave F. Lot, blz. 308 enz.
4. Keutgen Urkunden zür stätischen Verfassungsgeschichte, blz, - Häpke Die Herkumft der Fries. Gewebe, blz. 233.
5. Chron. de Guines et d'Andre par Lambert curé d'Andre (918-1203), Parijs 1855, blz. 3.
6. Loquela 1890, blz. 49.

Vlaanderen zegt men, juist gelijk de Friezen, ‘G'n dei’ voor goedendag. In dit gedeelte heeft de Friesche mantelnijverheid haar middelpunt gehad, gelijk uit alles duidelijk blijkt.

Ten allen tijde hebben deze streken uitgemunt door hun wevers, totdat tijdens de beroerlijke tijden van de 16e eeuw bijna geheel die nijverheid naar het Protestantsche noorden verplaatst werd[1].

Vóór wij de Friesche mantels in het Vlaamsch-Friesche land verlaten, herinneren wij u nog het feit, dat in 't Engelsch ‘Frieze’ nog een woollen cloath beteekent. Poelman meldt de uitdrukking: Vestimenta de Fresarum provincia in een brief van Bonifacius, en een 12eeuwsche Fransche roman zegt: ‘Mantelet cher, que tesserunt Frisons.’ Tot in de 12e eeuw vinden wij Friesche lakens vermeld in de registers van Fulda en Werda[2]. Boter, kaas, meekrap, honing, werden naast deze Friesche lakens van de Friesche kusten uitgevoerd, waarvoor men granen en pelterijen, delfstoffen en wol terugzond.[3].

Onder de Friesche kooplieden, die hun vee op de markten te Damme, Keulen, Mainz brachten, waren zeker velen uit Zeevlaanderen afkomstig[4].

In den loop van het Frankische bestuur kwam 't gemunt geld allengs meer in gebruik en kregen de voornaamste Friesche handelsplaatsen het recht van munt te slaan[5].

Onder de vele bewijzen voor het Friesche bloed in de Vlaamsche kuststreken vermelden wij, dat er in 1100 te Oostburg niet minder dan 400 ridders waren[6]. Die ridders waren echter niets anders dan afstammelingen van vrije Friesche eigenerfden of erfegsen. Duidelijk wordt dat door de verklaring van dat ridderschap. Het waren geen rijke edelen, die op een slot woonden. Elk vrij man, die leefde van de opbrengst van zijn eigen land en die ten oorlog en ter jacht uittrok, werd ridder of (ruter) genoemd[7].

Zeer lang bleven zij nog gehecht aan de afgoderij der vaderen, tot zelfs in de 10e eeuw. Nog in het begin van de

1. Zie J.L.M. Eggen. Invloed van Zuid-Nederland op Nederland, 1908, Gent, blz. 167 enz.
2. Friedlandes Oostfriesch Urkunden buch, Deel II, Blok, in Bijdragen tot Vaderl. Gesch. Histoire de Belgique de Pirenne, I: 30, 31.
3. Blok, Bijdragen voor Vad. Gesch., IIe deel, 1e aflevering, blz. 25.
4. W.J. Hofdijk, Gesch. der Ned., blz. 11.
5. H. Willebrordus, v. Alb. Thym, blz. 75, 76.
6. Wauters, Les origines de la pop. flamande, blz. 62.
7. Wauters, blz. 63, 64.

12e eeuw waren de toestanden in sommige deelen van Vlaanderen uiterst barbaarsch.

Allengs ontstonden er andere toestanden, eerst gelijk ik opmerkte in Zuidelijk Vlaanderen, allengs ook in het noordelijke gedeelte[1].

In de 10e eeuw echter weigerde Rollo Zuid-Vlaanderen in ruil tegen Normandië te bezetten, hij vond het een geheel verwerpelijk wild land.

Enkelen dier eigenerfden of ridders wisten zich tot een hoogen feodalen adel te verheffen. De graven van Guines willen hun onderdanen dwingen geen ander wapen meer te gebruiken dan de knods of 'colve' vandaar de naam 'colvekerels'. Karel van Denemarken tracht een adellijk geslacht tot den stand der lijfeigenen te doen afdalen en valt als slachtoffer van zijn poging, vermoord in de St. Donatuskerk te Brugge.

De honderden ridders van weleer werden meer en meer door de groote barons en heeren slechts 'kerels' genaamd. Alleen de feodale adel voerde nog den titel: 'edele, ridder.'

Merkwaardig is het spotlied op de kerels, aangehaald door Edmond de Cousemaker[2]. Het is zeker door één van de onder Frankischen invloed gevormde edelen gedicht en bevat een bijtenden spot op het vrije Vlaamsche volk van dien tijd (± 1323).

I.
Wi willen van de kerels singhen
Si syn van quader aert,
Si willen de ruters dwinghen
Si draghen eenen langen baert.
Haer cleedren die syn al ontnayt,
't Caproen staet al verdrayt,
Haer cousen ende haer scoen gelapt
Een hoedekijn up haer hooft ghecapt,
Wrongele ende wey } Refrein.
Broot ende Caes } Refrein.
Dat (h) eit hi al den dach; } Refrein.
Daeromme es de kerel so daes } Refrein.
Hi (h) etes meer dan hy 's mach } Refrein.

II.
Henen groten rucghinen cant,
Es arde wel syn ghevouch;
Dien neimt hy in syn hant,
Als hi wil gaen ter plough;
Dan komt tot hem syn wyf de vule,
Spinnende met enen rocke,
Een sleter omtrent haer mule,
Ende gaet syn scuetle brocken.

1. La Flandre à vol oiseau, blz. 91.
2. Annales du Comité flamand de France 1823 en Middelnederl. Historieliederen door C.C. van de Graft, blz. 61-62. Epe, 1904.

III.
Ter kermesse wille hi gaen
Hem dinct datti is eene grave,
Daer wil hi 't al omme slaen,
Met sinen verroesten stave
Dan gaet hi drincken van den wine
Stappans es hi versmoort;
Dan es al de werelt sine
Stede, lant ende poort.

IV.
Met eenen Zeeuschen knive
So gaet hi duer syn tasche;
Hi komt tote zinen wive,
Al vul brinct hi sine flassche,
Dan gheift soe hem vele quader vlouke,
Als haer de kerel ghenaect;
Dan gheift hij haer een stic van den lijfcouke,
Dan es de pays ghemaect.

V.
Dan comt de grote cornemuse,
Ende pijpt hem turelurure leruut;
Ay, hoor van desen abuze,
Dan maec si groot gheluut.
Dan sprinc si alle al overhoop,
Dan waecht haar lange baert,
Si maken groot geloop.
God geve hem quade vaert.

VI.
We willen den kerels doen greinsen
Al dravende over 't velt;
Het 's al quaet dat zi peinzen
Je weet ze wel bestelt;
Me sal ze slepen ende hanghen,
Haer baert es al te lanc;
Sine connen's niet ontganghen,
Sine dochten niet sonder bedwanc.

Wel vinden wij in dit aloude Vlaamsche lied den aard van den ouden vrijen Frieschen kerel van de zeekust van Vlaanderen; tot zelfs zijn eten doet denken aan het Friesche volk. Wrongel is gestremde melk. Te Groningen, waar ik opgevoed ben, had men indertijd meer dan één wrongelhuis.

Wei, de Vlamingen in de buurt van Gent zeggen wai, is het vloeibare gedeelte. Brood en kaas - die spotwoorden kregen niet enkel de Vlamingen naar het hoofd, doch ook het Westfriesche volk, dat in het eind van de 15e eeuw Haarlem belegerde (kaas- en broodvolk). - In het verdere gedicht wordt ook nog als dagelijksche spijze van die kerels roggebrood genoemd (rughinencant). Van dat oude Vlaamsche volk zegt Prof. Pirenne in zijn Histoire de Belgique I: 133: ‘La Flandre

maritime conserva sa population primitive de paysans libres et propriétaires... de très bonne heure les plus entrepenants, ou les plus riches de ces petits propriétaires attaquèrent autour d'eux la bruyère et les marais. Au IX siècle leurs “bifangs” ou leurs “byloken” entourés de fossés étaient déja nombreux.’

Gelijk die kerels hun vrijheid tegen de aanmatiging van den hoogen adel verdedigden, gelijk zij op den Groeninger kouter bij Kortrijk vochten tegen Frankrijk, zóó streden[1.] de Noord-Friezen van 't Sleeswijksche Lille Friesland eeuwenlang tegen de Denen, zóó lieten de Stedinger Friezen zich liever uitroeien dan bedwingen, zóó kampten de Hollandsche Friezen eeuw in eeuw uit tegen de graven van Holland.

Ljeaver dead as slav (liever dood dan slaaf) bleef hun aller leus. Zóó vernieuwden in 1430 de Friezen tusschen Flie en Weser hun verbond ‘mit der hulpe Gades Almechtig, fry, freesch, de eene mit den anderen bystandich wesen und beschermen unser over olderen vaders recht und by der gemeenen Friezen landrecht und frydommen tho ewigen tyden to blyven und mit lyff und goet alle Duytsche Heeren buyten den Lande tho holden.’ Voorwaar één en denzelfden geest van vrijheid ademt heel de Friesche stam, van Vlaanderen tot in het hooge Noorden bij de Konge A.

Een ander bewijs voor het Friesche bloed van Vlaanderen is, dat men daar nog voor korten tijd het Friesche oorijzer in verschillende vormen droeg.[2.]

Guido Gezelle, de bekende West-Vlaamsche schrijver, meldt, dat zijn grootmoeder te Wijnghene tot haar dood toe het oorijzer gedragen heeft. In 't tijdschrift ‘De Oude Tijd’ vindt men de afbeelding van een Vlaamsche vrouw Hillegaarde met een oorijzer op. In het meermalen aangehaalde werk ‘Oud Nederland’ worden getuigenissen aangehaald uit de West-Vlaamsche dorpen Beernem, Couckelaere, Dixmude, Damme, Dudzeele, Emelghem, Leffinghe, Gulleghem, Hoogstade, Lapscheure, Loo, Oedelem en Poperinghe, Thielt, dat in al die plaatsen de izertjesmutsen met hoofdizers gebruikt werden, tot zelfs nog in enkele gevallen tot in[3.] 1882. Ook in het meermalen,

1. Saxo Runemester Danmarks Kronike (Grundvig) blz. 576-579 enz. (Kopenhagen 1886), Marschenbuch van H. Allmers, blz. 333 enz., Eekhoff, Friesland blz. 457. Charter boek, blz. 494.
2. Zie ook Loquela 1882 II: 50, De Oude Tijd, blz. 302 en blz. 140. Rond de Heerd 1887. Eenige bijzonderheden over hoofdbengels of oorijzers.
3. De oorijzers worden tot heden toe gedragen aan den Noord-Oostkant van ons Vlanderen zegt Gezelle in Loquela 1882, blz. 50.

als Friesch aangeduide Meetjesland werden die hoofdsieraden gedragen. Toen bij de schitterende ontvangst van Filips den Schoone te Brugge in 1301 zijne gemalin Jeanne van Navarre de pracht en praal van de Brugsche vrouwen zag, scheen het haar, dat er niet één, maar wel 600 Koninginnen te Brugge aanwezig waren. Verbaasd riep zij:[1] 'Ego rata sum solam me esse reginam, at hic sexcentas conspicio.' Onwillekeurig denkt men hier aan Edmondo de Amicis, die de Friezinnen beschrijft zeggende: 'Al die helmen wierpen hun gouden weerschijn op de vensterruiten; ze schitterden meer of min duidelijk in het duister der halfverlichte kamers van de benedenverdiepingen; ze verschenen en verdwenen, stralen schietend achter de doorschijnende gordijnen' of ook aan de woorden van Marmier: 'Les femmes ont la taille élancée, les cheveux blonds, les yeux bleus, elles sont renommées pour leur beauté! Elles portent une courte mantille qui dessine élégamment leur taille; un léger bonnet couvre le sommet de leur tête, retombe sur leur cou et deux larges lames d'or leur ceignent les tempes. Les plus riches y ajoutent un diadême en perles ou en diamants.[2]' Winkler zegt, dat de schitterende kostbare oorijzers der Brugsche vrouwen Johanna van Navarre als zoovele gouden kronen toeschenen. Selon un célèbre proverbe du moyen âge 'Les plus belles femmes se trouvent en Flandre et les plus beaux hommes en Allemagne.' (Legrand d'Aussy, Vie privée des Francais, III: bl. 349)

Uit deze hoofdplaats van de Zuider-Friezen dreven zij handel op de Canche met Quentowich of voeren de Seine op tot Rouaan en brachten er hun beroemde wollen stoffen, 'Friezes' genoemd[3]. Deze West-Vlaamsche Friezen worden in het diploom van Dagobert I (629), waarbij zekere tollen voor 't varen op de rivieren de Canche en de Seine worden bepaald, Saxen geheeten. De Notitia Imperii van de 4e eeuw noemt de kust waar zij woonden 'Saksenkust', gelijk wij vroeger opmerkten. Wij hebben intusschen duidelijk aangetoond, dat dit Nedersaksenland grootendeels door Friesche stammen bevolkt was. Om hun woonplaats en misschien ook om de Saksische volkplanting van Karel den Groote noemen Dagobert I en Chilbert III (710) hen 'Saxones'. Frisones, Saxones en later

1. Hist. de Flandre, Kervin de Lettenhove I: 432.
2. Lettres sur la Hollande par Marmier blz. 27.
3. Pardessus II: 5.

Flandrenses worden de Vlamingen van de kusten genoemd[1].

Als dan ook de 9e eeuwsche berichten spreken van Friesche kooplieden in Frankrijk, in Engeland, in de Rhijnstreken zullen het heel vaak ook van deze Zuidelijke Friezen geweest zijn.

Allengs ging hun naam in die Zuidelijke streken verloren, doch het karakteristieke bijvoegsel van den naam der vrije Friezen werd behouden. Altijd weer spreekt men in de middeleeuwsche berichten van de vrije kerels van Vlaanderen, in het vrije van Brugge en in andere deelen van het kustland.

Zoozeer was de vrijheid hun ingeboren, dat het haast als hun naam kon gelden. Vrije Friezen werden zij in het algemeen van Noord tot Zuid genoemd, en zóó trotsch waren zij op dien naam en zóó dikwijls spraken zij die woorden uit, dat zelfs Edduis Stephanus, zendeling Wilfrids reisgenoot en levensbeschrijver hen eenvoudig noemt 'het volk der Friï of Frei'. Letterlijk zegt hij: 'Onze heilige bisschop kwam juist zooals hij het wenschte met een matigen Westenwind, die onze schepen Oostwaarts dreef bij het volk der Frei aan en werd daar, ofschoon zij nog heidenen waren, door hun koning Algis (Adgisl-Adgild) met alle eer ontvangen'[2].

Toch bleef er nog lang een band tusschen Friesch-Vlaanderen en 't Friesche bisdom Utrecht bestaan[3]. Eerst in 1264 werden Watervliet, Caprijke, Lembecke, Hamenen in Biervliet, Moerbeke in Waasland, Saftinge, Bassevelde en Oost-Ecloo aan het bisdom Doornik toegewezen.

Zelfs toen nog bleef een stuk van Vlaanderen onder het bestuur der bisschoppen van Utrecht.

In enkele gedeelten van West-Vlaanderen blijkt het zelfs uit den bouwtrant der huizen, dat de inwoners van Frieschen stam zijn.

Op de gevels van sommige boerehofsteden prijkt tusschen Weser en Elbe een dubbel zwanenbeeld. Nu zegt Allmers, dat datzelfde teeken ook in de Noordelijke gouwen van Vlaanderen voorkomt, en nergens elders[4].

1. Nithard Historiae IV (uitg. A. Holder, blz. 40, noemt de Friezen van Umbalaha in 842, Vollenhoven) en noordelijker Saxones, en onderscheidt die beide namen dus niet. Zie ook Chronyk van Claas Goete bij van Loon Aloude Holl. Hist. Deel I: 236.
2. H. Willebrordus. Alb. Thym, blz. 84.
3. Royaards, Gesch. v. Christendom in Ned. (middeleeuwen) I blz. 53. Warnhoenig Hist. des Institut. de Flandre II: 334.
4. A. Duclos, De oude kust van Vlaanderen (gedrukt te Brugge) en Herman Allmers 'Marschenbuch', blz. 323.

Aan de West- en Fransch-Vlaamsche kusten vindt men steenen huisjes met helder witte muren en helder roode daken, zelfs zóó laag van verdieping, dat de vlierstruik ze vaak overschaduwt. Deze duinwoningen zijn volgens Friesche bouworde gebouwd. Hun eigenaardig spitsgeveltje, waarop een groote schoorsteen prijkt, en ook de twee smalle raampjes beneden in den gevel, waar tusschen zich binnen in 't vertrek de haard met de wijden en hoogen schoorsteenmantel bevindt, herinneren het Noorden.

Ik zelf zag deze huisjes in het West-Vlaamsche duin, doch ook op Schiermonnikoog, waar ik herhaaldelijk geweest ben. Johan Winkler zegt, dat men zulke duinwoningen ook op de Noord-Friesche eilanden Amrum, Föhr en Sylt aantreft, en ook hier en daar op het Friesche vasteland.

In een gedeelte van West-Vlaanderen, rondom Kortrijk o.a. zijn de boerenhofsteden over het algemeen in bouwtrant en voorkomen in het geheel niet Friesch.

Daarentegen vindt men in Veureeambacht, in 't vrije van Brugge, vooral ook in de buurten van Diksmuiden meer de Friesche en Hollandsche boerderijen met hooge daken op de schuren en met kleine oud-Friesche spitsgeveltjes aan het gedeelte, dat den boer tot woning verstrekt[1].

Hetzelfde merkte ik op in 't Oost-Vlaamsche Meetjesland, waar oudtijds rond Eecloo ook West-Vlaamsch gesproken werd.

Hoe Noordelijker in Vlaanderen, hoe meer het Friesche bestanddeel van de bevolking op den voorgrond treedt.

In de Noordelijkste gouwen van Vlaanderen, in het straks genoemd Vrije van Brugge, - doch ook in Veurneambacht, - [i]n 't zoogenaamde ‘Bloote’, dat is het boomlooze gedeelte van West-Vlaanderen, heeft het Friesche bloed verreweg de overhand.

De oorspronkelijke bevolking is hier zeker van zuiver Frieschen stam geweest en eerst later zullen er zich Franken onder hen gevestigd hebben, doch hun invloed is in genoemde deelen van heel luttel beteekenis. Uit alles blijkt, dat de oude poorters van Brugge, éven zoo goed van Friesch ras waren, als die van Amsterdam. Bij Poperinge en ten Z. van de IJser zijn ze misschien met de Saksen vermengd, die Karel de Groote naar het Zuiden overplantte. De oorspronkelijk Vlaamsche bewoners rond St. Omaars worden nog door de Franschen spottend Sarassins (woordspeling voor Sassins) genoemd.

1. Oud-Nederland Joh. Winkler blz. 115, blz. 64.

Ik meen echter genoegzaam aangetoond te hebben, dat een heel belangrijk deel der Vlamingen, in de eerste plaats de West- en Fransch-Vlamingen, doch ook in mindere mate de bewoners van Meetjes en Waesland, van Friesche afkomstig zijn.

En zelfs kan men nog verder gaan. Reeds noemde ik den omtrek van Antwerpen[1]. Vooral in de buurten van Brabants aloude hoofdstad Brussel[2] vindt men sporen van Frieschen invloed.

Wij treffen daar Vriesenbroeck (bij Semst en Elewijt) aan, Vriesenbosch bij Meerbeek, Vriesenmolen bij Grimberghe. Er wordt dan ook beweerd, dat een schare Friezen heeft medegewerkt, om dit deel van Zuid-Brabant te bevolken, hoewel de Friesche sporen daar niet talrijk zijn.

Wat ook eigenaardig is om op te merken, is 't feit dat overal, waar een zuiver of gemengd Friesch volk in Zuid-Nederland gevestigd is, men uitmunt door zindelijkheid en welvaart.

Zuivelbereiding en vetweiderij vormen in de meest Friesche streken van West-Vlaanderen ook de hoofdbronnen van bestaan. De Dixmudesche boter doet voor die van Hollandsch-Friesland niet onder.

In de Castellanije van Veurne, in die van ouds vermaarde bloeiende boerenstreek heeft het landschap een sterk Friesch voorkomen. Alles ademt hier rijkdom en bloei.

Vergelijk dezen tegenwoordigen toestand eens met de beschrijving, welke de oude[3] Romeinsche schrijver Plinius van de Friesche kustlanden geeft. ‘De zee’, zoo zegt hij ‘stijgt hier tweemaal in een etmaal en daalt ook weder. Men zou kunnen twijfelen of het land is, dat men ziet, of wel zee. Daar woont een armzalig volk in hutten, op hoogten of wierden door menschenhanden opgeworpen, zoo hoog als de vloed komt.

De bewoners zijn gelijk schippers, als de wateren al het omliggende land overdekken, of gelijk schipbreukelingen, als de wateren zich hebben teruggetrokken, zeedieren, mosselen en visschen als voedsel achterlatend. Zij kunnen niet als hun buren vee houden en zich met melk voeden, zelfs kunnen ze niet met wilde dieren kampen, daar hun land boomloos is. Uit riet en biezen vervaardigen zij strikken en netten voor

1. Gramaeye Antiq. in Antwerp c. 5, fol. 5. Bijvoegsels op I Vad. Hist. van Wagenaar blz. 83.
2. Les environs de Bruxelles p. Wouters.
3. Liber XVI: cap I.

de vischvangst en terwijl zij den, met hun eigen handen verzamelden modder meer in den wind dan in de zon laten drogen, verwarmen zij met deze aarde hun spijze en hun, door den Noorderwind verstijfde ledematen.

Hun eenige drank is de regen, die zij in kuilen voor hun hutten opvangen'.

Een veel gunstiger beschrijving geeft Saxo Runemester in de volgende woorden:

'Dette Landskab er bekjendt af sin herlige Faedrift, graenser til det vilde Hav og ligger meget lavt, hvorfor det maa beskyttes mod Oversvömmelse ved Diger og naar der imellem gaar Brud paa dem, gaar Stranden op over hele Landet, som er aldeles fladt, og bortskyller baade Saad og Huse, ja ikke sjaelden tager Floden hele Agre med sig - Efter saadan en Oversvömmelse voxer Landets frugtbarhed, hvor man kan gaa i Graes til knaeerne og koge Salt of Jorden. Om Vinteren staar hele Landet som en Sö saa man kan hartad gaa vild i, om man her er til Lands eller til Vands, thi hvor man den ene Tid af Aaret plöjer og saar, der sejler man den anden.

Deres Agre omgive de med Gröfter, som de med Hjaelp af et Pig-kaeppe springe lukt over, og deres Huse bygge de for Vandets Skyld paa en med Flid anbragt Forhöining af Graestörv. At de höres til den Frisiske stamme, derom vidner saa vel deres maal, som deres Navn[1].'

Ik meen in het voorgaande eenigszins te hebben aangetoond, dat een groot deel van Vlaamsch Zuid-Nederland, voornamelijk door Friezen is bevolkt. Wat Kervin de Lettenhove in zijn Histoire de Flandre van de Saksen in de zeegouwen van Vlaanderen zegt, slaat meestendeels op de Friezen. Gelijk vele schrijvers houdt hij die beide verwante volken niet uiteen. Trouwens dit is niet te verwonderen, daar de oudste schrijvers ze met elkander verwarren en 't zelfde land nu eens Saksenland, dan Friesland genoemd wordt[1].

1. Saxo Runemester Danmarks Chrönike (Grundvig) bls. 576.
Dit land is bekend wegens zijn veeteelt, grenst aan de wilde zee en ligt heel laag, zoodat het tegen overstroomingen moet beschut worden door dijken. Als nu en dan een dijk doorbreekt, stroomt 't zeewater over het heele land, dat gansch vlak is, en spoelt beide zaad en huizen weg, ja niet zelden neemt de vloed heele stukken land mede. Na zulk een overstrooming neemt de vruchtbaarheid van het land toe. Men kan er tot de knieën toe in het gras loopen en zout koken uit de aarde. In den winter staat het heele land onder water, gelijk een zee, zoodat men er aan kan twijfelen of men hier te land of te water is, immers waar men den eenen tijd van het jaar ploegt en zaait, daar zeilt men op den anderen tijd. Hun akkers omringen zij met grachten, welke zij met behulp van polsstokken overspringen. Hun huizen bouwen zij, wegens 't hooge water op een met zorg opgeworpen hoogte (wierde) van groene zoden. Dat zij tot den Frieschen stam behooren, blijkt uit hun taal en naam.

1. Saxo Runemester Danmarks Chrönike (Grundvig) bls. 576.
Dit land is bekend wegens zijn veeteelt, grenst aan de wilde zee en ligt heel laag, zoodat het tegen overstroomingen moet beschut worden door dijken. Als nu en dan een dijk doorbreekt, stroomt 't zeewater over het heele land, dat gansch vlak is, en spoelt beide zaad en huizen weg, ja niet zelden neemt de vloed heele stukken land mede. Na zulk een overstrooming neemt de vruchtbaarheid van het land toe. Men kan er tot de knieën toe in het gras loopen en zout koken uit de aarde. In den winter staat het heele land onder water, gelijk een zee, zoodat men er aan kan twijfelen of men hier te land of te water is, immers waar men den eenen tijd van het jaar ploegt en zaait, daar zeilt men op den anderen tijd. Hun akkers omringen zij met grachten, welke zij met behulp van polsstokken overspringen. Hun huizen bouwen zij, wegens 't hooge water op een met zorg opgeworpen hoogte (wierde) van groene zoden. Dat zij tot den Frieschen stam behooren, blijkt uit hun taal en naam.

Bovendien was de taal van de Friezen, Angelsaksen en Denen zóózeer dezelfde, dat de Angelsaksische predikers eenvoudig in hun eigen taal tot de kustbevolking der Nederlanden spraken.

De taal der aloude West-Vlaamsche bevolking onderscheidde zich van die van 't Brabantsche door haar gelijkenis[1] met het Angelsaksische en Friesch. Zóó sterk was de overeenkomst tusschen het Friesch-West-Vlaamsch, dat de kerk te Thorhout opleidingsschool stichtte[2], om Friesche zendelingen van daar uit naar Denemarken te zenden. Alle oude schrijvers zijn het er over eens, dat de taal van onze kuststreken in Vlaanderen, Zeeland, Holland enz. ten nauwste met met de Noorsche talen verwant was. Telkens valt ons het verband op tusschen de kustbewoners van deze schijnbaar gekerstende landen en de mannen uit het hooge Noorden.

Zelfs nemen zij herhaaldelijk aan hun rooftochten op de Britsche kusten deel[3]. P.N. Muyt zegt in zijn beschrijving van de provincie Zeeland, dat de Denen of Friezen de oudste inwoners dezer landen zijn en op een andere plaats: ‘Dit is echter zeker, dat de Angelsaksen diegenen waren, die de oudste ambachten in Zeeland meest benoemd hebben, gelijk uit woorden en namen blijkt.’

Getuige van dat innig verband tusschen West-Vlamingen en Friezen is nog heden ten dagen hun eenheid van taal, zoo zegt Allerdingh Thym. Uit verschillende bronnen en gegevens blijkt, dat niet enkel 't volk van Noord-Nederland een zeer sterk Friesch element bezit, doch ook dat ons Vlaanderen, vooral West- en Fransch-Vlaanderen, en in minder mate ook Meetjesland en enkele stukken van Waesland tot bij Antwerpen, een Friesche bevolking heeft.

Ook in dit opzicht bestaat er geen verschil tusschen 't Noorden en 't Zuiden. Het is niet juist, zooals veelal beweerd wordt, dat in het Noorden een grootendeels Friesch volk woont met in het Oosten veel Saksische en in het Zuiden veel Frankische bestanddeelen, en dat daarentegen in 't Zuiden, in het tegenwoordige Vlaamsch-België een vrijwel zuiver Frankische volksstam woont. Evengroot als 't verschil tusschen een Fran-

1. Loquela 1890, blz. 98 enz.
2. Pirenne, Histoire de Belgique, I: 31 en zie Kervin de Letterhove, I: 245.
3. Wauters les origines de la pop. flamande blz. 28. Prof. Blok Gesch. v.h. Ned. Volk I: 105, 109. H. Willebrordus. Alberdingk Thym, blz. 76.

kischen Noord-Brabander en een Frieschen Noord-Hollander, is het onderscheid van een Frankischen Zuid-Brabander en een Frieschen West-Vlaming.

De voorvaders van geheel ons Nederlandsche ras in het Noorden en in het Zuiden, in het Oosten en in het Westen zijn Friezen, Saksen, Franken, gemengd met enkele overblijfsels van een oerbevolking en met kleinere in hen opgegane stammen. En dat Friezen tot ons aller voorvaderen behooren, is een eer: geen enkel ander volk in onze streken heeft zijn naam en zeden sedert vóór-christelijken tijd bewaard. De naam Frank komt eerst in de 3e eeuw na Christus voor, evenzoo is de naam Saks van jongeren oorsprong. De Franken ontleenen hun naam aan hun werpsspeer (francho)[1], gelijk de Saksen aan hun zwaard (saks). Beiden waren gevormd uit een groot aantal Germaansche stammen uit Duitschland en het Oostelijke deel der Nederlanden.

Indien de Oude Romeinen uit hun graf opstonden, zouden zij tevergeefs in Noord-Gallië hun Belgen zoeken, en evenmin zouden zij in de landen van Schelde, Maas, Rijn en IJsel hun Menapiers, Morinen, Aduatieken, Eburonen, Batavieren, Kaninefaten enz. enz. vinden, doch het oude Friesche volk woont nog waar zijn oervaderen woonden.

Misschien oppert iemand de vraag: ‘Indien Vlamingen en Hollanders dan van één en dezelfde afkomst zijn, hoe zijn zij dan toch in menig opzicht zoo verschillend? De Zuid-Nederlandsche professor Emile de Laveleye zegt in het bijzonder van Zeeuwsch-Vaanderen: ‘De landbouwers leveren hier een kenmerk op, dat men weinig elders aantreft[2]. Van Vlaanderen afgescheiden door hun godsdienst en van Holland door het water, zijn zij welvarend, streng van zeden en zeer wel onderwezen.’ Een ander schrijver (Nagtglas) merkt over het verschil op: ‘Dat karakter heeft het Noorden verkregen door een strenge opvoeding in de school van strijd en worsteling en door een godsdienstvorm, die het gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid ontwikkelde, het karakter misschien wat stram makend, maar zeker ook verstalend.’

Toch zijn er bij die ‘schijnbaar geheel’ ongelijksoortige menschen meer punten van overeenkomst dan men oppervlakkig

1. Kluges Etymol. Wörterluch en Vlaanderen door de eeuwen heen (De Taal, door prof. J. Vercoullie, blz. 200).
2. De Landbouwkunst in de Nederlanden. Em. de Laveleye (vertaling), Gent 1867, blz. 47.

zou denken, en die aantoonen, dat Noord- en Zuid-Nederlanders loten van denzelfden stam zijn, al zijn ze door de geschiedenis van eeuwen en door godsdienstvorm gescheiden. Ondanks alle verschillen is er een Nederlandsche stam blijven bestaan in Noord en Zuid, een volk, dat noch Duitsch, noch Fransch wil zijn.

Dit afzonderlijke Nederlandsche type zijn wij grootendeels aan onze Friesche voorouders verschuldigd. 'Afzonderlijk behielden de Friezen hun West-Germaanschen aard, waardoor zij van de Duitschers (Franken) onderscheiden waren' zoo schrijft[1.] Royaards.

De Nederlanders behooren met de Angelsaksen tot de z.g.n. Ingaevonen. De taalgeleerden onderscheiden een Anglo-Frieschen taaltak in het algemeene Germaansch. Hoewel eeuwenlang nauw met Duitschland verbonden, noemt de Duitsche Fries nog altijd den Duitscher een vreemdeling[2.].

In zijn Sanghfona zingt J.L. Lange:

> 'De Duutsche taal is wal wat finer
> Doch Duutschers sund wi neet'.[3.]

Desgelijks zegt Dr. Clement in de Nord-Germanische Welt: 'Die reinen Friesen haben nie den Namen Deutsche geführt, weder die Westfriesen noch die Ostfriesen noch die Nordfriesen.'

Wij voegen hier nog het oordeel van een Deensch schrijver bij, die opmerkt: 'Friserne kalde sig aldrig (nooit) Tydskere men betragte sig med Stolthed som et eget Tolk og mindes gjerne deres Faedres Bedrifter i Fortiden[4.].'

Van het Sleeswijksche Noord-Friesland zeg de bekende Klaas Groth: 'In de eerste de beste herberg binnentredend, kunt ge overal Duitsch spreken en een Duitsch antwoord krijgen, maar ge zult den waard met zijn knechts een taal hooren spreken, die uw oor verrast, en die u geheel vreemd is.'

Dat onze zeden en gewoonten, evenals onze geschiedenis en taal geheel van onze Oosterburen verschillen, danken wij voor 9/10 aan het Friesche bloed in onze aderen.

1. Royaards Gesch. v. 't Christendom in Ned. I, blz. 30.
2. Ostfriesland, de Vries en Focken, blz. 151.
3. Illustrirte Deutsche Monatschrift 1869, blz. 330 (art. van Kl. Groth).
4. Det danske Sproghistorie i Hertogdommet Slesvig eller Sönderjijlland af C.F. Allen, Kopenhagen, 1858 II, blz. 738-744. Frans Jessen, Handbog af Spörgsmaal. Slesvig, 1906.

Merkwaardig is het, wat een schrijver zoo welsprekend zegt[1.]: ‘Au témoignage unamine des historiens, les Flamands formaient une race cruelle, aux moeurs rudes, obstinément attachée à ses coutumes payennes, mais douée d'une indomptable énergie et professant pour la liberté un culte farouche.’

Het waren deze Vlamingen, van wie Thym zegt ‘Machtig is de kern van het Vlaamsch-Friesche volk geweest[2.].’ Uit alles blijkt duidelijk dat in de eerste tijden des Christendoms hier te lande de ‘Flandrenses met de Frisii’, als vereenigde volken zijn beschouwd geworden[3.].

Franken en Saksen mogen Duitschers geweest zijn en een gedeelte van die stammen moge medegewerkt hebben tot de totstandkoming van het Duitsche rijk, Friezen daarentegen zijn wel Germanen, maar geen Duitschers in de strikte beteekenis van dat woord. Nog beschouwen de Friezen het als een eer, dat zij geen Duitschers zijn en zij hebben voor dat buurvolk dan ook allerlei minder vleiende namen[4.]. Ik geloof dan ook zeker, dat het de invloed van dat machtige Friesche bestanddeel in ons Nederlandsche volk is, die meer en meer 't woord Nederduitsch heeft doen vervangen door Nederlandsch-Vlaamsch-Hollandsch[5.]. Ook professor Royaards erkent, dat er Duitsche elementen op den Nederlandschen bodem zijn, hij voegt er aan toe: ‘Alleen het rein Friesche is - in geenerlei opzicht Duitsch’[6.].

De Duitsche volkenkundige Von Hellwald schrijft: ‘Met de Duitschers vormen de Nederlanders een scherpe tegenstelling. Geen natuurlijke grenzen scheiden de beide volken en toch is het den Duitscher, zoodra hij de grenzen overschreden heeft, temoede alsof hij zich honderden mijlen van zijn vaderland bevond.

Was het in Duitschland de gewoonte, Nederland als een onderdeel van Duitschland (Deutsch Aussenland) te beschouwen, reeds in de taal bestaat een groot verschil, zoodat men

1. La Ménapie et la Flandre par Alph. de Vlaminck. Annales de l'Accademie d'Archeologie de Belgique XXXIV: 3e serie tome IV, blz. 474.
2. H. Willebrordus, door Alberdingk Thym, blz. 50 en 75.
3. Royaards, Gesch. v. Christ. in Ned. blz. 33, blz. 28-30. Winkler: Oud-Nederl. blz. 53.
4. Uit Frieslands Volksleven, Waling Dijkstra I: 155.
5. De Benamingen onzer taal, door prof. W. de Vreese. (K. Vl. Ac. te Gent, 1909).
6. Zie ook Kruse: Excurse uber Holl. und Vlamische art Sprache und Litterature blz. 3. (Elberfeld). Louis Currier Les Races humaines (Paris) blz. 59. De Amicis (Edmondo) Ned. en zijn bewoners blz. 8.

de Hoogduitsche en Nederlandsche talen niet eens als zustertalen beschouwen kan. En in andere opzichten is het verschil tusschen de beide volken niet minder groot. Elk deskundige moet erkennen, dat zoo eenig volk recht heeft op een onafhankelijk nationaal bestaan, dit met het Nederlandsche het geval is. Met uitzondering van de Engelschen, is er geen Germaansch volk met zulk een scherp geteekend volkskarakter. Het Nederlandsche volkskarakter is in het buitenland weinig bekend en wordt veelal miskend. Wel kenmerkt zich de Nederlander tegenover den vreemdeling door geslotenheid en vormt ook in dit opzicht het tegenbeeld van den Duitscher, maar toch is het gemakkelijker dan men veelal meent, tot het huisgezin toegang te verkrijgen. En dan bemerkt men niets van die koelheid; zelfs is de ontvangst meestal hartelijk, waartoe de inrichting der woonhuizen niet weinig bijdraagt.'

'Het is in de Nederlanden met Duitsche begrippen en Duitschen invloed', zegt Bakhuizen van den Brink, 'als met Duitschland's nationalen stroom[1]. Fier betreedt de Rijn onzen bodem, maar weldra splitst hij zich in kleine vertakkingen en smoort in het zand.'

Zóó geheel anders is de aard en aanleg van het Nederlandsche volk, dat de Duitsche hervorming hier weinig ingang vond. Aanvankelijk schijnt het wel zóó, doch voor degenen, die de kerkgeschiedenis bestudeeren, wordt het spoedig duidelijk, dat de Nederlanders, hetzij dan volgers van Menno Simons of van Calvijn zijn. Het Lutherdom laten zij aan de Duitschers over[2]. De Luthersche Gemeenten in de Nederlanden bestaan dan ook bijna altijd uit vreemdelingen[3]. Men moet onder hen zoeken om een echten Nederlander, zooals Alardus te vinden. De Antwerpsche Lutheranen waren meest van Duitsche of, zooals men toen zeide, van 'Oostlandsche' afkomst. Van de 'meeste z.g.n. Lutherschen moet men getuigen 't Nederlandsch verstonden zij nauwelijks, de Psalmen waren hun vreemd'. Het prediken in het Nederlandsch, ofschoon ook met een Hoogduitschen tongval, schijnt in de Amsterdamsche Luthersche Gemeente hoogst moeilijk geweest te zijn, daar de ouderlingen hun opwekkingen daartoe gedurig moesten herhalen en zelfs ondersteunen met de beloften van *f*400 tractementsverhooging.

1. Motley, Opkomst der Holl. Republiek (voorrede van Bakhuizen v.d. Brink blz. X.)
2. R. Schuiling, Aardrijkskunde van Nederland blz. 386.
3. Pont's Nieuwe Bijdragen tot de Gesch. van Luthanisme in Ned. II: 3, I: 8, I: 137, enz. Gesch. v. Amsterdamsche Luth. Gem. van F.J. Domela Nieuwenhuis blz. 88.

Nog voor korten tijd en zelfs nog wel in onze dagen hoort men in Oost-Friesland zeggen: ‘He leert Luthersch’ als een dominee in 't Duitsch preekt[1].

Voor geheel den Nederlandschen stam was Luthersch haast gelijkluidend met Duitsch of Scandinaafsch; een echte Nederlander was niet Luthersch[2].

Inderdaad is een Duitscher een geheel ander mensch dan een Nederlander[3]. Onderdanigheid aan de overheid, vrees voor de politie, eerbied, ja bijna aanbidding van alles, wat hoog geplaatst is, sterke organisatiegeest zijn eigenschappen, die het Nederlandsche ras geheel vreemd zijn. De vrijheidszin van den Fries is zijn diepste wezen en door de sterke individueele vrijheid is alle organisatie bijna onmogelijk.

De Vlaamsche, Hollandsche, Friesche koppen zijn door hun botsingen bekend, - vandaar dat de zeven Friesche Zeelanden van een gereten en onderworpen werden en vandaar dat het groote Gemeenebest der Nederlanden gesplitst werd, vandaar dat ook de roemruchtige Republiek van de 16e en 17 eeuw reeds in de 18e tegronde ging.

Elk gedeelte van de Nederlanden was in den loop der tijden min of meer particularist, - de meest Friesche provinciën het sterkst.

West-Vlaanderen is nog bekend door zijn particularisme.

Door overschatting van eigen gewest en volk werd de Oostfries particularist en achtte zijn landje als een zesde werelddeel[4].

De Nederlandsche vrijheid is krachtig uitgedrukt in de woorden van den Gentschen 16e eeuwschen balling Heinsius:

> ‘De voghel is geboren om te snijden
> Met vleughelen de locht
> De peerden om te rijden
> De muylen om het pack te draghen
> Of de lijn de trecken met de hals
> En wij om vrij te zijn’.

Is de klove tusschen Vlamingen en Franschen wijd, die tusschen Hollanders en Duitschers is het niet veel minder.

1. Ostfriesland van de Vries en Focken, blz. 159.
2. R. Schuiling, Aardrijkskunde van Nederland blz. 382.
3. De Luth. Gemeenten in Nederland hebben grootendeels hun ontstaan te danken aan Duitsche huursoldaten, Duitsche suikerbakkers of lakenbereiders, aan Deensche ossenkoopers enz. Vooral hun nationaal bewustzijn wekte in hen het verlangen op naar een Nationale, een Duitsche, een Luthersche kerk. (Uit Gereformeerd Maandblad te Stellenbosch 1907 prof. Pont).
4. Ostfriesland, de Vries en Focken blz. 152.

Het naast bij onzen Nederlandschen volksstam staan onze bloedverwanten over de zee[1], de met de Friezen zoo nauw verwante Engelschen en Laaglandsche Schotten. In zijn 'Letters about Friesland' schrijft Browning over onzen stam: 'als van een natie, wier voorvaderen onze voorvaderen waren, wier taal en zeden een zeer sterke overeenkomst hebben met de onze. Spreekwijzen als verouderd Engelsch klonken telkens in onze ooren, en wij konden niet nalaten een verwonderlijke overeenkomst tusschen hen en onze voorouders te ontdekken. Hun taal zeer veel overeenkomend met die, welke in Engeland gesproken werd, vele honderden van jaren, vóórdat Shakespaere schreef, hun lichaamsgestalte, hun schrandere wijsgeerige geest, hun ontwijfelbare betrekking met het beste deel van den Engelschen volkstam, dit alles boezemde mij belangstelling in.'

Reeds de tijdgenoot van Keizer Justianus, Procopius, zegt in zijn 4e boek[2] 'de rebus Gothicis' van Groot Brittannië, 'dat 3 volksstammen het bewonen en dat het zeer volkrijk is, elk onder zijn eigen Koning, zij worden genoemd Angelen, Friesen en bijgenaamd naar 't eiland Brittannië.'

Ook Beda noemt de Friezen onder de voorvaders der Engelsche natie, en Beda kon het weten, daar voor hem die volken niet in het verleden, doch in het heden onder zijn oogen leefden. Sir Francis Palgrave zegt[3]: 'The Tribes by whom Britain was invaded, appear principally to have proceeded from the country, now called Friesland, for of all the continental dialects the ancient Frisick is the one, which approaches most nearly to the Anglo-Saxon of our Ancestors.' Desgelijks oordeelt Prof. Craik, dat er onder de veroveraars een groot deel Friezen uit Grooter Friesland tusschen Schelde en Weser en uit Noord-Friesland (Klein-Friesland) in Sleeswijk geweest moeten zijn. Merkwaardig is het, dat de Vlaamsche en Hollandsche Friezen om ze voor het gemak maar zóó te noemen niet alleen deelnamen aan de eerste verovering van

1. Wagenaar Vaderl. Hist. I: 289. Cerisier. Gesch. der Ned. I: 80 enz. Weigelt-Nordfriesische Irseln blz. 190 (Hamburg 1873) en W. Cunnigham, Die Einwanderung von Ausländern nach Engeland in XII Jahrh. Zeitschr, fur Social und Wirtschafts Gesch. III: 177.
2. Quam tres populi tenent, ingenti hominum numero quisque sub rege nomina populis Angli, Frisones cognóminis insulae Brittonis. Zie ook Beschrijving Batavisch Zeestrand, blz. 26, bij Pieter van Os, Den Haag, 1753. Wagenaar: Vad. Hist. I: 291.
3. History of Engl. Language bij prof. Craik; Oostfriesche oorspronkelijkheden van J.I. Harkenroth, Emden 1712, blz. 27, 125. Palgrave, Rise and Progress of the English Commonwealth blz. 41, Hist. of Anglo Sax blz. 33, 34.

Engeland[1]. ‘Des masses de Flandre Maritime s'enrolèrent au XIe siècle dans l'armée de Guillaume le Conquérant, et la guerre finie restèrent en Angleterre, où pendant une centaine d'années, des bandes de leurs compatriotes abandonnant comme eux le sol natal né cessèrent de venir grossir leur nombre (Hist. de Belg. de Pirenne I blz. 134.)

Later is weer een stroom van Noord- en Zuid-Nederland naar Engeland uitgeweken o.a. naar Zuidelijk Wales, - en hebben zich groote nederzettingen van uit Vlaanderen en Holland gebannenen gevestigd te Londen, Norwich, Great Yarmouth, Lynn, Canterbury, Colchester, Sandwich, Southampton, Maidstone, Dover, Thetford.

Steeds is er in de Geschiedenis een innig verband geweest tusschen Angelsaksen en Friezen, of tusschen Engelschen en Nederlanders[2]. Terecht zegt Motley[3] in zijn ‘Rise of the Dutch Republic’: ‘De geschiedenis van het groote wee, waaronder het Nederlandsche Gemeenebest ter wereld kwam, moet voor elk, wiens taal de Engelsche is, een bijzonder belang hebben, want die geschiedenis is een deel der herinneringen van den Angelsaksischen stam, eenzelfden of hij in Friesland, in Engeland of in Massachusets leeft’.

Sterk vooral is de overeenkomst tusschen Engelschman en Fries. Van iemand, dien zij achten, zullen de Friezen zeggen: ‘Hoe jammer, dat hij geen Fries is’[4], juist zóó de Engelschen. De Friezen, zegt een hunner oude wetboeken, ‘zullen vrij zijn, zoolang als de wind door de wolken blaast en de wereld bestaat’. Evenzoo bemint de Engelschman bovenal zijn vrijheden.

De bekende Edmondo de Amicis verhaalt ons, hoe hij eens met een Fries een gesprek had, alsof hij een Romein uit Tiberius tijd was en de ander een Fries uit datzelfde tijdvak. ‘Eindelijk vroeg ik hem’, zoo gaat de Italiaansche schrijver voort ‘of hij wegens de overheersching mijner voorvaderen nog eenige veete tegen mij koesterde. Wel mijnheer!, antwoordde hij, mij de hand toestekend, in de verste verte niet, alsof ik die vraag in ernst gedaan had.’ Juist omdat er zulk een nauwe verwantschap bestaat tusschen Engelschen en Nederlanders, zijn er in de geschiedenis zóóvele botsingen tusschen hen geweest.

1. J. Gantrel, memoire sur la part que les Flanands ont prise a la conquête de l'Angleterre par les Normands (Gent 1830).
2. Zie ons tijdschrift XI jaargang, blz. 270 enz. Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis.
3. Zie: Motley (vertaling 1859) IX, blz. (Inleiding).
4. Edm. de Amicis, Nederland 2e druk blz. 261, 250.

Beide loten van den alouden stam wilden èn op zee èn in de overzeesche gewesten de eersten zijn, vandaar de herhaalde zeeoorlogen, vandaar de bestaande veete tusschen de visschers van Oostelijke en Westelijke kusten der Noordzee, vandaar de hatelijke uitdrukkingen: Double Dutch (voor onverstaanbaar) en Dutch courage (voor jenever van Schiedam of Hasselt). Zóó komt het ook, dat de broederoorlog in Zuid-Afrika tusschen Boer en Engelschman zoo uiterst hevig is geweest, ja zelfs tot 'the bitter end'. Indien broeders tegen elkaar strijden, is die strijd veel erger dan indien het vreemden zijn.

Tegenwoordig brengt 't belang van Noord en Zuid-Nederland mee, om ter wille van een eigen onafhankelijk volksbestaan, meer den band met Engeland aan te halen[1]. De stamgenooten van over de zee hebben er belang bij, dat hun op 't vasteland achtergebleven broedervolken hun eigen zelfstandigheid blijven behouden. 't Gevaar voor ons ras en taal komt uit 't Oosten of Zuiden. Komen wij terug op onze vraag naar het Friesche bestanddeel in onzen Nederlandschen stam en erkennen wij het eindelijk, dat het meest karakteriseerende in ons volk juist dat bestanddeel is. Indien wij geen Friesch bloed hadden, dan waren wij reeds van oudsher eenvoudig niets anders dan Saksische en Frankische Nederduitschers geweest, levende aan de uitmondingen van Eems, IJsel, Rhijn, Maas en Schelde. Nu zijn wij hoofdzakelijk, dank zij dat Friesche bloed, een eigen vrije fiere stam, een afzonderlijk vrij Nederlandsch ras, verspreid over heel de wereld in Noord- en Zuid-Nederland, in Fransch Vlaanderen, in het aan Holland grenzende Bentheim, Kleefsland en Oost-Friesland enz., en tot in Zuid-Afrika en sommige andere deelen der wereld[2]. Als band tusschen al die verspreide deelen van onzen Nederlandschen stam bestaat daar nu het Algemeene Nederlandsche Verbond, dat tot roeping heeft alle oud-Nederlandsche elementen over heel de wereld nauwer saàm te verbinden en te werken tot meerderen bloei van het Friesch-Vlaamsch-Hollandsch-Zuid-Afrikaansche, van het Nederlandsche ras. Als zoodanig is ons Alg. Ned. Verbond de opvolger van het aloude Verbond der vrije Friesche Zeelanden van Vlaanderen tot Sleeswijk. Gelijk de Zeelanden elkander beloofden, dat als één door de Duitschers of Noormannen overheerd werd, de anderen tot

1. Voor rekening van den schrijver. Red.
2. Zie Marschenbuch von H. Allmers blz. 154. Ostfriesland v. De Vries en Focken blz. 144. Eikhoff Gesch. v. Friesland blz. 457, (aanteekeningen).

hulp en bevrijding zouden optrekken[1], zóó moeten ook wij elkander steunen in alle belangen, die kunnen meêwerken tot bloei van onzen fieren ouden stam, van al de Nederlanders, waar ook verspreid. Wij moeten het reeds aangehaalde woord uit 't Friesche Charterboek navolgen - met Gods hulp vrij en Friesch; de een den ander bijstand verleenen en ons oeroude vaderen recht, onze vrijheden en taal tot in lengte van tijd beschermen en alle vreemde heeren, wetten, zeden en talen buiten onze landen houden. Laat ons daarom ook met het oog op de toekomst het verleden bestudeeren. Een geschiedschrijver zegt[2]: De Betuwe herinnert misschien aan de Batavieren, de namen van Kaninefaten en Marezaten, van Menapiers en Toxandriers zijn onbekende klanken geworden, de Belgen hebben alleen maar in 't Zuiden nog eenig bloed aan dat volk uit Caesars tijd te danken. Al die stammen uit den Romeinschen tijd zijn verjaagd en verdwenen, alleen de Friezen wonen nog grootendeels onder hun ouden naam in 't oude gebied, dat zij in de dagen van Caesar en Tacitus en lang vóór hen bezet hielden en nevens hen wonen in onze lage landen de Franken en Saksen, die eertijds de groote West- en midden Europeesche Staten gesticht hebben. In één woord - wij zijn èn in Noord-Nederland èn in Vlaamsch Zuid-Nederland, Nederlanders van roemrijk ouden Frieschen-Saksischen, Frankischen stam, doch het karakteristieke van ons volk vloeit voort uit ons Friesche bloed.

Heerlijk zegt J. de Greyter in ‘Keizer Karel en de Nederlanden’.

‘De gezant van Zwol klom op een stoel
Strekte de hand en met krachtige stem
Meer nog! meer nog! vragen wij hem
Is 't uwe graaf; het is onze heer
Een Gentenaar, ja! maar nog meer, nog meer!
Slaan wij de handen in elkander
En worde ons graafje een Nederlander.
Geen streken op aarde zijn d'onzen gelijk
Hij stichtte uit alle, een weergaloos rijk.
Ja broederen moeten wij wezen, - wij
En ons aller, ons aller Koning - Hij!
- Welkeen edele man. - Hij voelde 't zoodiep,
En 't was of een vuurstroom de zale doorliep.

1. In het Friesch heet het: ‘Thet is thiu other kere ief ther soghen Selande eng urhereth wurde, ayder fon tha Suther saxa, ief fon da Nordmanum, sa schellath thasex tha sogenda to hilpe kume’.
2. Zie Penning Oud-Nederland blz. 1819, Blok. Bijdragen voor Vaderl. Gesch. IIIe reeks, 6e deel blz. 56.

Daar barstte men los in gejuich en gejoel,
Doch een Brugling rees op en beheerschte 't gewoel
“Dan zullen geen paarden ons meer vertrappen
Geen Franschen ons 't bloed meer uit d'aderen tappen!”
En éer het gejubel nu weder begon,
Riep één uit Brabant, zóó luchtig hij kon:
“Wij denken te Brusselen juist zooals hij!”
“Wij 't Antwerpen ook. t' Utrecht, te Dordt!
Alom waar Vlaamsch gesproken wordt!”
Zoo vlogen de kreten door de zaal
O ja, dat was het: de taal, de taal!’

De quaestie der tooneelhervorming.
Dr. A.J. Domela Nieuwenhuis.

VII.

'Zijt matig, evenals Shakespeare!' Zoo staat in een 'Richtsnoer voor tooneelisten' van een anonymus uit dien tijd te lezen. Matigheid bepaalde Shakespeare's verhouding tot de Renaissance en de Antieke, ook toen zijn hartstochtelijk temperament nog niet in den ban der zelfbeheersching stond. Archaïstisch dacht hij over de artistieke beteekenis der decoratieve opsmukking. Economisch behandelde hij de uitwendige régie. Wat geen handeling voortbracht, was voor hem onwezenlijk. Feiten trok hij uit de karakters en hun samenhang toonde hij aan in het sociaal milieu, en wel zoo, dat, gelijk Lee zegt, zijn dichtwerk zonder het dramatisch spel een diepe born is zonder pad of winde. Het gesproken woord was hem het vehikel der dramatische aandrift. Het oor is eens en voor altijd het orgaan voor de perceptie van het gesproken woord, het medium voor de taal en der herinnering. Het oog daarentegen is het bevleugeld werktuig, dat de dramatische gedachte ondersteunt, nooit echter de sterke en aanhoudende gemoedsbeweging te voorschijn roept. Als vorm der uitwendige waarneming begunstigt het oog de inwendige, mits niet een te veel voor het oog den geest verstrooit.

Lessing meent, dat, wat voor den schilder de camera obscura is, dat is voor den dichter het opengeslagen boek des levens. De camera obscura laat ons zien, hoe zich het beeld der natuur op een effen vlak spiegelt. De dichter Shakespeare biedt ons daarentegen in zijn werk de spiegeling van den bezielden stroom des zijns. Wij hebben hem, zegt Lessing, tot dusverre te veel uitgeplunderd en te weinig geassimileerd. Hij moet ons echter zoowel vraagbaak als voorbeeld zijn.

Goethe zag in hem den 'epitomator der natuur,' wiens woord evenwel te geestelijk was voor de zinnelijke daad op de

planken, zoodat hij Shakespeare liever voorlas dan dat hij hem op het tooneel der Renaissance liet spelen. Schröder's optreden te Hamburg had op dit oordeel invloed. Deze had toen in de Duitsche tooneelverhoudingen meer stabiliteit en een soliedere basis gebracht. Shakespeare werd de ruggegraat van zijn répertoire. Maar, zegt Goethe, als epitomator des epitomators der natuur overschreed hij steeds de aesthetische grens, hechtte hij te sterk aan de impressie en speelde hij bij voorkeur de brutaliteit van het leven. Met Schiller stelde Goethe daartegenover de poëtische waarheid. Deze is in de natuur vervat en wordt als door een wonder in het kunstwerk aan haar onttrokken. Wij ontvangen haar in den vorm eener schepping der phantasie onder voortdurende contróle van het verstand. Zulk eene schepping nemen wij in ons op om ons aan haar omhoog te trekken.

Shakespeare zelf herschiep weinige bijzonderheden van persoonlijken aard in een welsprekend spiegelbeeld van een rijk leven. Dat verspreidde een helder licht over de worsteling met de natuur om het gezag in een wereld, die sterke persoonlijkheden in het brandpunt van het maatschappelijk levensproces stelde en toen reeds telkens de vraag deed hooren: wortelt het leven in de autonomie dan wel in de heteronomie? Zijn controle was de openbare meening.

In de voorrede van ‘Henry V’ bepleit Shakespeare geenszins het recht op een schitterende stoffeering, maar doet hij zeer beslist een beroep op het bevattingsvermogen van zijn gehoor en opent hij dat gehoor het uitzicht op het beleven van iets van algemeen belang. Tact gebiedt hem, huishoudelijk met het uiterlijk vertoon om te gaan. Scenische voorschriften zijn van hem tot dusverre nergens gevonden. Men weet echter dat hij het anti-dramatische en anti-mimische veroordeelde, met energie tegen de vermenging der dramatische met de beeldende kunst opkwam en de overdracht op het decoratief mechanisme in strijd achtte met de zelfstandigheid van zijn kunst, die volgens hem te veel accent en inwendige kracht bezit om krukken te behoeven. In Henry VIII zette hij aan het hoofd der aankondiging: ‘All in that history is true.’ Dat gold van den inhoud evenzeer als van het spel. Geen vermomming of schildering van toestanden en stemmingen bood hij daarin aan, maar handelingen, hartstochten en de uitstraling van menschenkennis en levenswijsheid.

Bij Rembrandt vindt men buitengemeene concentratie van geest ter oplossing van het uiterst moeilijke probleem des lichts; bij Shakespeare haars gelijke ten aanzien der zeer ingewikkelde handeling. Beiden orienteerden zich in de natuur, maar behandelden haar psychologisch, zonder vooroordeel, doordrongen van de noodzakelijkheid der logische ontwikkeling, ook waar het mysterie der kunst op het spel stond. Wat de een der menschheid te zien en wat de ander haar te hooren gaf, dat droeg volkomen den stempel der klaarheid in de behandeling van het stoffelijke en dat onderscheidde zich bovendien door de doorwrochte karakteristiek. Wijding verleende de een daaraan door het penseel en de ander door de taal, maar beiden beheerschten in gelijke mate de beweging. Shakespeare dacht niet aan het letterkundige gehalte. Hem was de dramatische kern alles.

Schopenhauer kenteekent 'genius' als de volkomen vereeniging der contemplatie, waarmede wij het ding aanschouwen, met het object zelf. Hij ziet in de phantasie een wezenlijk bestanddeel der genialiteit, dus ook dier eenheid.

Shakespeare trad op, toen de naïeveteit der Middeleeuwsche mysterie-spelen geheel vervlogen was. Hij vond een volksspel, tot in de details levenswaar, maar ruw van vorm; hard van kleur, hoewel gloeiend. Steunende op de taal, ontwikkelde hij dat spel als ware het in elk opzicht het uitvloeisel der beweging van den inwendigen mensch, rijk aan tegenstellingen, voortvloeiende uit het karakter der natuur en door oogopslag en gebaar ook in het zwijgen veelzeggend. Zijn tooneel was speel- en spreekplaats. Het probleem der ruimte en dat van het licht hadden hem geen hoofdbreken gekost. Hij beminde den eenvoud en de natuurlijkheid, het eigenlijk volksleven, en hij speelde bij daglicht.

Het spel moest als het ware uit het midden der gemeente ontstaan en zich ontwikkelen, natuurlijk met inachtneming der psychische en acoustische distantie. De gemeente was daarbij op geen reflexies aangewezen. Zij veroorzaakte als het ware zelf de actio. Haar spanning werd door snelle en aanhoudende wisselwerking versterkt, zonder de eenheid in de menigvuldigheid te storen. Organisch was zij in klassen gerangschikt. Parterre, loge en proscenium werden van elkander onderscheiden. Het parterre bestond uit een door een breeden krans van overdekte bogen omsloten open ruimte. Elke plaats daarin

kostte één penny, terwijl die der loge op één shilling te staan kwam. Beschermers en cavaliers zaten, als de zoogenaamde kenners, op het proscenium, aan de zijde der tooneelisten, en hadden hun pages achter zich. Proscenium en garderobe der artiesten waren evenzeer overdekt. Gespeeld werd op het voorste proscenium, zoo gelegen, dat de gemeente aan drie zijden de spelers omgaf. Één geheel vormend, kwam het bovenal op den indruk aan, alsof men onder elkander was om te zien en gezien te worden, te hooren en gehoord te worden. Op een verhevenheid werd dan het gordijn uitéengeschoven om eenigen uit het eigen midden de gelegenheid aan te bieden een belangwekkende handeling van den wil in de daad om te zetten. Knapen en jongelingen gaven de vrouwenrollen; vrouwen zaten dicht gesluierd achter in de loge; kenners konden gerust door de garderobe tot hun tabouretten op het proscenium geraken. Beschilderde en de eenheid onderbrekende coulissen waren onbekend. Een zwart bord vermeldde de plaats, het land en den tijd der handeling, waarmede de phantasie zich bezig te houden had. Zwart behangsel symboliseerde het treurspel. Bij feestelijke gelegenheden lagen tapijten op den grond; gewoonlijk slechts matwerk en biezen. Op den achtergrond stond een hooge stellage, door een voorhang aan het oog onttrokken en de herinnering aan het oud mysteriespel opfrisschend. Zij diende tot balkon (Romeo and Juliet), tot wal, toren enz. (Hamlet, Othello) alsmede voor het tusschenspel. Beneden, in het midden, was een breede opening voor het bescheiden prospect (uitzicht op een veldslag enz.). Alles had hand en voet. De reëele basis kwam den speler ten goede. Hij kon in deze omgeving aarden en had de struisvogelpolitiek der panoramatiek en pyrotechniek met de opschroeving door uiterlijk vertoon, waarvan Lily in zijn roman: ‘Euphues, or anatomy of wit’ zoo menig treffend staaltje geeft, niet te vreezen.

Shakespeare's schouwburg was een particuliere onderneming en zijn stukken stonden onder de censuur van Tilney (1579-1610) ‘Master of the revels’. Leicester had als pair het privilegie. Liet koningin Elisabeth, die zelve vier gezelschappen onderhield, een particulieren troep tot zich komen om voor haar te spelen, dan geschiedde dat 's avonds, om niet de gewone middagvoorstelling van dien troep in hun eigen huis te storen. Zij betaalde daarvoor in Londen telkens £10 en daarbuiten steeds £20.

Shakespeare's stelling op het gebied der beschaving werd reeds in ruim drie duizend geschriften blootgelegd. Hij zelf bleef echter tot dusverre een onopgelost probleem. Maar, zoodra de quaestie der tooneelhervorming aan de orde komt, staat zijn werk steeds in het middelpunt der beweging. Allen moeten zich eerst van zijn streven rekenschap geven, alvorens zijzelf stelling kunnen nemen. Die beteekenis heeft hij met den wijsgeer Kant gemeen. Wel sprak Frederik de Groote van: 'abominables et ridicules farces' en veroorloofde Napoleon I zich eens den uitroep: 'quele blague!' Wel uitte Voltaire zich in bitteren toon over Shakespeare en ontzegde Tolstoï hem de artistieke hoedanigheid. Maar zelfs Shaw en Crosby stonden op hun levensweg bij dezen phaenomenalen merksteen geruimen tijd stil, hoewel zij hem als een bekrompen behoudsman brandmerkten, die slechts hoon en spot voor de rechten der arbeidersklasse over had. Bismarck daarentegen stond geheel in zijn ban.

Op den achtergrond der handeling schemert bij Shakespeare steeds het bewustzijn door, dat in de natuur geen gelijkheid, maar het gezag der wet heerscht. Evenzeer, dat het organisme der samenleving met zijn classificatie aan dat gezag bestendig behoefte heeft. Standen vormen onmisbare schakels in den keten ('Troilus and Cressida'). Ontbreekt het gezag, dan ontwaakt het beest in den mensch en zijn overwicht beteekent den ondergang van den staat en de soort. 'Homo homini lupus' zeide Hobbes en met hem Shakespeare. Maar van den wolf kan de mensch niets leeren. Alleen de rede en de zedelijkheid stellen hem in staat de natuur te bedwingen en zijn moreel-intellectueele bestemming te bereiken. Haar middel is echter niet gelijk dat der natuur brutaal en onverbiddelijk, 'want medegevoel is de deugd der wet' ('Titus Andronicus'). Op de vraag naar den oorsprong van den staat en der classificatie geeft Shakespeare geen antwoord. Het constante echter daarin wijst op de voortzetting en onsterfelijkheid der persoonlijkheid; het vloeibare op het wisselvallige karakter der massa. Voorzetting door voortplanting bezit steeds de eigenschap der erfelijkheid. Haar analoog in de atmospheer der politiek is de idee der legitimiteit. ('King John'). Gegrond op het erfrecht is zij een logische categorie en wortelend in de natuur der dingen is zij tevens een psychologische categorie. Haar belichaming in een sociaal milieu doet het sociologische pro-

bleem ontstaan, dat ons de koningstreurspelen in alle variëteiten op zoo aangrijpende wijze veraanschouwelijken.

Zijn staat doet ons aan een product van het soortbewustzijn denken, dat in het bezit van het recht *als instrument* het volk met een wettelijken toestand vertrouwd maakt, waarin de wet zijn richtsnoer is, terwijl orde en gerechtigheid den toon aangeven. Tegen het gezag der wet reageert echter steeds de massa, het orgaan der 'psychologie van het onbewuste', de vertegenwoordiging van den chaos, het element van het onberekenbare, de macht der willekeur, het irrationeele in de natuur; te dikwijls gevleid, nooit te vertrouwen, van aard demagogisch ('Coriolanus', 'Julius Caesar', 'Timon of Athens' en in o.a. 'Henry VI_2', 'John Cade'). Vrijheid in de natuur beteekent meestal neiging tot ongebondenheid, wetteloosheid en ruw geweld. Als positieve eigenschap is zij feitelijk een gave der beschaving, die in haar de zelfstandigheid waardeert, waarop de zedelijke daad en de intellectueele verrichting gegrond zijn, sterk door de gerechtigheid, die ware verdiensten van privilegiën onderscheidt en den wettelijk geregelden staat opbouwt.

Deze achtergrond verraadt Shakespeare's anthropologischen aanleg. De wet was hem het medium tusschen de zinnelijkheid en de zedelijkheid. Zij liet hem speelruimte voor de handeling en schonk hem rijkdom aan stof.

De ernst van den lateren politieken strijd om de 'Common law' verdrong in Engeland de gedachte aan Shakespeare en aan de kunst van zijn eenvoudig ensemble. Dat kan niemand verwonderen. Frankrijk verloor ook zijn Rabelais in den Bartholomeusnacht en Duitschland in den boerenkrijg de door Hans Sachs en Rozenplüt gewekte behoefte aan volkshumor. De kristallisatie der dramatische kunst in een vast tooneel dateert uit een tijd van minder politieke zorg en meer aesthetischen zin voor den rhythmus. Zij was, volgens Lee, een quaestie van beschaving. Garrick hergaf Engeland zijn Shakespeare, maar hij kleedde hem in het pronkgewaad der panoramatiek en pyrotechniek. Sedert luidt de vraag: is deze niet een eisch van het publiek in Engeland en Amerika, alzoo een commercieele noodzakelijkheid? Krijgt de dramatische kunst niet daardoor eerst handelswaarde, al ontstaat dientengevolge ook een groot risico voor den ondernemer?

Charles Kean gaf van 1851-1859 Shakespeare's kostelijk

werk in den kostbaarsten vorm. Elke mise-en-scène in het Princess-theatre te Londen kwam hem gemiddeld op £1000 te staan. Van dekking dier uitgaven was echter geen sprake. Integendeel, hij geraakte in schulden en ruimde het veld. Zijn risico bleek te groot te zijn. De hoogst verdienstelijke acteur Henry Irving trad in zijn plaats en hield den strijd 25 jaren vol. Kort vóór zijn overlijden erkende hij £100.000 voor zijn doel opgeofferd te hebben. Pracht, zeide hij, maakt Shakespeare op den duur onmogelijk. Zij verwent het publiek en biedt geen kans van slagen. Er bestaat voor haar geen grens. Macready schreef in 1859 aan Lady Pollock, dat de gesproken tekst eigenlijk slechts de commentaar was der heerlijke decocatie en de acteur haar als de aanvullende figuur illustreerde.

De acteur Phelps zette met de actrice Warner in ‘Sadler's Wellstheatre’ bij Islington de vereenvoudiging door. Wel zag hij in Shakespeare kaviaar voor het volk. Daarom vermeed hij zorgvuldig veelvuldige herhalingen derzelfde voorstellingen, die, trouwens, ook den geest des acteurs afstompen en vormde hij zonder veel ophef een goed gestemde Shakespeare-gemeente. In zijn Shakespeare-huis (1844) stonden 31 van de 37 dichtwerken des meesters bestendig op het répertoire. Slechts aan de opvoering van ‘Richard II’, de drie deelen van ‘Henry VI’, ‘Troilus and Cressida’ en ‘Titus Andronicus’ waagde hij zich niet. ‘Macbeth’ bleef 18 jaren lang zijn lievelingsstuk. Zijn régie besteedde de grootste moeite om goed te doen spreken en het ensemble te veredelen. Ondergeschikte rollen werden aan eerste krachten toevertrouwd; weinige, maar geoefende statisten mochten medewerken. In den regel kon hij met hetzelfde geld, waarmede Kean één stuk zinneloos insceneerde, er drie zinrijk in staat van wijzen brengen. In verhouding had £1 van Kean de waarde van 1 shilling bij Phelps. Deze delgde allengs de schuld op zijn huis en liet zelfs een aardig vermogen achter. Kunst en economie hadden door en met hem het gunstigste gevolg veroorzaakt. Samenwerking was verkregen.

Charles Alexander Calvert verbond in het ‘Princesstheatre’ te Manchester (1864/74) Kean's stelsel met dat van Phelps. Hij matigde het gebruik van costuum en mechanisme ter wille der zelfstandigheid van het spel. Het resultaat was zoowel artistiek als financieel deinend.

In ‘Lecturetheatre at Burlingtonhouse’ speelde de ‘Elisabeth

stage society' op zeer verdienstelijke wijze 'Richard II' in Elisabethcostuum, zonder decoratie en met een minimum van personen. De ondernemer beriep zich voor zijn proefneming op het voorbeeld van Frankrijk, waar de eerbied voor Molière de stoffeering van diens dichtwerk eenvoudig verbiedt. Zijn onderneming slaagde.

Schiller schreef 7 April 1797 aan Goethe, dat Shakespeare zijns inziens vooral in de behandeling van het volk op het tooneel groot was en daarin zelfs de Grieken bijna evenaarde. Een paar stemmen uit de massa deed hij hooren en zij waren, dank zij de beweging en de stelling, volkomen voldoende om in den hoorder en ziener de voorstelling der massa te wekken. Voor het spel der scène van het testament met den moord van Cinna in Julius Caesar zijn feitelijk 10 à 12 personen toereikend. Zij hebben het wezenlijke te kenteekenen en daartoe steeds in actio te zijn. Dat deden zij zeer duidelijk en artistiek. Dat echter geschiedt niet, wanneer zich b.v. geheel Venetië op de planken moet bewegen om in: 'Merchant of Venice' getuige te zijn van Antonio's zaak met Shylock.

Immermann toonde o.a. aan, dat 15 personen de mogelijkheid bezitten 225 stellingen in de beweging en groepeering aan te duiden en vindt het voor de régie niet bezwaarlijk daarvan het beste uit te kiezen om het publiek ruim één uur de evolutiën te laten zien, die in de natuur en het rijk der poëzie voorkomen. Hij speelde in 1839 te Dusseldorp met 20 dilettanten uit schilderskringen op een tooneel van 20 voeten omvang en inhoud 'Wallenstein's Lager' en wist volkomen de voorstelling van een groot leger in zijn toeschouwend gehoor te wekken. Middelmatige talenten vereenigde hij onder één sterken wil en behaalde o.a. met 'Hamlet' en 'What you will' een groot succes. Weinige personen duldde hij op een kort en gesloten tooneel. Hij vergeleek het te spelen stuk met het carton van het werk des schilders. De phantasie en het spel moeten daaraan de warme kleur weten te geven. Hem imponeerde bovenal Shakespeare's arithmetische intuïtie.

VIII.

De druk der te gekunstelde tooneelinrichting wordt in artistieke kringen van jaar tot jaar sterker gevoeld. Daarom zoeken velen thans met meer energie dan vroeger aan dien toestand een

einde te maken. Ziedaar de oorzaak van het wel eens te revolutionair optreden door een jonger geslacht. Dit aanvaardt namelijk gaarne den gunstigen invloed der mechanische verrichting op de organisatie der stoffelijke welvaart, verzet zich echter beslist tegen de oplossing van het levensproces in een naakt spel van materieele krachten. Het wil geen leven meer uit de tweede hand. Tegenover het conventionalisme van het verleden wil het zijn persoonlijk cachet op het streven naar een organische hervorming zetten. Vandaar de ernst waarmede ook ten aanzien der dramatische kunst tegenwoordig de proef genomen wordt met doortastende veranderingen in den vorm en de kleurgeving. Zij betreffen in hoofdzaak het probleem der ruimte, des lichts en der régie.

Frankrijk behield het tooneel der Renaissance voor de opera en de voorstelling van het heroïsme, die dien resonansbodem van het rhetorisch pathos veelal behoeven. Het onttrok echter daaraan de eigenlijke ‘comédie,’ d.w.z. het genre van het gezelschapsstuk. Dit bezit een zeer intiem karakter en is dientengevolge aangewezen op een gesloten intêrieur. Het verlangt bovenal den zachten gloed van een kunstmatige lichtbron, die steeds helder genoeg moet schijnen om de fijngespannen intrige te kunnen doorgronden. De coulissen zijn daartoe vervangen door twee schermen van linnen, waarin deuren, vensters enz. aangebracht werden. Zij zijn één met het proscenium en den achtergrond, zoodat dientengevolge een niet te diep meerhoekig vertrek met zoldering gevormd wordt. Het is discreet ten aanzien van het decoratief, bevallig en behaag'lijk ingericht en daar het als pied-à-terre van het kleine ensemble gedacht werd, is het ook steeds in staat de illusie der waarheid te wekken en den zin voor harmonie te ontwikkelen. Verbonden met het auditorium is de physische distantie gering, maar toch voldoende voor het doel. Zoo vindt de vertrouwelijke mededeeling de volkomen op haar leest geschoeide lijst. Vorm en inhoud zijn op deze wijze werkelijk saamgesmolten.

De zegevierende ‘comédie’ verzoekt duidelijk genoeg het ernstigste niet tragisch te nemen. Zij ontmaskert de huichelarij, lacht en laat lachen, m.a.w. zij huldigt: ‘l' esprit gaulois’, die, zooals Félicien Rops zich uitdrukt,: ‘gaarne met den rozenkrans des duivels bidt’ en niemand veroorlooft zich beter voor te doen, dan de natuur hem uitrustte. Maar is daarin

niet telkens sprake van de geslachtsverhoudingen? Voorzeker, zegt Schopenhauer, maar juist deze verhoudingen onderscheiden zich door haar diepen ernst en merkwaardigen humor. Zij bieden door haar realiteit in de hoogste mate stof tot lachen. Ernst en humor grenzen echter zeer nauw aan elkander. Wellust en mystiek, Anakreon en Angelus Silesius, zijn daarom volgens hem zeer nauw met elkander verwant. Shakespeare's: 'Romeo and Juliet' is zijns inziens een treurspel der liefde, maar met sterk komischen inslag. Is, vraagt hij, het blijspel feitelijk niet aan te zien als een bewust verzet van den vrij geworden geest tegen de stomme kracht der ziel, ook wel hartstocht genoemd? Schopenhauer kenteekent juist daarom de comédie als het goddelijk lachen van het intellect over den machtigen, maar onbeschoften wil. Zij is hem de zegepraal van Ulysses over den sterken, maar blinden Polyphemos. Een kwajongensstreek van den mensch tegen God.

Toen paus Pius IX van den dichter Dumas père verlangde wederom door het tooneel den zin voor den godsdienst te versterken, verontschuldigde deze zijn weigering met het eigenaardige karakter des Parijzenaars, die in den schouwburg slechts naar den spiegel des levens tast, indachtig aan het woord van de la Rochefoucauld:

> 'Le monde est plein de fous, et qui n'en peut pas voir,
> Doit s' enfermer chez soi et briser le miroir!' - - - - - - -
> -

Duitschland verloor in den dertigjarigen oorlog voor geruimen tijd zijn nationaal prestige. Inwendige verdeeldheid en de breede kloof tusschen de belangen van stad, land en staat beletten daar blijkbaar de rationeele ontwikkeling van den eigen nationalen aard. Daaronder leed in niet geringe mate de afronding in zake de kunst. Wel zijn er ook in de dagen van politieke zwakte ernstige bezwaren tegen de vermomming van het drama en de zinnelooze maskerade op het tooneel geuit. Maar de uitheemsche invloed verhinderde steeds doortastende maatregelen. Dezelfde régie verordende nu eens de schitterende parade en den breeden golfslag der jamben, om dan weder met het blijspel en het gezelschapsstuk aan de hand der psychologische analyse het publiek te verrassen. Haar ontbrak ontegenzeggelijk de nationale traditie en het duurde lang, eer zij zich te dien aanzien op zichzelf bezon.

Schröder te Hamburg had voorzeker evenveel talent als gezond verstand. Hij trok o.a. met overleg de kunstenthousiasten tot zich, suggereerde hun zijn kunstrichting en zag voor het eerst in hen het medium tusschen de dramatische kunst en de blinde massa. Zij vormden met het oog daarop zijn parterre en beheerschten in zijn geest de openbare meening. Later trad het oordeel der pers daarvoor in de plaats. Iffland betreurde de verandering. Want hij miste sedert den waarborg voor het objectief gehalte der critiek. De toon der pers, zeide hij, verbittert ons wegens den hoogmoed waarmede niet tot ons, maar over ons en als staande boven ons gesproken wordt; dat te meer, daar de inhoud te dikwijls minachting van vlijt, kennis en kracht verraadt. Seydelmann ging nog een stap verder. Hij vergeleek de critiek der pers met 'vliegendrek op een blanken spiegel.' Zij beantwoordde zijns inziens zelden aan het doel wegens de te geringe ervaring der meeste critici. Schröder behandelde het door hem in hooren en zien geoefend parterre als vraagbaak. Hem was het stuk slechts libretto, waarvan zooveel in spel omgezet werd als er voor een gegeven tijd levenskracht in zat. Hij maakte Shakespeare pasklaar door verkorting, echter zonder eigenwillige toevoeging. Zijn 'Othello' (1776) veroorzaakte als première een zoo sterke emotie, dat meerdere zwangere vrouwen in den schouwburg plotseling door barensweëen overvallen werden. Zijn: 'Lear' bracht het zenuwgestel der partnerin 'Goneril' geheel van streek en als geest in 'Hamlet' was het allen alsof hij werkelijk vrij in de lucht zweefde. Fleck en Ludwig Devrient traden te Berlijn in zijn voetstappen.

Goethe daarentegen vond in Schröder's spel veel te veel werkelijke natuur en veel te weinig suprematie des geestes. Zijn voorbeeld voor Weimar was het 'theâtre Français' te Parijs. Beslister echter als ergens elders volgde hij daar de zuiver letterkundige richting. Zijns inziens 'wil het publiek gedetermineerd zijn,' komt de acteur 'wegens het publiek voor het front,' hebben beiden steeds het decorum te bewaren en is het de taak des leiders den hartstocht te regelen, waarbij hij in spel en voordracht op gezuiverde declamatie te letten heeft. Goethe was tegen de door den Italiaan Noverre ingevoerde zichtbare teekenen van goed- en afkeuring. In het parterre op een ietwat verheven leunstoel gezeten, duldde hij rechts van zich den adel, links de gegoede bourgeoisie en in

de achterhoede de Jenaer studenten. Hij zelf beheerschte de stemming, stond op autoriteit en tucht, wees overijverigen luide terecht en bood voor het overige met Schiller aan alle beschaafden door het dramatisch spel een gekuischt aesthetisch en letterkundig genot.

In onzen tijd is bovenal het streven op den voorgrond getreden de verschillende categorieën van elkander gescheiden te houden om hen door haar zelfstandige ontwikkeling volledíger aan haar doel te kunnen doen beantwoorden. Zoo ontstond op grootschere schaal dan ooit te voren het historische feestspel, getuige Bayreuth. Evenzeer de intieme voorstelling van de in een haar adaequaate ruimte gezette handeling, getuige o.a. het ‘Künstlertheater’ te München.

Reeds Eduard Devrient vond in het mysterie-spel te Oberammergau de kern van het historisch volksspel bewaard en wees op de toenemende aantrekkingskracht daarvan. Maar in het boerenbarok aldaar verraadt het tooneel nog teveel den italiaanschen invloed, al is ook de verbinding van het coulissen- en het vrylichtstelsel meer een plaatselijke eigenaardigheid dan de behartiging van een conventioneel beginsel. Palladio's werk te Vicenza wekte overal de zucht tot navolging en te Oberammergau werd deze door de vermenging der handeling met levende beelden uit het Oude Verbond zeer sterk begunstigd. Ook Bayreuth vermocht zich van den italiaanschen invloed niet geheel te bevrijden, hoewel Semper's gezag aldaar tot herstel van het amphitheater leidde en wat rang was, dientengevolge ring werd. Arnold Böcklin echter, hoezeer ook in den geest der romantiek doorgedrongen, kon desniettegenstaande er toch niet toe besluiten tooneeldecoratiën voor Richard Wagner te ontwerpen. Hij vermocht evenmin als Anselm Feuerbach in de coulissenverhouding de natuur te herkennen en miste alzoo den grondslag voor de stiliseering. Grootere troepen en volkmassa's veroorzaken in verband met het coulissenstelsel zijns inziens wel een ontzaglijke drukte, maar imponeeren niet als uitvloeisel van een in de natuur wortelende eenheid. Dat had reeds vroeger te Berlijn velen tegen het werk van Spontini en Meyerbeer ingenomen. Toen Schiller's ‘Jungfrau van Orléans’ als première Berlijn bedwelmde, spectakelden in het vierde bedrijf niet minder dan 800 personen op het tooneel. Ludwig Tieck zag in dien omhaal: ‘de kroon der grootste heerlijkheid onmiddelijk vóór den diepsten val’

en Iffland sprak van den bastaard op het tooneel. Hij vergeleek het kroningsfeest met een onecht kind, dat als pronkstuk zoowel het publiek als de kunst bedierf.

De reactie tegen deze elke maat overdrijvende richting bleef niet uit. Zij werd zeer sterk toen hertog Georg van Meiningen onder het voorwendsel der historische trouw de panoramatiek en pyrotechniek tot stelsel verhief en toen dit stelsel aanvankelijk overal het publiek in extase verzette. Twee positieve hervormingen waren het gevolg der reactie. Te München hernieuwde Jocza Savits het Shakespeare-tooneel en gaf Georg Fuchs den stoot tot de oprichting van het reliëftooneel. Vereenvoudiging was hun uitgangspunt, alzoo de reductie tot op het wezenlijke.

Savïts ziet in de dramatische handeling de concrete gedachte van den dichter, die door het spel levenwekkend gehalte bekomt. Hem is het geestelijk woord de hoofdzaak en dus richtsnoer. Het teekent zijns inziens de handeling en krijgt kleur door het gebaar. Verpersoonlijkt ligt in het woord de kracht, die de phantasie bevrucht en ter wille van haar mag de geest niet verstrooid worden. Savits mist in het coulissenstelsel den samenhang, het wezenlijke op het gebied der kunst. Van 1889 tot 1905 had hij in het ‘Residenztheater’ gelegenheid Shakespeare in 364 voorstellingen te vereenvoudigen, vooropplaatsend de zuivere kunst van het ensemble, die 't liefst met onveranderlijke draperie werkt en zich in geen bontheid vertoont, omdat deze een gevoel van onrust aankweekt, waarvan de neutraliseering tot de uitstooting van holle klanken en hoogdravende affecten verleidt. In onveranderlijk samenspel ging b.v. de ‘Comedy of errors’ zonder pauze in 1¾ uur over de planken. Het publiek behield de spanning en toonde geen zweem van vermoeidheid. Boogvormig naar voren tot in het parquet uitspringend, bood het verbeterd proszenium den acteur een vrije speelplaats nabij het publiek en lag het zwaartepunt van den speler in de vrijheid zijns geestes en niet meer in het milieu van bijwerk en kunstgrepen. Het gevoel voor deze vrijheid moet echter eerst wederom verworven worden. Haar duurzame toepassing is een quaestie van opvoeding en verbeterde opleiding.

Heinrich Laube had te Berlijn voorstellingen gezien van 3¼ uur duur, waarvan 2 voor het spel en 1¼ voor de pauzen en de tusschenbedrijven. Ter bekorting wisselde hijzelf als

arrangeur de scénerie te Weenen en Leipzig bij open voorhang. Hij waarschuwde echter uitdrukkelijk tegen den bouw van groote schouwburgen, omdat daarin de massa door de massa doodgedrukt wordt terwijl de acteur op het vierhoekig podium in het niet verzinkt. Gustav Freytag sprak te dien opzichte in zijn: 'Technik des Drama's van de eerste schrede op een hellend vlak. Savits vond bij nader onderzoek bovendien geen raison d'être voor willekeurige insnijdingen, wat betreft de indeeling der stukken. Hij zelf veroorloofde bij stukken van 3¼-3½ uur duur hoogstens rustpunten van 5 à 10 minuten en één grootere pauze, zoodra de handeling haar toppunt bereikt had. Hem was het behoud der eenheid het wezenlijke. By 'Lear' viel de voorhang bij elk bedrijf ter aanduiding der onderbreking slechts 1 minuut. Wel beroept zich de abbé d'Aubignac voor: 'la cinquiéme partie du poême dramatique' op Horatius ('Ars poetica)'. Maar hij blijft het bewijs schuldig, dat de indeeling in bedrijven op een beginsel berust en Schiller erkende slechts te dien opzichte de doelmatigheid, zoodat hij zich eenvoudig aan de gewoonte onderwierp.

Het relieftooneel vestigt de aandacht op iets anders. Het wil den architectonischen grondslag herstellen en volgt daartoe de aanwijzingen van Schinkel. Het reduceert principieel de drie afmetingen der Renaissance tot twee en verkleint dientengevolge met opzet de diepte. Het zoekt voorts nog naar de beste oplossing van het lichtprobleem om op een gegeven oogenblik door de macht van het licht den toeschouwer de door den dichter gewenschte stemming te kunnen suggereeren. Geenszins echter ligt het in de bedoeling van dit tooneel de handeling van den wil, die het spel ter bevruchting der phantasie in de daad omzet, te overschaduwen. Maar de daad is van plaatselijken aard en de plaats verplicht tot stiliseering der natuur, opdat juiste maat- en lichtverhoudingen de zakelijke ontwikkeling der daad in een aesthetischen vorm met de passende kleur toelaten.

De architect Littmann bouwde daartoe een ringtheater voor 630 toeschouwers, zonder ontwikkeling van het ornament, maar met een voortreffelijke acoustiek. Voor het korte en breede tooneel koos hij de portaalarchitectuur met weglating der coulissen- en soffieten-inrichting en met vervanging van het voetlicht door den electrischen lichtstroom van boven. Het portaalfront behield zooveel mogelijk het aanzien van een

gordijn, dat, voor zooverre noodig, uitéengeschoven wordt om het vertrouw'lijk beeld op het inwendig proszenium te onthullen. Beide zijden van het portaal zijn door draagbalken met elkander verbonden, die der zoldering den boogvorm verleenen en daar haar hoogte gering is, ontstaat geen leeg vlak of storende holligheid. Het beweeg'lijk proszenium is al naar gelang der behoefte te vergrooten en te verkleinen, bezit echter geringen omvang, want het spel is als de oplossing der handeling in een reeks beweeg'lijke bas-reliefs gedacht, waarbij de profielstelling steeds in het oog gehouden wordt. Sada Yacco vergenoegt zich in Japan met één smaakvol prospect en van dien achtergrond zijn de personen in den vorm van egyptische en perzische bas-reliefs als het ware afgelicht. Het decoratief te München was aan den schilder Fritz Erler opgedragen. Deze insceneerde ‘Faust’ en ‘Hamlet’.

Erler zag het wezenlijke in de behandeling van den achtergrond. Veranderlijk maakte hij het niveau van het achter-proscenium, want hij moest den achtergrond kunnen verwijden. Liet hij het sterk zinken, dan verkreeg hij een bijna onbegrensd spel van het licht op het prospect en tevens de mogelijkheid den acteur op het vrije podium onafhankelijk van den achtergrond te verlichten. Zoo vermocht hij naar eisch de plaats der daad te kenteekenen. Twee lichtbronnen stonden daartoe tot zijn beschikking: één voor het in- en uitwendig proscenium en één voor het achter-proscenium met den achtergrond. Beide lichtbronnen konden de volledige toonscala voortbrengen. Zij suggereerden licht en donker, warm en koud in alle nuancen. De phantasie verkreeg den indruk van een intérieur met al hetgeen daartoe behoort. Erler hield in Faust één grondmotief vast, dat hij telkens varieerde zonder de leidende gedachte één oogenblik uit het oog te verliezen. Discreet behandelde hij het prospect en 't liefst steunde hij op de tegenstelling van wit en zwart, waarbij hem de kennis van Goya's etswerk zeer te stade kwam. Aan de hand van het licht wilde hij bovenal het gereedschap ontwikkelen en door het prospect in den geest des dichters getuigen, nog vóór dat de acteur gesproken had, om hem dan op alle verdere schreden discreet te begeleiden en zóó noodig te ondersteunen.

Het ligt voor de hand, dat dit doel in den eersten aanloop nog niet volledig bereikt is. Vooral de verlichting haperde veelal en vereischt nog veel meer ervaring. Voor den mono-

loog en den dialoog op de basis van het intérieur voldeed de technische constructie van het tooneel. Maar in zijn geheel herinnerde ‘Faust’ meer aan het eerste fragment van Goethe, dan aan de latere: ‘Divina tragoedia,’ waarin ‘per synekdochen’, alzoo als deel het geheel weêrgevend, het leven der menschheid en de geest der wereldgeschiedenis als het ware een doorzichtig kristal geworden zijn. Of zou de Jenaer historicus Luden werkelijk gelijk gehad hebben, toen hij in 1806 tegenover den grooten meester de meening uitte, dat de dichter zijns inziens een reeks van belangwekkende episoden wenschte aan te bieden, van beelden uit een rijk leven, waarin het enkele aan het enkele vastgeknoopt was en het voorhandene ons er van doet afzien naar het middelpunt te zoeken?

Zeker is, dat het reliëftooneel de quaestie aan de orde stelde: wat het tooneel thans moet afstooten, en wat het nu nog kan behouden, zal het op den duur aesthetischen invloed op het volksgenot uitoefenen en tot zijn verheffing bijdragen.

Beslissend daarvoor is voorzeker niet de zin voor orgiastiek, maar wel die voor kunst. Ware de orgiastiek inzake het tooneel maatstaf, dan zou het dramatisch spel geen probleem der kunst zijn. Het behoorde in dat geval slechts tot de publieke vermakelijkheden en had wellicht als rendezvous voor de fashionable wereld of als instituut ter prikkeling der zinnen sociale beteekenis. De strijd der meeningen raakte alsdan een ander gebied en het bekende gezegde: ‘du choc des opinions la vérité jaillit’ ware niet binnen de lijn der aesthetische beschaving te trekken.

Volgens Eduard Devrient is voor de waarheid in de dramatische kunst het historisch onderzoek onmisbaar. Wat voor haar daaromtrent mogelijk is, nam in den loop der tijden reeds vorm en kleur aan. Te dien opzichte kan dan ook van een bijna geregelden omloop gesproken worden. Hij ziet nauw verband tusschen het streven naar stiliseering en den graad van beschaving, respectievelijk de helderheid van het bewustzijn. Maar elke stiliseering verplicht tot de handhaving der innigste voeling met de natuur en der schepping door haar ten bate van het dichtwerk. Ook de kunst is steeds op de organisatie van hetgeen in de natuur der dingen ligt, aangewezen en gehoorzaamt in overeenstemming daarmede haar eigen inwendige wet.

Nu is in den jongsten tijd het dramatisch spel wederom

onmiddelbaar naar de sshoone natuur gevlucht om tot den samenklank van natuur en kunst te geraken en daaruit nieuwe levenskracht en levensvreugde te putten, ja zelfs vermeerdering der nationale gezindheid. Ernst Wachler speelt b.v. te Thale in den Harz en beroept zich voor de uitvoering van zijn ideaal op een idee van Klopstock, wiens: 'Hermannsschlacht' hij in de vrije en romantische natuur nieuw leven schonk. Rudolf Lorenz leidde het spel in de vrije natuur geruimen tijd in Hertenstein bij Lucern, nadat hij in 1907 te Brugg met Schiller's: 'Braut voor Messina' alle harten veroverd had. Beiden vonden in Savits een medestander van evenveel talent als kennis. Miste Lessing een nationaal tooneel, dan is het alsof deze mannen van het vak zijn ontstaan van de intieme aanraking met de schoone natuur verwachten, niet ten bate van enkele artiesten, maar ter verkrijging der kunst van het ensemble.

Tegenover de vermomming van het drama tijdens de Renaissance wijzen zij op de bevrijdende werking van het vrijlicht, op de grootschheid der lijnen en de warmte der kleuren onder haar gezag in het majestueus gebergte. Speelde de Antieke niet op klaarlichten dag en was het tooneel toen niet een nationaal heiligdom? Hebben niet Engeland en Spanje in den bloeitijd van hun tooneel het vrijlicht verkozen? Verruilde het mysteriespel der Middeleeuwen niet de kerk met de vrije natuur? Biedt niet het allesdoordringende licht der zon een waarborg tegen overspanning en gekunsteldheid?

Licht en lucht zuiveren de atmospheer en verhoogen de vitaliteit. Zouden zij niet ook de dramatische kunst verjongen, zoodra deze in de vrije natuur gezet wordt, niet om met haar in wedstrijd te treden, maar om te midden van haar de rhythmische beweging te ontwikkelen en de spiegeling van haar leven te zijn? Zich op zichzelf bezinnen, is daarvoor het woord en wat het licht betreft, daarover uitgespreid; welnu een groot dichter zegt:

'Und schnell und unbegreiflich schnelle
Dreht sich umher der Erde Pracht;
Es wechselt Paradieses Helle
Mit tiefer, schauervoller Nacht.'

Gedachten.
A Zeiling.

Bedenk eens, dat *niets* u kan overkomen, waaraan ge zelf geen deel hebt.

Ik stel me zoo voor, dat we later de consequentie van onze leer en van al wat we hier op aarde beweerd hebben, nog eens geheel moeten uitleven. Want dat we al in *dit* leven de proef op de som geven.... misschien ben ik alleen zoo zwak.

Een misanthroop zeide: ‘De geschiedenis van den zondvloed moet zich weer eens herhalen: het schoollokaal der aarde heeft weer eens een beurt noodig -’ maar een philantroop zeide: ‘wij wachten een Nieuwe Komst!’

Hoe kunnen we nog een seconde lang kleingeestig zijn, als we bedenken dat wij direct boven ons hoofd de onmetelijkheid van tijd en ruimte hebben.

Vele menschen zouden niet kunnen bidden, als zij geen handen hadden om te vouwen.

De plicht rust op ons, het leven te smeden tot een gouden keten, waarvan bij God het sluitstuk berust. Zoo jammer, dat velen de schakels laten liggen, om naar het laatste te zoeken. Faust had ‘leider auch Théologie studiert’!

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

De Schelde-forten.

ONDER meer naar aanleiding van het gemis van goede verdedigingswerken aan den Scheldemond is in deze rubriek herhaaldelijk bedenking uitgesproken over ontoereikende zorg van de regeering voor de handhaving onzer neutraliteit, die op dit punt het meest en hoogst ernstig bedreigd moest en moet worden geacht.

Een bericht heeft de vorige maand in breeden kring den indruk gewekt, dat de Nederlandsche regeering voornemens was de plannen voor de fortificatiën bij Vlissingen, bestemd ter afsluiting van de Schelde (en ter beveiliging van de reede) prijs te geven - althans, dat het vooruitzicht bestond, dat de reeds zoo langdurige vertraging in de regeeringsdaden ter zake van de kustverdediging, ofschoon reeds meer dan twee jaar geleden de urgentie er van werd uitgesproken, door nieuwe vertraging zou worden gevolgd. Het bericht wekte blijdschap in Frankrijk, Engeland en franschgezinde kringen in België, doch bezorgdheid bij velen in Nederland. Wij hebben er aanleiding in gevonden, woorden van bitter beklag tot de regeering te richten.

Uit de laatst gepubliceerde officieele bescheiden onzer regeering blijkt nu echter, dat de door genoemd bericht, al of niet bedoeld - nemen we aan door verkeerde interpretatie van ons en anderen - verwekte indruk niet juist is, in zooverre de regeering geen nieuw uitstel aankondigt en het souvereine recht handhaaft om op eigen gebied, aan de Schelde, te doen wat strikte neutraliteit medebrengt en eischt. Met achterlating uit het kustverdedigingsontwerp van 1910 van wat oogenblikkelijk niet absoluut noodzakelijk is, heeft de regeering, blijkens de dezer dagen gepubliceerde memorie van antwoord, een gepantserd fort bij Vlissingen n°. 1 op haar program gebracht, omdat dàt fort op de Westerschelde als een absolute noodzakelijkheid vaststaat.

Onjuist was 't dus, toen wij vorige maand schreven, dat de Nederlandsche regeering onder vreemden invloed de fortificaties bij Vlissingen prijs gaf. Het is onze plicht hiervoor amende honorable te maken, doch we prijzen ons gelukkig, bizonderlijk aan den minister van buitenlandsche zaken ons oprecht leedwezen te betuigen over de onjuistheid. Wij verheugen er ons hartelijk over, dat de regeering, volgens de officieele bescheiden, thans ingediend, niet heeft gebukt als haar langdurig dralen en bijkomende omstandigheden schenen te voorspellen dat geschieden zou en, naar wij geloofden, reeds wàs gebeurd.

Het is eene niet ernstig bestreden stelling, dat, indien onder de internationale verhoudingen, die nu reeds een tiental jaren bestaan, in West-Europa

een oorlogstoestand intreedt, Nederland's onzijdigheid slechts aan ééne zijde, ter Westkust, door éêne mogendheid of groep van mogendheden zou worden bedreigd. Na zeven jaar van voortdurend toenemend gevaarlijke spanning, in 1911, toen op een gegeven moment de oorlog onvermijdelijk scheen, was Nederland nog niet ter dege toegerust om eene forceering van de posities bij Vlissingen (welke Engeland, naar men wist, te voren in studie genomen had) te voorkomen; feitelijk waren we niet in staat ernstige operaties tegen Duitschland via onze territoriale wateren, eventueel ook via onze landwegen te stuiten; effectief neutraal hadden we niet kunnen zijn. Sedert verliep wederom een jaar en nog kwamen wij niet gereed.

Het kardinale punt - de vraag of Nederland zich zal toerusten om een vijandelijke vloot ter reede van Vlissingen en een vreemde krijgsmacht op de Schelde te *kunnen* weren - staat nu te worden beslist in bevestigenden zin. Na acht jaar talmen en beraden zal dan eindelijk de eerste groote stap in de goede richting worden gezet. De regeering en het land kunnen met het thans gerezen vooruitzicht worden geluk gewenscht. - Maar veel blijft nog te verwachten en te hopen.

Het is te hopen, dat degelijke versterkingen spoedig zullen worden gebouwd en dat ons land geen nadeelige invloeden of noodlottige gevolgen zal ondervinden van den kostbaren tijd, die inmiddels verloren is gegaan: eerst nadat versterkingen, die den doortocht over de Schelde (en de reede van Vlissingen) beheerschen, zullen zijn gebouwd, zal men gerust kunnen ademhalen; dan eerst zal de eerste voorwaarde voor de handhaving van eene effectieve neutraliteit zijn vervuld, door welke niet alleen groote mate van waarborg van den vrede voor het eigen land verkregen wordt, maar terzelfder tijd het oorlogsgevaar elders in West-Europa zeer verminderen zal; zoolang het fort of de forten[1] nog niet sterk zijn gebouwd, blijft Nederland met een gewelddadige schending zijner neutraliteit bedreigd.

Te hopen is ook, dat de Staten-Generaal zich zullen herinneren, dat Saguntum verloren ging terwijl de Senaat beraadslaagde; dat zij niet door kleine critiek nieuw verlies van tijd zullen veroorzaken; dat zij zich niet gerustgesteld zullen gevoelen, omdat voor het oogenblik de politieke barometer van Europa wat vooruit schijnt te gaan; dat zij zullen begrijpen dat een ernstig bedreigd levensbelang op het spel staat en zij dus niet slechts de gevraagde middelen zullen toestaan, maar alles wat voor eene meest degelijke bevestiging van rivier (en reede) noodig is. Want met de versterking aan den Scheldemond staat of valt onze neutraliteit en veiligheid.

Last, not least, blijft nog een groote zorg: dat de Regeering zich niet late verleiden of dringen een stap te doen, door welke onze souvereine rechten aan de Schelde beperkt, onze plichten als neutrale Staat zouden verzaakt worden. Dat zou een stap zijn, verder terug dan die welken we nu vooruit gaan.

In België en elders gaan weder stemmen op, die den voorgenomen fortenbouw als niet toelaatbaar verklaren. Een nieuw, naar ons voorkomt uiterst zwak maar tòch wel aandachtwaardig standpunt verdedigt de ‘Metropole’, die oordeelt, dat de vraag of een vreemde krijgsmachten, in het belang der Belgische neutraliteit, op de Schelde moet worden toegelaten, niet aan Nederland ter beslissing is, in zooverre geacht kan worden, dat het onder de Noordzee-Conventie gewaarborgde status quo door den forten-

1. Met het oog op de veelvuldig over het zeer breede vaarwater zwevende nevels zouden twee forten boven één fort te verkiezen zijn,

bouw wordt aangetast[1]; de 'Flandre Liberale' nam met bevreemding kennis van de plannen der Nederl. Regeering, ontkent haar recht en wenscht krachtig verzet; de 'Moniteur Maritime et Commercial' ontkent eveneens ons recht de Schelde voor een aan België bevriende krijgsmacht gesloten te houden; de 'Petit Bleu' zegt echter, dat een absoluut verbod van doortocht niet bestaat en de fortenbouw voor de approviandeering van Antwerpen geen beletsel is: 'nous n'avons plus à nous en alarmer', m.a.w. het fort is niet bedoeld of berekend als eene sluiting der Schelde in tijd van oorlog voor elke vreemde krijgsmacht. En de 'Nieuwe Courant' ('s-Gravenhage) spreekt in den geest van die Belgischen organen, welke geen aanstoot nemen, zeggende in te stemmen met de opvatting van de 'Gazette de Hollande': dat de Belgische ongerustheid op een verkeerde opvatting van de kwestie berust.

Voorwaar, *indien* - wat deze en meer dergelijke uitlatingen kunnen doen veronderstellen - de Franschgezinde kringen in België mochten verstaan, dat inderdaad sluiting van de Schelde voor vreemde krijgsmachten, door België voor neutraliteitsdoel ingeroepen, buiten het oogmerk van de voorgestelde Nederlandsche fortificatiën ligt, dàn zouden wij tot ons diep leedwezen geen enkel woord mogen terugnemen of in het minst verzachten van wat de vorige maand geschreven werd. Dan was er slechts een *schijnbare* tegenspraak tusschen onze opvatting van toen en de thans van Regeeringswege uitgaande stukken betreffende de kustdefensie. Wel blijkt nergens uit, dat de Regeering het fort wil bouwen om het alleen voor de verdediging der reede, niet voor de sluiting van de Schelde te gebruiken (al is het velen wel opgevallen, dat in de jongste memorie van antwoord het vroeger vooropgezette doel 'handhaving der onzijdigheid op de Westerschelde' *niet* meer wordt genoemd); maar zoolang de Regeering niet ter waarschuwing van vriend en vijand vierkant verklaart, dat zij haar plicht van onthouding in het Belgische neutraliteitsvraagstuk kent en zal naleven, zoolang zij niet krachtig en duidelijk heeft getuigd, dat zij zich door geenerlei consideraties laat afbrengen van het recht en van den plicht om een vreemde krijgsmacht op de Schelde te weren, zoolang blijven aspiraties werkzaam tegen het rechtmatig en plichtmatig gebruik der versterkingen, - aspiraties die tot agitaties van vredeapostelen en ander minder goed willende elementen moeten leiden, waardoor Nederland van een strikt neutraal standpunt kan worden afgedrongen en ernstige complicaties kunnen ontstaan. Hoe eer de regeering hare neutrale positie ter zake van het Belgische neutraliteitsvraagstuk zuiver stelt, des te beter het zal zijn.

Aanstaande ontspanning?
De Engelsch-Russische Verstandhouding.

De Engelsch-Russische verstandhouding van 1907 was in wezen eene enge begrenzing van den vóórdien overheerschenden invloed van Rusland in Perzië, waarin het, uitgeput door den oorlog met Japan, moest berusten. Eene bekwame Britsche diplomatie wist er echter het karakter van eene

1. Een rechttegenovergestelde opvatting, waarvoor wij meer gevoelen, is, dat die mogendheid die ondernomen heeft het status quo aan de Noordzee te eerbiedigen, in casu Nederland, *verplicht* is, tegen een eminent gevaar van schending zijner positie noodzakelijke maatregelen te nemen.

samenwerking aan te geven, welke, naar men hoopte, zich niet tot Azië, allerminst tot Perzië alleen, beperken zou, doch ook in het Europeesche concert effect zou hebben. - Tijdens de Bosnische quaestie schenen op een gegeven moment de stoutste verwachtingen der Britsche staatslieden in vervulling te zullen gaan. Thans moet men vermoedelijk van eene volkomen mislukking der met de ‘entente’ gezochte oogmerken spreken.

Gelijk het verbond voor Japan, zoo is de verstandhouding voor Rusland geen beletsel geweest om, met terzijdestelling van Engeland's prestige en belang, de eigen positie in Oost-Azië te versterken. In het verdrag van Portsmouth werd, onder den invloed van Engeland, dat als protector van China optrad, de bepaling opgenomen, waarbij de Chineesche souvereiniteit over Mandschoerije werd ‘erkend’, wezenlijk hersteld. Maar de Russisch-Japansche Overeenkomst van 1910 heeft die souvereiniteit vernietigd. De hooge contractanten hebben in hunne respectieve invloedsferen in Mandschoerije hun gezag gevestigd. Bovendien breidden zij hun invloed in Mongolië uit. Thans is eene Entente tusschen Rusland en Japan getroffen, waarbij niet slechts Mongolië tusschen hen in invloedsferen wordt verdeeld, maar die voor onafzienbaren tijd algemeene samenwerking van deze beide grootmachten in 't vooruitzicht stelt - samenwerking welke, met het oog op de revolutie in China, nog groote vruchten dragen kan. Te Londen loochent men niet de groote, vèrstrekkende beteekenis van het samengaan van Rusland en Japan. Het zal slechts bij de gratie van die mogendheden zijn, indien Engeland zich in Thibet kan vestigen. Engeland, hetwelk vóór 1895 nog een eerste viool in Oost-Azië speelde, speelt thans derde.

Wat Perzië zelf betreft, daar is hetgeen bereikt werd van zeer problematieke waarde. In Noord-Perzië oefent Rusland reeds weder wezenlijk gezag uit. Het bouwt er zijn spoorwegen, die het steeds nader naar de Britsch-Indische grens brengen. Terzelfder tijd pousseert het, met hulp van het internationaal kapitaal, de plannen voor den grooten Trans-Perzischen spoorweg, welke tot over de Indische grens voert. De Britsche minister van buitenlandsche zaken heeft het in het Lagerhuis (zitting van 10 Juli) franchement toegestemd, dat het voor Engeland's positie in Indië goed zou zijn als heel Perzië een ondoordringbare woestijn ware. Duidelijk heeft hij te kennen gegeven den bouw van deze lijn niet te zullen bevorderen; een Perzische leening, in verband met den spoorwegbouw noodig, zal hij niet steunen. Er is hier enorm verschil van belang. De Britsche militaire autoriteiten verzetten zich ten scherpste tegen den Trans-Perzischen spoorweg (ook door Fransche en Duitsche kapitalisten gewenscht). Zij waarschuwen, terecht, dat gelijk Rusland langs den Trans-Siberischen spoorweg in korten tijd eenige honderdduizenden soldaten naar Mandsjoerijë kon expediëeren, het langs een Trans-Perzische lijn ook gemakkelijk een groote macht op de Britsch-Indische grens zou kunnen samentrekken. En, ongelijk Japan, zou Engeland niet een aanzienlijke macht daartegenover knnnen stellen. In confesso is, dat het Britsch-Indische leger grootendeels in, tijdelijk zelfs, onmisbare garnizoenen vastgelegd is en slechts luttele macht in het veld zou kunnen brengen. De militaire medewerker van de *Times* zegt het openlijk: indien Rusland een spoorweg heeft, waarlangs het troepen op de Indische grens kan samentrekken, dan moet in Engeland gedwongen dienstplicht worden ingevoerd óf het wordt voor de veiligheid van zijn Indisch Rijk van Rusland's vriendschap absoluut afhankelijk. - In Perzië wordt de oude strijd gestreden onder voorwaarden, die voor Rusland niet onvoor-

deelig zijn, in zooverre het sedert 1907 in Noord-Perzië formeel als paramount is erkend.

Naar gelang de Russisch-Engelsche verhouding in Azië, de verstandhouding van 1907 ten spijt, haar historisch, haar antagonistisch karakter hernam, is in Rusland de neiging tot toenadering met andere, niet met Engeland bevriende grootmachten gevoed. Nadat Iswolsky, die een dubbelzinnige rol heeft gespeeld, was afgetreden, leidde die geest van toenadering voor het eerst tot resultaten in 't vorig jaar, toen te Potsdam verstandhouding getroffen werd. De thans te Baltischport aangevangen en te Petersburg voortgezette besprekingen geven groot uitzicht, dat eene Russisch-Duitsche entente in wording is, waardoor de groepeering der mogendheden eene belangrijke verandering zal kunnen ondergaan.

De bijeenkomst te Baltischport.

Het na de ontmoeting der Keizers te Baltischport door de verantwoordelijke leiders hunner buitenlandsche politeek uitgegeven communiqué, vaststellend, dat nergens ter wereld verschil van belang tusschen de beide groote Rijken bestaat, duidt op eene zeer goede verstandhouding. Wij zijn geneigd aan deze Verklaring buitengewoon groote beteekenis te hechten en er zelfs eene voorspelling in te hopen van het aanstaande algeheele failliet van de Britsche entente-politiek, waardoor gansch Europa gedurende bijna tien jaar in hevige onrust gehouden is. Na de Baltischportsche Verklaring is het moeielijk denkbaar, dat Rusland zich tegenover Duitschland niet neutraal zou houden, indien over de thans aanhangige quaesties - *alle welke onderwerp van bespreking hebben uitgemaakt* - een oorlog in West-Europa uitbrak. Indien deze opvatting juist is, dan springt de groote beteekenis van de resultaten der keizersontmoeting in het oog. Duitschland kan dan zijn Oostergrens ontblooten; zijn overwicht op Frankrijk doen toenemen. De Republiek, die in 1904 haar bondgenoot Rusland in den steek liet, zou dan thans haar streken thuis krijgen - zij het onder veel vriendschapsbetoon, dat men den Franschen minister-president, als hij de volgende maand Petersburg bezoekt, natuurlijk niet zal onthouden. Frankrijk zal dan, door een toenemend geweldige overmacht van Duitschland bedreigd, eerder tot eene eerlijke politiek en tot het bewaren van den vrede gedwongen kunnen worden. - De door ons gehoopte en gedachte beteekenis van de te Baltischport getroffen verstandhouding zal de inleiding kunnen worden van groote veranderingen in de thans zoo gevaarlijke internationale verhoudingen. Zij zou dan ook eene plausible verklaring geven van de vredelievende en tegenover Duitschland vriendschappelijke redevoering van den Britschen minister van buitenlandsche zaken, welke ‘gecontrasigneerd’ werd door Lloyd George, die in 1911 op zoo geheel anderen toon gesproken heeft.

Het schijnt niet onmogelijk, dat snel een beslissend moment nadert in den grooten strijd, die tot dusverre met de wapenen der diplomatie in Europa wordt gevoerd. Of hij ook met die wapenen kan en zal worden beëindigd staat te bezien. Onmogelijk is het niet. Het is niet ondenkbaar, dat Engeland, welks hand wezenlijk tegen allen was opgeheven, plotseling eene continentale coalitie in wording vindt, waarvoor het bukken moet, wil het niet ondergaan. Wordt het in Azië door zijn bondgenoot Japan en door het ‘bevriende’ Rusland teruggedrongen, door de instandhouding

der Triple Alliantie en dank ook de goede verstandhouding, tusschen Rusland en Duitschland geboren, wordt het overwicht, hetwelk Engeland in Europa scheen te zullen vestigen, ernstig bestreden. Het is niet ondenkbaar, dat onder Russisch-Duitsch-Oostenrijkschen invloed de Italiaansch-Turksche oorlog spoedig beëindigd wordt op eene wijze waardoor groote veranderingen worden voorbereid in de Middellandsche Zee, waar Engeland paramount was... vóór de vloot in de Noordzee werd geconcentreerd. De Keizersontmoeting te Baltischport opent groote vooruitzichten.

Onze leestafel.

Nederlandsche romans.

Sirius en Siderius, door Frederik van Eeden. Eerste Deel: De Ouders: - Amsterdam, W. Versluys, 1912.

'Hij was gebooren tegen de eerste scheemering van eene vroege zomeravond, in een kleine herberg. Het reegende zachtjens en buiten speelde een piano-orgel op den landweg. Een zwarte lijster zong tegelijk met het orgel, boven in den top van een dorren boom. De zon had maar éven bloedrood onder een roodbezoomde wolklaag doorgeflonkerd, doch had stellig gewenkt dat het goed was en er iets moois zou gebeuren. De maan kwam veel later, toen het al gebeurd was, en de reegen had opgehouden. Toen werd het alles zeer stil, en het piano-orgel, met de Italiaansche man en vrouw, trok langzaam naar de van verre gloorende stad....'

Zoo en niet anders, in de sprookjesachtige taal, die we ons van *Den Kleinen Johannes* zoo goed herinneren, met een eigen spelling, begint het zonderlinge boek, waarvan het eerste deel voor ons ligt. De lezer, die zich met Fr. van Eeden op weg begeeft, weet dat hij hem over hoogten en diepten, langs koele meren en blazende vuren, in de stilte, die zich zelve hoort, en door bruisende orkanen moet vergezellen. Geen oogenblik is men van zijn weg zeker.

Afgronden doemen op het onvoorziens voor iemands voet; Van Eeden stort er in, zijn gezel medeslepend.... Maar hij weet er zich uit te redden en even plotseling bestijgt hij een berghelling.... Ik zou echter willen vragen of de afgronden niet betrekkelijk ondiepe ravijnen blijken, of Schr. hier wel ooit de hoogten bereikt, van waar het uitzicht een ruimte omvat, slechts begrensd door de lijn, die aarde en hemel verbindt.

Het is toch niet zoozeer kunst, diepzinnige quaesties op te werpen, maar die fijn te behandelen, ernstig, logisch. Als het heilige, het hoog verhevene, het eeuwig versluierde op banale wijze wordt aangeraakt, met een soort van dronkenmanshumor besproken; als het nietig eindje mensch zich vermeet den Almachtige tot verantwoording te roepen op de wijze van 'Kom op, of....' Och, dat wordt men zoo spoedig beu. Er is niets hartverheffends of aantrekkelijks in dit soort van wijsgeerig (?) hardop denken, in alledaagsche taal. In Taede is auteur zelf aan het woord en niet zuinig ook. Haast grappig bovendien doet het aan, als het niet zoo droevig was, iemand hoogere mystiek te zien verwerpen, oud geloof te hooren verfoeien, en dan door hem een nieuwe, mystieke phantaisie te zien scheppen, die men niet ernstig kan nemen, die ons even laf als onbeholpen voorkomt.

Welke wonderen van het nieuwe 'Jeesje' staan ons te wachten in het deel, dat op dit zal volgen? Ik beken, mijne verwachting althans is niet hoog gespannen. De vader, een raisonneur, wegens diefstal in de gevangenis, de ongehuwde moeder met haar zuigeling, in Californië.... Voor

kinderen uit dergelijke verbintenissen is de maatschappij meestal verre van teerhartig; als aangekleede ideeën kunnen zulke jongentjes echter goede diensten bewijzen.

Schitterend gestyleerde bladzijden ontbreken natuurlijk niet in dit boek, zoo min als in eenig ander van Fr. van Eeden. Maar hij, die aarde en hemel wil omvatten, moet, ik herhaal, zeer, zeer hoog staan; met ongebreidelde polemiek alleen komt men er niet.

Waar is het teere, het fijne, het versluierde schoon te vinden, dat auteur in vroeger dagen een zoo voorname plaats aanwees in onze litteratuur?

In Liefde bloeijende, door J.L.F. de Liefde. - Utrecht, H. Honig, 1912.

Het gaat den beoordeelaar van vele boeken wel eens als den diamantgraver. Onder allerlei gewoon gruis en minwaardige steenen valt hem plotseling iets in handen, dat hem een kostbaar juweel zal blijken.

In Liefde bloeijende (de dubbele beteekenis der spreuk wordt vooraf verklaard) begint even eenvoudig als frisch. Zonder noodeloozen omhaal van woorden zijn we al dadelijk in het 'milieu.' De indrukken van twee jonge meisjes, zusters, uit logeeren bij een tante, buiten.

Kitty, met hare achttien jaren, is een en al opgewektheid; schalks van aard, zonnig, daardoor bij iedereen gaarne gezien en gezocht. Heleen, even in de twintig, ernstiger, meer gesloten, hartstochtelijk, moeielijker in den omgang, moeilijk voor zich zelve.... Een veel gecompliceerder natuur, dieper maar vaak droefgeestig; over de raadselen des levens peinzend, ongeloovig, en toch onbewust hunkerend naar een leven in God.

Dit boek is meestal zeer natúúrlijk geschreven. Door zijn bladzijden vloeit en bruist de stroom van het leven zelf. Lieftallige Kitty, 'queen of the May,' met haar mooi gezichtje en nog mooier zieltje, wint stormenderhand het hart van den lezer. Aanvankelijk blijft Heleen meer in de schaduw, tot zeer geleidelijk ook op haar het volle licht valt en wij haar leed en strijd gaan medevoelen. De uitbeelding van dit karakter heeft zware eischen aan het talent der schr. gesteld. In de verschillende phasen van Heleens bestaan, te midden der onderscheiden werkkringen, die zij zich koos of waartoe zij werd gedreven, zien wij haar, hoe vaak begeerd, steeds trouw aan de liefde, in haar hart geworteld met onuitroeibare kracht, voor den eenen, die haar versmaadde. Den drang van haar eigen onstuimig bloed bestrijdend, in schaamtevolle smart; zich aan haar arbeid gevend met onverdroten ijver; het vrouwelijk teedere uitend in zorgvolle verpleging van wat zwak is en hulp behoeft; zoo wordt zij ons lief, tot op de laatste bladzijden haar streng doorgevoerde ascese ons onbegrijpelijk schijnt, ons kil aandoet.

Waarom het gezond zinnelijke, het echt menschelijk natuurlijke te elimimeeren, op te offeren aan godsdienstige tendenzen? Wie anders dan de Schepper maakte het menschenhart vatbaar voor aardsche liefde? Meent men waarlijk God te dienen door het teedere in zich te verstikken, het natuurlijke te dooden? School er geen zelfverheffing, eigengerechtigheid in Heleens afwijzing? Wat wist zij eigenlijk af van 'het diepgaand geloofsverschil' tusschen haar en den beminden man? En, al voelde zij hierin juist, wie zei haar dat hij niet kon veranderen, zooals zij zelve heelemaal ver-

anderd was? Ik sta bij dit punt iets langer stil, omdat het een tendenz dreigt te worden, in sommige hedendaagsche boeken, het leven te verwringen naar pasklaar gemaakte ideeën, die met oprechte Godsvrucht niets of zeer weinig gemeen hebben. Zij, die rechtstreeks staande tegenover het 'zich uit leven,' op hun beurt in een andere overdrijving vervallen, vergeten geheel hoe er in de christelijke wereld oudtijds reeds over deze punten werd geoordeeld. Schreef niet Paulus aan de Corinthen, dat de ongeloovige man door zijn geloovige vrouw zou geheiligd worden en 'wat weet gij, vrouw, of gij den man zult zalig maken?' Och, niet door spitsvondig zelfbedrog, onnutte zelfkastijding, stugge zelfgenoegzaamheid dient men het hoogste, maar door natuurlijken eenvoud, in reinen trek des harten, in de onergdenkende liefde, waarvan dezelfde Paulus schrijft, dat zij alle dingen verdraagt en bedekt.

Deze uitvoerigheid zij mij vergeven. Zoo gaarne had ik voor mij het einde van dit meestal zeer menschkundig geschreven verhaal gelezen op p. 182, 11de deel: 'En zoo zag zij gezeten in de gewijde stilte der eenzaamheid, komen het herboren verleden, de nieuwe toekomst en in haar zelf de gaafheid van verkregen rust.'

In Liefde bloeijende heeft zooveel goeds en schoons, schildert de echt menschelijke verhouding van Kitty tot Hage in zoo gloedvolle, wegsleepende woorden, weet zoo dikwijls het juiste, het echt gezonde af te beelden; maar het einde zet niet de kroon op het geheel. Een sombere nonnenkap past niet bij een vorstelijk gewaad. Heleen heeft te lang en te vurig liefgehad om ten slotte zoo den man af te stooten, die haar hartebloed kostte. Bovendien is deze vrouw artiste, schrijfster; wat zij als zoodanig voelt, hoe het in haar stormt en jaagt, is aangrijpend mooi geschetst p. 49 en 50, Deel I. Auteur zet hier de deur van haar eigen hart op een kier, zooals het heet op p. 74. Het werd ons veroorloofd een blik in het allerheiligste te slaan....

Een zeer zuivere, dichterlijke beeldspraak, smijdige taal, rijke woordkeus maken mede dit boek tot iets bijzonders in onze litteratuur, als voorbeeld haal ik aan p. 96, Deel II: ''t Was een grijze dag, de wolkenlucht hing laag over de heiwoestijn. Dor en doodsch-bruin lag de struikerigheid gerulligd over heel de verlaten vlakte. Aan het eind plooide de ruige dekking mee een zwaren rimpel in den bodem. Daar drukten de wolken met hun dracht van regen op de aarde neer. 't Was één uitgespreid vachtkleed van doode somberheid beneden. Boven loome zwaarmoedige wolkenlaag. En daartusschen alleen de eenzaamheid vol ongedroomde droomen. Een vogel steeg op en bleef in die eenzaamheid drijven....

'Ons land is zoo mooi.' zei Heleen in stille peinsstemming, 'het houdt altijd zooveel omsluierd.' - Dat is de sfeer. Sommigen noemen het atmospheer.... Als Holland geen sfeer had... maar dan was het er zelf niet. Al die 'mooie' landen, Italië, Zwitserland, die ontwikkelen geen sfeer. Zwitserland en Italië hebben alleen maar nevels of klaarheid, - 'De sfeer, dat is toch eigenlijk Het-zèlf, wat het is en wat het zegt. Het wezen, maar dan uitgestraald....' - En nooit kijk je in het brandpunt van die uitstraling, dat blijft omsluierd. - 'Ja,' vervolgde hij, 'net zooals je menschen hebt met een sfeer en zonder. Wat ze zijn, dat zweeft om hen. Het is de geur van hun Ik. Het is niet iets, dat ze doen, het komt hun ziel uitgeademd....'

Een af en toe voorkomende vreemde vorm, een min gelukkig gekozen

woord wil ik hier niet aanwijzen; zij zijn als moeten of doffe plekjes te midden der fraai gestelde harmonische zinnen, waarin onze taal kleurenstraalt en schittert met de schoonheid van een kunstig geslepen diamant.

De uitgever zorgde voor een prettigen druk en zorgvuldige correctie. Stellig zal deze boeiende roman een aanwinst blijken voor onze leesgezelschappen, maar ook meegenomen naar buiten, worde er het genot van een rustig, lommerrijk plekje door verhoogd.

Het Onvermijdelijke, door C.P. Brandt van Doorne. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Toevallig behandelt deze auteur hetzelfde geloofsverschil, dat in *In Liefde bloeijende* ten slotte het huwelijk van Lemkema en Heleen verhindert. Maar, terwijl menig lezer zich met De Liefde's voorstelling moeilijk zal kunnen vereenigen, daar die hem niet genoeg gemotiveerd voorkomt, is hier, bij Brandt van Doorne, de groote zielestrijd, het diepgaand contrast tusschen twee menschen, die elkaar zeer liefhebben, volkomen duidelijk, pijnlijk zichtbaar, zou ik haast zeggen. Dat er in den laatsten tijd zooveel en herhaald over geloof, en ongeloof, over gemoedsbezwaren, heilige overtuiging, zoeken en tasten naar het onzienlijke wordt geschreven, bewijst dat er een zekere richting in den stroom onzer litteratuur is gekomen, waaraan velen zich eenige jaren geleden niet durfden toevertrouwen.

Het materialisme voldoet niet meer, zoo het al ooit den mensch genoeg is geweest. Op de hooggaande golven der levenszee wil menigeen zijn bootje niet meer roerloos, zonder stuur, op goed geluk laten zwerven en zwieren, deinen en duiken. Hunkerend naar een krachtige hand, die hem zal leiden en voeren, speurend naar een vast punt bij het al bewegen, al veranderen om hem heen, dorstend naar een verklaring van het mysterieuse leven en den wonderbaren dood; een verklaring, die hart en verstand beide voldoet, peinst en tobt hij, wien het oude geloof niet langer bevredigt, het ongeloof ledig laat.

Op eigen weefgetouw, waarbij vragen en nog eens vragen schering en inslag vormen, loopt voor enkelen een zwakke draad van berusting door het warrige weefsel. Bij anderen welt uit hun diep innerlijk zèlf een licht op, schijnend over de zwaar verwikkelde draden, met een teere, bevende vlam. Zij durven er haast niet aan raken, uit vreeze de zachte schemering te zien verdwijnen; maar hunne geestesoogen hebben haar aanschouwd, met een zekerheid, die over twijfel en moedeloosheid zegeviert.

Onnoodig te vragen hoe de aanhangers van het oude bijbelvaste geloof der Chr. kerk staan tegenover deze ‘Nieuwlichters,’ deze ‘Paganisten.’ Maar eigenaardig is het stellig, na te gaan hoe dingen, die 's menschen diepste zieleleven raken, overtuigingen, in strijd verworven, wortelend in leed en lijden, anderen tot spot, verzet, tegenweer, vervolging prikkelen. Geloofsverschil doet het zwaard wetten; vergeefs treedt dan de liefde tusschen beide; zij moet vluchten, gewond en verminkt. Godsdiensthaat is het vuur, eenmaal op aarde geworpen, dat steeds nieuw voedsel vindt, dat niemand kan uitblusschen; want de ‘levensraadsels worden niet opgelost vóór onzen dood. En daarna.....?’ p. 99.

Het Onvermijdelijke is een talentvol geschreven boek, dat niet onopgemerkt kan blijven. Heftige bestrijders der nieuwe spelling zullen het willen

lezen, om den inhoud den vorm voorbijzien. Voorstanders van diezelfde schrijfwijze zullen zich verheugen over dezen drager hunner lievelingsideeën. Rechtgeloovigen zullen met Wouter medegaan en hem gelijk geven, andersdenkenden met weemoedigen glimlach op Gerda's beeld staren. Voor eenigen wordt dit werk wellicht een wegwijzer aan den kruissprong.

Bloesem, door Ina Boudier - Bakker. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

De meesterhand, die ons *Armoede* schonk, wijdde zich ditmaal aan het uitbeelden van eenige kinderkarakters; en zoo fijn is haar stift, zoo raak en vast zijn haar lijnen getrokken, dat zij ons een diepen kijk geeft op die kleine wezens, met hunne van echt verdriet o zoo vaak gezwollen hartjes. In *Illusie* heeft het naïve Fietje de Bree plotseling sterke sympathie opgevat voor ‘het prinsesje’ harer klasse, een voornaam, vroegrijp, vroegwijs nufje, dat minachtend op ‘het winkelkind’ neerziet. Fietjes teleurstelling, als de koude Lou, een dagje bij haar op visite, niets maalt om al Fietjes verrassingen, de heerlijkheden harer kleine wereld, zich gruwelijk verveelt, het contrast tusschen beide meisjes, veroorzaken een catastrophe op school: verloochening van de eene, wraak aan de andere zijde. Een klein drama speelt zich af, want Fietje ook is niet zonder schuld. Zij is niet alleen slachtoffer harer plotselinge liefde voor Lou, zij is besmet met een tikje hoogmoedswaanzin en heeft verraad gepleegd aan twee trouwe vriendinnen. Gelukkig, dat dezen haar grootmoedig, zonder veel nadenken of kwaad vermoeden, vergiffenis schenken en de gezelligheid wederkeert in Fietjes huis. Lou blijft in de koele rust van haar Heerengrachtswoning alleen; toch een klein veertje heeft ‘het prinsesje’ in het winkelhuis gelaten: Trots alles blijft haar een dierbare herinnering aan haar ‘spontane genegenheid’ voor den winkelbediende, meneer Boer.

In *Pa's Kinderen* bereikt naar mijne meening auteur haar climax in dezen bundel. De stroefstrenge schoolmeester-weduwnaar en zijn onbegrepen dochtertjes, die snakken naar lucht, licht, liefde.... welk een afkeer wekt de man, hoeveel innig medelijden voelen we met deze ‘schimmetjes’. Omdat ze ‘pa's kinderen’ zijn, worden de stumperds hard behandeld. Uit vreeze zijn kroost voor te trekken, zet de man zijn meisjes achteruit; houdt zijn lof voor de knappe Nans achterwege, berispt Margootje meer dan zij verdient, en verbeeldt zich nog in zijn eigenwaan, dat hij rechtvaardig is. Arme kinderen, aan een gemakzuchtige, onvriendelijke juf toevertrouwd, terwijl zij hunkeren naar moederliefde. Zonder vriendinnetjes, omdat zij altijd binnendoor van huis naar school en vice versa gaan. ‘En daarom ook was je altijd maar met z'n tweeën, want je wist nooit waar al die anderen het onderweg over gehad hadden, en waarover ze op school dan nog lachten; daardoor hadt je nog geen vriendinnetjes - die kreeg je alleen maar, als je met elkander liep. Waarom ook mochten ze tenminste niet eens een eindje meeloopen. - 't Zou allemaal nog niets geweest zijn, als pa maar niet zoo streng op al die dingen was. Maar 't was hun volstrekt verboden, dat slenteren langs de straat, zooals pa het noemde.’ En zoo welken dan de bloesems, in kille schaduw verbleekend, terwijl giftige gevoelens in Nans hartje wortel schieten, en

Margootje door haar oppervlakkiger aard, als zij haar leed heeft uitgesnikt, weer om een kleinigheid

lachen kan, kinderlijk, onergdenkend. Maar beiden physiek en moreel ten doode gedoemd door haar eigen vader, bij wien de mensch is ondergegaan in den schoolmeester.

Peetjes Kerstboom en '*t Vrindje* schetsen ons weer op andere wijze, hoe kinderen vaak ontsnappen aan de maat, waarmede groote menschen hen meten. Peetje en ook Jan genieten maar weinig op het Kerstfeest in de Zondagschool; hun hart gaat uit onderwijl naar 'een klein chocola Kerstboompje, met drie takjes, lorrig versierd met wat kunstgroen; om elk takje één gekleurd suikeren ringetje en aan 't eind van elk takje een dun rood scheefstaand kaarsje.' Dat boompje, zelf gekocht, moeizaam naar huis gedragen, door weer en wind, is hun glorie. 'Sjokkela en krentebrood' duiken nog even op in hun herinnering, als moeder naar de Kerstviering vraagt, maar verrukt staren ze naar het onaanzienlijk boompje, hun eigendom, 'het wonder met de drie stille vlammetjes' - 'dit was de heerlijkheid.'

Bij Frits van Dalen is het echte levenslust, een pooze betoomd door medelijden met het zieke 'Vrindje' (eigenlijk een opgedwongen makkertje), die de kluisters door volwassenen aangelegd, verbreekt. 'Cet âge est sans pitié. 'Ja, maar een heerlijk gezonde jongen, naïf egoist in zijn afkeer van ziekte, dood en rouw.

Nieuwe Dag sluit dit vijftal schetsen. Hier heeft de bloesem zich al tot knop gezet, eigenlijk begint de knop zich reeds te ontplooien, zoodat zij aller oog tot zich trekt. Hoe nu in 't schuldeloos zieltje van 't jonge frissche meisje afkeer, walging, schaamte zich ophoopen tot een groot leed, zoodat zij bang is, 'bang voor alle mannen,' dit moeilijk onderwerp is hier in weinige bladzijden maar even aangestipt en toch zoo innig teer ook dit leed geschetst, het leed der reine van hart, bij wie het kind plaats gaat maken voor de vrouw.

Onder de vele werken, in onze dagen aan de jeugd gewijd, zullen Ina Boudiers schetsen blijven meetellen. In allen eenvoud getuigen zij van iets zeer hoogs en heiligs: de pen van de kunstenares werd bestuurd door hare liefde voor het kind.

De Stad aan het Veer, door G.F. Haspels. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

De ongemeene vorm, waarin dit verhaal is gegoten, heeft reeds niet weinig de aandacht getrokken, toen het in een welbekend tijdschrift verscheen. Een werk in brieven! Geen juister karakterteekening dan die een briefschrijver, argeloos voortpennend, van zich zelven geeft. Stellig is het een groote verdienste van dit boek, dat men geen oogenblik in twijfel staat, welk persoon juist aan het woord is, beter gezegd, zijn gevoelens en 't verhaal zijner ervaringen aan het papier toevertrouwt. De kalme, toch zoo innig voelende Marie van Overdingen, echte provinciaalsche, uit deftige familie, haar geslachtstraditie hoog houdend; de eerzuchtige Co Driellaert, mevrouw Lepelaer, de 'Gouverneur-Generaalsche'; Henri Driellaert, de nabob uit Indië, wiens leven, ook door eigen schuld, op teleurstelling uitloopt; het mooie, door en door egoïste heksje, Henriëtte Tullingh, dat zoo deerlijk huichelen kan; hare moeder en nog zoovele anderen... Zeker zal de auteur zich niet gekwest voelen, als ik zeg, dat ik bij sommige brieven aan de goedgulle luimigheid van een Betje Wolff moest denken; af en toe

is de humor fijner, de scherts puntiger, zijn de geestige zetten raker. Aardige opmerkingen worden zoo leuk geplaatst, dat zij het teekenachtige van een toestand verhoogen; b.v. p. 110, waar schrijfster sprekend van haar dienstbode, er tusschen lascht: ‘Spoedig hoor ik boven een deur sluiten - me verbazend dat je hier weer zoo je huis hoort leven, heel anders dan in die groote steden, waar je in huis de straat hoort leven.’ Benijdenswaardig Tholen, dat zelfs geen electrische tramverbinding begeert; waar ouderwetsche rust en gemoedelijke kleinsteedschheid het moderne jagen en woelen, het razen en roezen, de onverschilligheid der groote steden parodieert. Klein koninkrijkje van burgemeester van Overdinge.

Een enkele opmerking mag ik hier niet achterwege laten. Bij den ernst, waarmede zoo terecht innige vroomheid, waarachtig geloof wordt geuit, maakt het een zonderlingen indruk, als mevrouw Tullingh schrijft, p. 126: ‘Ach, Henri, laat ik nu niets meer zeggen, jij en je auto moeten ons helpen - heusch - God zal er je vriendelijk om aankijken,’ of pag. 134: ‘Heb je al gehoord wat onze Gouverneur-Generaalsche nu wil? Ze heeft het Opperwezen doen weten, dat zij desverlangd met alle genoegen zijn plaats een tijdje wou innemen.’ Want het zijn geen lichtzinnigen, die dit aan hunne pen laten ontvallen. Mevr. Tullingh moge ironisch zijn, het is een oprecht brave vrouw en Mr. Bert van Overdinge zit evenmin in het gestoelte der spotters.

Als Henriëtte zich zelve in hare door en door materieele natuur ontpopt, als zij verraadt van gewetenswroeging geen last te hebben; met perverse handigheid Henri's aanstaande bruid in de klasse der oude juffers zet, haar eigen verloofde ter zijde schuift, om met diens ring nog aan den vinger, jacht te gaan maken op den rijken oudgast, - als dit alles beschreven wordt, geschiedt het niet in een brief maar in een dagboek. Auteur zag terecht in, dat een meisje als Henriëtte veel te slangachtig voorzichtig is, om zich - aan wien ook - te verraden. Toch begoochelt zij zich zelve nog met haar: ‘Doe vloeyede de berg ten diepen dale.’ Maar, hoe zij, die rijkdom onmisbaarder noemt dan een goede gezondheid, anders haar arsenaal kent! ‘Als een droom van blanke rust zal mijn even-wazig gezichtje oprijzen uit het weeke flanel, en mijn lichtblond haar zal harmonieus en beslist deze werkelijkheid van droom omlijsten.’ Is het niet je reinste zelf bedrog als ditzelfde meisje eenige regels verder schrijft: ‘Over al de ellende heen zie ik mezelf zacht en stil, als een reine bruid (!) gaan tot hem, dien ik niet ken, die mij niet kent, en die me toch wacht zonder het te weten. En ik ga zooals de rivier gaat naar zee en de man naar zijn werk.’ Deze mooie vergelijking is waar, met dit voorbehoud, dat aan de rivier haar weg werd gebaand en de man zijn arbeid behoorlijk op touw zette. Henriëtte is een Haagsch produktje. De jonge dames uit onze residentie komen er tegenwoordig, verdiend of onverdiend, slecht af bij de Ned. auteurs. Onze vrouwelijke Napoleon in den dop zet haar wil door. Maar.... Idealen, die zonnige schepselen onzer verbeelding, vlieden alle berekeningen, dus wacht ook Henriëtte maar halve glorie. Wat haar ‘zoo koel als ijs’ maakt, ontdekke de lezer zelf in dit keurig gestyleerde verhaal, waarop menigeen een vervolg zou willen zien.

Impromptus, door Anna van Gogh - Kaulbach. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Zomeravond... Nachtstille zwoelte rondom... Op eens wordt die zwijgende rust verbroken door krachtige akkoorden, die langzaam overgaan in een muzikaal gemurmel, met innig teere, steeds wêerkeerende melodie. Iemand bespeelt ergens, dichtbij een piano, zuiver van klank, diep van toon. De wandelaar toeft, hij *moet* luisteren, wil verstaan wat daar kweelt, klaagt, kermt... Is het geen kinderstemmetje, hoog en fijn, dat er lachend jubelt, met een kreetje van pijn, een zachten snik er tusschen. Maar het tempo verlangzaamt. Ziekte, lijden, smart uiten zich in zware droefheidsklanken, de lichte, huppelende melodie van daareven overstemmend; tot zij wederkeert maar nu veel zachter, veel stiller, in weemoedige herinnering aan het lieve wezentje: Het kind, over welks klein graf vogels hunne lenteliederen doen schallen, terwijl lentekoelte door de populieren zoeft en lente er kleurt, ‘met bloei van gloeiroode tulpen en gekweekte violen.’

De piano zwijgt; niet voor lang. Reeds glijdt de geoefende hand weder over de toetsen, in geheel anderen maat, melodieus als daareven, maar passievoller, met meer phantazie, hoogten en laagten van menschenleed even aanstippend, dan vlug er overheen, in vreemd tusschenspel, tot het al zich oplost in verzoenende harmonie, met blijde, schier dansende akkoorden, die wegkirren in een zachten lach... Het eene Impromptu volgt op het andere. We blijven luisteren, terwijl Anna van Gogh - Kaulbach ons doet medevoelen eigen en anderer leed. Losse, vroolijke vertellingen weeft zij er tusschen, verhalend van ‘Kinder- en Grootemenschengedoe.’

Toevallig behandelde Ina Boudier - Bakker in haar *Illusie* hetzelfde gegeven als deze auteur in *Sta*nd. Bij eerstgen. wordt de zaak van twee zijden bezien, voorn. het door de kinderen beleefde verteld; bij laatstgen. zijn het de parvenu-ouders, die op den voorgrond treden, met hunne naïve teleurstelling en ietwat grof, argeloos verdriet. Het verschil in behandeling is zeer opmerkelijk. Hoe ongelijk reflecteert de eene zielespiegel eenzelfde gebeurtenis als de andere, en toch beiden doen zij de dissonans, die maatschappelijke kringen vaneenscheurt. sterk uitkomen.

De taal in deze schetsen is voor een groot deel vrij van de jacht naar nieuwigheden, die auteurs vorige verhalen wel eens niet mooier maakten. Vooral in *Kindje*, dat weemoedvolle ‘In memoriam’ is de vertolking subliem van eenvoud en ook daardoor aangrijpend schoon.

ELISE SOER.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In het Julinummer besluit Dr. B.J.H. Ovink zijne voorlezing over Nietsche en het Ghristendom. Mej. Johanna Naber schrijft over Elizabeth Wolff en Agatha Deken in Frankrijk. Uit Bismarck's briefwisseling met zijne verloofde deelt de heer A.W. Stellwagen een en ander mede. Over Multatuli en Van Lennep handelt de heer P. Geyl. De heer Balthazar Verhagen bezingt den storm van 30 September 1911 in Grieksch-mythologische allegorie.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Juli-aflevering vervolgt de heer Joh. de Meester zijne novelle ‘De zonde in het deftige dorp.’ Na sonnetten door Hélène Swarth bespreekt Dr. J. Prinsen J.L. zn. den ouden en den nieuwen historischen roman in Nederland. De heer J.A. Loeber Jr. behandelt den nieuwen koers in het Rijks Ethnographische Museum te Leiden. Mr. H.P. Quack wijdt een artikel aan zijn overleden vriend Alexander Sillem; de heer Tutein Nolthenius keuvelt over de viering van 1813. Dr. Jan Veth dicht een mooi sonnet bij een schilderij van Roelandt Savery en Willem Kalma schildert in mooi proza een avondtuin, Hendrika Boer een kloosterhof in stemmingvol gedicht.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

Na twee gedichten aan Rousseau door Hein Boeken wordt in het Julinummer Heyermans' Berlijnsche roman voortgezet. Cornelis Veth schetst in groote trekken de vier-jaarlijksche schilderijen-tentoonstelling. F.V. Toussaint van Boelaere beschrijft onder den titel ‘Tommy's Uitvaart’ het einde van een viveur. Dr. C.J. Wijnaendts Francken behandelt Spinoza's oordeel over de wilsvrijheid. Frans Mijnssen houdt Tooneelbeschouwingen. Na verzen van Jules Schürmann, François Pauwels en Aug. Peaux polemiseert Willem Kloos met Albert Verwey over Gutteling's Shelley-vertaling. Naar aanleiding van Friedrich Paulsen's Inleiding tot de Wijsbegeerte behandelt Mr. G.J. Grashuis het ontologische probleem.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de Juli-aflevering critiseert de heer J. Koopman het mondelinge taalexamen voor onderwijzers. Na een gedicht uit ‘Het eigen Rijk’ door Albert Verwey, plaatst Aert van der Leeuw een reeks liederen, gevolgd door verzen van J.C. Bloem. De heer H.P. Berlage Nz. vervolgt zijn Amerikaansche reisherinneringen. Volgen gedichten van Willem van Doorn, A. van Breul, M.S. Roetman en Fernand Mazade. Albert Verwey bespreekt dan het dagboek eener Duitsche tooneelspeelster door Helene Scherfenstein en Frans Berding's studie over Gust Van de Wall Perné.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In het Julinummer besluit Dr. P.J. Molenaar zijn studie over den invloed van Jacques Rousseau. Dr. J.R. Slotemaker de Bruine geeft een nader vertoog over het verband tusschen Sociologie en Wereldbeschouwing. M.W. Maclaine Pont vervolgt de novelle 'De Zonnestraal'. De heer J.R. Snoeck Henkemans bespreekt de armenwet van 27 April 1912, en Dr. A.A.L. Rutgers vervolgt zijne bespreking van het Landbouw-Departement in Nederlandsch-Indië.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In het nummer van 15 Juli zet Dr. J.H. Gunning J. Hzn. zijn reisherinneringen voort. Verzen volgen van Nellie. G. Schrijver zet zijn 'intermezzo': 'Vage Figuren' voort. Dr. J. van der Valk geeft zinsontleding en woordverklaring van Jacques Perk's sonettenkrans.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Julinummer behandelt de heer Just Havelaar Florence als middelpunt van beschaving. Over Milton begint Dr. Edward B. Koster te schrijven. Over de vier-jaarlijksche schilderijen-tentoonstelling vervolgt de heer W.J. Steenhoff zijn artikel.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

De Juli-aflevering is gewijd aan een studie van den heer H.M. Werner over het prachtige kasteel Keppel der baronnen van Pallandt. De redactie geeft een teekening van de groote hal en ontwerpen voor het inrijhek van het landhuis de Hooge Vuursche, benevens een teekening van den geheelen aanleg in vogelperspectief.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Het nummer van 25 Juli behelst een belangwekkende mededeeling van Dr. J. Lorié over een verzonken bosch bij Terneuzen, nieuw bewijs van de daling van onzen bodem. Over moderne bliksembeveiliging aan het vredespaleis deelt Dr. Z.P. Bouman een en ander mede; de heer D.J. van der Ven over de grootste en oudste magnolia in Nederland in de boomkweekerij van den heer Schouwenburg aan den Velperweg. De heer A.D. Hagedoorn besluit zijn beschrijving van Amundsen's tocht naar den Zuidpool en de heer A. Schwan beschrijft moderne meetmethoden in de machineindustrie. De heer G.J.A. Mulder besluit zijn windwerkingen. De heer D.S.S. beschrijft een door den kolonel C. de Mooy uitgevonden staalraam voor ziekentransport.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Juni bespreekt de heer Jac. P.Th. de in de Bloemendaalsche duinen voorkomende plant 'Salomonszegel'. De heer E. Heimans heeft uit Limburg

de verdwenen orchidee, de Poppen-orchis, weer in een paar exemplaren ontvangen. De heer H.G. Hoogenraad besluit zijn levensschetsen van eencellige dieren. Dr. J.V. Suringar vervolgt zijne beschrijving van het arboretum der Rijks hoogere land-, tuin- en boschbouwschool te Wageningen. Dr. B.E.

Bouwman beschrijft het bezoek van diverse bijen en vliegen aan de zweefvliegbloem Veronica chamaedrys. De heer A.B. Wigman schrijft nader over het broeden van Larus Canus.

In het nummer van 15 Juli beschrijft de heer E. Heimans een botaniseertocht bij Gerolstein in den Eifel. Dr. J.V. Suringar besluit zijne beschrijving van het arboretum der Rijks hoogere land-, tuin- en boschbouwschool te Wageningen. De heer De Koning verhaalt van zijn vogelwaarnemingen om en bij Enkhuizen. Over wandelende takken handelt de heer C. Willemse. De heer H.A. Kuyper vervolgt zijne nachtelijke excursies.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In het nummer van 25 Juni staat het portret van Prof. Gustave Cohen, nieuw-benoemd hoogleeraar in de Fransche taal- en letterkunde aan de universiteit van Amsterdam. De karakterschets is gewijd aan den heer J. van Hasselt, nieuw-benoemd voorzitter van de Maatschappij van Nijverheid, vroeger Directeur der publieke werken te Amsterdam.

Ontvangen boeken.

Albert Verwey. *Verzamelde Gedichten*, II. W. Versluys, Amsterdam.
Herman Gorter, *Pan.* Een gedicht. W. Versluys, Amsterdam.
Edward B. Koster, *Niobe.* Gedicht, derde druk. C. Breveé, den Haag.
C.S. Adama van Scheltema, *Eerste Oogst.* Bloemlezing uit Een weg van verzen en Uit den dool. W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Henry Labberton - Drabbe, *Enkele Verzen.* W. Versluys, Amsterdam.
Frederik van Eeden, *Sirius en Siderius.* I. De Ouders. W. Versluys, Amsterdam.
Een Boek, No. 23, Hélène Swarth, *Schimmetje.* W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Een Boek, No. 24, Louis Carbin, *De Gruwzame Grot.* W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Ed. Thorn Prikker, *Nederlaag.* Oorspronkelijke fantastische roman. G.J. Slothouwer, Amersfoort.
De allerlaatste avonturen van Sir Sherlock Holmes, I. Cornelis Veth, Prikkel Idyllen. C.H.J. van Dishoeck, Bussum.
Antoine Barkey, *Het onzichtbare.* D. Coene, Amsterdam.
A.J. Zoetmulder, *In Retraite.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Anna Hers, *Jozua Brunsveld.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
R. van Genderen Stort, *Idealen en Ironieën.* W.L. en J. Brusse, R'dam.
Dora Musbach, *Hechte Banden.* L.J. Veen, Amsterdam.
Melati van Java, *Koninginnen met en zonder Kroon.* L.J. Veen, Amsterdam.
P.F. Brunings, *Mijn vriend Parelman*, tweede druk. A.W. Bruma en Zn., Utrecht.
H.C. Buurman, *Bohémien-Woning.* W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Suse la Chapelle Roobol, *De gezusters Meienhof.* Modern bibl. Van Holkema &. Warendorf, Amsterdam.
Augusta van Slooten, *Vergelding.* H.J.W. Becht, Amsterdam.
C.P. Brandt van Doorne, *Het onvermijdelike.* H.J.W. Becht, Amsterdam.
H.J. Brusse, *Het rosse leven en sterven van de Zandstraat.* W.L. en J. Busse, Rotterdam.

Helene Dickmar, *De Gouden Beker.* Uit het Noorsch vertaald door A.M. van der Linden-van Eden. H.J.W. Becht, Amsterdam.
Johannes Höffner, *De gesloten tuin.* Vertaald door N. Rutters - Audretsch. H.J.W. Becht, Amsterdam

Marcel Fieayre, *Huize Manadoure.* Bewerkt door W.J.A. Roldanus Jr., I/II. L.A. Dickhoff Jr., den Haag.
Vondels spelen, door C.R. de Klerk en L. Simons, deel I. 2. Palamedes - Gysbrecht van Aemstel - Maagden. Ned. Bibl. 136/138. Mij voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsternam.
Platoon's Verdediging van Sokrates. Vertaald en ingeleid door Dr. A. Rutgers. Wereldbibliotheek 170. Mij voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Dr. J. Vürtheim, *De mythologie der Grieken.* W.L. en J. Busse, R/dam.
M.A.P.C. Poelhekke, *Woordkunst.* Derde druk. J.B. Wolters, Groningen.
W.J. Steenhoff, *Nederl. schilderkunst in het Rijksmuseum*, 1. De voorgangers der zeventiende eeuw. Nederl. bibl. 139/144. Mij voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Illustratie's behoorende bij W.J. Steenhoff. Ned. schilderkunst in het Rijksmuseum, I. Nederl. Bibl. Mij voor Goede en Goedk. lectuur, A/dam.
Handelingen over de Herziening der Grondwet, uitgegeven onder toezicht van Mr. J.B. Kan, I. 1. Boekh. v/h Gebr. Belinfante, den Haag.
A.N.J. Fabius, *Het leven van Willem III.* Gebr. Kluitman, Alkmaar.
F. Fokkens, *Roeping van Holland als koloniale Mogendheid ten aanzien der Vredesbeweging.* D.A. Daamen, 's Hage.
Robert Hickens, *Het Heilige Land.* Met 12 illustraties. H. Honig, Utrecht.
De Veldtocht in Rusland. Gedenkschriften van den Generaal Graaf de Ségur. J.G. Broese, Utrecht. (Met eene inleiding van Generaal Wüppermann).
Dr. H. de Boer, *Historische lectuur.* Oudheid en middeleeuwen. P. Noorhoff, Groningen.
De groote Olie-Octopus, door Truth onderzocht. Vertaald door C. Thieme. L.J. Veen, Amsterdam.
G. Walda, *Kultuur van in 't wild levende vogels.* W. Versluys, Amsterdam.
De haven van Rotterdam (Beschrijving der Havenwerken), Uitgave der der gemeente Rotterdam.
Leo Polak, *Kennisleer contra Materie-Realisme.* Bijdrage tot ‘kritiek’ en kantbegrip.
Julius de Boer, *Groote Denkers.* Hume III, 6. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. G.H. van Leuden, *Het vraagstuk van rechtzinnigheid en vrijzinnigheid.* Levensvragen, VI. 3. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. F.M. Cowan, *De zoogenaamde* ‘*strenge*’ *school.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Kerk en Secte, V. 9. Dr. L.D. van Veen, De zeven Sacramenten der Roomsch-Katholieke kerk. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Pro en Contra, VII. 10. Persoonlijke Onsterfelijkheid. Pro: D. Mulder, Contra: Dr. A.J.C. Snijders. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Redelijke Godsdienst, II. 6. A. Binnerts Gz., Nieuw-Gereformeerde en Moderne Theologie. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Godsdiensten, II. 4. Dr. H.Th. Obbink. De Godsdienst van Israël. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Zenuw- en Zieleleven, II. 4. Dr. D. Schemers. Over de gewaarwording. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
B.C. Broers en A.A.E.S. Roukens, *English Idioms and their Dutch Equivalents.* P. Noordhoff, Groningen.

S. Abrahamsz en T. v.d. Blink, *Lentegroen*, I. 3e druk. P. Noordhoff, Groningen.
S. Abrahamsz en T. v.d. Blink, *Lentegroen*, IV, 2e druk. P. Noordhoff, Groningen.

[Deel 3]

Leger en school.
C. Gerretson.

IN de opvattingen omtrent doel en werkzaamheid der staatsgemeenschap valt in de laatste kwarteeuw zekere verschuiving niet te miskennen. Werd in een groot deel der 19de eeuw de Staat door de heerschende theorie als *rechtsstaat* beschouwd, een theorie die vooral ten tijde van de 'Reformact' van 1832 in Engeland tot bloei kwam, en waarvan de uiterste consequentie is, dat de Staat de politiewacht betrekt ter poorte van de werkplaatsen der individueele energie, - op het laatst der 19de eeuw wordt, onder den invloed van gedachtelijnen, die tot op Aristoteles terug te trekken zijn[1], de Staat meer en meer beschouwd als *cultuurstaat*, dat is als beschermer en leider van het sociale bedrijf, ten doel hebbende de ontwikkeling, den harmonischen en veelvuldigen bloei der volkskracht.

Daargelaten nu, dat in het praktische leven de scherpe grenzen van theorieën vaak vervloeien, - daargelaten ook tot welke niet onbedenkelijke opvattingen een doordrijven der laatstgenoemde theorie tot eenzijdige en vaak niet meer juiste gevolgtrekkingen kan leiden, - zoo zal toch verhooging der volkskracht thans wel vrij algemeen worden erkend als staatsdoel, als voorwerp 'van de aanhoudende zorg der regeering'.

Alleen maar werd die zorg omstreeks het midden der 19de eeuw hier te lande te enghartig enkel als zorg voor noodzakelijke *intellectueele* ontwikkeling opgevat. De spreuk 'kennis is macht' was toen op aller lippen. Kennis alléén echter beduidt nog geen macht en geen kracht, noch voor volk, noch voor enkeling. Naast de intellectueele ontwikkeling mag de religieuse niet verzuimd, naast de ontwikkeling van het intellect niet die van gemoed en karakter, en naast karakterontwikkeling mag ook lichaamsontwikkeling niet verwaarloosd, wil men het doel bereiken: een krachtig volk.

Daarom treft het als leemte in het overigens met zoo

1. γιν□μενη μ□ν ο□ν το□ ζ□ν □νε□εν, ο□σα δ□ το□ ε□ ζ□ν.

meesterlijke systematiek samengestelde Rapport der zg. ‘Aaneenschakelingscommissie’, dat zij, die, blijkens haar rapport over de gymnastiek, in beginsel het verband tusschen physieke en psychische ontwikkeling volkomen erkent, toch met geen enkel woord heeft gewezen op de uit deze erkenning voortvloeiende wenschelijkheid van het leggen van eenig verband tusschen de intellectueele en de physieke volksopleiding in wijderen zin, m.a.w. dat zij heeft gezwegen over de verhouding van leger en school.

De bekende spreuk, die als overwinnaar in den Fransch-Duitschen oorlog den Pruissischen schoolmeester noemt, geeft de opvatting in dezen weer van een volk, dat èn zijn leger èn zijn school met recht aan de wereld ten voorbeeld stellen mag.

Klassiek blijven in dit verband de woorden, door Graaf Moltke gesproken op 16 Februari 1874 in den Duitschen Rijksdag:

‘Glücklicherweise tritt bei uns da, wo der eigentliche Unterricht aufhört, sehr bald die Erziehung ein, und keine Nation hat bis jetzt in ihrer Gesamtheit eine Erziehung genossen wie die unsrige durch die allgemeine Militärpflicht. Man hat gesagt, der Schulmeister habe unsre Schlachten gewonnen. Meine Herren, das blosse Wissen erhebt den Menschen noch nicht auf den Standpunkt wo er bereit ist, das Leben einzusetzen für eine Idee, für Pflichterfüllung, für Ehre und Vaterland; dazu gehört die ganze Erziehung des Menschen. Nicht der Schulmeister, sondern der Erzieher, der Militärstand, hat unsre Schlachten gewonnen, welcher jetzt bald sechzig Jahrgänge der Nation erzogen hat zu körperlicher Rüstigkeit und geistiger Frische, zu Ordnung und Pünktlichkeit, zu Treue und Gehorsam, zu Vaterlandsliebe und Mannhaftigkeit. Meine Herren, Sie können die Armee, und zwar in ihrer vollen Stärke, schon im Innern nicht entbehren für die Erziehung der Nation.’

I.

Bij de geboorte van het Koninkrijk der Nederlanden, 1813-1815, werd in de eerste plaats aan een *staand leger* gedacht, eene ‘vaste Zee- en Landmacht’, aangevuld echter door eene ‘nationale militie’ en ‘schutterijen’ als stedelijke rustbewaarders en landstorm.

Reeds bij de wet van 28 November 1818 werden echter de

bataillons infanterie van het staande leger bij de nationale militie ingedeeld om in het bij die organisatie bestaande gebrek aan kader en kadermanschappen te voorzien; de cavallerie en artillerie bleven nog op den voet van ‘staande’ corpsen ingericht.

Bij de grondwetsherziening van 1887 werd het hoofdstuk over de defensie aldus gewijzigd, dat den wetgever tot nadere regeling vrije hand bleef. Met voordacht - blijkens de Memorie van Toelichting - werd de uitdrukking ‘nationale militie’ uit de Grondwet gelicht, ten einde den wetgever niet te binden aan een militie-leger in de technische beteekenis van het woord. De wet van 2 Juli 1898 bracht de afschaffing der plaatsvervanging.

Daarmede werd dan een stap gedaan, die zou kunnen leiden tot verkrijging van een ‘volksleger’, dat is, volgens de definitie van een autoriteit op krijgskundig gebied als de veldmaarschalk Baron von der Goltz, een nationale weermacht, georganiseerd uit het volk, ter verkrijging der sterkste intensiteit van militaire kracht, ‘ein Volk in Waffen’, een leger, samengesteld niet uit huurlingen, maar uit dienstplichtige onderdanen, maar toch zóó dat een hooge militaire waarde van dit leger gewaarborgd zij.

De invloed van de aanvankelijke gedachte van een ‘staand leger’, later een leger met een kern van ‘plaatsvervangers’, schijnt echter in enkele uiterlijkheden nog niet geheel geweken, namelijk in een voorwereldlijk omslachtige administratie, waardoor de regimentscommandanten vaak meer administrateurs dan aanvoerders schijnen te zijn - zie daarover de brochure van luitenant P. Donk ‘het Papier in het Leger’; en een vaak zoo weinig zuinig omgaan met den tijd, dat soms van tijdverspilling kan worden gesproken.

Van den anderen kant is er, onder den invloed van het parlementaire stelsel, van de invoering van een ‘volksleger’ weinig terecht gekomen.

In het parlement en in de politieke partijen is de term ‘volksleger’ maar al te vaak op misleidende wijze gebruikt, als men bedoelde een leger samengesteld uit slechts korten tijd in den wapenhandel geoefende burgers.

Eene leiding door de honderdkoppige hydra van den zoogenaamden ‘volkswil’ beteekent niet democratie, maar anarchie van onze volksweerbaarheid. Het drijven naar een militieleger in het bijzonder, de bemoeienis van het parlement

met het leger in het algemeen, heeft tot ernstige desorganisatie van het leger geleid. Het parlementaire stelsel verleent aan een vergadering van onverantwoordelijken de volmacht om te beslissen over zaken buiten hare bevoegdheid. Een leger, gelijk elk grootbedrijf, staat of valt met den verantwoordelijken 'man aan het roer': indien men zijn inrichting onderwerpen wil aan de toevallige uitkomsten van het politieke kaartspel, zooals in het geval der invoering van het onzalige tweeploegenstelsel, bereikt men met minder verdriet nagenoeg hetzelfde resultaat door het geheel af te schaffen.

Gevolg van de inmenging van het parlement is in de eerste plaats: gemis bij de leiding aan continuïteit van inzicht omtrent doel en middelen: dit essentieele vereischte van alle leiding gaat door de snelle wisseling van ministers van oorlog volkomen te loor en verwekt onzekerheid, ontstemming en ontmoediging in alle rangen, van de hoogere bevelvoerders af tot kader en manschappen toe.

Hiervan is weder een noodzakelijk gevolg, dat wellicht ook nog door andere oorzaken wordt bevorderd: de algemeen geconstateerde lusteloosheid, slappe tucht en onvoldoende militaire vorming bij den troep.

Het parlement heeft ons leger gedésorganiseerd.

Voor hetgeen het afbrak, heeft het parlement niets positiefs in de plaats gesteld. De politieke 'hervormers' in legerzaken, door abstracte dogmatiek bevangen, stuurden aan op het zg. 'Zwitsersche stelsel', als 'volksleger' aangediend, terwijl het inderdaad meer 'militieleger' is; en aldra moest blijken aan al wie liever naar de feiten zag dan te dwepen met een buitenlandsch ideaal, dat deze 'hervormers', zoo zij te goeder trouw waren, zich geen rekenschap hadden gegeven van het karakter van ons volk, speciaal van dat onzer 'democratie', alias proletariaat.

Want indien het Zwitsersche leger zulke goede eigenschappen vertoont, dan is dat slechts mogelijk omdat de bevolking van dat land de zedelijke waarde van een goed getucht leger begrijpt en dit leger dus feitelijk ondersteunt.

Doch deze eerlijke, zedelijke steun, waarop men ook voor een Nederlandsch volksleger hoopte, heeft ten onzent van den aanvang af volkomen ontbroken.

Om zich dit duidelijk te maken, behoeft men slechts te letten op de houding, die door de democratie, speciaal door de

sociaal-democratie, beschouwd als organisatie van het zg. ‘volk’, tegenover het leger is aangenomen: geen enkel middel, zelfs laster niet, wordt verzuimd, om het leger bij de bevolking in discrediet te brengen, om den zedelijken eerbied ervoor te verzwakken. Pogingen tot openlijke ophitsing, gelijk in het geval van Van der Goes, hebben niet ontbroken, al is men meestal niet moedig genoeg, om eene aanraking met den strafrechter te riskeeren. De beteekenis van het leger, als nationaal verband[1] wordt vierkant ontkend.

Volgens de sociaal-democratie is het uitsluitend een ‘machtsmiddel in handen der heerschende klasse’.

In overeenstemming met dit standpunt, wendt zij alle pogingen aan, om de aan den milicien verleende faciliteiten, de mildere wijze van optreden der meerderen, in één woord alles wat beproefd was om den man met het hem immer ietwat vreemde kazernemilieu te verzoenen, te *misbruiken* om het gezag in het leger, dat is het wezen van het leger zelf, te ondermijnen. De verzachting der *uiterlijke tuchtvormen*, alleen mogelijk wanneer de *innerlijke tucht*, de *wil* tot gehoorzamen bij den man toeneemt, is, juist tegenovergesteld aan de bedoeling, saamgegaan met een steeds grooter, systematisch aangewakkerde onwil tot betamelijke volbrenging der weerplicht, tot de laffe, lijdelijke sabotage der oefeningen, welke voor het grootste deel aansprakelijk is voor de enkele uitingen van drift bij de bevelvoerders die nu en dan voorkomen - en dan, natuurlijk, in de ‘democratische’ pers, als hondsche behandeling, breed worden uitgemeten.

In elk regiment neemt jaarlijks het aantal ‘bewustelingen’ toe, die hunne democratische beginselen op het passendst meenen te kunnen poneeren, door met de grootst mogelijke

1. Als aardig staaltje diene het onderstaande bericht uit het *Volk* van 7 October 1911.
Na eenige van de gewone klachten over slechte behandeling tijdens de manoeuvres vervolgt het bericht:
‘Ziedaar eenige beelden uit het manoeuvre-leven. 't Spreekt vanzelf, dat ze niet gelden voor allen en overal. Er zijn bv. plaatsen, waar de militairen 't uitstekend gehad hebben, en toch... vraagt aan wien gij wilt, niet één soldaat verlangt naar zulke manoeuvres terug.’
M.a.w. de geheele waarde, het geheele belang der manoeuvres bestaat voor het ‘Volk’ niet in de meerder of mindere toename van onze volksweerbaarheid door die manoeuvres (het sociaal belang), maar uitsluitend in het al of niet gunstige antwoord op de vraag of de soldaten het wel zóó hebben gehad, ‘dat zij naar zulke manoeuvres terug verlangen’ (individueel belang). Alsof de manoeuvres ooit voor het *genoegen* der *soldaten* worden gehouden! Welk een ironie, dit bekrompen-individualistisch egoïsme als standpunt te zien ingenomen en verdedigd in het orgaan der ‘sociale partij’ bij uitstek!

landerigheid hunnen superieuren het leven zuur te maken, en door den dienst naar vermogen te ontloopen en te benadeelen.

En het gevolgde systeem brengt mede, dat deze onbetamelijkheden als ‘gevoeligheden van den man’ meer en meer worden ontzien, met als eenig resultaat dat het euvel hoe langer hoe erger wordt.

Hoe innig bekrompen de sociaal-democratie in deze houding zich betoont, welk ontzachlijk voordeel de organisatie der arbeidersklasse in de richting van eene gezonde democratie kon hebben van het doorloopen van de school van tucht en hierarchie, die elk goed gediciplineerd leger is - ik wensch het hier niet na te gaan.

Het ware toch nutteloos.

De sociaal-democratie neemt deze saboteerende houding in, *niet* omdat het uit hare ‘beginselen’ voortvloeit - dat blijkt wel anders uit de houding der Zweedsche en zelfs der Duitsche democraten - maar omdat zij, als organisatie van het Nederlandsche proletariaat, niet anders *kan.* ‘Je suis leur chef: il faut que je les suive’, moet ook zij zeggen. ‘Omdat de geest van het proletariaat, dat achter mij staat, lamlendig is, moet ook *mijn* houding lamlendig zijn. Ik kan niet trachten het op te voeden: wil ik mijn ‘invloed’ bewaren, dan ben ik genoodzaakt de volksondeugden te vleien.’

Dit nu, het karakter van ons ‘volk’ hebben de volksleger-idealisten van voor 10 jaren vergeten. Want wij weten het nu: - het voornemen der sociaal-democratische fractie, de Bakkerswet, als ‘democratisch’ desnoods te behandelen, maar de Militiewet, als voor het ‘volk’ van ‘niet het minste belang’ in ieder geval te saboteeren, stelt het boven allen twijfel -:

Wat van die zijde onder den naam van Volksleger wordt nagestreefd, *is inderdaad desorganisatie, dat is, weerloosmaking onzer weermacht.*

Op de gehoopte bona fide medewerking van een ‘Volksleger’ dóór en mèt het ‘volk’, in den zin van proletariaat, is voorloopig niet te rekenen. Wat te doen overblijft zal door *dat* deel des volks moeten worden verricht, dat blijkbaar niet meer tot het ‘volk’ gerekend wordt.

Het zij zoo. Maar dat deel der natie, dat zich van zijne verantwoordelijkheid bewust is, doe, zoolang het de macht in handen heeft, zijn plicht zonder aarzeling en zonder zwakheid...

En dan toch een volksleger?

Ja. Maar een, in welks organisatie, met terzijdestelling van alle onvruchtbaar idealisme, rekening is gehouden met den reëelen staat van zaken, met het werkelijk voorhanden materiaal.

II.

Welk legermateriaal levert ons volk dan op?

Het is een zeer verspreide meening, dat we alle soldatenbloed missen en wie onze recruten op verlof in onuitsprekelijke lamlendigheid de kroegen onzer achterbuurten ziet in- en uitslenteren, kan voorzeker geen overgunstige meening omtrent onze opvoedbaarheid tot het soldateske opvatten. Evenmin valt het te loochenen, dat in de massa, geheel in tegenstelling met de populariteit, die de Jantjes nog altijd genieten, niet de minste genegenheid voor de landmacht bestaat. Doch deze toestand is geenszins verwonderlijk, indien men bedenkt dat onze natie nooit als zoodanig in het veld hare rechten verdedigd heeft, uitgezonderd in den veldtocht van 1830, die als eerste en tot nu toe eenige manifestatie van nationaal eenheidsgevoel door gezamenlijk geregeld optreden misschien wel een grootere beteekenis in onze geschiedenis heeft, dan haar gemeenlijk wordt toegekend. Doch zoo ons volk door de omstandigheden tot nu toe geen gelegenheid had om militaire eigenschappen en gevoelens te ontwikkelen, bewijst dit a priori nog niet, dat deze in knop niet aanwezig zouden kunnen zijn. Men vergete toch niet dat van eigenlijke aanraking tusschen volk en leger eerst sedert eenige jaren sprake is geweest. Zijn de omstandigheden dan aan 't veranderen? Ik geloof van wel. De invoering van den persoonlijken dienstplicht staat zeer zeker in verband met een sterk opleven van het nationaliteits-bewustzijn, voor het minst onder de intellectueelen. Voorbij is de periode van zoetelijke onverschilligheid omtrent de volkseer, die de inzinking der natie omtrent de helft der vorige eeuw kenmerkte. Vooral in de hoogere kringen, die door het reservekader er het eerst mede in nauwer aanraking gebracht zijn, uit zich meer en meer een zeer gemeende belangstelling. Vaders die - ik sta borg voor de authenticiteít van het verhaal - hunnen zoons verzochten hun ‘apenpakje’, te weten de officiersuniform, voor een ‘menschelijk gewaad’ te verwisselen, aleer te verschijnen aan het middagmaal, zullen wel meer en meer legendarisch worden. Maar om dit aanvankelijk verkregen contact

te kunnen bewaren en uitbuiten, dient het legerbestuur zich terdege rekening te geven 1° welk materiaal het behoeft; 2° welk materiaal het beschikbaar vindt, om 3° daarna de middelen te bepalen, doelmatig om het tweede tot het eerste te vormen en op te leiden.

Het materiaal nu dat het leger behoeft is tweeërlei: vooreerst geschikte soldaten; dan, geschikte bevelvoerders. De eischen, die aan beide categoriën te stellen zijn, verschillen zeer, hoewel het natuurlijk zeer wel mogelijk is dat een zeker aantal individuen voor beide doeleinden bruikbaar blijkt. Een juiste differentiatie moet later met tweeërlei rekening houden: 1° den aangeboren aanleg; 2° eene doelmatige educatie van dien aanleg. Eerst zou dus dienen onderzocht te worden welke volksdeelen bij voorkeur voor die verschillende categoriën moeten worden geschikt geacht.

Een ruwe schifting naar aangeboren en verworven aanleg geschiedt ook thans wel, o.a. bij de aanwijzing voor de cavallerie en de 'keuze' voor de zeemilitie.

Doch deze schifting is geheel empirisch. Met de noodige juistheid zoude zij slechts kunnen geschieden door de anthropologie, die echter, in tegenstelling met Duitschland, ten onzent, eenige gunstige uitzonderingen niet te na gesproken, dit terrein, waar de theoretische wetenschap aan het practische volksleven raakt, vrijwel onbearbeid gelaten heeft.

Het kader van dit opstel gedoogt slechts dat wij op dit punt de aandacht vestigen; elders hoop ik er echter uitvoeriger op terug te komen.

Bezien wij nu voor elk der categoriën afzonderlijk 1°. wat het leger van ze eischt, 2°. welke de middelen zijn, om tot het voldoen aan die eischen op te leiden.

Vooreerst dan wat betreft den 'man' - ondanks alle vorderingen van de techniek der doode weermiddelen nog immer de belangrijkste factor van onze weerbaarheid, het eigenlijke *praesidium civitatis.* Wat wordt van hem gevorderd? Hier valt tweeërlei te onderscheiden: A) dat, waarin zijn militair-technische opleiding tracht te voorzien, B) dat, wat buiten deze opleiding valt.

Deze militair-technische opleiding nu is in vergelijking met vroeger jaren zeer vereenvoudigd. In zooverre ze individueel is, omvat ze, afgezien van overbodige details, in hoofdzaak alléén het gebruik van het geweer als schiet- en stootwapen en de verplichtingen op voorposten en dergelijke. In zooverre ze

classicaal is, weinig buiten de handgrepen, de mechanische behandeling van het geweer, de plaats en de beweging van den man in het gesloten en geopend compagnies-verband: alles mee van de eenvoudigste leerstof, die men zich voorstellen kan.

De groote eenvoud van deze eischen heeft in de laatste jaren aanleiding gegeven, om te pogen den duur der eerste oefeningen te beperken. Niet alleen, redeneerde men, kan een groot deel dezer zaken ook buiten de kazerne, door voorbereidende oefeningen, worden aangeleerd, maar daarvan afgezien, is het gebleken, dat ook geheel ongeoefende recruten na weinige weken van oordeelkundige africhting tot het deelnemen aan de oefeningen in grooter verband en dus, grosso modo, tot den dienst te velde (met uitzondering der individueele diensten als voorposten, patrouille, etc.) zeer wel bruikbaar zijn. Hier dient echter reeds aanstonds opgemerkt dat deze inkrimping van den eersten oefeningstijd aan bepaalde, zeer enge, natuurlijke grenzen gebonden is, grenzen die hoogstwaarschijnlijk reeds zijn overschreden. De zucht tot inkrimping van een groot deel der voorstanders daarvan, berust dan ook niet op één of ander militair inzicht, maar eenvoudig op den wensch de inkrimping van den oefeningstijd als inleiding op volledige afschaffing van den dienstplicht te doen voorafgaan. Maar met dit anti-militairisme niet rekenende, zal ter wille van een *ander* dan het tot nu toe besproken deel der militaire opleiding, dat buiten het leven met 'den troep' onmogelijk te realiseeren valt, een voldoend lange eerste oefening steeds moeten behouden blijven, n.l. ter wille van het physiek en psychisch 'wennen' der manschappen aan de vermoeienissen en tegenvallers op marsch, in bivac, bij regen en nacht: waardoor eerst het gevoel van kameraadschap ontstaat dat, in het 'moreel' het typische is, dat het leger van 'de burgermaatschappij' moet onderscheiden. Meer dan dat: de voor een soldaat onmisbare karaktervorming kan onmogelijk in een paar maanden worden verkregen. Zin voor orde en stiptheid, volstrekte gehoorzaamheid gepaard gaande aan initiatief, sterk bewustzijn van verantwoordelijkheid, zóó zelfs dat men ieder oogenblik bereid is zijn leven te wagen en op te offeren voor zijn plicht en zonder dralen of aarzelen den dood in te gaan, wanneer het verlangd wordt, - dat alles vereischt een *opvoeding*, die eenerzijds wel aan het geheele volk ten goede komt en de volkskracht tot hooge potentie vergroot, maar

anderzijds onmogelijk in korten tijd is te improviseeren. Zelfs indien vele van die eigenschappen tot op zekere hoogte onder sommige bestanddeelen van ons volk in kiem aanwezig waren, - waarover aanstonds, - die kiem moet systematisch tot ontwikkeling gebracht worden.

En ter voldoening aan *deze* beide eischen: de technisch-militaire en de sociale opleiding van den man tot soldaat, achtte het parlement een eerste opkomst van 8, een oogenblik zelfs eene van 4 maanden ruimschoots voldoende. Terecht?

Persoonlijk nu ben ik overtuigd, dat *óók* in geval men het uitstekendst ontwikkeld materiaal ten dienste had, eene eerste oefeningstijd van 6 en zelfs van 8 maanden beslist onvoldoende zou blijken. Maar deze vraag mag thans zelfs niet ter sprake komen, daar wij dit materiaal voorloopig *niet* bezitten: en dus de eerste tientallen jaren een nieuwe verkorting van den eersten oefeningstijd, als in het instituut der viermaanders beproefd is, op weerloosmaking van ons volk zou neerkomen. Hoewel later, veel later, in deze richting wellicht iets zal mogen worden voortgeschreden, zal dit eerst kunnen geschieden wanneer ons volk op hetzelde vlak staat als thans b.v. het Zwitsersche of Zweedsche. Doch dit is verre toekomstmuziek. In de tegenwoordige omstandigheden, nu men zelfs in Duitschland de schadelijke gevolgen van eenen *slechts* 2 jarigen diensttijd ondervindt, en overal in de militielegers de periode van eerste oefening verlengd wordt, kan o.i. voor ons land zelfs eene eerste oefening van 12 maanden slechts als nauwelijks voldoende worden aanvaard, en alleen onder voorwaarde dat de beschikbare tijd zoo economisch mogelijk worde benut.

Maar helaas! En hier raken wij eindelijk aan den kern van ons onderwerp: wij *hebben*, voor het overgroote deel, in het leger *niet* met normaal ontwikkeld materiaal te doen: en hierin ligt dan ook o.i. *de* groote oorzaak dat alle pogingen om tot een volksleger te geraken mislukt zijn, en het resultaat van de beproefde vier maanden ‘intense’ oefening inderdaad een geheel onvoldoend geoefende infanterie blijkt te zijn. Of physiek of psychisch zijn onze recruten voor een zeer belangrijk deel beneden den norm, dien men voor bruikbaar legermateriaal stellen màg en moet, omdat een niet voldoen aan dien norm tevens beteekent een minderwaardigheid van ons volk buiten het leger in den strijd om het bestaan - m.a.w. een tekort aan volksenergie.

Op physiek gebied: Kiest uit een uit het stadsproletariaat gerecruteerde compagnie, willekeurig weg, een patrouille en ge kunt er absoluut zeker van zijn, dat het groote meerendeel blijkt noch te kunnen springen, noch klimmen, noch hardloopen, noch zwemmen. Op psychisch gebied: Een ontstellend gemis aan het eenvoudigste natuurlijke denkvermogen of liever een gemis aan vaardigheid om de eenvoudigste denkbewerkingen te verrichten ten opzichte der militair-technische leerstof. Een voorbeeld. Ik heb onder de leerstof der militair-technische opleiding o.a. die voor den voorpostendienst genoemd. Maar wat blijkt nu telkens en telkens? Dit, dat men wel met veel inspanning het zóóver kan weten te sturen dat de recruut aan het eind van de opleiding, bij 'een onderzoek' zijn 'verplichtingen' zoowat 'uit het hoofd' kan opdreunen, doch dat wanneer men de proef neemt door hem tot een onvoorbereide toepassing te nopen (zooals in oorlogstijd zal voorkomen) bijna zonder uitzondering blijkt, dat de man de gave mist om de eenvoudigste practische 'denkbewerkingen tot toepassing van het geleerde', uit te voeren. En bij de herhalingsoefeningen blijkt het geleerde, dat niet begrepen, maar slechts gememoriseerd was, bij een deel der mannen spoorloos te zijn vergeten. En analoge ervaringen doet men op met tientallen andere kleine diensten die van den man moeten en mogen gevraagd worden. Gebruik hem als ordonnans: hij verhanselt de boodschap; als patrouillecommandant: hij verdwaalt; als uitkijk op een boom: hij kijkt den verkeerden kant uit. In alle gevallen waar van hem persoonlijke, intelligente medewerking gevraagd wordt (en men kan toch niet voor àlles speciale opleidingen maken!) blijkt hij de dingen, die hij 'uit zichzelf' moest kennen door een typisch gemis aan geoefendheid in het aanwenden zijner common-sense, te ignoreeren.

De noodzakelijke bijwerking van *deze* onvolkomenheden deels psychisch, deels physiek, van het ter militaire opleiding ontvangen materiaal, duidden wij boven aan als 'alles wat buiten de eigenlijk militair-technische opleiding valt'. Welnu, het is deze niet-militaire opleiding, die van het kader de meeste inspanning vordert, den kostbaarsten tijd in beslag neemt van de eerste oefening, en de werkelijke oorzaak is, waarom zelfs de tegenwoordige 8 maandsche oefening[1] - die

1. Over de 4maanders spreken we nu maar niet eens.

berekend is op, en nauwelijks voldoende blijkt voor de zuiver technisch-militaire opleiding, noodzakelijk telkens weer niet-voldoende uitkomsten moet opleveren.

Dat dit 'bijwerken' noodzakelijk is, staat vast: zelfs kan de militair-technische opleiding eerst met goed gevolg worden ondernomen, wanneer men het gehalte der recruten physiek en psychisch zooveel mogelijk heeft genormaliseerd.

Maar nu stelt zich de vraag: hoe kan dit het best geschieden: in, of buiten het leger? Thans geschiedt het - of tenminste tracht men het te doen geschieden - *in* het leger.

Ter physieke scholing wendt men allerlei gymnastische oefeningen aan, waarbij het oefenen op de hindernisbaan, en door het voetbalspel etc. komen; ter psychische ontbolstering werkt men met eindelooze uren theorie, met 'school' in de winterdagen, met 'speciale opleiding' en met, min of meer paedagogisch, persoonlijk ingrijpen.

Is dit nu de best denkbare, d.i. de meest economische en de meest effectieve manier, of wel behoort dit deel der opleiding *elders* thuis? Ik ben overtuigd van het laatste, en wel om de volgende redenen:

IV.

Vooreerst uit een *paedagogisch* oogpunt. - Het valt niet te ontkennen, dat ondanks de dikwijls zeer groote zorg door de officieren-instructeurs aan dit deel van hun taak besteed, de resultaten, vooral van de psychische- of intellectueele navorming der recruten, allerdroevigst zijn. En dit kan ook niet anders! In de eerste plaats bezitten niet alle officieren het voor die taak noodige paedagogisch inzicht. Op de K.M.A. wordt wel is waar 'onmogelijk' veel gestudeerd, maar van eenig practisch of theoretisch onderricht in wat voor de 'opleiding' van den soldaat in dezen zin van noode is, is evenmin sprake als aan onze universiteiten van paedagogische voorbereiding voor de toekomstige leeraars. Vandaar o.a. een volkomen misverstand omtrent het begripsvermogen van den man, dat zich b.v. openbaart in het zoo algemeen misbruikmaken van veronderstellingen bij de opleiding. Nu zijn veronderstellingen zelfs bij de opleiding van den bevelvoerder een allesbehalve gevaarloos, schoon niet immer te vermijden euvel, doch bij die van den man zijn ze m.i.

ééns en voorgoed uit den booze. Hoe vaak hoort men b.v. niet dergelijke dingen bij een velddienstoefening: ‘Je staat hier op een brug (n.b. 't is een weg) en 't is een mistige nacht (n.b. de zon schijnt). Stel je nu voor dat de sergeant ginds als boer gekleed is en je voorbij komt wandelen. Wat zou je nu doen?’ Helaas, is het wonder dat onze arme, als soldaat verkleede boer zich noch den als boer verkleeden sergeant, noch de nacht, noch de brug kan voorstellen en, mute as a dog, zijnen superieuren schijnbaar gegronde aanleiding geeft tot weeklachten over zijn incommensurabele stupiditeit?

Maar zelfs indien een hierop gerichte opleiding der a.s. officieren aan dit gebrek ten deele kon tegemoet komen, dan nog zou het overlaten van dit deel der opleiding aan het leger onpractisch moeten geacht worden: want het komt hier niet aan op een weinig herhalingsonderwijs, maar feitelijk op een opleiding van achterlijken. En nu zal wel niemand het wenschelijk vinden om de opleiding der officieren zoodanig te wijzigen, dat ze tot het vervullen dezer geheel speciale, en buitendien uiterst tijdroovende taak geschikt worden!

Maar in de tweede plaats is (afgezien van de mogelijkheid der zaak met het oog op de capaciteiten der officieren-instructeurs) een dergelijke physieke en psychische nascholing ook door en door onlogisch. Want deze achterlijkheid is niet een gevolg van aangeboren stompzinnigheid maar van een in dit opzicht verwaarloosde schoolopleiding. Het is een feit, dat bij de lagere maatschappelijke klassen alle ontwikkeling van het intellect reeds zeer spoedig na het verlaten der school ophoudt. De belangwekkende onderzoekingen van Houzé ten opzichte van de Belgische recruten hebben overtuigend aangetoond, dat, daar de door de consolidatie van den schedel geïndiceerde ontwikkelingsgrens van de hersenen - hetzij dan tengevolge van een rasinferioriteit, hetzij eenvoudig tengevolge van het ophouden van alle intellectueele inspanning - bij den gemiddelden ‘volksjongen’ reeds omstreeks het 14e jaar plaats vindt, van een herhalingsonderwijs aan den 19-20jarigen recruut niet het allerminste reëele resultaat te verwachten valt. Zulke individuën (en ze zijn uiterst talrijk, aangezien ongeveer alle fabrieksarbeiders door degeneratieve inferioriteit en vele landbouwers door gemis aan hersenwerk tot deze categorie behooren), zijn intellectueel volkomen onopvoedbaar geworden. Men kan ze, met veel moeite, nog een

en ander nieuws (maar voor hoe kort!) doen *onthouden*, -: op een oordeelkundig *toepassen* van het geleerde, een werkelijk opnemen, (en dit toch hebben wij b.v. bij den voorpostendienst van *elken* soldaat zoo dringend noodig) kàn geen sprake meer zijn!

Indien men dus reëele resultaten in deze richting wenscht te bereiken, is het noodzakelijk de niet-technisch militaire opleiding van het volkskind tot soldaat, van uit den recrutentijd - waar ze toch niet doeltreffend kan plaats hebben -, over te brengen naar den leeftijd waarop het daarvoor ontvankelijk is, n.l. naar zijn schooljaren; en naar die inrichting, die daartoe van nature is aangewezen, n.l. de volksschool[1].

Willen wij dan, zoo zal men vragen, van den toch reeds zoo korten schooltijd der volkskinderen nog een gedeelte afnemen, om hen beter voor te bereiden voor hun voor velen altijd nog ietwat problematieke taak als landsverdedigers? Natuurlijk niet! Maar men herinnere zich, dat het gedeelte der militaire opleiding, waarover wij spraken, eigenlijk geen deel der militaire opleiding moest uitmaken, in het leger niet thuis hoort, en alleen langs den historischen weg is ingevoerd, om een leemte te verhelpen in de opleiding der volksschool. Wat wij wenschen is eenvoudig, dat de volksschool winst doe met de ervaring, in het leger opgedaan; dat ze, in samenwerking met dat leger, liever tracht de fouten harer opleiding, zooals die bij het gros der recruten apert wordt, te verhelpen, in stede van jaar en dag de hopelooze taak van het 'bijwerken' van wat door een grondfout niet meer te verbeteren valt, over te laten aan het leger!

En daartoe is in de eerste plaats noodig dat het volksonderwijs, in samenwerking met het leger oneindig veel *practischer*, veel meer op het leven gericht worde!

Wil men voorbeelden? Laat mij u er enkele geven uit elk der beide categorieën van onvoldoende ontwikkeling der recruten, waarmede het leger te kampen heeft.

Vooreerst van intellectueele incapaciteit: de man kan geen kaart lezen, heeft geen begrip van zich te orienteeren, loopt

1. Onder volksschool versta ik natuurlijk niet slechts de lagere school, maar volgens het denkbeeld der aaneenschakelings-commissie het ensemble der volksopleiding: lager-, herhalings- en ambachtsonderwijs. Er blijft hier natuurlijk ook zóó opgevat altijd een gaping tusschen het verlaten der school en het begin der eerste oefening, die men ook in Duitschland nog niet heeft kunnen overbruggen. Maar deze gaping behoort in elk geval zoo klein mogelijk te worden gemaakt.

als ordonnans voordurend mis. Welnu, waarom kan b.v. het onderwijs in de aardrijkskunde hierin niet voorzien? Ook in onderwijzerskringen is het zuiver mechanisch van buiten leeren van steden, enz. reeds lang veroordeeld. Indien wat zijn feitelijke kennis betreft, de toekomstige fabrieksarbeider b.v. de omliggende dorpen van zijn woonplaats, de hoofdstad van zijn gewest, en de namen den Haag, Amsterdam en Rotterdam kent, is het voor zijn practisch leven voldoende. Niet meer feitelijke kennis moet de school hem trachten mede te geven, doch een grooter capaciteit tot het, zoo noodig nà den schooltijd, opdoen van meer feitelijke kennis moest zij hem trachten te verstrekken, meer 'bevattelijkheid', meer begrip van wat 'een kaart' is, en hoe deze in voorkomende gevallen te bezigen valt. Daartoe wordt dan ook op de lagere scholen nu reeds vaak gebruik gemaakt van wandelingen door de stad, enz. Welnu, wat ware er tegen, de modelstatkaart, zooals die in het leger gebruikelijk is, als grondslag van dit onderwijs te bezigen? Niet alleen toch, dat de knaap, die op herhaalde wandelingen in de vrije natuur, onder geleide der onderwijzers, het blad dezer kaart, waarop zijn woonplaats is afgebeeld, in het terrein heeft leeren gebruiken, *meer* potentieele aardrijkskunde leert dan door het memoriseeren van tallooze boekjes, maar bovendien is een der meest tijdroovende, (en meestal nòg vruchtelooze) opleidingen, n.l. den man 'begrip van het terrein' te doen verkrijgen (hem te leeren kaartlezen beproeft men terecht maar niet eens) overbodig geworden.

Of, ander voorbeeld, hoeveel moeite kost het niet, den man een idee te geven van den zin van zijn doen en laten op voorposten! Want dit eischt geen 'weten' doch 'begrijpen'. Welaan, waarom zou men met de schooljongens niet eens zoo'n uitnemende oefening in de practische logica houden als een 'veldwacht' is? (Mits dit niet in soldaatjespelen ontaardt, en niet in de plaats van de werkelijke veldwachtdienst gedurende de eerste oefening gesteld wordt.) Niet alleen toch ontwikkelt men hun denkvermogen op deze wijze op een veel afdoender en aangenamer manier dan door b.v. grammaticaal onderwijs en dergelijk mogelijk is, maar bovendien haalt men zonder merkbare inspanning of tijdverlies een deel der weken uit, die anders, op lateren leeftijd, noodzakelijk toch, maar dan met veel minder succes, aan hetzelfde werk moeten worden besteed. Op deze wijze zou men twee vliegen in één klap slaan.

Nog een paar voorbeelden, thans de physieke ongeschiktheid der recruten rakende... Men klaagt over de geringe animo, en het geringe resultaat van het gymnastiekonderwijs in de scholen. Wat wonder! Het kind is realist, en wil gevoelen *waarom* het iets doet. Voor abstractheden als ‘algemeene lichamelijke ontwikkeling’ voelt het ‘niets’. Met houten stokken ‘vrije en ordeoefeningen’ te doen, verveelt hem nameloos. Doch leg nu - en de kosten zijn minimaal - bij elke school een hindernisbaan aan. Leer van jongs af aan den jongens op den boom over een sloot loopen, over een huisje klimmen en polsspringen (met de wetenschap dat ze dit later in het leger moèten en in hun eigen leven kùnnen gebruiken) en de zaak verandert! In plaats van een saai gymnastieklokaal krijgt ge iets levends... en het leger is weer van een zijner meest tijdroovende opleidingen verlost.

Een andere klacht is: de tuchteloosheid der jeugd. Men zint op middelen om hierin verbetering te brengen. Welnu, wanneer de recruten in dienst komen moeten ze tóch tucht leeren... al is het dan maar de uiterlijke (maar toch zeer waardevolle) tucht die in de militaire houding gelegen is. Is het nu niet het paard achter den wagen spannen, dat dezelfde Staat zijn scholieren tot hun 20ste jaar zònder uiterlijke tucht laat opgroeien, en ze daarna vrij hardhandig, en allesbehalve vaderlijk die tucht in het leger opdringt?

Men moet eens opletten, hoe, gedurende de schoolwandelingen, zooals men ze dagelijks in de straten kan zien, de onderwijzers er gewoonlijk bij loopen te sloffen en hun' kinderen veroorloven dit te doen. Is het nu ‘militairistisch’, of eenvoudig logisch en gezond-verstandig, zoo men van den Staat eischt niet met de eene hand af te breken, wat hij met de de andere opbouwt, en men de eenigszins sentimenteele ‘schoolwandelingen’ waarop naar meikevers en paardebloemen gezocht wordt, in frissche op militaire wijze geordende marschen doe omzetten?

Men leze eens wat Goethe in Wilhelm Meister's Wanderjahre over den samenhang van uiterlijke en innerlijke tucht schrijft!

Bij het feit, dat al deze dingen op jeugdigen leeftijd gemakkelijker worden opgenomen, komt nog dit, dat op deze wijze een groot deel van den, dikwijls zoo begrijpelijken, weerzin tegen het ‘militairisme’ kan worden weggenomen. Voor den jongen man, die uit eene, soms verantwoordelijke, betrekking wordt wegge-

roepen is inderdaad het ‘soldaatjespelen’ aanvankelijk een onaangenaam iets, vooral omdat hij door zijn vroeger gemis aan contact met het leger, zich zoo geheel in een vreemde, aan zijne maatschappelijke belangen onverschillige zoo niet vijandige wereld verplaatst voelt. Anders is dit met schoolkinderen. Zij vinden alles wat militair is heerlijk. Het ‘marcheeren in den pas’, het ‘schildwachtje spelen’ door ouderen zoo ‘flauw’ gevonden, vindt in hun, door zorgen nog ongeoccupeerd verbeeldingskrachtig intellect de warmste belangstelling. Er is bij hen tot dergelijke ‘spelen’ nog de zoo noodige naïveteit, die naderhand nimmer terugkeert. Men zal het wellicht bedenkelijk vinden dat de intellectueele en moreele voorscholing tot de latere ernstige militaire vorming zoo tot ‘spel’ zou verlaagd worden? Maar waarom eigenlijk? Wat geëischt wordt is dat ‘every man’ weerbaar zal zijn, en dus zijn verplichtingen als soldaat goed kennen zal. Ligt het dan niet op den weg van den Staat om de noodzakelijke voorkennis op de 1°. voor de betrokken personen aangenaamste, en 2° voor hem zelf voordeeligste wijze bij te brengen?

V.

Doch naast dit principieële argument zijn andere aan te voeren. Ook uit *volks-hygienisc*h oogpunt b.v. is nauwer aanpassing der voorscholing aan de eigenlijke militaire vorming van belang. De Staat heeft er belang bij een zoo groot mogelijk aantal gezonde recruten te kunnen verkrijgen. Daartoe ligt in de rede, dat hij zich niet alleen bepale tot het afkeuren, bij het indiensttreden, der minderwaardige elementen, maar evenzeer tracht het degenereeren van oorspronkelijk goed materiaal in fabriek, enz. te voorkomen. Er bestaat, in vele kringen, een o.i. zeer gerechtvaardigde strooming tegen het overnemen door den Staat van de zorgen en lasten, die van nature door de particulieren moeten worden gedragen. Deze tegenzin vertoont zich ook in den tegenstand tegen het instituut der schoolmedici. Terecht merkt men op, dat de zorg voor de gezondheid der kinderen tot de ouderzorg behoort. Maar indien, zooals logisch en praktisch is, de Staat zich met de opleiding der toekomstige recruten van de eerste schooljaren af gaat bezighouden, wordt dit bezwaar tegen de staatsmedici in school en werkplaats weggenomen, en een afdoende reden

geschapen, waarom de Staat zich met de hygiënische contrôle van het kind van de lagere school af tot zijn intreden in het leger moet bezighouden. Tegen de militaire artsen toch is, zoover ik weet, nooit door iemand bezwaar gemaakt; tegen eene uitbreiding hunner bevoegdheid over den toekomstigen recruut, ook vóór zijn indiensttreding, kan, waar zij in het belang van den Staat geboden is, evenmin bedenking rijzen. En men bedenke eens, welk een goeden invloed eene periodieke keuring, gevolgd door b.v. eene militaire wandeling van tijd tot tijd moet hebben ook op hen, die de lagere school reeds verlaten hebben, op fabrieksjongens b.v., die nooit eens frissche beweging hebben, of op landbouwers, voor wie dergelijke visitaties in verband met hygiënische en gymnastische oefeningen in den wintertijd evenmin eenig bezwaar opleveren.

Op deze wijze krijgt men een aaneengeschakeld geheel van practische, zoowel physieke als psychische volksopvoeding, beginnend met de lagere school en eindigend op 19 à 20jarigen leeftijd met de eigenlijke technisch-militaire opleiding, die dan, op deze basis, ook waarlijk vruchtbaar kan zijn. Niet dus het eigenlijk technisch-militair onderricht, noch de militaire training moeten - zooals men thans door voorbereidende militaire oefeningen en dergelijke proefnemingen tracht - van het kazerneterrein en het manoeuvreveld naar het ‘burgerleven’, waar zij psychologisch niet thuis hooren, worden overgebracht; maar het leger dient van de niet technisch-militaire, algemeene practische karakter- en verstands-voorbereiding en lichaamsontwikkeling, die thans door de volksschool eenvoudig verwaarloosd worden, ontheven: zoodat de eerste oefening *geheel* aan de specifiek-militaire opleiding kan worden gewijd, en de officieren niet tevens kindermeid en schoolmeester behoeven te spelen.

Deze overweging doet ons ook de nationale beteekenis van zulk eene regeling inzien. Op dit oogenblik is, zooals we reeds boven opmerkten, het leger iets, dat buiten het volk staat, zonder organischen samenhang met de overige volksbelangen. Maar wanneer de arbeider voelen gaat, dat het onderwijs, dat hem op school gegeven wordt, en de scholing in het leger, met de sociale wetgeving die zijn gezondheid in de fabrieken beschermt, etc. in een zeer nauw verband staat, dan zal hij als vanzelf het doel der opvoeding: weerbaarmaking, als iets ‘einheitlichs’ gaan voelen, en de weerplicht tegen den binnen-

landschen vijand (in den maatschappelijken strijd om het bestaan) niet meer, zooals nu, helaas, als geheel verscheiden van die tegen den buitenlandschen (in den volkerenstrijd) gaan gevoelen: wat aan het nationaal zelfbewustzijn niet anders dan ten goede kan komen.

VI.

Na aldus vrij uitvoerig eene meer practische opleiding van den ‘man’ te hebben besproken, nog slechts een kort woord over den ‘aanvoerder’. Wat de pogingen om de ‘aanvoerders’ uit het volk zelf te recruteeren betreft, is men reeds verder gegaan in de richting van het volksleger, dan bij de vorming der manschappen. Indien nochtans het instituut der verlofsofficieren, voornamelijk dat der reserveofficieren, niet in alle opzichten voldaan heeft, ligt dat wellicht vooral aan de weinig tactische wijze waarop het behandeld is. Ook het reservekader heeft sterk geleden onder het weifelen tusschen twee denkbeelden, waarvan we in den aanvang van dit opstel spraken.

Wat is toch het doel der reseveofficieren geweest? Dit: aanvoerders *te velde* te verkrijgen. En wat de uitvoering? Iedereen, die in het reservekader thuis is, weet welk een uiterst geringe gelegenheid den reserveofficieren geboden wordt of ten minste werd om zich tot deze hun taak te bekwamen[1]. Bij de manoeuvres worden er tusschen hen en de beroepsofficieren dikwijls geregelde vriendschappelijke ‘veldslagen’ gehouden om... een stukje verantwoordelijkheid, een uurtje aanvoering, een brokje praktische oefening te bemachtigen. Het grootste deel van hun diensttijd besteden zij in den kazernedienst, waarvoor zij uiteraard minder geschikt zijn. Want de huishoudelijke inrichting van het kazerneleven wijzigt zich natuurlijk voortdurend in allerlei details. Komen nu de verlofsofficieren weer onder de wapenen, dan is het hun natuurlijk onmogelijk, al de nieuwe, dikwijls minutieuse, bepalingen enz. te kennen, die tijdens hun verlof opnieuw zijn ingevoerd. Het gevolg daarvan is, dat zij dikwijls in de uitoefening van hun dienst weifelen, wat natuurlijk aan hun gezag in hooge mate afbreuk doet, en weer in 't algemeen zijn terugslag in eene ongunstige beoordeeling van het instituut als zoodanig gevoelen doet. Men moet dus consequent in de eerste plaats de uit het leger te vormen

1. Met waardeering mag echter worden vermeld, dat het aantal opleidende comp.-commandanten, die hun taak in dit opzicht blijken te begrijpen, voortdurend toeneemt.

hoogere en lagere bevelvoerders *uitsluitend* opleiden *voor* en bezigen *in* den velddienst. Noch voor den kazernedienst, noch voor de instructie der recruten mogen zij worden aangewezen.

Dit vooropgesteld vindt men in de 'burgerij' in het algemeen voortreffelijk materiaal, waarvan eenvoudig een beter en tactischer gebruik moet worden gemaakt, om een toegewijd, belangstellend korps verlofsofficieren te vormen. Daartoe is in de eerste plaats eene degelijker opleiding noodig. Wanneer de afstand tusschen het beroeps- en het verlofskader thans nog zoo buitengewoon groot is, valt de schuld slechts voor een klein deel op het verlofskader; de voornaamste oorzaak ligt in een veel te snelle en veel te weinig reëele opleiding. En deze opleiding zal, evenals bij den 'man', niet beter worden, voordat zij van jongs af aan systematisch geschiedt. Hoe dit geschieden moet, is als van zelf aangegeven door het feit dat de maatschappelijke klassen, die in de eerste plaats voor de levering der bevelvoerders in aanmerking komen, tevens de bezoekers leveren der middelbare en hoogere scholen.

Maar als een uitdrukkelijke voorwaarde zij hier gesteld, dat deze opleiding niet vrijwillig maar obligatoir dient te zijn. Aan het bezoeken van alle middelbare en hoogere scholen moest kaderplicht verbonden zijn[1], en wel normaal tot zulk een graad als overeenkomstig gesteld wordt aan die lagere of hoogere graden van genoten onderricht, behoudens natuurlijk het recht der legerleiding om de physiek of psychisch minder geschikten na volbrachte opleiding, en zelfs na voldoende examens *niet* te benoemen[2], en buitengewoon geschikten toe

1. Deze kaderplicht zou dan tevens als een soort contrapraestatie kunnen worden beschouwd voor de niet onaanzienlijke sommen, welke gemeente en staat aan elken leerling van het middelbaar en hooger onderwijs ten koste legt.
2. De vrees voor simulatie van ongeschiktheid behoeft, wanneer de zaak niet al te onhandig wordt aangepakt, bij de, wat eergevoel betreft nog niet tot het peil van de simuleerende candidaten der ongevallenuitkeering afgezonken bevolking onzer middelbare en hoogere scholen, niet te bestaan. Wat de physieke ongeschiktheid betreft, geldt het trouwens een vrij gemakkelijk te contrôleeren zaak. Wat de psychisch ongeschikten betreft, deze zouden voor hospitaal- en schrijfdiensten kunnen worden gebezigd: nuttige doch saaie emplooien, aan welke elke eenigzins flinke jonge man zoo veel mogelijk zal trachten te ontkomen!
   De goede inrichting van deze zaak is voornamelijk een zaak van menschenkennis en handigheid.
   Het voorhanden zijn van een uitgebreid keuzemateriaal is daarom des te meer gewenscht, daar juist onder de intellectueel meer--ontwikkelden, waaruit het reservekader moet worden gerecruteerd, het percentage behept met juist voor den bevelvoerder zeer ongewenschte psychische en physieke defecten, als algemeene nervositeit en zwakte der zintuigen relatief bijzonder groot is, en deze *thans*, bij gebrek aan beter, maar al te dikwijls in het reserve-officiers-corps moeten worden opgenomen.

te laten tot een vrijwillig opklimmen tot een hoogeren rang dan voor hunne school verplicht is. Op deze wijze zou b.v. niemand tot de universitaire examens en in 't algemeen tot staatsbetrekkingen mogen worden toegelaten, tenzij hij in den hem aangewezen militairen rang of graad zijn dienstplicht had vervuld, en *daarin voldaan had.* En in dezen kaderplicht moesten eveneens de onderwijzers betrokken worden in dien zin, dat geen benoeming volgen kon, zonder dat zij in den hun toegewezen graad (b.v. onderofficier) hadden voldaan. Op deze wijze zou, wat het leger betreft, aan het groote bezwaar worden tegemoet gekomen, waarmede nu de verlofskaderopleiding in al hare vormen te doen heeft: n.l. dat men van de mindere of meerdere *welwillendheid* der betrokkenen afhankelijk is, waardoor natuurlijk het peil van het onderwijs zeer gedrukt wordt, aangezien thans bij een opleiding die aan het toekomstig kader minder 'aangenaams' dan 'onaangenaams' belooft (zooals het van nature wezen moest), de toeloop van zelf zou ophouden.

Wat nu de betrokkenen zelf aangaat, voor hen kan het niets dan voordeel opleveren. Waarom ik den onderwijzers deze kaderplicht zou wenschen zien opgelegd, volgt reeds uit het bovengeschrevene. Maar niet alleen zal men ze, op deze wijze, voor het eenvoudigste deel der (niet technische) militaire voorscholing kunnen bezigen, doch ook zal menigeen, die thans met het orde bewaren in zijn klasse moeite heeft, een practische leerschool in gezagsuitoefening doormaken, die geen kweekschool hem vervangen kan. Wellicht dat zelfs de practische kennismaking met een hiërarchie in welke zij zelf, èn bevelend èn bevolen, een plaats innemen, hun de moreele schoonheid van het Gezag openbaart, en eene gunstige reactie op zekere in hunne kringen nog zoo zeer verspreide, lang geantiqueerde 'republikeinsche' gevoelens veroorzaakt. Dit alles geldt ook voor de toekomstige leeraars en hoogleeraars. Gezag is een ding dat weliswaar aangeboren is, maar zijne uitoefening kan toch tot op zekere hoogte geleerd worden. Indien nu daartoe ergens een goede school is, dan is het zeker het leger. Op deze wijze kan dus in een leemte in de universitaire opleiding worden voorzien, en kunnen velen behoed worden voor de ernstige nadeelen, die een onhandig uiterlijk optreden aan menig bekwaam en eerbiedwaardig man berokkend hebben.

En ten slotte bevordert men, door aan het sociale *voorrecht*, dat een hoogere intellectueele vorming ongetwijfeld is, een aequivalenten socialen *plicht* te verbinden, het sociale verantwoordelijksgevoel en vormt men een inniger band tusschen de uitnemendsten in intellectueel en moreel opzicht en het leger, dat op deze wijze als in de natie geincorporeerd wordt.

Eene reeds gemaakte opmerking wil ik ten slotte echter nog met nadruk herhalen. Het is deze, dat de in het bovenstaande als wenschelijk besproken *aanpassing* van de civiele aan de militaire opleiding nimmer aanleiding zal mogen geven tot *vermenging* van beide deelen der opvoeding. Nimmer doe men, zooals thans gepoogd wordt, 't zij de kazerne een deel der schoolopleiding, 't zij de school een deel der militaire vorming overnemen.

Het ‘soldaatje spelen’ buiten de kazerne is evenzeer uit den booze als het ‘schooltje spelen’ in de kazerne. Elk der beide instituten behoude zijn specifieke taak, de school de practisch-moreele, intellectueele en physieke, de kazerne de militaire opvoeding des volks.

Maar datgene wat tot het vervullen van *beider* taak vooral een gemeenschappelijke eisch is: de door uiterlijke training bedongen *innerlijke volkstucht*, die de grondvoorwaarde blijft van alle ware - zoowel interne als externe - volksvrijheid, worde door beide in doelmatiger en bewuster samenwerking beoefend.

Hiermede kan ik eindigen. Met opzet heb ik mij onthouden aan te duiden op welke wijze de bovenstaande denkbeelden uitgevoerd behooren te worden. Dit kan langs zeer verschillende wegen beproefd worden: o.a., door een tactvol gebruik maken en aanmoedigen van de groepen, welke de hier geschetste meeningen reeds meer of minder in practijk trachten te brengen: de weerbaarheidskorpsen, en vooral, de padvinders-organisatie, bij welke het verband tusschen de practisch moreele physieke en intellectueele voorscholing en de militaire vorming zoo uitstekend begrepen is. Waar het ten slotte op aan komt is de overtuiging te doen ingang vinden, dat het leger behoort op te houden iets te zijn à part van het overige volksleven. Doch voortgang in deze richting kan niet worden verwacht zoolang eenerzijds de democratie in hare tegenwoordige doellooze, onedele, saboteerende houding blijft volharden en

anderzijds in de toongevende militaire kringen met hand en tand een opvatting verdedigd, en een practijk gehuldigd wordt, die van het leger een soort staatje in den Staat maakt, en al wat militair is met een soort geheimzinnig tabou stempelt, waarvan alleen door ‘deskundigen’ fluisterend mag worden gesproken.

Niet het volk voor het leger, maar het leger voor het volk, behoort de maxime te zijn. Eerst wanneer dit goed begrepen wordt, zijn gezondere toestanden in het leger te verwachten. En het aangewezen middel om dit te bereiken is de inburgering van de overtuiging, *dat het leger moet zijn een intrinsiek deel van de organische* ‘*volksschool*’.

Pait soldoat.
(Groninger dialect).
J. Rietema.

AS je Pait Soldoat moar aankeken, zaag je opslag[1.] dat hai 'n allernoarst lui stuk mênsk was. 'n Kerel doar 'n beetje vôtgang ien zat, zôl nait mit kop zoo'n beetje schuuns noar beneden loopen, net of 't hom te veul waark was om dei rechtop te hollen, en dei zôl aarms ook nait zoo slap bie 't lichoam laans baieren loaten en nait mit kromme kneien aan hakken loopen te trekken op 'n menaier of d'r achter ieder vout 'n vieftigponds gewicht aan bungelde.

Pait was 'n kerel dei ien zien jonge joaren nait om liek wild[2.] haar, ook al deur zien luiïghaid. Dou hai te schouljoaren oet was en zien voader hom vroug wat hai worren wôl, zee hai dat hai 't maiste zin aan 't sniedern[3.] haar. 't Haile sniedern was ducht hom niks anners as mit bainen onner 't gat zitten en 'n naai mit 'n droad d'r aan, deur 'n lap goud hên te steken. Dat leek hom nog al 'n schiere[4.] betrekken tou. Mit bainen onner 't gat zitten kon hai al wèl en dat naaien kwam hom ook nait zoo stoer[5.] veur, dat zôl hai ook wel gauw genôg aan kop hemmen.[6.]

't Zôl wel op 'n snieder aangoan wezen mit Pait, as zien voader 't moar lieden wild haar. Moar dei was d'r bôt[7.] tegen. 't Sniedersvak was goud veur mênsken dei nait frisch[8.] wazzen zee dei, moar nait veur zoo'n eerdige[9.] jongkerel. Hai besteedde Pait bie 'n timmerman. Pait sjanterde[10.] wat dat hai zien zin nait kregen haar, moar hai ging toch noar zien boas tou. Dei hil 't moar drei week mit hom vol. Dou stuurde hai Pait vôt, 't kon nait langer. Vent was zóó allernoarste lui dat hai zitten ging as hai 't moar aits lappen kon en as hai doar gain kaans tou zaag, ston hai mit schôller[11.] 'n kezien of 'n muur te

1. dadelijk.
2. nait om liek willen: niet op willen passen.
3. 't kleermaken.
4. geschikt, knap.
5. moeilijk.
6. den slag ervan beet hebben.
7. erg.
8. nait frisch: mismaakt.
9. flink.
10. zeuren; fransch chanter?
11. schouder.

steunen, nait omdat hai baang was dat dei anners omvalen zôllen, moar omdat hai nait geern lös stoan môg.

Zien boas zee tegen zien voader dat hai zain môs om Pait bie boer Törkstroa te besteden. Dei haar 'n tredmeulen doar anners 'n dikke hond ien laip as ze aan 't kaarnen wazzen. Nou, zoo'n tredmeulen leek hom 't ainige ding op wereld, doar 'n vent dei op zien dartiende joar al zóó allernoarste lui was, 't zwaiten leeren kon en hom duchte as 't luie zwait er moar eerst oet was, zôl 't wel 'n beetje beter worren.

As Pait ain wêst haar oet 'n nust van 'n stuk of twaalf, dartien, zôl zien voader meschain es over 'n tredmeulen prakkezaierd[1] hemmen, moar Pait was 'n ainig kiend. Doarom wuir voader kwoad op timmermansboas en dee zien zeun bie 'n bakker ien leer. Nou, dei haar al binnen vartien doagen genôg van hom. 't Was gain levend mit zoo'n vent zee dei. Om te begunnen was d'r 's mörns gain doun aan om hom van bêr of te kriegen. As je joen keel haalf rauw bêlkt[2] haren en je gingen vôt, omdat je dochten dat hai wakker was en d'r oet kwam, den snôrkte hai al weer as 'n os, as je vief menuten loater weerom kwammen. Den gooide je hom vanzulf 'n spoulkoem vol woater over zien kop hên en doar wôl hai 't den toch veur looven, dat 't 't tied was om op te stoan. As hai dén moar bie de pinken wêst haar, zôl 't nog wat hên loopen wezen, moar dat duurde eerst van aivighaid aan poask dat hai zien goud aan kreeg, en as hai den ien 't lêste ien bakkerij kwam en hên stuurd wuir om schênsen[3] te hoalen, was 't honnerd om ain dat hai op schênsebult zitten ging en doar weer ien sloap vîl. En zoo ging 't haile doagen deur. Zoo gauw d'r even nait noar hom keken wuir, zat hai hier of doar op en lait zien waark moar waark. Allain as 't etenstied was, den was hai d'r bie. 't Was net of hai hom verbeeldde dat hai 't den veur haile daag goud moaken môs.

Dou voader Pait zien zeun noa tien doagen al van 't bakken weer thoes kreeg, haar dei bakker vanzulf schuld dat 't nait wôl mit vent.

Pait kwam dou eerst bie 'n korenmuller, en dou dei hom nait langer hemmen wôl, bie 'n koeper, en ien 't leste bie 'n smid. Doar ging 't hail nuver,[4] nait omdat Pait zooveul haiter op hoed[5] worren was, moar omdat zien boas vôt mit 'n êndje kouket[6] kloar ston om hom wat op zeum[7] te geven,

1. nagedacht.
2. geschreeuwd.
3. takkenbossen.
4. hail nuver: tamelijk goed.
5. hait op hoed: werklustig.
6. koeketting.
7. wat op zeum geven: afranselen.

as 't nait haard genôg ging noar zien zin. Pait kloagde thoes wel stain en bain, moar zien voader was dou al zoo wies dat hai vent kloagen en zien boas houwen[1.] lait as 't neudig was. Ongelukkig kwam zien voader te staarven dou hai 'n joar of drei bie 't smeden wêst haar en zoo gauw as dei begroaven was, moakte hai hom vrij[2.]. Zien moeke was d'r vanzulf slim tegen, moar ze kon proaten zoo laif of zoo kwoad as ze wôl - hij kwam bie heur thoes. Zien vaader haar 'n mooie stuver gêld noaloaten en hai onnaierde[3.] dat hai nait wies was, as hai nog bie 't smeden bleef. Rentenaiern leek hom veul mooier tou. Nou, dat haar hai wonner gauw aan kop[4.] - 't is gain stoer waark, as je moar lui genôg bennen. Moar wat slimmer was, 't krougloopen en 't koartspeulen kreeg hai d'r óók bie aan kop[4.] en dou hai tweientwintig joar was, sturf zien moeke van verdrait. Hai brochte heur noar 't kerkhof, leefde nog 'n haalf joar op zien gewone menaier deur en dou was alles schoon op.

Omdat hai dou bie gain mênsk meer terecht kon, taikende hai as soldoat noar Oost.

Zöstien joar noa tied kwam hai weerom mit 'n koegel ien rûg en vaier gulden pensioun ien week. Hij lustte nog glieke geern jenever as dou hai vôtging en was ook nog glieke lui. Doarom pebaierde hai eerst of hai mit zien vaier gullen ienkomen ien week zooveul jenever kriegen kon as hai lustte, moar hai vernam al gauw dat 't nait ging. Doarom zochte hai noar 'n betrekkinkje van 'n gullen of drei ien week, doar hai nait veul veur doun huf. En krekt om aigenste tied zochte mien neef Kouert[5.] noar 'n kerel dei veur 'n gullen of drei ien week zien toen schoon hollen wol. Neef Kouert was rentnaier, moar hai kon aan 't schoon hollen van zien toen nait tou komen omdat hai anners al genôg om hannen haar. Hai haar 'n poar honnerd knienen en dei gaven hom zóóveul waark dat hai d'r niks anners bie woarnemen kon.

Nou - 't ging vanzulf aan mit Pait en neef Kouert. Ze paasten kanner ja zoo mooi as 't kon. Nait allain omdat neef net 't aigenste verdainen lait as Pait geern hemmen wôl, moar

1. slaan.
2. hai moakte hom vrij: hij nam ontslag.
3. onnaiern: bij zich zelf zeggen, afspreken. Bij Wolff en Deken komt nog voor: hoeneeren met dezelfde beteekenis.
4. hij had gouw den slag ervan beet.
4. hij had gouw den slag ervan beet.
5. Koert.

ook omdat neef 'n beetje 'n apaarte was, doar elk moar zoo nait mit aiden en plougen[1.] kon. 't Huifde nait háárd goan bie hom, moar 't môs krekt precies zoo goan as hai 't hemmen wôl en doarom kon hai nait bêst ain hemmen dei zulf 'n beetje mit oordailen wôl. Dat wôl Pait laiver nait. Dei was 't beste noar 't zin as hai zoo min meugelk doun huifde. 't Oordailen lait hai doarom ook geern aan anern over.

'n Poar moand noadat Pait weerom komen was oet Oost - 't was ien Meertmoand - kwam hai bie neef ien dainst en 't ging van 't begun of aan zóó goud mit heur baident as 't moar goan kon. Pait wis krekt hou hai neef aanpakken môs.

Wil je es heuren hou 't ging? Loopt den moar es even met bie neef achter ien toen, 'k zai Pait doar stoan te hoaken[2.] en neef staait bie hom om te zain hou 't wordt.

'Nee Pait', zegt neef 'dat is nou 't daarde joar al dat doe mien toen omhoakze en 't gaait nog glieke ongelukkig as eerste keer'.

Zoo laank as neef stil bie hom stoan het, het Pait zoo'n beetje vôtkwittjed,[3.] moar zoo gauw as dei mit hom begunt te proaten, stekt hai schôvvel[4.] ien grond, steunt ain haand op hilt[5.] en holdt hom mit aner aan 'n tak van heeg[6.] vaast, doar hai net stoef bie[7.] aan 't hoaken is.

'Joa Strammers, 'k zai 't wêl dat 't nait zoo wordt as ie 't geern hemmen willen', zêgt hai, 'moar 'k ben baang dat 'k dat nooit oan kop krieg. Je mouten reken', 'k heb 't ien Oost veur mien kaptain zöstien joar laank zoo doan as 'k nou aan gaang ben, en nou zit 't er zóó bie mie ien om wat hoogten en leegten te moaken, dat 'k 't op 'n aner menaier nait meer ken. Je mouten denken dat 't doar ien Oost wel 'n beetje bie hoogten en leegten mout. Doardeur krieg je wat rûgkes en dat is dóár net zoo goud. Aan schaarkaant[8.] ken je den boonen en eerappels en goud poten en aan zunkaant peper en ries en dat soort goud dat geern veul zun hemmen wil.'

Zoo gauw as neef mit Pait begunde te proaten, was hai ongelukkig; kerel kon nait aan 't woord komen of hai begunde d'r over te kwedelen[9.] hou ze dit of dat ien Oost altied doan haren en den was hai vôt nait oetproat. Laigen kon hai oet 't stuk.

1. eggen en ploegen: opschieten.
2. spitten.
3. doorgeprutst.
4. spade.
5. bovenste dwarshoutje van een spade.
6. heg.
7. vlak bij.
8. schaduwkant.
9. kletsen, ratelen.

‘Joa, dat wait 'k nait hou 't ien Oost mout’, zêgt neef, ‘moar hier ien mien toen zei boudel vlak wezen as 't hoakt is, pebaier nou nog es, den zel ik toukieken.’

‘Joa Strammers.’

Pait begunt weer te hoaken, moar ain steek wordt veul te daip en aner lang nait daip genôg, op ain stee komt 'n koel as 'n hoazeleger en op aner 'n hoogte as 'n molbult.[1.]

‘Dat 's ja 'n aarm geknooi, geeft mie schôvvel es heer’, zêgt neef as hai d'r 'n zetje noar stoan het te kieken en hom te aargeren.

‘Asjeblieft Strammers - ja, 't is 'n wonner nè, zoo as dat olle d'r nog ien zit bie mie; 'k zai 't wel dat 'k 't nait goud dou en 'k ken 't mit gain meugelkhaid anners kriegen.’

Neef is 'n beetje franterig,[2.] hai zêgt er niks op, moar nemt schôvvel over en begunt te hoaken. Eerst dut hai 't lutje stukje doar Pait wêst het te knooien nog es over en den begunt hai aan 'n neie streek. Pait het goud steun opzocht tegen heeg aan en staait moar ien ain stuk deur op neef te pochen. Dat dei nog aarbaiden ken as 'n jonge kerel, al is hai den ook 'n stuk noar zeuventig tou, dat 't zoo daip omkomt en zoo wonner aingoal[3.] wordt en dat hai 't nooit meer zoo aan kop krigt omdat dei menaier dei ze d'r ien Oost op noahollen hom ien hannen vaastroust[4.] zit. Onner dei bedrieven aarbaidt neef stoarig[5.] vôt. Hai is nog 'n vaste kerel al is hai al op leeftied en hai maag d'r slim geern over dat er van hom snaard[6.] wordt. Hai is veul te eerlik van noatuur om te begriepen dat Pait allain moar zoo hoog van zien waark opgeft om hom zoo laank meugelk oan gaang te hollen. Nou, gewoonlik krigt dei 't ook wel rond, dat neef net zoo laank veur hom stait te hoaken dat 't schofttied is. Den woarschouwt Pait altied, omdat hai nait bie neef vôtloopen ken en toch nait geern ook moar 'n menuut van zien kôfvietied of zien etenstied verlaizen wil. Neef stekt schôvvel den mit 'n ‘'k hoop dat 's 't nou begrepen hês Pait’ ien grond en Pait zêgt den dat 't wel goan zei dunkt hom, moar as neef 'n poar uur loater es weer komt, is hai weer op zien Oostersche menaier aan gaang. Neef dut 't hom den nog es weer goud veur en zoo komt toen ien 't lêste om, moar as Pait er 'n tiende paart van dut, gait 't mooi. En neef et 't

1. molshoop.
2. mopperachtig.
3. égaal, gelijkmatig.
4. vastgeroest.
5. gestadig.
6. gepocht.

ieder joar moar weer lekker veur zuite kouk op, dat Pait dei Oostersche menaier nait verleeren ken.

As toen ainmoal hoakt is, ken Pait hom verder nuver allain redden. Den is d'r nait veul meer te doun doar bie zwit[1.] worren mout. 't Gait om eerappels en boonen poten, om planten zetten, waiden, poaden schôvvelen en haarken, moar dat bennen allemoal dingen dei je zunner veul muite zoo'n beetje beflôttjen[2.] kennen. Moar ain waarkje is d'r zoo bie tieden nog dat Pait tou griezelt[3.] zoo voak as hai d'r om denkt, en dat is 't gras snieden.

Dat is veur Pait 't iezelikste waark, dat er op wereld bestaait en doarom bezundigt hai hom er zoo min meugelk aan. As 't gras bie neef ien toen zoo laank wordt dat 't er hail, hail neudig of mout, den blift 't nog eerst 'n week of drei stoan. Ien dei drei week gaait Pait er ale doagen 'n keer of wat bie laans om te kieken of 't moar aal deur wast, en ieder keer zigt hai d'r slimmer tegen aan om d'r mit aan 't snieden te goan. Moar ien 't leste deurt hai 't toch nait oaventuren,[4.] om 't nog langer stoan te loaten. Den gait hai noar Oaltje, neef zien hoeshollerske,[5.] en hoalt 't broodmes. Dei wordt aanzet op houk van muur, 'n törfwaan[6.] en 'n bankje worren opzocht en mit dei haile vracht gait Pait ien toen, noar 't lutjeste[6.] paarkje tou. Eerst 'n luddik[7.] paarkje onnaiert hai bie homzulf, den went hai d'r 'n beetje aan. Hai gait bie 't smaalste stuk van 't lutjeste paarkje op zien bankje zitten en zet kroag van 't jak omhoog. Hai is aivige[8.] baang veur kolle vatten. As je kolle vatten, ken je moar zoo longontsteken kriegen en dood goan. Nou, dood goan liekt hom op zuk[9.] zulf nog zoo verkeerd nait tou. As je dood bennen, ken je haile doagen deur moar rustig ien joen kist lêggen blieven. Gain haand huif je meer oet steken. Moar - je kriegen nooit jenever meer en joen pensioun wor je ook kwiet. En jenever is toch zuk allernoarst lekker goud en dei vaier gullen ale weken, doar je gain steek veur doun huiven is zuk allernoarst mooi gêld. Dat is tégen 't dood goan en doarom woart[10.] Pait hom zooveul meugelk, en zet kroag van 't jak omhoog as hai *zitten* gait te gras snieden. Want aan 't snieden zúlf is 't vôt nog nait tou. Hai zet 't mês nog even aan op zool van schouch,[11.] vuilt es even mit top van doem

1. gezweet.
2. afhandelen.
3. waar hij van ijst.
4. wagen.
5. huishoudster.
6. turfmand.
6. turfmand.
7. kleinste.
8. eeuwig, erg.
9. zich.
10. zich in acht nemen.
11. schoen.

of dei schaarp genôg is, bôgt hom 'n êndje noar veuren, moar gait ook opslag[1.] weer overênd zitten en zit er bie te stênnen[2.] as 'n ol môt[3.] dei hom net dik zat vreten het en ien 'n houk van zien hok lêgt te sloapen. Op dat gestên komt neef òf, dei voak dicht d'r bie ien schuur aan 't waark is, om es te heuren wat er toch wel te doun is, dour Pait 't zóó stoer[4.] mit het. Nou den Pait aan 't kloagen vanzulf, dat koegel dei hai ien rûg het, hom weer zoo zeer dut. Neef mout waiten, dei male[5.] blauwe kerels doar ien Oost schaiten mit elestieken koegels en as je zoo'n ding ien joen pôkkel[6.] zitten hemmen, net boven heupen, en je mouten joe bukken, den rekt hai oet en neef het er gain idee van hou gloepende[7.] zeer dat dut. Pait jeuzelt den voak net zoo laank dat neef 't mês van hom overnemt en op hoek[8.] zitten gait te gras snieden. Onner tied blift hai op zien bankje zitten en holdt neef net zoo laank ien proat dat 't schofttied is.

Negen joar het Pait bie neef ien 't waark wêst. Net ien 't begun van 't tiende kwam hai te staarven. 't Mout joe verwonnern dat 'n kerel dei zoo leefde as hai dee, 't nog zoo laank volhollen het. Want eten kwam er oast nait ien: hai ging veur 'n rieksdoaler ien week ien kost en omdat er van dei rieksdoaler ook nog neudig 'n beetje overblieven môs, gaaf zien kostboas hom nait te veul. Doarom hoalde hai mit drinken ien, wat hai aan eten te kort kwam. Zoo gauw as hai 's oavends bie neef vandoan kwam ging hai ien kroug en doar zoop hai net zooveul jenever dat hai nog net noar hoes levaiern[9.] kon, al môs hai den ook wat voak over stag. Op ain van dei tochten van kroug noar hoes kwam hai ien 'n vensterbaank terecht en doar ston ook 'n vlès mit geest van zolt[10.] dat ze doar bruukt haren bie 't muren bounen. Moar Pait dochte vanzulf om gain geest von zolt.[7.] As je 'n haile oavend joe te goud doun hemmen aan 't lekkerste wat er op wereld is en je komen, as je onnerweegs bennen noar hoes, 'n zwaarde vlês tegen, den denk je vanzulf dat dei ook vol is mit dat aivige lekkere goud en al op joe stait te wachten. Den roek je d'r nait eerst meer aan, moar je trekken körk er

1. direct.
2. stenen, kreunen.
3. 'n ol mot: een oude zeug.
4. moeilijk.
5. leelijk.
6. lichaam.
7. afgrijselijk.
8. de hurken.
9. laveeren.
10. zoutzuur.
7. afgrijselijk.

of en je lêggen kop ien nek en nemen vôt 'n klôk,[1] dei wel zoo groot is as drei borrels.

Dou 't Pait zien kostboas dei oavend wat riekelk[2] loat wuir, stook hai 't schienvat[3] op om es even stroat of te zuiken. 't Gebeurde wel voaker dat zien kostganger over 't din of aner dat er ien weeg laag kwam te valen, en den dochte dat hai d'r al was, en doarom moar lêggen bleef.

Hai von Pait op grond leggen te krimpen en te kreunen van pien en dou hai dei vlês mit geest van zolt, dei over Pait zien gezicht en zien haals hên leeg loopen was, stoan zaag, begreep hai opslag wat er gebeurd was.

Pait kwam dei nacht nait meer deur - 't was bie hom van binnen al haildaal verbraand en dou d'r zoo'n loading geest van zolt bie kwam zei 't wel verkoold wezen.

Tegen mörn sturf hai.

Ze hemmen hom op 't kerkhof begroaven. Verschaiden luu vonnen 't wel 'n schandoal dat zoo'n kerel tusschen fersounlike mênsken ien te lêggen kwam, moar d'r was nou ainmoal gain aner stee veur hom.

1. slok.
2. rijkelijk, extra.
3. lantaarn

Gebroken,
Dramatische schets.
Frederik Bloemink.

Personen:

MARIANNE.
DOLF, haar man.
GRETHA, vriendin van Marianne.
TANTE, van Dolf.

Woonkamer, eenvoudig gemeubeld, in wanorde, deur van de slaapkamer staat open, men ziet het gordijn van een wieg. Andere deur naar de gang. 't Is in den voormiddag.
MARIANNE, jonge vrouw, in peignoir, de haren verward, tot een wrong geknoopt. Ze is was-bleek, de oogen rood van schreien; geheel overstuur, zoodat 't spreken haar moeilijk valt.
GRETHA, ouder dan Marianne, zacht-warme stem.
DOLF, veel ouder dan zijn vrouw.
TANTE VAN DOLF, vinnige oude-vrijster.

Eerste tooneel.

Marianne zit wezenloos, met de vuisten onder 't hoofd, geslagen-strak voor zich te staren.

GRETHA

komt binnen, met warmte: - ‘Dag, Marianne, dag, arme meid!’

(drukt haar lang de hand, kust haar vertroostend op 't voorhoofd.)

MARIANNE

(met iets ver-wegs in haar stem):

- ‘Is Dolf bij je geweest?’

GRETHA.

‘Neen, 'k zag 't buiten aan de gordijnen. 'k Vind het ontzettend voor je!’ -

(slaat haar arm om haar heen. Een poosje stilte)

.

MARIANNE

(komt nu plotseling weer tot de werkelijkheid).

‘O, God, Gré, 't is zoo hard, zoo hard! 'k Kan 't niet gelooven, niet indenken, onmogelijk’...

GRETHA:
‘'k Begrijp het. 't Was te verwachten, hè, volgens dokter, en toch....

MARIANNE

(barst in heftig snikken uit, staat op, loopt radeloos heen en weer):

- ‘O, God! O, God!’

GRETHA

(met bewogen stem):

- ‘Ja meid, huil maar eens uit, gerust. Da's noodig voor je. Ach, we krijgen allemaal zulke slagen, de één in dit, de ander in dat. We zijn hier nu eenmaal niet alleen voor ons plezier... 't Is voor jullie vreeselijk, maar poppie heeft er geen weet meer van...’

MARIANNE

(snikkend):

‘Neen, o Gré, je moet ze zien liggen. Zweren zou je, dat ze sliep. 'k Kan 't maar niet begrijpen, ik kan niet, ik kan niet! Wil je ze eens zien? Moet jij eens zeggen... eerlijk zeggen... of jij nou vindt... dat... ze... dood... is...!’

GRETHA:
‘Ach, meiske, twijfel dáar nou toch niet aan, da's je martelen... de dokter... nietwaar...’

MARIANNE:
‘Ach ja, ach ja, maar... als je ze ziet,... zoo lief nog... zoo gewoon... Ga je even mee?’

GRETHA:
‘Voor jou, Marianne... maar je moet krachtig zijn.

(Lief:)

Zal je Marianne?... anders heb ik verwijt, dat ik het deed.’

MARIANNE:
‘Ja, ja, kom maar... -

(Ze gaan naar de andere kamer bij het wiegje; een oogenblik staan ze zwijgend bij 't lijkje, Marianne heftig snik-schokkend; Gretha schreit ook, ingehouden)

.

MARIANNE

(heel zacht)

‘Of ze slaapt, hè?’

GRETHA

(heel zacht)

‘Ja, zoo vredig, hè?’

MARIANNE:
‘Voel d'r handje eens, Gré.’

GRETHA

(heftig):

‘Ach, Marianne...’

MARIANNE:
‘Toe, wil je... voor mij...’

(Gretha raakt even 't handje aan.)

MARIANNE:
‘Niet eens koud, hè?’

(neemt 't handje in de hare; barst in snikken uit.)

‘Poppie, poppie. Och, God, kindje...’

GRETHA:
‘Kom, Marianne, je hebt me beloofd. Tracht vooral sterk te zijn. Heusch, je weet, hoeveel ik van jou houd, hoe lief ik haar vond; maar wil 't van mij aannemen, je moet berusten, je móet...’

(voert haar zacht van de wieg weg.)

MARIANNE

(drukt haar de hand met diepe, lange zucht van benauwenis):

‘Ja, ja...’

GRETHA:

‘Ach, ik weet zoo weinig troost. Jij hebt je kíndje verloren! Maar toch moet je tot berusting zien te komen. Ik vind het altijd zoo mooi, zoo fijn-teer, die regels:

‘De moeder kuste 't lieve wicht
Voor 't levenloos gezicht
En riep het zieltje nog terug;
Maar dat, te snel en vlug,
Was nu al opgevaren
Bij Gods verheugde scharen.
Daar lacht en speelt het nu zoo schoon
Rondom den hoogsten troon
En spreidt de wiekjes luchtig uit,
Door wee noch smart gestuit.
O bloem van dertien dagen!
Uw heil verbiedt ons 't klagen.’

't Kost me wat, dat versje nu te zeggen, Marianne. Misschien vind je me koud, maar 'k weet niets beters tot troost dan dit... Of heb ik je er nog meer pijn mee gedaan? God, 't is zoo zwaar voor mij ook, zoo ontzettend, zoo ontzettend...

MARIANNE

(drukt Gretha de hand, schreiend):

‘'k Voel je zoo dicht bij me, Gré, zoo dicht...

(dan opeens uitbarstend aan Gré's borst.)

‘O God, Gré, dan mis ik Dolf zoo... hij is zoo heel anders... zoo vreemd... zoo koel... of 'k hem niet begrijp, ik weet het niet... 'k denk dikwijls, dat ik hem niet zie, zooals hij is... en soms denk ik... God, 't is vreeselijk... 'k mocht 't misschien niet uit-uitspreken... dat hij... dat hij er niets van voelt... hoor je dat wel, Gré?!... mijn eigen man... Dolf... 't is er nu toch uit... dat hij er niets van voelt... niets... van dat kindje, van poppie... van zijn eigen kind... Vroeger, toen 't nog komen moest... toen al... was hij zoo koel... zoo koud... praatte hij er zoo raar over... soms... of hij het eigenlijk naar vond, dat 't zóo was... Maar als ik dan huilde en dat zei... dan praatte hij anders... voor mij, voor mij alleen, dacht ik soms... 'k had dagen, dat ik geloofde in zijn vreugde... dan weer niet...’

(heftig snikkend.)

GRETHA:

‘Ach, beste meid, dat komt misschien van overspanning, en mannen zijn nu eenmaal anders dan wij... kom, kom, haal dát nu toch niet in je hoofdje...’

MARIANNE

(gejaagd-vlug sprekend, of ze bang is voor d'r eigen woorden):

‘Zou 't, zou 't... ja, 't kan zijn... maar van

morgen... toen 'k de kleine nog eens even in mijn armen nam.... werd ie, geloof ik.... ja, hij werd kwaad... wat ie zei, weet ik niet meer... maar hij liep weg, de deur uit...

(uitschreeuwend in snikken)

... en hij is nóg niet terug... nog niet... hij laat me alleen... nu... met poppie. Ach, God, ach God, was ik ook maar dood, 'k ben toch zoo ongelukkig!'

GRETHA:
'Kom, kom, niet zoo heelemaal wegzakken! Dolf zal ook erg overstuur zijn, erg overspannen... Zóo is hij toch niet, dat geloof je zelf niet, Marianne!'

MARIANNE:
'Ik weet het niet, ik weet het niet, ik weet niets, niets meer. Ik word nog gèk zoo, nog gèk. O, God, daarboven, waarom toch alles zoo, waarom toch!'

GRETHA

(streng):

'Nee, nee, Marianne, niet zoo gaan doen, dat mág niet, hoor, dat mág niet... óok niet om poppie. Kom, ga jij eens wat rusten. Weet je niet, waar Dolf heen is?'

MARIANNE

(toonloos):

'Naar zijn tante, denk ik'...

GRETHA:
'Dan ga ik naar hem toe. Zal ik eens zien, hoe hij is en hem dadelijk naar jou toe sturen; zeggen, dat jij zoo verlangt naar hem. Dag hoor en flink zijn, anders gaat het mis!'

(Gretha gaat heen. Marianne zit eenigen tijd stil-schreiend met het hoofd in de handen aan de tafel.)

Tweede tooneel.

(Dolf en zijn tante komen binnen.)

MARIANNE

(drukt het hoofd snikkend aan Dolfs borst):

'Ach, Dolf, bén je daar. 'k Heb zoo naar je verlangd, zoo ontzettend. En je bleef maar weg, jij bleef maar weg...'

DOLF.

‘Ja, kindje, da's je eigen schuld. Ik kon 't niet langer uithouden hier. 't Was om gek te worden, stapelgek. Je moet nu kalm worden, hoor! Nietwaar, tante, je kan je toch maar niet laten gaan? Gaat u zitten.’

TANTE:

‘Dag Marianne, gecondoleerd, hoor!’

(Marianne geeft zwijgend de hand; probeert d'r snikken in te houden.)

DOLF:

‘Zeg je nou niks, Marianne. Je kan toch waarachtig wel wat zeggen, behoorlijk groeten. Tante meent het toch, als ze je condoleert!’

MARIANNE:
‘Ja, ja... dank u, tante...’

DOLF:
‘Is dat nou niet om dol te worden? Zeg dan toch eens wat!’

MARIANNE

(met angst):

‘God, Dolf, laat me toch met rust, wat wil je nou toch van me? Begrijp je dan niet, dat ik nu niet kan gaan redeneeren...

(met opwinding)

... begrijp jij dat dan niet!’

(krijgt iets wilds in haar blik.)

TANTE:
‘Ach, laat ze maar, Dolf. Ik neem ze nu niets kwalijk, natuurlijk niet.’

DOLF:
‘Ja, maar, ze moet die kunsten nou laten. Ik heb me al een ochtendje achter den rug.’

MARIANNE:
‘Dolf, Dolf toch!’

DOLF:
‘Ja, ik noem het overdreven, je zoo als een krankzinnige aan te stellen...’

MARIANNE

(wanhopig):

‘O, God. O, God!

(slaat zich met de vuist voor 't voorhoofd, om de vreemde verwarring te verdrijven.)

TANTE:
‘Ja, hoor eens, Marianne, 'k ben ook vrouw, maar dat is geen manier van doen tegenover Dolf. Je blijft maar huilen, je meent telkens, dat 't nog leeft, je loopt er mee te sollen als met een pop. God, ik vond 't griezelig, toen ik het hoorde...’

(Marianne is nu plots vreemd strak-kalm geworden, zit met stil-groote oogen te staren, dán naar tante, dan naar Dolf, met schier waanzinnig verbazen.)

DOLF

(die kalmte niet begrijpend):

‘Ach, ze wil niet berusten, ze wíl niet... Als je nou toch je verstand gebruikte, kindje, wat was 't geen wurmpje op 't laatst... altijd tobben, tobben... En wie weet, wat we er nog meer mee hadden moeten doormaken, als het...’

MARIANNE

(gilt rauw):

‘Dolf!’

TANTE:
‘Ja, Marianne, je moet je er overheen zetten...’

DOLF:
‘Waarachtig... 't lijkt hard... maar... eh... ik ben er toch ook nog...’

MARIANNE

(fel):

‘A-bah, Dolf! A-bah!’

TANTE:
‘Nou, nou, Marianne.’

MARIANNE

(heftig buiten zichzelf, met als om hulp krijschende stem):

‘Ja, dat voelen jullie niet, daar walg ik van... God in den hemel, hoe is 't mogelijk, hoe is 't moog'lijk!’

(slaat 't hoofd radeloos op tafel.)

DOLF

(schrikkend):

‘Ach, wijfke, 'k bedoel, wat hebben wij nu gehad aan elkaar. Poppie eischte nou letterlijk alles op, alles! En 't schaapje heeft er nu toch geen weet meer van. Heusch, geloof me, 't is zóo het beste. Is 't niet zoo, tante?’

TANTE:
‘Ja, 't is een heele band, een kind, vooral als 't altijd sukkelen is.’

(Marianne zit nu weer als een luisterend beeld...)

DOLF

(met verliefderigheid op Marianne toegaand):

‘Mijn kindje, we krijgen nu samen weer een mooi leventje... zoo weer heelemaal voor elkaar... dat zal alles vergoeden, alles...’

(wil haar in zijn armen nemen.)

MARIANNE

(vliegt wild overeind, stoot hem woest af, schreeuwt):

‘Ga weg, ga weg. O, God, o, God!’

DOLF:
‘Marianne, kalmeer toch, je maakt me gek... Kom, luister nou eens rustig... over een paar dagen geef je me gelijk.’

TANTE:
‘Je mocht Dolf wel een beetje meer waardeeren, Marianne, als ik het je zeggen mag.’

DOLF:
‘Ach, tante, dat komt wel weer, nietwaar, lieveling?’

MARIANNE

(slaat met 't hoofd tegen den muur):

‘O, God, dat kan niet, dat kan niet, hoe vreeselijk. 't Is alles dood, weg, ja, ja...’

DOLF

(angstig):

‘Maar kindje, begrijp het nu in 's hemelsnaam toch; ik wil je troosten... Je raakt heusch in de war zóo.’

MARIANNE

(opeens vreemd-koud lachend):

‘Hahaha! Ik wil weg. Ik ga weg!’

(Ze loopt met de handen aan 't hoofd naar de andere kamer.
(Ze komt onmiddellijk terug met het lijkje stijf in haar armen gedrukt! (roept, als in zichzelf:)

‘Ik moet weg, ik moet weg!’

DOLF:
‘God, tante, help toch, help toch!’

TANTE:
‘Een dokter, Dolf, naar een dokter!’

(Marianne loopt de gang in; Dolf en tante loopen haar na.)

EINDE.

Verzen.
Daan van der Zee.

In lengende dagen.

De zon hangt zacht weer over de aard te schijnen,
zooals een kindje heeft in kalmen slaap
het hoofdje in rustglans op het donzen kussen:
een booze hand, die dezen vrêe verstoort.
En alle dingen lache' elkaar weer tegen
als in een heugnis van het vroeger jaar,
toen 't volle goud zonk van den lichten hemel
en 't leven broedde in trossen volle vrucht.
Het is een zachte lach dier stille dingen, -
van huizen, met voor zon gesloten oog;
van boomen, die wel vleiend takjes dragen,
de knopjes scheutend in den blijen schijn;
van straten, met haar rijen grijze keien,
zon-overglansd, met licht als gepolijst, -
het is een zachte lach dier stille dingen,
een lach van zieken, die aan 't bet'ren zijn.
En alle dingen spreken zoet weer samen,
een wonderlijk vibreerend woord-geluid,
een licht praeluud van de vol-blije tonen,
die straks weer dart'len om de menschen heen.
Er is een stil geluk van zon en aarde,
een blije liefde, van beloften zwaar.
Er is een wenschen,
een zoet verlangen,
een teeder speuren,
glanzende hoop:
dat de lente weer zal bloeien over de wereld.

Kindje.

Trippel-trippel-trappel-voetje,
rozig, blozig, snoepig snoetje,
klokke-mondje, klanken-lach,
blij als jonge blanke dag....

Scheppertje van eigen woordjes,
die muziek-mondje als accoordjes
rondsprengt in een nieuw geluid,
dat een zaligheid omsluit....

Strengel beî je blanke armpjes
om mijn hals maar welig-warmpjes,
laat dan sterre' in mijn gezicht
je oogjes met gelui van licht.

Klein leven.

VOOR BROER.

Mijn klein baasje, dat zoo met je voetjes trapt,
druk beweegt beî je mollige armpjes,
dat zoo gretig en eet-graag je papje hapt
op den schoot van je moeke, zoo warmpjes,

lekk're lacher, zoo dolletjes-druk en vief,
je hebt praats voor wel drie-duizend spoken,
gulzig kereltje, ja 'k vin je toch wel lief,
schelm, je denkt: nu een potje gebroken.

Maar ik laat me niet vangen, je gaat naar bed,
of je al spartelt en springt als een dolle,
er is eenmaal een eind aan die dart'le pret
want ik kan niet altijd met je sollen....

Wijkende tijden.

Onrustige dagen vervagen en rurige uren gaan heen,
ze kijken niet omme, niet éénmaal, ik kijk maar, o ik maar alleen....
ze worden gerist van mijn leven als bessen van rood-rijpe tros,
ze rollen maar tusschen mijn vingers en één voor één laat ik ze los.

Ied're dag, ieder uur had zijn leven, ied're bes had haar eigen bestaan:
tot wit-wuivenden bloesem geboren, om als vol-roode vrucht te vergaan....
Ze bloeiden zoo rijk al die dagen, die uren in lachende pracht,
maar bessen zijn rond en die rollen, die rollen zoo wonderlijk-zacht.

Daar zijn al veel bessen gevallen, daar zijn al veel dagen gegaan
en midde' in hun roode vol-rijpen heb ik als een rijke gestaan:
ik had maar mijn handen te strekken om te plukken een goudenen dag,
'k liet al mijn bessen maar rollen wijl 'k grooter en glanzender zag.

Als een kind, dat maar speelt met zijn rijkdom, oude schatten voor nieuwe vergeet,
heb ik dagen geplukt van mijn leven: 't was koninklijk zoo ik het deed....
De rijkdommen rolden maar henen, ik liet ze maar rollen te gâar.
nu waag ik naar dagen te vragen, naar de uren, de dure.... en staar....

Ik staar: al die goudene dagen, die bloeiende uren vervloôn,
ze glanzen als heel verre sterren, nog zie ik den schijn van hun schoon....
ik breid mijn begeerige handen: de tros is nog vol en bloed-rood,
maar eens zullen ze alle me ontvallen, gerist en geroofd door den dood.

Het ‘vraagstuk’ van den[1] vrijen wil.
Dr. J.M. Hoogvliet.

DEZE bladzijden behelzen een beschouwing en bewijsvoering, voor een goed doel uitgelokt en tevens geïnspireerd door een uitstekende voordracht over het onderwerp door een scherpzinnig psycholoog, nl. Dr. Wijnaendts-Francken, zeer onlangs gehouden in een door Prof. P.H. Ritter gepresideerde vergadering. Ofschoon ik in alle hoofdzaken in de zienswijze van Dr. Wijnaendts-Francken deel, zal ieder, die zijn uiteenzettingen met de mijne vergelijkt, een vrij belangrijk verschil tusschen beide kunnen konstateeren. Immers behalve dat Dr. Wijnaendts-Francken (wegens tijdsgebrek) de kwestie der *zedelijke verantwoording* onbesproken liet, is zijn behandelingswijze in zeer veel opzichten van de mijne onderscheiden. Vooreerst besprak Dr. Francken de geheele zaak meer historisch, ook speciaal in aansluiting aan de leer van Spinoza (de rede werd op de Jaarvergadering van ‘het Spinozahuis’ gehouden) en verder beschouwde hij veel meer dan ik die kwestie als een werkelijk ‘vraagstuk’, dat, van opzet en aanleg verstandelijk, slechts met behulp van diepgaande redeneering kan worden *opgelost* en dit wel slechts inzóóver, dat het ‘vraagstuk’ bestaan blijft omdat zijn oplossing voor lang niet iedereen werkelijk overtuigend is. Ik zelf wensch verder te gaan dan hij en stel mij voor, op voor ieder denkend persoon absoluut heldere wijze in het licht te stellen, dat er hier in 't geheel van geen ‘vraagstuk’ behoort sprake te zijn, maar alleen van een dwaze begripsverwarring voortkomende uit het verkeerd of tweezijdig begrijpen van de woorden *wil(len)* en *vrij*.

1. De schrijver zwicht ook ditmaal weder voor den wensch der redactie, om de verbuigingsregels van de Vries en te Winkel te handhaven. Hem persoonlijk stuit deze handhaving evenzeer tegen de borst als een verplichting om, bij 't maken van een eerlijk gemeend bezoek voor een ernstige zaak, een pak te gaan aantrekken uit de 14de of 15de eeuw.

Ik wil mijn betoog hoofdzakelijk beperken tot de scherpe bepaling dezer beide woordbegrippen, om daarna alleen nog aan de kwestie der *zedelijke verantwoordelijkheid* eenige woorden te wijden.

I. *Wil(len).*

Ofschoon de woorden *willen* en *wil* zooals de meeste andere woorden in verschillende beteekenissen gebruikt worden, meen ik toch te kunnen zeggen, dat deze woorden één enkele EIGENLIJKE beteekenis hebben, waarin ze door *ieder* denkend persoon gebruikt worden zoo dikwijls als hij zich ten volle *wetenschappelijk* en *wijsgeerig* wenscht te uiten.

I*a.* In het dagelijksch leven hooren we dikwijls het *willen* met *superlatieven* versterken; we hooren dat iemand *vast* en *krachtig* en *stellig* of dat hij *volstrekt* en *absoluut* en *onvoorwaardelijk* wil. Naar ik meen, zal men mij moeten toegeven, dat al deze superlativische uitdrukkingen wetenschappelijk beschouwd verwerping verdienen, omdat er in werkelijkheid maar *één enkele* soort van *willen* bestaat, nl. die, waarbij het *krachtige* en *vaste* en *stellige* en ook het *volstrekte* en *absolute* en *volkomene* en *onvoorwaardelijke van zelf ondersteld wordt*, m.a.w. dat het *niet* krachtige, stellige enz. willen den naam van willen *niet verdient.*

I*b.* Wanneer ter aanvulling wordt aangeboden de volgende defektieve volzin: ‘Hij wil het eigenlijk wel en zou het ook zeker doen, maar....’, dan kan men volgens het gewone dagelijksche spraakgebruik aanvullingen verwachten als deze: ‘maar uit medelijden met dat arme mensch....’, of ‘maar uit respekt voor zijn ouden vader....’, of ‘maar door zijn godsdienstige overtuiging...,’, of ‘maar in verband met zijn politieke opinie en richting....’, enz.

Bij eenig nadenken zal men mij, naar ik vertrouw, willen toegeven, dat al deze aanvullingen beslist verkeerd zijn, niet deugen, en wel om deze reden, dat al de genoemde zaken, het medelijden met het arme mensch, het respekt voor den ouden vader, de godsdienstige overtuiging, de politieke opinie enz. of wat men verder zou kunnen noemen, in werkelijkheid niets dan (pozitieve of negatieve) *faktoren in het willen* zijn en dus niet daartegenover mogen worden gesteld. De eenige juiste aanvulling van den opgegeven volzin is deze: ‘Hij wil het eigenlijk wel en zou het *dus* ook *ongetwijfeld* doen, maar

door deze of die materieele of in elk geval geheel buiten zijn eigen geest of ziel liggende oorzaak *wordt het hem onmogelijk gemaakt.*'

I*c.* In verband met het bovenstaande kom ik tot de volgende begripsdéfinicie: 'Het willen is de résultant van alle ziels- of geesteselementen van een persoon, zich koncentreerende tot het nemen van een besluit in dezen of genen zin ten opzichte van een te verrichten *daad*'. Uit deze définicie volgt, dat *willen-doen* geheel hetzelfde is als *zullen-doen*, behoudens feitelijke materieele of andere buitenzelvelijke *onmogelijkheid.* Verder leert de définicie ook dit, dat er bij het willen altijd een meer of minder verwijderd liggend *daadbesluit* moet worden aangenomen. Zeggen we: 'De Koning wil orde in zijn Staten', dan is daarbij ondersteld, dat de Koning ook zekere *daadbesluiten* neemt, die tot die orde kunnen strekken; zonder dat heeft het *willen* geen zin. Wie anders dan een krankzinnige zou b.v. kunnen *willen*, dat er morgen om half vier een volkomene zonsverduistering hier zichtbaar zal zijn?

II. *Vrij(heid).*

Wat is de beteekenis der woorden *vrij* en *vrijheid*?

Over 't geheel genomen zonder twijfel deze: '*vrij* is de staat of gesteldheid van diegene of datgene, dat in de gelegenheid is de elementen van zijn eigen wezen volkomen te laten werken, zonder dat deze werking door eenige van buiten komende belemmering tenietgedaan of tegengehouden of gewijzigd wordt'. Spreekt men over *de vrijheid van den menschelijken wil*, dan zal men gewoonlijk het woord *vrijheid* inderdaad in de boven aangegevene beteekenis aanwenden.... in een *gedeelte* van het betoog; maar in een *ander* gedeelte laat men, helaas, een andere beteekenis gelden, een beteekenis die, voorzoover zij althans *eenige* omschrijving toelaat, zou moeten worden weergegeven door een andere définicie, nl. de volgende: 'vrij is de staat of gesteldheid van diegene of datgene, dat niet onder den invloed staat van *eenige werking welke dan ook*, komende 't zij van buiten 't zij van binnen, uitgeoefend 't zij door andere wezens of wereldelementen 't zij door het eigen wezen, of anders gezegd de gesteldheid van iets dat geenerlei *veroorzaking ondervindt* en waarvoor geen *algemeen geldige*

wetten en zelfs geen algemeen geldige *waarheden* bestaan, zoodat het in staat is zich zelfs *in strijd met de denkbaarheid* te roeren of te doen gelden.'.

III. *De vrije wil.*

Stellen we na de bovengegevene beschouwingen de vraag: 'Is de wil van den mensch vrij?', dan *moesten* we eigenlijk terstond zonder aarzelen antwoorden: 'Ja zeker. De elementen van onze ziel en onzen geest zijn immers in de gelegenheid om ongestoord te werken en zich in hun gezamelijkheid om te zetten tot bizondere *daadbesluiten*, die *door* de gezamelijkheid van deze elementen bepaald en beheerscht worden. *Niet* vrij zou de wil van de mensch zijn, indien wij door eenige goddelijke of andere macht gedwongen werden tot het *willen* van *andere* toestanden of tot het opvatten van *andere* daadbesluiten dan die met de bovenbedoelde elementen van ons wezen overeenstemmen en zich daaruit laten afleiden. *Dit is niet het geval. Dus is onze wil vrij.*'

Een bepaald soort van 'vrijheidsvrienden' zijn echter ongelukkigerwijze met een wilsvrijheid, die binnen de bovenomschrevene grenzen beperkt blijft, *niet tevreden*; zij eischen *meer* vrijheid, zij willen een absoluut vrij zijn in dien geest als door ons onder II werd omschreven. Wat zij zouden willen zien toegegeven, is niet meer of minder dan dit, dat, wanneer een persoonlijkheid A. op zeker bepaald tijdstip onder zekere bepaalde omstandigheden een zeker bepaald daadbesluit heeft opgevat, diezelfde persoonlijkheid op datzelfde tijdstip, onder diezelfde omstandigheden *ook* een *ander* daadbesluit *had kunnen opvatten.* Geven wij hun dit niet toe, dan ontkennen wij volgens hen 'de vrijheid van den wil' in haar meest volstrekte beteekenis en ontzeggen daardoor aan den mensch het edelste deel van zijn wezen.

Laat ons trachten door eenvoudige begripstoetsing in het licht te stellen, *wat het voor een soort van* '*absolute vrijheid*' *is*, die deze lieden aan des menschen wil wenschen toe te kennen. In korte woorden uitgedrukt is het niet anders dan dit: een 'vrijheid' om *niet* op te vatten *dat* besluit, waartoe juist *enkel en alleen de vrijheid* in de *gezonde* beteekenis van het woord de persoonlijkheid voert, een '*vrijheid*' dus om gelijktijdig *vrij* en *niet vrij* te zijn, een 'vrijheid' tot het *aanwezig vinden*

van een *andere voelens- denkens-* en *wetenselementen-slotsom* dan de eenige die volgens onwrikbaar vaststaande gegevens *aanwezig is*, een 'vrijheid' om *niet te willen wat men wil*, *niet te besluiten waartoe men besluit* en *niet te wezen wat men is.* Wat is dit voor een vrijheid? vraag ik ieder denkend en begrijpend persoon. Ziet men werkelijk niet in, of wil men misschien niet inzien, dat *deze* vrijheidsvoorstelling niet anders is dan een holle woordgalm-refleks, door middel waarvan men op hoogst onbeholpene wijze een soort van 'mogelijkheid' tracht toeteschrijven aan iets, waarvan men zelf tegelijkertijd de onmogelijkheid verkondigt? Bestaat er een soort van 'vrijheid', die aan de vereeniging van een twee- en een drietal toelaat iets anders te worden dan een vijftal? Bestaat er een soort van 'vrijheid', die aan twee stompe hoeken de gelegenheid openlaat om met hun beide kleiner te zijn dan een scherpe? Kan een verbinding van zwavel en zuurstof onder zekere omstandigheden 'vrij' zijn om uit andere dan de genoemde elementen te bestaan? Is een menschelijk wezen 'vrij' om slak of plant of steen te zijn? Heeft zelfs Jahweh Elohim in zijn almacht en algoedheid en alwetendheid de 'vrijheid' om *onmachtig* en *dwaas* en *onwetend* en *schurkachtig* te zijn en al zijn tien geboden tot *schande* te doen worden? Een medelijdend schouderophalen is zonder twijfel het eenige antwoord, dat op elk van deze vragen is te geven. En dit zelfde is ook het geval met de vraag: 'Is de menschelijke wil *vrij*?' wanneer men ons dwingen wil het woord 'vrij' te vertolken als: *niet* gebonden aan de wetten van oorzakelijkheid, die voortvloeien uit de aaneensluitende werkingen der verschillende elementen van *het eigen wezen.*

IV. *De zedelijke verantwoordelijkheid.*

Waar blijft de *zedelijke verantwoordelijkheid* voor *eigen daadbesluiten* en *daden*, wanneer men aanneemt, dat alle daadbesluiten en dus ook alle daden *volkomen bepaald* zijn door zekere vaste gegevens en dus *daarvan afhangen geheel en volkomen*?

Vooreerst zal men wel willen toegeven, dat we voor 't allerminst het recht behouden zekere daadbesluiten of daden volgens algemeene beschouwingsmaatstaven van *zedelijkheid* en *plicht* of van *liefde* en *verfijnd gevoel* als meer of minder

goed- of *afkeurenswaardig* te betitelen, ook dan, wanneer zij door te voren vaststaande oorzaken volkomen waren bepaald. Immers *goed-* of *afkeuren* is iets dat zelfs op geheel willooze werkprocessen pleegt te worden toegepast. Men kan b.v. het oordeel uitspreken, dat een schrijfmachine bij zekere bepaalde gelegenheid betrekkelijk *goed* of betrekkelijk *slecht* heeft gewerkt, en, wanneer dat feit zich bij veel gelegenheden voor een bepaalde schrijfmachine voordoet, kan men die schrijfmachine met reden als een betrekkelijk *goede* of als een betrekkelijk *slechte* schrijfmachine kwalificeeren. Die onvermijdelijkheid der feiten verhindert in dit geval niet het minste aan de ontvankelijkheid van het uitgesproken oordeel. Zoo blijven dus voor ons in elk geval *meer of minder zedelijke* of *plichtmatige* of *liefdevolle* besluiten of handelingen *bestaan* en heeft men bovendien in zekeren zin het recht om ook in 't algemeen van meer of minder *zedelijk-ontwikkelde* of *plichtmatig-handelende* of *liefdevol-optredende persoonlijkheden* te spreken.

Nu heeft verder de voorstelling van onverschillig welke *onzedelijke* of *plichtstrijdige* of *liefdelooze* daad of daadbesluit, waar of wanneer dan ook van onverschillig welke persoonlijkheid uitgaande, voor den mensch in 't algemeen de eigenschap om een zeker *smartgevoel* of gevoel van *afkeer* en *tegenzin* mee te brengen. Men zal zeggen, het is *onredelijk* zulk een smartgevoel of zulk een gevoel van afkeer te ondervinden ter zake van een onwrikbaar vastbepaald en -veroorzaakt feit. Misschien is het dit inderdaad, maar we behoeven ons met deze vraag niet in te laten, omdat het geregeld voorkomen van het smart- of afkeergevoel, 't zij dan redelijk of onredelijk, bij den mensch in 't algemeen een feit is. Wie zal zeggen of het eigenlijk ook niet onredelijk is, pijn te voelen als men gegeeseld wordt; maar het pijngevoel is intusschen maar aanwezig, dus dient men er rekening mee te houden. Wat nu het vroeger bedoelde smart- of afkeergevoel betreft, verdient het opmerking, dat het niet alleen algemeen en geregeld voorkomt evenals het stoffelijk pijngevoel, maar dat het zich krachtiger en blijvender en regelmatiger pleegt voor te doen juist bij die persoonlijkheden, die wij om allerlei andere redenen geneigd zijn, als ‘de beste menschen’ te beschouwen. Is het gevoel van stoffelijke pijn tot de verschillende onderdeelen van het eigene lichaam be-

perkt, het hier in aanmerking komende niet-stoffelijke smart- of afkeergevoel omvat het heelal. Zooals nu een lichamelijke verwonding meer en meer hevig pijnlijk pleegt te zijn naarmate zij zich voordoet aan haarwortels of opperhuid, onder de huid boven het vleesch, diep in het vleesch of nog dieper in beenvlies of beenmerg, zoo wordt het niet-stoffelijk leedgevoel zwaarder naarmate de persoonlijkheid, uit wie de betrokkene daad of daadbesluit voortvloeit, in nadere betrekking staat tot ons 'ik'. Is die persoonlijkheid een slechts min of meer menschachtig wezen, dat met een reusachtig spinnenlichaam zijn verblijf houdt in zekere bergspleet op de planeet Sirius, dan zal bij de meeste onzer de smart over zijn zedelijke afdwaling wel uiterst gering zijn. Is het een aardbewoner, b.v. een lid van een wilden volksstam ergens in Afrika of Australië, dan wordt het smartgevoel terstond zeer veel grooter. Bij een rasgenoot, een landgenoot, een familielid wordt het in overeenkomstige mate telkens grooter en grooter. Volkomen verklaarbaar en begrijpelijk mag het daarom heeten dat het zedelijk smartgevoel de hoogste mate van hevigheid bereikt, en dat vooral bij die persoonlijkheden die wij als 'de beste menschen' beschouwen, wanneer de voorstelling der onzedelijke of plichtstrijdige of liefdelooze handeling enz. zich komt voor te doen binnen de grenzen van de *eigene persoonlijkheid zelf.* Al licht zal menigeen hier vragen: 'Hoe is het mogelijk, dat de betrokkene persoon dat besluit of die daad *van zich laat uitgaan* ondanks het zeer hevige smart- en afkeergevoel, dat zich zoowel vooraf als achteraf aan de voorstelling van die daad of dat besluit voor hem verbindt?'. Deze vraag is buiten twijfel bizonder moeielijk te beantwoorden. Dat de smart of afkeer eenvoudig *geveinsd* zouden zijn, mag men in 't algemeen stellig niet aannemen. Immers juist bij zoogenaamd 'huichelachtige' personen zullen bij nader en dieper onderzoek achteraf de verschijnselen van het leedgevoel zeer gering en daarentegen bij personen die wij 'eerlijk' noemen zeer krachtig blijken te zijn geweest. Hoe 't zij, het is een zeker feit, dat ook die personen, die wij met het meest volkomene recht als 'goede menschen' meenen te mogen betitelen, besluiten kunnen nemen tot daden, die, èn volgens het oordeel van hun omgeving èn volgens dat van henzelf vóór en na het besluit, *niet* als 'goed' mogen gelden. Er is, volgens het eeuwenoude zeggen, 'geen mensch zonder zonden' en

juist de zoogenaamd ‘beste’ onder de menschen zullen de eersten zijn om ter zake van hun eigen leven deze waarheid te bevestigen. Erfelijke prédispozicie, plotselinge drift, tomelooze begeerte, hevige hartstocht, traagheid, zorgeloosheid en en andere oorzaken verduisteren meer of minder langdurig het zedelijk inzicht, verbreken den normalen staat van evenwicht van het zieleleven, verzwakken de zelfbeheersching enz., totdat op een gegeven oogenblik het niet-goedgekeurde iets wordt toegelaten en verwezenlijkt. *Tijdens* die toelating of verwezenlijking mag men zeker wel aannemen, dat het boven meermalen besprokene zedelijke leedgevoel door de kracht van begeerte of hartstocht enz. overstemd en nagenoeg opgeheven wordt. Is echter de stap eenmaal genomen en daarmee de begeerte enz. gestild en geweken, dan pleegt het in nog sterker mate terugtekomen en, naar gelang van zijn meerdere of mindere hevigheid, de gedaanten aan te nemen van ernstigen spijt, bitter berouw, knagend zelfverwijt of razende gewetenswroeging.

Wat nu het bij elk menschelijk wezen in meer of minder sterke mate voorkomende *verantwoordelijkheidsgevoel voor eigen daden* betreft, komt het mij voor, dat het hoofdzakelijk veroorzaakt wordt door een soort van afspiegeling vóóraf, een soort van vóórgevoelen of vóórindenken van dien *spijt*, dat *berouw*, dat *zelfverwijt* of die *gewetenswroeging* die men *na* het bedrijven van een bepaalde daad zal moeten ondervinden. De vóórafspiegelingen van die verschillende soorten van zedelijk leedgevoel komen met de erfelijke neigingen, de begeerten, de hartstochten enz. in gedurige tegenspraak of botsing en deze tegenspraken of botsingen zijn het die men in het leven en ook bepaaldelijk in de letterkunde met de naam van *zielestrijd* pleegt te bestempelen.

Wanneer een *déterminist* (d.i. een aanhanger van de leer der onvoorwaardelijke oorzakelijkheid in het willen) in zijn uiteenzettingen het woord *zielestrijd* op zijn lippen neemt, ontstaat er zeer licht onder zijn hoorders iets als een honend gelach. ‘Een *strijd*, waarvan de uitslag al van te voren bepaald is! Waarlijk iets fraais! IJdel *schijnvertoon* van een “strijd” en verder niets!’ Maar hierbij vergeet men een zeer belangrijk feit. *In hoe ver* en *voor wie* is de uitslag van den zielestrijd van te voren bepaald? In zoo ver als *alle* gegevens, die als faktoren bij de vorming van het daadbesluit zullen optreden,

werkelijk volledig overzien worden, d.w.z. voor een *alwetend* persoon. Omdat nu echter de persoon wie het aangaat, ook voor zoo ver *zijn eigen voelens*- en *denkens*- en *wetenselementen betreft*, *bij lange na niet alwetend* is, wordt door hem zelf het eindrezultaat volstrekt *niet* voorzien en is dus ook voor hem de zielestrijd *werkelijk* ernst en werkelijk een strijd. De verschillende elementen komen achtereenvolgens in de schaal aan deze of in die aan gindsche zij van de balans,.. en ten slotte slaat een der schalen over; het daadbesluit is genomen.

Naschrift.

Op vriendelijke uitnoodiging van Prof. Heijmans te Groningen, aan wie ik mijn artikel ter kennismaking toezond, en die mij ten aanzien der hier in aanmerking komende hoofdbegrippen zijn volkomene instemming betuigde, heb ik besloten binnen kort een vervolgstuk op dit artikel te leveren tot behandeling van het groote feit der *zedelijke toerekening*, zich uitende in verschillende verschijnselen als *misnoegdheid*, *verontwaardiging*, *kwalijk-nemen* en *het toekennen van loon* en *straf.*

Het echtpaar Bosboom - Toussaint.
Dr. A.S. Kok.

Anna Louise Geertruida Bosboom-Toussaint. Levens en karakterschets door Dr. Joh. Dyserinck. - 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1911.
Uit het Leven van een Kunstenaarspaar. Brieven van Johannes Bosboom, verzameld en toegelicht door Mr. H.F.W. Jeltes. Met portretten en Facsimile's. - Amsterdam, S.L. van Looy, 1910.

BEIDE werken vullen elkander aan. Beide geven bij aandachtige lezing ook stof tot velerlei opmerkingen. Allen die in kunst en letteren belang stellen moeten Mr. Jeltes en Dr. Dyserinck dankbaar zijn voor hetgeen zij ons hier aanbieden. De eerste werd tot de uitgave van deze merkwaardige verzameling 'BRIEVEN' in staat gesteld door de welwillendheid van den smaakvollen Haagschen kunstverzamelaar J.D. Kruseman, een van Bosboom's oudste en trouwste vrienden, die den meester leerde kennen bij zijn oom, den kunstschilder Corn. Kruseman, en sedert zijn vertrek naar Indië het voorrecht genoot zoo menig hartelijk epistel van zijn twaalf jaar ouderen vriend te mogen ontvangen. 't Is een daad van piëteit en dankbare vereering van zijn nagedachtenis geweest, dat de heer Kruseman zijn brieven afstond en aldus Mr. Jeltes in staat stelde dit met nog andere documenten verrijkte bundeltje in het licht te geven; hij heeft met den gelukkigen bezitter der 'Brieven' er den meester een waardig monument in gesticht. 'Hoe roert ons de eenvoudige menschelijkheid in dezen grooten, rijken kunstenaar', zegt de verzamelaar dezer brieven, 'wanneer wij denken aan de diepe, sobere pracht, de hooge ruimte, de gedragenheid, de statige rust en stillen eenvoud van zijn Werk!' En al is de verzameling betrekkelijk bescheiden, ook ten opzichte van de verwachtingen die de naam van den grooten meester opwekt,

‘toch vormen deze brieven, waarin de scherpschouwende, de levendige en levenslustige, de geestige, de gemoedelijke en fijngevoelende man, die Bosboom was, zich tevens als een prettig verhaler doet kennen, wel eenige bijdrage tot onze kennis van zijn werkzaamheid en zijn eigen oordeel daarover, van zijn omgeving en engeren vriendenkring, een bijdrage ook tot ons begrip van zijn natuur als mensch en kunstenaar, van het leven der Haagsche schilders en hun kontakt met de letterkundige wereld dier dagen’. Straks meer daarover in verband met het werk over des meesters echtgenoote,

Het boek van Dr. Dyserinck over Mevrouw Bosboom - Toussaint is ongetwijfeld het beste van de reeks monografieën, die hij in de laatste jaren heeft uitgegeven. Steeds werd in de aankondigingen van die studiën, zooals ook thans weer, gesproken van den ‘speurzin’ en ‘de snuffelzucht’ van dezen auteur, waarbij een ironisch glimlachje niet te weerhouden was. Het zou zeer onbillijk zijn zich met een dergelijke half-spottende ‘eervolle vermelding’ van dit werk over genoemde schrijfster af te maken. Speurzin en snuffel-talent zijn niet voldoende om een dergelijken arbeid te verrichten; met beide eigenschappen alleen schrijft men geen ‘Levens- en Karakterschets’ als ons hier wordt aangeboden, al zou ook iemand willen beweren, dat de laatste aanduiding op het titelblad, ‘de karakterschets’, hooger verwachtingen opwekt dan waaraan het boek of zijn schrijver heeft voldaan. In het algemeen kan men van Dr. Dyserinck als schrijver dier monografieën zeggen, dat hij steeds toont hart te hebben voorden persoon, dien hij behandelt, en het onderwerp, waar hij zich aan waagt. Hij is steeds enthusiast voor den auteur, wiens leven en werken hij tracht te schetsen en toe te lichten. Dr. Dyserinck is steeds in de eerste plaats bewonderaar en lofredenaar; al zou ook, zooals meermalen door beoordeelaars is opgemerkt, de beslistheid van een werkelijk kritischen zin daardoor gemist worden en het doordringend inzicht niet zoo diep gaan, als men dij dergelijke studiën tegenwoordig zou wenschen, geen van beide behoeft het noodzakelijk gevolg van liefde voor het onderwerp te zijn. Zoo men dit ook van toepassing op dit werk geacht heeft, dan bedenke men, dat de lezer in ieder geval hier niet heeft te klagen over de weifelende houding van een biograaf, die zich niet zeker gevoelt tegenover de stof welke hij behandelt. De schaduwzijde van

een behandeling der personen en werken als de auteur zich ten doel stelde moge op die wijze te sterker in het oog vallen, de lichtzijde doet ook hier weer des te weldadiger aan. Voor een groot deel dankt het hier aangekondigde boek zijn boeiende kracht dan ook aan de eigenaardige houding van den auteur tegenover zijn onderwerp.

Daar is nog iets wat de waarde van dit boek verhoogt. Uitgevers van ‘Verzamelde werken’, van volks-uitgaven en goedkoope edities hebben zich maar al te dikwijls vergrepen aan de nagedachtenis van de door hen mishandelde schrijvers. 't Is ergerlijk, zooals sommige schrijvers en dichters vaak meedogenloos verminkt zijn, juist door hen wien het onderhouden hunner nagedachtenis, het onverkort bewaken hunner eer werd toevertrouwd. Reeds Busken Huet heeft daar een hartig woord over gesproken en er zijn ergernis niet zonder reden over lucht gegeven. Dr. Dyserinck wijst er herhaalde malen op, hoe onverantwoordelijk het is, dat in latere drukken veelal voorredenen, begeleidend schrijven of naschrift van de oorspronkelijke uitgaven der schrijfster zijn verdwenen, hoewel hem gebleken is, hoe noodig het kan zijn een en ander te raadplegen, zoo voor de kennis van haar persoon, als voor het ontstaan en de strekking, harer werken. Het was voor de schrijfster zelve, voor zoover bij herdrukken gedurende haar leven het bedrog - want dat is het inderdaad - gepleegd werd, een oorzaak van ergernis en verdriet, dat men haar geesteskinderen dus verminkte. Zoo hield de Keyzer bij een herdruk van drie novellen in de ‘Nederlandsche Bibliotheek’ zoomaar brutaal weg de aanteekeningen achterwege, alsof zij niet geschreven waren. Het meest onbeschaamde staaltje van hartelooze onverschilligheid heeft plaats gehad bij den herdruk van ‘De Alkmaarsche Wees’ en andere novellen in de zoogenaamde ‘Gezamenlijke Werken’; daar heeft men de ‘Toewijding’ aan den echtgenoot van de schrijfster, die in waarheid aandoenlijke herinnering aan het huwelijksgeluk van beide echtgenooten, op gewetenlooze wijze verdonkermaand! Het is diefstal in dubbele beteekenis, gepleegd aan schrijfster en aan lezer, - het is misdadig! En dat noemt men dan nog ‘Gezamenlijke Werken!’ Het is goed, dat Dr. Dyserinck daar op wijst; hij heeft niet nagelaten de oorspronkelijke uitgaven met zorg te raadplegen en haar waarde in dat opzicht voor iederen biograaf of criticus opnieuw toe te lichten. Dat is speurzin, waar men niet mee hoeft te spotten.

Wij komen nu nog even terug op den bundel ‘Brieven’ van Bosboom. Vooraf ga dit woord van Mevrouw Bosboom - Toussaint, door Dr. Dyserinck aangehaald: Zij zegt o.a. ‘Men moet mijne biographie, mijn karakter of wat ook, later maar samenstellen uit mijne brieven, die, al zijn ze niet voor dat doel geschreven, er toch, geloof ik, vrij wel voor gebruikt kunnen worden. Doch men moet het beste uit de brieven en in fragmenten uitgeven.’

Komen die woorden ons in gedachte, als wij de brieven lezen van Bosboom aan Kruseman en anderen door Mr. Jeltes uitgegeven, dan voelt men onwillekeurig een onaangename, om niet te zeggen eenigszins pijnlijke gewaarwording bij zich opkomen. De woorden: ‘al zijn ze niet voor dat doel geschreven’ zijn voor het minst een onvoorzichtigheid te noemen, waardoor de schrijfster zich zelf, wellicht onbewust, in het gedrang werpt. Wij zullen ons wel wachten dezen indruk in den vorm van een grieve of verwijt te kleeden; wij willen alleen doen uitkomen het verschil van gewaarwording, bij de lezing der brieven van beide personen in ons opgewekt. Bij Bosboom treft ons het spontane, het opzettelijke, het argelooze bij den roerenden eenvoud van zijn uitingen, de vertrouwelijkheid van toon, waarin hij zich-zelf geeft, als hij aan een vriend schrijft en behoefte heeft zijn hart uit te storten. Bij korter of langer tusschenpoozen ziet hij zich telkens weer gedreven zich mede te deelen aan iemand, die zijn volkomen vertrouwen gewonnen heeft en, naar hij gevoelt, dat vertrouwen verdient. Bij Mevrouw Bosboom's brieven, altijd in vergelijking met de zijnen, is het of er telkens iets opzettelijks in mededeeling en toon van uiting is, iets tendentieus zou men haast zeggen. Om met Mr. Jeltes te spreken: ‘de gevoelige man geeft zich-zelf.’ Hoe aardig komt hij soms voor den dag, zoo heel en al buiten de gedachte, dat zijn woorden nog eenmaal onder de oogen van anderen zouden kunnen komen. ‘Dank’, schrijft hij aan Kruseman, ‘voor de drie nummers van de Java-Bode’, en dan gaat hij heel naief voort: ‘Ja, die Huet is een heele Piet! Ik voor mij - of beter gezegd, voor hèm - zou wenschen, dat hij zoo al niet te Bloemendaal, dan, beter nog, op eenigen leerstoel zat van een onzer Academiën.’ Ziehier hoe de eenvoudige Bosboom zelfs te recht overtuigd is, dat de eer van ons land er mee gemoeid was, om Busken Huet een hem waardige loopbaan

te openen. Ook Mevrouw Bosboom - het zij tot haar eer gezegd - had vroeger reeds dezelfde meening geuit. Bij Busken Huet's openbaren brief aan haar na zijn aftreden uit de Gidsredactie, schrijft zij aan Potgieter: 'Mocht het hem goed doen! Hoe jammer dat zoo iemand (d.i. B.-H.) niet een leerstoel voor de letteren heeft gekregen, dat moest toch immers zijn, niet waar?' - Menige andere curieuse opmerking is er uit deze verzameling van Bosboom's brieven op te diepen. Zoo was er een plan geopperd om op een tentoonstelling in Arti te Amsterdam ook etswerk aan te nemen, waarop Bosboom schrijft, dat hij twijfelt, 'of er veel valt te wachten voor het plan, - *hier althans* (in den Haag!), waar de belangstelling in etskunst kan gerekend worden *niet te bestaan*'. Wat een ommekeer sedert op het gebied van kunst en kunstbeoefening! Door den invloed van den etser Unger en van Mr. Vosmaer waarschijnlijk kwam er mettertijd verandering; weldra werd een etsclub opgericht en in 1870 wijdde zich Jozef Israëls aan de ets-kunst, - het tijdperk der Peintres-graveurs werd na langen tijd heropend. Het zou ons niet verwonderen, dat ook Bosboom zijn invloed daarbij heeft laten gevoelen.

De betrekking van de beide eminente echtgenooten tot elkander is een punt, dat onder het lezen van de 'Brieven' en de 'Levensschets' voortdurend onze aandacht wekt. Sprekende over het huwelijksleven van beiden zegt Dr. Dyserinck: '*toch heeft zij meer ontvangen dan gegeven*'. En verder: 'daar zij er aan gewend of liever verwend was, dat in haar kleine wereld alles zich naar haar schikte, moest het haar, in ruimer kring overgeplaatst, moeilijk vallen zich te schikken in allerlei omstandigheden, die haar ongeriefelijk waren of lastig vielen. De vrees bekruipt mij dan ook, dat zij mij in den geest met een ongeloovig oog zou aanzien, indien ik beweerde dat zij een "gemakkelijk mensch" is geweest.' Stellen wij daar tegenover het beeld van Bosboom. Er is iets aandoenlijks in de vereering van den genialen artist voor zijn vrouw. 'Dit telkens zoo geheel vergeten van zich-zelf en zijn eigen werk', aldus Mr. Jeltes, 'in de grenzenlooze en gestadige verheerlijking van hare verdiensten, is wel een heel zeldzaam sympathieke kant van zijn karakter'. Men leze daarbij den brief, dien Bosboom aan beider vriend Dr. Wilkens in Weenen schreef na haar overlijden, een brief van zoo ont-

roerenden eenvoud, van zoo diep-treffende zielsklanken, als betroffen zijn woorden eene hoogvereerde heilige. Wij danken het Mr. Jeltes dat dit schrijven als een gedenkteeken voor dat nobele karakter onder ons bereik is gebracht. En hij, zoo gaat de verzamelaar later voort, ‘hij die gedurende hun samenleven met zijn vereering en verzorging gestadig om en nabij haar gebleven was, trouw, teeder en eerbiedig tot in haar laatste ure, en haar ook daarnà nog aan geen vreemde handen had kunnen overlaten, niet achtend zijn eigen hevig-gevoelende, diep-impressionabele, zenuw-zwakke natuur, - hij wijdde zich met dezelfde vrome devotie aan de oprichting van het monument op haar laatste rustplaats’. In denzelfden geest spreekt ook Dr. Dyserinck, al schijnt het ons vreemd, dat hij van Mr. Jeltes' ‘Brieven’ nergens gewag maakt; hij wijst namelijk op ‘dat toonbeeld van trouwe, onbaatzuchtige, zelfverloochende toewijding aan zijn gade’. Aan Bosboom is het dan ook voor geen klein deel te danken, dat zij ook na haar huwelijk haar volk met enkele harer uitnemendste werken bleef begunstigen. ‘Of is niet’, zoo gaat de biograaf voort, ‘of is niet Bosboom de man geweest, die met de toewijding van zijn - ik zou haast zeggen - vrouwelijk gemoed, een en al teederheid, voor zijn Truida heeft gezorgd; met zijn meegaand en hulpvaardig karakter door duizend kleine attenties haar leven veraangenaamd, het telkens wederkeerend lijden harer zwakke gezondheid heeft verzacht?’

Hoe stond nu Mevrouw Bosboom tegenover den echtgenoot als artist?

Eenmaal, bij haar verloving met Bakhuizen van den Brink, schreef zij aan Nic. Beets: ‘In hem meen ik die superioriteit van geest en kennis gevonden te hebben, die ik eischte in mijn aanstaanden echtgenoot’. Voor beiden is het een geluk geweest, dat die verloving niet tot een huwelijk geleid heeft. Is de voldoening van dien eisch ook de waarborg geweest voor het ongestoord geluk van het huwelijk met Bosboom? Blijkbaar is dàt niet het geval geweest. Geen zweem van het besef eener superioriteit, als de artist op *zijn* gebied heeft bereikt en steeds heeft gehandhaafd. Alleen de buitengewone liefde, bewondering en bezorgde toewijding van den nobelen echtgenoot bond haar aan hem en voorkwam een verkoeling, die bij zulk een geringe waardeering van die superioriteit in den artist allicht niet had kunnen uitblijven. Beiden,

Mr. Jeltes en Dr. Dyserinck, komen tot het besluit, dat Mevrouw Bosboom geen oog had voor de beeldende kunst, dat althans haar eenzijdige en ietwat bekrompen opvatting haar belet heeft kunst naar haar innerlijke waarde te beoordeelen en te genieten. Reeds bij haar eerste proeve op dat gebied, zegt Dr. Dyserinck, 'blijkt dat haar de gave ontbrak om de kunst als kunst te zien en te waardeeren.' Zij gevoelde zich uitsluitend aangetrokken tot die voortbrengselen der *christelijke* kunst, welke haar konden stichten. In de bijdrage voor het 'Scheffer-album' zegt zij dat ronduit. Haar was opgedragen een bijschrift te leveren tot 'Graaf Eberhard en zijn Zoon' van Ary Scheffer en nu betreurt zij het, dat zij niet 'in verbeelding met de vriendinnen van Jezus had kunnen opgaan naar 's Heeren graf.... ik, die dezen schilder altijd het meest had bewonderd en het best had begrepen in zijn tafereelen uit de gewijde geschiedenis.' Nog erger maakt zij het in de volgende aanhaling uit dezelfde bijdrage, waar zij den schilder prijst 'die naar hooger doel streefde dan slechts door zijne vormen en kleuren het zinnelijk oog te behagen, die het geheim gevonden had met zijne figuren te stichten.' Het vroom gevoel der schrijfster eerbiedigende, willen wij alleen doen uitkomen, dat zij onmachtig was den artist als zoodanig in haar echtgenoot te vereeren. Wat moeten haar de boerendeelen of interieurs geweest zijn van Bosboom, of zelfs zijn kerken, 'zonder vriendinnen des Heeren!' Zelfs bij Da Costa hadden haar kunstopvatting en eischen op dat gebied geen weerklank gevonden. Ook Mr. Jeltes wijst op enkele bijzonderheden en uitingen, die het aangevoerde toelichten. In '80 schrijft Bosboom aan Kruseman, zijn 'waarde Vriend Jan' in Indië, heel geestdriftig over de schetsen die hij bij een bezoek aan Veere gemaakt heeft, o.a. 'Het Vaderland zei er van, en ik geloof niet onjuist: een symphonie in licht en bruin'. Mr. Jeltes voegt er in een noot aan toe: Mevrouw Bosboom schrijft aan Huet, dat Veere's burgervader er trotsch op was, dat Bosboom schetsen maakte naar zijn raadhuis, dat, zegt zij, 'tot melancholiek wordens toe van de voormalige grootheid getuigt van de nu zoo bitter vervallen stad', - een uiting, kenmerkend voor den steeds naar het historische gerichten geest der schrijfster voor wie ook in monumenten van kunst en haar weergave, het onzichtbare verleden blijkbaar belangrijker scheen dan het waarneembare heden!' Daarmee

overeenstemmend is een plaats bij Dr. Dyserinck. Het echtpaar had een uitstapje naar Hoorn gemaakt, waar Bosboom studies verzamelde. Later schreef zij in een brief daarover: ‘'s Morgens om 6 uur zat B. al op het Doelenplein om studies te maken en was den geheelen dag zoo bezig; verrukt van de steegjes en poortjes, zóó antiek en bouwvallig, dat het soms is of de huisjes U op het hoofd zullen rollen, maar zulks is voor een schilder verrukkelijk. Het stadhuis, de Doelen, alles leverde stof, behalve nog de kerken. Na 12 dagen was hij nauwelijks voldaan, maar hij kon toch tevreden zijn met zijn oogst van studiën en schetsen.’ Is het niet of wij een stem hooren fluisteren, tusschen de regels door, die ons te verstaan geeft: ‘zoo heeft ieder zijn stokpaardjes’; of wel het komt ons voor dat er maar weinig aan ontbreekt, of wij meenen een goedige moeder te hooren zeggen: ‘laat hem maar stilletjes zijn gang gaan, als onze boy maar tevreden is en zich weet bezig te houden.’ Merkwaardig in dit opzicht is ook een brief waarin Bosboom aan Kruseman de inrichting van zijn atelier bij het nieuwe huis in de Veenlaan (Toussaintkade) beschrijft met verschillende bijgevoegde schetsen. Hij begreep terecht, toen hij zijn ‘waarden vriend Jan’ in Indië schreef, dat deze er pleizier in zou hebben te hooren, hoe hij zulk een atelier naar zijn eigen inzicht en smaak had kunnen opstellen en inrichten. Hij is enthousiast als hij er aan denkt, dat hij de vrienden, die hem en zijn vrouw bezoeken, telkens, vóór het vertrek, dit heiligdom zal kunnen binnenleiden om zich aan zijn kunst, zoowel als aan de smaakvolle schepping van zijn geest naar lang gekoesterden wensch, te goed te doen en er een blijvende herinnering van mee te nemen. En nu is het wederom opmerkelijk, dat die eigen vrouw nooit met eenige geestdrift van dit hem zooveel genot aanbiedend heiligdom heeft gewag gemaakt.

Intusschen, laat ons niet onrechtwaardig zijn. Reeds is er op gewezen, dat Mevrouw Bosboom toch wel in het diepst harer ziel gevoeld en gewaardeerd heeft, wat de liefdevolle echtgenoot in al zijn zelfverloochenende toewijding voor haar geweest is, al kon zij weinig of niets gevoelen voor zijn kunst en geniale begaafdheid. Met Dr. Dyserinck wijzen wij op de door hem herdrukte opdracht van ‘De Alkmaarsche Wees’ en andere novellen aan den dierbaren echtgenoot. Daarin zegt zij o.a. ‘Sommigen schreef ik in uw huis als onder uwe oogen, en waar gij getuige waart van de bezwaren der samenstelling,

van de vermoeiende studie die ze mij kostten, was het uwe waakzame liefde, uwe rustelooze zorge, die ze wist af te leiden of hielp vergeten.... De Heer, die u tot mij voerde om dit tijdperk van mijn leven met licht en vroolijkheid te verhelderen, verleene u macht te houden wat uw hart mij heeft toegezegd.'

Dit brengt ons van zelf tot enkele opmerkingen omtrent de romanschrijfster als zoodanig, wederom in verband met beide hier besproken werken.

Dat Mevrouw Bosboom's eenzijdige opvatting van kunst en de bijzondere meening van hetgeen zij de roeping eener schrijfster achtte van invloed op haar werken is geweest, kan niet betwijfeld worden. 'Dieper lag intusschen nog', zegt Dr. Dyserinck, 'bij haar de behoefte om hare letterkundige voortbrengselen, waaraan zij haar leven wijdde met liefde voor de kunst, dienstbaar te maken aan de stichting der lezers. Zij zelf spreekt dit uit in een brief, waar zij te kennen geeft dat haar doel wel degelijk ook is geweest 'mijn lezers te stichten, hetzij in beeld, hetzij in woord.' - Even beslist eenzijdig laat zij, zich uit aan een vriend: 'ieder letterkundig product, al behoefde het niet rechtstreeks op een stichtelijk doel uit te gaan, zal toch altijd op de een of andere wijze moeten getuigen van het geheiligde hart, van den christelijken blik des auteurs.' Laat ons hier evenwel dadelijk bijvoegen, dat enkele harer meesterstukken blijkbaar geschreven zijn òndanks die opvatting en die luid verkondigde meening omtrent hetgeen zij zich zelf als haar roeping opdrong. De consequentie van haar laatst aangevoerde stelling zou voor goed de auteur die wij in haar erkennen, hebben verduisterd, haar althans hebben gedwongen ons veel te onthouden, wat haar juist als auteur een onsterfelijken naam heeft gewaarborgd. De scheppingsdrang bracht haar gelukkig over de grenzen heen, die de eenzijdige opvatting van de kunst haar gesteld zou hebben. Er is weinig zielkunde voor noodig om een voor de hand liggende verklaring voor dergelijke uitingen in veel harer brieven te vinden. Zij moeten doorgaan voor een verdediging tegen verwijten van vrienden en kennissen, die in min of meer bekrompen godsdienstige overtuiging haar wel eens hard vielen over enkele werken of karakters en wier vriendschap of genegenheid zij toch zoo gaarne wenschte te behouden. Zonderlinge staaltjes van die bekrompenheid, zoo-

wel bij mannen als bij vrouwen van wie men het niet zou verwacht hebben, komen in de ‘Levensschets’ voor. Nu behoeft men bij die verklaring nog wel niet dadelijk met het verwijt van dubbelhartigheid voor den dag te komen; zij wilde ergernis bij zwak-zieligen voorkomen en sprak in bedoelden geest vaak tot hen, wier gemoedelijke ernst een door rijkere cultuur bevorderde hoogere ontwikkeling had afgesloten. Maar ook al zal iedereen toegeven, dat bij de bedenkelijke opvatting van de schrijfster de kunst vaak in gedrang moest komen, toch hebben velen geen recht haar daarvan een grieve te maken of die te breed uit te meten, velen namelijk, wier doel met hun schrijven een geheel ander is, onder voorgeven van de naakte werkelijkheid en het maatschappelijk leven weer te geven. Zij mogen geen ‘stichten’ beoogd hebben, soms komt toch de strekking ook bij hen maar al te plomp om den hoek kijken, wat zij wraken bij anderen, schoon daardoor de kunst zelve er niet minder om lijden moet en evenzeer aan haar vergrijp gepleegd wordt.

Hier achten wij ons ook nog verplicht tegen een paar uitspraken van Mr. Jeltes verzet aan te teekenen. Dat de verzamelaar ons in de uitgave van Bosboom's brieven een zeer te waardeeren dienst heeft gedaan en de herinnering aan den Schilder opnieuw heeft verlevendigd, hebben wij reeds opgemerkt. Toch mag een bedenking ten opzichte van het oordeel over Mevrouw Bosboom niet achterwege blijven. In de vergelijking van beide echtgenooten die zijn ‘Voorwoord’ ons geeft, komt hier en daar een geestige inval voor, maar in zijn ijver ontsnapt hij niet aan het gevaar, waar zoo vaak een vergelijking heenvoert, namelijk, van den eene te willen vooruit schuiven door den andere naar den achtergrond te dringen. Het betreft hier in het bijzonder de romanschrijfster. Mr. Jeltes beweert, dat Mevrouw Bosboom's romans ‘ons hoofdzakelijk nog slechts een antiquarisch vermaak verschaffen.’ Dat woord ‘vermaak’ is hier zeker uit meester Pennewip's school verdwaald geraakt; maar dat daargelaten. - Verder heet het ‘dat haar boeken nog maar weinig aantrekkelijks voor ons hebben’, terwijl wij eindelijk nog verrast worden met de bewering, dat wij thans haar ‘psychologie, zoo al aanwezig, dikwijls ondiep, onfijn vinden’. Naar veler oordeel zal dit: ‘*zoo al aanwezig*’ als een enormiteit beschouwd worden, die terecht verbazing wekt. Dit verwijt getuigt van een zoo volslagen

eenzijdigheid als gevolg van blinde ingenomenheid met een of andere richting, dat hier evengoed de consequentie zal moeten leiden tot de uitsluiting van alle andere kunst dan die men de eenig ware acht, al zouden ook de grootste genieën er door in den hoek gezet worden. ‘Zoo al aanwezig,’ - terwijl wij op ‘De Delftsche Wonderdocter’, ‘Majoor Frans’ en ‘Raymond de Schrijnwerker’, (slechts een drietal titels noemen wij) kunnen wijzen om van alle verder protest tegen die ongerijmde bewering af te zien. Wij mogen het er voor houden, dat Mr. Jeltes het zoo erg niet bedoeld heeft en dat zijn gemotiveerde en toe te juichen vereering voor den schilder Bosboom hem de teugels wat al te zeer heeft laten vieren ten koste van de romanschrijfster. Daar zijn andere bedenkingen in het midden te brengen.

Vooraf mag niet onvermeld blijven, dat Mevrouw Bosboom zich reeds bij haar eerste verschijning als auteur een bij haar gevestigde voorstelling, een beslist plan, een wèl-overwogen richting voor haar kunstwerken als zoodanig heeft gevormd en gekozen. Dat was zeker iets ongemeens in een zoo jeugdige schrijfster, iets wat van kloekheid, oorsponkelijkheid en groote zelfstandigheid getuigde, iets waarin zij menige schrijfster ten voorbeeld kan strekken en wat onmiddellijk zoowel Potgieter als Bakhuizen voor haar innam. ‘Mijn *Devonshire*, zoo zegt ze, is geen geschiedkundige roman, niet in dien zin, ten minste zoo als ik dien begrijp, zoo als Walter Scott dien heeft uitgevoerd. Hij schrijft, om de eeuw, de zeden, het plaatselijke te schetsen, en vlecht er het romantische tusschen om belang te wekken. Ik gebruik dat alles slechts, om niet tegen het lokale te zondigen.... De schrijver van Waverley verpersoonlijkt eene sekte, eenen stand, eene partij, in een individu; ik bedien mij slechts van de partijen en sekten, zoo ver ik er mijne personen in verwikkeld zag. Ik ben dus de belagchelijke verwaande navolgster van Scott niet, ik heb het niet willen zijn.’ Een weinig verder volgt nog: ‘Men moet getroffen zijn door den persoon, dien men tot held kiest, men moet hem groot voelen, om hem groot te kunnen voorstellen.’ - Die woorden, - wie zou zich daarover verwonderen, - werden door Potgieter toegejuicht. In zijn aankondiging van dien roman zegt hij: ‘Zij is geen zuster dier talrijke romanschrijvers ten onzent, welke gelooven dat alle wegen naar Rome leiden; zij behoort tot dat kleine getal onzer jeug-

dige talenten, die zich reden trachten te geven, waarom zij dit en niet dât onderwerp kozen, waarom zij dat dus en niet zóó behandelen.' Later prijst hij haar schildering van 'forsche situatiën en treffende tooneelen, die verre blijven van onze alledaagsche romans.' Was het nu een geringe verdienste, waarvoor ooit het nageslacht blind kan zijn, dat zij hier met volle recht kon spreken van háár romans, geen nabootsing van den buitenlandschen schrijver, die toen aan de orde was, nog veel minder een navolging van Van Lennep, maar zeer beslist, van háár romans? En dat op nog zoo'n betrekkelijk jeugdigen leeftijd! Wie sprak het den beoordeelaar van later niet na, dat men niet zou weten wat meer in haar te prijzen; 'den omvang der historische of de diepte der psychologische studie?' Ook Ampère roemt in haar 'de groote kunst der portetschildering en hij bewondert de fijne zielkundige ontleding van het karakter en de hartstochten harer helden en heldinnen.' En ook Zimmerman stemt dit toe, als hij zegt: 'Zoo aan Mevrouw Bosboom in hooge mate de lof toekomt van historische wetenschap te bezitten, in niet minder mate, in nog ruimere wellicht, verdient zij den naam van een uitmuntend psycholoog te zijn.' Ons dunkt nu, dat het gewraakte oordeel van Mr. Jeltes: 'zoo al aanwezig,' waar van psychologie sprake is, wel eenige herziening behoeft. In ieder geval, zij schiep haar eigen kunstwerk, en zooals Jozef Israëls eenmaal in zijn 'Spanje' schreef: moge ook iedere tijd weer andere kunst en kunstenaars te voorschijn roepen, elke uiting van ware kunst heeft reden van bestaan.

Waar Potgieter bij haar eerste groote werk op doelde, is evenmin een kleine verdienste van de schrijfster geweest: haar uitgebreide studie en onvermoeide navorsching bij schier elk onderwerp, dat zij opvatte. Soms gingen er jaren van voorbereiding vooraf, niet enkel aan ijverig en nauwgezet onderzoek gewijd, maar ook ernstige overdenking bij de behandeling van de gekozen stof en de uitbeelding van de personen die zij laat optreden. Soms liet zij het werk liggen om zich, voor zij verder ging, aan nieuwe studie te wijden, ten einde haar voorstelling scherper te omlijnen, haar opvatting beter basis te geven, haar fantasie voor afdwaling te hoeden en den rechten weg te doen bewandelen. Zoo was het bij den Leycester-cyclus.

Met het oog op de omstandigheden, waarin zij verkeerde,

toen zij haar ‘Leycester’ schreef, is de onderneming van dit werk een wezenlijk HEROIEKE DAAD geweest. Vooreerst, een onderwerp aan te durven als deze stof haar aan de hand gaf, getuigt van een moed die eerbied afdwingt. Een tijdperk, dat toen betrekkelijk nog zoo weinig doorvorscht, nog zoo oppervlakkig bekend was, tot grondslag van een historischen roman te nemen en dat nog wel bij een standpunt waarop de schrijfster zich tegenover die stof plaatst, spreekt van een zoo volhardenden ijver ten opzichte van haar bronnen, van een zoo rijke fantasie en van zoo kloeken geest, dat men er nog heden verbaasd over staat, zoo men eenig begrip van menschelijk kunstvermogen heeft. En dan nog iets. Wat zeldzame geestkracht, wat wonderbaarlijke zelfbeheersching, wat volhardende energie zulk een grootsche taak met ernstigen wil aan te vangen en te voltooien, als het jonkvrouwelijk hart juist dreigt te zullen breken in de vaak vernietigende smart eener teleurgestelde liefde. Zij had iemand verloren op wiens bezit zij trotsch was, iemand ‘dien zij onuitsprekelijk liefhad’. Aan Da Costa schrijft zij: ‘En daarom in plaats van in de smart weg te zinken, heb ik het hoofd opgericht, en het was een mijner eerste gedachten, later door alles wat ik voelde en bad verscherpt: *dit af te doen.*’ Kan men hier niet van een heroieke daad spreken? Men bedenke dit vóór men een afbrekend oordeel over deze auteur als zoodanig uitspreekt. Nu ja, wij weten wel, dat deze roman àl de bedenkelijke gebreken of tekortkomingen vertoont, die vele harer werken ontsieren, maar dat neemt niets weg van het grootsche harer daad, waarvan dit werk het resultaat is. Tegenwoordig dit te omvangrijke werk herlezende, zijn wij 't er over eens, dat een al te vermoeiende uitvoerigheid, dat lange en niet altijd interesseerende gesprekken meermalen wel wat veel eischen van ons geduld; maar het geheel is een epos in proza, dat, met de andere werken tot dien cyclus behoorende, in iedere literatuur-geschiedenis het tijdperk van zijn ontstaan van bijzondere beteekenis zou maken. Wij voelen ook dat de schrijfster, als zij aan Sir Philip Sidney dezelfde studie zou gewijd hebben als aan den hoofdpersoon, heel wat anders van zulk een karakter in dien tijd en in die omgeving zou hebben kunnen maken, dan nu in den roman het geval is, waar hij ons voorkomt een ingeschoven episode wat boeiender te moeten maken; maar over het geheel is het haar toch gelukt te bewijzen ‘dat

de roman ditmaal de historische heeren voorging in het *aandachtig maken op de belangrijkheid* van het tijdperk,' zooals zij zelve aan Da Costa schrijft. Zoo als Dr. Dyserinck opmerkt: 'al ware het dat zij voor de historische kritiek het pleit zou hebben verloren, toch blijft het hare onmiskenbare verdienste, de eerste geweest te zijn, die over deze "duistere periode" onzer historie licht heeft ontstoken en daarbij zelfstandig te werk is gegaan.' De schrijfster heeft de grootste voldoening gehad in het oordeel van Prof. Fruin, die met het oog op den Leycester-cyclus schreef: 'De romancière heeft getoond, hoe merkwaardig voor onze geschiedenis het tijdperk van Leycesters's bewind is geweest. Geschiedkundigen zijn op die aanwijzing afgegaan en hebben den schat, die begraven lag, althans gedeeltelijk aan het licht gebracht.'

Uit haar ernstige studie en wél-overdachte opvatting van haar karakters is ook het hooge zelfbewustzijn te verklaren, dat haar steeds bij ieder werk dat zij ondernam is bijgebleven. Een aardig voorbeeld daarvan vinden wij in haar behandeling van Bossuet. 'Dat ik Bossuet wat van zijne hoogte heb gerukt, wordt mij verweten,' zoo schrijft zij aan Beets. 'Ik ben begonnen met de meeste devotie voor hem, maar bij nadere kennis vond ik hem waarlijk zooals hij daar is en verloor de sympathie, die het mij alleen mogelijk zou gemaakt hebben.... hem op de hoogte te houden, die zijn roem, niet zijn hart verdiend had.... De vergoding der menschen heeft hem zeker al het kwaad gedaan, dat zij altijd doet, tenzij men zoo superieur is van hoofd en hart als Bossuet althans *niet* geweest is. Ik verwed er mijn mooiste boek om, dat ik hem uitgevonden heb.' Die zoo spreken kàn en màg, is zeker een ongemeene verschijning. Wat iemand onlangs van Ellen Key zei, is ook op haar van toepassing: zij was doordrongen van de waarde der suggesties van het onbewuste, van de rol, die de intuïtie moet spelen in zake van kunst en wetenschap. Ellen K. noemt dit: 'het fluisteren van de diepten der ziel, die voor ons-zelven een mysterie zijn, het murmelen van stroomen, die hun bron vinden ver in het oneindige. En er zijn nu eenmaal fijn-besnaarde gemoederen, die de stemmen van het onbewuste beter en juister hooren dan anderen.' Evenzoo is waar, wat Busken Huet met het oog op haar Leycester-cyclus in zijn geheel haar schreef, toen hij haar beste romans *historische vizioenen* noemde, 'vizoenen of gezichten, omdat

bij het behandelen van historische onderwerpen alles aankomt op *zien* en U in zoo hooge mate die benijdenswaardige gaaf bezit.'

De naam van haar vereerder brengt ons tot haar omgeving in al dier verscheidenheid. Mevrouw Bosboom was uiterst gevoelig voor de kritiek over haar werken. In herinnering aan de beoordeeling van haar eerste werken, hoe welwillend en waardeerend overigens, schrijft zij jaren later, hoe het haar pijnlijk had getroffen, toen 'zij haar teere bloesems zag verstuiven onder den killen adem der kritiek, maar toch begreep ik, dat er hoop op betere vrucht uit die zorge sprak. Het snoeimes moest gaan over de wilde ranken, zou die verkregen worden.' Dankbaar bleef zij dan ook heel haar leven 'den trouwen wegwijzer, die de taal der oprechtheid liever sprak dan de taal der vleierij; die niet wilde instemmen met de toejuiching der bewonderaars, omdat de toekomst der kunstenares hem meer ter harte ging dan - haar dank voor het oogenblik.' Men begrijpt dat dit op Potgieter slaat. Met die woorden uit haar eigen pen gevloeid, verwondert men zich niet ten onrechte, dat de hoofdgebreken harer manier van schrijven nooit door haar overwonnen zijn; somtijds zelfs is het tegendeel waar. Te betreuren is het zeker, zegt Dr. Dyserinck, 'dat de talentvolle vrouw niet meer winst heeft gedaan met de waardeerende en waardige kritiek', door mannen die het zoo met de schrijfster als met de kunst wèl meenden. Als Potgieter en Busken Huet aan het snoeien en corrigeeren gaan van haar Verrassing van Hoey, 'is zij op den duur maar half voldaan en besluit zij zelfs maar geen proefvellen meer te zenden, en haar eigen weg te gaan, wat zeker niet in het voordeel van haar werk is geweest. Een der waardigste woordvoerders dier kritiek is de Gids-redacteur Joh. Zimmerman, en zijn woorden vonden weerklank bij velen zoowel toen als nog heden. Hij zegt o.a. 'De historische roman ten onzent is aan haar een verjongd leven verschuldigd en het recht van bestaan van dit genre is door haar op schitterende wijze gewettigd... Zij is een der herauten van den nieuwen vorm; zij is een der eersten die met kritiek hebben geschapen en met analyse hebben samengesteld. Psycholoog door aanleg en studie heeft zij den historischen roman verhoogd tot den zeden- en karakterroman. Maar,' zoo gaat de beoordeelaar voort, 'maar trots al dit uitnemende hebben hare werken, ook

“Graaf Pepoli” iets zwaars en mats. In beeld gebracht: voor elk harer tablaux spant de schrijfster een groot doek op; aan elke stoffe past zij groote, breede proporties aan; en ieder doek wordt vol geschilderd, geen détail, geen accessoire vergeten, de achtergrond doorgewerkt en overgepenseeld, tot het poëtische waas, de schoone, heldere toon bijkans verloren raakt, die zoo behagelijk en verkwikkelijk is om aan te zien, en die zoo bij uitnemendheid de gewelven der kerken van haren echtgenoot bezield en hem gestempeld heeft tot den eersten meester in zijn genre. Dat meer dan compleete, die overbewerking geeft aan hare romans iets drukkends en ontneemt hun het karakter der geniale ingeving, waaraan zij hun oorsprong verschuldigd zijn.’ - Na deze behartigenswaarde wenken, zou men merkbare pogingen ter te-gemoetkoming aan ernstige wenschen verwacht hebben, en toch schijnt zij veeleer alle billijk oordeel gebraveerd te hebben, althans als een eigenzinnig kind ontsnapte haar eenmaal het ietwat wrevelig protest: ik kàn niet kort zijn. Aan den anderen kant moet men erkennen, dat zij in haar achting en vriendschap jegens haar beoordeelaars nooit is te kort geschoten. Sprekende over genoemden Gids-redacteur noemt zij hem den beminnelijken Zimmerman, een oordeel dat schrijver dezer regelen, die eenmaal het voorrecht genoot hem te leeren kennen, van harte onderschrijft. Op haar dankbaarheid, vriendschap en vereering jegens Potgieter behoeft hier niet opnieuw gewezen te worden; beide namen behooren bij elkander. Nog komt daar later een andere naam bij, die van Busken Huet. Wanneer later eenmaal de geschiedenis van onze letteren kort na het midden van de 19^{e} eeuw een waardig en onbevoordeeld geschiedschrijver heeft gevonden, dan zullen er enkele nobele gestalten voor het nageslacht oprijzen. In een charge - want de naam van ironie verdient de grove uitval niet, - had Mevrouw Bosboom zich tegenover den auteur van de ‘Brieven over den Bijbel’ uitgelaten; hij zelf had naar aanleiding van haar ‘Terugkeer van Golgotha’ haar ergernis opgewekt. Wat een eerlijke wederzijdsche bekentenis volgde later! ‘Ik geloof nu zeker, dat het beter ware geweest, zoo ik alleen met ernstigen nadruk tegen uwe richting had gesproken, in plaats van ze hier en daar te parodiëeren’, zei de een; en toen de ander ridderlijk bekend had, dat hij haar tot zijn leedwezen te zeer met de hooghartigheid van den theoloog had beoordeeld,

was de vrede gesloten en de vriendschap tusschen beide ongemeene geesten voor altijd gevestigd. Huet's mannelijke zelfbeheersching had een zware proef glansrijk doorstaan. De oprechtste wederzijdsche waardeering van elkanders talenten en karakter heeft ten einde toe stand gehouden, zonder eenige rancune en met eerbiediging van ieders gevoelens. Huet heeft op edelmoedige wijze de schrijfster herhaalde malen meer dan genoegdoening gegeven door een vereering voor haar talenten te toonen, die uit zijn mond voor haar van des te grooter waarde moet geweest zijn. Men zie omtrent het beloop dezer eenigszins geruchtmakende geschiedenis het boek van Dr. Dyserinck, die ons aan het slot ook in den brief van Mevrouw Bosboom van een belangrijk document deelgenoot gemaakt heeft.

Niet nagelaten mag worden ook op de betrekking van de schrijfster tot Da Costa te wijzen. Reeds doelden wij er op, dat deze leider van het Réveil niet in alles volle sympathie bij de schrijfster vond, omdat zij hem evenals haar vriend Groen van Prinsterer vaak uitsluitend als partijhoofd beschouwde en zij, niet zonder eenigen ophef, zich er steeds op beriep geen partij te willen dienen. En toch - wij wezen er reeds op - was diezelfde ‘partij-leider’ wiens overtuiging lang niet altijd met de hare strookte, in breeder opvatting van de kunst en hare rechten haar veel voor. Wat ons uit beider briefwisseling wordt medegedeeld, geeft, hoe luttel het ook zij, genoeg aanduiding daarvoor. Dat zij zijn invloed merkbaar gevoeld heeft, erkent zij zelve. In een van haar brieven zinspeelt zij op den indruk, dien de dichter telkens bij haar achterliet. De herinnering aan een der voordrachten van Da Costa gaf haar aanleiding te schrijven: ‘Het ging met zijne improvisatie de hoogte in of naar de diepste diepte, al naar het moment eischte. Hij was zoo ol, zoo rijk, zoo krachtig en zoo puntig ironiek, zoo vol humor, heiligen humor als ooit. Welke schitterende grepen en stoute zijsprongen over Kardinaal Ximenes en Luther. Hij had macht over de geesten en harten der menschen’.... Een enkel voorbeeld ook ter toelichting van het verschil tusschen beide persoonlijkheden moge hier een plaats vinden. Schrijver deze regelen heeft Da Costa eenmaal hooren spreken over Spinoza. t Was verrassend. Een onoverkomelijke afgrond was er tusschen hem en den wijsgeer op geestelijk gebied. En toch wat een eerbied voor ‘den onaanzienlijken Jood, die de traditiën van dat konink-

lijke volk waartoe hij behoorde, van het zonnige Spanje der Middeleeuwen als philosoof voortzette jaarhonderden later in het nevelig maar toen toch zoo machtige Holland!' Wat een waardeering van 'de ongeveinsde vroomheid des harten van dien vermetelen en toch zoo deemoedigen denker, - vroomheid, ja, al was het in anderen zin dan wij het woord gewoonlijk verstaan!' En zoo ging het voort. Tot zulk een hooge en ruime opvatting zou Mevrouw Bosboom het nooit hebben kunnen brengen. Dit blijkt nog uit een andere omstandigheid. Schrijver dezes heeft het bewijs gezien, zwart op wit, dat zij ook volslagen onmachtig was, Goethe te waardeeren, laat staan te vereeren. Zij begreep hem niet. Om een dichter te verstaan, moet men in het land des dichters verkeeren, zegt een oude spreuk. Welnu, in het land van dien dichter is zij altijd een vreemdeling gebleven, dat wil zeggen, in het land waarin zijn geestelijk leven, zijn kunstbestaan, zijn denken en fantasie zich heeft bewogen, in geademd heeft, het land dat geen politieke grenzen kent. Vandaar ook het scheeve oordeel over zijn karakter en levens-evenementen. Mevrouw Bosbooms aanleg, temperament, geestesontwikkeling waren niet bestemd om in een atmosfeer als die van Goethe te tieren; zij voelde zich te uitsluitend aangetrokken door haar 'HISTORISCHE VIZIOENEN.'

Maar wij mogen niet aldus eindigen, als er van zulk een eminente vrouw sprake is. In De Gids verscheen na haar afsterven een hulde van Mr. Quack, die onder meer van haar getuigde: 'Zij was bescheiden, maar ook hooghartig. De schuchtere vrouw kon zoo heldhaftig gebieden. In bondige redenen werd het goed recht van het ideaal door haar gehandhaafd.... Zij wist, dat zij een "missie" te vervullen had.' En in verbeelding op haar portret ziende, schijnt het hem toe, dat van haar lippen de woorden komen: 'O mijn volk, blijf uw schoon verleden gedenken. Zoek iets anders en degelijkers, ook in uw letterkunde, dan schuim en wind. Offer niet aan banaliteit en vulgariteit.... Wees u zelf. Blijf waarlijk leven!' Een ander wees er aan haar graf op, dat zij haar volk zoo innig liefhad, waarop Mr. J.N. van Hall uit naam der Gids-redactie het woord voerde en o.a. zei, dat zij den dank van allen verdiend had, 'zij die gedurende haar lange leven tot op den laatsten dag gewerkt heeft, ten dienste en ten zegen van *het Nederlandsche volk.*

Zij heeft ondanks alles op dat Volk gehoopt, in dat Volk geloofd. Van de geschriften, die deze tengere, zwakke vrouw ons heeft nagelaten, zal een kracht blijven uitgaan ter versterking, ter bemoediging, zoo noodig tot verzoening. In de dagen van strijd, die wij beleven, hebben wij een geest als die haar bezielde nog zoo noodig. Wij wilden, wij konden haar nog haast niet missen. Waar dit echter anders besloten is, kunnen wij slechts den wensch uitspreken, dat haar geest in ons midden moge blijven leven.' In die woorden van dank en hulde, onder den indruk van het oogenblik gesproken, vereenigde zich eenmaal geheel Nederland.

De 'Levens- en karakterschets van Mevrouw Bosboom - Toussaint', ons door Dr. Dyserinck gegeven, is een verdienstelijk en degelijk boek, dat de belangstelling van heel ons volk mag eischen. Evenzoo is de verzameling 'Brieven' door Mr. Jeltes uitgegeven, een waardige hulde aan de nagedachtenis van den edelen echtgenoot en genialen schilder. Wij hebben het onzen plicht geacht beide boeken meer dan terloops onder de aandacht der lezers te brengen.

Gedachten.
A Zelling.

Een bedenking, welke zelfs hen, die sterk wisten te staan tegen de verleidingen, nederig moet maken, is deze: dat den mensch nog vele beproevingen worden bespaard. Wie onzer zou *alle* ergernissen kunnen weerstaan?

Een gedachte, die bij de vorige aansluit: Heer Satan laat zooveel valken los als de reiger waard is.

Uit wat zullen wij het meeste probeeren te leeren: uit elkanders deugden of elkanders fouten?

Als wij bedenken, dat wij hier zijn om te leeren, dan moet ieder voorval ons wijzer maken. Wat wordt het leven dan een grootsch aanschouwelijk onderwijs, waarin we zelf leerling zijn om meester te worden.

Seniele aftakeling is uitslag eener vroegere levenswijs. Een leven, in waarheid en voortdurende zelfvervolmaking geleid, loopt niet op kindsheid maar op stijgende verklaardheid en verheldering uit. Wie bewees, zijn natuur te beheerschen, zal het ook zijn leeftijd doen.

Een vermaning: als ge eens wist, hoe aan gene zijde voor ons heil gestreden moet worden en tot onze instandhouding gearbeid wordt, zoudt ge meer uw best doen en streven naar bewuste aansluiting met het hoogere.

‘Verkrijg uitstel van uzelf’ ried Epictetus. Inderdaad, geen betere maar ook geen moeielijker methode, om het fictieve onzer driften te leeren inzien.

Onze leestafel.

Verzen.

Boutens. Carmina. - Amsterdam, P.N. v. Kampen & Zn.

Zooals in droom de vloer der werkelijkheid doorzichtig wordt en vreemde weerlichten doorlaat - zoo verschijnt Carmina met onaardsche pracht in de realiteit, oneigenlijk, een transparant van andere sfeer. Want dàt is de onmeetbare afstand tusschen Boutens en zijn epigonen - een wereld. Een wereld van phantasie, die verdraagt een strenge ciselure, niet verjaagd wordt door strak vervlochten vormen, maar in sereene stemmingen om elk klaar- of edelgesmeed beeld blijft leven met sterk fluïdieke uitstraling. Deze dichter kan met lichtdroppels schrijven - zijn woorden phosphoresceeren na op het blad: zijn taal is *mantram.* Niet immer alzoo - ook Boutens ontgaat de schaduw-keerzijde dezer verfijning niet, en treedt zijn navolgers vaak in het dwaalspoor met onbezielde stijlstaatsie en bedient dan de Mis voor een dooden God. En in dien trant kan men hem zelfs een twijfelachtige schablone zien opvatten; en ook al stroomt zijn ros-gouden dichterlicht er door, schabone blijft het, wanneer een Debussy-eele stemming van liggen in een luwe stilte in de wieg van glooiend mos, verzonken in de wereldziel, gesloten wordt door de mededeeling dat zijn hoofd ligt aan ‘uw schouder en ik hoor uw hartslag.’ Van mystisch wordt het vers plots amoureus - onrustige wending. Stel Goethe's ‘Ueber allen Gipfeln ist Ruh'’ eens aldus te eindigen!

‘Ode aan Sappho’ is meesterlijk schoon, bovenal dit Van-Gogh-visioen:

> ‘In de breede golf van de glanzen schoudren,
> Tusschen 't gouden net van de stralen oogen,
> Opgevoerd met vleugelenlicht verlangen,
> Sluit zich de ziel aan.....’

Wat hierin overigens treft - het verbrokkeld rhythme - kenmerkt ook de Opdracht, die meer lastig proza dan vloeiende poëzie is - van een voelbaar zeer zware ciselure geweest.

In zijn liedjes komt meer eenvoud, meer klaarheid ook, helder vaak als een kinderoog. ‘Droom’ is een reine gelijkenis van den waarachtig wedergeboren kunstenaar, schoon als ‘Genade’, van Goethiaansche levensvorstelijkheid. Groot ook Oerania en de verzen naar Italiaansche, Fransche en Engelsche meesters.

Herman Gorter, Pan. - Amsterdam, W. Versluys.

‘Aan den geest der nieuwe Muziek’ - zoo is dit mythische epos geschreven, en de dichter der ‘Mei’ is er in terug te vinden, in beide zijn tegengestelde hoedanigheden: de verklaarde, de sterke, de muzikale - en de fataal in rijmelary verslingerde, kracht- en verbeeldingloos weerzinkende:

‘Straks komt de groote witte hagelbui
Wanneer de groote toekomstwolk zich spui’,

of ook, wanneer Pan in het grondelooze duister van den nacht staart, ziet hij een rooden gloed, een natte nevelvlam

‘Zooals in den nacht boven Amsterdam.’

Daarbij vergaat iemand voor langen tijd de lust, hem te vergelijken met zijn grooten geloofsgenoot in de nieuwe toekomst: *W. Siebenhaar*, die in ‘Dorothea’ een zelfden kant uitgaat, maar in sterker, breeder regels en met een nimmer hem verlatende verbeelding. En wat te zeggen van dit Christus-visioen:

En daar kwam langzaam en half opgericht
Nog een God aan: de God der Christenen.
Pan kende hem nauwelijks hoe hij glisterde.
Hij had een dubbel wezen. Alles dubbel-
Zinnig, zooals het water ook wel stubbel'
Door den wind zóó, en vlak daarbij weer zóó.
De eene helft van zijn gezicht was bloo
Als van een knecht; de andere hardvochtig
Als van een meester. De eene wang was vochtig
Van tranen uit deemoed en medelij,
Maar de andre hard in trots en hoovaardij.
Hij had in de eene hand een geesel, maar
De andre voerde het liefdesgebaar.
Een helft van zijn rug was diep rood bevlekt
Met bloed, de andere met goud bedekt.
Blijkbaar was hij half van de gouden eedlen,
Half van de groez'ligen die werke' of beedlen.
Achter hem kroop Christus, slepend het kruis,
En dan kwam 'n leege schijn, klein als een muis.
Dat was der Christenen Heilige Geest.

En toch is het een schoon lied der witwording, der vergeestelijking dat hier aangeheven is, daar er een groot, eerlijk hart in klopt. Het socialisme viert er weliswaar hoogtij in - die Nieuwe Toekomst wordt wel wat al te veel van arbeiderskant genomen - maar het komt toch ook wel eens verder dan het isme alleen, en bestreeft geestelijke doordringing in het toekomstbeeld - zooals ook Siebenhaar deed. Er vaart een siddering van hooge wijding door dit epos - die soms aan het naïve raakt, en van het sublieme in het ridicule vervalt, bijv.:

Zooals het zilvren licht is lesschende,
Van de sterren, de laatste ure' der nacht,
Wanneer de nacht zichzelve is tressende
Om te vertrekken, - zoo diep lachte,
Lesschend de arbeiders die zoo lang wachtten,
Deez' nacht, en menigeen van hen zacht lacht'
Naar d'ochtend, ja, ov'ral om de aarde heen
Was menig 'n arbeider een edelsteen
Van lach en hoop.

Want de arbeiders hadden nu besloten
Ov'ral, van Oceaan tot Oceaan,
Om van dien dag af zich te houden dood en
Stijf voor het werk, en niet daaraan te gaan
Vóór d'overwinning, vóór het groote wit
Bereikt was en de aarde in hun bezit.
Want zóó sterk waren zij eindlijk geworden,
Zóó georganiseerd de ontelbre horden
Hunner millioenen, dat zij met die kracht
Van staking konden breken elke macht.
En in dien nacht gleden de tijdingen
Van hen naar elkaar toe, als wijdingen
Van bruigom en bruid die elkaar belooven
Trouw, en die zeiden dat ze elkaar gelooven.
Langs de staaldraden gleden als zefieren,
Die in een gouden bloemhof elkaar vieren,
Moed en hoop,
En in de slavernij, voor 't laatst nog zwart,
Klopte elke groep arbeiders als een hart.

Maar grootsch zijn de visies van Pan in de arbeiderswereld: dan is Gorter in zijn element en vermag hij groote dingen.

C.S. Adama van Scheltema. Eerste Oogst. - Rotterdam, W.L. en J. Brusse.

Met vreugde begroeten wij C.S. Adama van Scheltema's ‘Eerste Oogst.’ In de voorrede lezen wij:

‘Na verloop van een tiental jaren voor den herdruk van mijn beide eerste bundels gesteld, voelde ik mij tot een schifting genoopt: - Geschreven toen het getij der voorgaande literatuurperiode verliep, vormden vele gedichten nog de uitdrukking van te tijdelijke en voorbijgaande gevoelens, om te voldoen aan den toets eener meer algemeene schoonheid en werkelijkheid. Ik verzamelde dus - slechts hier en daar iets wijzigend - als ‘eerste oogst’ uit die beide eerste bundels een bloemlezing van wat ik door de jaargetijden heen zich als een ontwikkeling had zien ver-beelden van meer persoonlijk-bijzondere naar meer algemeen-menschelijke ontvankelijkheden, totdat ik langs ‘een weg van verzen’ ‘uit den dool’ was geraakt en bij het voller licht ‘van zon en zomer’ in het eigen ook het algemeener nieuwe geluid had gevonden. In dien zin vormt thans de hier gekozen bundel, als inleiding, met de vier volgende een geheel, en - voor de lyriek - daarmee te zamen een practijk der theoretische beschouwingen, welke ik als ‘de grondslagen eener nieuwe poëzie’ heb ontwikkeld.

We vinden er het prachtige ‘De Duiker’, en eerlijke ‘Aan de Grens’, het visioenaire, daemonische lied ‘Angst’, en het Schumann'sch berustigend ‘Eenzaam’.... o, we ontmoeten er heerlijk alle oude bekenden. Laat me dit eene nog aanhalen, en al de andere dan wegbergen als een schat voor geheugen en boekenkast:

De sombre pijnen ruischten, kreunend bogen
Hun donkre kronen neder naar de korst
Der aarde, - de winden sloege' aan mijn borst
Hun grauwe vleugels, - de struiken hadde' oogen.

Ik vluchtte de verlaten hei, - de vorst
Der eenzaamheid, de vale raaf, gevlogen
Op mijn schouders, zat over mij gebogen,
Dat ik de bange lucht nauw aadmen dorst.

Bij 't witte dorp groette een levend wezen,
Een gulle boer van achter 'n volle kan,
En voor zijn groet smolt alle leed en vreezen.

O! wanneer komt de tijd, dat ieder man
In elk paar ooge' een vriendengroet zal lezen,
Geen menschenhart eenzaam meer leven kan!

Albert Verwey, Verzamelde gedichten. - Amsterdam, W. Versluys.

Over de beteekenis van Albert Verweij uit te weiden, is niet meer noodig. Zijn tweeden bundel, die ons thans in handen kwam, kunnen wij met een stillen groet wegbergen, naast ‘Eerste Oogst’ van Adama van Scheltema. Het tweede deel omvat ‘De nieuwe Tuin’, ‘Het Brandende Braambosch’, ‘Dagen en Daden’, ‘De Kristaltwijg’ en ‘Jacoba van Beieren’. Dit historische spel is wel het pronkstuk dezer bloemlezing. Kon ons eens een gezelschap dit stuk in opvoering brengen! Nederland met zijn roemrijkst verleden mag zich wel schamen om zooveel verwaarloosde traditie!

A ZELLING.

Nederlandsche romans.

Vergelding, door Augusta van Slooten, - H.J.W. Becht, Amsterdam.

In een van haar vroegere dichtbundels, gedagteekend 1889, heeft Hélène Swarth o.a. geschreven: *Mijn Haat.* ‘Ik ben met mijn haat door het leven gegaan....’ begint zij, om er dan van te gewagen, hoeveel leed Haat haar berokkende. Hoe hij de bloemen doodt langs den weg; alsem schenkt aan den dorstige; hoe zijn bijzijn, zijn bittere glimlach alle lust verstoort, alle geluk vernietigt tot de dood komt. Dan pas erkent de veel gefolterde den waren aard van den somberen gezel, wiens zwarte stof verandert in een rozelaar, wiens stuursche grimlach plaats maakt voor tranen, terwijl hij ernstig zegt:

‘Ge zijt met uw liefde door 't leven gegaan.’

Ditzelfde thema is uitgewerkt en zeer schoon uitgewerkt in *Vergelding.*

Herman van Bredevoort, in wiens donkere, eenzame jeugd kleine Ruth verschijnt, als een stralende ster, die hem zijn geheele bestaan had kunnen doorlichten en verwarmen, moet al de bitterheid proeven van het versmaad worden. Een knap, weinig beteekenend ventje, zonder fortuin, is de bevoorrechte. Ruth, zijn Ruth, had Herman nooit begrepen, had hem niet lief. Trots en woede laaiden op in de ziel van den eenzelvige, die zijn hartstochtelijk verlangen naar de eene, die hem bemind zou

hebben, niet om titel of rijkdom, maar om zijn persoon, om hem zelf, dùs zag teruggewezen.

‘Heb me lief! Heb me lief! God, kind, heb me om 's hemelswil lief, ik weet niet wat er anders van me worden moet.’ p. 11.

Ruth bekommerde zich weinig om het leed van den radelooze. Met geweldige passie haat hij plotseling het kind, waarvoor hij zoo even knielde in aanbidding.

‘Toen verhardde zijn gelaat vóór héél zijn leven, toen kwam de haat in zijn oogen voor altijd.’ In wanhoop voegt bij haar vele krankzinnige woorden toe, hij moet uitbarsten, zijn overkropt gemoed lucht geven. Een beetje schuldgevoel bekroop Ruth, kinderlijk snikt ze het uit; zij kan het niet helpen, dat zij haar ‘kameraad’ slechts als vriend heeft beschouwd; maar toch.... zij is af en toe coquet geweest dat weet zij zeer goed. Zoo is het begin.

Om Herman, wiens scherp geteekende persoonlijkheid het geheele boek een eigenaardig cachet verleent, scharen zich maar weinig bijfiguren. Eigenlijk is het gegeven zeer eenvoudig en de oplossing aan het slot niet buitengewoon of nieuw, maar het is een goed geschreven karakterstudie. In de leelijke Catharina, in Herman, in Jan Willem Sluimers dezelfde groote behoefte aan liefde, zich verhullend in zwijgen, in somberen trots, in naïf schroomvallige terughouding. Zij zijn als eeuwig dorstenden, die aan gesloten bronnen voorbijgaan. Het water murmelt in geheimvolle diepten; zij smachten er zich ten doode aan, zonder het te kunnen bereiken. Mannenfiguren komen er in de boeken, door vrouwenhand geschreven, meestal niet best af. Het is stellig geen kleine verdienste van Augusta van Slooten dat baron van Bredevoort ons even duidelijk voor oogen staat, als zijn egoïste, genotzuchtige harde Amélie. Schr. offert hier en daar aan de tegenwoordige mode door bijwoord in werkwoord te veranderen. Overigens is haar stijl vlot en haar taal ons eigen kloek Hollandsch, waarin zij een menschkundig boek schreef, een aanwinst onzer littératuur.

De Gezusters Meijenhof, door Suze La Chapelle - Roobol. - Modern Bibliotheek van Holkema en Warendorf, Amsterdam.

De allerliefste vertelling *Nieuw Leven*, in de Tijdspiegelnummers 10 en 11 van 1910 verschenen, vinden we hier terug, ietwat gewijzigd - vooral wat de namen betreft - uitgebreider en onder anderen titel.

De kleine roman is niet beter dan de novelle; beide laten zich alleraangenaamst lezen, al geef ik voor mij aan de laatste de voorkeur. Niet alleen is het naïve dienstmeisje uitmuntend geteekend, maar hare beide bedaagde meesteressen leven niet minder voor ons. Deze geschiedenis draagt een kern van waarheid: de innige neiging der vrouw naar het moederschap. Wat de arme Rika tot een uitgestootene maakt in veler oog, was bewust of onbewust door de rijke oude dames gemist en daardoor... Slappe moraal, zal menigeen hoofdschuddend zeggen. Och, had strenge moraal de geheele zaak niet veel erger gemaakt? Het gezond verstand staat er aan de zijde van dokter Vrijman; kleinzieligheid, benepen zorg voor fatsoen komen helaas weer aan den kant der kerkelijken. De gezusters Meijenhof gehoorzamen aan de inspraak van haar goed hart, maar het zaad, door haar in den akker geworpen, keert honderdvoudig weder. Wat zij in haar eigen leven ontbeerden, zal haar gedeeltelijk vergoed worden

door hare liefdevolle zorg voor de jonge moeder, die haar tot een dochter wordt, en het kleine wereldburgertje zonder vader, haar petekind!

De moderne bibliotheek handhaaft haar reputatie ook met deze uitgave.

Zuster Linda, Roman van Thérèse Hoven. Modern Bibliotheek. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Het kleine, handige boekje der 'Modern Bibliotheek', welk formaat men zoo gaarne meeneemt op reis, geeft ons ditmaal een meer ernstigen kijk op het leven. Zuster Linda is eigenlijk een diep tragische figuur, moge zij velen niet sympathiek zijn. Zij gaf zich toch eenmaal uit volle liefde, wetende wat het zeggen wilde, zich te wijden aan een getrouwd man, hare betrekking als onderwijzeres, naam, eer, alles opofferend voor een onzeker, geschandvlekt bestaan. Maar toch heeft zij de gevolgen van die daad niet geheel overzien; althans haar meereizen naar Holland, haar indringen in de echtelijke woning, verraden een hopeloos vasthouden aan wat haar reeds meer dan half was ontglipt. Eenmaal in Holland terug, behoort de man vrouw en kinderen; het gezin herneemt zijn rechten. 'Voor dezulken als zij is geen plaats in het huisgezin, evenmin als er plaats voor haar is in de maatschappij.' p. 234. Linda heeft 'een vaag besef' van dit alles. Mij dunkt, dit besef had zeer duidelijk kunnen zijn.

Het verhaal heeft een piquante zijde, die menig lezer zal boeien, het behandelt immers, in sobere taal, een van die raadselen des levens, waarvoor geen oplossing schijnt te bestaan dan in smart en rouw.

Het optreden van den Directeur der Kadettenschool, te Alkmaar, in een zoo teedere zaak, schijnt mij zeer gewaagd, zoo niet onmogelijk. 's Mans denkbeelden, vooral wanneer hij het heeft over de ethische lessen aan de Handelsschool, zullen mogelijk geen ongegronden aanstoot geven. Zou ook zonder dezen Directeur Constance tegenover Linda haar recht van vrouw en moeder niet hebben weten te handhaven? Vreemd doet het aan, Linda van haar jeugd en haar liefde te hooren vertellen aan Constance, wier medeminnares zij twaalf jaren is geweest; ook dat de diep gekrenkte dit duldt, dat zij in deze oogenblikken zelfs kalm redeneeren kan met zich zelve over schuld en zonde.... tot beide vrouwen wedijveren in haar zorg voor den bewusteloozen man, om wien zij, ieder zoo verschillend, maar toch even bitter leed torsen.

En dan gaat zij, 'de overwonnene', aan wie een terug in dit huis wordt geweigerd, eenzaamheid en duisternis te gemoet. 'Haar Mei is uitgebloeid.' Alles bij elkaar genomen een even korte als droeve Mei. De man, bovendien, als patiënt tot een lijdelijke rol gedwongen, komt er wel zeer gemakkelijk af; van gewetenswroeging valt er niet veel bij hem te bespeuren; op p. 167 heeft hij alle sympathie van den lezer voor goed verbeurd.

Is zulk grof egoïsme waard, dat de Linda's er zich voor opofferen, de Constances er voor strijden?

In Retraite, door A. Jurriaan Zoetmulder. - Amsterdam, P.N. van. Kampen en Zoon.

Een zeer eenvoudig gegeven, in ietwat gekunstelden stijl vertolkt. Twee jonge mannen, neven, komen bij een oom logeeren, die pastoor is op een dorp, ergens in den achterhoek misschien. Heeroom is een goedig man,

gul gastheer. De neven verschillen innerlijk en uiterlijk zeer veel van elkaar. Jaap, kunstenaar-schilder, wiens werk reeds de aandacht begint te trekken; David, candidaat in de klassieke letteren. Eerstgenoemde los, geestig, een goede jongen met geen al te sterk karakter; wel eens aan de fuif, omdat hij slecht bestand is tegen de eenzaamheid van het kamerleven. David, bijgenaamd de professor, pedant, dor, zelfgenoegzaam, moreel van lager gehalte dan Jaap, doodsbang niet voor de zonde, maar voor de publieke opinie. Hoe David een stille vrijerij met een winkeljuffie begint en Jaap een harstochtelijke liefde opvat voor een geengageerd freuletje - het een zoowel als het ander is los en levendig verteld. David slaat een gek figuur, maar bij Jaap wordt het een quaestie ‘to be or not to be.’ Zijn aangebeden Louise is bang voor armoede; daarom alleen wil zij haar schatrijken nietsdoener huwen, wien zij als verloofde leelijk ontrouw werd. Jaap moet haar ‘beste vriend’ blijven.

De jonge man, die het freuletje idealiseerde, wil in de razernij van teleurstelling en wanhoop zijn eigen werk vernietigen. Een groot schilderij, ‘de verheerlijking van het Hollandsch gewerk onder de Hollandsche luchten in gloeiende kleuren vastgelegd op het doek; 't binnenhalen van 'n rijken oogst.’ Het was een ‘werk van harde inspanning dat hem verheffen moest tot haar hoogheid.’ Zoo had hij gedroomd. Maar 't geld alleen had waarde voor het erbarmelijk egoïstje. Of het besef van Louize's kleinheid en het groote, het oppermachtige zijner kunst tegen elkaar in de weegschaal vielen?.... Jaaps schennende hand werd door een onzichtbare macht tegengehouden. De kunst overwon, redde hem van verbijstering en ondergang.

Om eenig denkbeeld te geven van Zoetmulders stijl en taal haal ik aan p. 2: ‘Driftiger en met meer haast hij zich te kleeden begon.’ p. 11: ‘Aan de wanden veel studies hingen’, p. 63: ‘En bij de oogen 'n wriemeling van scherpe rimpeltjes was, die....’ p. 68: ‘want moeilijk haar gaan was.’ p. 91: In 'n bedaagd wandelstapje kalmpjes hij ging, p. 100:... ‘zat de geestelijke te lachen bij de loluitproesting van Jaap,’ p. 103: ‘door z'n hersens wirden sombere gedachten.’ p. 165. ‘In de verste vertrekhoeken 'n stille wemeling van schaduwen en vormen begon, als dampte 'n zwartachtig gas over de kamer uit, waarin het al versmelten en oplossen ging...’

Ik laat het hierbij. Het gezochte in dezen stijl maakt de zinnen vaak eentonig. Jammer van de dikwijls mooie beschrijvingen, die daardoor niet tot hun recht komen. Men kan door verplaatsing van het w.w.b.v. de muziek der taal meer schaden dan dienen. Gelaten voor gezichten, berekend voor berekenend, plichtgeweten voor plichtmatig acht ik mede min of meer gewaagd, evenals de tallooze afkortingen, die het lezen niet veraangenamen.

Jozua Brunsveld, door Anna Hers. - Amsterdam, P.K. van Kampen en Zoon.

Een verhaal van liefde, maar vooral van zeer zwaar zieleleed, doorweven van vrome mystiek, nu en dan op de grenzen van het onnoembare. Soms doet het aan een sprookje denken en toch is het zeer natuurlijk, zelfs realistisch op andere plaatsen, maar van een goedrond realisme, den omgang van jongelui van beiderlei seksen ongedwongen weergevend. Er is volheid van leven in dit boek, al richt de dood er groote, te groote verwoestingen

aan, zoodat we wel eens vragen: Is dat alles niet heel jong? Had auteur ons deze of die ellende, gene of gindsche smart niet kunnen besparen? De goede, diepe, groote gedachten, die ons op vele plaatsen tegenstroomen, stempelen *Jozua Brunsveld* echter stellig tot een ongemeen werk. Alle karakters, zelfs zij, die even optreden, zijn vast geteekend en volgehouden. Bij eenige toestanden, gebeurtenissen, gesprekken denken we twijfelend: Kan dat in de werkelijkheid? Maar de golven der hedendaagsche romantiek en mystiek stuwen dit bootje met zijn bont gezelschap, naar landen, waaraan stervende zonneglans stillen vrede verleent. Dit doet den lezer berusten in het onwaarschijnlijke. Noorsche invloed is vaak zeer merkbaar. Het weeke, overdreven teere van een Blücher-Klause ontbreekt niet. De fijnbesnaarde Jozua, haar vader, kleine Han, doen vreemd in een Hollandsch landschap, in een Hollandsche stad. Het gaan en komen der ‘en pension’ levende meisjes, te Rotterdam, hun omgang met vrienden en kennissen, zijn weer stukjes réaliteit, aardig, levendig geschetst. Maar de techniek van dit boek wordt zeker niet gebaat door de opeenstapeling van droeve gebeurtenissen, vooral in de tweede helft van het verhaal. Laat deze auteur eens denken aan zeker Professor, die naar het college gaande, in den rijkdom zijns geestes niet overlegde: ‘Wat zal ik van mijn onderwerp zeggen’? doch: ‘wat zou ik kunnen weglaten?’ ‘Trop de bien nuit’. Afmattend immers, de belangstelling fnuikend, zijn die opeenvolgende ziekbedden en stervenssponden. Zelfs de rubriek ongelukken herhaalt zich. Charley en Ten Hoven... dit wordt te veel! Met de techniek staat schr. wel meer op gespannen voet. Daartoe wijs ik op p. 25, waar wij Dora's geschiedenis krijgen, terwijl zij zich op het pianokrukje omdraait, stijl en taal laten daar ook te wenschen. Op p. 83 geschiedt eenzelfde ingrijpen der auteur, Brommet betreffende. Op p. 263 acht ik onmogelijke beeldspraak: ‘Een donkere wolk had die vriendschap alleen overschaduwd, maar de volgende regels dreven haar weg.’

Waar schr. zelve hooge eischen aan woordkunst stelt ware menige blz. nauwkeuriger bewerking noodig geweest en ook waard. Want, laat ik het nog eens zeggen: Er is veel schoonheid en waar gevoel in dit boek, en menig echt leuk tooneeltje, waar Heinders, Freek, ja ook Charley in optreden, brengt aangename afwisseling. Ongetwijfeld zal het zich vrienden maken.

Hechte Banden, door Dora Musbach. - L.J. Veen, Amsterdam.

Onder hechte banden wordt hier velerlei aard van liefde verstaan. Tot op p. 147 handelt het verhaal over de zeer subtiele onderlinge verhouding van man en vrouw, beiden artisten, wier karakters en kunst hemelsbreed uiteenloopen. Hij, wuft, ijdel als man en als violist; zij, met haar gouden stem, trouw en eenvoudig; steeds zich de mindere voelend van andere vrouwen, die haar echtgenoot driest bewierooken. Hij ‘profitant de ses bonnes fortunes’; zij lijdend onder dit alles, en, als een vroegere vriendin van haar Max op nieuw invloed op hem krijgt, diep rampzalig. Hun eenig kind speelt een vaak zonderlinge rol tusschen beiden. Zal een vroegwijs meisje van dertien jaar, dat hare moeder afgodisch liefheeft, vaders ontrouw aan haar verraden? Het lijkt mij onwaarwaarschijnlijk. Schr. zelve vertelt p. 101: ‘Hetty voelde 'n leegte, 'n groot gemis, toen ze weer thuiskwam; ze had in haar dochtertje bijna een vriendin verloren.’

Over 't geheel genomen leest men dit boek, wat de eerste helft betreft, met veel belangstelling, al doet het telkens overspringen van eenige jaren in het begin niet aangenaam aan. Jammer, dat auteur het niet bij Hetty's dood heeft laten eindigen. Nu komen er nog eenige, niet altijd zeer heldere vervolgen op een geschiedenis, die voor den lezer eigenlijk uit is. Max late huwelijk met de demonische vriendin, die Hetty's sterven op haar geweten heeft; de niet verklaarde aanwezigheid van den teringlijder Leo te zijnen huize; de liefdesverhouding tusschen dezen Leo en Tilly, Max dochter; het sterven van den jongen man; Tilly getroost door Herman, den weduwnaar met diens krom pratend jongske.... dit alles kan mogelijk waar zijn gebeurd, maar sch. heeft het ons te fragmentarisch meegedeeld, niet aannemelijk genoeg voorgesteld. Het is alsof zij een huis begon te bouwen, op breeden grondslag met een paar hooge zalen; plotseling zet zij een lage verdieping, in vele kleine vertrekjes verdeeld, op het statig begin en kroont het geheel met een nokpuntje, dat een dwaas figuur slaat. Ook de stijl is dikwijls slecht verzorgd. Ik wijs daartoe op p. 66: En zoo met Max' kind naast zich, voelde zij plots een leegte in haar mondaine leven; ze voelde dat Max Weringa nog steeds onder àl die anderen (!) mannen van stand en rijkdom, de plaats in haar hart innam. Toen voelde zij een wil in zich opbloeien. Max te herwinnen, al was hij getrouwd nu met Hetty'... Driemaal is hier hetzelfde woord ‘voelde’ gebezigd in zes regels. De correctie laat ook te wenschen, evenals de punctuatie. Herhaald is de vierde n.v. gebruikt, waar de eerste behoorde. ‘O zij kon hem zoo goed,’ p. 67, klinkt onbeschaafd. Het voegwoord en is vermoeiend veel tusschen de zinnen geplaatst, waar een komma had moeten staan. ‘Nooit had hij in een huwelijk gelukkig met haar geworden,’ strijdt tegen onze taal evenals ‘Heb je geen een of andere schoone ontmoet,’ p. 17, of ‘het leven nam beslag op hem,’ p. 43. - Met dit lijstje volsta ik. Ernstige studie onzer taal, het lezen onzer beste auteurs zij Dora Musbach aanbevolen.

Bohémien-Woning, door H.C. Buurman. - Rotterdam, W.L. en J. Brusse, 1912.

Een greep uit het leven van kleine tooneelisten; luidjes, die bij Prot spelen; met een kermistent meetrekken; als soubrette enz. hier en daar een engagement vervullen. Eene onder die allen, Willy, een mooi meisje van 21 jaar, staat nog aan het begin van haar loopbaan als actrice, moet examen doen voor de Tooneelschool. Van haar werk bespeuren we niet veel, wel van haar uitgaan en coquetteeren.

Het heele troepje - een schilder, een spoorwegarbeider, zijn er ook onder verdwaald, met en benevens een vies, oud heertje, Jansen, en bakker - woont en pension bij Trui, een bedaagde juffrouw, een goede sloof, wier vele jaren jongere zuster, Toos, de bruid is, als het verhaal begint.

Het ruime huis, met vele groote en kleine kamers, waar allen een onderdak vonden, komt uit op een flinken tuin, vol lenteweelde. Dit is het gegeven, waarvan heel wat gemaakt kan worden.

Schr. beeldt zijn personen kloek en krachtig uit, Al die menschen leven voor ons: Ruwe Rienks, ‘de sofacteur’, met zijn rake opmerkingen; Van Darren, een rijkelui's zoon, die af en toe op bezoek komt en met Willy uitgaat, verzot op dorre bloemen,

nu en dan bijna ontoerekenbaar, iemand, om in een gekkenhuis te eindigen; Lauwe, de Jood, een pervers, fatterig heer; eerlijke Bork; zinnelijke Ernestine; sentimenteele Corrie; Moe....

In het begin schijnt het alsof Bork in Willy's leven zal ingrijpen of die twee elkaar, tot beider heil, zullen leeren verstaan. Maar één moment gebrek aan zelfbeheersching bij Bork doet den heelen opzet te niet. Om Willy, de half ontloken roos, fladderen de vlinders af en aan. De schijnbaar koele is een passievol wezen, met ongezonde neigingen; geen katje om zonder handschoenen aan te pakken, verre van ingetogen en toch.... Willy's redenaties over de mannen, zie pag. 20 en 21, ook p. 94 en 95, haar gaan naar ‘'t Wiener’, haar telkens naderen aan den afgrond en dan even bijtijds terug.... het is een gevaarlijk spelen met vuur, dat tot erger moet leiden. Enkele weken van haar leven, die hier beschreven worden, zijn voldoende om dit althans te voorzien, met meer helderheid dan ‘de kaartlegster uit het groenten-winkeltje.’ Er is een zonderlinge tegenstrijdigheid tusschen haar koel nadenken, grove aantijgingen - gevolg van bittere jeugdherinneringen - en haar hartstochtelijken aard. Onbestuurd drijft haar hulkje op de levenszee; een kleine stoot, een gril kan het doen stranden, en 't is gevaarlijk vaarwater, waarin het jonge ding zich bevindt.

Men ziet het: De inhoud doet recht wedervaren aan den titel. Schr. neemt geen blad voor den mond; zonder in een lastig dialect te vervallen, tracht hij naar waarheid weer te geven hoe er in deze kringen wordt gedacht en gesproken.

De uitgave is bijzonder goed verzorgd.

De Gruwzame Grot, Een boek van Louis Carbin.
Schimmetje, Een boek van Hélène Swarth. Rotterdam, W.L. en J. Brusse.

Weder twee van die kleine uitgaven, waarvoor altijd nog een open hoekje is te vinden als reislectuur. De vraag moet mij echter van 't hart, waarom de uitgevers zoo weinig zorg besteden aan deze werkjes? Het papier, nu eens licht dan donker geel gekleurd, maakt den druk niet duidelijker, de correctie laat af en toe te wenschen, de bladzijden zijn zeer ongelijk afgesneden... Nu ja, ze kosten ook maar 35 cts per deeltje. Had men voor 5 cts. meer niet een netter geheel verkregen? Het oog wil ook wat. Nu vormt het uiterlijk een zoo scherp contrast met den inhoud. De auteurs besteedden heel wat zorg aan hunne geesteskinderen.

Louis Carbin geeft in zijn bundel: schetsen, vooral van het leven der Marine, in onze Indische wateren, waar veel moois uit is te diepen. ‘C'est le regard récit.’ Dit motto aan A. de Lamartine ontleend, boven de schets *Smokkelaars* geplaatst, had op het titelblad dienst kunnen doen. Scherp ziet onze zeeman, als echt kunstenaar, met oog voor kleuren en tinten en lijnen. Het samenvloeien en wisselen der nuances, de spelingen van licht en schaduw, nachtduister en felle middagblakerte, hij leert het ons medezien, medevoelen. Hoe stemmen ruischen in de stilte, opklateren tegen rotswanden, kort, droog klinken in commandotoon, weerkaatsen, wegdeinzen, versterven in oneindige ruimte, dat alles en nog zooveel meer heeft hij beluisterd, vertelt er ons van in uitgezochte woorden. Zijn kleine gegevens worden ons als zoovele schilderijtjes, waarnaar men lang stil kan turen, om de subtiele schoonheid er van in zich op te nemen.

Een enkel maal vervalt schr. wel eens in het gezochte of herhaalt hij een zin, zonder den daardoor gegeven indruk noemwaardig te verscherpen, b.v. p. 50, waar wij den Hollander gaafrond, scherpgerand meenden, terwijl

de zon wordt bedoeld; of p. 59, waar dezelfde Hollander eenige keeren erg gewichtig zwaar doet tegen het knaapje met de ‘Kindeke-Jezus-oogen’, zij 't om de scène aan het slot sterker te doen uitkomen, maar wat ons toch zeer gewild schijnt. Zoo ook op p. 54, waar ‘de als kameratmosfeer zoo stille buitenlucht’ ons treft, maar op p. 55 weten we dit wel. Soms is de stijl in zijn woordenrijkdom overladen, als een smakeloos vrouwtje, dat zich te veel heeft opgesierd, p. 52 ‘Op de pier slenterde in den zwoelen avond een viertal tenger-gebouwde, donker-gesnorde fatten, die kleine pasjes nemend met hun gelak-laarsde smalle voetjes, druk praatten met opvliegerige gebaren, als hadden zij ruzie’... Onder vele mooie vergelijkingen en beelden loopt natuurlijk wel eens een minder schoone, b.v. regenluchten schilderend, is ‘regenband’ wèl ‘wolkbuik’ moeilijk te verdedigen. Dit zijn kleine vlekjes, die 't geheel weinig schaden, omdat waar gevoel voor natuurschoon meesttijds schrijvers pen bestuurt, terwijl alle menschengedoe zoo echt sober, klein afsteekt tegen tropenweelde, wijde horizonten, diepe grotten en holen, lange kustlijnen, als stippen licht uitkomen in donkere, geluidlooze nachten, de aanwezigheid van menschen verradend, meer niet.

De lieve schetsjes *Jeugd* en *Hymen* staan teer als Hollandsche duinroosjes tusschen de exotische gewassen, zijn er niet minder om.

Hélène Swart reikt ons het verhaal van een jong, naar liefde smachtend meisje, een droomerig, teergevoelig kind, dat onbegrepen door het leven glijdt als een ‘schimmetje.’

Schepseltjes van deze geaardheid, telkens smartelijk gegriefd, waar zij met gezonde, alledaagsche menschen in aanraking komen, moeten wel van de eene teleurstelling in de andere vervallen; het werkelijk leven is als een doornig pad voor zulke teedere voetjes; daarom vluchten zij in een denkbeeldig bestaan. Maar de wereld laat haar niet glippen, tot zij zelven geheel los van het aardsche, zachtkens overgaan in dat land, waarvan men hoopt dat alle leed er uitgewischt zal worden.

Een droeve geschiedenis van jong lijden en vroegen dood, in weeke stemming geschreven. Het proza onzer eerste dichteres is ditmaal krachtiger, soberder dan in vroegere werken. De karakters zijn vast uitgebeeld; het echte leven ziet ons aan, in al zijn egoïsme en hardheid, met de oogen van Rein en zijn moeder. Geen wonder, dat teere, blonde Steffie, als zij zich zelve heeft overtroffen in haar verzet tegen laatstgenoemde, gebroken naar lichaam en geest, met het leven heeft afgedaan. Ook in hare prozavertellingen blijft auteur de dichteres der smart.

Singkep Tin, Oorspronkelijke Indische roman, door Mr. J. Dermout. - Amsterdam, L.J. Veen, Uitgever.

Een greep uit het volle Indische leven. Auteur, der zake kundig, beschrijft hier, in goed Hollandsch, het leven der mannen van zaken, die hard werken onder de Indische zon, en zoo te land als ter zee van veel dingen verstand blijken te hebben.

De held, Bob Erne, is haast een duizendkunstenaar, van alle markten thuis, zooals het spreekwoord luidt. Een, die durft, die weet wat hij wil, maar wien het toch tegenloopt, voornamelijk, zooals schr. wil doen uitkomen, omdat Bob te eerlijk is. Een stuk werkelijkheid? Is onze Indische maatschappij zoo dom, zoo kleinzielig, zoo bevooroordeeld, dat zij zulke

haast onmisbare werkkrachten ter zijde schuift, het bestaan onmogelijk maakt... dan is Europa te féliciteeren, die een Erne beter naar waarde weet te schatten. Zelfs de vrouw, die Bob zich koos, laat hem in den steek, als zij bemerkt dat het met zijn vooruitzichten niet bijster goed is gesteld. De lezer krijgt den indruk, dat onze held zich niet dood zal treuren om het verlies van het egoïstje, dat zich eerst zoo aardig voordeed. Hij werd 'een illusie armer'. Van Agatha's beweegredenen hooren we niet veel; zij handelt plotseling wel heel anders dan zich liet verwachten.

Men moet geen hooge moraal, geen diep zieleleven zoeken in dit knap en boeiend geschreven boek. De kooplieden, mijnontginners, ingenieurs, machinisten... Vermeer, Kruis, de Lange en cum suïs zijn echte 'aardelingen'. Carrière maken, geld verdienen, 'er komen' is hun wachtwoord. Kundig zijn de meesten, aan vernuft en overleg ontbreekt het hun zelden, maar het materialisme ligt er duimdik op. Sympathiek doen deze 'Strebers' niet aan, hoogstens dwingt hunne gevatheid zekere bewondering af. Wel scherp heeft auteur rondgekeken in dat hoekje der Indische wereld, de zwakke zijden er van vooral opgemerkt: winzucht en eigenbelang. Zoo gaat het daar toe, zegt hij en komt met bewijs na bewijs. Wij zien dat er onbarmhartig gestreden maar niet naar evenredigheid geleden wordt, dat er diep wordt nagedacht maar niet even diep gevoeld.

Hun, die de Indische zakenkringen kennen of er een spiegelbeeld van willen zien, worde deze lektuur aanbevolen. Bobs handigheid zal menigeen interesseeren, een glimlach afdwingen. Het zoeken naar zijn diamantmijnen zal, vermoed ik, wel te vergeefs zijn. Si non e vero, ben trevo.

De laatste avonturen van Sir Sherlock Holmes. Prikkel - Idyllen. I, door Cornelis Veth. Uitgegeven in het jaar 1912, te Bussem, door C.A.J. van Dishoeck.

Een aardige, hier en daar bepaald geestige parodie op de detective-romans. Er wordt een loopje genomen met de zonderlinge gewikstheid van den bekenden speurder; het publiek, dat al lezende hieraan mededoet, zal er pleizier in krijgen. Meer dan lange, droge, waarschuwende vertoogen zullen Jan Veths ondeugende fopperijen zekere goedgeloovige jongelui de oogen openen, zoodat zij leugen van waarheid leeren onderscheiden. Ook daarom mogen deze prikkel-idyllen menigeen een aangenaam uurtje bezorgen. De plaatjes, die den tekst verluchten, zijn al even vermakelijk als de inhoud.

Het Onzichtbare, door Antoine Barkey. - Amsterdam, D. Coene.

De naam roman op dit boekje toe te passen zou, zooals auteur zelf in zijn voorbericht zegt, hem een droevig figuur doen slaan. Het is een vertelling, eigenlijk zijn het er twee. In de eerste wordt onder allerlei hocus-pocus, romantisch aangekleed, de wonderdrank gebrouwen, door Daunton, in het eenzame Harberich Castle, waarna hij met kasteel en alles door de zee wordt verzwolgen. De zaak is uit? Neen, de

wonderdrank wordt gered en brengt - hoe, dat verklap ik niet - het kleine stadje Pointe-ville in opschudding. Maar Jules Verne wist aan zijn wetenschappelijke sprookjes toch meer tint van waarschijnlijkheid te geven. Het slot is wel erg ge-

zocht. Een bonte beeldenrij wisselt als in een bioscope voor onze oogen... wij meenen nog heel wat te zullen zien... Mis! Het ledige doek gaapt ons plotseling donker tegen, als de vlek op tafel, waar het konijntje zooeven zat te knipoogen.

Toch een grappig verhaal hier en daar, waarin de leerlingen onzer H.B.S. en wellicht ook eenige volwassen menschenkinderen schik zullen hebben.

Nederlaag, Oorspronkelijke fantastische roman, door Ed. Thorn Prikker. - G.J. Slothouwer, Amersfoort.

Een roman, 't zij al dan niet op werkelijkheid gebaseerd, is toch eigenlijk grootendeels een produkt der fantazie. Een boek te zien aangekondigd als *fantastische roman*, deed mijn verbeelding een hooger vlucht nemen. Hoe die verwachting daalde onder het lezen, om met auteur te spreken, een nederlaag leed! Zonderlinger toekomstbeeld zal iemand zelden onder de oogen komen De meeste schrijvers, die een voorstelling trachten te geven van een toekomstige maatschappij, hoe het zal zijn in het jaar 2000 of daarna, houden rekening met den vooruitgang van het menschelijk geslacht, met de vervulling van wat nu wensch of ideaal mag heeten, parodieeren een en ander soms grappig. Thorn Prikker gaat in vele opzichten den tegenovergestelden weg en is doodernstig. Dit is zijn recht. Maar als dit boek ons tracht te schilderen hoe het zal zijn, wanneer de ‘stad’ *alles* zal wezen, het platteland niets; de stedelingen met hun corporaties en vernuftige uitvindingen den baas spelen, de boeren arme verschoppelingen zijn, die voor graan, ooft en vee moeten zorgen.... dan is dit beeld toch weer zeer onduidelijk gemaakt door vrouwen als koningin Liadoné en de Courtisane Hellen.

Doet de laatste aan een hetaïre denken, evenals het mooie fluitspeelstertje Caesis, haar vader is ook een greep uit het verleden. Dit alles sticht verwarring in het verhaal en in onze hoofden.

Het leger schijnt afgeschaft in Neopoldinië. Een handvol militairen is evenwel aanwezig: politiesoldaten en garden, wier roode linten ons voor de oogen wapperen, tot wee wordens toe. Folkman, kapitein der ‘witte kometen’ in dit landje, verdedigd door ‘een barrière van tractaten’, kon best als hoofdman over honderd in de dagen van het Romeinsche keizerrijk figureeren. Er is in het geheele oorlog-vrije toekomstbeeld heel wat miltair vertoon, bruut optreden, macht boven recht, als in ouderwetsche verhalen, b.v. van ‘den dertigjarigen krijg’. Het ‘graan-collegium’ schijnt een trust van geweldigen omvang, de ‘bouton de rose’ een soort van geldadel, maar het idee is niet helder uitgewerkt, gaat verloren in een boerenopstand, met tooneelachtige décors van vermoorde runderen en vruchtenmassa's, die ook wel als projectielen dienst doen. De stijl herinnert wel eens alledaagsche courantenberichten, b.v. p. 169: ‘Het bericht van de verlaging der prijzen van de landbouwproducten was door de legaten der collegia in de agrarische centra bekend gemaakt. De boeren hadden mopperend het nieuws vernomen. Het eerste effect was een verzet tegen de verlaagde prijzen bij de nachtelijke aflevering van het dagelijksche graancontingent aan het station in de oude stad. De boeren hadden het reeds uitgeladen graan weer in de wagens willen stuwen, nadat ze geweigerd hadden den verlaagden prijs aan te nemen.

‘We zijn vrije kooplui. We doen het niet voor dien prijs - hadden ze, wild door elkaar geroepen.

‘Maar politiesoldaten, de bajonet vooruit, hadden ze van het perron gedreven en in massa, als schichtig geworden runderen, naar de lokketten gedrongen, waar de uitbetaling der recu's plaats had. De een na den ander had, ondanks protest, zijn bedrag in ontvangst genomen. Toen waren ze, weer tusschen gewapende mannen, naar de gereedstaande treinen gebracht, en met stompen van de geweerkolven gedwongen in te stijgen. De locomotief had gefloten. Zoo waren de boeren teruggegaan naar het land.

‘Sedert dien had de aflevering van het graan steeds op dezelfde wijze plaats. De gelden werden den boeren in de hand geduwd en met geweld werden ze daarna teruggedreven naar hun woonstee....’ De lezer krijgt door deze ietwat uitvoerige aanhaling niet alleen een idee van den stijl des auteurs, maar ook van den tammen aard der boeren, in dit landje zonder leger; met welken aard hun handelen op andere bladzijden in dit verhaal weinig overeenstemt. Even, tusschen twee haakjes, zij aangemerkt, dat de corrector, misschien onder invloed dezer barbaarsche fantazie, ook zeer fantastisch corrigeerde.

Moorden van allerlei aard bevlekken het vreemdsoortige Neopoldinië, dat door de hand der Courtisane Hellen, hoog boven in den glazen koepel, vanwaar electrische geleidingen het spoorwegverkeer regelen en beheerschen, had kunnen vernietigd worden.... Mis, het blijft een nederlaag ook voor de vermoedens van den lezer. Hellen laat slechts twee treinen tegen elkaar opbotsen. Een kleinigheid! Nog een ongezouten ruw tooneel tusschen deze Courtisane en de Koningin, waarbij de laatste een furie gelijk, haar vijandin een dolk in het hart ‘plonst’; dan voert het rijtuig de gillende Hellen in doodstrijd door het volk heen, dat zwijgt.

Wij ook zwijgen, stom van ontzetting, over zulk een onvervalschten tooneeldraak.

ELISE SOER.

R. van Genderen Stort. Idealen en Ironiën. - Rotterdam, Brusse, 1912.

Toen ik van dezen bundel het eerste verhaal had gelezen, dat aanheft: ‘In het bleeke, levenlooze licht, dat in de morgendommelige kamer druilde, onhandig, met zijn sjovel, uitgedragen ondergoed, in het eng bestek tusschen de wanordelijke, met smoezelig water beplaste waschtafel en het verfomfaaide bed, waaruit de lauwe dekens puilden,’ - toen had ik er eigenlijk al genoeg van. Ik dacht: het is nu omstreeks veertig jaar, dat in alle landen de jonge auteurs trachten de minst-smakelijke eigenaardigheden van Zola na te bootsen; zouden wij niet zoetjes-aan eens een andere, meer origineele mode krijgen?

En toen ik het tweede had gelezen, waarvan de ‘heldin’, evenals de ‘held’ van het vorige, zich erbarmelijk-alledaagsch door de omstandigheden laat overtroeven, toen had ik, wat den inhoud betreft, eigenlijk al genoeg. Wat de taal betreft, merkte ik op, dat volzinnen van zeventien regels in dit boek geen zeldzaamheden zijn, - iets wat weinig past bij het overigens vooropgestelde beginsel van te willen schrijven zooals men spreekt, en dan nog wel op tamelijk platten toon. Een eenigszins potsierlijk figuur slaan,

midden tusschen die platheid, gallicismen als: ‘sereene maneschijn’, ‘seigneuriale huizen’... Doch een bekend nederlandsch stylist pleegt te zeggen: ‘gallicismen hinderen zooveel niet, die liggen bovenop; germanismen zijn erger, die bederven het bloed van onze taal.’ En germanismen, van de ergste soort, ontmoette ik er hier velen, zooals: ‘waar’ (voor terwijl) ‘gewon’ (voor won) ‘schalde’ (in den zin van het duitsche ‘schaltete’); ‘waarover te mijmeren haar een lust was’; ‘dat zij den roes van het straatleven te hooren meenden’; of, met nog een extra zwaai: ‘vervaarlijk dreigde de tram te suizen voorbij’...

Ik had veel lust, het boek weg te doen. Maar de taak van het te bespreken, legde mij den plicht op, het eerst, eerlijk, geheel door te lezen. Daarbij kwam de hoop, dat misschien de verdere verhalen verkwikkelijker zouden zijn. Maar dat liep op een teleurstelling uit. Al die fragmenten, waarin de heeren Paul Hooz en Egbert Rivalen en Lambert Brodeck aan het woord zijn...

In verband met den titel viel mij in, dat hier nu waarschijnlijk de ‘ironie’ meer op den voorgrond komt. In het laatste stuk, waar ‘die drie eenvoudige correkte jongelieden’, à propos van hun kennis Tobias Peppel, over verschillende soorten van ‘perversiteit’ redeneeren, mag men dan misschien aan tweede-machts-ironie denken. Of zou het den schrijver te doen zijn geweest, om zijn lezers te overbluffen met zijn kennis op dat gebied en de daarover handelende fransche literatuur?

Ik dacht aan een gezegde van wijlen Wilhelm van Polenz, de Saksische landjonker-romanschrijver, die, tien, twaalf jaar geleden, door zijn ‘Büttnerbauer’ en zijn ‘Grabenhäger’ in de literaire voorhoede van Noord-Duitschland stond. Toen iemand hem aansprak over een zijner vroegste pennevoortbrengselen, een gezocht-ziekelijk verhaal, getiteld: ‘Unschuld’, antwoordde hij:

‘Nu ja, dat betreft een zeldzaam-pathologisch geval. Op zulke dingen werpt men zich als jong auteur, om te toonen: ten eerste dat men ze aan-*durft* en ten tweede dat men ze “aankan”. Als dat doel bereikt is, blijft men vanzelf van zulke onderwerpen af en kiest zich een betere stof.’

Mij dunkt: de nederlandsche jonge auteur, met wien wij hier te doen hebben, bezit genoeg talent om weldra ‘vanzelf’ zijne idealen te wijzigen en zijn ironiën in toom te houden. Iemand, in wien de tegenstelling opkomt: ‘fijnheid draagt het accent van gezondheid, gelijk verfijning van ongezondheid’, moet bij eerlijke contrôle inzien, dat hetgeen hij hier aan het publiek bood, alles behalve gezond is.

G.C.

Historische lectuur.

Koninginnen met en zonder Kroon, door Melati van Java, - Amsterdam, J.L. Veen, Uitgever.

De vijf vorstelijke vrouwen, wier kunstelooze levensbeschrijving ons in dezen bundel wordt aangeboden, waartoe heel wat studie werd vereischt, zijn nagenoeg allen zeer bekende persoonlijkheden, van wie men eigenlijk nooit genoeg kan lezen. Elke tijd werpt een ander licht op de wereldhistorie en de in haar handelende, maar al te vaak

lijdende grootheden. Evenals de dag van heden dien van gisteren gelijkt en er zich toch weder

van onderscheidt, zoo treedt dezelfde historische persoon voor ons op, door verschillende pennen beschreven, onder verschillend licht bestudeerd. Objectiviteit is de groote eisch, gesteld aan den historicus; maar wie kan zoo neutraal en koud blijven als het vergrootglas, dat ons stralende en uitgedoofde hemellichamen, wordende en vallende sterren doet zien; meer niet? Achter het glas staat de mensch met zijn phantaizie, zijn bewondering, verbazing, berekening, geloof en ongeloof.... de mensch met al zijn tekortkomingen. Te goeder trouw kan men falen, voor waarheid houden wat achterna onjuist blijkt te wezen; voor licht aanzien wat later slechts de naglans blijkt te zijn van reeds lang voorbije heerlijkheid. Zoo is de Maria Stuart, gemalin van Willem III, die Fruin ons deed kennen, een gansch andere dan de koude, berekenende vorstin, die ons uit Melati's bladzijden tegemoet treedt. Het doet bijna smartelijk aan, 't beminnelijk beeld, door onzen grooten historicus ontworpen, zoo te zien op zijde geschoven, tot wij ons troosten met de gedachte aan den man achter den verrekijker. Ieder ziet met eigen oogen, hoe objectief hij meent te zijn. Toch een enkel woord naar aanleiding van het beweerde op pag. 51. Karel en Jacobus Stuart worden daar *trouwe* bondgenooten van Oranje genoemd. Dat heeft de geschiedenis wel anders bewezen.

Komt Mary Stuart er hier slecht af, op Maria Beatrice van Modena valt vriendelijker blik. Bij Christina van Zweden wordt heel wat weggelaten, de bedenkelijke moraliteit dezer nukkige vrouw bijna niet aangeroerd. Haar dagboek, waaruit eenige jaren geleden een groot deel in *De Tijdspiegel* verscheen, getuigt van weergaloos vernuft, groote kennis, scherp verstand; maar zij ook had kunnen zeggen: ‘Doet naar mijne woorden, niet naar mijne daden.’

Christina bezat veel mannelijke eigenschappen; bij andere opvoeding, in andere omgeving, had zij meer ingetogenheid, meer zelfbeheersching geleerd, meer innerlijken vrede veroverd. Oxenstierna zag in de jonge prinses den regeerenden vorst; vóór alles moest zij krachtig, onverschrokken, als *koning* kunnen optreden. Haar verstand werd ontwikkeld, hart en manieren kwamen er niet op aan. Voeg daarbij den invloed harer omgeving: het ruwe, onbeschaafde Noorden der 17de eeuw, waar haast ongelooflijke toestanden heerschten. Melati van Java tracht hare heldinnen zooveel mogelijk los van omgeving en achtergrond te schilderen - dat verkort de schets maar maakt den persoon niet begrijpelijker. Een groot psycholoog alleen zou ons duidelijk kunnen maken, hoe de arme Christina met haar ruim verstand werd een ontoerekenbare, een dwaallicht. Als Luthersche heeft zij minder ergernis aan haar geloofsgenooten bereid, dan als Catholieke. Een ongebreidelder biechtkind zal haar kapellaan wel nooit hebben gekend. De wanverhouding tusschen haar willen en kunnen maakte haar soms totaal krankzinnig.

Zij speelde als een jongleuse met de gouden ballen van het leven, smeet ze weg, als zij haar verveelden, wilde ze later weer oprapen en dan bleken ze onbruikbaar of weggerold. - Weinigen zullen het met Schr. eens zijn waar hij zegt p. 206: ‘Het duurde zeer lang vóór dat Christina geheel Catholiek voelde en dacht, maar toch heeft haar wil zich steeds vastgeklampt aan het essentieele van den godsdienst, door haar na lange studie en diep nadenken omhelsd, en heeft zij nooit het offer betreurd aan haar met zooveel moeite gewonnen overtuiging gebracht.’ Ja, wie uit oprecht geloof offers brengt, betreurt die niet, maar Christina heeft haar troonsafstand bitter berouwd.

Prinses Wilhelmina van Pruisen is hier wel wat heel vluchtig behandeld; waar reeds zoovele scherp geteekende portretten dezer vorstin bestaan, is het moeielijk voor een schets als deze aandacht te vragen.

Marie Thérèse, hertogin van Augoulême, is op zich zelf zulk een diep tragische persoonlijkheid, dat reeds een enkel woord over haar leven en lot belangstelling wekt en boeit.

Ietwat vreemd doet Maria van Reigersberch tusschen hare koninklijke zusters in dezen bundel, waar zij de rei opent.

Ook deze vrouw leed veel door eigen fouten. Al het water der Noordzee kan hare bazigheid en bedilzucht niet schoonwasschen.

Waarom een voetstoot te geven aan de nieuwe spelling? En dan nog wel in een zin, die niet door den beugel kan. p. 45: 'Prinses Anna spelde maar raak, en de briefjes, die van haar bekend zijn, onderscheidden zich door wat men vroeger als keukenmeiden- - thans als nieuwe spelling pleegde te kenschetsen.' Er zijn tegenwoordig zooveel nieuwe spellingen, dat men den strijd rustig kan laten uitwoeden. In elke republiek komt het ten slotte tot orde en regel.

Een groote verdienste van dit boek is de zorg, door den uitgever aan deze schetsen besteed, o.a. de mooie beeltenissen der vorstinnen, die den tekst versieren. Ook dit maakt het tot een aardige aanwinst in een meisjes-bibliotheek.

E.S.

Historische lectuur, verzameld en bewerkt door Dr. M.G. de Boer en L.J. de Wilde. Leeraren H.B.S. Amsterdam. Oudheid en Middeleeuwen. - P. Noordhoff, 1912. Groningen.

Onlangs gaven eenige couranten een aantal vragen over Vaderlandsche Geschiedenis, gesteld aan leerlingen der hoogste klasse van de lagere school, met de daarop ingekomen antwoorden[1]. Bij het lezen der antwoorden rijzen de haren te berge van ergernis over de schromelijke wanorde, die ten dezen opzichte heerscht in de bovenkamer onzer hoogste-klasse-scholieren. Men vraagt zich af wie ter wereld iets hebben kan aan zoo'n onmogelijk samenraapsel van geschiedkundige wanbegrippen. Inderdaad, geen kennis ware beter dan zulke kennis.

Blijkt de onmogelijkheid, den leerlingen der lagere school eenige hoofdbegrippen onzer eigene geschiedenis bij te brengen in zoodanig verband dat het geleerde ten minste gedurende de schoolperiode beklijft, dan moet men kort en goed het vak geschiedenis voor die school afschaffen. Men moet afdoende verbeteren of opruimen.

Uit die antwoorden schijnt te blijken dat nooit door of met de leerlingen iets gelezen is ter toelichting, uitbreiding of aanvulling van de doode *les*, van het doodende *jaartallenlijstje*, en toch is bekend genoeg dat het in ons land niet ontbreekt aan goed geschreven geschiedkundige opstellen en boeken, die binnen het bereik van meerbedoelde leerlingen vallen; die werken schijnen niet gelezen te worden.

Wij hopen hartelijk en op goeden grond dat de Historische lectuur der HH. de Boer en de Wilde wèl gelezen zal worden, door de oudere catégorie van lezers-leerlingen, voor wie zij bestemd is, en dat zij bij hen niet alleen belangstelling wekke voor dergelijke lectuur in het algemeen, maar

1. Zie b.v. Nieuwe Courant, 9 Juli Avondblad.

ook medewerke tot het aankweeken van juiste begrippen omtrent personen, feiten en toestanden in een behandeld tijdperk. Hoofdpersonen van een pakkend verhaal, met belangstelling gelezen, worden in den regel niet geheel vergeten en dienen als gemakkelijke aanknoopingspunten voor naastbijliggende perioden, eenigszins vergelijkbaar met een getimmerte, dat steviger in elkaâr gaat zitten naarmate meer verbanden ontstaan.

De vele in dit werk behandelde onderwerpen zijn zoovele aanleidingen om weder andere geschiedkundige punten toe te lichten of in herinnering te brengen en nopen tot het naslaan van daarmede verband houdende zaken; het voorgedragene is altijd belangwekkend en de aangename verhaaltrant bewijst dat geschiedenis een zeer intéressante studie kan zijn.

Bij enkele opstellen hebben wij ons afgevraagd waarom zij zoo - als 't ware midden in de geschiedenis - afbreken.

Zoo ontmoeten wij b.v. in '*den grooten Boerenopstand in Engeland*' den jongen veelbelovenden koning Richard II; gaarne hadden wij ook aangetroffen de verdere ontwikkelingsperiode van dezen ongelukkigen vorst 'to the bitter end' in 1399.

Evenzoo ging het ons bij de '*Maagd van Orleans*', van wier geschiedenis slechts het eerste deel behandeld wordt, terwijl het zoo belangrijke latere gedeelte (in Frankrijk juist *dit* jaar veelbesproken wegens den 500jarigen gedenkdag der geboorte) geheel achterwege bleef.

Maar wij mogen niet ondankbaar zijn; de geachte schrijvers willen in onze opmerking wellicht het bewijs zien, dat wij hun werk, ook wanneer het meer uitbreiding had gekregen, van harte welkom zouden heeten.

B.

Het leven van Willem III, 1650-1702, door Generaal-Majoor A.N.J. Fabius. - Alkmaar, Gebr. Kluitman, 1912.

Eindelijk dan een standaardwerk over onzen grooten Koning-Stadhouder, den vijfden in de reeks van geniale staatslieden en krijgsoversten, door het geslacht Oranje-Nassau ons vaderland geschonken. Als kind van zijn tijd een andersoortige figuur dan de Eerste Willem, de Vader des Vaderlands; als mensch en als leider der historische ontwikkeling van niet minder beteekenis dan deze.

Had hij als veldheer met zijn overgrootvader gemeen, na elken verloren veldslag onverslagen te staan als na een overwinning, als staatsman heeft hij, als deze, werk gewrocht voor de eeuwen. Heeft Willem I met zijn goed en bloed gesticht een onafhankelijk Protestantsch Rijk in N.-W. Europa, een bolwerk tegen de wereldheerschappij der Spaansche en Oostenrijksche Habsburgers, dat, zonder het twaalfjarig bestand, een monarchie van de beteekenis van het latere Pruissen - Brandenburg had kunnen worden, - Willem III heeft gebroken het Katholieke en Fransche imperialisme van Lodewijk XIV, een bond van Protestantsche staten gebouwd en zoo voor nog lang na hem komende tijden het evenwicht in Europa gevestigd. Beide een levend bewijs van den invloed, dien geniale enkelingen op het leven der volkeren uitoefenen.

Dat dusver een Nederlandsch standaardwerk over het leven van dezen grooten held, die onder de eerste figuren der wereldgeschiedenis is te rangschikken, ontbrak; dat nu nog zijn beeld, met moeite tot stand gebracht,

in Breda wordt opgesteld in plaats van in Den Haag, dat zal wel te wijten zijn aan eigenaardige politieke stroomingen, die het laatst der 18de en de 19de eeuw beheerschten. Bedriegen de teekenen niet, dan breekt in de 20ste eeuw zich beter inzicht baan.

De taak om een levensbeeld van dezen held en staatsman te geven, was aan generaal-majoor Fabius uitnemend toevertrouwd. In zijn kloeken en toch rustig-objectiven stijl laat hij 's Prinsen drie levensperioden, zijn verdrukte jeugd, zijn loopbaan als veldoverste, zijn koningschap, met groote helderheid langs ons oog voorbij trekken. Flink uitgevoerde portretten doen ons de handelende personen zelf aanschouwen.

Dat boek behoort in de huiskamer te staan van elk gezin, dat oprecht nationaal gevoel bewaard heeft of weder voelt verlevendigen.

V.K.

De Veldtocht in Rusland. Gedenkschriften van den Generaal Graaf de Ségur, Adjudant van Napoleon, Lid van de Académie Française. Uit het Fransch vertaald door Jhr. L. Op Ten Noort met eene inleiding door Generaal Wüpperman. - Utrecht, J.G. Broese.

De namen Borodino, Moskou, Smolensk, Beresina, en zoovele anderen, wekken herinneringen aan den veldtocht, die in hooge tragiek *alleen* staat in de geschiedenis; ontelbare malen is de oorlog van 1812 beschreven en de Eeuwspiegel geeft aanleiding tot nieuwe bewerking of vertaling van de beste uitgaven uit vroegere jaren. Ook in Nederland, dat meerdere duizenden zijner zonen zag uittrekken en slechts weinige honderden zag terugkeeren, bestaat reden voor hernieuwde belangstelling in dit tijdperk.

Is reeds eene *volledige* doch onpartijdige beschrijving van een *eenvoudig* voorval moeielijk, wie durft dit *volmaakt objectieve* verwachten nopens wereldschokkende gebeurtenissen, waarbij geene enkele zijde van het menschelijk hestaan, in zijne oneindigheid van vormen en uitingen, buiten invloed bleef; het werk van den *Graaf de Ségur* moest wel - als elke arbeid van eenige beteekenis - een bizonderen stempel dragen. Immers hij schreef betrekkelijk kort na 1812, dus onder den invloed van den toenmaligen tijdgeest en zonder te hebben kunnen kennisnemen van latere studiën der beide partijen; hij behoorde tot des keizers onmiddellijke omgeving en onderging daarvan ongetwijfeld den invloed; hij schreef '*Gedenkschriften*', wat bijzonder aanleiding geeft tot het naar voren brengen van *persoonlijke* overtuigingen.

De aankondiger mag er dan ook niet aan denken - evenmin als de inleider het deed - beschouwingen en uitspraken van den *Graaf de Ségur* te bestrijden of te vergelijken met die van andere bevoegde schrijvers over dit tijdvak; wij ontzeggen ons ook, de aandacht te vestigen op bijzondere toestanden, verhoudingen en beweegredenen, die de handelingen van toonaangevende personen beheerschten; gaven wij aan dien lust toe, dan ware de grens tusschen *al* of *niet*, onmogelijk te trekken.

Sommige gedeelten zijn blijkbaar met vóórliefde behandeld en de daarbij betrokken bevelhebbers treden daardoor van zelf op den voorgrond; één dezer episodes is b.v.

Krasnöi (14-18 November) waar het den Russen gelukte zich tusschen de achterhoede en het hoofdleger der Franschen in te dringen en waar slechts een held als Ney den toestand redden kon. Wie had kunnen denken dat de held van dien dag, de Prins van de

Moscowa, *le brave des braves*, drie jaar later na een vonnis van Fransche pairs door een Fransch executiepeloton zou worden doodgeschoten.

Ook de periode der Beresina en de terugtocht van het Groote Leger *na het vertrek van Napoleon*, is naar waarheid met zoo gruwelijke en schelle kleuren afgemaald, dat de lange tijd tusschen dit tijdvak en heden den ontzettenden indruk van de Ségurs schildering niet verzwakt. Overal in het werk blijkt de machtige invloed, dien de keizer, door zijne aanwezigheid alleen, op vriend en vijand uitoefent.

Met niet geringe verbazing zagen wij dat de schrijver dezer gedenkschriften den maarschalk Junot veel minder hoog stelt dan wij gewoon waren en dat hij zelfs den maarschalk Berthier, den historisch befaamden, *typischen* '*Chef van den Staf*', *totaal ongeschikt* voor die betrekking noemt. Men vraagt zich af welke invloeden op die ongewone beschouwing mogen hebben gewerkt.

De Nederlandsche bewerking laat zich over het algemeen goed lezen; ons troffen hier en daar een paar eigenaardigheden, die waarschijnlijk op overhaast arbeiden kunnen wijzen.

Zoo is de groote rivier in 't Z.W. Rusland in het Hollandsch vaak, even als in 't Fransch, Borysthène[1] genoemd, eerst later schijnt de vertaler er achter te komen dat dit eigenlijk de Dnjepr is; een bevelhebber wordt 'aangekondigd' waar bedoeld is hem zijn aanstaand ontslag mede te deelen (hoe dit krasse germanisme in eene vertaling uit het Fransch terecht kwam?); op blz. 228 vinden wij de minder juiste uitdrukking: 'Napoleon had al genoeg om zich heen gezien om het overige niet te kunnen raden' enz.

Enkele historische vergissingen ziet men gaarne over 't hoofd, al bekennen wij dat het vreemd aandeed op Bladz. 104 te lezen dat *de Generaal Desaix zich in het gevecht wierp*, daat deze brave den 14 Juni 1800 bij Marengo gesneuveld was; wij vermoeden dat de Generaal de Ségur deze fout niet gemaakt zal hebben.

Het is jammer dat het kaartje niet wat grooter genomen is, of een paar détailkaarten op grootere schaal bijgevoegd zijn. Op het schetskaartje zijn de bewegingen der troepen zelfs in de allergrootste trekken, niet te volgen, en wie er prijs op stelt de vele beschreven bijzonderheden der marschen en gevechten slechts bij benadering na te gaan, moet zich de moeite getroosten er eene andere kaart bij te halen. Dezulke bestaan wel (o.a. in de grootere werken van Jomini en Van Löben Sels) maar zijn toch niet voor iedereen gemakkelijk te krijgen. Voor den lezer is het veel waard eene bruikbare kaart in het boek zelf te vinden.

B.

W.J. Steenhoff. Nederlandsche schilderkunst in het Rijksmuseum. I, de voorgangers der zeventiende eeuw. Met een deel illustratiën. Nederlandsche Bibliotheek.

De schrijver heeft met dit werk geen afgeronde kunsthistorische studie willen geven, maar een geleidende verklaring voor hen, die met een betere dan

1. Naar de latijnsche benaming: Bo*ris*thenes.

toeristenbelangstelling zich tot de verzameling schilderijen in het Rijksmuseum voelen aangetrokken en er dikwijls komen; dus een soort van

aesthetischen en kunsthistorischen catalogus, waarin echter alleen die stukken zijn opgenomen, die om hun kunstwaarde of kunsthistorisch belang meer dan andere de aandacht verdienen.

De deskundige auteur heeft zich blijkens dezen bundel van de gekozen taak met zorg en tact gekweten. Hij is populair in den goeden zin van het woord, niet uitvoeriger dan noodig is en, niet strandend aan de klip, door de spreekwijze aangeduid ‘le secret d'être ennuyeux, c'est de tout dire’, deelt hij alleen zooveel mede als inderdaad tot recht begrip eerst en dan tot genieting van de kunstwerken noodig is.

Sympathiek is bijv. de korte en verstandige wijze waarop in het algemeen de kunst der primitiven wordt verklaard. Die waarschuwing tegen vooringenomenheid, die aanmaning om zich onbevangen aan het kunstwerk te geven eerst, en daarna de schets met weinig woorden van het religieus en aesthetisch bedoelen dezer oude meesters is als inleiding voor beschaafde leeken voortreffelijk.

Zoo zou er meer te vermelden zijn. Volstaan wij met onze ingenomenheid te kennen te geven met het verschijnen van deze uitgaaf, die als handleiding tot kennis en genot der meesterstukken in ons Rijksmuseum haar doel niet zal missen.

V.K.

Verhandelingen van het geologisch-mijnbouwkundig genootschap voor Nederland en Koloniën. Geologische serie. - 's-Gravenhage, Mouton & Co.

Onlangs is te Delft bovengenoemd genootschap uit een fusie van de Nederlandsche Mijnbouwkundige en de Nederlandsche Geologische vereeniging ontstaan. Van de door dit genootschap uitgegeven verhandelingen is het eerste nummer verschenen, bevattende een belangrijk artikel van Mr. W.A.J.M. van Waterschoot van der Gracht over den huidigen stand der Rijksopsporingen naar delfstoffen, voornamelijk de aangevangen onderzoekingen in westelijk Noord-Brabant en Zeeland.

In Nederland staat de mijnbouw op het punt zich tot een belangrijken tak van groot-industrie te ontwikkelen en mag zich de geologie in een toenemende belangstelling verheugen, terwijl ook in Indië een groote bedrijvigheid op mijnbouwkundig gebied valt waar te nemen. De opvatting, dat ons land als mijnbouwstaat slechts een onbeteekenende rol te vervullen heeft, is onjuist en in ieder geval verouderd. Zoowel door den opbloei der mijnindustrie binnen de grenzen van den staat als door de deelneming van soms zeer aanzienlijk Nederlandsch kapitaal aan mijnondernemingen in het buitenland (men denke slechts aan de petroleumindustrie) zijn groote Nederlandsche belangen bij den mijnbouw betrokken.

Welnu, men mag verwachten, dat, als de Voorzitter van het Genootschap, de Ingenieur-Directeur der Rijksopsporing, Mr. v. Waterschoot v.d. Gracht voorgaat op zoo voortreffelijke wijze de belangstelling in dezen nieuw bloeienden tak van ons oeconomisch leven te wekken, het streven van het genootschap om dezen bloei te bevorderen en langs dezen weg bij te dragen tot ontwikkeling van Nederland tot industriestaat, met succès zal worden bekroond.

V.K.

Kultuur van in 't wild levende vogels, door G. Wolda. - Amsterdam, W. Versluys 1912.

De inhoud van dit boekje was reeds grootendeels in het ‘Tijdschrift voor Plantenziekte’ (men zou zoo denken ‘tegen Plantenziekte’!) en in ‘De levende natuur’ verschenen. Maar de belangrijkheid van het onderwerp maakt eene afzonderlijke uitgave begrijpelijk, vooral daar de schrijver een wetenschappelijk en tegelijk een praktisch, en op den koop toe een bescheiden man blijkt te zijn. Indien hij, hoofdzakelijk ter verdediging onzer bosschen tegen insecten, op vogelbescherming aandringt, dan doet hij daartoe, op grond van eigene ervaringen, eenige maatregelen aan de hand, zonder zijne persoonlijke inzichten als de eenig mogelijke te doen gelden.

Wie zich eerst op de hoogte heeft gesteld van de noodige technische wenken (door goede illustraties verduidelijkt) leze vooral ook het ‘Naschrift’, waarin een paar gewichtige actueele kwesties behandeld worden. Zoo o.a. deze:

Onwillig de vogels te helpen (in hun gebrek aan nestelgelegenheid op onze, naar hun smaak, veel te keurig onderhouden boschterreinen) heeft men het argument van het aanpassingsvermogen uitgedacht: Men meent dat de dieren zich wel zullen leeren redden.

‘Zeker zou 't zoo kunnen gaan, misschien. Maar 't kan ook anders. In alle geval is het aanpassingsvermogen niet zoo groot, dat dit in enkele jaren zal geschieden... en al afwachtende zouden we onze bosschen zien opvreten, een risico, dat geen enkele praktische boschbouwer wil loopen, vooral als hij met eigen oogen heeft aanschouwd wat een nonvlinder- of andere plaag kan beteekenen.’

‘Aan den éénen kant zouden we de natuur met velerlei nieuwe vormen van plant en dier verrijken, waarvan er vele met angstige zorg moeten worden behoed; en aan den anderen kant zouden we bestaande krachtige soorten maar stilletjes laten verdwijnen, door hun te onthouden wat hun toekomt?... Het beschikbaar stellen van kastjes is niets anders dan teruggeven wat we hebben ontnomen: boomen met gaten’...

‘Nog veel te veel ziet de ornithologie wetenschappelijk toe, hoe de vogels verdwijnen, en werkt dit van zeldzame soorten zelfs krachtig in de hand. Ieder verzamelaar aast op 't laatste exemplaar, om zijn collectie tot de belangrijkste te maken... alsof de natuur er is ter wille van de studie der musea in plaats van omgekeerd.’

Het boekje is de verspreiding zeer waard.

G.C.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Augustus-aflevering wordt geöpend met eene novelle 'Poldergeluk' door J. Rietema. De heer J.P.B. de Josselin de Jong geeft een uitvoerige beschrijving van de dansen der Paigans. Volgt een studie over Zuid-Londen en eene van Henri Borel over het moderne onderwijs in China. Verzen zijn opgenomen van Geerten Gossaert en Herman Middendorp.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Augustus-aflevering zet de heer Joh. de Meester zijne novelle, 'de zonde in het deftige dorp' voort. De heer Th. van Ameide plaatst een gedicht 'Medusa'. Henri Borel wijdt een essay aan Prof. De Groot's boek 'The religious system of China', Mr. J.R.B. de Roos een bespreking aan Mr. H.L.A. Visser's geschrift over de psyche der menigte, Dr. Julius de Boer schrijft over François Hemsterhuis en de heeren H.J.C.C. Eilbracht en Dr. H. Onnen Sr. over eene rekenwijze voor de praktijk van evenredige vertegenwoordiging, Dr. J. Vürtheim bespreekt Prof. Kuiper's Atheensch jongensleven en Dr. H.T. Colenbrander een boek 'China under the Empress Dowager' van J.O.P. Bland en E. Backhouse.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de Augustus-aflevering vervolgt de heer Herman Heyermans zijn Berlijnschen roman. De heer André de Ridder herdenkt Hendrik Conscience. Dr. A.G. van Hamel kondigt eene nieuwe richting aan in de poëzie van Wales. Twee schetsen van Felix Timmermans dragen de titels: 'Een fijne morgend in de Mei' en 'Een Meiavond'. Gedichten volgen van Johan Borgman, G.H. Pannekoek Jr., Reimond Kimpe en Willem Kloos, waartusschen aanteekeningen van Hein Boeken over Rousseau.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In het nummer van Augustus vervolgt de heer H.P. Berlage N. zn. zijn Amerikaansche reisherinneringen. A. Verwey geeft een vertaling van de novelle 'Mogens' van den Deenschen schrijver Jacobsen. P.N. van Eyck bezingt David in de spelonk van Engédi en Prof. Is.P. de Vooys betreurt het getob met de sociale verzekering. Een gedicht 'Sancta Mater' van François Pauwels wordt gevolgd door een beschouwing van P.N. van Eyck over Emile Verhaeren.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Augustus-aflevering verhaalt Dr. E.C. Godée Molsbergen een en ander uit het leven van Adam Tas aan de Kaap. Mr. H. Verkouteren zingt den roem van het huis Oranje als grootste onder alle vorstenhuizen. Lic. Dr. F.M.Th. Böhl geeft relaas van nieuwe opgravingen in het land der Hittieten. De heer K. Brants bakent het standpunt der christelijke opvoeding uit ten opzichte van de moderne reform-paedagogische gedachten. Mr. D. de Gaay Fortman behandelt het Nederlandsche rijkstoezicht op zeeschepen.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de aflevering van 15 Augustus bespreekt Prof. Dr. C. van Gelderen Dr. H.Th. Obbink's geschrift ‘de godsdienst van Israël’. Dr. H. Wagenvoort Jr. beschrijft de katakomben van Rome. G. Schrijver vervolgt zijn intermezzo of novelle ‘Vage Figuren’.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Augustusnummer zet de heer Edward B. Koster zijn beschouwingen over Milton voort. De heer J. Reddingius zingt in den tuin. Reimond Kimpe geeft in spannend verhaal de belijdenis van een schuldelooze. Na gedichten van Jules Schürmann, fantaseert mevrouw Van Gogh-Kaulbach over mensch en natuur.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

De Augustusaflevering wordt geopend door den heer Toussaint van Boelaere met de aanbeveling tot stichting eener vereeniging van vrienden van het moderne boek; de heer J. Greshoff pleit voor typografische studieclubs en verheffing van het typografenvak. Naar aanleiding van een gedichtje ‘Leise Sagen’ van Else Lasker-Schüler wordt de verhouding van couranten en rechters tot de literatuur besproken. De heer Nico Oosterbeek handelt over den Prix Goncourt 1912. Volgen aankondigingen, beoordeelingen en aanteekeningen over de uitvoering van buiten- en binnenlandsche boeken.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de ‘Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst’, redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

De Juli-aflevering wordt geöpend met een studie van Aty Brunt over de etsen van W.B. Tholen, van welke er een groot aantal worden gereproduceerd in een weergave, die, vooral op de groote platen, aan hun karakter alle recht doet wedervaren. Pierre Bantier bespreekt drie in den tekst afgebeelde prachtige Vlaamsche Madonna's, door hem in Italië aangetroffen.

De heer Jos. Destrée geeft in het Augustusnummer een studie over den meester der Vlaamsche school Justus van Gent, vergeleken o.a. met Hubrecht en Jan van Eyck, geïllustreerd met een serie voortreffelijke reproducties. De beschrijving eener interessante periode uit het leven van Matthys Maris danken wij aan Dr. P. Haverkorn van Rijsewijk, nl. diens verblijf te Wolfheze en te Lausanne. Met warme bewondering zien wij uit de reproducties, hoe het genie van den schilder op ideëele wijze het romantische in landschap en stad heeft gezien en uitgedrukt.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

In de Augustusaflevering zet de heer F.H. Hoefer zijn wandeling door Oud-Zwolle voort met de bezichtiging van nog eenige balkdragers in de trouwzaal. De heer J.C. Kerkmeyer beschrijft het met groote zorg gerestaureerde West-Friesche museum te Hoorn. De heer J.G. Sinia geeft een schets en beschrijving van het klooster St. Catharinadal bij Oosterhout. De redactie deelt een paar teekeningen van door haar te Weltevreden (Batavia) gestichte gebouwen mede.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Over de keuze van het type van het Panamakanaal als sluizenkanaal of open kanaal geeft in de aflevering van 15 Augustus de heer J.H.E. Rückert, ing. G.W. Leiden, een overzicht. De heer G.A. Evers delft uit het Rijksarchief bijzonderheden op over de menagerie van Lodewijk Napoleon. D.S.S. geeft een denkbeeld van de op het voetspoor der pianola gebouwde violina of zelfspelende viool. De heer T.E. Bouma beschrijft met schrijf- en teekenpen het zwarte roodstaartje. Over de a-deeltjes der radioactive stoffen schrijft de heer G.L. de H.L., over het watergas de heer D. Stavorinus. De theorie der panspermie wordt door den heer D.L. Daalder in het licht der moderne wetenschap beschouwd; de heer M. van Sloten bespreekt de vanille.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Augustus vervolgt de heer E. Heimans de beschrijving van zijn botaniseertocht bij Gerolstein. De heer De Koning besluit het verhaal van zijn wedervaren om en bij Enkhuizen. Een excursie op Terschelling wordt door den heer D.L. Deelstra beschreven. De heer Ch. de Rooy vervolgt de reeks zijner microscopische tafreelen. Met de camera zijn tusschen Frieslands riet de heeren O.S. en J.K. getrokken en hebben er mooie kiekjes van vogelnesten gehaald. De heer J.J. Luyten beschrijft de bloeiende yucca in zijn tuin te Semarang.

In het nummer van 15 Augustus besluit de heer Heimans zijn botaniseertocht naar de Dietzenley bij Gerolstein. De heer Jac. P. Thijsse doet naar aanleiding van het Regeeringsrapport belangwekkende mededeelingen over de vogelwereld, aangetrokken door den Brandaris-vuurtoren op Terschelling. De heer H.A. van Dam verhaalt van den moerasvogel 'Woudaapje', bij Rotterdam voorkomend. Over de Vlaamsche gaai volgen dan mededeelingen. Mr. D. Frees beschrijft de biologische tentoonstelling met excursie te Brunssum in Limburg. De heer H.A. Kuyper vervolgt zijn nachtelijke excursies.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde staat een opname van het Nederlandsche gezantschap te Berlijn. Behandeld worden o.a. het ontstaan en de ontwikkeling van het telegraafnet in Nederland benevens het Panamakanaal. Besloten wordt de karakterschets van den heer J. van Hasselt. Nog wordt besproken een boek van den heer D. de Vries over het leven en de werken van James Watt.

Ontvangen boeken.

Hendr. C. Diferee, *Vondel's leven en kunstontwikkeling.* Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Nederlandsche bibl. 144/46. *Vondels Spelen*, I. 3. Peter en Pauwels, Maria Stuart, Leeuwendalers. Mij voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Louis Couperus, *Schimmen van Schoonheid.* Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.

Henry Bordeau, *Het wollen kleed*, door M.C. Lansdorp - Dumans. G.J. Slothouwer, Amersfoort.
Querido, *Arbeid.* Scheltens en Giltay, Amsterdam.
A. de Cock, *Natuurverklarende sprookjes.* Ad. Hoste, Gent.
Elisabeth von Heyking, *Ille Mihi.* Roman. Bewerking van B. de Graaff van Capelle. Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Wereldbibliotheek 171/72. Ernst Zahn. *De vrouwen van Famiö.*
Wereldbibliotheek 173/76. Prof. Th. Ziegler. *De geestelijke en sociale stroomingen der 19e eeuw*, I. Geïllustreerd. Vertaald door Leo polak.
Wereldbibliotheek 177/79. Fickner Edwardes. *Het verhaal van de honingbij*. Vertaald door M. van Vloten. Geïllustreerd. Mij voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Mr. L.R. Steinmetz, *Kultuurwaarde en toekomst der Joden.* Mart. Nijhoff, den Haag.
Mr. A. Neytzell de Wilde, *Een en ander omtrent den welvaartstoestand der Inlandsche Bevolking.* N.V. Boekhandel Visser &. Co., Weltevreden.
Redelijke Godsdienst, II. Dr. N. Westendorp Boerma. Geen zedelijk onderwijs. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, 56e deel, 2e stuk. M. Wijt en Zonen, Rotterdam.
Concept-wet tot regeling van het lager onderwijs. Uitgave van ‘Volksonderwijs’, Amsterdam.

Een treurspel aan de Middellandsche Zee.
Jhr. J.C.C. den Beer Poortugael.

ER is in de wereldorde, in de wereldgebeurtenissen en in de beschavingsgeschiedenis veel dat den denkenden mensch vreemd toeschijnt en hem een raadsel blijft, veel waarvan hem onbegrijpelijk voorkomt dat het toegelaten wordt en dat hem daarom diep-treurig stemt.

Sedert tientallen van eeuwen is door heidensche (Confusius, Bouddha) Joodsche, Christelijke en Mahomedaansche wijsgeeren en godgeleerden aan de menschheid voorgehouden om streng te zijn voor zich zelf en goed voor anderen, vooral rechtvaardig, eerlijk en oprecht te zijn in handel en wandel; volgens de wetboeken van alle landen der wereld wordt het nemen van een anders goed gestreng gestraft en als een ergerlijk vergrijp gebrandmerkt en wij zien door de meest beschaafde Staten, slag op slag, vierkant het tegenovergestelde doen.

De oorlog van Italië tegen Turkije is er op nieuw een bewijs voor.

In het werk, onlangs door mij uitgegeven[1.], is door mij, met bewijzen gestaafd, aangevoerd, dat Italië dien oorlog is begonnen zonder dat Turkije het daartoe gegronde aanleiding heeft gegeven, maar alleen met het doel om zich te verrijken en zich daartoe meester te maken van Tripolitanië en Cyrenaïca.

Ik heb er bijgevoegd (bl. 38) dat, terwijl Italië schuld aan dat wanbedrijf heeft, geheel Europa, (d.w.z. de Groote Mogendheden, die er de lakens uitgeven,) medeplichtig is.

Thans is gedeeltelijk aan het daglicht gekomen wat die oorlog mogelijk heeft gemaakt en wat er te voren over in het geheim in de Kabinetten is verhandeld. De sluier is grootendeels opgelicht geworden van hetgeen lang geleden achter de

1. Le Droit des Gens en marche vers la Paix et la Guerre de Tripoli. La Haye, Martinus Nijhoff, 1912.

schermen bedisseld en afgesproken werd, en wij hebben een tooneel te zien gekregen, dat ons gruwzaam voorkomt en met huivering vervult, omdat er uit blijkt met welk een ijzig cynisme er wordt te werk gegaan en welke ontzettende gevaren er uit geboren kunnen worden voor de argelooze buitenstaanders en de kleine, zwakke Staten, wier grondgebied of wier Koloniën ook, te eeniger tijd, kunnen worden begeerd, verdeeld en genomen.

Het is nuttig de diepte te peilen van het moreel verval van Staten-leiders en de voorgeschiedenis na te gaan van den heilloozen Tripoli-oorlog.

Voor een deel is dat geschied in mijn werk. Daarin had ik echter op vele andere zaken te wijzen en de middelen aan te geven, welke, naar mijne meening, in de toekomst tot verbetering van dezen bedenkelijken toestand kunnen leiden. Verschillende punten zijn er dus achterwege moeten worden gelaten, welke ik thans wensch uitvoeriger te bespreken.

Italië's Tripoli-oorlog is de slot-acte van eene tragedie, welke sedert 1830 aan de Middellandsche zee wordt op- en uitgevoerd.

Van het begin tot het eind kenmerkt zij zich door een volslagen gemis van politieke moraliteit bij de voornaamste acteurs.

Frankrijk begon.

De Prins De Polignac, berucht geworden door zijne reactionnaire handelingen en de edicten, welke in 1830 de Juli-revolutie en den val van zijn Koning, Karel X, ten gevolge hadden, was, nadat het ministerie Martignac in Juli 1829 was afgetreden, nauwelijks aan het hoofd van het Kabinet en van het ministerie van Buitenlandsche Zaken in Frankrijk gekomen, of zijne maatregelen deden er alom eene hevige gisting in de gemoederen ontstaan.

Om die te bezweren zon hij op middelen en vond hij er een dat, naar zijne meening, aan die gisting afleiding zou geven. Of er onrecht door werd gepleegd, of er duizende en tienduizende menschen het leven door zouden moeten inboeten en tienduizende andere ongelukkig worden, daar vroeg de bigotte despoot niet naar.

De Napoleontische oorlogen hadden bij velen, vooral in Frankrijk, een oorlogsgeest opgewekt en zucht naar krijgsroem achtergelaten. Volgens de Machiavellische Staatsleer gebruik makende van de zwakheden en feilen van den mensch om

een doel te bereiken, waartoe alle middelen, ook de onzedelijkste, dienst kunnen doen, wilde hij aan zijne buitenlandsche politiek en aan een schitterend wapenfeit van het Fransche leger de kracht ontleenen om zijne binnenlandsche politiek door te drijven tot het verbreken van de volksmacht en de constitutie.

Daartoe moest Algerië dienst doen. Dat kon en moest veroverd worden. Die oude roofstaat scheen hem een lichte en een rijke buit. Aanleidingen of voorwendsels tot oorlog waren gemakkelijk te scheppen.

Eeuwen-lang was Algerië een beruchte zeerooverstaat geweest, die in onze historie overbekend is geworden door de beide roemvolle tochten van Admiraal de Ruijter, en nog in de vorige eeuw door de geduchte tuchtiging, welke, in Augustus 1816, eene Britsche vloot onder Admiraal Exmouth, in vereeniging met een Nederlandsch eskader van zes fregatten onder den Vice-admiraal Van der Capellen, het had toegediend.

Ofschoon het zich na die gevoelige les vrij rustig had gedragen, greep de Polignac nu de gelegenheid aan - een oud spreekwoord zegt dat als men een hond wil slaan, men altijd wel een stok vindt - dat Hussein-Bey eene schuldvordering ondersteunde, welke twee algerijnsche joden hadden aan het Fransche gouvernement. Die schuld werd betaald, doch tevens gezorgd dat, zooals meer gebruikelijk is, tusschen de vingers van een aantal tusschenpersonen zóóveel bleef hangen, dat ten slotte een aanmerkelijk kleiner bedrag in handen kwam van de rechthebbenden, zoodat de verwachte reclame niet uitbleef. De hooge toon, welke de Fransche consul Deval, volgens zijne instructie, daaromtrent tegen den Bey voerde, bracht, in eene hevigen woordentwist, dezen Oosterschen Vorst er toe in drift den Consul met zijn waaier een slag in het aangezicht te geven. Deze ‘coup d'éventail’ behoort tot de historische: het incident was geboren, de tragedie begon.

Einde Mei 1830 toog eene meer dan 100 oorlogsschepen sterke vloot met 350 transportschepen, overvoerende eene strijdmacht van 37000 man en 4000 paarden, naar Algerië, om er een oorlog te beginnen die vele jaren duurde, dikwerf - vooral toen de emir Ald-el-Kader de Afrikaansche strijders aanvoerde, - met afwisselende kansen werd gevoerd, en eindelijk, na 26 jaar, in 1856, na de groote expeditie van Maarschalk Randon tegen de Kabylen, eindigde, - zoo als ten slotte alle

oorlogen van minder beschaafde Oostersche tegen Westersche volken hebben geëindigd, - met de onderwerping van den Oosterling. - Algerië werd veroverd tot aan de Sahara-woestijn en Frankrijk had 60 millioen hectaren meer verkregen.

Toen het dat had, werd dra het begeerig oog op het nevenliggende Tunis geslagen. Landhonger is als geeuwhonger een ziekelijk verschijnsel en is onverzadelijk.

In Tunis, een Berber-rijk, sedert 1575 onder de souvereiniteit van Turkije, dat het door een bey liet besturen, had de bey Homoeda, die van 1782-1814 er het bewind voerde, zich hoe langer hoe minder om die souvereiniteit gestoord. Toen zijn minder bekwame opvolgers hem daarin wilden navolgen, trachtte de Verheven Porte, van 1835 tot 1837, de teugels telkens wat strakker aan te halen, maar werd daarin tegengewerkt door de regeering van Louis Philippe, die den toenmaligen bey Sidi Achmet, uit berekening, om eerst den Souverein en later den Suzerein op zijde te zetten, in diens verzet steunde, een verzet dat slechts strekte om voor Tunis autonomie te verwerven, doch niet zóó ver ging of de bey verleende aan zijn sultan allen steun tijdens den Krim-oorlog.

Bij de Franschen won de begeerte naar Tunis meer en meer veld, maar men begreep dat Engeland, hetwelk reeds getoond had het inpalmen van Algiers met leede oogen te hebben moeten aanzien, tevreden zou dienen te worden gesteld. Daarom ontvouwde Napoleon III, toen hij in 1857 aan Koningin Victoria een bezoek bracht, aan deze en aan Prins Albert het snoode plan om het Ottomanische rijk te gaan besnoeien en van den z.g.n. zieken man, in de hoop dat hij spoedig zou sterven, bij voorbaat de erfporties in Afrika te gaan verdeelen: Spanje zou Marocco, Frankrijk Tunis, Sardinië Tripoli en Engeland Egypte krijgen. Duitschland rekende nog niet meè.

Ik heb mij vermeten dat voorstel een *snood plan* te noemen. Het is m.i. onzedelijk, geheime afspraken te maken om een ander Rijk te gaan berooven van zijn bezittingen; maar hier kwam nog bij dat pas den 20sten Maart van het jaar te voren de Vrede van Parijs was gesloten, die aan den Krim-oorlog een eind had gemaakt. In dien oorlog hadden Frankrijk, Engeland en Sardinië schouder aan schouder met Turkije tegen Rusland gestreden, en nu ontzag men zich niet om geheime plannen te smeden om den bevrienden bondgenoot van daareven te gaan verraden en berooven.

Voorzeker zullen velen het plan van den Franschen keizer prachtig en van zijne zijde wellicht zelfs plichtmatig vinden. In een overigens zeer degelijk artikel van een Italiaansch jurist, de heer Rapisardi-Mirabelli over den oorlog van Italië tegen Turkije, wordt het ‘un projet plein d'imagination’ genoemd.

Keizer Napoleon had niet te vergeefs zijn ‘projet plein d'imagination’ aan Engeland's regeerders voorgehouden; er was niet aan doove-mans deur geklopt; het uitgestrooide zaadje was in goede aarde gevallen, al had het tijd noodig om op te komen.

Voorloopig moest Engeland het in Egypte nog wat aanzien. Het had er niet dadelijk oog op. De Lesseps kon er voor zijn grootsche plannen omtrent het kanaal van Suez, waaraan twee jaar later begonnen werd, weinig gehoor vinden. Grootendeels is het met Fransch kapitaal begonnen. Eerst later, nadat het in November 1869 was geopend en de Khedive, die in geldverlegenheid was, eenige millioenen aan aandeelen aan Engeland te koop bood, greep het met beide handen deze gelegenheid aan om zijn invloed op dat Kanaal, hetwelk voor den weg zijner schepen naar Voor-Indië zoo hoogst belangrijk was, te verzekeren en tevens vasten voet in Egypte te verkrijgen.

Ofschoon Egypte onder de Souvereiniteit van Turkije stond en het, krachtens een firman van 1840, in 1877 bij het uitbreken van den Russisch-Turkschen oorlog, dat Rijk met 6000 man had bijgestaan, vermeerderde de invloed van Frankrijk en van Engeland er allengs zoodanig, dat deze mogendheden in 1879 bij den Sultan wisten te bewerken, dat de Khedive Ismaël, die zich naar hun zin niet volgzaam genoeg betoonde, afgezet en door diens zoon vervangen werd, die geheel onder hun contrôle kwam. Die ondergeschiktheid van Egypte verdroot Arabi-Pacha, den Minister van Oorlog van den jeugdigen Khedive, zoodanig, dat hij besloot Egypte van de gehate vreemde indringers te bevrijden en tegen hen in opstand kwam, doch, nadat Alexandrië door een Engelsch eskader was gebombardeerd en bezet en zijn strijdmacht bij Tel-el-Kebir door een Engelsch leger (September 1882) onder Sir Garnett Wolseley was verslagen, werd daardoor het gezag van Engeland in Egypte door zijne zoogenaamd *tijdelijke* militaire bezetting voor goed gevestigd.

Wij dienen nu, om het verband tusschen de gebeurtenissen

te begrijpen, vier jaar terug te gaan, en ontwaren alsdan dat spoedig na den vrede van San Stefano, welke in Maart 1878 werd gesloten en een eind aan den Russisch-Turkschen oorlog maakte, en nog vóór dat den 13^{en} Juni van dat jaar het Congres van Berlijn, waarop de Oostersche quaestie door de Groote Mogendheden met Turkije geregeld zoude worden, bijeen was gekomen, door Groot-Brittanië den 4^{den} Juni, te Constantinopel met Turkije eene conventie werd gesloten, waarbij het zich verbond Turkije met de wapenen bij te staan, indien Rusland Batoum, Ardahan en Kars, welke het in Aziatisch Turkije had bezet, behield en trachten zou eenig ander deel van Turkije in Azië te vermeesteren. Daarentegen beloofde Turkije in Armenië enz. de christenen te beschermen.

Het belangrijkste punt van de Conventie, waar het Engeland alleen om te doen was, was de bepaling, welke er onschuldig uitziende, half in verscholen lag, namelijk dat Engeland, om het quasi in staat te stellen de noodige maatregelen te nemen om aan zijne belofte te voldoen, van den Sultan de toestemming had weten te verwerven het belangrijke eiland Cyprus nabij Syrië, dat het dichtst bij den ingang van het Suezkanaal is gelegen, te mogen bezetten en beheeren.

Van al die beloften en geloften is niet veel terecht gekomen. Batoem, Ardahan en Kars zijn Russiseh gebleven, de Sultan heeft zijne Christelijke en Joodsche onderdanen in Armenië en in andere gewesten de toegezegde bescherming tegen fanatieke Mahomedanen uiterst karig toegemeten, maar.... Cyprus is en blijft onder Engelsch protectoraat. Wat de luipaard eens onder zijn klauwen heeft gevat, laat hij nooit meer los.

Op het Congres van Berlijn, waar weinige dagen later de gevolmachtigden van Groot-Brittanië met die van Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, Italië, Rusland en Turkije bijeenkwamen, had het er veel van alsof Turkije op de bank der beschuldigden zat. Het moest ten slotte er wel in toestemmen dat het geducht werd gekortwiekt, wel niet in zijne Aziatische, maar zooveel te meer in zijne Europeesche provinciën, die het werden ontnomen. Bulgarije ontving het recht van zelfregeering onder souvereiniteit van Turkije, Servië - tot nu toe zijn vasal-staat - werd geheel onafhankelijk, het gebied van Montenegro werd te zijnen koste vergroot, Bosnië en de Herzogewina werden onder bezetting en beheer van Oostenrijk-Hongarije gesteld. Het Britsche bondgenootschap, waar-

voor Cyprus was afgestaan, had aan Turkije niet veel gebaat.

Die Cypersche kat had intusschen een geduchten staart.

Het Congres van Berlijn was nog niet lang bijeen, toen de heer Waddington, Frankrijk's minister van Buitenlandsche Zaken, die er met den Ambassadeur bij het hof van Berlijn, de Graaf de Saint-Vallier, en den heer Desprez, Frankrijk vertegenwoordigde, van die Cyprus-geschiedenis bericht kreeg.

Hij toonde zich over dien Engelschen zet zoo verbolgen, dat Lord Beaconsfield en Lord Salisbury inzagen, dat het voor Engeland zaak was dit goed te maken en aan Frankrijk buiten Europa ook iets toe te deelen. In het geheim werd er met Bismarck over beraadslaagd, en Engeland zag er volstrekt geen bezwaar in om goed te vinden dat zijn nieuwe vriend, waarmede het een maand geleden een defensief verbond had gesloten, ‘étant mutuellement animés du dèsir sincère d'étendre et affirmer les relations d'amitié heureusement existant entre les deux Empires’, werd geplukhaard, dat Turkije het gelag zou betalen. Tunis werd op het tapijt gebracht en de geheime ‘entente’ tusschen de drie plannen-smedende partijen eindigde daarmede dat Lord Salisbury aan Waddington kon verklaren, dat Engeland aan Frankrijk volle vrijheid gaf met Tunis naar welgevallen te handelen. Alleen gaf het den raad op de belangen van Italië te letten, als dat mogelijk ook aan Turkije een stuk op Afrika's kust zou wenschen afhandig te maken.

En toen Italië's Minister van Buitenlandsche Zaken, Graaf Corti, de toestanden aan de Middellandsche zee met Lord Salisbury besprak, zeide deze tot hem, dat de Afrikaansche kust groot genoeg was om aan Italië en Frankrijk beiden gelegenheid te geven er compensaties te vinden.

Zoo volgt uit het eene kwaad het andere. Heb- en heerschzucht van Engeland werden de bron van de Middellandsche zee-‘ententes’, welke, in stilte gesmeed, thans zoo bloedig in Marocco en Tripolitanië nawerken.

Bismarck, die in zijne Staats-middelen nooit bijzonder kieskeurig is geweest, heeft daarbij op het Berlijnsche Congres als makelaar dienst gedaan, zoodat hij spottenderwijze wel eens de grootste gemeene deeler werd genoemd.

Twee jaar later, in Juli 1880, kwam de Fransche Minister Freycinet in een gesprek met Generaal Cialdini, toen Gezant van Italië te Parijs, op de zaak terug.

Blijkbaar bleef de Fransche regeering het begeerig oog op Tunis gevestigd houden. Althans Freycinet zeide dat, indien Tunis te eeniger tijd door Frankrijk zou worden bezet, Italië zoo spoedig mogelijk gewaarschuwd zou worden en dat Frankrijk het 'cordialement' zou helpen om aan de Middellandsche zee eene voldoende compensatie te verkrijgen om er het evenwicht te doen behouden.

Zoo zou het toen reeds eigenlijk geworden zijn, wat men wel eens triviaal uitdrukt als te zijn het werk van diefjes en diefjesmaat, indien er toen niet in Italië aan het hoofd van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken Cairoli geweest ware, een eerlijk man, een man van hooge moreele beginselen. Wederrechtelijk Turkije te gaan berooven van Tripolitanië stuitte hem tegen de borst.

Zulk een moreel fatsoenlijk man schijnt in de politieke wereld der lakenuitgevers eene uitzondering, een wonderlijk-vreemd verschijnsel te zijn, zóó zelfs, dat 'honnête' er bijna wordt aangemerkt als een misdaad, zeker als een fout en dat in het reeds besproken artikel van Rapisardi Mirabelli, Cairoli dan ook ironisch nagenoeg als een sukkel wordt voorgesteld. 'Mais 'l'honnête' Cairoli schrijft hij 'au risque même de manquer d'habilité - ne parvint pas à se convaincre qu'il pourrait parler de Tripoli comme compensation si jamais la France occupait Tunis, à moins que Tripoli ne cessât de faire partie de l'empire turc.'

Zoo ver is het gekomen, dat met een eerlijk man de draak wordt gestoken. Hij wordt geacht te zijn een onbekwaam, naief diplomaat.

Maar na Cairoli kwamen anderen, minder nauw ziende ministers, die een diplomatiek geweten hadden zóó ruim, dat - zoo als men wel zegt - er een koets met vier paarden in kan rondrijden, Francesco Crispi, met zijn veel bewogen leven en zijn imperialistisch drijven, die als minister-president in 1887 het drie-voudig verbond bewerkte, en toen hij zich daardoor van ruggensteun verzekerd had, er op los ging met zijn voor Italië avontuurlijke politiek, zinnende op uitbreiding van gezag, op grondgebied van anderen.

Toen Frankrijk, pas voor pas, in Tunis voet had weten te verkrijgen en in 1890 eene geheime conventie met den Bey had aangegaan, waarbij het bestuur van dezen en van diens familie plaats zou maken voor dat van Frankrijk, had Crispi

nauwelijks den 14den Juli 1890, door den consul Machiavelli te Tunis daarvan bericht ontvangen, of hij ging duchtig de trom roeren bij de andere groote mogendheden, de vriendjes van het congres van Berlijn, verlangende dat, nu door die daad het evenwicht aan de Middellandsche zee was verbroken, Italië als compensatie Tripolitanië zou mogen gaan vermeesteren. Maar Crispi moest zijn ongeduld intoomen: men vond het oogenblik nog niet gekomen en Lord Salisbury voegde den Italiaanschen zaakgelastigde den 31sten Juli toe: 'Italië zal Tripolitanië hebben, maar als de jager een hert wil gaan schieten moet hij wachten tot het binnen 't schot van zijn geweer is gekomen, opdat het, zelfs gewond, hem niet ontsnappe.'

In afwachting van Tripoli zag Crispi uit naar een ander avontuur, 't welk Italië in Afrika den voet in den stijgbeugel zou doen zetten, hetgeen leidde tot den oorlog met Abyssinië, welke eindigde met de bloedige nederlaag der Italianen op den 1sten Maart 1896, bij Adoea.

Uit de gebeurtenissen van verleden jaar weten wij hoe Frankrijk, na zich in Tunis stevig en vast ingemetseld te hebben, de begeerige oogen geslagen en de hand gelegd heeft op Marocco. Het had niet genoeg; het heeft nog niet genoeg; het heeft nooit genoeg. Altoos meer te willen hebben, altoos meer na te jagen is de vloek, de straf in zich zelf van het verlaten van den weg van het Recht.

Caillaux erkende, toen hij nog minister-president in Frankrijk was, dadelijk na het eindigen van het Marocco-incident:

'C'est que dans le centre de l'Afrique, les positions ne peuvent être considérées comme définitivement prises; qu'il sera d'une politique prévoyante et sage, pour beaucoup de puissances européennes, de préparer des règlements de compte et des échanges, où chacune des diverses puissances contractantes ait à trouver son profit.' Na, of wellicht trots, de overeenkomst van Algesiras, ging Frankrijk er toe over Fez te bezetten en den Sultan, Moelei-Hafid, een Arabisch geleerde, geheel onder Franschen invloed gebracht, te maken tot een strooman, een gewilligen dienaar, bijkans tot een staatgevangene, niet eens vrij te doen wat en te gaan waarheen hij wil, zonder toestemming van den Franschen gouverneur, den resident-generaal Lyautey of den Franschen gezant Regnault, geen afstand mogende doen van een schijngezag, dat nog dienst

moet doen om de bevolking te paaien en haar strijden voor hare onafhankelijkheid te kunnen beschouwen als een opstand tegen het wettig gezag en als zoodanig te bestraffen[1].

Duitschland heeft dat alles tot het laatste toe goedwillig gadeslagen en toegelaten, tot dat het zag aankomen dat Frankrijk, hetwelk in zijn Rijk en in zijne Koloniën eene uiterst enge, zelfzuchtige monopoliën- en tarievenpolitiek uitoefent, het uit Marocco, waar zijn industrieelen, (met name de gebroeders Mannesmann) groote belangen hebben, geheel op zijde zou zetten. Toen is het voor die belangen en voor het handhaven van de open deur in Marocco voor alle natiën, krachtig opgekomen, zóó krachtig, dat geruimen tijd een oorlog dreigde uit te barsten, die zich niet bepaald zou hebben tot die beide Rijken, maar door de gesloten verbonden: Frankrijk met Rusland, en de Triple-alliantie van Duitschland, Oostenrijk-Hongarije met Italië, alsmede door de 'cordiale entente' van Frankrijk met Groot-Britannië, geheel Europa in vuur en vlam zou hebben gezet.

Giolitti, die meermalen het minister-presidentschap van Crispi en diens imperialistische politiek had overgenomen, rekende, te midden van die Marokaansche moeilijkheden en de vrees voor eene algemeene oorlogsuitbarsting, het oogenblik gekomen om het hert te gaan schieten, waarvan Lord Salisbury in 1890 had gesproken. Nauwelijks waren Duitschland en Frankrijk het over de hoofdzaken in de Marocco-quaestie eens geworden en was in Europa eenige ontspanning gekomen in den zoo lang gedreigd hebbenden politieken toestand, of het werd den 28sten September 1911 rauwelijks opgeschrikt door de plotselinge, onverwachte oorlogsverklaring van Italië aan Turkije, toen dit den onzinnigen eisch had afgeslagen, dien het een dag te voren, bij ultimatum, had ontvangen en die als een donderslag uit wolkloozen hemel was neergekomen, - om zich niet te verzetten tegen de militaire bezetting van Tripolitanië en van Cyrenaïca, waartoe door Italië was besloten.

Zoo werd thans dat Tripolitaansche hert geschoten; zoo werden aan den rechthebbenden Souverein provinciën, geheele Rijken ontroofd. Zoo was Frankrijk voorgegaan, eerst in

1. Sedert ik dit schreef heeft Moelei-Hafid, trots den tegenstand zijner Fransche voogden, geabdikeerd. De *Temps*, het officieus orgaan van de Quai d'Orsay, zijne teleurstelling en woede erover niet kunnende bedwingen, opperde hem, aan wien Frankrijk veel te danken heeft, een gedwongen onvrij verblijf onder het voor hem moordend klimaat van Madagascar toe te wijzen. Zoo laag valt de mensch als zelfzuchtige politiek aan godsdienst en ethiek het zwijgen oplegt.

Algerië, toen in Tunis, nu in Marocco; in Marocco, waar de bevolking tot op dit oogenblik niets van Frankrijk en zijn protectoraat, dat niets is als eene vermomde inlijving op tijd, wil weten en voortgaat met voor hare onafhankelijkheid een verbitterden, hopeloozen strijd te voeren. Zoo was Engeland reeds lang geleden voorgegaan in Egypte en later in Cyprus; zoo was eigenlijk over het lot van deze Afrikaansche Rijken in het geheim reeds beslist door het moderne Sanhedrin van het Berlijnsch congres en was de teerling geworpen over en den buit te voren verdeeld van den te verrichten roof: deze *dit*, die *dat*, de rest neem *ik* en de andere ziet toe en houdt de wacht. Dat geschiedt alles onder de huichelleus van z.g.n. noodige expansie en economische eischen en van eenen z.g.n. beschavingsplicht. Zoo handelen de Christen-staten jegens de Mahomedaansche. Is het dan te verwonderen dat deze de Christenen haten en den Heiligen oorlog tegen die onbetrouwbaren uitroepen?

In mijn werk heb ik met feiten en cijfers aangetoond dat expansie-noodzaak voor geen dezer Rijken bestaat, dat het dus zuiver heb- en heerschzucht zijn, die hen er toe brengen en de oorzaak zijn en kunnen worden van oorlogen. Ik heb er mede op gewezen hoe ook de beschavingsleus een valsche leuze is en dat menige Staat goed zou doen eerst de hand in eigen boezem te steken en in eigen land beschaving te bevorderen, alvorens met wapengeweld die aan andere volken te gaan opdringen. In Italië zijn provinciën, waar 75 procent van de dienstplichtigen lezen noch schrijven kunnen en over het geheele Rijk bedraagt dat van 35 tot 50 op de honderd. Dat zijn reuzen-cijfers vergeleken met andere landen, en het is bekend hoe nabij Rome zich nog altijd de Pontijnsche moerassen bevinden, voormaals de vruchtbaarste velden, waar 33 steden, naar men zegt, hebben gebloeid, nu onafzienbare, verlaten doodsche vlakten, slechts verpestende kiemen verspreidend. Italië heeft daar, in de Abruzzen en op Sicilië, waar de Mafia troont, nog eene groote en grootsche taak te volbrengen, zoodat het waarlijk niet noodig heeft te zoeken naar beschavingsarbeid buiten-af, vèr-weg, aan gene zijde van de Middellandsche zee, en daarvoor den vrede te verstoren en de rust en voorspoed van andere beschaafde landen in gevaar te brengen.

Het is thans ongelukkig door den grootheidswaanzin van

gewetenlooze politici en courantenschrijvers, volgende slechte voorbeelden, in een roes gebracht van verderfelijke heb- en van valsche roemzucht.

Bovendien is het de vraag of het invoeren van de zeden en gewoonten der z.g.n. beschaafde volken voor de eenvoudige natuurlingen, welke er nog niet voor vatbaar zijn, zoo heilzaam is als men het gelieft voor te stellen.

Men versta mij goed. Aan den heilzamen invloed der beschaving, welke de christenvolken hebben aangebracht en nog zouden kunnen aanbrengen, wordt door mij niet getwijfeld, wanneer zij in hunne daden handelen overeenkomstig de christelijke leer. Nu zij, of hunne vertegenwoordigers, zich echter slechts tooien met den naam, maar in hunne daden zich hoegenaamd niet storen aan die leer en daarmede zelfs veelal geheel in strijd handelen, doen zij met hun beschavingsvernis, dat het innerlijke niet bereikt, dikwerf meer kwaad dan goed.

Ik denk daarbij aan het misbruik van het opium-schuiven, dat door de Engelschen, om de uitgebreide papaver-cultuur en den handel van Britsch-Indië te bevoordeelen, met geweld in China is ingevoerd, niettegenstaande de smeekbede des Keizers van dit z.g.n. onbeschaafde Rijk om toch zijne onderdanen voor dat gif te sparen.

Ik denk aan een artikel in *De Hervorming,* waar te lezen staat: ‘Daar is eene maatschappij, waarin het geld de groote macht is, zoodat bijna iedereen, van hoog tot laag, er op uit is, geld te krijgen of zijn bezit te vermeerderen op eerlijke, of als dat niet lukt, op oneerlijke wijze. De achtbare leden der Kamer verhoogen op een goeden dag bij plotseling besluit hun traktement tot 15.000 francs per jaar. Hooge ambtenaren, tot de schoonzoon van een president toe, zijn betrokken in vuile bankbedriegerijen. Een klerk, die in millioenen zwendelt, wordt zeer opvallend beschermd en tot zelfs door de justitie ontzien. Af en toe breekt er in die kringen een schandaal los als een vieze etterbuil en brengen de bladen berichten van moeders, die haar jonge kinderen prostitueeren aan rijke wellustelingen, van echtgenooten, die elkander bedriegen en vermoorden.’ Zoo gaat dit artikel crescendo voort (zie ook de Nieuwe Courant van den 6^{den} Mei 1912) om het beeld af te schilderen van de zeden in een der meest beschaafde Staten van de wereld.

Ik denk aan een mooi artikel over *Woestijn-parvenus*, voor-

komende in het Handelsblad van 12 Mei dezes jaars, uit Gardaïa, in Noord-Afrika, geschreven door een reiziger, die er een feest bijwoonde van de Morabiten, een oorspronkelijke Berberstam, waarover hij o.a. schreef: ‘Wijn en absinth werd als water naar binnen gegoten en na het eten werd het ontzettende drinken voortgezet. Toen ik om twee uur vertrok, was het feest nog in vollen gang. Den afloop ken ik niet, maar ik had er genoeg van. En toch waren diezelfde drinkebroers eens werkelijk de meest sobere lieden die men zich kan voorstellen. Invloed van Europeesche beschaving!

‘De Fransche onderwijzer vertelde me, dat de joodsche kinderen slecht leeren, behooren tot een achterlijk ras: ja, dat ze niet zelden dronken op school komen. En ook de joden waren vroeger zoo sober.

‘Twintig jaar geleden kwam ik hier voor het eerst. Het was toen kort na de inbezitneming door de Franschen. Hoe prachtig is de Europeesche beschaving hier in die twintig jaar doorgedrongen. Alles spreekt nu Fransch, telegrafeert, zit op stoelen, tapt schuine moppen en - zuipt.’

Ik denk verder aan zoo vele lawaai-makende schreeuwerige Westerlingen, die niets ontzien en om God noch gebod geven - en aan den zwijgenden statigen Oosterling, die geleerd heeft zich zoo te bedwingen dat geen spier van het gelaat vertrekt, welke zijne innerlijke gevoelens zou kunnen verraden. Ook denk ik aan den Arabischen woestijn-reiziger, die op het uur des gebeds, zelfs in de grootste eenzaamheid, van zijn kameel afdaalt om, geheel in zich zelven gekeerd, in den geest, zijn bede en hulde aan Allah eerbiedigst te brengen.

De beschavings- zoowel als de economische leuze is eene valsche.

Heb- en heerschzucht zijn de ware drijfveeren voor het immoreel gedoe[1].

Immoreel gedoe!

Wij zijn alzoo gekomen op het terrien van de moraal.

Ik veroorloof mij daaromtrent het volgende aan te voeren.

In 1872, zag de eerste uitgave van mijn werk *Het Oorlogsrecht* het licht. Na Grotius had in ons land niemand er over geschreven. Het leger wist er toen dan ook niets van. Dat

1. In mijn laatste werk heb ik op blz. 78 het verwijt ontzenuwd, alsof wij vroeger in Indië hebben gedaan hetgeen door mij aan andere Staten wordt verweten.

werk is de basis geworden van hetgeen sedert in ons land over dat deel van het volkenrecht geleeraard en geschreven werd.

Over de moraal komt er het volgende in voor:

'De Staat is in het volkenrecht wat de individu is in het Staatrecht: eene egoïstische figuur. Hij vraagt slechts naar zijn belang, zóó leert het recht. Wat is echter in het eene, wat in het andere geval zijn belang? Die vraag is in abstracto niet uit te maken, dit is eene quaestie van politiek. Daaruit blijkt dat de politiek en het volkenrecht in een zeer nauw verband tot elkander staan. Dit is ook de meening van Heffter, volgens wien: "Une contradiction entre le droit international et la politique, bien que trop fréquente en réalité, ne doit pas exister naturellement: il n'y a qu'une vérité, il n'y a pas de vérités contradictoires." Nagenoeg hetzelfde zegt Wheaton in zijn *Histoire des progrès du droit des gens*, waar bij beweert: 'On ne saurait impunément séparer la politique de la morale. Il n'y a qu'une vérité et on ne peut lui en opposer une autre. Une saine politique ne peut vouloir faire ce qui est prohibé par le droit des gens fondé sur les principes de la justice éternelle.' Hieruit blijkt dat er tusschen volkenrecht, politiek en zedenleer een nauw verband bestaat. Al kunnen wij eene scherpe afscheiding tusschen elk dezer niet aanwijzen en constateeren wat recht, wat politiek en wat moraliteit is, het blijft eene waarheid dat het allen schalmen zijn die slechts aanéengeschakeld eene keten vormen.

'In die beschouwing blijft de Staat dan ook niet meer zoo volstrekt egoïstisch als hij het uit een exclusief rechtsstandpunt is. De zedenleer - en met name de verhevenste, die van Christus, wraakt zulk eene uiterste zelfzucht en in de samenleving wordt een egoïst terecht geschuwd. Evenzeer zal een Staat, die uit volslagen gemis aan gemeenschapsgevoel tot zijn uiterste grens consequent egoïst blijft - al handelt hij strikt genomen niet tegen het recht - weerzin en haat verwekken bij andere Staten....

'Een Staat is geen separistisch individu, geen zich zelf algenoegzame. Voor een oogenblik moge hij zich in zijn exclusivisme opsluiten, als Japan deed, en vermeenen, door aan zijne egoïstische neigingen gehoor te geven, zijn belang te bevorderen, op den duur kan hij zulks niet volhouden en zal hij oogsten wat hij gezaaid heeft. Recht en moraal hand aan

hand is *hoogere* politiek. ‘La morale,’ zeide De Portalis bij de installatie van een prijsgericht in 1800, ‘est obligatoire pour les corps de nations comme pour les simples particuliers: elle est le droit commun de l'univers.’

Het is veertig jaar geleden dat ik dit schreef: ik neem er niets van terug.

Ik heb het aangehaald, omdat men ook in ons land de gevaarlijke leer gaat huldigen, dat de moraal bij het internationaal recht in de politiek der Staten is en moet zijn buitengesloten.

De Nieuwe Courant, den 18^{den} Mei j.l. in zijn hoofdartikel *Vredesoverdenking*, herinnerend aan de opening van de Eerste Vredesconferentie, en ter loops mijn laatste werk besprekend, somt daarbij de ernstige bedenkingen op, welke door mij tegen den oorlog van Italië tegen Turkije en het zich met geweld meester willen maken van Tripolitanië, uit een rechtsoogpunt zijn aangevoerd, ironisch schrijvende: ‘De Italianen hadden geen recht tot oorlogvoeren. Zij stelden de macht in plaats van het recht. Zij smeedden de omstandigheden (p. 28). Zij zochten den oorlog (29). Van arbitrage kon geen sprake zijn (30). Victor Emanuel had de integriteit van Turkije moeten respecteeren. Wat deed hij? O schande! Het inlijvingsdecreet was ook totaal verkeerd, volkomen in strijd met wat Heffter, Holzendorff en Th. Barclay ons hebben geleerd. Onaannemelijk! Onbegrijpelijk! (33). Staat er niet in art. 42 van het reglement van Den Haag....

> ‘The time is out of joint; - O cursed spite!’

En dan volgt er: ‘Wat wil men? Zulke teleurstellingen wachten ieder die wel het feit betreurt, maar niettemin verzuimt rekening te houden met dat feit: dat in de gemeenschap der Staten een meedoogenloos *chacun pour soi* als een door geen godsdienst of ethiek verzachte wet heerscht; dat elke regeering verplicht is voor de belangen van haar land op te komen met eene niets verschoonende zelfzucht, die in de samenleving der individuen zich niet zoo meedoogenloos uit.’

Een meedoogenloos *chacun pour soi*, het egoïsme tot het uiterste gedreven, niet beheerscht of verzacht door godsdienst of ethiek, moet dat de leer zijn voor de internationale Statenverhoudingen? Eene niets verschoonende zelfzucht zelfs *plicht* voor de regeering van een land?

Wanneer het waar mocht zijn dat ZULK eene, ook het recht niet ontziende, zelfzucht de plicht moet wezen voor het bestuur van een land, dan is er geen enkele reden dat zij het ook niet zijn moet voor het bestuur van eene provincie, voor dat van eene gemeente, van een waterschap, van eene corporatie, voor een individu. Waar, van hoog tot laag, al wat regeert of bestuurt besmet of doortrokken wordt van zoo'n beginsel, is het, daar een bestuur uit individuen bestaat, onmogelijk dat die er in hun particulier leven vrij van kunnen blijven. De gansche maatschappij wordt of is er dan van doortrokken.

Waar gaan wij heen? Als het niets voor een ander over hebben of overlaten, maar het grijpen of bemachtigen van wat maar te krijgen is ten top wordt verheven en als dogma wordt gesteld, indien het grofste onrecht wordt vergoelijkt en er over heen wordt geloopen als iets dat, zoodra het Staten betreft, zóó behoort en niet anders kan, waarover niemand alsdan zelfs het recht zou hebben een oordeel uit te spreken, - hoe ellendig wordt dan de maatschappij, hoe diep daalt dan de mensch!

Edele aspiratiën, als zelfopoffering en zelfverloochening, worden dan onder het cynisch bedrijf verstikt. Lage, koude, berekenende zelfzucht treden in hare plaats. Geen Herman de Ruiter, geen Antonius Hambroek, geen zeehelden als de Evertsen of Michiel Adriaansz. de Ruyter, geen Van Galen of Van Speijk, geen Frans Naerebout of Cornelis Dito, geen Generaal Booth meer.

In mijn laatste werk kwam ik tegen die leer op, schrijvende p. 31: ‘Il n'y a pas deux sortes de morale, l'une pour les gens et une autre pour les peuples, ni une pour les pauvres et une autre pour les riches, ni une pour les petits et une autre pour les Grands de la terre. Le mal reste le mal, partout et pour tous. Les commandements que Dieu a donné et mis dans la conscience des hommes et que Moïse a gravé dans les tables de pierre au mont Sinaï doivent régir la conduite du monde entier, sans aucune exception.

Tu ne convoiteras pas ce qui est à autrui est-il écrit; ce qui veut dire: tu le respecteras et tu ne le prendras ni par la ruse, ni par la force.’

Ben ik opgekomen tegen het immoreele in de tegenwoordige politiek der Statenbestuurders, omdat die hoogst gevaar-

lijk is en de wrange vruchten zich overtal vertoonen, ik sta daarin niet alleen.

In een brief uit Rome, voorkomende in de *Indépendance belge* van den 8sten Juni j.l. wordt o.a. geschreven over: une grave perturbation dans la region des Balcans, qui est le point du continent européen où se heurtent toutes les défiances, toutes les convoitises, toutes les hypocrisies des puissances.' En dan vervolgt de briefschrijver: 'La phsychologie des peuples et des Etats qui gouverment leurs intérêts est, à notre époque, extrémement dangereuse: l' idée de justice, les principes de morale n'exercent plus aucune influence sur la conduite de la diplomatie, qui, sauf de bien rares exceptions, marche droit sur le but sans se montrer aucunement scrupuleuse sur le choix des moyens. Le *struggle for life*, appliqué avec une cruauté sauvage, est le seul principe dirigeant des gouvernements, qui luttent sourdement les uns contre les autres et n'ont-d' autre objectif que de satisfaire les appétits grossiers et les passions chauvines des masses, disposés, s'il le faut, à aller jusqu' aux plus dangereuses extrémités pour attiendre le but.'

Dat het in de praktijk zoo gaat, dat weten wij; daarover heb ik in mijn laatste werk geschreven; die praktijk is erg en ergerlijk genoeg, maar dat zoo iets immoreels aangeprezen en als een *plicht* van eene regeering bestempeld wordt, is m.i. meer dan bedenkelijk. Vondel liet in zijn koning Oedipus anders spreken:

> 't Is niet om schatten, hoog gebied
> Dat thans Ithoma strijdt,
> 't Begeert de strafbre zege niet
> Waardoor de nabuur lijdt.

Die niets ontziende egoïstenleer verwerp ik met alle kracht, die in mij is, en met alle ervaring die ik heb verkregen, omdat zij mij heeft geleerd dat de toepassing van die leer, welke helaas! op den huidigen oogenblik de meest gangbare is, Europa heeft gebracht in den poel van ellende, waarin de Staten terecht zijn gekomen, niemand en niets kunnende vertrouwen, moetende duchten dat het allen slechts te doen is om te halen en te nemen zooveel van elkander als slechts met mogelijkheid te krijgen is, goedschiks als dat kan, anders met geweld, zoodat zij steeds tot de tanden gewapend tegenover elkander moeten staan.

Is die leer vooral uit een zedelijk oogpunt verwerpelijk, zij is ook uit een politiek oogpunt in hooge mate gevaarlijk, in het bijzonder voor kleine Staten en bepaald voor ons land.

Wanneer het denkbeeld dat zulk een meedoogenloos niets ontziende egoïsme PLICHT van eene regeering is, zich zoodanig vastzet dat dit in de wereld eene algemeene publieke opinie wordt, dan zijn wij Nederlanders, als kleine, zwakke natie in vergelijking met de reuzenmachten onzer naburen, hier en in de kolonien *à la merci d'un événement*; dan staan wij ieder oogenblik bloot dat er nog eens eene 'Noordzee-entente' wordt gehouden en dat op eene samenkomst van diplomaten, die z.g.n. een 'vergnügungs'reisje maken of voor hunne geschokte gezondheid een badkuur moeten doen, onder een sigaret en een glas whisky-soda, zonder blikken of bloozen, beschikt wordt over ons, zonder ons en wellicht bij ons. Dan kan het, geheel *à la mode du Congrès de Berlin*, gebeuren, dat het in het brein van één opkomt - en dat zij het eens worden over het wanbegrip - dat ons landje eigenlijk eene aanslibbing is van den Duitschen Rijn, geographisch volkomen past bij het groote Duitsche Rijk, ja, voor de economische expansie er noodzakelijk voor is, en dat onze Koloniën, goed bezien, te groot voor ons zijn. Dan gaan de heeren aan 't verdeelen van de buit en aan 't herzien der kaart en in stede van eene Oostersche krijgen wij eene Westersche quaestie.

Het ligt dus allerminst op onzen weg om meè te doen met het wolvengehuil. Integendeel, met hand en tand moeten wij dat verderfelijk beginsel bestrijden, ons vastklampen aan het *Recht*, aan het tractatenrecht, de oorkonden van ons bestaan, aan het Volkenrecht, gegrond, zoo als Wheaton zegt, 'sur les principes de la justice éternelle.'

Door geen godsdienst of ethiek verzacht!

Het in de gemeenschap der Staten heerschend meedoogenloos egoïsme wordt door geen godsdienst of ethiek verzacht, is geschreven.

Als dit zoo is, dan is daarmede de bron, de oorzaak van den ellendigen politieken toestand, waarin de wereld verkeert, aangeduid.

Zoo lang dat zoo blijft is er geen beterschap, geen keerpunt te verwachten. Dan gaat de rampzalige jacht voort met steeds meer en steeds grooter Dreadnoughts, steeds grooter en kost-

baarder legermachten, steeds dieper wantrouwen, steeds meer gehuichel, steeds grooter onrust en ontevredenheid onder de breede lagen der arbeidersbevolkingen, waarvan er, óok zonder godsdienst of ethiek, tot steeds helscher middelen overgaan, om *hun* doel te bereiken, *hun* belang met een niets ontziend meedoogenloos egoïsme te stellen boven alles.

Geen ethiek. Natuurlijk! Die van Confusius verwierp reeds het gruwelijke van een tot het uiterste gedreven egoistendrijven. Hij leerde: 'Wat niet voldoet aan de wet der schoonheid zie daar niet naar, wat niet voldoet aan het schoonheidsideaal spreek daar niet over, wat niet voldoet aan het ideaal der schoonheid doe dat niet.'

Zou er iemand bestaan die het zelfzuchtig bedrijf schoon zal vinden? Toch plicht! Daarom, weg met de ethiek.

Maar ook geen godsdienst.

Geen verzachting, geen vrucht door godsdienst in de internationale, geen godsdienst in de nationale[1.] politiek der Staten. Zonder God in de wereld.

Verwondert men zich dan nog dat alles is, zoo als het is? Maar is het mogelijk? Mij trof het dat de gewezen minister van Buitenlandsche Zaken in Frankrijk, Gabriel Hanotaux tot de erkentenis is gekomen:

> 'Démarches mystérieuses de l'histoire où les hommes sont conduits quand ils croient conduire.'[2.]
> Conduits.... door wien?

Ik behoor niet tot de Roomsch-catholieke-, niet tot de Antirevolutionaire-, niet tot de Christelijk historische partij: toch is mijne vaste overtuiging, dat wanneer wij menschen ons in onze daden niet richten naar de geboden, die God ons gegeven heeft, hetzij volgens den Talmud, hetzij volgens onzen Christelijken Bijbel, hetzij volgens ons Geweten, en daarmede in strijd handelen, dat dan al wat goed is verstikt en het kwaad, even als het welig onkruid in verwaarloosde akkers, op schrikbarende wijze de overhand verkrijgt.

Met godsdienst behoeft men niet en moet men niet te koop loopen, ze allerminst als een uithangbord gebruiken of ze te onpas aanvoeren, maar waar ze in het hart der menschen post heeft gevat en leeft, daar worden AL hun daden van zelf er

1. Ochtendblad der *Nieuwe Courant* van 1 Juni 1912.
2. In een mooi hoofdartikel van de *Figaro* van 7 Juni 1912, ten titel voerend: *En Hollande.*

door beheerscht en er van doortrokken. Zij dragen er dus noodwendig het kenmerk van, onverschillig of de daden gelden het particulier bestaan, het maatschappelijk-, het nationaal of wel het internationaal politiek leven. Onmogelijk is het 't godsdienstig element er van te scheiden.

> Een korrel zout in 't glas gedaan
> Al 't water neemt den zoutsmaak aan.

Wanneer wij in de *Illustration* van den 13^{den} April dezes jaars de merkwaardige voorstelling hebben gezien, die de Directeur van het observatorium te Bourges van de zon-eclips, die vier dagen later plaats zou hebben, heeft gegeven; wanneer wij daaruit zien hoe de maan de ‘traversée de l'Europe à une vitesse de 2820 kilomètres à l'heure’ doet; zien hoe zij met die verbazende snelheid, in minder dan een uur, het zonlicht van de monding van den Douro bij Oporto tot aan die der Newa bij St. Peterburg onderschept; wanneer wij daarbij aanschouwen het dwergachtig skelet van heel Europa, waarvan Italië, dat nu aan grootheidswaanzin lijdt en de halve wereld er door in beroering brengt, slechts schijnt te zijn een magere, uitgestrekte grijparm, dan komt ons op nieuw levendig voor den geest hoe klein, hoe nietig, onze Aarde is in de onmetelijke ruimte van het Heelal en gevoelen wij hoe de grootste Grootheid van de milliarden microben - die het menschenras vormend, er op dooreen krioelen en voortwurwen, een leven levend niet langer dan dat van een dagvlinder, in vergelijking met de eeuwigheid - slechts een stofje uitmaakt van het scheppingswonder.

Dan rijst onze gedachte op tot de groote, de Almachtige Geest, die voor de tallooze zonnestelsels de banen vastgelegd en geregeld heeft, tot de voor ons klein verstand te boven gaande Groote Kracht, die al het geschapene onderhoudt, en dan begrijpen wij niet hoe de mensch, dat nietig stofje, kan vermeenen in *iets* ter wereld het te kunnen stellen zonder zijn Schepper, zonder zijn God, en dan krijgen wij op nieuw de kracht om te blijven bij de getuigenis, die onze voorvaderen vastlegden op het marktplein van Brielle, de geboorteplaats van Admiraal Tromp, 's Lands Bestevaer:

> Niet(s) zonder God!

Zedelijke toerekening en determinisme.
Dr. J.M. Hoogvliet.

AAN het slot van mijn vorig artikel beloofde ik, bij een latere gelegenheid een toevoegsel daartoe te zullen leveren, dat gewijd zou zijn aan de *zedelijke toerekening*, zich openbarende in sommige verschijnselen als *verontwaardiging*, *kwalijknemen* en het *toekennen van loon en straf.* Aan deze belofte wordt door mij in de volgende bladzijden voldaan.

In de eerste plaats wensch ik de vraag te beantwoorden, *wat de zedelijke toerekening is*, om daarna te beoordeelen of en in hoever deze toerekening in het licht van het determinisme eenig recht van bestaan heeft.

Op de vraag wat de zedelijke toerekening is, geef ik het volgende antwoord: 'Onder zedelijke toerekening verstaan we het feit, dat ieder van "mij" (d.w.z. van een persoonlijkheid A) uitgaand daadbesluit of daad "*mijn*" daadbesluit of "*mijn*" daad *is* en *blijft*, m.a.w. dat elk *oordeel* over dat besluit of die daad tegelijk een onderdeel is van een oordeel omtrent "mijn" *persoon*, dat "ik" dus nooit het recht heb een van mijn vroegere daadbesluiten te verloochenen als iets *vreemds*, maar dat ik ze alle voortdurend als iets *eigens* moet *erkennen*, uit welke erkenning meteen ook de *verplichting* voortvloeit om het aan die erkenning verbondene leed en schade te dragen tot welken prijs dan ook.'

Ter beslissing is nu in de tweede plaats dit, *of* en *inhoever* deze toerekening door den deterministischen kijker bekeken recht van bestaan blijft behouden. Dit is natuurlijk een zeer samengestelde vraag, die niet één maar verschillende gezichtspunten aanbiedt. Vooreerst moeten we van elk gegeven daadbesluit de *faktoren* trachten aan te wijzen en voor elk geval zooveel eenigszins mogelijk de *algemeene* of *uitwendige* faktoren afscheiden van de *bizondere* of *individueele. Algemeen* of

uitwendig zijn die faktoren, die zich voordoen *buiten* of *grootendeels buiten* de grenzen der persoonlijkheid en die geacht kunnen worden een *gelijkstaande werking* te hebben voor *alle* of *de meeste* persoonlijkheden. Deze algemeene of uitwendige faktoren mogen in elk geval bij de toerekening *niet* worden *meegeteld.* Nemen we b.v. als een waarheid aan, dat een zekere graad van geeuwhonger op *ieder* of *bijna ieder* menschelijk wezen een werking oefent, die hem tot het verscheuren van zijn medemensch of tot het uitzuigen van diens bloed doet overgaan, dan is het voor ons alle duidelijk, dat men geenerlei recht heeft een daadverschijnsel van deze soort *speciaal* en *afzonderlijk* toe te rekenen aan die zeer weinige personen, die onder den bedoelden uiterst zeldzaam voorkomenden uitwendigen drang tot die daden zijn gekomen.

De uitwendige of algemeene faktoren kunnen bij scherper onderzoek in menig geval blijken zich verder uit te strekken dan men bij een oppervlakkige beschouwing gemeend had. Een aantal omstandigheden, op zich zelf vrij onverschillig, kunnen *met hun allen samentreffend* zeer machtig zijn. De kiemen van een ziekte *plus* een juist ingenomen geneesmiddel *plus* elektrische werking van onweerslucht *plus* een speciale beleediging aan de betroffene persoon geheel onverwacht aangedaan, zijn met hun alle misschien bijna genoeg om een daadbesluit van moord of geweldpleging volkomen te omlijnen.

Nemen we aan, dat door een niets te wenschen overlatend onderzoek van een gegeven daadbesluit *alle algemeene* of *uitwendige* faktoren volkomen nauwkeurig waren aangegeven, dan zou men door aftrekking hiervan kunnen komen tot een overschot dat *niet anders dan bizondere individueele faktoren* omsluit, d.w.z. faktoren, die voor *andere* persoonlijkheden *niet* of slechts *in mindere mate* zouden hebben meegewerkt. Deze laatste faktoren worden geleverd door *a*) de *aangeborene* of *hereditaire* eigenschappen van persoon, familie, ras, enz., *b*) de inwerking van *opvoeding* en *onderricht*, vooral in de jeugdigste levensjaren, *c*) den invloed van *vrienden* of andere *omgeving*, de in verloop van tijd aangenomene *gewoonten,* enz. enz., alles elementen, die stellig niet zonder reden als *tot de betrokkene persoon zelf behoorende* beschouwd kunnen worden. Heeft ten opzichte van *deze* faktoren de toerekening recht van bestaan? Mijn antwoord is: Ja. Maar slechts in zoover dat zij mogen meetellen bij de vorming van een

oordeel omtrent de persoon, door welk oordeel deze persoon als meer of minder *zedelijk-verfijnd* of *plichtgetrouw* of *liefdevol* enz. wordt aangewezen, een aanwijzing in menig opzicht gelijksoortig met die, waardoor b.v. aan een schrijfmachine een meer of minder goede of volkomene werking wordt toegekend.

Het hier aangewezene kenmerk van een deterministische in tegenstelling van een niet-deterministische toerekening is van *theorethischen* aard. Op de *praktische stappen*, die tegenover den verrichter van een daad worden genomen, heeft nl. de deterministische opvatting maar zeer weinig invloed. De determinist zal (*als* hij zijn beginselen *in praktijk kan brengen* en hun *werkelijk trouw blijft*, wat lang niet van iederen determinist kan gelden) zich in 't oordeelen *kalm* en *bedaard* gedragen; er zullen geen scheldwoorden als ‘schurk’ of ‘ellendeling’ over zijn lippen komen, enz., maar de praktische *wijze van optreden* tegenover de persoon in kwestie, het vermijden en ontwijken, het voorzichtig toekijken, het *niet* bewijzen van vriendschapsblijken, enz. enz., dit alles zal ongeveer hetzelfde zijn als bij den alledaagschen niet-deterministischen beoordeelaar.

Het lijkt mij dan ook bizonder onaannemelijk, dat het determinisme ooit groot succes zou kunnen hebben als *exkuus* of *uitvlucht* ten dienste van hen, die het een of ander wat we ‘misdrijf’ noemen hebben uitgehaald. Immers om te beginnen kunnen zij met dat exkuus alleen ter markt komen bij *echte ontweeslachtige* deterministen, d.w.z. deterministen die *onvoorwaardelijk* en *onafgebroken* trouw blijven aan hun leer (*cujus generis magna penuria est*) en ten tweede bestaat er ten slotte nog alle kans, dat, als ze werkelijk zulk een zeldzamen vogel mochten ontmoeten, zij van dezen op hun deterministische verdediging geen ander antwoord ontvangen dan dit: ‘UEd. was gedetermineerd tot dien moord of dien diefstal, zeer zeker. Ik ben dan ook in 't geheel niet misnoegd of verstoord of verontwaardigd op U. Kwalijk nemen wat van U is uitgegaan... wel neen!... Alleen zie ik me van mijne zijde bij deze gelegenheid evenzeer gedetermineerd tot het nemen van die veiligheids-, voorzichtigheids- en andere maatregelen tegenover UEd., die men tegenover heeren aan wie dergelijke dingetjes overkomen gewoon is te nemen.’

Laat ons overgaan tot de behandeling van enkele der *bizondere verschijnselen*, waarin zich de toerekening geregeld openbaart,

zooals *misnoegdheid, verontwaardiging*, *kwalijk-nemen*, het *toekennen van loon en straf* en het gebonden-rekenen om, voor zoover mogelijk, *vergoeding* te leveren van het berokkende leed of de veroorzaakte schade.

Wat is *misnoegdheid*? Wat is *verontwaardiging*? Wat is *kwalijk-nemen*? Het zijn tamelijk samengestelde verschijnselen, waarvan de gemeenschappelijke eenvoudige kern geen andere is dan het telkens voor de zooveelste keer *opmerken* en *konstateeren*, onder die of die bepaalde vorm en duizendvoudig verschillende omstandigheden, van het algemeene feit der menschelijke onvolkomenheid en ongestadigheid. Maar aan die eenvoudige of standvastige kern sluiten zich bij iedere bizondere gelegenheid een of meer verschillende *gemoedsbewegingen* aan, als *verwondering*, *teleurstelling*, *gramschap* enz. Van deze gemoedsbewegingen moet gezegd zijn, dat zij enkel en alleen uit menschelijke zwakheid voortkomen. Wij kennen altijd maar een *gedeelte* van de psychische en andere faktoren in een gegeven handeling, vooral wanneer het de handeling is van een *ander.* Indien we *wèl* alle faktoren overzagen, zou nòch van verwondering, nòch van teleurstelling, nòch van gramschap *eenige sprake kunnen zijn.* De volkomen-ingelichte zou eenvoudig de posten van de rekening overzien en glimlachend zeggen: ‘Stimmt. All right. Voilà bien le compte.’ Zeer terecht zei daarom Madame de Stael: ‘Tout savoir c'est tout pardonner.’

Wat het ‘kwalijk-nemen’ betreft, zou ik hier nog de bizondere opmerking willen maken, dat naar mijn persoonlijke indrukken hier altijd als bijfaktor aanwezig is een getast-worden in een *eigen* zwak punt, meer bepaaldelijk dikwijls het halfheldere inzicht van *gedeeltelijk-zelf-meegewerkt-hebben* aan de door ons afgekeurde daad van *de ander.* Men zal b.v. kwalijk nemen de *brutaliteit* van een jongere als men voelt, dat men dien jongere onpédagogiesch heeft aangepakt. Men zal kwalijk nemen de afzetterij van een koopman, als men voelt zich tegenover hem van een niet-merkantiele zijde te hebben laten kijken, enz.

Nu enkele woorden over het toekennen van *loon* en *straf.* In *hoofdzaak* berusten zonder twijfel zoowel de neiging en gewoonte van *beloonen* als die van *straffen* op een onredelijke stemmingsopenbaring. ‘Ik ben blij gemaakt... nu *hij* ook *blij!*’ ‘*Ik* ben treurig gemaakt... nu *hij* ook *treurig!*’. Dat het

'straffen' in de rechtsverzorging een groote ongerijmdheid is, daarover zullen de flinkste juristen het, naar ik meen, in onze dagen wel eens zijn. Het valt intusschen niet te ontkennen, dat zoowel het *beloonen* als het *straffen* een goede en praktische zij hebben in zoover als zij beide een (natuurlijk op zich zelf weer *volkomen* door voorafgegane feiten *bepaalde) faktor* kunnen uitmaken in het *zeldzamer-worden* van de bestrafte of het *veelvuldiger-worden* van de beloonde soort of wijze van handelen.

Iets anders dan *strafbaarheid* is de zedelijke verplichting tot *herstelling*, voor zoover mogelijk, van berokkend leed of veroorzaakte schade. Gesteld dat een persoon A in roekeloosheid of drift enz. aan een persoon B een pak ransel h*ee*ft toegediend, waardoor deze verscheidene weken in een hospitaal heeft moeten liggen, dan zullen ook de *tegenstanders* van het eigenlijke 'straffen' wel voor het grootste gedeelte van oordeel zijn, dat de persoon A zedelijk verplicht is om zoowel aan B zelf als aan diens vrouw of kinderen enz. zooveel mogelijk de verdrietelijkheden goed te maken, die uit de afranseling zijn voortgevloeid.

Volgens den oppervlakkigen schijn van het determinisme zou echter de dader zelf door een deterministische beschouwingswijze kunnen worden in staat gesteld om het volgende te débiteeren: 'Dat er door bemiddeling van mijn spierbundels en vuisten iemand is lamgeranseld, doet me leed. Dat men uitziet naar middelen om het veroorzaakt ongerief te herstellen, bij voorbeeld, als men dit de meest praktische methode acht, door een geldneertellende beweging van zekere nader aan te wijzene vingers, heeft mijn volkomene sympathie. Dat echter de neertellende vingers juist de vingers zouden moeten zijn van *diezelfde* hand met behulp waarvan het afranselingsverschijnsel zich afspeelde, lijkt me een *ergerlijk bijgeloof*, waarvoor ik hoegenaamd niets kan voelen en tot welks verbreiding ik niet wensch mee te werken.' Ziehier wat de dader oppervlakkig beschouwd zeggen *kon...* dat hij het echter werkelijk en in ernst zeggen *zou*, is bij uitstek onwaarschijnlijk en ternauwernood denkbaar.

Wat is dan volgens *ons* de gezonde beschouwingswijze van een geval als dit? Mijn antwoord is het volgende. Waar leed of schade is aangebracht, daar denkt men uiteraard aan de gewenschtheid van een leniging of vergoeding. Trad nu bij

de veroorza*k*ing van het leed of de schade een persoonlijk wezen op, dan denkt men ook lichter aan een verzachting *langs insgelijks persoonlijken weg.* Maar van welke persoon zal men die in de eerste plaats gaan vragen? Zeer redelijkerwijze ongetwijfeld eerder van een persoon omtrent wie 't het waarschijnlijkste is, dat hij aan 't verzoek zal *willen voldoen.* En bij welke persoon of personen doet zich die waarschijnlijkheid voor? In 't algemeen genomen zeker bij die, waar de voorstelling van het leed of de schade zich bizonder scherp in het bewustzijn heeft afgedrukt. Met de persoon van de *dader* zal dit allicht het geval zijn, maar terecht zou men kunnen opmerken, dat bij sommige andere personen, b.v. de nieuwsgierigen, die op 't gerucht van de klappen kwamen toesnellen of de huisgenooten, die daarna het slachtoffer zeer gehavend thuis kregen, de dienstbode die opendeed, den agent die op post stond, den student die aan de overzij uit zijn raam keek enz., de voorstelling even levendig of nog levendiger kan zijn dan bij den dader. Men zou dus tot het besluit kunnen komen, dat die nieuwsgierigen of die huisgenooten, dienstbode, student, enz. verplicht zijn tot het leveren der vergoeding. En hiervóór is dan ook wel degelijk 't een en ander te zeggen. *Ongerijmd is deze vergoedingseisch bij lange na niet.* Maar ten slotte is er toch iets zeer belangrijks tegen... De nieuwsgierigen, huisgenooten enz. bezitten de voorstelling van het berokkende kwaad, hoe levendig dan misschien ook, alleen als de voorstelling van een *gebeursel* zooals aardbeving of hagelslag; voor de persoon van den dader daarentegen is het de voorstelling van een *eigene daad*, d.w.z. van een daad die zich voordoet als uitgegaan van de innigste en kwetsbaarste wereldkern, nl. het *eigene-ik* en in *dat* opzicht is bij hem ook die voorstelling *alleenstaand-scherp.* Evenals nu de voorstelling van de *volbrachte* daad voor hem een *eigenaardig*-(*moreel*-) *pijnlijke* voorstelling is, zoo laat het zich zeer licht verklaren, dat het denkbeeld van een *toekomstige* daad, die zooveel mogelijk juist het omgekeerde is van de eerste, voor hem persoonlijk ook een verkwikkend denkbeeld moet zijn. Door deze overweging wordt het waarschijnlijk, dat de man eerder dan een ander de vergoeding zal *willen* aanbieden en op die waarschijnlijkheid berust naar mijn meening *wezenlijk* de geheele zienswijze omtrent de *verplichting* tot *vergoeding.*

De deterministische levensbeschouwing is een belangrijk element in de geestelijke vorming van nadenkende personen, van welk element men echter de waarde vooral niet moet overschatten, allerminst in de toepassing op het werkelijke praktische leven. Vooreerst toch is het determinisme een *algemeene* waarheidsbeschouwing en algemeene waarheidsbeschouwingen kunnen door gewone menschenkinderen niet anders dan op zeldzame bizondere oogenblikken worden ingedacht. Bij verreweg de meeste menschen kan het alleen om deze reden al voor het eigenlijke *leven* heel weinig verschil maken of men determinist is of niet. Maar bovendien hebben we hier te doen met een bij uitstek *onpraktische soort van waarheid*, omdat men haar voor geen enkel bizonder geval eens in werkelijkheid kan konstateeren. Immers tot het konstateeren van de juistheid van het determinisme voor een enkele daad of daadbesluit zou men al vast om te beginnen een volledige kennis moeten bezitten van het heelal en zijn geschiedenis. Zoodra men het kleinste elementje gemakshalve buiten beschouwing laat, is de rekening direkt *mis* en kan men er *niet* meer op vertrouwen. Wat we als slotsom van dit alles kunnen prediken is alleen dit: ‘Houdt U ten volle overtuigd van de onloochenbare waarheid der deterministische leer... maar gedraagt U over 't algemeen maar in praktischen zin zóó alsof die leer niet bestond.’

De uitdrukking ‘het praktische leven’ geeft aanleiding tot de vraag of er dan ook een *onpraktiesch* leven bestaat en, zoo ja, waar dit te vinden is. Mijn antwoord op die vragen is: Ja. In 't leven van ieder mensch komen, bij den een vaker, bij den ander zeldzamer maar in verhouding tot de totaalsom van het leven altijd zeldzaam, oogenblikken voor, waarin de daadbesluiten en daden van verleden en toekomst niet op zich zelf voor het dadelijk belang maar *gezamenlijk in 't algemeen volgens gemiddelde normen* beschouwd en beoordeeld worden. In die oogenblikken ontstaan *algemeene* dus *theoretische* voornemens met betrekking tot de gezamenlijkheid der toekomstige daadbesluiten en deze algemeene voornemens oefenen met meerderen of minderen bewustheidsgraad een zekeren invloed op de *werkelijke* daadbesluiten der toekomst. De bedoelde invloed is bij verschillende persoonlijkheden sterker of geringer, maar *moet in 't algemeen genomen eerder als gering worden beschouwd.*

Een mijner vrienden, in wijsgeerige en zielkundige studiën zeer ervaren, zei van het determinisme dit, dat het wel volkomen *waar* is maar tegelijk bizonder *onbevredigend*, omdat nl. de denkende en voelende mensch daardoor ongeveer tot een *machine* wordt gedegradeerd. Ik zelf kan in deze zienswijze niet deelen. Naar *mij* voorkomt is het niet waar, dat het determinisme *voor ons* deterministische *menschen* de voorstelling van een mensch in 't algemeen tot die van een machine zou maken. Wat het *wel* leert is alleen dit, dat *bij een vermeerdering van onze kennis in de richting der alwetendheid* de voorstellingen omtrent al wat we levend en bezield noemen meer en meer zouden gaan naderen tot die van hetgeen ons thans dood en werktuichelijk schijnt, *maar ook omgekeerd*, (en dit wordt dikwijls voorbijgezien) maar ook omgekeerd de voorstellingen van al het doode en werktuichelijke tot die van het levende en bezielde. Zoo opgevat zal de *algemeene* aanneming-als-waarheid van het determinisme ons (naar mij althans voorkomt) niet langer als iets bizonder onbevredigends kunnen afstuiten.

Naar ik meen wordt in de ruimere kringen van 't beschaafde publiek aan de naam en faam van het determinisme vrij wat afbreuk gedaan door één speciale verkeerde voorstelling, een voorstelling, waarbij alwetendheid en niet-alwetendheid gelijktijdig bij een persoonlijkheid ondersteld worden. Bij elke deterministische beschouwing wordt gewoonlijk het een of andere speciale daadbesluit als voorbeeld gekozen. De fout nu, waarop ik het oog heb, is hierin gelegen dat men zich 1°. ter zake van de bedoelde daadbesluit en zijn faktoren op 't standpunt plaatst van een alwetend beschouwer en 2°. ter zake van de geheele rest van het leven op dat van een gewoon ten-deele-kennend mensch. Dat eene daadbesluit krijgt dan van achteren in 't verleden om zoo te zeggen een schrikbarenden staart die zich tot in de ijsperiode der geschiedenis en verder verlengt, een ware nachtmerrievoorstelling, die haar verbijsterende kracht hoofdzakelijk ontleent aan de omstandigheid, dat de geheele niet met het bedoelde daadbesluit in verband gedachte rest van het leven intusschen doodgewoon als normaal *zonder* de bovenomschrevene ‘sliertstaarten’ in 't verleden afgeteekend wordt. Kregen *alle* andere daadbesluiten of daden dezelfde toevoegselen *ook*, dan zou men terstond bemerken, dat

de geheele gewone-menschen-opvatting van leven en wereld (om eens vast te blijven houden aan hetzelfde beeld van zooeven) in één enkel mozaïekpatroon van *niets* dan sliertstaarten tenietging. Dat ééne reusachtige sliertstaarten-mozaïekpatroon zou dan *niets* van ons gewone wereldbeeld meer zichtbaar laten... maar het zou ook niets *unheimlich's* of griezelig-nachtmerrieachtigs meer hebben. Wie dus een juisten kijk op het determinisme wil hebben, moet kiezen tusschen de beide standpunten *alwetendheids*: of *niet-alwetendheidsstandpunt.* Uit het eerste gezichtspunt verzwelgt de faktoren-opvolging *alles zonder onderscheid*, m.a.w. elk feit of gebeursel verdwijnt in zijn eigen geschiedenis; uit het andere ziet men slechts hier en daar nu en dan een klein onschuldig faktoren-reeksje opduiken nl. alleen daar, waar men wat nauwkeuriger toekijkt en alleen zoolang men dat blijft doen.

Vraagt men ten slotte in 't algemeen naar *den invloed* van een deterministische opvatting op de moraliteit, dan moet naar mijn overtuiging hierop het volgende geantwoord worden:

1°. Zooals van ieder theoretiesch denkelement kan ook van de deterministische levensbeschouwing de invloed op het geheel van het leven moeielijk anders dan tamelijk *beperkt* zijn.

2°. Voor de onnadenkende massa kan een vluchtige kennismaking met deterministische beginselen allicht somtijds een *ongunstige* moreele faktor worden (zooals dit in 't algemeen met ieder *onbegrepen brok kennis* al zeer licht het geval kan zijn).

3°. Voor de nadenkende minderheid bestaat er daarentegen zeer veel kans, dat de deterministische levensopvatting in moreelen zin *voordeelig werkt.* Immers, bij *a*) de beoordeeling der *anderen*, waarvan geregeld een groot aantal faktoren *totaal onbekend is*, stemt het determinisme tot groote *voorzichtigheid*, *verdraagzaamheid* en *vergevensgezindheid* en bij *b*) de nabetrachting van *eigene* daden, waarvan de faktoren teminste *betrekkelijk* beter zijn na te sporen, is er aanleiding tot moreele zelfherziening, waardoor in 't vervolg nadeelige faktoren *vermeden* en voordeelige faktoren *opgezocht* kunnen worden.

Het antwoord.
J. Eigenhuis.

I.

IN een derde-rangs-hotel van het zeedorp schreef hij zijn naam in het register: Hendrik Beekum. De waard in hemdsmouwen bracht hem, met ietwat wantrouwen naar zijn kale plunje glurend, naar zijn kamer. En toch bedwong hij zijn lust om vrijpostig te worden, want die kale sinjeur had iets gebiedends in zijn voorkomen als hij zich oprichtte en hem met een voornaam koelen blik de deur uitkeek.

Hendrik Beekum zag met afschuw naar zijn gore beddegoed, den vuilen vloer en het gescheurde en verbleekte behang. Maar onverschillig schokte hij met de schouders, en ontkleedde zich haastig. Toen wierp hij zich op zijn bed, dat klagend de gebroken veren over elkaar deed knoersen. De handen onder het hoofd lei hij door het raam met groote oogen naar den blinden muur te staren, of hij er zijn lot op af kon lezen.

Och, zijn lot! Dat kon hij zeker wel aflezen van een blinden muur. Want het einde zou er straks wezen, en de dageraad van morgen zou de laatste zijn, die er voor hem aanbrak. Het leven had hem nu genoeg getoond, hoe het één vermoeienis was, en hij wou niet langer die moeheid voelen.

Zoo stil indommelen om nooit te ontwaken! Dat het ook zoo moeilijk viel, om het moede hoofd tot rust te brengen. Het bleef aldoor denken er in, en duizelingwekkend was de vaart, waarin de beelden elkaar narenden. Het bleef zelfs doorgaan in zijn slaap en als hij wakker werd, ging zijn stroom van gedachten en fantasieën en grillen maar door, op wat hem in zijn droomen had verontrust.

Daar lag hij op zijn bed uitgestrekt, als op een foltertuig. Onrustig verschoof hij zich, terwijl de veeren van het matras piepten en klaagden. Hij sloot de oogen, maar dan was het, of de wilde jacht in zijn hoofd gestalten aannam en hij dui-

zelde bij het warrelen en flikkeren er van. Zijn oogzenuwen deden er pijn van en de moeheid van zijn hersenen werd al ondragelijker.

Gelaten wentelde hij zich op zijn rug en spreidde de armen recht uit, alsof hij aan een kruis gebonden was. Kon een kruis-lijden soms ondragelijker zijn dan zijn smart zonder leniging! Bevreesd sloeg hij zijn oogen omhoog en zijn angsten en vermoeidheid persten hem koude pareltjes in de handpalmen en op het voorhoofd.

Zoo werd hij den heelen nacht gefolterd in zijn warrelende waakdroomen, en ook gefolterd in zijn woeste slaapdroomen.

Slapen was het eigenlijk niet. Of slechts een dun gazen gordijn zijn bewustzijn van de wanhopige roezemoes der buitenwereld afsloot, zoo lag hij neer. En dat was haast nog afmattender dan bij volle licht meedoen in dien wirrelwarrel.

De klok sloeg negen uur, toen hij uit zijn verstrooiing ontwaakte, door het neerzetten van zijn laarzen voor de deur.

Daar was het volle dagleven weer voor hem, en de maalstroom van nare gedachten tolde weer in zijn brein, teugelloos als een woest paard, waar zijn gefolterde ik gebonden op rondsliertte zonder eenig vermogen den breidel te grijpen.

Zoo, leek het hem, waren al zijn nachten geweest van zijn jeugd af, want herinneringen aan betere tijden konden in de droefgeestige grauwheid van zijn bewustzijn niet opduiken. Zoo was altijd zijn ontwaken geweest, en zoo zou zijn folterleven blijven tot het einde kwam. Zijn hersens waren een helsche machine, die maar doorratelde, omdat hij nooit geleerd had die stop te zetten en de tijden te regelen waarop de machine werken mocht en het tempo waarin. Nooit had hij onderscheid leeren maken tusschen het actieve denken en het willooze doordravende denken, voortgesleept door het grillige spel van indrukken, gevoelens en hartstochten. En zoo had het actieve denken de teugels losgelaten en leken zijn vermoeide hersens op een voorthollende locomotief, waarop de machinist machteloos neerlei.

't Moest eindigen in een geweldige ontknooping. 't Kon zoo niet langer gaan.

En daarom was hij hierheen gekomen, om die ontknooping te bespoedigen. Zijn weelderige woning ontvlucht, in een kaal pakje om hier vandaag de rust te zoeken, die het leven hem niet geven kon. Onbekend als een menschelijk wrak hier

gekomen, zou hij vandaag zijn lijden eindigen in de stilte van het niet-zijn - zonder zijn wereld van weelde en voornaamheid te schokken door een einde, dat ze als een dwaasheid zou veroordeelen en als een domheid, omdat het haar uit haar genot-roes wakker deed schrikken.

De duivelsche onrust in zijn hoofd dreef een verschrikkelijk spel met hem. Dokters hadden een geleerden naam aan zijn lijden gegeven. Dikwijls had hij dien geleerden naam toegepast gezien op gevallen, die op het zijne leken en waarbij de getroffen persoon zijn leven eindigde in een versuffing, die hem tot het plantenleven terugvoerde, of tot de razernij van een wild beest, of in een belachelijke krankzinnigheid.

Maar dat dreigend einde afwachten kon hij niet, en zoo was hij hier gekomen om den vrede te zoeken, die geen dokter hem geven kon, al wisten ze nog zoo precies in welk vakje zijn geval thuis gebracht moest worden.

Als hij aan de namen dacht van de ongelukkigen, die hem in dit lijden waren voorgegaan, dan sidderde hij. Als hij, hadden ze hun tijden gehad, waarin ze gevierd waren als kloeke werkers, terwijl zij inderdaad reeds toen geslagen waren door het delirium van geld maken, geld ophoopen. In de kolken van den grooten maalstroom waren ze rondgeslingerd, tot zij hunkerend alles hadden gegrepen, dat op het woelende water danste en zij zelf met beide handen vol op het strand waren gesmeten, de rotsen in hun nabijheid bestrooid met rijke bezittingen, terwijl zij verpletterd en met doffe, hopeloosangstige blikken het leven rondom hen zijn gang zagen gaan. Hij wist - als het ergste kwam te gebeuren - wat er van hem zou gezegd worden, omdat hij het vaak zelf gezegd of hooren zeggen had over anderen: ‘Hij werkte te hard - hij werkte te hard.’ Hij was er ziek van, zoo dikwijls hij dat hoorde. Dan was het toch een vreemde wereld en waren het vreemde menschen, - als werk hen zoo kon breken! Als men in een Godheid geloofde, dan moest het levende wezen, dat Zijn adem schiep, toch wel volmaakt wezen, - niet een wezen, dat afgemat, ziek en gekweld kon worden door de taak het opgelegd. Een mensch zou zich te hoog achten om een zoo broos en onvolmaakt ding te bouwen. Een menschelijk ingenieur, die een machine construeerde, waaraan eeuwigdurend iets haperde, en die altijd verkeerd ging als er het

werk mee verricht werd, waarvoor ze gemaakt was, zou er op schimpen en het ding als een waardeloos prul op zij smijten.

‘Er is iets verkeerd’, mompelde hij, op zijn kruis uitgestrekt. ‘Iets is er niet goed in de wereld’.

Hij trok zijn dunne lippen samen tot een grijnslach.

‘Is het schepsel niet goed, of mankeert er iets aan den Maker?’

Als wij nu het heerlijkste zijn, wat Hij wist te scheppen, dan is het met Zijn alvermogen treurig gesteld.

Weer grijnslachte hij, verwonderd dat zijn gedachten al zoo vertroebeld waren, dat ze den laatsten tijd maalden over een Schepper, over een God, die deze folterplaneet regeerde en onderhield. Het was al erg met hem, dat er zulke dwaze gedachten in zijn hoofd spookten.

Hij had er meer gekend, die ook al zoover waren afgedaald, dat ze leuterden over een God en een wijs bestuur, en die als besluit van hun dwaasheid eindigden met zich den hals af te snijden. Het scheen werkelijk een voorbode van het einde te wezen, zoo ook bij hem.

Nooit had hij dan ook in zijn leven een plaats kunnen vinden voor God. Geld verdienen, geld verdienen, en daarbij was geen plaats voor een God. Altijd had hij er tegen geraasd, tegen de onzinnige zwakhoofdigheid van al de Godgeloovigen, nooit had hij zelf de behoefte aan Hem gevoeld.

En toch was het hem wel eens geweest, of er een groot mysterie om hem heen hing, dat hem omhulde en het heelal vol maakte, en dat grootsch geduldig wachtte, wat het zwakke menschenkind zou doen. Één-, tweemaal had hij dat sterk gevoeld in zijn leven, en toen was het ineens geweest, of er een oogenblikkelijke kalmte om hem heen viel.

Maar meestal meende hij, dat ook dit een deel van het proces zou wezen dat moest eindigen in een volslagen razernij of doffe wezenloosheid.

De laatste week had hij zich klaar voor oogen gesteld, wat hij zou doen. Die laffe angst, waardoor anderen zich tot krankzinnigheid of zelfmoord hadden laten meesleepen, wou hij niet langer verduren. Het eind zou spoedig komen en niemand zou ontsteld zijn bij het vernemen er van. Ver weg langs het eenzame strand, gekleed in de sjofele plunje van een aan lager wal geraakte, - zich ergens stil van een golfbreker laten glijden... Hij kon een brief achterlaten, die omtrent zijn

naam en stand op een dwaalspoor moest brengen. Hij had over het verhaaltje nagedacht: een teleurgesteld avonturier, bankroet en vernederd teruggekeerd uit Indië, zijn bestaan eindigend in zulke armoede, dat hij van de armen moest begraven worden. Wat deed het er ook toe, waar iemand lei, als hij maar mocht slapen, slapen....

Den wantrouwenden waard had hij een week logies vooruit betaald. Hij kon zich zoo indenken, dat zijn kale armoedsplunje achterdocht inboezemde. Die zou niet aan hem tekort komen. Hij zou zijn kamer na morgen toch niet meer gebruiken. In zijn eigen huis zouden enkele dagen voorbij gaan vóór zijn familie er aan dacht hem op te sporen. Hij had zijn bedienden verteld, dat hij voor afwisseling wat naar Parijs ging. Hij zou veilig en diep in zijn graf van de armen liggen, een week voor ze elkander vroegen, waarom ze niets van hem hoorden. Alles was in orde.

Hij dacht ineens aan zijn doodsstrijd.

Zijn doodsstrijd? Dat woord was een bespotting; hij had immers al opgehouden te leven. Werk, genoegen, zon, maan en sterren hadden hun beteekenis verloren. Hij stond en keek naar de schitterendste tooneelen van land en lucht en zee en voelde niets. Speculaties en combinaties brachten dagelijks grooter rijkdom zonder zijn hart eventjes sneller te doen kloppen van blijdschap. Niets bleef hem over dan de verschrikkelijke dagen en de verschrikkelijke nachten, en de dokters kenden daar wel een wetenschappelijken naam voor, maar geen heeling. Het had nu lang genoeg geduurd. Hij wou het niet langer dragen. Morgen zou alles al voorbij zijn. En geen publiek misbaar over de vernederende treurigheid van zijn uiteinde. En wat verloor de wereld aan hem?

Wat somber grauwe lucht dreef er boven de zee. Zoo naargeestig of er over alle leven een doodssluier hing. Maar wat kon hem dat schelen? Hij was zelf ook een vlam, die uitging. Zijn hersens waren zoo vermoeid, dat hij de gewoonste dingen vergat.

'Vergeten'. In zijn gedachten herhaalde hij het woord, toen hij opstond. Morgen op dezen tijd zou hij alles vergeten wezen. Morgen op dit uur! Zijn geest herhaalde dat telkens, terwijl hij zich kleedde. Waar zou hij wezen? Zou hij ergens zijn? Verondersteld, dat hij opnieuw ontwaakte - tot een leven even slecht als dit? Hoe verliet een mensch zijn

lichaam? Wat gebeurde er na den schok? Vond men dan zichzelf staan naast het lichaam, er op neerziende? Het zou niet prettig zijn, er naast te staan en er op neer te zien, - zelfs niet voor het *ik*, dat het had verlaten.

Maar iemand, die er zichzelf van losgescheurd had en van zijn duivelsche pijnen en smarten, zou ook niet veel om die karkas geven, en zien hoe weinig ze beduidde.

Allicht zou elke andere toestand beter zijn dan deze foltering. De dokters hadden hem allerlei drankjes laten slikken, al de medische voorschriften had hij opgevolgd, en hier stond hij nu, na dien laatsten helschen nacht, zich aan te kleeden in een sjofel slaapkamertje van een goedkoop logement om uit te gaan en een plaatsje onder dat wijde, altijd melancoliek ruischende watervlak te zoeken.

Hij lachte bij die gedachte met den lach, die eigenlijk een vreugdelooze grijns was.

'Ik denk er aan, of ik bang ben voor kou-vatten,' zei hij bij zichzelf met afgrijselijken humor. 'En morgen -!'

Er zou geen morgen zijn. De morgens waren voorbij. Geen nachten meer - geen dagen meer - geen morgens meer.

Hij voltooide zijn toilet, zijn met voordacht gekozen kaalfatsoenlijke kleeren aantrekkend met een zorg voor den indruk, dien hij er mee wilde maken. Zijn boord en manchetten waren gerafeld en geel en hij maakte zijn boord vast met een speld en strikte zijn das zorgeloos. Zijn overjas begon een groene kleur te toonen en was tot den draad afgesleten; zijn hoed was kaal. Toen zijn toilet klaar was, bekeek hij zich in den gebarsten en beslagen spiegel, voorover buigend om zijn ongeschoren gezicht onder de schaduw van zijn valen hoed te onderzoeken.

'Zoo is het goed,' mompelde hij en ging de trap af.

Buiten bleef hij even staan en luisterde naar de ruischende droefheid van de zee. Waarom? Het geruisch scheen zich om hem en over hem heen te spreiden en over het heele dorp, over de heele wereld - en hij staande in het midden er van, een man op weg naar den Dood - met geen 'morgen'.

Wat beteekende dat? Het scheen iets te beduiden. De wereld hopeloos treurig en pijnlijk - het leven ellendig - het geruisch ellendig - zijn hoofd ellendig. Hij stond en wachtte. Misschien was dit een van de verschijnselen van het ziektegeval, waar aan die wetenschappelijke naam was ge-

gegeven. Als dat zoo was, dan deed hij beter vlug weg te gaan om er een eind aan te maken, zonder doelloos rond te dwalen. Even mocht hij de stilte genieten. O, die stilte. Hij wachtte aan het strand en trachtte te hooren, - of iets in die stilte hem riep, roepende zonder geluid. Weer kwam in hem de gedachte, alsof iets wonderbaarlijks om hem zweefde en hem leidde, gelijk een meikever aan een draad.

Hij had te voren zich eigenlijk nooit beklaagd - hij wou niet weten, dat hij nu zichzelf beklaagde, - maar hij was een man, die naar zijn dood ging, en een fijn, koud zweet brak hem uit en het leek, of dit niet hem maar een ander gebeurde; - hij sloeg zijn armen uit en schreeuwde overluid woorden, die hij niet gedacht had te zullen spreken.

'God! God! Wat moet ik doen om gered te worden?'

Maar de stem van de zee gaf geen antwoord.

En met een lichte zucht vielen zijn armen neer en boog zijn hoofd zich berustend, terwijl hij den weg langs het strand vervolgde om een stille plaats te zoeken voor zijn doel.

II.

Kalm wou hij overdenken, wat hem te doen stond.

Een man, die vrijwillig aan zijn lijden een eind ging maken, moest wel zeker weten, dat hij niet vertrok als iemand, die overhaast vlucht.

Hij zag zijn portefeuille na: geen herkenningsteekenen er in, en de misleidende brief was er veilig in bewaard. Ook zijn kleeren waren allemaal vreemd en van zijn ondergoed had hij zorgvuldig het merk afgetornd.

Geen kans er op, dat zijn dood zijn familie in opspraak zou brengen.

Terwijl hij zijn zakdoek uithaalde, rammelden er een paar goudstukjes in zijn zak.

Dat had hij vergeten: van het geld, dat hij bij zich droeg, moest hij zich nog ontdoen. Er moest geen cent in zijn zak gevonden worden..., berooid en kaal zou hij in de morgue van een politie-post liggen, een paar dagen, tot hij van de armen begraven zou worden.

Vreemd, dat alles zoo te bestellen voor zichzelf.... Was het voor hemzelf? Wie bestelde dat nu zoo? En voor wien deed hij dat? Had dat armzalige lichaam hem zoo verbitterd,

dat hij het ging wegwerpen als een afgedragen kleed? En zou hij er weet van hebben, dat zijn kleed daar lei te dobberen en neergebeukt werd, op het strand als een wrak?

't Bleef toch altijd voor een ander, dat hij het deed. Zijn ‘ik’ was taai en liet zich niet onttroonen. Zijn ‘ik’ was de dader en zou het ook overleven.

Wie zei dat? Begon nu dat afgematte hoofd al weer over te borrelen van vermoeiende gedachten? Bubbelden ze op als de bellen in kokend water, waar geen eind aan kwam vóor alles verkookt was of de vlam werd uitgeblazen?

De vlam uitblazen was een heel verstandig ding.

Dat niet elk sterveling het deed!

Dat stomme dier voor de schelpenkar; zijn borst kraakte en zijn longen leken te scheuren, terwijl de drijver het met zijn heesche snauwen het duinpad opjakkerde. Nu kon het niet meer en zaagde door zijn luchtpijpen naar adem. Het had ook al iets in den blik van doffe lusteloosheid. Met een trap tegen den buik werd het opgeschokt uit zijn wezenloosheid en angstig rukte het de kar een eindje verder met zijn laatste krachten.

Wat zagen die groote oogen schuw en met afkeer naar het nare leven. Wat moest de wereld zoo'n beest een oord van marteling toelijken.

En dat oude vrouwtje voor hem, rimpelig en vuil, in grove, versleten plunje, slovend onder haar mandje met wrakhout, trekbeenend van jicht en ouderdom.

Een zwangere vrouw, misvormd door haar dracht, en zich verrèkkend aan een mand met garnalen.

Kinderen, met ontstoken oogen of neuzen, geharnast in plankerige kleeren en zoekend naar kwaad doen, uit onbewusten wrok en uit verveling.

Die oude man tot zijn borst in de zee, bij dit kille weer, sjokkend en beulend zich gespannen voor een garnalennet, om een dubbeltje te verdienen.

En die slampampers, grof en ruw, verstompt door jenever en geestdoodend werk.

Daar was toch in die hopelooze wereld iets, dat tot den hemel schreide.

Maar de Vader in den Hemel bleef doof, eeuwen door.

De Vader?

Hij vertrok de lippen tot een grijns.

Een vader, die zijn kinderen met schorpioenen geeselt en die ze naar het gekkenhuis drijft of naar de kroeg of naar....

En toch was het hem weer zoo duidelijk, of hij iemand naast zich voelde, die de grauwe lucht vulde en in de stem van de wilde zee was en de heele wereld doorstraalde.

Een symptoom van zijn komende verstandsverbijstering!

Zoover hij zien kon, altijd menschen langs het strand.

En de opkomende vloed maakte het strand onbegaanbaar. Elke stap was nu al in het mulle zand als met een looden zool bezwaard.

Hij wou naar boven gaan en zoo in een slopje meteen gelegenheid vinden, zijn armzalig geld te plaatsen. 't Kon misschien nog enkele uren een paar menschen in den waan brengen, dat de wereld nog zoo kwaad niet was.... zooals hij in een menagerie de doffe oogen van wegkwijnende leeuwen even had zien glinsteren, wanneer de kruiwagen met vleesch aankarde.

't Was zonderling, nog zooveel notitie van zichzelf te nemen: bang zijn zich te veel te vermoeien en een binnenweg zoeken om gemakkelijker en aangenamer plaats aan zee te bereiken, waar de rekening zou afgesloten worden.

Afgesloten?

Was dat weer de stem naast hem?

Wat deed het er ook toe?

Voortgezet dan, - maar zeker met minder gelegenheden, om dat debet zoo hopeloos te maken.

Een gasthuiskarretje, geduwd door een agent en geëscorteerd door een ander, omzweefd door de jeugd in stijve grootmannen- en vrouwen-kleeding, of ze een feest bijwoonden. Hun klompjes klepperden op de straat zoo dartel, of ze pas de school uitstoven.

Hij volgde, maar waarom wist hij niet.

Het was hem ook om het even.

Zoo kwam hij zeker in een straatje, waar hij zijn geld goed kon plaatsen.

Een man op zijn eind, en toch nog zoo zakenman.

Dat was hem in zijn bloed gaan zitten, neen in zijn ziel. Hard had hij gewerkt, hard zaken gedaan, om zijn bezit op te hoogen, gegrepen door den roes van ‘geldmaken’. Tot hij er als Croesus in stikte, in het goud. Zijn ziel was mogelijk al verstikt, al was het alles in eerlijke zaken verworven.

Cijfers en getallen en winsten en kansen op winsten. Maar geen menschen, geen harten, - alleen maar belagers.

En daarom secuur. Zelf over alles gaan, tot zijn hart verdroogd en zijn hersens verzwakt waren.

Het karretje ging een nauw slopje in, niet meer dan een gang.

Een varkenshok was aan den ingang er van en dan een mesthoop, en een stinkende put, gedekt met een rooster, waar door een open goot al het vuile water van het slopje heen sijpelde.

‘'t Is Job van kromme Huivertje!’ hoorde hij de jongens gissen.

‘Nou dan, zie je wel.’

‘'t Is niet. 't Karretje gaat verder...’

‘Vast niet. Ho! Zie je, bij die zonnebloem.. Of daar kromme Huivertje woont!’

Hendrik Beekum zag een verstijfd jongenslichaam uit het karretje dragen, de wrakke deur in, en de buren er om te hoop geloopen. De deur, verveloos en scheef in zijn hengsels, werd geflankeerd door een raampje met vier gescheurde ruitjes. Een zwartig gordijn hing er voor, en de kinderen joelden en verdrongen elkaar om onder het gordijn door te loeren, wat er nu met Job gedaan werd, die verdronken uit de haven was opgehaald.

Hij zelf stond te midden van de babbelende wijfjes, de klachten aan te hooren, die ze over hadden voor de arme moeder. Net kwam Job in de verdiensten; verleden jaar al een teeltje thuis gebracht van een kleine dertig gulden; en verder moest Huivertje zelf met een harinkje of een scholletje op pad om wat te eten te hebben; nou lei ze aan de tering, te ziek om een woordje te spreken; en daar werd me haar jongste thuis gebracht, waar ze zoo op gehoopt had, dat die haar tot steun zou wezen.

Zijn gemoed werd niet bewogen. Dat was ook een van de symptomen van zijn ziekte, dat hij de dingen om zich heen waarnam, of ze op een heel andere planeet gebeurden. Zijn verstand kon er wat over gaan redeneeren, en het zelfs nuttig vinden, financieëelen steun te verleenen of op andere wijze te helpen, - het leek hem alles buiten zijn hart om te gaan. Hij was eigenlijk al lang dood en de geheele wereld was dood en al het beweeg was van silhouetten en marionettten.

Zeker, hier zouden een paar goudstukjes geplaatst kunnen worden en de kinderen, die voor dat raampje stonden te gluren, ontzagen de zonnebloem goed, die al tot het venster groeide en over een maand met groote gele schijven het heele raampje zou bedekken. Job had de pitten zelf gezaaid. Dat deed hij alle jaren en er waren vriendjes bij, die ook vaak pitten van 'm gehad hadden.

Herman Beekum trad een stap op de planten toe nam een paar ruige knoppen in de hand en verwonderde zich over de weelderigheid er van, hier in dat nauwe slop in kalen zandgrond.

Hij stapte binnen en hoorde de moeder zuchten. Ze lag in een benauwde bedstee achter gore cretonnen gordijnen, die ze met een knokige hand op zij hield. De vuile deken hijgde onder haar benauwde ademschokken en telkens dreigde ze te stikken in het sputum, dat ze haast niet bij machte was zich van de bloedelooze lippen te vegen.

Haar vermoeide hand liet het gordijn vallen en de oogen sloten zich, terwijl alleen het pijnlijk hijgen van de uitgeteerde borst bewees, dat er nog leven in die karkas over was.

Het veilige, groezele gelaat, de gapende mond, waarin een paar tandstompen grijnsden en het verwarde grijzende haar, dat bij pieken door de gaten van een vuile muts stak, deden weinig menschelijks meer aan dat gezicht overblijven. Een uitgedroogde schil, die lag te ontbinden en toch nog bewustzijn van zijn vergaan had, zooals de pijnlijke grijnzen van den mond aangaven.

De agenten waren heengegaan, en de buurvrouwen temperden haar harde, snijdende en kijvende stemmen, in tegenwoordigheid van den dood. Ze begrepen stilzwijgend den plicht, dien ze elkander nooit zouden weigeren te bewijzen, en gingen het lijk weeën, het in de andere bedstede uitstrekkend. Een, die het meest de zieke vrouw had bijgestaan, wist in het kleine geverfde kastje onder het raam precies den weg en haalde er het doodskleed uit, dat Huivertje al zoo lang voor zichzelf klaar had. Met een stil gebaar ging het van hand tot hand en een zucht was het eenige, waarmee ze elkander te kennen gaven, hoe het haar aandeed, dat die gezonde, blozende jongen van dertien jaar moest afgelegd worden in de wade, die al zoo lang op het laatste uur van zijn zieke moeder had gewacht.

Beekum stond daar in het vunze hokje op den steenen vloer, de hand leunend op een zwart vernisten stoel, en zag al dat wonderlijke armoe's-leven en armoe's-sterven om hem heen gebeuren. Even kwam het in hem op, wat hij in zulke omstandigheden zou geworden zijn, maar toch bleef alles nog ver-af, heel vèr van zijn gemoed af.

Zijn verstand zag wel in, wat er hier te doen was, en een oud vrouwtje met een zacht gezicht, - zoo heel anders dan al die anderen met de groeven van ontbering en wrevel op het gelaat, - vroeg hij, of ze hier kon blijven, om doorloopend de zieke te verplegen en verder alles te regelen.

Ze was ook al eenige keeren zorgzaam naar de zieke geslopen, als het ademkreunen pijnlijker klonk, om haar de lippen af te vegen. Van de beddeplank haalde ze een kopje te voorschijn, waarin ze eiwit had geklopt. Daarmee bevochtigde ze de dorre lippen, die als eenig teeken van leven nauwelijks merkbaar smakten.

'Daar leeft ze nu al veertien daag op,' fluisterde het vrouwtje.

'En de dokter? vroeg Beekum.

'Och, die vindt hier niemendal te doen. Hij komt zoo nu en dan eens kijken...'

'En als er wat noodig is,... versterkend voedsel of zoo iets...'

De andere vrouwen, die haar vrouw Baanhof noemden, wezen met het hoofd naar haar, om te kennen te geven, dat zij hier voor alles zorgde. Ze hadden zich bij alles met een soort eerbiedige gehoorzaamheid door haar laten leiden. Ook begreep Beekum nu in eens, dat het haar invloed was geweest, waardoor de luidruchtigheid hier was bedaard en de nieuwsgierigen langzaam aan het vertrekje hadden verlaten.

'Kan u het dan zoo goed stellen?' vroeg Beekum.

'In alle schatten van de wereld heb ik deel,' antwoordde ze, en de anderen knikten met een vrome bewondering en een soort nieuwsgierigheid, of de vreemde heer haar zoo begrijpen zou, als zij het deden.

'Wat bedoelt u daarmee?' vroeg hij verwonderd.

'Wentel uw zorgen op Mij en u zal geen ding ontbreken,' zei ze met een plechtigen ernst.

Dergelijke vroomheid had hij meer ontmoet, maar er sprak iets uit den glans van haar oogen en het vredig vertrouwen op haar gelaat en in heel haar wezen, dat hem trof.

De vrouwtjes zagen hem aan en knikten, of ze zeggen wil-

den, dat vrouw Baanhof iets heel overtuigends had geantwoord en hij er nu wel alles van begrijpen zou.

In de bedstee kreunde de zieke en hoestte gedempt, maar zoo benauwd, of ze haar laatste levenskracht verliezen zou.

Vrouw Baanhof steunde haar het hoofd en lei de eene hand kalmeerend op haar borst.

'Het is de laatste vijand, Huif,' zei ze. 'Je moet bidden, dat God je sterkte geeft in den strijd...'

De zieke mompelde wat en vertrok toen haar gezicht in huilgrijnzen, terwijl groote tranen door de rimpels wegstroomden.

'Zoo? Vind je God zoo hard, dat hij je eenigen jongen weghaalde? Misgun het Job niet, Huif. Daar is geen dood, Huif. Jou Job leeft en jij zal ook leven...'

Al weer waren de woorden voor den heer Beekum niet onbekend, maar er lag een kracht van overtuiging en onwrikbaarheid van geloof in de trilling van haar stem, die hem schokten.

Ze nam de knokige hand van de zieke en streelde die.

'Waarom, o God?' klaagde Huivertje met haast onverstaanbaar hijgen. 'Hij was nog zoo jong en zoo sterk. Had 'm me nog laten houën, om aan m'n sterfbed te staan...'

'Hij is je voorgegaan en hij leeft, Huif. Want er is geen dood, en jij zal ook leven, eeuwig leven.'

Ze sprak zacht, maar het was of ze juichte.

De zieke werd kalmer en sloot weer de oogen. Van uitputting hijgde ze naar adem, terwijl het knerpte in haar luchtpijp. Maar de pijnlijke en wrevelige trekken om den gapenden mond waren verdwenen, en een glimlach, of ze zich verblijdde in het aanschouwen van een visioen, glansde over het ingevallen gelaat.

Vrouw Baanhof beloofde hem, de stervende niet te zullen verlaten. Ze woonde zelf toch alleen en moest even naar haar huisje om het te sluiten en een en ander te regelen.

Terwijl ze weg was, vertelden de vrouwtjes, dat vrouw Baanhof zelf even arm was als Huivertje. Als ze geen naaiwerk had, leed ze gebrek. Maar ze had heel weinig voor zichzelf noodig en stond voor iedereen klaar. Ze beschouwden haar als geen gewone vrouw. In het heele slopje zei ieder, dat ze met God sprak. Wat ze noodig had, vroeg ze in haar gebed, en altijd was er het antwoord op gevolgd. Nu was ze ook naar haar huisje, om haar nood aan God te klagen. Want

als ze niet werkte, had ze geen inkomen en de zieke hier had toch nog eris een eitje noodig of een verfrissching. Maar het antwoord kwam altijd, daar twijfelde ze nooit aan...

Vrouw Baanhof's gelaat blonk van blij vertrouwen, toen ze terug kwam.

'De zieke zal het niet lang meer maken,' fluisterde Beekum haar toe. 'Maar daar is toch nog niet met zekerheid te zeggen hoe lang. En waar zal u uzelf en de zieke van onderhouden?'...

'De Heere zal het wél maken,' antwoordde ze.

'Maar hebt u geld'?

'Nog een kwartje,' glimlachte ze.

'En dan?'

'God weet, wat we behoeven en vergeet zelfs de muschjes niet....'

Beekum stopte haar drie goudstukken in de hand, en bedacht zich, toen hij wou zeggen, dat ze later wel nader van hem zou hooren.

Hij had immers geen 'later,' en hij zou immers zelfs geen 'morgen' kennen.

'Het antwoord,' zei ze, geheel niet verrast. 'Wat we Hem vragen in Jezus' naam, zal Hij ons niet onthouden. Maar ik kon niet denken, dat zijn antwoord zoo rijk zou wezen...'

III.

Zijn weg had hij zoo kort geacht en zoo recht voor zich uit. En nu was hij in het slop je aangeland, haast ondanks zichzelf. En zoo wandelde hij thans het viaduct onder door, de duinen in, langs de spoorbaan.

Was dat omdat hij het einde vreesde?

Ja, hij vreesde het wel.

Maar komen moest het, want die angst voor een verder leven als achter hem lag, die angst voor den nacht, en die worsteling in den nacht!

Hij had gekozen, dat de stilheid beter zou wezen. En die stilheid lokte hem nog, die rust in dat afgematte en rustelooze brein.

Even stond hij stil, en keek om zich heen, naar alle kanten, of hij zocht naar iemand in zijn nabijheid. Hij luisterde naar een stem zonder geluid, die hem weer in de ooren scheen te klinken.

Een symptoon van verstandsverbijstering.

En hij wou dat niet, hij wou niet zijn verstand zien verdorren als hij zijn lichaam had zien verdorren tot een magere en gerimpelde karkas. Hij wou niet een spot worden voor zichzelf en voor de wereld en nog zooveel bewustzijn overhouden, om zijn radeloosheid te gevoelen en weg te krimpen van schrik bij de aanjagende gestalten, die er uit zijn hersens geboren werden.

't Was zóó genoeg, en het onbekende einde in het duister bleef verkieslijk.

De trein klaterde naast hem over de rails.

Het beukende geluid van de stalen raderen overstemde even het geraas in den vermoeienden chaos van zijn denken. Er zoo voor altijd door overstemd te worden met een vernietigenden schok. Het moest een dronkenmakende gedachte wezen, op de baan den geweldige te gemoet te loopen, recht met het hoofd vooruit, en met één verpletterd neergesmakt te liggen als een vlieg onder de plak.

Toen hij dat van Anna Karenine las, had hij het gruwelijk gevonden, en zelfs misdadig, om de heldin zulk een einde te geven.

Maar wat moest er op dien éénen schok, of de wereld uiteen barstte, bliksemsnel een oneindige vrede volgen.

Of weer een nieuwe bewustzijnsvorm?

Ja, ja, ja!

Nieuwe razernij!

En dan met het bewustzijn, dat er geen uiteinde mogelijk was!

Het klonk hem toch duidelijk in de ooren met diezelfde stem zonder geluid van iemand, die om hem heen was.

Hij zette zich tegen een mos-rug neer, de hand aan het hoofd, alsof hij vreesde, dat het zoo uitéén zou spatten.

‘Dà dà! Opa!’ kraaide een kinder-stemmetje, en een meisje van ruim een jaar, - rose gezichtje, rose armpjes en beentjes, poezel als een molletje en zacht als opengepuilde rozeblaadjes, omwolkt door tule en kant van jurkje en hoedje, - huppelde achter een egelantierboschje vandaan, veel bereddering en onbeholpenheid in haar gang.

‘Koddig,’ dacht hij, ‘net als bij groote menschen; de allures aannemen van heel wat uit te richten, en voor alles te zwak en te stumperig.’

Flap, daar lag ze al, vlak voor zijn voeten, en wentelde zich op haar ruggetje, meenende, dat ze behoorde opgeraapt te

worden en dat ze zich toch niet met fatsoen zelf op de pootjes kon zetten.

Hij tilde het kind op en zette het naast zich.

'Dà, dà, opa!' pakte het weer in eens uit, hem door dikke tranen met haar blauwe oogen aankijkend. 'Opa juike, opa juike!'

En het duwde hem een bouquetje thijm onder den neus.

Hij nam het kindje bij den arm en het knuffelige, lieve stemmetje en de onschuldige oogen, die vol vertrouwen naar hem opzagen, deden hem glimlachen en ditmaal leek zijn lach niet op een grijns.

Het meisje stond zóó druk te babbelen aan zijn knie met grappige gebaartjes in een taaltje, maar half verstaanbaar, dat hij niet nalaten kon met verbaasde uitroepen: 'zoo, zoo m'n liefje!' 'Och, is het toch waar, m'n kindje!' - zijn belangstelling te veinzen en deel in het gesprek te nemen.

O, o, wat had ze het druk. Ze stelde alles, wat ze zei, plastisch voor met handjes en met voetjes, met het mondje en de oogen en het gelaat en met alle spieren van haar lichaampje.

'Een engel ben je,' zei hij verrukt en klopte haar streelend op de wangetjes.

Ineens greep ze hem om den hals en gaf hem een klinkenden zoen op de wang, vleiend: 'Opa meegaan, opa naar mama!'

'Zus, zusje, kindje, waar ben je dan! Is me dat aan het schrikken maken!'

Een jong mevrouwtje met een jongetje van drie, vier jaar aan de hand, kwam haar angstig zoeken, en nam haar aan de hand mee.

'Pardon, mijnheer,' verontschuldigde ze zich. 'We zaten achter dat heuveltje bloemen te plukken en ineens bemerk ik, dat het kleine vluggerdje weg is. 'k Hoop, dat ze u niet lastig is geweest.'

Lastig!

Er waren huiveringen over hem heengegaan, als een prikkelende douche. Enkel door de reinheid, het vertrouwen en de onschuldige openheid van dat kleine wezentje, dat hem, die door den dood geteekend was, gekust had!

Onwillig ging ze met haar moeder mee en dwong: 'naar opa, bij opa blijven!'

Zij had geen doodsadem om hem heen bespeurd, geen zelfzuchtige strakheid in zijn wezen...

Wat had ze op haar ruggetje te spartelen gelegen, als een omgeworpen meikever, en ze wou niet opstaan, eer een ander haar opheesch.

Zoo lei hij nu ook! En machtiger of gelukkiger menschen dan hij, die niet zoo vol zelfbeklag waren, zouden om zijn onbeholpen spartelen lachen, en om zijn wachten op hulp, eer hij zelf veerkrachtig opsprong.

Was hij net als dat kindje en woù hij niet opstaan, al kòn hij het?

Ja, hij zou het kunnen, kùnnen zonder handreiking.

't Was, of dat weer om hem heen gezegd werd door de stille stem.

God, God, God! En hij lei op zijn rug als een krauwelende meikever.

Alles bracht hem hier in een andere sfeer, of van alle kanten handen werden uitgestoken naar hem, het spartelende, pruilende kind, dat niet opstaan wou.

Hier had hij als jongen gezworven en later wel gejaagd. Want hij had zijn jeugd op een landgoed aan den duinzoom doorgebracht.

Die spoorbaan was er toen nog niet en dat groote gebouw niet met die duizend kleine ruitjes, waarachter menschen zaten opgeborgen als gevaarlijk gedierte. Maar de heuvels waren nog even mollig en glanzend van fluweelig mos, en geurig van thijm, en het was of hij diezelfde egelantierstruik had gekend en diezelfde meidoorn, en boschjes van het kardinaalshoedje, waarin altijd vogelnesten vielen uit te halen.

Zijn heele heerlijke, onbezorgde jeugd, zijn studiejaren, zijn huwelijk gingen plotseling aan hem voorbij in een enkel moment, allemaal zonnige, glanzende plekken.

En was dan zijn leven niet één schrikbeeld geweest! Was er nog zooveel moois in gebeurd? En hoe had dan louter de misère zoo de overhand op hem gekregen.

Zijn laatste jaren donker: vrouw dood, zijn eene zoontje dood, z'n andere geestelijk dood, idioot geboren, en zeker altijd gedoemd tot het krankzinnigengesticht. En hij aldoor meer zich gebarricadeerd in zijn zaken, geld winnend, zaken doende, zaken doende.

Kleine kinderen stoven hem als een zwerm vogels voorbij, een verliefd paartje bemerkte hem niet eens, en een troep jongens streek in het duindal achter hem neer met groote luidruchtigheid zich voor het balspel opstellend.

Alles lachend, alles, letterlijk alles!

Was er dan nog zooveel in zijn leven geweest, dat poëzie genoemd mocht worden!

Twee oude heeren strompelden het heuveltje over, leunend op hun stokjes en op elkaars arm, om niet uit te glijden in het glanzende mos, lachend met een gulheid, of er geen wolkje aan hun hemel was geweest.

En een ouden baanwachter, hoorde hij zijn deuntje fluiten, of de gedachte aan een schraal pensioen nooit in hem opkwam.

Ook kwam weer vrouw Baanhof hem voor den geest, met de blijde energie op haar gelaat te midden van de ellendigste ellende.

Maar hij lei, als het kleine meisje van zooeven, te spartelen op zijn rug en kon niet alleen opstaan, als niemand hem oprichtte.

'Ik zal u oprichten!' klonk het in hem of om hem of boven hem. Hij wist het niet, vanwaar!

Maar om zijn lippen plooide zich weer de stille grijnslach.

IV.

Waarom zou hij zich door al dien mooien schijn laten bedriegen!

Wie hem zag gaan, slenterend dood op zijn gemak door de duinen, zou denken: een kaal kantoorheertje, hongerig maar genietend van zijn vrijen dag in een mooie omgeving! Zoo zag ook hij allen slechts van buiten, en de dagen van zijn jeugd, van zijn huwelijk, de allermooiste dagen zelfs, waren thàns in zijn herinnering niets dan ellendige zeepbellen, die hoog opvlogen soms, huizenhoog, oplossend in de regenboogskleuren, maar ineens wèg, zonder geluid en zonder eenig spoor.

En verder was alles in zijn leven heel reëel: al het dorre, al het bittere, al het smartelijke, al de razernij in zijn moe hoofd....

Hij wandelde langs den spoordijk, of die hem aantrok en hij zijn weg naar de zee niet op mocht.

Daar beukte weer een trein over de rails in dezelfde maat als de slagen in zijn hersens. Iets dreef hem naar de baan toe, alsof het einde niet te spoedig komen kon.

'Op een stille plek,' waarschuwde zijn verstand en onder dien drang bleef hij de baan nog wat volgen. De trein was al uit het gezicht, en als hij zoo langs de rails liep, zou hij er één uit de tegengestelde richting te gemoet gaan.

Hij klauterde de baan op, over het prikkeldraad heen, links en rechts om zich heen ziende als een dief.

Nergens een levend wezen te bespeuren!

Zoo liep hij voort over de leggers het hoofd voorover, naar het zwarte einde, waar met één donderslag de stilte zou wezen.

Hij zweette van ontzetting, en daar vocht in hem een angst voor den dood en voor de wreede vernietiging van zijn arm lichaam tegen de drijfkracht, die hem zoo berekenend naar zijn einde joeg.

Maar hij bleef voortgaan, het hoofd voorover, om het gevaarte niet te zien, dat hij verwachtte.

Waar de weg om het bosch van een landgoed scherp heenboog, zette hij zich neer.

Hier kon hij afwachten en zich plotseling voor het monster werpen, zonder gevaar, dat de machinist nog tijdig zou kunnen stoppen.

Het prikkeldraad was hier verbroken en hij zette zich aan den kant neer, zich het klamme zweet van het voorhoofd wisschend.

Er was iets in hem, of hij zou willen opspringen en wegloopen, van zijn beul, die hem naar het schavot dreef.

Maar die andere, die beul, was machtiger en dwong hem tot kalmte en tot het nemen van zijn laatste maatregelen.

Dat het einde nog zoo heel anders moest wezen, dan te voren door hem was uitgemeten.

De mensch wikt, en God beschikt.

De grijnslach plooide zich weer om zijn mond, bij die kinderachtige gedachte...

Zijn beul beschikt, zijn beul zou het laatste woord spreken en hem hier vandaan plotseling voor den naderenden trein werpen.

Dit was de portefeuille met den misleidenden brief.

Het was beter, dien hier aan den kant te leggen.

Zijn haren rezen omhoog en doodsangst huiverde langs zijn lijf, toen hij zich indacht, hoe straks zijn versleten lichaam één bloedende moddermassa zou wezen.

Nog een biljet van veertig gulden vond hij in zijn portefeuille. Dat had hij telkens over het hoofd gezien. Hij hield het ding tusschen zijn vingers, om het in kleine snippers te scheuren. Hij moest immers een wanhopig arm verongelukt avonturiertje wezen, radeloos uit armoede..

Zijn beul was wel wreed, om aan al zulke dingen te denken, terwijl de dood naar hem grijnsde...

Een ruige kop loerde om het boschje van meidoorn heen, op de helling van den spoordijk, waar achter de arme Beekum voor zijn zelfmoord sidderde. Sluipend kroop de havelooze man naar hem toe, greep hem plotseling in zijn nek en hem neersleurend griste hij hem het bankbiljet uit de handen, hem de knie op de keel zettend en met de vuisten dreigend, zoo hij een kik gaf....

Juist donderde de trein voorbij, waar Beekum zijn lichaam onder gesmeten zou hebben...

‘Al je geld voor den dag,’ siste de roover, zacht, en Beekum werd door die stem hevig geschokt. Die kende hij.

‘Pleun, jij een moordenaar, kerel?’

De dief had hem losgelaten en zat hem verschrikt aan te kijken, of hij niet de sterkste was en met één slag hem de hersens kon verbrijzelen. Het had er meer den schijn van, of hij de aangevallene was en Beekum hèm met den dood had gedreigd.

‘Pleun, waarom sloeg je niet toe, kerel? Wie hield ineens je hand vast?..’

De ruwe kerel sloeg zich de handen voor het gezicht en slaakte een kreet als het ingehouden gehuil van een hond, die hongerig in de keuken door de geuren van een groot stuk vleesch getart wordt.

‘Was dat nu alleen, omdat je me herkende? 'k Herinner me niet, dat ik ooit bijster goed voor je geweest ben. Niet slecht ook. Jij was de koetsier, en ik je meester, 'k Zal een tamelijk kille meester geweest zijn, verbeeld ik me zoo...’

Pleun bleef in zijn handen grollen, of hij hongerbrullen bedwong.

‘Ik zou zeker de eerste niet wezen, dien je neersloeg. Daar kom je toch ook niet dadelijk toe. Maar een mensch kan ver afdwalen...’

Het ruige gezicht vertoonde zich weer.

‘Nooit,’ krijschte de man. ‘'t Zou den eersten keer wezen, dat ik me aan een menschenleven vergreep... En ik heb toch wel vreeselijken honger gehad... En nu ook: 'k Zou m'n tanden in alles kunnen zetten. Dat gevoel kent u niet, of je tanden gescherpt zijn en je kaakspieren alles willen verscheuren en uit elkaar rukken...’

Beekum gaf hem met een gebaar te kennen, dat hij het biljet van veertig gulden houden kon. ‘Neem het d'r is goed van met je familie. En over een uur ben ik op het Badhuisplein. Kom je daar? Misschien kan ik je verder helpen.’

De hongerige oogen loerden hol en achterdochtig in het havelooze gezicht, dat er nu nog woester uitzag.

‘Om me te laten knippen voor veertig gulden,’ fluisterde hij heesch...

‘Als je dat denkt, waarom beloof je het dan niet, om toch stilletjes weg te blijven...’

De dief lachte slim.

‘Over een uur ben ik er,’ zei hij en draafde den dijk af.

‘Hé, zeg,’ riep Beekum hem terug. ‘Zie je niets ongewoons aan mij?’

‘'n Beetje schunnig gekleed. Rijke menschen weten van malligheid al niet, wat te doen...’

‘Daar kon je gelijk in hebben. Zonder jou begeerigheid zou mijn malligheid me daar op de rails hebben laten verpletteren... Nou, kom je zéker over een uur...’

De man haalde de schouders op, of hij zoo iets nog niet eens het malste vond van al wat rijke menschen deden, keerde zich om en was in een paar sprongen verdwenen.

Waarvoor had hij dat gezegd tegen een verlorene als Pleun, vroeg Beekum zich af. Dat strookte al heel slecht met de geheimzinnigheid, die hij had in acht genomen. 't Was of hij het had moèten zeggen, om zichzelf te binden. Gebonden voelde hij zich thans heelemaal. Al zijn berekenende plannen was hij ondanks zichzelf omgeloopen en daar scheen iets te zijn, dat hem leidde meer dan zijn eigen wil. Hij voelde het nu weer zoo dicht bij en om zich. Zóó, of het met een stille stem tot hem sprak.

Was hij uit een angstige en benauwde nachtmerrie ontwaakt?

Een trein snorde hem weer voorbij en de wielen donderden zoo woest over de rails, of ze die vergruizelen wilden. Waarom had hij er zich nù niet onder geworpen?

Daar zat hij, gebonden. Wie had hem er toe geleid, om zich voor een paria tot een bespotting te maken?

Hij grijnslachte weer!

Als hij maar vrij was, zich vrij kon voelen, dan zou de stilte van het einde hem nog lief, o zoo dierbaar wezen!

Of het dan mogelijk een symptoom van zijn geestverwarring

was, maar hij hoorde nu duidelijk de bevelen van de stille stem om hem.

En hij stond op, om te gaan, waarheen hij een half uur geleden niet gewild had, terug naar het leven!

V.

Aan het strand zette hij zich op een bank, om dicht bij het Badhuisplein op Pleun te wachten, die hij op boodschappen kon uitzenden, om hem in staat te stellen, zich weer geheel te metamorphoseeren tot den deftigen, in heel Rotterdam om zijn rijkdom geëerden bankier Van Schieë.

Het was mislukt, zijn plan om, zonder opspraak voor zijn familie, te verdwijnen. Had hij er vrede mee? Hij kon het niet zeggen. Als hij weer dacht aan den tred-molen van beursmanoeuvres bedenken en wat filantropisch gehuichel, om de groote weldoener te heeten in de krant! Wie wou hij werkelijk weldoen? Wat ging hem zijn leven aan? En hoe zou hij dan iets voelen kunnen voor het lot van anderen, of het heil van zijn gemeente of van een instelling?

Ja, hij was nog altijd dood, zijn hart was dood. En dat zou de reden wezen, dat hij onder levenden niet paste.

In elk geval had hij zijn doel niet bereikt. Voor Pleun had 't tenminste iets goeds, dat zijn arme lijf nog niet verpletterd was door dat treinmonster. Dien kerel wou hij nog een kansje geven.

Hij staarde over de zee, die met hetzelfde schelpengeruisch op het strand in schuimstrepen uitrolde. Luisterend naar dien adem van het groote leven, voelde hij zijn alleenheid bij wijlen minder, en was het, of ook hij er in meegedragen werd, gesteund door de eene groote Macht. Dat deed de moeheid van zijn hoofd verminderen en zijn oogen minder pijn gevoelen in het staren over de wriemelende menschen, die aan het strand en in het water zich vermaakten, als waren ze onbewust van de leegheid van zijn bestaan en van hun bestaan. Zooals dat schokkertje ver weg dobberde, zacht op en neer deinend aan het sleepnet, zoo verbeeldde hij zich nu, dat die Macht zijn ziel mogelijk droeg, en de zielen van al zijn medemenschen.

En hij blikte over het menschengewoel aan het strand heen, ver over het wijde, groen-glanzende vlak, dat nu tot aan den horizon levendig was van scheepjes met bruine en witte zeilen,

die als vlindervleugels blonken in de zon en hun richting kozen voor den wind of er tegen in, als menschenzielen, die zich lieten drijven op den eenen adem of er tegen in gingen... zooals hij zelf...

Dat schokte hem weer op. Wie wist dat, of hij tegen den wil van den Eenen inging, als hij tegen den levensdrift in streefde! En of de Eene met zijn ellendig bestaan zich zou inlaten. En toch, hoe was hij hier gekomen?

Hij stond op, overpeinzende wat zijn weg was geweest, na het verlaten van zijn hôtel tot nu toe. En zoo slenterde hij verder, naar het Badhuisplein, om zijn afspraak met Pleun te houden.

Of hij zijn tocht van voren aan begon, zoo werd hij gedreven langs denzelfden weg en door hetzelfde slop als vanmorgen, toen hij den verdronken jongen had zien wegbrengen.

Weer stond het in het nauwe gangetje vol van menschen voor het huisje van Kromme Huivertje.

Wat ging dat hem aan, dacht het even in zijn kille hart. Hij deed het best terug te keeren.

Maar hij liep door, en hij had zelfs oog voor de schunnige kleeding en de armoedige krotten van deze menschen. En die vonden het mogelijk nog heel wat waard, hun ellendig bestaan te rekken. Hij hoorde ze praten over Kromme Huivertje en hoe het mogelijk was, dat de stumperd den heelen dag kon leven en maar aldoor getuigen en waarschuwen bleef tegen ieder, die in haar huisje kwam.

Even kwam een aandoening van afgrijzen in hem op, toen hij midden in die menigte stond en de walgelijke vuile-kleêrenlucht hem in den neus steeg. Maar was hij nog niet veel grooter wrak en ging er van hem niet de schrikkelijke doodenlucht uit! Hoe kon het leven van die paria's toch zoo aan hem voorbijgegaan zijn, zonder dat zijn hart gebloed had. Ineens voelde hij zich innig één met hen. Hoe had hij ze altijd zoo voorbij kunnen gaan als walgelijk gedierte, waarvoor hij wel eens een geldsommetje gaf buiten zijn hart om, daar een rijkaard nu eenmaal schenkingen deed aan instellingen en vereenigingen.. Maar wat had zijn hart voor hen gedaan?

Zijn hart? Wie sprak er over zijn hart, dat immers dood was.

Uit de open deur van het huisje, waar de zonnebloem met haar blij-groenen, kroezigen knop nu voorover neeg, of ze een lichtgroet door de ruiten knikte, hoorde hij als in een opge-

wonden preektoon aldoor een vrouwestem spreken en telkens kwamen menschjes naar buiten, ontdaan en snikkend, soms stil hoofdschuddend en mompelend, dat de Heere hier een wonder deed, en dat het geen grooter wonder zou wezen als dooden spraken.

Onweerstaanbaar werd ook Van Schieë naar binnen gedreven en eindelijk stond hij verslagen aan haar bed. Ze zat overeind, met de ontvleeschde hand gebarend en uit den mond, die als een donkere opening in het spokig verdorde gelaat grijnsde, sprak ze met een gloed en welsprekendheid, die hem de handen in elkaar deed slaan.

Was dat diezelfde vrouw, die enkele uren geleden nauwelijks hoorbaar meer adem haalde en zich de sputa niet van de dorre lippen kon vegen? Haar oogen straalden met een glans, die aan het doodshoofdachtige gelaat iets spookachtigs gaven. En de woordenstroom vloot onophoudelijk en vlug met een buiging en trilling van stem, die de harten wist te schokken.

De zon scheen door de scheuren van het zwartige gordijn voor de verweerde ruitjes een blijden glans, die in den hoek der bedstede tegen de donkerheid als gouden gevlam afstak. Er naar starend met haar in extase glinsterende oogen, getuigde ze van de visioenen, die voor haar blik oprezen: engelen in lichtglansen rondom haar gestorven kind, dat ze juichende in haar armen koesterden, en ze wenkten ook haar. Ze glimlachte naar de heerlijkheid, die haar wachtte, als haar arm lijf zijn slaventijd had uitgediend. Ze stak er de handen naar uit; maar plotseling zich afwendend van de heerlijkheid, die haar lokte, zag ze naar de menschen voor haar bed en ze fluisterde: ‘Gered, gered!’ -, de handen met geweld in elkander slaande en de oogen tot een gebed sluitend.

De omstanders snikten, maar Van Schieë scheen het toe, of ze uitsluitend voor hem bad. Zonder zich te verwonderen over den welsprekenden woordenrijkdom in den mond van dit uitgeleefde, ongeletterde wezen, liet hij zich gaan op de muziek van haar klankvolle stem, die getuigde: ‘Gered, o God. Nooit laat Gij ons los. Al zouden we ons in de vlammen werpen en het was Uw wil niet, we zouden er ongedeerd doorgaan. En al wierpen we ons in het hart van de zee of voor een leger van zware wagens of te midden van wilde dieren, behouden zou Uw arm ons, zoo onze ure nog niet

gekomen was. Nu zie ik het, hoe we gaan aan Uw hand, tot het eind van onze baan. Nu ik zoo voor Uw troon zal verschijnen, zie ik het heele menschenleven geleid langs draden, die in Uw hand zijn.'

'O,' en ze opende daarbij haar oogen, of ze Van Schieë herkende, 'let er toch op, op de duizenden stemmen, die in stille uren tot u komen. Uw weg wordt u door onzen God gebaand en Zijn Engelen omzweven u, om u te leiden. Luister naar die stemmen zonder klank, die in de uren van uw benauwdheid sterker zijn dan koperen bazuinen...'

Vrouw Baanhof stond naast hem en zag hem in het gelaat: 'De steenen zullen spreken,' fluisterde ze, 'en de dooden profeteeren.'

Een doode was het zoo van uiterlijk zeker. Maar de karkas trilde van ontroering en de laatste trage bloedstroom versnelde zijn gang, bestuurd door de onweerstaanbare krachten van den haast bevrijden geest.

De zieke sprak aldoor, in het algemeen en telkens tot ieder in het bijzonder, getuigend van alles, wat ze voorgevoelde op den rand van het oude leven.

Thans nam Van Schieë weer waar en hij zag haar knokelige hand met suggestieve gebaren haar bezielende woorden vergezellen. Hij hoorde den doordringenden, melodieusen klank van haar stem en de sierlijke wending en beeldspraak van haar woorden.

En hij stond verwonderd, evenals al die gaande en komende menschen, die het huisje tot benauwens toe opvulden.

'Hier, aan het laatste station van dit leven,' hoorde Van Schieë haar vervolgen, 'hier ziet ge mij, versleten werktuig, gereed om de groote reis te aanvaarden naar het land, dat de menschen zoo verschrikkelijk vinden, naar het land van den dood. Maar ik zeg u, daar ìs gèèn dòòd.'

En met verheffing van haar klankvolle stem, herhaalde ze: 'Daar ìs gèèn dòòd! Daar ìs gèèn dòòd! Nu zal ik eerst gaan leven, nu ga ik het schoone leven tegemoet. Ik zie het voor me, of slechts een glans er van. En die glans alleen is zoo heerlijk, dat de zon er bij verbleekt. En de engelen, die me wachten, zijn blinkender dan de sterren... En in het midden van hen één, die blinkender is en reiner dan alle glans en reinheid, die te denken zou zijn... Daar ìs gèèn dòòd!...'

Ze breidde de armen uit, glimlachte en sloeg achterover neer in haar kussens....

Ze was dood.

Van Schieë hielp vrouw Baanhof om de menschen het kleine huisje te doen verlaten.

Hij wist niet, waarom hij het deed, maar het moest, en hij ging vlak bij de doode staan, of hij zijn bekentenis vooral aan haar wou doen. En hij wenkte vrouw Baanhof naast zich en sprak met neergeslagen oogen: ‘Hier moest ik van morgen heen, en hierheen werd ik van middag teruggedreven als een wrakhout op de branding. Ik was ook een wrak, zonder stuur en zonder mast en dreef rond in de woeste duisternis van het troostelooze leven.

‘Van morgen moest het uit zijn, had ik in mijn moeheid over dit hopelooze bestaan besloten. Al mijn maatregelen waren genomen, om er een eind aan te maken.

‘Doch tweemaal ontkwam ik aan mezelf, en hier leerde ik iets van een wonderlijk leven kennen. Laat het dan inbeelding wezen, maar mijn bestaan zou niet kleurloos en troosteloos wezen, als ik had wat ik hier zag. De macht van den geest over zoo'n versleten lichaam is wel een wenk, dat mijn lichaam niet zoo ziek kan wezen, of ik mòet het nuttig weten te gebruiken.’

Vrouw Baanhof zag hem aan: ‘Ik begreep vanmorgen, dat er iets vreeselijks in uw hart was. Het benauwde me en ik heb gebeden en gewacht. Spreek, Heer, uw dienstmaagd hoort! En ik heb eindelijk gehoord. Een paar uur geleden was ik gerust. Ik wist, dat het antwoord uitkomen zou.... En nu staat u hier, terruggedreven naar uw taak.’

Hij knikte instemmend.

Een rijk leven scheen er ineens voor hem open te gaan, waarin het troosteloos kille verstands- en zakenleven doorgloeid scheen van den hoogen glans van toewijding en geloof.

Ja, dat was het antwoord! En nu zag hij zijn leven als een nieuw geschenk, dat hij blijmoedig en met een innigen liefdedrang in het hart aanvaardde.

Verzen.
Herman Middendorp.

De bloem in 't bosch.

Ik ging door 't woud, en doolde voort
in stille droomerij;
en vond, op teer gebogen steel,
een bloeyende akolei.

Die spreidde in zwijgende eenzaamheid
de half-ontloken blaên;
verborgen als de wijsheid Gods,
en schoon als liefdewaan.

Ik boog mij tot de bleeke bloem,
en zei mijn Liefstes naam;
ik heb het blauwig wit gekust,
dat dankend neeg te zaam.

Maar later heb ik 't vaak herdacht
met vreemde droefenis:
ik kuste een teere, teng're bloem,
die schoon en giftig is....

Wanneer de gele zomerblaên.

Wanneer de gele zomerblaên
geruchteloos te gronde gaan,
dan zal de zoete liefdewaan
verkwijnen in de stille ziel,
daar waarheids wreedste licht in viel.

Mijn Lief, als ons de dag bereikt,
- die nu nog ver in duister lijkt, -
waarop de liefde van ons wijkt,
dan zal van stillen weemoeds-schijn
ons beider leve'omgeven zijn.

Dan wordt in duldende eenzaamheid
't verglijden van den tragen tijd
door 't stil-berustend hart gebeid; -
Dan rijst voor 't schreiend aangezicht
in tranen droef gebroken 't licht.

Wanneer de gele zomerblaèn
geruchteloos te gronde gaan,
dan zij de glinstring van een traan
de erinnring van een blijder lied,
dat iedre ziel te vroeg ontvliedt.

Mijn lief, als ik gestorven ben.

Mijn Lief, als ik gestorven ben,
dan zullen ze planten dáár,
waar dit droef lijf geborgen ligt,
een witten rozelaar.

Dan bloeyen, elken zomer weer,
de rozen op mijn graf;
ze heffen de knoppen, en spreiden heur schoon;
ze welken en vallen af.

Dan sneeuwt het wit geblaerte omlaag,
en dekt mijn grafstee zacht;
daaronder slaapt mijn moede lijf
in eeuwigen, eeuwigen nacht.

Lief, zoo gij naar die sombre plek
uw schreden ééns richten dorst,
pluk dan een witte, witte bloem,
en berg haar aan uw borst.

En denk dan, hoe mijn ziel u eens,
zoo rijk, zoo begeesterd, zoo mild,
bloemen van liefde en schoonheid bood;
die hebt gij niet gewild....

Dorre blaren.

Nog enkele schamele blaadjes hangen
tusschen de spichtige twijgen gevangen;

rimplig en bruin, als een dor gelaat
van een ouden man, die gauw sterven gaat.

Ruizelt de wind door de takken maar even,
komen ze stille naar de aarde zweven,

lijk doode wenschen
van droeve menschen; -

verklonkene zangen
van late verlangen,

die uit stille zielen
te gronde vielen.....

Ik hoor een stemme in d' avond schreien....

Ik hoor een stemme in d' avond schreien,
nu zwijgend is
gezegen over woud en weien
de duisternis.

Ik zie een ziel in weemoed wachten,
als nevel in 't
geschemer van de najaarsnachten
de mane omwindt.

Ik hoor een mensch in wanhoop weenen,
wanneer de zee
ruischt over donkre duinen henen
haar zang van wee.

O Weten, dat als kille regen
neerhuivrend viel;
die schim, vertwijflend neergezegen;
mijn eigen ziel.....

Laat mij alleen.

Laat mij alleen - alleen -
ik heb zooveel te denken;
de dag is heen;
de nacht zal weemoed schenken.

Laat mij alleen - alleen -
ik heb zooveel te schreien;
nacht brengt geween
na dag van valsch verblijen.

De sterren lichten klaar
van hooge azuren bogen;
heilig en waar,
Als mijn Liefs twee zachte oogen.

Alle gerucht is heen;
nacht zal de ziel bevrijen;
laat mij alleen;
ik heb zooveel te schreien...

Nu dorren de blaren.

Nu dorren de blaren,
de vogels zijn heen;
de bloemen gaan sterven,
en ik blijf alleen.

Nu hooniacht de haat,
die mijn hoogmoed verstiet,
en laat mij alleenlijk
den troost van dit lied.

Nu houden de nevels
de velden omnacht;
nu schuchtert de hope,
die 't harte nog wacht.

Nu weeklaagt de wind om
mijn eenzame woon;
nu mijmert de ziel om
't gestorvene schoon.

Twee dichters van Germaanschen stam.
A. Zelling.

I.

HET is een heele tijd geleden, dat *Lord Chesterfield* aan zijn zoon den raad gaf, de klassieken niet te vergoden en de jongeren niet te verachten. Hij zou die raadgeving thans wellicht omgekeerd hebben bij het zien van zooveel onrijp oeuvre, in allen ernst uitgegeven op Keizerlijk geschept Japansch, genummeroteerd, terwijl haast niemand der huidige generatie nog ter vorming van eigen talent de klassieken ter hand neemt. Wie zulks betwijfelt, vrage - om een klein proefje te nemen - zijn vriendenkring eens rond, wie er wel eens Goethe's ‘Die Wette’ heeft gelezen en zich, afgescheiden van de legio Faust-geïnspireerden, door deze allerfijnste comedie heeft laten vervoeren tot een minnespeelken. De uitkomst zal schraal zijn. Een huiszoeking naar hyper-moderne poëten zal meer opleveren. Daarom: laat ons van de jongeren niet met afgoderij gewagen, en de klassieken eer geven. 't Is erg genoeg, Schiller met dédain te hooren bespreken, maar Maurice Rostand of Henri Bouvelet hemelhoog geprezen te zien.

Zonder afgoderij dus zou ik uwe aandacht willen vestigen op twee Germaansche dichters: *Wladimir Freiherr von Hartlieb* en *Ilse Franke.* Op de eerste viel, een jaar geleden, bij de verschijning van zijn ‘Stadt am Abend’, mijn aandacht, en sindsdien vergrootte hij voor mij zijn beteekenis door een epos ‘Herbert’, beide werken bij Hugo Heller & Cie. te Weenen verschenen.

In dezen bloeitijd van het kunstrijk doordachte essay, dat al wat dichter is en geest heeft met pieuze zorgvuldigheid den kunstminnenden openbaart, mag stellig den dichter *Wladimir Freiherr von Hartlieb* een woord gewijd worden.

Bij het noemen van dezen naam hebben wij nadere bepaling uitgesteld, zooals ook dezen poëet in te leiden wij aarzelden met een schroom, dien men tegenover alle groots gevoelt.

'*Fremdfühlend*' las ik een Oostenrijksch criticus dezen dichtergeest noemen, maar deze adjectiveering houdt te veel zamelstemming in, om tot omschrevener begrip te komen. Zijn Vincent van Gogh, Jan Toorop, Zürcher, Edward Stucken, Ernst Hardt niet alzoo in hun eigenaard? Neen, het is zoo in één woord niet vast te leggen welke de sfeer is, waarin deze mensch leeft. Het best zult ge hem in eene stemming vatten, die u in troostelooze verlatenheid overvalt bij den aanblik van de verbijsterende steenenwoestijn eener groote stad. Spoort Amsterdam binnen, onverschillig van welke richting, en zie die doode kazerne-blokken, welke als doorgesneden bijenkorven hun inhoud naar de spoorbaan keeren. Een van God afgesneden leven lijkt er te walmen uit die hoog opgeschoven gewarandade verdiepingen, waar gore wasschen uithangen, groezelige kinderen spelen en wijven in baaien rokken en schel-kleurige jakken hun rommelige huishoudentjes doen. De blik floerscht bij het aanzien van die krankzinnig massale dufheid, die ongeestelijk, haast verdierlijkte stadsteelt, waar de wazige weiden moeten inkrimpen voor steeds nieuw aanduwende, aandrommende kwartieren, onoogelijke kamertjesreeksen naast en op en boven elkaar tot woonplaats van de steeds verder voortvretende stad, aandoend als een schrikbarende zondvloed, die de natuur naar een ellendig bankroet drijft. En of elders op een rivier vol scheepsbedrijvigheid de zon juichend haar licht plenst met een gloedverrukking, die de kruizen op verre kerkdommen tegen diep azuur in schittering zet, of de over viaducten donderende trein trotsche, machtige bouwwerken, overmoedig in opgeschroefd optimisme, voorbijtrekt, de morne aanblik van die afzichtelijk onoverzienbare huizenzeeën, waaromheen een vijandig heir van brakende fabriekssschoorsteenen blokkeert, heeft iets geknapt in den zonnigen gedachtegang bij de reis door lentezangige velden en wegen van zooeven. En tegenover het roezig stadsleven, vol hatelijk gekrijsch van draaiorgels, nijdig belgetjing, slentermoei voetgeschuifel over versleetscht asphalt, waar boven al die droomverwarde geluiden en verflenste levensindrukken de Munttoren ironisch zijn vol-uurs 'Fröhlicher Landmann, von der Arbeit zurück kehrend' van

Schumann opgeruimd uitklingelt, daar bevangt een naar uitweg snikkende Sehnsucht ons, een weemoed, die naar de in avondrood geplengde vederwolkjes toesmeekt, mee te mogen, ver weg van deze in macabre feestelijkheid lichtontstoken doodestad, die klam-kil haar daggeroes wisselen gaat met koortsig, zwijmeldruk avondleven.

Wie door deze stemming zijn sterk levensgeloof in een zwak oogenblik van heel teer en jong ontroerd zijn gekerkerd voelde, en die huivering den langen zwarten nacht doordragen moest als een onafwentelbaar noodlot, vindt in Von Hartlieb een lijdensgenoot, maar een veel sterkeren dan zich zelf, een zoo sterken, machtigen, bronzen dichtergod, dat hij het oog weer moedig op doet slaan, over die harde, grijnzende electrisch schijnselende gevelmaskers heen naar de zeeënvredige sterren, die een beloftevolle muziek in heur zoet hemeloogenlicht toeruischen. Ook al neemt hij de troosteloosheid niet aanstonds weg, door de kwijnende dichteruiting in den aanvang van zijn 'Stadt am Abend', dat in de opgetorende werkelijkheid, die banden van ijzer smeedt om het heete brein, 'zoo kort duurt het geluk der zelfbegoocheling, dat in verzen ligt, die de wereld van heden niet meer willen loven....'

Zal de criticus en door hem de dichter hier niet gevaar loopen, geclassificeerd te worden met Piet Paaltjens, en gehouden worden voor 'alweer zoo een', die maar snikt, en weemoedstranen brouwt, wien als halfslagsch, sentimenteel aesthetieker de wereld te zwaar valt, en die een Grübler is geworden, buiten het leven geslopen uit angst voor strijd en nu kalverstemminkjes cultiveert voor wie er houden van weeïg zoete roompralines?

Neen, eens voor al, dat verdient de lyrieker Von Hartlieb niet, ook al komt zijn 'fremdfühlende' Sehnsucht soms die van Chopin nabij, welke grove naturen zoo overdreven toedunkt: te weenen bij een afgevallen rozenblaadje. 'Ze plagen me ook zoo...!' die vertwijfeld tranen-heete klacht van een door de wereld opgejaagde hinde, welke Maeterlinck zoo roerend doorvoelde, men gemoet haar veel in Von Hartlieb's verzen, daar waar hij het aardsche leed nog niet geheel is afgestorven, om in geklaarde afzondering onafgebroken naar boven te zingen.

In beide uitingen - wij willen er straks eenige proeven van geven - is Von Hartlieb zielsverwant aan ieder, die het

duistere woud doorvechtende is, zielsverwant ook aan dien prachtregel in Van Eeden's tweede Lied van Schijn en Wezen:

> 'Haar (der bekoring) logen, dat bij haar mijn hoogste doel leit,
> Verzaakt ze na verzading, en verflauwt
> als d'avondwolk, benaderd in bekoring
> Tot zich mijn pad in 't oude spoor vernauwt.
> En ik herken, na vlammen-troeble storing,
> mijn stille lichtstar, maar nu verder-af.....'

Maar aan deze levensernstige, niet meer onschuldige, smartelijk verbloede dichteropenbaring verbindt hij den oerdrang van den sehnsuchtigen, wanderfrohen Germaan, zooals ook - wonderschoone dichtermengeling - Van Eeden naast deze paradijsverloren klacht het reine type van eene IJsbrand wist te scheppen, dien geest van een toekomend ras, mateloos phantast, die visioenen heeft in eene burgerlijke kamer, waar het 'gedecideerd naar katten ruikt.'

'Himmel fehlt uns!' krijt dezen dichter Von Hartlieb, vastgehouden in kamerengte, die haar vaal licht uit de zooveelste hand ontleent in huizenstarre sloppen.

> 'Weiss ich nicht, wie meine Sehnsucht fassen,
> Blauem Himmel, weit und ungetheilt
> Der die aufgezehrte Kräfte heilt.....'

Voelt ge iets in dezen noodkreet van een moegeplaagden geest, die tegen zijn boeien knelt, niet in staat, zich in een notedop koning over onmetelijke rijken te droomen?

Maar toch, hij is er wel toe in staat; en zijn zorgendoorploegde ziel, die de bloedige afdrukken draagt van de naar alle kanten uitdringende samenleving, baart schoone gedachten, afgekeerd van het Strassendurcheinander, ver achter zich latend de benauwende kamerengte, na eerst door de eindelooze straten te zijn voortgehold:

> Unter meines Herzens Peitschenschlägen
> Um die Qual der fieberkranken Glieder
> In den Bann der Müdigkeit zu legen.

Wie begrijpt den drang niet, die hem naar eenzame hoogten drijft bij den ontstellenden aanblik van deze weerzinwekkende schildering:

Tausend Fenster starren auf mich nieder
.....
Hinter ihren Scheiben in gedrückten
Wandbeëngten, dumpfen, sonneleeren
Stuben sitzen viele, viele Leute
Mit zerfurchten Stirnen und verrückten,
Aufgewühlten und verquälten Sinnen,
Die von brütenden Gedanken schwären.
Von den wild zerbissnen Lippen rinnen
Murmelworte: Heute, heute, heute....

terwijl

Draussen fährt der Sturmwind durch die Wälder,
Draussen jagen wilde Wolkenpferde,
Draussen legt den Tag sich auf die Felder.....

De van alle kanten opgesarde IJsbrand wil hier het hoofd in den avondwind koelen, zich ontdoen van den pressenden last, die de stad op zijn gemoed prangt met haar vormlooze huizenklompen, en hem zoo overgevoelig maakt, dat hij snikt bij het zien van een paard en een voerman, die

'Heut und Morgen haben nie gerastet.'

Er ligt een groote ontstelling in deze schrille dissonanten van een over-sensitieve natuur, die naar de krankzinnige phantasiën van een Allan Poe, een Hawthorne, een Baudelaire, Guy de Maupassant of den schilder Moreau zweemen, en die beangstigend doen vragen, of - al is de geest tot veel in staat - hier des dichters geest niet in een buitenste duisternis is geraakt, verziekelijkt onder neersmakkende obsessie's....

Doch juist, als we deze gedachte beginnen te voeden, klaren de gedichten op; uit den woesten voor altijd verloren chaos, die den dichter zoo appassionato verstemt, dat zijn lier onder zijn tengerslanke handen haast breekt 'comme un roseau', klaart morgenfrisch op een voor immer gegrondvest vertrouwen aan het geschapene; en op de scheurend droeve klanken, donker en bitter als de baaierd, die ze beweenen, volgen milde accoorden van zielsverkwikkende maning, en het is, of uit het verschrokken menschenkind een liefderijk beraden dichter is opgestaan, of de verzen van zooeven slechts gegeven waren, om de troosteloozen des te banvaster tot de ziel van het boek te voeren, om hen daar te laven. 'Die Stadt am Abend' verandert in eens in gedichten onder het ontfermende titelwoord 'Wir Menschen'.

Sei noch geduldig,
Trockne die Tränen,
Sammle dein Sehnen
Trage den Schmerz!
Sei noch geduldig,
Ringendes Herz!

Werde nicht schuldig!
Alle Gemeinheit
Müht sich vergebens.
Nur durch die Reinheit
Rastlosen Strebens
Steigst du zur Einheit
Alles Erlebens -
Sei noch geduldig,
Werde nicht schuldig,
Glühendes Herz!

Schoon dichterwoord, dat vorst Goethe eerbiedigd zou hebben, als ook dit:

Gebet.

Deine stillen Engel sende
An mein Lager, tiefe Nacht,
Denn das Betteln meiner Hände
Had mich müd und krank gemacht.
Sei du meiner Unruh süszes Ende,
Sei mir wieder Mutter du!

Denn ich bin dein blasses Kind.
Töricht deinem Schoss entglitten
Bin von Wünschen ich durchstritten,
Die das schmale Leben sind.
Doch ich taumle mit verhüllten Schritten
Wieder deinen Armen zu.

Der voll Wälder ist und Seen,
Lass in deinem dunklen Schleier
Traumlos meine Seele wehn!
Durch die hohe Todesfeier
Fasst mich Sehnsucht wieder einzugehn
In die alte Schattenruh.

Welk een liefdevol, berustigend lied voor het menschen*kind!* En geen vers is er, of het roert de nooit zegbare, zoo geheimzinnige, werkzame herinnering, de goudene intuïtie, die diep weggeborgen alleen op den roep van het verhevene antwoordt. Welke schoonheidsdroomen worden niet bewogen door dit lied:

Die Finger der Dämmerung tasten bang
In meiner müden Seele zitternden Saiten.
Ein dunkeltönender Fernensang
Weht in ihren unendlichen Weiten:
'Die Schmerzen, die du am Tage trugst,
Die Wunden, die du dir selber schlugst,
Werden in dir zu All-Liebe reifen
Und entflammen ein heiliger Feuer.'

Ich lausche.
Die Finger der Dämmerung greifen
In meiner starken Seele jubelnde Leier.

Heeft deze dichter niet recht, te zeggen, dat hij door de ik-vergeten menigte gaat met den helderen blik op berghoogten, en het Licht dragen wil in kuische handen? Die met het leed van anderen wil verbroederen:

'Denn du bist ich, und ich bin du'

en wenschte, dat wij het leven dieper voelen konden en nimmer het ruischen van het bloed vernamen....

Er zijn zoo vele dichters, zoo vele nobele hooge geesten, die wachten, uit hunnen staat van miskenning of onbekendheid te worden opgeheven, wien door de critici nog een plaats moet worden aangewezen, al zal de tijd immer die aanwijzing verbeteren..... Er zijn er zoo vele, zóó vele, dat er geene methode meer is, waarnaar men goedschiks ze allen in èèn menschenleven recht zal kunnen laten wedervaren. Waarom wij dan dezen dichter juist uitkozen? Aan den oever van den literairen stroom staande, werden deze rozeblaadjes ons door een toeval aangedragen - zouden wij ze dan niet schroomvol optillen en ze bewonderend toonen? Dat de lezer door ons aangemoedigd zij, deze zielsreine verzen zelve ter hand te nemen, daarmede gouden uren winnend, wijl de dichter in al zijn liederen, zijn Sonett an die Nacht, ballades, ten opzichte zijner Muse zoo intens geslaagd is, in wat bij de schoone dichting Eleonore - eveneens in dezen bundel - zijn heilig voornemen was:

Ich will das Gold der Verse giessen
Und feilen alle Kettenglieder,
Um wunderbar verschwärmte Lieder
Um eine edele Hand zu schliessen.

Dat is dus de Grossstädter-lyrieker, die noodwendig het lied ter verlossing moet aanheffen, om niet onder te gaan in

het moderne Babylon. Zoo deed ook Julius Hart, W. Siebenhaar, en naar de getuigenis van Georg Sylvester Viereck moet de jongste Amerikaansche dichtergeneratie zich zoozeer uit het tumult van het dagelijksch leven hebben teruggetrokken, dat zij er de schoonheid om heeft verraden en uit het rijk der aesthetica in dat der ethica is overgeloopen. Maar zooveel levensgeloof heeft Von Hartlieb nog niet, dat hij zich hier boven weet te stellen. Zijn lyrisch talent heeft zich nog te verwijden, om het epische gansch in zich op te nemen. Wèl vervatte 'Die Grossstadt am Abend' het in zich, dat epische waarvan Carl Spitteler zeide 'der Epiker erdichtet eine Wunderquelle, welche den daraus Trinkenden zur Liebe, und eine Zweite, welche den daraus Trinkenden zum Abscheu nötigt...' Maar aan des dichters 'armen Nerven zerrt der ganze Schmutz des zwanzigsten Jahrhunderts' - lijk hijzelf in *Herbert* betuigt, en daardoor wordt dit epos meer een psychologisch ten voeten uit genomen beeld van den jongen dichter der 20e eeuw dan een heldenzang. De storm-en-drangjeugd dezer dagen zal von Hartlieb dank te weten hebben voor deze reusachtige zelfbekentenis in een legioen versregels.

De zuivere epische vorm is bij hem - vooralsnog - niet te verwachten. De vierde zang is een mogelijk nòg heeter en vertwijfelder klacht tegen de Grossstadt dan zijn 'Stadt am Abend', maar het is lyriek, geen epiek. Geen epiek, zooals wij die, bij al onze bedenkingen, hebben te eeren in Querido's 'Jordaan.' Ja, feitelijk is heel Herbert de dubbelgestalte des dichters, die gansch verdwijnt in de lyrische vol-d'oiseau, welke Von Hartlieb van deze wereld geeft. Maar in deze vogelvlucht is een epische trek: naar het West-Östliche. Welke sterker en onaandoenlijker worden zal, als het jeugdvuur tot een rustige, heldere vlam zal zijn geworden. Dit 'Herbert' zal meer als een dichtersdebuut worden aangezien dan zijn eersteling 'Stad am Abend'. Het bergt de jeugdonmatigheid van een zich over alles in stemmingen uitsprekenden poëet. Verdragelijk is het alleen omdat zijn uitingen, hoe onrijp vaak en onnieuw, een fijn-geestigen kern bezitten, vormvoleind verschijnen in een verrukkelijk bonten, chaotischen optocht.

In de literaire stagnatie, welke ook Oostenrijk lijkt gekneveld te hebben en overgeleverd aan de 'Wortkunst-Unpoëten', koortst in dezen twintigjarige het wild verlangen, Verlosser

te zijn. Er trilt een gloed van lava in zijn verzen, die naar alle zijden van zijn vuurbrakenden berg afstroomen - tot de reine hooge stilte boven de sneeuwgrens behoort dit werk niet.

II.
Ilse Franke. '*Iris*' en '*Von beiden Ufern*'. Egon Fleischel & Co. Berlijn.

> 'Oft kommt es fast mich wie ein Wundern an,
> Dass ich mein Fühlen schaffend sagen kann....'

Een vriendenhand deed mij - naar aanleiding der bespreking van *Ilse Franke's* Aphorismen in de Hofstad - haar verzenbundel *Iris* toekomen. Dezen doorlezende is het mij een behoefte geworden, uit te zeggen hoe schoon alweer deze Duitsche dichting mij aandeed. Haar aphorismen - haar dichterlijke levensvisie - zij zijn hier als gouden korreltjes weer te vinden, bedrupt met het barnsteen harer teere poëzie tot een voorwerp van vrome aanschouwing.

Ilse Franke - haar naam is hier volslagen onbekend, en in Duitschland zelf zijn haar lezersvrienden veel dank verschuldigd aan Prof. Dr. Engel's inleiding dezer dichteres. Zoo zijn er daar edele geesten meer, wier vormvoleinde nobele acheppingen wachten moeten op wijdere erkenning dan diergenen die reeds aanstonds schittering van eeuwigheidsschijn weten te onderscheiden. Ilse Franke behoort tot een dier velen, die stil en ongehoord het hemelsche in zich uitzingen naar zuivren dichteraard, daartoe gedrongen uit overbruischend gemoedsleven. Inderdaad is kunst bij haar een òver-productie van den geest - 't is hier geen moeizaam woordschoon diepen in cerebraal rondzoeken, noch de weergave eener kunstmatig uitgedrongen gemoedsstemming - zij die verzen minnen en uitteraard dus de Duitsche taal tot tweede moederspraak kozen, gevoelen door onze aanduiding reeds dat bij dezen dichterstroom weer het lavend genot van den klassieken, levensdrang vervulden, sterren zoekenden Germaanschen geest wacht. Zoo is het. Is reeds niet van heiligen schroom vervuld dit motto: dat de dichter menigmaal door het wonderbare wordt ontroerd, hoe hij scheppend zeggen kan wat hij voelt.... Het woord is zoo arm, het gevoel zoo rijk en volstrekt eenig, maar ook: - het is zoo onzegbaar ver, dat rijke van Godsvrucht en levensbetrouwen doorhuiverde gevoel,

't welk ruischt met de windbewogen toppen der boomen in het stille woud, meevliet met het klare beekje, weerspiegelt in het kindergeloovige gazellenoog en echoot op de jubeling der vogelkoren, - is het geen wonder, dat de dichter deze genadevolle gewaarwording door het leven mag ronddragen, dat zij hem menigmaal als een vredesduif op den schouder daalt? Deze twee dichtregels openbaren den geest-zoekenden dichtervriend alreeds genoeg om van deze dichteres het puurste, zooals het welt en bornt en barnt uit een stilte die de stilte verneemt, te verwachten. En inderdaad schenkt zij elk ding levensadem door haar poëtischen geesteskrachtigen Anhauch. Leest haar natuurbeschrijvingen en zij zingen in u het reine voor der natuur zelve. Niet ligt hier de verstimmende Absicht, een photo op kunstpapier te geven, maar aangezet door een drang om het innere uit te storten, vlieten de woordenparels, die naar haar eigen bevreemden - wat ik tot motto koos - het wonderbaar niet te zeggene toch te zeggen vermogen. De Feierabend, dien zij bezingt, laat ons ook één ondeelbaar oogenblik de machtige ontroering voelen van Het geluk, dat zóó groot is, zóó schoon en hemelsch, dat wij menschenkinderen het slechts bij flitsen en in tranen ontvangen. Diep en vol hartebloed reikt zulk een levensvers tot een door ieder beleefde extaze. Bij een kerstlied bekent de dichteres: ‘Mein Heimwehland steht offen’ en bezingt dra daarop met even schuldeloozen naar het schoone hijgenden trek de Erdenliebe, waar het plompe, barsche ‘zonde’ der wereld niet bestaat in haar warme, zoete, minnelijke stralen. En dan zulk een ‘Nach Sonnenuntergang’ - welk een weemoedige verzwijming in zulk een sublieme, stille, gedragen schildering, waarin de beek glanst als vochte kinderoogen.....

> Die Wiese dampft, drei blasse Sterne scheinen...
> Mir brennt das Herz in tränenlosem Weinen.

Zulke natuurzangen zijn op de snaren der intuïtie gespeeld, hoe zouden ze anders zoo zielvol vervoeren kunnen, en terecht in eene bezinging van het Tegeler Meer de dichteres zelf doen uitroepen:

> Lebt mir auf Goldgrund fort
> Das Bild von Tegel.

Op gouden grond inderdaad schrijdt de herinnering van deze droomster. Want dat gelooven we toch allen, nietwaar, dat niet de dichter hij is, die mooie verzen smeedt, maar hij,

die het leven als een schoon gedicht te leven weet zóó dat zijn verzen zielebloeisels zijn, metamorfosen van zijn zelf, blanke Narcissus-bloemen. Eerst als we dat aan een dichter gelooven kunnen, is hij ons lief, eerst als zijn lied de consequentie van zijn leven is, kan het tot ons doordringen en gelijk gestemde snaren in 't eigen gemoed tot beven brengen - en is dat te bekennen geen betere critiek dan het met een smekkend tuutmondje proeven van woordcaramels, waaraan vele Hollandsche dichters van thans ons te zetten nooden onder de leus: ‘Alles is bij lange na nog niet gezegd geworden, en ik zeg het met een massa nieuwe figuren’? Deze grootendeels onbekende dichteres bracht mij dieper en schooner ontroering dan menig gearriveerde Muse-priester hier, en ik zal voor deze bekentenis gaarne het minachtend praedicaat ‘onbevoegd’ aanvaarden. De kunst in pacht te hebben zet op zulke zware lasten! Hoe zeldzaam aangrijpend bevangt niet haar ‘Waldsee’:

Wo die Heide mit der Einsamkeit
Einen stillen, starken Bund geschlossen,
Wo die rauhen Föhren ihren Duft
In das rote Abendland ergossen,
Wo sie feierlich die Wipfel breiten,
Wenn der Sonne goldne Schuhe schreiten
Über Wald und See bis an des Abends Tor,
Bis im Nebel sich die Spur verlor;
Wo kein Flügelhauch den Frieden stört
Wo man kaum das Leben atmen hört
Liegt ein See im grünen Binsenkranze
Mit der Schwermut dunklem, feuchtem Glanzen...
- - - - - - - - - - - - - -
Und die Himmelshöhe neigt sich mild
Auf des Waldsees schwanenglatt Gefieder
Und er malt der Zeiten treues Bild.
Doch die Schwermut rankt sich um sein Herz
Wie der Efeu um die Gräbermale,
Und er schäumt in seinem starken Schmerz,
Wie der Wein in einer flachen Schale:
‘Vater aller Tiefe, gib mir Tiefe!
- - - - - - - - - - - - - -
Eignes Leben gib mir, tiefes, dunkles,
Wildes Leben, wie das Meer es lebt.....’

Kon ik het gansch citeeren, dit droomerig sprookje van het klagend Meer en Vader Pan, welke laatste troost met de woorden:

'.... das Leben in der Tiefe Schoss
Ist gebunden, dumpf und blind
Wie des Urtreibs heisse Kräfte sind.
Sonne, Mond und die Gestirne,
Meine goldnen Weltenriegel,
Werden wahrhaft schön und gross
Erst in deinem reinen Spiegel,
Schönheit die ein klares Herz verklärt,
Trägt alleine der Vollendung Siegel.'

Welk eene reine poëzie en vèr-peilende bespiegeling in dezen zang, waarmede ik een kind - de beste criticus van het waarachtig eenvoudige - het voorlezende in verrukking bracht. Een achtregelig 'Sonne im Walde' bevat een paradijs van vreugdestemmingen, waarin het rijm zoo ongekunsteld is als de onbewuste rhytmiek in de huppeling van een klein meisje; 'Die arme Marlene' bezingt een 'gevallen' vrouw met eene gloeiende overtuiging, welke de dichteres het 'ook' vaderlooze wichtje aan de Maagd Maria doet opdragen. Is er heiligschennis in de ontfermende gedachte, dat de overgave eener reine liefde immaculata is? En ook het rijk der mystiek betreedt Ilse Franke blijkens haar 'Zwielicht' met doorleefd bewustzijn:

Im Irisglase hängen Edelrosen,
Die matten, gelben, mit dem Himbeerduft.
Ein Zug von Schatten, blassen, körperlosen,
Wallt still herauf und trinkt die goldne Luft.

Und Duft und Dämmer fliessen weich zusammen,
In eins zusammen rinnt uns Tag und Traum
Von Aug' zu Auge springen scheue Flammen,
Ein seltsam Fremdes knistert durch den Raum.

Das Zwielicht lauscht ergrauend an den Scheiben,
Wir halten stumm und bang uns an der Hand....
Und unsre beiden Lebensschifflein treiben,
Auf dunklen Fluten in ein dunkles Land.

Wie zich wel eens geërgerd heeft aan het domme gebruik van het veel mishandelde begrip mystiek, waarmede quasi geheimzinnig iets raars wordt aangeduid, en wie ook wel eens gepijnigd werd met rijmwoorden, die met hardnekkige slagen aankwamen, als gold het gedicht een schietmasker, hem zal zulk een gedicht als wat wij hier aanhaalden, toch wel een verkwikking zijn. Bij het lied 'Vergessen' trad mij meer bewust de verwantschap op tusschen deze viooltjes-nederige dichteres en Maeterlinck, die in zijn gebloemd dramatisch

gedicht ‘L'oiseau bleu’ ook den invloed bepeinst, die onze herinnering en ons in gebeden herdenken heeft op het lot van die zijn heengegaan. In ‘Dämonen’ en ‘Ein Begräbnis’ - prachtig gezien de schildering dat in den begrafenisstoet de overledene vooraan *achter* de baar gaat -, ‘Ansicht vor Buddhist und Christen’, ‘Weinachtsmorgen’ bewijst deze dichtergeest zich een weter in de ongeziene dingen en toont ook verder in iederen versregel de stem der natuur te verstaan Wat bovendien in deze gedichten zoo aandrijft, is de groote ontferming, deernis, liefde, welke deze kunstenares jegens alle schepselen koestert, en haar alles met een klaar, het schoone zoekend oog doet bezien, indachtig een woord van Oscar Wilde: ‘no greater mystery than misery’.

Elisabeth von Arnim.
Geertruida Carelsen.

'*De vlucht van Priscilla.*' (Blijspel in 4 bedrijven, naar het Engelsch van Elisabeth von Arnim.) Zoo las men in den laatsten winter af en toe op tooneelprogramma's.

Het stuk is vol gezonden humor. Priscilla, dochter van een Duitsch groothertog van het Serenissimus-type, verveelt zich deerlijk in haar vaders kleingeestige omgeving, en wordt in haar naar ruimer ontwikkeling strevende idealen ondersteund door diens ouden bibliothecaris. Reeds meermalen is zij voornemens geweest te ontvluchten; en dat plan rijpt tot werkelijkheid, als zij bemerkt dat, geheel buiten haar om, bij wijze van verrassing, haar verloving met zekeren Prins Henri van Luzern zal afgekondigd worden. Zij ontsnapt nog juist bij tijds naar Engeland, vergezeld van haar kamenier, en onder geleide van genoemden boekenman, die, meer geleerd dan verstandig, een heel onpraktisch gids is in de wereld van socialen arbeid, waarin zij zich nu wenscht te werpen. Gelukkig is de prins-minnaar, uit echte liefde, tactvol genoeg om in te zien, dat de beste maatregel om haar terug te krijgen, is: haar stil te laten begaan. Om opzien te vermijden wordt zij, in overleg met den groothertoglijken lijfarts, verklaard bedlegerig te zijn wegens influenza. Prins Henri zorgt een oog in 't zeil te houden, en geduld te oefenen tot de weldadigheidsproef vanzelf vast zal loopen. Die loopt spoedig vast; en dan schiet hij op het rechte moment toe, om zijn geliefde uit een warnest van moeielijkheden te redden. Daarop keert zij terug onder het vaderlijke dak, en erkent dat zij, als vrouw van haar trouwen bevrijder, met hem samen, in hun natuurlijk milieu, meer goed zal kunnen doen dan, buitenslands, op haar eigen houtje, zonder de minste voorbereiding toegevend aan fantastische idealen.

Wie is die auteur, met een goedklinkenden Duitschen naam, die in het Engelsch zulk een frisch, vlot, amusant tooneelstuk heeft geschreven?

Deze vraag stuurt mij in herinnering terug naar een jaar of twaalf geleden, toen er een mooi, anoniem boekje was verschenen, getiteld: *Elisabeth and her german garden.*

Ook bij ons te lande werd dit veel gelezen en genoten, wegens zijn aantrekkelijke eigenaardigheden. De voornaamste bekoring lag in den fijnen, diepen zin voor natuurschoon, geuit op een tegelijk elementair-naieve en begrijpend-artistieke wijze. In Duitschland voelde het betrekkelijk-beperkte, engelschlezende publiek die superieure waarde van den inhoud evenzeer: maar dáár kwam er een tweede prikkel bij: nieuwsgierigheid naar de persoon der schrijfster.

Wie was die vrouw, tijdelijk gescheiden van haar echtgenoot, dien zij in een korte opdracht als ‘man des toorns’ karakteriseert? Wat dreef haar om, in zijn afwezigheid, met hare drie dochtertjes - die zij, in plaats van bij ware of gefingeerde doopnamen, April, Mei en Juni noemt naar de maanden der geboorte - haar heil te zoeken op een noordduitsch landgoed, waarvan de seringen- en zangvogel-rijkdom haar verrast en verbaast en verrukt?

Het verhaal, in dagboekvorm geschreven, droeg zoozeer den stempel van echtheid, dat de intuitie der lezers, en vooral der lezeressen, er aanstonds een biecht in zag: een stukje autobiografie van een hoogstaande, voornaam-ontwikkelde vrouw, waarschijnlijk van Britsche afkomst.

Weldra bleek, dat genoemde intuitieve opvatting de zaak bij het rechte eind had. Reeds eer, een jaar later, Elisabeth's tweede bundel: *A lonely summer* (een even mooie variatie op den eersten) was verschenen, wist de letterkundige wereld te Berlijn wie de schrijfster was. Had men eerst gegist, geraden, op allerlei manieren getracht het geheim uit te vorschen, - tot prinsessen toe waren met het Elisabethschap gedoodverfd, - thans had, in Berlijnsche salons, ieder wat omtrent haar te vertellen.

't Geen vaststond was: dat men in dit geval te doen had met eene der vele gravinnen von Arnim. Haar meisjesnaam was geweest Miss Beauchamps, wat tot sommiger verwondering meer fransch dan engelsch klonk, totdat iemand, ter explicatie, over hare vermoedelijk Normandische voorouders sprak. En het bewuste landgoed wist men nu ook, in volle werkelijkheid, te liggen, en wel in het noorden van Pommeren. Het heet Nassenheide, wat zeer erg nat klinkt, maar in zijn tegenwoor-

digen toestand evenmin aan een poel of moeras moet doen denken als de Pruissische provincie Nassau, die ook oorspronkelijk blijkbaar eene ‘nasse Aue’ moet geweest zijn. Ja, Nassenheide behoort tot de best-geexploiteerde Pommersche goederen; in wetenschappelijk-landbouwkundige kringen staat de eigenaar bekend als een der bekwaamste, meest vooruitstrevende ‘agrariërs’. Wààrom hij in zeker voorjaar tijdelijk verdwenen was en zijn gezin zulk een eenzamen zomer tusschen seringen en lathyrussen had bezorgd? Er was een verhaal van een duel in omloop; en dat gerucht gaf meteen den meest plausibelen uitleg voor het epitheet van ‘man des toorns’, hem door zijne gemalin in het publiek toegeslingerd. Dat was nu niet heel mooi van haar; want een duel is iets wat in Noord-Duitschland elken dag den beste kan gebeuren. Maar daar het echtpaar later weer rustig samenwoonde, en hij in een van Elisabeth's latere werkjes voldoende van den blaam van toornigheid gezuiverd werd, achtte de publieke opinie zich omtrent haar bevredigd. Enkele belangstellende lezeressen zonden haar brieven van sympathie, op hoop van een antwoord, dat echter nooit kwam. Als zij 's winters in Berlijn was, deed deze of gene soms moeite om met haar in aanraking te komen, wat echter niet lukte. Gaandeweg hield men op, zich met haar particulier leven te bemoeien en besloot alleen dankbaar te accepteeren wat haar pen verder zou opleveren.

En dat is in den loop der jaren allerlei geweest, van verschillenden aard.

Eerst verschenen er aardige Engelsche kinderversjes, door Elisabeth's eigen hand geillustreerd, en oorspronkelijk voor haar eigen drie lentedochtertjes bestemd. 't Ligt voor de hand, dat dit boekje in Duitschland weinig afzet kon vinden; maar wie een exemplaar bezat, vertoonde het aan vrienden en bekenden als een rariteit, - als een nieuwe zijde van Elisabeth's begaafdheid.

Daarna - ik ben de volgorde vergeten! - kregen wij een beschrijving van een reis naar Rügen. Dit mooie eiland is, van Berlijn en omstreken uit, een geliefkoosd doel voor een zomeruitstapje. Elisabeth maakt dien tocht alleen met hare kamenier, bezoekt alle bekende punten, beleeft eenige avonturen, houdt gesprekken tot over moderne filosofie toe met medetoeristen, die zij op haar weg ontmoet; en doet van dit

alles verslag in haar eigenaardigen trant. Alweer, in de eerste plaats: die innige ontvankelijkheid voor natuurschoon, aan welker uitingen zij reeds zooveel bewondering had te danken gehad; en, daarnaast, hare geestige opmerkingen over de haar omringende menschenwereld.

Die menschenwereld is Duitsch; en zij ziet haar met een Engelsch oog. Waar zij haar fantasie laat werken, stelt zij gaarne Engelsche en Duitsche personen tegenover elkander, en doet door dat contrast grappige tooneeltjes ontstaan. Een harer boeken is getiteld: *Fräulein Schmidt and Mr. Anstruther*, en geeft ons de correspondentie tusschen een Engelsch jongmensch en de dochter van een professor te Jena, bij wien hij een jaar in huis heeft gewoond. Eigenlijk vernemen wij, evenals de omstanders van een telefoongesprek, slechts ééne stem, en moeten ons de antwoorden der andere er bij denken. De stem, die wij hooren, is die van Rose-Marie Schmidt. Den avond vóór zijn vertrek heeft haar 'darling Roger' haar ten huwelijk gevraagd, maar daarbij niet gerekend met ouderlijke en andere invloeden, die bij zijn thuiskomst op hem zouden inwerken. Eenmaal weer in de oude omgeving, heeft hij berouw van zijne Thuringsche verloving. Als Rose-Marie dit bemerkt, breekt zij, ofschoon diep gekwetst, den band af. Maar, op zijn verzoek, blijft zij de correspondentie, als vriendin, voortzetten, en zegt hem, in die qualiteit, onomwonden, allerhande waarheden, die hem eerst niet behagen, doch hem hoe langer hoe meer achting voor het 'Kuchen'-bakkende professorsdochtertje inboezemen. En als hij zich teleurgesteld ziet in een hem 'at home' opgedrongen meisje, keert zijn hart naar Miss Schmidt terug, die hem dan echter vastberaden afwijst. - Men moge over het tragische geval denken zooals men wil; de humoristische details, voornamelijk in zoover zij de tegenstelling van landaard betreffen, zijn kostelijk.

Het best komt m.i. Elisabeth's artisticiteit uit in haar roman: *The benefactress*. Daarin vormen de kaleidoskopische gegevens, waarover zij te beschikken heeft, het mooiste figuur. Ditmaal is de heldin een Engelsch meisje, een adelijke jonge dame, Anna Estcourt, opgevoed in conventioneele weelde, maar in volslagen afhankelijkheid van haar karakterzwakken broeder, Sir Peter, en diens heibeiïge vrouw, Susie, geb. Dobbs, dochter van een rijk industrieel. Juist als zij gevaar loopt wanhopig te worden onder dit regiment, komt er een oude Duitsche oom

van moederszijde op de proppen. Bij een bezoek in Londen boezemt hij haar, door zijn goedmoedigheid, zekere sympathie voor het haar onbekende Duitschland in; en bij zijn kort daarop volgenden dood blijkt, dat hij haar een klein landgoed bij Stralsund, met het noodige bedrijfs- en bewoningskapitaal heeft vermaakt. Haar eerste daad is: in een atlas van een schoolgaand nichtje, te zoeken, wààr ergens Stralsund liggen mag; en de tweede: er naar toe te sporen om haar eigendom Kleinwalde in oogenschouw te nemen. En ziet, ondanks de kaalheid van het Kleinwaldesche huis, wordt zij aanstonds aangegrepen door de liefelijkheid van het Kleinwaldesche landschap, (even sterk als weleer Elisabeth zelve door dat van Nassenheide!) Zij, Anna, besluit dadelijk zich metterwoon in deze landelijke eenzaamheid te gaan vestigen; doch niet alleen, maar, uit een emotie waaraan de roman zijn tekst dankt; als weldoenster met... beweldadigden. Zij voelt zóó sterk en zóó dankbaar het contrast tusschen den druk harer vroegere positie en de heerlijkheid van haar tegenwoordig bestaan, dat haar hulpvaardig hart zich uitstrekt naar vrouwen, die even ongelukkig zijn als zij tot nog toe was, en die zij nu in haar geluk wil doen deelen.

Dit is zonder twijfel een heel gevaarlijke onderneming; te meer daar zij de gegadigden laat oproepen per advertentie. Twaalf dames kan zij bergen. Uit de ontelbare massa brieven die zij krijgt, kiest zij voorloopig een drietal; en die keus blijkt niet van de gelukkigste te zijn. Daar is: Frau von Treumann, bezield met het doel om haar weldoenster, het Engelsche goudvischje, aan haar zoon, Karlchen, een luitenant van de meest verkwistende soort, in handen te spelen; en dan de Barones von Elmreich, die een zenuwtoeval krijgt als genoemd Karlchen verklapt, dat haar zuster in den Berlijnschen Wintergarten danst; en ten derde Fräulein Kuhräuber, met wie de beide anderen niet aan tafel willen zitten, omdat zij van haar mes eet. De taak om dit drietal gezamenlijk gelukkig te maken, bleek heel wat meer bezwaren in te hebben dan Anna zich had voorgesteld. En de vrede in het schijnbaar-vreedzame landleven viel in vele opzichten tegen, ook wat betreft het van Oom Joachim gëerfde personeel. Waarschijnlijk heeft Oom Joachim wel voorzien dat het beheer van zijn geschenk Anna's krachten te boven zou gaan. Althans: in een nagelaten brief had hij haar aangeraden, eventueel de hulp van

een braaf Duitsch echtgenoot niet te versmaden. De pretendent-helper doet zich weldra op in den persoon van Anna's naasten buurman Axel von Lohm; en daar deze, behalve braafheid en behulpzaamheid, ook nog eenige andere aantrekkelijke hoedanigheden toont, aanvaardt zij eerst zijn bijstand en, na eenig tegenstribbelen, ook zijne hand. Het drietal beweldadigden wordt afgekocht en het echtpaar maakt elkaar gelukkig.

Elisabeth's werk, tot nog toe, heeft veel van een thema met variatie's.

Maar het thema - haar eigen ondervindingen, op Engelschen en Duitschen bodem - is zoo rijk aan dankbare gegevens; en de variaties zijn zoo rijk aan telkens nieuwe details; en er straalt uit haar pen zooveel geestigheid en tact en goede smaak, dat men niet anders kan dan wenschen: er nog dikwijls mee in aanraking te komen.

Gedachten.
A Zelling.

Wie ook slechts ééns in zijn leven waarlijk gebeden heeft, weet wat verhooring beteekent.

Leert bij een verlies indachtig zijn; anders verloort ge de leering, dat is de waarde van het verlies.

Vele menschen zijn zoo zwak, dat men de sterkte bewonderen moet, waarmede ze dóórleven.

Wees standvastig, maar nimmer standvadsig.

Dat merkt men bij leerstellige menschen wel eens op, dat zij mooie dingen zeggen, die ze zelf niet begrijpen.

‘Alles is reeds gezegd’ - over deze bewering van Goethe valt veel te mediteeren. Het beteekent ook: alles is reeds geopenbaard. En, zeide Goethe verder, ik openbaar het nog eens anders.

Strijdt tegen eigen fouten, al was het maar alleen om nooit de vrouw vat te geven.

Slot eener reeks aphorismen:
Ik zou er nog heel wat meer kunnen bedenken, maar daarin zit 't 'm niet.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

DE hoop, door de bijeenkomst te Baltischport gewekt, dat de goede Duitsch-Russische betrekkingen de internationale verhoudingen in het algemeen bijna onmiddelijk zouden ontspannen, gaat vooralsnog niet in vervulling.

De concentratie van de Fransche vloot in de Middellandsche Zee, door Delcassé aangekondigd, nadat de Britsche Regeering hare vloten in de Noordzee heeft saamgetrokken, draagt uit zichzelf een zeer onrustbarend karakter. Deze vlootdisposities toch maken onmiddelijke voorziening voor den toestand van oorlog.

Doordien Frankrijk de kust aan den Atlantischen Oceaan ontbloot en Engeland de sterke positie, die het in de Middellandsche had, aan Frankrijk overdraagt, ontstaat voor beide rijken een hooge mate van onderlinge afhankelijkheid. Zelfs indien een formeel bondgenootschap bestond, zou geene regeering die afhankelijkheid anders kunnen verantwoorden, dan als tijdelijk, door de behoeften van het oogenblik, dringend geboden, m.a.w. als noodzakelijk met het oog op een onmiddelijk voorzien conflict. Daar geen formeel voor een reeks van jaren gesloten bondgenootschap bestaat en zelfs het bestaan van eenigerlei verbond meest formeel is ontkend geworden, wijzen de vlootdisposities op toenemende spanning in Europa.

Maar de Engelsch-Fransche politiek is herhaaldelijk haar doel voorbijgestreefd.

De houding van een paar voorname persorganen, die kennelijk geïnspireerd werden door de Fransche Regeering, duidt er op, dat deze in de concentratie van hare vloot in de Middellandsche Zee een middel zoekt om pressie op Italië uit te oefenen, teneinde dit Rijk van Duitschland (en Oostenrijk) te vervreemden. Eene Fransche regeering, waarvan Delcassé lid was, heeft zich echter reeds eenmaal grovelijk vergist in de berekening van de onmiddelijke gevolgen harer daden. Een rechttegenovergesteld resultaat kan gehoopt worden.

Sedert Engeland, door de Russische successen in Azië uit zijn isolement gedrongen, na de gelukkige beëindiging van den Zuid-Afrikaanschen oorlog, de vreedzame, aan hun groei bevorderlijke verhoudingen der continentale grootmachten tracht te verstoren, moet de taak van het Drievoudige Verbond, zal het zijn hooge doel blijven bereiken, uitbreiding ondergaan. Als wezenlijk resultaat van de entente-politiek, welker dadelijk doel Duitsch Oostenrijksche vervreemding was, is de samenwerking tusschen die beide grootmachten dan ook inniger en veel meer omvattend geworden. In dit gewichtige feit ligt voor Italië, zooal geen erkende noodzaak, dan toch een zeer sterke drang om den band met zijn machtige buren vaster te leggen.

Ontwijfelbaar zal het vooruitzicht van vestiging op de Oostkust van de Adriatische Zee een door de Engelsch-Fransche diplomatie uitgeworpen lokaas zijn, waarin velen in Italië zouden willen bijten, terwijl 'herovering der Italiaansche provincies' op Oostenrijk wel steeds een wensch der chauvinisten is. De staatslieden te Rome zullen echter wel hun hoofd koel weten te houden. De jongste oorlogsondervindingen nu waarschuwen ernstig tegen eene avontuurlijke politiek en ook de diplomatieke ervaringen van den laatsten tijd moeten conservatief stemmen. Want zoo Italië aan Engeland en Frankrijk het precaire voorrecht dankte zich ontijdig, op eene voor zijne bondgenooten onwelkome wijze, in Tripoli te vestigen, dan hebben toch die gegriefde bondgenooten meer oprechtelijk dan de kabinetten van Londen en Parijs er naar gestreefd, eene snelle en voor Italië voorspoedige beëindiging van de Tripoli-kwestie te bevorderen.

Voor de ontwikkeling van het nieuw verworven bezit in Noord-Afrika zal Italië nog pressie op Frankrijk moeten uitoefenen, hetwelk, met het oog op Tunis, beslag legde op het Achterland (waardoor de groote karavaanwegen loopen). In den Driebond zijnde, kan Italië zich geldend maken; uittredend zou het groot gevaar loopen, volkomen afhankelijk te worden van Frankrijk en Engeland. -

De internationale positie, als gevolg van de Britsche ententes reeds gevaarlijk gecompliceerd, wordt nu daarenboven geëmbrouilleerd door de dreigende ontbinding van het Turksche Rijk. Het is niet meer te voorzien wat de naaste toekomst brengen zal; maar toch blijft er alle reden te verwachten, dat althans de mannen, die voor de politiek van Koning Victor Emanuel verantwoordelijk zijn, oordeelen zullen, dat een groote oorlog in Europa zeer slecht uitzicht zou geven op eene verbetering van de positie van Italië. Het is met het oog daarop zeer wel mogelijk, dat de dreigende vloot-demonstraties van Frankrijk en Engeland - wel verre van het door Delcassé verwachte resultaat te hebben - er de regeering te Rome toe zullen brengen de gelukkige en aan den Europeeschen vrede zoo bevorderlijke verstandhoudingen, door Bismarck in het leven geroepen, te bevestigen en te versterken, overeenkomstig de nooden van dezen tijd.

De Italiaansche pers laat zich sterk in dezen geest uit, in zooverre zij in de concentratie de uitvoering ziet van den 'two-power standard' door Frankrijk in de Middellandsche Zee, waardoor de bestaande verhoudingen verstoord en Italië en Oostenrijk gedwongen worden hunne vlootprogramma's belangrijk uit te breiden.

In Engeland is het alleen nog een fractie der liberale partij, die zich tegen de Duitsch-vijandige staatkunde der regeering verzet. De bekende publicist H.W. Massingham spreekt het onomwonden in de 'Daily News' uit, dat het doel van Engeland is Duitschland in te sluiten en te vernietigen. Hij teekent de jongste vlootdisposities aan als een belangrijke zet in 'a proces of penning in (Germany), literal and substantial.' 'No great country has' - zegt hij - 'ever had so open a menace presented to it. Germany (now) is informed that isolation and destruction of her navy and the envelopment of her coasts are matters prearranged between these powers (of the Triple Entente).' Onomwonden noemt hij die politiek vernederend en provoqueerend, dreigend en insulteerend en hij stemt toe:

> 'Het hart van deze Duitsch-vijandelijke coalitie is Engeland. Frankrijk noch Rusland heeft haar ontworpen, zou er aan hebben kunnen

> denken. Zij bezitten niet de schepen, noch de mannen en nemen ook niet de strategische stellingen in voor de noodige zoo omvangrijke opstelling van maritieme strijdkrachten. Wij zijn het, het is het liberale Engeland, hetwelk de werkzame Tweedrachtzaaier in Europa is, de voorbedachtelijke aanlegger van den oorlog. Welk doel heeft het van toenadering (tot Duitschland) te spreken, wanneer wij het op deze wijze beleedigen en bedreigen? Welk doel heeft het van die mogendheid matiging in vlootbouw te vorderen, waar het duidelijk is, dat wij haar noodzaken op verdediging bedacht te zijn en bloote overwegingen van vaderlandsliefde haar tot nieuwe inspanning (in zake vlootbouw) moeten aansporen.....

Massingham erkent in de Fransche actie in de Middellandsche zee den toeleg om Italië en Oostenrijk in bedwang te houden (lees: van Duitschland te vervreemden) en oordeelt, dat Rusland er toe gebracht is de Oostzee te beheerschen met het oogmerk eene concentratie van de Duitsche vloot in de Noordzee te beletten. Dat zoo het eindoogmerk is, mag men wel aannemen; maar of het doel volkomen bereikt zal worden, is zeer te betwijfelen. De belangen der entente-mogendheden, met name die van Rusland en Engeland, zijn te zeer tegenstrijdig en het oogmerk van Engeland is te eenzijdig, dan dat er niet groot gevaar voor mislukking zou bestaan. De diplomatieke successen van heden kunnen weldra in een nederlaag verkeeren. Het is niet te gelooven, dat Engeland er in zal slagen Europa zoodanig te verdeelen, dat het er heerschen kan.

De onmiddelijk op oorlog berekende opstelling der Engelsche en Fransche maritieme strijdkrachten, kan moeielijk nalaten ook de houding der Nederlandsche regeering te beïnvloeden. Nu deze grootmachten zóó ernstige voorbereidingen treffen, mag Nederland niet stilzitten. Het is te hopen, dat 's lands regeering er oorzaak in zal vinden met geheel buitengewone energie de noodige maatregelen te nemen om de zeer bedreigde reede van Vlissingen en de Schelde door zware verdedigingswerken te beschermen. Zoodoende kan nog tijdig aan Engeland en Frankrijk de mogelijkheid ontnomen worden om via ons neutraal gebied (d.w.z. met onze lijdelijke medewerking) een flankaanval op Duitschland te doen. Door die mogelijkheid uit te sluiten, zal Nederland geenerlei *dienst* bewijzen aan Duitschland, doch slechts zijn plicht van neutraliteit betrachten. Dat dusdoende de kansen op het behoud van den Europeeschen vrede in niet onbelangrijke mate gesteund worden, is eene bijkomstige omstandigheid van groot gewicht, welke ons zeker niet mag weerhouden onzen plicht te doen.

Hoezeer het gevaar dreigend is, dat Nederland voor operaties tegen Duitschland binnen de Engelsch-Fransche ‘invloedsfeer’ getrokken wordt, - dit is men dezer dagen herinnerd door eene uitlating van den Franschen vice-admiraal Germinet. Naar diens persoonlijke meening, als in een Fransch blad weergegeven, hebben Engeland en Frankrijk het elementaire, lees: noodzaaks-recht het Kanaal als hun (territoriaal) vaarwater in oorlogstijd te sluiten. De generaal Jhr. Den Beer Poortugael heeft onmiddelijk tegen die opvatting protest aangeteekend[1]. Aan de hand van Engelsche

1. Het Vaderland, d.d. 16 Sept.

en Fransche autoriteiten toont hij het grof rechtsverkrachtende karakter van de voorgestelde sluiting aan. Als om strijd verontrust door het geweld, dat zou

worden aangedaan aan de rechtsbeginselen, welke hij hielp opbouwen en verontrust door de nadeelen (en gevaren), die uit zulk eene sluiting voor Nederland zouden voortvloeien, heeft de generaal de vraag gesteld, of men hier met misverstand, onverstand of onbeschaamdheid te doen heeft. - Zonder twijfel nu hebben we hier te doen met iets, dat als misverstand kan worden verklaard (van een onvoorzichtigen journalist, die een onbescheiden, althans onbescheiden schijnenden admiraal heeft nagepraat). De schrijver geeft aan de hand, dat officieel door onze regeering opheldering zal worden gevraagd. Het is te hopen, dat onze minister van buitenlandsche zaken eene pertinente verklaring zal vragen, dat onder alle omstandigheden het Kanaal open zal blijven.

Generaal Den Beer Poortugael heeft ons, reeds vele jaren geleden, in zijn werk over het oorlogsrecht geleerd, dat militaire noodzaak, - wel met elementair recht verward -, een even gevaarlijk als rekbaar begrip is. De stelling van den vice-admiraal Germinet, als zoude sluiting van het Kanaal het elementaire recht van Frankrijk en Engeland zijn, is dan ook niet zoo absurd, als zij op het eerste gezicht lijkt te zijn. Duitschland is met zijn machtig landleger en met zijn sterke kustverdediging in militair opzicht misschien onoverwinnelijk, wellicht zelfs niet ernstig kwetsbaar (dan in zijne Koloniën). Onder de bestaande collectieve tractaten is zijn handel en is de handel van neutralen op Duitschland beschermd tegen de vernietiging, met welke hij, onder vroeger geldende en door Engeland steeds ruim toegepaste beginselen, was bedreigd. Een zeer wondbare plek te vinden in het harnas van den tegenstander kan militaire noodzaak heeten. De sluiting van het Kanaal, ook voor de scheepvaart van neutralen - (welke men overigens niet in haar uiterste consequentie zou behoeven door te voeren: een uitzondering zou b.v. zeker wel gemaakt worden voor postbooten) zou een meest effectief middel zijn om Duitschland's handel te ruïneeren en het Rijk juist daar hevig te treffen, waar de oorlog het einddoel zoekt. De Londensche Conventie van 1910, al dan niet geratifieerd als de oorlog uitbreekt, zou dan geëerbiedigd kunnen worden en geen ‘vreedzame’ blokkade van neutrale havens zou noodig zijn, wanneer het Kanaal eenvoudig voor de scheepvaart van neutralen gesloten werd. Zeker, het zou een internationale staatsgreep zijn, brutaal middel, hetwelk geen rekening hield met de rechten en belangen der neutralen; maar wie zal zich verzetten, indien Rusland, hetwelk niet als vóór 1904 hevig met Engeland strijd voert, door een of andere concessie is tevreden gesteld? In het veronderstelde geval zouden de neutralen eene kleine minderheid zijn, niet numeriek maar wezenlijk.

Het duldt geen tegenspraak, dat deze opvatting eene grove verkrachting is van het begrip militaire noodzaak, maar men heeft te rekenen met het feit, dat talrijke autoriteiten in Engeland van oordeel zijn, dat in een aanvallenden oorlog, als thans voorzien, Engeland's vloot van zeer precair nut zou zijn indien zij *niet* zou worden gebruikt om den handel van den tegenstander te vernietigen. Overigens spreekt het vanzelf, dat de vooropgezette reden van sluiting eene andere dan de wezenlijke zal zijn. De scheepvaart door het kanaal zal worden voorgesteld als ernstige moeilijkheden op te leveren voor den verkenningsdienst en gevaar voor de operaties van de Britsche vloot.

Dat ook generaal Den Beer Poortugael, hij moge dan den rechtsgrond aan de voorgestelde sluiting ontzeggen, daarvan toch de mogelijkheid voorziet, blijkt duidelijk uit zijn wensch naar officieele opheldering over de uitlating van den Franschen admiraal.

De sluiting van het Kanaal voor de scheepvaart zou na Duitschland het meest, en in volstrekten zin op eene hoogst ernstige wijze, Nederland treffen. Dat is een nadeel hetwelk Nederland echter, naar Engeland en Frankrijk zullen willen, in zijn macht heeft te keeren. Het blijve nalatig een fort te Vlissingen te bouwen, het geve geen waarborg voor effectieve neutraliteit en late de Duitsche flank open. Alsdan kan Nederland op eene meest ernstige zorg van Fransch-Engelsche zijde voor zijne belangen vertrouwen: de sluiting van het Kanaal zal dan niet langer 'militaire noodzaak' zijn om een zwakke plaats in de Duitsche positie te vinden en 'vreedzame' blokkade van Nederlandsche havens zal dat ook niet dadelijk noodig zijn, - al is niet te voorzeggen wat de omstandigheden later kunnen eischen. Engeland wil ons land geen kwaad, indien het hem slechts de gelegenheid laat de Schelde op te varen. Maar wil Nederland niet lijdelijk medewerken aan Duitschland's vernedering, door de entente-mogendheden in staat te stellen een inval, direct of indirect via ons gebied, te dreigen of te ondernemen - dan zal het met Duitschland moeten mede-lijden. Dit is o.i. de ware beteekenis van de 'persoonlijke meening' van den Franschen vice-admiraal. De sluiting van het Kanaal is een dreigement tegenover Nederland (en België), thans voor het eerst openlijk uitgesproken en dat zeer wel in vervulling zal kunnen gaan, indien het niet op het juiste tijdstip, dat is onmiddellijk, beantwoord wordt door de meest pertinente Verklaring te vorderen, dat het Kanaal onder alle omstandigheden open zal blijven. Wordt deze Verklaring geweigerd, dan weet Nederland waaraan het zich te houden heeft en is het tijdstip aangebroken waarop het gedwongen is zich partij te stellen.

De plicht van neutraliteit, Nederland opgelegd, is onder de gegeven omstandigheden een buitengewoon zware. Dat kan niet ontkend worden. De practische beteekenis toch van dien plicht is, dat we Duitschland tegen dreiging of overval via ons gebied *dekken*, daarentegen ten uiterste Frankrijk en Engeland *bestrijden*, voor zoo ver hunne politiek er op gericht is de rechten, plichten en belangen van onzijdigen ondergeschikt te maken aan de belangen der entente-mogendheden. Vooral met het oog op ons Koloniaal Rijk zijn velen in Nederland bevreesd een neutraal standpunt streng te handhaven. Uit welke plichtmatige overwegingen dan ook stelling te nemen tegen Engeland, stemt hen bezorgd voor de toekomst van de Koloniën, en onder den invloed van die bezorgdheid zijn zij geneigd te vergeten dat stelling nemen tegen Duitschland, hetgeen we feitelijk doen wanneer we Engeland en Frankrijk ter wille onzen neutraliteitsplicht verzaakten, voor het Vaderland zelf noodlotttg moet worden. Wij daarentegen zijn overtuigd, dat men met deze plichten mede het onmiddellijk en toekomstig landsbelang zal dienen niet alleen, maar ook de vooruitzichten voor den vrede in Europa en op het ongestoorde bezit onzer Koloniën. De ervaring (als door ons begrepen) leert, dat Duitschland den vrede, Engeland daarentegen, zoo niet zelf, dan toch onder de vastelandstaten, den oorlog zoekt. Nederland heeft in Europa een hoogst gewichtige strategische positie. Laat het die positie open, zoodat Engeland haar te eeniger tijd kan forceeren, dan wordt het oorlogsgevaar enorm gevoed. Wordt echter onze positie nog tijdig bevestigd, dan mindert het gevaar aanmerkelijk en worden wellicht spoedig die gelukkige verhoudingen hersteld, welke tientallen jaren waarborg waren, dat geen grootmacht de hand dorst uitsteken naar ons Koloniaal Rijk.

Onze leestafel.

De Militaire Willemsorde, geschiedenis van haar ontstaan, met aanteekeningen bij de Wet en het Reglement van Orde, naar officieele bescheiden, bewerkt door F.H.A. Sabron, gep. luitenant-generaal. - Breda, De Kon. Mil. Academie.

Dit werk is een naar de grootste volledigheid strevende samenvatting van alle historische en critische wetenswaardigheden omtrent de Militaire Willemsorde. Vooraf behandelt de schr. wat aan de orde is voorafgegaan: onderscheidingen aan militairen tijdens de republiek, het Legioen van Eer van Napoleon, de Orde der Unie van Lodewijk Napoleon. Vervolgens deelt de schr. het ontstaan der orde mede, zooals zij door Koning Willem I werd gesticht. Hierbij is op te merken, dat de groene palmtakken, die tusschen de armen van het wit geëmailleerde kruis liggen, daarin op initiatief van den Koning zelven zijn aangebracht, om voor te stellen het *Bourgondische kruis*, deel uitmakende van de versierselen der orde van het Gulden Vlies; omdat met België een groot deel van het oude Bourgondische Rijk bij Nederland was gevoegd. Dit zg. Bourgondische kruis bestaat in zijn authentieken vorm uit een liggend kruis × van twee knoestige takken, die veelal ook als vuurgevend, vlammend of vonken spattend worden aangeduid, waarover een vuurslag, aan welke een vonken gevende steen hangt. Hieronder droegen de ridders van het Gulden Vlies dan nog een schaap, terwijl de vlammende takken ook een motief voor den keten vormden. In christelijken tijd werd dit kruis ook wel als St. Andreaskruis aangeduid, in aansluiting aan de legende volgens welke de Heilige Andreas aan een liggend kruis den marteldood zou zijn gestorven. Het is duidelijk, dat deze benaming en verklaring moesten dienen om te bedekken, dat men hier met een zeer oud heidensch symbool te doen heeft.

Alvorens de maatregelen, ter uitvoering der wet genomen, te bespreken, geeft de schrijver eenige beschouwingen over de wet zelve, de toekenning van de decoratie aan niet-militairen, de gelijkstelling van alle militairen voor eene benoeming tot ridder, enz. Ten slotte geeft hij een uitvoerigen, critischen commentaar van het reglement der orde, het al dan niet aanbevelenswaardige van het noemen van voorbeelden van krijgsdaden, het verkrijgen der orde op voordracht en op aanvrage, over de beteekenis der accolade, de eerbewijzen aan ridders, het dragen van het ridderteeken, het versieren van het familiewapen met het kruis.

Interessant zijn ook de officieele bijlagen door den schr. aan zijn werk toegevoegd. Vooral de eerste, extract uit de correspondentie tusschen Napoleon en zijn broeder Lodewijk Napoleon over de Orde der Unie is teekenend; Napoleon altijd kort, helder, precies, practisch; Lodewijk Napolon zeurderig, nederig, vaag en omslachtig. Bijv. 7 Jan. 1807 N. à L.: ‘Vous me consultez sans jamais exécuter ce que je vous dis; cela vous expose à faire des choses ridicules.’ Op het eerste model der Unie-orde stond Lodewijk Napoleon's portret. Hierover 4 April 1807 N. à L.: ‘Mon intention est que personne

ne porte ces décorations chez moi, étant résolu de ne pas les porter moi même. Si vous m'en demandez la raison, je vous dirai que vous n'avez encore rien fait pour mériter que les hommes portent votre portrait.'

Maar dit betreft niet de militaire Willemsorde.

De uitvoerige geschiedenis, die Generaal Sabron van het ontstaan van deze heeft opgeteekend, zal bij de viering van het honderdjarig bestaan der orde op 30 April 1915 zeker goede diensten bewijzen.

V.K.

Van waar onze Bijbel? door Dr. van der Flier G. Jz. - Utrecht, G.J.H. Ruys, 1912.

Met deze uitgave wordt bedoeld, op populaire wijze het ontstaan van onzen bijbel te schetsen. De herkomst en samenstelling der verschillende bijbelboeken, zooals de moderne bijbelcritiek ons deze heeft doen kennen, worden er achtereenvolgens kort in geschetst. Blijkbaar dankt dit werk zijn ontstaan aan aanteekeningen voor een catechisatie-cursus; de schrijver verklaart althans dat zijn bedoeling niet is geweest, een wetenschappelijk werk te leveren. Evenwel is de schrijver wel zeer summier en beknopt; al mogen wij vertrouwen dat hij zelf met de uitkomsten der huidige critiek vertrouwd is, zoo gaat hij toch zelden of nooit dieper op de quaesties in, zoodat hij den lezer vaak onbevredigd laat. Met alle waardeering voor de goede bedoeling van den schrijver, kunnen wij dus eenigen twijfel aan het succes van zijn werk niet onderdrukken. Als leesboek voor een beschaafd publiek is dit naar stijl en inhoud als compendium bewerkte geschrift weinig aantrekkelijk, en dat het voor eenvoudige, oncritische geloovigen geschikt zij, is ook moeilijk aan te nemen.

V.K.

William Perkins, eene bijdrage tot de kennis der religieuse ontwikkeling in Engeland ten tijde van koningin Elisabeth, proefschrift a.d. univ. Utrecht, door J.J. van Baarsel. - 's Gravenhage 1912.

De schrijver van dit proefschrift doet zich kennen als overtuigd voorstander van het Gereformeerde beginsel. Naar zijn oordeel kan de historische methode niet leiden tot de kennis van het eigenlijke *wezen der religie* (al zal zij natuurlijk wel licht verspreiden over het ontstaan van de vormen van verschillende concrete godsdiensten). Hij ziet tusschen de gereformeerden en de ethischen een principieel, tusschen de ethischen en de modernen alleen een gradueel verschil; op den naam van 'Christen' kunnen de modernen geen aanspraak maken; want onder 'Christen' verstaat hij niet iemand, die alleen Jezus' leer wenscht te volgen, maar iemand, die in en aan de goddelijkheid van den Christus gelooft, zooals volgens Matth. 3:13-17 en 4:1-11 Christus zichzelven voor den Messias zou hebben gehouden.

Geen wonder dat iemand, die zich zoo vast op Gereformeerd standpunt plaatst, zich aangetrokken voelde tot den strijd der Puriteinen in Engeland en leven en leer

van eener hunner voorgangers, William Perkins, tot onderwerp eener monografie koos.

Het is bekend, dat koningin Elisabeth met leede oogen de geloofsverdeeldheid in haar vaderland aanzag en zich genoodzaakt vond, vrij hardhandig op te treden tegen de nonconformistische Puriteinen, die zich tegen

haar streven naar verzoening der verschillende godsdienstige gezindheden en gezindten met Engelsche koppigheid en Calvinistische onbuigzaamheid verzetten. De geschiedenis van William Perkins werpt op dien strijd en op de punten, waarover hij liep, een helder licht. En ook de kennis van de ontwikkeling der Engelsche instellingen wordt door dit licht mede verhelderd. Men vergelijke de ook door schr. aangehaalde verklaring van David Hume: 'So absolute indeed was the authority of the crown, that the precious spark of liberty had been kindled and was preserved by the Puritans alone: and it was to this sect, whose principles appear so frivolous and habits so ridiculous, that the Englisch owe the whole freedom of their constitution.'

Al heeft deze vervolging der Puriteinen aan de groote populariteit en de innige vereering, die Elisabeth bij heel haar volk als verlicht en bekwaam dictator genoot, geen afbreuk gedaan; al verdient het politieke gedrag der Puriteinen onder de Stuarts, vooral onder Karel I, de ernstigste zedelijke en staatkundige afkeuring, de invloed, dien de Puriteinen metterdaad op de ontwikkeling der Engelsche constitutie - die thans haar débacle beleeft - hebben gehad, kan door den historicus niet worden ontkend.

Daarom heeft de monografie van den heer Van Baarsel, wier theologische waarde hier niet beoordeeld zal worden, om het licht dat zij werpt op de denkwijze der Puriteinen van dien tijd, ook buiten de theologische wetenschap beteekenis.

V.K.

Brabantsch Sagenboek door A. de Cock en Is. Teerlinck. Derde deel: Historische sagen. - Gent, A. Siffer, director der Kon. Vlaamsche Academie.

Het is alweer een heele schat van verhalen, die in dit deel worden aangeboden. Eerst sagen, verbonden met personen, die bestaan hebben. Deze groep wordt nog al ruim genomen; want we vinden er verhalen onder van legendarische hertogen van Brabant, Breboenen of Brabonen, die van Priamus zouden afstammen en na de verwoesting van Troje zich over Europa zouden hebben verspreid; men denkt aan den invloed van Virgilius in de Middeleeuwen. Karel de Groote of 'Karel van Nijmegen', Julius Caesar, Ariovistus, 'koning van Saksen', de zwanenridder en andere personen spelen in deze sagen in bonte rij dooreen: het zal wel niet meer uit te maken zijn, wat echte traditie is uit voor-historische en vroeg-historische tijden en wat door geestelijke kroniekschrijvers werd om- en bijgewerkt of verzonnen. Wonderlijke verhalen zijn ook omtrent Karel V in omloop, van welke er ook wel niet vele 'op waarheid gegrond' zullen wezen.

Er volgen dan sagen, verbonden met gebouwen, met steden en plaatsen, bronnen en beken, gebeurtenissen en gebruiken, alles te zamen 129 sagen, een achtenswaardig materieel, maar waarvan de critische verklaring en schifting een haast onbegonnen werk lijkt.

V.K.

Geïllustreerde Vlaamsche Biblotheek No. 4. A. De Cock. Natuurverklarende Sprookjes, Vogels, lagere diersoorten, boomen en kruiden, levenlooze natuur. Met 4 teekeningen van Ed. van Offel. - Gent, Drukkers- en Uitgevershuis Ad. Hoste, 1212.

Sprookjes hebben boven sagen een hooger gehalte aan naïveteit en gemoedelijkheid voor. Bij een sage over historische personen of plaatsen

moet men zich altijd eerst over de domheid en plompheid van het verhaal heenzetten; een sprookje geeft zich voor louter fantasie met een licht mythologisch tintje, zonder eenige pretentie; het spreekt dus gemakkelijker aan.

Aangenaam en frisch laten zich dan ook de meer dan 150 natuurverklarende sprookjes lezen, die de heer Alfons de Cock met groote vlijt van heinde en ver in Europa verzameld heeft. Vier aardige plaatjes in zwart en wit van Van Offel zijn wat zij moeten wezen: een sieraad bij den tekst.

V.K.

Gustav Frenssen. Het Vergaan van de Anna Holmann. - Vertaald door Dr. Sax. (Leiden, Sijthoff, 1912).

Zoolang Gustav Frenssen in zijn Holsteinsche pastorie woonde, teekende hij in zijn romans bij voorkeur de figuren, waartusschen hij zich toen bewoog. En hij deed dat met groote liefde, omdat hij zelf behoort tot het oude Holsteinsche boerenras, dat prat is op gezonde stams-eigenaardigheden. De stamboom waarmee *Jörn Uhl* begint, is geheel in het karakter van den schrijver. Wie het voorrecht had persoonlijk kennis met hem te maken, kan getuigen dat hij geheel één is met zijn geschriften. In de frissche, eenvoudige verschijning van den nu acht-en-veertig-jarigen man treft een uitdrukking van echtheid, die weldadig aandoet. Er is noch mooidoenerij noch verlegenheid aan hem; ook geen zweem van pedanterie, noch in duitsche, noch in fransch-hollandsche beteekenis.

Door zijn literair succès in goeden doen gekomen, woont hij thans te Blankenese, in een ruim landhuis, met prachtig uitzicht op de Elbe. Ten gevolge van die verhuizing heeft zich de keuze zijner onderwerpen en modellen verlegd: uit zijn vroegere plattelands-omgeving naar de scheepsbedrijvigheid van Hamburg en omliggende dorpen. *Klaus Hinrich Baas* representeerde in dit opzicht een overgang; het nieuwste boek, *Der Untergang der Anna Holmann*, is heelemaal een zeestuk.

Volgens Frenssen's eigen zeggen is hij er toe gekomen dit te schrijven: uit ergernis. Schiep hij indertijd *Jörn Uhl*, omdat het hem door merg en been ging, telkens meer boeren-familiën te zien vernielen door verhypothekeering hunner landerijen, - hier, onder den rook van het Hamburgsche havenleven, pakte hem de verontwaardiging over ergerlijke dingen, die hij dààr zag en hoorde.

Er waren onlangs niet minder dan vier Hamburgsche zeeschepen met man en muis vergaan, omdat zij oud, slecht onderhouden en goed geassureerd waren. Als een type van dat soort bouwde hij zijn ‘Anna Holmann’ en bemande haar met een equipage, in wier ziel zich wrok en wraak jegens de reedersfirma der Holmanns ontwikkelde. Het is een goed verzonnen en fijn uitgewerkt drama, dat zich hier v*o*or ons afspeelt.

De Hamburgsche pers wil van dit boek niets weten; Frenssen verheugt zich daarover, als over het bewijs dat hij een spijker op den kop geslagen heeft. Hij komt er rond voor uit, steeds met het plan van zijn werk een nuttig doel voor oogen te hebben. ‘L'art pour l'art’ begint voor dezen kunstenaar eerst waar het de detailleering geldt. Bij de schildering van de door zijn plan aangewezen tafereelen verheugt hij zich, zijn fantasie den vrijen loop te kunnen laten, legt er zich dan op toe, den vorm zoo karakteristiek mogelijk te doen zijn en vindt daarin een intensief artistiek genot.

Alvorens een roman te beginnen, luistert hij in het eindelooze naar verhalen, uit den mond van personen der te behandelen categorie. Daaruit vat hij dan het meest eigenaardige samen, en vertelt dat zóó realistisch, dat vele lezers het voor werkelijk gebeurde mededeelingen aanzien. Zoo was het hem gegaan met de geschiedenis van *Peter Moor.* Dit is niet, zooals bij de verschijning algemeen gedacht werd, een authentiek journaal van een duitsch soldaat zelf, door dezen aan Frenssen ter persklaar-making gegeven; het is een origineele roman, op grond van verhalen van verschillende uit Zuidwest-Afrika teruggekeerde Duitsche soldaten. Hij schreef dien, omdat het lot dier bestrijders van den Herero-opstand hem zoo zeer aan het hart ging. 'Iedereen', zei hij, 'dacht en sprak destijds over de ellende in Mantsjoerije; de Keizer zelf zond daar ondersteuning heen; voor onze eigen, in Afrika lijdende manschappen had men veel te weinig belangstelling,... dat gaf mij aanleiding om "Peter Moor" te scheppen.'

Evenzoo heeft hij, om de gegevens voor zijn *Anna Holmann* bijeen te krijgen, geduldig uit den mond van kapiteins en stuurlui en matrozen, en schipbreukelingen op al of niet morsche schepen, verhalen aangehoord, en daaruit voedsel voor zijn fantasie geput. Het hoofdstuk dat over de schipbreuk handelt, is, dunkt mij, het minst gelukkig geslaagd, omdat men moeite heeft de werkelijke ervaringen en de hallucinatiën van den stuurman Jan Guldt uit elkaar te houden. Dat Jan Guldt, die bij deze gelegenheid een ijzeren deur tegen zijn hoofd kreeg, een beetje in de war raakte, is niet te verwonderen; en dat hij, ondanks een daardoor ontstane gaping in zijne memorie, toch weer een knap zeeman, zelfs kapitein wordt.... dat willen we mogelijk veronderstellen. (Van officieel-psychologische zijde is daarvan den auteur een verwijt gemaakt; daarop antwoordt hij: 'die geleerden bedenken niet hoe mechanisch het zeevaartwerk is.') Maar in elk geval meen ik, dat den lezers helder duidelijk diende te worden gemaakt, wàt werkelijke feiten zijn, en wàt zich in de gewonde ziel van den schipbreukeling afspeelt, - en die onderscheiding laat hier in genoemd hoofdstuk veel te wenschen over.

Naast het wraakdrama, en daarmee nauw samenhangend, bevat de roman ook een liefde-drama.

In tegenstelling met sommige episoden uit Frenssen's vroegere romans (het gedrag van Anna Boyle in *Hilligenlei* en van Doris Rothermund in *Klaus Hinrich Baas*) hebben wij hier, in de vrouwefiguren, uitsluitend met gevoelens van vaste trouw te doen. Harde trouw zou men kunnen zeggen, wat de heldin, Eva Gött, betreft.

Na een ruwe vrijaadje tusschen haar en Jan Guldt, die nooit tot een vaste afspraak kwam, en waaruit hij, door schijn bedrogen, baloorig wegloopt, wil zij, haar heele leven, van niemand anders weten. Het merkwaardige is: dat zij ook van hemzelven niets wil weten, als hij, verouderd, eenzaam en bescheiden tot haar terugkeert. De trouw aan hare eerste liefde sluit voor haar in, dat die liefde den jongen Jan Guldt gold, wiens beeld in haar herinnering is blijven leven, en niet den geknakten man, die later tegenover haar zit. Voor dezen voelt zij zelfs geen medelijden.... Zij leeft stil voor zich heen in haar net-onderhouden huisje, bij den waterkant, zich vermeiend in het denken aan hetgeen haar jeugd haar bood.

Frenssen kent zulke zeemansbruiden.

Al deze schakeeringen zijn in de vertaling zuiver weergegeven. Wie haar na het oorspronkelijke leest, kan niet anders dan haar roemen, als een moeilijk werk, dat met eere volbracht is. Enkele germanismen hadden vermeden kunnen worden.

G.C.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De September-aflevering wordt geopend met een historische novelle door Elise Soer: 'in de donkere dagen van 1812'. Mr. S. van Houten bespreekt in een belangrijke beschouwing Mr. H.J. Smidt's 'Uitbreidingsplan en bouwverbod'. De heer J.P.B. de Josseling de Jong besluit de beschrijving der dansen der Peigans. De heer J. Bosboom Nzn. geeft herinneringen uit het leven zijner tante, mevrouw Bosboom-Toussaint, Jhr. Mr. H. Smissaert eene studie over bescherming, die in Nederland geweest is. Verzen zijn geplaatst van Laurens van der Waals.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In het Septembernummer besluit de heer Joh. de Meester zijne novelle: 'De zonde in het deftige dorp'. Dr. H.T. Colenbrander ruikt den geur der grondwetsherziening. De heer S. Bonn geeft immortellen. Overigens is de aflevering aan mevrouw Bosboom-Toussaint gewijd, die 16 Sept. 1812 werd geboren. De redactie wijdt een woord aan hare herdenking. Dr. J. Prinsen J.L. zn. behandelt de liefde in den Leycester-cyclus. Frans Erens waardeert Mevr. Bosboom - Toussaint als romancière. Volgt het begin eener novelle der schrijfster zelve, getiteld 'de cornetjes'. Dr. J.L. Prinsen J.L. zn. deelt uit archiefstukken mede hoe een der personen uit den roman 'Leycester in Nederland', Mr. Paulus Buys zijn koffer met documenten terugkreeg. De heer J. Bosboom Nzn. geeft een overzicht van den inhoud der in de Amsterdamsche bibliotheek berustende brieven der schrijfster aan Potgieter, Mr. J.N. van Hall van drie brieven van haar aan Willem de Clercq; en Dr. Johs. Dyserinck doet een greep uit haar brieven aan Da Costa, Mevr. Elise van Calcar, Ds. Heldring en Groen van Prinsterer. Aangekondigd wordt ten slotte de door Dr. Johs. Dyserinck bezorgde herdruk van der schrijfster verspreide novellen en geschriften.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de Septemberaflevering herdenkt Willem Kloos Mevrouw Bosboom - Toussaint, waarna eene brochure der schrijfster uit het jaar 1848 wordt herdrukt, waarin zij de hoop op eene herleving van Nederlands monarchaal oranjegezind bewustzijn uitspreekt. Frans Erens bespreekt een boekje van Gustave Coquiot over J.K.H. Huysmans. 'Gemoedsverharding' is de titel eener novelle van B. van der Pol. De heer B.H.J. van Dieren geeft eene beschouwing over het 'futurisme'. Lyriek en dramatiek wordt door Dr. Hein Boeken behandeld, en gevolgd door aanteekeningen van kunst en letteren van denzelfden. De heer Herman Heyermans vervolgt zijn Berlijnschen roman. Johan de Zeeuw geeft een overzicht van den strijd om de hegemonie in den Stillen Oceaan.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de September-aflevering bespreekt de heer J. Koopmans Mevrouw Bosboom - Toussaints' 'Lauernesse'. De heer H.P. Berlage Nzn. zet zijn Amerikaansche reisherinneringen voort. Drie verzen worden door den heer J. Jac. Thomson geplaatst. Na 'reisherinneringen en schetsen' van Eug. de Bock volgen verzen van Albert Verwey. 'Het Aschvat' is de titel eener novelle van Anna Maria Darleth. Jacob Israël De Haan draagt liederen en gedichten bij.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de September-aflevering schrijft Dr. J.R. Slotemaker de Bruine over kerkgezag in sociale vragen. De heer I.I. Brants maakt een interessante studie over nationale partiën. Dr. C. van Gelderen geeft een historische bijdrage over Samaritanen en Joden aan de Zuidgrens van Egypte. De heer J. Wille beschrijft de democratische woelingen in Dordrecht 1647-1651. Over middelen tegen werkstakingen en andere vraagstukken van arbeiderspolitiek handelt Prof. Diepenhorst in de Oeconomische Kroniek.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

De Septemberaflevering wordt geöpend met een beschrijving door Dr. J.H. Gunning J. Hz. van een reis door Noordelijk Spanje. G. Schrijver zet zijn roman 'Vage Figuren' voort. De heer J. Lens critiseert het verbalisme in ons onderwijs. Franck Gericke bezingt Samson en Dalila.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In 't Septembernummer plaatst de heer W.N.F. Sibmacher Zynen een aardige causerie over het Amsterdamsche muziekfeest, en de heer Just Havelaar een interessanten brief uit Siena. Over godsdienstige opwekking en het congres voor zedelijke opvoeding schrijft de heer R. Casimir.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

In de Septemberaflevering geeft Mr. Frans Erens een beoordeeling van Coquiot's boek 'Le vrai Huysmans', Nico Oosterbeek eene van Marguerite Baulu's Modeste Autome, A.L. Wolf Jensen's laatsten roman 'Der Gletscher, ein neuer Mythos vom ersten Menschen', H. van Loon Ludwig Hatvany's 'Ich und die Bücher'. Uitvoerig worden Henschel's interessante herinnneringen aan Brahms aangekondigd, Aty Brunt beoordeelt Rie Cramer's kinderboeken: 'de Jaargetijden der Jeugd'. Eenige staaltjes van boekkunst worden dan besproken en aanteekeningen gemaakt.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch,

Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Septembernummer zet de heer Jos. Destrée zijn studie over Justus van Gent voort, geïllustreerd met reproducties van Vlaamsche tapijten en schilderijen

van dien meester. De heer Corn. van der Sluys zet eene beschouwing op over hedendaagsche meubels, versierd met afbeeldingen van ontwerpen van H.P. Berlage, Jac. van den Bosch, W. Penaat, J.A. Visser en L. Zwiers.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Over holbewoners onder de vogels schrijft in het nummer van 15 September de heer J. Hendrik van Balen, over lichte transport-automobielen de heer N.J. Kollewijn, en over een merkwaardig wespennest de heer P. Haverhorst. De heer M. van Slooten besluit zijn beschouwingen over de vanille. De heer P.E.W. Kok beschrijft den boortoren der Rijksopsporing te Helenaveen. De heer J. Daalder Dzn. geeft portretten van nuttige vogels. Over het kiezelgoer en zijn technische toepassingen schrijft Dr. A.J.C. Snijders. Dr. Z.P. Bouwman geeft verslag van een bezoek aan de ijzergieterij 'Vulcaansoord' bij Terborg en de heer J.C. Hommes over zijn model-stoommachine.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 September geeft de heer Jac. P. Thijsse een overzicht van de verschuiving van het eiland Rottum. Dr. P. Tesch deelt een en ander mede over een paar bekende zeeschelpen en hunne onmiddelijke voorouders. Van den tammen kraai 'Gerrit' vertelt de heer A.B. Wigman. Dr. A. Willemse beschrijft een botaniseertocht in Noord-Limburg ten Oosten van de Maas. Een Junimorgen op 't Naardermeer wordt door den heer H.M. Touber Jr. geteekend.

In het nummer van 15 September vangt de heer G.J.A. Mulder de beschrijving aan van een geologisch-archaeologische excursie in Drenthe, Dr. W. Docters van Leeuwen verhaalt een en ander uit het leven van den Javaanschen Maretak (mistletoe). Van de broedkorrels der levermossen verhaalt Dr. A.J.M. Gargeanne. De heer S. Leefmans beschrijft de proeven in zijn terrarium met aan hagedissen aangeboden felgekleurde rupsen, die meestal versmaad werden. De heer J.Z. Schuurmans Stekhoven beschrijft den bouw en de bewoning van een zwaluwennest op zijn balcon.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In het nummer van 25 Augustus prijkt een photographie van het congres voor staatspensioneering. Gehandeld wordt o.a. over het moderne onderwijs in China, over den koffiehandel te Amsterdam en over de idee van den stoel. Het karakter wordt geschetst van Mgr. N. Prins, Oud-Katholiek Bisschop te Haarlem.

Ontvangen boeken.

Mr. L.H.J. Lamberts Hurrelbrinck, *Madonna.* Roman uit Limburg. Valkhoff & Co., Amersfoort.

Eline van Stuwe, *Als 't hart jong is.* Modern bibliotheek. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.

Tooneelbibliotheek. Hendrik van der Wal, *Nero en Agrippina.* Mij voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.

Tooneelbibliotheek. J.A. Simons-Mees, *Sint Elisabeth.* Tweede druk. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.

Tooneelbibliotheek. J.M. Sijnge, *De Heiligenbron.* Mij voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.

Tooneelbibliotheek. Arthur Schnitzler, *Minne-Spel.* Mij voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
Henry Bordeaux, *Liefde, die niet wederkeert.* Uit het Fransch. G.J. Slothouwer, Amersfoort.
Else Lindberg - Dovlette, Viola, *Schilderingen uit een menschenleven.* Naar het Zweedsch, door J. Logerman van der Willigen. H. Honig, Utrecht.
Olga Wohlbrück, *Het Nieuwe Geslacht.* Uit het Duitsch, door J.P. Wesselink - van Rossum. Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
P.A.E. Oosterhoff, *Van vroolijke dagen.* Meyer en Schaafsma, Leeuwarden.
P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk.* I. Tweede druk. A.W. Sijthoff's Uitgevers Maatij, Leiden.
Groote Godsdiensten, II. 5. Dr. Louis A. Bähley, Het Pantheïsme, zijn geschiedenis en zijn beteekenis. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Kerk en Secte, VI. 1. K. Fernhout Mzn. De Gereformeerde kerken in Nederland. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VI. 4. Jacob van Vreeland, Het conflict tusschen schoonheid en zedelijkheid. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Stille gestalten.
Herman Middendorp.

Aan mijn vriend A. van W.

DE nacht is stil, zeer stil. Ik hoor alleen het regelmatige, rhytmische getiktak van mijn klokje; van tijd tot tijd schijnt het geluid te wijken; ik hoor het nog vaag en als ver weg; dan komt het plotseling weer naderbij, en tikt scherper en kloeker de minuten weg.

Buiten is het heel donker. Ik lig in mijn stoel, met het gelaat naar het geopende venster. Ik ben opgestaan, omdat ik den slaap niet kon vatten, niet omdat ik over-vermoeid was, of niet vermoeid genoeg; zóó maar...

Het licht brandt heel laag, zoodat ik in vage vormen kan onderscheiden de dingen die in de kamer zijn: buiten zie ik niets dan het zwart van den zwaren zomernacht; geen ster, niets. Daar is alleen rust en duisternis.

Alles om mij sluimert onder de beschermende waden van den nacht. Doch mijn ziel waakt, en rusteloos dwalen mijne gedachten tot haar die ik liefheb, als witte watervogels, die na langen zwerftocht boven schuim-getopte golven, de moede vleugels richten naar een vriendlijk-lichtende ree in de verte.

De ziel waakt... de ziel weet... In schatkameren van herinnering bewaart zij de lieve levensdingen; de blijde, glanzende illuzies, en de doods-droeve droomen; de herfstdraden van weemoed, en de gelende blaren die vergane wenschen zijn. Het verstand kan ze niet bevatten; de golvingen van een zilvrenden herfstdraad kan men niet in marmer vereeuwigen... en wisseling van najaars-tinten kan men niet op het doek brengen.

Voor het verstand is alles gelijk; maar als alle zinnen zwijgen, nadert de ziel tot God.

O, dat altijd als een witte bloem in mij moge bloeyen het heilige Weten, dat de ziel waakt, om het contact in stand te

houden met het Eeuwige, ook na het uiteenvallen der materie; want het licht, dat dit Weten verspreidt, kan door de dingen die van de wereld zijn, nooit voor-goed overduisterd worden.

Ik zie een landschap in den herfst. Rondomme liggen glooyend-groene velden; in de verte blauwen, in golvende belijningen, de lage duinen. Het schaarsche zonlicht kwijnt over de zilvrende berken, en werpt wisselende schijningen over het even-rimpelende water ter-zijde.

Mijn liefste en ik gaan getweeën langs den stillen zandweg. Haar hand is in de mijne; wij spreken niet. Het is stil en eenzaam om ons heen; wij hooren alleen, van heel ver, een onbestemd-veraf gerucht; het gebas van een hond, of dof geloei van vee. Een paar late vogels wieken geluidloos door de stille lucht, de hemel is wijd en bleek-blauw; lage wolken liggen als verre bergen aan de kim.

Aan onze voeten bloeyen late bloemen; de laatste die het jaar heeft gegaard...

Ik zie naar het kind dat naast mij gaat.

Liefste... wat ben je mooi... Ik zie de lijnen van haar lief gelaat in zachte rondingen afgeteekend tegen de witte lucht... haar bruin-blonde haren, in overvloed van vallende krullen over de schouders... haar welvende borst, een zachte, zuiver-gebogene lijn van kuischheid...

Haar hand trilt in de mijne... liefste... Lida...

Ze ziet mij aan; ze weet wat ik denk; een lieve lach zweeft om haar lippen. O, mijne oogen drinken het licht uit haar oogen, haar blauwe, klare glans-oogen...

Wij zijn bij de zee..

Het strand is ledig, blond-wit in de verte weggeneveld. Het kleine zeedorp met de witte huizen is achter ons. De zee is rustig, maar zij ruischt aldoor haar zang van onbewuste grootschheid, zwaar van mysterie.

Onze zielen neigen naar de zee, naar de eindeloosheid van deinende golven, die staeg-aldoor aanruischen, en in lange lijnen van grijzig schuim verloren gaan.

Wij staan stil... wij luisteren, luisteren naar de zee...

maar wij begrijpen niet... wij weten niet den zin van den zwaar-sonoren zang. De zee zelve weet niet;... zij ruischt haar lied aan, in golvingen van schoone somberheid. Menschen weten niet, wat zij-zelve niet begrijpt... Onze zielen zijn als de zee.

Wij doorgronden niet het mysterie, waardoor zij bewogen worden... het groot mysterie onzer liefde.

Maar wij voelen dat ons beminnen verwant is aan de zee, die groot is en rustig van ernstige waarheid.

Wij luisteren... luisteren... en in ons wordt het heel stil.

Lida ziet over het wijde water. Aan de westerkim drijven blauw-grijze, nevelende wolken; daartusschen vloeit het late licht van de najaarszon; het valt in glijdingen van liquide zilver over de schuim-getopte golven.

Het licht verbloeit in de lage wolken... schaduwen zinken over grauwe baren.

Zwaarder, somberder van groot geheim ruischt de zee. Zij wekt de gedachte aan een man met een onpeilbaar karakter, met diep-liggende, donkere oogen onder borstelige brauwen; men wacht groote daden van hem, doch men weet niet of de in hem sluimerende krachten zich zullen openbaren in strijd of in vrede, in een zegen of een verdoemenis... Zij wekt de gedachte aan een onderdrukt volk, welks onheilspellende rustigheid wijst op een in stilte beraamden, dra uit te barsten opstand...

Lida... lieveling... wat ben je stil. Stemt de zee je somber? vinden hare zangen geen weerklank in je ziel?

Het is nu anders dan in den zomer, toen de spelende kinderen hier waren, en de intiem bij elkaar geschoven strandstoelen, en de lichte badkoetsjes...

Dat alles is nu weg... de zee is verlaten. Zij heeft nog alleen zich-zelve, haar eeuwige deining en haar eeuwigen zang...

Wij hebben de zee lief, nietwaar mijn liefste? Wij vreezen niet hare somberheid, want in onze zielen lacht de schijning van het vreugd-licht.

De duinen liggen breed-uit, donkergekruind, aan den einder wegwazend in nevelig blauw-grijs.

Onze voeten gaan door het gele, mulle zand; ik zie naar mijn liefs kleine, teere voeten, die moeilijk voortgaan. Haar lach zilvert langs der duinen eenzame glooying. Het is bereikt; wij rusten aan den voet van een beschermenden, groven duinkoepel. Mijn arm is om haar tengere leest; haar uitwaayende,

bruin-blonde haren beroeren mijn wang, tot een huivering van geluk...

De zee ruischt, somber van groot geheim...

Het is plotseling weer geheel anders.

Wij zijn getweeën in een schemer-donkere kamer.

Voor de hooge vensters staan boomen, breed-gekroonde kastanjes met gelend loof dat stilhangt aan de twijgen. Daar achter is de lucht, met verstervenden gloor van avondrood.

De schemering zwelt aan in de stille kamer, en doezelt alle scherpte van lijning weg.

Wij zitten bij de piano; Lida speelt een lied voor mij. Een van de piano-kaarsen is aangestoken; de grillige, dansende vlam werpt vreemde, wisselende belichtingen op het gelaat mijner liefste.

Zij schijnt mij nu nog schooner dan anders. Hoe wonderinnig van fijne teederheid is iedere trek van haar gelaat; de subtiele belijning van haar voorhoofd; de zacht-rondende omme-trek van haar blozend-rose wang; de zuivere vorm van haar vriendelijken mond; de teere, vrome lijn van haar witten, witten hals... De bruin-blonde haren zijn nu in zware vlechten om haar hoofd gewonden, als diademen van donker goud.

Haar witte handen beroeren de toetsen; haar slanke vingers gaan in lenig heffend en dalend beweeg heen en weder.

Het is een lied voor mij; ik luister met stille aandacht. Hoor, het is een zachte, vredige opeenvolging van zoete klanken, zooals het door de wolken brekende zonlicht spranklende goud-spikkels fonkelt op kabbelend water. Een zwellende golving, een zuivere harmonie van wèl-klinkende klanken ruischt van haar lieve vingers. Een groote zaligheid komt over mijne ziel; ik wil spreken, maar het zachte, rhytmisch-cadanseerende spel gaat voort, en voert mij mede op wieken van wijding. O God... het is te veel... het kan niet... dit is niet voor menschen... dit is van den hemel... het mysterie van het eeuwige...

Even is het stil,... zoo stil... Het is een onuitgesproken gebed, dat zweeft door de ziel, zooals een sneeuwgevlerkte watervogel met wijd-gespreide wieken komt over een sluimerende zee.

Nu is het spel anders... Liefste... Lida... waarom speel

je zoo... wat bedoel je met dien vreemden klankenval... wat spreekt er uit deze angstig-gebroken accoorden... en nu zoo zacht, zoo eenvormig, en toch zoo eindeloos-innig... zoo vol stille melancholie, als een dag van november-grijs, de lucht onbewogen van neerhangenden nevel, de zwarte boomen roerloos opstrekkend hun takken ten hoogte; lieveling, o, het is of er smart op-huivert uit je spel; het doet me pijn, als een hard woord van een niet-begrijpende; wat is er, lieveling... zeg het mij... ik ben toch je liefste...

Nog enkele klanken... langzaam, als vallende herfstblaren;... het is gedaan.

De kaarsvlam in den houder flikkert; een vreemde onrust is om en in ons. Lida blijft roerloos zitten, het hoofd gebogen, als in gebed. Ik buig haar zacht, voorzichtig achterover; haar hoofd is aan mijn borst, de zoete druk van haar zachte armen is òm mij. Ik zie haar aan... o, in haar oogen, haar diepe oogen zijn tranen... Haar oogen zeggen wat hare ziel heeft gezongen in haar spel... apocalyps van eindeloozen weemoed.

Ik buig mij tot haar... ik kus de tranen van haar zoete, weeke wangen... ik kus haar lippen, haar lieve lippen, vochtig en rood van haar eigen innig en warm leven. O God - een oogenblik dat smart en vreugde omvat in éénzelfde zaligheid, dat begeeren en passieloos aanbidden omsluit in éénzelfde siddering van geluk...

Menschen komen in de kamer; koud-vriendelijke stemmen vragen, praten en lachen, dwingen tot gewoon-doen, tot zich terug-buigen in de sfeer van wellevende conventie.

Maar diep, diep in schatkamer van herdenken bewaart de ziel het voorbije moment, als een steen van groote kostbaarheid.

Een klein poosje ben ik klaar wakker; mijn klokje tikt scherp-helder zijn klakkend getik-tak door de stilte; buiten, ver in de stad, speelt een carillon een bekende melodíe. Dan is het weer volmaakt stil, en wèg-droomend in de rust zie ik een nieuw herinnerings-visioen; met felle duidelijkheid komt een nieuw doorleven van eens-gekende emotie.

Ik ben alleen in een kamer vol vijandig lamp-licht. Mijn eigen kamer, mijn boeken, mijn schrijftafel, mijn etsen aan de wanden. Alles vroeger zoo wel-vertrouwd, zoo intiem. Het schijnt alles veranderd. Ik kan niet denken. Ik zit bij de

tafel, en staar voor me uit, de handen onder het hoofd. Niets van de vroegere huislijkheid van de kamer is meer over... het is alles leugen, zelf-bedrog. Star-oogend zie ik voor me, er is iets gebeurd.

Lida... liefste... waarom heb je me alleen gelaten... ben je voor goed weggegaan?... ik kan je niet missen... ik kan niet zonder het licht van je glans-oogen, zonder de zoete streeling van je zachte vingers, zonder den troost van je zilveren stem, zonder de nabijheid van je lieve ziel... Lida... laat me je haren kussen, en je oogen, en je wangen, en je hals, sla je zachte, slanke armen om mijn moede leden; laat mij rusten aan je borst, zooals ik éénꝭ gerust heb, in zalig neervleien van mijn hoofd tusschen je streelende handen...

Lida... is het waar? is het werkelijk waar? Moet ik alleen zijn?... alleen? Zou God het zoo willen? - Maar het kàn niet...

Zware suizingen golven door mijn hoofd; onbestemde geluids-deiningen stuwen op... luider... luider...

Daar komt het... o God, daar komt het... het vreeselijke... het ontzettende... de wilde wanhoop, aandonderend als een in bliksemende vaart naderende trein door den duisteren avond, daverend in geweldige vaart van aanbulderende verschrikking;... ik kan niet vluchten... De vertwijfeling, machtig als de orkaan, die zijn lied van verwinning krijscht door stoere wouden, als de zee, die in woede over hare beknelling de golven beukt op de dijken.

Ik lig dood-stil, met mijn hoofd op de armen, sidderend van wilden angst; ineengedoken, onmachtig... Groot en zwaar van schrik-wekkend mysterie dondert het geluid over mijn neer-gebogen hoofd; tot het eindelijk wegsterft, als een onweer dat rommelend vergromt in verre wolken.

Ik zie op; het is nu weer stil; de kamer is vol koud en scherp licht...

Een landweg bij maanlicht.

De slooten liggen als lange, rechte strepen tusschen de lage weilanden; zwarte lijn-scheidingen tusschen de rechthoekige, grijzig-groene gras-vlakten. In de verte gaan ze in mistige weg-wazing verloren; achter mij is de stad, somber-zwart opstrekkend haar stoeren torenbouw van koepels en spitsen.

Ter rechterzijde is laag-opgaand houtgewas van wilgen en

elze-struiken. De wind is stil, en de blaren hangen onbewogen in de rust van den avond.

Ik loop maar al-door, den stillen weg af.

Er is een vreemde rust in me, een schijnbare negatie van de vertwijfeling en de smart, die me de laatste dagen beheerscht hebben. Het is of ik alles heb uit-geschreid en uit-gesnikt wat er aan ellende en wanhoop in mijne ziel rondwaarde. Nu is er niets dan een doode somberheid, en een zwak begeeren om alles voor altijd te vergeten... O, vergetelheid... verlossing van alle droeve gedachten... opgaan in groote onbewustheid van alle dingen der wereld...

De lange landweg leidt door een klein boschje; nu ben ik er, bij mijn lievelingsplek.

Ik sta aan den oever van een stil-wijde watervlakte. Breed-uit, onbewogen, als verstard in den ban van magische krachten, ligt de vijver vóór mij. Aan de overzijde doomen de schuine pluimen van het oeverriet uit het water; breede plompenblaren drijven roerloos daartusschen. Lage wilgenboschjes reiken de neerhangende takken tot op het water; boven de donkerte van het houtgewas ligt de halve maan in scheemring van herfstnevel; hooger aan de grijs-blauwe lucht kwijnen vagelijk en heel vèr-af een paar fijne sterren, overfloersd van avond-weemoed.

Onder een groep slanke boomen staat een bank, die meer dan één zoet geheim van ons tweeën weet... Nu is het voorbij. De bank is nog als altijd, en de kruinen van de popels ruischen, met zacht-klaterend gefluister.

Ik zie over het water. Het maanlicht zilvert over de wilgenblaren aan de overzijde; boven het water zweven sluyerende nevels, ragfijn, in vreemde golving. De jaren van het verleden gaan door mijne gedachten; de jaren van herinnering - ze zijn nog niet groot in aantal... Twee en twintig jaren is heel jong, zegt men... Maar het kan ook oud zijn.

Ik zie mij-zelf terug in ons huis van vroeger, het huis van mijne ouders. De stille intimiteit van onze lamplichte huiskamer; mijn goede moeder, en mijn ernstigen vader; mijn twee jongere zusjes, beiden slank en blond.

Al wat voorbij is, gaat nog eens door mijne gedachten; mijn passies, mijn weelden, mijn smarten, mijn verwachtingen - het gaat alles in een lange golving van herdenken door mijn geest. Maar zonder emotie; het is me, of het leven van een vreemde zich ontrolt voor mijne blikken; het ontroert niet...

Ook het laatste, dat inniger, heviger, menschelijker was dan al het vorige, mijn leven met Lida, het is voorbij. Het is goed zoo... laat het voorbij zijn... ik ben voldaan. Ik heb gehaat en bemind, gelachen en geschreid; mijn ziel heeft de opperste extaze gekend en de diepste vertwijfeling... het is genoeg.

Alle verlangen is dood; de smart heeft in mijne ziel alles verschroeid, wat voor kort nog opbloeide in jong en schoon Willen....

Daar is nog één wensch - vergetelheid...

Het water lacht en lokt... daar is rust...

Onbewogen ligt het stil-diepe vlak vóór mij, schemerend in het van nevelen omsluyerde licht... Het wacht mij - het zal zich openen en mij ontvangen; het heeft verlossing van alle wereldsche nooden, en opheffing uit alle aardsche smarten. Het zwijgende water zal zich sluiten; de breeder en breeder weg-deinende kringen zullen weer vervloeyen tot rust; het stille water bewaart een geheim... op den bodem ligt iets kouds, een mensch... Doods-passie vlamt op in mijne ziel; ik sta op, en schrijd naar den oever; ik sluit de oogen...

Wie spreekt? Ik hoor een stem; mijn naam wordt uitgesproken. Ik zie om; er nadert iemand. Het is een vriend van mij. Waarom komt hij hier? Ik moet nu alleen zijn.

Tom spreekt mij toe... hij noemt herhaaldelijk mijn naam; hij heeft mij gezocht; hij vermoedde dat ik hier zou zijn; hij wist dat ik gedurende de laatste dagen elken avond hier was. Hij is ontroerd, en verschrikt door mijn kalmte. Hij spreekt voort, en zijn woorden gaan langs mij heen als vreemde klanken, die mij niet treffen, en waarvan ik den zin niet versta.

Hij overreedt mij, met hem mee te gaan, terug naar de stad. Zwijgend schrijden wij naast elkander voort; het is me of ik droom. Tom spreekt nu en dan een paar woorden; hij vermoedt wat ik wilde doen; hij is heel ernstig. Mijn goede Tom... Hij neemt mij mee naar zijn kamer; hij zegt, dat ik van-nacht maar bij hem moet blijven. Ik vind het goed; ik begrijp niet...

Tom geeft mij een glas water. Hij laat mij mijn polsen en mijn voorhoofd nat maken; hij zegt dat ik overspannen ben.

Ik ga op de canapé zitten; Tom zet zich tegenover mij; hij neemt een krant op, en doet of hij leest. Dan begint hij weer te spreken, zacht en innig; hij weet alles van Lida en mij... Hij zegt dat het niet alleen verkeerd was, wat ik dacht te

doen, maar ook slecht; hij spreekt van een plicht om te leven; een plicht jegens je-zelf en anderen; hij herinnert me aan mijne moeder, die mijn droeve daad besterven zou, en aan Lida... Zijn stem is zacht en doordringend; zijn goede, bruine oogen blikken in de mijne. Mijn geestelijk bewustzijn keert terug; ik voel tranen, die weldoen... Ik sta op; ik druk hem de hand; dank... dank, mijn beste vriend; je hebt gelijk...; het mag niet; het is beter zoo...

Tom lacht al weer; hij is maar zelden ernstig.

Maar eerst nu weet ik de diepte van zijn denken; de vastheid van zijn trouw; de innigheid van zijn vriendschap.

Ja, het is beter zoo...

Nog altijd is de nacht even stil. Bloemengeur dringt door mijn venster naar binnen; het is de geur van de bleek-roode rozen in den tuin.

Dat waren Lida's lievelingsbloemen, en meer dan eens was ik gelukkig door haar met een ruiker er van gelukkig te zien.

Vele dagen zijn al weder vergaan in den tijdeloozen nacht van het verleden. Verlangen is langzaam, onmerkbaar gestorven, zonder dat ik het wist. Ik ben in een vreemde stad, en Lida is ver. Ik zal haar misschien niet terugzien, en in die gedachte vind ik vrede.

Haar bijzijn was zoet en heerlijk, en schoon; en al wat schoon is, gaat voorbij aan menschen, als een vlinder die zich op eene bloem neerzet, en verder zweeft. Dat is het geluk... en ook zóô broos is het.

Ik min haar nog, maar zooals ik het licht bemin, en de zee, en de bloemen; het gezang van den nachtegaal en de vreemde vormen der wolken...

Ik heb haar lief, zooals ik al die schoonheid liefheb, die mij teruggevoerd heeft tot het Leven, het wondere mysterie, dat zóóveel leed brengt, en toch zóó schoon is...

De Spartaansche Helena.
(Fragmenten.) Karel van de Woestijne.

1.

... Van af dien dag was in Agenoor's borst
een zwoelte, en zijn moeder zag hem aan
met zorge en een verwondring in haar oog...

- Zooals een boom wierd hij, een appelaar:
hij staat in praal'gen boom-gaard, over-zwaar
van vruchten. Maar hoe sterke staak of schraag
hem schore en dús weêrhoude een loenschen groei;
hoe vlijtig hem een rechter groeien word'
verzekerd, daar zijn zwaarste en rijkste tak
gestut is van een gaffel, dubbel-hoofdsch,
waarin hij ruste: onder steeds zwaardren drang,
onder een wet, die reeds de wortlen wringt
in bochels over de aarde en uit den grond,
verwringt den stam, verwringt de heele kruin,
en hare macht toont in den rijksten tak
voorál, vergroeit de welige appelaar.
En waar, ten boom-gaard, de andre boomen staan,
en aan hun eigen voet een eigen schaâuw
verplaatsen met de reize van den dag;
hoe bij de lente een eigen bloemen-tooi
vervlindert en eene schoone krone maakt
van teêren bloesem om den eigen stam;

hoe te elken bronzen herfst de vruchten-vracht
hun weegt, té zwaar, dat zij niet vallen zou
in 't verig-blinkend gras, aldaar zij staan:
hij, deze boom en welige appelaar,
vreemd neigt zijn kruin en zwaarste en rijkste tak
en al zijn weelde aan bloemen in de lent',
en heel zijn vracht, ten herfste, aan vruchten, en,
't jaar dóor, de heele reize van het jaar
dóor, neigt de heele reize van zijn schaâuw
den buurman toe, die mest noch zorge draagt
om groei of bloesem, - neigt den buurman toe
over zijn hage, en zijne blikken toe;
en die geniet, van oog en mond, geheel
zijn weelde van bloem en vrucht, bij lente en herfst,
en heel zijn schaduw, die verkwiklijk is...

- Zoo wies Agenoor over buurman's haag,
Helene toe en tegen...

2.

En hij, Agenoor, zong daar niet een lied, een nedrig lied, dat zwol gelijk een vloed van tranen in zijn kele, en miek hem blijde en vreezig? Zong hij niet een lied, Agenoor:

‘Gij staat, uw kone in rooz'ge vreeze;
gij staat, beschaamd zóo schoon te wezen;
en ik, wiens aêm van de'uwen aêmt,
ik stare en sta, en ben beschaamd.

‘Zal ik nu gaan? Ach, eeuw'ge vreeze:
gij zult toch immer bij me wezen...
Is 't leed, is 't vreugd die ons verzaêmt?
- Gij zijt beschaamd. Ik ben beschaamd’...

Zóo zon en zong deze Agenoor. Maar in zijn hart zong dieper nog de vreemde wijs, want géen der woorden kwam ter lippe hem die zeiden:

‘'k Ben beschaamd; o! 'k ben beschaamd:
Ik heb genomen wat gij naamt...’

3.

En zij, Helene, wierd ze niet gelijk
een huis dat, open van het West naar 't Oost,
gonst van het leven dat een heele zon
verwekt en heel een dag doordavert?

- Want
haar hoofd was als een huis dat open staat
van West naar Oost, van 't Zuiden naar het Noord,
naar alle winden, vóor het dagen al,
vóor 't kriepen van het eerste vogelken,
En láter dan de laatste ster verschiet
En lange zweeg de laatste nachtegaal.
- En luister hóe het leeft! Een eerste straal
leert zindren elke lijne; broeit, doorgloeit,
doorblakert elke kleur; ketst te elken hoek,
doorgenstert en doorschettert en doorpriemt
de blijde-ontwaakte ruimte. En nauw gevuld
het vierkant van een venster met dit licht,
daar gaat de dwaze en dommelende zwerm
van bromm'ge hommels aan het ochtend-werk.
Ook zij gaan vollen 't huis van leven; slaan
hun harden kop aan wand en meubelkant;
staken opeens voor een bedwelmde rust
hun zomm'gen vlucht, maar rusten langer niet
dan hun de zindring aanroert, en 't gebrom
van andren hommel, en gaan ijvrig weêr
hun dwaze' en drukken gang...
- En waar, ten tuin,
de dauw verdoomt, daar komt een nieuwe vreugd
door de open deur de kamer binnen: 't zijn
de geuren, die, bij zonne-zoen ontwaakt,
frisch gaan aan 't beven in nog koele lucht,

rijzen als ijlen rook in prille lucht,
ontwekkend in het hoofd des menschen 't eelst
genot: geraden bloesem en begeerde vrucht....

- En zóo, van 's ochtends naar den middag toe
die rijp en rustig is van peren-geur;
den eedlen avond tegen, dat het heer
van 't keerend vee de wegen stuift vol goud;
den nacht dan tegen, die, vol vreemden vreé
nóg is door-kriept van heimlijk leve', en schrijft
de schoone lijne van 't vertrouwd geheim
der sterren over 't schoone en open huis:
- aldus Helena's hoofd en gonzend brein,
vol blijde en schroom'ge wondren...

4.
Lied van Helena.

o Wondre bloesming, plots gerezen;
dag die van weelden spant en berst;
gij, als een sappen-zwaren bezie
te pletter aan mijn mond geperst;

o duizend wondre duizelheden
die 'k, haast in pijne, leven mag,
die rilt als doods-kilt door mijn leden,
die glinstert door mijn tranen-rag!

5.

Van eindelooze diepte en sterreloos
welfde over aard de hemel van een nacht
doorschijnend zóo, dat 't lange-starend oog
aldoor maar dieper zijn kristallen boog
zag zinken in de hoogten, grondeloos;
aldaar hij zonk, de hoogten uit, ter lijn
des ronden einders, die geteekend stond
of 't brooze blauw der lucht vol tinteling,
gekarteld van de heuvlen en den burcht
die nachtlijk-dood stond. En op aarde was
onder dees hemel, een gedoken vreê.
Wel zag men huizen, schrompel neêr-geblokt;
maar stille waren ze, en in ruste, waar
geen licht meer was dat leven meldde, en zelfs
de teedere adem van wie slapend zijn
niet te vernemen was ten ijlen nacht.
En ook de boomen waren rustig, en
geen glans begleed ze en miek ze levend, want
't en was geen tijd van klare maan; 't en was
den tijd niet dat de boomen staan, zóo klaar
van blanken bloesem, dat de zwartste nacht
nóg praalt van hunne glanzen...

6.

Maar welke bloem is pralend van zóo'n glans
dat zij dien nacht maakt licht en roerend haast?
zij rijst in 't midden van een duistren tuin:
een lange en rilde stengel, rank en schuin
en bleek de blanke bloeme...
't Is Helena.
Waar de ouders sliepen, en haar zuster sliep
en 't broeder-paar, is zij het gladde bed
ontrezen, eene koelte in hare borst
wisslend met warme bonzen. En ze en weet
wat zij zou willen, maar er is een angst
dat zij iets willen wou, en 't niet en weet,
en die haar praamt ter kele, en haar beklemt,
en, waar ze tracht van adem kalm te zijn,
drijft op den slag van heuren pols, die stoot
warm bloed naar heure slaap, om weêre dan
kil als den dood te laten heure slaap.
Ze is hopeloos bij beurte van ijle diept
en luchtelooze broeiing... En ze rees,
ze ontrees het bed; ze ontgrendelde de deur;
ze kwam ten tuine, barrevoets, en staat
ten tuine...
En thans en weet ze langer niet,
ze en voelt niet langer wat hierheen haar dreef.
Ze wieg lijk aan haar stengel eene bloem.
Ze huivert, en ze en ziet de schoonheid niet
die tintelt in den nacht, Maar als een vloed
rijst rijp en zwellend in haar bloô gemoed
een storm van tranen, bang'lijk. Traan aan traan
gloeit in heur oog...
Zij durft niet binnengaan.

7.

Maar toen rees in haar mond gelijk een troost rees in haar mond gelijk een troost dit lied:

‘Hoe kreunt uw schoone kele
van alzoo droeve wijs?
- De koele peterselie
smaakt warrem als anijs.

Hoe staat uw koon te blozen
gelijk den rijksten wijn?
- De felste en roodste rozen
ter lippe 't bitterst zijn.

Ach, schitterendste weelde
is die het diepste loog...
Hij, die me 't meeste streelde,
Is die me 't eerst bedroog...’

8.

En om den mistroost van dit eenzaam lied,
dat zong in haar te midden van den nacht,
was plots ze stille en in een blijde rust.
Ze wachtte, en luisterd' hoe haar binnenst zong.
- En zie, toen ging allergerhand heur voet
teeknen gebaren, en haar heupe ging
staan schuin, en 't rilde lijfje schuinen ging
en wiegen. Zie, zij danste. Aan 't armken zonk
de wijde mouwe, waar de fijne pols
rees rankend, en een spoele-dunne hand
hing in de hoogte 'lijk een lange tros
van witte druiven. Maatlijk neeg het hoofd
als bleek eene granaat ten hoogen hals
die schaadwend was van donker-wegend haar.
Zij danste, trage. Om haar wrong 't witte kleed.
Smal stond ze, en danste. En zij wist schoon te zijn
hoog op haar rooz'ge teenen...
    En wanneer
zij lichtlijk hijgde, en staakte heuren dans
en wijlde, en luisterd' hoe heur herte ging,
dan hoorde ze in heur herte een zoete stem
die teeder-blijde sprak van Agenoor.

9.

De lucht was als amandelen zoo zoet,
was als amandelen zoo bitter; want
waar geuren-zwanger zij van de aarde zwenkt,
beladen van den zoele' amandel-geur,
zwaar van de wakke bloesem-zwoelte, in 't uur
dat wak nog zijn de kruinen, wak van dauw,
maar reeds een hoogre zon ze lauw bevleit
en dampen gaat in zoele' amandel-geur;
daar is de lucht zoet van amandel-geur;
- maar zij is bitter van amandel-smaak,
daar zij, van de aarde zwenkend over zee,
gedrenkt wordt van het sterkend-blijde zout
gerezen, diaphaan, of luwen wind,
uit blauw het water (en de zonne breekt
in zeven-kleur, die plots en ijlings priemt
in de ijlte, aan onbemerkbaar-klein krystal
van zout): zoo bijt de lucht een blijde keen
ter lippe, en smaakt ten douteren hollen mond
gelijk de amandel, die wel bitter is,
maar zoet...

10.

En waar zij zat van voren in den boot,
spelend hur handen aan het straf geklots
der golfjes, slaand heur handen golfjes-waarts
met kletsjes, of ze hooge drijven liet
als groote holle bloemen op 't gedein
der waetren, - waar ze aldus ter diepte zat
des boots: een wit en needrig beeldeken,
het hoofd gebogen en bewogen van
den adem die, nu traag, dan rasser, ging
naar 't varen der gedachte, - waar ze aldus
gezeten was, was blíjde Helena...
- Zij zag de zwarte spanen angstig-hoog.
en weder plots en ploffend neêre-gaan;
zij zag de vuist der roeiers fel gestrekt
in dreigement te haar-waarts, en ze zag
hoe zij dan weêr, de vuist ter borst gehaald,
snokte als ter zelf-kastijding; en ze zag
de roode hoofden met den starren blik
opeens, als fel-verwoed, haar tegen-slaan,
en zag dan weêr ze afkeerig wijken; - maar
toch was ze blijde, kleine Helena...

11.

En toen zag óp ze, en zag de bergen staan,
den Taügètos in zijn woll'ge vacht
van zoete loovren als een schapen-huid.
Hij stond, voorover-buigend naar de zee,
van uit den boôm der zee zwaar boomen-kruin
aan-kruine heffend, en van diepe kleur
de golving hunner kruinen. Maar de kleur
werd lichter, waar de boomen-kudde rees,
al dichter en van effener gedein
en effener van verwe: heller groen
en fijner geel, dat van de bloesems was,
of schelpig-blank gelijk daar rozen zijn.
En waar hij rees, al hooger maar, daar stond
zijn top in 't aangezicht der rijz'ge zon,
en hij wierd rozig als de zon, en fel.
- Zóo stond de Taügètos aan haar oog;
en zij en wist of nevelen haar oog
in ijle sluiers wonden, zoet en vreemd:
maar als door neevlen van blauwe ijlte zag
ze 't donkere gevaart, dat heller wierd
alboven; en alleen de zonn'ge spil
des tops zag vrij ze in neevlenlooze lucht.

12.

Zij voer. En waar ze al verder varen ging,
werd dichter 't nevel-kleed der einders. En
nauw zag ze nog de hooge bergen staan;
nauw zag ze een lijne land, en zag ze alleen
die lijne land aan eene zilvren lijn
van zee. En toen ze lengerhande alleene zat,
alleen met deze zwarte roeiers en
die fel bewogen; en alleen met, vér
van haar, aan de achter-bank, gescheiden van
heur klein, klein wezentje door 't zwarte lijf,
dat hijgde en joeg, der roeiers, - vèr van haar,
haar moeder in den donkren omslag-doek;
en dat zij haar geen ‘Moeder’ zeggen kon,
daar zij 't van ver niet hooren zou, en zij,
kleine Helena, slechts zoet knikken mocht
haar moeder toe; - en toen ze lengerhand,
alleen zich, gansch alleene voelen ging:
toen zwond opeens de blijdschap van haar heen;
haar handjes speelden in geen golfjes meer;
zij borg ze koesterend in haren schoot;
zij drukte warm heur armkens aan heur borst;
zij zuchtte. En toen, toen dacht ze aan Agenoor.

13.
Lied van Leda.

Ik heb het peil-lood traag gelaten
ter diepe ruste van den poel;
daar rijst de drasse in mijn gelaat, en
ik zíe te beter, wat ik voél.

Het woelig rijzen van de drabben
komt mij het innigst leven biên.
Zóo heb 'k, ter peerlenmoer'ge schabben,
geheel mijn moer'ge ziel gezien...

Gedichten.
H.C. Rümke.

Helena.

Helena verdiept zich in herinneringen aan vroeger vaderland en aan haar jeugd. Zij spreekt tot Geraia, de wollespinster, de vriendin harer kinderjaren.

... En weet gij nog, hoe bij het sterven van den dag,
als in de marm'ren zaal de schemering zich breidde,
wij kind'ren stil te luis'tren plachten, spelens moe,
naar 't loome lied van Demios den zanger,
dat monotoon verklonk, als kwam het van heel ver...

(droomerig ziet zij voor zich heen, dan na een poosje).

Geraia, ach het doet ons goed te kunnen spreken
over dezen lang vervlogen tijd...
en gij, gij zijt de eenige met wie dat kan...
ook laatst
kwam langzaam aan herinnering mij omzweven
en droomde ik van mijn jong geluk en eigen land
en zag ik ‘hem’ zooals hij keerde van de jacht
des avonds... 'k ging steeds voor het avondmaal naar buiten
opdat ik hem het eerst begroette bij zijn komst.

(langzaam gaat zij verder, alsof zij een visioen beschrijft).

In klare blauwte lag de zee te droomen,
die wachtte op de zon die zich ter rust begaf -
Haar laatste licht viel dan op ons geliefd paleis
en zette 't blanke marmer in een gouden gloed...

... en achter 't huis verhieven zich de dicht begroeide
bergen, waar het donkere woud veel wild verborg,
... 't was daar dat Menelaos jaagde met zijn makkers.
Dan hoorde ik van ver het blaffen van de honden
... vertrouwd gerucht... vreemd, 't was of d'avond elk geluid
omdroomde met de heiligheid van hare rust
en innig maakte wat des daags het oor zou kwetsen,
... of was het wijl ik wist, dat zij met Menelaos kwamen?
ik weet het niet... maar alles was zóó schoon... zoo goed.

Ik zag de herders met hun kudden keeren,
en uit de hutten door het dal verspreid
zag 'k zuiltjes rook verdwarr'len in de lucht,
dan wist ik dat mijn volk in welvaart leefde...

Maar 't heerlijkst was 't, als plots de struiken weken
en Menelaos fiier naar voren trad... recht op.
Dan stond hij daar, door d'avondzon belicht, zoo schoon,
De blonde lokken golvend om zijn machtig hoofd.

(langzaam staart zij voor zich uit in gedachten verzonken).

Gebed van Helena aan den dood.

O, Dood die in uw zachte armen
in een groot en goed erbarmen
alle aardsche pijnen stilt.
Laat ook mij nu tot u komen
Gij, die mij in goede droomen
toelacht onbeschrijf'lijk mild.

Tot u gaat nog mijn laatst verlangen
voor u houdt mij geen vrees bevangen
Gij, mijn laatste toeverlaat.
'k Vloek het veel geprezen leven
mij heeft 't slechts de smart gegeven
en de rouw om mijne daad.

Hermes van Praxiteles.

O, dat 'k uw wondre schoonheid zeggen kon,
gij, marmer beeld, dat daar zoo roerloos staat;
't is of een glimlach om uw lippen gaat
en rust rond u een droomen wade spon.

Gij zijt voor mij de eeuw'ge schoonheidsbron
die altijd nieuwe schatten putten laat.
Wat is de macht toch van uw stil gelaat?
Gij, die steeds alles door uw schoonheid won'?

- Ik zie naar u en steeds als 'k op u staar
is 't of uw rust zich over mij ook breidt
en uwe schoonheid mij tot schoonheid leidt
en mijne stemming maakt heel hoog... heel klaar...
daar gij het richtsnoer van mijn denken zijt,
dat voor u wel moèt schoon zijn, goed en waar.

Over historische en literaire namaak.
Prof. Dr. J.W. Muller.

I

DE negentiende eeuw is niet alleen, zooals zij dikwijls eenzijdig genoemd wordt, de eeuw der natuurwetenschappen geweest; ook de geweldige uitbreiding van het historisch onderzoek en het ontwaken of de verlevendiging van het historisch besef behooren stellig tot de kenmerken, die haar vooral van haar onmiddellijke voorgangster onderscheiden hebben. Men heeft zelfs wel eens op hare debetzijde geschreven het min of meer schadelijke dusgenaamde 'historisme', dat al hetgeen 'historisch geworden is' reeds daarom en op zich zelf belangrijk en de studie waard vindt, met gelijken eerbied en liefde alle verschijnselen van het verleden tracht te begrijpen, maar dat ook te gelijk alles betrekkelijk, niets duurzaam acht en vaste vormen, eigen overtuiging, oordeel en smaak heeft prijsgegeven: 'tout passe, tout lasse!'.

Hoe het zij, in de practijk heeft die objectieve waardeering en beoefening van allerlei verleden ook geleid tot pogingen om hetgeen eens bestaan heeft niet alleen in den geest te reconstrueeren en in geschriften te reproduceeren, maar ook, althans stuksgewijze, voor het stoffelijk oog te doen herrijzen, tot de neiging (en de mode) om allerlei sieraad en huisraad, het inwendige van geheele vertrekken, gevels van huizen, eindelijk zelfs marktpleinen of andere stadsgedeelten, evenals op het tooneel, 'na te maken'. Alle tijdperken van het verleden brengen ons hun cijns: onze cultuur is eclectisch. Onze dames tooien zich reeds lang met Romeinsche haarnaalden en broches. Onze vertrekken versieren wij met reproducties van Grieksche Tanagra-beeldjes of ander beeldhouwwerk, van Romeinsch of middeleeuwsch zilverdrijfwerk, van Oudhollandsch schrijn-

en houtsnijwerk. Wij wonen in kamers of zitten althans op stoelen in den stijl van een of anderen Franschen Lodewijk of Hendrik, wij hebben Empire-haarden en -kronen. Bij feestelijke huldigingen zijn Oudhollandsche gecalligrapheerde diplomata en dito spijslijsten niet zeldzaam. Wij bouwen - of bouwden - gevels en ook binnenhuizen in Oudhollandschen stijl; en wanneer wij onze voorheen woeste duin- en heidestreken overstrooien met villa's in 'modernen stijl', geven wij er gaarne 'Oudhollandsche' namen aan als 'Sonnevanck' of 'Windevanck' (vooral met *s* en *ck*!). Ja op tentoonstellingen behooren een Oud-Dordrecht, -Amsterdam of -Leiden, een Oud-Antwerpen of -Brussel, liefst met een marktplein en een vertooning, met Schout en Schepenen en een schutterij, reeds lang tot de gewone, haast alweer banale 'attractions'. Zulke gecostumeerde optochten zijn trouwens reeds veel ouder; de tegenwoordige studenten-maskerades zijn wel telkens prachtiger, weelderiger, kostbaarder, doch zij zijn waarlijk geen uitvinding der studenten. Niet alleen is in 't algemeen zich verkleeden, 'veur mom gaen' (zooals 't in den Warenar heet) sedert de vroege middeleeuwen of de classieke oudheid, of eigenlijk vanouds bij alle volkeren - gelijk nog steeds bij alle kinderen - geliefd geweest, als onmisbaar element voor elk drama; maar ook in 't bijzonder het in kleedij, en soms ook in taal, voorstellen van personagiën uit een o u d e r tijdperk komt reeds vroeg voor, overal waar het nationaal (of ook vreemd) heroisch verleden op het tooneel of in een stoet verschijnt: men denke aan de 'antycqsche[1.] personagiën' of stomme vertooningen ('tooghen') onzer Rederijkers. Maar dit alles is toch niet te vergelijken met de uit eene gelukkige vereeniging van kunst en wetenschap geboren vertooningen van antieke, middeleeuwsche en zeventiendeeuwsche tooneelstukken of uitvoeringen van oude muziek, die in onzen tijd aan de orde van den dag zijn.

Alles 'repraesentatie' of 'repristinatie' van hetgeen voorbijgegaan is: een renaissance niet van één, maar van allerlei tijd-

1. Hoe de beteekenis, de inhoud van termen als *modern* en *antiek* zich mettertijd wijzigt! *Modern,* oorspronkelijk een middeleeuwsch-Latijnsche afleiding van lat. *modo,* zooeven, en dus beteekenende: hedendaagsch, tot dezen of den pas verleden tijd behoorende, thans bestaande (aldus zelfs nog in de 18de eeuw), werd in de 15de en 16de eeuw derhalve gebezigd van hetgeen wij nu *middeleeuwsch* (thans het t e g e n g e s t e l d e van *modern*) of ook wel *gothisch* zouden noemen: de *devotio moderna* der Windesheimers was wel zeer verre verwijderd van het negentiendeeuwsch Protestantsch (of ook twintigsteeuwsch Katholiek) *modernisme*! Als termen in de beeldende kunsten beantwoordden toen *modern* en *antycqsch* aan ons *middeleeuwsch* (hier = *gothiek*) en *renaissance*: het *antycqsche* was nieuwer dan het *moderne.*

vakken. Aanvankelijk uitgegaan van oprechte historische belangstelling der enkelen die zich in het verleden verdiept hadden: eene piëteit, die hen ook deed ijveren voor het herstellen, restaureeren - of alleen bewaren, conserveeren: ziedaar een netelig geschilpunt! - van oude gebouwen en gedenkteekenen, en verzet aanteekenen tegen slooping of schennis van het kenmerkende 'stedenschoon', zoo dikwijls dit geëischt werd in naam van den moloch van het 'moderne verkeer'. Maar weldra doorgedrongen tot de groote schare, die het vroeger 'deftig', later 'artistiek' vond zich ook 'in stijl in te richten'. Dat modezucht, navolging hierin grooter aandeel heeft dan (immers zeldzame) persoonlijke smaak, is duidelijk. Toch behoeft deze geheele historisch-aesthetische vereering van het oude, deze min of meer modieuse voorkeur voor het primitieve daarom nog niet als een bewijs van decadentie en karakterzwakte van het huidige geslacht aangemerkt te worden. Zoodoende zou men elke, ook de groote Renaissance, en evenzeer reeds in de Oudheid het geheele Hellenisme wel uitingen van decadentie kunnen noemen!

Doch er zijn ook nog gansch andere en minder edele wijzen van 'namaken'. Vooreerst een namaken, dat een spotvorm van het nagebootste geeft: de caricatuur of de parodie. Maar ook een namaken dat geschiedt met bijzondere, bedrieglijke oogmerken: om het vervaardigde voor echt, d.i. oud uit te geven en aan den man te brengen, en dus meestal om geld of ook roem te behalen. Ook in ons vaderland zijn zulke 'schatgravers' reeds lang bekend: er zijn indertijd heel wat urnen 'opgegraven' en aan musea verkocht, die door zeer jonge (Germaansche of andere) handen gemaakt waren! En er is geen nieuws onder de zon: reeds in de 'naïeve' middeleeuwen hebben geestelijken, meestal ten bate hunner kerk, niet zelden een dergelijke, hetzij al dan niet 'pia fraus' gepleegd bij het 'verheffen' van het gebeente van martelaars en andere heiligen, welker echtheid door de daarbij 'gevonden' (t.w. vooraf daarbij gelegde) valsche looden bordjes of perkamenten oorkonden bewezen moest worden[1]. En welk een bedrog op groote schaal in de latere middeleeuwen met reliquieën is gepleegd door de zoogenaamde 'muulstooters', de (valsche) 'quaestierders', 'cassenaers', 'casboeven', 'caspapen' enz. - personen die met brokstukken

1. Zie Wattenbach, Das Schriftwesen im Mittelalter [3], 50.

van relieken rondreisden en daarbij aflaten verleenden en genezing van allerlei kwalen toezegden: feitelijk een ‘queste’ of inzameling ten bate van kerk of klooster, bestaande in een ‘exploitatie’ der relieken - dit is in den laatsten tijd meer dan eens aangetoond[1].

Ook literaire kunstwerken en historische bescheiden heeft men reeds zeer vroeg, ja men mag wel zeggen vanouds ‘nagemaakt’. Bewonderende navolging en bedrieglijke namaak, hoezeer in aard en bedoeling wel te onderscheiden, staan hier soms niet heel ver van elkaar. Hier geldt het geen beeldende, maar een bewoordende kunst: naast het medeleven in een ouden kring van denkbeelden wordt voor het namaken van oude taal en stijl een even uitgebreide als diepe studie en kennis vereischt van de woorden en vormen, den zins- en soms versbouw eener oudere periode: een literaire techniek, te vergelijken met de plastische van den nabootser in de beeldende kunst. Reeds de classieke Oudheid had hare onechte, ondergeschoven stukken: de literatuurgeschiedenis gewaagt telkens van den strijd over de authenticiteit van eenig werk, van allerlei ‘pseudo's’, als b.v. het aan Longinus toegeschreven werk περ□ □□ους, de brieven die op naam van Plinius, de tragedies die op naam van Seneca gaan, de apocriefe boeken van het Oude en het Nieuwe Testament. Doch bij dit alles is van eigenlijke namaak veelal geen sprake: het geldt slechts werken die op den naam van een ander, meestal ouder auteur gesteld en langen tijd staan gebleven zijn. Veeleer zou men, althans wat de taal en den stijl betreft, namaak[2] kunnen noemen de Alexandrijnsche en Byzantijnsche literatuur: auteurs als Callimachus, Lucianus, Nonnos en Psellos, met hunne kunstig nagebootste oud-epische of oud-attische taal, van welker kunstmatigheid wij ons eerst volledige rekenschap geven, wanneer wij ons een gedicht van langen adem of een uitvoerigen roman voorstellen, thans geschreven in het Nederlandsch van vóór vijf of - ware dit mogelijk - tien en meer eeuwen geleden! Namaak op groote schaal is,

1. Zie b.v. Van Nyeuvont, Loosheit ende Practike: hoe sy Vrou Lortse verheffen; uitgegeven door E. Neurdenburg, 28 vlgg.
2. Ik gebruik dit nuchtere, alledaagsche woord hier en elders, bij gebreke van een ander Nederlandsch woord voor hetgeen in het Duitsch *fälschung* heet; ons *vervalsching*, het v e r m e n g e n van onechte bestanddeelen met echte (zooals bij spijzen, dranken en andere stoffen), is toch iets anders.

in zekeren zin, ook eigenlijk de geheele Nieuwlatijnsche literatuur, met Erasmus, Janus Secundus en al de poëmata van het Hoeufftiaansch Legaat incluis. Waarmede natuurlijk nog niet over die literatuur de staf gebroken is, maar alleen het feit geconstateerd, dat hier vaak nieuwe denkbeelden in oude, oneigene vormen zijn uitgedrukt[1].

Trouwens, lang vóór de groote Renaissance, in de eigenlijke middeleeuwen, hebben vele dichters (ook zeer verdienstelijke, zooals onze Zuidnederlandsche magister Nivardus, auteur van den Ysengrimus) niet alleen hunne poëmata vervaardigd in den stijl en trant van Ovidius, Virgilius, Horatius en andere, vroeg- of laat-Latijnsche, heidensche en christelijke dichters, maar ook hunne gedichten gelardeerd of gefarceerd met tal van brokken uit de werken dier vermaarde voorgangers, of zelfs grootendeels daaruit hunne 'cento's' samengesteld. Geen wroeging folterde hen daarbij: 'plagiaat' is (mits het niet al te bar werd) eeuwenlang evenmin een vergrijp geacht als de begrippen 'letterkundig eigendom' en 'letterkundige roem' bekend waren. Ja zóó gansch verschillend van de onze was de denkwijze der middeleeuwen, dat een auteur niet alleen zonder eenig gewetensbezwaar andermans werk rauwelijks overnam, inlaschte en naastte, maar ook omgekeerd vaak zelf eigen werk op naam, als onder de hoede van een ouderen, liefst Latijnschen of Walschen, soms geheel verdichten zegsman plaatste. Zoo weinig waarde hechtte men toen aan het persoonlijke, individueele, oorspronkelijke, ook in kunst of wetenschap; zoo veel aan het zakelijke en aan gezag en traditie!

Maar vooral in de namaak van oorkonden hebben de middeleeuwen het ver gebracht; sinds Laurentius Valla in de 15de eeuw de onechtheid der zoogenaamde schenking van Constantijn den Grooten aan den bisschop van Rome aantoonde, heeft de historische critiek meedoogenloos geheele reeksen van 'urkunden-fälschungen' aan het licht gebracht. En zulke valsche stukken blijken soms zelfs bij de vorming en ontwikkeling van lang overoud gewaande sagen en legenden geen kleine rol gespeeld te hebben!

Ook later is er op historisch en literair terrein nagemaakt; soms met baatzuchtige oogmerken, meest alleen met de bedoe-

1. Sedert een paar jaar wordt er zelfs een tijdschrift, *Scriptor Latinus,* uitgegeven, bestemd om metterdaad de mogelijkheid aan te toonen om alles, ook het allermodernste, in sierlijk Latijn uit te drukken. En een boekje in den trant van een der 'directe' methoden: 'Sprechen sie Lateinisch?' heeft onlangs een 5den druk beleefd!

ling er de goe-gemeente of vooral sommige goedgeloovige, onoordeelkundige ‘geleerden’ in te laten loopen, maar ook wel alleen voor de grap.

Een drietal meer of min beruchte gevallen van ‘geschiedkundige namaak’ in ons vaderland wensch ik hier in herinnering te brengen.

II

Vooreerst de indertijd befaamde, maar thans zelfs bij Nederlandsche historici en philologen vrij wel vergeten rijmkroniek van Klaas Kolijn, die in de achttiende eeuw vele geleerden heeft verblind en verbijsterd, en welker onechtverklaring later heel wat tijd en moeite heeft doen verspillen.

In 1719 liet de bekende historicus Dumbar, tusschen en ter afwisseling van allerlei Latijnsche gedenkstukken onzer middeleeuwsche geschiedenis[1], in plaats van geschiedkundige bescheiden over het klooster en het kapittel Windesheim, - welker meerendeels ascetische inhoud, naar hij, zeker wel te recht meende, zijn toenmaligen lezers niet zeer zou smaken - afdrukken een ‘Rym-kronyk, van ouds genaamt Het Geschichte Historiael-rym der eerste Graaven van Holland: Van Broeder Klaas Kolyn, Monnik van Egmond, Geschreeven omtrent het jaar MC.LXX’. De inhoud bracht, na de reeds lang bekende Latijnsche kronieken en de sedert 1591 meer dan eens uitgegeven Hollandsche rijmkroniek van Melis Stoke, eigenlijk wel geen nieuws; maar toch, al stelde men toen in middeleeuwsche literatuur alleen belang, wanneer ‘'s lands aloude geschiedenissen’ er door opgehelderd werden, een kroniek van 1195 ‘oud-hollandsche’ verzen, 135 jaar ouder dan Stoke[2], scheen een gewichtige vondst! Over de herkomst van het handschrift meldde Dumbar niets; evenmin had hij er eenige inleidende beschouwing of verklarende aanteekening aan toegevoegd.

In 1745 volgde een tweede, monumentale uitgave, in groot folio, door den bekenden oudheidkundige G. van Loon: ter eene zijde de ‘Oudhollandsche’ tekst, met Gothische letter gedrukt, hier en daar gezuiverd van kennelijke schrijffouten, met (kostelijke!) taalkundige aanteekeningen er onder, ter andere

1. In zijn Analecta I 245-286.
2. Deze dagteekening berustte trouwens alleen hierop, dat de kroniek, na de vermelding van den dood van Dirk VI in 1156, besluit met: ‘Hier laten wy t'esen tide bliven Vane de Grevan bat te scriven’.

zijde de vertaling of paraphrase, regel voor regel, in Nieuw-nederlandsch proza, met historische aanteekeningen - meest aanhalingen uit Tacitus en uit de toen reeds bekende Latijnsche en Hollandsche middeleeuwsche kronieken en de latere geschiedschrijvers der 17de eeuw, ter staving van het in den tekst verhaalde -; alles in kloeken druk, op fraai papier met breeden rand, en in deftigen perkamenten band. Van Loon houdt de kroniek voor een getrouwe vertaling van een Latijnsch origineel door Klaas Kolijn, die nu niet meer simpel 'broeder' mag heeten, maar op den titel prijkt met het praedicaat 'heer' (Dom) vóór zijn naam, waarop hij als Benedictijn (uit de abdij van Egmond[1]) immers aanspraak had!

Het jaar daarop verscheen een dik boek van dien anderen achttiendeeuwschen verzamelaar en oudheidminnaar, P. van der Schelling (bekend door zijn langademige werken, met zijn schoonvader Kornelis van Alkemade samengesteld, over 'Nederlands Displegtigheden', ''t Kamprecht' enz.), getiteld: 'De aloude Vryheid, staatsregeering, en wetten der Batavieren'. In dat zonderlinge, wijdloopige boek komt, te midden van allerlei andere, zeer persoonlijke polemiek tegen Van Loon, ook een vertoog van 129 bladzijden (404-532) voor, ten bewijze dat de kroniek van Klaas Kolijn indertijd (toen reeds bijna een halve eeuw geleden!) door bovengemelden Van Alkemade ontdekt en in afschrift medegedeeld was o.a. aan den vermaarden hoogleeraar te Leiden (vroeger te Utrecht) Ant. Matthaeus, uit wiens nalatenschap dit afschrift waarschijnlijk in handen van Dumbar gekomen en door dezen 'sub- en obreptif, by vergaauwing', met hiaten en fouten in 't licht gegeven was, terwijl Van Loon, door Van Alkemade en Van der Schelling in kennis gesteld van hun lang gekoesterd en voorbereid plan om de kroniek zelf opnieuw, in een dit gedenkstuk waardigen vorm uit te geven, hen voorkomen had door dit zelf, op die (van hen vernomen en overgenomen) wijze te doen. Enz. enz.: alles met tal van persoonlijke grieven, allerlei 'oud zeer' dat wordt 'opgekrabd', en met vele geleerde Latijnsche citaten, dienstig om Van Loon's snoodheid op de kaak te stellen; maar zonder één enkel woord over de echtheid en de historische waarde van het stuk in quaestie! Het geheel een toonbeeld van volslagen onvruchtbaar twist-

1. 'Escriptum est per manum Nicolai Colini in Hegmont' vermeldde de deftig-Latijnsche subscriptie der kroniek.

geschrijf van een achttiendeeuwsch, oncritisch ‘liefhebber’ der wetenschap.

Toch hadden inhoud en vorm der kroniek van den aanvang af bij enkelen argwaan gewekt. Vooral bij den bekenden taal- en dichtkundigen Amsterdamschen schepen Balthazar Huydecoper, die in de aanteekeningen bij zijn voortreffelijke editie van Melis Stoke (1772) telkens afgeeft op ‘Kakolijn’, zooals hij hem smalend noemt, en die voornemens schijnt geweest te zijn de onechtheid in een opzettelijk vertoog te bewijzen. Toen hij echter door zijn ouderdom daarin verhinderd werd (hij stierf, 83 jaar oud, in 1778), schreef Jan Wagenaar een ‘Toets der Rymchroniek van Klaas Kolijn’[1]: een toonbeeld van methodische critiek en bondig betoog, dubbel te waardeeren van een ongestudeerd autodidact en in een nog zoo veelszins oncritischen tijd. Hij wijst er vooreerst op dat de eerste bezitter Van Alkemade alleen een afschrift onder de oogen gehad heeft, niet het oude handschrift zelf, dat in den oorlog zoek geraakt heette. Na eenige taalkundige critiek op enkele kennelijk van Stoke's taal afwijkende vormen en jonge woorden als *gebruid*, *geklopt*, *stuwde*, komt hij op zijn eigen terrein, de geschiedenis. Hij toont aan dat de kroniek niet alleen niets bevat, dat niet reeds juist zoo bij Strabo, Caesar, Tacitus, Dousa en vooral Scriverius (met al diens aanhalingen, gissingen en dateeringen) te lezen stond, maar dat zij ook vaak nagenoeg woordelijk met Stoke overeenstemt. Voorts ontleedt hij het verhaal der herkomst van het gewaande oorspronkelijke handschrift uit Egmond en betoogt hij hoe onwaarschijnlijk het was, dat deze kroniek, ware zij oud en echt, nooit door eenigen vroegeren of lateren geschiedschrijver ook maar genoemd zou zijn, om dan tot de slotsom te komen dat het stuk ‘ondergestoken’ moet zijn. Door Van Alkemade? De geheimzinnigheid, door dezen in 't geheele geval betracht, en 's mans overige werken zouden dit vermoeden wettigen; doch Wagenaar blijft voorzichtigheid in dezen geraden achten.

De eigenlijke onthulling werd echter pas in 1801, meer dan een eeuw na het gepleegd bedrog, gebracht in een langen brief van den beroemden Leidschen hoogleeraar Kluit aan den eersten Rijksarchivaris Van Wijn[2]. Zeer in 't kort komt

1. In de Werken van de Mij. der Nederl. Letterk. III (1777) 201-236.
2. Door dezen uitgegeven in zijn Huiszittend Leeven I^2 129-213.

het stuk hierop neer. Uit de te Rotterdam bewaard gebleven, door Kluit bestudeerde papieren van Van Alkemade blijkt dat deze zelf onschuldig, maar het slachtoffer is geweest van zekeren Reinier de Graaf, plaatsnijder te Haarlem (‘niet onervaren in de Letteren en in 's Lands Oudheden ....en vaardig ter pen in 't schrijven en teekenen’), een wispelturig, verkwistend en zonderling man die, in geldnood verkeerende, aan Van Alkemade, na diens uitgave van Stoke in 1698, de onder hem berustende ‘copie’ bij gedeelten, voor grof geld, ter overschrijving toezond, terwijl hij intusschen zou blijven zoeken naar het ‘origineel’ dat, uit de abdij van Egmond afkomstig, na de verwoesting daarvan ten slotte in 't bezit van het geslacht Beresteyn berust had; als voorproefje zond hij hem alvast andere fraaie zaken van niet geringer waarde en ouderdom, als het gelijktijdig portret van Machteld van Velzen, den Lofzang van Maria (een handschrift van ± 100 na Chr.!) de Tien Geboden in 't Oudfriesch enz. De goede Van Alkemade, een anders voorzichtig, zich zelf niet licht voldoend, maar volslagen oncritisch verzamelaar, deed alle moeite om het origineel te zien te krijgen; maar toen dit, ondanks alle ‘nasporingen’ van De Graaf, maar steeds zoek bleef, zette hij zich, geholpen door zijn schoonzoon Van der Schelling aan het commentarieeren van het kostbare gedenkstuk, en had dan ook in 1717 een uitgave met aanteekeningen zoogoed als gereed, toen Dumbar hem ‘vergaauwde’. Ook Kluit oefent vervolgens eenige taalkundige critiek (op de ongehoorde verwarring tusschen *ie* en *ij* en *i*, over woorden als *sting* en *fondament* enz.) en verdedigt den onnoozelen Van Alkemade tegen de verdachtmaking van Wagenaar.

Het betoog was afdoende; sedert dien tijd staat het vast dat Van Alkemade, en met hem tal van achttiendeeuwsche geschiedkundigen voor een der alleroudste, kostbaarste gedenkstukken onzer geschiedenis hebben gehouden wat door den Haarlemschen plaatsnijder op het eind der 17de eeuw gefabriceerd was.

En wat zegt nu, na meer dan een eeuw voortgezette studie onzer middeleeuwsche taal en geschiedenis, de hedendaagsche wetenschap, wanneer zij zich verledigt den ouden Klaas Kolijn nog eens even ter hand te nemen? Zij vindt er het wonderlijkste en walglijkste brabbeltaaltje in, dat men zich kan voorstellen, saamgehutseld uit ettelijke echt Dietsche (Middel-

nederlandsche)[1], vele Oud- of Middel-, Hoog- of Nederduitsche, kortom 'overlandsche[2], tal van zoogenaamd Oudfriesche[3] of zeventiendeeuwsch-hollandsche, meestal slechts verdraaide of ouderwetsch gespelde[4] woorden en vormen: een poespas, zooals men tegenwoordig zelfs in zoogenaamd Oudhollandsche reclames van theekoopers enz. niet vindt, en dien geen student, die een half jaar aan Middelnederlandsch gedaan heeft, thans als oud en echt erkennen zou[5].

Wat den inhoud betreft, is het zonneklaar dat Reinier de Graaf belezen was in de 'aloude lands kronieken': in de eerste plaats Stoke (toen pas opnieuw door Van Alkemade uitgegeven), aan wien hij behalve aanhef en slot telkens allerlei passages, min of meer gewijzigd, ontleende, voorts de elkaar (naar middeleeuwsche zede) na- en uitschrijvende kroniekschrijvers als Beka, Johannes a Leydis, het Goudsch Kroniekje, den Clerc uten laghen landen, en de latere geschiedschrijvers als Dousa

1. Als b.v. *ors*, *wilde Vriesen*, (*die*) *gone, wyghen, bardaxen, onbequame, vonden* (verl. deelw.), *over* (voor) enz.
2. Als b.v. *geschichten, geschriben* (en ook *skriban*!), *alde, ir* (hem), *zolkes, to, das* (dat), *haben, irre* (hare), *tochter, swindel, overig haben wezen* (over zijn geweest), *Barberose, godse* (afgod), *unde, unse, zik* (zich), *ien* (hun) enz.
3. Als b.v. *aterlike, waeraft, mensken, ade* (oude), *terpen* (dorpen), *ade* (water), *greef* of *greva* (graaf), *ieften* (giften), *tianden, to gebruika, aefte* (hadde) enz.
4. Als b.v. *enkel, lege* (ledige), *hepen* (hopen, d.i. zooals Van Loon ex cathedra verklaart: *hoepen,* met weglating van *o*, om te rijmen op *scepen*!), *wied en breid, woizen* (vooizen), *verdraf* (verdreef), *tot* (totdat), *sturf, weyze* (wijze), *blockhusen, slopen* (sloopten), *wanneer, bestraeden* (bestreden), *Binnebruk* (Bennebroek), *toe nu* (toen nu), *op condise* (conditie), *trien* (gevolg), *de tocht staken, onverricht, gebochelde, ies* (is), *dennen* (den) enz.
5. Een enkel staaltje slechts van dit Bargoensch: het welbekende verhaal van Radbouds halverwege gestaakten doop (Van Loon's ed., blz. 92; verg. Stoke I 143-176):

> Adgilt berichte ti Friesen,
> Ende na hem ti verrisen
> Radebolt; ti onsen Heren
> St. Wolfram wilde bekeren.
> Ende lietet zo belopen,
> Off em wilde laten dopen:
> Mer wen i sien voete plonte
> En ti ander in te fonte
> Zetten wolde; sprak i, myn
> Zeg m' al weer min alteren zyn,
> In ti Himmelum, of weder
> In ti hol gevaren neder?
> Wolfram antwoerde hem, das
> Al wie ongekerstent was
> Storven, wisselic verloren.
> Wal sprac i, ic laets u horen,
> Das ic by das meerder erven
> Van mien alteren, na mien sterven,
> Dan wil wisen vry van schanden,
> In Wodins overzelige landen;
> Tan mit luttel armen Christen,
> Ti my intich nimmer wisten.
> Uten fonten is hy getoghen
> En tum derden daghe gedroghen
> Gravewaerts, om zien gesellen
> Zien en spreken in den Hellen.

en vooral zijn langlevenden stadgenoot Scriverius († 1660). Daarnaast moet hij althans ook eenige kennis hebben opgedaan van

den inhoud en de taal der Oudfriesche wetten; allicht had hij bovendien wel eens gesnuffeld in oude Haarlemsche archiefstukken en hier en daar afgedrukte oude Hollandsche oorkonden. In deze en dergelijke geschriften zou de geheele Klaas Kolijn, voor wie zich dien nutteloozen arbeid wilde getroosten, wel denkelijk in hoofdzaak terug te vinden zijn, natuurlijk behalve de zotte fabeltjes, door De Graaf nog toegevoegd aan de vele welke reeds te vinden zijn in die laat-middeleeuwsche kronieken[1].

Men vindt er dus hetzelfde tafereel der aloude vaderlandsche (d.w.z. Hollandsche) geschiedenissen, dat zich, ten deele reeds sedert Stoke en Beka, in hoofdzaak tot in de 18de, ja 19de eeuw in de geschiedwerken van Wagenaar en Arend, later ook in de vaderlandsche romans van Van Lennep e.a., en daaruit in de hoofden, eerst alleen der 'oudheidminnaren', gaandeweg van de leergierige schooljeugd en zoodoende van het geheele Nederlandsche volk vastgezet en bestendigd heeft, en waaraan eerst het thans levende geslacht geheel en al is ontgroeid: de Cimbrische vloed, de Cimbren (hier *Kimper* genoemd), de Galliërs (*Gaulen*), de 'Batenewieren' met hunne runen ('runers'), 'bardzangen' en 'woizen', Claudius Civilis (hier *Adel greve Glaude Schevelen* geheeten[1]) en zijn broeder Julius Paulus (*Gillis Ziwers Bouwens zone*) - die reeds den rooden liebaard van het latere Holland in hun standaard voeren[2] -, Brittenburg, Roomburg, Wiltenborch, de Angelen en 'Saxers', de Noormannen, St. Jeroen (de martelaar van Noordwijk), de beleening van Dirk I door Karel den Eenvoudigen met Holland, en dan verder 't welbekende rijtje: Dirk II, Arnoud enz., met den romantischen oorsprong van het geslacht Brederode uit Sivaert Arnoutszoon en Tietburg, Floris I onder den boom te Nederhemert in den slaap vermoord, Godfried met den bult op de bekende, ongewone wijze te Delft doorstoken enz. enz. Alles 'histoire anecdotique', zeer aanschouwelijk (en ook gedeeltelijk in

1. Ook dat wonderlijk gewrocht van fantastische taal-, geschied- en oudheidkunde uit de 16de eeuw: A. Scrieckius, Originum rerumque Celticarum et Belgicarum ll. XXIII (Ipr. 1520), waardige evenknie van den beruchten Goropius Becanus, zal hem wel bekend geweest zijn: daar vindt men b.v. allicht 't eerst de later ook elders voorkomende afleiding van den naam *Civilis* van een 'Celtisch' *Sceyvel*, scheef, d.i. loensch of éénoogig!

1. Ook dat wonderlijk gewrocht van fantastische taal-, geschied- en oudheidkunde uit de 16de eeuw: A. Scrieckius, Originum rerumque Celticarum et Belgicarum ll. XXIII (Ipr. 1520), waardige evenknie van den beruchten Goropius Becanus, zal hem wel bekend geweest zijn: daar vindt men b.v. allicht 't eerst de later ook elders voorkomende afleiding van den naam *Civilis* van een 'Celtisch' *Sceyvel*, scheef, d.i. loensch of éénoogig!

2. Ook Vondel trouwens laat in zijn Batavische Gebroeders, aan 't slot van 't vierde bedrijf (vs. 1688), 'Heldewijn', zuster van Julius Paulus en 'Nikolaes Burgerhart' (Cl. Civilis), gewagen van den Bataafschen 'tuinleeu'.

latere plaatwerken aanschouwd), en zeker gemakkelijker zich in een jeugdig brein inprentend dan de ‘verfassungs-, rechts-, wirtschafts- en culturgeschichtliche’ vraagstukken, waarmede de hedendaagsche wetenschap niet alleen te recht, zich zelf, maar ook wel eens, al te vroeg, de schooljeugd bezig houdt.

Aldus 't verhaal van Klaas Kolijn, die, na een eeuw lang omgespookt te hebben, nu reeds meer dan een eeuw lang weer in volslagen vergetelheid verzonken is. Volslagen? Neen! Immers: ‘desalniettemin en evenwel nochtans’ is het geschied dat in het eerste tiental jaren der 20ste eeuw deze zelfde Klaas Kolijn door een overigens gunstig bekend schrijver van wetenschappelijken naam, maar die zich hier op vreemd gebied waagde, is opgerakeld en in allen ernst in een deftig, eveneens goed ter naam en faam bekend staand tijdschrift - nomina sunt odiosa - als een betrouwbaar zegsman is aangehaald!

III

Vergeleken met Klaas Kolijn, ligt die andere fraus literaria op groote schaal - een der wonderlijkste en meest befaamde die ooit gepleegd zijn - ‘Thet Oera Linda bok’, nog versch in 't geheugen. Toch niet zóó, of een beknopt relaas dezer vermakelijke en merkwaardige geschiedenis zal nu, na een kleine halve eeuw, hun, die alleen dien naam wel eens hebben hooren noemen, wellicht eenig belang inboezemen.

Omstreeks 1867 verspreidde zich hier te lande het gerucht, dat een meesterknecht van de Marinewerf aan Den Helder, Cornelis over de Linden, een overoud Friesch handschrift bezat, hem in 1848 door zijn tante uit naam van zijn grootvader ter hand gesteld als een eeuwenoud erfstuk van zijn geslacht. Een paar gefacsimileerde bladen werden aan Dr. Eelco Verwijs, toen ter tijd archivaris-bibliothecaris van Friesland, ter inzage gezonden. Deze, hoewel eerst ‘niet weinig verbaasd over een zoo belangrijke ontdekking’, rook toch aan sommige jonge taalvormen en uitdrukkingen dat er onraad, bedrog in 't spel was. Doch na ontvangst van een blad van het ‘origineele handschrift’ liet hij zijn twijfel varen en bood hij in een langen brief (later door Dr. Ottema in zijn brochure afgedrukt) aan het geheele handschrift voor den eigenaar (die het zelf ‘niet kon lezen’!) over te schrijven en te vertalen, terwijl hij hem verder voorstelde het handschrift ter uitgave aan te bieden aan het Friesch

Genootschap, dat zich zeker volgaarne met die taak zou belasten: het gold immers een overoud gedenkstuk der Friesche taal, letterkunde en geschiedenis! Kort hierna ging Verwijs, op last van den Commissaris des Konings en Gedeputeerde Staten van Friesland, naar Den Helder om met den eigenaar te onderhandelen over den aankoop van het document. Vergeefs: Cornelis over de Linden bleek niet te bewegen om afstand te doen van dit kleinood uit zijn familie-archief. Het verslag dezer zending in een vergadering van het Friesch Genootschap leidde tot het besluit een afschrift van het merkwaardige stuk te laten nemen. Aldus geschiedde inderdaad. Maar Verwijs - of hij toch nog niet allen argwaan kon onderdrukken? - vond geen tijd voor de beloofde vertaling, en de zaak begon te sleuren. Totdat de kopij in 1870 door Verwijs in handen werd gegeven van Johan Winkler, toen reeds bekend als beoefenaar van 't Friesch, die het ‘zeer verdacht’ vond en een vertaling de daaraan te besteden moeite en tijd niet waard achtte. Maar nu verzocht Dr. Ottema (bejaard conrector te Leeuwarden en beoefenaar zoowel der oude Oostersche als der vaderlandsche, vooral Friesche geschiedenis) het handschrift te mogen onderzoeken. Hij bevond het gemaakte afschrift zeer foutief, verklaarde daaruit Winkler's ongeloof, vervaardigde zelf een nieuw afschrift met bijgevoegde Nederlandsche vertaling, en gaf in twee vergaderingen van het Friesch Genootschap een breed verslag van den inhoud. En toen dit verslag van verschillende zijden twijfel, ja spot en hoon uitlokte en het Genootschap, daardoor huiverig geworden, zijn handen van het eerwaardige monument aftrok, traden met Dr. Ottema drie andere geleerde en bekende ‘Stand-Friezen’, Dr. Reitsma, Prof. Vitringa[1.] en Mr. De Haan Hettema (de laatste een der beste kenners van 't Friesch) in 't krijt als kampioenen voor de echtheid van het stuk en tevens voor de eere van hun alouden Frieschen stam. Vooral Dr. Ottema gloeide van ijver. De brave man rustte niet, voor hij in 1872 zijn afschrift bij inteekening uitgegeven had gekregen, met de vertaling er naast, enkele noten er onder, het laatstgenoemde verslag als Inleiding er vóór en een paar facsimile's van het oorspronkelijke ‘standschrift’ er tusschen[2.];

1. Deze koesterde trouwens wel eenigen twijfel; hij schreef in de Deventer Courant eenige feuilletons, vereenigd uitgegeven onder den titel: ‘Naar aanleiding van Thet Oera Linda Bok. Historische Schetsen met eenige in- en uitvallen’.
2. In 1873 liet Dr. Ottema nog afzonderlijke ‘Geschiedkundige Aanteekeningen en Ophelderingen’ volgen.

welk boek, een kleine 300 blz. groot, de eer genoot, geheel in 't Engelsch vertaald, in 1876 ook te Londen te verschijnen.

Wat behelsde dit overoude Friesche boek?

Het opent met een soort van proloog, waarin de afschrijver van A^{o} D^{i} 1256, Hidde over de Linden, het geheele werk opdraagt aan ‘Okke min svn’, die deze boeken met lijf en ziel moet bewaren, als bevattende de geschiedenis van ons (d.i. het Friesche) volk en ook van onze (t.w. der Over de Linden's) voorvaderen; verleden jaar uit den vloed gered en nat geworden, zijn zij nu ‘up wrlandisk pampyer wrskrêven’, gelijk hij, Hidde, ook Okke, wanneer deze de boeken erft, beveelt opnieuw te doen (hetgeen genoemde Okke echter nagelaten schijnt te hebben): ‘Skrêven to Ljuwert’, in 't 3449ste jaar ‘nêi âtland svnken is’, ‘that is nei kersten rêknong’ het 1256ste; onderteekend: ‘Hidde tobinomath oera Linda. - Wâk’.

Volgt een tweede voorrede, nog 4½ eeuw ouder, immers ‘Skrèven to Ljudwerd. Acht hondred and thrju jer nei kersten bigrip’ (803 na Chr.), geteekend: ‘Liko tonômath ovira Linda’ (men lette op de immers 4½ eeuw oudere taalvormen van dit onderschrift!), waarin deze zijne lieve erfgenamen om hunner voorvaderen en der vrijheid wille bezweert nooit de oogen van een ‘pâpekappe’ over deze schriften te laten ‘weiden’: immers dat zijn de grootste vijanden der vrije Friezen, zij heulen met vreemde koningen om rijke prebenden te winnen enz. Men ziet, de ‘papophobie’ is reeds 1100 jaar oud!

De eigenlijke inhoud is oneindig wonderbaarlijker dan die van Klaas Kolijn: cosmogonie, mythen, sagen, oude Friesche, classieke en oostersche geschiedenis, aardrijks-, land- en volkenkunde, wetten, profetieën, zangen, alles dooreen; dit alles in veelal eenvoudig-verhalenden, maar vaak ook plechtig-verheven, hoogdravenden stijl. Aan een geregeld verslag valt niet te denken; het zou meer plaats beslaan dan deze hutspot waard is. Ik geef slechts eenige ‘sterke stukken’, met de ernstiggeleerde, quasi-wetenschappelijke verklaring, getrokken uit de voorrede van Dr. Ottema, die, door zijn vroegere studiën als voorbestemd scheen om juist in deze val te loopen, en die dan ook in 1879 in het zalig geloof aan de echtheid en de hooge waarde van ‘Thet Oera Linda bok’ gestorven is. Men hoore Dr. Ottema's relaas met gepasten ernst aan![1]

1 Ik onthoud mij in dit uittreksel opzettelijk, hoewel noode, van alle uitroepteekens en andere blijken van ontsteltenis.

Het eerste gedeelte is begonnen door Adela, vrouw van Apol, grevetman (grietman) over de *Lindasoorden*, en vervolgd door jongere telgen van hetzelfde aloude Friesche geslacht. Het bovengenoemde Atland (d.i. *âdland* of *aldland*, het oude land) is hetzelfde als het Grieksche *Atlantis*, waarvan Plato in zijn Timaeus melding maakt, verdwenen door den Cimbrischen vloed (a^{o} 2193 vóór Chr.), die de blijkbare oorzaak is geweest eener groote verstrooiing van den Frieschen stam. Dit jaartal met de andere gegevens, o.a. die der beide voorredenen, in verband brengende, komt men door een eenvoudige berekening tot de slotsom, dat de verschillende stukken van dit eerste boek onderscheidenlijk geschreven zijn in 558, 530 en 300 vóór Chr. Het tweede gedeelte daarentegen is in de eerste eeuw vóór Chr. samengesteld. Het geheele h a n d s c h r i f t echter dagteekent eerst uit 1256 na Chr. Geen wonder dat een boek van zóó geheel eenigen ouderdom gansch nieuwe, onbekende dingen verhaalt aangaande den voortijd der Friezen. Zoo leeren wij hieruit dat Friso (geenszins een fabelachtig, maar voortaan een historisch persoon) afkomstig was uit een kolonie van Friezen (*Frya's* volk), die na den dood van Nyhellenia, 15½ eeuw vóór Chr., zich onder leiding eener priesteres (*Geert*) in Indië aan den 'Pangab' hadden neergezet en daar ook *Geertmannen* (d.i. *Germanen*) genoemd zijn; verg. Herodotus, Strabo en ook Ptolomaeus, die nog aan den Indus een *Minnagara* vermeldt, kennelijk een afleiding van *Minna* (een der Friesche 'Eeremoeders'), te vergelijken met *Walhallagara* (d.i. *Walcheren*), dat weder de naam is van de hoofdplaats dier Friesche kolonie hier te lande. Die Friezen waren naar Indië gegaan door de zeeëngte tusschen Azië en Africa, waarvan niet alleen Mozes en Strabo nog gewagen, maar ook het verslag der Commissie voor het Suez-Kanaal; welke zeeëngte dus, blijkens dit handschrift, in de 16de eeuw vóór Chr. nog bestond en bevaarbaar was. Na den dood van Alexander is Friso in dienst der diadochen geweest, doch, door een hunner beleedigd, met de zijnen naar het oude, in al die eeuwen nooit vergeten, moederland Friesland teruggekeerd. 'Zulke... verrassende uitkomsten leiden mij tot het besluit, dat wij hier met meer te doen hebben, dan met bloote sagen en legenden', zegt Dr. Ottema.

Hoogstmerkwaardig is ook het bericht over de paalwoningen. Bij de Ouden nauwelijks eenige heugenis meer daarvan. Maar

ziet, hier vernemen wij dat de burchtmaagd Apollonia omstreeks 540 vóór Chr. op een reis langs den Rijn de *Swetsar* (Zwitsers) bezocht heeft en ook de *Marsaten* (Meerbewoners) heeft leeren kennen, wier leefwijze en op palen in het meer gebouwde woningen zij beschrijft: die paalwoningen waren dus te dien tijde nog in welstand. Ja ± 250 vóór Chr. heeft Friso's zoon Adel op een dergelijk reisje langs den Rijn die paalwoningen, 'hwèrfon vsa Apollônja skrêven heth', nogmaals bezocht. Daarna worden zij 20 eeuwen lang nooit en nergens vermeld, totdat zij in 1853 ontdekt worden. 'Daarom heeft niemand zulk een bericht in lateren tijd kunnen verzinnen', zegt Dr. Ottema.

Het eerste stuk, het boek van Adela, valt geheel in het mythologisch tijdvak, vóór den Trojaanschen oorlog. Maar welk een verschil tusschen die mythen en dit geschiedverhaal! Daar verschillende ongelooflijke verhalen, zonder tijdrekening en zonder samenhang; hier daarentegen alles vast, zeker: een geregelde jaartelling, nimmer een tegenspraak in inhoud, plaats- of tijdsbepaling. B.v.: Ulysses' komst bij de burchtmaagd Kalip op Walhallagara blijkt in 1188 vóór Chr. plaats te hebben gehad: juist den tijd waarin de Grieken den Trojaanschen oorlog stellen. Die Ulysses-sage is hier dus niet eerst door de Romeinen gebracht; trouwens Tacitus vond ze reeds in Neder-Germanië.

Een ander verschil met de mythen is dat hier telkens de herkomst der verhalen genoemd wordt ('uit Minno's schriften', 'dit is aan de Wanden der Waraburch gegrift' enz.), en dat hier een geregelde wetgeving vermeld en ook wetten medegedeeld worden.

Van de Noordsche mythologie is in het boek geen spoor te vinden; alleen wordt genoemd Wodin, een Friesch heerman, die door een *Magy*, koning der Finnen, opperste der *Magyaren*, tevens hoofdpriester (*magiër*?), tot schoonzoon aangenomen en na zijn dood vergood is. De hier gevonden Friesche godenleer is hoogst eenvoudig, zuiver monotheïstisch. *Wralda* (d.i. de wereld, maar eig. *Wr-alda*, de over-oude), waaruit alles is voortgekomen, had drie dochters: *Lyda*, *Finda*, *Frya*, de stammoeders van het zwarte, het gele en het blanke ras (de *Lybiërs*, *Phoeniciërs* en *Friezen*). Frya heeft hare *tex* gegeven (de eerste wet, waarnaar ook *Texland* (*Texel*) heet), die later door hare kinderen op de wanden der burchten geschreven

is. Zij heeft ook den eeredienst ingesteld van het eeuwige licht, bestaande in het onderhouden van de *foddik* (de altijd brandende lamp) door priesteressen, aan wier hoofd op elke burcht een burchtmaagd staat. De opperste dezer is de Eeremoeder in Frya's burcht op Texland. De eerste Eeremoeder, door Frya zelve aangesteld, heette *Fasta*: het prototype van den *Vesta*dienst (verg. Tacitus, Dio Cassius en Ocko Scarlensis).

Ook andere antieke godheden vinden hier oorsprong en verklaring. Minerva (*Min-erva*, omdat zij zeide: mijne erven draag ik om in mijn boezem) is oorspronkelijk een burchtmaagd op de burcht Walhallagara (Middelburg of Domburg) en blijkt tevens dezelfde als de zoo lang raadselachtige Nehallenia, d.i. *Ny-hellenia*, omdat hare raadgevingen *ny* en *hel*, nieuw en helder (en tevens nieuw-Helleensch?) waren; verg. Paulus' Epitome van Festus. *Neptunus* blijkt bij zijn leven een zeekoning geweest te zijn, een viking uit Alderga (Oud-dorp bij Alkmaar), eigenlijk *Teunis*, doch door zijn manschappen in de wandeling *Neef Teunis* geheeten, en later, omstreeks 2000 vóór Chr., door de Tyriërs vergood. Een ander Friesch zeekoning is Minos, de rechter in de onderwereld: immers dezelfde als *Minno*, geboren te Lindaoord, die aan de Kreters een Asegaboek heeft medegedeeld.

Is dit alles belachelijk, fantastisch, avontuurlijk? vraagt Dr. Ottema. Wel neen, heelemaal niet; dat lijkt maar zoo op 't eerste gezicht! Die eenzelvigheid van Minerva of Pallas en Nehallenia is gemakkelijk te bewijzen. Is Pallas niet, alleen onder de goden, blond en blauwoogig, dus Friesch; heeft zij niet aan de stad *Athene* haren naam gegeven, in 't Grieksch zinledig, doch in 't Friesch beteekenende dat zij en haar kornuiten als vrienden (*âthen*) gekomen zijn? Alles komt prachtig uit, als men 't maar begrijpt en weet uit te leggen.

De beschaafdheid der taal en de overeenkomst met het tegenwoordige Friesch en Hollandsch heeft achterdocht gewekt. Maar is dan de taal van Homerus veel minder beschaafd dan die van Plato of Demosthenes? En leeft niet het grootste deel van den Homerischen woordenschat nog voort in het Grieksch onzer dagen? Ook is er wel degelijk verschil tusschen de taal en den stijl der acht schrijvers die in verschillende tijdperken aan het boek gewerkt hebben, maar vooral tusschen de beide groote afdeelingen van het werk, die door twee eeuwen van elkaar gescheiden zijn. Neen, de echtheid

valt niet te betwijfelen; verdichting is onmogelijk. Wie had in 1256 zoo'n werk kunnen verdichten? Zeker niemand. En vroeger nog minder. Later dan? Wie, buiten Grimm, Richthofen en De Haan Hettema, was zoo doorkneed in 't Oudfriesch dat hij daarin schrijven kon? En indien al, dan stond hem toch nog alleen de beperkte woordenschat der Oudfriesche wetten ten dienste. Neen, wie ondanks dit alles nog twijfelt moet aantoonen waar, door wien, wanneer, waartoe zulk een bedrog had kunnen gepleegd worden; hij dient de weerga van dit papier, dit schrift, deze taal aan te wijzen.

Naast vele schrijffouten en enkele glossen is een laatste bewijs, dat het stuk geen modern namaaksel is maar een oud afschrift van een overoud origineel, te vinden in een plaats zonder samenhang: kennelijk heeft de afschrijver niet bespeurd dat er in zijn voorschrift één of meer bladen ontbraken. Dat oudere exemplaar was dat van 803 (na Chr.)

Slotsom: ‘wij ontmoeten in dit geschrift, waarvan het eerste gedeelte is opgesteld in de zesde eeuw voor onze jaartelling, het oudste voortbrengsel (op Homerus en Hesiodus na) van de Europeesche letterkunde. En daar vinden wij in ons vaderland eene eeuwenoude bevolking, in 't bezit van eene ontwikkeling, beschaving, nijverheid, scheepvaart, koophandel, letterkunde en zuivere verhevene Godsdienstige begrippen, waarvan wij nooit eenig vermoeden hebben gehad. In onze voorstelling reikten de geschiedkundige herinneringen van ons volk niet hooger dan tot de komst van Friso, den vermeenden stamvader der Friezen; doch hier ontwaren wij, dat die herinneringen opklimmen tot meer dan twee duizend jaren voor Christus, en in hoogen ouderdom die van Hellas overtreffen en die van Israël evenaren.

Als verslag voorgelezen in eene vergadering van het Friesch Genootschap Februarij 1871’.

Inderdaad, aldus in vollen ernst voorgelezen en, naar 't schijnt, ook aangehoord! Wie kan dit roerend verslag nu nog met droge oogen lezen, wie schreit geen tranen van 't lachen bij het hooren van al deze ‘audtvremdigheden’?

Al dit fraais, grootendeels ontleend aan Dr. Ottema's samenvattende Inleiding, volstaat zeker, zonder eenig nader betoog, wel reeds ter kenschetsing van het geheel als een misselijk mengelmoes van dollen onzin, flauwe grollen en kwansuis verheven geschiedzangen. In de noot vermeld ik, in bonte

volgorde, wederom onder besparing van uitroepteekens, nog enkele van deze inderdaad verbijsterende zotheden[1].

De taal waarin al deze bare nonsens is neergeschreven blijkt, evenals bij Klaas Kolijn, een allerwonderlijkste poespas, die overoud Friesch moet voorstellen, en waarin dan ook veel woorden op *-a* uitgaan of met *hj-*, *hr-*, *hw-* enz. beginnen, in 't algemeen ook wel allerlei spellingen (b.v. *w* voor *u*), klanken, vormen en woorden voorkomen, die het op 't a l l e r eerste gezicht inderdaad min of meer op Oudfriesch doen gelijken (maar die toch niet de allergeringste grammatische of lexicographische critiek zouden verdragen), doch doorspekt met zulk een heerleger van nieuwe, soms gloednieuwe Nederlandsche spellingen, klanken, vormen, woorden en zinswendingen, dat ook een leek in de taalkunde ze tegenwoordig aanstonds als zoodanig zou herkennen en uitmonsteren[2].

1. *Tüntja* (de oudere vorm van *Teuntje*), 'Apol-is nift', is burchtmaagd op *Mêdêas-blik*, waarmede kennelijk *Medemblik* bedoeld is, al wordt ook later de historische naam dezer stad, *Midumalacha,* verhaspeld tot *Mêdêa mêi lakkja* (Medea mag lachen). De *grêvetmanna* moeten blijkbaar de oudste *grietmannen* verbeelden; onder hen behooren *Apol*, Adela's man, *Enoch*, 'Dywek his man', *Foppa*, 'man fon Dunrôs' en meer dergelijke 'oude Standfriezen'. *Kreta* is aldus door Minno's volk genoemd naar de wilde *kreten,* door de inwoners bij hunne komst aangeheven. Frya heeft het staand of *standschrift*, Eeremoeder Fästa daarvan het *rûn* of loopend schrift (van *rinnan*) gevormd. De *Jutten* zijn de barnsteen*jutters*, d.i. -zoekers (verg. *strandjutter*), de *Letten* de *verlatenen,* de *Angelaren* (Angelen) de met den *angel* visschenden, de *Sicambri* de *zeekampers*; de *Finnen* heeten aldus omdat zij op hunne feesten zoo *fijn* zijn, *Cadix* naar den steenen *kadijk*, *Marseille,* lat. *Massilia,* naar den miskoop (fri. *misselja*)*,* dien de oude Friezen daaraan gedaan hebben. *Jon, Jôn, Jhon* of *Jan* (alle vormen van één naam, met de bet.: gegeven, nfri. *jawn*) was de stamvader der *Ioniers.* Ulysses, koning der Ionische eilanden, is met vele sieraden van Trojaansche vrouwen naar Walhallagara gekomen, alwaar een burchtmaagd, *Kaat*, gezeten was, 'doch inna wandel wurde hju *Kalip* haten, ut hawede that hjara vnderlip as en utkikbored (mastkorf) forutstak', d.i. dus, volgens Dr. O.'s geleerde, met onvertrokken gelaat neergeschreven noot, *Kalipso* bij Homerus. (Dat *Vlissingen* naar *Vlysses* heet - een bekende grap van hetzelfde allooi - vind ik hier, tot mijn verwondering, niet bij vermeld). Naast het linnen hemd wordt hier een wollen *tohnekka* vermeld, volgens O. een *tot* den *nek* reikende japon, d.i. de Romeinsche *tunica.* De *Swetsar* (Zwitsers), de bewoners der *paalwoningen,* zijn tevens de *palingar,* d.i. de *aanpalenden* van andere volkeren. Eindelijk komt er nog een lange passage, waarin veel voorkomt over *Jezus* (*Jes-os*), door de priesters (die hem zeer haatten) *Fo* (d.i. valsch), door het volk *Krishen* (d.i. herder) en door zijn Frieschen vriend *Buda* genoemd (omdat hij een *buidel* of *boe*(*de*)*l*?) van wijsheid bezat) enz. Waar is het einde dezer dwaasheden, die eerst verbazen, dan een oogenblik vermaken, maar weldra vervelen of walgen?
2. Op goed geluk grijp ik er maar eenige uit: *êla* (geheele), *wêja* (weiden), *wmbrocht* (omgebracht), *frêsane* (vreezen), *êngâ* (eega), *wrentlike* (warentige, wezenlijke), *lodderiga, falikant* (volgens Dr. O.: *fa-likande*, weinig gelijkende, niet conform) *vtkumma*, *flux, toghaterum* (dochteren), *dumhêd, stjura* (zenden), *wel enis* (wel eens), *heinde* (verre), *sinnebild, formêlig* (voormalig), *loge* (loods), *alde rob* (oude rob), *just nu*, *t'us* (thuis), *nul-in-t-siffer*, *afskên* (ofschoon), *kirt wei* (kortweg), *nên kwa in stak* (geen kwaad in stak), *kaninahêr* (konijnenhaar), *ho-n-sêjen* (hoezee, d.i. hoe-'n zegen!), *krek* (juist), *hokling*, *bufle* (buffel), *ringdîk, fül* (veul, veel), *skelta bi thêr nacht* (schout bij nacht), *joi = swêthirte* (vleinaam, den schippers gegeven door hunne vrouwen, die zelf *trâst* (troost) en *frô* (vreugde) genoemd worden). Ik eindig - eind goed al goed - met *by slot fan rekningh.* Alles Oudfriesch van één a vijf eeuwen vóór onze jaartelling!

Maar genoeg! Wie de geheele geschiedenis der opsporing en ontmaskering van den maker van het boek in bijzonderheden wil leeren kennen leze de twee vlugschriften van J. Beckering Vinckers, waarin deze in kleuren en geuren de uitkomsten van zijn wijdloopig, maar - onbegrijpelijk genoeg - toen inderdaad nog noodig onderzoek eerst van de taal waarin het geschreven is, vervolgens naar den vervaardiger heeft medegedeeld[1]. In 't kort komt het hierop neer. Cornelis over de Linden, meesterknecht aan 's Rijks Marinewerf aan Den Helder, geb. 1811, gest. 1873, was een handig, vindingrijk werkman, keurig teekenaar, een duizendkunstenaar, en bovendien een zonderling, naar eigen getuigenis ‘een rare’. Zijn van nature fantastische, utopistische geest, vanouds vol van Frieschen volks- en familietrots, door een streng orthodoxe opvoeding afkeerig gemaakt van kerk en godsdienst, werd door de lezing van allerlei werken over populaire natuurwetenschap, geschiedenis, Oudfriesche, Angelsaksische en Oudnoorsche taal- en oudheidkunde[2] - vooral Volney, Les Ruines schijnt diepen indruk op hem gemaakt te hebben - nog meer overspannen en al verder gedreven in democratische en anti-clericale richting, al meer vervuld van buitensporige, ten deele echt achttiendeeuwsche denkbeelden over priesterbedrog en priesterheerschappij, een geheime orde der vrije bouwlieden, over Friesche geschiedenis, mythologie, afleidkunde enz.: altegader voor hoogvliegende, maar tuchtelooze geesten zeer aanlokkelijke, maar gevaarlijke onderwerpen! Al die onverteerde halve wetenschap is dezen autodidact te machtig geweest: zijn geest is op hol geraakt! En zoo heeft hij - gelijk B.V. eerst gaandeweg is te weten gekomen - jarenlang zijne vrije uren (in 't geheim, buiten weten zijner kinderen, alleen in 't bijzijn zijner tweede vrouw) besteed aan 't volschrijven van een zestigtal (door B.V. onderzochte) cahiers, waarin dezelfde of dergelijke onderwerpen in denzelfden geest behandeld bleken als in 't O.L.B.

1. De onechtheid van het Oera Linda-Bôk, aangetoond uit de wartaal waarin het is geschreven. 1876. Wie heeft het Oera-Linda-boek geschreven? 1877. - Ook het papier (van het gewaande 13de eeuwsche handschrift!) bleek, bij onderzoek door Frederik Muller en P. Smidt van Gelder, uit de 19de eeuw, van een met name aan te wijzen fabriek afkomstig (zie Ned. Spectator 1876, 254-255).
2. Zie den hoogstmerkwaardigen catalogus zijner boekerij in B.V.' tweede vlugschrift, 33-36.

Dat dit laatste door dezen zelfden zonderling opgesteld en eigenhandig geschreven of liever geteekend is in het door hem zelf uitgedachte, in hoofdzaak aan 't runenschrift ontleende, uit cirkelsegmenten en -sectoren samengestelde alphabet, lijdt, volgens B.V., geen den minsten twijfel. Hij bezat daarvoor de noodige eigenschappen en bekwaamheden (en onbekwaamheden), en ook de boeken; het zijn zijne denkbeelden, zijne eigenaardige taal (en taalfouten). Hij alleen[1] is de samensteller en schrijver.

Van zijn verbazing bekomen, vraagt men zich af: waarom en waartoe heeft deze man zich jarenlang den ontzaglijken, zuren arbeid getroost dit alles op te stellen en in zijn ‘standschrift’ letter voor letter ‘op te teekenen’? Geen winstbejag heeft hem gedreven: hij heeft zijn handschrift nooit willen verkoopen. Alleen persoonlijke en nationale roemzucht dan, de wensch om den stamboom van zijn eigen geslacht en de geschiedenis van het Friesche volk vele eeuwen hooger op te voeren dan van eenig ander in Europa? Of was hij er slechts op uit om eenige Friesche en andere geleerden zoo deerlijk bij den neus te hebben als zelden is geschied? In 't laatste geval heeft hij zich zeker in stilte verkneukeld bij het luisteren met stalen gezicht naar de moeitevolle ontcijfering en deftige verklaring, door geleerde heeren en te zijnen behoeve, van zijn eigen geschrijf: voorwaar een eenig tafereel! Of wel was hij soms zelf te goeder trouw overtuigd van de waarheid zijner fantasieën; bedoelde hij misschien door zijn boek iets bij te dragen tot den vooruitgang der menschheid door verspreiding van ‘verlichte’ denkbeelden, door waarschuwing tegen priesteren vorstenheerschappij? Wie zal zeggen wat er in dat wonderlijke, stellig niet volkomen normale brein is omgegaan? Het zal - ten eeuwigen dage? - een psychologisch raadsel blijven. Hoe het zij, zekere mate en soort van bewondering kan men stellig niet onthouden aan den scheepstimmerman, die dit alles samengesteld, en daarmede de geleerde wereld eenige jaren in twijfel en in beroering gebracht heeft.

Niet het minst merkwaardige van 't geval is ten slotte dat Thet Oera Linda bok in meer dan één opzicht herinnert aan dergelijke reconstructies van het verleden uit vroeger tijd.

Vooreerst heeft de meesterknecht der scheepstimmerwerf in zijne poging om de Friezen te maken tot een van de oudste

1. Zie nu echter beneden, blz. 243, noot.

volken der wereld en hunne geschiedenis op te sieren met allerlei sagen, waarin de aloude vrijheid der Friezen geschilderd en geroemd wordt, waarschijnlijk onbewust een herhaling geleverd van wat door zijn landslieden al meer dan eens beproefd was. Reeds in de (echte, middeleeuwsche) Oudfriesche wetten vinden wij dergelijke 'sagen' van jonge dagteekening en makelij: eveneens wonderlijke dooreenhaspelingen van Oudromeinsche of Oudgrieksche en Joodsch-Christelijke herinneringen met Germaansch-Friesche bestanddeelen: het zoogenaamde Privilegie, aan de Friezen door Karel den Grooten gegeven (waartegen reeds Maerlant polemiseert), de verhalen van Karel den Grooten en hertog Magnus, van denzelfde en koning Radboud, over den oorsprong van het recht enz. Later ontstaan de verdichtsels omtrent den heros eponymus Friso (den tegenhanger van Bato), waarvan de laat-middeleeuwsche kronieken vol zijn, of die omtrent de 'Standfriezen' voor Karel V: men zie slechts de beruchte 'geschiedwerken' van Ocko Scarlensis, Worp van Thabor en derg. in! En wederom veel later, in de 18de eeuw, vinden wij Willem van Haren's Friso, een gedicht dat zich trouwens voor niet meer dan een poëtische fictie uitgeeft, maar toch eveneens vooral de verheerlijking van het oude Friesche volk beoogt, en dat zoowel in zijn verhalen omtrent de Indische herkomst van Friso en zijn Friezen als in zijn echt-achttiendeeuwsch-verlichte vertoogen tegen priesterlist en priesterbedrog zeer veel overeenkomst vertoont met de historische fantasieën van het Oera-Linda-boek.

Anderzijds vertoonen de dolle etymologieën, vooral van goden-, persoons- en volksnamen, een sterken familietrek met die van de zestien- en zeventiendeeuwsche Nederlandsche (maar ook van de oudste Latijnsche) etymologische 'wetenschap', bepaaldelijk met de beruchte fantasmagorieën van Johannes Goropius Becanus (vulgo: Jan van Gorp uit Hilvarenbeek) en den hierboven reeds genoemden Scrieckius: mannen, tienmaal zoo g e l e e r d als onze meesterknecht, maar op hetzelfde peil van w e t e n s c h a p staande. Hier als daar dezelfde voorkeur voor het verklaren van oude volksnamen, en vooral dezelfde, voor ons onbegrijpelijke dubbele etymologieën van één naam, alsof een woord te gelijk tweeërlei herkomst kon hebben! Trouwens ook Hooft en Vondel en hunne tijdgenooten doen, blijkens de namen van de helden hunner spelen, nog wel eens, half in ernst half in scherts, mede aan die soms euhemeristisch-mythologische etymologieën.

Maar ook merkwaardig - en niet vleiend - dat nog in de tweede helft der 19de eeuw, toen de wetenschappelijke studie zoowel van de Oudgermaansche talen als van de geschiedenis toch reeds lang en breed de kinderschoenen uitgetrokken hadden, in ons goede vaderland, met name in Friesland, ettelijke academisch gevormde mannen, waaronder doctoren in de letteren en beoefenaars van 't Friesch, zich nog korter of langer tijd hebben kunnen laten beetnemen door het toch zoo plompe boerenbedrog van een kwartgeleerden, handvaardigen zonderling; dat zij zich hebben blootgegeven aan den spot van Duitsche, Engelsche en - waarlijk, ook - Nederlandsche mannen van wetenschap, door geloof te schenken aan een namaaksel, waarvan reeds de taal, grammatisch, lexicologisch en syntactisch, in elken regel krioelt van de baarblijkelijkste moderne buitensporigheden, terwijl de inhoud een allergedrochtelijkst samenraapsel is van fantastische geschiedenis, aardrijks-, land- en volkenkunde, mythologie, etymologie en ouderwetsch 'verlichte', achttiendeeuwsche hersenschimmen, voortgekomen uit het verbijsterd brein van een dweepzieken anti-clericaal[1].

1. Eerst na het schrijven van het bovenstaande heb ik kennis gekregen van een paar aanteekeningen van Dr. C.P. Burger Jr., in het Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen (V 275-277; VI 94-95), geschreven naar aanleiding van het (mij mede onbekend gebleven) boekje van den heer F. Bezemer Sr., Nieuws uit oude boeken, waarin o.a. de geschiedenis van het Oera-Linda-boek op zeer onderhoudende wijze opgehaald en met facsimile's en reproducties van oudere spotprenten verlucht is. Uit twee t.a.p. ten deele afgedrukte brieven van den heer Joh. Winkler aan de heeren Bezemer en Burger blijkt nu dat deze, de eenige nog levende die de geheele toedracht der zaak werkelijk van nabij kent, stellig volhoudt dat C. over de Linden n i e t de eenige of eigenlijke samensteller van het boek is geweest, maar alleen het gewillig werktuig van twee andere personen, die met deze (breed uitgewerkte!) 'studentengrap' het bepaalde doel hadden zekeren bekenden Frisomaan - blijkbaar is bedoeld de toenmalige uitgever en archivaris van Leeuwarden Wopke Eekhoff - er in te laten loopen. Doch niet Eekhoff, maar wel Dr. Ottema liep in de val, en velen met hem! De namen van die twee andere personen wil de heer W. nu nog niet noemen, o.a. met het oog op hunne nog levende kinderen. Maar het geheim zal niet met hem ten grave dalen. De heer W. heeft een kistje, bevattende het uitvoerig verhaal der geheele zaak, met bijbehoorende brieven en bescheiden, aan het Friesch Genootschap geschonken, onder voorwaarde dat eerst na zijn dood - zij het spade, zeg ik met Dr. Burger - het kistje geopend en de inhoud gepubliceerd mag worden. Welke rol Piet Paaltjens en Verwijs in dezen gespeeld hebben, blijft dus voorshands duister. Zeker zou er in beider persoonlijkheid en literaire loopbaan genoeg aanleiding te vinden zijn om hen van eenig aandeel ook in deze mystificatie te verdenken (zie o.a. beneden, blz. 259), ware 't niet dat bovengemelde uitlating althans niet op Verwijs kan slaan, die kinderloos gebleven is. - Inmiddels heeft nu onlangs de heer L.F. over de Linden (Cz.) nogmaals een bijdrage geleverd tot de reeds vrij omvangrijke literatuur over deze telkens nieuw gerucht makende zaak in zijne 'Aanvulling der brochure: "Beweerd maar niet bewezen"... betreffende het hs. van Th.O.L.B.': een bundeltje oudere en jongere brieven van HaverSchmidt, den toenmaligen secretaris van de Afd. Letterkunde der Kon. Academie van Wetenschappen, Verwijs, den secretaris der Gids-redactie, en eindelijk zekeren in zijn geloof nog steeds ongeschokten kapt.-luit. ter zee Visser. Zie over een en ander de *N. Rott. Cour.* van 25 April en 26 Juni 1912.
In het bovenbedoelde opstel 'Letterkundig Bedrog' van den heer Bezemer vond ik voorts niet alleen het O.L.B., maar eveneens Klaas Kolijn en den Clapper der Calkoens besproken! Hoewel aanvankelijk ietwat ontsteld door deze ontmoeting, heb ik echter ten slotte hierin geen reden gevonden om al het bovenstaande terug te nemen; wel om den schrijver hier de hem toekomende eere te geven en voor nadere bijzonderheden naar zijn veelszins geneuglijk boekje te verwijzen.

IV

Veel jonger, zoowel wat den voorgewenden als wat den werkelijken oorsprong betreft, is een ander, in zijn soort zeer verdienstelijk namaaksel, het Journaal der familie Calkoen. Eerst in de Hoogeveensche Courant, daarna in den Nieuwen Drentschen Volksalmanak (XII, 1894) verscheen een uittreksel ‘Uit een oud journaal, getiteld: Notulen mijner daghen, ofte tyts getuygenissen. Clapper van A. en P. Calkoen enz. (Anno 1661-1709)’. De belangstelling, waarmede deze proeve ontvangen was, bewoog den uitgever, A. Steenbergen te Hoogeveen, in de volgende jaargangen van genoemden Volksalmanak (XIII-XVI, 1895-1898) nog vier brokken uit zijn handschrift gemeen te maken; terwijl ten slotte het geheel in eene afzonderlijke uitgave verscheen[1].

Uit den tekst en uit de begeleidende mededeelingen van den uitgever viel op te maken dat het dagboek begonnen was door Arent Calkoen I.U.D., aanvankelijk woonachtig te Houtewale even buiten Amsterdam, maar in 1661, om 't ‘stadsgedruys’ te ontvlieden, verhuisd naar Hoogeveen in Drente, waar hij een ‘veenplaats’ in de Compagnieschap der Echtensche Venen gekocht had. Na zijn dood in 1678 zou het journaal door zijn zoon, Mr. Petrus Calkoen, voortgezet en tot 1709 bijgehouden, en vervolgens uit den boedel van een nazaat ten slotte in handen van den heer Steenbergen geraakt zijn, die, dilettantgeschied- en oudheidkundige, bovendien toevallig in het voorvaderlijk huis der familie Calkoen te Hoogeveen wonende, er ook uit dien hoofde bijzonder belang in stelde.

De inhoud dezer vijf stukken is vrij bont: het zijn brokstukken van een historischen roman of dorpsnovelle uit de

1. Eene Drentsche Veenkolonie in de laatste helft der zeventiende eeuw. Het journaal van A. en P. Calkoen, in 't licht gegeven en met aanteekeningen voorzien door Alb. Steenbergen. 1902. Deze gezamenlijke uitgave heb ik niet gezien; ik haal hier de jaargangen van den Volksalmanak aan.

17de eeuw, lang niet zonder talent en met groote historische en topografische kennis samengesteld, af en toe herinnerende aan een verhaal als dat van (Mej.) L. E(ngelberts) over den Drentschen Pastor J. Picardt, den schrijver van het bekende boek over de Drentsche ‘Antiquiteten’.

Het eerste uittreksel behelst het roerend verhaal van de komst der Munstersche troepen te Hoogeveen in 1672, die den schrijver, Arent Calkoen, gevankelijk meevoerden naar Coevorden, waar hij negen dagen gevangen gehouden werd; van daar in zijn huis terugkeerende, vernam hij dat zijn dochter door een cornet geschaakt, geschoffeerd, en waarschijnlijk gestorven was, ten gevolge van alle welke rampen zijn vrouw nu ook weldra kwam te overlijden. Voorts een relaas van het door de Munsterschen alom gepleegde geweld en van de wraak, daarover in 1673 genomen op den schelmschen aanvoerder, den ‘scharluyn’ Squanz.

Het tweede stuk gaat terug tot 1670; het vertelt allerlei dorpsgeschiedenissen en dorpspraat: kerk- en huisgeschil, chronique scandaleuse, aanteekeningen van huur en verhuur, huiselijke voorvallen, bedsermoenen, het verhaal van het verstoren van een nog half heidensch Meivuur, berichten over een half waanzinnigen dorpsprofeet, over schrijvers zoon, te Zwolle bij den rector uitbesteed enz.; eindelijk het voorspel en het eerste bedrijf van den oorlog van 1672.

Het derde geeft aanteekeningen over 't verder beloop van den oorlog in 1673, benevens het aandoenlijk verhaal van des schrijvers pelgrimstocht, kort vóór zijn dood, naar zijn geboorteplaats en zijn vroegere woning te Houtewale. Dan het vervolg van het journaal door den bovengemelden zoon, die, na te Jena gestudeerd te hebben, zich in zijns vaders huis als advocaat vestigt, maar zich daar voornamelijk met letterkundige studiën bezighoudt en dan ook zijn verhaal gaarne doorspekt met Latijnsche citaten. Het zijn eigenlijk aanteekeningen over hetgeen hem in huis en dorp meldenswaard schijnt: het beroepen van een predikant, de nooden van een vrijgezel, het huren eener jonge dienstmeid, de daaruit voortspruitende laster, het (als wapen daartegen) bovendien nemen eener bedaagde huishoudster, de eindelijke uithuwelijking der eerste en de verwijdering der laatste (eene kijfzieke ‘Lodippe’), vervolgens een mislukte vrijage enz.; een en ander vermengd en afge-

wisseld met mededeelingen over bijgeloof, hunnebedden, wolven, wijn en spel: alles samen een levendig, aardig beeld van het vermoedelijke leven in een Drentsch dorp op 't eind der 17de eeuw.

In 't vierde stuk komt Petrus, 39 jaar oud, eindelijk gelukkig te trouwen, en leidt hij verder het rustige buitenleven van den vergenoegden rentenier in den stijl van Horatius, wiens ‘Hoc erat in votis’ hij dan ook, in eigen vertaling, op zijn nieuwgebouwden koepel aan zijn zwangere vrouw voorleest. Ook over 't eerste gebruik van koffie, over den steil-orthodoxen predikant en over andere gewichtige dorpsgebeurtenissen wordt hier in kroniekstijl gehandeld.

Eindelijk (in het 4de stuk begonnen, in het 5de voortgezet) het hoog-romantisch verhaal van een geheimzinnigen vreemdeling, een soort van heksenmeester, die zich in de buurt gevestigd heeft en vergezeld is van een beeldschoon, Italiaansch sprekend en zingend meisje. Wegens haar zingen in den maneschijn door het dorpsvolk voor ‘Nevelhekse’ gescholden, en beschuldigd door tooverij aan een ander meisje een doodelijken adderbeet berokkend te hebben, geraakt zij in allerlei moeilijkheden; bemind door een bij de familie Bentinck gelogeerden jonkman, maar door diens verwanten versmaad, teruggestooten en belogen, wordt zij eindelijk het slachtoffer van den godsdienstwaan der dorpelingen; na haar dood blijkt zij van adellijke geboorte en uit West-Indië afkomstig.

Zooals men ziet, vindt men hier de gegevens bijeen voor een vaderlandschen historischen roman, in den stijl en trant van Van Lennep, maar voor ons, tuk op realiteit, op waarheid en echtheid, nog aantrekkelijker, omdat wij hier nu eens niet te doen zouden hebben met de toch altijd subjectieve verbeelding van een romanschrijver.

Immers de historische roman, telkens weer geboren uit een huwelijk tusschen kunst en wetenschap, studie en fantasie, blijkt telkens weer, hoe bekoorlijk ook, toch eigenlijk een ‘aterlingsche bastert’. Een later geslacht, zelf door voorgezette studie het verleden met een anderen, natuurlijk juister, dieper geachten blik beschouwende, zal in een ouderen historischen roman dat verleden min of meer verwrongen en scheefgetrokken zien, er in hoofdzaak den geest, de denkbeelden, den stijl en de taal van den verdichter, niet van het verbeelde tijdperk in vinden, en er dan ook welhaast alleen een object van

literair-historische belangstelling, met het oog op den tijd van den schrijver, in zoeken. Hoe goed de vorm ook is nagebootst, hoe handig ook gebruik is gemaakt van dien welbekenden echten brief, hoe gunstig ook gene beroemde echte versregel te pas gebracht - zooals dat in de literair-historische novellen van Alberdingk Thijm en Ten Brink, maar ook in Potgieter's werk gedurig te waardeeren, te bewonderen valt - wie den schrijver over de schouders of achter de schermen in het magazijn der requisieten kan zien, zal met slechts betrekkelijk welbehagen allerlei oude kennissen terugvinden in een ander gewaad, een andere omgeving, een ander licht, dan waarin hij ze nu eenmaal placht te zien. En hij zal eindigen met de voorkeur te geven aan de echte, oude stukken, dorre kronieken, droge oorkonden, duffe rekeningen, uit welker nuchter-eerlijken prozastijl het verleden zich onvervalscht, zuiverder dan in den spiegel van den besten romanschrijver, aan zijn geest vertoont[1].

Maar in den Clapper der Calkoens hadden wij nu eens juist de onvervalschte, rechtstreeksche opteekening, door een tijdgenoot, van de voorvallen en van de daardoor gewekte indrukken in een verafgelegen, nog nauwelijks binnen den kring der beschaving getrokken streek! Zoo scheen het.

Want ook deze historie is fictie gebleken! Sommige tegenstrijdigheden in inhoud en vorm hadden den argwaan gewekt van Mr. J.G.C. Joosting, den tegenwoordigen Rijks-archivaris in Drente. Eenmaal zoover, stelde hij een nader onderzoek in, toetste eenige namen en feiten aan de door hem beheerde archiefstukken en vond weldra menige ongerechtigheid: een Mr. Abraham en Dr. Petrus Calkoen waren toen en en daar inderdaad aan te wijzen, niet een Mr. Arent en Mr. P. Calkoen; allerlei andere bijzonderheden bleken niet overeen te brengen met de door de archiefstukken gestaafde feiten enz. enz.[2] Zijn slotsom was dat de geheele ‘Clapper’, op grond en met behulp van echte bescheiden samengesteld moest zijn door den (inmiddels overleden) uitgever, den heer A. Steenbergen, die zich reeds vroeger in verschillende opstellen had doen kennen als liefhebber en beoefenaar van Drentsche geschiedenis, oudheden en volksleven. Doorkneed in al wat

1. Zie de opmerkelijke briefwisseling over ditzelfde onderwerp tusschen Van Lennep en Ter Gouw, in het beneden genoemde Leven van den eerste II 252-259.
2. Zie J.G.C. Joosting, De ‘Clapper’ der Calkoens. 1902.

het Drentsche verleden betrof, belezen in de vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, in Picardt en Balthazar Bekker, in Cats, Focquenbroch, Asselijn, Alewijn, in zeventiendeeuwsche schrijvers over natuurlijke historie en geneeskunde, heeft hij den lust in zich voelen opkomen om dit alles te verwerken in een verdicht dagboek en heeft hij de verleiding niet kunnen weerstaan om dit voor echt uit te geven en op te disschen en zijne geleerde gewest- en landgenooten in de val te laten loopen - om dan in zijn vuistje te kunnen lachen over de welgeslaagde mystificatie!

En dat genoegen heeft hij kunnen smaken! Vijf jaar achtereen zijn deze stukken gedrukt en gelezen en genoten, ook door vele deskundigen, als echte mémoires, zonder dat iemand er erg in gehad heeft! Doch hier is die goedgeloovigheid lang niet zóó verwonderlijk en beschamend als in de vorige gevallen. Immers het werk is inderdaad heel knap, met kennis van zaken, maar ook met kunst samengesteld. Niet alleen door het aanbrengen, d.i. voorwenden van enkele lacunes - uitgescheurde, door vocht (of door tranen?) onleesbare bladzijden -, door geleerde historische, antiquarische en genealogische aanteekeningen, met verbetering van leesfouten, verwijzing naar echte bescheiden, ter bevestiging van het in den tekst verhaalde, heeft de samensteller aan zijn namaaksel een schijn van echtheid gegeven. Maar hij heeft ook juist door de bonte mengeling van oogenschijnlijk dagelijks onder den verschen indruk neergeschreven, korte notities over allerlei onbelangrijke dorpsvoorvallen, uitstapjes (met nauwkeurige prijsopgaven der gemaakte onkosten), topographische bijzonderheden, aanhalingen uit gelijktijdige schrijvers, vrome bespiegelingen en classiek-geleerde opmerkingen, in 't algemeen door den geheelen toon en trant, door stijl en taal van zijn geschrijf, daarover een inderdaad zeer bedrieglijk waas van oudheid, een groote mate van ‘couleur locale’ weten te verspreiden. De geest van den tijd is doorgaans wel gevat en getroffen, ook de ambtelijke stijl zeer goed nagebootst. Kortom, de liefhebbers van het genre kunnen het betreuren dat iemand als de heer Steenbergen, met zoo uitgebreide kennis en zoo onmiskenbaar schrijftalent, niet misdeeld ook van zekeren humor, zijne gaven niet eer en meer besteed heeft aan het samenstellen van een werkelijken historischen roman.

Dit alles neemt niet weg dat ook hier weer ‘de sprake’

den schrijver ‘openbaar maakt’ als falsaris. Hoe goed ook doorgaans in spelling, vormen en woorden nagebootst, hoe zeer ook doorregen met echt-zeventiendeeuwsche uitdrukkingen, deze taal verraadt toch telkens in de gedaante, den aard en den geest van woorden, zegswijzen, zinsbouw, in de grammatische vormen, ja ook in de spelling, de negentiendeeuwsche herkomst. Dat er zich nauwelijks enkele sporen van Drentsch taaleigen voordoen, zou, althans wat den vader, Mr. A.C., betreft, nog wel te verklaren zijn uit diens Amsterdamsche geboorte. Maar woorden als b.v. *onverstaanbaar*, *waar* (in plaats van *daar*), *hekse*, *opwarmen*, *schoonmaak*, *veelbelovend*, *een mooi koopje*, *krijgsmanseer*, *toevluchtsoord* zien er zóó verdacht uit, dat wie eenigszins ervaren is in onze oudere taal al spoedig lont moet ruiken.

Maar ook in den geest van het geheele verhaal is er veel dat men in de 17de eeuw niet verwacht en niet kan verwachten: de hoog-romantische, sentimenteele toon van het verhaal over de ‘Nevelhekse’, de belangstelling in ‘volkskunde’ (folklore), sprekende uit de uitvoerige beschrijving der ‘Meivuren’, en nog meer in dien trant hooren stellig in het laatste kwartaal der zeventiende eeuw nog niet thuis.

Toch - de heer Steenbergen heeft zoo al geen eer, dan toch wil van zijn werk gehad! En, gelukkiger dan C. over de Linden, is hij, evenals Reinier de Graaf, gestorven, zonder dat nog iemand getornd had aan de echtheid van zijn maaksel.

Met Mr. Joosting besluit ik: ‘Requiescat in pace’!

V

Behoorden de drie besproken mystificaties alle tot het meer of minder geschiedkundig genre, daarnaast kent elke, kent ook onze literatuur de zuiver letterkundige. Ik herinner slechts even aan een der allervermaardste: de gewaande zangen van Ossian, die een halve eeuw lang ook de edelste geesten van het beschaafd Europa geboeid, ja verrukt hebben als toonbeelden van overoude, oorspronkelijke poëzie, die, vertaald en nagevolgd, in de wereldliteratuur onuitwischbare sporen van hun indruk en invloed hebben achtergelaten - sceptisch stemmend blijk van de macht der suggestie of der mode! - maar die toch in hoofdzaak namaak van zeer jongen datum zijn gebleken[1]!

1. Zie b.v. Beets, Verscheidenheden VI 35-80.

Ook bij de letterkundige namaak zijn de beweegredenen en oogmerken van zeer verschillenden aard en gehalte geweest. In de eerste plaats roemzucht, winstbejag, en vooral het boosaardig genoegen anderen beet te hebben en te spotten met het gemis van onderscheidingsvermogen, het wanbegrip en den wansmaak, blijkende uit de dom-blijde bewondering van het namaaksel door het publiek of de averechts-geleerde verklaring door hen die zich voorlichters en leidslieden wanen. Voor het laatste is het genoeg even de Julia-geschiedenis van 1885 te noemen of - uit de sferen der literaire critiek afdalende tot het veld van het plompe boerenbedrog - te herinneren aan de indertijd niet minder befaamde geschiedenis van den steen met het 'runenopschrift', waarmede een twintig jaar vroeger een grappenmaker zekeren oudheidminnenden verzamelaar hier te lande eenigen tijd gelukkig heeft gemaakt; welke grap trouwens slechts een herhaling was van ad hoc vervaardigde en verkeerd ingedeelde opschriften als dat beroemde, welks ontdekking den goeden Pickwick zoozeer verheugde.

Een bijzondere soort is de namaak, die bedoeld is als goedmoedige parodie of boosaardige satire op een stijl of een genre van literatuur. Zoo wanneer in de middeleeuwen een of andere 'clerc', doorkneed in de termen van den kanselarijstijl, in dien stijl en die (natuurlijk Latijnsche) taal een brief verdicht, door koning Leeuw verzonden aan den ezel en den haas: een cento van deftige brokken uit oorkonden, den dieren in den mond gelegd[1]. Trouwens het geheele dierenepos is immers bedoeld als parodie van het ridderepos.

Soortgelijke parodie, maar veel feller en boosaardiger, is te vinden in het boekje, voortgekomen uit den Franschen letterkundigen kring te 's-Gravenhage, waarvan ook onze Justus van Effen lid was: 'Le Chef d'oeuvre d'un Inconnu' (4e éd., 1716), en in het Nederlandsche tegenbeeld daarvan: 'De vermakelijke Slaa-tuintjes', waarmede de Gorkumsche rector Schonck in 1775 onze geletterde wereld vervroolijkte. Het eerste was een onbeduidend Fransch gedicht van 40 regels, het tweede bestond uit eenige echte straatliedjes - geenszins parelen van oude volkspoëzie - uit een (inderdaad bestaand en aldus getiteld) volksliedeboekje van dien tijd; beide met stalen ernst, deftig en weidsch, becommentarieerd en gestoffeerd met varianten, conjecturen, critische en exegetische annotatiën, parallelplaatsen uit antieke

1. Zie Tijdschr. v. Nederl. taal- en letterk. XXIX 207-228.

en moderne auteurs; alles ter bespotting van de befaamde ‘editiones cum notis variorum’ der Grieksche en Latijnsche classieken[1].

Eerst uit de negentiende eeuw, de eeuw van het historisch besef, daarentegen is een gansch ander soort van literaire namaak, die noch bedrog noch spot beoogt, maar geboren is uit oprechte sympathie, uit innige vereering en genegen beoefening van oude literatuur en taal, zooals die eerst gewekt zijn door de Romantiek; een nabootsing, half in scherts, half in ernst, die voor de oudere, vooral middeleeuwsche poëzie liefde en bewondering wil wekken, kan het zijn ze doen herleven. Over dergelijke producten ten slotte nog eenige woorden.

Het eerste voorbeeld van dergelijke Nieuw-Middelnederlandsche poëzie is zeker wel gegeven in de ‘Loverkens’ van Hoffmann von Fallersleben[2]. Met de eerstelingen er van heeft hij indertijd succes gehad bij Bilderdijk en Jan Frans Willems. De eerste, gevraagd of het hem ter lezing gegeven afscheidslied nog tot de 15de eeuw kon behooren, antwoordde dat het nog wel ouder kon zijn; de tweede nam ditzelfde lied en de romance ‘Ionc Gherrit ende Moi Aeltje’ op in zijne ‘Oude Vlaemsche Liederen’ (no. 78 en 97)! Men leze in de voorrede der Horae Belgicae VIII Hoffmann's Duitsch-gemoedelijk en genoeglijk verhaal: hoe hij in 1821 als student uit Bonn naar Holland trok om de oude Nederlandsche taal en volkspoëzie te bestudeeren, zijne aanvankelijk weinig bemoedigende ervaring bij Prof. S(imons) te Utrecht, de betere ontvangst in de academische kringen te Leiden, waar echter op zekeren avond de jonge meisjes in luid gelach uitbarstten, toen hij, na eenige Duitsche liederen gezongen te hebben, aanhief: ‘Het waren twee coningheskinder’; hetgeen hem echter niet weerhouden heeft in zijne verzameling oude Hollandsche volksliederen de twee genoemde van eigen makelij op te nemen.

Die verzameling ‘Loverkens’ omvat niet minder dan 48 stuks, van verscheiden soort - romances, minneliederen, wachterliederen, natuurschilderingen, drink- en gezelschapsliederen - alle welluidend, muzikaal, als 't ware vragende om een ‘stemme’ of ‘voois’, die dan ook aan 12 hunner door Nicolai geschonken is en deze in veler dankbaar geheugen geprent heeft. Geen wonder: van zeer onderscheiden rhythme en rijm en als geschreven voor

1. Zie Bisschop, Justus van Effen 48 vlgg.
2. Verschenen in dl. VIII en XII zijner Horae Belgicae. 1852, 1862.

muziek, zijn zij beurtelings geestig en fijn of innig en gevoelig van inhoud en toon, en - zeldzaam geval - hoezeer geschreven in een vreemde, aangeleerde taal, rechtstreeks uit het hart geweld, ja sommige zoo dichterlijk en bekoorlijk, dat men, bij alle waardeering onzer echte middeleeuwsche liederen, toch soms de verzuchting voelt opkomen: zulke parelen hebben wij in onze literatuur niet!

Maar deze mooie liederen zijn ook knap werk. In hun soort, als contrefaçon, zijn zij stellig voortreffelijker dan al wat er in dit genre na gekomen is. O v e r 't a l g e m e e n is de geest, de kleur en ook de taal onzer middeleeuwen hierin wel terug te vinden. Ook de taal: voor wie ze niet van naderbij beschouwt zijn zij werkelijk Middelnederlandsch. Vele strophen zouden, alleenstaande, ook den besten kenner onzer Dietsche taal en letteren in den waan brengen dat hij echte waar voor zich had. De springende en slechts aanstippende verhaaltrant, de snelle afwisseling in de tweespraken, de herhaling der vraag in het antwoord, nieuwe, maar goed gevormde, althans goed uitziende middeleeuwsche woorden als *bernooghen*, *bloemaert*, *aenberch* maken een even echten indruk als de staande figuren der ‘wachters’, der ‘niders’ en ‘clappers’, der ‘ruters’ en ‘gilden’. Kortom, het is werk van een begaafd dichter, die zich tevens door langdurigen omgang en ijverige studie zoo vertrouwd heeft gemaakt met de denkbeelden, zegswijzen en taalvormen van een lang vervlogen tijdperk (en van een ander volk!), dat hij ze met gemak hanteert en - des ondanks - echte poëzie geschapen heeft: de vrucht der sedert de Renaissance al te zeldzame vereeniging van dichter en philoloog.

En toch - zijn ook deze ‘Loverkens’, op de keper beschouwd, grootendeels cento's van echt-Dietsche liederen, maar met een sterken inslag van moderne Duitsche romantiek. Hoe kon het ook anders? Hoffmann von Fallersleben was een Duitsch dichter, een echte zoon der Duitsche Romantiek; zijn hoofd zat vol van allerlei oudere en nieuwere Duitsche liederen uit Des Knaben Wunderhorn, van Uhland, van Goethe, maar ook van Walther von der Vogelweide en de andere middeleeuwsche minnesinger. Hij had gedronken uit de bron der middeleeuwsche lyriek; en nu, door diezelfde romantiek gedreven tot de wederoprakeling, bestudeering en uitgave onzer Dietsche wereldlijke en geestelijke liederen en tot het nadichten er van, kwam hij er vanzelf toe, in den

vorm der Middelnederlandsche poëzie den inhoud der in menig opzicht verwante Middelhoogduitsche en modern-romantische lyriek te gieten. En zoo is wel de vorm zijner ‘Loverkens’ meestal vrij zuiver Middelnederlandsch, maar de inhoud, de geest dikwijls zeer modern Duitsch, meer ‘Overlandsch’ dan ‘Nederlandsch’, vooral te innig, te ‘überschwänglich’ en ‘schwärmerisch’ van gevoel en uitdrukking voor ons Nederlanders, die nu eenmaal ook in de middeleeuwen blijkbaar reeds koeler, nuchterder waren. Onze echte middeleeuwsch-Dietsche liederen zijn inderdaad - men moge het betreuren of niet - meestal òf meer natuurlijk-zinnelijk òf meer realistisch-comisch, òf - waar het kunstpoëzie geldt - conventioneelhoofsch; de echte volksliederen zijn bovenal werkelijk-naïef, waarmede romantische sentimentaliteit onbestaanbaar is. De moderne parallelie, waarbij de natuur de stemming weerspiegelt van den dichter, die de hem omringende natuur bezielt met wat er in zijn gemoed omgaat, gelijk wij dat in later tijd ook reeds bij Hooft vinden, - die parallelie is in o n z e middeleeuwsche lyriek (ik spreek niet van de Middelhoogduitsche) zeker nog niet te vinden; maar wel in Hoffmann's Loverkens. Een klacht (van een boerinnetje?) over een verkocht ‘hoppelken’ (bonte koe), het toespreken van een bloempje, in het nu welbekende ‘Daer staet een bloemken in ghenen dal’: zulke trekken zijn zeker niet middeleeuwsch-Dietsch, maar wel negentiendeeuwsch-Duitsch. ‘Der Liebe Lust und Leid’ wordt hier op een smachtenden toon uitgezongen - zoo in het eveneens welbekende: ‘Mochtic sijn den maneschijn, Och mijn heet verlangen!’ of het slaapliedje: ‘Goeden nacht! soet en sacht, slaep en rust! alles sust’ - op een toon, dien wij van onze Dietsche voorvaderen niet gewend zijn. Sommige zijn inderdaad zeer ‘stimmungsvoll’, maar juist daarom niet Middelnederlandsch; zoo de nachtstemming in: ‘Stil ende vreedsaem ist ghehucht, tsoeset sachtelic die lucht’ (een verre nagalm van Goethe's onnavolgbaar: ‘Ueber allen Gipfeln ist Ruh’) of in ‘De Nachtwacht.’ Men zie ook de echt modern-Duitsche verheerlijking van het gezang: ‘Ghesanc mijn streven, mijn wenschen, mijn leven, mijn alles ghesanc’.

Enkele herinneren ook in woord en uitdrukking, in rhythme of rijm aanstonds aan bekende Duitsche liederen uit ouderen of jongeren tijd. Zoo: ‘Eilaes hoe wee het doet, dat ic u laten moet!’ (‘Ach wie ist's möglich dann Dass ich dich

lassen kann'), met het slot van str. 3: 'En ic moet wenen' ('Wenn ich am Fenster steh.... Da muss ich weinen'); 'Heden hoochverblijt, morghen droeven tijt' ('Himmelhoch jauchzend, Zum Tode betrübt'); 'Hert, mijn hert, wat sal dijn bangich claghen' ('Herz, mein Herz, warum so traurig'); 'Been over been geslaghen, in mijnre hant het hoot' ('Ich saz ûf eime steine Und dahte bein mit beine; Darûf sazte ich den ellenbogen': aanhef van Walther's eersten 'Reichsspruch', verg. ook Hartmann von Aue's Gregorius) enz. Voorts nog uitdrukkingen als: 'mocht ghi de rooskens breken, ghi breect ooc wel een hert', 'en de voghelkens, de cleinen', 'comt het u droevich voor', 'het moet ghescheiden sijn' en meer andere, die zóó weggeloopen zijn uit voortbrengsels der negentiendeeuwsche Duitsche romantiek.

Geen wonder dat Hoffmann zelf er toe gekomen is een twaalftal zijner Loverkens in 't Duitsch te vertalen. Het zal hem waarlijk niet zwaar gevallen zijn: het was een terugvertalen in den vorm, waarin zij oorspronkelijk en eigenlijk gedacht en gedicht waren!

Kortom, hoe frisch en aantrekkelijk Hoffmann's Loverkens zich aanvankelijk ook voordoen, op den duur gaan zij een hedendaagschen Nederlander allicht tegenstaan, als te zoet en te 'blauw-romantisch'. En een kenner onzer middeleeuwsche taal en letterkunde ziet al spoedig het onware en onechte, in geest en in vorm. Hij beseft dat zij ons eerst zoo behagen, omdat zij onze moderne gevoelens en gedachten hullen in de zoo zoet, zoo naief klinkende Dietsche taalvormen.

Ook de versmaat, het rhythme dezer liederen, hoe gemakkelijk en welluidend ook, blijken weldra te modern: bijna altijd tellen zij veel nauwkeuriger de lettergrepen dan onze middeleeuwsche lyriek, althans de volkslyriek, placht te doen, die, hoezeer ook door de melodie binnen nauwer grenzen bepaald dan de epische poëzie, zich toch nog veel meer dan de hedendaagsche liederen de vrijheid veroorlooft om, in plaats van één, twee lettergrepen te schrijven (d.i. in plaats van één kwart twee achtsten te zingen enz.) en omgekeerd.

Maar ook de taal vertoont, ondanks de over 't algemeen middeleeuwsche kleur, telkens allerlei bedenkelijke modernismen en 'germanismen'. Veel klinkt Nieuw- of Middelhoog- (of- neder)duitsch, niet Middelnederlandsch, al is 't waar dat juist in onze onder Overlandschen invloed staande Middelnederland-

sche lyriek veel ‘Overlanders’ gevonden worden[1]. Kortom, in spijt van hunne bekoorlijkheid en hun veelszins voortreffelijken vorm blijken ook deze Loverkens ten slotte toch ook... namaak.

VI

Hoffmann's voorbeeld is door velen gevolgd: het schrijven - of vervaardigen - van ‘Middelnederlandsche’ verzen is een liefhebberij geworden, waaraan meer dan één dichter zich af en toe te buiten is gegaan. Het was toen, ook in ons vaderland en in onze literatuur, de tijd der Romantiek. En al is men thans veelal geneigd om op de toenmalige Nederlandsche Romantiek, evenals op de toenmalige proeven van ‘Gothiek’, af te geven of althans met meewarige geringschatting neer te zien en ze te beschouwen als een dun aftreksel van de oudere Engelsche en Fransche, zelden ook van de Duitsche geestelijke stroomingen, die onder dien veelbeduidenden naam worden samengevat; al meent men thans van de middeleeuwen een juister opvatting, in hun geest een dieper inzicht te hebben dan een zeventig jaar geleden, de middeleeuwen waren dan toch ook hier te lande in eere, zoowel in de literatuur als in de jonggeboren Nederlandsche philologie. En naast of tegenover Jonckbloet en De Vries, de academische leiders van de wetenschappelijke philologische studie vooral der middeleeuwen, stonden anderen als Van Vloten en Alberdingk Thijm, die reeds toen oog hadden voor andere zijden van het middeleeuwsche leven, denken en gevoelen. Maar ook buiten de academische en wetenschappelijke, ook in de eigenlijke literaire kringen, onder de dichters waren er verscheidenen die bijzonder belang stelden in de middeleeuwen; en dezen zetten die belangstelling vanzelf om in pogingen tot nadichten van Middeleeuwsche (en latere) poëzie.

Onder de ouderen - om hier nu niet van de vele romances en balladen, in zoogenaamd middeleeuwschen trant maar

1. Vormen als *het* (als lidw.), *op die* (als betr. vnw. iplv. *daerop*), een 1 sg. praes. ind. zonder *=e, tis of*; woorden als *hexken, gheghil*, *croech; gau, duister, wacker, laet; soesen, gronen, wisperen, voorcomen, sweven, verdwinen* (in Nnl. bet.); *je, toch, daervan vaer wel, waerachtich* (bijw. of uitroep); samenstellingen als *lustprieel, avontdans, avontster, lentelust, minnelust, borchvallei, vaderlant, op mijn ridderwoort, poortenrinc, herteliefste*, *vroudenmeer, dachlicht, hemelblauw, aerdengrauw, rootgulden, loofstil* - dit alles zal men in echt Middelnederlandsch kwalijk aantreffen: het is veel te modern, veelal te modern-Duitsch.

in moderne taal, van Feith, Bilderdijk, Tollens e.a. te gewagen - is het b.v. Staring geweest, de dichter ook van zoovele middeleeuwsche ‘Verhalen’, die een enkele maal een vers gedicht heeft in den stijl en de taal der Rederijkers, van Roemer Visscher of van Cats.

En Van Lennep, de dichter der ‘Nederlandsche Legenden’, de schrijver van ‘De Roos van Dekama’ en ‘Onze Voorouders?’ Ja ook Van Lennep heeft althans éénmaal, in de Aanteekeningen op ‘Het Recht van Bruiloftsavondkout’ (1830) ‘in oud-Nederduitsche’ - ik durf niet zeggen: ‘in Middelnederlandsche’ - verzen’ (verklaart hij later zelf[1]), gedicht. Het zijn een stukje uit een gewaande vertaling van den Roman van Alexander, en eenige brokken uit een Feestgezang tusschen Vleesch en Visch en een ander dergelijk tusschen de Maanden[2]; alle ‘uit een onuitgegeven handschrift, onder my berustende’. Als alles van Van Lennep, getuigen ook zij van zijn vlug talent, vroolijk vernuft en groote belezenheid; en ondanks eenige grammatische onbehoorlijkheden en lexicologische onmogelijkheden, zijn zij in hun geheel, ook uit het oogpunt van middeleeuwsche taal en trant, lang niet onverdienstelijk. Dat de Utrechtsche professor[3] Visscher de dupe was van Van Lennep en hem vroeg of hij nog meer van die Middelnederlandsche ‘débats’ had en deze dan aan hem ter uitgave wilde toevertrouwen, behoeft dien, door zijne uitgave van den Ferguut meer berucht dan beroemd geworden man dan ook niet zoo zwaar aangerekend te worden. Maar het gaf aan Van Lennep nog na jaren de welkome stof voor een smakelijk verhaal van het gebeurde.

1. Iets over Citaten (ed. 1871), 43. Zie de bedoelde stukken in zijn Poët. Werken VII 67-70, en voorts het geheele verhaal in M.F. Van Lennep, Het Leven van Mr. J. van Lennep I 131.
2. Zulke ‘débats’ met dezen of dergelijken titel en inhoud bestaan inderdaad in de middeleeuwsche literatuur: zie b.v. Creizenach, Geschichte des neueren Dramas I 459 vlgg.; G. Paris, La litt. franç. au moyen âge, § 110. Zou Van Lennep niet een dergelijk stuk, door hem zelf uit het Ofr. vertaald of ook in oorspronkelijk, echt Mnl. gelezen, in 't hoofd gehad hebben en hij dit later zelf vergeten geweest zijn? Zoo iets is hem meer overkomen: zie Taal en Letteren XVI 321-340.
3. In de Nederlandsche taal- en letterkunde (en nog eenige vakken bovendien). Deze leerstoel schijnt toen ter tijd niet in algemeene eer en achting geweest te zijn; wanneer men althans mag afgaan op de uiting van Van Lennep's vriend Veder (naar aanleiding van des eersten kansen om in 1834 ‘Adam’ (Simons) als zoodanig op te volgen): ‘dat is het gekste en makkelijkste postje in de wereld, dat professoraat in Holl. taal en welsprekendheid’ en wat daar verder volgt bij M.F. Van Lennep, a.w. I 212. Of 't thans nog zoo'n sinecure is, heb ik goede reden te betwijfelen; van aard veranderd is 't stellig vrij wat!

Dat echter deze achttiendeeuwsche, Voltairiaansche rationalist, opgegroeid in de denkbeelden, gewend aan den stijl van het Fransche classicisme - hoezeer ook een korte poos verdwaald onder de volgelingen van Teisterbant's banier en het Réveil, een geruimen tijd in de Engelsche en de Fransche romantiek - toch eigenlijk van de middeleeuwen, vooral zooals die in de Duitsche mystiek-romantische school gezien werden, en ook van de taal dier middeleeuwen kortweg 'niets moest hebben', dat blijkt ten duidelijkste uit zijn brief aan Jonckbloet (1845) naar aanleiding van diens critiek op 'Onze Voorouders'. Veel in de middeleeuwsche dichters komt hem 'te gril, te naakt, te ruw' voor, er is veel in, dat zijn 'misschien te klassiek gestemd *gevoel* kwetste', de navertelde oude fabliaux brengen hem 'in een beroerde stemming'; desbewust is hij daarom van die oude, echte voorbeelden afgeweken en heeft hij 'de middeleeuwsche kleur niet sterker... doen spreken.'[1] En in een lateren brief aan De Vries (1863), naar aanleiding van diens Middelnederlandsch Woordenboek, noemt hij de studie van dat Mnl. een 'liefhebberijstudie'; hij wijst er De Vries op dat deze is 'Hoogleeraar, niet in 't M.-N. maar in 't hedendaagsche Nederl.'; hij verklaart nimmer te zullen toegeven, 'dat het M.-Ned. even goed Ned. is als het hedendaagsche'; en als Curator van het Gymnasium heeft hij Hofdijk laten verbieden 'aan de jonge lieden Mid.-Ned. aardigheden te debiteeren'. Kortom die studie is voor hem niet een integreerend deel van het vak der Nederlandsche taal- en letterkunde, maar een vrij wel onnutte 'liefhebberij' daarbuiten[2].

Eigenaardig: Van Lennep, geheel thuis in de middeleeuwsche kronieken en geschiedschrijvers en daaraan de stof ontleenende voor menig verhaal in poëzie en proza, schrijver, met Hofdijk, Moll, Ter Gouw, van werken over de oude middeleeuwsche kasteelen en over het volksleven in Nederland ook gedurende de middeleeuwen, was toch niet alleen afkeerig van de beoefening onzer middeleeuwsche taal, maar ook eigenlijk in den grond een vreemdeling in den geest dier middeleeuwen. Zijn romantiek was die van de Kennemer Balladen en Het Voorgeslacht van Hofdijk: de bonte ridderstoet, het

1. A.w. I 250-151.
2. A.w. I 132. Zie ook het ironisch gewag van 'de nuttige lessen' in 't Middelnederlandsch die de hedendaagsche studenten krijgen, in zijn Boek der Opschriften (ed. Sijthoff) 326.

schitterend wapenbedrijf der kruistochten en der tournooien, (en daarnaast de politieke opkomst der burgerij), gezien door het oog van de achttiendeeuwsche verlichting en van het negentiendeeuwsche liberalisme. Of liever, het was dat zelfs nauwelijks: Van Lennep's romantiek ging eigenlijk nog niet heel veel verder dan de achttiendeeuwsche belangstelling in de middeleeuwsche g e s c h i e d e n i s , met name van H o l l a n d . Maar ...wie durft zeggen dat w i j nu d e n juisten blik hebben op de middeleeuwen, dat onze nazaten de hedendaagsche beschouwing ongewijzigd zullen aanvaarden?

Na Van Lennep hebben nog vele Zuid- en Noordnederlandsche dichters, bekoord door den zoet-helderen klank, de volle vormen en de naïeveteit van het oude Dietsch, af en toe meer of min welgeslaagde Middelnederlandsche verzen geschreven. Zoo b.v. Dautzenberg, de Limburger, die ook het oude *du* in de poëzie wilde doen herleven; Honigh, Esser, Pol de Mont; nog niet lang geleden Boutens, in den tekst voor het 'Open-luchtspel' 'Alianora', dat, vergeleken met Van Lennep's behandeling eener nauw verwante stof in 'Eduard van Gelre', eens recht het verschil in opvatting en beschouwing der middeleeuwen in 1847 en 1910 in 't oog zou doen vallen. Van de meesten dier gedichten kan men gerust zeggen dat de middeleeuwsche geest er even ver te zoeken is als de middeleeuwsche taal[1].

Uiteraard beter, wat woorden en taalvormen betreft, zijn de enkele producten van die philologen, wien het niet aan geest en talent ontbrak om, bij wijze van uitspanning, op deze wijze partij te trekken van hunne kennis van het oude Dietsch. Zoo heeft - ik moet mij hier tot een opsomming bepalen - vooral Eelco Verwijs (onder Piet Paaltjens' vrienden welbekend als 'Eligius, 't sieraad der klerezije') meer dan eens Middelnederlandsche verzen geschreven, die getuigen èn van zijn joligen geest èn van zijn gezette studie. Reeds als student schreef hij,

1. Niet beter is het gesteld met de zoogenaamde oude taal, die in de historische romans en novellen van Potgieter, Bosboom-Toussaint en de meeste hunner medestanders en navolgers den personen in den mond gelegd wordt. Veelal moet het druk gebruik van enkele woorden (soms met een balk in hun wapen!), als *in trouwe*, *lacy, fij*, *goelijk*, *gulgauw* en andere vaste 'loopers' - of zelfs alleen, als in zaker kersversch historisch drama, het overal, te pas of onpas, inlasschen, omstrooien van het ontkenningswoordje *en* - volstaan om een zeventiendeeuwsche tint aan den geheelen stijl te geven! Slechts zeer enkelen, als Aernout Drost en later Jan ten Brink, zijn zoo innig met de oude schrijvers vertrouwd geraakt, dat zij in staat zijn hun personages eenigermate overeenkomstig hun tijd te laten spreken.

De Vries' eerste leerling: ‘Cronike van der scolen van Groeninghen’[1], ‘Hoe die duvel die menscen ten verderve leet’[2], ‘Van Gambrinuse, den coninc van Brabant, ende hoe hi te Leiden quam’[3]: studentengrappen, voorzien van quasi-wetenschappelijke inleidingen over de herkomst van het handschrift, den vermoedelijken auteur enz. Later nam hij in zijn ‘Bloemlezing van Middelnederlandsche dichters’, althans in den 1sten druk, twee kennelijk door hem zelf gedichte verzen op: ‘Zoet Gedenken’ (een vertaling van Walther von der Vogelweide's ‘Under der linden’) en de romance ‘De jonghe Coenraet’ (in den trant van Hoffmann's ‘Ionc Gherrit)[4]. Eindelijk dichtte hij later een fraai lied op Lina Schneider's veertigsten verjaardag, in den kunstigen trant van Maerlant's strophische gedichten: ‘Wapene Willem’ (d.i. Wilhelm Berg, Lina Schneider's schuilnaam): zeven strophen, uitmuntende door zuiverheid van taal en versbouw, maar natuurlijk grootendeels bestaande uit herinneringen aan den Wapene Martijn, Verwijs' eerste en laatste liefde[5].

Ook andere philologen, zooals Te Winkel en Zuidema, hebben enkele malen in 't Middelnederlandsch gedicht. Doch dit alles is overtroffen, in geest en in vorm, door ‘Van dien clerc Matthise. Ein mittelniederländisches gedicht, nach einer unentdeckten handschrift herausgegeben’ en aan Matthias de Vries bij zijn 25-jarig professoraat te Leiden (1879) aangeboden door den dichter, ‘Jan de Vrie uut Overlant’, d.i. Dr. Johannes Franck, toen te Leiden verdiept in de studie van het Middelnederlandsch, sedert hier te lande welbekend als hoogleeraar ook in het Nederlandsch, aan de naburige universiteit te Bonn. Het is een cento van brokken en regels uit allerhande ridderromans, meest alle toepasselijk en toespelende op gebeurtenissen uit het leven van De Vries: een geestige en vermakelijke travesti, en daarbij zoo onberispelijk van vorm als toen reeds te verwachten was van den toekomstigen schrijver eener Middelnederlandsche grammatica. Franck gaf in dit gedicht uiting

1. Gron. Stud.-Alm. 1853, 86-95 (het gebruikelijke jaarverslag der Hoogeschool).
2. Leidsche Stud.-Alm. 1855, 140-150 (*leet* = *leidt*; of is bedoeld - maar kwalijk uitgedrukt - *leidde*?)
3. A.w. 1857, 175-198. - Het ‘Out Charter’, in dien Almanak 1856, 207-230, een aardige commentaar uit het jaar 2816, in den trant der Vermakelijke Slaatuintjes en in streng-phonetische toekomstspelling, op een onnoozel studentenkattebelletje van c. 1856, schijnt niet van Verwijs te zijn, wordt althans door Verdam niet opgenoemd in de lijst van V.’ werken (Levensber. v.d. Mij. d. Ned. Lett. 1880, 112).
4. Bloeml. III^{I}, 124 en 141-144.
5. Zie Ned. Spect. 1880, 150-151; herdrukt in bovengenoemd Levensbericht, 104-107.

aan zijn dankbaarheid voor de gastvrije ontvangst, die hij, op 't voetspoor van Hoffmann, Mone, Kausler, Martin en andere Duitschers onze Middelnederlandsche taal en letteren beoefenende, te Leiden, vooral ten huize van De Vries, van 1877 tot 1879 gevonden en gewaardeerd had.

Van die zooeven genoemde 'Mittelniederländische Grammatik' is thans de tweede, geheel omgewerkte druk verschenen. Wie voortaan voor eventueele Middelnederlandsche 'dichtoefeningen' een kompas mocht verlangen, kan dien hier vinden en er ten volle op vertrouwen. Doch allerminst hiervoor is het boek natuurlijk geschreven; wel als gids bij de wetenschappelijke taalstudie. Als zoodanig heeft het dan ook bij geleerden en leerenden reeds lang zijn plaats verworven. En dien zal het voorzeker behouden. In spijt eenerzijds van den min of meer wreveligen tegenzin tegen de Duitsche wetenschap, sedert de dagen, toen Bakhuizen van den Brink in zijn brieven uit 'Moffrika' over al wat Duitsch was de fiolen van zijn toorn en hoon uitgoot[1], nog steeds bij sommige Nederlandsche philologen te bespeuren: gevolg deels van de echt Hollandsche, gezond-nuchtere vrees voor Duitsche stelselzucht en geleerde luchtkasteelen, deels ook van een wel verklaarbaar, maar toch kleingeestig chauvinisme, soms nog geprikkeld door felle en laatdunkende critiek. In spijt anderzijds van een eenzijdige verheffing der literatuurstudie ten koste der taalstudie, indertijd begrijpelijk uit reactie tegen de vroegere bevoorrechting der laatstgenoemde, maar ten slotte toch even bekrompen, en in hare eenzijdigheid allicht de bron van ongezonde en verouderde denkbeelden over het wezen der taal en hare betrekking tot de spelling, op schamperen toon geuit[2].

Stellig echter - en daarmede keer ik tot mijn onderwerp terug en besluit ik tevens - is bedrieglijke namaak aan dezen onbedrieglijken toetssteen aanstonds te herkennen. Een ieder wachte zich dus voor schade!

1. Zie zijn Briefwisseling, b.v. 152 e.e.
2. Bedoeld is hier de grauw en snauw tegen Franck's boek van den dichter-philoloog Frans Bastiaanse in diens be- of veroordeeling van Knuttel's Het Geestelijk Lied in de Nederlanden voor de Kerkhervorming (in Groot Nederland 1908, II 233); en in verband daarmede het smalende stuk van denzelfde, ter verdediging van het befaamde adres der letterkundigen tegen de vereenvoudiging van spelling en schrijftaal, dat de Januari-aflevering van Onze Eeuw 1911... niet versiert.

De ontwikkeling van de Turksche crisis 1911/12.

M.P.C. Valter.

TOEN een jaar geleden Italië onverwachts aankondigde Tripoli te zullen bezetten, was het volkomen duidelijk, dat het beste, wat Turkije had kunnen doen, geweest ware: onmiddellijk te berusten. Destijds is in dit tijdschrift deze opvatting toegelicht. Er waren geen voldoende verdedigingsmiddelen om den aanvaller uit Noord-Afrika te weren en daar Italië meester was van de zee, en Engeland, hetwelk zich voor deze gewelddaad partij had gesteld, Egypte natuurlijk neutraal zou verklaren, was het aanvoeren van versterkingen uitgesloten. De verhouding der Europeesche grootmachten liet, hetgeen dadelijk bleek, geen redelijke hoop op interventie van een of meerderen hunner. A l'impossible nul n'est tenu. De Turksche regeering ware volkomen verantwoord geweest, van verdediging af te zien. Het zou waarlijk niet de eerste maal geweest zijn, dat de Porte voor de overmacht der omstandigheden het hoofd in den schoot hadde gelegd. Het beste wat te bereiken was, zou zijn verkregen, indien zij zich op de ontvangst van het ultimatum dadelijk bereid hadde verklaard de overdracht van de Afrikaansche provincie te regelen. Ware de veel miskende en belasterde Abdul Hamid nog aan het bewind geweest, hij zou bijna zeker berust en schadeloosstelling aanvaard hebben - geld, hetwelk had kunnen worden omgezet in de kanonnen en de schepen, toen, als nu, noodig, zou het Rijk in Europa veilig bestaan[1].

1. Abdul Hamid II staat bij velen in het zwarte boek, omdat hij wreed tegenstanders en belagers uit den weg ruimde. Men is geneigd te vergeten dat zulke praktijken met zijn *regeer*beleid niets te maken hebben en overigens zoo al niet steeds te rechtvaardigen, dan toch vergeeflijk zijn.... *in Turkije.* Het is de onschatbare verdienste van dezen sultan, dat hij, ondanks de tot opstand en aanval aanwakkerende bemoeiingen der mogendheden met de binnenlandsche aangelegenheden, zijn gezag bijna ongerept dertig jaar lang heeft weten te handhaven; de militaire weerkracht van het Rijk beduidend verhoogde; terzelfder tijd de economische ontwikkeling zeer belangrijk bevorderde. Wat zijn persoonlijk karakter betreft, kunnen tegenover daden van wreedheid, handelingen gesteld worden, welke van groote zorg voor het volkswelzijn doen blijken. In verband met de cholera-epedimiën, door welke het land herhaaldelijk werd bezocht, nam hij bijvoorbeeld krachtige maatregelen ter bestrijding, waarvoor hij zich persoonlijk zeer interesseerde en groote offers getroostte. Het was aan Abdul Hamids bemoeiingen te danken, dat de laatste epedemie in Constantinopel in de kiem werd gesmoord. In de arme wijken van de stad werd ‘Abdul the Damned’ gezegend als een redder en weldoener, al was hij dan niet een constitutioneel vorst.

Vergeefs hebben de Duitsche en Oostenrijksche diplomatie, direct na het overhandigen van het ultimatum, na 24 uur door het zenden van een expeditie opgevolgd, te Constantinopel gemaand een vergelijk te treffen op den grondslag van een geldelijke vergoeding (welke Italië van den aanvang bereid was te geven) en erkenning van den Khalif als godsdienstig hoofd (waartegen geen koloniale mogendheid bezwaar heeft). De Jong-Turksche regeering mistte echter zoowel de autoriteit als het wijze inzicht van den onttroonden sultan, welke vereischt werden, om uit eene kwade situatie (verscherpt nog door het buitengewoon brusque optreden, hetwelk Italië ter bereiking van zijn oogmerk noodzakelijk had geoordeeld) reëel voordeel te behalen.

Zonder eenig uitzicht op goed resultaat werd een oorlog aangevangen en gerekt. Hij kostte direct en indirect schatten gelds[1]. Ongemak en last werd der bevolking opgelegd. De belastingschroef werd aangezet. Ergst van alles, het prestige van de Porte leed geweldig. De doellooze oorlog bracht heilloos resultaat: opstand in Albanië en van de zijde der jonge Balkanstaten, weldra min of meer door een Entente verbonden, hevige toename van de bedreiging, welke even oud is als die Staten zelf. Toen, eindelijk, werden besprekingen over den vrede met Italië geopend. Het snel opkomende gevaar, dat Bulgarije en Servië oorlog zouden verklaren, schonk eindelijk wat reeds vele maanden bereikbaar was voor goede staatsmanschap.

Oostenrijk, dat een direct belang heeft bij de handhaving van rust en vrede op den Balkan en het bewaren van den status quo, heeft getracht dit nieuwe gevaar af te wenden. Graaf Berchtold deed het voorstel, dat de grootmachten zich in eene conferentie zouden vereenigen met het doel het bestuur in Macedonië nieuw in te richten (op eene wijze,

1. De staatsinkomsten over het oorlogsjaar toonen verhooging. Het is echter heel duidelijk, dat deze stijging uitsluitend gevolg is van de veeleischendheid van den fiscus, niet van vooruitgang van welvaart! Handel en bedrijf hebben ten gevolge van den oorlogstoestand natuurlijk zeer geleden.

welke aan de jonge Balkanstaten voorwendsel en gelegenheid van oorlog, voor gebiedsuitbreiding, ontnemen zou). Zulk bestuur zou tevens diegenen bevredigen, welke van oordeel zijn, dat de Christenen het onder Muselmansch gouvernement buitengewoon hard hebben. Van Duitschland's steun voor dit plan was men verzekerd. Frankrijk, voor meer dan een milliard francs in den Balkan is geinteresseerd en, politieke bedenkingen tegen eene mogelijke verandering in den status quo dus nog daargelaten, groot belang had bij het handhaven van de rust, toonde groote sympathie ervoor. De Jong-Turken evenwel, wier lofwaardig patriotisme hun inzicht in staatszaken verduisterde, verzetten zich. Zij erkenden niet dadelijk, dat de Oostenrijksche bemoeiing in waarheid bescherming beteekende tegen het gevaar, hetwelk het Rijk met ontbinding bedreigde. Zij waren hun eigen vijand. Dit zou van minder beteekenis zijn geweest, indien de West-Europeesche groote mogendheden eenstemmig waren gebleken. Engeland echter wierp roet in het eten. Aanvankelijk vertraagde het de voorbesprekingen om tot eene formeele conferentie te komen, door er op aan te dringen, dat de entente-mogendheden in zake het voorstel-Berchtold geen stappen zouden nemen zonder voorafgaand onderling overleg te hebben gepleegd. En het kwam ten slotte in het gevlei der Jonge Turken met het ‘bezwaar’, dat de controle der mogendheden de souvereiniteit der Porte in Macedonië zou aantasten. Terwijl Engeland voorwendde een lans te breken voor de handhaving van de souvereiniteit van Turkije over Macedonië, maakte het zich evenwel gereed in vereeniging met Rusland en Frankrijk nieuw bestuur in te stellen op Samos! De houding van Engeland had onmiskenbaar de strekking het streven van Oostenrijk om den vrede op den Balkan te bewaren, te doen mislukken. Inderdaad heeft de Engelsche publicist Massingham wel gelijk, zijn Land den werkzamen tweedrachtzaaier in Europa te noemen[1].

Dat de Russische regeering Berchtold heeft tegengewerkt, kan, bij de kennis welke we hebben, zeker niet gezegd worden; het lijdt echter geen twijfel, dat het optreden van de Groot-Slavische partij in Rusland Bulgarije, Servië en Montenegro wel tot eene agressieve houding heeft aangemoedigd.

Onder een complex van invloeden bereidden de jonge Balkanstaten zich op oorlog voor. Bij het dreigend vooruitzicht,

1. Zie Tijdspiegel 1 Oct. j.l.

in September 1912 ontstaan, hebben de démarches van den Oostenrijkschen Minister alsdan ten slotte toch tot resultaten van beteekenis geleid. Van wege de mogendheden ging een practisch collectieve nota tot Turkije uit, aandringend op de instelling van een eenigszins vertegenwoordigend bestuur in Macedonië; en de regeering, ofschoon nog steeds onder den invloed staande van de Jong-Turken, die het onweer pas zien aankomen als de bliksemstralen al door de lucht schieten, beloofde de verlangde hervormingen te zullen tot stand brengen.

De onderhandelingen met Italië hadden intusschen nog niet tot een resultaat geleid. Abdul Hamid zou reeds lang den vrede geteekend, in het verlies van Tripoli berust hebben en ‘patriotisch’ verzet daartegen wijselijk en krachtig hebben weten te onderdrukken; maar deze regeering, die wel het beste wil, maar onmachtig is het goede te bereiken, durfde het besluit niet aan, vreezend, dat het haar eigen val zou beteekenen. (De man, wiens beleid 't gevaar nog zou kunnen bezweren, werd van Salonika naar een veiliger gevangenis vervoerd.)

Bulgarije, Servië en Montenegro hebben toen geoordeeld, dat onmiddelijk gehandeld moest worden. De voortgang van de vredesonderhandelingen te Ouchy, hoe langzaam ook, en het Europeesche concert in wording toch spelden weinig goeds aan hunne aspiraties naar gebiedsuitbreiding. Zij stelden meest aanmatigende nota's op; mobiliseerden hunne legers, in totaal bijna een half millioen soldaten; eischten medezeggingschap in zake het in de Turksche provinciën in te stellen bestuur. De verklaringen van wege de Oostenrijksche en Russische regeeringen afgelegd, dat de integriteit van het Turksche Rijk gehandhaafd moest blijven, stuitten de voorbereidingen tot den oorlog niet. Montenegro, de kleinste maar zeer strijdbare Staat, verklaarde aanvang October formeel den oorlog; en Griekenland, de Kretenser afgevaardigden zitting gevende in het Parlement te Athene, proclameerde zoodoende enkele dagen later bedektelijk de annexatie van Kreta, al moest het de voorzorg nemen zulks te doen met de eerbiediging van de door de beschermende mogendheden uitgeoefende voogdij over het eiland - voorzorg, die wel geenszins overbodig kan heeten, daar een dier beschermende mogendheden, Engeland, zelf het eiland als vlootbasis begeert. Eerst nadat de positie hopeloos was gecompromitteerd, vond de Turksche regeering de wijsheid en de kracht om vrede met Italië te sluiten (15 Oct. 1912).

Nu was het echter te laat geworden om den vrede op den Balkan te bewaren. Servië en Bulgarijë waren reeds tot daden van oorlog overgegaan en verklaarden, evenals Griekenland, den 18^{en} Oct. formeel den krijg. Er zijn onmiskenbare aanwijzingen, dat eene Russische camarilla daartoe de sterkste aanmoediging gegeven heeft. De regeeringen der Balkanstaten vertrouwen ontwijfelbaar, dat Rusland en Engeland hen niet aan de genade der Porte zullen overlaten, indien de oorlogskans zich tegen hunne landen keert. Zij zijn er wel gerust op, dat in zulk geval de geschiedenis van 1897 zich zal herhalen, toen Turkijë het op Griekenland veroverde deel van Thessalië weer moest afstaan en bovendien (als het ware in ruil voor de honderd millioen francs schadeloosstelling, welke het verkreeg) er in moest berusten, dat Prins George van Griekenland als gouverneur-generaal over Kreta werd gesteld (1898) - door Engeland doorgedreven, ofschoon ook Duitschland en Oostenrijk zich tegen dien maatregel hadden verklaard, waardoor de Mahomedanen, eene minderheid van de bevolking, aan de genade der 'Christenen' werden overgeleverd en verzet tegen den Sultan, die in naam Suzerein bleef, werd in de hand gewerkt[1]. Voor de goede verwachtingen van de regeeringen der Balkanstaten in deze is zeer veel te zeggen; maar 't blijft toch nog een open vraag of zij bewaarheid zullen worden.

De Oostenrijksche en Duitsche diplomatie zijn er niet in geslaagd den vrede op den Balkan te bewaren. Omstandigheden, welke hare regeeringen onmogelijk konden beheerschen, verijdelden het hooge doel. Hare politiek blijft er thans op gericht te voorkomen, dat in den Balkan-strijd de Europeesche mogendheden worden medegesleept. Er is goede hoop, dat zij daarin slagen zal.

Van de grootste gunstige beteekenis is het tot stand komen van den vrede met Italië. Ware deze vrede van Lausanne (of Ouchy) niet nu gesloten, dan zou voor Italië eene zeer groote verleiding hebben bestaan den strijd, waarvan het tooneel

1. Het aantal Mahomedanen op het eiland neemt voortdurend af. In den aanvang van de regeering van Abdul Hamid vormden zij nog ongeveer ⅓ van het totaal der bevolking. Tusschen 1881 en 1890 ging het echter als gevolg van de voortdurende opstanden van ruim 73.000 op 32.000 terug en sedert neemt het nog voortdurend af. De Christenen van het Osmanen-Rijk, die waarlijk geen onverdeelde sympathie verdienen, voeren strijd onder de oud-Mozaische wet, welke gebiedt zijn vijanden af te maken. Ook de Montegrijnen hebben thans bij de opening der vijandelijkheden bij Berane, naar alleszins geloofwaardig verluidt, een paar dorpen in het gebied, waar zij de zegeningen van hun bestuur willen brengen, uitgemoord.

tot dusverre vrijwel tot Afrika beperkt bleef, op den Balkan over te brengen. En daarmede zou ernstig gevaar ontstaan zijn voor een botsing met Oostenrijk, daar dit Rijk niet zonder meer zou kunnen toelaten, dat Italië zich in Albanië, op de kust van de Adriatische zee, nestelde, daar Italië dan den toegang tot de Oostenrijksche oorlogshaven Pola zou beheerschen. Door den vrede, waaraan de Engelsche regeering voor enkele dagen nog meende te mogen 'wanhopen', is dat gevaar voorloopig afgewend. Zeer duidelijk heeft de Oostenrijksche en Duitsche diplomatie energiek voor het herstel van den vrede gewerkt, onder voorwaarden die, alles bijeengenomen, voor Turkije bevredigend kunnen heeten. Uit hoofde van de enorme uitgaven, welke Italië in verband met de occupatie der kust reeds heeft moeten doen, wordt niet de vroeger in uitzicht gestelde geldelijke schadeloosstelling betaald, doch alleen eene uitkeering aan de Caisse de la Dette verzekerd. Aan den anderen kant echter heeft Italië het denkbeeld aanvaard mede te werken aan de emancipatie van Turkije. Als Oostenrijk in 1908 deed, zoo stelt thans ook Italië de afschaffing der Capitulaties in 't vooruitzicht. Oostenrijk en Duitschland hebben onmiddelijk nadat het verdrag geteekend was, de souvereiniteit van Italië over Lybië erkend. Door deze groote voortvarendheid hebben zij den bondgenoot belangrijken dienst bewezen, Engeland en Frankrijk tot dadelijke erkenning gedrongen. (Mochten er quaesties ontstaan over den omvang van het afgestane gebied, dan zal dit alleen zijn met Engeland en Frankrijk. Het opkomen van zulk een geschil is eene mogelijkheid, waarmede bij de beoordeeling van den internationalen toestand rekening gehouden moet worden. Uit zichzelf werkt zij ten ongunste van toenadering van Italië tot de entente-mogendheden, waardoor het evenwicht in Europa in gevaar zou komen.)

Het gevaar, dat de Balkan-oorlog tot een grooten Europeeschen strijd leidt, is thans hoofdzakelijk gelegen in de Oostenrijksch - Russische verhouding. De belangen van die beide Staten met betrekking tot het Ottomaansche Rijk zijn tegenstrijdig. Rusland wenscht uitbreiding van de macht der jonge Balkan-Staten, die aan zijn politiek hun ontstaan danken. Oostenrijk daarentegen, binnen welks grenzen ongeveer zes millioen Serven en Slaven wonen, heeft er belang bij de aspiraties van een Groot-Bulgarije en Servië te bestrijden, kan met name ook niet lichtvaardig toelaten, dat het Sandjak

Novi Besar, hetwelk het in termen van het Verdrag van Berlijn dertig jaar militair heeft bezet gehouden en eerst in 1908, toen het Bosnië definitief annexeerde, aan Turkije teruggaf, thans door Serviers of Bulgaren zou worden veroverd en de nu door dat gebied gescheiden Balkan-Staten als vereenigd zouden worden, en daarmede Oostenrijk den breeden overlandschen toegang tot de Albanische kust zou worden afgesneden.

Het kan bijna met zekerheid worden voorzien, dat te gelegener tijd Rusland voor de belangen van Servië en Bulgarije zal opkomen. Ingeval Turkije zijn aanvallers overwint, behoeft de Russische actie niet tot dadelijke bezorgdheid te stemmen, in zooverre alsdan de handhaving van den status quo als een resultaat van beteekenis kan worden beschouwd, waartegen van Oostenrijksche zijde geen zeer ernstig verzet wordt voorzien. Veel donkerder echter staat de zaak, indien Turkije de nederlaag lijdt. Alsdan zal de Russische regeering begeerig zijn, dat de overwinnaars ruime vruchten van hun werk oogsten, - Oostenrijk daarentegen geneigd, of besloten, Novi-Besar voor zich op te eischen en in het algemeen te ijveren voor de handhaving van een krachtig Turkije.

Het vooruitzicht, dat Rusland zich voor Servië en Bulgarije partij zal stellen, is zoo groot, dat het van stonde aan den toestand beinvloedt. Turkije kan ruim 500.000 man op de been brengen en heeft dan nog groote reserves in Klein-Azië. Maar met het oog op de verdachte houding van Rusland zal een aanzienlijke macht ter beveiliging van de grens in Klein-Azië moeten worden teruggehouden. De demoraliseerende Russische dreiging is aldus oorzaak van verminderde kans, dat Turkije de facto den ‘status quo’, zijn eigen bestaan, zal weten te handhaven.

Men moet echter het gevaar, dat Rusland ten behoeve van zijn dochterstaten op den Balkan het zwaard trekt, niet overschatten. Wel zouden de Pan-Slavisten begeeren, dat zulks geschiedde; maar naar alle aanwijzingen is de Russische regeering van oorlog afkeerig, al rekent zij met de mogelijkheid er van. Rusland is niet voldoende hersteld, naar men algemeen aanneemt, van de zware slagen, welke het in den oorlog met Japan heeft geleden, om niet zeer bezorgd te moeten zijn voor een strijd met Oostenrijk.

Een andere veel gewichtiger omstandigheid nog, geeft voedsel aan de hoop, dat een strijd zal worden vermeden: het enorme

economische belang van Frankrijk (en Italië) bij een spoedig herstel van den vrede en de in het oog loopende gevaren, welke voor die Rijken ontstaan, wanneer Turkije uit de rij der Europeesche mogendheden zou worden geschrapt.

Zeer bemoedigend is het feit, dat aan den vooravond van het uitbreken der vijandelijkheden de Fransche Minister-President Poincaré het voorstel deed, een Europeesche conferentie te beleggen, ten einde eene onderlinge verstandhouding te bereiken met betrekking tot de Balkan-aangelegenheden. In deze werkte hij, wat zeer aandachtwaardig is, in uitstekende harmonie met de Duitsche diplomatie - een verschijnsel, hetwelk aanleiding heeft gegeven te spreken van de 'Ironie der Realitäten'[1]. Aan deze realiteiten kan inderdaad beteekenis niet worden ontzegd.

Engeland zoekt in de Balkan-troebelen gelegenheid eigen voordeel te behalen, - als vlootbasis op Kreta; zuivering van de staatsrechtelijke positie van Egypte; versterking van zijne positie aan de Perzische Golf -; het verkreeg reeds met de annexatie van Tobruk en de contracten, afgesloten met den Gouverneur van Libanon in zake spoorwegaanleg enz., ruim profijt. Dit vooruitstreven van Engeland ten koste van Turkije kan niet nalaten uit zichzelf bedenking te wekken bij de andere grootmachten.

Rusland en Oostenrijk zullen onder deze omstandigheden ook hun direct en indirect voordeel zoeken in den Balkan, en hierover in strijd kunnen geraken. Hun onderlinge strijd zou echter gevoerd worden ten nadeele van Frankrijk en Duitschland. Hunne enorme gevestigde handelsbelangen in het Turksche Rijk zouden er ten ernstigste door worden benadeeld en bedreigd. Ongelijk Oostenrijk en Rusland hebben zij daarentegen geen uitzicht op territoriale compensaties. Het is het dadelijk belang van de oude tegenstanders, hunne bondgenooten van vijandelijkheden terug te houden.

Heeft Engeland een onmiddellijk belang bij een verzwakt Turkijë, het heeft er een grooter indirect belang nog bij de Balkan-kwestie te benutten als een middel om de continentale grootmachten in conflict te brengen. De versterking van Rusland's positie in Zuid-Oost Europa behoeft het te niet te duchten, het kan en zal daartoe aanmoediging geven *indien* zulks oorzaak zou moeten worden van een krijg, waarin Duitschland geslagen

1 Deutsche Tageszeitung 15 Oct. j.l.

zou kunnen worden. Een Russische vloot, die nog gebouwd moet worden, in de Middellandsche Zee wordt door de praktische Britsche politici van minder gevaar geacht dan de nu misschien te vernietigen vloot van Duitschland. In zijne insulaire positie, met zijne machtige vloot, loopt Groot-Brittannië geringe gevaren ernstig getroffen te worden. Het is dan ook alleszins verklaarbaar, dat de Engelsche diplomatie eerst het pacificatie-plan Berchtold deed mislukken en vervolgens het onverandelijk status-quo principe van Poincaré deed schipbreuk lijden.

Het 'conferentie'-plan is nu voorloopig van de baan; de oorlog, waardoor Turkije met den ondergang wordt bedreigd, is ontbrand. De Britsche politiek heeft haar onmiddellijk doel bereikt. Maar de invloeden welke te dezer zake Duitsch-Fransche samenwerking teweegbrachten, blijven werkzaam. Het kan zoo al niet bepaald verwacht, dan toch gehoopt worden, dat deze invloeden den toestand zullen beheerschen, indien een gevaarlijke Russisch-Oostenrijksche wrijving mocht ontstaan. Duitschland begeert vurig den vrede te behouden; doch ook voor Frankrijk kan het - de zorg voor zijne economische belangen, die door een oorlog bedreigd worden, nog daargelaten - niet aanlokkelijk heeten, ten dienste van Russische en Engelsche veroveringen in Turkije en Klein-Azië, Duitschland te beoorlogen. De verleiding der 'revanche' zal onder de gegeven omstandigheden, naar men hopen wil, niet groot genoeg zijn.

Voor zoover thans kan worden nagegaan, hebben dezelfde oorzaken, welke de Fransche regeering bewogen, nadat de vijandelijkheden op den Balkan feitelijk reeds waren aangevangen, op te komen voor de handhaving van het status quo onder alle omstandigheden - de zucht om Europeesche verwikkelingen te vermijden, en eigen belangen niet in de waagschaal te zien gesteld - mutatis mutandis ook Italië er toe gebracht vrede te sluiten, op het oogenblik toen Turkije in eene uiterst benarde positie zich bevond.

Italië zal voor geruimen tijd een kostbaren, indien niet inspannenden strijd moeten voeren met de inlandsche stammen van het nieuw verworven gebied; de gevechtswaarde van zijn vloot is in het oorlogsjaar zeer verminderd. Indien het op den Balkan tot eene nieuwe deeling komt, heeft het geen schoon vooruitzicht veel voor zich te kunnen afdwingen; Giolitti zal vermoedelijk volharden, energieken steun te geven ten gunste

van de handhaving van - eventueel minst mogelijke wijziging in den bestaanden toestand.

Het is met het oog op deze verschijnselen en zich opdringende overwegingen moeielijk te gelooven, dat de invloeden, welke zich voor eene vreedzame regeling der Balkan-kwestie geldend zullen maken, niet sterk genoeg zullen zijn om te voorkomen, dat Bulgaarsch-Servische overwinningen aanleiding zouden geven tot zoodanige geschillen tusschen de vastelandsche grootmachten, met name tusschen Oostenrijk en Rusland, als welke Europa in vuur en vlam zouden zetten. Intusschen moet men rekening houden dat er geheime verstandhoudingen kunnen bestaan of tot stand komen, welke het gevaar voor een oorlog zeer veel voedsel zouden kunnen geven. In dit verband treedt de mogelijkheid op den voorgrond, dat vooruitzicht gegeven kan zijn, de Middellandsche Zee te openen voor de vloot van Rusland, bondgenoot van den een en vriend van den andere der Entente-Staten.

Gegeven de mogelijkheid van een Russisch-Oostenrijkschen krijg, is het van het grootste belang te wegen, hoe het met de kansen staat, dat Duitschland, als Oostenrijks bondgenoot, daarin meegesleept wordt en een algemeene Europeesche oorlog geleden zal moeten worden.

Het wil ons voorkomen, dat het gevaar daarvoor niet zoo heel groot is. Zou Oostenrijk door Rusland worden aangevallen, dan zou onder het Verbond voor Duitschland de verplichting bestaan bij te springen en geen Duitsch staatsman zou er aan kunnen of willen denken dien duren plicht te verzaken; maar de kans, dat een aanvalsoorlog zal worden gevoerd, is gering. Indien toch over belangenverschillen, den Balkan betreffend, een oorlog zou ontbranden, die geenerlei verband houdt met de defensieve doeleinden, welke het Drievoudig Verbond beoogt, dan bestaat zulk eene verplichting voor Duitschland niet en het is bijna ondenkbaar, dat het bij afwezigheid van moreele of materieele noodzaak zijn legers zal leveren.

Duitschland weet zich lang door de Engelsch-Fransche staatkunde bedreigd. Van verrassing kan geen sprake meer zijn. Het is een levensbelang, de weerkracht zorgzaam te sparen, voor 't geval, ondanks de op vrede en verzoening gerichte eigen politiek, de aanval kwam. Bijna zou men kunnen zeggen, dat dit voorwaarde is voor levensbehoud. In deze omstandigheid

ligt groote waarborg, dat Duitschland niet in eventueel conflict tusschen Oostenrijk en Rusland betrokken zal worden, indien dat zou ontstaan ten spijte van de krachtige actie, welke Berlijn voeren zal ter voorkoming er van.

De Keizersbijeenkomst te Baltischport is gehouden vóór de toestand op den Balkan een critisch verloop nam. Uit dien hoofde verliest het daarna te Petersburg uitgevaardigde Russisch-Duitsche communiqué misschien iets van zijn waarde. Toch blijft het, dewijl destijds toch wel Balkan-troebelen werden voorzien, groote beteekenis behouden, dat, nauwelijks twee maanden geleden, de verantwoordelijke leiders der Duitsche en Russische politiek verklaren konden, dat geenerlei verschillen bestonden of werden voorzien. Ook van Baltischport gaat de belofte uit, dat Duitschland niet in een oorlog over den Balkan gewikkeld zal worden.

Het is in een kritische periode, als we nu doorleven, wel heel gevaarlijk, voorspellingen te doen. Toch mag deze ééne misschien gewaagd worden, dat wat er ook op en om den Balkan gebeuren moge, Duitschland's positie in West-Europa buitengewoon sterk zal blijven. Desnoods zullen hooge belangen in Zuid-Oost Europa, in afwachting van den tijd, waarop een gelukkiger politieke constellatie ontstaat, tijdelijk, ondergeschikt gemaakt worden aan de zorg om den Staat te beveiligen. Dit zal zijn geschied, indien het Rijk zijn militaire kracht spaart voor dit groote reeds lang dreigende gevaar van een Engelsch-Franschen aanval. Dan zullen de tegenstanders in bedwang gehouden kunnen worden, omdat één hunner door een geweldige Duitsche overmacht te lande wordt bedreigd. Zelfs indien Engeland in staat ware een groot leger op het Continent te zenden en indien Nederland zijn neutraliteitsplicht schandelijk bleef verzaken, nalatende tijdig maatregelen te nemen om den doortocht van een Engelsche krijgsmacht over zijn gebied te voorkomen, eventueel te beletten, - dan nog zou Duitschland's legermacht wellicht toch voldoenden indruk maken om Frankrijk van een revanche-oorlog terug te houden.

Geenszins ontkennende, dat naar aanleiding van den Balkan-oorlog, gebeurtenissen kunnen plaats hebben, die Europa in brand steken, eer men er zich nog van bewust wordt dat de zaken een verkeerden loop hebben genomen; allerminst ook de oogen sluitende voor de mogelijkheid, dat geheime verstandhoudingen tusschen Engeland, Frankrijk en Rusland onver-

mijdelijk op een grooten oorlog kùnnen aansturen - meenen we toch, dat er, dank de voorzichtige en bezadigde Duitsche staatkunde, alle grond is voor goede hoop op vrede in West-Europa.

Er zijn politici in Duitschland, en daarbuiten, die de houding der regeering afkeuren. De groote economische belangen, door von Marschall in Turkije en Klein Azië in het leven geroepen, zijn thans, meenen zij, ernstig belaagd, en, wat nog erger is: de groote politieke idee, om een krachtig Turkije te doen ontstaan, waarmede het Duitsche Rijk uitstekende betrekkingen onderhoudt, wordt allergevaarlijkst bedreigd. Zij meenen, dat Duitschland's positie thans ernstig schade lijdt: zij vragen een Bismarck, die zijn zwaard in de schaal werpt. *Misschien* hebben zij gelijk. Maar anderen en ook wij gelooven vast: wijs handelt Duitschland, met zich krachtig op strijd toe te rusten, maar inmiddels bereid te zijn eenige offers te brengen om hem te vermijden, althans zoolang de omstandigheden den tegenstander niet ongunstig zouden zijn. De Duitsche politiek moet wel noodwendig tot op groote hoogte door die van Engeland beheerscht worden. Engeland brengt sedert tien jaar politieke offers, ten einde eene constellatie in het leven te roepen, welke voor Duitschland noodlottig zou kunnen worden. Het laat Marokko aan Frankrijk en Tripoli aan Italië, het brengt zijn overwicht in de Middellandsche zee in gevaar en boet tegenover Rusland veel van zijn ouden invloed in Oost-Azië in, zoomede van zijn nieuwe verworven positie in Perzië. In verband met zijn anti-Duitsche staatkunde koopt het zich vriendschap, waarvoor het zoo enormen prijs betaalt, dat er wel eens een politiek faillissement uit zou kunnen voortkomen. Maakt Engeland nu bijna alles ondergeschikt aan zijn oogmerk, Duitschland in eene onhoudbare stelling te dringen, dan kan dit Rijk moeielijk vermijden zijnerzijds ook zekere risico's, eventueel zekere nadeelen te aanvaarden, ten einde dien toeleg te doen mislukken, - welker grondslag, vriendschap met Rusland en Frankrijk, niet zoo hecht is, dat men daarmede voor onafzienbaren tijd rekenen moet. Van Engelsch-Russische en Engelsch-Fransche verschillen toch blijkt te over; en te voorzien is dat deze zich plotseling scherp kunnen accentueeren. De jongste dagen deden hiervan nog blijken.

Indien de Duitsche staatkunde er in zou slagen, een gelukkigen

'Ausgleich' te bevorderen tusschen Oostenrijk en Rusland en zijn goede verstandhouding met die beide Staten verder te ontwikkelen, kan de machtige positie, welke Engeland in de afgeloopen eeuw in de Middellandsche Zee veroverde, spoedig onhoudbaar gemaakt worden, ondanks het alsnog bestaande maritieme overwicht. Engeland heeft de laatste jaren hoog spel gespeeld, dat zeer wel verloren kan worden.

Europa zal niet blind blijven voor het feit, dat de Engelsche expansie-politiek heden de eene, morgen de andere natie benadeelt en bedreigt; wezenlijk voor de volkeren van Europa een gemeenschappelijk gevaar is. In dit verband zal zeker het bericht, dat Nederland wellicht onderhandelingen zal voeren met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika over maritieme samenwerking ter beveiliging hunner Oost-Indische bezittingen, grooten indruk maken in het buitenland. Men zal er een streven in zien van de Vereenigde Staten om *om in vereeniging met Engeland* protectoraat over de Nederlandsche-Indische bezittingen te vestigen.

Het financiewezen speelt in den modernen oorlog een geweldige rol; en de stemming van de Beurs is een barometer, waaruit men lezen kan, hoe het met de politieke weersgesteldheid staat. Naar gelang de eerste klasse beleggingswaarden in een of ander land aan grooter of kleiner schommelingen onderhevig zijn, blijkt van minder of meerder vertrouwen van den binnen- en buitenlandschen belegger in de internationale positie en vooruitzichten van den betrokken Staat. Dit is de algemeene regel, welke natuurlijk door buitengewone omstandigheden kan worden overheerscht.

Op den grondslag van den algemeenen regel beschouwd (voor bizondere, eene afwijking daarvan veroorzakende omstandigheden geene aanwijzingen bestaande), verdienen enkele cijfers de aandacht, welke Dr. Helferich, een der directeuren van de Deutsche Bank, ten beste heeft gegeven[1].

De Balkan-crisis heeft tusschen 27 Sept. en 12 Oct. tot den feitelijken oorlog geleid.

Dr. Helferich nu vestigt er de aandacht op, dat tusschen die uiterste datums de 3% Duitsche Rijksleening 1,12% in koers daalde; Fransche Rente daarentegen 2.93%. De voornaamste Duitsche Banken verloren 5¾%. Het Credit

1. Zij zijn omstandig opgenomen in den 'Berliner Börsen-Courier' van 15 Oct. j.l.

Lyonais ging echter 7¾% terug en de Banque de Paris et des Pays Bas met 11½%. De meest soliede industriewaarden gingen in Berlijn met 8 à 10% terug; die industriewaarden, welke sterk door de speculatie gehouden worden, met 16 à 18½%. Ter Parijsche Beurze waren die teruggangen voor eerstgenoemde fondsen minstens 10%, voor het tweede soort 26 à 28%. De 4% Servische leening te Parijs ging met 21¼% terug, de 4½% Serven te Berlijn daarentegen slechts 11%.

Dr. Helferich heeft deze cijfers natuurlijk alleen gegeven als eene aanwijzing, dat het financiewezen van Duitschland, zijn kapitaalkracht, gezond en de relatieve positie tegenover Frankrijk sterk is. De ‘politieke conclusie’ is de onze. Welke waarde men hieraan op grond van de gegeven cijfers moge toekennen, het valt o.i. niet te ontkennen, dat de cijfers, welke Dr. Helferich over het spaarwezen in Duitschland en Frankrijk in 1911 verstrekt heeft, getuigenis afleggen van een rustig en krachtig ademend land ter eenre en een koortsig bewogen bevolking ter andere zijde.

In het eerste halve jaar van de Marokko-crisis werd er in Frankrijk door de spaarbanken meer terugbetaald dan ontvangen 28.8 millioen mark; in Duitschland daarentegen 301 millioen mark meer ingelegd dan uitbetaald. In het tweede halve jaar van 1911, toen de Marokko-crisis acuut was, en West-Europa door droogte werd geteisterd, - Duitschland niet het minst - moesten de spaarbanken in Frankrijk 93½ millioen mark meer afgeven dan zij ontvingen; in Duitschland evenwel bedroegen de inlagen ondanks alles nog 110 millioen mark meer dan de terugbetalingen. Er zit een politiek karakter in die spaarcijfers. Zij toonen althans dit belangrijke aan, dat in Duitschland, waar geen Delcassé's zijn, de bevolking grooter vertrouwen heeft in de soliditeit van het land, dan het geval is in Frankrijk, waar wel ministers zijn, die het land in een heilloozen oorlog zouden willen wikkelen.

Onze leestafel.

De ‘felheid van een partijman’?

De Bestuursinrichting van Gewest, Stad en Platteland van Utrecht gedurende de Bataafsche Republiek, door (Jhr. Mr.) B.C. de Savornin Lohman. - Utrecht, 1910.

Het is geen nieuwe gedachte, dat de staatsinstellingen veel meer een product zijn van het volkskarakter en de tijdsomstandigheden, dan van dogma's en theorieën. Het volksmassief wordt door nieuwe leuzen en gedachten, zelfs indien deze in handen van sommige groepen tot machtsfactoren worden, - het wordt ook door gewelddadige omwentelingen slechts aan zijn oppervlakte bewogen. Voor zoo ver het verandert, verandert het slechts zeer langzaam en deze veranderingen zijn dan wel veelal, zoo niet altijd, het gevolg van wijzigingen in zijn samenstelling. De overgang van het feudaal gedecentraliseerde Frankrijk der Middeleeuwen tot het sterk gecentraliseerde Frankrijk der nieuwere en nieuwste geschiedenis hangt wel samen met een numerieken achteruitgang der Frankische veroveraars ten gunste der reeds eerder ingezetene Gallo-romaansche bevolking. Wanneer niettemin de staatsinstellingen bij sommige volken soms de uitwerking van nieuw opgekomen staatsrechtelijke theorieën schijnen te wezen, ook zonder dat een verandering in structuur van het volksmassief valt aan te wijzen, dan zal nader onderzoek in den regel leeren dat de inwerking der theorie zich bepaalde tot namen en schijn en dat in werkelijkheid onder nieuwe namen oude stellingen voortbestonden. De staatsinstellingen zijn alzoo producten van een plaatselijk wordingsproces, vruchten van den grond, waarop zij groeien, en ook wanneer heftige bewegingen de oppervlakte beroeren, gaat dit historische ontwikkelingsproces onder de overwegende meerderheid der bevolking slechts langs lijnen van geleidelijkheid voort, - gelijk zelfs de hevigste storm zich slechts weinige Meters beneden de oppervlakte van den oceaan doet gevoelen.

Dit inzicht is het geheim, dat de verklaring van de voor buitenstaanders zoo wonderlijk schijnende Engelsche rechtsvorming geeft. Nooit iets meer vernieuwen, dan door de feitelijke omstandigheden van het oogenblik wordt geboden; het oude niet afschaffen, maar het nieuwe plaatsen er boven op of er naast; zich daarbij niet bekommeren om symmetrie, gelijkmatigheid of ‘elegantia juris’ en zich niet gehinderd voelen door het gelijktijdig voortbestaan van wat naar regelen van theorie volmaakt tegenstrijdig schijnt: - ziedaar de praktijk, waardoor de nuchtere en realistische Engelschen, voor wie bijna elke algemeene theoretische discussie verloren tijd schijnt te zijn, hun rechts- en staatsinstellingen in levend verband met de werkelijkheid weten te houden.

Niettegenstaande de stroomen bloeds, door haar vergoten, en de onmetelijke schade, door haar aan de volkswelvaart berokkend, heeft de Fransche revolutie slechts voortgezet wat door Lodewijk XI, Lodewijk XIII

en Lodewijk XIV was begonnen: den afbraak van het feudale selfgovernment en den opbouw van het centralistische staatsbestuur, en is het 'moderne Frankrijk' opgebouwd uit gevoelens, gebruiken en gedachten, die reeds eigendom waren van het 'ancien régime'.

Kortom, het recht vormt zich meer in een zeer geleidelijk en langzaam voortschrijdend proces uit de gevoelens, gebruiken en gewoonten, die in het volk, - het volksmassief - leven, dan door decreet van geleerden of politici.

Zoo zegt - met misschien wat àl te sterken nadruk - Prof. H. Krabbe (Die Lehre der Rechtssouveränität, blz. 169): 'die Norm, die (der Gesetzgeber) erlässt, muss, um Rechtsnorm zu sein, ihren verbindenden Charakter einer Quelle entnehmen, die kein Gesetzgeber beherschen kann, nämlich der Rechtsüberzeugung der Volksgenossen.' - 'Der Wille des Gesetzgebers, auf Pergament gemalt, oder in steinerne Tafeln eingegraben, wird, wie die Geschichte aller Zeiten beweist, zum leeren Schall, wenn er nicht wiederklingt in der Seele der Menschen.' (blz. 175).

Zoo wenscht Mr. R. Kranenburg ('Positief recht en rechtsbewustzijn') het wezen van het rechtsbewustzijn te onderzoeken *niet* door 'aprioristische *deductie*', maar door 'een *inductief* onderzoek, uitgaande van de feiten, door *rechtshistorie* en vergelijkende rechtswetenschap verzameld.'

En in gelijken geest als Prof. Krabbe in zijn jongste Gidsartikel over 'Grondwetsherziening', - al loopen de conclusies der beide geleerden wel een weinig uiteen, doordat Prof. Krabbe de rechtsovertuiging van een groep uit het volk met die van het geheele volk vereenzelvigt - schreef Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman reeds eerder in 'Onze Constitutie' (blz. 45): 'Door aan te nemen, dat onze staatsinstellingen op de grondwet steunen, in plaats van dat de grondwet eenvoudig de bestaande rechtsontwikkeling constateert,' (resp. behoort te constateeren) 'miskent men de natuur der dingen. Het recht ontwikkelt zich buiten de geschreven wet om, vaak ondanks haar.'

Deze 'historische' rechts- en staatsopvatting is, zooals in den aanhef werd gezegd, thans niet nieuw meer. Zij telt nu reeds in den loop van ruim een eeuw zoovele belijders van hoog wetenschappelijk aanzien, dat weerstand moet worden geboden aan de verleiding om een reeks van namen derzulken te noemen, uit vrees van al te onvolledig te blijven. En het is wel geen toeval, dat de opkomst en ontwikkeling der historische beschouwingswijze in de staats- en rechtswetenschap evenwijdig loopt met de opkomst en ontwikkeling der evolutieleer in de natuurwetenschap.

Alleen ten onzent bleef deze historische beschouwingswijze, hoewel door geleerden van naam vertegenwoordigd, dusver nog tegenover de juridisch-dogmatische in de minderheid[1].

1. Geheel volgens de juridisch-dogmatische methode is bijv. nog geschreven Mr. C.J.H. Schepel, Waterschapswetgeving, 1906.
   Wil men een treffend voorbeeld ter kenschetsing dier methode, men vindt het op eene plaats bij Prof Buys (De Grondwet, II, blz. 744) door Mr. Schepel op een zijner eerste bladzijden aangehaald, waarin Buys betwist, dat een waterschap niet tegelijk publiekrechtelijk en privaatrechtelijk karakter kan hebben, omdat deze 'voorstelling' niet 'met *gezonde juridische begrippen* kan worden overeengebracht'. Ja; en toch zal geen kenner der rechtsgeschiedenis betwisten, dat niettegenstaande alle negentiende-eeuwsche gezonde juridische begrippen, de waterschappen in de Middeleeuwen wel degelijk een gemengd, ongedifferentieerd, publiekrechtelijk-privaatrechtelijk karakter hadden.

De heer B.C. de Savornin Lohman stelt zich nu in zijn proefschrift ten doel, de juistheid der historisch-juridische theorie critisch en principieel te toetsen op een speciaal punt: ‘in hoe verre zijn (ten onzent onder de Bataafsche republiek) de revolutionairen er in geslaagd, hun systeem (de theorie der revolutie) te verwezenlijken? - wat is de uitslag van den strijd tusschen leer en werkelijkheid?’ - is wellicht ‘veel, dat schijnbaar van revolutionairen bodem stamt, inderdaad van ouder origine’? - kan wellicht niet zelden ‘een instituut, dat door zijn nieuwen, soms zelfs tendentieus-revolutionairen naam schijnt uit den tijd der revolutie afkomstig te zijn, in werkelijkheid blijken de voortzetting te zijn van een oude instelling?’

Minder juist wordt dus door Prof. G.W. Kernkamp in zijn aankondiging in het Rechtsgeleerd Magazijn, 1912, blz. 336, de taak, die de Heer De Savornin Lohman zich stelde, omschreven als: ‘de veranderingen te beschrijven, die de organisatie der bestuurslichamen in Utrecht gedurende de periode 1795-1806 heeft ondergaan.’

Neen, gelijk de schrijver duidelijk in zijne uitstekende inleiding doet uitkomen, is zijne bedoeling niet om veranderingen te beschrijven, maar om door de studie van de feitelijke rechtsontwikkeling in een bepaalde periode op een bepaald gebied, eene bijdrage te leveren tot de toetsing van de historische staatstheorie aan de feiten.

Prof Kernkamp, als historicus, van wien men geen diep ingaan op quaesties van juridische methode mag eischen, voelt zich speciaal aangetrokken tot een punt, door den Heer De Savornin Lohman ter loops, exempli gratia, in vier regels zijner Inleiding aangeroerd en verder, als vallende buiten zijn bestek, niet meer opzettelijk behandeld: dat namelijk de eenheid van onzen staat, hoewel door de revolutie geboren, een product was der tijdsomstandigheden. M.a.w het uiterlijk geweld der revolutie deed de schaal barsten, maar (s.v.v.) het kuiken was reeds uitgebroed. ‘De historie wees onmiskenbaar in de richting der eenheid.’ Prof. Kernkamp betwist dit; door Dr. W.W. van der Meulen, specialiteit in de historie der 18 eeuw, wordt het, met meer recht naar het schijnt, bevestigd.

Maar al schijnt de heer De Savornin Lohman in dezen tegenover Prof. Kernkamp gelijk te hebben, deze quaestie valt buiten het proefschrift.

Van de taak, die hij zich in zijn proefschrift stelde, heeft de schrijver zich op voortreffelijke wijze gekweten.

Met groote zorg is door hem een buitengewoon omvangrijk feitenmateriaal verwerkt, waardoor hij toonde uitnemend bekwaam te zijn in *bronnenstudie.* Deze verwerking gaf blijk van wetenschappelijk *critisch vermogen.* De *systematische indeeling* is helder en logisch opgebouwd. De conclusies zijn steeds met zorgvuldigheid in wetenschappelijke *objectiviteit* getrokken. De *voordracht* van het betoog munt uit door zuiveren en klaren stijl, bewijs van zuiver en scherpzinnig denken.

Prof. Kernkamp beaamt ten volle de conclusie, waartoe het onderzoek van den schrijver leidde: ‘dat de toepassing van het revolutionaire staatsrecht hier te lande verre van consequent is geweest en dat men herhaaldelijk meer naar den vorm dan naar den inhoud met het verleden heeft gebroken. Aan den schr. komt de verdienste toe, dat hij dit heeft aangetoond tot in bijzonderheden, waarop tot dusverre de aandacht niet was gevestigd.’ (Rechtsg. Mag., blz. 338.)

Quod erat demonstrandum. Hetgeen gesteld was en bewezen moest worden.

Dat Dr. Kernkamp hieraan toevoegt dat de conclusie ‘*in haar algemeenen*

vorm' den historici reeds vooraf bekend was, m.a.w. dat men deze conclusie vooraf wel kon verwachten, is een argument te meer voor hare juistheid, maar doet aan de verdienste van de levering van het bewijs tot in bijzonderheden niet af.

Na de behandeling echter van de hiervoren reeds genoemde 'eenheidsquaestie', eindigt Prof. Kernkamp zijne aankondiging met de verklaring dat 'de verdienstelijken arbeid van den heer De Savornin Lohman er in menig opzicht onder heeft geleden, dat hij tegenover de gebeurtenissen van ons revolutie-tijdvak staat met de felheid van een partijman.'

Wat die menige opzichten zouden zijn, wordt niet nader aangeroerd; de aankondiging eindigt hiermede. Moet men uit de plaatsing deze opmerking afleiden dat zij terugslaat op de quaestie der 'eenheid' en der 'volkssouvereiniteit'?

Bij aandachtige doorlezing van de uitvoerige studie van den schrijver tot aan de 'eindconclusies' op blz. 371-390 toe, is het *mij* althans *niet* gelukt *ergens* eenige 'felheid van een partijman' te ontdekken. Het betoog is integendeel steeds zeer zakelijk, zeer sober, zeer rustig en kalm; en men moet het zelfs bewonderen, dat de schrijver het door zijn onopgesmukten, maar zuiveren stijl nog zooveel mogelijk van de *droogheid*, die van deze stof onafscheidelijk is, heeft weten vrij te houden.

Wellicht zou dus Prof. Kernkamp's opmerking op de Inleiding en van Hoofdstuk I de bladzijden 8-19, of, zoo men wil 8-34 terug kunnen slaan, waar theoretische quaesties als 'volk', 'contrât social', 'constitutie', 'staatsregeling', 'grondwet' en 'representatie' kortelijk aan de orde komen.

Maar ook daar treffen wij slechts een doodnuchtere, zeer zakelijke behandeling aan. Aan de hand van Rousseau, Montesquieu en Sieyès geeft de schr., met verwijzing naar de bladzijden, een wel is waar korte maar wetenschappelijk onbetwistbare samenvatting van de revolutionaire leer, toetst deze nog speciaal aan 'De Suprematie der Grondwet' van Staatsraad Oppenheim, laat er verder licht op vallen door uitspraken van verschillende schrijvers en laat dan uit het 'Dagverhaal der Nationale Vergadering', zonder uitzondering met verwijzing naar de plaatsen, zien hoe deze revolutionaire staatsleer in de Nationale Vergadering werd opgevat.

Kalmer en objectiever kan men niet werken, dan de heer De Savornin Lohman heeft gedaan.

Wie verwacht eenige 'felheid van een partijman' in het werk van dezen schrijver te vinden, kan zich de moeite sparen, de 400 bladzijden door te lezen: hij zal ze nergens aantreffen.

Het is anders wel mogelijk om over ons revolutie-tijdvak met de 'felheid van een partijman' te schrijven. Men hoore b.v. Gerrit Paape, een vurig 'patriot' en revolutionair, voorzitter der revolutionaire clubs, die 28 Aug. 1796 bijeenkwamen om de Staten Generaal tot het bijeenroepen van een nationale conventie te nopen. Hij gaf in 1798 eene brochure uit, getiteld: 'De onverbloemde Geschiedenis van het Bataafsche Patriottisme' en schrijft daarin:

'Het was een tijd, waarin ieder, die een hooge borst opzette en vertooning van patriottisme maakte, voor een orakel en de leer van de vrijheid gehouden en aan het representeeren of in een comité gezet werd; somtijds lieden die van onze staatskundige belangen en gebreken voor 1793 niet meer wisten, dan hetgeen zij uit couranten gelezen hadden.

'De clubs en de burgersociteiten werden zeer spoedig de plaatsen waar

listige volksleiders zich een aanhang zochten te maken tot bevordering van zelfzuchtige oogmerken. Het goede, het vrijheidswaardige volk werd overschreeuwd en bij den neus rondgeleid! De ééne despoot wilde den andere tiranniseeren.' enz.

In dezen trant vindt men bij de heer De Savornin Lohman.... *niets.* Wat hij leverde is geduldig en bekwaam juridisch-wetenschappelijk werk en heeft de 'felle' uitdrukking van Prof. Kernkamp, - vermoedelijk *a slip of the pen* naar aanleiding van het dispuut over de oorzaak onzer staatseenheid, - in geen enkel opzicht verdiend. Eenig onbillijk opzet is natuurlijk uitgesloten; ik schrijf de m.i. onjuiste critiek toe aan de omstandigheid dat de recensent zich bewoog op, naar ik meen buiten het gebied zijner speciale studie liggend, juridisch terrein en, blijkbaar er niet op verdacht dat zijn critiek later gebruikt zou kunnen worden, wellicht wat haastig te werk ging, - wat den besten kan overkomen.

De schrijver heeft met zijn werk getoond, te beschikken over gaven, die hem de bekleeding van een leerstoel in het staatsrecht allerminst onwaardig maken. Ik voor mij schat de wetenschappelijke qualiteiten, waarvan zijn werk blijk geeft, zonder eenige aarzeling *hooger* dan die welke spreken uit het werk van anderen, wier namen in verband met een te Utrecht opengevallen hoogleeraarszetel in dagbladen werden genoemd.

Over hetgeen in sommige dagbladen over de benoeming van Jhr. Mr. De Savornin Lohman tot hoogleeraar te Utrecht werd geschreven, kan men met Grillparzer (Der Traum ein Leben) zeggen;

> 'Langes rinnen *trübt* die Welle:
> Ich trink' gerne aus der Quelle.'

Welke de politieke partijstelling van den heer De Savornin Lohman is, blijkt uit zijn proefschrift niet.

In het algemeen evenwel geloof ik niet, dat men staatsrechtelijke en staatkundige theorie kan scheiden. Staatsrechtelijke en rechtsphilosophische theoriën plegen de bodem te zijn, waaruit staatkundige leuzen zich ontwikkelen; waarbij dan de *politieke* levensvatbaarheid der leuze van het volksmilieu afhangt, niet van haar hooger of lager wetenschappelijk-theorethisch gehalte.

En hoewel men nu van elken hoogleeraar de bespreking ook van niet door hemzelven gehuldigde theoriën mag verwachten, - wanneer van zijn onderwijs bezieling uitgaat, kan het niet missen dat de voorkeur van de meeste zijner leerlingen zich zal richten op die theorie, die de hoogleeraar zelf voor de ware houdt.

Evenals het daarom in het belang der wetenschap toe te juichen is, dat de historische school, althans *naast* de dogmatische, bij het juridische universitaire onderwijs worde vertegenwoordigd, evenzeer zoude het niet in het belang der wetenschap en niet in dat der rechtvaardigheid en niet in het belang eener harmonische ontwikkeling van ons volk zijn, zoo juridische hoogleeraarsplaatsen enkel door belijders van liberale theoriën, zelfs al meenen deze geheel te goeder trouw bij uitstek over de wetenschappelijke waarheid te beschikken, vervuld bleven.

VALCKENIER KIPS.

Openbare bibliotheken.

Dr. Paul Ladewig, Politik der Bücherei. Ernst Wiegand Verlagsbuchhandlung. Leipzig, 1912.

Larochefoucauld zegt in zijn CVIe maxime: 'Pour bien savoir les choses, il en faut savoir le détail; et comme il est presque infini, nos connaissances sont toujours superficielles et imparfaites.'

Na lezing van Dr. Ladewig's boek, moet men zeker de eerste helft van Larochefoucauld's maxime bevestigen; maar men zou geneigd zijn aan de tweede helft te gaan twijfelen.

Dr. Ladewig's werk geeft eene volledige behandeling der stof, die met de groote lijnen begint, doch met uiterste zorgvuldigheid tot in de kleinste bijzonderheden doordringt: de maten der stoelen in leeszaal en boekenuitgifte, de vorm, hoogte, breedte, lengte, inrichting en plaatsing der boekenuitgiftebank, de inrichting van leeszaal en boekenmagazijn, de aanwezigheid van kleeder-, hoed- en haarborstels in de garderobe, de dikte der matten in de vestibule, de desinfectie van boeken en banden, het materiaal der banden, zijn herkomst en duurzaamheid, om slechts enkele grepen te doen: *niets*, maar ook niets, ontsnapt aan de scrutineerende zorg, waarmede *alles* met de grootste nauwgezetheid wordt overwogen.

In een inleidend hoofdstuk over boeken en bibliotheken geeft de schrijver, na tal van belangwekkende cultureele en historische bijzonderheden te hebben medegedeeld, al in den beginne een proeve van zijn helder analyseerend en synthetiseerend vermogen, door de grondindeeling der boekerijen te trekken.

Wij warren, zegt hij, allerlei bibliotheekvormen door elkaar, alsof zij verschillende soortgrootheden ('Wesenheiten') waren. Van verschillenden aard zijn alleen drie boekerijvormen: de wetenschappelijke en archivarische boekerij, de algemeene openbare boekerij en de volksboekerij. Elk dier drie grondvormen kan formeel op verschillende wijze worden ingericht: een blindenbibliotheek kan een algemeene openbare bibliotheek of een volksbibliotheek zijn; een jeugdbibliotheek kan een volksbibliotheek, een algemeene, of een wetenschappelijke zijn (waarvan men zich b.v. bij den aanleg van schoolbibliotheken wel degelijk rekenschap moet geven); een fabrieksbibliotheek kan eveneens hetzij uit technisch-wetenschappelijk hetzij uit algemeen cultureel, hetzij uit het oogpunt eener volksbiblotheek zijn aangelegd; een vak- of technische bibliotheek kan eveneens naar elk der drie gezichtspunten ingericht worden.

Nadat de schrijver dan in een volgend kapittel de taak en de roeping van den bibliothecaris in verleden, heden en toekomst heeft behandeld, gaat hij in drie volgende hoofdstukken dieper op doel en beteekenis der drie bibliotheekgrondvormen in. De wetenschappelijke bibliotheek moet een bronnenverzameling zijn ten dienste van geleerd onderzoek; ook in het heden schijnbaar onbeduidende geschriften zooals theater- en concertprogramma's, brochures, photographieën en dergelijke kunnen in de toekomst archivarische waarde erlangen en evenals wetenschappelijke werken het verzamelen waard zijn; de wetenschappelijke bibliotheek is een archief, dat het bronnenmateriaal voor geleerde studie bevat. De algemeene openbare boekerij dient om de behoeften aan kennisvermeerdering der beschaafde kringen te bevredigen en daardoor hun cultuurstandpunt te verhoogen. De

volksbibliotheek dient om de cultuur, voor zoo ver op het papier neergelegd, tot de breedere lagen der bevolking inleidend te brengen. Overgangen van de eene hoofdsoort tot de andere zijn natuurlijk niet uitgesloten; maar bij den aanleg eener bibliotheek dient men te weten, welke van deze drie hoofdsoorten men verwezenlijken wil.

In de volgende hoofdstukken wordt dan eerst de bouw der bibliotheek in het algemeen besproken. De oorspronkelijke vorm, opstelling der boeken in een groote zaal, die tevens de bezoekers en beheerders huisvest, is thans nog slechts in uitzonderingsgevallen mogelijk. Bij een bibliotheek van eenigen omvang moet de regel zijn splitsing in boekenmagazijn, boekenuitgifte, leeszaal en beheersruimten. Alle vereischen voor elk dezer vier onderdeelen worden dan elk in een afzonderlijk hoofdstuk nauwlettend overwogen. Als willekeurig voorbeeld uit den rijken schat van wenken en raadgevingen grijpen wij de volgende aanlokkelijke beschrijving van een boekenuitgifte:

'Onze meestal grijze hemel roept om juiste toepassing van kleur. Op een met helder terra-cotta-kleurig linoleum bedekten vloer staan 1.50 M. hooge, in eenvoudige velden verdeelde houtpaneelen in krachtig groen rijtuiglak uitmuntend. Dezelfde sprekend groene kleur herhaalt zich aan de evenzoo ingedeelde 1 M. hooge 'theke' of boekenuitgiftebank, die met linoleum in de kleur van den vloer is bedekt en van zwarte lijsten is voorzien. Stoelen aan de catalogus-tafels in karmijnlak en evenzoo gelakte groote papiermanden -: dat geeft kleur aan het lokaal. Opdat het groene lak niet te zwaar werke, zijn de muren boven de paneel-lambriseering met bij het terra-cotta passende zalmkleurige dekverf beschilderd, terwijl het hagelwitte plafond zonder ornamenten of versiering kantig langs de wanden wordt afgezet. In doorloopende rij boven de lambriseering hangen aan een blanken geelkoperen staaf groene lijsten, waarin geregeld goede platen op het gebied van kunst, techniek of actualiteit worden verwisseld.'

Volgt dan eene bespreking van de afmetingen en inrichting der 'theke' en nog eenige détails, waaronder het praktische voorschrift om op een tafel bij de deur steeds pakpapier voor het inpakken der mede te nemen boeken gereed te hebben liggen.

Op dezelfde wijze worden het magazijn in architectuur, constructie en inrichting, de leeszaal, de administratielokalen, de garderobe, toiletten, vestibule met groote zorg in allen deele in verband met de verschillende mogelijke eischen overwogen, waarbij ook de plaatsing der localiteiten in het gebouw ten opzichte van elkander aandachtige overdenking vindt. Dat de verschillende systemen om in het moeilijke en teedere vraagstuk der verlichting, verwarming en luchtverversching van bibliotheken te voorzien, waarbij de boeken al even lastig zijn als de bezoekers, door schr. critisch worden getoetst, spreekt van zelf.

Is door de samenwerking van bibliothecaris en architect het gebouw tot stand gekomen, dan behoort de standkern der bibliotheek te worden aangeschaft en moeten beginselen worden vastgesteld voor hare regelmatige uitbreiding en vermeerdering. De systematische indeeling der boeken, de formulieren en apparaten en de administratie worden daarna behandeld.

Het personeel, zijn dienst en zijn organisatie, de uitleening der boeken, de behandeling der boeken geven in drie volgende hoofdstukken een beeld van den gang van zaken. De calculatie voor de oprichting, de begrooting voor de besteding van inkomsten en de jaarlijksche uitgaven wordt dan in

een hoofdstuk verklaard, gevolgd door een bespreking over de bibliotheekstatistiek. Onder den titel ‘inwendige politiek’ geeft de schrijver ten slotte een reeks van behartigenswaardige wenken omtrent het onderhouden van tact, beleid en humaniteit in den dienst, waardoor het vertrouwen in de bibliotheek en, recht evenredig daarmede, het nut dat zij sticht, verhoogd worden.

En als wij dan meenen, over het uitgebreide onderwerp alles met grondige zorgvuldigheid ontvouwd te hebben gezien, volgt aan het slot de aankondiging dat de functie van de verschillende onderdeelen eener bibliotheek nog in een nadere studie behandeld zal moeten worden, welke de schrijver zich voorbehoudt, eventueel in eene ‘Technik der Bücherei’ te geven, - zoodat Larochefoucauld onverwachts ook de tweede helft zijner maxime bevestigd schijnt te krijgen.

Deze kapitale band is een levenswerk en een standaardwerk.

Als men wilde, zou men het boek kunnen splitsen in twee hoofddeelen: materieele inrichting en ideëele bestemming der bibliotheek; maar door zulk eene splitsing zou men de beteekenis van het boek verwaarloozen: de geheele materieele inrichting, van de constructie van grootsche paleizen voor bibliotheken van honderdduizenden banden, tot den bouw van bescheidene volksleeszalen toe, van de architektuur der bibliotheekruimten tot de garderobe-contrôle, is volkomen afgeleid uit en doordrongen van de ideëele beteekenis, die de bibliotheek heeft voor de cultureele ontwikkeling.

Bij alle minutieuze zorg, aan elk kleinste onderdeel besteed, is er niets kleingeestig in dit boek: zelfs de bescheidenste opmerking over uiterlijkheden interesseert door de zorgvuldigheid, waarmede ook de kleinste dingen in den dienst der idee worden gesteld en aan de idee vorm en bestemming ontleenen. Streng wetenschappelijk met logische consequentie doorgevoerde inductie en deductie hebben zich met humanitair idealisme harmonisch vereenigd tot een werk van hooge waarde.

Elke overweging wordt steeds consequent tot dit beginsel teruggebracht, dat de cultuurschatten, in eene bibliotheek aanwezig, zooveel mogelijk nut moeten stichten onder de menschen. Niemand zoozeer als een bibliothecaris heeft tot roeping, het licht, hem toevertrouwd, te laten schijnen voor de menschen. ‘Boeken bewegen’ is 'schrijvers leuze. Van de taak van den bibliothecaris geeft hij de bepaling: ‘er voor te zorgen, dat op elke denkbare wijze de mogelijkheid van kennis aan allen verschaft worde’.

Het gelezen en bestudeerd worden van goede boeken beduidt eene vermeerdering en bevordering der nationale cultuur. En om dat te verwezenlijken, moeten tactvolle menschlievendheid en welwillendheid, geduldige behandeling van algemeen menschelijke eigenaardigheden met streng vasthouden aan orde en regel worden verbonden.

Deze versmelting van idee en materie tot eene harmonische eenheid was alleen mogelijk aan een man van fijne intelligentie en fijn gemoed, die zijn geheele leven zonder voorbehoud in den dienst dezer idee gesteld heeft.

Het boek is een levenswerk omdat het de resultaten samenvat van den levensarbeid van den schrijver, zoowel in persoonlijke ambtsvervulling en verzameling van ervaring, als in omvangrijke, over geheel de wereld uitgestrekte waarneming verricht. Alleen daardoor was het mogelijk, dat met eindelooze zorgvuldigheid alle praktische oplossingen konden worden beproefd, overwogen en vergeleken en dit onveranderlijk in het licht eener grondig-wetenschappelijke scherpzinnigheid en in de warmte van een onvermoeid voor hooge en edele cultuur-idealen kloppend hart.

De stijl van het werk toont het *pectus quod disertum fecit*: de korte, krachtig gerythmeerde zinnen, vermoeiend nergens, humoristisch vaak, zijn boeiend en welsprekend als gesproken woord.

Het boek is een standaardwerk. Geen bibliothecaris ter wereld, hetzij hij geroepen wordt een bibliotheek te bouwen, eene in te richten, een te beheeren, zal het uit de hand leggen zonder van tal van nuttige, praktische wenken te hebben genoten en zonder een opwekking en sterking te hebben ervaren in zijne schoone roeping.

V.K.

Collette Yver. De Vrouw in de Rechtzaal. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Colette Yver (Mevrouw de weduwe Antoinette Huzard, geb. de Bergevin) heeft zich in haar vaderland reeds sinds verscheiden jaren een goeden naam als romanschrijfster veroverd. Haar werk behoort tot het reinste en nobelste wat de moderne fransche literatuur oplevert.

Ten onzent is zij het meest bekend geworden door haar *Princesses de science*, vertaald onder den titel *Prinsessen der wetenschap.*

Dat was een zeer merkwaardig boek, waarin een gewichtig vraagstuk der moderne wereld met veel ernst, veel tact, en in onderhoudenden verteltrant werd behandeld.

Eene Parijsche jonge dame, mooie, gevierde dochter van een beroemd professor, heeft in de medicijnen gestudeerd. Alles is glad gegaan, in- en uitwendige bezwaren zijn met glans overwonnen; zij heeft den doctorsgraad gehaald en begint met geestdrift haar praktijk. Geheel opgaand in haar werk, heeft zij tot nog toe aan huwelijk, aan liefde niet gedacht. Maar als een jong arts, uit echte onmiskenbare genenegenheid, haar ten huwelijk vraagt, en haar voorredeneert dat zij zich, met hem getrouwd, evengoed aan hare wetenschap zal kunnen blijven wijden, dan worden ook in haar gemoed teedere gevoelens wakker, en de jeugdige collega's worden een echtpaar. Beiden meenen, in volle eerlijkheid, dat hun huiselijk leven heel gelukkig zal zijn. Maar weldra loopt dat spaak op hun beider afzonderlijken arbeid buitenshuis. Niet alleen dat de beroepsbezigheden van het vrouwtje haar beletten de huishouding in orde te houden en haar, een volgend jaar, het moederschap tot een lastige bijzaak maken; doch wat nog het ergste is: de concurrentie in hetzelfde vak bederft de verhouding tusschen de echtgenooten dermate, dat een scheiding opdoemt in 't verschiet. Tot die catastrophe komt het echter niet. Integendeel; aan het slot van het boek wordt ons het perspectief geopend op de mogelijkheid eener verzoening, in dier voege, dat de vrouw zich tevreden stelt met het besluit, voortaan niets meer te willen wezen dan de assistente van haar man.

Deze latere roman nu, *De Vrouw in de Rechtzaal*, is een tegenhanger van dien vorigen. Wat zich dáár afspeelde in de faculteit der geneeskunde, zien wij hier gebeuren in die der rechten. Wij leven hier in een wereld, waarvan het Parijsche Paleis van Justitie het middelpunt is. Meer en meer spelen daar, naast en tegenover de mannen, ook vrouwen een belangrijke rol als advocaten. Meestal zijn deze vrouwen vervuld van een groot enthousiasme, een innig medelijden met de aangeklaagden, die zij te verdedigen krijgen. Zij zullen nièt licht de verdediging op zich nemen van iets

wat zij, uit een moreel oogpunt, niet verdedigbaar achten, - een punt waarop vele harer mannelijke collega's, als er geld en eer aan te behalen zijn, blijkbaar zoo nauw niet zien. Doch deze bijzonderheid, als ter loops in het verhaal ingelascht, is slechts een bijzaak. Hoofdzaak is: het huwelijk tusschen de twee advocaten André Velines en Henriette Mercadieu. En wat dit betreft, loopen de twee romans in beginsel parallel.

Maar dit tweede boek spreekt nog krachtiger, doet het psychologisch verloop van het huiselijk drama nog te duidelijker uitkomen. Behalve als een knappe, intelligente advocate en een mooi, bekoorlijk, geestig persoontje, wordt Henriette ons ook voorgesteld als een practisch, wèl-onderricht huishoudstertje, wier omvangrijke geest er volstrekt niet tegen optornt, de plichten van haar beroep met die van haar particulier leven als huisvrouw, en weldra ook als moeder, te vereenigen. Doch hierdoor wordt te sterker, te meer onomwonden, nadruk gelegd op de eigenlijke oorzaak van het echtelijke conflict: de concurrentie tusschen de twee collega's in hetzelfde vak, tegenover de buitenwereld. En, wat het slot betreft, wordt de wassende ontstemming tusschen de echtgenooten en hun inwendige gewetensstrijd hier mooier en meer nog in bijzonderheden uitgewerkt. De verzoening - op dezelfde voorwaarde als tusschen de twee artsen! - komt hier op de laatste bladzijden werkelijk tot stand.

In de dagen dat zij met zich zelve worstelend was over het al of niet toegeven aan de bedoelde voorwaarde, had Henriette met een vriendin een opmerkelijk gesprek over het eeuwenoude begrip van de echtelijke éénheid. Zij herinnerde zich, wat zij in dit opzicht in het ouderlijk huis had bijgewoond.

'Als kind, als jong meisje, heb ik altijd mijn moeder zoowel als mijn vader, vervuld gezien met gedachten aan den weg, dien hij in de magistratuur zou maken. Daarvoor had mijn moeder een salon, daarvoor gaf zij diners. Het scheen hare taak te zijn, door haar menschenkennis en haar handig beleid als vrouw van de wereld, de bevordering van haar man in de hand te werken. Zij bespraken vaak hun verwachtingen, hun vrees, hun verlangens. Men had hetzelfde doel, koesterde dezelfde plannen, had dezelfde eerzucht.'

'Bij ons' - vulde de andere aan - 'ging het precies zóó. Ik zie mijn vader nog als tweede-luitenant; en ik herinner mij mama, heel jong, 's avonds onder de lamp, de gewenschte garnizoenen op de emplacement-kaart opzoekende. Hoe dikwijls werd tusschen hen het plan besproken, overplaatsing naar de Koloniën aan te vragen, waardoor de geldelijke positie verbeterd zou zijn! En welk een blijdschap op het gezicht mijner moeder, bij elk nieuw galon op de mouw van papa! Arme, lieve ouders! Zij waren zoo eensgezind in hun streven naar de hoogere rangen. Zij gingen op in het *arrivisme*!'

Zij lachten beiden om dat woord, dat Henriette vermakelijk vond.

'Ja, dat is het,' zeide zij, - 'dat is het echt! Dat was een onovertreffelijke oorzaak van samensmelting voor de echtgenooten. Nu, sinds ieder zijn vak, zijn eigen doel heeft, ontbreekt hun dit terrein van voortdurende verstandhouding. Zij gelijken op twee samen aangespannen paarden, waarvan één naar rechts en het andere naar links trekt.' -

Een poosje later, als Henriette over haar worsteling heen is, en reeds met haar man tot een verzoenende uitspraak is gekomen, gaat zij, op een

dag dat hij zal pleiten, heel eenvoudig met haar lederen aktentasch onder den arm, naast hem zitten, om zich ten aanzien van het talrijke publiek, in hare qualiteit van zijn secretaresse te vertoonen.

Toen werd zij door iemand aangesproken over de vraag: of dan al die meisjes, die bezig zijn in de rechten te studeeren, er maar dadelijk mee moesten uitscheiden....?

Zij antwoordde boutweg:

'Welneen, in het geheel niet! Integendeel, zij moeten voortgaan met werken, blokken en pleiten, en haar best doen om praktijk te krijgen en haar brood te verdienen. Iedere vrouw moet trachten daartoe in staat te zijn. Komt zij tot een huwelijk met een man dien zij werkelijk liefheeft, dan zal zij zich vanzelf terugtrekken, en niets meer willen zijn dan de trouwe helpster van haar man; maar deze veronderstelling betreft uitsluitend het nieuwe, door het huwelijk gevormde, zedelijke wezen. Laat die meisjes, zoolang zij geheel vrij zijn, zich de ware onafhankelijkheid scheppen, die bestaat in het waardige bewustzijn, niemands hulp noodig te hebben. Zij zullen daardoor, als het er ooit toe komt, des te meer genot er in vinden, de helpster te worden van den man, wiens geestelijke gelijke zij dan zijn. Geven zij er de voorkeur aan, ongetrouwd te blijven, zoo hebben zij de zekerheid, toch een plaats naar haar zin in de maatschappij te bekleeden. En mocht het ongeluk willen dat zij zich in haar liefde vergisten, dan zouden zij in zich zelve iets vinden om een nieuw leven te beginnen.'

Ik citeerde grootendeels uit de vertaling, om te toonen dat die zich goéd laat lezen, al proeft men er af en toe een beetje sterk den franschen dictionnaire uit. Een zeer geschikte greep was: van onvertaalbare, met speciaal fransche rechtsgebruiken samenhangende woorden, af en toe in een noot uitlegging te geven.

G.C.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

Ignatia Lubeley opent de October-aflevering met eene novelle 'In haar eenzaamheid.' Mr. L.J. Plemp van Duiveland geeft, ook naar aanleiding van Ostrogorski's boek 'la démocratie et les partis politiques' een doorwrochte studie over de Amerikaansche presidents-campagne. Just Havelaar geeft een studie over de schilderkunst van oud-Florence. Hoe een Franschman ons land in 1636 zag, wordt door den heer J.N. Jacobs en Jansen naar aanleiding van het reisverhaal van Charles Ogier verteld. 'De ziel van smart' is de titel van een gedicht door Ellen.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De October-aflevering wordt geöpend met een artikel van Prof. Krabbe over de voorstellen tot Grondwetsherziening, waarin de schrijver de stelling verkondigt, dat het parlementaire stelsel hier te lande *rechtens* zou bestaan. Carry van Bruggen vangt een roman aan, 'Heleen' getiteld. P.N. van Eyck en Hélène Swarth dragen verzen bij; Just Havelaar bespreekt Lodewijk van Deyssel, Dirk Coster Adama van Scheltema's Faustvertaling en Carl Scharten de Passeisten.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de October-aflevering wijdt Dr. J. de Jong een artikel aan de herinnering van Massenet. Richard Savels geeft eene novelle: 'de Burgemeester', H.H.J. Maas een pendant daarvan: 'Administratief Bezoek'. De heer C.F. Gijsberti Hodenpijl doet mededeelingen over den veldtocht naar Rusland. De heer A.E. Thierens geeft verslag over het tweede internationale congres voor zedelijke opvoeding. Cornelis Veth handelt over de Zweedsche artisten Carl Larsson en David Edström. Jules Schürmann bezingt een oud spinet en M. Cohen Jr. een armenhuis.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In het October-nummer vangt de heer Jacob Israël de Haan het verslag aan van een studiereis door Russische gevangenissen. De heer H.P. Berlage Nz.

besluit zijn Amerikaansche reisherinneringen. Nine van der Schaaf dicht een sprookje in proza, getitetd ‘Van vogels en menschen’. Na een gedicht van W.L. Penning Jr. bespreekt P.N. van Eyck Boutens' Carmina.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Octoberaflevering wijdt M.W. Madame Pont een artikel aan de herdenking van William Booth. Mr. J. Domela Nieuwenhuis behandelt de afzonderlijke opsluiting in verband met het christelijke rechtsgevoel. Dr. K.E. de Jong geeft eenige beschouwingen over geneeskunde uit Bijbel en Talmud. De heer J. Wille vervolgt de beschrijving der democratische woelingen in Dordrecht 1647-1651.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de October-aflevering besluit Dr. J.H. Gunning J.H. zn. zijn - niet malsche - reisindrukken uit Spanje. De heer M. van Wyhe Ezn. deelt de door hem in het congres voor zedelijke opvoeding gehouden inleiding over misdaad en straf mede. Verzen worden geplaatst door Nellie en J.A. Rispens. De heer J. Petri wijdt onder den titel ‘Kunst en Synthese’ een analyse aan ‘den Roman van een gezin’ door Henri Robbers en ‘Armoede’ door Ina Boudier-Bakker. De heer P. Steginga Azn. bespreekt Ds. J.J. Knap's boek over den Heidelbergschen catechismus. De schrijver van den ‘Terugblik’ geeft o.m. een zeer juiste beschouwing over den Invloed van Dr. Kuyper op het Nederlandsche volk. Een warm en waar woord is dat van mevr. H.C. Gunning - de Vries, getiteld ‘Ook Vrouwen’.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het October-nummer worden de Conscience-feesten te Antwerpen en het 32e Nederlandsche congres door de heeren Eug. de Bock en L. Simons besproken. Medegedeeld wordt wat de Katholieke Engelsche historieschrijver Hilaire Belloc over Rousseau en zijn Contrât Social zegt. De heer R. Casimir houdt een nabetrachting over het congres voor zedelijke opvoeding. De heer L. Simons neemt de door hem over zijne uitgaven in het Taal- en Letterkundige Congres te Antwerpen gehouden voordracht op, aangevuld met eenige aanteekeningen in verband met het debat.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

Het October-nummer brengt eene verhandeling van Mr. J.F. van Royen over het nieuwste boek van de ‘Eragny-Press’, de particuliere drukkerij van Lucien Pissarro, en eene van denzelfden auteur over een door de Duitsche Rijksdrukkerij voor de uitgeversfirma Ernst Ohle te Düsseldorf geleverden modeldruk van Hebbel's Gyges. Naar aanleiding van de opening der derde ambachtsschool te Amsterdam klaagt de heer J. Greshoff, dat de typografie nog niet in de hoofdstad wordt onderwezen. De heer J. Philippo geeft goede wenken over advertenties en adverteerders. De heer H.

van Loon bespreekt uitgaven van Fischer's Romanbibliotheek; Mej. Annie Salomons verhaalt ons van Catherina Godwin; mej. Marie P. Fellinga bespreekt drie novellen van Karl Hauptmann; Cornelis Veth het affiche der gastentoonstelling.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

Het October-nummer bevat de beschrijving door Max Rooses van een door hem ontdekt prachtig stuk van Rubens: O.L. Vrouw onder den Appelboom, waarvan een zeer fraaie heliogravure een schoon denkbeeld geeft; twee reeds eerder bekende varianten van ditzelfde onderwerp versieren den tekst. George Eekhoud geeft een overzicht van het werk van den Belgischen schilder Henri de Smeth, die vooral door de romantische stemming van zijn milieu uitmunt, een stemming die hij zelfs ook aan moderen gemeubelde woonhuizen weet te ontlokken. Twaalf reproducties geven een denkbeeld van des schilders opvatting.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

In de September-aflevering zijne mededeelingen over Oud-Zwolle vervolgende, geeft de heer F.A. Hoefer bekers, manuscripten en gezichten op en in de groote kerk te zien. De heer J.C. Kerkmeyer, zijn bespreking van het Westfriesche museum te Hoorn vervolgende, geeft interieurs van dat gebouw. De redactie draagt gevelteekening en plannen van het retraitenhuis te Vucht bij.

De October-aflevering bevat het VIIe stuk der beschrijving van Oud-Zwolle door den heer F.A. Hoefer. De heer H.M. Werner geeft een uitvoerige en rijk geïllustreerde bijdrage over de St. Eusebiuskerk te Arnhem, die met haar toch stijllooze torenspits het silhouet der stad zoo aardig teekent. De redactie geeft opnamen der gebouwen der Javasche bank te Makassar en te Batavia in op- en aanbouw.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer zan 1 October beschrijft de heer Jac. P.Th. een heksenkring van aardsterren. De heer G.J.A. Mulder besluit het verslag zijner excursie in Drenthe. Krabben van onze kust worden door Dr. J.J. Tesch beschreven. De heer J.D. doet een sympathiek verhaal over uilen. De heer M. Pinkhof beschrijft allerlei onderhoudende waarnemingen, die zich toevallig voordoen.

In het nummer van 15 October beschrijft de heer E. Heimans eenige curiosa op natuur-historisch gebied, w.o. de eendenmossel. Dr. J.J. Tesch vervolgt zijne beschrijving der krabben van onze kust. De heer B.E. Bouwman beschrijft verschillende zwammen, de heer H.R. Hoogenraad eene in Nederland voor het eerst gevonden Midden-Europeesche bergplant, Thesium pratense. De heer H.A. Kuyper hervat zijne nachtelijke excursies.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde staat het portret van den Voorzitter der Tweede Kamer Jhr. Mr. O.F.A.M. van Nispen tot Sevenaer. Een levensbericht wordt gewijd aan Dr. J.Th. Mouton. Van de uitgave der gemeente Rotterdam, behelzende gegevens

over de beteekenis dier groote handelsstad, wordt een uitvoerig uittreksel gegeven. Na een relaas over de mineraalbemestingsproeven van den heer K.H. Beijlevelt te Eefde, wordt een woord aan de herdenking van J.A. Leeghwater gewijd. De karakterbeschrijving van Mgr. N. Prins wordt voortgezet.

Onuitgegeven gedichten[1].
Guido Gezelle.

Eerste plechtig missedoen.

Weg met de valschheid der wereldsche klanken
Edeler vreugde heeft ons herten bestraald.
't Heil waer wij heden den Hemel voor danken
Wordt maer in hemelsche zangen verhaeld;
Englen, die eeuwig in de opperste hoven
Zingt en eerbiedig den priester bewaekt,
Leent ons, om weerdig Gods mildheid te loven,
't Godlijke vier, dat uw boezemen blaekt.

Het blanke licht verdween in 't blauwe wierookgalmen,
De kerke dreunde vol van stem en orgelgalmen,
Geen sterveling die leefde of die veraed'men dorst,
Elk knielde en bad en sloeg zich biddend voor de borst.
Gods Engels lagen neder
En konden hunne veder
Van 't bang gezicht niet slaen:
Gij, Gij alléén bleeft staen!

1. Met toestemming van den Uitgever overgenomen uit: *Guido Gezelle's Dichtwerken*, Deel XI-XIV, die nog in dit jaar verschijnen bij L.J. Veen, Amsterdam.

Gij, Gij allèén bleeft staen op 't autaer van den Hoogen
Gij broeder schriktet niet noch sluierdet uw' oogen
Maer stondt als Moyses vóór het aangezicht van God;
Ja meer, gij spraekt Hem toe, uw priesterlijk gebod
Drong door de hemelwanden
En deed dat in uw' handen
Het vlekkelooze Lam!
Gewillig nederkwam!

Mogte 't een krachtlooze menschemstem zingen
Al wat een vader in 't herte voelt dringen,
Toen hij Gods priester mag heeten: mijn kind!
Toen eene moeder hem smeekt om een zegen
Hem dien zij zelve in heur' schoot heeft gedregen:
Hoe zij heur' zoon dan met trotschheid bemint.

Eeremisse.

De priester uit de school! Zoo spreekt me op onze dagen,
terwijl men eere en deugd met hem wil buitenjagen;
ons hert en wilt dat niet, dus uit een blij gemoed,
ontvangt, o priester Gods, den zuivren kindergroet!
Van U, die Priester zijt en Leeraar in Gods wegen,
verwachten immers wij den goeden priesterzegen,
opdat geleerd of niet in 't geen de wereld prijst,
wij weten mogen 't woord dat naar den hemel wijst.
God zelve is 't die dat leerde en die de Priestermonden
deed geheel de wereld door zijn hemelsch rijk verkonden,
met macht en kracht van Hem die leering en gedrag
alleen doet baten en alleen bekroonen mag.
Weest welkom dan bij ons, zoo welkom als bij dezen
die van de apostelen ook eens wierden afgewezen,
maar die Hij riep terug bij Hem en sprak dit woord:
bij mij de kinders laat, mijn rijk hun toebehoort.

Geloofszendeling.

Gij zijt de bergen op-
geklommen, in de landen,
daar aâm en aderslag
vergaan, in 't zonnebranden;
in 's Heeren bergsteê rust
gij nu, en zegepraalt,
terwijl in uwe hand,
God zelve zonnestraalt.

Hij trok u weg van ons,
wij bleven in de dalen
wij wrochten, en gij gingt
voor ons den zegen halen
gewonnen in den dienst
van Hem, die alles ziet
en diepe, in 't diepste dal
der aarde ook gunsten giet.

Wij minnen Hem, dien gij
verkondigt, en wij hopen,
daar gij gevlogen gaat,
te volgen u, gekropen:
gij, langs de bergen, wij,
beneên de bergen, tot
dat wij u vinden eens,
en wederzien, in God!

Gestorven dochterken.

Hoe menig zaad, uit 's Heeren hand
gevallen over 't akkerland,
dat niemand en zal oesten:
Gods schuren zijn 't en de onze niet,
die 't vrij van 't werelds akkerwied,
voor eeuwig hebben moesten.

Wij hadden, - 't was dit zaad gelijk, -
een dochterken, in deugden rijk,
dat opkwam, ongeschonden
van de aardsche kwalen. God aanzag
zijn' krankheid, zoo 't daar lijdend lag:
hij heeft er om gezonden.

't En wies hier niet; 't zal wassen daar,
geen tweemaal tien, maar honderd jaar,
maar eeuwig! - Wee, die moeten,
't zij ijdel, 't zij vol schuld gelaân,
uit 's werelds kwaden akker gaan,
en altijd blijven boeten!

De omkooping van den Regent van Lebak.
Jhr. W.H.W. de Kock.

Gerechtsdienaar. Mijnheer de Rechter, daar is de man die Barbertje WAARHEID....

Multatuli. Rechter, ik heb Barbertje WAARHEID niet vermoord! Ik heb haar gevoed en gekleed en verzorgd. Er zijn tal van getuigen, die verklaren zullen dat ik 'n goed mensch ben en geen.....

Rechter. Gerechtsdienaar! de getuigen!

Getuige Dr. W. Meijer. 'Hij zocht overal als in Indië waarheid te midden van huichelarij en schijnheiligheid, en deze waarheidszucht, die hij beschouwde als een wellust van den geest, liet hem rust noch duur.' (Gids van Mei 1910 bl. 259).

Getuige de geest van Mr. C. Vosmaer. 'Zijn streven bedoelt waarheid en recht'; 'die geweldige kracht zit in den moed om waarheid te zien en te zeggen'. (Studiën over Multatuli's werken bl. 4 en 52).

Getuige Van Deijssel. 'Deze man heeft de o.a. door Zola in Musset als zeldzaam geprezen verdienste van nooit te hebben gelogen.' (Multatuli bl. 5). 'iemand die blijkt zoo een schoone ziel te hebben' (idem bl. 55).

Getuige W.L. Penning.[1] (Met speciale toestemming van den Rechter mag deze getuige in poëzie fluiten):

'Een strijder, uit wiens pen de Waarheid grillig jokte,[2]
En uit wiens mond zij sprak - tot dat hem de adem stokte.' (De Ploeg van Mei 1910 bl. 328).

1. Deze getuige is een *mensch*, geen *vogel.* Ik wijs hierop uitdrukkelijk, want de vergissing schijnt mogelijk. Immers, in zijn in De Nieuwe Gids van Februari 1911 opgenomen vers, gewijd: 'Tot den dichter Penning,' zegt dichter Hein Boeken:

   'Gij die in 't donker als een vogel fluit -
   O neen als mensch!'

2. Hier in de beteekenis natuurlijk van *gekheidmaken*, niet van *liegen.*

Getuige Mr. C.Th. van Deventer, ‘een stuk.... verkwikkend door den “*afkeer van liegen*” die er zoo duidelijk uit spreekt.’ (Gids van Mei 1910 bl. 227). een man van ‘verheven zielenadel’. (N. Courant van 16 April 1910).

Getuige J.B. Meerkerk. ‘Wel stelde Dekker de zaken meestal voor met wat Tine noemde “dichterlijk kleursel” - maar *liegen* deed hij niet; Dekker was geen leugenaar. Ik moet herhalen: een leugenaar was Dekker niet.’ ‘De feiten door hem medegedeeld, waar hij ze geeft als feiten, zijn volkomen juist.’ (Eduard Douwes Dekker - Multatuli. Een karakterstudie, bl. 184, 186 en 113).

Getuige Joost van Vollenhoven, Docteur en Droit. ‘Cet homme, à qui l' amour de la vérité faisait oublier la pudeur d'une vierge’... ‘son infinie candeur auréole de vertu les plus hystériques aventurières’... ‘son âme... transparente comme du cristal, demeurait pure comme lui, il était de ceux que rien ne peut polluer.’ (Multatuli en congé, bl. 9, 19 en 20).

Getuige Dr. J. Prinsen J. Lz., ‘dat rake, scherpe omlijnen van een geval, dat nauwkeurig, liefdevol teekenen van de werkelijkheid.’ (Multatuli en de Romantiek, bl. 1).

Getuige Mr. C.A. Wienecke. ‘We moeten het dien andere nazeggen: “deze man heeft nooit gelogen.”’ (Eduard Douwes Dekker, bl. 37).

Getuige Marie Berdenis van Berlekom.[1] ‘Hij, wiens week hart geen onrecht, anderen aangedaan, kon *dulden.*’ (De Ploeg van Mei 1910 bl. 342).

Rechter. Gerechtsdienaar, zijn er nog meer getuigen à décharge?

Gerechtsdienaar. Jawel Rechter! nog wel 30. Er zijn ook veel dames bij en ook nog geesten.

Rechter. Genoeg. De aardsche getuigen kunnen naar huis gaan; de geesten kunnen zich weer dématérialiseeren.

(Binnen 's monds.) De getuigenissen zijn inderdaad overweldigend. De beklaagde schijnt dus werkelijk Barbertje WAARHEID *niet* vermoord te hebben. Ik zal de psychiaters eens hooren, want het is of Multatuli van elk... (luid) Gerechtsdienaar! we zullen hem voorloopig niet ophangen. De uitspraak is uitgesteld.

1. ‘Juffrouw Berdenis van Berlikom was zijn laatste “liefde” - gezien in bleeker licht wel is waar, maar toch nog echt.’ - (Meerkerk. Multatuli bl. 260).

Multatuli had zijn bekende spoedmissive ingediend, waarbij hij o.a. den Regent van Lebak aanklaagde. De Resident was overgekomen, om met hem te overleggen wat er te doen viel. In het 19e Hoofdstuk van den Max Havelaar lezen we: ‘Een uur na zijn komst te Rangkas Betoeng legde de Resident een kort bezoek bij den Regent af, en vroeg hem bij die gelegenheid: wat hij kon inbrengen tegen den Adsistent-Resident? en of hij, Adhipatti, geld noodig had? Op de eerste vraag antwoordde de Regent: “Niets dat ik kan bezweren!” Op de tweede antwoordde hij toestemmend, waarop de Resident hem een paar bankbriefjes gaf, die hij, - voor de gelegenheid meegebracht! - uit zijn vestzak haalde. Men begrijpt dat dit geheel buiten Havelaar omging en straks zullen we te weten komen hoe die schandelijke handelwijze hem bekend werd.’

Niet waar? Het is alsof we bij Albert Frères zitten, onder den bekorenden invloed van de films parlants Gaumont! We hooren de personen spreken en we zien den Resident, die de slechte gewoonte scheen te hebben om het zakje van zijn officiëel vest als porte-monnaie te gebruiken, het theater-millioen overreiken. We vinden echter dat het meer overeenkomstig de fijne inlandsche etikette zou zijn geweest, als de Resident een gesloten enveloppe had gebezigd. Zóó is nu eenmaal de adat. Maar Multatuli maakte dikwijls grove fouten als hij over Indische zaken sprak en krenkte Inlandsche Hoofden.

In het kort dus, de Resident trachtte den Regent over te halen om Multatuli aan te klagen en tevens kocht hij hem om, door middel van geld. Bij deze gelegenheid legt Multatuli den Resident ook de volgende schunnige daad ten laste: ‘De resident gebruikte daarna 't middagmaal aan den schralen disch der Havelaars,’ terwijl hij hem iets verder, zonder aanvoering van eenig bewijs, beschuldigt, zoo niet *rechtstreeks* den Regent tot vergiftiging te hebben aangezet, dan toch de oorzaak te zijn geweest van de daartoe aangewende pogingen. (Max Havelaar. Ned. Bibl. uitgave, bl. 321 en 323).

We willen de feiten ter zake raadplegen.

In het Bijvoegsel van het Bataviasch Handelblad van 31 Oktober 1860 verscheen het volgend artikel van de hand van den heer Lion, even te voren afgetreden Hoofdredacteur van dat Blad.

Mijnheer de Redacteur!

In No. 85 van het B.H.B. (Woensdag 24 j.l.) vindt men een artikel, getiteld ‘Multatuli's Grieven’. Het is het eerste gedeelte eener recensie van het overbekende werk van den Heer Eduard Douwes Dekker, *Max Havelaar enz.*
Met dezen brief bedoel ik alleen, U eenige opheldering te geven omtrent de zinsneden van het artikel, waarin men de woorden vindt:
‘De Resident (hier wordt bedoeld de Resident van Bantam, de Heer C.P. Brest van Kempen) zou namelijk, toen hij Havelaars klagt tegen den Regent kwam onderzoeken, aan dezen in 't geheim gevraagd hebben of hij ook geld noodig had en op zijn toestemmend antwoord hem een paar bankbriefjes hebben gegeven. Maar dat feit is vooreerst onbewezen en ten anderen zijn wij, tot eene juiste waardeering daarvan, niet genoegzaam bekend met de omstandigheden waaronder het zou hebben plaats gehad.’

Later wordt omtrent dit *feit* gezegd, dat hij het van den kontroleur Verbrugge wilde vernomen hebben en dan volgen de woorden: ‘Multatuli's verontwaardiging kan alleen geregtvaardigd worden door zijn meening, dat de Resident den Regent de middelen zoude hebben willen in handen geven om aan de klagers den mond te stoppen.’
Ik ben door mijn ophanden vertrek naar Britsch-Indië en Nederland op het oogenblik buiten staat, dit punt en eenige andere tegen den Resident van Bantam uitgebrachte beschuldigingen te behandelen. Ik zal dat in Nederland doen en dus daar den handschoen opnemen, dien de Heer Douwes Dekker in het strijdperk heeft geworpen tegen iedereen, die twijfel voedt aan de waarheid van hetgeen hij in het boek ‘Max Havelaar enz.’ heeft verkondigd. Ik zal dan uit de *eigenhandige brieven* van den Heer Douwes Dekker de bewijzen leveren, dat nimmer een schandelijker en fijner gesponnen zamenraapsel van leugens en valsche aantijgingen is gepubliceerd, dan hetgeen Max Havelaar tegen den Resident van Bantam bevat. Bovendien zal er uit blijken, dat ook de eenvoudige vraag, of de houding van den Heer Douwes Dekker tegenover den Heer C.P. Brest van Kempen die van een fatsoenlijk man is, geen ander antwoord kan volgen, dan dat men zich geen *laaghartiger karakter kan denken*, dan hetgeen de heer D.D. in deze aangelegenheid heeft doen zien, het moest dan zijn, dat men hem voor een *ongeneeslijken krankzinnige* houdt; in dat geval is hij natuurlijk niet verantwoordelijk voor zijne daden, maar behoort hij dan ook door aanwijzing van een verblijf te Meerenberg belet te worden, *brave mannen met den vuilen modder der Havelaars te bespatten.*
Aangaande de gift van het geld kan ik U mededeelen:
Dat de Resident van Bantam aan den Regent van Lebak twee honderd gulden heeft geleend.
Dat die leening was geprovoceerd door den Assistent-Resident van Lebak, den heer E. Douwes Dekker.
Dat deze niet door Verbrugge, *maar door hem zelven*, *wist waartoe dat geld moest dienen*, om namelijk de noodige inkoopen te doen ter ontvangst

van den neef des Regents van Lebak, den Regent van Tjandjor met gevolg.

Dat de heer Douwes Dekker ten deze *opzettelijk de waarheid heeft verdraaid* om den Resident van Bantam een klad aan te wrijven.
Ik herhaal, dat ik deze mededeeling zal bewijzen door de *eigenhandige*

> brieven van den Heer Douwes Dekker en dan aan Nederland en Indië over laten te beslissen, welke waarde men kan hechten aan een geschrift, dat een fraai literarisch voortbrengsel zijn kan, maar als *staatkundig* produkt het brandmerk der diepste verachting op den schrijver moet drukken.
> *Batavia*, 29 October 1860.
> H.J. LION.

Dit bewijs leverde de Heer Lion in zijn ingezonden stuk, voorkomende in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 14 Januari 1861, no. 14.

Dat artikel luidt aldus:

Max Havelaar.

> Kort voor mijn vertrek uit Indië beloofde ik in een brief aan de redactie van het *Bataviasch Handelsblad.* (zie maileditie van dat blad 30 Oktober 1860) opheldering over een punt, in het bovengenoemd boek voorkomende, en dat door den schrijver der kritiek in het B.H.B. genoemd wordt 'de leelijkste trek in het karakter van Max Havelaar.'
> Max. H. verhaalt namelijk, dat de Resident van Bantam geld zoude hebben gegeven aan den Regent van Rankas Betoeng, ter omkooping van inlanders, die als getuigen hadden kunnen optreden tegen dien Regent, die door den Assistent-Resident van R.B. was beschuldigd van misdaden, waaromtrent hij echter weigerde aan den Resident nadere inlichtingen te geven; het natuurlijk gevolg hiervan was, dat de Resident die beschuldigingen als niet ingebragt, beschouwde. Later verhaalt M.H. dat hij na bekomen ontslag uit 's Gouvernements dienst bij dienzelfden Resident zijn intrek nam.
> Dit nu noemt de kritiek in het B.H.B. een leelijken trek, want, zegt hij teregt, hoe kan een fatsoenlijk man als gast zijn intrek nemen bij een man, dien hij verachten moet en dien hij zelfs beschuldigt van de misdaad der omkooping van getuigen.
> De waarheid is, dat die leelijke trek in het karakter van M.H. niet bestaat maar hierdoor ook een veel leelijker trek in zijn karakter aan den dag komt.
>
> Toen M.H. namelijk met zijn gezin bij den Resident van Bantam logeerde, had hij geene aanleiding dien man te verachten, want hij *wist dat deze geen geld had gegeven*, *om getuigen om te koopen;* die geschiedenis heeft hij later bij het schrijven van het boek uitgevonden, en dit is een uiterst leelijke trek in zijn karakter, aangezien hij zich niet heeft vergenoegd *Slymering* als eene *type* te schilderen, die men op velen kon toepassen, maar daarvan een *portret* heeft gemaakt dat iedereen met den vinger kon aanwijzen, geteekend in trekken, die men in elk opzicht niet eenvoudiger kan karaktiseren dan door het woord LASTER.
> Nadenkende lezers hebben bij het verhaal aangaande het geven van geld aan den Regent, zich afgevraagd, waartoe dat geld dan moest dienen? Indien toch de Resident (gelijk M.H. zelf verhaalt) verklaarde, aan de klagt van den Assistent-Resident geen gevolg te willen geven, dan kwamen

natuurlijk ook geen getuigen voor den dag, waartoe moest dan omkooping dienen. *Wie* moest dan worden omgekocht? In dat geheele verhaal ligt iets onverklaarbaars, dat bij onbevooroordeelden bedenking moest opwekken;

indien in den loop der laatste jaren misbruiken ontdekt en aangewezen zijn (het eenige middel tot uitroeiing), ik geloof echter niet dat ooit gebleken is, dat een Resident zich tot omkooping van inlanders als getuigen heeft verlaagd, noch dat hij getuigen door omkooping heeft doen zwijgen

De geheele geschiedenis wordt echter uiterst eenvoudig en zonneklaar, wanneer men de *eigenhandige* brieven leest van de daarop betrokken personen, namelijk van den Resident, den Assistent-Resident en den Regent. Ziehier, wat daaruit blijkt.
De Regent van Rankas Betoeng deelt aan den Assistent-Resident Douwes Dekker (alias Max Havelaar) mede, dat zijn neef, de Regent van Tjandjoer hem eene visite komt brengen; dat hij dit ongaarne ziet, aangezien die Regent altijd vergezeld is van een groot gevolg, en hij (de Regent van R.B.) zich in eene, bij de Regeering sedert lang bekende, armoedige positie bevindt, zoodat hij niet het noodige kan inkoopen, om zijn neef met diens gevolg behoorlijk te kunnen ontvangen. Tevens vraagt hij om koelies, om zijn dalem (het erf van den Regent) schoon te maken.
De Assistent-Resident verbiedt hem, om koelies op te roepen, maar zendt hem ingesloten in een kort en, tegenover een Regent *onbeleefd* briefje een recepis (muntbillet van *f*100)[1]. De Regent vraagt daarop zeer beleefd opheldering over die *f*100, en zegt, dat hij dat geld met veel dank zal behouden, indien de heer Assistent het als *geleend* beschouwt en dat hij in dit geval daarvoor een *bon* zal zenden.
De Assistent-Resident schrijft daarop (tegenover een Regent op groven toon) aan den Regent, dat hij die *f*100 maar aan hem moet terugzenden, (kirim kombali pada saja) indien hij ze niet hebben wil.
Nu schrijft de Assistent-Resident aan den Resident en wenscht vooral uithoofde der benarde geldelijke omstandigheden van den Regent, dat het bezoek van den Regent van Tjandjoer worde belet; dit geschiedt tegelijkertijd met de inzending der klagten tegen den Regent.
De Resident komt naar Rangkas Betoeng en verklaart aan de klagten tegen den Regent geen gevolg te zullen geven, indien de Assistent-Resident weigerachtig blijft, zijne klagten door aanwijzing van feiten en nadere opheldering te staven. Tevens zegt hij aan den Regent de geschiedenis met de *f* 100 te kennen en daardoor te weten, dat deze in geldelijke verlegenheid is. Hij *leent* hem daarom *f* 200 in de plaats der *f* 100, die de Assistent-Resident hem had willen geven, en zegt dat hij het geld op zijn gemak kan terug geven.
Twee maanden later zendt de Regent *f* 150 terug, met schriftelijk verzoek om uitstel voor de nog verschuldigde *f* 50, die hij nog een maand later restitueert.

1. Vergelijk het rationeele van deze weigering eens met den volgenden passus uit den M.H. (bl. 70):
'Indien de aloen-aloen (uitgestrekt voorplein) voor de woning van den Regent in verwilderden staat lag, zou de nabijwonende bevolking hierover beschaamd wezen, en *er ware veel gezag noodig om haar te beletten dat plein van onkruid te reinigen, en het te brengen in een staat die met den rang des Regents overeenstemt. Hiervoor eenige betaling te geven zou algemeen als een beleediging worden aangemerkt.*' d. K.

Ondertusschen heeft Douwes Dekker zijn ontslag gevraagd. De Resident zendt hem dat verzoek om ontslag terug, met een, in de warmste, meest belangstellende woorden vervat schrijven, waarin hij op zijne familie en geldelijke positie wijst en hem tracht over te halen zijn verzoek in te trek-

> ken en naar Ngawie te gaan. D.D. wijst dit in een partikulier antwoord van de hand, tevens ten volle erkennende de belangstellende en meer dan vriendschappelijke houding en handelwijze van den Resident tegenover hem. De Resident biedt hem daarop zijne woning aan bij het doortrekken door Serang en tevens elke hulp, die hij zoude verlangen en behoeven.
> D.D. vertoeft met vrouw en kind bij den Heer B.v.K., verlaat hem met den handdruk van een dankbaar vriend, *wacht vier jaren* en schrijft dan een boek, waarin hij dezen warmen vriend afschildert als den ellendigsten egoïst, wiens geheele ziens- en handelwijze alleen uit koude, nietszeggende vormen bestaat; maar daarmede nog niet tevreden, schildert hij hem tevens als een man, die in zijne zucht naar rust en nietsdoen zelfs niet terugdeinst voor eene misdaad om aan die slijmeringszucht te voldoen.
> Er is wel geen woord meer noodig, om het boek van Max Havelaar te karakteriseren, voor zoover het handelt over den waardigen en door iedereen in Indië hooggewaardeerden Resident van Djokdjakarta; ik wensch de Indische Regeering veel zulke dienaren.
> Jammer dat een boek, dat zooveel schoons en zooveel waars bevat, zoo danig ontsierd is door aantijgingen, die men aan een verward brein moet toeschrijven, indien men er niet de meest gerafineerde laaghartigheid in wil vinden. Ik ken den schrijver niet, maar ben zeer geneigd den recensent in het *Bat. Handelsblad* voor den man te houden die Max Havelaar het best kent en het onpartijdigst heeft beoordeeld.
> *'s Hage*, 11 Januari 1861.
> H.J. LION.

Hoe verantwoordt Multatuli zich op deze ernstige beschuldigingen? Over de kwestie schrijft hij eerst aan Tine, die toen in Brussel was. Zijn brief is gesteld op de blufferige, aanmatigende, nietszeggende wijze, welke we van hem gewoon zijn, als hij in het nauw gedreven wordt. Eerst komt de gebruikelijke aanstellerij. Over het stuk is hij 'bedroefd', wel 'niet over het stuk zelf, maar daarover dat zoogenaamde vrienden hebben kunnen vorderen dat ik mij verantwoord op eene beschuldiging van... laaghartigheid! dàt staat er. Had men niet de schouders moeten ophalen?'

Het waren blijkbaar niet alleen zware *financiëele* eischen welke Multatuli aan de vriendschap stelde!

Vervolgens krijgen we weer het flauwe gebluf: 'Niets is gemakkelijker dan Lion te wederleggen. 't Is al te makkelijk zelfs, maar dat wederleggen zelf, dat bewijzen dat ik niet laaghartig ben, heeft iets stuitends. Ik zou dol graag weten of Lion een eerlijk man is. In dat geval zou ik tot hem gaan, hem aantoonen dat B.v.K. hem verkeerd heeft ingelicht en verzoeken te publiceren dat hij zich vergist heeft.'

Kinderachtiger en oneerlijker kan het werkelijk niet, waar Lion zijne beschuldigingen grondde op 'eigenhandige brieven'

van Multatuli en Dr. Bleeker in een vriendschappelijk schrijven, waarin hij Multatuli op de komende aanklachten voorbereidde, dezen had gezegd, Lion ‘niet in het minst van kwade trouw te verdenken.’

De laffe praatjes gaan door: ‘Het stuk van Líon is met weinig talent geschreven, ook uit een oogpunt van polemiek. Ik zou wenschen ongelijk te hebben om 't pleizier zoo'n vijand uit het veld te slaan uit een oogpunt van schrijvers bekwaamheid, meen ik, maar je begrijpt dat dit mij repugneert.’

De bluf neemt toe in hevigheid. Hij zal aantoonen - hetgeen natuurlijk, als altijd, nooit gebeurd is, - ‘dat Lion hem goed heeft gedaan en dat zijn geschrijf den heelen Max Havelaar bevestigt.’ ‘Ik wensch mij veel zulke tegenstanders, mits er een regtbank zij die uitspraak doet. Die regtbank zou 't publiek wezen, en wat moet ik verwachten van 't publiek, als zelfs mijne vrienden zulk geschrijf aannemen. Lion zegt dat ik laaghartig ben. Ik vraag je of het mogelijk kan wezen dat zulk een beweren gestaafd wordt?’

We zouden anders zoo zeggen dat het nogal aardigjes gestaafd *is*, op grond van ‘eigenhandige brieven’.

Zoo gaan dat weerzinwekkend gebluf, die ontstellende onzin door. Hij zal van alles doen en doet niets, want hij voelt, hij begrijpt, dat hij niets doen *kan*, omdat hij groot ongelijk heeft en de goe-gemeente door hem schandelijk bedot is.

Tine, die alles in Bantam medemaakte, heeft al dat geschetter voor zoeten koek opgepeuzeld; zij heeft alles *geslikt*, zoo als zij ook verder Multatulis praatjes en grillen slikken zoude, om des lieven vrede wille, totdat haar fijn gevoel van vrouw ten slotte te zeer werd gekwetst, toen Multatuli, doende als ‘in chemie’, waar ‘scheiden niets is dan voorkeur voor vereeniging met wat anders’, (Br. L.P. bl. 65) zijn bekende naveltheorie in toepassing bracht en Mormoon van de daad werd.

Maar eindelijk kwam het fameuse antwoord en wel in de Nieuwe Rotterdammer van 21 Februari 1861. (Verg. Brieven, deel 1861, bl. 22 e.v.).

Allereerst, en in hoofdzaak, behandelt Multatuli de door hem verzonnen vergiftiging van zijn voorganger, den Heer Carolus, ter zake waarvan hij door een tijdgenoot uit Bantam, betrapt wordt op een verkwikkenden afkeer van liegen.

En dan vervolgt hij:

‘Nu het stuk van den Heer Lion. Er zijn vele onwaarheden in, die ik thans voorbij ga, om mij alleen te bepalen tot de hoofdzaak: “ik zou eerst vier jaren later verzonnen hebben aan de bewuste handeling des residents van Bantam die hatelijke kleur te geven.”
Men leze Havelaars brief van 25 Februari 1856, no. 91 Geheim, en vrage zich af, of ik behoefde te verzinnen in 1860 wat Havelaar voorzag en vreesde in 1856?
Stipt genomen ware deze enkele opmerking voldoende. Maar ik wil meer doen. Als het beweren van den heer Lion eenigen grond had, zoude 't slot des negentienden hoofdstuks van den “Max” onwaar zijn! Het ware in dat geval den Heer Slijmering ligt gevallen eene verklaring dienaangaande te leveren van Duclari en Verbrugge. Welnu! noch de eerlijke Verbrugge, noch de ridderlijke Duclari zullen eene dusdanige verklaring geven. Men mag veronderstellen dat er *o*m gevraagd is, want het ligt voor de hand dat een démenti van die zijde groote waarde zou hebben gehad voor de zaak die de heer Lion meent te moeten beschermen.
En eindelijk: Havelaar heeft voor zijn vertrek naar Lebak de bedoelde handeling des residents doen constateren. Hij heeft dus toen voorzien een bewijs noodig te hebben voor 't geen ik later verzinnen zou; - wat met andere woorden zeggen wil dat ik niets te verzinnen had! Ook dàt bewijs houd ik gereed ter inzage van ieder die belang stelt in de waarheid. Niets zou mij gemakkelijker vallen dan te bewijzen dat Havelaar goed en verstandig gehandeld heeft; - dat hij in gevaar voor zijn leven den moed had zijn pligt te doen; - dat hij onverwrikt heeft vastgehouden aan grondbeginselen zoo van trouw aan eene regering die hij verachtte, als van menschelijkheid, regtvaardigheid... Maar waartoe zou ik dit alles bewijzen, waartoe?
Zie, ik neem aan te concureren met koffiepraatjes, vrijen arbeidsgewawel en 't gejammer over onverantwoordelijken watersnood.... maar wat baat het mij?....
Wat zal het mij baten te bewijzen dat Havelaar recht heeft, zoolang de Nederlandsche natie weigert recht te doen?
Rotterdam, Hotel Weimar, 19 Febr. 1861.
MULTATULI.’

Men ziet het! 't Is weer het oude liedje: praatjes, niets dan praatjes!

Immers de verwijzing naar de geheime missive van den 25en Februari 1856 no. 91 is niet anders dan een handige zet, om zich uit een wanhopige impasse te draaien. Want in die missive is er wel sprake van de mogelijkheid, dat de Regent van Lebak aan zijn neef den Regent van Tjiandjoer ‘per expresse’ geld zal vragen, om dat ‘met kwistige hand aan ieder dien hij in den laatsten tijd heeft te kort gedaan’ uit te keeren, maar dààrom, gaat het hier niet, doch wel om de, den Resident Brest van Kempen lasterlijk aangewreven daad van omkooping van den Regent.

Die ‘enkele opmerking’ van Multatuli is dus ‘stipt’ genomen, *niet* voldoende, maar wel totaal *on*voldoende.

In het voorbijgaan wijs ik er op, dat de evenbedoelde geheime missive, als zooveel andere schrijverij van Multatuli, een toonbeeld is van volkomen gemis aan logischen zin; maar zij is zoo handig in elkaar gezet, dat niet alleen ‘de europeesche lezer’, doch vooral de bewonderende Jeugd met hare illusiën voor den ‘edelen Martelaar’, er in vloog.

Slechts één voorbeeld! Kan een aanklacht onmogelijk *voorbarig* zijn als zij betreft ‘jaren, jaren misbruik’?

‘Jonge menschen moesten zijne werken niet lezen zonder commentaren van ouderen met onbevangen oordeel. Hier en daar... staat men in de jeugd zonder tegenweer voor vele zijner parodoxen en apodictische uitspraken’, zegt zoo terecht in hare Multatuli-herinneringen, opgenomen in het Januari-nummer van *Nederland,* jaargang 1910 bl. 94, Mevrouw Wienecke, beter bekend als Fancy en als Sietske. Deze Sietske heeft in hare jeugd, als een der vele ‘echte liefdes’ van den Meester, meer dan iemand diens paradoxen, apodiktische uitspraken en zelfpleidooiende zedelijksheidsleeringen ondergaan. Zij heeft geposeerd voor Thugater, de dochter-melkster, die niet naar hartelust mocht samenwonen ‘met iets blonds of bruins’, alleen ‘omdat de melk die ze thuisbracht, zoo vet was,’ Thugater, is het symbool van het verdrukte meisje, verdrukt omdat de ouders er erg op tegen hadden dat Multatuli hunne dochters wilde helpen, ‘om zich te verdubbelen in een kindje’.

Verder lijkt de eisch dat Slijmering aan Duclari en Verbrugge eene verklaring zou hebben moeten vragen, naar niets. De Heer Brest van Kempen stond persoonlijk geheel buiten den pennestrijd. Multatuli kan het blijkbaar niet begrijpen, dat een fatsoenlijk man soms zwijgt op lasterlijke aantijgingen; dat dààrom Duymaer van Twist en zooveel anderen hem nooit een antwoord waardig hebben gekeurd. Van daar bijv. dat hij vragen kon (Br. L.P. bl. 141): ‘Fatsoenlijk man! Wat is dat eigenlijk?’; van daar zijn wanbegrip, vervat in deze woorden (Br. L.P. bl. 149): ‘Het zwijgen van allen die zooveel belang zouden gehad hebben bij spreken, (Duymaer van Twist in de eerste plaats!) en dat zooveel jaren lang, en na zooveel sommatiën van mijn kant, is meen ik 't sterkste bewijs voor de waarheid van den Max Havelaar’. Kan het armzaliger?

Intusschen is het volgende misschien niet onbelangrijk.

Zooals wij door den Heer Van Deventer weten (Gids van Mei 1910 bl. 196), vroeg de Minister Rochussen bij zijn brief van 25 Juni 1860, inlichting aan den Gouverneur-Generaal, omtrent de meerdere of mindere juistheid van de, in den Max Havelaar voorgestelde feiten. De Heer Pahud antwoordde, dat het boek in Indië niet verkrijgbaar en hem nog niet toegezonden was. Het Ministerie stuurde het hem. Tot zoover de Heer Van Deventer. Geraadpleegde stukken aan het Departement leerden mij onlangs, dat bij zijn semi-officiëelen brief van 14 December 1860 no. 263. Mr. A. Prins, Vice-President van den Raad van Nederlandsch-Indië, bij afwezen van den Gouverneur-Generaal, gedurende Zijne reis naar de Molukken, schreef: 'De Heer Brest van Kempen heeft inzage van stukken gevraagd, ten einde zich tegen de aanranding van Douwes Dekker te kunnen verdedigen.'

Of dit opvragen van stukken een gevolg was van het, door Rochussen uitgedrukt verlangen om inlichtingen, dan wel, of de Heer B.v.K. plan had Multatuli publiek te woord te staan, blijkt niet. Doch bij semi-officiëel schrijven van 8 Februari 1861 no. 241, schreef de intusschen opgetreden Minister Jhr. J.F. Cornets de Groot van Kraayenburg aan den G.G.: 'Ik betwijfel of het raadzaam zij den Heer Brest van Kempen, indien zijne bedoeling mogt zijn zich in het openbaar te verdedigen tegen het betreffende gedeelte van "Max Havelaar" en hij daartoe vergunning mogt vragen, daartoe verlof te geven. "Max Havelaar" is, met betrekking tot den genoemden Resident, beöordeeld en veroordeeld van eene zijde, die den schrijver meer treft, dan eene wederlegging door eenen Landsdienaar immer zou kunnen doen, te meer omdat de Heer Brest van Kempen moeijelijk den schijn zou kunnen ontgaan van de pen uit gekrenkte eigenliefde te hebben opgevat.'

Of de Heer B.v.K. zich officiëel verantwoord heeft, blijkt niet. Stukken ter zake zijn aan het Ministerie niet bekend. Ook is niets gevonden omtrent een Indisch antwoord op het verlangen van Rochussen. Vermoedelijk is de kwestie in het vergeetboek geraakt. Dit zou dan niet voor erge 'rillerigheid' getuigen.

Als ik mij een oordeel mag aanmatigen over den Ministeriëelen brief, dan komt de uitdrukking 'gekrenkte eigenliefde' mij niet gelukkig voor in zake zelfverdediging tegen vuile

aanranding. In elk geval is het zeer jammer dat B.v.K. zich niet publiek heeft mogen verantwoorden c.q. met gebruikmaking van officiëele bescheiden. Het oordeel van velen uit die en latere jaren zou ongetwijfeld anders zijn geweest over ‘den Man van Lebak’ en dientengevolge ook over Slijmering. Maar hoe dit zij, de zelfbeheersching, door den Heer Brest van Kempen aan den dag gelegd, verdient grooten eerbied[1].

De Heer B.v.K. dus, stond, zoo als ik boven zei, buiten de kwestie. De Heer Lion nam diens partij op, buiten hem om. Deze vermeende in *eigenhandige brieven van de betrokkenen*, een afdoend bewijs te hebben. Welke reden kon er nu voor *hem* bestaan, om aan Duclari en Verbrugge te vragen, of het door Multatuli ter zake in den Max Havelaar beweerde, al of niet waar was? De hoofdzaak was: *bewijs. Welk* bewijs Lion voorbracht, deed tot de zaak niets af. Daarentegen had Multatuli dat bewijs door tegenbewijs moeten ontzenuwen en niet zich het leveren van dat tegenbewijs van den hals moeten schuiven. Juist hij, Multatuli, had die door hem zoo noodig geachte verklaring van Duclari en Verbrugge moeten vragen!

Maar afgescheiden hiervan, Verbrugge en Duclari hadden best het slot van het 19e Hoofdstuk kunnen bevestigen, toch zou daardoor het *feit* der omkooping niet bewezen zijn, wijl dàt feit niet uit het bedoelde slot blijkt.

Dat onwrikbaar vasthouden aan ‘grondbeginselen van trouw’ slaat op zijn afgezaagde bewering, dat hij oproer had kunnen verwekken. Nu! in theorie is het gemakkelijk spelen met het touwtje van de galg!

En dan! als men eene Regeering ‘veracht,’ neemt men, als men fatsoenlijk man is, dadelijk ontslag, maar blijft haar niet 17 jaren lang doordienen; wawelt niet over ‘grondbeginselen van trouw’, vooral niet als men principes ‘laaghartige voorwendsels tot plichtverzaking’ noemt en vraagt niet, gelijk hij nog pas kort te voren, in Januari 1858 aan den Oud-Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist gedaan had, (Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste), om hem te ondersteunen in de pogingen die hij wilde aanwenden ‘om op de meest eervolle wijze weder te mogen intreden in Nederlandsch Indischen dienst.’

1. De raadpleging van laatstbedoelde twee brieven en de openbaarmaking daaruit van het bovenstaande, is mij welwillend toegestaan door den Minister van Koloniën, waarvoor ik Z,E. mijn beleefden dank betuig. Ik doe dit ook aan den ambtenaar van Koloniën, den Heer Welbergen, die de twee missives heeft weten op te visschen

De kroon op alles wordt gezet door den slot-onzin: ‘Wat zal het mij baten te bewijzen dat Havelaar regt heeft, zoolang de Nederlandsche natie weigert regt te doen?’ want zulk een uitspraak maakt elk bewijs tot eene overbodigheid!

De verkondiger van zulke en dergelijke logika heeft men een wijsgeer genoemd!.....

Dan, welk stuk bedoelt Multatuli, waarbij hij vóór zijn vertrek van Lebak, de bedoelde handeling van den Resident heeft doen constateeren? Is het de origineele verklaring van den Kontroleur Verbrugge? De inhoud daarvan komt voor in den Max Havelaar; daaruit blijkt dat het stuk, zoo het inderdaad bestaan heeft, niets anders behelst dan een verhaal, 't welk de Kontroleur Verbrugge beweert van den Regent vernomen te hebben. Dat is toch niet het constateeren van eene handeling van den Resident? Welk nut kon dus de inzage van het origineele exemplaar hebben?

Heeft Multatuli het oog op een ander dokument? Waarom dan zulk een waardevol stuk niet ook in den Havelaar opgenomen? Waarom het niet alsnog, tijdens zijn pennestrijd, geopenbaard? De reden ligt voor de hand. Daar uit den loop van het gebeurde, zooals de Heer Lion dit weergeeft *op grond van eigenhandige brieven van betrokkenen*, zoo duidelijk blijkt dat de Resident de hem aangewreven smerige daad van omkooping *niet* deed, kan dus onmogelijk een stuk hebben bestaan, deugdelijk constateerende dat hij die *wel* deed.

Bovendien zal ik hieronder aantoonen, afgescheiden van de gedokumenteerde bewering ter zake van Lion, dat het logisch *onmogelijk* is, dat Multatuli vóór zijn vertrek uit Lebak, een stuk heeft bezeten over de beweerde omkooperij, hetwelk de waarde kan hebben gehad van bewijs tegen den Resident Brest van Kempen.

Wat Multatuli verder in zijn artikel beweert, is bluf en natuurlijk ook onwaarheid. Dat ‘gemakkelijk’ te leveren bewijs ‘dat Havelaar goed en verstandig gehandeld heeft’ is niet alleen niet aan de orde, maar ook niet te leveren en daarom, als zooveel door Multatuli ‘*gemakkelijk te leveren bewijzen*’, dan ook nooit geproduceerd. In elk geval was de Max Havelaar de aangewezen plaats er voor geweest. Daar er in dàt lasterende boek zooveel dringend-noodige bewijzen ontbreken, kan er niet één gemist worden. En wat aangaat het door Multatuli met moed zijn plicht doen ‘in gevaar voor

zijn leven', dat zaakje kennen we uit mijn vorig artikel (Tijdspiegel Mei 1911). De waarheid is immers heel anders? want Multatuli heeft zich, zooveel hij kon, gehaast om den Regent uit zijn radius verwijderd te krijgen, omdat hij vreesde vergiftigd te zullen worden of, zooals het in dichterlijke Havelaar-taal luidt: 'omdat hij omtrent zich zelven en de zijnen plichten te vervullen had.' Multatuli kan het nu eenmaal niet laten, de gebeurtenissen verdraaid weer te geven en steeds op eigenschappen te snoeven, welke hij *niet* bezit. Dit laatste ook maakt hem zoo onsympathiek.

Dat bluffen op eigenschappen, welke hij niet bezit, is daàrom ook zoo weerzinwekkend, omdat hij, als het in zijn kraam te pas komt, die zelfde eigenschappen in anderen afbreekt, na ze eerst, toen *zijn* belang het medebracht, in die personen hoogelijk te hebben vereerd. In Idee 290 bijv. wordt de moed van Curtius, van Cambronne en van d' Assas verheven; maar Multatuli beweert nog grooter held te zijn, want *zij* waren vrijgezellen en *hij* offerde ook vrouw en kind. Toen heette het nog: 'Beloont men den schildwacht niet die alarm roept, met het vijandelijk wapen op de borst?' Doch in een noot van Idee 527 wordt het geval Curtius een fabel genoemd; van Cambronne gezegd: 'Als 'n echte vechtman, spaarde hij zijn dierbaar leven voor het vaderland: *hij gaf zich over met z'n garde*; van d'Assas' kreet: Auvergne à moi! beweerd: ''t was een kreet van schrik, en geen beredeneerd blijk van opofferende heldhaftigheid'. En bij diezelfde gelegenheid vernemen we omtrent Luther 'dien welgedanen monnik' dat hij 'wist, op welke invloeden hij rekenen kon, en dat alzoo zijne dapperheid iets minder te beduiden heeft, dan liefhebbers van klinkende frazen aangenaam is.'

Al die afbraak wordt door Multatuli gebezigd om zich daarmede een voetstuk op te bouwen. 'Is 't waar of is 't niet waar,' luidt het, 'dat ik geheel alleen staande, mijn plicht durfde vervullen daarginder, toen alles meeheulde met het onrecht?' Ons antwoord is: Neen, dat is *niet* waar. En als uw schamper uitgesproken bewering waarheid bevat en Cambronne zich overgegeven heeft, dan hebt *gij* desgelijks gedaan, ja erger nog. Want gij wildet uw zelf vervaardigd vestinkje versjacheren, als men u Resident van Pasoeroean wilde maken, 'om uwe schulden te betalen,' als ge herstel van diensttijd ontvingt voor het pensioen en bovendien nog een ruim voorschot en

den Nederlandschen Leeuw. Vervolgens hebt ge Rochussen gezocht, dien ge uitgescholden hadt voor ‘hansworst’ voor ‘ellendeling’, voor iemand die ‘het geld van de natie of den arbeid van den Javaan cadeau gaf om zich te kwijten van een schuld van dankbaarheid jegens een ouden kennis’. En ten slotte hebt ge u met gebonden handen overgegeven aan den nieuw-benoemden Gouverneur-Generaal Mr. P. Mijer, die in de Tweede Kamer openlijk uw waarheidsliefde in twijfel had getrokken. Mijer heeft u niet eens geantwoord!...

Intusschen is het eind van al het geschetter in zijn brief, dat de vernietigende beschuldigingen van Lion, door Multatuli in geen enkel opzicht ontzenuwd zijn, dat ze nog in haar volle kracht bestaan!

De lezer vergunne mij een korte afwijking, in verband met het Multatuli, door Lion ten laste gelegde schandlijk belasteren.

In het Koloniaal Weekblad van 18 Juli 1910 voegt een anoniem schrijver mij o.a. toe: ‘Wij willen onderscheiden hebben tusschen wat Eduard Douwes Dekker geweest is als mensch en wat zijn geest, zijn ziel heeft geopenbaard door Multatuli.’ Dat is de gewone eisch, dien men hoort, als Multatuli beoordeeld wordt. Maar als we zooals hier, zulken schandelijken laster lezen, is dan de *mensch* Douwes Dekker aan het woord of zijn door Multatuli geopenbaarde ziel?

De eisch der onderscheiding is eenvoudig onhoudbaar, al is het alleen maar, omdat Multatuli-zelf er voortdurend zijn Douwes-Dekkersche aangelegenheden bijsleurt en tot beoordeeling en bespreking daarvan *dwingt*, wijl hij onschuldige menschen in de hoogste mate belastert en daadzaken verdraaid voorstelt.

Als Multatuli *onze* kieschheid in twijfel trekt naar aanleiding van een Douwes-Dekkersch liefdesavontuurtje, mogen wij *hem* dan op dat gebied der kieschheid niet eventjes aan den tand voelen? Als Multatuli ons de verachting van Douwes Dekker in het aangezicht slingert, mogen wij dan niet diens bevoegdheid tot verachten onderzoeken? Als Multatuli het niet krijgen van een landspensioen noemt een ‘schelmerij’, ‘de Natie die schelmerij in 't gezicht gooit’ en geen wapen te laag vindt om de principes aan te tasten die hem dat landspensioen onthouden (Br. Wiesbaden bl. 168), zouden wij dan niet heel minutieus mogen nagaan of de schelmerij niet meneers eigen werk is, door vroeger zijn mooie kans op pensioen

roekeloos, in gekwetste ijdelheid, te versmijten, de gelegenheid om, door een dienen in de West die verloren 17 pensioenjaren terug te krijgen moedwillig te laten voorbijgaan en verder nooit iets uit te voeren wat hem, ook maar eenigzins, aanspraak zou doen krijgen op den dank der Natie, doch daarentegen zijn Vaderland, in overmoed, te bevuilen binnen eigen grenzen en daar buiten? Als zijn vurige bewonderaars gewagen van zijn 'schoone ziel' en van zijn 'verheven zielenadel', hetgeen persoonshoedanigheden zijn en niet schrijverseigenschappen, mogen we dat fraais dan niet in den smeltkroes van het onderzoek werpen, om te zien of er iets van overblijft? 'De overledene-zelf heeft, zegt Veritas (Multatuli-Wespen, bl. 8.) door het telkens ten tooneele voeren van zich en de zijnen, tot zijn private leven den toegang gegeven. Nu zou men niet mogen weten, wat waar is, wat niet?'

Heeft zijn eigen weduwe 'om hem hoog te houden om zijn zelfs wil', niet onder den titel: Brieven van Multatuli, uitgegeven de partikuliere correspondentie van Douwes Dekker en daarmede ons opgedrongen de kennisneming van meer dan huiselijke, van hoogst intieme aangelegenheden en gevoelens, waardoor we zoo'n diepen blik hebben kunnen slaan in de dagelijksche werkplaats, waar de Ideeën en de rest der Multatuliaansche geschriften in elkaar gezet en pasklaar gemaakt zijn voor de omstandigheden?

d' Ablaing van Giessenburg heeft het zoo juist gezegd, dat men veel van Multatuli's geschriften alleen begrijpen kan, als men zijn partikulier leven kent. Wie kon bijv. vermoeden dat Fancy niet alleen zijn fantaisie was, maar ook zijn nichtje Sietske en het 'epos' Woutertje?

Vergeten we toch niet, dat Multatuli altijd aan het zelfpleidooien is. Zich *verdedigen* heeft Multatuli zijn heele leven gedaan. Of hij gaf een rechtstreeksch pleidooi om zijn daad goed te praten; òf met zijn daad als ondergrondsche basis, bouwde hij een theorie op, welke zijn daad voor het oog der wereld moest verklaren en hem moest schoonwasschen. Tal van zijn ideeën zijn zelfpleidooien. De Max Havelaar is schier op elke bladzijde een zelfpleidooi. Zijn zich-voortdurend-opdringen als Waarheidszoeker en Waarheidsverkondiger is één doorloopend zelfpleidooi voor al zijn onwaarheden! Hoe kan men dan den *mensch* bij Multatuli buiten beschouwing laten? te meer als we weten, dat tal van zijn

aanvallen, meer speciaal die op personen, maar ook op maatschappelijke opvattingen, geïnspireerd zijn door eigenbelang, haat en wraakgevoel!..

Maar keeren we terug tot het stuk van Lion.

Hoe gemakkelijk toch zou het voor Multatuli geweest zijn, om, als hij inderdaad niet schuldig was, zijn zaak te winnen. De brieven, waarop Lion zich beriep, zouden dan vervalscht zijn, of Lion kon, evenals de Nederlandsche natie, niet lezen. Multatuli had dus eenvoudig openbaarmaking van de brieven moeten eischen! Wat hij steeds anderen verweten heeft, nl. dat men geen inzage kwam nemen van *zijn* paperassen, verzuimde hij zelf te doen in zulk een ernstig en dringend - noodzakelijk geval!...

Toen hij dat niet deed (en we begrijpen waarom!), had hij liever moeten zwijgen, dan zich zoo onbeholpen en brutaal verdedigen. In elk geval had hij *verder* den mond moeten houden. Doch den ‘misdadiger’ gelijk, die te eeniger tijd wederkeert naar de plek der misdaad, kon Multatuli niet nalaten, terug te komen op het, voor hem noodlottige Lionsche terrein. 15 jaar later begon hij in de kwestie weer, wat de inlander zoo karakteristiek noemt, te ‘korek,’ (peuteren, wroeten, roeren).

In noot 182 van den Max Havelaar lezen we:

‘In 'n Bataviasche Courant werd me verweten, dat ik bij den heer Brest van Kempen afstapte. Dit geschiedde op *zijn* uitdrukkelijk verzoek, en was van mijn kant 'n edelmoedigheid. De man vreesde voor oproer, en er was reden toe. Reeds te Lebak had ik al m n invloed noodig om de bevolking in rust te houden, waarop dan ook in m'n laatsten brief aan den kontroleur gedoeld wordt. Het zou 'n verkeerden indruk gemaakt hebben, indien ik bij 't verlaten van Bantam blijk had gegeven in onmin met den Resident te zijn. Dit was dan ook 't geval niet. Maar zeker zou dit wèl 't geval geweest zijn, indien ik toen *al de motieven* had gekend, die hem bewogen moordenaars en dieven de hand boven 't hoofd te houden. Gelijk uit den Havelaar blijkt, dacht ik slechts aan een *door gewoonte verwrongen plichtbesef* van de soort als ik sedert jaren overal ontmoet had. Later evenwel ontdekte ik dat het ontzien van den “geest des gouvernements” in dit bijzonder geval samenhing met 'n indruk van nog lager soort, van... de allerlaagste soort. Het lust me niet, mij daarover

op dit oogenblik uit te laten. Misschien is de gewezen Minister van Koloniën Hasselman genegen den belangstellenden onderzoeker nauwkeuriger in te lichten. Ook kan deze Staatsdienaar - een mijner voorgangers te Lebak - getuigen of ik de beschuldiging van “overdrijving” in 't schetsen van den toestand dier provincie verdien? Hij zal erkennen dat ik *beneden* de waarheid bleef.’

Kan men zich onedeler verdachtmakingen voorstellen? en dan verbonden met de grofste onwaarheden!

Het begint met een verkeerde voorstelling van daadzaken. Immers nooit heeft de Heer Lion (op wiens artikel Multatuli hier doelt) hem verweten, dat hij bij den Heer Brest van Kempen afstapte. Daarin was, gegeven de *ware* feiten, niets afkeurenswaardig. Maar *wel* heeft Lion Multatuli er een verwijt van gemaakt, dat hij bij B.v.K. gelogeerd en als *vriend* van dien Heer afscheid genomen hebbende, dezen 4 jaar later, zonder eenige gegeven aanleiding, de lasterlijke aantijging van omkooping van den Regent van Lebak aanwreef.

Altijd dus verkeerde voorstelling van zaken, gedraai, onwaarheid!

Dan, wat heeft de Minister Hasselman er bij noodig? Hoe ook, kan Multatuli zich op *hem* beroepen? want in zijn brief aan Busken Huet van 12 Februari 1868 (Gids van Juni 1910 bl. 278) noemt hij hem ‘een oud resident die meeknoeide toen ik mijn plicht deed, en nu minister is.’

't Is toch inderdaad te mal! Een beroep op een knoeier, om te getuigen in geknoei waarbij hij medeknoeier was!

Doch het is maar een kleine, onbewezen lasterlijke aantijging van een Waarheidszoeker en Waarheidsverkondiger! Als het in de waarheidskraam te pas komt, wordt de uitstalling anders; want in een brief aan Vosmaer, eenige jaren later (Verzamelde werken, deel 1 bl. 307) vernemen we, dat Hasselman als Assistent-Resident van Lebak een rapport had ingediend over het knoeien aldaar. Stel u voor! een knoeier die een schriftelijk rapport indient over het geknoei waarin hij medegeknoeid heeft! Of was Hasselman *geen* knoeier? Inderdaad! logika en verkwikkende afkeer van liegen vormen Multatuli terecht tot Wijsgeer, tot ‘Onbevooroordeeld Denker’ waarvoor hij dan ook openlijk gehuldigd is, en tot Waarheidszoeker!..

Wat ‘den indruk van de allerlaagste soort’ betreft, we weten

dat dit doelt op Multatuli's, in den even geciteerden brief uitgesproken beschuldiging.

Hij beweert namelijk dat de oud-Minister Hasselman hem verteld zou hebben, dat de Resident Brest van Kempen ‘onder den Regent zat’, want ‘de Regent leverde hem meiden.’ En op de wijze van het Humoristisch Album, zet Multatuli er achter: (Stipt letterlijk!). Met Multatuli als zegsman, geeft stipt letterlijk geen waarborg. Doch als de Heer Hasselman die woorden werkelijk gesproken heeft, dan waren ze zeker niet voor publiciteit bestemd, al was het alleen maar, omdat het zoo juist is, wat Multatuli zelf er van zegt (Br. L.P. bl. 143): ‘Die woorden, geschreven of gedrukt, kijken iemand vies aan!’

Maar afgescheiden hiervan, hoe kan Multatuli zoo spreken, hij die, toen zijn vriend Hébert hem in de dagen van aanhouding te Padang, dak en eten gaf te zijnent, diens concubine ‘débaucheerde’? ja, sterker, die, Brest van Kempen zoo zwaarvallende over hem toegedichte erotische neigingen, zelf niet anders gedaan had en deed, dan bras dessus, dessous met Eros uit boemelen gaan, ja Eros Pandemos zelfs aan Tine voorstelde!

Verder geeft Multatuli, de Alleswetende! blijk, niet geweten te hebben, wat iedereen in Lebak *moet* geweten hebben, als het waarheid was, hetgeen hij hier van den Resident vertelt. Want zulke liefhebberijen blijven nooit geheim in het Binnenland. Maar, het is waar, Multatuli was toen *in* en niet *naast* zijn afdeeling, en we kennen immers het ‘Idee’ (Max Havelaar bl. 205) dat men ‘in nabijliggende provinciën altijd beter van den stand der zaken onderricht wordt dan op de plaats zelf.’

En dan, welke waarde, anders dan als bewijs te meer van zijn zichzelven voortdurend tegenspreken, heeft zijn uitlating tegenover zijn vriend Mr. J.N. van Hall (Br. 1870, bl. 187): ‘Ik heb 'n hekel aan chronique scandaleuse.’

Het praatje van Multatuli, die zooveel lasterlijke praatjes verkocht heeft, neemt de Heer Meerkerk onvoorwaardelijk aan en hij schrijft dan ook (Multatuli bl. 171), dat de Resident ‘niet durfde optreden tegen den Regent, die hem in eenige min-kiesche zaak zeer ter wille was.’ En we krijgen te hooren het mede lasterlijke praatje van Multatuli omtrent het ‘aboucheren’ en het ‘vertellen aan den Regent van de tegen hem ingebrachte klachten.’ De missive van den Resi-

dent van 29 Februari 1856 is dààr om het lasterlijke dier praatjes van Multatuli te staven.

Het is inderdaad zeer moeielijk om te begrijpen wat de bewonderaars eigenlijk onder een leugenaar verstaan. Meerkerk bijv. haalt Multatuli's brief aan Vosmaer, van 22 September 1874 aan, (Multatuli bl. 219) waarin gene vertelt dat zijn vrouw en kinderen met vreemden heulden tegen hem (Multatuli). Meerkerk vindt dit *zoo* erg, dat hij er door zijn 'dankbaarheid kwijt was,' zijn 'pen boos wegwierp,' en uitroept: 'Wat hij daar aan Vosmaer schrijft is *gemeen.*' Wij gaan volkomen akkoord! Maar waarin zit het gemeene? In de allereerste plaats hierin, dat het eene onwaarheid is. Toch is Meerkerk degene, die eenige bladzijden vroeger geschreven heeft, zooals we zagen: '*liegen* deed hij niet. Dekker was geen leugenaar,' als ook, dat de feiten, die Multatuli als feiten geeft, *volkomen juist zijn.*'

Het zichzelf-tegenspreken, een chronisch verschijnsel bij den Meester, vertoont zich trouwens dikwijls bij de bewonderaars. Zoo schrijft bijv. Van Vollenhoven in zijn meer-aangehaalde brochure (bl. 18): 'Ce serait cependant bien mal connaître Dekker que de croire que toutes ces tribulations, et en partilier ses déboires financiers, l' eussent beaucoup affecté.'

Drie regels lager lezen we: 'Optimiste et passionné, ses constants embarras d'argent l'affectaient, non pas parce qu'ils étaient humiliants en eux mêmes, mais parce qu'ils lui imposaient une gêne qui lui était désagréable.'

In het voorbijgaan zou men kunnen vragen: is er wel eenig verband tusschen het niet voelen van het vernederende van moedwillig gemaakte schulden en optimisme en hartstochtelijkheid? Hoe kan toch iemand als de Heer Van Vollenhoven zoo luchtig over zulke zaken spreken? Staan genieën dan boven de meest elementaire begrippen van eerlijkheid? Immers het niet-voelen van het vernederende van schulden, welke zich heel het leven door opstapelen, getuigt van gemis van eerlijkheidszin. Daarom kon Multatuli dan ook over zijn oude en hooge schulden aan den logementhouder Führi, schrijven (Br. 1862, blz. 107): 'Dat ik die schuld niet betaal is omdat ze te groot is, en als ik hem wat op afrekening geef, wat ik nu wel doen kòn, dan denkt hij dat zijn insolente brieven effect hebben gedaan, en ik krijg ze voortaan alle weken.' Daarom kon hij aan Führi zelven zoo logisch schrijven: 'Ik verwijs u bij dezen tot den Heer Duymaer van Twist. Zeg hem,

dat 't zijn schuld is dat ik word beschouwd als kwade betaler.'

Het was dus hier wat hij elders noemen zou: 'chûtes van de ziel... adelaarsruitijd'!

De bewonderaars moesten het, dunkt mij, meer houden op Veritas (Multatuli - Wespen, blz. 23) als die zegt: 'Heeft een groot man iets misdreven, dan zegge men niet: 't Komt er voor hem niet op aan. Het komt er voor hem *juist* op aan, ook omdat men weet, hoe gaarne juist de gebreken van grrrroote mannen worden nagevolgd. Plato's hooge schouders aapten zijn volgelingen na. En als 't nog maar bij hooge schouders bleef!'

Wat hebben talloozen de grimassen van Multatuli, zooal niet nagedaan, dan toch enthousiast bewonderd!

Die 'allerlaagste soort' van indruk, dien Multatuli Brest van Kempen ten laste legt, was dus *wellust.* Zulk een verwijt durft openlijk een man te doen, die zich niet schaamde aan zijne echtgenoote te schrijven: 'ik voel mij door het vurig gestel van Siet zeer aangetrokken. Lieve, ik wou dat je mij daarin vrij liet. Dat zal altijd jammer van je blijven, dat je zoo iets niet geheel kunt begrijpen, omdat je 't niet deelt. *Je bent niet wellustig en kunt dus niet indringen in de positie van anderen*, *die het wel zijn.*' Men kan deze kiesche fijnheid vinden in de door zijne weduwe bezorgde BRIEVEN, welke, zooals we weten, uitgegeven zijn om Multatuli 'hoog te houden om zijn zelfs wil', maar die in werkelijkheid hem verschrikkelijk neerhalen. Die tirade is nog niet eens het meest onkiesche, dat hij op dat gebied aan Tine geschreven heeft. Er zijn walgelijker passages; maar zij is ruim voldoende om onze ergernis te wekken als hij, naar aanleiding van een briefje van een paar, blijkbaar fatsoenlijke café-chantant-meisjes, in een noot van Idee 527 zegt: 'Het zou me veel waard zijn lezers te hebben, die in staat waren de kiesche fijnheid in 't briefje dier beide meisjes op te merken. Maar als ik zulke lezers had zou er veel anders zijn.'

Is het niet weer 'om misselijk te worden?'

Door den Heer Lion wordt niet gesproken over *overdrijving in 't schetsen van den toestand der provincie* (Lebak). Er is alleen sprake van een ernstige beschuldiging van laster, leugen, laaghartigheid en verachtelijkheid, en dáárop, en daarop alléén had Multatuli zich te verantwoorden. Of, hij had te zwijgen en verder na te laten, telkens en telkens, tot walgens toe, zijn

lezers te vertellen, dat hij zulk een goed mensch was en altijd de waarheid zocht en beoefende. Ook zijn lofredenaars hadden in dat opzicht wat kalmer, wat voorzichtiger kunnen zijn.

We zullen nagaan wat er van zijne verdere bewering waar is.

De kwestie van oproer allereerst.

Uit mijn vorig artikel weet men, dat als Multatuli een verdachte zaak heeft goed te praten of weg te moffelen, hij er oproer bij te pas brengt. Zoo dreigde er oproer in Natal, toen de witte mieren eene invasie deden in de Landskas onder zijn beheer, en met huid en haar de ontvangen *f* 2000 opvraten, welke Multatuli vergeten had te boeken; want toevallig had hij weer te kampen gehad met aanhoudende pogingen tot opstand. (Max Havelaar Hoofdstuk 13).

Multatuli had toen blijkbaar vergeten, dat hij in een zijner brieven aan zijn meisje, de latere Tine, (Br. 1846 blz. 38), beweert, dat hij te Natal bestolen is, niet tengevolge van oproer, maar door een inlandschen schrijver, omdat hijzelf 'krankzinnig was na het lezen der advertentie in de courant dat mijn meisje met een ander getrouwd was.' (Dit meisje was Caroline Versteegh, wier liefde, voor Multatuli valait une messe, want voor haar werd hij katholiek. Dit belette hem echter niet om met zijn doopbriefje van pastoor Cartenstat in zijn vestzakje, vrijmetselaar te worden!)

Dat het Natalsche kastekort *mij* (op grond van degeopenbaarde officieele gegevens) niet maagdelijk-onschuldig toescheen, gelijk ik in mijn Nieuwe-Gids-artikel van Juli 1910 te kennen gaf, heeft mij een tik op de vingers bezorgd van de Hollandsche Revue. Maar de H.R. weet toch wel, dat ik slechts getracht heb, om den driedekker van den Heer Van Deventer, welke de lucht inschoot, hoog, hoog boven de wolken, meer naar aardsche dreven te richten? En dan! de H.R. weet toch ook wel, dat de zwakke zijde van Multatuli altijd geld geweest is en hij bijv. als secretaris-vendumeester, wegens onnauwkeurigheden in zijn administratie, den Lande voor ruim *f*2300 schuldig is gebleven? (Verg. Van Vollenhoven, Multatuli en congé.) Nu zullen we van de andere geldzaakjes maar zwijgen! Multatuli zelf raamt in Idee 946 zijn schulden op 'een paar ton gouds.' Flauwe maar teekenende bluf!

Is het verder niet plichtmatig om, als we in den Max Havelaar den Gouverneur Michiels laaghartig door Multatuli hooren belasteren en Joost van Vollenhoven, ofschoon hij

beter moest weten, in zijn Multatuli en congé (blz. 4), hooren spreken van ‘les calomnieuses accusations de son Lieutenant-Gouverneur, (sic!!) le général Michiels’ is het dan niet plichtmatig om Dr, Kielstra en den Heer de Bruyn Prince te helpen in hunne pogingen, om dat Natalsche zaakje in het juiste licht te plaatsen? Anders zou er geen reden voor zijn, althans voor *mij* niet.

Van die ‘aanhoudende pogingen tot opstand’ waaraan Multatuli in Natal zóó sukkelde, dat zijn geldelijke administratie er door in de war geraakte, zegt Meerkerk volkomen juist (Vragen des Tijds, Okt. 1910 blz. 71): ‘Zeker is daarvan het laatste pure fantazie.’ En hij vervolgt: ‘Nergens, in geen brief, in geen rapport, nergens is er ook maar de flauwste zinspeling op een zweem van opstand te ontwaren. Ook in zijn verantwoordingen is daarvan geen sprake. Van de heldhaftige daden, waarop hij hier doelt en waarvan hij elders verhaalt, kunnen we alleen aannemen dat ze in zijn verbeelding hebben bestaan.’

Intusschen valt te constateeren dat de Heer Meerkerk, die in 1900 nog schreef (Multatuli blz. 201): ‘hij heeft opstanden gedempt’ en tevens verklaarde, wat wij hem hierboven voor den Rechter, als getuige à décharge hoorden zeggen, in 1910 verstandiger is gaan denken met betrekking tot Multatuli's opsnijerijen omtrent zijn ‘heldhaftige daden.’

Dus bij Multatuli waren verbeeldings-oproeren steeds voorradig! Als hij, bewerende dat Goethe ‘schijnt gemeend te hebben dat wellust is poëzie,’ van den grooten Duitscher zeer poëtisch verklaart: ‘Hij haalde z'n inspiraties uit z'n broek’ (Br. L.P. blz. 66), dan kan men van Multatuli wel zeggen: hij haalde z'n oproeren uit z'n broek... zak!

Zoo dreigde er ook een ontzettend broekzak-oproer toen hij de Lebakkers aan hun treurig lot moest overlaten. En dat oproer zou losgebarsten zijn, als de diep-bedroefde bevolking ontdekt had, dat het tusschen den Resident en haar vereerden Beschermer hommeles was. Daarom bedwong hij het oproer, ditmaal niet door den belhamel (die blijkbaar ten behoeve van Multatuli altijd gemerkt was) voor te roepen, maar door bij den Resident, die hem op de meest laaghartige en schurkachtige wijze behandeld had,.. eenige dagen met zijn familie te gaan logeeren!

Dat leelijke zaakje is dus met een broekzak-oproer toegelicht.

Multatuli begreep natuurlijk zeer goed dat er in dat logeeren

bij den Resident iets zeer louche lag, na zijn verhaal dat deze den Regent had willen omkoopen en tot vergiftiging aanzetten. Als hij aan den Heer Roessingh van Iterson schrijft, (Laatste periode blz. 141) zegt hij dan ook ter verontschuldiging: ‘Toen ik op de doorreis naar Batavia bij B.v.K. afstapte (hij had me daartoe uitgenoodigd) en hij me zeer beleefd ontving, verweet ik hem 't geen er tusschen hem en den Regent was voorgevallen.’ Multatuli ‘affecteert’ niet te begrijpen, dat zelfs eene invitatie, zijn afstappen, ten rechte logeeren, bij B.v.K. niet zou hebben gerechtvaardigd. Maar de mooie rol moet toch aan *zijn* kant blijven en als gewoonlijk ontziet hij zich niet, de afschuwelijke insinuatie neer te schrijven, - waarbij hij Slijmering zelfs in zijn langzame wijze van spreken opvoert -: ‘Hij werd verlegen, en hakkelde en zei iets als: - ja... zie je... eens besloten... om de zaak niet... naar Uwe meening... te behandelen... moest ik wel... van... mijn... kant... alle pogingen... (etc. Men kan zulk gehakkel niet precies weergeven).’

In het kort wil dit dus zeggen: de Resident deinsde niet terug voor de liederlijkste middelen en erkende dit!

Multatuli moet geweten hebben, dat deze Resident niet tot de door hem bespotte, gehoonde en belasterde soort behoorde. In de Tijdspiegel van Juni 1893 (blz. 381) schrijft Dr. Kielstra: ‘... Brest van Kempen, die waarlijk niet de “Slijmering” is geweest, waarvoor Multatuli hem heeft willen laten doorgaan. Wie ons opstel over het eiland Madoera in de Gids van December 1890 gelezen heeft, weet ook, dat diezelfde Brest van Kempen dáár kort te voren een lichaam en geest afmattenden strijd had te voeren gehad bij zijn pogingen, om de bevolking van dat eiland op te heffen uit den “zeer beklagenswaardigen” toestand, waarin zij verkeerde, en haar te beschermen tegen de verregaande willekeur der inlandsche hoofden. Br. v. K. had zich voor zijne plaatsing in Bantam, doen kennen als een flink, beleidvol ambtenaar, die geen “rustige rust” verkozen had boven de vervulling van zijn plicht; aan wien de bescherming der bevolking ernstig ter harte ging.’

Hoe Lion over hem dacht, bleek hierboven uit zijn artikel.

Zóó spreken mannen, die door studie en kennis van Indië geleid worden! Het maakt dan ook een klagelijken indruk, als we een jong Javaansch meisje, Raden Adjeng Kartini (Door duisternis tot licht, blz. 61), onder de bedwelming van het

Multatuliaansche gif, hooren verklaren: ‘Er zijn residenten en assistent-residenten, *waarbij Slijmering in Max Havelaar nog een heilige is.*’

Blijkt het niet meer en meer, hoe noodig het is dat de vuile Multatuliaansche modder, welke dik op den Heer Brest van Kempen gesmeerd is, worde weggespoten?

Als men maar goed in de Multatuliaansche keuken rondkijkt, wordt alles glashelder en ziet men hoe de Meester deed, als hij den inhoud van zijn potjes en pannetjes omroerde tot ziel van Multatuli. Men moet dan vooral raadplegen het receptenboek van mevrouw Douwes Dekker - Hamminck Schepel. Maar men moet er om denken, dat als men de potjes en pannetjes wil onderzoeken, men ze goed hoog moet houden, ver van het vuur af, anders vervliegt de ziel van het gerecht. Speciaal het brouwseltje Lebak moet heel hoog gehouden worden, liefst tegen de zoldering aan, anders zakt de podding onmiddellijk in elkaar en brandt de ziel er van aan, onder verspreiding van een geweldig vies luchtje, want het gerecht is sterk aangezet met verkwikkenden afkeer van liegen.

Wie zich verder herinnert, hetgeen ik in datzelfde artikel betoogde omtrent Multatuli's verhouding tot de inlandsche bevolking van Lebak, begrijpt dat het een brutale onwaarheid moet zijn, als hij beweert dat hij, nog te Rangkas Betoeng zijnde, al zijn invloed noodig had om de bevolking in rust te houden. Want om eene inlandsche bevolking, die op het punt staat in opstand te komen, in rust te houden, behoort de ambtenaar, indien hij niet de beschikking heeft over de noodige troepen e.d., heel wat anders te hebben gepresteerd dan Multatuli in dien korten tijd dat hij Assistent Resident te Lebak was, zou hebben kunnen verrichten, zelfs al was hij de buitengewone ambtenaar geweest waarvoor hij zich uitgeeft; een heel iemand anders te zijn, dan hij in werkelijkheid was, hij, die nooit op dienstreis ging, met de bevolking heel geen aanraking had of zocht en zooals wij vernamen uit het artikel van Lion, zelfs tegenover een Regent grof was; in het kort behoort de ambtenaar een enormen invloed op het volk te hebben.

Multatuli's invloed nu stond beneden nul. Trouwens een ambtenaar, die een oproer te dempen, een tot opstand gereed staande bevolking te bedaren heeft, moet, dit begrijpt ieder verstandig mensch, er op uit gaan, om met haar te spreken, om inlichtingen in te winnen, om maatregelen te nemen enz.

enz., doch kan niet op zijn kantoor blijven muffen en is niet in eene stemming om bombastische brieven met letterkundige tralarietjes te schrijven over kruiwagens en spaden.

Die brieven reeds getuigen tegen de waarheid van Multatuli's beweringen dat er oproer broeide. In zijn brief aan den kontroleur wordt dan ook heel niet ‘gedoeld,’ op gevaar van oproer, maar wel wordt er gruwelijke onzin gedebiteerd; zóó gruwelijk, dat volkomen begrijpelijk wordt Multatuli's daad, om onder den uitroep tot zijn kontroleur: ‘Ik weet niet meer wat te doen,’ dezen het bestuur over te geven.

Een prettige, opvoedende chef, tusschen twee haakjes!...

Zijne bewering dat de Resident voor oproer vreesde, is een lasterlijk verzinsel, want zooals ik, mede in mijn vorig artikel aantoonde, blijkt uit de buitengewoon-kalme wijze waarop de Resident de spoedmissives van Multatuli trakteerde, afdoende, dat de Heer Brest van Kempen heel niet aan oproer *dacht*, laat staan oproer *vreesde.* Dit bewijzen ten overvloede zijne twee partikuliere brieven, waarop de Heer Lion doelt. In werkelijkheid trok de Resident zich dan ook totaal niets aan van het door Multatuli in zijn brief medegedeelde, dat hij ‘geinformeerd’ was ‘dat de geringe man die, naar een getuige mij zeide, poessing is van de vexatie, reeds lang naar redding uitziet.’ De verdere gebeurtenissen hebben de juistheid van 's Residents inzicht en de fancy van de informatie in deze ten volle bevestigd. Ook de oud-Regent van Lebak Raden Toemenggoeng Soeta Angoen Angoen, ten tijde van Multatuli Dhemang, noemde het dreigend oproer (M.H. aant. 182) wegens Multatuli's vertrek, verzonnen. ‘In werkelijkheid broeide er hoegenaamd niets. Daar was nauwelijks één *orang ketjil*, gewone man, die toewan Dekker kende.’ En de oud-Regent barstte in een schaterlach uit, toen hem gevraagd werd of het waar was dat Multatuli ‘op de eerste wisselplaats eene talrijke menigte vond, die weggeslopen was uit Rangkas Betoeng om hem daar voor het laatst te begroeten.’ (Jonckbloet blz. 58).

Het toppunt van belachelijkheid wordt dan ook bereikt, als Multatuli durft beweren, dat zijn verblijf bij den Resident een oproer heeft voorkomen. Hij moet wel een zeer treurig idee hebben gehad van het gezond verstand van den ‘europeeschen lezer’ om dezen zulken piramidalen onzin te durven opdisschen en bovendien nog te durven opsnijden van zijn ‘edelmoedigheid.’

Maar een oogenblik aangenomen, dat al het ter zake voorgediende niet is onzin en onwaarheid, dan lag het middel om oproer te voorkomen en zich tegelijkertijd niet schuldig te maken aan de afkeurenswaardige daad, om bij iemand dien hij verachtte, te gaan logeeren, nog al voor de hand. Multatuli had den Resident een *officiëel* afscheidsbezoek kunnen brengen en dan doorrijden naar Batavia. De 70000 oproerige Lebakkers zouden dan hunne, vanwege 'den verkeerden indruk' dreigend naar voren geschoven krissen, weder naar hunne respectieve ruggen hebben kunnen terugschuiven, ten teeken dat zij volkomen bevredigd waren, omdat door het afgelegd bezoek, voor hen elke reden voor den 'verkeerden indruk', dat Multatuli bij het verlaten van Bantam met den Resident in onmin verkeerde, opgeheven was.

Uit het bovenstaande heeft men gevoeld hoe allerverkwikkendst de afkeer van liegen van Multatuli is. Maar we hebben onze volle dosis verkwikking nog niet op, want er rest Multatuli's bewering dat zijn verblijf bij den Resident zoude zijn geschied op diens *uitdrukkelijk verzoek* (nl. omdat deze voor oproer vreesde).

Uit den partikulieren brief van den Resident, door den Heer Lion boven aangehaald, blijkt dat de Heer Brest van Kempen met zijn schrijven niets anders beoogde, dan een belangstellenden en vriendschappelijken raad te geven. Hij begreep dat Multatuli door zijn onzinnige ontslagsaanvrage, bezig was zijn toekomst en die van zijn gezin noodloos te bemoeilijken. Multatuli erkent dan ook in zijn antwoord, *de belangstellende en meer dan vriendschappelijke houding en handelwijze* van den Resident Brest van Kempen. Deze bood hem toen zijn woning aan bij het doortrekken door Serang en tevens elke hulp, die hij dan zoude verlangen en behoeven.

Dit heet later bij Multatuli: 'Die naïve gewoonling overlaadde mij met betuigingen van diepe vereering. Hij zag niet in, hoe 't mogelijk wezen zou mij voor 'n slecht mensch uit te maken!' (Brieven, Wiesbaden blz. 160). Er bestond toen absoluut geen reden voor den Heer Br. v. K. om Multatuli voor 'n slecht mensch uit te maken, maar evenmin om hem diep te vereeren; want uit de officiëele missive van 29 Februari 1856 blijkt, dat de Resident het 'vat vol tegenstrijdigheden' gepeild had, zij het ook niet tot op den bodem. Multatuli voegt aan het zooeven geciteerde deze walgelijke woorden toe: 'Slijmering is nog een

van de beste menschen die ik gekend heb. Hij had geweten genoeg, mij na de Havelaars-geschiedenis niet uit te schelden, en in plaats daarvan - *gelijk recht was*! - *krankzinnig te worden. Zóó is hij gestorven.*' (Ik curs.) Is het niet afschuwelijk? En dit nog niet genoeg achtende, zegt hij later (Laatste periode blz. 150) dat B.v.K. door zijne wellustigheid eindelijk krankzinnig is geworden. Zooals men ziet, draaide Multatuli zijn hand niet om voor het stellen van een diagnose. Dat zal ook later uit het geval Carolus blijken. Intusschen rijst de vraag: Zou Mej. Marie Berdenis van Berlekom haar huldigings-tirade omtrent Multatuli's *week hart* misschien niet een weinig willen herzien, nu de huldigingsstemming wat geluwd is? En dan die 'zoo schoone ziel,' die 'verheven zielenadel' die 'infinie candeur', me dunkt, ze komen wel danig in de klem!

Geheel in overeenstemming met de werkelijke, dus *vriendschappelijke* houding van den Resident verklaart Multatuli in de door mij aangehaalde noot, dan ook, dat hij *toen* niets tegen den Resident had. Hij was, toen hij bij den Resident zijn intrek nam, *niet* met hem 'in onmin'; hij dacht alleen, dat bij den Resident voorzat 'een door gewoonte verwrongen plichtbesef van de soort als ik sedert jaren overal ontmoet had.' Eerst later, beweert hij, heeft hij den Resident leeren kennen als iemand die 'moordenaars en dieven de hand boven het hoofd hield', in het kort dus als een verachtelijk man.

Maar de Resident had toch de ignobele daad verricht van den Regent op te stoken tot een aanklacht tegen den Assistent Resident? hij had toch den Regent met geld omgekocht? we herinneren ons immers o.m. dat vestzakje, waaruit een paar recepissen (*f* 200) werden gehaald; hem aangezet tot vergiftiging? Heeft Multatuli dit alles dan misschien eerst later vernomen, toen hij van Bantam weg was, dus nà dat hij bij den Resident gelogeerd had?

Neen!

Aan het einde van het 19e hoofdstuk van den Max Havelaar lezen we, dat de kontroleur Verbrugge doodsbleek bij Havelaar binnen trad en moeite had te spreken.

'Ik ben bij den Regent geweest, zeide hij... dat is infaam... maar verraad me niet.

- Wat? Wàt moet ik niet verraden?

- Geeft ge mij uw woord geen gebruik te maken van wat ik U zeggen zal?

- Weer halfheid, zei Havelaar. Doch... goed! ik geef mijn woord.'

En toen verhaalde Verbrugge, wat den lezer reeds bekend is, dat de Resident aan den Adhipatti had gevraagd of hij iets wist in te brengen tegen den adsistent-resident en hem tevens geheel onverwachts geld had aangeboden en gegeven. 'Verbrugge wist het van den Regent zelf, die hem vroeg welke redenen den Resident hiertoe konden geleid hebben. Havelaar was verontwaardigd, maar... hij had zijn woord gegeven.

'Den volgenden dag kwam Verbrugge terug, en zei dat Duclari hem onder het oog had gebracht, hoe onedel het was, Havelaar, die met zulke tegenstanders te strijden had, zoo geheel alleen te laten, waarop Verbrugge dezen kwam ontheffen van zijn gegeven woord.

'Goed, riep Havelaar, schrijf het op!

'Verbrugge schreef het op. Ook die verklaring ligt voor mij.'

Wat een ongeloofwaardig verhaal! Een minimum notie van het inlandsche karakter en een grein gezond verstand zijn voldoende, om te begrijpen dat de Regent, die wist hoe Multatuli tegen hem ageerde, dezen haten moest, en, naar inlandschen aard, met doodelijken haat; dat hij dus vermoedelijk wel geneigd bevonden zou zijn om Multatuli een allerpleizierigste contra-kool te stoven, maar dat hij *nooit* aan dezen den Resident zou verraden. Want niet alleen dat een 50tal jaren geleden de positie van Resident die van den voornaamsten Olympus-bewoner zoo wat evenaarde, en dus de geslepen inlandsche politiek medebracht, dien Indischen Jupiter te ontzien, maar de Regent kon ook niets hebben tegen den Heer Brest van Kempen. Immers, naar de voorstelling, gegeven door Multatuli zelven, bestond er wisselwerking tusschen Resident en Regent. De Resident nl. hield tegen alle recht en billijkheid in, den Regent de hand boven het hoofd, en de Regent maakte zich die gunst waardig door op te treden als leverancier van fijne waren.

Uit het bovenstaande volgt dus noodwendig, dat het stuk waarop Multatuli zich beroept in zijn bovenbedoeld artikel in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, *zoo al iets van dien aard bestaan heeft*, *geen bewijskracht hebben kan tegen den Resident.*

Men kan dan ook veilig aannemen, dat Multatuli hier weder bluft, juister, zijn verkwikkenden afkeer van liegen botviert. Dit wordt nog aannemelijker, als men bedenkt dat het in strijd

met de adat en fnuikend voor het plaatselijk prestige is, als een Resident, gevallen van zeer bepaalde verhindering uitgesloten, den Regent bezoekt zonder het Hoofd van Plaatselijk Bestuur, i.c. den Assistent-Resident Havelaar.

Het is dus bijna zeker, dat Multatuli bij het onderhoud, waarbij de *f*200 werden gegeven, tegenwoordig is geweest.

Doch aangenomen dat de Resident in dit speciale geval, uit kieschheid tegenover den Regent, een onderhoud onder vier oogen met dezen heeft gehad, en dat de Regent vervolgens, - hetgeen zeer goed mogelijk is, juist om Multatuli, in verband met diens onhebbelijk optreden, langs een omweg te doen weten dat de Resident hem (Regent) niettemin geholpen had, - aan den Kontroleur Verbrugge het gebeurde heeft verteld, dan berust diens verklaring omtrent eene omkooping, op een totaal verkeerde gevolgtrekking; dan heeft men hier met ‘een afschuwelijk misverstand’ met een ‘fatale verklaring’ te doen. En Multatuli, wantrouwend van aard, zou dan die veronderstelling dadelijk aanvaard hebben. Doch... dit klopt weer niet met Multatuli's eigen bewering dat hij, toen hij bij den Resident ging logeeren, met dezen niet in onmin was. Wanneer men dan ook raadpleegt de door den Resident aan de Regeering gerichte missive van 29 Februari 1856 La Q, Geheim, (de Br. Prince, Off. Bescheiden, uitgave 1900, blz. 134), waarbij de aanklacht van Multatuli bij Haar werd voorgebracht, uit welk schrijven zoo duidelijk blijken de door dien Hoofdambtenaar aangewende pogingen om ‘de onrust (die ik uit den inhoud der brieven van den Assistent-Resident zelven moet opmaken, dat door zijne verrigtingen bij den Regent zijn opgewekt) door mijne geruststellende houding jegens hem, tot bedaren te brengen,’ dan is het duidelijk, dat diezelfde Resident onmogelijk tegelijkertijd den Regent tot wraakneming kan hebben aangehitst, of door geld in de gelegenheid gesteld, om de hem in-onrust-brengende handelingen van Multatuli te neutraliseeren.

Men ziet het! Van welke zijde het verhaal ook bekeken wordt, altijd stuit men op een allerverkwikkendsten afkeer van liegen bij den man met de ‘schoone ziel’, met den ‘verheven zielenadel’ en met de ‘infinie candeur’. En ook hier is de logika weer op geen mijlen in den omtrek te bespeuren!

En dan! wat een sukkel, wat een onnoozele hals was toch

die Regent, die aartsknevelaar, uitzuiger, en moordenaar, dat hij aan den kontroleur moest vragen ‘welke redenen den Resident konden geleid hebben’ om hem, Regent, op te zetten tegen dien Assistent-Resident. De Regent was blijkbaar geheel vergeten dat Multatuli bezig was in aller eten roet te mengen. En blijkbaar geheel memorieloos, vergat hij ook den Kontroleur te vragen, welke redenen den Resident konden geleid hebben, om hem tot vergiftiging van de familie Havelaar aan te zetten!!....

Verder wat een voorstelling van den Kontroleur Verbrugge! Hij lijkt wel een oud wijf, om een flauwte nabij te zijn, na het verhaal van den Regent, dat hem heel niet betrof. Immers hij was *doodsbleek* en had moeite te spreken.

Men behoeft waarlijk ook geen zielkundige te zijn om verbaasd te staan, dat de kontroleur Verbrugge, die, naar aanleiding van het zoogenaamd vergiftigingsgeval Carolus, pas een paar dagen te voren bij Multatuli op de pijnbank had gelegen, zich nu weer vrijwillig aan een dergelijke onpleizierigheid ging bloot stellen. Dat doet zeker geen halfheid-mensch, vooral niet waar de daad voor hem heel niet urgent is.

Multatuli, die telkens in hevig konflikt is met de logica, is zelfs niet bij machte om zijn laster ook maar eenigszins aannemelijk te maken!

‘Lasteraars, zegt Idee 244, scheppen niet, ze rangschikken.’

De verhevenheid van die wijsgeerigheid maakt haar voor mij onbereikbaar, want ik vind dat Multatuli op het hier bebedoeld gebied juist aardigjes wat weet ‘te scheppen,’ maar dat zijn wijze van ‘rangschikken’ daarentegen zoo onbeholpen is, dat daardoor het lasterlijke zijner beschuldigingen dadelijk en duidelijk uitkomt! Neen! dan vind ik Idee 245 begrijpelijker en meer ad rem: ‘Ach, niets is volmaakt... zelfs niet de leugens.’

Intusschen blijkt uit Multatuli's hierboven geciteerd eigen verhaal, d*at toen Havelaar Lebak verliet*, ‘*die schandelijke handelwijze*’ *hem bekend was*, *d.w.z. hij wist*, *dat de Resident Brest van Kempen de verachtelijke daad van omkooping van den Regent verricht had; dat hij* ‘*met zulke tegenstanders te strijden*’ *had gehad; dat Havelaar over des Residenten handeling* ‘*verontwaardigd*’ *was, terwijl hij op blz. 323 van den Max Havelaar beweert*, *dat na het bezoek van den Resident aan den Regent*, *dus na de omkooping*, *hij en de zijnen*

bloot hebben gestaan aan vergiftiging! En toch... stapte hij met zijne familie af bij den Resident Brest van Kempen en logeerde daar verscheidene dagen!...

Wij weten het echter beter, al wordt de zaak er niet mooier op. Lion heeft het ons aangetoond en het wordt ten overvloede bevestigd door het feit, dat Multatuli met zulk een onbenullig verhaal moet komen aandragen om zich te verontschuldigen: *toen Multatuli bij den Resident afstapte was hij niet* '*in onmin*' *met hem,* gelijk hij trouwens zelf in noot 182 erkent. Hij kon geprikkeld, *zeer* geprikkeld zelfs zijn geweest, dat de Resident niet dadelijk in zijn malle voorstellen had willen treden, ('ik wilde alles wat gauw, en werd boos omdat men niet terstond mijn tred aannam,' schreef hij eens aan Tine, Br. 1846 blz. 114, brief 46) maar hij kon in billijkheid niets tegen hem hebben en zeer zeker niet die verachting en verontwaardiging, welke zijn verblijf ten residentiehuize tot een laagheid zou hebben gemaakt. Hij *kon* niets tegen hem hebben, want de Resident had hem niets misdaan, integendeel!

Multatuli bedankte hem dan ook in zijn officiële missive van 28 Februari 1856, N°. 93, voor 'de heusche, innemende wijze' waarop de Resident hem bij de laatste conferentie had te woord gestaan en erkent in zijn, door Lion aangehaald, aan den heer Brest van Kempen gericht partikulier schrijven, ten volle diens belangstellende en meer dan vriendschappelijke houding en handelwijze.

Trots dit alles bood Multatuli rechtstreeks aan den Gouverneur-Generaal, dus achter den rug van den Resident om, afschrift aan van zijn laatste, aan dien Hoofdambtenaar gerichte, officiële missive van 28 Februari 1856, N°. 93 (zie o.a. Jonckbloet, Multatuli, blz. 51). Deze daad is alleen dáárom al ongemotiveerd, omdat hij in dienzelfden brief aan den Landvoogd vermeldt, 'dat die Hoofdambtenaar, (nl. de Resident) de goedheid gehad heeft mij ongevraagd te beloven dat de beide daarin vermelde brieven van 24 en 25 dezer N°. 88 en 91 in originali onder de oogen van Uwe Excellentie zouden worden gebracht.'

Er bestond dus voor Multatuli geen enkele reden om aan te nemen dat de Resident ook die laatste, toen hij zijn belofte deed, nog niet ontvangen missive *niet* eveneens aan den Landvoogd

zou toezenden, zooals trouwens in dienst gebruikelijk is, ja, niet vermeden kan worden. Maar Multatuli beschuldigt immers ook den Gouverneur Michiels openlijk in den Max Havelaar van het achterbaks houden van officiëele stukken en, evenals in het geval Brest v. K., volkomen ongegrond!

In den Max Havelaar wordt bovenbedoelde daad aldus goedgepraat. Duclari oppert het vermoeden, dat de Resident niet aanraden kon gevolg te geven aan Multatuli's voorstellen, ‘want dan zou er te veel aan den dag komen. Hij moet dus natuurlijk trachten een openlijk onderzoek te voorkomen.’

‘Ik heb dit ingezien, antwoordde Havelaar, en wakker gemaakt door zijne poging om den Adhipatti te bewegen iets tegen mij in te brengen, - hetgeen schijnt aan te toonen, dat hij beproeven wil de kwestie te verleggen, door bij voorbeeld mij te beschuldigen van... ik weet niet wat - heb ik mij hiertegen gedekt door afschriften van mijn brieven rechtstreeks aan de Regeering te zenden.’ De waarheid is dat hij slechts afschrift zond van *een* brief, want de Resident zou de beide andere ‘in ‘originali’ opsturen. Dus weer een leugen, om de evenbedoelde gemeene insinuatie waarschijnlijk te maken.

Verder is dat ‘ik weet niet wat’ kostelijk en teekenend voor Multatuliaanschen laster, evenals de bewering dat de Resident ‘natuurlijk’ trachten zou een openlijk onderzoek te voorkomen, want in zijn officiëele missive, waarbij hij de aanklacht van Multatuli bij de Regeering voorbracht stelde hij o.a. voor, ‘van dien ambtenaar (nl. Multatuli) te vorderen, dat hij alsnog aan den Resident van Bantam volle opening geve van al hetgeen hem ter zake van de handelingen van het Inlandsche Bestuur dier afdeeling mogt zijn ter oore gekomen, ten einde door den Resident nader ter kennis der Regeering te worden gebracht, om te kunnen beoordeelen, wat ter zake verder zal behooren te worden verrigt.’ (de Bruyn Prince, Officiëele Bescheiden 1900 blz. 135.)

Ten slotte. Hierboven lazen we, dat Multatuli schreef dat de Resident de *goedheid* had gehad hem te beloven, Havelaar's twee brieven te zullen opzenden. In den Max Havelaar (blz. 320) lezen we echter: ‘Het slot was dat de Resident als *bedreiging* zei, wat voor Havelaar een zegepraal was: dat hij zich dan genoodzaakt vond de bedoelde brieven te brengen onder de aandacht van de Regeering.’

Leugens! steeds perfide leugens!

Al die lasterlijke beschuldigingen van den Max Havelaar zijn dan ook verzinsels van later tijd. Meerkerk (Vragen des Tijds van Oktober 1910) zegt het daarom zoo juist: 'Dekker wist zelf dat zijn manier-van-doen niet te verdedigen was, en heeft zijn leven na Lebak er aan besteed en gewijd om te doen uitschijnen, dat hij toch in den grond der zaak gelijk had.' Dit heeft hij in de allereerste plaats gedaan door zijn Max Havelaar, welk boek is een pleidooi voor eigen zaak, zijn 'geschiedenis, maar verhaald op een manier die treffen moet' en om dit te bereiken heeft hij zich niet ontzien om de waarheid te verdraaien en den meest perfiden laster te bedenken.

Te hooren gewagen dat zulk een man een 'schoone ziel', dat hij verheven 'zielenadel' bezat; een man die zulke middelen bezigde om te trachten zijn doel te bereiken, te zien huldigen als een onbevooroordeeld denker; een boek met zulk een basis, als uitgangspunt te zien aannemen van een half-eeuw feest, en dat alles door het intellekt... er schiet mij een regel te binnen uit de Klaagliederen van Jeremia: 'hoe is het goud *zoo* verdonkerd, het goede fijne goud *zoo* veranderd! Die in karmozijn opgevoed zijn, omhelzen den drek!'

Men voelt het duidelijk, hoe dikwijls Multatuli ook de plaats van de wandaad opzoekt, om te trachten de sporen er van uit te wisschen, de daad zelve kan hij niet ongedaan maken. Het was ook hier, zooals het altijd zoude zijn: steeds was alles gemakkelijk te weerleggen, maar zoover kwam het nooit. De bewijzen voor zijne schandelijke beschuldigingen in den Max Havelaar beweerde hij altijd in den zak te hebben. 'Ik ben,' zegt hij in Idee 951, 'ik ben zonder hemd geweest[1], maar nooit zonder de getuigschriften, die den nazaat zullen in staat stellen recht te spreken.' Doch met of zonder hemd, nooit lekt iets uit van dat bewijsmateriaal, waarvan niemand begrijpt, waarom dit speciaal voor den nazaat moest worden opgezouten, dien het bovendien nooit bereikt heeft.

Hoe kon men trouwens bewijs verwachten van iemand met zulk eene zonderlinge opvatting omtrent bewijslast als Multatuli er op nahield? Want Busken Huet bijv. die van den Max Havelaar gezegd had, dat de bewijsstukken er niet bij waren,

1. Deze tirade is de gebruikelijke exploitatie van een toevallig, met de zaak zelve niets te maken hebbend feit. Multatuli vroeg eens een hemd met "omgeslagen boord" te leen aan d'Ablaing, want hij had "verzuimd bij tijds te laten wasschen" (Persoonlijke herinneringen door M(eersmans) blz. 65). Dat feit wordt nu hier naar gewoonte verdraaid, handig en theatraal gememoreerd.

krijgt ten antwoord: ‘Heeft men mij ooit den triumf gegund ze te laten drukken, door bijv. te vragen naar of te twijfelen aan de echtheid?’

Een pleidooi... zonder bewijs! Het kan inderdaad niet maller!...

In werkelijkheid was het voor Multatuli niet gemakkelijk om te antwoorden en onmogelijk om te weerleggen; want de fameuse Havelaargeschiedenis was feitelijk niet anders dan leugen en boerenbedrog van de grofste soort. Hij moge dan ook in 1872 (noot op Idee 534), doende alsof hij o.a. Lion geheel vergeten was, brutaal schrijven: ‘Ik streef naar waarheid. Hieruit vloeit dan ook de onverbrekelijke harmonie voort, tusschen alles wat ik publiceer, en die ook bij de behandeling der schijnbaar meest uiteenloopende onderwerpen bewaard blijft[1]. Nooit is een door mij als *feit* voorgestelde zaak onwaar gemaakt. Wie anders meent, vertoone zich en spreke’;

zijn vriend Roessingh van Iterson wijs trachten te maken (Laatste Periode blz. 147), dat ‘*er nooit op eenig in den Havelaar vermeld feit iets is afgedongen.* Ja, zelfs dit is niet beproefd’;

en in Idee 736 beweren: ‘ik erkende alzoo, dat men in mijn werken tallooze gebreken vinden kan[2]. Maar... men zal daarin niet vinden de eenige fout waarop 't hier aankomt: dat vervloekte *onwaarzijn*’;

1. Die “harmonie” heeft een vreemdeling (den Hoogleeraar van Keymeulen) zoo getroffen, dat hij uitroept: “Les contradictions sont du reste au nombre des choses dont il ne faut pas s'étonner ni s'effrayer en lisant Multatuli.” (Jonckbloet, Multatuli, blz. 78).
2. Maar toch zeker niet tegenover Wallace heeft zulk eene erkenning plaats gehad?! Men zou denken dat Multatuli, die naar aanleiding van een kritiek van Mr. van Hall op “Vorstenschool” aan Funke opgetogen schreef (Wiesbaden blz. 175): “'t Is me niet om lof te doen, maar om juistheid van opvatting”, gelijk meer in oogenblikken van enthousiasme, den lust zou voelen opkomen om “te zoenen”, ditmaal Wallace. Deze toch had den Max Havelaar niet alleen “een vervelende en langwijlige geschiedenis” genoemd, maar ook op het *kleine* gebrek gewezen, dat de Max Havelaar beschuldigt, zonder *een* bewijs aan te voeren en vooral in verband met zijne strekking om aan te toonen dat de Nederlandsche gezaghebbers de oogen sloten voor de afpersingen der Inlandsche Hoofden en dat in sommige districten de inboorlingen moesten werken zonder betaling en zich hunne goederen zagen ontnemen zonder vergoeding, geen waarde had: “omdat Multatuli geen dagteekeningen en geen bijzonderheden vermeldde en de door hem aangevoerde grieven alzoo niet konden worden onderzocht”. Doch bij Multatuli was het

> “Grün theurer Freund, ist alle Theorie,
> Und grau des Lebens goldner Baum.”

Want op de wijze van 't prachtig Rijk van Insulinde, slingert zich daar de naam Wallace om den evenaar der Ideeën als een gordel van invectieven-smaragd!...

het eind van alles *is* en *blijft*, dat de beschuldigingen van *laster*, *leugen*, *laaghartigheid en verachtelijkheid* nog altijd als een diep ingedrukt brandmerk op den Max Havelaar rusten.

De door Multatuli uitgesproken beschuldigingen hebben onverdiend een afschuwelijken smet geworpen op het karakter van den achtenswaardigen Resident van Bantam, Brest van Kempen. Zoo zegt bijv. Van Vloten, die waarlijk niet Multatuliachtig was: 'Door zijn kastijding en opdekaakstelling aller Slijmeringen, met den bijval en de instemming van ieder weldenkende begroet.'

Slijmering is, als portret en als type, overgegeven aan de publieke verachting. Zelfs verstandige menschen (Veth bijv.) zijn verstrikt geraakt in dat 'schandelijk en fijngesponnen zamenraapsel van leugens en valsche aantijgingen', wat Prof. Fruin dan ook aanleidìng gaf te schrijven: 'Hoe is het mogelijk, dat iemand als Veth zoo schrijven kan (in de Gids) over zulk een boek'[1].

De vertalingen van den Max Havelaar, waardoor dat 'Koninklijke boek' inneemt 'een eereplaats in de letterkunde van alle volken' hebben Slijmering, het Indisch Bestuur en den naam van Nederland overgeleverd aan den spot en de geringschatting van het Buitenland.

En als een andere Vogel Rock 'de kleine vogel, die altijd hetzelfde zei, en leugen tot waarheid maakte door herhaling' (Minnebrieven, negende geschiedenis van Gezag), schreeuwde Multatuli maar al door: Ik zeg de Waarheid! Ik zeg de Waarheid!

Wel waren er die hem tegenspraken, doch gelijk er 'in de stem des vogels iets was dat de lucht deed trillen op 'n wijze die invloed had op de straalbreking' (id. id.) waardoor velen onjuist zagen, zoo was er in de stem dezes menschen voor velen iets dat de zenuwen deed trillen op 'n wijze die invloed had op de gewone werking hunner hersens, waardoor zij in extase geraakten.

Multatuli schreeuwde maar aldoor en steeds harder: Ik zeg de Waarheid. De Areopagus is omgekocht en heet Nederland (Minnebrieven, tweede sprookje). En terwijl hij, naar gelang van de omstandigheden, leugen en waarheid *rokeerde.*

1. Verg. Gids van 1899, waarop de Heer H.W.Th. de Bruijn, Commies bij de Algemeene Rekenkamer in N.-I. de vriendelijkheid had, mijne aandacht te vestigen.

gilde hij, naar de wijze van vogel Rock: Mijn Waarheid is driemaal grooter dan zij is!

En de Multatuliaansche Waarheid groeide en groeide maar al voort... in veler oogen!

Toen riepen de bewonderaars: Heil den Waarheidszoeker!

En zij sierden hem met de aureool der Waarheid, welke nog eens extra opgepoetst werd, omdat het Multatuli betrof!...

Die aureool heeft veel kwaad gesticht en zij gaat voort zulks te doen, omdat zij iemand siert, die het niet verdient.

Immers, hebben we het niet onlangs vernomen, dat naar aanleiding van het 50jarig bestaan van den Max Havelaar, welke voorgesteld is als te zijn het werk van een 'moedig voorvechter van het onbevooroordeeld denken,' de Natie opgeroepen is om een man te huldigen, die zonder dat er *hem* aanleiding toe gegeven is, Nederland uitgescholden en vernederd, en achtenswaardige Nederlanders door het vuilste slijk gesleurd heeft? dat een overigens zeer sympathiek fonds, te kwader ure gedoopt werd met den naam: *Max Havelaarfonds;* dat een volbloed Javaan, de arts Radjiman, een lid van Jong-Indië op een bijeenkomst van het Indisch Genootschap (14 Februari 1911) uitriep: '*Thans vooral*, *sints het optreden van Multatuli*, heeft Nederland ingezien dat het de plicht der Regeering is, het overheerschte volk te ontwikkelen!'?

Daarom heb ik, gedachtig aan het woord van Lion, dat Multatuli behoort belet te worden, *brave mannen met den vuilen modder der Havelaars te bespatten*, die half-eeuw oude nimbus eens wat bespoten met denzelfden ijskouden waterstraal, welken ik in mijn vorig artikel ook gericht heb op het hoog opflakkerende vuur, waar boven al ruim 50 jaar lang het Lebaksche brouwsel staat te sputteren, alles in het rond besmeurend.

Rechter. De onschuld van den beklaagde is duidelijk aangetoond. Hij heeft zulk een verkwikkenden afkeer van liegen, dat hij, evenals De Musset, nooit gelogen heeft; hij is vol waarheidswellust; hij heeft den moed om de waarheid te zien en te zeggen; hij geeft wel massa's 'dichterlijk kleursel', maar liegen doet hij niet en de feiten door hem medegedeeld als *feiten*, zijn volkomen juist; zijn ziel is zoo schoon, zoo helder als kristal, zoo zuiver als hijzelf is; zijn hart is zoo week, dat

het geen onrecht, anderen aangedaan, kan *dulden* en zijn waarheid jokt zoo allergrilligst, dat.... Gerechtsdienaar! laat hem gaan, hij is vrijgesproken.

Griffier! citeer alleen voor ‘den nazaat’ in de praemissen de beide courantenartikelen van Lion en stuur er afschrift van aan het Multatuli-museum en aan het Max-Havelaarfonds!...[1.]

(1.) ‘Dat fonds,’ zegt de Heer Van Deventer in Land en Volk van 4 Mei 1910 ‘zal worden dienstbaar gemaakt aan de geestelijke en stoffelijke verheffing der nakomelingen van hen, voor wie, ruim 50 jaar geleden, *de Assistent-Resident van Lebak zoo moedig in de bres sprong.*’ De Heer van Deventer voegt er aan toe: ‘Wie er meer van weten wil kan zich tot mij wenden. Ik ben bereid alle gewenschte inlichtingen te verstrekken.’
Mag ik mij ook beleefd aanbevolen houden voor een bezoek en voor het verstrekken van alle gewenschte inlichtingen, nl. betreffende die in-de-bres-springerij?
Voorloopig moge ik *dit* opmerken: De naam Max-Havelaarfonds is volmaakt misplaatst, ja, beleedigend voor Nederland, want van Havelaar-Douwes-Dekker is de uitspraak: ‘Het wachtwoord van ieder die 't wel meent met de toekomst van Land en Volk is *Holland er uit.* Insulinde is een prachtig paard waarop een dief zit. Dat men den dief er afwerpt is best.’ (Multatuliana blz. 94). Van hem is ook het vriendelijke woord dat Nederlanders *schelmen* en *vee* zijn (Wiesbaden blz. 159). Vergeten we ook niet dat de ‘geestelijke en stoffelijke verheffing’ zal geschieden met behulp van het Nederlandsch, door Multatuli omschreven als: cette langue détestable qui a nom hollandais!...

Een koninklijke sport.
S. Schilderman,
Eerste-Luitenant der Veld-Artillerie.

WANNEER de zomer, die met zijn lichte dagen, groene boomen en blauwe luchten wel schoon was, doch ook wel eentonig, voorbij is, maakt de sappige, malsche, kleurrijke herfst zijn ‘joyeuse entrée’. Als zware roode wijn, fonkelend en geurend in de kristallen roemers, als een schilderij van Frans Hals, vol uitbundige kleurenweelde en warme menschelijkheid, zoo doet dit jaargetijde aan.

Nu zijn de egaal-groene bosschen veranderd in geweldige brokken kleur, opschaterend tegen den grijzen hemel.

De deftige, tonige bruinen, die ook reeds op den grond beginnen te plekken, het laaiende rood, dat als een geheimzinnige brand tusschen de stammen lekt, het schitterende Rembrandtieke geel, met hun rijkdom van schakeeringen, maken den herfst tot een jaargetijde van visionaire pracht.

In de boomgaarden hangt het ooft te gloeien; de veldgewassen vertoonen een malschheid als nooit te voren.

Maar wat den herfst het schoonste maakt, is de vochtige glans, die uit de bedekte luchten over alle aardsche dingen lijkt uitgegoten. In dit schoonste der jaargetijden is het nu, dat het jachtrijden, de koninklijkste der sporten, een aanvang neemt.

Welke wijde verschieten openen zich bij het noemen van dezen naam voor hen, die het intense genot, dat zulk rijden verschaft, naar lichaam en ziel hebben ondervonden!

Zoo ooit, dan is het in het jachtveld het paard ‘la plus noble conquête de l'homme.’

Is er heerlijker sport denkbaar, dan op zijn trouwe jachtpaard in een scherpen galop door het wondermooie herfstlandschap, wiens kleurglansen het oog in verrukking brengen, wiens aroma prikkelt en opwekt als een glas oude wijn, te gaan, vóór zich de muziek van het aanslaan der honden?

Is er iets animeerenders, bezielenders dan op een paardenrug, als in een wervelwind, dwars door het vrije veld te jagen, heuvel op, heuvel af, over hekken en slooten, heggen en wallen, telkens in gevaar en toch telkens het gevaar overwinnend?

En dan te denken, dat men eens meende, dat het paard door de automobiel verdrongen zou worden.

Is er iets beters, dat de bereden officier noodig heeft om in een lange vredesperiode niet te verslappen, om steeds het gevaar onder de oogen te blijven zien, zoodat hij, wanneer de nood aan den man komt, niet terugschrikt voor gevaarlijker taak?

Leeren wij in het jachtveld niet met den grooten Turenne zeggen: 'Tu trembles carcasse, mais tu tremblerais encore si tu savais ou je vais te conduire!'

Generaal von Rosenberg, de beroemde ruitergeneraal, heeft het zoo juist gezegd, dat zonder sport een bereden wapen een langdurigen vrede niet kan overleven en de bekende sportverslaggever, de oud-officier N.-I. leger J.J. Diemont, schreef eens deze gulden woorden:

'Sportbeweging alléén kan den ruiter leeren zijn koelbloedigheid te behouden tijdens de snelste bewegingen en bij hem de gave ontwikkelen met kalmte en toch met bliksemsnelheid een belangrijk besluit te nemen, zoowel tijdens het grootste tumult, als in tegenwoordigheid van gevaar, dat 'doodsgevaar' kan zijn.

Waar sport beoefend wordt, daar trilt er in de gelederen van de bereden wapens iets, wat de mogelijkheid van het zich daarin zetelen van onwaren en dus onwaardigen schijn uitsluit, wat weekheid, indolentie, angst voor verantwoordelijkheid, gebrek aan initiatief, en dergelijke op 'papier- en inkt'-bodem bij 'lauwheid' zoo gemakkelijk tierende verderfelijke zwammen in hun kiem verstikt. Bij dergelijke sportopleiding hebben de jongeren de school van het gevaar doorloopen, immers de ruiter, die een steeple rijdt, dwars door het terrein gaat, een hindernis neemt, is in doorloopenden strijd, niet met angst, dat woord is te kras, maar met een achterkleinnichtje van angst, met: 'te gering zelfvertrouwen' en zoolang ook dit gevoel niet er uit gereden is, bezit hij niet 't voor den bereden officier noodzakelijke vermogen, dat Turenne in staat stelde lachend tegen zich zelf uit te roepen: 'karkas je siddert'!

Indien bij menschen, wier bestemming het nu eenmaal is

leven en lichaam te wagen, die geringschatting voor gevaar niet bestaat, dan maakt de vrees voor het gevaar zich meester van de beschikking over het intellect. Welnu, niets maakt gevaar minder spookachtig in z'n uitwerking, dan dagelijks omgaan met gevaar; de ruiter ondervindt zulks telkens bij 't nemen van een hindernis; zoo zal voor den ruiter de beste leerschool zijn om op onverschillig welk paard en in tegenwoordigheid van welke moeilijkheid dan ook, meester te blijven van zich zelf, van zijn gedachten en van zijn polsslag: het dagelijks en zooveel mogelijk nemen van hindernissen.

En niets wordt spoediger verloren dan de gewoonte, zich daarbij op z'n gemak te gevoelen en is die eenmaal verloren... dan zadele men af, want dan is de machtige veer verlamd! Een veld met bieten slaagt er volkomen in u in de war te brengen; elke greppel wordt een moeilijke rivier en een hek 'n niet te overkomen afsluiting. En zit die kwaal in een corps, dan is het gedaan met de feitelijke waarde er van. Dan is de lading van de granaat-kartets geen schroot doch... confetti.'

Het jachtrijden verheft en veredelt. Het verheft, omdat men zich, na een rit, zelfbewuster en ondernemender voelt dan daarvoor. Het veredelt, want wie, die eenig gevoel heeft voor lijn en kleur, zal niet getroffen en blijvend geboeid worden door het prachtige coloriet en de sublieme vormenschoonheid van een jachtstoet in het herfstlandschap.

Reeds de *meet* is picturaal. Wie verlustigde zich niet steeds in het dooréénwiemelen van de meute, die groep van sterke, mooi geteekende honden, wier jachtpassie nauwelijks in bedwang te houden is door de zweepen der whips en die zoò opgewonden aanslaan, dat ze het bloed van mensch en paard in opstand brengen.

Het middelpunt van den jachtkring is ontegenzeggelijk de jagermeester, gewoonlijk op een sneeuwwit paard, waarmee de roode rok zoo fel en vurig contrasteert. Hij moet iemand wezen, die behalve groot liefhebber en kenner van paarden en honden, zijn paard met veel schneid in 't terrein weet te rijden.

Last not least het veld. De amazones in hun eenvoudigzwarte rijkleed, dat zoo hij uitstek geschikt is het vrouwelijke mooi tot zijn recht te laten komen, de officieren in hun nauwsluitende uniformen, de roode rokken, die een vroolijke,

warme tint geven, de schoone lijn en kleur der paardenlijven, moet dit een jachtstoet niet tot een luisterrijk geheel maken?

Eindelijk geeft de jagermeester het sein tot vertrek. Als dollen stormen plotseling de honden vooruit, het spoor van den vos achterna, onmiddellijk gevolgd door de paarden, die spoedig in een even grooten staat van opwinding verkeeren als de honden. Voortdurend hoort men het driftig, hartstochtelijk aanslaan der laatsten; daar tusschen door trillen de hoorns door den herfstnevel.

Kan men zich nu verrukkelijker kleurgemengel voorstellen, dan dezen stoet, die door het sappige herfstlandschap jaagt en telkens op andere wijze wordt belicht, het voordeeligst wellicht uitkomend op de bruine tonige hei?

Vroeger, toen het aantal onontgonnen landstreken aanzienlijk grooter was dan tegenwoordig, kon reeds bij 't begin der jacht een vos of hert worden losgelaten. Deze z.g. parforce-jachten worden hoe langer hoe zeldzamer, omdat de, in verband met de kosten, daarvoor geschikte terreinen, alleen nog maar in enkele streken van het buitenland voorkomen. Wel jammer, daar ze zoo bijzonder leerrijk en interessant zijn. Het in 't nauw gebrachte wild zoekt immers de buitensporigste hindernissen uit om aan zijn vervolgers te ontkomen. Een ongewone leerschool in durf en onverschrokkenheid.

Is men echter niet in de gelegenheid een parforcejacht te rijden, dan stelt men zich met een slipjacht tevreden. De jagermeester zoekt in 't terrein een rit uit en laat dien door het spoor van den vos aangeven, zoodat de honden weten welken weg zij moeten volgen. Slipjachten hebben dit groote voordeel, dat de master de moeilijkheden trapsgewijze kan opvoeren, waardoor ook jonge en onervaren ruiters daaraan kunnen deelnemen en langzamerhand routine verkrijgen.

Eerste vereischte voor een slipjacht is evenwel, dat men in 't bezit eener meute is, ook al is die slechts een of twee koppels sterk. In 't buitenland bezitten de groote garnizoenen die meestal wel. In ons land is alleen de Koninklijke Veluwsche Jachtvereeniging zoo gelukkig er een meute op na te kunnen houden. Ze bevindt zich te Arnhem.

Konden vroeger de officieren van ons leger alleen op eigen paarden de jachten achter de honden der Veluwsche volgen, in het jaar 1908 bracht de toenmalige Commandant van het Veldleger, de Luitenant-Generaal Kool, daarin verandering.

Begrijpende hoe lastig het voor de officieren uit veraf gelegen garnizoenen was op eigen paarden daaraan deel te nemen, vaardigde hij het volgende schrijven uit:

'Ik heb de eer u, mijne heeren, te berichten, dat van af 16 November a.s. tot en met 30 April d.a.v. te Arnhem zullen worden gedetacheerd en in onderhoud opgenomen bij het korps Rijdende Artillerie 12 voor dit doel alleszins geschikte cavalerie-troepen-paarden, ten gebruike van officieren - leden van de Militaire Sportvereeniging - in de eerste plaats van hen, die uit ver afgelegen garnizoenen komen, die zonder hunne paarden mede te brengen wenschen deel te nemen aan de jachtritten der Veluwsche Jachtvereeniging en zulks om die deelneming zooveel mogelijk in de hand te werken.'

Het gedenkboek, uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan der Koninklijke Militaire Sportvereeniging teekent hierbij aan:

'Deze zoo belangrijke tijding voldeed aan een reeds lang gevoelde behoefte. In hooge mate bleek de maatregel bevorderlijk voor de ontwikkeling van den ruitergeest bij de bereden officieren, terwijl anderzijds de bedoelde paarden tot uitnemende terrein-paarden gevormd worden, zeer geschikt voor den verkenningsdienst. Ook de kosten van transport worden door dezen maatregel belangrijk verminderd. Bij het einde van het jachtseizoen bleek dat 261 officieren hadden deelgenomen (67 uit Arnhem 194 van elders) tegen 77 officieren (waarvan 39 uit Arnhem en 38 van elders) in het voorafgaande jaar. De paarden waren allen in gewicht toegenomen, sommige zelfs meer dan 40 kg.' Heeft een jachtvereeniging, zooals gewoonlijk, geen meute, dan organiseert ze òf jachtritten òf wel snipperjachten.

In het eerste geval treedt meestal ieder der leden bij toerbeurt als jagermeester op. Deze zoekt van te voren een jachtrit uit, waarin tal van natuurlijke en kunstmatige hindernissen voorkomen en wijst op den dag der jacht het veld den weg. Bij een snipperjacht rijdt een ruiter als 'vos' het veld zoover vooruit, dat hij niet te zien is, terwijl hij zijn weg door weggeworpen papiersnippers aangeeft. Die aldus afgebakende route sporen een of meer ruiters als 'honden' op, volgen haar en fungeeren als gidsen van het veld, tot 'het wild' ontdekt is. Nu tracht ieder het wild het eerst te bereiken en hem de op den schouder bevestigde 'vossestaart' te ontrukken.

Is wel een meute aanwezig, dan ontvangen de honden na

afloop der jacht, bij het vroolijke ‘Halali der hoorns,’ de welverdiende Curée. Soms wordt aan het einde der jacht een levende vos losgelaten, opdat de honden op den duur hun jachtlust niet zouden verliezen. Dit prikkelt natuurlijk opnieuw de jachtpassie van ruiters en honden, die in nog razender tempo dan te voren over de wijde velden jagen, tot ten slotte allen dampend staan bij het dooden van het wild. De staart wordt in den regel aan een amazone of een autoriteit ten geschenke aangeboden.

Den 3^{den} November is het een feestdag voor den jachtruiter over heel de wereld. De heilige Hubertus, de patroon van de jacht, wordt dan algemeen herdacht met een schoonen rit, waarbij het aantal deelnemers altijd zeer groot is.

Hubertus was oorspronkelijk een heiden en vervolgde even ijverig de Christenen als het wild. Van een Saulus werd hij echter een Paulus, toen hij, eens op jacht zijnde, plotseling een wonder mooi, schitterend gebouwd, hert voor zich zag staan, dat op zijn hoofd tusschen het gewei een kruis droeg. Biddend viel hij neer en werd Christen.

Blijkbaar heeft hij na zijn bekeering veel voor de verspreiding van het Christendom gedaan, want spoedig werd hij Bisschop van Luik en kwam zelfs in de reuk van heiligheid te staan, omdat hij wonderbare genezingen verrichtte. Te dien tijde werden de Ardennen zeer geteisterd door een dollewolvenplaag. De ongelukkig-gebetenen maakten bedevaarten naar den Bisschop Hubertus en de geloovigen behoefden slechts zijn misgewaad aan te raken om genezen te zijn.

Nadat de dood ook den Heiligen Jager achterhaald had, bleef zijn lichaam onaangetast en werd eenige malen door de geestelijkheid van de eene plaats naar de andere vervoerd. Dit geschiedde steeds in het najaar, derhalve in den eigenlijken jachttijd en ging met gepaste feestelijkheden gepaard. De laatste, door keizer Lodewijk den Vromen bevolen, overbrenging gebeurde den 3^{den} November. Dien dag werd het lijk van den heiligen bisschop onder groote plechtigheid in zijn klooster in de Ardennen bijgezet.

Dezen tocht vergezelde het geheele gevolg van den Keizer, die juist in die streken jaagde en waarschijnlijk heeft deze omstandigheid niet weinig daartoe bijgedragen den roem van den heiligen Hubertus sneller te verspreiden. Ten minste nog voor de 11de eeuw was zijn vereering zoo algemeen ge-

worden, dat overal in de Ardennen voor de jagers als wet gold, den schutspatroon het eerste gedoode wild te wijden en hem bovendien het tiende deel van den jaarlijkschen buit te offeren, waaruit blijkt, dat reeds toen de geestelijken veel van wildbraad hielden. Aldus de legende van den heiligen Hubertus, die tot op onzen tijd patroon der jacht is gebleven, waarvan de dichter zingt:

‘Hinter schnellen Hunden jagen,
Manchen kühnen Sprung zu wagen
Querfeldein auf edlem Pferd.
Das ist rechten Mannes wert!’

Regendag.
H.C. Rümke.

Regen rizzelt door de blâren,
grijze wolken hangen laag
huizen staan in mist... heel vaag.
Regen rizzelt door de blâren.

Menschen gaan als doffe schimmen
in hun vale regenjassen...
gaan voorzichtig om de plassen;
.... zwarte regenschermen glimmen.

Regen drupt maar... zonder wachten;
troosteloos, eentonig, zeurend,
Alle boomen staan zoo treurend
of zij niet meer zon verwachten.

Regen rizzelt door de blaren,
grijze wolken hangen laag
huizen staan in mist... heel vaag.
Regen rizzelt door de blâren.

Verzen.
Hein von Essen.

Droomen.

I.

Als de slaap heur sluizen sluit
En de droomen drijven uit,
Vlietend in ziels diep verschiet,
Met wat vaag en vreemd verdriet
Vallen wij ten wissen buit
Aan bewustheid en gebiedt
Ons het leven al te luid?

Vóór 't ontwaken even nog,
Tusschen waarheid en bedrog,
Zien wij om naar vlotten droom,
Zeilend naar een nevelzoom...
Langs bewuster zeeën toch
Zilvert nog zijn zuiver zog
Als een blindend-witte stroom.

Naar wat kusten, schat-belaân
Zal de schoone schepe gaan,
Keerend in den nieuwen nacht
Rijk met nieuwen schat bevracht,
Langs een onbekende baan?
Droom... wat onvermoede pracht
Zal ik nog door U verstaan?

II.

Droomen, wie Uw wegen gaan,
Zal ten einde hunner baan,
Recht en rustigend gevoerd,
Oogenblikkelijk ontroerd
Zuiver 't momloos Zelf verstaan.
Hecht zult Gij de schakel slaan
Die het hart aan de Ikheid snoert.

Nooit, nóóit is een leugenwoord
Door het Zelf van 't Zelf gehoord
In de klare spraak der nacht:
't Hart draagt aller vreezen vracht;
Aller zonde lok-akkoord
Zwoelt de zinnen; nimmer schoort
Schoonheid een onreine kracht.

Maskers scheuren van 't gelaat
Onzer liefden, onzer haat;
Der Gedachte drieste stem
Klinkt met dubbel-diepe klem;
Wie haar gouden roep verstaat,
Daden aan den dageraad
Wachten en vervullen hem,

Zoo wie zich tot droomen wendt,
Heeft zich zelf voluit herkend,
Ziet in schittering van schrik
't Leugenlooze naakte Ik,
Eerlijk en getrouw erkend...
Waan en waarheid in het end
Scheiden zich één oogenblik.

De kikker.

VOOR HANS EN HANNEKE.

Uit de slierten van de slooten
Kwam hij slank omhooggeschoten
  Praaide een blad...
Dan een rukje en een rekje
Aan het buikje en het bekje
  En hij zàt.

En daar zit hij boven 't plasje,
- Als een fijne Fransche man;
't Spikkelvestje, 't groene jasje,
Gele zijën sokken an -
Met bespotlijk korte armen
Met belachlijk lange beenen
  Heel alleene.
- - - - - - - - - -

En al dikker
Wordt de kikker,
Vormt en vult zich vol en voller
Blaast z'n blazen bol en boller
Tot de dubble doedelzak
Rond en zwaar gezwollen wordt...

Dan op éénmaal krachtig-kort:
- Kwak! -

En dan kraamt hij uit z'n kaken
Krachtig krakend al z'n kwaken,
Al z'n kunde en kranigheid;
Maakt zich kwaad en maakt zich boos
Zweert bij kris en kras en kroos,
Groen en geel van nijd!

Stilletjes neem ik een steentje
Keil het vlak bezij zijn beentje...
Plots een plonsje en wat geril
En het plasje is weer stil.

Oude stad.
J.C. Bloem.

Temidden van de verre stilten en de weiden,
Door groene singels in een looverkrans omvat,
Ligt, weinig slechts beroerd door 't glijden van de tijden,
Verlaten en vergeten, menige oude stad.

Daarboven gaat de trek der nooit-geruste wolken
En spelen zon en wind en lucht hun eeuwig spel:
De menschen, die de kleine woningen bevolken,
Zien hoog-op naar dit schoon, en zij herkennen 't wel.

Elk uur wiekt er een vlucht van hemelwaarts getilde
Tonen den slanken, spitsen klokketoren uit.
Hoor hoe, wanneer dit hoog en puur geluid vertrilde
Als een veel ijler klok de broze stilte luidt.

Zoo schouwde ik eens een stad: het was na zomerregen,
Als uit gebroken lucht een steile zonneval
Schuin neerstaat op het land en vreemde schaduws vegen
Over het blikkrend dak der kerk en weide en wal.

Niet anders had ik 't mij gedacht: de straten zonder
Vertier, gebogen in een weifelende lijn,
Een steeds-ruischende sluis, een grachtje met een vonder,
Dan, op de leege markt, die loome zonneschijn.

O deze vrede van de gevels en de gaarden,
Die maakt, wat ook het leven teistere en verdoff',
Zoo maar zijn droomen deze heugenis bewaarden,
Van ieder mensch een hovenier in stilte's hof.

Mij zijn die oorden vol van een beminder leven,
En inniger dan wat door groote steden stroomt;
Hier is mijn hart te huis, in deze leege dreven,
Waar 't in den gulden mist der milde zonnen droomt.

Als langzaam de geluiden van den dag verstillen,
De schemering gelijk een wolk van teerheid breekt,
Ontluiken ongerept en pril weer de eeuwge idyllen,
Bij 't eerste schuchtre woord, dat lief tot liefste spreekt.

Ontvlucht aan 't laag vertrek, waar bij den vreê der lampen
't Gezin te zamen zit, gaan schuw buurmeisje en buur
Elkander vinden, half verhuld in de avonddampen,
Gescheiden door een haag, dicht bij den ouden muur.

Heb ik ooit meer begeerd? Hoe bitter voel ik heden
Mijn dwaasheid, die verkoos de wereld en haar gloed.
Nu dwaal ik onvervuld door landen en door steden
En drijf naar gunst of dwang van elke levensvloed.

Door gouden nevelen.
Elise Soer.

Door gouden neev'len tuurt de dag,
Uit verre heem'len, over zee;
Zij sluimert zacht, in zaalge rust,
De wind vaart fluistrend langs haar stee,
Aan Noordwijks stille, blanke kust.

Waar toeft de blijde kinderschaar,
Die juichend joelde aan 't breede strand,
De blonde voetjes in het nat,
Er lustig dansend hand aan hand,
Door 't golfgespeel met schuim bespat?

Verdwenen met den zomerdroom,
Toch lees ik runen aan het strand.
De golven kabbelen af- en aan.....
Zij griffen in het oeverzand,
Een schrift van wisselen en vergaan.

In gouden neev'len zinkt de dag....
Een zeemeeuw schreit, doch smoort zijn kreet,
Loom wiegt hij in der golven schoot,
Een zilveren ster op 't blauwe kleed....
Daar kleurt de einder droevig rood.

Alsof een zware, felle brand
Ten hemel uitslaat over d'aard
Een prophetie van oorlogswee?...
De vloed komt op in snelle vaart,
Als verre donder gromt de zee.

Iets nieuws op het gebied van onderwijs aan toekomstige inlandsche ambtenaren.
E.S.

Een en ander omtrent den Welvaartstoestand der Inlandsche Bevolking, in de Gouvernementslanden van Java en Madoera - de particuliere landerijen uitgezonderd. (Landbouw, Veeteelt, Boschwezen, Visscherij) door Mr. A. Neytzell de Wilde, Leeraar aan de Opleidingsschool voor Inlandsche Rechtskundigen, te Weltevreden. - Weltevreden, N.V. Boekh. Visser en Co., 1911.

Het zij mij veroorloofd enkele bijzonderheden te vertellen omtrent de wordingsgeschiedenis van dit merkwaardige boek, dat een schat van belangrijke opmerkingen bevat over hetgeen in den titel wordt aangegeven. Een schat, streng wetenschappelijk, systematisch geordend, van statistische tabellen voorzien, die een overzicht vergemakkelijken, als 't ware illustreeren.

Gedurende jaren arbeids, onder veel reizen en trekken, kwam dit werk tot stand, met voorlichting van tal van deskundigen, zoowel van ambtenaren (onder wie Directeuren der Departementen van Landbouw, Onderwijs en Eeredienst, Binnenlandsch Bestuur, Burgerlijke Openbare Werken) als van particulieren. Ook goed gecontroleerde opgaven van inlanders (soms leerlingen der opleidingsschool voor Inl. Rechtskundigen) werden niet versmaad, evenmin als overnemingen uit vele bekende werken, in het voorwoord genoemd en telkens aangehaald. Dit laatste is een groot gemak voor hem, die bij de bestudeering der toestanden van Java en Madoera, nu met een oogopslag ziet, waar de bronnen te vinden. Zoo moet dit boek een wegwijzer worden voor allen, die een werkkring in Indië vervullen of trachten te verkrijgen, een onmisbare gids.

Oorspronkelijk diende een deel van den inhoud als dictaat bij het onderwijs in de Staathuishoudkunde, door auteur aan de opleidingsschool voor Inl. ambtenaren, te Probolingo gegeven. Dit vak, als onderdeel der rechtswetenschap, bleek meestal het groote struikelblok te wezen aan deze opleidingsscholen. Vaak scheen het onmogelijk, den leerling eenig begrip bij te brengen van de theoriën, gebaseerd op kennis van Westersche toestanden, die hem volkomen ontbrak; terwijl maar vage ideeën van de toestanden en verhoudingen in eigen land zijne hersenen waren binnengedrongen.

Mr. A. Neytzell de Wilde besloot daarom een voor Indië geheel nieuwen weg in te slaan; nl. zijn leerlingen in de eerste plaats den economischen toestand van eigen land te doen kennen, waarbij tijdschriftartikelen, o.a. van Dr. Blink, hem van veel dienst waren. Zoo stelde hij een dictaat samen en begon met moed.

bladzijden. Als hoofdvraag wordt hier gesteld: ‘Wat vindt de Inlandsche bevolking als geheel er voor baat bij of welk nadeel lijdt zij, doordat op Java in tal van gewesten een suikercultuur gedreven wordt?’ Bij het antwoord gelden nu eens niet in de eerste plaats de belangen der Europeesche markt, de finantieele zijde der zaak wordt niet van het standpunt der Europeesche planters alleen beken. Des te verblijdender is de uitkomst op p. 103-105 gegeven, met de op volgende bladzijden genoemde winst- en verliesberekeningen, waarbij het voordeel, door de suikercultuur den inlander gebracht, de nadeelen verre overtreft. Behoef ik nogmaals te zeggen hoe streng wetenschappelijk en onbevooroordeeld schr. de zaak behandelt, die werkelijk een levensquaestie voor Java kan genoemd worden, van welke laatste zijde bezien de suikercultuur bij een crisis ook vreeselijke gevaren met zich sleept. ‘Elke bouw suikerriet brengt in den een of anderen vorm gemiddeld *f*350-375 per oogstjaar onder de inlandsche bevolking in omloop. Dit kan in de verste verte geen enkele tak van het Inlandsche landbouwbedrijf,’ p. 128. ‘Alzoo: Bij den huidigen stand van zaken is de suikercultuur een onmisbare factor in de welvaart der Inlandsche bevolking,’ p. 133. Irrigatie, arbeidscontracten, verhuren der gronden eischen echter voortdurend de opmerkzaamheid, het toezicht der Europeesche ambtenaren, ‘Intusschen trede de regeering, zoo mogelijk nog meer bij de suikercultuur op ter bescherming van den Inlander, maar niet minder tot verzekering van bedrijfszekerheid.’ p. 133.

De koffie, tabak en indigo, de rubbercultures worden mede in dit werk nauwlettend behandeld. Over het Boschwezen, den toestand van Visscherij en Vischteelt valt eveneens veel wetenswaardigs te lezen. Dat Java tot de boscharme landen behoort, zal menigeen vreemd doen opkijken; maar het verslag over het Boschwezen van 1910 gaf maar 13% der totale oppervlakte (Finland staat voor 63% aangeteekend) p. 216. Geen wonder, dat Djatizoowel als Wildhoutbosschen er beschermd moeten worden. Meestal immers is de bevolking zeer zorgeloos op dat punt en springt niet minder verkwistend met zijn hout om, als o.a. Italië met het zijne in vroeger dagen. Het boschwezen en irrigatievraagstuk hebben vaak overeenkomstige belangen, die voorheen niet genoeg in 't oog werden gehouden.

Ook bij de vischvangst schijnt tegen roekeloosheid geijverd te moeten worden. Vele van Java's rivieren zijn reeds uitgevischt, tal van bepalingen noodig om in dit zoo geliefd, ja onontbeerlijk volksvoedsel te voorzien. In de Preanger betrekt men de visch als ‘tweede gewas’ van de rijstakkers, p. 230. Zoetwatervischvijvers en dito voor zeevisch werden reeds vroegtijdig door de inlanders al of niet met hulp der regeering aangelegd. Vooral laatstgen. ‘tambaks’ vindt men langs Java's Noordkust, op den slibrijken bodem, van sluisjes voor het in- en uitlaten van het zeewater voorzien. Deze vijvers voldoen niet alleen aan plaatselijke behoeften, daar de levend gevangen visch bij onmiddellijk vervoer langer weerstandsvermogen bezit dan de in zee gevangen dieren, die in de prauwen reeds veel hebben moeten lijden, voor zij, meest in deerniswaardigen toestand, aan land worden gebracht. Zie p. 237.

Men is gewoon te denken dat de vischrijkdom der Ind. wateren onuitputtelijk is, schr. geeft ons hiervan een veel nuchterder maar zeker juister voorstelling. Ter verbetering van dezen tak van bestaan - ‘gedroogde visch is naast rijst voor den Javaan althans een hoofdbestanddeel van zijn voedsel,’ p. 228 - is nog heel veel te doen. Roofvisscherij moet verhinderd,

uiteengezet welke invloeden ten goede zoowel als ten kwade den Welvaartstoestand der inlanders op Java en Madoera beheerschen. Ontbreekt het hun in de eerste plaats aan kennis en kapitaal, waarom meer en meer Gouvernementsscholen en credietbanken noodig zijn, volgens auteur, ook ten einde den inlander tegen zich zelven en den woekeraar te beschermen; versnippering van grondbezit (zelfs aandeelen van ¼ bouw, p. 12), gebrekkige verkeersmiddelen, onvoldoende rechtszekerheid eischen niet minder het waakzame oog der regeering.

Veel wordt er gedaan, zeer veel; er blijft nog honderdmaal meer te doen over. Maar al te duidelijk blijkt dat de ongelukkige gewoonte, om op voorschot te leven, den Javaanschen boer financieel geheel afhankelijk maakt, om niet te zeggen: onmondig. Het groot-grondbezit neemt toe, ja, maar ten koste van den kleinen man, wiens voornaamste bron van bestaan de landbouw is en blijft, p. 15, p. 118, e.a.

De ‘dwerglandbouwers’ p. 50, evengoed als de van eigengeerfde tot bezitlooze vervallene, moeten, vooral daar de bevolking snel aanwast, naar andere middelen van bestaan omzien[1]. Zij missen daartoe vaak energie en gelegenheid; ook in dit opzicht zal, hoeveel steun er reeds verleend werd, al meer van de regeering worden geeischt, om een dreigend, hier en daar reeds sterk aan den dag tredend pauperisme te keeren. ‘Zelfs in vruchtbare streken, als Modjowarno, onder maatschappelijk goede verhoudingen, met zorgzaam gedreven landbouw en veel suikerondernemingen in de buurt, maken een paar misoogsten den toestand reeds min of meer hachelijk.’ p. 51.

Hetzij auteur landbouw of veeteelt, boschwezen of visscherij bespreekt, steeds tracht hij oude en tegenwoordige toestanden, geleidelijke of snelle overgangen tot de hedendaagsche, in korte woorden, waar het kan door cijfers gesteund, duidelijk te maken. Het algemeen verspreide begrip, dat de inlander den sawahbouw met kunstmatige bevloeiing reeds algemeen vóór de Hindoes zou hebben gekend, zal wel in hoofdzaak tot het rijk der legenden moeten verwezen worden; p. 190 althans lezen wij ‘dat tot op den tijd, dat het Ned. Kol. bestuur zich met de zaak is gaan bemoeien, de rijstcultuur in hoofdzaak op van regen afhankelijke sawahs en tegalans moet zijn gedreven.’

De levensvraag voor Java's landbouw: irrigatie, wordt zeer uitvoerig behandeld, terwijl de recapulatie in cijfers van het totaal der werken in gebruik, in uitvoering, in studie of voorbereiding, gestaakte enzv. de duidelijkheid verhoogt. p. 194. Eén cijfer zegt meer dan bladzijden druks. Wordt op een verbazend klein getal guldens het doorslagsinkomen van den Javaanschen landbouwer geschat, dit feit is, gegeven zijn wijze van leven en vele mogelijke bijverdiensten, niet zoo verontrustend als de afname van den veestapel, vooral karbouwen en paarden. Redenen van dezen achteruitgang moeten meestal gezocht worden in onoordeelkundige behandeling van het vee, maar ook in gebrek aan weiden en te weinig bekwame veeartsen. De regeering heeft ook deze zaak krachtig ter hand genomen, zie p. 211, al stuit zij hierbij vaak op haast onoverkomelijke bezwaren en lijdelijke tegenwerking.

Van de cultures - in hoofdzaak - voor de wereldmarkt gedreven, neemt op Java de suiker de eerste plaats in. De suikercultuur met al wat hiermede samenhangt, eischt in Mr. Neytzell de Wilde's werk een kleine zestig

1. Zie ook het communaal grondbezit, p. 15.

Plotseling werden hij en allen, die belang in deze proefneming stelden, opgeschrikt door een circulaire van het Departement van Onderwijs, waarin het voorstel was vervat het vak Staathuishoudkunde voor de opleidingsscholen te laten vervallen. Auteur diende daartegen een nota in, waarin hij met klem van redenen betoogde, dat dit vak, als economische geographie opgevat, behouden kon blijven. Hij had de voldoening, gehoor te vinden. Leeraren aan andere opleidingsscholen namen kennis van deze nota. In 1910 (Staatsbl. 460) werd de naam: 'Beginselen der Staathuishoudkunde' vervangen door: 'de beginselen der Staathuishoudkunde in hare toepassing op Nederlandsch Indië'.

Niet noodig te zeggen dat schr. zijn dictaat intusschen herhaald had om- en bijgewerkt, terwijl hij tot zijn vreugde bespeurde dat zijn leerlingen hem niet alleen begrepen, maar met belangstelling volgden, 'pleizier kregen in het vak'.

In de vacanties gaven zij ooren en oogen goed den kost en keerden terug met vellen vol gegevens en berekeningen, ieder uit eigen woonplaats, van familieleden te weten gekomen of zelf nagesnuffeld.

Schr. ook reisde in zijn vacanties nu hier dan daar, steeds wat zijn boeken mededeelden toetsend aan de werkelijkheid, waarbij het hem, zoooals reeds vermeld is, niet aan vriendelijke medewerking ontbrak. Later werd dan het over ieder onderwerp geschrevene door zeer bevoegden gelezen en beoordeeld; zoo, om iets te noemen, alles wat op de suiker betrekking heeft door H.H. Administrateurs van Suikerfabrieken en employés, al had schr. ook zelf vele fabrieken aan den arbeid gezien en zelfs het veldwerk bijgewoond. Natuurlijk handelde Mr. A. Neytzell de Wilde met de andere cultures, zooveel doenlijk was, eveneens.

Door het denkbeeld bezield, dat wie streeft naar ontwikkeling van den inlander beginnen moet, hem te leeren om zich heen te zien; de toestanden in zijn eigen land te leeren kennen; en zoo voorbereid te worden tot het later begrijpen van wat in het Westen geschiedt: door deze ideeën geleid en gesteund, stelde auteur zijn werk samen, voor eigen gebruik bij zijne lessen. Het bleef niet onopgemerkt. Van vele zijden drong men er bij hem op aan het uit te geven, dus deze vrucht van jarenlangen, geduldigen, nauwgezetten arbeid ook in het bereik te brengen van hen, die minder in de gelegenheid waren of komen zouden, om deze leerstof aan eigen ervaring te toetsen. Reeds worden stukken uit het boekje van Mr. A. Neytzell de Wilde in het Javaansch en Soendaneesch vertaald. Het Departement van Onderwijs heeft het werk aan alle Opleidingsscholen voor Inlandsche ambtenaren en Kweekscholen voor Inlandsche onderwijzers aanbevolen. Toch is niemand meer dan schr. overtuigd van de onvolkomenheden, de gebreken van zijn arbeid. Al wie met statistieke gegevens moet rekenen, weet te goed hoe wankel de bodem is onder zijn voeten. Honderden cijfers zijn geput uit de meest betrouwbare bronnen, honderden steunen slechts op twijfelachtige gegevens; maar naar waarheid wordt gestreefd op elke bladzijde, het licht niet verborgen, maar ook de schaduwzijde niet verheeld; het 'wij kennen ten deele,' onomwonden uitgesproken waar het pas geeft. Juist deze eenvoud, deze oprechtheid verhoogt de waarde van het boek.

Door een fout van den binder zijn in het Ex., mij ter bespreking gezonden, enkele pagina's uitgevallen, waarom ik deze hoofdstukken uitschakel; slechts wil ik er op wijzen hoe helder en zaakrijk reeds in het begin is

aanleg van zeevischvijvers bevorderd worden; de visschers, door het Inlandsche Credietwezen beter dan voorheen beschermd tegen de machtige Chineesche Kongsi's, die hen thans door voorschotten onder den druk hebben, p. 242, zullen hun eigenbelang beter leeren inzien. Schr. besluit met op een artikel in de *Nieuwe Rotterd. Courant* van 10 Mei 1911 te wijzen, waarin Raden Mas Noto Soeroto naar aanleiding van de groote hoeveelheden ingevoerde visch op Java, tot het besluit komt, dat de Javanen nog niet in staat zijn zelf in hun eigen behoefte te voorzien. En toch. Juist hier ligt volgens gen. R.M.N. Soeroto een groote toekomstarbeid voor de Javanen, niet alleen op economisch gebied, maar ook omdat zij een leerschool zou kunnen worden voor zeevaart en handel.

Niet zonder bedoeling wijst auteur op dit artikel, door een Javaan geschreven, die zoodoende immers oog schijnt te hebben voor de algemeene belangen van zijn land en volk.

Hiermede wil ik eindigen als auteur zelf. De aandacht van den lezer dezer aankondiging op elk hoofdstuk van dit boek en zijne onderdeelen te vestigen, is niet doenlijk. Al wie in Indië belang stelt, houde dit werk binnen zijn bereik. Het geeft antwoord op talloos vele vragen, vestigt de aandacht systematisch op oorzaken en gevolgen, zet in cijfers de uitkomsten van moeizaam onderzoek en berekenen. Nergens dringt schrijver zijn oordeel aan U op. Reken hem na en zie of ge tot een andere slotsom geraakt dan de zijne. Maar helder staat na bestudeering van dit hoogstaand boek, waarop een vervolg binnenkort te wachten is, de welvaartstoestand van Java's en Madoera's bevolking U voor oogen, zoowel wat kultures en veestapel, als wat boschwezen en visscherij betreft.

Wij wenschen het werk van Mr. A. Neytzell de Wilde alles goeds op zijn levensweg; naast eerlijke waardeering ook tegenspraak. Hoe meer het bekend wordt, des te beter voor den inlander en al wie het goed meent met Insulinde.

Levenswoorden.

Over de schitterende spectrum-kleuren, die aan mijn horizon glansden, lag zelfs in mijn kindsheid de donkere ring der noodzakelijkheid, toen nog niet zwaarder dan een draad. Altijd is hij weer verschenen, totdat hij na jaren mij geheel dreigde te overschaduwen en mij zelfs in totale duisternis hulde. Het was de ring der noodzakelijkheid, die ons allen omvat; gelukkig degene voor wien hij, door een vriendelijkschijnende zon veranderd wordt in een ring van plicht, van waaruit schoone, prismatische straalbrekingen spelen.

CARLYLE.

Gehoorzaamheid is ons aller plicht en bestemming, waarbij hij, die niet buigen wil, moet breken.

CARLYLE.

Ligt de wortel van diepen ernst niet in gestrengheid en huiselijke afzondering en moet van hem uit niet elke edele vrucht groeien?

CARLYLE.

De meeste menschen zijn nog in de kinderjaren, daar hun passieve neigingen grooter zijn dan hun activiteit.

CARLYLE.

Ik ben begonnen in te zien: men moet den ergsten vijand als toekomstig vriend reeds eeren en mijn vrienden wil ik helpen als zulken, die mijn vijand kunnen worden. Der vriendschap haven telt maar al te veel verzande plaatsen.

SOPHOCLES.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

De vredesvooruitzichten.

DE ontwikkeling der Turksche crisis beantwoordt tot dusverre nog aan de beschouwingen, daaraan in dit vorig nummer van dit tijdschrift gewijd. Het vooruitzicht op het voortbestaan van den vrede tusschen de Europeesche grootmachten blijft bestaan, al is 't voor zooverre men vermag waar te nemen, door de gebeurtenissen der jongste weken verdonkerd geworden.

De militaire successen der gealliëerden hebben, als werd voorzien, Oostenrijksch-Russische verschillen (ter zake van Servische aspiraties) op den voorgrond gebracht. Maar gelukkig hebben Oostenrijk en Italië *gemeenschappelijk* front gemaakt tegen bedoelingen, welke de integriteit en de, reeds vóór het het uitbreken van den oorlog, in beginsel door Turkije goedgekeurde, autonomie van Albanië zouden aantasten, waarin hun beider invloedsfeer ligt; en terzelfder tijd heeft naar alle aanwijzingen Oostenrijk, hoogstwaarschijnlijk ook eenigszins onder Duitschen invloed handelende, ten opzichte van legitieme verlangens van Servië en Montenegro eene zeer tegemoetkomende houding aangenomen. De leden van het Drievoudig Verbond schijnen tot dusverre in de beste verstandhouding te werken voor het expresse doel het veroveringsrecht der belligerenten te eerbiedigen, in zooverre dientengevolge geen zulke veranderingen zouden plaats grijpen in Turkije als welke de grootmachten zouden kunnen dwingen of verleiden ook het *eigen* 'recht van verovering' geldend te maken en zoodoende Europa in vuur en vlam te zetten.

Terwijl de samenwerking van Oostenrijk, Italië en Duitschland voor een program, hetwelk met de aanspraken der belligerenten volle rekening houdt, van zeer gunstige beteekenis

is voor de vredesvooruitzichten, kan het geheel buitengewone succes der Bulgaarsche wapenen uit zichzelf ook het gevaar, dat tusschen de beide grootmachten een oorlog zal worden gevoerd over de belangen der Slavische Balkan-Staten, zeer doen verminderen.

Het belang van Rusland bij de machtsuitbreiding van de Balkan-Staten is betrekkelijk. Het bestaat alleen in zooverre zij beloven den weg voor Rusland naar Constantinopel te zullen vrijmaken. Maar de aspiraties van koning Ferdinand reiken veel verder. Hij wil niet slechts in naam, maar ook in het wezen der dingen, den Staat onafhankelijk maken, en daarbij sterk. Het verleden laat niet den minsten twijfel, dat Bulgarije bereid is een zelfstandige politiek te voeren. Vorst, later koning Ferdinand heeft bijzonderlijk naar eene goede verstandhouding met Oostenrijk gestreefd. Dikwijls, eenmaal gedurende verscheidene jaren, was de verhouding tot Rusland zeer onaangenaam. In 1908 was het na zijn bezoek aan keizer Frans Joseph, doch zonder voorafgaande goedkeuring der keizerlijke regeering te St. Petersburg, dat de vorst zich tot koning liet kronen. Ter zake van de Bosnische en Oost-Rumenische aangelegenheden bestond in 1908 volkomen overeenstemming tusschen Weenen en Sofia. De gebeurtenissen der laatste weken doen de onmiddellijke mogelijkheid voorzien, dat Bulgarije als een machtige, wezenlijk souvereine nationale Staat, de uitbreiding van Russisch gezag naar het Zuiden sterker blokkeert, dan voorheen het geval was. Deze omstandigheid moet een temperenden invloed uitoefenen op de sympathie van St. Petersburg voor de Balkanvolken.

Geheel anders staat de zaak voor Oostenrijk. Tot dusverre is dit Rijk door een ernstig weerbaar Turkije beveiligd geweest tegen het gevaar, dat in het Oosten een Russisch overwicht zou onstaan. Nu het Turksche Rijk in Europa ineenstort, althans bijna hopeloos verzwakt, zal Oostenrijk door een zelfstandig sterk Bulgarije tegen eene Russische omarming, welke het als levensgevaarlijk moet vermijden en bestrijden, worden gedekt. Aldus zal hetgeen de diplomatie onder het status quo verstaat in hoofdzaak gehandhaafd blijven.

De Oostenrijksche regeering zal aan Bulgaarsche veroveringen geen *ernstige* beperkingen stellen. Hierop duiden ook de langdurige, een buitengewoon vriendschappelijk karakter dragende bezoeken, welke Bulgaarsche staatslieden in den loop

dezer maand aan Weenen hebben gebracht. Door een Bulgaarsch-Oostenrijksche verstandhouding zal Servië van zijn krachtigen bondgenoot beroofd en tot matiging gedwongen worden.

Alleenstaand moet Servië weerloos geacht worden tegenover Oostenrijk, hetwelk zelfs onder voor Servië meest gunstige omstandigheden Belgrado onmiddelijk en meest gevaarlijk bedreigt. Thans nu het gedunde leger in het Zuiden is vastgelegd en een oorlog met Oostenrijk voor de Albaniërs, die met de Serven niets gemeen hebben, het teeken zou zijn van een krachtige actie tegen hun would-be veroveraars, kan Servië er minder dan ooit aan denken zelfstandig den strijd met Oostenrijk aan te binden. De brutale toon, door de pers te Belgrado en door Servische staatslieden gevoerd, kan alleen verklaard worden uit de verwachting, dat eene critieke toestand kan worden geforceerd en eene constellatie in het leven geroepen, welke Rusland zal verleiden zich partij te stellen. Zeer zeker wordt die hoop gevoed door de camarilla te St. Petersburg; door de grootvorsten, schoonzoons van koning Nikita. Maar het is niet aan te nemen, dat de verantwoordelijke Russische regeering hare en hunne voorspiegelingen zal waar maken. Het schijnt onaantastbaar, dat Rusland zijne volle kracht moet sparen, om zijne positie bij de uit- en toegangen tot de Zwarte Zee zoo gunstig mogelijk te maken. Dàar ligt het groote Russische belang. Dàar kunnen, onder omstandigheden, voor Rusland belangrijke resultaten bereikt worden, zoowel in geval de Bulgaren Constantinopel bezetten als wanneer de Bosporus en de Dardanellen in handen blijven van het oude Turkije, of wat er dan van resten zal. Onder deze omstandigheden een twist met Oostenrijk en Italië aan te binden, ter wille van Servische gebiedsuitbreiding (in Albanië, waar geen Serviërs of oud-Serviërs wonen) moet te meer uitgesloten worden geacht, daar Oostenrijk niet absoluut vijandig staat tegenover eene verbetering van Rusland's positie bij de toegangen tot de Zwarte en Middellandsche Zee. Van zulk eene niet-absoluut vijandige houding getuigt het dezer dagen veelbesproken geschrift van den Oostenrijkschen veldmaarschalk Radetzky, waarin volmondig wordt erkend, dat het voor Rusland een levensbelang is, van een vrijen uitweg uit de Zwarte Zee verzekerd te zijn en zelfs toegestemd, dat Rusland geïsoleerde forten, welke den vrijen doortocht in die zeestraten verzekeren, mag verlangen. Voor eene bevredigende regeling der aan de

orde gestelde verschillen kan de houding van Duitschland geacht worden zelfs een waarborg te schenken, wanneer Rusland slechts vermijdt ongerechtvaardigde, in overwinningsroes opgekomen verlangens van Servië, ten nadeele van Oostenrijk's positie, te steunen.

Indien Rusland, met vrije doorvaart niet tevreden, Constantinopel zou willen bezetten en het ideaal verwerkelijken, waarvoor in de afgeloopen eeuw in bloedige oorlogen enorme offers zijn gebracht, het ideaal, hetwelk sedert Peter den Groote wordt gekoesterd, dàn was er oorlog met Oostenrijk, dat tegen een Russisch overwicht waken moet. Maar het is haast niet te denken, dat Rusland inderdaad, zes jaar na den uitputtenden oorlog met Japan, nog door hevige binnenlandsche beroering gevolgd, een strijd zal aanbinden, waarin het Oostenrijk, Bulgarije en Roemenië wel onmiddelijk vereenigd tegenover zich zou mogen vinden. Met zekerheid toch zou kunnen worden voorzien, dat het overwicht in Azië, hetwelk het, dank de samenwerking met Japan, op Engeland alreeds herwon, dan onmiddelijk weer verloren zou gaan. Daarenboven, al werd de strijd tegen Oostenrijk en zijn direct belang zoekende medestanders met succes gevoerd, dan toch bleef het wel zeer onzeker of het door de andere machten, met name door Engeland, veroorloofd zou worden de vruchten van zijn inspanning te oogsten, De ervaring, welke Rusland in dezen heeft opgedaan, moet de Russische staatslieden sceptisch stemmen, tot voorzichtigheid en bescheidenheid manen.

Er is bij de huidige constellatie alle reden te hopen, dat de vrede onder de grootmachten van het vasteland van Europa bewaard zal blijven, hoezeer de kaart van Turkije als gevolg van de beslissing, welke door het zwaard moge vallen, zal worden verkleurd. Het streven van de regeeringen te Weenen, Rome en Berlijn is thans zeker en bijna ontwijfelbaar is mede 't doel van de verantwoordelijke Russische regeering daarop gericht.

Een machtig complex van omstandigheden noopt, noodzaakt bijna, tot eene vreedzame regeling van de verschillen, welke tusschen Oostenrijk (en Italië) eener- en Rusland anderzijds in verband met Servische veroveringen aan de orde komen. Voor Oostenrijk toch ontstond het belang aan de Russische ‘dochterstaten’ alle mogelijke gezagsuitbreiding toe te staan (voor zooverre hunne veroveringen zich slechts niet uitstrekken

tot de eigene met Italië gedeelde invloedsfeer); daarentegen is voor Rusland oorzaak ontstaan om tegen eene al te groote machtsuitbreiding van Bulgarijë te waken. Servië wil zich ten koste van Oostenrijk verrijken; Bulgarijë daarentegen ambieërt het bezit van Constantinopel, dat Rusland, daar 't geen uitzicht heeft het thans zelf te verwerven, liefst in handen laat van een verzwakt Turkijë. Zoo dit nimmer te voren het geval is geweest en in de toekomst misschien nooit weer zal voorkomen, dan hebben Rusland en Oostenrijk thans toch reden eensgezind hun wil aan de kleine Balkan-Staten op te leggen, perk te stellen aan veroveringen ten hunnen kostte. Van verzet der Balkan-Staten zou, uitgeput door den oorlog als zij zijn, minder dan ooit sprake kunnen zijn. Maar ondanks deze zeldzaam gunstige constellatie, welke, ter zake van den Balkan, belangenovereenstemming doet ontstaan tusschen Rusland en Oostenrijk, werd de vrede nog niet hersteld, doch werden integendeel de verhoudingen in gansch Europa angstig gespannen. Rusland en Oostenrijk bereiden zich op oorlog voor. Dit is een daadzaak. En het bezoek van den Oostenrijkschen troonopvolger aan den Keizer van Duitschland, toevallig samentreffend met te Berlijn gehouden conferenties tusschen de chefs van de Oostenrijksche en Duitsche generale staven, laat niet den minsten twijfel, dat het gevaar voor een grooten Europeeschen oorlog ernstig is.

De groote kwade factor, welke aan eene voor allen, behalve voor Turkijë zelve, gelukkige of althans beëindiging van het Balkan-conflict in den weg staat, is Engeland (en in verband daarmede de onzekere houding van Frankrijk). De Britsche staatkunde is sedert jaren vast op het veroorzaken van Europeesche verwikkelingen gericht. Engeland heeft nu eerst Turkijë gesteund in verzet tegen onvermijdelijk door de omstandigheden geboden en door Oostenrijk voorgestelde hervormingen in Macedonië. Het vuurt thans, als in 1908, Servië tot een agressieve houding tegen Oostenrijk aan[1]. Niet onwaarschijnlijk is het, dat aan Rusland meer of minder degelijke ‘vooruitzichten’ geopend zijn, levensbelangen van Oostenrijk rakende,

1. Inderdaad komt ons op het oogenblik dat we dit schrijven het bericht onder de oogen dat de positie van Sazonoff zeer onzeker geworden zou zijn. Het is te hopen dat het door de feiten niet zal worden bevestigd. Ontwijfelbaar heeft Servië van de camarilla aanmoediging ontvangen tot een veeleischende houding. Het tartende optreden van dien kleinen Staat kan daardoor echter niet verklaard worden. Servië heeft in deze ontwijfelbaar den moreelen steun van Engeland gehad; en de Dreadnoughts stellen ook materieele hulp in 't vooruitzicht.

niet dan door oorlog te verwerkelijken. Een dreigend sterke vloot - dezer dagen wederom met vier Dreadnoughts versterkt - heeft Engeland in de Middellandsche zee samengetrokken, ter ondersteuning van Servische aanspraken, tot steun van een Russische actie of voor den een of anderen coup. Het is op alles voorbereid. Turkijë is verzwakt en Engeland meester van de zee. Egypte, waarheen het zijn bekwaamsten generaal gezonden heeft, is veilig. Het garnizoen daar is versterkt.

Het is zeer wel mogelijk dat een krachtig ingrijpen van Oostenrijk, Servië wederom zal dwingen, als voor vier jaren, het hoofd in den schoot te leggen en dat het Drievoudige Verbond er dan in slaagt eene groote Europeesche conferentie te beleggen, tot eene bevestiging der bestaande verhoudingen tusschen de grootmachten in het Oosten, het zoogenaamde status quo. Evenwel speelt de Engelsche diplomatie haar spel met groote volharding en de gecompliceerde toestanden - de zes millioen Serven in Oostenrijk kunnen ook woelig worden - leveren ernstige gevaren op.

In verband met Engeland's positie verdient o.i. de onlangs gehouden rede van Bonar Law, den leider der Unionistische partij groote aandacht. Hij zeide (Liverpool, 9 November): *De wonderlijke gebeurtenissen van de laatste weken* (met betrekking tot den Balkan) *hebben fundamenteel en permanent de gansche situatie in Europa veranderd... Ik ben geen alarmist; maar de tijden zijn zeer ernstig.* The wish may be father to the thought. De spreker mag - 't zou niet voor de eerste maal zijn - wel degelijk alarmist zijn geweest, de slecht van zijn verantwoordelijkheid bewuste drijver en overdrijver. Maar hij is toch niet de eerste de beste, wiens woord zeer licht kan worden opgenomen. Wat hij ziet of meent te zien, wordt door zijne partij en door de leidende fractie der liberalen gewenscht: eene verstoring van de verhoudingen onder de continentale grootmachten, waaraan zij bijna een halve eeuw van onderlingen vrede en hun meer of minder belangrijken groei danken. - In de *Fortnightly Review* van 1 Nov. erkent Sidney Low, die met groote kennis van zaken over Engeland's buitenlandsche staatkunde schrijft, dat in Sept. - October j.l. Frankrijk meest ernstig met Rusland heeft willen samenwerken om oorlog in den Balkan af te wenden; doch dat het zeer teleurgesteld geworden is over de in dat verband door Engeland aangenomen houding.

Wat Frankrijk betreft, zoo is het duidelijk, dat de omstandigheden het uitnoodigen, in het eigen belang samen te werken voor het behoud van den vrede. Maar dat lichtzinnigheid en wraakgierigheid de rede parten kunnen spelen, werd voldoende geïllustreerd door de houding van Delcassé in 1904 en die van Pichon in 1910. Aan de bestrijding van dien kwaden factor in de situatie kan en moet Nederland echter - het is plicht het telkens weer te herinneren - medewerken door tijdig deugdelijken waarborg te bieden, dat zijne neutraliteit effectief gehandhaafd, zijn territoir of territoriaal water niet voor doeleinden van oorlog misbruikt zal worden. Maar terwijl allerwege in Europa groote militaire voorzorgen genomen worden, blijft men in Nederland werkeloos de gebeurtenissen afwachten, waardoor de staatkundige kaart van Europa, ook op de Noordzeekust, aan 't Kanaal, belangrijke verandering kan ondergaan. *Wij* bereiden ons voor op onafhankelijksfeesten!

Terwijl er grond is voor de hoop, dat het vrede blijft, moet men wel heel ernstig rekenen met de mogelijkheid, dat er binnen een paar maanden, of dagen, oorlog is.

Eene gebeurtenis van wereldbeteekenis.

Het kanongebulder in den Balkan, en de gevaren welke daaruit voor den vrede in West-Europa voortvloeien, de tragische tooneelen in het Zuidoosten, versomberd nog door het verschijnen van de cholera, den geduchten vijand van allen, die morgen ook voor onze eigene poorten mag verschijnen - dit alles leidt de aandacht af van eene gebeurtenis in Amerika, welker beteekenis voor de wereldgeschiedenis misschien grooter kan zijn, dan het meest verschrikkelijke wat op den Balkan plaats had. Die gebeurtenis is het resultaat van niets beters dan kiezersgescharrel en geldgeknoei - de electie van Dr. Woodrow Wilson tot President van de Vereenigde Staten; de val van de Republikeinsche partij in Amerika.

Sedert Engeland voor den brutalen eisch van President Cleveland - die als democraat aan de regeering kwam, maar haar als republikein verliet - moest bukken en zijn geschil met Venezuela (1895/96) door arbitrage moest beslechten, heeft de imperiale staatkunde onder opvolgende, door de Republikeinen gekozen presidenten, Mc Kinley, Roosevelt en Taft, hoogtij gevierd in Washington. De Britsche regeering heeft

die staatkunde niet tegengewerkt. Lord Salisbury, ontwijfelbaar sterk onder den invloed van Joseph Chamberlain, heeft haar zelfs krachtig bevorderd, ten spijt van de zelf geleden nederlaag. Beducht voor de machtige opkomst van de Hollandsche Republieken in Zuid-Afrika, die Engelsche expansie in dat deel der wereld ernstig belemmerden, - meer bezorgd nog over het snel toenemend overwicht, hetwelk Rusland in Oost-Azië geldend maakte, - later geagiteerd door Duitschland's vlootbouw, waarin zij, terecht, eene relatieve verzwakking zag van Engeland's positie - heeft de Britsche regeering vriendschap met de Vereenigde Staten gezocht en samenwerking - gelijk Canning omstreeks 1823 deed, naar aanleiding waarvan de Monroe leer ontstond. - Engeland, zich alleenstaande te zwak ervarende om krachtige expansie politiek met succes te kunnen voeren, noodde Mc Kinley tot samenwerking en samendeeling. De oplossing van oude geschillen - waarvan sommige nog uit 1812, vele uit 1863 dateerden - werd te Londen oprecht en in concilianten geest ter hand genomen, nadat het gouvernement te Washington zich tot samendeeling bereid had verklaard en van het bewijzen van wederdienst niet afkeerig - gelijk het eerst bleek uit de houding van de Vereenigde Staten met betrekking tot den oorlog in Zuid-Afrika en vervolgens uit de belangrijke diensten, welke de Amerikaansche diplomatie en het Amerikaansche geld bewezen hebben in verband met den door Engeland uitgelokten oorlog van Japan tegen Rusland. Vooral echter voor de eigen gezagsuitbreiding hebben de Amerikanen zich zeer sterk geïnteresseerd, nadat de houding van Engeland, hetwelk tot dusverre met de Monroe-leer had gespot en aan Amerikaansche expansie zeer in den weg had gestaan, eene vriendschappelijke was geworden. In nauwelijks vijftien jaren tijds werden de Vereenigde Staten een koloniale mogendheid van den derden of tweeden rang.

In 1898 werd onder valsche voorwendsels en naar aanleiding van een feit, dat bewezen werd gefingeerd te zijn geweest (het dymamiteeren van de ‘Maine’), oorlog gevoerd tegen het in verre zeeën bijna weerlooze Spanje en de contrôle, feitelijk bezitstitel, verworven over Porto Rico, de Philippijnen, de Hawaiïeilanden en Cuba. In 1899 werd een deel der Samoa-eilanden onder een met Engeland's medewerking aan Duitschland opgedragen deelingsverdrag geannexeerd. Twee jaar later (1901) werd met Engeland het Hay-Pauncefote verdrag

gesloten, waarbij door Engeland aan de Vereenigde Staten het 'recht' verleend werd het Panama-kanaal te bouwen, hetwelk den wereldhandel moet dienen en had behooren te worden geinternationaliseerd. Gedurende den loop van 1902/3 manipuleerde het gouvernement van president Roosevelt daarop de revolutie in Columbia, welke leidde tot het uitroepen van de Republiek Panama, die onmiddelijk het souvereiniteitsrecht over het kanaal-gebied aan Amerika verkocht. En nog voor de Philippijnen effectief veroverd waren (1906) moet reeds het eerst zeer onlangs openlijk ter sprake gebrachte Amerikaansch-Nederlandsch verdrag ter bescherming van de wederzijdsche bezittingen in Indië, hetwelk bijna noodwendig den weg zou effenen voor een Amerikaansch protectoraat, in studie genomen zijn. Doch middelerwijl de Vereenigde Staten meer en meer gezag en invloed vestigden in streken, waar zij tot dusverre geenerlei aanspraak of belang hadden en terzelfder tijd de Washingtonsche diplomatie een werkzaam aandeel begon te nemen in zuiver Europeesche kwesties, werd een neo Monroe-leer gepredikt en - wat erger was - opgedrongen, waarbij den (kleinen) Europeeschen Staten hun beschikkingsrecht over hunne bezittingen in Amerika, zonder voorafgaande goedkeuring van Washington wordt onzegd[1]. Besprekingen door Denemarken over verkoop van zijn West-Indische Koloniën met Duitschland aangevangen, werden reeds vóór 1902 gestuit, waarna Amerika zelf een verdrag over den aankoop dier Kolonies met Denemarken afsloot (hetwelk echter door de Volksvertegenwoordiging te Kopenhagen niet is goedgekeurd). De Nederlandsche Koloniën in de West moeten thans geacht worden binnen den invloedsfeer der Vereenigde Staten te liggen[2]. De brutale contenties, door den gevaarlijken demagoog Roosevelt sterk gepropageerd, vonden van de Europeesche Kabinetten niet de tegenwerking welke zij verdienden: de verhoudingen in Europa waren te gespannen dan dat de regeeringen er vrijmoedig stelling tegen konden nemen[3]. De Eerste Vredes-

1. Zie o.a. Coolidge, 'The United States as a World Power', pag. 112 e.v.
2. In de 'National Review' van Febr. 1903 werd een betoog te dien effecte geleverd, dat Nederland geen beschikkingsrecht heeft buiten voorkennis der Vereenigde Staten. De imperialistische 'ontwikkeling' van de Monroe-leer kan hieruit scherp blijken, dat nog in 1878 Zweden St. Barthelomé aan Frankrijk overdroeg, zonder dat Washington de minste aanspraak maakte hierin te worden gekend.
3. Prof. de Louter heeft indertijd in een in 'De Tijdspiegel' verschenen artikel opgemerkt, dat de redenen waarvoor Nederland is begunstigd met het Vredespaleis, nog ietwat in het duister liggen. Misschien mag wel gedacht worden aan eene belooning voor de onderworpen houding, welke Nederland tegenover de aanmatiging der Vereenigde Staten heeft aangenomen. Men vergeve ons de bittere verklaring, we kennen geen die meer waarschijnlijk is.

conferentie in Den Haag (1899) kon zelfs door de Amerikaansche en Engelsche diplomaten, als voor andere doeleinden, worden misbruikt om haar eene declaratie te doen aannemen, welke een halve erkenning is van de aanspraken van de Vereenigde Staten onder de Monroe-leer om naar willekeur aan andere Staten vestiging in het Westelijk Halfrond toe-te-staan of te verbieden: de hooge vergadering gaf pro forma den leugen ten beste dat de leer bestaanbaar was met het doel en de oogmerken van de vredesconferentie[1].

Onder het presidentschap van Taft is San Domingo, door bemiddeling van Amerikaansche financiers, onder de contrôle van Washington gebracht (een Amerikaansch ambtenaar de douane beheerende), Honduras, Nicaragua en andere zwakke Republieken, werden of worden gaandeweg in dezelfde afhankelijke positie gebracht. Tijdens zijn bestuur werd - meest belangrijk feit - de fortenbouw aan de mondingen van het Panamekanaal, dat reeds in 1913 zal kunnen worden voltooid, ter hand genomen, waardoor Amerika deze grooten wereldweg in tijd van oorlog zal kunnen beheerschen, gelijk Engeland, hetwelk zijne in deze onmisbare medewerking verleende, bereids dien van Suez bewaakt. Tusschen 1908 en 1912 werd de vlootbouw krachtig voortgezet. De schoone Engelsch-Amerikaansche arbitrage-overeenkomst, welke een verkapte overeenkomst van algemeene samenwerking was, verloor echter onmiddelijk na door Taft te zijn ingeleid veel van haar fraicheur - zoo hartstochtelijk werd de idee door tal van andere Staten omhelsd - en zij werd ten slotte door een terecht wantrouwenden en naijverigen Senaat omhals gebracht. De pogingen van Amerika om een reciprociteits-verdrag met Canada tot stand te brengen hebben terzelfder tijd een zekere vervreemding gewekt tusschen Londen en Washinghton. Maar verklaarde lord Salisbury, hoezeer ook gedrongen, nog, dat de Monroe-leer was ‘inapplïcable to the state of things in which we live at the present time’, in Nov. 1911 getuigde de Britsche minister van buitenlandsche zaken: ‘our policy is in full accord with the Monroe doctrine’.

1. Bismarck wordt gezegd de (oude) Monroeleer eene ‘internationale impertinentie’ te hebben genoemd. De nieuwe leer, toegepast, geeft recht van een internationalen roof te spreken.

Engeland's oogmerk om de Vereenigde Staten tot medestander te krijgen in de groote politiek, is nog geenszins volkomen bereikt. Tot dusverre is Washington minder ijverig geweest in het samenwerken, dan in het samendeelen. In 1906 (Algeciras-conferentie) nam Amerika officieel eene nog eenigszins gereserveerde houding aan en in 1911, tijdens de Maroccocrisis, kwam het geld van Pierpont Morgan de positie van Duitschland sterken. Maar als de republikeinsche partij aan het bewind gebleven ware, - bijzonderlijk indien een brutaal imperialist als Roosevelt wederom op het kussen ware gekomen - dan zou de politiek van Washington meer en meer op expansie zijn gericht geworden en een agressief karakter hebben aangenomen: de positie van de Vereenigde Staten ware meer en meer tegenover Europa gecompromitteerd en gaandeweg, of plotseling, zou de noodzaak van vaste aansluiting met Engeland zijn ontstaan - aansluiting welke, bij de huidige verhoudingen, aan Engeland een zoo groot overwicht zou geven, dat het wellicht zijn hegemonie in Europa vast zou kunnen vestigen.

De overwinning van de democraten in 1912 heeft de strekking, de Engelsch-Amerikaansche samenwerking welke een ernstig gevaar is voor de volken, die niet van Angelsaksischen stam zijn, te verstoren, althans sterk te verzwakken en de politiek in minder agressieve banen te leiden. De democratische partij is van huis uit niet imperialistisch. Zij heeft zich steeds tegen de staatkunde verklaard, welke door Mc. Kinley ingeleid, door den luidruchtigen en onbetrouwbaren demagoog Roosevelt krachtig voortgezet werd, en waaraan, na hem, Taft op minder ostentatieve maar ernstige wijze gewerkt heeft.

Van de zijde der democraten zijn in de laatste jaren herhaaldelijk ernstige protesten opgegaan tegen de politiek van expansie buiten Noord-Amerika, zoowel op ethische als op economische en staatkundige gronden. Heftig hebben voorname democratische leiders geageerd tegen de verovering van de Philippijnen en het geknoei in Panama; tegen inmenging in Europeesche aangelegenheden; bizonderlijk tegen een samengaan met Engeland hebben zij vooral geijverd. - Het lijdt geen twijfel, dat de nieuwe regeeringspartij in de Vereenigde Staten niet geheel den invloed zal kunnen ontgaan van de imperialistische strooming, welke de drie laatste presidenten hebben in het leven geroepen en dat zij ook de gepopulari-

seerde neo-Monroeleer niet zou willen, noch zou kunnen verwerpen, zonder de positie der partij ernstig te schaden. Maar verwacht kan worden, dat, nu de leiding van de zaken van staat in Amerika in de handen van de democraten gekomen is, Engeland voor eene agressieve staatkunde niet langer steun uit Amerika ontvangen zal. Volgens Engelsche en Amerikaansche propagandisten - onder wie in een adem genoemd mogen worden de Britsche secretaris van Staat Chamberlain en Roosevelt - is de gemeenschap van ras en taal voldoende sterk om alle bezwaren te overwinnen en een vasten band te leggen tusschen de Engelsch-sprekende volkeren. Inderdaad schenen de laatste jaren die opvatting waar te maken. Maar nu de regeering veranderd is, is er hoop, dat de Ieren, die de zegeningen van Britsche politiek kennen, en wier bloed, naar men heeft willen becijferen, in 40% der bevolking zit, hun anti-imperialistischen invloed zullen doen gelden; - zoo ook de 6.000.000 volbloed en de paar millioen halfbloed Duitschers (de federale wet van Roosevelt, welke kennis der Engelsche taal eischt voor naturalisatie, toch is eene waarschuwing, dat als men zich niet verweert, de Duitsche vestiging ook staat bemoeilijkt te worden). Goede belofte geeft ook de omstandigheid, dat Bryan, de heftige anti-imperialist, uitgenoodigd is in de nieuwe regeering zitting te nemen. - Op grond van deze overwegingen mag aan de verkiezing van Wilson wereldbeteekenis worden toegekend.

Onze leestafel.

Een Nederlandsch boek over stedenbouw.

De hedendaagsche stedenbouw, door Mr. J.P. Fockema Andreae, wethouder der gemeente Utrecht. - Utrecht, H. de Vroede, 1912.

Het moeilijkste bij het schrijven van een boek is de bepaling van den titel. Aan den titel van dit boek ontbreekt eigenlijk het woord 'Inleiding': bijv. 'Inleiding tot de kennis van den hedendaagschen stedenbouw' of iets dergelijks.

Dat dit laatste de bedoeling van den schrijver was, blijkt uit zijn voorrede en zijn besluit. Het zou hem aangenaam zijn, zoo schrijft hij in zijn voorbericht, zoo zijn beschouwingen 'hier en daar *belangstelling* wisten te wekken voor een onderwerp, dat eigenlijk geen burger onverschillig mocht zijn.' En in zijn besluit (blz. 104) spreekt hij de hoop uit, dat het hem eenigszins gelukt moge zijn 'duidelijk te maken, *in welke richting* zij, op wier schouders de taak rust om bestaande steden te verbeteren en uit te breiden of nieuwe te bouwen, naar (zijne) meening moeten werken en welke *factoren* er noodig zijn, om hun arbeid vruchtdragend te maken.'

Deze bedoeling om een inleiding te geven, blijkt ook uit de indeeling van het boek. In eenige inleidende beschouwingen (Hoofdstuk I) geeft de schrijver in groote trekken een indruk van het belang van een behoorlijken stedenbouw; voorts van de bezwaren, die de hedendaagsche stedenbouwer te overwinnen heeft ten gevolge van de onbekwaamheid, de onverschilligheid en het plichtsverzuim zijner naaste voorgangers; waarna hij verwijst naar de voornaamste standaardwerken, in Duitschland en Engeland over het onderwerp verschenen, waarin men meer gedétailleerde kennis kan opdoen.

Vervolgens onderneemt de schrijver met den lezer eene 'verkenning' naar den omvang en de verschillende zijden, die het vraagstuk vertoont: belangen van verkeer en van volksgezondheid; technische en artistieke gezichtspunten; sociale, oeconomische en financieele quaesties (Hoofdstuk II). Een overzicht volgt dan van den invloed, dien voorhanden gegevens, omstandigheden en toestanden van localen, technischen en historischen aard doen gelden, bijv. gesteldheid van terrein, klimaat en bodem, geschiedenis en karakter der stad en der bevolking, oeconomische toestand der bevolking en der gemeente als publiekrechtelijk geheel (Hoofdstuk III). Zoo krijgen wij allengs levendiger indruk van de beteekenis van het probleem en de talrijke factoren, die het bepalen; 'wij komen er allengs meer in'. Eerst dan vertoont de schrijver ons den stedenbouwer aan het werk en geeft een indruk van verschillende mogelijke oplossingen ter zake van samenstel, richting en breedte van straten en pleinen, van het stadsbeeld als geheel en de bebouwing, van versiering met planten en kunstwerken, plaatsing van accessoires, enz. om ten slotte de voordeelen van tuinsteden

aan te duiden. (Hoofdstukken IV en V). Op losse bladen zijn 86 afbeeldingen achter den tekst gevoegd, door den schrijver grootendeels zelf verzameld.

In de taak, die hij zich stelde, is de schrijver glansrijk geslaagd. Wie zijn vlot geschreven boek doorlezen heeft, heeft daaruit een krachtigen indruk behouden van het groote belang der zaak en een levendige voorstelling van al wat er aan vast is, om goede oplossingen te verkrijgen. Dat de heer Fockema Andreae een betrouwbare en degelijke gids is op het terrein van den stedenbouw, blijkt voorts op iedere bladzijde: de literatuur is door hem in ernstige studie doorwerkt en met groote objectiviteit en onpartijdigheid stelt hij in velerlei quaesties verkondigde meeningen en denkbare soluties tegenover elkander, om daarna met rustige en kalme gematigdheid een eigen oordeel aan te geven.

Maar de schrijver geeft niet wat de titel, zooals deze daar staat, belooft. Daartoe zou een meer technische behandeling en in verband daarmede eene andere compositie of indeeling gewenscht zijn geweest.

Voor een inleiding is 's schrijvers methode om als het ware in kringen om zijn onderwerp heen te gaan en het allengs meer te naderen, zeer aangenaam te volgen. Voor een studieboek maakt dezelfde methode het den lezer noodeloos moeilijk.

Verschillende vraagpunten worden eerst in het IIe of IIIe hoofdstuk aangestipt, om dan in het IVe opnieuw aangeroerd te worden; om 's schrijvers oordeel te kennen, heeft men dus een behandeling, die op twee plaatsen verspreid staat, bijeen te brengen en ontvangt dan nog niet altijd bevredigende inlichtingen.

Zoo zegt bijv. op blz. 16 de schrijver in het algemeen, dat de breedte der straten van het verkeer zal moeten afhangen en treedt dan in een beschouwing over trams en auto's, terwijl op blz. 43 onderscheid wordt gemaakt tusschen verkeer- en woonstraten. Op blz. 41 veroordeelt de schr. met Mawson sommige ongemotiveerd breede straten of verkeerswegen, die ‘come from and lead to nowhere’, terwijl de juiste regel, dat verkeersstraten centra van verkeer (van welke alleen stationsgebouwen genoemd worden) moeten verbinden, op blz. 16 wordt gevonden. De verkeerskruisingen worden besproken op blz. 17, maar de pleinen op blz. 63-65, en de richting der straten, waarvan schr. niet vermeldt dat juist deze zoo nauw verband houdt met het vermijden of bevorderen van verkeerskruisingen, op blz. 46-53, resp. 54-60. Deze gesplitste behandeling, dit in tweeën breken van het onderwerp, is niet alleen lastig, maar maakt ook soms, dat men op geen van beide plaatsen het rechte te weten komt.

De ‘zijden van het vraagstuk’, de verschillende onderdeelen van het ‘veld van arbeid van den stedenbouwer’, die in Hoofdstuk II worden ‘verkend’ zijn niet anders dan anders dan verschillende *eischen*, die ‘den stedenbouwer aan het werk’ (Hoofdstuk IV) gesteld worden.

Een logische behandeling der stof zou dus meegebracht hebben om de Hoofdstukken II en IV samen te smelten en dan met streng mathematische deductie te laten zien, hoe de stedenbouwer achtereenvolgens de hem gestelde eischen oplost.

Een stad dient om huisvesting en nog iets meer te geven aan een toenemende bevolking. De bevolkingsstatistiek zal dus altijd punt van uitgang moeten blijven; terecht duidt Mr. Fockema Andreae even aan, dat deze statistiek der bevolking in het licht der belastingstatistiek en alle andere

verkrijgbare gegevens omtrent de oeconomische indeeling der bevolking zal moeten worden uitgewerkt. De stedenbouwer moet niet alleen weten, voor hoeveel 'zielen' er bouwterrein moet zijn, maar op hoeveel van de onderscheidene qualiteiten dier 'zielen' moet worden gerekend, - waarin bij de uitbreidingsplannen voor Amsterdam-Zuid en Den Haag misschien wel wat vluchtig een slag mag zijn geslagen.

Alleen op grond van de berekende quantiteiten van verschillende soorten van bevolking kan een goede wijkindeeling worden geprojecteerd. Daarbij doet zich dan dadelijk de invloed van het terrein, vlak of hellend, - water en spoorwegen, enz. - gelden.

Zijn de terreinen voor de wijken uitgekozen, dan geldt het, deze onderling en met het centrum door verkeerswegen te verbinden. Daarbij is te berekenen welke openbare gebouwen in elke wijk zullen worden vereischt (kerk, school, politie, post, enz.), de plaats te bepalen waar het plein, waaraan deze gebouwen zullen staan, moet worden aangelegd en het verband tusschen dit plein en de verkeerswegen te overwegen, daaromheen de woonstraten en secundaire verkeersstraten in te richten. En zoo gaat men verder, uitwerkende van het algemeene tot het bijzondere.

Dit is de logische en natuurlijke wijze van werken van den stedenbouwer; maar het is ook de logische en natuurlijke gedachtengang voor een werk over stedenbouw. In zulk een geschrift worde dan natuurlijk de deductive ontwikkeling op elk punt langs inductiven weg aangevuld door het bijbrengen van voorbeelden uit de practijk, gelijk bijv. Stübben en Baumeister in ruime mate doen.

Laatstgenoemd werk 'Städtisches Strassenwesen und Städtereiniging', Berlin, 1890, - wordt onder de opgave van standaardwerken op blz. 12 gemist. Het boek is evenals zijn auteur, professor R. Baumeister te Karlsruhe, wel oud, maar niet verouderd. Hoewel het nog buiten den invloed van Sitte staat, is het toch steeds met vrucht te raadplegen om de in kort bestek saamgedrongen, maar van goede beginselen uitgaande berekeningen, die het brengt.

Evenzeer wordt onder de opgave der standaardwerken gemist: 'Preisgekrönter Konkurrenz-Entwurf zu der Stadterweiterung Münchens von Karl Henrici, Architekt und Professor an der Technischen Hochschule in Aachen. - München, 1893.' Dit werk is meer dan een antwoord op een prijsvraag; in een korte verhandeling in dialoogvorm (door enkele artikelen in de Deutsche Bauzeitung aangevuld) verkondigt het beginselen van stedenbouw, die, wellicht nog meer dan die van Stübben en Sitte, voor heden en toekomst vruchtdragend zullen blijken. De met den eersten prijs bekroonde ontwerper van een plan voor 'Gross-Berlin', Hermann Jansen, bekent en toont zich leerling van Henrici.

Terwijl toch de Aachener hoogleeraar in veel opzichten met Sitte en ook weer met Stübben instemt, onderscheidt hij zich boven deze door het oorspronkelijke denkbeeld van op *decentralisatie* (niet differentiatie, maar: decentralisatie) van den stadsaanleg uit te gaan. Bij de uiteenzetting der systemen van stadsaanleg had deze antithese van het radiaalsysteem niet onvermeld mogen blijven.

Meer dan eenige andere school onderscheidt die van Henrici zich door de nauwgezette aanpassing van alle voorhanden omstandigheden, de zorgvuldige afleiding van de grootste zoowel als de kleinste onderdeelen van het ontwerp uit de aanwezige gegevens, in een woord door een streng

wetenschappelijke en weldoordachte verbinding van inductie en deductie.

Begeven wij ons weder tot onzen stedenbouwer in het stadium van zijn werk, waar wij hem verlieten, dan zien wij dat wij hem bezig vonden te beginnen met het ontwerpen van richting, breedte en inrichting zijner straten.

De aanleg der pleinen volgt uit de distributie der wijken; bij de bespreking der pleinen sluit zich het best de quaestie der bebouwing aan, waarbij dan het gegeven historische en artistieke karakter der stad de aandacht zal moeten trekken.

Bij de bouworde spreekt niet alleen het karakter der stad en harer inwoners, maar ook het klimaat mede; op de richting der straten zal de formatie van het terrein, op hunne inrichting de bodemgesteldheid, het klimaat (regenval, rioleering), en weder de terreingesteldheid (afvoer al of niet in stroomend water en volgens welk systeem) van invloed zijn.

De breedte der straten wordt slechts door één factor, althans hoofdzakelijk door één factor bepaald, namelijk door het verkeer, dat zij zullen moeten opnemen. Op blz. 16 zegt Mr. Fockema Andreae: ‘om te kunnen beoordeelen welke breedte een straat noodig heeft, zou men eigenlijk moeten weten hoe groot en hoedanig (d.w.z. uit welke elementen samengesteld) het verkeer (op die straat) zal zijn.’ Dit is ‘eigenlijk’ zeer juist; maar minder juist is het als de schrijver daarop het antwoord laat volgen, dat de berekening van het toekomstig verkeer ‘in het algemeen iets ondoenlijks’ is.

Reeds Baumeister heeft in zijn boek (blz. 36-37) de beginselen voor zulk een berekening aangegeven. Wel geeft hij deze berekening ter beoordeeling van verkeersverruiming in de binnenstad en maakt hij (blz. 20) zich van de bepaling der breedte van nieuwe straten af met een beroep op ‘Gefühl und Erfahrung’; maar men doet goed dit zóó uit te leggen, dat op ‘ervaring’ de nadruk moet worden gelegd en het ‘gevoel’ daarbij de rol van een zekerheidscoëfficient moet spelen. De berekening voor de binnenstad, die Baumeister geeft, kan gemakkelijk op het spoor van eene nadere berekening voor nieuwe straten leiden.

Een ander begin is in 1902 gemaakt in Utrecht zelf door den heer A.W.C. Dwars, destijds ingenieur bij de gemeentewerken, thans directeur der Middelbare Technische school aldaar, door mij reeds vroeger geciteerd. Deze heeft voor een speciaal doel het verkeer berekend tusschen eene buitenwijk te Utrecht en het centrum dier stad; waarna, op grond van de te verwachten bevolkingstoeneming dier wijk, ook het verkeer in verschillende jaren der toekomst kon becijferd worden.

Men behoeft hierop slechts voort te bouwen. Met eenige nadere becijfering is uit de door den heer Dwars verstrekte gegevens af te leiden een getal, aangevende de verhouding tusschen de bevolking dier wijk en het maximum-verkeer dat zij te weeg brengt op het knooppunt, dat haar met den kern der stad verbindt, namelijk de Catharijnebrug. Nu behoeven slechts in Utrecht en in andere steden op andere dergelijke verkeersknooppunten soortgelijke waarnemingen te worden gedaan en met de eerstbedoelde te worden vergeleken. Bij zorgvuldige uitvoering van dezen arbeid zal men waarschijnlijk een algemeen gemiddelde verhouding kunnen vinden tusschen bevolking en verkeer. Voor een speciaal te ontwerpen stadsplan moet deze verhouding dan weder aan speciale waarnemingen in de stad, waarvoor gewerkt wordt, worden getoetst. En aangezien een stedenbouwer weet op welke bevolking hij rekent in de door hem ontworpen wijken, zal hij dan

in staat zijn ook het verkeer aan te geven dat zich op de toegangswegen tot die wijken bewegen zal. Daarbij dan de verhouding tusschen de verschillende verkeerselementen in rekening gebracht zijnde, zal het gevoel slechts een uiterst bescheiden rol behoeven te spelen bij de bepaling van de breedte, die voor elken op het stadsplan ontworpen verkeersweg zal worden vereischt.

Wanneer een zoodanige berekening, waarvoor in casu nog wel de gegevens beschikbaar waren, bij de bepaling der breedte van de nieuwe Catharijnebrug te Utrecht, in de plaats van het in den gemeenteraad dier stad gevoerde vage gevoelsdebat ware getreden (Mr. Fockema Andreae was toen nog geen wethouder), dan zoude deze brug niet ter breedte van 12 Meter zijn aangelegd en zou ook de indeeling dier breedte in verkeersbanen rationeeler zijn uitgevallen.

Ook over de verkeerselementen en hun banen missen wij in het werk van Mr. Fockema Andreae een principieele heschouwing.

Volkomen instemming daarentegen verdienen zijn verstandige en van een goeden blik getuigende opmerkingen over rechte en 'kromme' - dat is hetzij regelmatig hetzij onregelmatig flauw gebogen of gebroken straten (blz. 46-53). Alleen had er meer de nadruk op kunnen worden gelegd, hoe vaak een flauw gebogen of gebroken of min of meer onregelmatig verloopende straat het resultaat kan en behoort te zijn van een zorgvuldig in acht nemen van feitelijke omstandigheden.

De eerste aanloop tot systematischen stadsaanleg of -uitleg was het maken met passer en lineaal op een vel wit papier van fraaie vierkanten, sterren of cirkels, die een prachtig patroon voor een plafond of een karpet kunnen geven, maar zelfs als daarvoor heuvels afgegraven, dalen gevuld en wateren gedempt zijn, een daarnaar gebouwde stad afschuwelijk maken. Rechtlijnige toepassing van het diagonaal-systeem leidt tot nog schrikkelijker aanzichten, waarvan Den Haag er eenige te genieten geeft. En Mr. Fockema Andreae heeft gelijk, als hij het even dwaas vindt om op een blank papier met een penseel regenwormen in Jugendstil te gaan teekenen, die ook al prachtig over plafond of karpet kunnen kronkelen, maar van een stad een doolhof zouden maken.

Alleen maar, niet alleen natuurlijke golvingen in het terrein (bijv. Den Haag, Lange Vijverberg), natuurlijke waterloopen en dergelijke kunnen een te eerbiedigen aanleiding zijn voor een lichte beweging, buiging of breking der rooilijn; er bestaan meerdere even geldige redenen, waaronder de uitmonding van een straat op een plein of op een gezichtspunt of straatafsluiting in de afbeeldingen bij Mr. Fockema Andreae's werk vrij vaak voorkomt. Een andere groep van redenen tot kromming of breking van straten, door Henrici tot hun recht gebracht, en door Sitte reeds aangeduid, ziet de schrijver echter voorbij. Hij neemt van Hénard de bedenkingen tegen verkeerskruisingen over, maar verzuimt nu de conclusie te trekken, dat derhalve verkeerskruisingen zooveel mogelijk moeten worden vermeden en dat de vroegere stedenbouwers het middel daartoe kenden, namelijk door tijdig de straten geleidelijk te buigen, zoodat in plaats van kruising ineenvloeiing van het verkeer verkregen wordt, waarvan het voordeel meetkundig gemakkelijk is te bewijzen.

Hiermede is tevens weerlegd de bedenking (blz. 105), door Mr. Fockema Andreae gemaakt tegen de uitwerking in bijzonderheden van die onderdeelen van het plan, die op een verdere dan de naaste toekomst zien.

Desnoods zelfs tegen het gezag van Baumeister en Stübben moet worden volgehouden, dat het *technisch onmogelijk* is om gedeelten van een stadsplan onuitgewerkt te laten, indien de ontwerper althans zijne verantwoordelijkheid voelt. De stedenbouwer ontwerpt zijn plan voor een bepaald bevolkingscijfer, dat in de toekomst verwacht wordt. Voor deze bevolking moet hij stadskwartieren of wijken ontwerpen. En nu is het onmogelijk zich behoorlijk van het stratennet eener wijk, dat alle graden, van de woonstraten af tot de groote verbindingswegen toe, moet omvatten, behoorlijk rekenschap te geven, met alle moeilijkheden die daarbij hun oplossing vereischen, als men dat stratennet niet in zijn geheel uitwerkt.

De bedenking is uit juridisch oogpunt begrijpelijk. Hoewel de Overheid zich verplicht acht met een verdere toekomst te *rekenen*, voelt zij eenigen schroom voor deze betrekkelijk verre toekomst *bindende voorschriften* te geven.

Mr. Fockema Andreae voelt de oplossing, als hij het alternatief wil aanvaarden om de verder liggende onderdeelen van het plan ‘ter illustratie’ te laten uitwerken. Inderdaad: men late den stedenbouwer zijn plan voltooien voor de bevolking, waarvoor hem een stadsplan is opgedragen, hetzij de dubbele, hetzij de driedubbele der aanwezige; maar de Overheid zou een roode lijn kunnen trekken binnen den omtrek van dit plan en voorloopig alleen het binnen die roode lijn vallende bindend verklaren.

Slechts twee omstandigheden moet men daarbij toch niet vergeten: dat de trek, bij goede verkeersmiddelen, zich wel eens niet concentrisch om de kern, maar hier en daar centrifugaal zou kunnen vertoonen; en dat herziening van eenmaal genomen publiekrechtelijke besluiten, hoewel in beginsel niet wenschelijk, toch ook niet onmogelijk is. Volgens onze wet is deze herziening zelfs om de tien jaar verplicht.

Terwijl nu de stedenbouwer met het ontwerpen zijner stratenplannen aan het werk is, komt nog een andere factor dan terreingesteldheid, verkeers- en bewoningseischen en dergelijke, invloed op zijn beslissingen oefenen: de schoonheidsfactor. Door dezen zullen de richting en de afmetingen zijner straten, wegen en pleinen mede worden bepaald. Ten betooge van den moreelen, socialen en zelfs oeconomisch-financieelen invloed, die van de schoonheid eener stad uitgaat, voert Mr. Fockema Andreae (blz. 26, 27) met beproefde argumenten een warm pleidooi.

In het voorbijgaan mag misschien worden opgemerkt, dat het een weinig hinderlijk is, na één woord van rechtmatige waardeering voor het werk van Camillo Sitte (blz. 11) voortdurend slechts smalend over de ‘volgelingen’, of ‘apostelen’ van Sitte te hooren gewagen (blz. 11, 44, 45, 60, 100, enz.). Elke krachtige actie voert tot overdrijving bij navolgers; dit is een zoo algemeen verschijnsel, dat het niet noodig schijnt, zich daar moeilijk over te maken. Maar de ‘reddende daad’ van Sitte zelf, die, op grond van een feitenonderzoek van eerbiedwaardigen omvang en met strenge aesthetische redeneering het geheim van de schoonheid der oude steden ontsluierde, kan niet genoeg worden geprezen.

Ten opzichte van de pleinen schijnt echter Mr. Fockema Andreae's betoog niet in alle onderdeelen bevredigend. Ook bij hem schijnt op een plaats (blz. 61 onderaan) het veelvuldig voorkomende misverstand door te schemeren, alsof men voor de vraag stond om oude pleinen kunstmatig na te bootsen. Neen, dat wil ook Sitte niet: de laatste hoofdstukken van zijn boek zijn gewijd aan het onderzoek: ‘wie weit es *möglich wäre*, die *Grundsätze* der Alten mit den *modernen* Forderungen in Einklang zu bringen.’ Hij eindigt

dit onderzoek met de verklaring dat niet alles bereikbaar is, wat men in dit opzicht zou wenschen; doch hij gaf in de aangehaalde woorden en dan praktisch uitgewerkt in de bedoelde hoofdstukken, duidelijk te kennen wat hij wèl wil en wat ook wij moeten willen: de aesthetische *beginselen*, die de schoonheid van oude pleinen veroorzaakten, op *moderne verhoudingen* toepassen. Zoo worden bijv. in de moderne kunstnijverheid ten deele Gothische beginselen toegepast, maar zonder dat Gothische vormen nagebootst worden. En zoo heeft gelijk misverstand als met de pleinen, namelijk verwarring tusschen nabootsing en beginselovereenstemming, ook de organische staatstheorie in haar opkomst vervolgd, hoewel deze theorie inderdaad niet verlangt, dat de Staat een dier nabootse, maar zich bepaalt tot de stelling, dat organische beginselen den Staat beheerschen. Het koddigste voorbeeld van de bedoelde soort van verwarring levert een plaats in Aristoteles' boek ‘De partibus animalium’, waar de groote natuuronderzoeker der oudheid verklaart, dat kruipende dieren, zooals bijv. de adder en de zeepaling, elkander bij de paring omstrengelen. In de Middeleeuwen is deze plaats aldus gelezen, alsof de adder van het land en de zeepaling uit de zee elkander te gemoet kropen om zich te samen in omstrengeling te paren, waaaan dan allerlei symbolische beteekenis zou te hechten zijn!

Neen, de bedoeling is, dat de beproefde oude, men mag zeggen: eeuwige, immers op algemeen geldende aesthetische wetten berustende *beginselen*, waarnaar oude steden en pleinen zijn gebouwd, ook op *moderne verhoudingen* zullen worden toegepast, waarbij de feitelijke resultaten natuurlijk in vele gevallen van de oude af zullen wijken.

Oude pleintjes, die in hun afmetingen soms beneden moderne straatbreedten blijven, maken in hunne proporties naast ouderwetsche smalle straten indruk, maar verdwijnen in het niet naast moderne boulevards. De hoofdpleinen van kleine steden maken indruk met afmetingen, die in een groote stad geen uitwerking zouden hebben, gelijk dan Sitte in de door hem onderzochte oude steden steeds ook proportie vond tusschen hoofdplein en stadsomvang. Het beginsel is dus, dat een plein in zekere verhouding moet staan tot de straatbreedte en tot den omvang der stad.

Daarom is het bijv. te betreuren dat het gemeentebestuur van 's Gravenhage verzuimde om het Buitenhof met de Groenmarkt te vereenigen, toen de gelegenheid zich daartoe bood.

De grens aan deze verhouding wordt echter getrokken door het andere, nog gewichtigere beginsel, dat er proportie moet zijn tusschen de oppervlakte van een plein en zijne wanden.

Voor zoover men in moderne steden over krachtiger en hooger oprijzende architektuur mag beschikken dan vroeger, kunnen ook de afmetingen der pleinen iets worden vergroot. Er is echter in dit opzicht door overdrijving veel gezondigd, zoodat soms een grootsch ‘gedacht’ plein in de practijk alle werking bleek te missen en men op kunstmatige verkleining en indeeling der vlakte door opgaand plantsoen moest gaan zinnen (bijv. Köningplatz, Berlijn).

Vertoont een plein niet alleen gesloten ruimtewerking, maar ook een betrekkelijk niet te groote proportie tot het menschelijk lichaam, dan kan men van ‘intime’ werking gaan spreken. Bij Mr. Fockema Andreae schijnt een misverstand aanwezig te zijn als men uit hetgeen hij schrijft (blz. 63) de meening zou moeten opmaken, alsof elk gesloten plein intiem zou moeten wezen. De fora te Rome en te Pompeji waren wel degelijk gesloten

en toch alles behalve intiem; dit kan men ook van Piazzetta en St. Marcusplein te Venetië, van het plein degli Uffizi te Florence en tal van andere zeggen. Intiem is een plein alleen, wanneer het, behalve gesloten, bovendien ook klein en zonder overweldigende architectuur is. Zelfs niet groote pleinen kunnen tengevolge der architektuur monumentaal en niet intiem werken. Groote pleinen zijn niet intiem, maar hebben toch goede ruimtewerking als zij voor het oog een goed geproportionneerd gesloten tafereel bieden en kunnen zeer monumentaal zijn, wanneer de architektuur der wanden daarnaar is.

Aan het eind van zijn beschouwing over de pleinen aanvaardt (blz. 65) Mr. Fockema Andreae dan ook het fundamenteele aesthetische beginsel, dat alle architectuur en dus ook alle stadsbouwkunst berust op 'Raumwirkung' en dat deze verkregen wordt door *proportie.* Ware deze groote waarheid niet eindpunt eener bekeering, maar punt van uitgang geweest, dan zou de schrijver niet (blz. 62) van Brinckmann de *contradictio in terminis* 'open grootsch plein' hebben overgenomen en dan zou het sustenu (blz. 63), dat de monumentaliteit van een gebouw ooit een 'ruim en open' plein zou kunnen eischen, in de pen zijn gebleven. Integendeel, zal de monumentaliteit van een gebouw tot haar waarde komen, dan moet het plein dat er voor ligt, proportie hebben tot dat gebouw en rustige gezichtspunten bieden voor den beschouwer (al kan er ook een verkeersstroom langs gaan) en dus, evenals elk plein, dat een plein is, een gesloten plein zijn.

Over zoogenaamde 'verkeerspleinen' laat de schrijver zich onduidelijk uit; vermoedelijk zouden wij het ook hierover, na wegruiming van misverstand, wel eens worden.

Zonder voorbehoud verheugen wij ons over 'schrijvers volkomen instemming met de door Sitte aangetoonde juiste wijze van plaatsing van monumenten en andere versierende of nuttige werken (blz. 65 en 76). Op grond van eigen aanschouwing verklaart de schrijver zich met Sitte's theorie geheel te kunnen vereenigen. Wie weet of nu te eeniger tijd Jan van Nassau te Utrecht niet, door verschuiving een 20 Meter achterwaarts, mede tot erkenning van de juistheid dier theorie zal worden gebracht.

In zijn voorrede spreekt de schrijver de hoop uit, dat zijn arbeid niet alleen in ruimen kring voor stedenbouw belangstelling moge *wekken*, maar ook bij hen, die hier te lande met het vraagstuk in aanraking komen, belangstelling moge *vinden.*

Deze laatstbedoelde belangstelling moge uit de voorafgaande bespreking blijken. Maar niet alleen belangstelling, ook waardeering voor den ernstigen arbeid van Mr. Fockema Andreae, waarvan elke bladzijde aantoont met hoeveel aandacht en toewijding hij een uitvoerige literatuur en een niet onbelangrijk materiaal van persoonlijke waarnemingen doorwerkt heeft.

Het ware wel te wenschen, dat alle wethouders van openbare werken zoo van den ernst en de verantwoordelijkheid hunner taak doordrongen waren als hij.

VALCKENIER KIPS.

Een lachende boetprediker.

Verschillende onderwerpen, opstellen door A.L.H. Obreen, ingenieur, 3e deel. - Uitg. Mij. Vivat, Hilversum.

> Bismarck in den Rijksdag: 'Sie wissen gar nicht wie ich lache, wenn ich allein bin.'

In een tijd van volksmalaise, gelijk onze dommelende natie nu meer dan een eeuw beleeft, doet het weldadig aan, oorspronkelijke, energieke en zelfstandige karakters te ontmoeten, als den schrijver dezer opstellen. Hij is gelukkig niet de eenige. In de kringen der groot-industrie, voor zoo ver die hier bestaat - de Kon. Petroleum-Maatschappij bijv., die Rockefeller in zijn eigen land komt bestoken -, in die van den groothandel treft men meer zulke mannen aan; onder de staatslieden denkt men aan sommige algemeen geëerde figuren; onder de hoogere militairen zijn er ook enkelen... Maar helaas zijn zulke mannen uitzonderingen onder de in sleur en gedachteloosheid bevangen groote massa.

De heer Obreen nu behoort tot die outsiders, die geisoleerden, die persoonlijkheden, - wier fijnbewerkte intelligentie, door een onafhankelijk karakter gedragen, haar eigen licht opsteekt, zonder zich om het troebele schijnsel van officieele bakens te bekommeren en daarmede haar eigen banen gaat. In een redevoering teekent hij zich zelven aldus:

'Uit mijn aard ben ik geen sollicitant en geen intrigant en geen pretendent. Baantjes loop ik niet na en ik vraag geenerlei mandaat. Ik verlang maar één ding, dat is mijn vrijheid, mijn onafhankelijkheid.'

Bij deze vrijheidsliefde en dit onafhankelijkheidsgevoel onderscheidt hij zich door zijn volharding, - een trek, met de evenbedoelden gemeen en die mede wel uit de éénheid, homogeniteit en consequentie der psychische structuur is te verklaren. De kracht, waarmede de heer Obreen weder en weder op het aambeeld slaat, wordt ook gesterkt door het vertrouwen, dat hij zijn landgenooten eindelijk naar de punten aan den gezichtseinder, die hij in het oog heeft en die van de algemeen bekende afwijken, zal voeren.

Voor zoover het alleen verheldering van inzicht geldt, is er daarvoor misschien kans; voor zoover het echter aankomt op handelen in strijd met een lange sleur en algemeene kleinzieligheid, is het moeilijk, in het optimisme van den heer Obreen te deelen.

Maar dit optimistische vertrouwen heeft het gelukkige gevolg, dat de schrijver zich nooit ergert over de zotternijen, die zijn scherpe blik in de wijze waarop ons vaderland bestuurd wordt ontwaart; maar dat zijn philippica's, altijd hoffelijk in den vorm, van spot en gezonden humor zijn doortinteld.

Iemand van het menschenslag waartoe de heer Obreen behoort en waarvan, behalve de heeren Lohman, Van Karnebeek en Van Houten, ook Bismarck, (met wien onze schrijver sommige uiterlijke trekken gemeen heeft) deel uitmaakt - heeft de gave van te kunnen afwisselen tusschen toorn en humor. Zulke personen zijn idealist en realist tegelijk; anderen zijn alleen door de idee bevangen en zien de werkelijkheid niet of wel leven alleen in de laag-bij-den-grondsche werkelijkheid zonder ideeën te zien (het is moeilijk om geen namen te noemen); maar dit menschenslag ziet idee en

werkelijkheid te gelijk. Geschiedt dit nu tijdens het praktisch handelen, dan lost die tegenstelling zich op in driftigen toorn, als verjoegen zij met zweepslagen de

woekeraars uit den tempel; wordt die tegenstelling ontwaard tijdens rustig nadenken, dan uit zij zich in de goddelijke gave van den humor, speciaal aan *deze* soort menschen in de weg gelegd.

Voorbeelden te over.

Aangezien nu de heer Obreen als *schrijver* optreedt en dus steeds in de sfeer van het denken verkeert, is zijn boek van kostelijken humor, van vroolijken en bijtenden, maar nooit kwetsenden spot doorvonkt. Gelijk de satyren-dichter *ridendo dicit verum.*

Allervermakelijkst is het bijvoorbeeld, zooals hij onze verouderde waterstaatsorganisatie onder handen neemt.

Rechtshistorisch is deze organisatie buitengewoon interessant. Het was een *weldaad*, dat de vroeghistorische markgenootschappen zich in de Middeleeuwen tot waterschappen hebben geconsolideerd. Dat waren toen heilzame instellingen van zelfbestuur. Maar reeds in den grafelijken tijd deed de behoefte aan eenheid en samenwerking zich gevoelen. Reeds Karel V poogde vergeefs wenschelijke decentralisatie met onmisbare centralisatie te vereenigen. Onder de republiek was de weldaad geheel en al in *plaag* verkeerd. De zeventiende en achttiende eeuw zijn vol van vruchtelooze pogingen om samenwerking tegen het water te verkrijgen. Het besluit der Staten van Gelderland van 1603 tot uitvaardiging van een algemeen dijk- en waterrecht voor dit gewest, waaruit in 1640, 1679, 1683 en 1713 slechts enkele zeer partieele regelingen voor sommige polders voortvloeiden; - de befaamde vergadering van gewestelijke afgevaardigden in de Trèveskamer, geöpend op 22 October 1766 en 3 Maart 1767 hervat, die leidde tot een dankbetuiging aan Zijne Hoogheid voor het praesidium en verzoek aan Hoogstdezelve om ‘diligent te blijven’, toonen de onmacht van het gewestelijke en de afwezigheid van een gemeenschappelijk bestuur.

Onder Schimmelpenninck en Willem I kwam, na de pogingen van Pompe van Meerdervoort en Hugenpoth tot Aerdt, voor het eerst een technisch en administratief Rijkstoezicht op den Waterstaat tot stand; maar te angstvallig werd veel van de oude inrichtingen ontzien. Had Napoleon, wiens voortreffelijke decreten een eeuw lang veel van onzen waterstaatstoestand hebben beheerscht, meer tijd gehad, wellicht zou hij een meer systematische organisatie tot stand hebben kunnen brengen.

Vermakelijk is het thans, den heer Obreen te hooren verhalen hoe sinds een halve eeuw of langer (in 1858 is een Staatscommissie daarvoor benoemd) de provinciën Utrecht en Noord-Holland het niet eens kunnen worden over de droogmaking van de ettelijke duizenden Hectaren plassen; - hoe de *gemeente* Utrecht geregeld voortgaat bij Vreeswijk water op de Vecht *in te laten*, terwijl de Staten der *provincie* Utrecht en Noord-Holland het niet eens kunnen worden over het *uitlaten* van dat water; hoe Amstelland weigert, water te ontvangen van den Vechtboezem, Rijnland water te ontvangen van Amstelland - en hoe in verband daarmede de Leidsche of Oude Rijn in de provincie Utrecht en Zuid-Holland wordt *afgesloten* gehouden, om te beletten dat water, besmet door Utrechtsche afkomst, zou afvloeien door de heilige Rijnlandsche sluizen bij Katwijk op de Noordzee; - hoe ter wille van Amstelland de Regeering voor ettelijke tonnen gouds grondduikers heeft moeten maken onder het Merwedekanaal om de polders aan weerszijden te verbinden, in plaats van tusschen het kanaal en de Vecht een nieuwen polder te maken en den Vechtboezem met dien van Amstelland te vereenigen onder rechtstreeksch beheer van den Rijks-Waterstaat; - hoe

in 't algemeen de verschillende hoogheemraadschappen weigeren elkanders water te ontvangen, juist als in de dagen der oude republiek; hoe op Delfland's gebied een polder onderloopt, terwijl in Noord-Holland de Schermerboezem niet kan afwateren wegens toestanden en decreten, herkomstig uit het jaar 1795; enz. enz.

Met alle respect voor den arbeid der Staatscommissie, die met minutieuse zorg sinds 1893 zich met aanvullingen en verbeteringen, zoo in materieelen als in formeelen zin, van ons waterstaatsrecht bezighoudt, verdient het denkbeeld van den heer Obreen, om geleidelijk op opheffing van vele, op inkrimping der bevoegdheden van andere waterschappen bedacht te zijn, zeker ook alle aandacht. De besturen der waterschappen bestaan voor een groot deel uit technisch niet onderlegde notabelen, die deze betrekking begeeren om den invloed, dien zij er aan ontleenen; in de grootere voeren juristen en grondbezitters, over wie de geest der regenten uit onze republiek maar al te snel vaardig wordt, in de kleinere locale potentaten den boventoon; in alle heerscht een geest van particularisme, tot nadeel vaak van het algemeene belang van particulieren, gemeenten, provincie en rijk; verscheidene speciale wetsbepalingen, ter bescherming van dit algemeene belang gemaakt, bewijzen hoezeer het verdediging behoeft. Daar echter de regeling der waterstanden en de verdediging tegen het water, dat zich immers niet aan publiekrechtelijke grenzen keert, even goed een algemeen rijksbelang is als bijv. het verkeer door middel van rivieren en kanalen, spoorweg en post, zoo zou het waarlijk rationeel zijn, het niet bij het bescheiden begin, dat in 1814 tot stand kwam, te laten; maar het beheer, den dienst en de taak van den Rijkswaterstaat geleidelijk tot algemeene Staatszorg voor waterstanden en waterkeering uit te breiden, waarbij het *minima non curat praetor* natuurlijk ook moge worden bedacht.

De heer Obreen heeft groot gelijk, zoowel in zijn algemeene beginselen als de concrete door hem in 't licht gestelde grieven. Om te gelooven, dat hij gelijk zal *krijgen*,... moet men zoo optimistisch zijn als hij.

Met niet minder ironie, dan als hij over ons polderland te spreken komt, neemt de heer Obreen de ‘staatslieden van de linkerzijde’ onderhanden (men leze niet: de staatslieden van de linkerhanden), die ‘het zonderlinge denkbeeld gecristalliseerd in hun hoofd hebben’ dat ‘een hoog tarief van invoerrechten en hooge directe belastingen op woning en grond (en inkomen, bedrijf en andere zaken) en hooge accijnsen op levensbehoeften als suiker, enz. en op gedistilleerd hoofdnummers moeten zijn op het liberale programma en dat wie niet hiervoor is, thuis behoort in de Roomsch-Katholieke of Antirevolutionaire of Christelijk-Historische gelederen.’ (blz. 17).

Het verband tusschen een liberale politiek, zooals wij ons die thans denken, en de oecomische quaestie van vrijhandel of protectie schijnt inderdaad ver te zoeken.

Vooreerst echter ziet de schrijver zelf, dat in dezen niet sprake is van liberale politiek maar van politiek der liberalen, - wat niet hetzelfde is.

Het Rotterdamsche bezwaar tegen protectie is vermoedelijk ongegronde angst voor belemmering van den handel.

‘Doorvoerhandel (blz. 130) heeft met tarieven van invoer niets te maken. Die vraagt alleen maar naar den weg, waarop de goedkoopste tarieven van vervoer geldend zijn (de open Rijnarm van Rotterdam, in casu). Goederen, welke invoerrecht moeten betalen, kunnen verhandeld worden in een

entrepôt-dok. Het spreekt echter vanzelf, dat de reusachtig hooge belastingen, welke ten onzent bestaan op gedistilleerd en op suiker, noodig maken, dat alle artikelen, *of zij vrij binnenkomen of niet*, nauwkeurig moeten worden onderzocht om te zien of er geen alcohol of suiker in wordt binnengesmokkeld.

'In alle landen zijn groote handelssteden onafhankelijk van het tarief van invoerrechten. New-York, Hamburg, Marseille, Genua, ziedaar zeehavens met zeer aanzienlijken omzet van goederen, in landen waar uiterst hooge tarieven van invoer bestaan.'

Wat goedkoope levensmiddelen betreft: 'wil men lage invoerrechten houden om eerste levensbehoeften zoo goedkoop mogelijk binnen ieders bereik te stellen? O, neen. *Eerste levensbehoeften zijn nimmer geëerbiedigd* door onzen fiscus. Onze belastingen zijn niet anders dan een lange lijst van aanvallen op zaken van eerste levensbehoeften; grond, woning, bedrijf, suiker, bier, vleesch, zout, die alle zijn *eerste levensbehoeften* en zij worden *zwaar getroffen* door onze belastingwetten. Alle *artikelen van weelde* komen van buitenslands en zij worden daarentegen *bijna niet* getroffen door ons lage tarief van invoerrechten.'

Om het volk der verbruikers is het dus niet te doen.

Het geschreeuw van duur brood heeft geen zin; want er worden geen agrarische rechten voorgesteld.

Wel zou door protectie der nijverheid de vraag naar handen toenemen en zouden de arbeidsloonen dus stijgen. De heer Obreen onderzoekt niet of de nijverheid in het algemeen deze stijging der in ons land relatief over t geheel lage arbeidsloonen meent te kunnen dragen, speciaal sommige takken van exportnijverheid; en of de bestaande exportnijverheid wellicht gegronde vrees koestert voor represaille en retorsie van het buitenland.

In het algemeen is exportnijverheid niet op beschermende tarieven gesteld. Is onze nijverheid wegens de kleinheid onzer binnenlandsche markt in sterke mate op export aangewezen? De schrijver denkt er aan, blijkens zijn propaganda voor een tolverbond met België en daarna ook met Duitschland, om aan dit bezwaar te gemoet te komen.

Welke nijveren in ons land zijn thans tegen, welke voor protectie? Wellicht zou het antwoord op die vraag tevens eenig licht bijbrengen omtrent de partijstelling van vrijhandelaren en protectionisten.

Maar ons lage tarief 'overstroomt onze markt met buitenlandsche nijverheidsproducten, zelfs tot uiterst lage prijzen, lager soms dan in het land van herkomst. Dientengevolge kan onze nijverheid zich niet ontwikkelen en het geld zoekt dus een andere plaatsing, liefst in landen, waar de rentestandaard hoog is, bijvoorbeeld in het verre Westen van Noord-Amerika.

'*Daar zit de ware knoop.* Het geld zoekt een plaatsing in het buitenland door bemiddeling der *Effectenbeurs.* De effectenhandel, ziedaar het ware doel van het lage tarief van invoerrechten, de eenige tak van bedrijf, welke bloeit in ons vaderland. De liberale partij wordt heden ten dage gehypnotiseerd door de effectenbeurs en heeft dus als een der voornaamste nummers op de liberale verlanglijst geschreven een laag tarief van invoerrechten.'

Inderdaad hebben wij hier alvast één verklaring van het behooren van den vrijhandel tot de politiek der liberalen. In ons land, evenals overal ter wereld, vullen de kringen van geldhandel en effectenbeurs de liberale partijen; het meer conservatieve liberalisme wordt uit de kringen der groot-

industrie en uit de ‘liberale beroepen’, die er vroeger geheel toe behoorden, gerecruteerd.

Zoek nu nog enkele trait-d'-unions, - waarvan een paar reeds door den heer Obreen zijn benaderd, - tusschen liberale politiek, academische staathuishoudkunde en geldhandel en bankwezen: en het verschijnsel, dat de politiek der liberalen op vrijhandel gericht is, is materieel genoegzaam verklaard.

Bovendien heeft het verschijnsel een theoretischen ondergrond.

Daartoe moeten wij tot het ontstaan van het liberalisme teruggaan, dat, gelijk men weet, in het begin der 19e eeuw in Engeland is geboren.

De Engelsche kooplieden en industrieelen maakten zich meester van een stel ideeën, uit de wisselwerking tusschen Engelsche en Fransche schrijvers in het laatst der 18e eeuw ontstaan, en gingen met die leer uit op verovering van politieke macht. De textiel-industrieelen uit Lancashire, door concurrentie uit Midden-Duitschland bedreigd, wenschten vrijhandel ter verkrijging van meerdere débouchés en afschaffing van graanrechten ter wille van lagere arbeidsloonen; en leenden aan de beweging hun geld. De leider der arbeiderspartij der chartisten, Thomas Cooper, ontried aansluiting aan de Anti-Cornlaw-League, want: ‘de vrijhandelaars willen afschaffing der graanrechten niet in uw, maar in hun eigen belang: *goedkoop brood* is hun leuze, maar zij verstaan daaronder *lage loonen.*’

De leer nu, gelijk zij geïnterpreteerd werd door Adam Smith, luidde:

De natuur en de mensch in natuurstaat zijn uit zich zelven goed. Alle regelingen en belemmeringen, den mensch door Overheid en Staatsorde aangelegd, strekken slechts om hem te bederven. Een wijze Voorzienigheid heeft alles ten beste geregeld; het ware vermetelheid van den mensch Hare wegen te kruisen. De natuurlijke harmonie van alle belangen, mits aan zich zelve overgelaten, bevordert voor allen het beste.

Verscherpt door de oeconomische abstracties van Ricardo, den ‘Hegel der staathuishoudkunde’, gelijk Lothar Bucher, de revolutionair, die Bismarck's medewerker werd, hem noemt, - aangelengd met het utilitarisme van Jeremy Bentham en John Stuart Mill, een dor bezinksel uit de leer van Epicurus, voerde de theorie tot de volgende toepassingen:

de mensch moet vrij zijn van alle banden, hem tegen de natuur aangelegd, vrij dus van den dwang van geestelijke of wereldlijke overheden, dat is: vrijheid van godsdienst en gedachte, van godsdienst*verkondiging* en gedachte*uiting* door gedrukt of gesproken woord: het ‘vrijzinnige’ beginsel; - vrij dus ook in leven en wandel van de gebondenheid aan overheid en Staat: individualisme en cosmopolitisme; - vrijheid in handel en bedrijf van alle regelingen van overheids- en staatswege: de vrije mededinging, het vrije spel der krachten, de verdeeling van den arbeid over heel de wereld, zoo niet over het heelal, is de beste, immers de natuurlijke orde: vrijhandel; - en daar alle staatsbemoeiing uit den booze is en de goddelijke ordening der oeconomische toestanden in geen enkel opzicht mag worden doorbroken, is ook de arbeidswetgeving, is alle tusschenkomst der overheid in de arbeidsverhoudingen niets minder dan heiligschennis: staatsonthouding[1].

1. Zoo Cobden en John Bright in 1846 tegen den 10-urigen arbeidsdag. Tegenstand der liberalen tegen het ‘out-door-relief’ als vormende persoonlijken band tusschen justice of the peace en bedeelden. Afschaffing van een reeks arbeidswetten, deels nog van de Tudors afkomstig, sinds 1832. Eerst op lateren leeftijd keert Gladstone om.

Men ziet: ‘Though this be madness, yet there is method in 't.’

Ook past de doctrine wonderwel bij het piëtisme of puseyïsme:

In 1846 verklaart Cobden in het Lagerhuis, dat het uitsluitend Gods zaak is, den toevoer van levensmiddelen der volkeren te regelen. Door tusschenkomst van Engeland bevordert de Voorzienigheid het geluk der geheele menschheid. En hij toont uit de Heilige Schrift aan, dat het christelijk is zoo goedkoop mogelijk te koopen en zoo duur mogelijk te verkoopen, een bewijsvoering, trouwens reeds eerder door Puriteinsche leeraren geleverd.

Lothar Bucher schrijft: 'Mr. Gladstone spricht immer mit dem Bewusstsein des Heiligenscheins, auch wenn er die Ernennung eines Korruptionsagenten zum Oberrichter in Melbourne, eines durch die Rennbahn und das Börsenspiel ruinierten jungen Herrn zum Gouverneur von Australiën und eines Wechselfälschers zum Obersteuereinnehmer vertheidigt.'

En Bucher vat zijn oordeel aldus saam: 'Die Klique, Partei kann men sie nicht nennen, betrachtet das Regieren und Gesetzegeben als einen "trade" und zwar als ihren "trade", und sie hat in der That bisher gute Geschäfte gemacht.' (Der Parlamentarismus wie er ist, 1855, blz. 171-177).

Doctrinair verband tusschen liberalisme en vrijhandel is dus wel degelijk aanwezig; en alvorens het nationalistische beginsel van de Tories, laatstelijk, onder Lord Beaconsfield en Lord Salisbury, overgenomen, hernieuwd en uitgebreid werd door Randolph Churchill en Mr. Joseph Chamberlain, was de *religie* van den vrijhandel nog zoo sterk, dat Chamberlain het woord 'protectie' niet waagde uit te spreken 'om niet voor *atheist* en vaderlandslooze te worden uitgekreten', maar het euphemisme 'fair trade' bedacht.

Een soortgelijke gedachtengang als hier werd geschetst, zal bij analyse ook in Holland wel voor den dag komen. De receptie van het Engelsche liberalisme op het continent, analoog aan de receptie van het zg. Romeinsche recht tijdens de Renaissance, is gemakkelijk na te gaan; alleen moet men er op bedacht zijn, dat Rudolf von Gneist, in zijn meesterlijke historische studie, vooral het Engeland der *achttiende* eeuw met zijn *selfgovernment* der *gentry* ten voorbeeld nam en aanpaste aan Pruissische toestanden met de *dáár*, niet in Engeland, nog voorhanden *autonomie*, zoodat *Pruisen* onder den invloed van Friedrich Wilhelm I, Frederik de Groote, Stein, Hardenberg en Gneist het best geadministreerde land der wereld is geworden. Elders is de receptie nagenoeg onbelemmerd tot stand gekomen. Het zou de moeite loonen, den gang van zaken ten onzent meer in bijzonderheden na te speuren.

De heer Obreen heeft een helderen blik op de reëele verhoudingen tusschen personen, feiten en toestanden. Hij laat zich niet door woorden en maskers van de wijs brengen. Alleen zijn zijn studies wat veel van dag tot dag over 'verschillende onderwerpen' gemaakt. Hij zou de man zijn om ook meer systematisch de tegenwoordige Hollandsche politiek-oeconomische toestanden in hun ontstaan en hun huidigen stand te analyseeren.

In elk geval is het een ieder, die onze huidige toestanden met onbevangen, eerlijken blik wil trachten te doorzien, aan te raden om deze bijtende critiek op sommige onzer zwakheden niet ongelezen te laten.

De heer Obreen is een man, die niet 'meehuilt met de wolven' en wiens werk dus wel door velen zal worden doodgezwegen of met geharrewar over uit hun verband gerukte kleinigheden zal worden bestreden.

Maar wie niet bij partijpolitiek belang heeft of daarin bevangen is, moet eens in den spiegel, dien de heer Obreen onze regeerende klasse voorhoudt, kijken.

Hij zal er geen berouw van hebben.

VALCKENIER KIPS.

Grondwetsherziening door Mr. H. Verkouteren. - Baarn, Hollandia-Drukkerij, 1912.

De Heer Verkouteren is een echte radicaal, die met een niets ontziende critiek de tallooze misverstanden en dwaasheden in onze grondwet in het licht stelt.

Zeer terecht zet hij in den aanvang uiteen, dat het recht niet gedecreteerd wordt, maar organisch groeit, zoodat, om de woorden van Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman te gebruiken, een grondwet hoogstens de op het oogenblik harer uitvaardiging bestaande rechtsontwikkeling kan constateeren.

Een grondwet is niet, zooals men in 1789 meende, een contract. Ook zijn in onze grondwet, zoo min als in eenige andere, alle fundamentele ten onzent geldende rechtsbeginselen, ja niet eens alle staatsrechtbeginselen opgenomen; zoodat de schrijver wel gelijk heeft met te verklaren, dat een juistere methode van constitutionele codificatie, dan de dusver gevolgde, zou zijn: uit bijzondere wetten de eigenlijk constitutioneele bepalingen in een grondwet te vereenigen, welke methode bij ons tegenwoordig strafwetboek is aangewend.

Over verschillende artikelen maakt de schr. dan critische opmerkingen. De aandacht verdient o.a. zijn voorstel om de leden der Tweede Kamer *proportionele* vergoeding te geven, zoodat wie lid der Kamer wordt, daardoor in inkomen noch vooruit, noch achteruit zou gaan en het kamerlidmaatschap voor niemand een goed zaakje, maar ook voor niemand een niet te dragen schadepost werd. Een commissie als bijv. de Pensioenraad of als bijv. een beroepsraad in directe belastingen zou de vergoeding voor ieder individueel moeten bepalen. Meer afdoende echter ware wat schr. verder zegt over de wenschelijkheid van inkrimping van de taak der Staten-Generaal, wier wetgevende onbevoegdheid wel voldoende is gebleken, tot contrôle op de Staatsbegrooting.

Iets meer kans op verwezenlijking in de wetgeving heeft misschien een andere, eveneens juiste opmerking, dat namelijk de onafhankelijkheid der rechters volstrekt niet door hun onafzetbaarheid wordt gewaarborgd (vgl. Prof. Struycken: Administratie of Rechter, bl. 47) en men deze veeleer door voldoende bezoldiging en betere regeling van hun benoeming, bevordering, ontslag en pensioen zou moeten trachten te verzekeren.

Schr. komt tot de slotsom, dat de grondwet behoorde te worden opgelost in verschillende organieke wetten, waarin dan voor bepaalde, als constitutioneel te beschouwen artikelen wijziging iets moeilijker gemaakt zou moeten worden dan bij gewoon meerderheidsbesluit.

Deze conclusie nu is misschien wel wat al te radicaal. Als het recht organisch groeit, dan zijn toch ook de grondwetscodificaties in de 19de eeuw, hoe wij ook over dit tijdperk willen oordeelen, een stadium in dien groei geweest en ware de overgang misschien wat sterk om in de 20ste eeuw de grondwet plotseling af te schaffen. Meer in de historische lijn is dan de dusver jongste der Staatscommissies tot herziening der Grondwet, die, met behoud van het eenmaal ontstane schema, zich tot de naar haar oordeel allernoodzakelijkste wijzigingen beperkt.

Bovendien, hoe men over de rechtmatigheid van het hier te lande feitelijk heerschende parlementaire stelsel, dat ook de Heer Verkouteren afkeurt, moge denken, - als het rechtmatig was, dan zou het hoogstens uit buiten de grondwet bestaande

rechtsbronnen kunnen zijn voortgekomen: - dat in de grondwet zelve daarentegen het stelsel der constitutionele

monarchie wordt gehuldigd, betwist niemand. Daaruit zou dan toch, voor wie op de constitutionele monarchie prijs stelt, de wenschelijkheid moeten volgen om, al ware het alleen hierom, de bestaande grondwet niet los te laten en hare omschrijving van ons rechtsgeldig constitutioneel systeem, zooveel noodig verduidelijkt (maar liever niet bedorven, zooals de Staatscommissie o.a. in art. 56 doet), te handhaven.

VALCKENIER KIPS.

Republiek of Monarchie door Mr. H. Verkouteren. Serie 5, No. 5 van 'Christen- en Maatschappij' onder redactie van Prof. P.A. Diepenhorst. - Utrecht, G.J.A. Ruys, 1912.

In zijn eigenaardigen aphoristischen trant stelt Mr. H. Verkouteren in dit geschrift de voordeelen van den monarchalen tegenover den republikeinschen regeeringsvorm in het licht, waartoe zijn uitgebreide historische en juridische kennis hem tal van voorbeelden verschaft. De moeilijkheid voor mannen van beteekenis om in een republiek erkenning te verwerven (waarbij schr. Schopenhauer had kunnen aanhalen), de erfelijkheid van genie en talent (vgl. de studies van Galton, Ribot, en Reibmayr), het slechte gehalte der volksvertegenwoordiging in een republiek, de corruptie in het ambtenarencorps, de partijdigheid der rechterlijke macht, de verwaarloozing der weerkracht, de partijregeering, de geldverspilling,... al deze punten en andere worden achtereenvolgens kortelijk besproken.

Dit populair geschreven boekje zal ter voorkoming of bestrijding van gangbare waandenkbeelden veel nut kunnen stichten.

V.K.

'Pro en Contra' betreffende vraagstukken van algemeen belang. Beperking van Internationale Bewapening. Pro: Henri van der Mandere, Contra: Prof. Dr. S.R. Steinmetz. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

De pro-schrijver vat in aangenamen vorm de bekende argumenten voor beperking van internationale bewapening samen; maar aan de uitgeefster danken wij in het betoog van den contra-schrijver een pittig stuk van Prof. Steinmetz, dat, helder gedacht en helder geschreven, door iedereen in ons land moest gelezen en behartigd worden, al maken wij ons daaromtrent geen illusies.

De schrijver toont aan, dat, al mogen de verliezen aan geld en menschenlevens, door oorlogen veroorzaakt, op zich zelf geweldig schijnen, de eene zoowel als de andere veel van hun beteekenis verliezen als men ze in verhouding tot nationaal vermogen en nationaal inkomen, resp. tot bevolkingstotaal, geboortetoeneming en sterfte door ziekten beschouwt.

Dan laat schr. zien, hoe krachtig levende volken zich nog steeds in warme vaderlandsliefde als individueel volk voelen: 'Zie dan toch naar de werkelijkheid, hoor de zeer recente en zeer forsche uitingen van Duitschers, Russen, Engelschen, Amerikanen, Japanners, Franschen, Italianen... De leden van slappe, individualistische,

kleine volkjes zonder volksidealen voelen zich cosmopolitisch en hunne toewijding aan hun eigen geheel is zeer gering.'

'Een volk is de grootste levenseenheid, die de werkelijkheid op een gegeven oogenblik toelaat. De supreme daad dier eenheden is de oorlog, hun uiterste geweldigste inspanning. De veiligheid en de genoegelijkheid

van den enkeling zijn niet het hoogste doel; het forsche volle leven der grootste reëele geheelen beteekent oneindig veel meer.'

'De moederkinderen onder de volken zijn niet de sterkste, niet de beste, niet de gelukkigste! De hoogere, wijdere, forschere geesten (in hun midden) ondergaan het slappe, nooit sterke daden verrichtend volksleven als diepe, groote smart.'

Vervolgens vermeldt de schr. terloops het inderdaad, zooals hij terecht zegt, 'komieke' voorstel van Prof. v. Vollenhoven in zake eene zg. wereldpolitiemacht en toont de onmogelijkheid der beslechting van levensbelangen door internationale arbitrage aan.

De schr. begrijpt heel goed, dat voor velen zijner lezers zijn argumenten geen waarde zullen hebben; maar zeer juist is het, als hij daartegen aanvoert, dat de fout dan niet schuilt in de argumenten, maar in de lezers en 'in het kleine, angstige volkje waartoe zij nu eenmaal behooren. Zij kennen uit eigen ervaring geen blij krachtig volksleven, alleen maar individueele vreugde en volks-angst; zij speculeeren dat de jalousie der groote staten hun volk in het leven zal houden.'

'Onze onafhankelijkheid berust nu, zoo weinig heroisch als het maar kan, op de vrees en de jalousie der groote mogendheden voor elkander. Listig speculeeren de Nederlanders, dat de mogendheden ons niet aan elkander gunnen en dat er altijd in deze quaestie twee tegenover een zullen staan. De echte, blijde vaderlandsliefde ontbreekt hun haast allen, het echte staatsbesef is bij slechts zeer weinigen te vinden. Het Nederlandsche volk gelooft niet in den oorlog, niet in zijn eigen weerbaarheid, niet in de plicht en de noodzakelijkheid van zelfverdediging.'

'Het is het geloof in de vredesillusie, het naïeve domme kinderachtige utopisme, dat ons ten val zal brengen. Ik verwacht helaas nauwelijks, dat iets ons hiervan genezen zal dan de ervaring alleen. Wie niet hooren wil, moet voelen. Een volk, dat niet met echten wil voor zijne onafhankelijkheid waakt, verdient deze niet, zal ze in allen gevalle niet behouden.'

V.K.

Het Gedenkboek 1813. Uitgegeven bij het eeuwfeest der herwinning van ons zelfstandig volksbestaan door H.E. Differee. - Amsterdam. Van Holkema en Warendorf.

Voor zooverre in het aanstaande verkiezinsgjaar de vaderlandsliefde niet verstikt zal worden door politiek gekibbel en verbitterende parijbelangen, kunnen wij, eenige maanden later, schijnbaar eensgezind, het eeuwfeest onzer herkregen zelfstandigheid vieren.

Kan tot eensgezindheid niet worden gedwongen, men kan er althans naar streven dat een groot aantal landgenooten zelfbewust en met reden van wetenschap feestviere; het minste toch dat men van een feestganger verlangen kan, is dat hij wete wáárom hij de vlag uitsteekt, cantates zingt en toespraken bejubelt.

Als welgeslaagde poging tot dit streven begroeten wij bovengenoemd werk, waarvan het 1e stuk vóór ons ligt. Dit 1e stuk brengt ons echter niet tot 1813; het was o.i. eene gelukkige gedachte van den schrijver, niet met de deur in huis te vallen, maar eenigszins ruim de vóórgeschiedenis op te halen en wel van het midden der

18e eeuw, toen de gebrekkige staatsregeling der Republiek en de ten deele daaruit voortvloeiende partij-

schappen, onze macht, beteekenis en welvaart begonnen te ondermijnen en de feiten den spot dreven met het fiere 'Concordia res parvae crescunt' van ons wapenschild.

Met vlotten maar vasten tred doorloopt de auteur het onverkwikkelijke tijdperk van 1750 tot 1795, waarin men zich zelfs niet ontzag landverraad te plegen ten dienste zijner partij. Over het algemeen is onze, tegen het einde der 18e eeuw steeds droeviger wordende geschiedenis bij het groote publiek weinig bekend. Men neemt in algemeene trekken aan, dat een boos noodlot ons land uit de zoo roemvolle '*gouden eeuw*' naar den beruchten '*Franschen tijd*' dreef; maar men ziet daarbij over het hoofd, dat de toenmalige Nederlanders dit aan zichzelf te wijten hadden.

Eenmaal onder Franschen invloed, heeft Holand later willig de Fransche Republiek nagevolgd in hare schoone leuzen, holle klanken en theatraal symbolische plechtigheden, tot men te laat tot de overtuiging kwam dat men het Trojaansche paard had binnengehaald. Ter nauwernood is Nederland ontkomen aan een *schrikbewind* en aan de heerschappij der '*Sainte Guillotine.*' En hoe weinig de z.g. hoofden der beweging eigenlijk begrepen wáár het heen moest, blijkt b.v. uit het denkbeeld van het uitschrijven eener prijsvraag voor eene plausibele constitutie. Inmiddels kwamen onwettige handelingen en slecht geleide pogingen tot omwenteling bij alle partijen voor, hielden het land in woeling en vernietigden de volkswelvaart in den grond.

Na 10 jaar van z.g. *vrijheid* had men er volkomen genoeg van en het éénhoofdig bestuur van Schimmelpenninck werd eene verademing.

Als *eenig* lichtpunt uit dien donkeren tijd is te noemen de uitgesproken éénheid en ondeelbaarheid van het Nederlandsche gebied, waarmede de federalistische neigingen voorbij waren.

Het 1e stuk van het werk stelt dit alles duidelijk in het licht tot het oogenblik onzer diepste vernedering - de inlijving bij Frankrijk.

Wij houden dit Gedenkboek voor een zeer nuttigen arbeid, bijzonder geschikt om het lezend publiek voor te bereiden op eene zelfbewuste en waardige feestviering in 1913. Ook het uiterlijk is goed verzorgd; band en druk doen het oog aangenaam aan, en de reproductie van vele platen en portretten uit dien tijd zelf verhoogt de waarde.

Het vele belangrijke, dat wij hier in beknopten vorm aantroffen, doet ons met verlangen naar de volgende stukken uitzien, en wij wenschen het werk vele en waardeerende lezers toe.

B.

Een reis door Oost-Java, door C.M. Vissering. Schr. van De kust van Smaragd. Met Illustraties naar eigen opnamen van Mej. J. Faber en de Heeren J. Beinfait, G.P. Lewis, Th. Mens Fiers Smeding e.a. - Haarlem, de Erven F. Bohn, 1912.

Niet met Veths beroemd reuzenwerk, van welks tweede, geheel herziene druk nu zelfs een goedkoope uitgave het licht zal zien; niet met het nauwlijks minder bekende boek, waarin Wallace zijn vijftienjarig verblijf in den O.I. Achipel zoo schoon beschrijft, maar met Dr. Gronemans *Bladen* uit het Dagboek van een Ind. geneesheer, over West-Java, reeds in 1874 verschenen, kan men Visserings reisverhaal over Oost-Java eenigszins vergelijken.

Natuurlijk, alle vergelijkingen zijn eenzijdig. Er wordt veel in Gronemans dagboek geheel anders voorgesteld dan in Visserings werk, daargelaten het verschil in taal en stijl, het verouderde van Gronemans Bladen; maar beide auteurs koesteren eenzelfde liefde voor natuurschoon, weten meesterlijk den indruk weer te geven, op hen gemaakt door Java's vulkanen, zijn woeste berglandschappen, zijn oerwouden, zijn liefelijke vlakten.... De fraaie illustraties stempelen Visserings boek bovendien tot een prachtwerk; zij verhoogen de poëzie, waarvan haar reisverhaal tintelt. Menig plaatje doet aan als een klein gedicht, geheel met den tekst saamgeweven. Auteur tracht niet naar hoogdravende uitdrukkingen; eenvoudig en waar wil zij hare zielsstemming weergeven, vertellen van wat haar oog boeide, het oog eener dichterlijke, voor diepe schoonheidsindrukken gevoelige vrouw. Zij maalt met zoo levendige kleuren, dat men zijn reislust onder het lezen voelt ontwaken; al verzwijgt zij de moeiten en gevaren niet, verbonden aan het trekken langs vaak ongebaande wegen, steile hellingen, door bruisende stroomen, bij doodelijk afmattende hitte, in spoorwegen of karretje, te paard of te voet.

Zij ziet ook het schrikwekkend schoone van den dood, in een streek door asch en lava verwoest of door brand vernield; zij, die de levensschoonheid in hare volheid smaakt, te midden der overweldigende pracht van Java's flora, heel de wilde, haast ontembare krachtsuiting van plant en dier. Hare ziel trilt bij het zich ontsluiten eener bloemkelk, als een aeolusharp, die zachtjes zingt, wanneer een fluisterkoelte langs de snaren strijkt. Maar, van de geurige witte knop keert haar oog zich naar den roofvogel, en volgt bewonderend zijn vlucht langs ongemeten ruimten; of zij staart in de duistere diepten van het hoogstammig tjemarawoud, terwijl haar oor den meer of minder regelmatigen schal beluistert, waarmede de Bromo, als een onderaardsch reuzenuurwerk, zijn eigen tijd afmeet. Bij Dr. Groneman treedt vaak de geleerde op den voorgrond, bij Vissering ligt de kennis diep onder haar schilderachtigen stijl verscholen, b.v. p. 132: ‘Grootsch is de woudeenzaamheid van 't zadel van den Ongop-Ongop, verbindend de hoogvlakte van Gending Waloe en de Ranti met den Kawah-Idjèn; een hoog doorzichtig bosch van statige tjamaraboomen; ranke zwarte stammen, tot den top bedekt met baardmossen, met wijdbochtige takken sprenkelend omlaag 't kantachtig donker loover. 't Wildgras op den bodem is teer getint hier onder de schaduw van 't woud; een sterke tegenstelling: 't harde grove bodemgras en 't ragfijne naaldloof der tjemaratwijgen.... ‘Gelukkige uitdrukkigen vindt zij, als p. 171: ‘Geheel de Noordkust van Oost-Java is als een land van vorstelijke lanen,’ of deze p. 186: ‘Nu leven de bloemen alle voor zich, als los gebarsten van den klaterenden vlammengloed aan den tropischen hemel.’ Naast het schoone trekt ook het nuttige Visserings aandacht. Ik wijs daartoe o.a. op pag. 126, waar zij ‘den eersten stap tot een nieuwe cultuur in de hoogste wildernissen van Oost-Java’ beschrijft. Ter afwisseling vlecht zij hier en daar een legende of luimige vertelling door haar reisverhaal heen, als kleine figuren, die voor een oogenblik ontspanning brengen, te midden der wegslepende schilderingen van een natuur, zoo grootsch, dat een huivering van ontroering zelfs den lezer overvalt; hoe moet het den aanschouwer dan wel te moede zijn?

Een der mooiste hoofdstukken uit dit boek, is dat over Tosari. Geen herstellingsoord van Java zoo bekend als dit; toch gelukt het auteur, ook hier te boeien door de frischheid, het ongemeene in haar stijl en taal, de

fijnheid der voorstelling, de bezonnen diepte harer gedachten. Hoe lief heeft zij het land, waarvan zij ons vertelt, het land en zijn bewoners. Al treft ook haar dat zekere geheimzinnige iets, de stille kracht, waardoor er een onzichtbare scheidsmuur bestaat tusschen den Oosterling en den zoon van het Westen, zij overbrugt met haar sympathie de wijde klove. Waar haar verstand te kort schiet, vult de intuitie aan der vrouw. Instinctmatig gaat zij het lage en leelijke voorbij, waar anderen zoo gaarne bij stilstaan. Er is al zooveel kwaads van Indië verteld, zij wil alleen oog hebben voor het schoone, overtuigd, dat, naar de meening der oude Grieken, het schoone goed moet zijn.

E.S.

Azië gespiegeld, reisverhaal en studiën van Dr. Hendrik P.N. Muller. I. De Philippijnen, Siam, Fransch Indo-China, Korea, Mantsjoerije, de Siberische weg, met 32 illustraties. - Utrecht, H. Honig.

In dit lijvige boekdeel heeft de uitgever verzameld wat hij in een reis van twee jaren 1907-1909, ter plaatse heeft aanschouwd, aangevuld met de uitkomsten van zijn onderzoek in boekerij en archief en met die der talrijke bescheiden, door hem medegebracht.

In het bijzonder heeft de schrijver aandacht gewijd aan hetgeen hem van speciaal Nederlandsch of Nederlandsch-Indisch standpunt belangrijk scheen.

Zoo geeft hij een overzicht van de betrekkingen onzer Oost-Indische compagnie met de behandelde landen, alwaar hij overal nog groote belangstelling in die betrekkingen aantrof.

De hoofdinhoud van het werk is aan de Philippijnen, Siam, Fransch Indo-China (Cambodja en Tonkin) en Korea gewijd. De schr. geeft over die landen niet alleen physisch-beschrijvende, maar ook historische en oeconomische aardrijkskundige gegevens. Het slot vormt de beschrijving van zijn reis van Seoel over Moekden per Trans-Siberische spoor, waarna hij nog zijn indrukken van Moskow en St. Petersburg doet volgen.

Het tweede deel zal China, Japan, Malakka en Britsch-Indië behandelen.

V.K.

Van Eeden-Kolonie in N. Carolina. U.S.A. - (Amsterdam, W. Versluys, 1912).

Op dezen titel af zou men kunnen meenen, dat Dr. Frederik van Eeden zich nu voorgoed in Noord-Carolina had gevestigd, op dergelijke wijze als weleer te Bussum.

Doch dat is niet het geval. Het geldt hier de onderneming van eenige andere Nederlanders, o.a. zekeren Herman Vogels. Uit ingenomenheid met Van Eeden's maatschappelijke bedoelingen hebben deze verzocht, hunne in wording zijnde kolonie, ten noorden van de havenstad Wilmington, naar hem te mogen noemen. Op een beschrijving van bedoeld terrein (in het Hollandsch en Engelsch naast elkander) laat Van Eeden een afdruk volgen van een brief, aan gezegde kolonisten geschreven.

De aanhef daarvan luidt:

‘Uw woonplaats heeft men naar mijn naam willen noemen. Het eenige wat ik meen te mogen verlangen, is, dat ge dien naam niet belachelijk maakt, maar eervol doet klinken in de waereld.’

En dan legt hij zijn bekende beginselen bloot, o.a. in dezer voege:

'Uw voornaamste drijfveer is: verlangen naar welvaart..... Hier heb ik niets tegen.... Maar laat het tusschen ons vaststaan, dat het niet onverschillig is, hoe men welvaart verwerft, en hoe men de daardoor verkregen macht en vrijheid gebruikt. Men kan welvaart verwerven door anderen te benadeelen. Het rechte woord hiervoor is roof. Men kan vrijheid krijgen door anderen te onderdrukken: dat wil zeggen door slavernij....

'Waar menschelijke ellende is, daar vindt men ook.... roof en slavernij. De menschen die er aan meedoen, zeggen dat dit niet anders kan; en men betwijfelt ook, of de menschelijke ellende wel ooit kan worden verminderd. Maar ik kan u duidelijk aantoonen, dat het wèl anders kan, - dat gij zelf nu in de gelegenheid zijt, het kwaad te voorkomen. En, al zal de menschelijke ellende niet geheel worden opgeheven, zoolang wij maar menschen zijn, - zoo kan toch zeker niemand zeggen, hoever ze wel verminderd kan worden, eer we ernstig beproefd hebben, de grootste oorzaak er van weg te nemen. Dat is nooit beproefd op zoo grondige wijze als gij het beproeven kunt...'

Misschien dat zulk een proef beter lukt op een geheel nieuw grondgebied van Noord-Carolina dan midden in ons sterk bevolkt vaderland.

G.C.

De wereldreis der symbolen door Graaf Goblet d' Alviella, hoogleeraar in de geschiedenis der godsdiensten aan de universiteit te Brussel, met 145 illustratiën. Uit het Fransch vertaald door A.J.J. Hattinga Raven. - 's Gravenhage, F.J. van Paaschen.

Het raadsel van de verspreiding van vele godsdienstige symbolen, zooals het zonnerad of de svastika, de levenssleutel of het handvatkruis en andere over heel de wereld, bij allerlei volken en in vele tijdperken der geschiedenis en voorgeschiedenis wordt in dit boek behandeld.

Zijn er aanwijzingen om te kunnen uitmaken of overeenkomstige symbolen afzonderlijk ontstaan, dan wel uit dezelfde bron voortgekomen zijn?

Telkens wanneer de samengesteldheid en de eigenaardigheid der vormen zekere grens overschrijden, meent de schrijver dat aan eenheid van bron gedacht moet worden.

Men zou nog wel kunnen begrijpen dat de Egyptenaren, de Azteken, de Hindoes, de Chineezen, in hun verlangen om de kracht en de werkzaamheid van bovenmenschelijke wezens te symboliseeren, onafhankelijk van elkander er toe gekomen waren om aan zoodanige wezens onderscheidene paren armen of beenen of zelfs meer dan één hoofd te geven. Maar is deze hypothese van een onafhankelijke scheppingskracht nog aannemelijk, wanneer wij bijv. zoowel op de oudste munten in Syrië als in het wapen van het eiland Man uit den tijd van het leenstelsel dezelfde samengestelde en als geheel zoo nauwkeurig uitgevoerde figuur aantreffen als het *triskelion*, de drie dravende beenen, welke bij de dijen saamgesmolten zijn en van hetzelfde middenpunt uitstralen? Er blijft nauwelijks iets anders over, dan zich af te

vragen, hoe dit oude zonnesymbool van het eene land naar het andere heeft kunnen overgaan.

Zoo is de tweekoppige adelaar een aloud symbool uit Klein-Azië, dat door de Perzen van de Hettiten en door de Turken van de Perzen of Parthen zou overgenomen zijn, alvorens het (met de Kruistochten) in het Oostenrijksche wapen kwam.

Toen de Spanjaarden Midden-Amerika onder Cortes en Pizarro veroverden, vonden zij in de tempels der inboorlingen... het Kruis!

En de Fransche lelies zouden misschien uit den Egyptischen sleutel des levens of handvatkruis, intusschen tot Astarte-symbool vervormd, kunnen voortgekomen zijn.

De schrijver wil deze verspreiding der symbolen langs natuurlijken weg door overdracht van volk tot volk door middel van handels- en cultuur-betrekkingen verklaren en treedt niet in eene bespreking der hypothese van Guido von List en anderen, die den oorsprong in den praehistorischen Arischen godsdienst willen zoeken, - gelijk bv. de beroemde Norman Lockyer van Egyptische tempels gelijke orienteering op bepaalde sterren aantoont als eerder reeds aan den bouw der Engelsche 'stonehenge''s ten grondslag lag.

Niet altijd is de eenvoud het kenmerk van het ware, en het onderzoek mag nog wel niet als gesloten worden beschouwd. Inmiddels geeft Graaf Goblet d'Alviella ons een interessant feitenmateriaal ter overdenking.

Waarom vertaling van dit werk in het Nederlandsch noodig was, is niet duidelijk. Hoewel niet incorrect, is de vertaling bovendien verre van vloeiend.

V.K.

De sleutel tot de Theosophie, een duidelijke uiteenzetting in den vorm van vraag en antwoord omtrent de zedeleer, wetenschap en wijsbegeerte, - voor welker studie de universeele broederschap en het theosophisch genootschap gesticht werd(en), benevens een uitvoerige woordenlijst van de in de theosophie gebruikelijke uitdrukkingen door H.P. Blavatsky; - geautoriseerde vertaling van de door Katherine Tingley bezorgde Point-Loma-uitgave. Universeele Broederschap en Theosophisch Genootschap, Groningen.

De langademige titel van dit werk zegt eigenlijk al genoeg; in het 'voorwoord' wordt bovendien de bedoeling nog verduidelijkt: 'Het is geen volledig, in bijzonderheden afdalend handboek der Theosophie, doch enkel een sleutel, die tot dieper onderzoek de deur ontsluit. Het schetst in breede omtrekken den Wijsheid-Godsdienst en ontvouwt zijn grondbeginselen. Het tracht... ongewone denkbeelden in een vorm en taal, die zoo eenvoudig en duidelijk mogelijk zijn, in te kleeden.'

Met andere woorden: het is een catechismus - in vragen en antwoorden - van het theosofische *geloof*, waarin zelfs eerst over de *kerk*, het 'Theosophische Genootschap', wordt gehandeld, alvorens tot uiteenzetting der *dogmatiek* wordt overgegaan.

De inderdaad kinderlijk eenvoudige en duidelijke *stijl* werkt dubbel verbijsterend. Wanneer wij bij voorbeeld lezen, dat er, behalve die waar wij op wonen, nog zes andere, dus te zamen het heilige getal zeven, aardbollen zijn, die wij echter niet zien kunnen omdat zij 'zich niet bevinden op het gebied van objectiviteit', 'buiten ons physiek waarnemingsvermogen of bestaansveld liggen' (m.a.w. buiten de drie dimensies onzer ruimte), ja, dan...

Dit geheele boek spreekt op den toon der ‘affirmatie’ tot hen die al voor een deel het geloof deelachtig zijn. Als eenige reden van wetenschap herhaalt zich een beroep op ‘de tallooze *zieners* die hebben *getuigd.*’

Wij zijn volgaarne bereid, nieuwe of oude waarheden aan te nemen, wanneer hare verkondigers zich van hun kant de moeite en de beleefdheid willen getroosten, ons deze op redelijke gronden aannemelijk te maken.

Bepalen zij zich tot bloote verzekering, dan kunnen zij zich niet beklagen, zoo deze ons koud laat.

Wanneer de telkens op hoogen toon verklaarde zekerheid van kennis, gegrond op voor den lezer verborgene waarneming en ervaring, slechts eens een enkele maal bescheidenlijk plaats maakte voor de mededeeling van een klein, voor gewone menschen controleerbaar feit, ware dit boek minder ongenietbare lectuur, dan het thans is.

V.K.

Esoterisch Christendom of de kleine mysteriên, door Annie Besant. Uit het Engelsch vertaald door H.J. van Ginkel. (2e druk, geauth. uitgave). - Amsterdam, N.V. Theosofische uitgeversmaatschappij.

Dit is een interessant boek. Het is wel een feit van algemeene bekendheid, dat elke godsdienst een diepere philosophische zijde heeft, die men door inwijding kan leeren kennen. Aan de groote menigte worden de eeuwige waarheden gegeven in den voor haar passenden vorm van tot het gemoed en de zintuigen sprekende symbolen; in de diepste beteekenis dier symbolen kunnen zij, wier geestelijke ontwikkeling hen daartoe in staat stelt, na zekere inwijdingsplechtigheden worden onderwezen. Dit dubbele aanzien - een buitenkant en een binnenkant - kennen wij reeds aan den godsdienst van het oude Egypte; wij hoorden, vooral in den laatsten tijd, veel van de geheime wijsheid van het oude Indië; de ‘mysteriën’ van Hellas en Rome werden vaak genoeg vermeld; Platoon maakt in verscheidene zijner geschriften toespelingen, waaruit verband met wat wij thans van Egyptische en Indische theosofie weten, aan den dag komt; en in het Christendom treft ons, dat Jezus zoo vaak in gelijkenissen spreekt, tot zijne discipelen zeggende dien vorm te kiezen om, met het oog op het geringe bevattingsvermogen der groote schare, haar aldus waarheden deelachtig te maken, terwijl Hij dan later aan de discipelen, zooveel zij er rijp voor zijn, een nadere verklaring geeft; ons treft de diepzinnige metaphysische leer, in het evangelie van Johannes verborgen; en buitenstaanders vernemen dat ook de Katholieke kerk onderscheidingen maakt in aanpassing aan het bevattingsvermogen der menigte, en aan dat van hen, die de priesterwijding ontvingen.

De schrijfster onderneemt het nu, een beeld te geven van de metaphysische leer, de wijsgeerige theorie omtrent God en wereld, aan den Christelijken godsdienst ten grondslag liggende.

Het is beter, dezer uiteenzetting niet in kort bestek weer te geven; evenmin zal hier een critische toetsing daarvan worden ondernomen.

Maar de vorm, waarin de schrijfster dezen denkbeelden goot, maakt een ernstigen en waardigen indruk. Zij voert doorloopend bewijsplaatsen en plaatsen van vergelijking aan, daarbij blijk gevende van ernstige studie.

De gedachtengang is logisch sluitend, hoewel bij een philosophische materie als deze het speculative element zoo min als in eenige andere metaphysica geheel ontbeerd kan worden.

Ernstige en nauwgezette overdenking is dit boek waard en de daaraan besteede tijd mag niet verloren geacht worden.

Bij bl. 92 mag worden opgemerkt, dat de daar voorgedragen theorie aan kracht wint, wanneer men, naar H. St. Chamberlain's betoog, waarvoor veel pleit, Jezus niet als een ‘Hebreeër der Hebreeërs,’ maar als een Joodsch staatsburger van *Arische* afkomst beschouwt.

V.K.

Nieuwe uitgaven der tooneelbibliotheek.

Arthur Schnitzler. Minnespel

Een Lebensschnitzel van den Weener dramatischen medicus. Een van zijn vele operaties op het gebied der liefdes-chirurgie. Vermaard is hij om zijn zekere hand. De lancetten, die hij gebruikt, zijn van een bijzonder soort. Na gebruik glinsteren ze even hel als te voren, zoodat het lijkt of ze niet in een bloedwarm lichaam sneden, maar voor een ets waren gebezigd.

Van een bekoorlijke schetsmatigheid is deze epigramfijne éénacter-in-drieën.

> 'Vrouwen hoeven niet interessant te wezen, als ze maar zijn wat ze wezen moeten.'
>
> 'De vrouwen zijn zoo gelukkig in hun gezonde menschelijkheid - wat dwingt ons dan, per se demonen of engelen van ze te maken?'
>
> 'Wij haten de vrouwen die we liefhebben - en de vrouwen die ons niet kunnen schelen hebben we lief.'

Ziedaar drie Schnitzler-lancetjes. Zij werken om in de schetsmatig op den achtergrond gehouden ziel van Fritz, en maken ook de lieve kleine Christiene slachtoffer van hun vlijm-scherpe punten, het meisje, dat Fritz niets kan schelen, en dat hij toch lief heeft om haar gelukkige gezonde menschelijkheid. Wat hem dan dwong, als duellant te vallen voor een daemonische vrouw? Als Schnitzler dàt had vermogen te toonen, was 'Minnespel' een drama geweest. Nu hield hij de helft van zijn tooneel versluierd - zijn Maeterlincksche gewoonte. Als Christientje den dood van haar hartedief verneemt - vergis ik me of spreekt ze dan niet met tooneellaarzen aan? 't Lijkt me of een actrice, die deze rol goed voelt, zou voor het slot liefst haar eigen uitingen kiezen. In het warmste goudlicht der liefde straalt haar figuurtje op het souper bij Fritz (acte I) Hemeltjelief, wat is dat mooi, innig, plechtig. En wat een weemoed herfstdraadt er door het heele spel, Weener kinderen die zoo ver allemaal staan van het zegefeest der liefde. Ook in dit opzicht is het tragisch speelken van een echte Schnitzlerische stemmingsfijnheid.

De reden, waarom Frans Mijnssen het woordje 'men' afkort tot *me*' kan ik niet doorgronden. Overigens mondt de vertaling opperbest en bleef vrij van realistische opzettelijkheden.

Heinrich van Kleist. Kate van Heilbron.

In de vertaling van Van Suchtelen vinden we gereede aanleiding, eens de aandacht te vestigen op S. Rahmer's studiewerk 'Heinrich von Kleist als Mensch und Dichter.'

De schrijver verzet zich in zijn verhandeling over Käthe tegen de algemeene opvatting, welke dit figuurtje tot een 'sexualpsychopathin' bestempelt. 'Kate heeft niets van een ziekelijk nerveuze somnabule - zooals du Prel beweerde - en is, naar haar vaders getuigenis voor het veemgericht "gezond aan lijf en ziel." Kleist wil de liefde van een uitgekozen hoogstaand meisje van volkomen lichamelijke en geestelijke

ontwikkeling ten tooneele voeren. Daartoe kiest hij de buitenechtelijke dochter van den Duitschen Keizer. De Keizer beteekent niet, zooals men Kleist wil verwijten, den *deus ex machina*; maar hij is de noodzakelijke vooropstelling. Volgens het naief geloof der middeleeuwen is de Keizersdochter waardig,

dat haar de hemel door een engel een bruidegom toevoert. Dat geschiedt eerst in den dubbeldroom gedurende den Sylvesternacht. Die droom wetenschappelijk te verklaren, is onhoudbaar. In den gevolgenketen gelijkt Käthe uiterlijk op een gehypnotiseerde, maar in werkelijkheid wil de dichter haar niet vertoonen onder den opzettelijken invloed van een hypnotiseur, maar onder den dwang eener hemelsche liefde. Zij moet op het tooneel niet aandoen als een nederige naieve, maar als de uitverkoren en daadkrachtige heldin, de hoogedele Keizersdochter. Tegenover Kaatje moet men de absolute kritiek thuis laten. Het sprookje voegt zich nu eenmaal niet naar de wetten van het drama.'

Hoe kunnen wij deze beschouwing ten volle beamen bij de herlezing van dit sprookjesdrama! En in de vertaling zijn het bronzen romantische geluid en de teere, eêle Jeanne d'Arc'sche klanken van het origineel zorgvuldig bewaard gebleven.

J.M. Synge. De heiligenbron.

L. Simons vertaalde van deze merkwaardigen Ier een bijzonder vreemd tooneelspel. Daarin worden de ijdele illusies van doode menschen op een wel zeer origineele wijze in het licht gesteld. Een blind paar, dat elkander voor zeer schoon houdt, wordt door een heilige weer ziende gemaakt. Groot is hun haat, als ze elkander slechts als stuntelige menschenstompjes zien. In den man is bovendien nog de liefdestrek die hem ongelukkig maakt, want de mooie vrouwen keeren zich weerzinnig van hem af - na eerst gehypnotiseerd te zijn van zijn schoone woorden. Door het gezicht ontkerkerde zijn ziel zich en nu moet weer in het vunze gevang terug, omdat niemand hem toeluistert en de haat aan zijn oogen de zegenende genade heeft ontnomen. Dan ontmoeten man en vrouw elkander weer blind, beiden nog te vervuld van wederkeerige leelijkheid om vrede te hebben. Maar als de vrouw de bedenking oppert, dat zij later de schoonste en eerwaardigste grijze vrouw der omgeving zal zijn, en de man zich een baard voorneemt te laten groeien van zes dagen mooi weer, smelten hun harten weer ineen, en weigeren zij de genade van den heilige, om weer ziende te worden.

Dit geval is verwonderlijk mooi gedramatiseerd - weliswaar ijl, zooals Simons terecht opmerkt, maar toch o zoo innerlijk sterk en met een doorzichtigheid, een klaarheid, een wijdte, waarin de oneindigheid bruischt als de zee in den schelp. Dat we dezen pracht-Ier leerden kennen, is het lofwaardige werk van Simons. En van welk een koloriet is de vertaling!

Mevr. J.A. Simons - Mees. Sint-Elisabeth.

De tweede druk van dit stemmingsfijne tooneelspel begroeten wij met veel genoegen. Wellicht dat het stuk de aanbevelende persuittreksels had kunnen missen, want wij betwijfelen of de schrijfster zelve er mede in zou willen stemmen, de gansche moderne literatuur, de Scandinavische ingesloten, te hebben overtroffen. Zulk een oordeel dunkt me te ras geformuleerd, ook al zal ieder het betreuren dat tooneelgezelschappen het drama niet in meerdere mate tot hun eerzucht rekenen.

Een korte vraag. Kan het wel juist zijn, dat de man van Sint Elizabeth aan de mededingster bekent:

> Och, je kent haar nog niet, geloof ik: haar koele strenge, onbewuste reinheid en haar haast ongenaakbare hoogheid van ziel. En 't was zelfs iets *(zichzelf onderbrekend)*.... 't is zoo vreemd, ik durf jòu alles zeggen, je alles toonen, ook het lèelijke in me - 't was iets pervers in me, dat me het verlangen gaf haar te bezitten, om het koele, strenge heiligenbeeld leven en passie in te blazen.

terwijl hem door dit strenge heiligenbeeld later voor de voeten wordt geworpen:

> Al zoo gauw na ons huwelijk liet je me merken, zei-je 't me zelf met ronde woorden, dat liefde, zooals ik die voor je voelde - zinnelijke liefde, noemde je het - iets leelijks en laags was. Die klank alleen van dat woord ‘zinnelijk!’ ik voel nog de schaamte er over in me gloeien. Ik ging 't langzamerhand gelooven. 't Werd 'n voortdurende strijd in me. Ik trachtte m'n gevoel voor je te onderdrukken en ik kon 't niet. Kon 't alleen in me verbergen, heel diep, zonder er iets van te uiten. Later, 's nachts, toen ik boven sliep, ik lag dikwijls uren lang wakker. Ik verlangde zoo naar je, ik had naar je toe willen komen, was soms zelfs op weg. Maar dan hielden de schaamte en de angst me terug. 't Was immers zondig, dat wilde verangen in me, jij zoudt er me om verachten....

Hendrik van der Wal. Nero en Agrippina.

Het eerder in den Nieuwen Gids verschenen forsche drama van Hendrik van der Wal zal binnenkort in het Duitsch vertaald zijn en hopelijk spoedig een tooneelgezelschap vinden, dat het nobele dichtwerk meer recht zal doen wedervaren, dan hier in ons land geschiedde. Overigens wat doet men hier met klassiek gebarende dramatiek! Het tooneelvennootschap dat er zich den naam voor verschafte een klassiek repertoire te brengen, waar bleef het met zijn aangekondigden Faust, Julius Caesar en Nero en Agrippina? Dat alles is onder het stuivend meel van den klappermolen der alledaagschheid begraven. Vivat het salonwerk! Moeten wij den Don Quichotte spelen en ridderlijk de lans richten tegen dien stofboel, welke het tooneel een der beste uitingen van onze moderne dramatische literatuur onthield? Is het dan maar niet beter, de erkenning in het buitenland weg te dragen? Wij wenschen den nog jongen dichter Van der Wal veel succes toe met zijn zeldzaam schoon gespierd drama, dat een handeling heeft welker eerste, tweede, en derde plan met een intens spannend leven zijn bezield, en waarin de figuur van Nero uit het zacht getinte mozaiek der fijnzinnig gereconstrueerde Romeinsche Oudheid naar voren treedt met een beef-zware menschelijkheid, hijgend van hartstocht en hijgend ook nog naar idealen. Want het is de jonge Nero, wien het noodlot nog niet de zuivere instincten vertroebelde, en die het leven ingaat als een gretig snuivend koninklijk wouddier.

Deel I der Vondels spelen telt thans drie boeken, waarin zijn opgenomen: Het Pascha - Jeruzalem verwoest - Palamedes - Gijsbrecht van Aemstel - Maagden - Peter en Pauwels - Maria Stuart en Leeuwendalers.

Wat L. Simons en C.R. de Klerk met deze uitgave tot stand gebracht hebben, is van een draagwijdte, die de literaire beschouwer niet licht te

ver zal kunnen stellen. De Vondelbestudeerders van heden en in toekomende tijden hebben beiden letterkundigen grooten dank te weten, een dank waarvoor zij nimmer de schuld zullen kunnen inlossen. Van het Wereldbibliotheek-monument is de hernieuwde Vondeluitgave en -studie de hoeksteeen[1].

Verder verscheen hier de merkwaardige beschouwing van prof. Theobald Ziegler op de geestelijke en sociale stroomingen der 19e eeuw. Later zal Leo Polak ons nog het tweede deel brengen, doch voorloopig kan men zich aan het nu reeds lijvige boekdeel zooveel emporlesen als maar mogelijk is.

Eveneens verscheen hier een vertaling van *Plato's verdediging van Sokrates* door dr. A. Rutgers en Tickner Edwardes '*Het verhaal van de Honingbij*.'

A.Z.

Nederlandsch proza.

Madonna. Roman uit Limburg, door Mr. L.H.J. Lamberts Hurrelbrinck. - Amersfoort, Valkhoff en Co., 1912.

Een verhaal uit het leven der Limburgsche boeren. De forsche onomwonden voorstelling van feiten, die den dader voor het gerecht brengen, mogen de lezers alleen uit auteurs mond vernemen. Er iets van te vertellen zou, daar de inkleeding zeer eenvoudig is, aan de belangstelling afbreuk doen.

Dorpen hebben hun chronique scandaleuse zoo goed als steden. Het gaat er ruwer, heftiger, ook meer gemoedelijker toe. Een boer zal uit natuurdrift snel in eigen geding eigen rechter willen zijn en wel scherprechter, maar hij zal, door zijn pastoor daartoe aangemaand, later voor de ziel van zijn vijand een vroom gebed prevelen.

Onder het lezen van dit werk rees mij voor den geest in weemoedige herinnering, hoe Limburg in een lang gestorven schrijver, reeds jaren geleden, een uitnemend schetser van het boerenleven aldaar, met zijn eigenaardige zeden en gewoonten heeft gehad. Behoef ik den naam van Emile Seipgens te noemen? Had auteur van *Madonna*, die Limburg zoo goed kent, niet eveneens door schilderachtiger beschrijving en geestiger gesprekken meer kleur en diepte aan zijn novelle kunnen geven? Een realistisch verhaal is toch ook een vorm van kunst, die hooger eischen stelt dan schr. heeft willen voldoen.

Styn Streuvels' dorpsvertellingen bewijzen, hoe aan vorm en inhoud in zulk een geval gelijk recht kan worden gedaan. Van gloed en leven tintelen zijn tooneelen, het hart van Vlaanderen klopt in zijn schetsen. En Clara Viebig! Hoe bekend is door haar de arme Eifel en zijn ruwe bevolking geworden. Haar schitterende beschrijvingen, hoe realistisch zij personen en toestanden mogen teekenen, hebben honderden aangelokt tot kennismaking met dit van uitgebrande vulkanen doorzaaide plekje gronds.

Ik vraag nu: Welken indruk krijgt b.v. de lezer van *Madonna*, als hij op p. 23 leest:

1. Hier moge ook in prijzend verband vernoemd worden de respectabel gedocumenteerde studie van Hendr. C. Diferee over Vondels leven en kunstontwikkeling, zoo pas bij Van Holkema en Warendorf te Amsterdam verschenen. Bij de studie van Vondel's werken dunkt ons dit essay al even onontbeerlijk.

‘Een warme zonnige avond in Augustus.
Een roode gloed aan den horizon, waarin geweven breede streepen van

smaragd; een geheimzinnige glans spreidt zich uit over de bloemen, die bontkleuren het weelderig groene grastapijt, waartusschen het Riviertje de Roer ruischend voortkabbelt, de vogels hebben gestaakt hun getjilp, hun gezang, hun gekweel en gekir, alleen de fauvette, die nog zijn gouden trillers van uit een boschje over de aarde spreidt; de insecten slapend in de schorsspleten der boomen, doen niet meer hooren hun suizend gegons; slechts enkele bruingrijze nachtvlinders, voortwiekend op logge vleugelen, of een enkele vleermuis, die zigzagt door de lucht, de planten en struiken wiegen sluimerend hun kruinen.'

Doet het begin dezer beschrijving niet denken aan telegramstijl, waarbij het vervolg slecht past? Vooral dat getjilp, gezang, gekweel en gekir is een onnoodige uitvoerigheid. Ook de plaatsing der werkwoorden acht ik vaak verre van natuurlijk. Het spreiden van gouden trillers over de aarde (!) lijkt mij even zonderling, als het woord log toegepast op de vleugelen van een nachtvlinder. Behooren struiken niet tot de planten? Zoo zou ik kunnen doorgaan. Dit alles is niet gezien, niet gevoeld. Auteur had aan het kleed zijner *Madonna* meer moeite kunnen besteden.

E.S.

Als 't hart jong is. Roman van Eline van Stuwe. Modern Bibliotheek van Holkema en Warendorf. Amsterdam.

Exotische gewassen kunnen op Nederlands bodem niet anders gedijen dan in broeikasatmospheer. Wil men zulk een teere plant in koeler lucht zoogenaamd harden, zij laat al spoedig bloem en bladeren hangen, verflenst en verlept. Voor haar is de stille, weelderig warme, vochtige lucht der kas een levensquaestie. Enkele menschenkinderen gaat het niet anders. In weelde geboren en getogen, is een alledaagsch bestaan met arbeid en ontbering hun wat de koude buitenlucht is voor het kasplantje. Uit hun sfeer gerukt, gaan ze kwijnen, voelen zich misplaatst, ongelukkig. Alles liever dan een leven van ontbering, denken zij, terughunkerend naar de élégance der groote wereld, haar luxe, haar loome luiheid, haar het druk hebben met nietsdoen.

Zoo gaat het ook de heldin van dit verhaal, met zijn onmogelijk leelijk prentje op den omslag: er is veel verbeeldingskracht noodig, om in deze stijve tante een mooi jong meisje te zien, dat armoede en vernedering ontvluchtend, een onbeminden, veel ouderen man naar het altaar volgt.

Maar zij is goed door auteur geschetst, dit meisje van weelde, naïf egoïstje, verzot op odeurs en allerlei dure dingen, waarvan zij het gemis tot krank wordens toe gevoelt. Haar broeder werkt; werkt voor haar, lijdt voor haar, leent rechts en links geld, om klein poesje te kunnen koesteren. Zij vermoedt niets van zijn zorgen en opofferingen, althans zeer weinig. Haar eigen pogingen om iets te verdienen mislukken. De krachten begeven haar. Zij wordt ziek. Het verfijnde wezentje blijkt niet bestand tegen den ruwen adem der werklijkheid... Doch rijke familie treedt bemiddelend tusschenbeide en dan komt de deus ex machina. Een huwelijk brengt uitkomst.

'Beter ware het U geweest....' zegt de Schrift. Mooi geteekend is Helene's gemoedsleven gedurende de bruidsdagen; het contrast van hare eigene gevoelens en die eener jonge gelukkige verloofde in hare omgeving; ook de reeks moeilijkheden

en teleurstellingen in haar huwelijksleven, tot eindelijk als climax de groote verzoeking komt. Het jonge hart opent zich

voor den jongen man, een vriend van eigen leeftijd.... Maar wees niet bang, lezer, dat ge een Fransch romannetje onder de oogen krijgt. Dit teere, verwende popje is langzamerhand tot een sterke vrouw gevormd, een vrouw, die weet te leven en te lijden voor haar plicht; die het kruis niet ontvlucht, maar het moedig op de schouders neemt, zij 't onder tranen. Ook het nieuwmodisch kleed der rijke vrouw kan een boetgewaad verbergen, geslagen over de diepe wonde, niet eens vermoed door hem, wien zij jeugd, schoonheid en zelfs hare liefde heeft geofferd.

E.S.

Maurits Sabbe. De Nood der Bariseele's - (Bussum, Van Dishoeck).

'Der Nibelùngen Noth'... denkt wellicht iemand bij dezen titel, en kan dan een glimlach niet onderdrukken, wanneer hij dit boek inziet. Want in plaats van tusschen de breede lijnen van het Oud-Germaansche epos, beweegt men zich hier, op modern terrein, in een klein-burgerlijk-Vlaamsche omgeving.

De 'nood' is van een heel ander soort dan die der Oud-Rijnlandsche houwdegens; maar zij gaat daarom niet minder diep. En het vrouwelijk element speelt er een heel andere rol in. De drie eenzame Bariseele's - vader en twee zoons - verbeelden zich wel vrouwenhaters te zijn, en hebben daar tijdelijk aanleiding toe; maar zoowel aan het begin als aan het einde van het boek viert vrouwelijke goedheid en verzoeningskunst hare hoogste triomfen.

Er is eenig geduld noodig om al hunne wederwaardigheden, al het gebeuren in hun kleinen kring van woord tot woord te volgen. En de ééne lezer heeft die gave in ruimere mate dan de ander. Om dit boek geheel door te lezen, moet men houden van detailschildering, van die 'Klein-malerei', die de buitenlanders in onze Noord- en Zuid-nederlandsche kunst zoozeer plegen te waardeeren. En ik mag er dadelijk bijvoegen, dat de teekenaar zich niet bepaalt tot uiterlijke details, maar vooral zeer trouw het innerlijke leven der personen van dit huislijk drama onder handen heeft genomen.

't Is een droeve historie; vooral in het eerste deel. In het tweede komt af en toe wat humor, van grover en fijner allooi, eenige afwisseling brengen.

Vermakelijk op zich zelf is, voor ons Hollanders, het Vlaamsche idioom, zoo vaak, tusschen zuiver, vloeiend Nederlandsch door, allerlei speciaal in België thuishoorende uitdrukkingen haar aanspraak op de haar rechtmatig toekomende plaats doen gelden.

G.C.

Een Indisch Troepje, door Clémence M.H. Bauer, schr. van Miesje. Een nieuwe wereld in, met Bandteekening en 10 platen van Rie Cramer. - Gouda, G.B. van Goor, Zonen.

Benijdenswaardig talent, voor kinderen zoo te kunnen schrijven als auteur van dit vroolijke Indische troepje, en dan in Rie Cramer een verluchtster te vinden, die echt weet door te dringen in den geest van den tekst. Ik ben overtuigd, dat dit verhaal zich

vele vriendjes en vriendinnetjes zal maken. Die schuldeloos ondeugende Toto en Titi, met hun grappig taaltje; Etty, met haar moeilijk humeurtje en toch zoo goed hart, haar helder hoofdje en haar aankomend talent. Vele kinderen zullen er hunne Indische kameraadjes, ook wel zich zelf in herkennen.

Dit is geen overgevoelige geschiedenis, maar een vertelling der natuur afgezien. De jonge lezers zullen wel eens hartelijk lachen en zich verkneukelen, vooral in Toto's stoutigheden. De bengel geeft papa en mama soms de handen vol, maar hij meent het niet kwaad. Hij is zoo onbewust egoïst en kan zoo guitig uit den hoek komen, dat men hem zijn wandaden al gauw vergeeft, Vooral de historie van Toto en poes Fifilijntje is prachtig!

De innige liefdeband, die grootma en het Indische troepje, stille Aukje ingesloten, omstrengelt, maakt dit boekje, zonder zedelessen zoo leerzaam, tot een bijzonder aantrekkelijk geschenk.

ELISE SOER.

Tweede Kerstboek voor Jong Holland, onder Redactie van Dr. C.E. Hooijkaas. - (Maassluis, J. Waltman.)

Even als in het vorige jaar is er weer een ‘Kerstboek’ van Dr. C.E. Hooijkaas verschenen, wiens naam genoeg zegt tot kenschetsing van den inhoud. Gelijk het ‘Eerste’ zal ook dit ‘Tweede Kerstboek’ welkom zijn aan vele ouders, die zoeken naar vertellingen en versjes om bij den Kerstboom te gebruiken. Voor verschillende leeftijden is er wat in te vinden. Met veel tact zijn ook de illustraties gekozen. Bijna alle bladzijden zijn er mee versierd. De met hulst omwonden bengelende klokken, uit wier klepelgelui de eerste tonen van het ‘Stille Nacht’ de wijde wereld invliegen, zullen wel bijzonder in den smaak van muziekleerende kinderen vallen.

G.C.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst. onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en W. van der Vlugt. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de November-aflevering besluit Ignati Lubeley de novelle: 'In haar eenzaamheid'. De heer W.E. van Dam van Isselt levert naar aanleiding van het ontwerp tot wijziging der landweerwet een critische beschouwing over de landweer. Dr. E. Kielstra bespreekt de kansen van volksverplantingen in Indië. Gustaaf van Eycken geeft een schets 'Blindeman'. De heer J. de Gruyter begint een essay over Keats. Gedichten worden bijgedragen door Jules Schürmann en Dr. J.D. Bierens de Haan.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De November-aflevering wordt geöpend met 'Liederen van Isoude' door Dr. P.C. Boutens. Carry van Bruggen vervolgt hare novelle 'Heleen'. Zielsverhuizing en Karma in het Indische velksgeloof worden door Prof. J.S. Speyer behandeld. Jacob Israël De Haan wijdt een gedicht aan den 'heiligen Sabbath'. Mej. J.W.A. Naber herdenkt Joannes Anastasius Veluanus. De heer R.P.J. Tutein Nolthenius ziet 'menschen-plankton' in de leerlingen eener Noorweegsche lagere school. J.Ph. van Goethen, Aart van der Leeuw, P. Otten en Annie Salomons bezingen achtereenvolgens den herfst, een hinde, een grijzen dag en Sappho.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In het Novembernummer beschrijft de heer H. van der Mandere den feestelijken optocht ter herdenking van Concience's honderdsten geboortedag te Antwerpen. De heer Frans Vink ontvouwt het proces der toonkunst-beoefening in verband met eene toekomstige hoogeschool voor muziek. De heeren André de Ridder en Gust van Roosbroeck schrijven over het dilettantisme. De heer Felix Timmermans plaatst een roman-fragment: 'den hof en den brief van Charlot'. De heer J. Kleefstra handelt over tucht en tuchteloosheid, Cornelis Veth over Carl Larsson en David Edström en reclameplaat-prijsvragen. Joannes Reddingius draagt eenige zangerige gedichten bij.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

Prof. T.J. de Boer stelt in de November-aflevering de vraag of het universitaire onderwijs leerschool of werkschool moet zijn. Jacob Israël de Haan vervolgt zijn studie over Russische gevangenissen. Albert Verwey zingt mythische strofen. G.E.G. Meuleman vangt eene vertaling van Snorre's Edda aan. Mej. Nine van

der Schaap geeft een symbolisch verhaaltje: ‘het huis van mijn vriend’. Th. van Ameide zingt eene ballade aan de maan; George Gonggrijp een forsch gedicht aan een verren vulkaan. Een ongenoemde geeft een lied van zuster Bertken in nieuwe berijming.

De Samenwerking, algemeen maandschrift onder redactie van: Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga, B. de Ligt, C.C. Meyer, Dr. A.J. Resink en Daan van der Zee. Uitgegeven door het Socialistisch Verbond.

In het eerste nummer van dit nieuwe tijdschrift, verschenen in October 1912, wordt als bedoeling aangekondigd: uiting te geven aan de evolutie onzer maatschappij naar eene toekomstige socialistische samenleving en zulks vooral in geestelijken zin; een tijdschrift dus van en voor ethisch-socialisten. Dit nummer bevat twee gedichten van Daan van der Zee. Dr. H. v.d. Bergh van Eysinga schrijft over voortgaan in de richting van eenheid van socialisme en religie. De heer Kees Meyer geeft een aperçu van de telepathie. De heer Daan van der Zee ontwikkelt een staatstheorie in ethisch-socialistischen zin ter verdediging van algemeen kiesrecht.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

De November-aflevering wordt geöpend door Dr. J.Th. de Visser met eene herdenking van J.P. Hasebroek's 100sten geboortedag (6 November 1812). Prof. Dr. H. Bavinck draagt een magistraal artikel bij over de ongelijkheid. Wilma geeft eene novelle ‘Grootvader Drikkes.’ Dr. J.R. Slotemaker de Bruine wenscht het sociale vraagstuk in den studententijd onderwezen te zien. De heer H.L. Baarbe behandelt de Oostersche quaestie. Peter van Alsingha zingt verzen.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de aflevering van 15 November vervolgt de heer J. Petri zijn essay over twee Hollandsche romans onder den titel ‘Kunst en synthese’. Aan ‘verwachting en herinnering’ wijdt de heer P.H. Ritter Jr. een aphoristische bladzijde. Dr. J.Ch. Kromsigt geeft een studie over modernisme en gebed. Over ‘het ware licht’ geeft de heer W.H. Kieviet een in den vorm luchtige, in het wezen diepe literaire causerie. De heer C. Gerretsen polemiseert met Dr. P.J. Kromsigt over artikel 171. Terugblik wordt gehouden over den strijd in den Balkan en den strijd in en om Ommen.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Novembernummer behandelt de heer Carel Scharten het wezen en de zending der letterkundige critiek, de heer Emmanuel de Bom Conscience, beide stukken redevoeringen van het XXXIIe Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congres te Antwerpen. Jules Schürmann zingt een versje over ‘het oude liedje’. De heer W. Steenhoff maakt opmerkingen over de tentoonstelling van den ‘Modernen Kunstkring’ en over enkele der aanwezige werken, waaronder een verward vogelvlucht-perspectief eener stad waarop een vel met drukletters is overgevlakt, dat een onvindbaren mandolinespeler moet voorstellen en een mislukte houtintarsie, die bloeiende boomen

heet te verbeelden, zoo waarlijk nog worden geprezen. L.S. houdt Tooneelbespiegelingen.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

De November-aflevering is nu gedrukt met een Holandsche Mediaeval, die sierlijk is, maar lang niet zoo gemakkelijk leesbaar als de Nordische Antiqua. (Vgl. de Fransche mediaeval op een der bijlagen). Er is een 'modern' (!) omslag door Walter van Diedenhoven als bijlage aan toegevoegd, benevens een paar papiermonsters van G.H. Bührmann. De heer L. Ronner betreurt de weinige gelegenheid, die bestaat voor opleiding in de typographie. Mr. J.F. van Royen bespreekt den Deenschen drukker-kunstenaar Kristian Kongstad. Over oude en nieuwe Italiaansche papiernijverheid te Fabriano worden mededeelingen gedaan. De heer J. Greshoff wijst op de depreciatie der boeken door de onderneming der wereldbibliotheek. De heer Antoine Barkey bespreekt twee kinderboeken: Sneeuwwitje en Asschepoester, de heer J.C. Bloem Emile Verhaeren's 'spel van Helena', Dr. H. van Loon de essays van Rivière.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Novembernummer zet de heer N. Beets eene reeds vroeger door hem aangevangen studie voort over den Amsterdamschen schilder Dirick Jacobsz. Vellert, tijdgenoot ongeveer van Albrecht Dürer, geïllustreerd met een reeks teekeningen uit de Apocalypse en andere allegorieën en Bijbelsche onderwerpen. De heer Pierre Bauthier behandelt twee allegorische portretten van Vorstinnen uit het Huis van Medici door Suttermans. De heer Corn. van der Sluys besluit zijn studie over hedendaagsche meubels, waarbij afbeeldingen van verschillende stukken van L. Zwiers, C.W. Nijhoff, J.A. Visser, Jac. van den Bosch e.a.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

In de Novemberaflevering is de heer F.A. Hoefer aan zijn achtste wandeling door Oud-Zwolle genaderd. De heer J.G. Sinia beschrijft de merkwaardige hoeve Gageldonk in de Baronie van Breda. De redactie laat gevel en interieur van de Hongkong-bank te Batavia zien.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 15 November beschrijft de heer N.J. Kollewijn lichte teansport-automobielen. De heer A. de Haas verklaart hoe grondboringen geschieden. De heer A.B. Wigman verhaalt van de kluit, het strandvogeltje, waarmede men in het riet pleegt gestuurd te worden, en geeft daar zeer mooie photografieën van; de heer H.E. Kuylman verhaalt van den bastaard-nachtegaal; en Dr. B.G. Rijkens gaat dan weer over tot de constructie van het microscoop-objectief. De administratieve en hygiënische maatregelen bij het graven van het Panamakanaal worden door den heer J.H.F. Rückert beschreven, ventilatie in woningen door den heer J. van der Breggen C.-I., de textile sierkunst door den heer D. Stavorinus. De heer D.J. van de Ven geeft eene berkenmonografie.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 November besluit Dr. J.J. Tesch de beschrijving der krabben van onze kust. Dr. B.E. Bouwman, Utrecht, heeft een nieuwen truffel gevonden. De heer H.R. Hoogenraad handelt nog eens over de heidespin en

sluipwespen. De heer Ph.A.M. beschrijft zeldzame planten aan den Rijnoever te Arnhem. De heer G. Wolda heeft bij Heelsum een nestje van de Doornpieper gevonden. Een aanwijzing om zelf aquaria van ijzerbeton te maken geeft de heer W. van Bodegom.

In het nummer van 15 Nov. verdedigt de heer Jac. P. Thijsse de spreeuwen tegen lasterlijke aantijgingen. De heer Leon A. Sprenge beschrijft zijne wandelingen langs de Moezel en hare zijdalen (‘nichten’ of ‘neven’- dalen zal wel niet zijn bedoeld). Dr. A. Willemse zet zijn excursie voort in Noord-Limburg ten Oosten van de Maas, en Catharina Cool geeft verslag van de mycologische excursie, gehouden te Hulshorst van 6 *tot* 9 September jl. De heer H.A. Kuyper vervolgt zijne nachtelijke excursies.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde van het nummer van 25 October prijkt het portret van Mevrouw Jeanne Kloos - Reyneke van Stuwe. Behandeld worden o.a. de stelling van Amsterdam en het aanstaande Nederlandsche Openlucht-Museum te Arnhem. Het karakter wordt geschetst van Mej. Dr. Mia Boissevain.

Ontvangen boeken.

Nederlandsche Bibl. 184-186. Nico van Suchtelen, *Verzen.* Mij voor goede en goedk. lectuur, Amsterdam.
Johan Borgman, *Verzen.* C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
S. Bonn, *Immortellen.* Verzen. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Panthéon 111/112. Mr. Willem Bilderdijk, *Floris de Vijfde.* W.J. Thieme & Co., Zutfen.
Nine Minnema. *Griselda.* Tooneelstuk. Ch.G. Veldt, Amsterdam.
Maurits Sabbe, *De nood der Bariseele's.* I/II. C.A.J. v. Dishoeck, Bussum.
Cyriel Buysse, *De nachtelijke aanranding.* C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Frans Verschoren, *Langs kleine wegen.* Van Holkema en Warendorf. Amsterdam.
P.H. van Moerkerken Jr., *De dans des levens.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Jeanne Reyneke van Stuwe, *Bloeiende Oleanders.* L.J. Veen, Amsterdam.
Top Naef, *Voor de poort.* Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.
Daan van der Zee, *Om het Bestaan.* Roman van den nieuwen tijd. H. Honig, Utrecht.
Johan de Meester, *De zonde in het deftige dorp.* Mij voor goede en goedk. lectuur, Amsterdam.
Prikkel-idyllen, II. Corn. Veth. Crimineel allerlei. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Prikkel-idyllen, III. Corn. Veth. Nella of Het slachtoffer van Misdaad en Bedrog. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
F. de Sinclair, *Baron Selderie.* Roman. Modern Bibl. VII. Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Maurits Wagenvoort, *Het stijfhoofdige bruidspaar.* Roman uit den tijd der O.-I. Compagnie. L.J. Veen, Amsterdam.
Marie Hay. *De Winterkoningin.* Elisabeth Stuart, Koningin van Bohemen en haar verblijf in die Haghe. Historische roman. H. Honig, Utrecht.

F.W. Drijver, *Historie en Legende.* Vervolg op ‘Mozaïek’. P. Noordhoff, Groningen.
C.M.H. Bauer, *Een Indisch troepje.* G.B. van Goor Zonen, Gouda.
J. Rietema, *Pluustergoud.* Grönneger Verhoalen. Firma J.C. Mekel, Bussum.

Hendr. C. Diferee, *Het Gedenkboek 1813*, stuk I. Uitgegeven bij het eeuwfeest der herwinning van ons zelfstandig volksbestaan. Geïllustreerd. Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Dr. H.P. Colenbrander, *Ondergang en Herstel* 1810-1815. Proefaflevering. Meulenhoff en Co., Amsterdam.
Dr. J.R. Callenbach, *Neerlands Onafhankelijkheid hersteld.* S.F. Callenbach, Nijkerk.
Dr. C.G.N. de Vooys. *Historische Schets van de Nederlandsche Letterkunde.* Vijfde druk. J.B. Wolters, Groningen.
Dr. Herman Felix Wirth, *Nationaal-Nederlandsche Muziekpolitiek.* Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.
Mr. R. Kranenburg, *Positief recht en rechtsbewustzijn.* P. Noordhoff, Groningen.
Van Rechts en Links, I. 1. Mr. H. Verkouteren, Grondwetsherziening. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. C.J. Wynaendts Francken, *Het vraagstuk van den vrijen wil.* H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
E.A. von Schmit, *Philosofie der geschiedenis.* Seyffardt's boekh., Amsterdam.
Lod. van Mierop en Felix Ortt, *Des christens standpunt tegenover het maatschappelijk leven.* Chresterchia Afd. Uitgeverij, Soest.
H.A. van Dalsum, *Er is geene tegenstelling tusschen de beginselen van de Fransche Revolutie en die van het Evangelie.* Gebr. Belinfante, den Haag.
'Pro en Contra' *Beperking van Internationale Bewapening.* Pro: Henri van der Mandere. Contra: Prof. Dr. S.R. Steinnetz, Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van Eeden, *Kolonie in N. Carolina U.S.A.* W. Versluys, Amsterdam.
C.M. Vissering, *Een reis door Oost-Java.* Erven F. Bohn, Haarlem.
W. Wynaendts Francken - Dyserinck, *Uit het Zonneland.* Afrikaansche Reisbrieven. H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Wereldbibliotheek, 191-193. Karl Marx. Het kapitaal I (VI-VII). Vertaald door F. van der Goes. Mij. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.
Ingeborg Maria Sick, *Ina.* Naar het Deensch, door Logeman - v.d. Willigen. H. Honig, Utrecht.
Barbra Ring, *Petra.* Naar het Noorsch, door D. Logeman - v.d. Willigen. H. Honig, Utrechi.
Bernt Lie, *Uit de Schaduw in de Zon.* Uit het Noorsch, door Mevr. A.M. van der Linden - Van Eden. P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Felicitas Rose, *De eiks von eichen.* Roman uit eene kleine stad. Vertaling van Jeanne P.M. Herderscheê. Ch.S. Velet, den Haag.
Hij die kwam en ging, door X. Vertaling van E.F. Laan. Ch. Velet, den Haag.
Groote Godsdiensten, II. No. 6. Dr. C. Snouck Heergronje, de Islam. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Godsdiensten, II. 7. Dr. H. Bavinck, Het Christendom. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
De goddelijke drie-eenheid volgens de geloofsbelijdenis van Athanasius. Academy of the New Church, Bryn Athyn Pa. U.S.A.
'*Pro en Contra*', VIII. 3. Geloof op uitwendig gezag. Pro: Dr. D, J. de Lind van Wijngaarden. Contra: Dr. C.J. Niemeyer. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Dr. A.M. Brouwer, *De Moderne Richting.* Een historische-dogmatische studie, firma H. ten Hoet, Nijmegen.

Kerk en Secte, VI. Dr. A. Hoffman, De Christelijke Charitas in de R.K. kerk. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Aukje Zwarts, *Levensblijheid.* Schaafsma's bibliotheek van goede boeken II. Meyer en Schaafsma, Leeuwarden.
Prentice Mulford, *De zwijgende kracht.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Jhr. L.P.A. van den Brandeler, *William Steward en zijn vijfvoudig ideaal.* 'Hoe Gij mij kunt helpen en Ik u kan helpen en Wij allen de anderen kunnen helpen. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
C. Sparnaay, *De Bijbel aan kinderen verteld.* Het Oude Testament. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
C. Sparnaay, *De Bijbel aan kinderen verteld.* Het Nieuwe Testament. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van Hooger leven, onder redactie van Jacoba F.D. Mossel, 6 kaarten voor de Zondagschool. J. Waltman, Maassluis.
Tweede Kerstboek voor Jong Holland, onder redactie van Dr. C.E. Hooykaas. J. Waltman, Maassluis.
Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendeling-Genootschap, 56e deel, 3e stuk. M. Wijt en Zonen, Rotterdam.
Graaf Goblet d'Alviella, *De wereldreis der Symbolen.* Uit het Fransch vertaald door A.J.J. Hattinga Raven. P.J. van Paasschen, 's Gravenhage.
Annie Besant, *Esoterisch christendom of de kleine mysteriën*, 2e druk. N.V. Theosofische Uitg. Mij, Amsterdam.
Annie Besant, *De oude wijsheid.* Een schets van theosofische leeringen, 4e druk. N.V. Theosofische Uitg. Mij, Amsterdam.
H.P. Blavatsky, *De sleutel tot de theosofie.* Universeele Broederschap en Theosophisch Genootschap, Groningen.
Uit Zenuw- en Zieleleven, II. Dr. J. Borst. Inbeelding als ziekte-oorzaak. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven, II. b. J.P.F.A. Noorduyn. De nerveusiteit van het kind. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. A. van Voorthuysen, *Afwijkingen bij schoolkinderen.* W.J. Thieme & Co., Zutfen.
Uit Zenuw- en Zieleleven, II. 7. A.M. Benders, De lotgevallen onzer erfelijke eigenschappen. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VI. 6. Dr. H.H. Meulenbelt. Hoe voeden wij onze kinderen op? Hollandia-Drukkerij, Baarn.
O. ten Have, *Gids bij het doen van een beroepskeuze.* Tweede druk. W.J. Thieme & Co., Zutfen.
Dr. M.J. de Boer, *Beknopt Overzicht der Algemeene Geschiedenis.* 2e druk. P. Noordhoff, Groningen.
Dr. L. Jacobsen en Dr. M. Engers, *Leerboek der Oude Geschiedenis.* Ten dienste der gymnasia. W. A & J. Brusse, Rotterdam.
R. Schuiling en J.M. de Feyter, *Aardrijkskundige wandplaten van Nederland*, I. Een esch in Drente, II. Duinlandschap bij Schoorl, III. De Boompjes te Rotterdam, IV. Een Veenplas bij Loenen aan de Vecht. P. Noordhoff, Groningen.

Nederlandsche Landschappen, R. Schuiling en J.M. de Feyter. Handleiding bij de aardrijkskundige wandplaten van Nederland, III. De Boompjes te Rotterdam, IV. Een Veenplas bij Lsenen aan de Vecht. P. Noordhoff, Groningen.